

मैत्रायणी–संहितायाः विषयसूची ।



मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणार्थं स्वरचिह्नानि ।



ॐ इषे त्वा सुभूताय, वायव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणा, आप्यायध्वमघ्न्या देवेभ्य इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघशꣳसो ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वीर्—यजमानस्य पशून् पाहि ॥१॥

अत्र स्वरचिह्नान्यक्षराणामुरसि वा शिरसि वारोहन्ति। तानि तथैव मुद्रापयितुमशक्यानि, तादृगायसाक्षराणामभावात्। अतोऽधोलिखितानि स्वरचिह्नानि मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणार्थं संकल्प्यन्ते। यथा—

त्वा	=	त्वा
यं	=	यु
ज	=	जु

एतेषां स्वरचिह्नानां संयोजनेनैव मैत्रायणी-संहिताया मुद्रणं भविष्यति। यथा—

ॐ इषे त्वा सुभूताय, वायव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणा, आप्यायध्वमघ्न्या-देवेभ्य इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघशꣳसो ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वीर्—यजमानस्य पशून् पाहि ॥ १ ॥



अथ यजुर्वेदीय-

मैत्रायणी-संहिता

प्रथमं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

दर्श-पूर्णमासौ ।

[श्रीगणेशाय नमः ॥ ओम् ॥ नमो यजुर्वेदाय ॥]

॥ ॐ ॥ इषे त्वा सुभूताय, वायव स्थ, देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणा,
आप्यायध्वमघ्न्या देवेभ्य इन्द्राय भागं, मा व स्तेन ईशत माघशंसो ध्रुवा अस्मिन्
गोपतौ स्यात बह्वी,—र्यजमानस्य पशून् पाहि ॥ १ ॥ १
गोषदसि, प्रत्युष्टꣳ रक्षः, प्रत्युष्टारातिः ॥ २
प्रेयमगाद्धिषणा बर्हिरच्छ मनुना कृता स्वधया वितष्टा ।
तयावहन्ते कवयः पुरस्तात् ॥ ३
देवानां परिषूतमसि विष्णो स्तुपोऽतिसृष्टो गवां भागो देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्वि-
नोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां, बर्हिर्देवसदनं दामि ॥ ४
अतस्त्वं बर्हिः शतवलिशꣳ विरोह, सहस्रवलिशा वि वयꣳ रुहेम ॥ ५
अयुपिता योनि,—रदित्या रास्नासीन्द्राण्याः संनहनं, पूषा ते ग्रन्थिं ग्रथ्नातु, स ते मा
स्थादि,—न्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छे, बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हराम्यु३,—र्वन्तरिक्षꣳ वी,—ह्यदित्या-
स्त्वा पृष्ठे सादयामि ॥२॥ ६

---

[१] मै ४,१,१ । तै १,१,१ । काठ १,१ । कपि १,१ । वा १,१ । काण्व १,१–३ । मा श्रौ १,१,१ । [मा व स्तेन . ऋ ६।२८ । अथर्व ४,२१,७]

[२] मै ४,१,२ । तै १,१,२ । काठ १,२ । कपि. १,२ । मा श्रौ १,१,१ । [देवस्य त्वा० । अथर्व १९,५१,२]

शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे, वसूनां पवित्रमसि शतधारꣳ सहस्रधारमच्छिद्रतनुः ॥ द्यौरसि,
पृथिव्यसि, मातरिश्वनो घर्मः ॥ विश्वहोतुर्धामन् त्सीद ॥ पोषाय त्वा,—ऽदित्या रास्नासि,
कामधुक्षः, सा विश्वायुरस्त्वसौ, कामधुक्षः, सा विश्वभूरस्त्वसौ, कामधुक्षः, सा विश्व-
कर्मास्त्वसौ, हुत स्तोको, हुतो द्रप्सो, ऽग्ने पाहि विप्रुषः, सुपचा देवेभ्यो हव्यं पचा,—
ऽग्नये त्वा बृहते नाकाय स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामि,—न्द्राय त्वा भागꣳ सोमेनातनच्मि, विष्णो
हव्यꣳ रक्षस्वा,—ऽऽपो जागृत ॥३॥ ७–१०

वेषाय त्वां, कर्मणे वाꣳ, सुकृताय वां, देवीरापोऽग्रेगुवोऽग्रेणीयोऽग्रेऽस्य यज्ञस्य प्रेता,
—ऽग्रꣳ यज्ञं नयताग्रꣳ यज्ञपतिꣳ, युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्ये, यूयमिन्द्रमवृणीध्वꣳ वृत्रतूर्ये,
प्रोक्षिता स्थ, सꣳसीदन्तां दैवीर्विशो, वानस्पत्यासि, वर्षवृद्धमस्यु३,—र्वन्तरिक्षꣳ वीहि,
प्रत्युष्टꣳ रक्षः, प्रत्युष्टाराति,—धूरसि, ध्वर ध्वरन्तꣳ यो अस्मान् ध्वराद्, यꣳ वयं ध्वराम
तं ध्वर ॥४॥ ११

देवानामसि वह्नितमꣳ सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतमम्,—ह्रुतमसि हविर्धानं, दृꣳहस्व,
मा ह्वा,—र्विष्णोः क्रमोऽस्यु,—रु वाताय, मित्रस्य वश्चक्षुषा प्रेक्षे, देवस्य वः सवितुः प्रसवे-
ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याꣳ, यच्छन्तु पञ्च, गोपीथाय वो नारातये, ऽग्नये वो जुष्टा-
न्निर्वपाम्यमुष्मै वो जुष्टानि,—दं देवानामिदमु नः सह, दृꣳहन्तां दुर्या, स्वाहा द्यावापृथिवी-
भ्यां, निर्वरुणस्य पाशादमुक्षि, स्वरभिव्यख्यं ज्योतिर्वैश्वानरमु३,—र्वन्तरिक्षꣳ३ वीहि,—दित्या
व उपस्थे सादयामि ॥ ५ ॥ १२

देवो वः सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः । १३

अग्नये वो जुष्टान् प्रोक्षाम्यमुष्मै वो जुष्टान्, यद्वोऽशुद्ध आलेभे तं शुन्धध्व,—मदित्यास्त्व-
गस्य,—वधूतꣳ रक्षो, ऽवधूतारातिर,—दित्यास्त्वगसि, प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्तु, पृथुग्रावासि
वानस्पत्यः, प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्त्व,—ग्निजिह्वासि वाचो विसर्जनमा,—युषे वो, बृहद्ग्रावासि
वानस्पत्यो, देवेभ्यो हव्यꣳ शमीष्व, सुशमि शमीष्व, कुटरुरसि मधुजिह्व—स्त्वया वयꣳ

---

[३] मै ४,१,३ । तै. १,१,३ । काठ १,३ । कपि १,३ । वा १,२-४ । काण्व १,४-७ । मा श्रौ १,१,३ ।
[४] मै ४,१,४ । तै १,१,४-५ । काठ १,४ । कपि १,४ । वा १,६-८,११,१० । काण्व १,९-११,१७,१८ । मा श्रौ १,२,१ ।
[५] मै ४,१,५ । तै १,१,४ । काठ १,४ । कपि १,४ । वा १,८-११ । काण्व १,१०-१५ । मा श्रौ १,२,१ ।
[६] मै ४,१,६ । तै १,१,६ । काठ १,५ । कपि १,५ । वा १,१०-१६ । काण्व १,१३,१८-२४ । मा श्रौ १,२,२

संघातꣳ संघातं जेष्मे,—पमावदो,—र्जमावद, रायस्पोषमावद ॥ ६ ॥ १४
वर्षवृद्धमसि, प्रति त्वा वर्षवृद्धꣳ वेत्तु, परापूतꣳ रक्षः, परापूतारातिः, प्रविद्धो
रक्षसां भागो, ऽदित्यास्त्वगस्य,—वधूतꣳ रक्षो, ऽवधूतारातिर,—दित्यास्त्वगसि, प्रति
त्वादित्यास्त्वग्वेत्तु, धिषणासि पार्वती, प्रति त्वादित्यास्त्वग्वेत्तु, धिषणासि पार्वती, प्रति
त्वा पार्वती वेत्त्व,—दित्या स्कम्भोऽसि, धान्यमसि, धिनुहि देवान्, प्राणाय त्वा,—ऽपानाय
त्वा, व्यानाय त्वा, दीर्घामनु प्रसितिꣳ संꣳस्पृशेथामा,—ऽऽयुपे वो, मित्रस्य वश्चक्षुपावेक्ष्ये,
देवो वः सविता हिरण्यपाणिरुपगृह्णातु ॥ ७ ॥ १५
निर्दग्धꣳ रक्षो, निर्दग्धारातिः, समुद्रे मा धां, ध्रुवमसि, पृथिवीं दृꣳह,—ऽपाग्ने-
ऽग्निमामादं जहि, निः क्रव्यादं नुदस्वा,—ऽग्ने देवयजनꣳ वह, धरुणमस्य,—न्तरिक्षं दृꣳह,
धर्त्रमसि, दिवं दृꣳह, धर्मासि, विश्वा विश्वानि दृꣳह, चिदसि, परिचिदसि, विश्वासु
दिक्षु सीद, सजातानस्मै यजमानाय परिवेशय, सजाता इमꣳ यजमानं परिविशन्तु, वसूनाꣳ
रुद्राणामादित्यानां भृगूणामङ्गिरसां घर्मस्य तपसा तप्यध्वम् ॥ १६

यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः।
पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू विमुञ्चताम् ॥ ८ ॥ १७
देवस्य वः सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याꣳ संꣳवपामि।
देवो वः सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण। वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ १८
समापा ओषधीभिर्गच्छन्ताꣳ समोषधयो रसेन।
सꣳ रेवतीर्जगतीः शिवाः शिवाभिः समसृक्षताप्सुः ॥ १९
सीदन्तु विशो, जनयत्यै त्वा, घर्मोऽसि विश्वायु,—र्धर्मु घर्मं प्रथस्वो,—रु प्रथस्वो,
ते यज्ञपतिः प्रथताꣳ, सं ते तन्वा तन्वः पृच्यन्ताम् ॥ २०
परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत्। दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ २१
देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधि नाके पृथिव्या, अग्ने ब्रह्म गृह्णीष्व ॥९॥ २२

---

[७] मै ४,१,७। ते १,१,५-६। काठ १,५-६। कपि १,६। वा १,१६,१९,२०। कण्व १,५५,३१-३४। मा श्रौ १,२,२।
[८] मै ४,१,८। ते १,१,७। काठ १,७। कपि १,७। वा १,१७-१८। कण्व १,५७-३०। मा. श्रौ. १,२,३।
[९] मै ४,१,९। ते १,१,८। काठ १,८,१०। कपि १,८,१०। वा १,२१-२२,११,२५। कण्व १,३६-३८,१०, २५। मा श्रौ १,२,३। [परि वाजपतिः... दाशुषे। ऋ० ४,१५,३। सा. ३०]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे, इन्द्रस्य बाहुरसि
दक्षिणः सहस्रभृष्टिः शततेजा, वायुरसि तिग्मतेजाः, पृथिवि देवयजनि मा हिंसिषं तामोषधीनां
मूलं, व्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधान देव सवितः शतेन पाशैः परमस्यां
परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मा मोचि, मा वः शिवा
ओषधयो मूलं हिंसिषं, व्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधान देव सवितः
शतेन पाशैः परमस्यां परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मा
मोचि, द्रप्सस्ते दिवं मा स्कान्, व्रजं गच्छ गोस्थानं, वर्षतु ते पर्जन्यो, बधान देव
सवितः शतेन पाशैः परमस्यां परावति यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो
मा मोचि, वसवस्त्वा परिगृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्त्वा परिगृह्णन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा,
ऽऽदित्यास्त्वा परिगृह्णन्तु जागतेन छन्दसा, ऽपारुं पृथिव्या अदेवयजनं, सत्यसंदस्यृ,—
तसंदसि, घर्मसंदसि ॥ २३

पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन् उदादाय पृथिवीं जीरदानुम् ।
यामैरयंश्चन्द्रमसि स्वधाभिस्तां धीरासः कवयोऽनुदिश्यायजन्त ॥ १० ॥ २४

प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टाराति,—रायुः प्राणं मा निर्मार्जीः,—श्चक्षुः श्रोत्रं मा निर्मार्जीः,—
र्वाचं पशून् मा निर्मार्जीः,—र्यज्ञं प्रजां मा निर्मार्जीः,—स्तेजोऽसि, शुक्रमसि, ज्योतिरस्य,—
मृतमसि, वैश्वदेवमसि ॥ २५

हविरसि वैश्वानरमप्रतीतशुष्मं सत्यौजाः ।
सहोऽसि सहस्वारातिं सहस्व पृतनायतः ॥ २६

महस्वीर्यमसि, तन्मा जिन्व,—ऽऽज्यस्याज्यमसि हविषो हविः सत्यस्य सत्यं,
सत्याभिहितं सत्येन त्वाभिघारयाम्यं,—दब्धेन त्वा चक्षुषावेक्षे रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय ॥ २७

धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥ २८

देवीरापः शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वं, शुद्धा वयं सुपरिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्म,
कृष्णोऽस्याखरेष्ठो, अग्नये घृतं भव, वेदिरसि, बर्हिषे त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, बर्हिरसि, वेद्यै
त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, स्वाहा पितृभ्यो घर्मपावभ्यः ॥११॥ २९

---

[१०] मै. ४,१,१० । तै १,१,९ । क. १,९ । क.पि. १,९ । वा. १,२४-२८ । काण्व १,४०-४५ । मा श्रौ. १,२,४ ।
[११] मै. ४,१,१२-१३ । तै १,१,१० । काठ. १,१०-११ । क.पि. १,१०-११ । वा १,२९-३१, २,१, ६,१३ ।
काण्व १,५३,२७,२९, ७,१-४, ६,१७ । मा श्रौ. १,२,५ ।

पूषा ते ग्रन्थिं विष्यतु, विष्णो स्तुपोऽस्यु, ऊर्णम्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्यो, गन्धर्वोऽसि विश्वावसुर्विश्वस्मादीषतो यजमानस्य परिधिरिड ईडितः, इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिणो, यजमानस्य परिधिरिड ईडितो, मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधत्तां, यजमानस्य परिधिरसीड ईडितः ॥ ३०

नित्यहोतारं त्वा कवे द्युमन्तः समिधीमहि ॥ ३१

वर्षिष्ठे अधि नाके पृथिव्याः सूर्यस्त्वा रश्मिभिः पुरस्तात् पातु कस्याश्चिदभिशस्त्या, विश्वजनस्य विधृती स्थो, वसूनां रुद्राणामादित्यानां सदोऽसि स्रुचां योनि, द्यौरसि जन्मना जुहूर्नाम प्रिया देवानां प्रियेण नाम्ना, ध्रुवे सदसि सीदा, ऽन्तरिक्षमसि जन्मनोपभृन्नाम प्रिया देवानां प्रियेण नाम्ना, ध्रुवे सदसि सीद, पृथिव्यसि जन्मना ध्रुवा नाम प्रिया देवानां प्रियेण नाम्ना, ध्रुवे सदसि सीद, ऋषभोऽसि शाक्वरो घृताचीनां सूनुः प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि सीद ॥ ध्रुवा असदन्नृतस्य योनौ सुकृतस्य लोके, ता विष्णो पाहि ॥ पाहि यज्ञं, पाहि यज्ञपतिं, पाहि मां यज्ञन्यम् ॥ विष्णूनि स्थ, वैष्णवानि धामानि स्थ प्राजापत्यानि ॥१२॥ ३२–३५

सूर्यमे मेऽद्य स्तं स्वावृतौ सुपावृता, अग्नाविष्णू विजिहाथां, मा मा हिंसिष्टं, लोकं मे लोककृतौ कृणुतं, मा मोदोपिष्टमात्मानं मे पातं, शिवौ भवतमद्य नो, विष्णो स्थामासी, तं इन्द्रस्तिष्ठन् वीर्यमकृणोद्देवताभिः समारभ्य ॥ ३६

ऊर्ध्वो अध्वरो दिविस्पृगह्रुतो यज्ञो यज्ञपतेः।
इन्द्रवान् स्वर्वान् बृहद्भाः ॥ ३७

वीहि मधोर्घृतस्य, स्वाहा, सं ज्योतिषा ज्योतिः ॥ ३८

वाजस्य मा प्रसवेनोद्ग्राभेणोदजिग्रभत्।
अथा सपत्नानिन्द्रो मे निग्राभेणाधरां अकः ॥ ३९

उद्ग्राभश्च निग्राभश्च ब्रह्म देवां अवीवृधत्।
अथा सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान् व्यस्यताम् ॥ ४०

वसुरस्यु, पावसुरसि, विश्वावसुरस्य, सुम्भी रिंहाणा व्यन्तु वयो, वशा पृश्निर्भूत्वा मरुतो गच्छ, ततो नो वृष्ट्यावत ॥ ४१

---

[१२] मै ४,१,१३। तै १,१,१०-११। काठ १,११। कपि. १,११। वा २,२-६। कण्व २,२-९। मा श्रौ.१,२,६।
[नित्यहोतारं (वीतिहोत्र) त्वा समिधीमहि। (ऋ ५,२६,३। सा १५२३)

[१३] मै ४,१,१४। तै १,१,१२-१३। काठ १,१२। कपि १,१२। वा ७,८-९,१६,१८,२१,८,२१,१७,६३-६४। काण्व २,१०,१२,१४ १४,३५,३९ ९ २१ १८,६३-६४। मा श्रौ १,३ १-४।

सुश्वसावेमागा स्थेषा बृहन्तः प्रस्तरेष्ठा बर्हिषदश्च देवाः ।
इमां वाचमभि विश्वे गृणन्तः स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ४२
देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित, मनसस्पते सुधातिमं यज्ञं दिवि देवेषु वाते
धाः, स्वाहा ॥१३॥ ४३ [४३]

॥ इति प्रथमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

अध्वरः ।

आपो देवीः शुन्धत मा मधुमन्तं मधुमतीर्देवयज्यायै ॥ १
ओषधे त्रायस्वैनं स्वधिते मैनं हिंसीः । या ते शिवतमा तनूस्तयैनमुपस्पृश ॥ २
देवश्रुदिमान् प्रवपे, स्वस्त्युत्तरं अशीय ॥ ३
हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः प्रचक्रमुरित्हित्वावद्यमापः ।
शतं पवित्रा विततान्यासु तेभिर्मा देवः सविता पुनातु ॥ ४
आपो मा मातरः सूदयन्तु घृतेन मा घृतप्वः पुनन्तु ।
विश्वं हि रिप्रं प्रवहन्तु देवीरुदिदाभ्यः शुचिरा पूत एमि ॥ ५
विष्णोः शर्मासि, शर्म मे यच्छ, ऊर्जे त्वा, महीनां पयोऽस्योषधीनां रसो, वर्चोधा
असि, वर्चो मे धेहि ॥ वृत्रस्यासि कनीनिका चक्षुषो मे वयोधा, अन्तरहं त्वया द्वेषो
अन्तरारातीर्दधे महता पर्वतेन, चक्षुष्पा असि, चक्षुर्मे पाहि ॥ चित्पतिस्त्वा पुनातु,
वाचस्पतिस्त्वा पुनातु ॥ ६-८
देवस्त्वा सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ ९
तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तं शकेयम् ॥१॥ १०
आकूत्यै प्रयुजे अग्नये स्वाहा, मेधायै मनसे अग्नये स्वाहा, दीक्षायै तपसे अग्नये स्वाहा,
सरस्वत्यै पूष्णे अग्नये स्वाहा ॥ ११
आपो देवीर्बृहतीर्विश्वशंभुवो द्यावापृथिवी उरो अन्तरिक्षः ।
बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु । स्वाहा ॥ १२

---

[१] मै ३,६,०-३ । तै १,२,१ । काठ २,१ । कपि १,१२ । वा ४,१-४ । काण्व ४,१-५ । मा श्रौ २,१,१ ।
[हिरण्यवर्णाः (पञ्चर्च) अथर्व. १ ३३ १] [आपो (अस्मान्) मा० । ऋ १०,१७,१०, अथर्व ६,५१,२]
[२] मै. ३,६,४;१,८ । तै १,२,२ । काठ. २,२-३ । कपि १ १४-१६ । वा ४,७-१०;५-६ । काण्व ४,८-११,६,७ ।
मा श्रौ २,१,२ । [विष्णो शर्मस्य० ऋ० ५।५०।१]

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो वुरीत सख्यम् ।
विश्वो राय इषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे । स्वाहा ॥ १३

ऋक्सामयोः शिल्पे स्थ,—स्ते वामारभा, आ मोदृचः पातं, विष्णोः शर्मासि,
शर्म मे यच्छ, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ १४

इमां धियं शिक्षमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण संशिशाधि ।
ययाति विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नावं रुहेयम् ॥ १५

ऊर्ग्स्याङ्गिरस्यूर्णम्रदा ऊर्जं मयि धेहि,—न्द्रस्य योनिरसि, ... सूर्याग्नी द्यावापृथिवी उरो अन्तरिक्षोपः ॥ ओषधय उप मा दीक्षायां दीक्षापतयो ह्वयध्वं,
देव सवितस्त्वं दीक्षायां दीक्षापतिरसी,—त्थं मा संन्तं पा,—हूर्गस्याङ्गिरस्यूर्णम्रदा, ऊर्जं
मयि धेही,—न्द्रस्य योनिरसि, गोपाय मा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः ॥ १६-१७

कृषिं सुसस्यामुत्कृषे सुपिप्पला ओषधीस्कृधि ।
विषाणे विष्यैतं ग्रन्थिं यदस्य गुःपितं हृदि मनो यदस्य गुःपितम् ॥ १८

बृहस्पतिर्वानस्पत्यः, सुद्युम्नो द्युम्नं यजमानाय धेहि, नक्षत्राणां मातीकाशात् पाहि ॥ १९

आ वो देवास ईमहे वामं प्रयत्यध्वरे ।
यद्वो देवास आगुरे यज्ञियासो हवामहे ॥ २०

स्वाहा यज्ञं मनसः स्वाहा दिवः स्वाहा पृथिव्याः स्वाहोरोरन्तरिक्षात् स्वाहा वातात्
परिगृह्णामि, स्वाहा ॥२॥ २१

नक्षत्राणां सकाशान्मा यौषं, व्रतं चरत ॥ २२

दैवीं धियं मनामहे सुमृडीकामभिष्टये ।
वर्चोधां यज्ञवाहसं सुतीर्था नो असद्वशे ॥ २३

ये देवा मनुजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितरस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा ॥ २४

शिवाः पीता भवत यूयमापो अस्माकं यौना उदरे सुशेवाः ।
इरावतीरनमीवा अनागसः शिवा नो भवत जीवसे ॥ २५

कामो हविषां मन्दिष्ठोऽग्ने त्वं सु जागृहि वयं सु मन्दिषीमहि ।
गोपाय नः स्वस्तये प्रबुधे नः पुनस्कृधि ॥ २६

[२] मं. ३,६,९,१० । तै. १,०,३ । काठ २,४। कपि. १,१९ । मा ४,११,१०,१४-१६,६,८७ । काण्व ४,१५-१७, १९-२१; ६,३९,४०. १०,८ । मा श्रौ ०,१,३ ।

पुनर्मनः पुनरायुर्न आगात् पुनः प्राणः पुनराकूतमागात् ।
वैश्वानरोऽदब्धस्तनूपा अपबाधतां दुरितानि विश्वा ॥ २७
त्वमग्ने व्रतपा असि देवा आ मर्त्येष्वा ।
त्वꣳ यज्ञेष्वीड्यो व्रतमस्मासु धारय ॥ २८

पूषा सनीनाꣳ सोमो राधसां, मा पृणन् पूर्त्या विराधिष्ट, माꣳ वयमायुषा वर्चसा च,
रास्वेयत् सोमा,ऽऽ भूयो भर, देवः सविता वसोर्वसुदावा, वायुर्गोपा,स्त्वष्टाधिपतिः,
पूषा प्रतिग्रहीता, देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान्मदिन्तमस्तꣳ वो मा क्रमीषꣳ,
याः पशूनामृषभे वाचस्ताः सूर्यो अग्रे शुक्रो अग्रे ताः प्रहिणोमि यथाभागꣳ वो अत्र, शिवा नः
पुनरायन्तु वाचो, वायवे त्वा, वरुणाय त्वा, रुद्राय त्वा, निर्ऋत्यै त्वे,न्द्राय त्वा,
मरुद्भ्यस्त्वा ॥३॥ २९

इयं ते शुक्र तनूरिदꣳ वर्च,स्तया संभव, भ्राजं गछ, जूरसि धृता मनसा जुष्टा विष्णवे,
तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसवे तन्वो यन्त्रमशिय, स्वाहा, शुक्रमसि, चन्द्रमस्य,मृतमसि,
वैश्वदेवमसि, चिदसि, मनासि, धीरसि, दक्षिणासि, यज्ञियासि क्षत्रियास्य,दिति-
रस्युभयतः शीर्ष्णि, सा नः सुप्राची सुप्रतीची भव, मित्रस्त्वा पदि बध्नातु, पूषाध्वनः पात्वि,
न्द्रायाध्यक्षाया,नु त्वा माता मन्यताम,नु पिता, ऽनु भ्राता सगर्भ्यो, ऽनु सखा
सयूथ्यः, सा देवि देवमछेही,न्द्राय सोमꣳ, रुद्रस्त्वावर्तयतु, स्वस्ति सोमसखा पुनरेहि,
वस्व्यसि, रुद्रास्य,दितिरस्या,दित्यासि, चन्द्रासि, रुद्रासि, बृहस्पतिष्ट्वा सुम्ने
रम्णातु, रुद्रो वसुभिराचके, पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मि यज्ञिया इडायास्पदे घृतवति-
स्वाहा, ऽस्मे रमस्वा,ऽस्मे ते राय,स्तव, राय,स्तव तव रायो, मा रायस्पोषेण वि-
योष्म,स्त्वेष्टीमन्तस्त्वा सपेम ॥४॥ ३०

यदस्य चक्षुरारुहमग्नेरक्ष्णः कनीनिकाम् । यदेतशेभिरीयसे भ्राजमानो विपश्चिता ॥ ३१
अपि पन्थामगन्महि स्वस्तिगामनेहसम् । येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वसु ॥३२

[पुनर्मनः पुनरा० । अथर्व ६ ५३ २ ॥ त्वमग्ने व्रतपा० । ऋ० ८. ११. १; अथर्व० १९. ५९ १]

[४] मै ३,७,५-७ । तै १,२,४-५ । काठ. २,५ । कपि १,१७-१८ । वा ४,१७-२० । आप. ४,२६-३१ । मा श्रौ. २,१,३; २,४,२ ।

[५] मै ३,७,७ । तै १,२,६-७ । काठ. २,६ । कपि १,१९ । वा. ४, २०, २९, २४-२७ । कौश ४,३०,३९,४४,४१ । मा श्रौ. २,१,३-४ ।

आस्माकोऽसि, शुक्रस्ते ग्रह, स्वाहा त्वा विचिङ्क्ष्यः ॥ ३३

अभि त्यं देवꣳ सवितारमोण्योः कविक्रतुमर्चामि सत्यसवसꣳ रत्नधामभि प्रियं मतिम्।
ऊर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनि हिरण्यपाणिरमिमीत सुक्रतुः कृपा स्वः ॥ ३४

प्रजाभ्यस्त्वा, प्रजास्त्वानुप्राणन्तु, प्रजाः पाहि, शुक्रं ते शुक्र शुक्रेण चन्द्रं चन्द्रेणा-
मृतममृतेन क्रीणामि देव सोमः शक्म यत्ते गोर,—सं ते चन्द्राणि, तपसस्तनूरसि प्रजापतेर्वर्णः,
सहस्रपोषं पुष्यन्ति, परमेण पशुना क्रियस्वा,—ऽस्मे ते बन्धुः सुवाङ्गभ्राडङ्घारे बम्भारेऽस्तरहस्तः
कृशान एते वः सोमक्रयणा, स्तान् रक्षध्वं, मा वो दभन्, दुश्चक्षा वो माव्रक्षत्॥५॥ ३५

स्वजा असि, स्वभूरस्य,—स्मै कर्मणे जात, ऋतेन त्वा गृह्णाम्यु,—तेन नः पाहि मित्रो
ना एहि सुमित्रधः सह रायस्पोषेणे,—न्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमुशन्नुशन्तꣳ स्योनः स्योनम् ॥ ३६

उदायुषा स्वायुषोदोषधीनाꣳ रसेन। उत्पर्जन्यस्य धाम्नोदस्थाममृतं अनु ॥ ३७

उरुर्वन्तरिक्षꣳ वीहि,—दित्याः सदा आसीद ॥ ३८

अस्तभ्नाद् द्यामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः।
आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राड् विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ ३९

वनेषु३ व्यन्तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सु पयो अघ्न्यासु।
हृत्सु क्रतुꣳ वरुणं दिक्ष्वग्निं दिवि सूर्यमदधात् सोममद्रौ ॥ ४०

धूरसि, ध्वर ध्वरन्तꣳ यो अस्मान् ध्वरा,—यꣳ वयं ध्वराम तं ध्वर ॥ ४१

वारुणमसि, वरुणस्त्वोत्तभ्नातु, वरुणस्य स्कम्भोऽसि ॥ ४२

प्रच्यवस्व भुवनस्पते विश्वान्यभि धामानि।
मा त्वा परिपरिणो मा परिपन्थिनो मा त्वा वृका अघायवो विदन् ॥ ४३

श्येनो भूत्वा परापत यजमानस्य नो गृहे सꣳस्कृतम्। देवेभ्यः सुत्याय ॥ ४४

नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तदृतꣳ सपर्यत।
दूरेदृशे देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शꣳसत ॥ ४५

वारुणमसि, वरुणस्त्वोत्तभ्नातु, वरुणस्य स्कंभसर्जनमसि ॥ ४६

[अभि त्यं देवं० । अथर्व० ७,१४,१-२]

[६] मै. ३,७,८,९ । तै १,२,८-१० । काठ २,७ । कपि १,१९, २,१ । वा ४,२७,२८,३०,३१,३४-३६, ५,१ । काण्व ४,३८,४०,४२,४३,४६-४८, ५,१ । मा श्री २,१,४,५ । [अस्तभ्नाद्द्यां (द्यामृषभो) वृषभो० । ऋ० ३,३०,९, ८,४२,१] [वनेषु (३) व्यन्तरिक्षं० । ऋ. ५,८५,२] [नमो मित्रस्य० । ऋ० १०,३७,१]

विचृत्तो वरुणस्य पाशः, प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशो, नमो वरुणस्य पाशाया,—ऽग्नेस्तनू-
रसि, विष्णवे त्वा, सोमस्य तनूरसि, विष्णवे त्वा,—ऽतिथेरातिथ्यमसि, विष्णवे त्वा,
—ऽग्नये त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वा, श्येनाय त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वा, वारुणमसि,
वरुणोऽसि धृतव्रतो, वरुणस्य ऋतसदनमासीद, वरुणाय त्वा ॥६॥ ४७

अग्नेर्जनित्रमसि, वृषणौ स्था, उर्वश्यस्या,—युरसि, पुरूरवा असि, गायत्रमसि,
त्रिष्टुबसि, जगदसि ॥ भवतं नः समनसौ समोकसौ सचेतसा अरेपसौ ॥ मा यज्ञꣳ हिꣳसिष्टं मा
यज्ञपतिं जातवेदसौ, शिवौ भवतमद्य नः ॥ अग्ना अग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणां पुत्रो अधिराज
एषः ॥ तस्मै विधेम हविषा वयं, मा देवानाꣳ युयुपाम भागधेयम् ॥ आपतये त्वा गृह्णामि
परिपतये त्वा गृह्णामि, तनूनप्त्रे शाक्मने शाक्वराय शक्मना ओजिष्ठाया,—ऽनाधृष्टमस्य,—नाधृष्यं
देवानामोजः ॥ अभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यम् ॥ अनु म इदꣳ व्रतꣳ व्रतपतिर्मन्यतामनु दीक्षां
दीक्षापतिरञ्जसा, सत्यमुपागाꣳ, सुविते मा धा, अग्ने व्रतपते या मम तनूरेषा सा त्वयि,
—ग्ने व्रतपते या तव तनूरियꣳ सा मयि, सह नौ व्रतपते व्रतिनोर्व्रतान्यꣳ,—शुरꣳशुष्टे देव
सोमाप्यायतामिन्द्रायैकधनविदा, आ त्वमिन्द्राय प्यायस्वा, तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा,—प्यायय
सखीन्त्सन्या मेधया, स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीय स्व३स्त्यौदृचमेष्टा राया, एष्टा वामनि,
प्रेषे भगाय, ऋतमृतवादिभ्यो, नमो दिवे, नमः पृथिव्यै ॥ ४८--५५

या ते अग्नेऽयाशया तनूर्वर्षिष्ठा गह्वरेष्ठा ।
त्वेषꣳ वचो अपावधीरुग्रꣳ वचो अपावधीः ॥ स्वाहा ॥ ५६

या ते अग्ने रजाशया, या ते अग्ने हराशया, या ते अग्ने रुद्रिया तनूस्तया नः पाहि,
तस्यै ते स्वाहा ॥ ७ ॥ ५७

तप्तायनी मेऽसि, वित्तायनी मेऽस्य,—वतान्मा नाथितं,—मवताद्व्यथितं,—मग्ने अङ्गिरो-
३योऽस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना नाम्नेहि, वसवस्त्वा हरन्तु गायत्रेण छन्दसा, वित्स्वे यज्ञपते,
—यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन त्वादधे, अग्ने अङ्गिरो यो द्वितीयस्यां पृथिव्यामध्यस्यायुना
नाम्नेहि, रुद्रास्त्वा हरन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा, वित्स्वे यज्ञपते,—यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन

---

[७] मै ३,७,१०. ३,८,२; ३,९,५ । तै १,२,१०-११ । काठ २,८ । कपि. २,१-३ । वा. ५,१-८ । काण्व. ५, १-१० । मा. श्रौ १,७,१; २,२,१ । [अग्नाव (अ) ग्निश्चरति० । अथर्व० ४,३९,९]

[८] मै ३,८,५ । तै. १,२,११ । काठ २,९ । कपि २,३ । वा. ५,९-१३; ३३,३० । काण्व ५,१३-१८, ३३,३० । मा. श्रौ १,७,३ । [विभ्राड् बृहत्पिबतु० । ऋ० १०,१७०,१ । सा० ६२८,१४५३]

त्वा दधे, अग्ने अङ्गिरो यस्तृतीयस्यां पृथिव्यामस्यायुना नाम्नेह्यादित्यास्त्वा हरन्तु जागतेन
छन्दसा, वित्तस्त्वं यज्ञपते,—यत्तेऽनाधृष्टं धामानाधृष्यं तेन त्वा दधे, विदेरग्ने नभो नाम यत्ते,
सिꣳहीरसि, महिषीरसि, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व,—न्द्रघोषास्त्वा पुरस्ताद्वसुभिः
पान्तु, पितरस्त्वा मनोजवा दक्षिणतः पान्तु, रुद्रास्त्वा प्रचेतसः पश्चात् पान्तु, विश्वकर्मा
त्वादित्यैरुत्तरात् पातु, सिꣳहीरसि सपत्नसाही, स्वाहा, सिꣳहीरसि रायस्पोषवनिः, स्वाहा,
सिꣳहीरसि सुप्रजावनिः, स्वाहा, सिꣳहीरस्यादित्यवनिः सजातवनिः, स्वाहा, सिꣳहीर-
स्या,—वह देवान् देवायते यजमानाय, स्वाहा, भूतेभ्यस्त्वा, विश्वायुरसि, पृथिवीं दृꣳह,
ध्रुवक्षितिरस्य,—न्तरिक्षं दृꣳहाच्युत,—क्षिदसि, दिवं दृꣳह,—ऽग्नेर्भस्मास्य,—ग्नेः पुरीषमस्य,
—ग्नेः कुलायमसि ॥ ५८

विभ्राड् बृहत् पिबतु सोम्यं मध्वायुर्दधद्यज्ञपता अविहुतम् ।
वातजूतो यो अभिरक्षति त्मना प्रजाः पिपर्ति बहुधा विराजति ॥८॥ ५९

देवश्रुतौ देवेष्वाघोषेथाम् ॥ ६०

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।
वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ ६१
अप जन्यं भयं नुद मा चक्रा अवृत्सत । गृहꣳ सोमस्य गच्छतं गच्छदिन्द्रस्य निष्कृतम् ॥ ६२
इदꣳ विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा नि दधे पदा । समूढमस्य पाꣳसुरे ॥ ६३
इरावती धेनुमती हि भूतꣳ सूयवसिनी मनवे यशस्ये ।
व्यष्कभ्ना रोदसी विष्ण एते दाधर्थ पृथिवीमभितो मयूखैः ॥ ६४
सुवागावद देव दुर्यं अरिष्यन्नरिष्यतः ॥ ६५
आ नो वीरो जायतां कर्मण्योऽभिशस्तिपा अनभिशस्तेन्यः ।
यं बहवोऽनुजीवान्यो बहूनामसद्वशी ॥ ६६

वैष्णवमसि, विष्णुस्त्वोत्तभ्नातु ॥ ६७

दिवो विष्ण उत वा पृथिव्या उरोर्वा विष्णो बृहतो अन्तरिक्षात् ।
हस्तौ पृणस्व बहुभिर्वसꣳव्यैरात् प्रयच्छ दक्षिणादोत सव्यात् ॥ ६८

---

[९] मै ३,८,७ । तै १,२,१३ । क ठ २,१० । कपि २,४ । वा ५,१४-२१ । कण्व ५,१९-२७ । मा. शं ३,२,२ ।
[युञ्जते मन० । ५,८१,१] [इद (ꣳ) विष्णुर्वि० । ऋ १,२२,१७ अथर्व. ७,२६,४, सा. २२२, १६६९]
[इरावती धेनुमती० । ऋ ७,९९,३] [दिवो (वा) विष्णो० । अथर्व ७,२६,८]

विष्णोर्नु कꣳ वीर्याणि प्र वोचꣳ यः पार्थिवानि विममे रजाꣳसि ।
यो अस्कभायदुत्तरꣳ सधस्थꣳ विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः ॥ ६९
विष्णोः पृष्ठमसि, विष्णो ररराटमसि, विष्णोः श्निप्त्रे स्थो, विष्णोः स्यूरसि,
विष्णोर्ध्रुवोऽसि, वैष्णवमसि, विष्णवे त्वा ॥ ७०
प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः ।
यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॥९॥ ७१
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददेऽभ्रिरसि, नारिर,—
मीदमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामी,—दमहꣳ यो मे समानो योऽसमानोऽरातीयति तस्य ग्रीवा
अपिकृन्तामि, बृहन्नसि बृहद्रावा, बृहतीमिन्द्राय वाचꣳ वद रक्षोहणꣳ वलगहनꣳ वैष्णवीꣳ,
सम्राडसि सपत्नहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे समानो यानसमानो निचखान ये कुल्फदघ्ने,
निरस्तो वलगः, स्वराडस्यभिमातिहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे सजातो यानसजातो
निचखान ये जानुदघ्ने, निरस्तो वलगो, विराडसि रक्षोहे,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे
सबन्धुर्यानसबन्धुर्निचखान ये नाभिदघ्ने, निरस्तो वलगः, सत्रराडस्यशस्तिहे,—दमहं ता-
न्वलगानुद्वपामि यान्मे, भ्रातृव्यो यानभ्रातृव्यो निचखान ये अꣳसदघ्ने, निरस्तो वलगः,
सर्वराडस्यरातीयतो हन्ते,—दमहं तान्वलगानुद्वपामि यान्मे सजन्यो यानसजन्यो निचखान ये
शीर्षदघ्ने, निरस्तो वलगः ॥ ७२
सम्राड् इमानायुषे वर्चसे च देवानां निधिरसि द्वेषोयवनः ।
युयोध्यस्मद्द्वेषाꣳसि यानि कानि च चकृम ॥ ७३
देवानामिदं निहितꣳ यदस्त्यथाभाहि प्रदिशश्चतस्रः । कृण्वानो अन्यं अधरान् त्सपत्नान् ॥१०॥ ७४
पृथिव्यै त्वा,—ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वा, शुन्धन्तां लोकाः पितृषदना, यवोऽसि,
यवयास्मद् द्वेषो अस्मद्,—यवयारातिं, पितृषदनं त्वा लोकमवस्तृणामि ॥ ७५
उच्छ्रयस्व वनस्पते सजूर्देवेन बर्हिषा ।
निनानंस्त्वा मारुतो निहन्तु मित्रावरुणा ध्रुवेण धर्मणा ॥ ७६

[विष्णोर्नु कं० । ऋ. १,१५४,१ अथर्व ७,२६,१] [प्र तद्विष्णुः । ऋ. १,१५४,२, अथर्व ७,२६,२-३]
[१०] मै ३,८,८ । तै १,३,१-२ । कठ २,११ । क ३,५ । वा ५,२२-२४ । काण्व ५,५८-६० । मा श्रौ १,
७,३ १,८,२ । [देवस्य त्वा० । अथर्व. १९,५१,२]
[११] मै ३,८,९ । तै १,३,१-२ । कठ २,१२ । क १,६ । वा ५,२६-३०,२५ । काण्व ५,३३-३८,३६,१० ।
मा श्रौ १,८,३ १,८,४ ।

ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं पर्यूहामि, ब्रह्म दृꣳह, क्षत्रं दृꣳह रायस्पोषं दृꣳह, प्रजां दृꣳह, सजातानस्मै यजमानाय दृꣳह ॥ घृतेन द्यावापृथिवी आपृण, विश्वजनस्य छायासि ॥
७७--७८

परि त्वा गिर्वणो गिर इमा भवन्तु विश्वतः । वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयः॥७९॥

इन्द्राय त्वेन्द्रस्य स्यूरसी,—न्द्रस्य ध्रुवोऽस्यै,—न्द्रमसी,—न्द्राय त्वा, रक्षोघ्नो वो वलगघ्नः प्रोक्षामि वैष्णवान्, रक्षोहणं त्वा वलगहनमवसिञ्चामि वैष्णवꣳ, रक्षोहणं त्वा वलगहनमवस्तृणामि वैष्णवꣳ, रक्षोघ्नीं वाꣳ वलगघ्नीं उपदधामि वैष्णवीं, रक्षोघ्नीं वाꣳ वलगघ्नीं पर्यूहामि वैष्णवीं, रक्षोहणं त्वा वलगहनमास्तृणामि वैष्णवम् ॥११॥ ८०

विभूरसि प्रवाहणो, वह्निरसि हव्यवाहनः, श्वात्रोऽसि प्रचेतास्तु,—थोऽसि विश्ववेदा, अवस्युरसि दुवस्वा,—न्नादिरसि वम्भारिरुर्शि,—गसि कविः, शुन्ध्युरसि मार्जालीयः, सम्राडसि कृशानुः, परिषद्योऽस्यास्तुरꣳव्यो, नभोऽसि प्रतक्वास, मृष्टोऽसि हव्यसूदनः, संगरोऽसि विश्ववेदा, ऋतधामासि स्वर्ज्योतिः, समुद्रोऽसि विश्वव्यचा, अजोऽस्येकपाद,—हिरसि बुध्न्यः, कव्योऽसि कव्यवाहनो, रौद्रेणानीकेन पाहि माग्ने, पिपृहि मा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिꣳसीः ॥१२॥ ८१

त्वꣳ सोम तनूकृद्भ्यो द्वेषोभ्योऽन्यकृतेभ्यः । उरु यन्तासि वरूथꣳ स्वाहा ॥ ८२

जुषाणो अप्तुराज्यस्य वेतु । स्वाहा ॥ ८३

अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।
युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिꣳ विधेम ॥ ८४

उरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि ।
घृतं घृतयोने पिब प्र प्र यज्ञपतिं तिर । स्वाहा ॥ ८५

एवा वन्दस्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् ।
स नः शर्म त्रिवरूथꣳ वियꣳसत्पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ॥ ८६

उरवन्तरिक्षꣳ वीहि,—दित्याः सदा आसीद, देव सवितुरेष ते सोम,—स्तꣳ रक्षस्व,

[परि त्वा गिर्वणो० । ऋ. १,१०,१२]

[१२] मै ३,८,१० । तै १,३,३ । काठ २,१३ । कपि २,७ । वा ५,३१-३४ । काण्व ५,३९-४३ । मा श्रौ २,२,४ ।
[१३] मै ३,९,१ । तै १,३,४ । काठ. ३,१ । कपि २,८ । वा ५,३५,३६, ३८-४० । काण्व ५,४४,४५,४८-५० । मा श्रौ २,२४ । [अग्ने नय० । ऋ १,१८९,१ अथर्व ४,३९,१०] [उरुविष्णो० । अथर्व ७,२६,३]

मा त्वा दभन्, दुश्चक्षास्ते मावक्ष्यद्,—तत्त्वं देव सोम देवानुपावृत, इदमहं मनुष्यान् त्सह
रायस्पोषेण प्रजया चोपावर्ते, नमो देवेभ्यः, स्वधा पितृभ्यो, निर्वरुणस्य पाशादमुक्षि,
स्वरभिर्व्यख्यं ज्योतिर्वैश्वानरं,—ऽग्ने व्रतपते या तव तनूर्मय्यभूदेषा सा त्वे,—य्यग्ने व्रतपते या
मम तनूस्त्वय्यभूदियꣳ सा मयि, पुनर्नौ व्रतपते व्रतिनोर्व्रतानि, यथायथं नौ व्रतपते व्रति-
नोर्व्रतानि, वि व्रतानि सृजावहै ॥ १३॥ ८७

अत्यन्यानगां, नान्यानुपागाम,—र्वाक् त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्योऽविदं, तं त्वा जुषामहे
देवयज्यायै जुष्टꣳ विष्णवे, विष्णवे त्वा ॥ ८८

उरु विष्णो विक्रमस्वोरु क्षयाय नस्कृधि ।
घृतं घृतयोने पिब प्र प्र यज्ञपतिं तिर । स्वाहा ॥ ८९
ओषधे त्रायस्वैनꣳ स्वधिते मैनꣳ हिꣳसीः । या ते शिवतमा तनूस्तयैनमुपस्पृश ॥ ९०
यं त्वायमꣳ स्वधितिस्तिग्मतेजाः प्रणिनाय महते सौभगाय ।
दिवमग्रेण मा हिꣳसी,—रन्तरिक्षं मध्येन, पृथिव्याः संभव, भ्राजं गच्छ ।
वनस्पते शतवल्शो विरोह सहस्रवल्शा वि वयꣳ रुहेम ॥ ९१

पृथिव्यै त्वा,—ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वा, शुन्धन्तां लोकाः पितृषदना, यवोऽसि,
यावय द्वेषो अस्मद्य,—वयारातिं, पितृषदनं त्वा लोकमवस्तृणामि ॥ स्वावेशोऽस्यग्रेगा नेतॄणां,—
मधि त्वा स्थास्यति, तस्य वित्स्व ॥ घृतेन द्यावापृथिवी आपृण, देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु ॥
इन्द्रस्य चषालमसि, सुपिप्पला ओषधीस्कृधि, दिवमग्रेणोत्तभाना,—ऽन्तरिक्षं मध्येनापृण,
पृथिवीमुपरेण दृꣳह ॥ ९२-९५

ता ते धामान्युश्मसि गमध्यै गावो यत्र भूरिशृङ्गा अयासः ।
अत्राह तदुरुगायस्य विष्णोः परमं पदमवभाति भूरि ॥ ९६

विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ९७

ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं पर्यूहामि, ब्रह्म दृꣳह, क्षत्रं दृꣳह, रायस्पोषं दृꣳह, प्रजां
दृꣳह, सजातानस्मै यजमानाय दृꣳह ॥ ९८

---

[१४] मै ३,९,०-४ । तै १,३,५-६ । काठ ३,२-३ । कपि २,९-१० । वा ५,४१,४२,४३, ६,१-६ । शत ५, ५२,५१,५३-५५, ६,१-७ । मा श्रौ १,८,१-२ । [शुन्धन्तां (शुम्भन्तां) लोकाः । अथर्व १८,४,६७] [याते धामा० । ऋ. १,१५४,६] [विष्णोः कर्माणि० । ऋ. १,२२,१९, अथर्व. ७,२६,६, म २६३१]

तद्विष्णोः परमं पदꣳ सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ ९९
परिवीरसि, परि त्वा दैवीर्विशो व्ययन्तां, परीमꣳ यजमानं मनुष्यास्सह रायस्पोषेण
प्रजया च व्ययन्तां, दिवः सानूपेष, दिवं ते धूमो गच्छत्व,—न्तरिक्षं ज्योतिः, पृथिवीं भस्म,
स्वाहा ॥१४॥ १००

इषे त्वो,—पावीरस्य,—पो देवान् दैवीर्विशः प्रागुर्वह्निय उशिजो, बृहस्पते धारया वसूनि,
हव्या ते स्वदं, देव त्वष्टर्वसुरण्व, रेवती रमध्वं, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
पूष्णो हस्ताभ्यामाददे, ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेन प्रतिमुञ्चाम्य,—मुष्मै त्वा जुष्टं, धर्षा मा-
नुषा, अद्भ्यस्त्वौषधीभ्यो जुष्टं प्रोक्षाम्य,—नु त्वा माता मन्यतामनु पितानु भ्राता सगर्भ्योऽनु
सखा सयूथ्यो, ऽनुमानावह देवान् देवायते यजमानाया,—ऽपां पेरुरसि, स्वात्तꣳ सद्धविरापो
देवीः स्वदन्तु, सं ते वायुर्वातेन गच्छताꣳ संꣳ यजत्रैरङ्गानि संꣳ यज्ञपतिराशिषा, घृतेनाक्तौ
पशुꣳस्त्रायेथाम् ॥ १०१

ये बध्यमानमनु बध्यमाना अन्वैक्षन्त मनसा चक्षुषा च ।
अग्निष्टं अग्रे प्रमुमोक्तु देवः प्रजापतिः प्रजया सꣳरराणः ॥ १०२
रेवति प्रेधा यज्ञपतिमाविशो,—रो अन्तरिक्ष सजूर्देवेन वातेन ॥ १०३
त्मनास्य हविषो यज समस्य तन्वा भव । वर्षीयो वर्षीयसो यज्ञꣳ यज्ञपतौ धाः ॥ १०४
स्वविदसि, स्वर्विन्त्वा स्वरिहि३, स्वर्मह्यꣳ, स्वः पशुभ्यो, लोकविदसि, लोकꣳ
विन्त्वा लोकमिहि, लोकं मह्यं, लोकं पशुभ्यो, नाथविदसि, नाथꣳ विन्त्वा नाथमिहि,
नाथं मह्यं, नाथं पशुभ्यो, गातुविदसि, गातुꣳ विन्त्वा गातुमिहि, गातुं मह्यं, गातुं
पशुभ्यः ॥ १०५

न वा एतन्म्रियसे नोत रिष्यसि देवाँ इदेषि पथिभिः शिवेभिः ।
यत्र यन्ति सुकृतो नापि दुःकृतस्तत्र त्वा देवः सविता दधातु ॥ १०६
शमितार उपेतन यज्ञं देवेभिरन्वितम् । पाशात् पशुं प्रमुञ्चत बन्धाद्यज्ञपतिं परि ॥ १०७
अदितिः पाशान् प्रमुमोक्त्वेतान् पशोः पाशान् पशुपतेरधि ।

[तद्विष्णोः परमं० । ऋ १,२२,२०; अथर्व ७,२६,७, सा. १६७२]
[१५] मै ३,९,६,७ । तै १,३,७-८ । काठ ३,४-६ । कपि. २,११-१३ । वा ६,७-११, २३,१६ । काण्व. ६,८-१५, २५,१८ । मा श्रौ १,८,३ । [न वा (उ) एतन्म्रि० । ऋ १,१६२,२१; १०,१७,४, अथर्व १८,२,५५]

यो नो द्वेष्टयधरः स पद्यतां तस्मिन् पाशान् प्रतिमुञ्चाम एतान् ॥ १५ ॥ १०८
नमस्त आताना,—नर्वाक् प्रेहि यजमानाय घृतस्य कुल्यामनु सह रायस्पोषेण, देवीरापः
शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वं, शुद्धा वयं सुपरिविष्टाः परिवेष्टारो वो भूयास्म, वाचमस्य मा
हिंसीः, प्राणमस्य मा हिंसी,—श्चक्षुरस्य मा हिंसीः, श्रोत्रमस्य मा हिंसी,—यत्ते
क्रूरं यदास्थितं तदेतेन शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व, गात्राण्यस्य मा हिंसीश्च,—रित्राणस्य
मा हिंसी,—र्नाभिमस्य मा हिंसी,—र्मेढ्रमस्य मा हिंसीः, पायुमस्य मा हिंसीः,
शमद्भ्यः ॥ १०९
ओषधे त्रायस्वैनं स्वधिते मैनं हिंसीः ।
या ते शिवतमा तनूस्तयैनमुपस्पृश ॥ ११०
पृथिव्यै त्वा, रक्षसां भागोऽसी,—दमहं रक्षोऽवबाध, इदमहं रक्षोऽधमं तमो नया,
—मीषे त्वोर्जे त्वा, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्व ॥ घृतेन द्यावापृथिवी प्रोर्णुवाताम्,
—मुष्मै त्वा जुष्टं, नमः सूर्यस्य संदृशे ॥ उर्वन्तरिक्षं वीहि, प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टारातिः,
—र्वायोः स्तोकानां, प्रयुता द्वेषांसि, स्वाहो,—र्ध्वनभसं मारुतं देवं गच्छतम् ॥१६॥
१११--११३
जुष्टं देवेभ्यो हव्यं घृतावद्,—मुष्मै त्वा जुष्टं, रेडस्य,—मिष्टा श्रीणात्वा,—पस्त्रा समारिण-
न्वा,—तस्य त्वा धाज्यै पूर्णोरंह्या ऊष्मणोऽव्यथिषेऽपामोषधीनां रसो, घृतं घृतपावानः
पिबत, वसां वसापावानः पिबता,—न्तरिक्षस्य हविरसि, स्वाहा त्वा वाताय, दिशः
प्रदिश आदिशो विदिश उद्दिशो दिश, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदिध्य,—दैन्द्रोऽपानो अङ्गे
अङ्गे निबोभुवदै,—न्द्रो व्यानो अङ्गे अङ्गे विबोभुवत् ॥ ११४
देव त्वष्टर्भूरि ते संसमेतु सलक्ष्म यद्विषुरूपं बभूव ।
देवत्रा यन्तमवसे सखायो अनु त्वा माता पितरो मदन्तु ॥१७॥ ११५
समुद्रं गच्छ स्वाहा,—ऽन्तरिक्षं गच्छ स्वाहा, देवं सवितारं गच्छ स्वाहा,—ऽहोरात्रे गच्छ

[१६] मै ३,१०,१। तै १ ३,८-९। काठ ३,६। कपि २,१३। वा ६,१२-१६। काण्व ६,१६-२२
मा श्रौ १,८,४।
[१७] मै ३,१०,४। तै १,३,१०। काठ ३,७। कपि २,१४। वा ६,१८-२०। काण्व ६,२३-२७।
मा श्रौ १,८,५।

स्वाहा, मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहा, द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहा, छन्दांसि गच्छ स्वाहा, सोमं
गच्छ स्वाहा, यज्ञं गच्छ स्वाहा, दिव्यं नभो गच्छ स्वाहा,—ऽग्निं वैश्वानरं गच्छ स्वाहा, मनो
हार्दिं यच्छौ,—षधीभ्यस्त्वा ॥ ११६

धाम्नोधाम्नो राजन्नितो वरुण नो मुञ्च यदापो अघ्न्या वरुणेति शपामहे ।
ततो वरुण नो मुञ्च ॥ ११७

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।
अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥ ११८

सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै सन्तु ।
यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १८ ॥ ११९ [१६०]

॥ इति प्रथमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

ग्रहाः ।

हविष्मतीरिमा आपो हविष्मान् देवो अध्वरः ।
हविष्मं आ विवासति हविष्मं अस्तु सूर्यः ॥ १

अग्नेर्वोऽपन्नगृहस्य सदसि सादयामि, देवानां भागधेयी स्थे,—न्द्राग्न्योर्भागधेयी स्थ,
मित्रावरुणयोर्भागधेयी स्थ, विश्वेषां देवानां भागधेयी स्थ, सुन्नाय सुन्नाय सुन्नं धत्त २

हृदे त्वा मनसे त्वा दिवे त्वा सूर्याय त्वा । ऊर्ध्वमिममध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ ॥ ३

शृणोत्वग्निः समिधा हवं मे शृण्वन्त्वापो धिषणाश्च देवीः ।
शृणोतु ग्रावाणो विदुषो नु यज्ञं शृणोतु देवः सविता हवं मे ॥ ४

देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान् मदिन्तमस्तं देवेभ्यः शुक्रपेभ्यो दात येषां
भाग स्थ स्वाहा, कार्ष्यसि, समुद्रस्य वोऽक्षित्या उन्नये, वसूनां रुद्राणामादित्यानां पत्नी-
जनी स्थ, वसवो रुद्रा आदित्या एता वः पत्नीजनी स्थ, समुद्रं गन्धर्वेष्ठामन्वातिष्ठत वातस्य
पत्मन्नेडिता, वाम्री ते संदृशि विश्वं रेतो धेषीय तव वाम्रीरनु संदृशि ॥ ५

---

[१८] मै ३,१०,७ । तै १,३,११ । काठ ३,८ । कपि २,१५ । वा ६,२१-२२, १२,१० । काण्व ६,२८-३१, १३,१३ । मा श्रौ १,८,६ । [धाम्नो धाम्नो... नः ॥ १ ॥ उदुत्तमं वरुण...स्याम ॥ ३ ॥ ऋ १,२४,१५, सा ५८९, अथर्व ७,८३,२-३]

[१] मै ४,५,१-४ । तै १,३,१०-१३ । काठ ३,९ । कपि २,१६ । वा ६,२३-२९ । काण्व ६,३३,३४,३६,३८-४२ । मा श्रौ २,२,५, २,३,१-२ । [यमग्ने पृत्सु मर्त्य० । ऋ १,२७,७, सा १४६५]

यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा वाजेषु यं जुनाः । स यन्ता शश्वतीरिषः ॥ ६
जुष्टो वाचो भूयासं, जुष्टो वाचस्पति,—र्यद्वाचो मधुमत्तस्मै स्वाहा, स्वाहा सरस्वत्यै॥१॥
७
निग्राभ्या स्थ देवश्रुत,—स्तर्पयत मा,—युर्मे तर्पयत, तर्पयत मा, प्राणं मे तर्पयत, तर्पयत मा,—ऽपानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, व्यानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, चक्षुर्मे तर्पयत, तर्पयत मा, श्रोत्रं मे तर्पयत, तर्पयत मा, मनो मे तर्पयत, तर्पयत मा, वाचं मे तर्पयत, तर्पयत मा—ऽऽत्मानं मे तर्पयत, तर्पयत मा, प्रजां मे तर्पयत, तर्पयत मा, गृहान् मे तर्पयत, तर्पयत मा, पशून् मे तर्पयत, तर्पयत मा, गणैर्मा मा वितीतृपत, तर्पयत मा ॥२॥
८
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे, ग्रावास्यध्वरकृद्देवेभ्यो, गभीरमिमम्ध्वरं कृधि ॥
९
इन्द्राय त्वा सुषुतम् मधुमन्तं पयस्वन्तम् ।
इन्द्राय त्वाभिमातिघ्न इन्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवत इन्द्राय त्वादित्यवते ॥ १०
अग्नये त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वा, श्येनाय त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वा ॥ ११
श्वात्रा स्थ वृत्रतुरो राधोगूर्ता अमृतस्य पत्नीः ।
ता देवीर्देवत्रेमं यज्ञं धत्तोपहूताः सोमस्य पिबत ॥ १२
यत्ते सोम दिवि ज्योतिर्यत् पृथिव्यां यदुरा अन्तरिक्षे तेनास्मै यज्ञपतय उरु राये कृध्य,—धि धात्रे वोचो, मा भै,—र्मा संविक्था, ऊर्जं धत्स्वो,—र्जमस्मासु धेहि, धिषणे ईडिते इडेथा,—मूर्जं दधाथा,—मूर्जमस्मासु धत्तं, मा वां हिंसिषं, मास्मान् युवं हिंसिष्टम् ॥ ३ ॥
१३
वाचस्पतये पवस्व विष्णो अंशुभ्यां गभस्तिपूतः ॥ देवो देवानां पवित्रमसि येषां भागोऽसि ॥

[२] काठ ३,१० । कपि २,१७ । वा ६,३०-३१ । काण्व ६,४३-४४ । मा श्रौ २,३,७; २,४,१ ।
[३] मै ४,५,४ । तै १,४,१ । काठ ३,१० । कपि २,१७ । वा ६,३०,३२-३५ । काण्व ६,४३ ४५-४८ । मा श्रौ २,३,३ ।
[४] मै ४,५,५,७ । तै १,४,७,१ । काठ ४,१ । कपि. ३,१,२,१७ । वा ७,१-३,६, ६,३६ । काण्व ७,१-३,५, ६,४९ । मा श्रौ ७,३,३,४ । [भागपाशुदगधराग० । अथर्व २०,१३४,१-६]

मधुमतीर्नो इषस्कृधि, स्वाकृतोऽस्यु,र्वन्तरिक्ष९ वीहि, विश्वेभ्य इन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यो, मनस्त्वाष्टु, स्वाहा त्वा सुभव सूर्याय, देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्यः, प्राणाय त्वा, यत्ते सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहा, प्रागपागधरागुदगेतास्त्वा दिशा आधावु,न्त्वम्ब निस्सुर, समरिविदाम् ॥ ४ ॥ १४-१६

उपयामगृहीतोऽसि ॥ १७

अन्तर्यच्छ मघवन् पाहि सोममुरुष्य रायः समिषो यजस्व ।
अन्तस्ते द्यावापृथिवी दधाम्यन्तर्दधाम्युर्वन्तरिक्षम् ।
सजोषा देवैरवरैः परैश्चान्तर्यामे मघवन् मादयस्व ॥ १८

वाक्त्वाष्टु, स्वाहा त्वा सुभव सूर्याय, देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्योऽपानाय त्वा ॥५॥ १९

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।
उपो ते अन्धो मद्यमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेयम् ॥ २०

उपयामगृहीतोऽसि, वायवे त्वा ॥ २१

इन्द्रवायू इमे सुता उप प्रयोभिरागतम् । इन्दवो वामुशन्ति हि ॥ २२

उपयामगृहीतोऽसि, वायव इन्द्रवायुभ्यां त्वै,ष ते योनिः, सजोषोभ्यां त्वा ॥६॥ २३

अयं९ वां मित्रावरुणा सुतः सोम ऋतावृधा । ममेदिह श्रुत९ हवम् ॥ २४

उपयामगृहीतोऽसि, मित्रावरुणाभ्यां त्वै,ष ते योनिर्ऋतायुभ्यां त्वा ॥७॥ २५

या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतम् ॥ २६

उपयामगृहीऽतोऽस्य,श्विभ्यां त्वै,ष ते योनि,र्माध्वीभ्यां त्वा ॥ ८ ॥ २७

उपयामगृहीतो,ऽसि, देवेभ्यस्त्वो,पयामगृहीतोऽसि, विश्वदेवेभ्यस्त्वो,पयामगृहीतोऽसि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥ २८

---

[५] मै. ४,५,६ । तै १,४,३ । क ठ ४,१ । कपि ३,१ । वा ७,४-६ । कण्व ७,४,५ । म धा २,३,४ ।

[६] मै ४,५,८ । तै १,४,४ । काठ ४,२ । कपि ३ २ । व ७७,८ । कण्व ७,६ ७ । मा धा २,३ ५ ।
[आ वायो भूष० ऋ ७,९२,१ । इन्द्रवायू इमे० ऋ १,२,४]

[७] मै ४,५,८, ४,६,५ । तै १,४,५ । काठ ४,२ । कपि ३ २ । व ७,९,१० । कण्व ७,८,९ । म धा २,३,५ ।
[अय९ वां मित्रा० । ऋ १,४७१ (द्वि पाद) २,४१,४]

[८] मै ४,६,१ । तै १,४,६ । काठ ४,२ । कपि ३,२ । वा ७ ११ । कण्व ७,१० । म धा २,३,६ ।
[या वां कशा० । ऋ १,२२,३]

[९] तै ३,२,१० । काठ ४ २ । कपि ३,२ । मा धा २,३,८ ।

दितेः पुत्राणामदितेरकारिषमुरुशर्मणां बृहतां᳘ वरूथिनाम् ।
येषां नामानि विहितानि धामशश्चित्तैर्यजन्ति भुवनाय जीवसे ॥ २९

उपयामगृहीतोऽसि, विष्णोस्त्वोरुक्रमे गृह्णामि, विष्ण उरुक्रमैष ते सोम,—स्तं᳘ रक्ष-
स्व, मा त्वा दभन् दु,—श्रक्षास्ते मावक्ष्यद्,—यं᳘ वसुः पुरोवसुर्वाक्या वाचं मे पात्व,—यं᳘
वसुर्विदद्वसुश्चक्षुःपाश्चक्षुर्मे पात्व,—यं᳘ वसुः सं᳘यद्वसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पातु ॥ ९ ॥ ३०

अयं᳘ वेनश्चोदयत् पृश्निगर्भा ज्योतिर्जरायू रजसो विमाने ।
इममपां᳘ संगमे सूर्यस्य शिशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति ॥ ३१

उपयामगृहीतोऽसि, षण्डाय त्वै,—ष ते योनि,—र्वीरतायै त्वा ॥१०॥ ३२

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठराजं बर्हिषदं᳘ स्वर्दृशम् ।
प्रतीचीनं᳘ वृजनं दोहसे गिराशुं जयन्तमनु यासु वर्धसे ॥ ३३

उपयामगृहीतोऽसि, मर्काय त्वै,—ष ते योनिः, प्रजाभ्यस्त्वा ॥११॥ ३४

अपनुत्तौ षण्डामर्कौ सह तेन यं द्विष्मो, ऽछिन्नस्य ते देव सोम दक्षस्य रायस्पोषस्य सुवी-
र्यस्याभिग्रहीतारः स्याम ॥ तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्तु, तुथोऽसि जनधाया
देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्त्वनाधृष्टासि, सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि, सुप्रजाः प्रजाः
प्रजनयन्नभिपरीहि ॥ ३५-३६

इन्द्रेण मन्युना युजावबाधे पृतन्यतः । घ्नता वृत्राण्यप्रति ॥ ३७

संजग्मानौ दिवा पृथिव्या शुक्रौ शुक्रशोचिषा तौ देवौ शुक्रमन्थिना आयुर्यज्ञे धत्तमायुर्यज्ञ-
पतौ, पुमांसं᳘ गर्भमाधत्तं गर्विणीः प्राणान् पशुषु यच्छतं᳘, शुक्रस्याधिष्ठानमसि, मन्थिनो-
ऽधिष्ठानमसि, निरस्तः षण्डो, निरस्तो मर्कः सह तेन यं द्विष्मः ॥ ३८

यो प्रथमो सं᳘स्कृतिर्यज्ञे आसीन् यः पुरमो बृहस्पतिश्चिकित्वान् ।
यो मध्यमो वरुणो मित्रो अग्निस्तस्मा इन्द्राय सुतमाजुहोत तस्मै सूर्याय सुतमाजुहोत
॥१२॥ ३९

---

[१०] मै ४,६,३ । तै १,४,८ । काठ ४,३ । कपि. ३,३ । वा ७,१६,१२ । काण्व ७,१५,११ । मा श्रौ २,३,५ ।
[अयं᳘ वेनश्चोदय० । ऋ १०,१२३,१]

[११] मै ४,६,३ । तै, १,४,९ । काठ ४,३ । कपि. ३,३ । वा. ७,१०,१६ । काण्व ७,११,१५ । [तं प्रत्नथा
पूर्वथा० । ऋ ५४४ १]

[१२] मै ४,६,३ । काठ ४,४ । कपि ३,३ । वा. ७,१२-१५,१७,१८ । काण्व ७,१२-१४,१७-१९ । तै. ब्रा. १,
१,१,१-५ । तपस्य-मा १,४,३ । मा श्रौ २४१ ।

ये देवा दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थ ।
अप्सुक्षितो महिनैकादश स्थ ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्वम् ॥ ४०
उपयामगृहीतोऽस्या,—ग्रयणोऽसि स्वाग्रयणो, जिन्व यज्ञं, जिन्व यज्ञपतिम,—भि
सवनानि पाह्य,—तस्त्वा विष्णुः पातु, विशं त्वं पाहीन्द्रियेणै,—ष ते योनि,—र्विश्वेभ्यस्त्वा
देवेभ्यः ॥ १३ ॥ ४१
उपयामगृहीतोऽसि ॥ ४२
इन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत उक्थायुवम् । यत्त इन्द्र बृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे त्वा ॥ ४३
एष ते योनि,—रिन्द्राय त्वो,—पयामगृहीतोऽसि, देवेभ्यस्त्वा देवायुवं गृह्णामि, पुनर्हवि-
रसि, देवेभ्यस्त्वा देवायुवं पृणच्मि यज्ञस्यायुषे ॥१४॥ ४४
मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमृत आ जातमग्निम् ।
कविꣳ सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः ॥ ४५
उपयामगृहीतोऽसि, वैश्वानराय त्वा ॥ ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिर्ध्रुवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्युत-
क्षित्तम, एष ते योनि,—र्वैश्वानराय त्वा ॥ ४६--४७
ध्रुवं ध्रुवेण हविषा वः सोमं नयामसि ।
यथा नः सर्वा इज्जनः संगमे सुमना असत् ॥ ४८
दिवि दिव्यान् दृꣳहान्तरिक्षे अन्तरिक्ष्यान् पृथिव्यान् पार्थिवान् ॥१५॥ ४९
उपयामगृहीतोऽसि, मधवे त्वा, माधवाय त्वा, शुक्राय त्वा, शुचये त्वा, नभसे
त्वा, नभस्याय त्वे,—षाय त्वो,—र्जाय त्वा, सहसे त्वा, सहस्याय त्वा, तपसे त्वा,
तपस्याय त्वा ॥१६॥ ५०

---

[१३] मै ४,६,४ । तै. १,४,१० । काठ ४,५ । कपि ३,४ । वा ७,१९-२० । काण्व ७,२०-२३ । मा श्रौ. २,३,५ ।
[ये देवासो० । ऋ १,१३९,११; अथर्व १९,२७,११-१३]

[१४] मै. ४,६,५ । तै १,४,१२ । काठ ४,५,६ । कपि ३,४ । वा ७,२२,२३ । काण्व ७,२४,२५ । मा श्रौ. २,३,५, ५,४,३ ।

[१५] मै ४,६,६ । तै १,४,१३ । काठ ४,५ । कपि ३,५ । वा ७,२४-२५ । काण्व ७,२६--२८ । मा श्रौ २,३,५ ।
[मूर्धानं दिवो० । ऋ ६।७।१, सा. ११४०, ध्रुव ध्रुवेण रत् । ऋ १०,१७३,६, अथर्व ७,९४.१]

[१६] मै ४,६,७ । तै १,४,१४ । काठ ४,७ । कपि. ३,५ । वा. ७,३० । काण्व. ७,३० । मा. श्रौ. २,४,२ ।

इन्द्राग्नी आगतꣳ सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेषिता ॥ ५१
उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राग्निभ्यां त्वै,—ष ते योनि,—रिन्द्राग्निभ्यां त्वा ॥१७॥ ५२

ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास आगत । दाश्वाꣳसो दाशुषः सुतम् ॥ ५३
उपयामगृहीतोऽसि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य, एष ते योनि;—र्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥१८॥ ५४

इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमꣳ यथा शार्याते अपिबः सुतस्य ।
तव प्रणीती तव शूर शर्मन्नाविवासन्ति कवयः सुयज्ञाः ॥ ५५
उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राय त्वा मरुत्वत एष ते योनि,—रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥१९॥ ५६

जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय मन्द्र ओजिष्ठो बहुलाभिमानः ।
अवर्धन्निन्द्रं मरुतश्चिदत्र माता यद्वीरं दधनज्जनिष्ठम् ॥ ५७
उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि,—रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२०॥ ५८

मरुत्वन्तꣳ वृषभꣳ वावृधानमकवारिं दिव्यꣳ शासमिन्द्रम् ।
विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रꣳ सहोदामिह तꣳ हुवे ॥ ५९
उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि,—रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२१॥ ६०

मरुत्वाꣳ इन्द्र वृषभो रणाय पिबा सोममनुष्वधं मदाय ।
आसिञ्चस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वꣳ राजासि प्रदिवः सुतानाम् ॥ ६१

---

[१७] मै ४,६,८ । तै १,४,१५ । कठ ४,७ । कपि. ३,५ । वा. ७,३१ । काण्व ७,३१ । मा. श्रौ २,४,२,३ ।
[इन्द्राग्नी आगत१० । ऋ. ३।१२।१, सा. ६६९]
[१८] मै ४,६,८ । तै १४,१६ । काठ ४,७ । कपि ३,५ । वा ७,३३ । काण्व ७,३३ । मा श्रौ २,४,७ ।
[ओमासश्चर्षणी० । ऋ १।३।७]
[१९] मै ४,६,८ । तै १,४,१८ । काठ ४,८ । कपि. ३,६ । वा ७,३५ । काण्व ७,३५ । मा श्रौ २,४,४ ।
[इन्द्र मरुत्व इह । ऋ ३।५१।७]
[२०] मै ४,६,८ । तै. १,४,१८ । तै ब्रा २,८,३,४-५ । काठ ४,८ । कपि. ३,६ । वा ३३,६४ ७,३५ ।
काण्व ३२,२४ ७,३५, । मा श्रौ. २,४,४ । [जनिष्ठा उग्र० । ऋ १०।७३।१]
[२१] मै. ४,६,८ । तै १,४,१७ । काठ ४,८ । कपि ३,६ । वा ७,३६ । काण्व ७,३६ । [मरुत्वन्तꣳ (न्तं) वृषभꣳ । ऋ. ३,४७।५]
[२२] मै ४,६,८ । तै. १,४,१९ । काठ ४,८ । कपि ३,६ । वा. ७,३८ । काण्व ८,१० । [मरुत्वाꣳ (त्वाँ) इन्द्र वृषभो० । ऋ ३।४७।१]

उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि,—रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२२॥६२

सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहि शत्रूँरप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ ६३

उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राय त्वा मरुत्वत, एष ते योनि,—रिन्द्राय त्वा मरुत्वते ॥२३॥६४

महाँ इन्द्रो य ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमाँ इव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥ ६५

उपयामगृहीतोऽसि, महेन्द्राय त्वै,—ष ते योनि,—र्महेन्द्राय त्वा ॥२४॥ ६६

महाँ इन्द्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विबर्हा अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्र्यग्वावृधे वीर्यायोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ ६७

उपयामगृहीतोऽसि, महेन्द्राय त्वै,—ष ते योनि—र्महेन्द्राय त्वा ॥२५॥ ६८

कदा चन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे ।

उपोपेन्नु मघवन् भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥ ६९

उपयामगृहीतोऽस्या,—ऽऽदित्येभ्यस्त्वा ॥

कदा चन प्रयुच्छस्युभे निपासि जन्मनी । ७०

तुरीयादित्य सवनं त इन्द्रियमातस्था अमृतं दिवि ॥ ७१

उपयामगृहीतोऽस्या,—ऽऽदित्येभ्यस्त्वा ॥ ७२

यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमादित्यासो भवता मृडयन्तः ।

आ वोऽर्वाची सुमतिर्ववृत्यादꣳहोश्चिद्या वरिवोवित्तरासत् ॥ ७३

अहं परस्तादहमवस्तादहꣳ विश्वस्य भुवनस्य राजा ।

अहꣳ सूर्यमुभयतो ददर्श यदन्तरिक्षं तदु नः पिताभूत् ॥ ७४

---

[२३] मै ४,६,८ । तै १,४,१९ । कपि. ३,६ । का ७,३७ । कण्व. ७,३८ । मा. श्रौ २,४,६ ।
[सजोषा इन्द्र सगणो० । ऋ ३।४७।२]

[२४] मै ४,६,८ । तै १,४,२० । कठ ४,८ । कपि ३,६ । का ७,४० । कण्व ७,४० । मा श्रौ ७,२,४ ।
[महं (हाँ) इन्द्रो य० । ऋ ८।६।१, अथर्व २०।१३८।१, ग १३०७]

[२५] मै ४,६,८ । तै १,४,२१ । कठ ४,८ । कपि ३,६ । का ७,४१ । कण्व ७,४१ । मा श्रौ. २,४,६ । [महं (हाँ) इन्द्रो नृवदा । ऋ ६।१९।१]

[२६] मै ४,६,९ । तै १,४,२ २,४,८,२२ । कठ ४,१० । कपि ३,८ । का ८,२-४,१ । कण्व. ८,१-३,१ । मा. श्रौ २,५,१ । [कदा चन स्तरीरसि० । ऋ. ८।५१।७ कदा चन प्रयुच्छस्युभे० । ऋ. ८।५२।७, यज्ञो देवानां० । ऋ. १।१०७।१]

उत्तम्भय पृथिवीं भी३न्ध्यादो दिव्यं नभः ।
उभो दिव्यस्य नो धातरीशानो विष्या धृतिम् ॥ २६ ॥ ७५

अदब्धेभिः सवितः पायुभिष्ट्वꣳ शिवेभिरद्य परिपाहि नो वृधे ।
हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा माकिर्नो अघशꣳस ईशत ॥ ७६

उपयामगृहीतोऽसि, सावित्रोऽसि जनधाया, जिन्व यज्ञं, जिन्व यज्ञपतिम्,—भि सवनानि पाह्य,—तस्त्वा विष्णुः पातु, विशं त्वं पाहीन्द्रियेण ॥ २७ ॥ ७७

उपयामगृहीतोऽसि ॥ सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानो, बृहदुक्षे नमः ॥ एष ते योनि,—र्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥ २८ ॥ ७८–७९

उपयामगृहीतोऽसि, बृहस्पतिसुतस्य त इन्द इन्द्रियावतः ॥ पत्नीवन्तं ग्रहꣳ राध्यासम् ॥ अग्ना३इ पत्नीवा३न् त्सजूस्त्वष्ट्रा सोमं पिब ॥ २९ ॥ ८०–८२

उपयामगृहीतोऽसि, हरिरसि हारियोजनो हरिवान् हर्योः स्थाता, स्तुतस्तोमस्य ते देव सोम शस्तोक्थस्येष्टयजुषः ॥ हरिवतो हारियोजनस्य हरिवन्तं ग्रहꣳ राध्यासम् ॥ हर्योर्धाना हरिवतीः सहसोमा इन्द्राय, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ३० ॥ ८३-८५

अग्न आयूꣳषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनाम् ॥ ८६

उपयामगृहीतोऽस्य,—ग्नये त्वायुष्मत, एष ते योनि,—रग्नये त्वायुष्मते ॥ ३१ ॥ ८७

ओजस्तदस्य तित्विष उभे यत् समावर्तयत् । इन्द्रश्चर्मेव रोदसी ॥ ८८

उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राय त्वौजस्वत, एष ते योनि,—रिन्द्राय त्वौजस्वते ॥३२॥ ८९

---

[२७] मै ४,७,१ । तै १,४,२४ । काठ. ४,१० । कपि ३,८ । वा ३३,६९,८४; ८,७ । काण्व ३२,६९,८४. ८,६ । मा श्रौ २,५,१ । [अदब्धेभि सवितः० । ऋ ६।७१।३, शिवेभिरद्य० । अथर्व ७।८४।१, रक्षा माकिर्नो० । अथर्व. १९।३७।६]

[२८] मै ४,७,१ । तै १,४,२६ । काठ ४,१० । कपि ३,८ । वा ८,८ । काण्व ८,७ । मा श्रौ २,५,२ ।

[२९] मै ४,७,४ । तै. १,४,२७ । काठ ४,११, । कपि ३,९ । वा ८, ९,१० । काण्व ८,८,१०–११ । मा श्रौ २,५,२ ।

[३०] मै ४,७,४ । तै. १,४,२८ । काठ ४,११ । कपि ३,९ । वा ८,११,१२ । काण्व ८,१२–१३ । मा श्रौ २,५,४ ।

[३१] मै ४,७,३ । तै १,४,२९ । काठ ४,११ । कपि ३,९ । वा १९,३८; ३५,१६, ८,३८ । काण्व ८,१९,२०–२१, ४०; २९,३७, ३५ ४८ । मा श्रौ ७,२,२ ।
[अग्न (ग्ना) आयूꣳषि० ऋ ९,६६,१९; सा ६२७, १४६४, १५१८]

[३२] तै १,४,३० । काठ ४,११ । कपि ३९ । वा ८,३९ । काण्व ८,३१ ।

अदृश्रन्नस्य केतवो वि रश्मयो जनाँ अनु । भ्राजन्तो अग्नयो यथा ॥ ९०

उपयामगृहीतोऽसि, सूर्याय त्वा भ्राजस्वत, एष ते योनिः, सूर्याय त्वा भ्राजस्वते ॥ ॥३३॥ ९१

इन्द्रमिद्धरी वहतोऽप्रतिधृष्टशवसम् । ऋषीणां च स्तुतीरुप यज्ञं च मानुषाणाम् ॥ ९२

उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राय त्वा हरिवत, एष ते योनि,—रिन्द्राय त्वा हरिवते ॥३४॥ ९३

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामि, रातं देवेभ्यो दक्षाय दक्षवृधम,—मिद्धरेभ्यस्त्वा ऋतायुभ्या इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यो वातापिभ्यः पर्जन्यात्मभ्यः, पृथिव्यै त्वा,—ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वा,—ऽद्भ्यस्त्वौषधीभ्यो वनस्पतिभ्यस्त्वा, प्राणाय त्वा,—ऽपानाय त्वा, व्यानाय त्वा, सते त्वा,—ऽसते त्वा, भूताय त्वा, भव्याय त्वा, येन प्रजा अछिद्रा अजायन्त तस्मै त्वा प्रजापतये विश्वकर्मणे विश्वव्यचसे विभूदाने विभुं भागं जुहोमि, स्वाहा ॥ ९४

तिस्रो जिह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरकृण्वन्नुशिजो अमृत्यवे ।
तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजं लोकमु द्वे उप जामी ईयतुः ॥३५॥ ९५

अग्निः प्रातःसवनात् पात्वस्मान् वैश्वानरो विश्वशीर्विश्वशंभूः ।
स नः पावको द्रविणं दधात्वायुष्मन्तः सहभक्षा स्याम ॥ ९६

अग्नये त्वा प्रवृहामि गायत्रेण छन्दसे,—न्द्राय त्वा प्रवृहामि त्रैष्टुभेन छन्दसा,—ऽऽदित्येभ्यस्त्वा प्रवृहामि जागतेन छन्दसा, रैशीनां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, मान्दानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, मन्दनानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, पूतनानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, पस्त्यानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, माध्वीनां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, मधूद्यानां त्वा पत्मन्नाधूनोमि, देवयानीनां त्वा पत्मन्नाधूनोम्यु,—पयामगृहीतोऽसि, शुक्रं त्वा शुक्र शुक्राय गृह्णाम्यह्नो रूपे सूर्यस्य रश्मिषु ॥ ९७

---

[३३] तै १,४,३१ । काठ ४,११ । कपि ३,९-१० । वा. ८,४० । कण्व ८,७७ । [अदृश्रमस्य केतवो० । ऋ १, ५०,३ । अथर्व १३,२,१८; २०,४७,१५ । सा ६३४]

[३४] मै ४,७,६ । तै १४,३८ । काठ. ४,११ । कपि ३,९ । वा ८,३५ । कण्व ८,१६ । मा श्रौ २,५,१ । [इन्द्रमिद्धरी वहतो० । ऋ. १,८४,२ । सा. १०३०]

[३५] तै ३,५,८ । काठ. ३०,५,६ । मा श्रौ ७,२,४ ।

[३६] मै. ४,७७ । तै ३,१,९,५, १,३,३ । काठ ३०,६ । वा ८,४८-५० । कण्व ८,३०-३२ । मा. श्रौ ७,१,१ । मै ४

आ समुद्रा अचुच्यवुर्दिवो धारा असश्चत ॥ ९८

ककुभꣳ रूपꣳ वृषभस्य रोचते, बृहद्वसूनामाधीतौ रुद्राणां कर्मन्नादित्यानां चेतसी, इन्द्राय
त्वा विभूतमे जुहोम्यु, अग्निष्ट्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसाग्नेर्धामोपेहि, वशीक्त्वं देव सोम
त्रैष्टुभेन छन्दसेन्द्रस्य धामोपेहि, समत्सरा देव सोम जागतेन छन्दसा विश्वेषां देवानां प्रियं पाथ
उपेहि ॥३६॥ ९९

उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥ १००
चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः ।
आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षꣳ सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥ १०१

द्यां गच्छ, स्वर्गच्छ, रूपꣳ वो रूपेणाभ्येमि वयसा वय, स्तुथो वो विश्ववेदा विभजतु वर्षिष्ठे
अधि नाके पृथिव्याः ॥ १०२

एतत्ते अग्ने राध एति सोमच्युतं, तन्मित्रस्य पथा नय ॥ १०३
अयं नो अग्निर्वरिवस्कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् ।
अयꣳ शत्रून् जयतु जर्हृषाणोऽयꣳ वाजं जयतु वाजसातौ ॥ १०४

ऋतस्य पथा प्रेत चन्द्रदक्षिणा, ब्राह्मणमद्य ऋध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमृषिमार्षेयꣳ सुधातु-
दक्षिणम्॥ वि स्वः पश्य व्यन्तरिक्षꣳ, यत स्वः सदस्यै, रस्मद्राता मधुमतीर्देवत्रा गच्छत, प्र-
दातारमाविशता, ऽनवहायास्मान् देवयानेन पथा सुकृतां लोके सीदत, तन्नः सꣳस्कृतम्॥३७॥
१०५–१०६

धाता रातिः सवितेदं जुषन्ता प्रजापतिर्वरुणो मित्रो अग्निः ।
विष्णुस्त्वष्टा प्रजया सꣳरराणो यजमानाय द्रविणं दधातु ॥ १०७

[३७] मै ४,८,२,३ । तै १,४,४३ । क ४,९ । कपि. ३,७ । वा ७,४७,४१ ४४–४६, १३,४६ ८४१ ३३,३१ ।
च का ८,३,२४ ९,६,७९ १०,३०,३१ १४ ४८ । मा धौ ७,०,५ । [उदुत्य जातवेदसं० । ऋ १,५०,१ ।
अथर्व १३,० २६,२०,२७,१३ । मा ३१ । चित्र देवाना० । ऋ. १,११५,१ । अथर्व १३,२,३५, । मा ६०१]
[३८] मै २,८,४ । तै १,४,४४ । क ४,१२ । कपि ३,१० । वा २,२१,२४,८,१७,१५,१६,१४,१८–२० । काण्व
२,३१ २४ ९,१७ १५ १४,१८–२० । मा धौ २,५,४ । [धाता रातिः सवितेदं० । अथर्व ७,१७४ । समिन्द्र
णो मनसा० । ऋ. ५ ४२,४ । सं वर्चसा पयसा० । अथर्व ६,५३,३ । यानावह (यॉं०ऽआवह) । अथर्व
७९७,३ । सुगा वो देवा० । अथर्व ७,९७४ । यज्ञ यज्ञं गच्छ० । अथर्व ७,९७,५–६ । देवा गातुविदो० ।
अथर्व ७९७,७–८]

समिन्द्र णो मनसा नेषि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्त्या ।
सं ब्रह्मणा देवकृतं यदस्ति सं देवानां सुमतौ यज्ञियानाम् ॥ १०८
सं वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनसा सं शिवेन ।
त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनु नो मार्ष्टु तन्वो यद्विरिष्टम् ॥ १०९
सुगा वो देवाः सदना कृणोमि य आजग्मेदं सवनं जुषाणाः ।
यक्षिवांसः पपिवांसश्च विश्वेऽस्मे धत्त वसवो वसूनि ॥ ११०
यानावह उशतो देव देवांस्तान् प्रेरय स्वे अग्ने सधस्थे ।
वहमाना भरमाणा हवींष्यसुं घर्मं दिवमातिष्ठतानु ॥ १११
यद्दद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्नग्ने होतारमवृणीमहीह ।
ऋधगयाडृधगुताशमिष्ठ विद्वान् प्रजानन्नुपयाहि यज्ञम् ॥ ११२
यज्ञ यज्ञं गच्छ, यज्ञपतिं गच्छ, स्वां योनिं गच्छ, स्वाहैष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्त-
वाकः सुवीरः स्वेन संभव, भ्राजं गच्छ, देवा गातुविदो गातुं वित्त्वा गातुमित, मनसस्पते
सुधातुमिमं यज्ञं दिवि देवेषु वाते धाः, स्वाहा ॥ ३८ ॥ ११३
उरुं हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतवा उ ।
अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापवक्ता हृदयाविधश्चित् ॥ ११४
शतं ते राजन् भिषजः सहस्रमुर्वी गभीरा सुमतिष्टे अस्तु ।
आरे बाधस्व निर्ऋतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ ११५
अग्नेरनीकमप आविवेशापां नपात् प्रतिरक्षन्नसुर्यान् ॥ ११६
दमेदमे समिधं यक्ष्यग्ने प्रति ते जिह्वा घृतमुच्चरण्यत् ॥ ११७
समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तः सं त्वा विशन्त्वोषधीरुतापः ।
यज्ञस्य ते यज्ञपते सूक्तोक्तौ नमोवाके विधेम स्वाहा ॥ ११८

---

[३९] मै ४ ८,५, । तै १,४,४५ । काठ ४,१३ । कपि ३,११ । वा ८,१७,२३-२५,२७,३,४८;२०,१८,१९,२२, २३, ३८,२५ । ऋग् ८,१७ ९,२३-२६,२२,४,७ ३८,२४,३,५६ । [उरुं हि राजा० । ऋ. १,२४,८ । उदु त्ते (त्ये) मधुमत्तमा...इव । कण्वा इव भृगवः० ऋ ८,३ १५-१६ । आपं. २०,१०,१-२,२०,५१,१-२, गा २५१,१३६०, १३६३ । पयोऽस्येषिपी (य) महि० । अथर्व ७,८९,४; १९,३१,१२ । आपो (आपो) अद्यान्वचा० । ऋ. १,२३,२३, १०९,९ आपं ७,८९,१, ९,१,१४, १०,५,४६]

अवभृथ निचुङ्कुण निचेरुरसि निचुङ्कुणो, गूहं गूहौ,—ऽव नो देवैर्देवकृतमेनो यक्ष्यं,—व
मर्त्यैर्मर्त्यकृतं चिकित्वा,—ऽनुरोरा नो देव रिषस्पाहि,—पशु धौतस्य ते देव सोमनृभिष्टुतस्य यस्ते
गोमन्निर्भक्षो यो अश्वसनिस्तस्य ता उपहूता उपहूतस्य भक्षयामि, विचृत्तो वरुणस्य पाशः,
प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशो, नमो वरुणस्य पाशायो,—त्रेतवैशीयो ना उन्नयाभिः ॥ ११९

उदुत्ये मधुमत्तमा गिर स्तोमास ईरते ।
सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव ॥ १२०
कण्वा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिद्धितमानशुः ।
उदंतः प्रजामुत वर्चो दधाना युष्मान् राय उत यज्ञा असश्चतः ॥ १२१
गायत्रं छन्दो अनु संरभध्वमथा स्यात सुरभयो गृहेषु ।
एधोऽस्येधिषीमहि समिदसि समेधिषीमहि ॥ १२२
अपो अद्यान्वचारिषं रसेन समसृक्ष्महि ।
पयस्वानग्न आगमं तं मा संसृज वर्चसा ॥ ३९ ॥ १२३ [२८७]

॥ इति प्रथमकाण्डे प्रहो नाम तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

यजमान-ब्राह्मणम् ।

ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु वयं त्वेन्धानास्तन्वं पुषेम । १
मह्यं नमन्तां प्रदिशश्चतस्रस्त्वयाध्यक्षेण पृतना जयेम ॥
अग्ने व्रतपते व्रतमालप्स्ये, तच्चे प्रब्रूमस्त्वं,—ओ गोपाय, तच्छकेयम् ॥ २
अग्निं होतारमुप तं हुवे देवान् यज्ञियानिह यान्यजामहे ।
यन्तु देवा हविषो मे अस्या देवो यन्तु सुमनस्यमानाः ॥ ३
युनज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्यायास्मै वोढवे जातवेदः ।
इन्धानास्त्वा सुप्रजसः सुवीरा ज्योग्जीवेम बलिहृतो वयं ते ॥ ४

[१] मै १,५,५ । मै १,५,१०,१; १,६,१-४ । काठ. ४,१४, ५,१-४ । श. १,५, १,१८,१०, १८,५६ ।

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मघवानः सचन्ताम् ।
अस्माकꣳ सन्त्वाशिषः ॥ ५
आमाशिषो दोहकामा इन्द्रवन्तो हवामहे । धुक्षीमहि प्रजामिषम् ॥ ६
सा मे सत्याशीर्देवान् गम्याज्जुष्टाज्जुष्टतरा पण्यात् पण्यतरा ॥ ७
अरेडता मनसा देवान् गच्छ, यज्ञो देवान् गच्छतु, यज्ञो देवान् गम्यात् ॥ ८
वि ते मुञ्चामि रशनाꣳ वि रश्मीन् वि योक्त्राणि परिचर्तनानि ।
धत्तादस्मभ्यं द्रविणेह भद्रं प्र मा ब्रूताद्भागधां देवतासु ॥ ९
इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्रविणोदा यतिभिराशीर्दा वसुभिः ।
अङ्गिरसो मे अस्य यज्ञस्य प्रातरनुवाकैरहूपुः ॥ १०

तस्य मा यज्ञस्येष्टस्य वीतस्य द्रविणेहागम्या,—द्वसुर्यज्ञो, वसुमान्यज्ञ,—स्तस्य मा यज्ञस्य
वसोर्वसुमतो वस्विहागच्छत्व,—दो मागच्छत्व,—दो मागम्यात् ॥ १ ॥ ११

सꣳ यज्ञपतिराशिषा, सदसि, सन्मे भूयाः, पूर्णमसि, पूर्णं मे भूयाः, सर्वमसि,
सर्वं मे भूयाः, अक्षितमस्य,—क्षितं मे भूयाः, प्राच्या दिशा देवा ऋत्विजो मार्जयन्तां,
दक्षिणया दिशा मासाः पितरो मार्जयन्तां, प्रतीच्या दिशा गृहाः पशवो मार्जयन्ता,—मुदीच्या
दिशाप ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्ता,—मूर्ध्वया दिशा यज्ञः सꣳवत्सरो मार्जयताꣳ, विष्णुः
पृथिव्याꣳ व्यक्रꣳस्त गायत्रेण छन्दसा, निर्भक्तः स यं द्विष्मो, विष्णुरन्तरिक्षे व्यक्रꣳस्त
त्रैष्टुभेन छन्दसा, निर्भक्तः स यं द्विष्मो, विष्णुर्दिवि व्यक्रꣳस्त जागतेन छन्दसा, निर्भक्तः
स यं द्विष्मो, ऽगन्म३ स्वः, सं ज्योतिषाभूमै,—दमहममुष्य प्राणं निवेष्टयामि, तेजोऽसि,
समहं प्रजया, सं मया प्रजा, समहं पशुभिः, सं मया पशवो, ऽग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं
त्वया गृहपतिना भूयासꣳ, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, अस्थूरिणौ गार्हपत्यं दिदा-
ञ्शतꣳ हिमाद्वायू, राधाꣳसि संपृचानो असंपृचानो तन्वो, ऽसा अनु मा तन्वं,—च्छिन्नो
दिव्यस्तन्तु,—र्मा मानुषश्छेदि, दिव्याद्धाम्नो मा छित्सि मा मानुषा,—ज्ज्योतिषे तन्तवे त्वा ॥
॥ २ ॥ १२

[०] मै १,४,६,७ । सं १,६५-६ । का ५,५ । प ६,१० ०,५५,६७ । कप ६,११, ०,४६-४७,४९-५० ।
गा गं १,४,३ ०,३,६ । सा ब्रा ३,७,४,१०-११ ।

ये देवा यज्ञहनः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १३
ये देवा यज्ञमुषः पृथिव्यामध्यासते । अग्निर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १४
यास्ते रात्रयः सवितर्देवयानीः सहस्रयज्ञमभि संबभूवुः ।
गृहेभिः सर्वैः प्रजयान्वग्ने३ स्वो रुहाणास्तरता रजांसि ॥ १५
ये देवा यज्ञहनो अन्तरिक्षे अध्यासते ।
वायुर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १६
ये देवा यज्ञमुषो अन्तरिक्षे अध्यासते । वायुर्नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १७
अगन्म मित्रावरुणा वरेण रात्रीणां भागो युवयोर्यो अस्ति ।
नाकं गृभ्णानाः सुकृतस्य लोके तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥ १८
ये देवा यज्ञहनो दिव्यध्यासते । सूर्यो नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ १९
ये देवा यज्ञमुषो दिव्यध्यासते । सूर्यो नस्तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥ २०
येनेन्द्राय समभरन् पयांस्युत्तमेनु हविषा जातवेदः ।
तेनाग्ने त्वमुत वर्धया मां सजातानां मध्ये श्रैष्ठ्या आ धेहि मा ॥ २१
वेदोऽसि, वेदो मा आभर, तृप्तोऽहं, तृप्तस्त्वम् ॥ २२
घृतवन्तं कुलायिनं रायस्पोषं सहस्रिणम् । वेदो वाजं ददातु मे ॥ २३
निर्द्विषन्तं निररातिं दह, रुद्रास्त्वाच्छन्तु,—ऽऽदित्यास्त्वास्तृणन् ॥ २४
गोमां अग्नेऽविमां अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदप्रमृष्यः ।
इडावानेषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावान् ॥ २५
सं पत्नी पत्या सुकृतेषु गच्छतां यज्ञस्य युक्तौ धुर्या अभूताम् ॥ २६
आपृणानौ विजहता अरातिं दिवि ज्योतिरुत्तममारभेथां स्वाहा ॥ २७
पत्नि पत्न्येष ते लोको, नमस्ते अस्तु, मा मा हिंसीः,—या सरस्वती वेशयमनी तस्यै स्वाहा ॥ २८
या सरस्वती वेशभगीना तस्यास्ते भक्तिवानो भूयास्म ॥ २९
अयाश्चाग्नेऽस्यनभिशस्तिश्च सत्यमित्त्वमया असि ।
अयाः सन् मनसा कृत्तोऽयाः सन् हव्यमूहिषेऽया नो धेहि भेषजं स्वाहा ॥ ३ ॥३०

[३] तै. १,४,८ । तै. ३,५,५; १,६,६,४ । काठ. ५,६,४ । वा. १५,५०; ३,६३; ४,९ । वा०ा १६,७०; ४,११ । आ. श्रौ. १,४,३,३; १,३,५ ॥ [गोमं (मां) अग्नेऽविमं (मां)० । ऋ. ४,२,५]

देवान्जनमगन्यज्ञ,—स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, पितॄन् जनमगन्यज्ञ,—स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, मनुष्यान्जनमगन्यज्ञ,—स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु,—र्ओषधीर्वनस्पतीन्जनमगन्यज्ञ,—स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, पशुजनं जनमगन्यज्ञ,—स्ततो मा यज्ञस्याशीरागच्छतु, पञ्चानां त्वा वातानां धर्त्राय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा दिशां धर्त्राय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा सलिलानां धर्त्राय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा पृष्ठानां धर्त्राय गृह्णामि, पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां धर्त्राय गृह्णामि, चरोस्त्वा पञ्चबिलस्य धर्त्राय गृह्णामि ॥ ३१

धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥ ३२

भूरस्माकं, हव्यं देवानामा,—ऽऽशिषो यजमानस्य, देवताभ्यस्त्वा देवताभिर्गृह्णामि४।३३

समुतयज्ञो वा एष यद्दर्शपूर्णमासौ, कस्य वाह यक्ष्यमाणस्य देवता यज्ञमागच्छन्ति कस्य वा न, बहूनां समानमहं यजमानानां यः पूर्वेद्युरग्निं गृह्णाति स श्वो भूते देवता अभियजते, ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्त्वि,—ति पूर्वमग्निं गृह्णाति, देवता वा एतत् पूर्वेद्युरग्रहीत्, ताः श्वो भूतेऽभियजते, बर्हिषा वै पूर्णमासे व्रतमुपयन्ति वत्सैरमावास्यायां, पुरा वत्सानामपाकर्तोर्दम्पत्य-श्नीयातां, हस्ता अवनिज्य दक्षिणतोऽग्निमुपविष्टोर्ता,—ऽग्ने व्रतपते व्रतमालप्स्या, इत्यग्निर्वै देवानां व्रतपतिर्ब्राह्मणो व्रतभृद्, व्रतपतय एव प्रोच्य व्रतमालभते, ऽग्निं होतारमुप तं हुवा, इति येन हविर्निर्वप्स्यन्त्स्यात्तदभिमृशेद्, देवतानां वा एष ग्रहो, देवता वा एतद्ग्रही,—द्युनज्मि त्वा ब्रह्मणा दैव्येने,—ति परिधिषु परिधीयमानेषु वदेद,—ष वा एष योगो, ऽग्निमेतद्युनक्ति, युक्तोऽस्मै हव्यं वहत्य,—स्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वि,—तीडायामुपहूयमानायां वदेदि,—डाया वा एष दोहा, इडां वा एतद्दुहे, ऽथो इन्द्रियं वा इडे,—न्द्रियमेवात्मन्धत्ता, आमाशिषो दोहकामा, इत्याशिषो वै दोहकामा यजमानमभिसर्पन्ति, ता दक्षिणतो यजमानलोकमुपतिष्ठन्ते, ता यथा धेनवोऽदुग्धा अपक्रामन्त्येवमस्मादाशिषोऽदुग्धा अपक्रामन्ति य एवं न वेदा,—ऽथ य एवं वेदाशिष एवं दुहे, सा मे सत्याशीर्देवान् गम्यादि,—ति प्रस्तरे प्रह्रियमाणे वदेद, सत्यां वा एतदाशिषं देवान् गमयित्वाय वरं वृणीत, एतद्ध स्म वा आहौपावृज्जानः श्रुतेह, सहस्रेणेष्ट्वा कमु ष्वीदतोऽधि वरं वरिष्यामहा, इति सहस्रेण यक्षीये,—ति ह स्म वाव ततः पुराह, किं ते मुञ्चामि रशनां विं रश्मीनि,—ति परिधिषु प्रह्रियमाणेषु

[४] मै १,४,१ । तै १,६,१ । काठ. ५,६ । श ८,६०, १,३१ । कम्प ९,४६ १,६१ । मा श्रौ १,४,१ ।
[५] मै. १,४,१ । तै १,६,७, १,७,४,१ । काठ ३१,१५, ३०,२-३।

यदेद्, देवता वा एतत् स्वर्गं लोकं गमयित्वा प्रतिष्ठाप्य व्यमौग्गि,—ष्ठो यज्ञो भृगुभिरिति, यज्ञस्य वा एष दोहो, यज्ञमेतद्दुह, एतद्ध स्म वा आह कपिवनो भौवायनः, किमु स यज्ञेन यजेत यो गामिव यज्ञं न दुहीत, सुदोहतरो हि गोरिति ॥५॥ ३४

स२ यज्ञपतिराशी,—रेति यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति, यजमानो वै यज्ञपति,—र्यज्ञो यजमानभागो, यद्यजमानो यजमानभागं प्राश्नाति यज्ञपता एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति, यदि प्रवसेत्तमिष्टयजुषा सह जुहुया,—दुमा एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति, यद्धविर्निर्वप्स्यन्नथो निष्टप्य-मेरेव यज्ञं निर्मिमीते, ऽथ यद्धविर्निर्वप्स्यन्यजमानाय प्राह यज्ञपतेरेवाधि यज्ञं निर्मिमीते, ऽग्निं भूयाऽसं प्रदहत्ये,—त२ वै लोके२ यजमानोऽन्वतिमुच्यते यदेता आपोऽतिसृज्यन्ते, ऽग्नि२ स्रावयितव्या, अद्भिर्वा एतद्यजमानोऽग्नेरात्मानमन्तर्धत्ते, द्वया वै देवा यजमानस्य गृहमागच्छन्ति सोमपा अन्येऽसोमपा अन्ये हुतादोऽन्येऽहुतादोऽन्ये, एते वै देवा अहुतादो यद्ब्राह्मणा, एतद्देवत्य एष यः पुरानीजान, एते वा एतस्य प्रजायाः पशूनामीशते२; तेऽस्याः प्रीता इषमूर्जमादायापक्रामन्ति, यदन्वाहार्यमन्वाहरति तानेव तेन प्रीणाति, दक्षिणतः-सद्भ्यः परिहर्तवा आह, दक्षिणावतैव यज्ञेन यजता, आहुतिभिरेव देवान् हुतादः प्रीणाति, तेऽस्मै प्रीता इषमूर्जं नियच्छन्ति ॥ ६ ॥ ३५

संदृसि, संन्मे भूया, इत्याशिषो वा एता,—स्ता एवावरुन्धे, पूर्णमसि, पूर्णं मे भूया, इति पूर्णो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवति, सर्वमसि, सर्वं मे भूया, इति सर्वो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवत्य,—क्षितमस्य,—क्षितं मे भूया, इत्यक्षितो ह वा अमुत्राङ्गैः संभवति, प्राच्या दिशो देवा ऋत्विजो मार्जयन्तामि,—त्येता वै यज्ञस्य मृष्टय, एताः शान्तयस्ता, यज्ञयशसो निरोदामकुर्व,—स्तेषां मृष्टो यज्ञः शान्तो भूदघातुकः पशुपतिः पशूर्व,—स्तद्य एवं वेद मृष्ट एवास्य यज्ञः शान्तो भवत्य,—घातुकः पशुपतिः पशून्, विष्णुः पृथिव्यां व्यक्रंस्त गायत्रेण छन्दसे,—ति विष्णुमुखा वै देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुद्य स्वर्गं लोकमायंस्त,—द्विष्णुमुखो वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुद्य स्वर्गं लोकमेत्य,—गन्म३ स्वरि,—ति स्वर्गमेव लोकमेति, सं ज्योतिषाभू,—मेति ज्योतिर्हि स्वर्गो लोक, इदमहममुष्य प्राणं निवेष्ट-

[६] मै १,४,३ । तै १,७,३ । श. ६,१० । कठ. ५,११ ।
[७] मै १,४,३ । तै. १,७,५-६ । कठ. ३१,५ । श ३,५५,६७ । कात्य. ३,४६,४७,४९,५० ।

यामी,—ति प्राणमेवास्य निवेष्टयती,—त्थं पर्यावर्तत, एवꣳ हि यज्ञः पर्यावर्तत, ऽप्स्या अमुष्य
वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तते, तेजोऽसी,—त्याह, तेजो३ह्यग्निः, स चैव हित्वा प्रजां
च पशूꣳश्च स्वरेति, यदाह, समहं प्रजया, सं मया प्रजा, समहं पशुभिः, सं मया
पशव, इति प्रजायां चैव पशुषु च प्रतितिष्ठत्य,—ग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना
भूयासꣳ, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, इत्ययंग्रहणौ संजीर्यतः, सर्वमायुरितो,
नार्तिं नीतः, पुत्रस्य नाम गृह्णाति, प्रजामेवानु समतानीत्, स वै मानुषमेवाभ्युपावर्तते,
मनुष्यस्य हि नाम गृह्णाति, यदाहाछिन्नो दिव्यस्तन्तुर्मा मानुषश्छे,—दीति दिव्यं चैव मानुषं
च समतानीद्, दिव्याद्धाम्नो मा छित्सि मा मानुषा,—दित्युभा इमं लोकं जयतः, सह स्वर्गे
लोके भवतः ॥ ७ ॥ ३६

इति ये एवं देवा यज्ञहनश्च यज्ञमुषश्च पृथिव्यां ताꣳस्तीर्त्वान्तरिक्षमारुहद्, ये एवं देवा
यज्ञहनश्च यज्ञमुषश्चान्तरिक्षे ताꣳस्तीर्त्वा दिवमगन्, ये एवं देवा यज्ञहनश्च यज्ञमुषश्च दिवि ताꣳ-
स्तीर्त्वा सुजातानां मध्ये श्रैष्ठ्या आधादेनꣳ, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यत्पुरोडाशः, केशा वेदो,
यद्वेदेन पुरोडाशꣳ संमार्ष्टि यज्ञस्य सर्वत्वायाथो मेध्यत्वाय, यज्ञो वै देवेभ्यस्तिरोऽभवत्, तं
देवा वेदेनाविन्दꣳ,—स्तद्वेदस्य वेदत्वꣳ, यद्वेदेन वेद्यामास्ते यज्ञमेवास्मै विन्दति, पत्न्यै वेदं
प्रयच्छति, दुरनुवेदो वा अमुत्र यज्ञो, यज्ञमेवास्मै विन्दति, त्रिः प्रयच्छति, त्रिपत्या हि
देवा, उपस्था आस्यते, पुमांꣳसं जानुका भवति, पशवो वै वेदं, ओषधयो३ गर्भं,
एष खलु वै पशूनां लोको यदन्तराग्नी, स्वे वा एतं लोके यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते,
ऽर्धमासेऽर्धमासे वै यज्ञो विच्छिद्यते, संततमाहवनीयात् स्तृणन्नेति यज्ञस्य संतत्यै, तꣳ संतत-
मुत्तरेऽर्धमा३सेऽभिप्रजते, गोमाꣳ अग्नेऽविमां अश्वी यज्ञ, इति गोमन्तमेवाग्निमन्तमाधानꣳ यज्ञ-
मकरि,—डावानेषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावा,—नित्याशिषमेवाशास्ते, यं
पत्नी पत्या सुकृतेषु गच्छतामित्येषा वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भः, सह स्वर्गे लोके भवतो, या
वा एतस्य पत्नी सैतꣳ संप्रति पश्चादन्वास्ते, यत् संप्रति पश्चादन्वासीत प्रजामस्या निर्दहेद्,
यदाह पत्नि पत्न्येष ते लोकः, इति लोकमेवास्या अकर्,—निर्दाहुकोऽस्याः प्रजा भवति, या
सरस्वती वेशयमन्,—नीति वेशयमनꣳ, वेशानेवास्मै तेन यच्छत्य,—वासयोक्षीरन्नः गच्छातो
उपासते, योचामिन्वस्य ब्राह्मणस्य वा राजन्यस्य वोपास्महा, इति माꣳसं तु न पुनय,—

[८] मै. १.४,३ । तै. ३,५,४ । तै ब्रा ३,३९,११ । श ब्रा १०,४,६ । (गोमाँ अग्ने०) ऋ. ४,२,५ ।
५

स्तस्मिन्नग्नौ यत् पचेयुः क्रव्यादं कुर्यु,—र्न हि तस्मिन्नग्नौ माꣳसं पचन्ति यस्मिन्नाहुतीर्जुहुत्य,—यो-श्चाग्नेऽस्यनभिशस्ति,—श्चेत्यया वै नामैषाग्नेः प्रिया तनू,—र्यया मर्याधेर्येणे,—ति खलु वा आहु,—र्यच्चवात्र यज्ञे क्रियते यच्च न, यां चैवात्र यज्ञस्य प्रायश्चित्तिꣳ विद्म यां च न तस्यैषोभयस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥ ३७

देवान् जनमगन्यज्ञ, इति स्कन्नमभिमन्त्रयेत, जनꣳ वा एतद्यज्ञस्य गच्छति यत् स्कन्दति, जनो३ हीयमस्मदाधि, यज्ञस्य वा एतज्जनं गतस्याशिषमेवरुन्धे, पञ्चानां त्वा वातानां धर्त्राय गृह्णामीति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध्वा,—ऽयꣳ वाव यः पवत एष यज्ञ,—स्तमेवाग्रहीत, पञ्चानां त्वा दिशां धर्त्राय गृह्णामी,—तीमा एव पञ्च दिशोऽग्रहीत, पञ्चानां त्वा सलिलानां धर्त्राय गृह्णामीति, पशवो वै सलिलं, पशूनेवाग्रहीत, पञ्चानां त्वा पृष्ठानां धर्त्राय गृह्णामी,—ति पृष्ठान्येवाग्रहीत, तेनास्य पृष्ठवन्तौ दर्शपूर्णमासौ संतता अविच्छिन्नौ भवतः, पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां धर्त्राय गृह्णामीति, छन्दाꣳसि वै पञ्च पञ्चजना,—श्छन्दाꣳस्येवाग्रही,—च्चरोस्त्वा पञ्चबिलस्य धर्त्राय गृह्णामी,—तीमे वै लोकाश्चरुः पञ्चबिल, इमानेव लोकानग्रहीत् ॥ ३८

धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनम् । देववीत्यै त्वा गृह्णामि ॥ ३९

इति मन्त्रात आज्यग्रहः पृथागाद्, भूरस्माकꣳ, हव्यं देवाता, माशिषो यजमानस्यै,—ति भूतिमेवात्मन आशास्ते, हव्यं देवेभ्य, आशिषो यजमानस्य, देवताभ्यस्त्वा देवताभिर्गृह्णामी,—ति देवताभ्य एवैनं देवताभिरग्रहीत् ॥९॥ ४०

देवतानाꣳ वा एतदायतनꣳ यदाहवनीयो, यदन्तराग्नी तत् पशूनां, मनुष्याणां गार्हपत्यः, पितॄणामोदनः पचनः, सर्वा ह वा अस्य यक्ष्यमाणस्य देवता यज्ञमागच्छन्ति य एवꣳ वेद, पूर्वं चाग्निमपरं च परिस्तरीतवा आह, मनुष्याणाꣳ वै नवावसानं, प्रियं नवावसानमेवाकर्मेध्यत्वाया,—ऽग्नेर्जिह्वासि वाचो विसर्जन,—मिति पुरोडाशꣳस्थानावपति, देवतानाꣳ वा एष ग्रहो, देवता वा एतद्ग्रही,—देतद्ध स्म वा आहारुण औपवेशि,—रहुतासु वा आहमाहुतिषु देवता हव्यं गमयामि, सꣳस्थितेन यज्ञेन सꣳस्थां गच्छामी,—ति य एवꣳ वेदाहुतास्वेवास्याहुतिषु देवता हव्यं गच्छति सꣳस्थितेन यज्ञेन सꣳस्थां गच्छत्यो,—षधीलोम्याꣳ वै इयंदा हविष्कृदेहि ॥ इति

[९] मै १,४,४ । काठ ३१,६ । क. १,३६ । काम्य १,४९ । मा. श्रौ. १,१ ।
[१०] मै १,६,८ । काठ ३१,७ । क. १,१५ । काम्य. १,९३ ।

देवा यज्ञाद्रक्षा२स्यपाघ्नत यदौलूखलो उद्वादयन्ति दृषदौ समाघ्नन्ति ॥ हविष्कृदेहि ॥ इत्याह रक्षसामपहत्या, अपः प्रणीय वाचं२ यच्छति, मनसा वै प्रजापतिर्यज्ञमतनु,—तौलूखलयोरदं- दितोरग्नश्च यजमानश्च वाचं२ यच्छेतां, प्रजापतिरेव भूत्वा मनसा यज्ञं तन्वाते, न मर्वाणि सह यज्ञायुधानि प्रहृत्यानि, मानुषं तद् क्रियते, नैकमेकं, पितृदेवत्यं तद्, द्वे द्वे सह प्रहृत्ये, याज्यानुवाक्ययो रूपमुपवसत्य,—भयाऽस्तेनु पशूनवरुन्धे ग्राम्यांश्चारण्यांश्च, यद्ग्राम्यस्य नाश्नाति तेन ग्राम्यानवरुन्धे, ऽथ यदारण्यस्याश्नाति तेनारण्या,—नेषो इन्द्रियं२ वा आरण्य,—मिन्द्रियमेवात्मन्धत्ते, न माषाणामश्नीयाद,—यज्ञिया वै माषा, न तस्य सायं- मश्नीयाद्यस्य प्रातर्यक्ष्यमाणः स्याद्,—प्रतिजग्धेन वै देवा हव्येन वसीयोभूयमगच्छन् प्रतिजग्धेनासुराः पराभव२स्त,—दप्रतिजग्धेन वा एतद्धव्येन यजमानो वसीयोभूयं गच्छति, पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति, यो वै श्रद्धामनालभ्य यजते पापीयान् भवत्या,—ऽऽपो वै श्रद्धा, न वाचा गृह्णन्ति न यजुषा,—ऽति वा एता वाचं नेदुन्त्यति यत्र, मनस्तु नातिनेदन्ति, यद्वेषां गृह्णीयादिमां तदि मनसा ध्याये,—दियं२ वा एतासां पात्रम,—नयैवैना अग्रहीत्, श्रद्धामालभ्य यजते, न पापीयान् भवति ॥१०॥ ४१-४४

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, प्रैघर्ममुक्षन्ति प्र हवि,—रिघ्मः प्रथमं आहुतीनां, कस्मादन्येषा२ हविषा२ याज्यानुवा३क्याः सन्ति, कस्मादिघ्मस्य नेति ॥ अग्नये समिध्यमानायानुब्रूहि ॥ इति पुरोनुवाक्या सामिधेनीं,—र्याज्योपवाकौ वषट्कारो, यत्र वै यज्ञस्यातिरिक्तं क्रियते तद्यजमानस्याति- रिक्तमात्मन् जायते, यदनाप्त२ वै यज्ञस्छिद्यते क्षोधुको यजमानो भवति, परिधानीयया सामि- धेनीनामुत्तममिघ्मस्य समर्धय,—त्यक्षोधुको यजमानो भवति, नास्यातिरिक्तमात्मन् जायते, यो वै प्रजापति२ सप्तदश२ यज्ञेऽन्वायत्त२ वेद नास्य यज्ञो व्यथते, प्रजापतौ यज्ञेन प्रतितिष्ठति ॥ ओं श्रावय ॥ इति चतुरक्षरम् ॥ अस्तु श्रौषट् ॥ इति चतुरक्षरम् ॥ यज ॥ इति द्व्यक्षरम् ॥ ये यजा- महे ॥ इति पञ्चाक्षरं, द्व्यक्षरो वषट्कार, एष वै प्रजापतिः सप्तदशो यज्ञेऽन्वायत्तो, यदनुरा- ख्याया एति यदि याज्यया, अतद्वदेवं नेति नास्य यज्ञो व्यथते, प्रजापतौ यज्ञेन प्रति- तिष्ठति, न वै तद्विद्म यदि ब्राह्मणा वा स्मोऽब्राह्मणा वा यदि तस्य वा ऋषे३स्मोऽन्यस्य वा यस्य ब्रूमह, यस्य ह२त्वेवं ब्रुवाणो यजते न तदिदं मागच्छति, नैतमुपनमति, नत् प्रवरं प्रवर्यमाणे ब्रूयात् ॥ देवाः पितरः पितरो देवा, योऽस्मि स मन्यजे, योऽस्मि स सन्करोमि,

[११] तै १.६.११।

शुनं म इष्टꣳ शुनꣳ श्रान्तꣳ शुनं कृतं भूयात् ॥ इति तद्य एवं वेद स संन्यञ्जते वै तदिष्टमाग-
च्छति, नैतदुपनमति ॥ यज्ञस्य त्वा प्रमयाभिमया परिमयोन्मया परि गृह्णामि ॥ इति गायत्री वै
यज्ञस्य प्रमा, त्रिष्टुबभिमा, जगती परिमा,—ऽनुष्टुबु,—न्मैतानि वै छन्दाꣳसि यज्ञꣳ वहन्ति,
तैरेवैनं परिगृह्णाति ॥११॥ ४५--५९

केशिनꣳ वै दार्भ्यं गन्धर्वाप्सरसोऽपृच्छन्, कथा यजमानो यजमानेन भ्रातृव्येण सदृङ्ङसी,—
त्यहꣳ वेद, इत्यब्रवीत्, तेऽब्रुवन्,—स नो यज्ञꣳ व्याचक्ष्व, इति तेभ्यो यज्ञꣳ व्याचष्ट,
तेऽब्रुवन्,—तेनेन यजमानो यजमानाद् भ्रातृव्यात् पापीयान्त्स्यादिति, तेऽब्रुवꣳ,—स्तथा वै ते
यज्ञꣳ विधास्यामो यथा यजमानो यजमानं भ्रातृव्यमभिभविष्यसी,—ति तस्मा आहुतीर्यज्ञꣳ
व्यदधु,—स्ततः केशी पण्डिकमौद्भारिमभ्यभव,—दभि भ्रातृव्यꣳ यज्ञेन भवति य एवꣳ वेद,
प्राणो वा आघारः, पूर्वार्धे होतव्यो, मुखत एवास्य प्राणं दधाति, प्राणो वा आघारो,
मध्यतो होतव्यो, मध्यत एवास्य प्राणं दधात्या,—ऽऽघारं भूयिष्ठमाहुतीनां जुहुयात्, प्राणो वा
आघारः, प्राणमेवास्य भूयिष्ठं करोति, संततमाघारमाघारयेत्,— प्राणो वा आघारः,
प्राणस्य संतत्या, ऊर्ध्वमाघारमाघारयेत् स्वर्गकामस्य, यजमानो वा आघारो, यज-
मानमेव स्वर्गं लोकं गमयति, यं द्विष्यात्तस्य न्यञ्चमाघारयेत्, पापीयान् भवत्य,—भिक्रामन्ती
वा एकाहुति,—रपक्रामन्त्येका, प्रतिष्ठितैका, यामभिक्रामं जुहोति साभिक्रामन्ती, यामप-
क्रामं जुहोति सापक्रामन्ती, याꣳ समानत्र तिष्ठन् जुहोति सा प्रतिष्ठिता, यं कामयेता,—ऽभि-
तरꣳ वसीयाञ्छ्रेयान् त्स्या,—दिति तस्याभिक्रामं जुहुयात्, तेन सोऽभितरꣳ वसीयाञ्छ्रेयान्
भवत्य,—थ यं कामयेता,—पतरं पापीयान् त्स्यादिति, तस्यापक्रामं जुहुयात्, तेन सोऽपतरं
पापीयान् भवत्य,—थ यं कामयेत, न वसीयान् त्स्यान्न पापीयानिति, तस्य समानत्र तिष्ठन् जुहु-
यान्,—तेन स न वसीयान्न पापीयान् भवत्य,—र्तवो वै प्रयाजाः, समानत्र होतव्या ऋतूनां प्रति-
ष्ठित्यै, याग्नेराज्यभागस्य सोत्तरार्धे होत३व्या, ततो योत्तरा सा रक्षोदेव३त्या, या सोम-
स्याज्यभागस्य सा दक्षिणार्धे होत३व्या, ततो या दक्षिणा सा पितृदेव३त्यै,—तद्वा अन्तराहुती-
नां लोकः, कल्पन्ता अस्याहुतयो यथापूर्वꣳ कल्पन्ते य एवꣳ वेद, यां धूमे जुहोति तामभि
जुहोति, ततो यजमानोऽरोचुको भवति, यामङ्गारेषु जुहोति सान्धाहुति,—स्ततो यजमानस्य

[१०] १ १६३१ १,७१।

चक्षुः प्रमायुकं भवत्य,—ग्नौ ज्योतिष्मति होतव्ये, ऽरोचुको यजमानो भवति, नास्य चक्षुः प्रमीयते, यामब्राह्मणः प्राश्नाति सा स्कन्नाहुति,—स्तस्या वसिष्ठ एवं प्रायश्चित्तिं विदाञ्चकार ॥ मधु पाहि ॥ इति पुरोडाशमभिमृशेद्, भजतां भागी, मा भागो भक्त, ब्राह्मणानामिदं हविः सोम्यानां सोमपानां, नेहाब्राह्मणस्याप्यस्ति, कुर्वतो मे मा क्षेष्ट, ददतो मे मोपदसत् ॥ इति दक्षिणीयेष्वेवं यज्ञे प्रतिष्ठापयत्यस्कन्नमविक्षुब्ध,—मुतं यामब्राह्मणः प्राश्नाति सास्य हुतैव भवति ॥ १२ ॥ ६०-६३

यस्याज्यमनुत्पूतं स्कन्दति सा वै चित्रा नामाहुति,—स्ततो यजमानस्य चित्रं प्रमायुकं भवति, चित्रं देयं, सैव तस्य प्रायश्चित्ति,—रथ यस्योत्पूतं स्कन्दति सा वै स्कन्ना नामाहुति,—स्ततो यजमानः प्रमायुको भवति, वरो देयः, सैव तस्य प्रायश्चित्ति,—रथ यस्य पुरोडाशौ दुःशृतौ भवतस्तद्धविर्यमदेवत्यं, यदा तद्धविः संतिष्ठेताथ चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीव [illegible] —रथ यस्य पुरोडाशौ क्षायतस्तं यज्ञं वरुणो गृह्णाति, [illegible] यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति,—रथ योऽदक्षिणेन यज्ञेन यजते तं यजमानं निधा,—दक्षिणेन हि वा अयं यज्ञेन यजते, ऽथ न वसीयान् भवती,—त्युर्वरा समृद्धा देयात्, सैव तस्य प्रायश्चित्ति,—रथ यस्य कपालं भिद्येत तत् संदध्याद्, गायत्र्या त्वा शताक्षरया संदधामि ॥ इति वाग्वै गायत्री शताक्षरा, वाचैवैनत् संदधात्य,—थ यस्य कपालं नश्यति तं वा इयं स्वर्गाल्लोकादन्तर्दधाति, यदा तद्धविः संतिष्ठेताथाग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपे,—दियं वा अग्निर्वैश्वानर, इमामेव भागधेयेनोपासरत् स्वर्गस्य लोकस्यानन्तर्हित्या, अथ यस्याहुतिर्बहिष्परिधि स्कन्दति सा वै जीवनडाहुति,—रग्नीध्रं ब्रूयात् ॥ एतां संकृष्य जुहुधि ॥ इत्यग्निर्वै सर्वा देवताः, सर्वाभिरेवास्य देवताभिर्हुतं भवति, पूर्णपात्रमग्नीधे देयं, सैव तस्य प्रायश्चित्ति,—र्यजमानो वै जुहू,—र्भ्रातृव्य उपभृ,—द्दक्षिणतो होतव्यं, यत् प्रक्षिणीयाद्यजमानं प्रक्षिणीयाद्, व्यृषतो होतव्यं, देवपात्रं वा एता यदाहुतयो, यं द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, देवपात्रैरेवैनं विध्यति, स्तृणुत एवं, पशवो वा आहुतयो रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृ,—द्ध सह होतव्यं, यत् सह जुहुयाद्रुद्रायास्य पशूनपिदध्या,

[११] मा गो ३१।

—दुत्तरार्धे पूर्वार्धे होत३व्यमाहुतीनामसꣳसृष्ट्या, अथो एवमस्य रुद्रः पशूननभिमानुको भवति ॥१३॥ ६४–६७

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेद्दर्शपूर्णमासा आलप्स्यमानो, ऽग्निर्वै सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालभ्य दर्शपूर्णमासा आलभते, जयानु त्वो जुहोति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, स प्रजापतिरेतान् जयानपश्यत्, तानिन्द्राय प्रायच्छत्, तैः सꣳस्तम्भꣳ सꣳस्तम्भमसुरानजयत्, सꣳस्तम्भꣳ सꣳस्तम्भं भ्रातृव्यं जयति यस्यैते हूयन्ते ॥ आकूतं चाकूतिश्च ॥ इति यज्ञो वा आकूतं, दक्षिणाकूतिः ॥ चित्तं च चित्तिश्च ॥ इति मनो वै चित्तꣳ, वाक्चित्तिः ॥ आधीतं चाधीतिश्च ॥ इति प्रजा वा आधीतं, पशव आधीतिः ॥ विज्ञातं च विज्ञातिश्च ॥ इत्यृग्वै विज्ञातꣳ, साम विज्ञातिः ॥ भगश्च क्रतुश्च ॥ इति प्रजापतिर्वै भगो, यज्ञः क्रतुः ॥ दर्शश्च पूर्णमासश्च ॥ इति दर्शपूर्णमासा एव तद् द्वादश, द्वादश मासाः सꣳवत्सरः, सꣳवत्सरमेवाप्त्वावरुन्द्धे, प्रजापतिः प्रायच्छज्जयानिन्द्राय वृष्ण, उग्रः पृतनासु जिष्णुः ॥ तेभिर्वाजꣳ वाजयन्तो जयेम तेभिर्विश्वाः पृतना अभिष्यामः ॥ इति त्रयोदशीमाहुतिं जुहुया,—दस्ति मासस्त्रयोदश,—स्तमेवैतया-प्त्वावरुन्द्धे ॥ अग्ने बलदः सहा ओजः क्रममाणाय मे दा अभिशस्तिकृतेऽनभिशस्तेन्याय ॥ अस्यै जनतायाꣳ श्रैष्ठ्याय स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, यन्नु कामयेत, चित्रमस्यां जनतायाꣳ स्यामिति, चित्रमह तस्यां जनतायां भवति, शनलं त्वस्यात्मन् जायते ॥१४॥ ६८–८५

अग्नये भगिनेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, भग्यन्नादः स्यामिति, प्रजापतिर्वै भगो, यज्ञः क्रतुः, स इमाः प्रजा भगेनाभिरक्षति, तस्मात् सर्वो मन्यते, मां भगोऽरिष्यति मां भगोऽरिष्यतीति, यदग्नये भगिने भगमेव साक्षादाप्त्वावरुन्धे, भग्यन्नादो भवत्यु,—भौ सह दर्शपूर्णमासा आलभ्या, उद्धा अन्यः शृङ्गं मितो मुच्यते, दर्शो वा एतयोः पूर्वः पूर्णमासा उत्तरो, ऽथ पूर्णमासं पूर्वमालभन्ते, तदयथापूर्वं क्रियते, तत् पूर्णमासमालभमानः सरस्वत्यै चरुं निर्वपेत् सरस्वते द्वादशकपाल,—ममावा३स्या वै सरस्वती पूर्णमासः सरस्वा,—नुभा एवैनौ यथापूर्वं कल्पयित्वालभता, ऋद्धया, ऋध्नोत्येवा,—ऽथो मिथुनत्वाय ॥१५॥ ८६ [३७१]

॥ इति प्रथमकाण्डे यजमान-ब्राह्मणं नाम चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

---

[१४] तै ३.४.४ । मा. श्रौ १.५.६ ।

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

अग्न्युपस्थानम् ।

उपप्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेमाग्नये । आरे अस्मे च शृण्वते ॥ १
अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रेताꣳसि जिन्वति ॥ २
उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः सह मादयध्यै ।
उभा दाताराविषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वाम् ॥ ३
अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यः ।
यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशे विशे ॥ ४
अस्य प्रत्नामनु द्युतꣳ शुक्रं दुदुह्रे अह्रयः । पयः सहस्रसामृषिम् ॥ ५
अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
तं जानन्नग्न आरोहाथा नो वर्धया रयिम् ॥ ६
दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।
सुरभि नो मुखा करत् प्र न आयूꣳषि तारिषत् ॥ ७
अग्न आयूꣳषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनाम् ॥ ८
अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयम् ॥ ९
अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । दधत्पोषꣳ रयिं मयि ॥ १०
अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रया देव जिह्वया । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥ ११
स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाꣳ इहावह । उप यज्ञꣳ हविश्च नः ॥ १२

---

[१] मै १,५,५,६ । तै १,५,५ । काठ ६,९ । कपि ४,८ । वा ३,११–१३, १५,१६,१४, १३,१४, १५,२०, १५, २६, ३३,६, १२,५१, १५,५६, २३,३२, १९,३८, ३५,१६, २६,९, ८,३८, १७,८–९ । काण्व ३,१७–१९,२१, १२,२०, १६,४१,४७, ३१,६, २५,३४, ८,१९, २१,४०, २९,३७, ३५,४८, २८,१२, २९,३८–३९, ८,१०, १८,१० । मा श्रौ १,६,२ । [उपप्रयन्तो अध्वरं० ऋ १,७४,१, साम १३७९ । अग्निर्मूर्धा दिवः० ऋ ८,४४,१६; सा २७, १५३२ । उभा वामिन्द्राग्नी० ऋ ६,६०,१३ । अयं ते योनिर्ऋत्वियो० ऋ. ३,२९ १०, अथर्व ३,२०,१ । अयमिह प्रथमो० ऋ ४,७,१ । अस्य प्रत्नामनु० ऋ ९,५४,१ । सा. ७१५ । दधिक्राव्णो० ऋ. ४,३९,६, १०,१८६,१, अथर्व ४,१०,६,२०,१३७,३, सा. ३५८ । प्र ना (ण) आयूꣳषि तारिषत्० ऋ १,७५,१७, अथर्व ११,७,१३;१४ २,६७ १९.३४,४, सा १८४,१८४० । अग्न आयूꣳषि पवस० ऋ. ९,६६,१९, सा ६२७,१४६४,१५१८ । अग्निर्ऋषिः पवमानः० ऋ ९,६६,२०,सा १५१९ । अग्ने पवस्व स्वपा०ऋ ९,६६,२१ । अग्ने पावक० ऋ ५,२६ १, सा १५२१ । स नः पावक० ऋ. १,१२,१० । अग्निः शुचिव्रततम० ऋ ८,४४,२१ । उदग्ने शुचयस्तव० ऋ. ८,४४,१७, सा १५३४ । शुम्भा भ्राजन्त ईरते० अथर्व १३,२,१ ।

अग्निः शुचिव्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुची रोचता आहुतः ॥ १३
उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजन्त ईरते । तव ज्योतीꣳष्यर्चयः ॥ १४
अग्नीषोमा इमꣳ सु मे शृणुतꣳ वृषणा हवम् । प्रति सूक्तानि हर्यतं भवतं दाशुषे मयः ॥ १५
अग्निस्तिग्मस्तिग्मतेजाः प्रति रक्षो दहतु सहतामरातिम् । अपाघशꣳसं नुदताम् ॥ १६
अग्ने सपत्नसाह सपत्नान् मे सहस्व । मो मा तितीर्षन्तारीत् ॥ १ ॥ १७

त्वमग्ने सूर्यवर्चा असि, सं मामायुषा वर्चसा सृज, सं त्वमग्ने सूर्यस्य ज्योतिषागथाः ॥१८
समृषीणाꣳ स्तुतेन सं प्रियेण धाम्ना समहमायुषा सꣳ वर्चसा सं प्रजया सꣳ रायस्पोषेण ग्मीय
॥१९

इन्धानास्त्वा शतꣳ हिमा द्युमन्तः समिधीमहि ।
वयस्वन्तो वयस्कृतꣳ सहस्वन्तः सहस्कृतम् । अग्ने सपत्नदम्भनꣳ सुवीरासो अदाभ्यम् ॥२०
अग्नेः समिदस्य,—भिशस्त्या मा पाहि, सोमस्य समिदसि, परस्पा म एधि, यमस्य
समिदसि, मृत्योर्मा पाह्या,—ऽऽयुर्धा अग्नेऽस्यायुर्मे धेहि, वर्चोधा अग्नेऽसि, वर्चो मे धेहि,
चक्षुष्पा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाहि, श्रोत्रपा अग्नेऽसि, श्रोत्रं मे पाहि, तनूपा अग्नेऽसि तन्वं मे
पाहि, यन्मे अग्न ऊनं तन्म आपृणा,—ऽग्ने यत्ते तपस्तेन तं प्रति तप यो अस्मान् द्वेष्टि
यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते शोचिस्तेन तं प्रतिशोच यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने
यत्ते अर्चिस्तेन तं प्रत्यर्च यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते हरस्तेन तं प्रति हर यो
अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽग्ने यत्ते तेजस्तेन तं प्रतितितिग्धि यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मो, ऽग्ने रुचां पते नमस्ते रुचे, मयि रुचं धा,—चित्रावसोः स्वस्ति ते पारमशीयार्वाग्वसोः
स्वस्ति ते पारमशीया,—ऽम्भः स्था,—ऽम्भो वो भक्षीय, महः स्थ, महो वो भक्षीयो,—र्जꣳ
स्थो,—र्जꣳ वो भक्षीय, रायस्पोषः स्थ, रायस्पोषꣳ वो भक्षीय ॥ रेवती रमध्वमस्मिन्योना
अस्मिन्गोष्ठे, ऽत्रꣳ चो बन्धु,—रितो मापगात, बह्वीर्भवत, मो मा हासिष्ट ॥ सꣳहि-
तासि विश्वरूपी, मोर्जा विशा गौपत्येना प्रजया रायस्पोषेण ॥ मयि वो रायः श्रयन्ताꣳ,
सहस्रपोषꣳ वोऽशीय ॥ २ ॥ २१–२४
उप त्वाग्ने दिवे दिवे दोषावस्तर्धिया वयम् । नमो भरन्त एमसि ॥ २५

[१] कै १,५,८९ । तै १,५,५-६ । काठ ६,९ ७,१ । वाज ३,८, ५,१ ता ३,१७-६७ । काण्व. ३,१३-२९ ।
[योऽस्मान्द्वेष्टि द्विष्मः । अथर्व १०,५,१५-२१,३५-३६, १३,७,५ ।]

राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम् । वर्धमानꣳ स्वे दमे ॥ २६
स नः पितेव सूनवेऽग्ने सूपायनो भव । सचस्वा नः स्वस्तये ॥ २७
अग्ने त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो भवा वरूथ्यः ।
तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः सुम्नाय नूनमीमहे सखिभ्यः ॥ २८
वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छा नक्षि द्युमत्तमꣳ रयिं दाः ।
स नो बोधि श्रुधी हवमुरुष्या णो अघायतः समस्मात् ॥ २९
अभ्यस्थाꣳ विश्वाः पृतना अरातीस्तदग्निराह तदु सोम आह ।
बृहस्पतिः सवितेन्द्रस्तदाह पूषा मा धात् सुकृतस्य लोके ॥ ३०
ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत । रय्या वः पश्यामि रय्या मा पश्यत ॥ ३१
संपश्यामि प्रजा अहमिडप्रजसो मानवीः । सर्वा भवन्तु नो गृहे ॥ ३२
इडा स्थ मधुकृतः स्योना माविशतेरंमदः । सहस्रपोषꣳ वोऽशीय ॥ ३३
भुवनमसि सहस्रपोषपुषि, तस्य नो रास्व, तस्य ते भक्तिवानो भूयास्मे,—इडासि
मतभृत, त्वयि व्रतꣳ, व्रतभृदसि ॥३॥ ३४
महि त्रीणामवोऽस्तु द्युक्षं मित्रस्यार्यम्णः । दुराधर्षꣳ वरुणस्य ॥ ३५
नहि तेषाममा सतां नाध्वसु वारणेषु च । ईशे रिपुरघशꣳसः ॥ ३६
ते हि पुत्रासो अदितेश्छर्दिर्यछन्त्यजस्रम् । प्र दाशुषे वार्याणि ॥ ३७
सोमानꣳ स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तꣳ य औशिजः ॥ ३८
यो रेवान्यो अमीवहा वसुवित् पुष्टिवर्धनः । स नः सिषक्तु यस्तुरः ॥ ३९
मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसिं । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥ ४०
कदा च न स्तरीरसि कदा च न प्रयुछसि ॥ ४१

---

[३] मै १,५,१० । तै १,५,६ । काठ. ७,१ । कपि. ५,१ । मा ३,२१-२६ । काण्व ३,३०-३३ । [उप त्वाग्ने दिवे० । ऋ १,१,७ सा १४ । राजन्तमध्वराणां० । ऋ १,१,८ । स नः पितेव० । ऋ १,१,९ । अग्ने त्वं नो अन्तम० । ऋ ५,२४,१, सा ४४८,११०७ । तं त्वा शोचिष्ठ० । ऋ ५,२४,४, सा ११०९ । वसुरग्निर्वसु० । ऋ ५,२४,२, सा ११०८ स नो बोधि० । ऋ ५,२४,३ ।]

[४] मै १,५,११ । तै १,५,६ । काठ ७,२ । कपि ५,२ । मा ३,३१-३३,२८,२९,३४,३५, ११,६०, ८,१-३ । काण्व ३,३९-४१,३६,३७, ४२,४४, ८,१-२, १२,६४ । मा श्रौ १,६,२ । [सोमानꣳ स्वरणं० । ऋ १,१८,१, सा १३९, १४६३ । यो रेवान्यो० । ऋ १,१८,२ । महि त्रीणामवोऽस्तु० । ऋ १०,१८५,१ । नहि तेषाममा० । ऋ १०,१८५,२ । ते हि पुत्रासो० । ऋ १०,१८५,३ । कदा चन स्तरीरसि० । ऋ ८,५१,७, सा ३०० । परि ते दूडभो० । ऋ ४,९,८ । मित्रस्य चर्षणी० । ऋ ३,५९,६]

परि ते दूडभो रथोऽस्माँ अश्नोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥ ४२

निम्रदोऽसि३,—न्यहं तं मृयासं यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो, ऽभिभूरस्य३,—भ्यहं तं भूयासं यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः, प्रभूरसि, प्राहं तमति भूयासं यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ पूषा मा पथिपाः पातु, पूषा मा पशुपाः पातु, पूषा माधिपाः पातु, प्राची दिगग्निर्देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासादग्निं स ऋच्छतु, दक्षिणा दिगिन्द्रो देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासादिन्द्रं स ऋच्छतु, प्रतीची दिङ्मरुतो देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासान्मरुतः स ऋच्छतू,—दीची दिङ्मित्रावरुणौ देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासान्मित्रावरुणौ स ऋच्छतू,—र्ध्वा दिक् सोमो देवता, यो मैतस्या दिशो अभिदासात् सोमं स ऋच्छतु, धर्मो मा धर्मणः पातु, विधर्मो मा विधर्मणः पात्वा,—ऽऽयुश्च प्राणश्च चक्षुश्च विचक्षुश्च प्राङ् चापाङ् चो,—रुक उरुकस्य ते वाचा वयं सं भक्तेन गमेमह्यग्ने गृहपते॥४॥४३–४४

यस्य वा अग्निहोत्रे स्तोमो युज्यते स्वर्गमस्मै भवत्य,—यज्ञो वा एष यत्र स्तोमो न युज्यत, उपप्रयन्तो अध्वर,—मितीयं वा उपोति,—रितं एवं स्तोमं युनक्त्य,—थो इमामेव स्तोममुपयुनक्त्य,—थो या एवं प्रजा भूतानामन्वितीस्ता एवं स्तोममुपयुनक्त्य,—स्य प्रत्नामनु द्युत,—मित्यसौ वै लोकः प्रत्न,—ममुत एव स्तोमं युनक्त्य,—थो देवा वै प्रत्न, तानेव स्तोममुपयुनक्त्यु,—भयत एव स्तोमं युनक्तीतश्चामुतश्च, देवान् वा एष प्रयुज्य स्वर्गं लोकमेति, यदाहो-पोपेन्नु मघवन् भूया इन्नु ता, इतीयं वा उपोति,—रस्यामेव प्रतितिष्ठत्य,—थ यदुपवत् पदमाह या एवं प्रजा आभविष्यन्तीस्ता एवं स्तोममुपयुनक्ति, परि ते दूडभो रथा, इत्युभयत एवैतया स्तोमं युक्तं परिगृह्णातीतश्चामुतश्चा,—ऽग्निर्मूर्धा,—ति स्वर्गो तेन, दिवः ककु,—दिति स्वर्गो तेन, पतिः पृथिव्या अयं,—मिति मिथुना तेना,—ऽपां रेतांसि जिन्वती,—ति रेतस्वती पशव्या गर्भमृद्धा, गायत्र्योपास्थित, गायत्रो३ह्यग्निर्गायत्रच्छन्दाः, स्वेनैवैनं छन्दसोपास्थितो,—भा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या, इत्युभौ३ह्येतौ सहा,—ऽमुं वा अयं दिवा भूत्वे प्रविशति, तस्मादसौ दिवा रोचत, इमामसौ नक्तं, तस्मादयं नक्तं, यदुभा वामित्याहोभा एवैना अहरुभ्यद्का-र्मुपनिष्ठत, उभयोर्लोकयो रोचतेऽस्मिंश्चामुष्मिंश्च, त्रिष्टुभोपास्थिता,—ऽयमिह प्रथमो धायि

[५] ऋ. १,५,१ । तै १,५,७ । काठ ७,४ । कपि ५,३ । वा. ३,११–१६,२४,३६, ८,२; १५,२६; ३३,६ । काण्व.३, १७-२२,४२,२२, ८,१, १६,२७, ३०,६ । [उपप्रयन्तो अध्वर० । ऋ. १,७४,१; सा.१३७९ । अग्निर्मूर्धा दिवः० । ऋ. ८,४४,१६; सा. २७,१५३२ । उभा वामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६,६०,१३ । अयं ते योनिर्ऋ० ऋ. ३, २९,१०, अथर्व. ३,२०,१ । अयमिह प्रथमो० । ऋ. ४,७,१ । अस्य प्रत्ना० । ऋ. ९,५४,१; सा. ७१५]

धातृभि,—रित्यग्निश्रर्ह्यस्यां प्रथमोऽधीयत, होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्या, इत्येष हि होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यो यमप्नवानो भृगवो विरुरुचु,—रित्यप्नवानोश्ह्येवं भृगवो व्यरोचयन्, वनेषु चित्रं विभ्वं विशे विशा, इत्येषश्हीदं सर्वं विभू,—र्जगत्योपास्थिता,—ऽस्य प्रजामनु द्युत,—मिति स्वर्गो वै लोकः प्रजं, स्वर्ग एव लोके प्रतितिष्ठत्य,—यं ते योनिर्ऋत्विय, इत्येषश्ह्येतस्य योनिर्ऋत्वियो, ऽग्निः सूर्यस्या,—ऽनुष्टुभोपास्थित ॥५॥ ४५

उपप्रयन्तो अध्वर,—मिति प्रजापतयेवैतया,—ऽग्निर्मूर्धे,—ति प्रजापित एवैतया रेतो दधात्यु,—भा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या, इति प्राणापानौ वा इन्द्राग्नी, प्राणापानौ वा एतन्मुखतो यज्ञस्य धीयेते ॥ अयमिह प्रथमो धायि धातृभि,—रिति गर्भमेवाधा,—दस्य प्रजामनु द्युत,—मित्युधुरेवाकु,—रयं ते योनिर्ऋत्विय, इत्यजीजनच्चैवावीवृधच्च, षड्भिरुपतिष्ठते, षड्वा ऋतवः, ऋतूनेवावीक्लृपद्, दधिक्राव्णो अकारिष,—मिति दधिक्रावत्योपतिष्ठत, एषा वा अग्नेर्दधिक्रावती प्रिया तनूः पुण्या सर्वसमृद्धा,—ऽग्नेरेवैतया प्रियं धामोपैत्य,—थो पशुमान् भवत्य,—थो आत्मानमेवैतया यजमानः पुनीते, सप्तभिरुपतिष्ठते, सप्तपदा शक्वरी, शाक्वराः पशवः, पशूनेवावरुन्धे, जीर्यति वा एष आहितः, पशुश्ह्यग्नि,—स्तदेतान्येवाग्न्याधेयस्य हवींश्षि संवत्सरे संवत्सरे निर्वपेत्, तेन वा एष न जीर्यति, तेनैनं पुनर्णवं करोति, तन्न सूक्ष्यं,—मेताभिरेवाग्निपावमानीभिरग्न्याधेयस्य याज्यानुवाक्याभिरुपस्थेय,—स्तेन वा एष न जीर्यति, तेनैनं पुनर्णवं करोति, द्वादशभिरुपतिष्ठते, द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमेवाप्त्वावरुन्द्धे, ऽग्नीषोमीयया त्रयोदश्योपस्थेयो, ऽस्ति मासस्त्रयोदशस्तमेवैतयाप्त्वावरुन्द्धे॥६॥ ४६-४७

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, कस्मात् सायमग्निमुपतिष्ठन्ते कस्मात् प्रातर्नेत्य,—सौ वा आदित्यः सायमास्तवति, तस्मात्सायमुपतिष्ठन्त, एष प्रातः प्रभवति, तस्मात् प्रातर्नोपतिष्ठन्ते, तस्मात् सायमहुतेऽग्निहोत्रेऽग्निहोत्रिणा नाशितश्व्यं, तस्माद् प्रातरहुते नाशितश्व्यं, तस्मात् सायमतिथये प्रत्येनसः, पुण्यत्वात् तु प्रातर्ददति, प्रातरवनेगेन प्रातरुपस्थेयो, ऽग्निश्चिव उद्धीयमाने वा हस्ता अवनेनिजीत, तत्र विद्व्यस्य चेतसा ऋचो वदेत् प्रातरवनेगं चेतसः, प्रातरवनेगेन वा अनाप्तमाप्तोत्य,—नवरुद्धमवरुन्द्धे, तदनाप्तमेवैतेनाप्नोत्य,—नवरुद्धमवरुन्द्धे, ऽग्निमेद्धा

[६] मै १,५,१ । तै १,५,७ । काठ ७,४ । कपि. ५,३-४ ।
[७] मै. १,५,१ । काठ. ७,५ । कपि. ५,४ ।

एषं उद्धृत,—स्तं देवाश्छन्दोभिः पर्यस्तृणन्, यदुपतिष्ठते छन्दोभिरेवैनं परिस्तृणात्युं,—भयमस्मा
अक,—रग्नीषोमीयया पूर्वपक्षं उपस्थेयो, ऽग्नीषोमीयो वै पूर्वपक्षो, ऽपरपक्षायैवैनं परिददा,—
त्यैन्द्राग्न्यापरपक्षं उपस्थेय, ऐन्द्राग्नो वा अपरपक्षः, पूर्वपक्षायैवैनं परिददाति, सर्वा ह
वा एनं देवताः संप्रदायमनुपक्षं गोपायन्ति य एवं विद्वानग्निमुपतिष्ठते ॥७॥ ४८
त्वमग्ने सूर्यवर्चा असी,—ति वसीयसे श्रेयस आशिषमाशास्ते, सं मामायुषा वर्चसा सृजे,—
त्यात्मना आशास्ते, सं त्वमग्ने सूर्यस्य ज्योतिषागथा, इति सह ह्येते तर्हि ज्योतिषी
भवतः, समृषीणां स्तुतेनेति, छन्दांसि वा ऋषीणां स्तुतं, छन्दोभिरेवैनं समर्धयति,
सं प्रियेण धाम्ना,—त्याहुतयो वा अग्नेः प्रियं धामाहुतिभिरेवैनं समर्धयति, समहमायुषा सं
वर्चसा सं प्रजया सं रायस्पोषेण ग्मीयै,—त्याशिषमेवाशास्त, इन्धानास्त्वा शतं हिमा, इति
पृतनाजिद्ध्याहूति,—स्तया राजन्या उपतिष्ठेत, यदा हि राजन्यः पृतना जयत्यथो भवत्यु,—
ताराजन्या उपतिष्ठेत, संग्रां हि पृतना जिगीषति, संग्रां बुभूषति, मनोर्वै दश जाया
आसन्, दशपुत्रा नवपुत्राऽष्टपुत्रा सप्तपुत्रा षट्पुत्रा पञ्चपुत्रा चतुष्पुत्रा त्रिपुत्रा द्विपुत्रैकपुत्रा,
ये नवासंस्तानेक उपसमक्रामद्, येऽष्टौ तान् द्वौ, ये सप्त तांस्त्रयो, ये षट् तांश्चत्वारो,
ऽथ वै पञ्चैव पञ्चासं,—स्ता इमाः पञ्च दशेत इमान् पञ्च निरभजन्, यदेव किंच मनोः स्वमा-
सीत्, तस्मात् ते वै मनुमेवोपाधावन्, मना अनाथन्त, तेभ्य एताः समिधः प्रायच्छत्, ताभिर्वै
ते तान् निरदहं,—स्ताभिरेनान् पराभावयन्, परा पाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति य एवं विद्वानेताः
समिध आदधात्य,—ग्नेः समिदस्य,—भिशस्त्या मा पाही,—त्यभिशस्त्या एनं पाति, सोमस्य
समिदसि, परस्पा म एधी,—ति परस्पा अस्य भवति, यमस्य समिदसि, मृत्योर्मा
पाही,—ति मृत्योरेनं पात्ये,—तद्ध स्म वा आह नारदे, इदं वानाग्न्युपस्थानमासे,—त्यभि-
शस्त्या एनं पाति, परस्पो अस्य भवति, मृत्योरेनं पाति ॥८॥ ४९
आयुर्धा अग्नेऽस्या,—ऽऽयुर्मे धेही,—त्यायुरेवास्मिन् दधाति, वर्चोधा अग्नेऽसि, वर्चो मे
धेही,—ति वर्च एवास्मिन् दधाति, चक्षुष्पा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाही,—ति चक्षुरेवास्य पाति,
श्रोत्रपा अग्नेऽसि, श्रोत्रं मे पाही,—ति श्रोत्रमेवास्य पाति, तनूपा अग्नेऽसि, तन्वं मे पाही,—

---

[८] मै १,५,२ । तै. १,५,७ । काठ ७,६ । कपि ५,५ । वा ३,१९,१८ । काण्व ३,२६,२७,२४,२५ ।
[९] मै १,५,२ । तै १,५,५-८ । काठ ७,६-७ । कपि ५,५ । वा ३,१७,१८,२०-२२ । काण्व ३,२३,२४,२६,
२७-२९ ।

ति तन्वमेवास्य पाति, यन्मे अग्न ऊनं तन्वस्तन्म आपृण,—इति यदेवास्यात्मन ऊनं यत् प्रजाया यत् पशूनां तदेवैतेनापूरयति, तदाप्यायय,—इति यत् ते तपा, इत्येता वा अग्नेस्तनुवो ज्योतिष्मती,—रेतद्ध स्म वा आहारुण औपवेशि,—र्यान् वसीयसः श्रेयस आत्मनो भ्रातृव्यानभि-भ्राजानीमाभिष्टानग्नेस्तनूभिर्ज्योतिष्मतीभिः पराभावयामे,—ति परा पाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति य एवं विद्वानग्निमुपतिष्ठते, ऽग्ने रुचां पते नमस्ते रुचे, मयि रुचं धा, इति शान्तमेव रुचमा-त्मन् धत्ते, तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति, चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशीये,—ति रात्रिर्वै चित्रावसु, —रह्नरवीग्वसु,—रग्निर्वै रात्रि,—रसा आदित्योऽहर्,—रेते वै भद्रे, ते ईड्डे, त्रिराह, त्रिषत्या हि देवा, रोचते ह वा अस्य यज्ञो वा ब्रह्म वा य एवं वेदा,—ऽम्भः स्था,—ऽम्भो वो भक्षीये,—त्यम्भो ह्येता, महः स्थ, महो वो भक्षीये,—ति महो ह्येता, ऊर्जः स्थो,—र्जं वो भक्षीये, —त्यूर्जो ह्येता, रायस्पोषः स्थ, रायस्पोषं वो भक्षीये,—ति रायस्पोषो ह्येता, रेवती रमध्वमस्मिन् योना अस्मिन् गोष्ठ, इति स्व एवैना योनौ स्वे गोष्ठे संवेशयत्य,—यं यो बन्धु,—रितो मापगात, बह्वीर्भूयास्त, मा मा हासिष्टे,—त्याशिषमेवाशास्ते, वत्समालभते, वत्सनिकान्ता हि पशव, एष वै सहस्रपोषस्येशे, पुष्यति सहस्रं, न सहस्रादवपद्यते य एवं वेद, संहितासि विश्व,—रूपेति रूपेण रूपेण ह्येषा संहिता, रूपैरेवैनां समर्ध-यति, नामासामग्रही,—न्मित्रमाभिरकृता,—तं हि यदा मित्रस्य नाम गृह्णाति मित्रमेवैनेन कुरुते ॥९॥ ५०

सप्त वै बन्धुमतीरिष्टका अग्नौ चित्या उपधीयन्ते, ता वै ता अमुष्मा एव लोकाय, सप्त ग्राम्या इष्टका,—स्ता अत्रोपधेया, गौश्चाश्वश्चाश्वतरश्च गर्दभश्चाऽजा चाविश्च पुरुषो, यद्वामाल-भते गवैव चिता भवन्त्य,—थो आलब्ध एवोपधीयन्ते, पराङ् वा एष छन्दोभिः स्वर्गं लोक-मेत्यन्यदन्यच्छन्दः समारोह,—मुपत्नाग्ने दिवे दिवा, इति यदेतेन गायत्रेण तृचेनोपतिष्ठत, इयं वै गायत्र,—स्यस्यामेव प्रतितिष्ठत्य,—ग्ने त्वं नो अन्तमा, इत्येषा वा अग्नेः स्तर्याः प्रिया तनूर्वरूथ्या, तामेव प्रैति, नैनमभिदासन्तस्तृणुते, चतसृभिर्द्विपदाभिरुपतिष्ठते, चतुष्पादो वै पशवो, द्विपाद् यजमानो, गृहा गार्हपत्यो, गृहेषु चैव पशुषु च प्रतितिष्ठ,—त्यूर्जा वः पश्या,—म्यूर्जा मा पश्यते,—त्यूर्जैनाः पश्यत्यू,—र्जैनं पश्यन्ति, रय्या वः पश्यामि, रय्या

---

[१०] मै. १,५,३। तै १,५,८। कठ ७,७–८। वा ३,२२,२५। काण्व ३,३०,३३। [उप त्वाग्ने…पमसि०। ऋ. १,१,७, मा. १४। अग्ने त्वं नो वरूथ्य०। ऋ ५,२४,१, गा ४४८; ११०७]

ता पश्यन्ते,—इति सूर्य एनाः पश्यति, सूर्य एनं पश्यन्ति ॥ ५१
संपश्यामि प्रजा अहमिडप्रजसो मानवीः । सर्वा भवन्तु नो गृहे ॥ ५२
इडप्रजसो वा इमाः प्रजा मानवीश्च, ता एवावरुन्द्धे, ता आत्मन्कुरुते,—इडाः स्थ मधुकृत—
इतीडा३ह्येता मधुकृतः, स्योना माविशतेरंमदा, इरावतीरंमदा३ह्येताः, भुवनमसि सहस्रपोष-
पुषी,—इति भुवनं३ह्येतत् सहस्रपोषपुषि, तस्य नो रास्व, तस्य ते भक्षिवांसो भूयास्म,—
इत्याशिषमेवाशास्ते, इडाग्ने व्रतभृदसि,—इतीडा३ह्येषा व्रतभृत्, त्वयि व्रतं, व्रतभृदसि,—इति
व्रतभृ३द्ध्येषा ॥१०॥ ५३

प्राणान्, वृङ्क्ते भ्रातृव्यस्य प्राणान्, नैनमभिदासन्तस्तृणुते य एवं वेद, धर्मो मा धर्मणः पातु, विधर्मो मा विधर्मणः पात्वा,—ऽऽयुश्च प्रायुश्च चक्षुश्च विचक्षुश्च प्राङ् चापाङ् चोरुकं, इत्ययं वा उरुकं, एषं विभजति, तद्यदेषं भजति तदेतस्मिन्नेत्र पुनराभजत्य,—ग्ने गृहपते-ऽग्निं समिन्धे यजमान, एतद्धि यजमानस्य स्वं यदग्नि,—रेतदग्नेर्यजमान, आयतनमिव वा एतत् क्रियते, ज्योतिषे तन्तवे त्वे,—त्यन्तराग्नी उपविश्य वदे,—द्यामेवं पुर आशिषमाशास्ते यां पश्चात् तामात्मन् धत्ते ॥११॥ ५४

ददन्मा, इति वै दीयते, सदर्दि वा एषं ददाति योऽग्निहोत्रं जुहोति, यद्यत् कामयेत तत् तदग्निहो३त्र्यग्निं याचे,—दुप हैनं तन्नमति, तदाहु,—र्ऋच्छति वा एषं देवान् य एनान् त्सदर्दि याचतीति, तस्मात् तर्हि नोपस्थेयो, यमो वा अम्रियत, तं देवा यम्यां यमर्ममपानुवं,—स्तां यदपृच्छन्त्साब्रवीद,—द्यामृतेति, तेऽब्रुवन्, न वा इयमिमममित्थं मृष्यते, रात्रीं सृजा-महा, इत्यहर्वाव तर्ह्यासीन्न रात्रि,—स्ते देवा रात्रिमसृजन्त, ततः श्वस्तनमभवत्, ततः सा तम-मृष्यत, तस्मादाहु,—रहोरात्राणि वावाघं मर्षयन्तीति, सा वै रात्रिः सृष्टा पशूननुभिसममिलत्, तं देवाश्छन्दोभिरेवं पशूनन्वपश्यं,—श्छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयन्त, यदुपतिष्ठते छन्दोभिर्वा एतत् पशूननुपश्यति, छन्दोभिरेनान् पुनरुपह्वयते, ऽथो आहु,—र्वरुणो वै स तद् रात्रिर्भूत्वा पशूनग्रसतेति, तं देवाश्छन्दोभिरेवं वरुणात् पशून् प्रामुञ्चं,—श्छन्दोभिरेनान् पुनरुपाह्वयन्त यदुप-तिष्ठते छन्दोभिर्वा एतद् वरुणात् पशून् प्रमुञ्चति छन्दोभिरेनान् पुनरुपह्वयते, यज्ञो यज्ञो वै संमृछते, ऽयाकस्यविदो मन्यन्ते, सोम एवं संमृछता, इत्यग्नीषोमीयायाः पुरस्ताद्धिरण्यस्य चतस्रा ऋचो वदे,—दग्नेर्यस्य पुरोडाशस्य द्वे याज्यानुवाक्ये कुर्या,—द्देतेनैवं हवींष्यासन्नान्यभिमृशेद्, वृ३ङ्क्तेऽन्यस्य यज्ञं नास्यान्यो यज्ञं वृङ्क्ते, संयज्ञो भवत्ययज्ञा इतरः ॥१२॥ ५५

अग्निं वा एतं चित्यं चिन्वते य आहिताग्नयो दर्शपूर्णमासिन,—स्तेषा वा अहोरात्राण्येवेष्टका उपधीयन्ते, यत्र पञ्च रात्रीः संहिता वसेत् तज्जुहुयात्, पञ्च रात्रयः पञ्चाहानि सा दशत् संपद्यते, तन्नैवं कर्तवा, अयुतं तद्, दशस्वेवं रात्रिष्वन्तमं होत३व्यं, तथा यवं क्रियते, न सर्वेषु युक्तेषु होत३व्यं, वास्तौ जुहुयात्रा, ऽयुक्तेष्वं,—यवं क्रियते, मर्वाण्यन्यानि

---

[११] तै १,५,९। काठ ७,१०। कपि. ५,६।
[१२] तै ३,४,१०। मा. श्रौ १,६,४। [अमावद्रा पधि ना०। ऋ ७,५५,१। वास्तोष्पते प्रति.. चतुष्पदे०। ऋ ७,५४,१]

युक्तानि स्युं,—रथिर्ह्यस्य दक्षिणो युक्तः स्यात्, सव्यस्य योक्त्रं परिहृत,—मथ जुहुया,—न्न वास्तौ जुहोति, यतमुक्तियते, तन्न संसृष्टꣳ, सर्वेष्वेव युक्तेषु होतव्यꣳ, वास्तोष्पत्यꣳ ह्येते,—न्न हीनमन्वाहर्तवे, रुद्राय हि तद्धीयते, यद्धीनमन्वाहरेयु रुद्रे भूतमन्वाहरेयु,—र्यद्यनुवाहः स्यात् पूर्वे तं प्रवहेयुरप वोद्धरेयु,—यद्धीयेत हीयतैव तं,—दथ जुहुयात् ॥ ५६

अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन् । सखा सुशेव एधि नः ॥ ५७
वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्त्स्वावेशो अनमीवो भवा नः ।
यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १३ ॥ ५८

पशून्मे शꣳस्य पाहि, तान्मे गोपायास्माकं पुनरागमात् ॥ अग्ने सहस्राक्ष शतमूर्धञ्छतं ते प्राणाः सहस्रमपाना,—स्त्वꣳ साहस्रस्य राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय ॥ प्रजां मे नर्य पाहि, तां मे गोपायास्माकं पुनरागमा,—दग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासꣳ, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, अन्नं मे बुध्य पाहि, तन्मे गोपायास्माकं पुनरागमात् ॥५९-६१

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायतꣳ युवम् ।
अविनष्टानविहुतान् पूषन्नानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥ ६२

पशून्मे शꣳस्य पाहि, तान्मे गोपायास्माकं पुनरागमा,—दित्याहवनीयमुपतिष्ठत, आहवनीयायैव पशून् परिदाय प्रैत्य,—ग्ने सहस्राक्ष शतमूर्ध,—न्नित्ति सहस्राक्षो ह्येष शतमूर्धा, शतं ते प्राणाः सहस्रमपाना, इति शतꣳ ह्येतस्य प्राणाः सहस्रमपाना,—स्त्वꣳ साहस्रस्य राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाये,—त्याशिषमेवाशास्ते ॥ प्रजां मे नर्य पाहि, तां मे गोपायास्माकं पुनरागमा,—दिति गार्हपत्यमुपतिष्ठते, गार्हपत्यायैव प्रजां परिदाय प्रैत्य,—ग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासꣳ, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, इत्यग्रहणौ संज्ञीपतः, सर्वमायुरितो, नार्तिꣳ ह्नीतो, ऽन्नं मे बुध्य पाहि, तन्मे गोपायास्माकं पुनरागमा,—दिति दक्षिणाग्निमुपतिष्ठते, दक्षिणाग्नय एवान्नं परिदाय प्रैति ॥ ६३-६४

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् गोपायतꣳ युवम् ।
अविनष्टानविहुतान् पूषन्नानभिरक्षत्वास्माकं पुनरागमात् ॥ ६५

इत्यहोरात्रे वै मित्रावरुणौ, पशवः पूषा, ऽहोरात्राभ्यां चैवं मित्रावरुणाभ्यां च गृहान्परिदाय प्रैति ॥ अग्निꣳ समाधेहि ॥ इत्याह, भस्म त्वा उपतिष्ठते ॥ पशून्मे शꣳस्याजुगुप,—स्तान्मे

[१४] क. ७,३,११ । कपि. ६,१ । मा. ३,३७, ३७,७२; २,३७ । काल. ३,४३; १८,७१; २,४९ । मा. श्रौ. १,६,३।

पुनर्देहि ॥ इत्याहवनीयं पुनरेत्योपतिष्ठत, आहवनीयेनैव पशून्गुप्तानात्मन्धत्ते ॥ अग्ने सहस्राक्ष शतमूर्धञ्शतं ते प्राणाः सहस्रमपाना,—स्त्वꣳ साहस्रस्य राय ईशिषे, तस्मै ते विधेम वाजाय ॥ प्रजां मे नर्याजुगुप,—स्तां मे पुनर्देहि ॥ इति गार्हपत्यं पुनरेत्योपतिष्ठते, गार्हपत्येनैव प्रजां गुप्तामात्मन्धत्ते ॥ अग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासꣳ, सुगृहपतिस्त्वं मया गृहपतिना भूया, अन्नं मे बुध्न्याजुगुप,—स्तन्मे पुनर्देहि ॥ इति दक्षिणाग्निं पुनरेत्योपतिष्ठते, दक्षिणाग्निनैवान्नं गुप्तमात्मन् धत्ते ॥ ६६–७५

इमान् मे मित्रावरुणौ गृहान् जुगुपतꣳ युवम् ।

अविनष्टानविहुतान् पूषन्नानभ्यरक्षीदास्माकं पुनरागमात् ॥ ७६

इत्यहोरात्रे वै मित्रावरुणौ, पशवः पूषा, ऽहोरात्राभ्यां चैव मित्रावरुणाभ्यां च गृहान् गुप्तानात्मन् धत्ते ॥ १४ ॥ ७७ [४४८]

॥ इति प्रथमकाण्डे अग्न्युपस्थानं नाम पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

आधानम् ।

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवान् जिगाति सुम्नयुः ॥ १

उप त्वा जुह्वो मम घृताचीर्यन्तु हर्यत । अग्ने हव्या जुषस्व नः ॥ २

उदग्ने तव तद् घृतादर्ची रोचत आहुतम् । निꣳसानं जुह्वो मुखे ॥ ३

प्रजा अग्ने संꣳवासयेहाशाश्च पशुभिः सह । राष्ट्राण्यस्मिन् धेहि यान्यासन्त्सवितुः सवे ॥४

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन्नग्न आरोह ततो नो वर्धया रयिम् ॥ ५

आयं गौः पृश्निरक्रमीदसदन्मातरं पुरः । पितरं च प्रयन्त्स्वः ॥ ६

त्रिꣳशद्धाम विराजति वाक् पतंगाय हूयते । व्यख्यन्महिषो दिवम् ॥ ७

अन्तश्चरत्यर्णवे अस्य प्राणादपानतः । मेति मा ꣳश्वरो अहभिः ॥ ८

---

[१] तै १,५,३, ५,७,९ । काठ० ७,१०,१३ । कपि० ६,२,४, ७,७ । तै ब्रा १,२,१,१३,१६, १,२,७,२. १,१,४,८ । बा ३,४,१४.६,८,७, १३,३४.१ (प्र पा) ३,५, १९ ३८. ३५,१६ (प्र पा) । काण्व ३,४,२०,६,८,७ १४,३६,१ (प्र पा). ३,५, ८,१९ ०१,४०, ०९,३७ ३५,४८ (प्र पा)। मा श्रौ. १,५,१-३ । [प्र वो वाजा० । ऋ ३,२७,१] [आयं गौः० । ऋ १०,१८९,१ । अथर्व ६,३१,१, २०,४८,४ । सा ६३० । त्रिंशद्धामा० । ऋ १०,१८९,३ । अथर्व ६,३१,३, २०,४८,६ । सा. ६३२ । अन्तश्चरत्य० । ऋ १०,१८९,२ । अथर्व ६,३१,२, २०,४८,५ । सा ६३१ ।]

इतो जज्ञे प्रथमꣳ स्वाद्योनेरधि जातवेदाः ।
स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्या वहतु प्रजानन् ॥ ९
यो नो अग्निः पितरो हृत्स्वन्तरमर्त्यो मर्त्यां आविवेश ।
तमात्मनि परिगृह्णीमसीह नेदेषो अस्मानवहाय परायत् ॥ १०
दोह्या च ते दुग्धभृच्चोर्वरी, तौ ते भागधेयं प्रयच्छामि, ताभ्यां त्वादधे, घर्मः शिर, स्त्वं
दुर्यमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यत् ते शुक्र शुक्रं ज्योतिस्तेन रुचा रुचमशीथाः॥
११
मयि गृह्णाम्यहमग्रे अग्निꣳ सह प्रजया वर्चसा धनेन ।
मयि क्षत्रं मयि रायो दधामि मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १२
भूर्भुवो, ऽङ्गिरसां त्वा देवानाꣳ व्रतेनादधे, ऽग्नेष्ट्वा देवस्य व्रतेनादधा, इन्द्रस्य त्वा
मरुत्वतो व्रतेनादधे, मनोष्ट्वा ग्रामण्यो व्रतेनादधे ॥ १३
आर्छदि त्वा छन्दो दधे द्यौर्महासि भूमिर्भूना ।
तस्यास्ते देव्यदित उपस्थेऽन्नादमग्निमन्नपत्यायादधे ॥ १४
अग्न आयूꣳषि पवसे, ऽग्निर्ज्योतिर्, ग्ने पवस्व ॥१॥ १५
या वाजिन्नग्नेः पवमाना प्रिया तनूस्तामावह, या वाजिन्नग्नेः पावका प्रिया तनूस्तामावह,
या वाजिन्नग्नेः शुचिः प्रिया तनूस्तामावह ॥ १६
यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उद्यन्त्समुद्रादुत वा पुरीषात् ।
श्येनस्य ते पक्षा हरिणस्य बाहू उपस्तुत्यं जनिम तत् ते अर्वन् ॥ १७
ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे वृष्णे शुष्माय, सपत्नतूरसि वृत्रतूः ॥ १८
प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह ।
विश्वा आशा दीद्यद्विभाह्यूर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ १९

[०] मै १,६,७ २,८,१० । तै ४,२,८,१, ३,५,११,१, १,८,१६,१, ४,६,५,५ ४,४,११ । काठ ७,१३-१४, ४०,७ ३९,१ । कपि. ६,३-४ ७,० । मा ११ ८३ २९ १२, १७,६६ ३४,१५, १७,७१ ८९-११, १०,२७, २०,० ३४,५३,५७, १३,२५ १४,६,१५,१६,२७, १५,५७ । काण्व १२, ८४, ३१,२४, १८,६६,७१, ३३,९ १९,३-५, ११,३७, २१,९३, ३३ ४१ ४५ १४,२६, १५५ १६,३१ १६,७९ । तै ब्रा १,१,७,१-३ । मा श्रौ. १,५४ ५ । [यदक्रन्दः प्रथमं० । ऋ १,१६३,१ । इडा (त्वा) यास्त्वा परे० । ऋ. ३,२९,४ । समुद्रादूर्मि० . आततान (आविवेश) । ऋ ४,५८,१-३ । निषसाद धृत० । ऋ. १,२५ १० । उत नोऽहिर्बुध्न्यः । ऋ ६,५०,१४ । प्र नूनं ब्रह्मण० । ऋ १,४०,५]

अभ्युस्थाꣳ विश्वाः पृतना अरातीस्तदग्निराह तदु सोम आह ।
बृहस्पतिः सवितेन्द्रस्तदाह पूषा मा धात् सुकृतस्य लोके ॥ २०

ध्रुवः ३स्वरं, ङ्गिरसां त्वा देवानाꣳ व्रतेनादधे, ऽग्नेष्ट्वा देवस्य व्रतेनादधा, इन्द्रस्य त्वा
मरुत्वतो व्रतेनादधे, मनोष्ट्वा ग्रामण्यो व्रतेनादधे ॥ २१

आछंदि त्वा छन्दो दधे द्यौर्महासि भूमिर्भूना ।
तस्यास्ते देव्यदित उपस्थेऽन्नादमग्निमन्नपत्यायादधे ॥ २२

यत् ते शुक्र शुक्रं ज्योतिः शुक्रं धामाजस्रं तेन त्वादधे ॥ २३

इडायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।
जातवेदो निधीमह्यग्ने हव्याय वोढवे ॥ २४

सम्राट् च स्वराट् चाग्ने ये ते त३न्वौ ताभ्यां मा ऊर्जꣳ यछ, विराट् च प्रभूश्चाग्ने ये ते
त३न्वौ ताभ्यां मा ऊर्जꣳ यछ, विभूश्च परिभूश्चाग्ने ये ते त३न्वौ ताभ्या मा ऊर्जꣳ यछ ॥२५

समुद्राद्दूर्मिर्मधुमं उदारदुपाꣳशुना सममृतत्वमानट् ।
घृतस्य नाम गुह्यꣳ यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ २६

वयं नाम प्रब्रवामा घृतस्यास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः ।
उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद्गौर एतत् ॥ २७

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य ।
त्रेधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यं आविवेश ॥ २८

ये अग्नयः समनसा ओषधीषु वनस्पतिषु प्रविष्टाः ।
ते विराजमभिसꣳयन्तु सर्व ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ २९

सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्त ऋषयः सप्त धाम प्रियाणि ।
सप्त ऋत्विजः सप्तधा त्वा यजन्ति सप्त होत्रा ऋतुथा नु विद्वान् स्वप्त योनीरापृणस्व
घृतेन स्वाहा ॥ ३०

ये अग्नयो दिवो ये पृथिव्याः समागच्छन्तीषमूर्जꣳ वसानाः ।
ते अस्मा अग्नये द्रविणं दत्त्वेष्टाः प्रीता आहुतिभाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परेत स्वाहा ॥
निषसाद धृतव्रतो वरुणः प३स्त्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥ ३१–३२

उत नो ऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात् पृथिवी समुद्रः ।
स्तुता मन्त्राः कविशस्ता अवन्तु न एना राजन् हविषा मादयस्व ॥ २३
प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रं वदत्युक्थ्यम् ।
यस्मिन्निन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा देवा ओकांसि चक्रिरे ॥ २४

घर्मः शिरः,—स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं यो,
—रर्को ज्योति,—स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं
यो,—र्वातः प्राण,—स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसि, यच्छा तोकाय तनयाय शं
योः ॥ अग्निर्नः पितुं पच ॥ २५-२६

कल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामाप ओषधयः ।
कल्पन्तामग्नयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः ॥ २७
ये अग्नयः समनसा ओषधीषु वनस्पतिषु प्रविष्टाः ।
ते विराजमभिसंयन्तु सर्वा ऊर्जं नो धत्त द्विपदे चतुष्पदे ॥ २ ॥ २८

प्रजापतिर्वा इदमग्र आसीत्, तं वीरुधोऽभ्यरोह,—न्नसु३र्यो वा एता यदोषधय,—स्ता अति-
तिष्ठिपिषन्नतिष्ठिपं नाशक्नोत्, सोऽशोचत्, सोऽतप्यत, ततोऽग्निरसृज्यत, तमग्निं सृष्टं
वीरुधां तेजोऽगच्छत्, ता अशुष्यं, न ततः पुराशुष्यन्, तं प्रजापतिरग्निमाधत्ते,—मा एवा सहा,
इति ता असहत, तत् साढस्य साढत्वं आधीयते, तद्यथादो वसन्ताशिशि२रेऽग्निर्वीरुधः सहत
एवं सपत्नं भ्रातृव्यमरातिं सहते य एवं विद्वानग्निमाधत्ते, एतावद्वा अस्या अनभिमृतं
यावद्वेदिः परिगृहीता, तामुद्धत्याप उपसृज्याग्निमाधत्ते, यज्ञियामेवैनां मेध्यां कृत्वाधत्ते,
ऽमेध्या इयं सृष्टादचिमेद,—ति मा धक्ष्यतीति, यदप उपसृज्याग्निमाध३त्तेऽस्या अनतिदा-
हाय,—पा वै प्रजापतेः मत्ता तनूर्यदापः, सर्वत एनं प्रजाः सर्वतः पशवोऽभि पुण्येन भवन्ति
य एवं विद्वानप उपसृज्याग्निमाधत्ते, पार्श्वं वराहस्य चपालं तावतीयमग्र आसीद्, यद्वराह-
विहतमुपास्याग्निमाधत्त इमामेव तद्यापाराड,—स्या एनं मात्रायामध्याधत्ते, तस्मादेषा वराहाय
जिहत, एषा ह्यस्या मात्रां बिभर्ति, देवपर्णयो वै नामासुरा आसं,—स्ते देवगवीरपा-
जं,—स्ता अन्वगच्छं,—स्ता अभ्याजं,—स्तासां पयोऽहीयत, तेऽब्रुवन्, यद्वा आसां
परममभूत्तद्धास्तीति, तद्वराहो भूत्वासुरेभ्योऽपि देवानागच्छन्, तस्माद्वराहं गावोऽनुधावन्ति स्वं

[१] ऋ० ८० । ६१ । ६ ।

पृथो जानाना,—स्तद्धा उत् प्रियमेव पशूनां द्विपदां चतुष्पदां यद्यस्तावत्प्रियः पशूनां द्विपदां चतुष्पदां भवति य एवं विद्वान् पुराहविहतमुपास्याग्निमाधत्ते, एतद्वा अस्या अनभिमृतं यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनमनभिमृतेऽध्याधत्ते, रसो वा एषोऽस्या उद्दीप्यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनं रसेऽध्याधत्ता, ऊर्ग्वा एषोऽस्या उद्दीप्यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्तेऽस्या एवैनमूर्ज्यध्याधत्ते, प्रजापतेर्वा एष स्तनो यद्वल्मीको, यद्वल्मीकवपामुपकीर्याग्निमाधत्ते प्रजापतिरेवास्मै स्तनमपिदधात्य,—न्नाद्यमस्मा अवरुन्धे, ऽक्षुध्यता स्वानां पुरःस्थाता भवति य एवं वेद,—तावद्वा अमुष्या इह यज्ञियं यदूषा, यदूषानुपकीर्याग्निमाधत्तेऽमुष्या एवैनं यज्ञियेऽध्याधत्ते, न वा अनूपारिहः पशवो रेतो दधते, यदूषानुपकीर्याग्निमाधत्ते रेत एवैतद्दधाति, पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्या, एष वा अग्निर्वैश्वानरो यदसा आदित्यः, स यदिहासीत्तस्यैतद्भस्म यत्सिकता, यत्सिकता उपकीर्याग्निमाधत्ते स्व एवैनं योनौ स्वे भस्मन्नाधत्ते, शिथिरा वा इयमग्र आसीत्, तां प्रजापतिः शर्कराभिरदृंहद्, यच्छर्करा उपकीर्याग्निमाधत्त, इमामेव तद्दृंहति धृत्यै, तद्यथेमां प्रजापतिः शर्कराभिरदृंहदेवमस्मिन् पशवो दृंहन्ते य एवं विद्वाञ्छर्करा उपकीर्याग्निमाधत्त, इन्द्रो वै वृत्राय वज्रं प्राहरत्, तस्य या विप्रुष आसंस्ताः शर्करा अभवन्, यच्छर्करा उपकीर्याग्निमाधत्ते वज्रमेव सपत्नाय भ्रातृव्याय प्रहरति, यं द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै प्रहरति, स्तृणुत एव, पुरीषी,—ति वै गृहमेधिनमाहुः, पुरीषस्य खलु वा एतद्रूपं
यदाखुकिरिं,—यदाखुकिरिमुपकीर्याग्निमाधत्ते पुरीषी गृहमेधी भवति ॥ ३ ॥ २९

अग्निं वै देवा विभाजं नाशक्नुवन्, यत्प्राञ्चमहरन्त्सर्वः पुरोऽभवद्, यत्प्रत्यञ्चमहरन्त्सर्वः पश्चाभवत्, तमश्वेन पूर्ववाहोदवहंस्तदश्वस्य पूर्ववाहः पूर्ववाट्त्वम्,—ग्नेर्वै विभक्त्या अश्वोऽग्न्याधेये दीयते, ऽविभक्तो वा एतस्याग्निरनाहितो योऽश्वमग्न्याधेये न ददात्य,—थ योऽश्वमग्न्याधेये ददाति विभक्त्यै, विभाज्यैवैनमाधत्ते, स्तोमपुरोगवा वै देवा असुरानभ्यजयन्,—ष खलु वै स्तोमो यदश्वो, यदश्वं पुरस्तान्नयन्त्यभिजित्या, अभिजित्यैवैनमाधत्ते, प्रजापतेर्वै चक्षुरश्वयत्, तस्य यः श्वयथा आसीत् सोऽश्वोऽभवद्, यदश्वं पुरस्तान्नयन्ति यजमानायैव चक्षुर्दधाति, न पराङवसृज्यो, यत् पराञ्चमवसृजेद्यजमानं चक्षुर्जह्याद,—न्धः स्यात्, प्रत्यवगृह्याधेयो,

[४] तै ब्रा १.१.५ । काठ ८५ । कपि ७ १-२ ।

यजमानायैव चक्षुः प्रत्यधाग्रही,—न पदे आधेयो, वास्तव्यं कुर्याद्रुद्रोऽस्य पशूनभिमानुकः
स्याद्, पार्श्वत इतो वेतो वाधेयो, न वास्तव्यं करो,—त्यघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून्भवति,
गायत्रीꣳ वै देवा यज्ञमच्छ प्राहिण्वन्, त्सा रिक्ताऽगच्छत्तस्या अग्निस्तेजः प्रायच्छत्, सोऽजो
ऽभवद्, यदजमग्न्याधेये ददाति तेज एवावरुन्धे, ऽग्नीधे देयो, यज्ञमुखꣳ वा अग्नी,—द्यज्ञ-
मुखेनैव यज्ञमुखꣳ समर्धयति, धेनुं चानड्वाहं च ददाति, तत्सर्वꣳ वयोऽवरुन्द्ध, एतद्वै
सर्वꣳ वयो यद्धेनुश्चानड्वाꣳ,—श्चैतौ वै यज्ञस्य माता च पिता च यद्धेनुश्चानड्वाꣳ,—श्चाज्यं च
पयश्च धेन्वाः पुरोडाशश्च चरुश्चानडुह,—स्तदाहुः, कामदुघाꣳ वा एषोऽवरुन्द्धे योऽग्न्याधेये
धेनुं चानड्वाहं च ददातीति, तद्येषां पशूनां भूयिष्ठं पुष्टिं कामयेत तेषां दित्यौहीꣳ वयसो दद्या-
दित्यवाहं च मुष्करं, तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्यै, वाग्वै सोमक्रयणी, दित्यौहीꣳ वयसः
सोमक्रयणी, यद्दित्यौहीꣳ वयसो ददाति वाचमेवावरुन्धे, चारु वदति य एवꣳ वेदो,—
पबर्हणꣳ सर्वसत्रं देयं, छन्दसाꣳ वा एतन्निरूपꣳ यदुपबर्हणꣳ सर्वसत्रꣳ, यदुपबर्हणꣳ सर्वसत्रं
ददाति छन्दाꣳस्येवावरुन्द्धे, पशवो वै छन्दाꣳसि, पशूनेवावरुन्द्धे, ऽयज्ञियो वै पुरुषो-
ऽमेध्य आहनस्याज्जायते, पुरुषक्षीरं धयति, हिरण्यं ददात्यात्मानमेव तेन पुनीते, शतमानं
भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यो, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, पूर्वयोर्हविषोर्द्वे त्रिꣳशन्माने देये,
उत्तरस्मिꣳश्चत्वारिꣳशन्मानं, तदेनमुदग्रहीत्, तेन स उत्तरꣳ वसीयाञ्श्रेयान्भव,—त्यजातो
वै तावत्पुरुषो यावदग्निं नाधत्ते, स वै तर्ह्येव जायते यर्ह्यग्निमाधत्ते, क्षौमे वसाना अग्निमा-
दधीयातां, ते अध्वर्यवे देये, उल्बस्य वा एतन्निरूपꣳ यत् क्षौम,—मुल्बमेवापलुम्पते,
हिरण्यꣳ सुवर्णमुपास्याग्निराधेयो, हिरण्यꣳ वा अग्नेस्तेजः, सतेजसमेवैनमाधत्ते, तन्न
निरस्तरं, यथानुहितं निरस्येदेवं तद्यन्निरस्येदनुध्यायी क्षोधुकः स्यात्, तन्न निरस्तवा,
अननुध्याय्यक्षोधुको भवति ॥ ४ ॥ ४०

यो वा अस्यायं मनुश्योऽग्निरेतमुपासीतो,—त्वमत्येतमु,—पासीनः प्रजाꣳ विन्दत, एतमुपा-
सीनं पशवा उपतिष्ठन्ते, यदेतमभागधेयमुत्सादयेत तस्मा आवृश्चेता, ऽनुध्यायी क्षोधुकः स्याद्,
तद्यं वनस्पतय आरण्या आशयं फलं भूयिष्ठं पच्यन्ते तस्य पर्णाभ्याꣳ यवमयश्चापूपो व्रीहिमयश्च
संगृह्योपास्याधेय,—स्तदेनं द्वयं भागधेयमभ्युत्सादयामकर्ग्राम्यं चारण्यं च, तेन तस्मै नावृश्चते,
ऽननुध्याय्यक्षोधुको भवति, यवो वै पूर्व ऋतुमुखे पच्यत, इतः खलु वा एवं प्राश्रमुद्रान्ति,

[५] काठ ६.९। तै ब्रा १.१.५, १.१.३।

तस्माद्यवमयः पश्चोपास्यो व्रीहिमयः पुर,—स्तद्यस्यैतत्सैद्यवमयमेवं तस्य पश्चोपास्येद्व्रीहिमयं पुरः,
प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ, यज्ञमस्य देवा उपजीवन्ति वर्षं मनुष्या, अन्नाद्यमस्मा अवरुन्द्धे,
ऽक्षुध्यताꣳ स्वानां पुरः स्थाता भवति य एवꣳ वेद,—तद्ध स्म वा आह केशी सात्यकामिः
केशिनं दार्भ्यम्,—श्वो जनताया एवमिव वयमेतस्मा अग्न्याधेयेऽन्नमवारुध्म यथैषोऽन्नमत्ति,
तदाहुः, सर्वꣳ वावैतस्येदमन्नꣳ, यजमानं त्वेवास्यैतद्द्वासन्नापिदधाति, तदेवꣳ विद्वितोनं
त्वेवं कर्तवा इति, त्रिर्वा इदं प्रजापतिः सत्यꣳ व्याहरत्॥ भूर्भुवः स्वः॥ इतीदꣳ वाव भूरिदं
भुवोऽदः ३स्व,—स्तद्यो ब्राह्मण आङ्गिरसः स्यात् तस्यादध्याद्, भूर्भुवोऽङ्गिरसां त्वा देवानाꣳ
व्रतेनादधा, इति पश्चा, भुवः ३स्वरि,—ति पुरो, द्विः पश्चा द्विः पुर,—स्तद् द्वेधा यज्ञः
सत्ये प्रत्यष्ठाद् द्वेधा यज्ञपतिर,—थ यो ब्राह्मणो वैश्वानरः स्यात् तस्यादध्याद्, भूर्भुवो, ऽग्नेष्ट्वा
देवस्य व्रतेनादधा, इति पश्चा, भुव ३स्वरि,—ति पुरो, द्विः पश्चा द्विः पुर,—स्तद् द्वेधा
यज्ञः सत्ये प्रत्यष्ठाद् द्वेधा यज्ञपतिर,—थ राजन्यस्यादध्याद्, भूर्भुवा, इन्द्रस्य त्वा मरु-
त्वतो व्रतेनादधा, इति पश्चा, भुव ३स्वरि,—ति पुरो, द्विः पश्चा द्विः पुरस्तद्, द्वेधा
यज्ञः सत्ये प्रत्यष्ठाद् द्वेधा यज्ञपतिरै,—न्द्रो वै राजन्यो देवतया मारुती विड्वि,—शा खलु वै रा-
जन्यो भद्रो भवति, विशमस्मा अवरुन्धे, ऽथ वैश्यस्यादध्याद्, भूर्भुवो, मनोष्ट्वा ग्राम-
ण्यो व्रतेनादधा, इति पश्चा, भुवः ३स्वरि,—ति पुरो, द्विः पश्चा द्विः पुरस्तद्, द्वेधा
यज्ञः सत्ये प्रत्यष्ठाद् द्वेधा यज्ञपति,—र्ग्रामणीथ्येन खलु वै वैश्यो भद्रो भवति, ग्रामणीथ्यमस्मा
अवरुन्धे, ऽग्निर्वै सृष्ट उल्बमपलुम्पं नाशक्नोत्, तस्य प्रजापतिराग्नेयपावमानीभिरुल्बमपलु-
म्पद्, यदाग्नेयपावमानीभिराश्वत्थीः समिध आदधात्युल्बमेवास्यापलुम्पति, पुनात्येनꣳ, यथा
शिशुं माता रेढि वत्सं श्वा गौरिवमेनꣳ रेढय,—ग्नेर्वै सृष्टस्य तेजो उददीप्यत, तदश्वत्थं प्राविशद्,
यदाश्वत्थीः समिध आदधाति तेज एवावरुन्धे, ऽग्निर्वै सृष्टो विनिधामेवजनातिष्ठदसमिध्यमानः,
स प्रजापतिरबिभेन्, माꣳ वावायꣳ हिꣳसिष्यतीति, तꣳ शम्या समैन्धत्, तमशमयत्,
तं शम्याः शमीत्वꣳ, यं शमीमयीः समिध आदधाति समेनमिन्धे, शमयत्येनं, म शꣳ
यजमानाय भवति शं पशुभ्यो, देवा यत्रोर्जꣳ व्यभजन्त तत उदुम्बर उदतिष्ठद्, यदौदुम्बरीꣳ
समिधमादधात्यूर्जमेवावरुन्द्धे ॥५॥ ४१

विश्रियो वा एष पशुभिराधीयत, एष हि रुद्रो यदग्निस्तद्, वाचयेद्, धर्मः शिरस्त,—
दयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसीति, तदेनꣳ संप्रियं पशुभिः पुरीषिणमक,—र्यत्त

[६] तै. ब्रा. १,१,७।

शुक्र शुक्रं ज्योतिस्तेन रुचा रुचमशीथा, इति रुचमेवैनमजीगमद्,—एष वा अग्निर्वैश्वानरो यदसा आदित्यो, यदुत्तरतो हरेदपोऽतः स्याद्,—यमितो जीवन्तमेवैनं प्रेद्धरेत्, सदक्षिणत एवं ह्या-३र्यः, स यदा समयाध्वं गच्छेदथ यजमानो वरं दद्यात्, तद्विराजं मध्यतोऽधित, विराड्वा-स्याग्नीन्निदधते, पशवो वै विराट् पशून्वा एतन्मध्यतोऽधित, ऽसृष्टो वा अग्निरासीद्,—थ प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता अन्धे तमसीमाँल्लोकाननुव्यनश्यन्, सोऽशोचत्, सोऽतप्यत, ततोऽग्निरसृज्यत, तमग्निँ सूर्ध्वमधोऽन्यदधात्, तँ या अस्मिँल्लोक आसँस्ता अभिसमा-वर्तन्त, ताँ कुल्फदघ्नमुदगृह्णात्, तँ या उत्तरस्मिँल्लोक आसँस्ता अभिसमावर्तन्त, ताँ जानु-दघ्नँ ताँ नाभिदघ्नँ तमँसदघ्नँ ताँ कर्णदघ्नमुदगृह्णात्, तँ या उत्तरस्मिँल्लोक आसँस्ता अभिसमा-वर्तन्त, ताँ कर्णदघ्नँ नात्युदगृह्णा, यत्कर्णदघ्नमत्युद्गृह्णीयाद्, यजमानो वर्षिष्ठः पशूनाँ, यज-मानमुपरिष्टादग्निरभ्यवदहेत्, तदाहुः, कथमद्यैतं ब्रह्मणाहितं प्रच्यावयेयुः, शिथिरँ वा एन-मेतदकः, पर्णेनँ वपतीति, तमनिधायैवाथ जानुदघ्नमुद्गृह्णीयाद्,—थ नाभिदघ्नमथाँसदघ्नँ तद्यथैव प्रजापतिः प्रजा एभ्यो लोकेभ्योऽभिसमावर्तन्तैवमेव यजमानं पशव एभ्यो लोकेभ्योऽभि-समावर्तन्ते य एवँ विद्वानग्निमाधत्ते, ऽग्निना वै देवतया विष्णुना यज्ञेन देवा असुरान् प्रव्लीय वज्रेणान्ववासृजन्, यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान्वा स्यात्तस्य रथचक्रं त्रिरनुपरिवर्तयेयुस्त-द्, यथैव देवा असुरानग्निना देवतया विष्णुना यज्ञेन प्रव्लीय वज्रेणान्ववासृजन्नेवमेव यजमानः सपत्नं भ्रातृव्यमग्निना देवतया विष्णुना यज्ञेन प्रव्लीय वज्रेणान्ववसृजति य एवँ विद्वानग्नि-माधत्ते ॥६॥ ४२

एष वै प्रजापती रूपेण यत् पूर्णाँ स्रुग्, यत् पूर्णाँ स्रुचं जुहोति प्रजापतिमेवाप्नोति, सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा, इत्येतावतीर्वा अग्नेस्तन्वः षोढा सप्त सप्त, यो वा अस्यैता अग्नि-माद्धानो वितर्पयति वि ह तृष्यति, ता एवास्य तर्पयति, शमीमयीस्तिस्रः समिधा आदधाति घृतान्वक्ता घृतस्तोम्याभिः, समेनामिन्धे, शमयत्येव, स शँ यजमानाय भवति शं पशुभ्यो-ये वा एषु त्रिषु लोकेष्वग्नयस्ते समागच्छन्त्य,—स्य द्रविणमाददामहा, अति नोऽक्रमीद्, हव्यवाड् भवतीति, तं जुहुयात् ॥ ४३

ये अग्नयो दिवो ये पृथिव्याः समागच्छन्तीषमूर्जँ वसानाः ।
ते अस्मा अग्नये द्रविणं दत्त्वेष्टाः प्रीता आहुतिभाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परेत ॥ ४४

[७] मै १,६,२ । तै ब्रा. १,१,८ । वा १७,७९, ३४,१५ । काण्व १८,७९, ३३,९ ।

स्वाहेति तदिममेव द्रविणवन्तं कृत्वेष्टाः प्रीता आहुतिभाजो भूत्वा यथालोकं पुनरस्तं परा-
यन्ति, तद्वाचयेद्, घर्मः शिर,—स्तदयमग्निः संप्रियः पशुभिर्भव, पुरीषमसीति, तदेन९
संप्रियं पशुभिः पुरीषिणमक,—र्यत्ते शुक्र शुक्रं ज्योतिः शुक्रं धामाजस्रं तेन त्वाद्धधा, इति सतेज-
समेवैनमाधत्ते ॥ ४५

इडायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि।
जातवेदो निधीमह्यग्ने हव्याय वोढवे ॥ ४६

इति हव्यवाहमेवैनमक,—रग्नेर्वै सृष्टस्य पशवोऽश्या अवक्रशाय प्रापतन्, त्सं प्रजापतिर्वारवन्ती-
यमसृजत, तानवारयतै,—तर्हि खलु वा एष सृज्यते यर्ह्याधीयते, तद्यथैतस्मात्सृष्टात्पशवः
प्रापतन्नेवमस्मादाहितात्पशवः प्रपतन्त्ये,—ष हि रुद्रो यदग्नि,—स्तद्य एवं९ विद्वान्वारवन्तीयं
गायते पशूनेव वारयते, वारवन्तीय९ वै सृष्ट्वा प्रजापतिर्यं काममकामयत तमाप्नोत्, तमेव
काममृध्नोति यजमानो यं कामं कामयमानोऽग्निमाधत्ते य एवं९ विद्वान्वारवन्तीयं गायते, ऽग्निर्वै
क्रव्याद्विश्वदाव्य इमांल्लोकानदहत्, तं प्रजापतिर्वारवन्तीयं गायमानो वरुणं विभ्रत् प्रत्यैत्,
तमशमयद्, यदेवास्य क्रव्याद्विश्वदा३व्यं तच्छमयति य एवं९ विद्वान् वारवन्तीयं गायते,
तस्माद्वरुणो यज्ञावचरः स्या,—न्न त्वेनेन जुहुयाद्, यद्वा इद९ संवद्धृत९ यद्भवद्भविष्यद्यदिमे
अन्तरा द्यावापृथिवी तद्वामदेव्यं तदेवावरुन्द्धे य एवं९ विद्वान् वामदेव्यं गायते, ब्रह्मणो वा एष
रसो यद्यज्ञायज्ञिय९, यद्यज्ञायज्ञियं गायते ब्रह्मण्येव रसं दधाति ॥ ७ ॥ ४७

अग्नि९ वै सृष्टं प्रजापतिः पवमानेनान्नाद उपाधमद्, यद् पवमानाय निर्वपत्युपैवैनं तद्धमति, यत्
पावकाय पुनात्येन९, यच्छुचये यदेवास्यापूतं तदेतेन पुनाति, यद् पवमानाय निर्वपति,
पशवो वै पवमानः पशूनेवावरुन्धे, यत् पावकाया,—ऽन्न९ वै पावक,—मन्नमेवावरुन्धे, यत्
शुचये, पूत एवास्मिन् रुचं दधाति, यं कामयेता,—ऽपतरं पापीयान्त्स्यादिति, तस्यैकमेक९
हवी९षि निर्वपेत्, तदेनमपाग्रहीत्, तेन सोऽपतरं पापीयान् भवत्यं,—थ यं कामयेत, न वसी-
यान्त्स्यान्न पापीयानिति, तस्य सर्वाणि साक९ हवी९षि निर्वपेत्, तदेन९ स९रुणद्धि, तेन
स न वसीयान्न पापीयान् भवत्यं,—थ यं कामयेतो,—त्तर९ वसीयाञ्छ्रेयान् त्स्यादिति, तस्या-
ग्नये पवमानाय निरुप्याथ पावकाय च शुचये चोत्तरे हविषी समानबर्हिषि निर्वपेत्, तदेनमुदग्रहीत्,
तेन स उत्तर९ वसीयान् श्रेयान् भवत्यं,—थ यस्य त्रिष्टुभो वानुष्टुभा वा जगती वा म९स्या३ज्ये
स्पोतामिति गायत्रं क्रामे,—दुर्वीक् छन्दोभ्योऽनुपद्येत, तद्यस्यैतमैन्द्रायत्या एवं तस्य म९स्याज्ये

[इडा (ळा) यास्त्वा। ऋ० ३,२९,४] [८] तै ब्रा १,१,६।

कुर्याद्, गायत्रो३ ह्यग्निर्गायत्रछन्दाः, स्व एवैन२ँ योनौ स्वे छन्दसि प्रतिष्ठापयत्या,—ग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपे,—दग्निर्वै सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, विष्णवे शिपिविष्टाय त्र्युद्धो घृते चरुं निर्वपेद्, यद्विष्णवे, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञमेवालब्ध, यं शिपिविष्टं, पशवो वै शिपिविष्टं, पशूनेवावरुन्द्धे, यत् त्र्युद्धौ, त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकानाप्नोति, यद् घृते, तेजो वै घृतं, तेज एवावरुन्ध, आदित्यं घृते चरुं निर्वपेत् पशुकामो, धेन्वा वै घृतं पयोऽनडुहस्तण्डुला,—स्तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्या, अग्नीषोमीयं पुरोडाशं द्वितीयमनुनिर्वपेत्, तद्ध्यस्य हव्यमुपागो,—ऽग्नो अस्यान्य ईशे, यर्हि वा एतं पुरा ब्राह्मणा निरवप२ँस्तर्ह्येषां न कश्चनेश, न हि वा एतमिदानीं निर्वपन्त्य,—थैषा२ँ सर्व ईशे, यदाग्नेयं,—स्तेजो वा अग्नि,—स्तेज एवावरुन्द्धे, यत्सौम्यः, सोमो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्द्धे, त३द्योऽसा आदित्यो घृते चरुस्तं ब्रह्मणे परिहरेयु,—स्तं चत्वारः प्राश्नीयु,—स्तेभ्यः समानो वरो देय,—श्चतुर्वा इदमग्रे मिथुनमाध्यत,—कश्चैका च, द्वौ च द्वे च, त्रयश्च तिस्रश्च, चत्वारश्च चतस्रश्च, तन्मिथुनं पशूनां पुष्ट्यै प्रजात्यै ॥८॥ ४८

फल्गुनीपूर्णमासे ब्राह्मणस्यादध्यात्, फल्गुनीपूर्णमासो वा ऋतूनां मुख,—मग्निर्देवतानां, ब्राह्मणो मनुष्याणां, ग्रीष्मे राज३न्यस्यादध्याद्, ग्रीष्मे वा इन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वै राज३न्यो बुभूषन् जिघा२ँसति, शरदि वैश्यस्यादध्या,—दन्न२ँ वै शर,—दन्नेन वैश्यो भद्रो भवत्य,—न्नाद्यमस्मा अवरुन्द्धे, यद्यन्यस्मिन्नृता आदधीत यदि वा अस्मै स एक ऋतुः शिवः स्यादथास्मा इतरेऽशिवा दुर्योणा भवेयु,—स्तदयस्यैतर्सेत फल्गुनीपूर्णमास एव तस्यादध्यात्, तदस्मै सर्व ऋतवः शिवा भवन्ति, सर्व एनमृतवो जिन्वन्ति, स२ँवत्सरस्य वा एतदा३स्य२ँ यत् फल्गुनीपूर्णमा३स्यमह,—र्यत् फल्गुनीपूर्णमा३स्यमहरादध्यात् स२ँवत्सरस्यैनमासन्नपिदध्याद्, द्व्यहे वा पुरैकाहे वाधेय,—स्तद् द्वितीयस्य ऋतोरभिगृह्णाति, नैन२ँ स२ँवत्सरस्यासन्नपिदधाति, तद्यद् द्वितीयस्य ऋतोरभिगृह्णाति द्वितीयमेव सपत्नस्य भ्रातृव्यस्येन्द्रियं पशून् क्षेत्र२ँ वृञ्जान एति, कृत्तिकासु ब्राह्मणस्यादध्या,—दाग्नेयीः कृत्तिका, आग्नेयो ब्राह्मणः, स्व एवैन२ँ योनौ स्वेऽहन्नाधत्ते, प्रजापतेर्वा एतच्छिरो यत् कृत्तिका, अङ्गिरास्य२ँ, शीर्ष्णोऽन्नमद्यते, ऽन्नाद्यमस्मा अवरुन्धे, सप्त कृत्तिकाः, सप्त शीर्षन् प्राणाः, प्राणानस्मिन् दधाति, रोहिण्यां पशुकामस्यादध्यात्, सोमस्य वा एतन्नक्षत्र२ँ यद्रोहिणी, सोमो रेतोधा, रेतोऽस्मिन् दधात्य,—सा वा इयमग्र

[९] काठ. ८,१ । कपि ६,६ । तै. ब्रा. १,१,२ । मा. श्रौ. १,५,१ ।

आसीत्, तस्यां देवा रोहिण्याꣳ वीरुधोऽरोहयꣳ,—स्तद्यथेमा अस्याꣳ वीरुधो रूढा एवमस्मिन्
पशवो रोहन्ति य एवꣳ विद्वान् रोहिण्यामग्निमाधत्ते, रोहिण्याꣳ स्वर्गकामस्यादध्याद्,
रोहिण्याꣳ वै देवाः स्वरायन्, त्स्वरेवैति, कालकाञ्जा वा असुरा इष्टका आचिन्वत, दिवमा-
रोक्ष्यामा, इति तानिन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण उपैत्, स एतामिष्टकामभ्युपाधत्त, प्रथमा इव
दिवमाक्रमन्ता,—ऽथ स तामाबृहत्, तेऽसुराः पापीयाꣳसो भवन्तोऽपाभ्रꣳशन्त, या उत्तमा
आस्तां तौ यमश्वा अभवताꣳ, येऽधरे त ऊर्णावाभयो, यां तामिष्टकामाबृहत् सा चित्राभवद्,
यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स चित्रायामग्निमादधीत, तद्यथैतस्यामाबृढायामसुराः
पापीयाꣳसो भवन्तोऽपाभ्रꣳशन्तैवमस्य मपत्नो भ्रातृव्यः पापीयान्भवन्नपभ्रꣳशते य एवꣳ विद्वाꣳ-
श्चित्रायामग्निमाधत्ते, यः कामयेत, भग्यन्नादः स्यामिति, स पूर्वासु फल्गुनीष्वग्निमादधीत,
भगस्य वा एतदहर्यत् पूर्वाः फल्गुनी,—भग्यन्नादो भवत्य,—थ यः कामयेत, दानकामा मे
प्रजाः स्युरिति, स उत्तरासु फल्गुनीष्वग्निमादधीता,—ऽर्यम्णो वा एतदहर्यदुत्तराः फल्गुनी,—
दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, तासु राज३न्यस्यादध्याद्, दानꣳ ३ह्येष प्रजानामु-
पजीवति, दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, प्रजापतेर्वा एतौ स्तनौ यत्पौर्णमासी
चामावास्या च, यत्पौर्णमास्याꣳ वामावास्यायाꣳ वाग्निमाधत्ते प्रजापतिमेव प्रत्तं दुहे, देवा-
नाꣳ वा एते सदोहविर्धाने यत्पौर्णमासी चामावास्या च, यत्पौर्णमास्याꣳ वामावास्यायाꣳ
वाग्निमाधत्त उभे पुण्याहे उभे यज्ञिये ॥ ९ ॥ ४९

न पुरा सूर्यस्योदेतोर्मन्थितवा, असु३र्यो विदेवा आधीयत, उद्यत्सु रश्मिषु मथ्य,—स्तत्स-
देवः सेन्द्र उभयोरह्नो रूपं आधीयते, चतुर्विꣳशत्यां प्रक्रमेष्वाधेय,—श्चतुर्विꣳशत्यक्षरा वै गाय-
त्री, गायत्रमग्नेश्छन्दः, स्व एवैनꣳ योनौ स्वे छन्दस्याधत्ते, तद्यस्यैतत्सदपरिमित एवं तस्याद-
ध्यात्, क्षेष्णु वै परिमित,—मपरिमितमेवास्मै जीवनमवरुन्द्धे, ऽग्निर्वै सृष्टः प्रजापतेरध्युदका-
मत्, स प्रजापतिरबिभे—दुद एवासा अभूदिदमहामिति, तस्मिन्ननुनिष्क्रम्याजुहो,—द्देतर्हि खलु
वा एष सृज्यते यर्ह्याधीयते, तदाहु,—रम्ण एवानुद्रुत्याथाग्निहोत्रꣳ होत३व्यमिति, तन्नेन्न
कर्तव्या, अयुतं तत् कुण्ड्याग्रीयं तद्यज्ञस्य क्रियते यद्योनेः परमन्तरं कुर्याद,—प्रजनिष्णुः स्या,—

[१०] काठ ८,३। कपि ६८। मा ३,९। कण्व ३,९-१०।

हवीꣳष्येवं पूर्वाणि निरुप्याथ सायमग्निहोत्रं जुहुयात् ॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति तत्सायं ज्योतिषा रेतो मध्यतो दधाति ॥ सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहा ॥ इति प्रातस्तत्सायं ज्योतिषाꣳ रेतो मध्यतो हितं ॥ प्रातः प्रजनयामक,—देवाश्च वा असुराश्च संꣳयत्ता आस,—न्थेन्द्रोऽग्निमाधत्त, तं देवा आबिभयु,—रिदं एवास्मा अग्निं गोपायमानोऽग्निहोत्रं गोपायमानो भविष्यति, न ना उपे-ष्यत्य,—भि नो जेष्यन्तीति, तेऽब्रुवन्, यदेव वं किंचु कुर्वो यद्वनो यज्जिनो यद्विन्दासै तत्ते-ऽग्निहोत्रं कुर्मो, ऽथेहीति, स वा एन्, तस्माद्राजन्यस्याग्निहोत्रमहोत३व्यꣳ, यद्ध्येवैष किंचु करोति यद्वन्ति यज्जिनाति यद्विन्दते यदेनꣳ विश उपतिष्ठन्ते तद्राजन्यस्याग्निहोत्रꣳ होतव्यꣳ, राजन्यस्याग्निहोत्रा३न्न होत३व्या,—मिति मीमाꣳसन्ते, यद्धुत्वा न जुहुयाद्धि यज्ञं छिन्द्या,—ज्जीर्येत्त वा प्र वा मीयेत, पौर्णमासीममावास्याꣳ वा प्रति होत३व्य,—मथो अग्न्युपस्थानꣳ वा चयित३व्य,—स्तेनास्य दर्शपूर्णमासौ संतता अविच्छिन्नौ भवतः ॥१०॥ ५०–५५

यं कामयेत, पशुमान्त्स्यादिति, यो बहुपुष्टस्तस्य गृहादग्निमाहरेयु,—र्यथा वा एतꣳ सृ-ज्यमानं पशवोऽन्वंसृज्यन्त्यैवमेनमाह्रियमाणं पशवोऽन्वाय,—न्त्येष हि रुद्रो यदग्नि,—रथ यं कामये-ता,—ऽन्नादः स्यादिति, तस्य श्रेष्ठाद्दक्षिणाग्निमाहरेयु,—रेष वा अग्नीनामन्नादो, ऽन्नकरणं श्रे-ष्ठ,—मन्नाद्यमस्मा अवरुन्द्धे, तदाहु,—र्यथा वृपलो निजः पुल्कुक्रथिकित्सेदेवꣳ स, इति स मध्य एवं, स शꣳ यजमानाय भवति शं पशुभ्यो, यः सोमेनायक्ष्यमाणोऽग्निमादधीत न पुरा सꣳवत्सराद्धवीꣳषि निर्वपेद्, रुद्रोऽस्य पशूनभिमानुकः स्या,—देते वै पशवो यद्व्रीहयश्च यवाश्च, तेषां चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डलमिवोपहरेत्, तयाभ्यो देवताभ्यो-ऽग्निमाधत्ते यत्ताभ्यो न जुहुयात्ताभ्या आवृश्चेता,—ऽनुध्यायी क्षोधुकः स्यात्, ताभ्या आज्यस्य होत३व्यं, तेन ताभ्यो नानृश्चते, ऽननुध्याय्यक्षोधुको भवति, सꣳवत्सरे हवीꣳषि निर्वपति,

[illegible] हिनस्ति, सꣳवत्सरमग्निहोत्रमहौषीत्, तत्तपोऽविदत्, स

त्रिर्वा इदꣳ विराड् व्यक्रमत गार्हपत्यमाहवनीयꣳ सभ्यं, तद्विराजमाप,—दन्नꣳ वै विरा,—डन्नꣳ वावैतदापन्, मध्याधिदेवने राजन्यस्य जुहुयाद्वारुण्यं ह्यस्या, वरुणो वै देवानाꣳ राजा, राज्यमस्मा अवरुन्द्धे, हिरण्यं निधाय जुहोत्य,—ग्निमं-त्येवं जुहोत्यायतनवत्य,—न्यो ऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयात्, शतमस्मा अक्षान् प्रयच्छेत्,

[११] श०ब्रा० ८,७,१२ । का०श्रौ० ७,३-४ ।

तान्विचिनुयाञ्, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यो, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, गामस्य तदहः सभायां दिव्येयु,—स्तस्याः परूꣳष्यपि न हिꣳस्यु,—स्ताꣳ सुभासद्भ्या उपहरेत्, तया यद्गृह्णीयात् तद्ब्राह्मणेभ्यो देयं, तत् सभ्यमन्नमवरुन्द्धे ॥ ११ ॥ ५६

यस्या रात्र्याः प्रातरग्निमाधास्यमानः स्यात्ताꣳ रात्रीं चतुःशरावमोदनं पक्त्वा ब्राह्मणेभ्यो जीवतण्डुलमिवोपहरे,—दंदितिर्वै प्रजाकामौदनमपचत्, सोच्छिष्टमाश्नात्, तस्या धाता चार्यमा चाजायेताꣳ, सापरमपचत्, सोच्छिष्टमाश्नात्, तस्या मित्रश्च वरुणश्चाजायेताꣳ, सापरमपचत्, सोच्छिष्टमाश्नात्, तस्या अꣳशश्च भगश्चाजायेताꣳ, सापरमपचत्, सैक्षतो,—च्छिष्टं मेऽश्नत्या द्वौ द्वौ जायेते, इतो नूनं मे श्रेयः स्याद्यत् पुरस्तादश्नीयामिति, सा पुरस्तादशित्वोपाहरत्, तौ अन्तरेव गर्भः सन्ता अवदता,—वावमिदं भविष्यावो यदादित्या इति, तयोरादित्या निर्हन्तारमैछꣳ,—स्तौ अꣳशश्च भगश्च निरहतां, तस्मादेतौ यज्ञेन यजन्ते, ऽꣳशप्रासोऽꣳशस्य भागधेयं, जनं भगोऽगछन्, तस्मादाहु,—र्जनो गन्त३न्थ,—स्तत्र भगेन संगछता इति, स वा इन्द्र ऊर्ध्व एव प्राणमुदश्रयत, मृतमितरमाण्डमवापद्यत, स वाव मार्ताण्डो यस्येमे मनुष्याः प्रजा, सा वा अदितिरादित्याननुपाधाव,—दस्त्वेव म इदं, मा म इदं मोघं परापसदिति, तेऽब्रुव,—न्नथैऽ३षोऽस्माकमेव ब्रवातै, न नोऽतिमन्याता, इति स वाव विवस्वानादित्यो यस्य मनुश्च वैवस्वतो यमश्च, मनुरेवास्मिल्लोके य३मोऽमुष्मि,—न्नेतौ वै देवयानान् पथो गोपायन्ति, यदादित्यास्त इयक्षमाणं प्रतिनुदन्ते, यो वा एतेभ्योऽप्रोच्याग्निमाधत्ते तमेते स्वर्गाल्लोकात्प्रतिनुदन्ता, उच्छिष्टभागा वा आदित्या, यदुच्छिष्टे विवर्तयित्वा समिध आदधाति तदादित्येभ्योऽग्न्याधेयं प्राह, नैनꣳ स्वर्गाल्लोकात् प्रतिनुदन्ते, सꣳवत्सरमुत्सृजेताग्निमाधास्यमानो, नास्याग्निं गृहाद्धरेयु,—र्नान्यता आहरेयुः, सꣳवत्सरे वृद्धा गर्भाः प्रजायन्ते, प्रजातमेनꣳ वृद्धमाधत्ते, द्वादश रात्रीरुत्सृजेत, द्वादश वै रात्रयः सꣳवत्सरस्य प्रतिमा, सꣳवत्सरे वृद्धा गर्भाः प्रजायन्ते, प्रजातमेनꣳ वृद्धमाधत्ते, तिस्र उत्सृजेत, त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकानाप्नोत्यै,—कामुत्सृजेतै,—को वै प्रजापतिः प्रजापतिमेवाप्नोति, पुरूरवा वा ऐडं उर्वशीमविन्दत देवीं, तस्या आयुरजायत, स देवान्त्स्वर्गं लोकꣳ य३त्तोऽनूदत्, तेऽब्रुवꣳ,—स्तद्वयं देवा इमः, ३क्वायं मनुष्यो गमिष्यतीति, सोऽब्रवीद्, बहवो वै मे समाना,—स्ते मा वक्ष्यन्ति, किमयं देव्याः पुत्रो देवेभ्यो मातुर्भ्रातृभ्या आहार्षी,—दस्त्वेव मे किंचिदिति, तस्मा अग्निर्यज्ञियां

[१२] काठ. ७,१५; ८,१०। कपि ६,५, ७,६। तै ब्रा १,१,९।

त३न्नं प्रायच्छत्, तामुत्सङ्गेऽवधायाहरत्, तामुखायामवादधात्, सोऽश्वत्थ आरोहोऽभवद्, योस्ता सा शमी, तस्मादेतौ यज्ञावचरौ, पुण्यजन्मानौ ३ह्य,—मित्रो वरुणं ब्रह्मचर्यमागच्छत् प्रवसन्तं, तस्य जायाꣳ समभवत्, तं पुरस्तादायन्तं प्रतिख्याय प्रत्यङ् निरद्रवत्, सोऽचेत्,-सर्वꣳ वा इन्द्रियं नृम्णꣳ रेतो निर्लुप्य हरतीति, तदनुपराहाय निरलुम्पद्, यद्रेत आसीत्सोऽश्वत्थ आरोहोऽभवद्, यदुल्बꣳ सा शमी, तस्मादेतौ यज्ञावचरौ, पुण्यजन्मानौ हि, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत, सोऽश्वो भूत्वा संवत्सरं ३न्यङ् भूम्याꣳ शिरः प्रतिनिधाया-तिष्ठत्, तस्याश्वत्थो मूर्ध्न उदभिनत्, तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वं, तस्मादेष यज्ञावचरः, प्राजा-पत्यो हि ॥१२॥ ५७

मनुर्वै प्रजाकामोऽग्निमाधास्यमानो देवतायै देवताया अजुहोत्, ततो मित्रावरुणयोराहुत्या अफर्ग्युदतिष्ठत्, तस्या घृतं पदोरक्षरत्, सा मित्रावरुणा ऐत्, तावब्रूता,—माहुत्या वै त्वमावयोरजनिष्ठा, मनोस्त्वं त्वमसि, तं परेहीति, सा मनुमैत्, सोऽब्रवी,—दसुरा वा इमे पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परे३त्, तेऽमुमग्रा आदधताथेममथेमꣳ, सा पुन-रैत्, तामपृच्छत्, किमभ्यगाविति, साब्रवी,—दमुमेवाग्रा आधिषताथेममथेममिति, सोऽब्रवीत्, सकृद्वावासुराः श्रियोऽन्तमगुः, परा तु भविष्यन्तीति, सोऽब्रवीद्, देवा वा इमे पुण्य-मन्या अग्निमादधते, तान् परेहीति, सा परैत्, त इममग्रा आदधताथामुमथेमꣳ, सा पुनरैत्, तामपृच्छत्, किमभ्यगाविति, साब्रवी,—दिममेवाग्रा आधिषताथामुमथेममिति, सोऽब्रवीत्, सकृद्वाव देवाः सर्वेण साकꣳ स्वर्गं लोकꣳ समारुक्ष,—न्नितः प्रदानात्तु यज्ञमुपजीविष्यन्तीति, यः सुरेदसं द्रास्यन्त्स्यात्स इममग्रा आदधीताथामुमथेमं, तद्यथैव देवाः सर्वेण साकꣳ स्वर्गं लोकꣳ समारोहन्नेवमेव यजमानः सर्वेण साकꣳ स्वर्गं लोकꣳ समारोहति य एवꣳ विद्वानग्नि-माधत्ते,—सोऽब्रवी,—दपुरो वा इमे पुण्यमन्या अग्निमादधते, तान्परेहीति, सा परैत्, त इममग्रा आदधताथेममथामुꣳ, सा पुनरैत्, तामपृच्छत्, किमभ्यगाविति, साब्रवी,—दि-ममेवाग्रा आधिषता,—ऽथेममथामुमिति, सोऽब्रवी,—दुहꣳ वावाग्न्याधेयꣳ विदांचकार, सर्वेषु वा एषु लोकेष्वर्धुकाः प्रत्यस्थुरिति, प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति य एवꣳ विद्वानग्निमाधत्ते, यदमुमाधायेममादध्यादेष तेदोदध्याद्, यद्वावेममाधायामुमादध्यादेष तेदोदध्यात्, तदिममेवाधा-याथेममथामुं, तथा समृद्धा आधीयते, प्राचीनप्रवण आधेय,—स्तथा समृद्धा आधीयते,

[१३] क ८,४ । कपि ६,९ । तै ब्रा १,१,४ ।

प्राचीनं मध्यमाद्धꣳशादाधेय,—स्तथा समृद्धा आधीयते, या वै सा प्रफर्व्यासीत सा गौरभवत्
सैडा सा मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी ॥१३॥ ५८ [५०६]

॥ इति प्रथमकाण्डे आधानं नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

पुनराधानम् ।

यत्त्वा क्रुद्धः परोवप मन्युना सुमनस्तर । सुकल्पमग्ने तत्तव पुनस्त्वोद्दीपयामसि ॥ १
यत्ते मन्युपरोप्तस्य पृथिवीमनुदध्वसे । आदित्या विश्वे तद्देवा वसवः पुनराभरन् ॥ २
यत्ते भामेन विचकर्तानीशानो हृदस्परि । पुनस्तदिन्द्रश्चाग्निश्च वसवः समचीक्लृपन् ॥ ३
पुनस्त्वादित्या रुद्रा वसवः समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो वसुधीते अग्ने ।
घृतेन त्वं तनुवꣳ वर्धयस्व रायस्पोषा यजमानꣳ सचन्ताम् ॥ ४
त्रयस्त्रिꣳशत्तन्तवो यꣳ वितन्वत इमं च यज्ञꣳ स्वधया ददन्ते ।
तेभिश्छिद्रमपिदध्मो यदत्र स्वाहा यज्ञो अप्येतु देवान् ॥ ५
मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य विच्छिन्नꣳ यज्ञꣳ समिमं दधातु ।
इमꣳ यज्ञꣳ सन्ततन्तुं ततं न आ देवा यन्तु सुमनस्यमानाः ॥ ६
बृहस्पतिर्नो हविषा घृतेन विच्छिन्नꣳ यज्ञꣳ समिमं दधातु ।
या इष्टा उषसो याश्च याꣳज्यास्ताः सन्दधामि मनसा घृतेन ॥ ७.
अग्नेऽभ्यावर्तिन्नभि मावर्तस्वायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण ॥ ८
अग्ने अङ्गिरः शतं ते सन्त्वावृतः सहस्रं त उपावृतः ।
अधा पोषस्य पोषेण पुनर्नो नष्टमाकृधि पुनर्नो रयिमाकृधि ॥ ९
पुनरूर्जा निवर्तस्व पुनरग्न इषायुषा । पुनर्नः पाह्यꣳहसः ॥ १०
सह रय्या निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्स्न्या विश्वतस्परि ॥ ११
सलिलः सलिगः सगरस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, केतः सुकेतः सकेतस्ते
न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, देवजूते विवस्वन्नादित्य ते नो देवाः सत्यां देवहूतिं
देवेभ्यासुवन्,—मादित्येभ्यः स्वाहा ॥१॥ १२

[१] मै. १,७,४,५ । तै १,५,३; १,५,१०, ४,२,१,२,३, ४,२,३,४ । काठ ८,१४; ३४,१९ । कपि ८,२ । वा १२, ४४, ८,६१, २,१३, १२,७–१०,४०,४१ । काण्व १२,८५, १३,४५, २,२९, १३,८–११,४१,४२ । [यत्त्वा क्रुद्ध ० । अथर्व. १२,२,५ । पुनस्त्वादित्या रुद्रा० । ऋ १०,११६,८, अथर्व १२,२,६]

अग्नेर्वै भागः पुनराधेयं,—मेतं२ वै भागं प्रेप्सन् व्यृर्धयति, यद्यादधानो मन्येत, किं स्या
ऋध्यता, इत्युत्साद्य पुनरादधीत, यमेवं भागं प्रेप्सन् व्यृर्धयति तं प्राप्यार्धयत्येवं, सर्वमे-
वाग्नेयं क्रियते, यत्किंच सर्वमेवाग्नये भागं प्रदाय सर्वामृद्धिमृध्नोति, न संभाराः संभृत्या, न
यजुः कर्तवा, इत्याहुः, संभृतसंभारो ३ह्येष कृतयजु,—स्तदाहुः, संभृत्या एव संभाराः,
का३र्यं२ यजुरिति, पुनरुत्स्यूतं२ वासो देयं पुनर्णवो रथः पुनरुत्सृष्टोऽनड्वा,—नेतानि वै पुनरा-
धेयस्य रूपाणि, रूपाण्येवास्याप्त्वावरुन्द्धे, ऽग्निर्वा उत्सीदन्नप ओषधीरभ्युत्सीदति, दर्भा वा
आपा ओषधयो, यद्दर्भा उपोलपा भवन्त्यद्भ्य एवैनमोषधीभ्योऽध्याप्त्वावरुन्द्धे, देवा असु-
रैर्विजयमुपयन्तोऽग्नौ प्रियास्तन्वः संन्यदधत, यन्नो जयेयुरिमा अभ्युपधावेम, यद्यु जयेमेमा
अभ्युपावर्तेमहीति, ता देवा जित्वान्वैच्छन्, स्तसर्वेषां नः सहेति, ३सोऽग्निरब्रवीद्, य एवं मा
मद्देवत्य आदधातै स एताभिस्तनूभिः संभवादिति, तं देवा आदधत, त एताभिस्तनूभिः
समभवन्, पशवो वै देवानां प्रियास्तन्वः, पशुभिरेव समभवं२,—स्तद्य एवं२ विद्वान् पुनरा-
धेयमाधत्त एताभिरेवाग्निस्तनूभिः संभवति, पशवो वै देवानां प्रियास्तन्वः, पशुभिरेव संभवति,
मनुः पुष्टिकामा आधत्त, स इमान् पोषानपुष्यत्, तेन ऋद्धं, त्वष्टा पशुकामा आधत्त, त
इमे त्वाष्ट्राः पशवः प्राजायन्त, तेन ऋद्धं, प्रजापतिः प्रजाकामा आधत्त, ता इमाः प्रजाः
प्राजापत्याः प्राजायन्त, तेन ऋद्धं२, यो वै तमग्रा आधत्त स तेन वसुना समभवत्,
तत् पुनर्वसोः पुनर्वसुत्वं, तस्मात् पुनर्वसा आधेयः, पुनर्हि स तेन वसुना समभवद्, यो वै
तमाधत्ताध्नोत्, स तम्मादनुराधास्वाधेया ऋद्ध्या, ऋध्नोत्येवा,—ऽथो मिथुनत्वाय ॥२॥ १२
अग्निर्वा उत्सीदन्त्संवत्सरमभ्युत्सीदति, सप्तदश सामिधेनीः का३र्याः, पञ्च ऋतवो,
द्वादश मासा, एष संवत्सरः, संवत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुन्द्धे, तदाहुः, पञ्चदश
सामिधेनीः का३र्या न सप्तदशी,—त्येतद्वै संवत्सरस्य संक्रमणतम,—मेतेनाशिष्टमाप्यते, पञ्च-
दश सामिधेनीः, पञ्चदशार्धमासस्य रात्रय,—स्ताभिरेव ता आप्यन्ते, यावन्ति वै सामिधे-
नीनामक्षराणि तावन्ति संवत्सरस्याहानि, तैरेव तान्याप्यन्ते, ऽग्निर्वा उत्सीदन्त्संवत्सरम-
भ्युत्सीदति, षड्वा ऋतवः संवत्सरे,—स्तस्मात् पाङ्क्तिभक्तयः, संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरो,
यत् पाङ्क्तिभक्तयः संवत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुन्द्धे, ऽथ यदग्निर्बहुधा विह्रियत इमान् पोषान्

[२] तै. १,५,१-२ । कठ. ८,१५ । कपि. ८,३ । मा. श्रौ. १,६,५ ।
[३] तै. १,५,२ । काठ. ९,१ । कपि. ८,४ । मा. श्रौ. १,६,५ ।

पुपोष, तस्मादग्निरेतावतीर्विभक्तीरानशे नान्या देवता,—थ यद् त्र्यक्षराः सतीश्चतुरक्षराः क्रियन्त, आचतुरꣳ हि पशवो द्वन्द्वं मिथुना, ऋतवो वै प्रयाजा, अन्नमृतवो, यत् प्रयाजाननन्तरियाद-न्नमन्तरियाद्, यज्ञमुखꣳ वै प्रयाजा, यत् प्रयाजाननन्तरियाद्यज्ञमुखमन्तरियात्, तद्यस्यैतस्यैतस्यो-परिष्टात् प्रयाजानाꣳ विभक्तीः कुर्याद्, वी३र्यꣳ वै प्रयाजा, वी३र्यꣳ विभक्तयो, वीर्यादेवाधि वषट्करोति, नाजगृड्ढिमभिक्रामति, नानाग्नेयं क्रियते, ऽथ कस्मात्सह विभक्तयः प्रयाजैरिति, सꣳवत्सरꣳ वै प्रयाजाः परीज्यन्ते, कस्मादाग्नेयं क्रियते, तस्मान्नानाग्नेयम् ॥३॥ १४

पुनरूर्जा निवर्तस्व पुनरग्न इषायुषा । पुनर्नः पाह्यꣳहसः ॥ १५

इति पुरस्तात् प्रयाजानां जुहुयात् ॥ १६

सह रय्या निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्स्न्या विश्वतस्परि ॥ १७

इत्युपरिष्टादनुयाजानां जुहुया,—दूर्जा वा एष पशुभिरुत्सीदन्त्सहोत्सीदति, पुनरूर्जा निवर्तस्वे,—ति तदूर्जमेव पशून् पुनरवरुन्द्धे, ऽथो तानेव भागिनः करोत्य,—थो उभयत एव यज्ञस्याशिष ऋध्नोति, नानाग्नेयं क्रियते, ऽथ कस्मादाज्यभागा इज्येते इति, चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ, यदाज्यभागा अन्तरियाच्चक्षुषी यज्ञस्यान्तरियाद,—ग्न आयूꣳषि पवसा, इति सोमस्य लोके कुर्याद्, यदाग्नेयी तेनाग्नेयी, यत् पावमानी तेन सौमी, नानाग्नेयं क्रियते, न सोममन्तरयन्त्य,—ग्निर्मूर्धा दिवः ककुद,—ति प्रजाकामो वा पशुकामो वा सोमस्य लोके कुर्याद्, यन्मिथुना तेन प्रजननवती, यद्रेतस्वती तेन सौमी, यज्ञेन वा एष व्यृध्यते३यो ऽग्निमुत्सादयते, पाङ्क्तो यज्ञो, यत् पञ्चकपालो यज्ञमेव पुनरालभते, ऽष्टाकपालः कार्यो, गायत्रो३ ह्यग्निर्गायत्रछन्दा, आग्नेयꣳ वा एतत् क्रियते यत् पुनराधेयं, तस्मादष्टाकपाल,—स्तन्न सूर्क्ष्यं, पञ्चकपाल एव कार्यः, पञ्चमाद्वा अध्यृतोः षष्ठ ऋतुरभवत्, समानमेतद्यत् पञ्चमश्च ऋतुः षष्ठश्च, यत् पञ्चकपालः सꣳवत्सरमेवैनमध्याप्त्वावरुन्द्धे, प्रजननꣳ वा ऋतवो, ऽग्निः प्रजनयिता, यत् पञ्चकपालः प्रजननादेवैनं प्रजनयिता प्रजनयति ॥४॥ १८

वीरहा वा एष देवानाꣳ३यो ऽग्निमुत्सादयते, शतदायो वीरो, यदेताः शताक्षराः पङ्क्तयो भवन्ति वीरꣳ वा एतद्देवानामनुदयते, ऽन्यस्मै वै कमाधेयमन्यस्मै पुनराधेयं, न वै तदाधेयेन

[४] मै १,७,१ । तै १,५,२ । काठ ९,१-३ । कपि ८,४-५ ।
[५] तै १,५,१, ४,४ । काठ ९,२-३ । कपि ८,५-६ ।

स्पृणोति यस्मै कं पुनराधेयं, पुनराधेयेन वाव तत्स्पृणोति, जरां वै देवहितमायु,—रेवावतीर्हि समा एति यदेताः शताक्षराः पङ्क्तयो भवन्ति, यावदेवायुर्वा३यं तदाप्नोति, तत्स्पृणोति, तदवरुन्द्ध, आयुषा वा एष वीर्येण व्यृध्यते ३यो ऽग्निमुत्सादयता, आयुर्वा३यं५ हिरण्यं५, यद्धिरण्यं ददात्यायुषैवैनं५ वीर्येण समर्धयति, शतमानं भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्या,—दित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायं२,—स्ते व्यतृष्यन्नि,—तः प्रदानाद्धि देवा यज्ञमुपजीवन्ति, ते वा एतं पुनरादधत, त आध्नुवन्ना,—दित्या वा अस्मिल्लोके ऋद्धा आदित्या अमुष्मिन्, पश्यत्रोऽस्मिन्नुत्तत्रोऽमुष्मिं५,—स्तथ एवं५ विद्वान् पुनराधेयमाधत्त उभयोरेव लोकयोर्ऋध्नोत्यस्मिं५श्चामुस्मिं५श्च, सलिलः सलिगः सगरस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, केतः सुकेतः संकेतस्ते न आदित्या हविषो जुषाणा व्यन्तु स्वाहा, देवजूते विवस्वन्नादित्य ते नो देवाः सत्यां देवहूतिं देवेभ्यासुवध्वमादित्येभ्यः स्वाहे,—त्यैतैर्वै ते तं पुनरादधत, त आध्नुवं५,—स्तद्यदेतैः पुनराधत्तेऽथ अध्नोत्या,—दित्या हि पुनराधेयम् ॥५॥

१९ [५९५]

॥ इति प्रथमकाण्डे पुनराधानं नाम सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥

अथाष्टमः प्रपाठकः ॥

अग्निहोत्र-ब्राह्मणम् ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत, स वा अग्निमेवाग्रे मुखतोऽसृजत, स यतोऽग्निमसृजत तत् पर्यमार्ट्, ततो लोहितमवाहरत्, तन्न्यमार्ट्, तत उदुम्बरः समभवत्, तस्मादुदुम्बरः प्राजापत्य,—स्तस्माल्लोहितं फलं पच्यते, सोऽस्मात् सृष्टः पराङैद्भागधेयमिच्छमानः, स तदेव नाविन्दत् प्रजापतिर्यदहोष्यत्, स स्वं चक्षुरादायाजुहोत् ॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति तद्वा अदश्चक्षुर्मन्यन्ते यदमा आदि३त्यो, ऽमुं५ वा एतदस्मिन् जुह्वतो मन्यन्ते, सत्यं५ वै चक्षुः, सत्येनाग्निहोत्रं जुहोति य एवं५ विद्वान् जुहोति, भविष्णुः सत्यं भवति य एवं५ वेद, कस्मै कमग्निहोत्रं५ हूयता, इति ब्रह्मवादिनो वदन्त्य,—ग्नये वा एतद्धूत्यै गुप्त्यै हूयते, यत् सायं जुहोति रात्र्यै तेन दाधार, यत् प्रातर्रह्वे तेना,—ग्नौ सर्वान् यज्ञान् सं५स्थापयन्त्य,—थ कस्मा-

[१] काठ. ६,१-७ । कपि ४,१ । तै. ब्रा. २,१,२ । श. २,२ (प्र. पा.) । काण्व. १,१ (तृ. पा.) ।

देतद्देवाग्निहोत्रमुच्यता, इति ब्रह्मवादिनो वदन्ति, होत्रा वै देवेभ्योऽपाक्रामन्नग्निहोत्रे भाग-
धेयमिच्छमाना, यत्॥ अग्निहोत्रम्॥ इत्याह तेन होत्रा आभजति, तेनैना भागिनीः करोत्ये,—
पा वा अग्रेऽग्ना आहुतिरहूयत, तदग्निहोत्रस्याग्निहोत्रत्वं, सोऽस्मात् सृष्टः पराङैद्भाग-
धेयमिच्छमानः, स तदेवं नाविन्दत् प्रजापतिर्यदहोष्यत्, तं स्वा वागभ्यवद,—जुहुधीति,
स इत एवोन्मृज्याजुहोत्। स्वाहा॥ इति स्वा ह्येनं वागभ्यवदत्, तत् स्वाहाकारस्य जन्म,
तस्मादग्निहोत्रे स्वाहाकारं,—स्तस्माल्ललाटे च पाणौ च लोम नास्त्य,—तो हि स तदादायाजुहोत्,
तस्माद्यस्य दक्षिणतः केशा उन्मृष्टास्तमाहु,—र्ज्येष्ठलक्ष्मीति, प्रजापति३र्ह्येतदग्रे ज्येष्ठं उद-
मृष्टा,—नेन संमिता सुका३र्या,—नेन वा अग्रेऽग्ना आहुतिरहूयत, तस्या आहुत्याः पुरुषो
ऽसृज्यत, द्वितीयामजुहोत्, ततोऽश्वोऽसृज्यत, तस्मादश्व उभयादन्न,—नन्तर्हितो हि
पुरुषादसृज्यत, तस्मादेनं प्रत्यञ्चं तिष्ठन्तं मन्यन्ते, ऽश्वो नु पुरुषा, इति तृतीयामजुहोत्,
ततो गौरसृज्यत, चतुर्थीमजुहोत्, ततोऽविरसृज्यत, पञ्चमीमजुहोत्, ततोऽजासृज्यत,
षष्ठीमजुहोत्, ततो यवोऽसृज्यत, सप्तमीमजुहोत्, ततो व्रीहिरसृज्यते,—ते सप्त ग्राम्याः
पशवोऽसृज्यन्त, तानेवावरुन्द्धे य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥१॥ १-६

अष्टमीमजुहोत्, ततो वसन्तोऽसृज्यत, नवमीमजुहोत्, ततो ग्रीष्मोऽसृज्यत, दश-
मीमजुहोत्, ततो वर्षा असृज्यन्तै,—कादशीमजुहोत्, ततः शरदसृज्यत, द्वादशीमजुहोत्,
ततो हेमन्तोऽसृज्यतो,—द्यता त्रयोदश्याहुतिरासीद,—थ शिशिरमसृज्यत, तस्मादेतदृतूना-
मशान्तं क्रूरं,—महुताद्धि समभव,—दहुतादसृज्यत, तदाहु,—र्ब्रह्मवादिन, ऋतवः पूर्वे
ऽसृज्यन्ता३ पशवा३, इत्युत ऋतव उत पशवा, इति ब्रूया,—दुभये३ह्येते सहासृज्यन्त,
स वा एनमित एव पुनः प्राविश,—देतद्वा अग्निधानं हस्तस्य यत् पाणि,—स्तस्मादेतो हस्त-
स्याग्निनैतमाः विदहति, यद्धन्यमानो हस्तौ प्रतिप्रसारय,—त्यग्नौ वा एतन्न्यञ्चनमिच्छते,
ऽग्निं वै पशवः प्रविशन्त्यग्निः पशून, प्र ह वा एनं पशवो विशन्ति प्र स पशून् य एनं
वेदै,—तद्ध स्म वा आह नारदो, यत्र गां शयानां निर्जानाति मृतामेनामविद्वान् मन्यते, ऽस्याग्निं
३ह्येवैते प्रविशन्त्यग्निरेतां,—स्तस्मात् संज्ञानतूनं पशवोऽग्निमभिसर्पन्ति, न ३ह्येत ऋ३तेऽग्नें,
—यज्जातः पशूनविन्दत तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वं, तामप्सु प्रासिञ्चत्, सापो न्वदहत्,

[१] क ठ. ६,७-३। कपि ४,१-७।

ता अग्नये वचोऽभवꣳ,—स्तस्माद्ब्रवीꣳऽपि प्रोक्षताग्निरग्निं न प्रोक्ष्यो, यदभिप्रोक्षेद्धृतेनु यज्ञेन यजेत, ताꣳ वै प्रजापतिरन्वैच्छत्, तामप्स्वन्वविन्दत्, तामोषधीषु न्यमार्ट्, तस्मादोषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्ता, ओषधीभ्यः पशवः, पशुभ्यो मनुष्या, अनभ्यक्तो ह रेभते य एवꣳ वेद, तयो वसन्ताशिशिरे कक्षः स उपावेय, एतद्वै तदग्नेः प्रियं धामै,—पा वाव साहुतिः श्रायत्,—ग्नेरेवैतया प्रियं धामोपैत्य,—थो पशुमान् भवत्य,—थो आत्मानमेवैतया यजमानः पुनीते, सह वा एता आस्तामग्निश्च सूर्यश्च समाने योना अयुसि लोहिते, स आदित्य ऊर्ध्वं उदद्रवत्, तस्य रेतः परापतत्, तदग्निर्योनिनोपागृह्णात्, तदेनꣳ व्यदहत्, तस्मादयोऽग्रपु प्रतिधुक् क्षीरꣳ विदहति, तस्मादेतज्जुहुति, पशूनाꣳ वा एतत् पयो यद् व्रीहियवौ, तस्मादेतज्जुहुति, नातिश्रुतं कार्यꣳ, रेतः शोषयेद्, यद्विष्यन्देतोन्मादुको ऽस्य प्रजायामाजायेता, ऽमुष्य वा एतदादित्यस्य रेतो हूयतेऽमेध्यमशृतꣳ, समुदन्तꣳ होतव्यं, तद्धि शृतं मेध्यं मिथुनं प्रजनिष्णुः ॥२॥ ७

स्थाल्यां दुहत्य,—नेया वा एतदुपसीदन्ति, नहीमामितो नेतः स्कन्दत्यस्कन्नत्वाया,—यंकृता भवत्यूर्ध्वकपाला सदेवत्वाय, सा हि सदेवा, ऽमुर्यꣳ वा एतत् पात्रꣳ यत्कुलालकृतं चक्रवृत्तꣳ, यत्र स्कन्देत्तदपो निनये,—दापो वै शान्ति,—रापो निष्कृति,—रापो भेषजा, यत्र वा एता अस्या उपर्यन्ति तत् प्रशस्ततरा ओषधयो जायन्ते वꣳहीयसी,—र्यद्वि दुह्यमानावभिन्द्यादन्यया स्थाल्या निर्णिज्य दोह्या, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति,—र्यद्यधिश्रितꣳ स्कन्देद्वा द्वास्यमानꣳ यद्वोद्वासितꣳ यद्वुन्नीयमानꣳ यद्युन्नीतꣳ यद्वि पुरः पराहृतꣳ होमाय पुनरवनीयान्याभिदुह्या, यज्ञो हि यज्ञस्य प्रायश्चित्ति,—र्वारुणीमृचमनूच्य वारुण्या होतव्यꣳ, वरुणो वा एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यदार्छन्ति, निष्कृतिरेवैषा प्रायश्चित्ति,—रप्रतिषेक्यꣳ स्यात्तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चसकामस्या,—ऽथो तुस्तूर्षमाणस्या,—ऽथो यः कामयेत, वीरो मा आजायेते,—त्यप्रतिषिक्तो वै घर्म,—स्तेजो ब्रह्मवर्चसं, तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति, स्तृणुते यं तुस्तूर्षता, आ हास्य वीरो जायता, आज्येन होतव्यꣳ यस्याप्रतिषेक्यꣳ स्या,—देतद्वा अप्रतिषिक्तं, न तु स्कन्नस्य प्रायश्चित्तिरस्त्य,—थो न पशुमानिव भवति, पशूनाꣳ वा एतत् पयः प्रवृज्यते, शुचं पशुषु दधाति, तेजोऽशान्तं पशूनभिदहति, तस्मात् प्रतिषेक्यमेव स्याद्, यदद्भिः प्रतिषिञ्चेद्वरो विनयेद्,

[२] काठ ६,३। कपि ४,२। तै ब्रा २,१,३। मा श्रौ. १,६,१. १,३,१।

गांदोहसंनेजनेन प्रतिषिच्यं, तद्धि नापो न पय,—स्तदाहुः, स्कन्दति वा एतद्, यर्हि वा
एतद्दोहनात् पर्याक्रियते तर्हि स्कन्नम,—न्तर्हिता ३ह्यस्या वनस्पतया, इति तदद्भिरेव प्रतिषि-
च्यं, स्तोकेनैकेन न हरो विनयति, शुचं पशूनां शमयति, पशवो वै तेजो ब्रह्मवर्चसं,
मिथुनं वा आपश्च पयश्च, मिथुनात् खलु वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते, तन्मिथुनं, तस्मादेव
मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायत, ओदनेन होत३व्यं यस्य प्रतिषे३क्यं स्या-
दे,—ष हि प्रतिषिक्तः शान्तो मेध्यो मिथुनः प्रजनिष्णुः ॥३॥ ८

प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता वै तपसैवासृजत, स वै स वाचमेवायछत्, तपो वा एष
उपैति यो वाचं यछति, सृष्टिः प्रजानामग्निहोत्रं,—मुभयत एव प्रजा असृजत इतश्चामुतश्च,
निम्रुक्त सूर्ये वाग्यन्तव्याथो दुह्यमानायामथो अधिश्रित, उन्नीयमान एव यन्त३व्या,—स्तदेव
क्लृप्ततमम् ॥ उद्धवः स्थ ॥ इत्यवेक्षेत ॥ उदहं प्रजया पशुभिर्भूयासम् ॥ इति प्रजायाः पशूनां
सृष्ट्या, अथो अ३भ्येवैनद्धारयति मेध्यत्वाया, ऽग्निहोत्रे वै दंपती व्यभिचरेते, पूर्वो यजमा-
नस्य लोकोऽपरः पत्न्या, यत् प्राचीनमुद्वासयेद्यजमानः प्रमीयेत, यत् प्रतीचीनं पत्नी,
कं घर्ममभ्युदवीवसा, इति ब्रह्मवादिनो वदन्त्यु,—दीचीनमेवोद्वास्य,—मग्रहणौ संजीयतः, सं-
र्वमायुरितो, नार्ति नीत,—श्चतुरुन्नयति, चतुष्पदस्तेन पशूनवरुन्द्धे, द्विर्जुहोति, द्विपदस्तेन,
यं कामयेता, ऽनुज्येष्ठं प्रजया ऋध्नुयादिति, तस्य पूर्णमग्रा उन्नयेदथ कनीयोऽथ कनीयो,
ऽनुज्येष्ठं प्रजया ऋध्नोति, तदाहुः, कनीया१ंसं वा एष यज्ञक्रतुमुपैति कनीयसीं प्रजां कनी-
यसः पशून् कनीयोऽन्नाद्यं, पापीयान् भवति, संमितमिवाग्रा उन्नयेदथ भूयोऽथ भूयः, पूर्ण-
मुत्तमं, यज्ञस्याभिक्रान्त्यै, तदाहु,—र्ज्यायां१ंसं वा एष यज्ञक्रतुमुपैति भूयसीं प्रजां भूयसः
पशून् भूयोऽन्नाद्यं, वसीयान् भवत्य,—र्धकोऽस्य पुत्रः कनिष्ठो भवतीति, यदि काम-
येत, सर्वे सदृशाः स्युरिति, सर्वान् त्समावदुन्नयेत, सर्वे ह सदृशा भवन्ति, न पश्चादु-
पसादये,—दपक्रान्तिः सा यज्ञस्य, यत्रैवोन्नयेत् तत्सादयेत्, प्रतरं वा यज्ञस्याभिक्रान्त्या,
अनुध्यायिनं वा एतदपरं करोति यदपरस्मिं१ंस्तपन्ति पूर्वस्मिन् जुहुति, समयाग्निं हरन्ति,
तेनैवैनं प्रीणात्य,—थो अग्निहोत्रस्य वा एतत् पवित्र,—मपुपोदेवैन,—दपरस्माद्धि पूर्वं सृष्टं,
तमेतावत्यरमयं,—स्तस्मात् पुरोऽनुद्रुत्य जुहोति ॥ आयुर्मे यछ ॥ इति सादयत्या,—युरेवा-
स्मिन् यछति ॥ वर्चो मे यछ ॥ इति सादयति, वर्च एवास्मिन् यछत्यो,—षधीर्वा इमा रुद्रा

[४] काठ ६,४-५। कपि ४,३-४। तै ब्रा २,१,३-४। मा श्री १,६,१।

विवेशाश्चꣳ,—स्ताः पशवो नालिशन्त, ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधावन्, त्स प्रजापतिरब्रवीद्, वार्यꣳ वृणे, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे,—त्यब्रुवन्, त्सोऽब्रवी,—न्मदेव३स्यैव समिद्धसदिति, तस्मात् प्राजापत्या समिद्, देवेषु ह्यस्यैषा वार्यवृता, द्वे समिधौ का३र्ये, द्वे ह्याहुती, एकैव कार्यं,—को हि प्रजापतिरे,—कधा खलु वै समिद्ध, उत बह्वीराहुतयो हूयन्ते, ता अग्निनान्वेवाकरोत्, ता अस्वदयत्, ताः पुनर्णवा अजायन्तै,—तर्हि खलु वा अग्निहोत्रिणे दर्शपूर्णमासिने सर्वा ओषधयः स्वदन्ते, यत्समिधमादधाति सर्वा एवास्मा ओषधीः स्वधयामकः ॥४॥

९–१७

भूर्भुवः स्वः॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदेद्,—तद्वै ब्रह्म,—तत्सत्यमे,—तदृतं, न वा एतस्मादृते यज्ञोऽस्ति, तस्मादेवꣳ वदितव्यम्॥ अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहा ॥ इति गर्भिण्या वाचा गर्भं दधाति, मिथुनया वाचा मिथुनं प्रजनयति, यद्वाचा च जुहोति यजुषा च तन्मिथुनꣳ, यत्तूष्णीं च जुहोति मनसा च तन्मिथुनꣳ, स्थाणुर्वै पूर्वाहुति,—र्विहाय पूर्वामाहुतिमुत्तरा होतव्या, स्थाणुमेव छम्बट्कुरोत्यु,—त्तराहुतिर्भूयो होतव्या यज्ञस्याभिक्रान्त्यै, पशूनेव पूर्वयाहुत्या स्पृणोति ब्रह्मवर्चसमुत्तरया, ऽऽग्नेयी सायमाहुति,—स्तया रेतः सिञ्चति, तद्रेतः सिक्तꣳ रात्र्यै गर्भं दधाति, तन्सौर्या प्रातः प्रजनयामकरि,—यꣳ होतव्याथ परोथ पुनरवस्तात् प्रातरवस्ताद्धि प्रजानां प्रजातिः, प्रजननꣳ हि सौरी, तन्न मृक्ष्यं, परापरैव होतव्या यज्ञस्याभिक्रान्त्या, उदङ्ङुद्दिशति ॥ अनाभो मृड, धूर्ते नमस्ते अस्तु, रुद्र मृड ॥ इत्येता वै रुद्रस्य तन्वः क्रूरा एतानि नामान्ये,—ताभिर्वा एष पशूञ्छमायते, ता एवास्य भागधेयेन शमयत्य,—वाचीनꣳ सायमवमार्ष्टि, तस्मात्सायमवाची प्रप्सै,—त्यूर्ध्वं दिवोन्मार्ष्टि, तस्मादूर्ध्वा दिवैति, पराचीनामिव वा एतद्यदग्निहोत्रꣳ, यत्पुरस्ताद्याजुषꣳ वदति धृत्या अनिर्मार्गाय, यो वा अग्निहोत्रस्य वैश्वदेवꣳ वेदाघातुक एनं पशुपतिर्भवत्यघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून्, प्राङासीनो जुहोति, देवाꣳस्तेन प्रीणाति, हुत्वोञ्छिꣳषति, पशूनेव यजमानायोञ्छिꣳषत्यु,—दङ्ङुद्दिशति, रुद्रं तेन निरवदयते, दक्षिणतो निमार्ष्ट्यो,—षधीश्च तेन पितॄꣳश्च प्रीणाति, प्राश्नाति, मनुष्याꣳस्तेन प्रीणात्य,—ङ्गुल्या प्राश्नाति, यदुत्वाय नं दतो गमयेद्, यद्दतो गमयेत् सर्पा एनं घातुकाः स्युः, सर्पानेव शमयत्यहिꣳसायै ॥ पूषासि ॥ इति यजुर्वदेत्, पशवो वै पूषा, पशूनेवावरुन्द्धे, ऽशान्तो वा एषोऽप्रीतः, पुरुषमेधꣳ वा एष प्रतीक्षते यजमानमेव हव्यꣳ, यद्-

[५] काठ ६,५। कपि ४,४,३। वा. ३,९। काण्व ३,९। तै. ब्रा. २,१,४। मा. श्रौ. १,६,१।

ग्निहोत्रहवणा निष्टपत्यशान्तस्तेनाग्निहोत्रहवणीं प्रतप्य हस्तोऽवधेयो, हस्तो वा प्रतप्याग्निहोत्रहवण्यामवधेय,—स्तेनैवैनꣳ शमयति, तेन प्रीणाति, शान्त एनं प्रीतो न हिनस्ती,—त्थं पर्यावर्तेत, एवꣳ हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तते, होत३व्यं गार्हपत्या३न्न होत३व्यामि,—ति मीमाꣳसन्ते, ऽनुध्यायी वा एष रूक्षो, होतव्यमेव ॥ अग्ने गृहपते परिषद्य जुषस्व स्वाहा ॥ इति जुहुयात्, तेनैवैनꣳ शमयति, -तेन प्रीणात्य,—थो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोत्य,—थ यत्पूर्वामाहुतिꣳ हुत्वोत्तराꣳ होष्यन्प्रतीक्षते तेनैवैनꣳ शमयति, तेन प्रीणात्य,—थो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोत्य,—थ यत्पूर्वामाहुतिꣳ हुत्वोत्तराꣳ होष्यन् प्रतीक्षते तेनैवैनꣳ शमयति, तेन प्रीणात्य,—थो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोत्य,—थ यदेवास्य गृह उपह्रियते यदेनमग्निमभिता आसीना याचन्ति तेनैवैनꣳ शमयति, १८-२७
तेन प्रीणात्य,—थो तेनैवैनमननुध्यायिनमरूक्षं करोति ॥५॥

द्वे दुहन्त्यग्निहोत्राय, ज्यायान्वा एकस्या दुग्धादग्निहोत्रिणो लोको, यद् द्वे दुहन्ति ज्यायाꣳसꣳ वा एतं लोकꣳ यजमानोऽभिजयति, मनुश्च वा इदं मनायी च मिथुनेन प्राजनयताꣳ, यत्स्थाल्या च दोहनेन च दुहन्ति मिथुनादेव प्रजायते ॥ सजूर्जातवेदो दिवा पृथिव्या जुषाणो अस्य हविषो वीहि स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्,—पा वा अस्य जातवेदस्या तनूः क्रूरं,—तया वा एष पशून्शमायते, तामेवास्य भागधेयेन शमयति, यदि तदति शमायेत ॥ अग्ने दुःशीततनो जुषस्व स्वाहा ॥ इति जुहुया,—देषा वा अस्य शृणती तनूः क्रूरं,—तया वा एष पशून् शमायते, तामेवास्य भागधेयेन शमयति, यदि तदति शमायेत ॥ द्वादश रात्रीः सायꣳ सायं जुहुयाद्, द्वादश वै रात्रयः सꣳवत्सरस्य प्रतिमा, सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरं,—स्त्वमाहिताग्नयो दर्शपूर्णमासिन इन्धते, तेषाꣳवा ऋतव एव दारूणि, ये स्थविष्ठा अङ्गारास्ते मासा, ये क्षोदिष्ठास्तेऽर्धमासा, अहोरात्राणि मुर्मुरा, यत्सधूमं ज्योतिस्तद्वैश्वदेवꣳ, यल्लोहितं तद्वारुणꣳ, यत्सुवर्णं तद्बार्हस्पत्यꣳ, यन्न लोहितं न सुवर्णं तन्मैत्रꣳ यदङ्गारेषु व्यवशान्तेषु लेलाय वीव भाति तद्देवानामा३स्यम,—थो अमुष्य च वा एतदादित्यस्य तेजो मन्यन्तेऽग्नेश्च, तस्मात्तर्हि होत३व्यꣳ, य३द्ध्येनासन्नपिदधाति तद्धिनोत्या,—विर्वै नामैषाहुति,—राविर्भूयं देवमनुष्येषु गच्छति य एवꣳ वेद, न समिदभिहोतवा, अप्रतिष्ठिता साहुति,—र्नो यथा वीवावसवेद,—युता सा, तत्तथैव होत३व्यꣳ यथाग्निꣳ व्युवेयात्, सा हि यता, सा प्रतिष्ठिता, तस्मान्महानग्निहोत्रस्येध्मः का३र्यो,

[६] काठ ६,७। कपि ४,६।

यो वै बहु दक्षिणावान्बह्वीजानो ऽग्निमुत्सादयते ऽक्षितं तस्य, तदीजानो वै सुकृतो ऽमुं लोकं नक्षन्ति, ते वा एते यन्नक्षत्राणि, यदाहु,—र्ज्योतिरभापादि तारकाभापादीति, ते वा एते ऽवपद्यन्त, आप्त्वा स्थिते ते इदंऽ यथालोकंऽ सचन्ते यदामुतः प्रच्यवन्ते, ऽथ यो बहु दक्षिणावान् बह्वीजानो ऽग्निहोत्रं जुहोति दर्शपूर्णमासौ यजते चातुर्मास्यैर्यजते बहूनि मन्त्राण्युपैति तस्य वा एतदक्षय्यमपरिमितं, तिरो वा ईजानाद्यज्ञो भवति, तदाभ्यामेवाग्निभ्यां दग्ध३व्यः, स्वंऽ वा एतदिष्टमन्वारोह,—त्यपरेण दग्ध३व्या३ः पूर्वेणा३, इति मीमाऽसन्त, उभौ समाहृत्या,—न्तरा दग्ध३व्य,—स्तदं बक्तृसतमं गृह्णीयान्नक्तमग्निं,—मुसु३र्या वै रात्रि,—र्ज्योतिषैव तमस्तरति,— दिवा ह वा अस्मा अस्मिँल्लोके भवति, भास्मा असौ लोको भाति य एवंऽ वेद ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदे,—देभ्यो वा एतल्लोकेभ्य इष्टका उपदधाति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, यत्सायं जुहोति सहस्रं तेन कामदुघा अवरुन्द्धे, यत्प्रातः सहस्रं तेन, यदस्याग्निराधीयते सहस्रं तेन, यमराज्यंऽ वा अग्निष्टोमेनाभिजयति, सोमराज्यमुक्थ्येन, सूर्यराज्यंऽ षोडशिना, स्वाराज्यमतिरात्रेणै,—तानि वै सर्वाणीन्द्रो ऽभव,—देतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजते, सर्वमेतद्भवति य एवंऽ वेद, हविष्मान् वा एको, देवयाज्येकः, सहस्रयाज्येको, यो ऽग्निहोत्रं जुहोति स हविष्मान्, यो दर्शपूर्णमासौ यजते स देवयाजी, यश्चातुर्मास्यैर्यजते स सहस्रयाज्यग्निहोत्रं वै सर्वे यज्ञक्रतवः सर्वान् यज्ञक्रतूनवरुन्द्धे य एवंऽ विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥६॥

२८-३५

प्रयमेधा वै सर्वे सह ब्रह्मविदु,—स्तेऽग्निहोत्रेण समराधयंऽ,—स्तेषां त्रिरेको ऽजुहोद् द्विरेकः सकृदेकंऽ,—स्तेषांऽ यस्त्रिरजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सो ऽब्रवीत्, त्रेधा वा इदं,—मग्नये प्रजापतये सूर्याये,—त्यथ यो द्विरजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सो ऽब्रवीद्, द्वेधा वा इदं,—मग्नये च प्रजापतये च सायंऽ, सूर्याय च प्रजापतये च प्रातरि,—त्यथ यः सकृदजुहोत्तमपृच्छन्, कस्मै त्वमहौषीरिति, सो ऽब्रवी,—देकधा वा इदं, प्रजापतय एवेति, तेषांऽ यो द्विरजुहोत् स आर्ध्नोत्, तस्यैतरे साजात्यमुपायन्, ऋध्नोति य एवंऽ विद्वानग्निहोत्रं जुहो,—त्युपास्य समानाः साजात्यंऽ यन्ति, प्रदोषमग्निहोत्रंऽ होत३व्यंऽ, व्युष्टायां प्रातर्वृद्धान् गर्भान् प्रजनयति, तदाहुः, परा वा एतस्याग्निहोत्रं पतति यस्य प्रदोषं न जुह्वतीति, यदि मन्येत, ऋतुमत्ययनपमिति ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदेत, तेनैव सर्वं नान्तरेति ॥ दोषा वस्तो-

[७] काठ ६,६,८ । कपि ४,५,७ ।

नैमः स्वाहा ॥ इति जुहुयाद्, ऋतुमेव नात्येनै,—द्धोतव्या३न्न होतव्या३मि,—ति मीमाᳪसन्ते, यस्याहुतमग्निहोत्रᳪ सूर्योऽभ्युदियाद्धोतव्यमेवा,—ऽग्नये वा एतद्रूत्यै गुप्त्यै हूयते, प्रजननं तु छम्ब-ट्करोति, यदि मन्येत, ऋतुमत्यनैषमिति ॥ भूर्भुवः स्वः ॥ इति पुरस्ताद्धोतोर्वदेत्, तेनैव सर्वं नान्तरेति॥ प्रातर्वस्तोर्नेमः स्वाहा॥ इति जुहुयाद्, ऋतुमेव नात्युनैत्, तद्यथा कारुद्वेषिणो जुह्वत्येवमस्य हुतं भवति, यस्याग्निमनुद्धृतᳪ सूर्योऽभिनिम्रोचेद्यो ब्राह्मणो बहुवित्स उद्धरेत्, स-र्वेणैवेनं ब्रह्मणोद्धरत्य,—ग्निहोत्रेणानुद्रवेद्, भागधेयेनैवेनं प्रणयत्य,—थो भागधेयेनैवेनᳪ समर्धयति, वरो दक्षिणा, सर्वेत एवैनं दिग्भ्यो वरेण च्यावयति, यस्योभा अनुगता अभिनिम्रोचेद्यस्य वा-भ्युदियात् पुनराधेयमेव तस्य प्रायश्चित्ति,—र्यथा वै पथो वर्तनी एवं दर्शपूर्णमासौ, यथान्तरेवमग्नि-होत्रमेवᳪ वा अग्निहोत्रिणे दर्शपूर्णमासिने स्वर्गो लोकोऽनुभात्यु,—पान्यानि हवीᳪषि वसन्त्य,—थ कस्मादग्निहोत्रं नोपवसन्तीति, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, प्रतत्ᳪ वा एतदपरिमितमसᳪस्थितम्,—श्नाति माᳪसं,—मुपस्त्रियमेति, तस्मान्नोपवसन्ति, पशुव्रतेन भवितव्यं, तूष्णीमिव पशवः संभवन्ति, ते मेध्या, यत्तूष्णीᳪ स्त्रियमुपैति मेध्यतरस्तेन भवति, हिंकृत्योपेयादे,—वमिव हि पशव उपयन्ति मेध्यत्वाय, सᳪस्थाप्या३न्न सᳪस्थाप्या३मि,—ति मीमाᳪसन्ते, ऽग्निहो-त्रᳪ यत्सᳪस्थापयेत्तृणमक्त्वानुप्रहरेत्, सा ह्यग्निहोत्रस्य संᳪस्थितिस्त,—दाहु,—र्यदा वै जीर्यते यदा प्रमीयते यदार्तिमार्छत्यथाग्निहोत्रᳪ संतिष्ठता इति, तन्न सᳪस्थाप्य, मनसा वा इमां प्र-जापतिः पर्यगृह्णादि,—यᳪ वा अग्निहोत्रस्य वेदि,—र्यमुपयाम, ओषधयो बर्हिः, प्रच्या प्रोक्षणी,—दिशः परिधयो, यत् किंचाभ्याधीयते स इध्मो, यजमानो यूप, उन्नीयमाने स्थे-युमे,—वमिव हि यूपः समृद्ध्यै, मध्यतो वा एष यज्ञः प्रततो यदग्निहोत्रं, तस्मादग्निहोत्री दर्शपूर्णमासी सर्वं बर्हिष्यं ददाति, मध्यतो ह्येतद्यज्ञस्य दीयते यदग्निहोत्रे, होतव्यᳪ राजन्य-स्याग्निहोत्रा३न्न होतव्या३मि,—ति मीमाᳪसन्त, आमादिव वा एष यद्राजन्यो, यद्वै वा एषोऽयज्ञियममेध्यं चरत्य,—त्यनृतं जिनाति ब्राह्मणं, तस्माद्राजन्यस्याग्निहोत्रमहोतव्यं,—मृतᳪ वै सत्यमग्निहोत्रं, ब्राह्मणं ऋतᳪ सत्यं, तस्माद्ब्राह्मणस्यैव होतᳪव्यम,—थो ब्राह्मणा-यैवास्याग्रतो गृह आहरेयुस्त,—द्धुतमेवास्याग्निहोत्रं भवत्य,—थो य ऋतमिव सत्यमिव चरेत् तस्य होतव्यमनुसंतत्यै ॥७॥ ३६-४४

याग्निहोत्र्यापसृष्टा निषीदेद्यस्यान्नं नाद्यात् तस्मै तां दद्याद,—र्तिᳪ वा एषा यजमानस्या-

[८] तै. २,२,४,६-८, ४,२,५,१ । वा १३,३४-३५; ३५,१९ (च पा); ५,३; ११,६०। काण्व. १४,३६-३७, ३५, ५१ (च. पा); ५,३, १३,६१ । मा. श्रौ. ३,३।

नुत्सह निषीदति, तयैवेनाꣳ सह निरवदयते, गृहे तु तस्य ततः परो नाश्नीयाद्, यदश्नी-
यादार्तिमार्छेद्, यस्याहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेदग्निना च सहाग्निहोत्रेण चोद् द्रवेद्, भागधे-
येनैवैनं प्रणयत्य,—थो भागधेयेनैवैनꣳ समर्धयत्य,—थाभिमन्त्रयेत ॥ ४५

इत एव प्रथमं जज्ञे अग्निरेभ्यो योनिभ्यो अधि जातवेदाः ।
स गायत्र्या त्रिष्टुभा जगत्यानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन् ॥ ४६

इत्येते वा एतस्य योनयः, स्वेभ्य एवैनꣳ योनिभ्योऽधि प्रजनयति ॥ इषे राये रमस्व सहसे
द्युम्नायोर्जेऽपत्याय ॥ इत्येतान्येवावरुन्द्धे, ऽथो रमयत्येवैनम् ॥ सम्राडसि स्वराडसि,
सुषदा सीद ॥ इति सुषदमेवैनꣳ सादयति ॥ सारस्वतौ त्वोत्सौ प्रावताम् ॥ इत्यृक्सामे वै सारस्वता
उत्सौ, ताभ्यामेवैनं प्रावति, ताभ्याꣳ समर्धयत्य,—ग्नये ज्योतिष्मतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्वारुणꣳ
यवमयं चरुꣳ यस्याहुतेऽग्निहोत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छेत्, तमो वा एतस्य यज्ञꣳ युवते यस्याहुतेऽग्नि-
होत्रे पूर्वोऽग्निरनुगच्छति, यदग्नये ज्योतिष्मते ज्योतिरेवास्य यज्ञꣳ समर्धयति, वारुणी रात्रि,—
यद्वारुणो वरुणादेवास्याधि यज्ञꣳ स्पृणोति, यस्याहुतेऽग्निहोत्रेऽपरोऽग्निरनुगच्छेत् तत एव
प्राङ्ङुद् धृत्यान्ववसायाग्निहोत्रं जुहुयाद,—थाभिमन्त्रयेत ॥ भवतं नः समनसौ समोकसौ सचे-
तसा अरेपसा, इति समनसा एवैनौ करोति यजमानस्याहिꣳसाया, एतौ वै तौ या आहुर्ब्र-
ह्मवादिनो, नेकः कुब्जिद्वौ व्याघ्रौ विव्याचे,—त्यग्नयेऽग्निमतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्नावग्नि-
मभ्युद्धरेयु,—र्देवताभ्यो वा एष समदं करोति यस्याग्नावग्निमभ्युद्धरन्ति, यदग्नयेऽग्निमते देवता
एवास्मै भूयसीर्जनयति, वसीयान् भवति ॥८॥ ४७-५४

अन्वग्निरुषसामग्रमख्यदन्वहानि प्रथमो जातवेदाः ।
अनु सूर्यस्य पुरुत्रा च रश्मीननु द्यावापृथिवी आततन्थ ॥ ५५

इत्यभिमन्त्रयेत यस्याहुतमग्निहोत्रꣳ सूर्योऽभ्युदियाद्,—नुख्यायैवैनत् पुनरवरुन्द्धे, रुद्रा-
हर,—मुꣳ वा एष लोकꣳ समारोहयति सह प्रजया पशुभिश्च यजमानस्य, तस्मादुत बहुरा-
हिताग्निरपशुर्भवतीति, तदुपस्थेयः ॥ इहैव क्षेम्य एधि, मा प्रहासीर्मामुमामुष्यायणम् ॥
इत्यस्मिन् वावैनमुतौ लोके दाधार, सह प्रजया पशुभिश्च यजमानो वसीयान् भवति, मैत्रं

[देवेभ्यो...प्रजानन्- ऋ १०,६६,९; अथर्व १२,२,८]

[९] मा श्रौ. ३,३-४ । का. ११,१७; ८,६१; ५,१५ [अन्वग्नि (प्रत्यग्नि) रुषसा. आ (विवेश; ततान) ततन्थ- अथर्व० ७,८२,४-५; १८,१,२७ । प्रत्यग्निरुषसा०- (प पा) ऋ ४,१३,१ ।

चरुं निर्वपेत्सौर्यमेककपालꣳ यस्याहुतमग्निहोत्रꣳ सूर्योऽभ्युदियान्मित्रो वा एतस्य यज्ञꣳ
युवते यस्याहुतमग्निहोत्रꣳ सूर्योऽभ्युदेति, मित्रमेव,—यन्मैत्रो मित्रादेवास्याधि यज्ञꣳ स्पृ-
णोत्यथ यत् सौ३र्योऽमुनैवास्यादित्येन पुरस्ताद्यज्ञꣳ समर्धयति, यस्याहुतमग्निहोत्रꣳ
सूर्योऽभ्युदियादग्निꣳ समाधाय वाचꣳ यत्वा दंपती सर्वाहमुपासीयातां, द्वयोर्गवोः सायमग्नि-
होत्रं जुहुयाद्,—भयमेवास्मै भागधेयं प्रयच्छति सायन्तनं च प्रातस्तनं च, यद्वै पुरुषस्यामयत्य-
श्नाती३ नाश्नाती३, इति वै तमाहु,—र्नाश्नातीति, चेदाहुस्तद्वाव सोऽमृतेति, यन्नाश्नीतो
न व्याहरतोऽन्वेवैनमन्नातां, तपसैनं पुनरवरुन्धाते, अग्नये व्रतपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्,—
ग्निर्वै देवानाꣳ व्रतपति,—स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनꣳ व्रतमालम्भयति यस्याग्नि-
रुपक्षायेद्, यत्रैवैनमनुपरागच्छेत् तत् समाधायान्ववसायाग्निहोत्रं जुहुयादे,—ति वा एतदग्निर्यद-
पक्षायति, यत्रैवैनमनुपरागच्छति तत एनं पुनरवरुन्द्धे, ऽग्नये पथिकृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्या-
ग्निरुपक्षायेद्, बहिष्पथꣳ वा एष एति यस्याग्निरुपक्षायत्य,—ग्निर्वै देवानां पथिकृत्, तमेव भाग-
धेयेनोपासरत्, स एनं पन्थामपिनयत्य,—नड्वान् दक्षिणा, स हि पन्थामपिवहत्य,—ग्नये शुचये
ऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याभ्यादाव्येन सꣳसृज्येता,—ऽशुचितर इव वा एष यदभ्यादा३व्यो, यदग्नये
शुचये शुचिमेवैनं मेध्यं करोत्य,—ग्नये क्षामवतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याहिताग्नेः स३तोऽग्निर्गृहान्
दहेद्,—ग्निर्वा एतस्य क्षामो गृहानभ्युच्यति, स दहत्येवापरꣳ, यदग्नये क्षामवते यैवास्य क्षामा
प्रिया तनूस्तामेवास्य भागधेयेन शमयत्य,—दाहुकोऽस्यापरमग्निर्गृहान् भवति, यस्याग्निरनुग-
च्छेत् तेभ्य एवावक्षाणेभ्योऽधि मन्थित३व्य,—स्तदेनꣳ स्वाद्योनेः प्रजनयति, यदि न तादृशानि
वावक्षाणानि स्युर्भस्मनारणी सꣳस्पृश्य मन्थित३व्यः, स्वादेवैनꣳ योनेः प्रजनयत्य,—ग्नये
तपस्वते जनद्वते पावकवतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्याग्निरनुगच्छे,—त्स हि वा एतस्मा अपिधीयतेऽथैषोऽ
नुगच्छ,—त्योषधयो वै पावका, ओषधीरेवास्मै पावका भागधेयमपिदधाति प्रजननाय॥५६–५८

त्रयस्त्रिꣳशत् तन्तवो यꣳ वितन्वत इमं च यज्ञꣳ सुधया ददन्ते ।
तेभिश्छिद्रमपिदध्मो यदत्र स्वाहा यज्ञो अप्येतु देवान् ॥ ५९

इति जुहुयाद्यदनो वा रथो वान्तरा वियायादि,—तावन्तो वै यज्ञस्य तन्तवो, देवता वा एता,—
स्तान्वा एतत्संमृक्षत्, ताः संदधात्ये,—तद्ध स्म वा आहु,—र्दाक्षायणास्तन्तून् त्संमृक्षद्,
गामन्वत्यावर्तयेति, गौर्हि याज्ञिया मध्ये,—दꣳ विष्णुर्विचक्रमा, इति पदꣳ योपयति,

[इदं विष्णुर्वि० – ऋ १,२२,१७; अथर्व ७,२६,४ मा २००, १६६९]

विष्णोः स्विदेवं युज्ञस्य विक्रान्तमकरऽयोऽन्वातिपिबति शान्त्यै ॥९॥ ६०

रौद्रं गवि सद्, वायव्यमुपावसृष्टमा,—ऽश्विनं दुह्यमानं, सौम्यं दुग्धं, वारुणमधिश्रितं, मैत्रं शरोगृहीतं, मारुतं बिन्दुमत्, पौष्णमुदन्तं, सारस्वतं विष्यणं, वैष्णवं प्रतिनीयमानं, स्वऽर्ग्यमुद्वासितं, त्वाष्ट्रमुन्नीयमानं, धातुरुन्नीतं, वैश्वकर्मणमुद्यतं, सावित्रं प्रणीयमानं, द्यावापृथिवीयं प्रह्रियमाणमै,—न्द्राग्नमुपसन्नं, प्राजापत्यं समिधि, वैश्वदेवं हुतम् ॥१०॥ ६१[५८६]

॥ इति प्रथमकाण्डे अग्निहोत्र-ब्राह्मणं नाम अष्टमः प्रपाठकः ॥८॥

अथ नवमः प्रपाठकः ।

चतुर्होतारः ।

चित्तिः स्रुक्, चित्तमाज्यं, वाग्वेदिरा,—धीतं बर्हिः, केतो अग्नि,—र्विज्ञातमग्नीद्, वाचस्पतिर्होता, मन उपवक्ता, प्राणो हविः, सामाध्वर्युरि,—न्द्रं गच्छ स्वाहा, पृथिवी होता, द्यौरध्वर्युस्त्वे,—ष्टाग्नी,—र्मित्र उपवक्ता, वाचस्पते वाचो वीर्येण संभृततमेनायक्षसे, यज्ञपतये वार्यमा स्वस्क,—र्वाचस्पतिः सोममपा,—ज्जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय, सोमः सोमस्य पिबतु, शुक्रः शुक्रस्य पिबतु, श्रातास्त इन्द्र सोमा वातापयो हवनश्रुतो, ऽग्निर्होता,—ऽश्विनाध्वर्यू, रुद्रो अग्नीद्, बृहस्पतिरुपवक्ता, वाचस्पते हिन्विधे नामन् विधेम ते नाम, विधेस्त्वमस्माकं नाम, वाचस्पतिः सोममपादा,—ऽस्मासु नृम्णं धात्, सोमः सोमस्य पिबतु, शुक्रः शुक्रस्य पिबतु, श्रातास्त इन्द्र सोमा वातापयो हवनश्रुतो, महाहविर्होता, सत्यहविरध्वर्यु,—रचित्तपाजा अग्नीद,—चित्तमना उपवक्ता,—ऽनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्चाभिगरा, अयास्य उद्गाता, विधे नामन् विधेम ते नाम, विधेस्त्वमस्माकं नाम, मा देवानां तन्तुश्छेदि मा मनुष्याणां, नमो मात्रे पृथिव्यै ॥१॥ १

अग्निर्यजुर्भिः, सविता स्तोमै,—रिन्द्र उक्थामदै,—र्बृहस्पतिश्छन्दोभिर,—दितिरपश्च बर्हिश्चा,—ऽऽदित्या आज्यै,—र्मरुतः सदोहविर्धानै,—र्विष्णुर्दीक्षातपोभ्यां, मित्रावरुणौ धिष्ण्यैर,—श्विना आशिरा, त्वष्टा समिधा, पूषा स्वाहाकारै,—र्वाग्वायोः पत्नी, पथ्या पूर्णः,

[१] मै. १,९,३-६ । काठ ९,८ । कपि. ८,११ ।
[२] मै. १,९,८ । काठ. ९,१० ।

पृथिव्यग्नेः, सेनेन्द्रस्य, धेना बृहस्पतेः,—गायत्री वसूनां, त्रिष्टुब् रुद्राणां, जग-
त्यादित्यानाम्,—नुष्टुब् मित्रस्य, विराड्वरुणस्य, पङ्क्तिर्विष्णोः,—दीक्षा सोमस्य ॥२॥ २
प्रजापतिर्वा एक आसीत्, सोऽकामयत, यज्ञो भूत्वा प्रजाः सृजेयेति, स दशहोतारं
यज्ञमात्मानं व्यधत्त, स चित्तिं स्रुचमकुरुत, चित्तमाज्यं, वाचं वेदिमा,—ऽधी-
तं बर्हिः, स दशधात्मानं विधाय मिथुनं कृत्वायतनमैच्छत्, स वै त्रिवृत एवं प्राणानाय-
तनमचायत्, तैः प्रजा असृजतो,—र्ध्वं उदतृणत् पूर्वपक्षः पञ्चदश,—स्तेनु देवानसृजत,
ते देवा ऊर्ध्वा आप्यायन्तो,—र्ध्वं आप्यायते य एवं वेदा,—ऽर्वाङ्ङातृणदपरपक्षः पञ्चदश,—
स्तेनासुरानसृजत, तेऽसुरा अर्वाञ्चः प्राध्वंसन्त, प्रास्य भ्रातृव्यो ध्वंसते य एवं वेद,
दिवा देवानसृजत नक्तमसुरां,—स्ते देवाः शुक्ला अभवन् कृष्णा असुराः, सत्येनु देवानसृ-
जतानृतेनासुरां,—स्ते देवाः सत्यमभवन्ननृतमसुरा, दक्षिणेन हस्तेन देवानसृजत सव्येनासुरां,
स्ते देवा वीर्यवन्तोऽभवन्मुद्धा असुरा,—स्ततो देवा अभवन् परासुरा,—स्तद्य एवं वेद भवत्या-
त्मना, परास्य भ्रातृव्योऽभवति, सोऽमन्यत, क्व होष्यामीति, स तदेव नाविन्दत् प्रजा-
पतिर्यत्राहोष्य,—न्नो अस्यान्यद्रौत्वमासीत् प्राणात्, स वा इन्द्रमेवान्तरात्मनायतनमचायत्,
स, इन्द्रं गच्छ स्वाहे,—त्यपानद्वीर्यं वै प्राणो, वीर्यमिन्द्रो, वीर्यं एवं वीर्यमजुहोत् ॥३॥
३

ते वै चतुर्होतारो न्यसीदन् त्सोमगृहपतयो, इन्द्रं जनयिष्यामा इति पृथिवी होतासीद्,
द्यौरध्वर्युस्त्वष्टाग्नी,—न्मित्र उपवक्ता ते वा एतौ ग्रहा अगृह्णत, वाचस्पते वाचो वीर्येण संभृ-
ततमेनायक्षसे, यज्ञपतये वार्यमा स्वस्करिति, त एकविंशमायतनमचायं,—स्तेनेन्द्रमज-
नयं,—स्त इन्द्रं जनयित्वाब्रुवन्, त्स्वरयामेति, ते वै पञ्चहोतारो न्यसीदन् वरुणगृहपतयो,
ऽग्निर्होतासीद,—श्विनाध्वर्यू, रुद्रो अग्नीद्, बृहस्पतिरुपवक्ता, यदश्विनेति, तेन पञ्चहो-
ता, ते वा एतौ ग्रहा अगृह्णत, वाचस्पते हिन्विधे नामन् विधेम ते नाम, विधेस्त्वमस्माकं

[३] मै. १,९,१ । काठ ९,११ । तै. ब्रा. २,७,३ ।
[४] मै. १,९,१ । काठ. ९,११-१७ । कपि ८,१४ । वा १,१०,७१,२४, २,१६, ५,२२,२६; ६,१,९,३०; ९,३०,
३८; ११,९,२८, १८,३७; २०,३, ३७,१ ३८,१; ७,४७-४८ । काण्व. १,१३, ३६,४०; ७,७१,५,१८,१३; ६,
१,१०,४३ १०,३९; ११४ १२९ ७८, २०,७, २१,९३; ३७,१,३८,१; ९,१७-१४ । मा. श्रौ. ११,१,५,१,
१४ ।

नामेति, ते त्रिणवमायतनमचायु२,—स्ते२ सेतुं कृत्वा स्वरायु२,—स्तेनु पशूनसृजन्त, तान्दे-
वताभ्योऽनयन् यमायाश्वमनयु२,—स्तस्यार्धमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ देव-
स्य त्वा सवितुः प्रसु३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि, यमाय त्वा मह्य२ वरुणो
ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया,—न्मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति३सोऽर्धमिन्द्रिय-
स्योपाधत्ता,—ऽर्धमिन्द्रियस्योपधत्ते य एवं२ विद्वानश्वं प्रतिगृह्णात्य,—थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णात्यर्ध-
मस्येन्द्रियस्यापक्रामति, रुद्राय गामनयु२,—स्तस्य तृतीयमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रति-
ग्रहमपश्यत् ॥ रुद्राय त्वा मह्य२ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया,—न्मयो
मह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति स तृतीयमिन्द्रियस्योपाधत्त, तृतीयमिन्द्रियस्योपधत्ते य एवं२ विद्वान् गां
प्रतिगृह्णात्य,—थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति तृतीयमस्येन्द्रियस्यापक्रामत्य,—ग्नये हिरण्यमनयु२,—
स्तस्य चतुर्थमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ अग्नये त्वा मह्य२ वरुणो ददाति,
सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूयान्मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ इति स चतुर्थमिन्द्रियस्योपा-
धत्त, चतुर्थमिन्द्रियस्योपधत्ते य एवं२ विद्वान् हिरण्यं प्रतिगृह्णात्य,—थ योऽविद्वान् प्रति-
गृह्णाति चतुर्थमस्येन्द्रियस्यापक्रामति, बृहस्पतये वासोऽनयु२,—स्तस्य पञ्चममिन्द्रियस्या-
पाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ ग्नास्त्वाकृन्तन्न,—पसोऽतन्वत, धियोऽवयन्, बृहस्प-
तये त्वा मह्य२ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया,—न्मयो मह्यं प्रतिग्र-
हीत्रे ॥ इति स पञ्चममिन्द्रियस्योपाधत्त, पञ्चममिन्द्रियस्योपधत्ते य एवं२ विद्वान् वासः
प्रतिगृह्णात्य,—थ योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति पञ्चममस्येन्द्रियस्यापक्रामत्यु,—त्तानायाङ्गिरसाया-
प्राणदनयु२,—स्तस्य षष्ठमिन्द्रियस्यापाक्रामत्, स एतं प्रतिग्रहमपश्यत् ॥ उत्तानाय त्वाङ्गि-
रसाय मह्य२ वरुणो ददाति, सोऽमृतत्वमशीय, मयो दात्रे भूया,—न्मयो मह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥
इति स षष्ठमिन्द्रियस्योपाधत्त, षष्ठमिन्द्रियस्योपधत्ते य एवं२ विद्वानप्राणत् प्रतिगृह्णात्य,—थ
योऽविद्वान् प्रतिगृह्णाति षष्ठमस्येन्द्रियस्यापक्रामति ॥ क इदं कस्मा अदात्, कामः कामायादात्,
कामो दाता, कामः प्रतिग्रहीता, कामाय त्वा प्रतिगृह्णामि, कामैतत्ते ॥ इति समुद्रो वै
कामो, दक्षिणा कामो, दक्षिणयैव दक्षिणां प्रतिगृह्णाति, यो वै तां देवता२ वेद याग्रे
दक्षिणामनयद्दक्षिणीयो ह भवति, नयति दक्षिणाम् ॥४॥ ४—१६

ते वै स्वर्यन्तोऽब्रुव,—न्तो नो यूयं प्रयच्छत, केनायतनेनात्रैव वेत्स्यथे,—त्यब्रुव२,—
स्ते वै सप्तहोतारो न्यसीदन्नर्यमगृहपतयो, महाहविर्होतासीत्, सत्यहविरध्वर्युर,—चित्तपाजा

[देवस्य त्वा सवितुः— अथर्व १९,५१,२.। कोदात्कस्मा०— अथर्व ३,२९,७]
[५] मै १,९,१ । काठ. ९,१०-१३ ।

अग्नीद्,—चित्तमना उपवक्ता,—ऽनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्चाभिगरौ, अयास्य उद्गाता, ते वा एतं ग्रहमगृह्णत, त्रिंधे नामन्विधेमु ते नाम, विधेस्त्वमस्माकं नामेति, ते त्रयस्त्रिꣳशमायतन-मचायꣳ,—स्तेनेदꣳ समतन्वन्, त्सप्तहोत्रा च वा इदꣳ संततं त्रयस्त्रिꣳशेन च, यदिदं देव-मनुष्या अꣳन्योऽन्यस्मै संप्रयच्छन्ते, प्राणो वै दशहोता, चक्षुश्चतुर्होता, श्रोत्रं पञ्चहोता, वाक्चात्मा च सप्तहोता,—ऽग्निहोत्रꣳ वै दशहोता, दर्शपूर्णमासौ चतुर्होता, चातुर्मास्यानि पञ्च-होता, सौम्योऽध्वरः सप्तहोता,—ऽऽयुषे कमग्निहोत्रꣳ हूयते, सर्वमायुरेति य एवꣳ वेद, चक्षुषे कं दर्शपूर्णमासा इज्येते, न चक्षुषो गृहे य एवꣳ वेद, श्रोत्राय कं चातुर्मास्यानीज्यन्ते, न श्रोत्रस्य गृहे य एवꣳ वेद, वाचे चात्मने च कꣳ सौम्योऽध्वर इज्यते, न वाचो नात्मनो गृहे य एवꣳ वेद, प्रजापतिर्वै दशहोतै,—कः संभूयिष्ठभाग् व्याहृतीना—,मेकः संभूयिष्ठो भवति य एवꣳ वेद, तेजसे कं पूर्णमा इज्यते, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया गायत्रच्छन्दा, गायत्रश्रोऽग्निः, स्वे वावास्मा एतद्देवते संप्रस्थे अकु,—र्नास्यान्यो योगक्षेमस्येशा, आयुषे कममावास्येज्यते, संमीव वा एष आम्रियते, सर्वमायुरेति य एवꣳ वेद, स्वर्गाय लोकाय कꣳ सौम्योऽध्वर इज्यता, एति स्वर्गं लोकꣳ य एवꣳ वेद, दशहोत्राग्निहोत्रमुन्नीतमभिमृशेद्, दशहोत्रा वै देवा अग्निहोत्रमसृजन्त, प्रजातमेनत् सृष्टमालब्ध, चतुर्होत्रा दर्शपूर्णमासा अभिमृ-शे,—च्चतुर्होत्रा वै देवा दर्शपूर्णमासा असृजन्त, प्रजाता एनौ सृष्टा आलब्ध, पञ्चहोत्रा चातु-र्मास्यान्यभिमृशेत्, पञ्चहोत्रा वै देवाश्चातुर्मास्यान्यसृजन्त, प्रजातान्येनानि सृष्टान्यालब्ध, सप्तहोत्रा सौम्यमध्वरमभिमृशेत्, सप्तहोत्रा वै देवाः सौम्यमध्वरमसृजन्त, प्रजातमेनꣳ सृष्ट-मालब्ध, दशहोतारꣳ वदेत् पुरस्तात् सामिधेनीनां, प्रजापतिर्वै दशहोता, यज्ञमुखꣳ सामि-धेन्यो, मिथुनꣳ वावास्यैतद्यज्ञमुखे दधाति, चतुर्होतारꣳ वदेत् पुरस्तात् प्रयाजानां, चतु-र्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनयन्नि,—न्द्रꣳ वावास्यैतद्यज्ञेऽजीजनत्, सेन्द्रेण यज्ञेन यजते, पञ्च-होतारꣳ वदेत् पुरस्ताद्धविषां, पञ्चहोत्रा वै देवाः पशूनसृजन्त, परासुरानभावयन्, पशूनेव सृजते, परा भ्रातृव्यं भावयति, सप्तहोतारꣳ वदेत् पुरस्तादनुयाजानाꣳ, सप्तहोत्रा वै देवाः स्वरायन्, त्स्वरेवैति, दशहोतारꣳ वदेत् पुरस्ताद् बहिष्पवमानस्य, प्रजापतिर्वै दशहोता, यज्ञमुखं बहिष्पवमानं, मिथुनꣳ वावास्यैतद्यज्ञमुखे दधाति, चतुर्होतारꣳ वदेत् पुरस्तादाज्यानां, पञ्चहोतारꣳ वदेत् पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य, सप्तहोतारꣳ वदेत् पुरस्तादार्भवस्य पवमा-

नस्य, सप्तहोत्रा वै देवाः स्वरायन्,—त्स्वरेवेति, यो वै चतुर्होतॄननुसवनं तर्पयित३व्यान् यद् तृप्यति प्रजया च पशुभि,—श्चैते वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयित३व्या, यद् ब्राह्मणां जुहुविंदुस्तांनेवं तर्पयति, तं एनं तृप्ताः प्रजया च पशुभिश्च तर्पयन्ति ॥५॥ १७

यः प्रजया पशुभिर्न प्रजायेत सं द्वादशाहानि मरासीं पुरिधायु तप्तं पिबन्नधः शयीत, तपो वै तप्त्वा प्रजापतिर्विधायात्मानं मिथुनं कृत्वा प्रजया च पशुभिश्च प्राजायता,—ऽग्निहितो हिं वा एषोऽमिथुनो, ऽथैवं न प्रजायते, तत्तप एवं तप्त्वा विधायात्मानं मिथुनं कृत्वा प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, प्रजापतिर्वै दशहोता, ज्यायान् वै प्रजापतिर्होमात्, तस्मात्तन्न जुहुति, प्राण्यापाने,—दपानं एवं प्राणं जुहोति, संग्रामिणं चतुर्होत्रा याजये,—चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतार९ व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनय,—न्यतरस्मिन् खलु वै संग्रामं इन्द्रो भवति सं जयती,—न्द्र९ वावास्यैतत्संग्रामेऽजीजन,—ञ्जयति संग्रामं, प्रजाकामं चतुर्होत्रा याजये,—चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतार९ व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनय,—न्यतरस्मिन् खलु वै संग्रामं इन्द्रो भवति सं जयती,—न्द्र९ वावास्यैतत् संग्रामेऽजीजन,—ञ्जयति संग्रामं, प्रजाकामं चतुर्होत्रा याजये,—चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा चतुर्होतार९ व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, चतुर्होत्रा वै देवा इन्द्रमजनयन्, प्रजामस्मै जनयति, नैव त्वपरोऽनुजायते, तेजस्वीव तु भवति, सर्वेण होनमिन्द्रियेण जनयति, पशुकामं पञ्चहोत्रा याजये,—चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्चहोतार९ व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवाः पशूनसृजन्त, पशूनेवं सृजते, भ्रातृव्यवन्त पञ्चहोत्रा याजये,—चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्चहोतार९ व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवा असुरान् पराभावयन्, परा पाप्मानं भ्रातृव्यं भावयति, स्वर्गकामं पञ्चहोत्रा याजये,—चतुर्गृहीतमाज्यं कृत्वा पञ्चहोतार९ व्याचक्षीत, पूर्वेण ग्रहेणार्धं जुहुयादुत्तरेणार्धं, पञ्चहोत्रा वै देवाः स्वरायन्, त्स्वरेवेति, यो यज्ञस्य स९स्थामनु पापीयान्मन्येत त९ सप्तहोत्रा याजयेत्, सप्तहोत्रा वै देवा इदं९ समतन्वन्, त्संमतव तार्जक्, तादृङ् पुनर्भवति यादृक् सन्यजते ॥६॥ १८

[६] मै १,९,१। काठ ९,१४।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, यदेको यज्ञश्चतुर्होताथ कस्मात् सर्वे चतुर्होतार उच्यन्ता इति, चत्वा-
रो वा एते यज्ञा,—स्तेषां चत्वारो होतारस्त,—चतुर्होतृणां चतुर्होतृत्वं, चतुर्णामेकः संवत्सरं
नाश्नीयात्, तद् व्रतम,—न्नं वै चतुर्होतारो, ऽन्नवान्भवति य एवं वेदा,—ऽथ यमनूचानं सन्तं
नोपनमेत्सोऽरण्यं परेत्य ब्राह्मणमुपद्रष्टारं कृत्वा चतुर्होतॄन् व्याचक्षीत, ब्रह्मणो वा एतदुदरणं
यच्चतुर्होतारो, ब्राह्मण उपद्रष्टा,—पद्रष्टुरेवान्ते ब्रह्माविरुक्,—स्तदेनमाविर्भूतमाविदं गमयत्य,—थ
यौ विशेपयाताम्,—हं भूयो वेदाहं भूयो वेदे,—त्येष वाव भूयो वेद यश्चतुर्होतॄन् वेद, चतुर्होतारो
वै यज्ञस्य योनि,—श्चतुर्होतृभ्योऽधि यज्ञो निर्मितो, नैनं विशप्तं हिनस्ति, चतुर्होतारं व-
देद्दशमेऽहन्नन्नकामो, ऽन्नं वै चतुर्होतारो, ऽन्तो दशममहरे,—न्तमेव गत्वान्नाद्यमवरुन्द्ध,
एतद्वा अस्यैतद्यज्ञप्रयुक्तमे,—तदनवरुद्धं तदेव प्रयुङ्क्ते, तदवरुन्द्ध, इयं वै सर्पराज्ञी, तस्या
वा एतदुक्थं यच्चतुर्होतारो, होता वदति, स्तुतं वा एतदनुशंसति, न हि स्तुतमननु-
शस्तमस्ति ॥७॥ १९

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते वै समावदेव यज्ञे कुर्वाणा आयन्, यदेव देवा अकुर्वत त-
दसुरा अकुर्वत, तेन व्यावृतमगच्छं,—स्ते देवा अब्रुवन्,—तेमं यज्ञं तिर उपर्यसुरेभ्यस्तं-
स्यामहा इति, तमेतावञ्शो आदायोदक्राम,—न्नग्निर्यजुर्भिः, सविता स्तोमैरि,—न्द्र उक्थामदै,
—र्बृहस्पतिश्छन्दोभिरिति, ते तिर उपर्यसुरेभ्योऽतन्वत, तमेषां यज्ञमसुरा नान्ववायं,—
स्तेन वा एनानपानुदन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरा,—स्तद्य एवं वेद तिर उपरि भ्रातृव्या-
द्यज्ञं तनुते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये,—तैरेव जुहुयात् समृतयज्ञे, चतुर्मिश्र-
तुर्भिरन्वाक्शायं पुरस्तात् प्रातरनुवाकस्यै,—तावान्वै यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तं वृङ्क्ते, संयज्ञो
भवत्य,—यज्ञा इतर, एतैरेव जुहुयात् पुरस्ताद्दीक्षाया, एषा वै प्रत्यक्षं दीक्षा, तामेवालब्धे,—
तैरेव जुहुयात् पुरस्ताद्द्वादशाहस्यै,—ष वै प्रत्यक्षं द्वादशाहं,—स्तमेवालब्धै,—तैरेवातिथ्यमभिमृशेद्,
यज्ञेनैव यज्ञमालब्ध, दक्षिणतो वै देवानसुरा यज्ञमजयं,—स्त उदञ्चः पत्नीभिः सहाग्नीध्रं प्रा-
विशं,—स्तान् पत्नीभिः सह प्रकशाय जिह्मेतोऽसुरा अपावर्तन्त, तांस्तत एवानुत्यापाजयं,

[७] काठ. ९,१५।
[८] मै १,९,१। काठ. ९,१५।

—स्तेतो देवा अभवन्, परासुरा,—स्तथ एवं॰ वेद भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, नास्य भ्रातृव्यो गृहान्न पशूनभ्यारोहत्य,—भि भ्रातृव्यस्य गृहानभि पशूनारोहति य एवं॰ वेद,—तान्येवाशिषेऽनुब्रूयाद्,—मीद्धं पात्नीवतस्य यजति, तृप्ता पत्नी रेतो धत्ते, प्र प्रजया च पशुभिश्च प्रजायत, एतैरेव जुहुयादन्तरा त्वष्टारं च पत्नीश्च सं॰वत्सरं प्रजाकामो, मिथुनं॰ वै त्वष्टा च पत्नीश्च, त्वष्टार॰ वा एतन्मिथुनेऽप्यसाद् प्रजननाय, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, विन्दते प्रजामा,—स्य वीरो जायते, यदि सं॰वत्सरं जुहुयाद्विन्देत्प्रोद्दत्यम् ॥८॥ २०[६०१]

॥ इति प्रथमकाण्डे चातुर्होतृको नाम नवमः प्रपाठकः ॥९॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

चातुर्मास्यानि ।

आग्ने॰योऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रो द्वादशकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरु,—र्मारुतः सप्तकपालो, वैश्वदेव्यामिक्षा, द्यावापृथिवीया एककपालो, वाजिना॰ वाजिनमा,—ग्ने॰योऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावि॰त्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुरै,—न्द्राग्नो द्वादशकपालो, मारु॰त्यामिक्षा, वारु॰ण्यामिक्षा, काय एककपालो, वाजिना॰ वाजिनम,—ग्नयेऽनीकवते प्रातरष्टाकपालो, मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यो मध्यंदिने चरु,—र्मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्यः सर्वासां दुग्धे सायमोदनं, इन्द्रस्य निष्कासो, मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः साकं॰ रश्मिभिः सप्तकपाल, आग्ने॰योऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावि॰त्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरुरै,—न्द्राग्नो द्वादशकपाला, इन्द्राय वृत्रघ्ने चरु,—र्वैश्वकर्मण एककपाल, आग्ने॰योऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावि॰त्रोऽष्टाकपालः, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरु,—र्वायव्या यवागूः शुतिधुग्वै,—न्द्राय शुनासीराय द्वादशकपालः, सौर्य एककपालः षट्कपालः पुरोडाशो धाना मन्थः, प्रतिपुरुषं पुरोडाशा एकश्चाध्यादित्यश्चरुः ॥१॥ १

अग्ने वेर्होत्रं॰, वेर्दूत्यम्,—र्वा अध्वरो अस्थाद,—वतां नो द्यावापृथिवी, स्विष्टकृदिन्द्राय देवेभ्यो भवा,—ऽस्य घृतस्य हविषो जुषाणो वीहि स्वाहा ॥ २

[१] तै १,८,२, ३,४,७ । काठ ९,४-५ । कपि. ८,७-८ । मा श्रौ. १,७,१,५ ।
[२] तै १,८,३-४ । काठ ९,४-५ । कपि ८,७-८ । ऋ. २,९, ३,४४-४७,४९,५०,२०,१७ । वाज १,१३-१४, ३,५२-५५, २२,४ । मा श्रौ. १,७,४ ।

प्रघास्यान् हवामहे मरुतो यज्ञवाहसः । करम्भेण सजोषसः ॥ ३
मो षू ण इन्द्रात्र पृत्सु देवास्तु स्म ते शुष्मिन्नवयाः ॥ ४
मही चिद्यस्य मीढुषो यव्या हविष्मतो मरुतो वन्दते गीः ॥ ५
यद्ग्रामे यदरण्ये यत् सभायां यदिन्द्रिये ।
यदेनश्चकृमा वयं यदप्सुश्चकृमा वयम् ।
तदेकस्यापि चेतसि तदेकस्यापि धर्मणि ।
तस्य सर्वस्यांहसोऽवयजनमसि ॥ ६
अक्रन् कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयोभुवा ।
देवेभ्यः कर्म कृत्वास्तं प्रेत सुदानवः ॥ ७
पूर्णा दर्वे परा पत सुपूर्णा पुनरापत ।
वस्नेव विक्रीणावहा इषमूर्जं शतक्रतो ॥ ८
देहि मे ददामि ते नि मे धेहि नि ते दधौ ।
अपामित्यमिव संभर कौ अम्बादितदते ददत् ॥२॥ ९

अत्र पितरो मादयध्वम् ॥ १०

सुसंदृशं त्वा वयं वसो मघवन् मन्दिषीमहि ।
प्र नूनं पूर्णवन्धुर स्तुतो यासि वशां अनु योजा न्विन्द्र ते हरी । ११
यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम ।
अग्निर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्या उन्निनेतु दुष्कृताज्जातवेदाः ॥ १२

अमीमदन्त पितरो, नमो वः पितर इषे, नमो वः पितर ऊर्जे, नमो वः पितरः शुष्माय, नमो वः पितरो रसाय, नमो वः पितरो यज्जीवं तस्मै, नमो वः पितरो यद्घोरं तस्मै, स्वधा वः पितरो, नमो नमो वः पितरः ॥ एषा युष्माकं पितर, इमा अस्माकं, जीवा वो जीवन्तः इह सन्तः स्याम ॥ १३-१४

[मो षू ण इन्द्रात्र० । ऋ. १,१७३,१० । यदेनश्चकृमा वयम्० । अथर्व. १०,३,८ । पूर्णा दर्वे (दर्वि) परा० । अथर्व ३,१०,७]

[३] मै. १,१०,१९ । तै. १,८,५; १,७,१०,३ । काठ. ९,६ । कपि. ८,९ । वा ३,३१,३०; ३,४६-४८; १५,५५, १७,५७; १९,५८ । काण्व. ३,५३,५७ ३,५१-५३; १६,६६ १८,७७, ३१,५९ । मा श्रौ. १,७,६; १,१,८ । [सुसंदृशं त्वा वय० । ऋ १,८२,३ । यदन्तरिक्षं पृथिवी० । अथर्व ६,१२०,१ । अमीमदन्त...नमो वः...स्याम— अथर्व १८,४,८१-८५ ।

परेतन पितरः सोम्यासो गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्व्येभिः ।
दधाथ नो द्रविण॰ यच्च भद्र॰ रयिं च नः सर्ववीरं नियच्छत ॥ १५
अया विष्ठा जनयन् कर्वराणि स हि घृणिरुरुर्वराय गातुः ।
स प्रत्युदैद्धरुणो मध्वो अग्र॰ स्वा॰ यत् तनूं तन्वामैरयत ॥ १६
अक्षन्नमीमदन्त ह्यव प्रिया अधूषत ।
अस्तोषत स्वभानवो विप्रा नविष्ठया मती योजा न्विन्द्र ते हरी ॥ १७
मनो न्वाहुवामहे नाराशंसेन स्तोमेन । पितॄणां च मन्मभिः ॥ १८
आ न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥ १९
पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः । जीवं व्रात॰ सचेमहि ॥ २०
अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्र॰ हृदिस्पृशम् । ऋध्यामा त ओहैः ॥३॥ २१

आखुं ते रुद्र पशुं करोम्ये,—ष ते रुद्र भाग,—स्तं जुषस्व मह स्वसाम्बिकया स्वाहा ॥ २२
अवाम्ब रुद्रमदिमह्यव देवं त्र्यम्बकम् ।
यथा नो वस्यसस्करद्यथा नः श्रेयसस्करत् ॥ २३
यथा नो भूयसस्करद्यथा नः प्रतरं तिरादयथा नो व्यवसाययात् ।
भेषजं गवे अश्वाय पुरुषाय भेषजम् ।
अथो अस्मभ्यं भेषज॰सुभेषज॰यथासति सुगं मेषाय मेष्यै ॥ २४
त्र्यम्बक॰ यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ २५
रुद्रैष ते भाग,—स्तेनावसेन परो मूजवतोऽतीहि ॥ २६
पिनाकहस्तः कृत्तिवासा अवततधन्वा ॥४॥ २७
देवाश्च वा असुराश्चास्मिँल्लोक आसन्, तस्मै प्रजापतिरकामयत, . आसुरानुदेय, प्रजाः सृजेयेति,

---

आ यात (परेतन) पितरः० । अथर्व. १८,४,६०–६३ । अया विष्ठा० । अथर्व ७,३,१ । अक्षन्नमी० । ऋ. १,८२,२, अथर्व. १८,४,६१ । मनो न्वाह्वामहे० । ऋ. १०,५७,३ । आ न एतु० । ऋ. १०,५७,४ । क्रत्वे दक्षाय जीवसे । अथर्व. ६,१९,२ । ज्योक् च सूर्यं दृशे । अथर्व १,६,३ । पुनर्नः पितरो० । ऋ. १०,५७,५ । अग्ने तमद्याश्व० । ऋ. ४.१०,१; सा. ४३४,१७७७]

[४] मै. १,१०,२० । तै १,८,६ । काठ ९,७ । कपि. ८,१० । वा. ३,५७–६१ । काण्व ३,६५–६८,७०,(६९) । [त्र्यम्बकं यजामहे…मृतात् । ऋ. ७,५९,१२ । त्र्यम्बकं यजामहे…मुतः । अथर्व १४,१,१७]

स चातुर्मास्यान्यपश्य,—चातुर्मास्यैर्वै सोऽसुरान् प्राणुदत, चातुर्मास्यैः प्रजा असृजत, तथ एवꣳ विद्वाꣳश्चातुर्मास्यैर्यजते प्र भ्रातृव्यं नुदते प्र प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, ऽग्निष्टोमाद्वैश्वदेवꣳ यज्ञक्रतुं निर्मीय प्रजापतिः प्रजा असृजतो,—क्थ्याद्वरुणप्रघासान् यज्ञक्रतुं निर्मीयेमाः प्रजा वरुणेनाग्राहय,—दतिरात्रात् साकमेधान् यज्ञक्रतुं निर्मायेन्द्रो वृत्रमहन्, त्सृष्टा वा अन्याः प्रजा आसन्नसृष्टा अन्या, अथ प्रजापतिरकामयत, प्रजाः सृजेयेति, सꣳवत्सरो वै यज्ञो, यज्ञः प्रजापतिः, स एते मिथुने पयसी आत्मन्नधत्तोधन्यं च वंहं चा,—ऽथैताभ्यो देवताभ्य एतानि हवीꣳषि भागं निरवपत्, तैः प्रजा असृजत, ऋतुभ्यो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, ऋतवो वा एतानि पञ्च हवीꣳषि, पञ्च ऽऋतव,—स्ततः प्रजायते, ऽग्निरेव प्रावापयत्, सोमो वै रेतोऽदधा,—न्मिथुनꣳवा अग्निश्च सोमश्च, सविता प्रासुवत् प्रजननाय, सꣳवत्सरो वै सविता, द्वादश मासाः सꣳवत्सर,—स्तस्माद्द्वादशकपालो, ऽथोवैश्वदेवत्वायैव द्वादशकपाल, उपाꣳशु यजत्य,—निरुक्तो हि सꣳवत्सरः, सरस्वत्येव सृष्टासु वाचमदधात्, पूषणं प्रतिष्ठामभ्यसृज्यन्त, वाग्वै सरस्वती, पशवः पूषा, मिथुनꣳ वाक्च पशवश्च, मध्यतः प्रजापतिनासृज्यन्ता,—ऽन्ततो मिथुनाद्विपूचीः प्राजायन्त, तन्मध्यत एवैतत् प्रजापतिना सृज्यन्ते, ऽथाद्गो ऽन्ततो मिथुनाद्विपूचीः प्रजायन्ते, वार्त्रघ्नानि वा एतानि हवीꣳष्य,—ग्निना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमहन्, त्सोमेन राज्ञा सवितृप्रसूतः सरस्वत्या चेत्रा पूष्णꣳ वीर्येणान्वातिष्ठत्, विजितिर्वा एतानि हवीꣳषी,—न्द्रो वै वृत्रमहन्, त्सं विष्वङ् वीर्येण व्याछिंद, तदिदꣳ सर्वं प्राविशदप ओषधीर्वनस्पतीꣳ,—स्तं नु देवा अश्राम्यꣳ,—स्तत्समनयꣳ,—स्तत्साज्ञाय्यस्य साज्ञाय्यत्वं, तथ एवꣳ विद्वान्त्साज्ञाय्येन यजत ऋध्नोति ॥५॥ २८

मिथुनꣳ वै दधि च शृतं चा,—ऽथ यत् संꣳसृष्टमाण्डमिव मस्त्विव परीव दहशे गर्भ एव स, तपसो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, तपस्त्वꣳ वा एतद्गच्छति य शृतत्वं गच्छति, ततः प्रजायते, ऽथैषा वैश्वदेꣳव्यामिक्षा, प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता वैश्वदेवेनैवासृजत, तस्मादिमा वैश्वदेवीः प्रजा, विश्वान् देवान् यजति, स्तोका वै विश्वे देवा,—स्तान् वा एतद्यजत्य,—थो अमुतःप्रदानाद्धि मनुष्या यज्ञमुपजीवन्ति, योनिर्वा एष प्रजानां, त मरुतोऽभ्यकामयन्त, ततोꣳऽहोगृहीता असृज्यन्त, यत्स्वतवद्भ्यः स्वत्वायैव निष्कृत्यं, प्रजननो वा एष पशूनाꣳ, यन्मा-

[५] तै. ब्रा. १,६,१-७।
[६] का०. ३६,१। तै ब्रा. १,६,७।

-रुतः सप्तकपालो भवति, सप्त हि मरुतो, विण्मरुतो, ऽथो निरवग्या एव मारुतो, ऽथो ग्राम्यमेवैतेनान्नाद्यमवरुन्द्धे ॥६॥ २९

ता वैश्वदेवेन सृष्टा विषूचीर्व्युदायꣳ,—स्ताः प्रजापतिर्द्यावापृथिवीयेन पर्यगृह्णाद्, यद् द्यावापृथिवीयः प्रजानाꣳ सृष्टानां परिगृहीत्यै, यदेककपालस्तेन प्राजापत्यः, प्रजापता एव देवतासु प्रतितिष्ठति, यजमानो वा एककपाल, आहवनीयः स्वर्गो लोको, यत् सर्वहुतं करोति हविर्भूतमेवैनꣳ स्वर्गं लोकं गमयति, यजमानꣳ वै ह्वलन्तं प्रजा अनुह्वलन्ति, यजमानं प्रतितिष्ठन्तं प्रजा अनुप्रतितिष्ठ,—न्त्यजुहोत३व्यः प्रतिष्ठित्यै, सर्वहुतं करोति प्रतिष्ठित्यै, यजमानो वा एककपालः, पशवो घृतं, तदभिपूर्यः, पशुभिरेवैनꣳ समर्धयति, यदभिपूरयेदधरमेनं पशुभ्यः कुर्या,—दभुञ्जन्त एनं पशवा उपतिष्ठेयु,—रावि: पृष्ठः कार्यः, पशुभ्य एवैनमुत्तरमक,—भुञ्जन्त एनं पशवा उपतिष्ठन्ते, तन्न स्वक्ष्यं,—मभिपूर्य एवं, न हि पशवो न भुञ्जन्ति, यत् प्राङ् पद्येत यजमानः प्रमीयेत, यद्दक्षिणा प्रजामस्य निर्दहेद्, यत् प्रत्यङ् पत्नी प्रमीयेत, यदुदङ् पशूनस्य निर्दहेद्, यदुत्तानः पतेत् पर्जन्योऽवर्षुकः स्यात्, पुनरादायाभिघार्य होत३व्यो यजमानस्य प्रतिष्ठित्यै, वरो दक्षिणा, वरेणैव वरꣳ स्पृणोत्या,—त्मा हि वर,—स्त्रेधासंनद्धं बर्हिर्भवति, त्रेधासंनद्ध इध्म,—स्त्रेधाविहितानि चातुर्मास्यानि, सꣳवत्सरꣳ वै चातुर्मास्यानि, सꣳवत्सरेणाग्निं मन्थन्त्य,—ग्निꣳ वै प्रजा अनुप्रजायन्ते, प्रजननो वा एष मथ्यते, ऽथो प्राणꣳ वा एतद्यजमानाय जनयन्ति, वसन्ता यष्टव्यं प्रजननाय, प्रवणे यष्टव्यं प्रजननाय, नोत्तरवेदिमुपवपन्ति प्रजननाय, प्रस्वो भवन्ति, प्र मा जनयानीति, पशवो वै पृषदाज्यं, नानारूपा वै पशव,—स्तस्मान्नानारूपमाग्नेयं घृतम्,—न्द्रं दध्यै,—न्द्राग्नं पृषदाज्यं देवतया, प्राणापानौ वा इन्द्राग्नी, मिथुनं प्राणापानौ, मिथुनंयोनयः प्रजा, मिथुनात् खलु वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते, तन्मिथुनं, तस्मादेव मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते, यदि वसन्ता यजेत द्विरुपस्तृणीयात्, सकृदभिघारये,—दोषधयो वै पशवा, ओषधीष्वेव पशून् प्रतिष्ठापयति, यदि प्रावृषि यजेत सकृदुपस्तृणीयाद्, द्विरभिघारयेद्, वृष्ट्यैव पशूनभिजिघर्ति ॥७॥ ३०

प्राणेभ्यो वै ताः प्रजाः प्राजायन्त, प्राणा वा एतानि नव हवीꣳषि, नव हि प्राणा,

---

[७] काठ ३६,१-२ । तै ब्रा १,६,३ ।

[८] काठ ३६,२-३ । तै ब्रा १,६,३ ।

आत्मा देवता, ततः प्रजायते, नव प्रयाजा, नवानुयाजा, द्वा आज्यभागा, अष्टौ हवीꣳष्य,—थैते समवद्यति, वाजिनो यजति, तत् त्रिꣳशत्,—त्रिꣳशदक्षरा विराड्, विराजेव प्रतितिष्ठति, विराजो वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत, विराजो वा एतद्योनेर्यजमानः प्रजायते, त्रिꣳशत् त्रिꣳशद्धि रात्रयो मासो, यो मासः स सꣳवत्सरः, सꣳवत्सरः प्रजापति,—स्तत् प्रजापतेश्च वा एतद्विराजश्च योनेर्मिथुनाद्यजमानः प्रजायता, एकैकया वा आहुत्या द्वादश द्वादश रात्रीरयुवत, ता यावतीः संख्याने तावतीः सꣳवत्सरस्य रात्रयः, सꣳवत्सरमेन भ्रातृव्याद्युवते, वैश्वदेवेन चतुरो मासोऽयुवत, वरुणप्रघासैः पराꣳश्चतुरः, साकमेधैः पराꣳश्चतुर,—स्तानेव भ्रातृव्याद्युवत, ऋतुयाजी वा अन्यश्चातुर्मास्यया३ज्यन्यो, यो, वसन्तोऽभूत् प्रावृडभूच्छरदभूदि,—ति यजते स ऋतुयाज्य,—थ यस्त्रयोदशं मासꣳ संपादयति त्रयोदशं मासमभियजते स चातुर्मास्यया३ज्य,—जूꣳस्त्रीनिष्ट्वा चतुर्थमुत्सृजेत, ऋजू द्वौ परा इष्ट्वा तृतीयमुत्सृजेत, ये वै त्रयः सꣳवत्सरास्तेषाꣳ षट्त्रिꣳशत् पूर्णमासा, यौ द्वौ तयोश्चतुर्विꣳशति,—स्त३द्येऽमी षट्त्रिꣳशत्यधि तानस्यां चतुर्विꣳशत्यामुपसंपादय,—त्येष वाव स त्रयोदशो मास,—स्तमेवैतत् संपादयति, तमभियजते, वैश्वदेवेन यजेत पशुकामो, न वरुणप्रघासैर्न साकमेधैः, सर्वो वै पुरुषः साहस्रो जायते, यावत्तरसꣳ३त्वेवैति, प्रजननꣳ वा एतद्धविर्यद्वैश्वदेवꣳ यद्वैश्वदेवेन यजते प्रजननाय वा एतद्यजते, स्वां मात्रां गच्छानीति, स यदा सहस्रं पशून् गच्छेदथ वरुणप्रघासैर्यजते, यदेवादः सहस्रमगꣳस्त-स्यैतदꣳहोऽवयजति ॥८॥ २१

यद्बर्हिः प्रयाजेषु यजत्योषधीस्तद्यजति, यद्बर्हिरनुयाजेषु फलं तद्, यद्बर्हिर्वारितीनाꣳ यदेवादः फलात् प्रजायते तदेतद्यजति, यद्दुर उपस्थं तद्, यदुषासानक्ता व्युष्टिं चैव निम्रुक्तिं च, यज्जोष्ट्री यदेव जातं च जनिष्यमाणं च, यदूर्जाहुती यदेवात्ति च, पिबति च, यद्दैव्या होतारेम एव, यत्तिस्रो देवी,—र्वाग्वै तिस्रो देवी,—र्वाचꣳ वा एतद्यजत्य,—थो छन्दाꣳसि वै वाक्, छन्दाꣳसि वा एतद्यजति, तनूनपाद्धि यज्ञोऽप्रसूतो, नराशꣳसः प्रसूत,—स्तस्मात् तनूनपातं प्रयाजेषु यज,—त्यप्रसूतो हि तर्हि यज्ञ,—स्तस्माद् नराशꣳसमनुयाजेषु यजति, प्रसूतो हि तर्हि यज्ञो, वनस्पतिꣳ यजति, सोमो वै वनस्पतिः, सौमीरिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति, त्वष्टारꣳ यजति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, वाजिनो यजति, पशवो वै वाजिन,—स्तान् वा

[९] काठ. ३६,३-४। तै ब्रा १,६,१।

एतद्यजत्य,—थो छन्दांꣳसि वै वाजिन,—श्छन्दाꣳसि वा एतद्यजति, पशवो वै वाजिन,—स्तेभ्य संꣳस्थाप्यꣳ, यत्संꣳस्थापयेत् तानेव संꣳस्थापये,—दसंꣳस्थिता३ह्येते सुदादि प्रजायन्ते, न वा एष संयज्ञ इव, संꣳस्थिते हि प्रहृतेषु परिधिषु जुहोति, यदन्यवानꣳयजति तेन यज्ञः क्रियते, ऽनुयजति समिष्ट्या एवं प्रतिष्ठित्यै, बर्हिरनुपिञ्जन् गृह्णात्य,—पर्भेष्वेव रेतो दधात्य,—ध्वेङ्गुरासीनो यजत्य,—ध्वेङ्गुवो हि पशवः पशुषु रेतो दधत्य,—थो ऊर्ध्वेङ्गुर्हि प्रजापतिः प्रजा असृजत, दिग्भ्यो जुहोती,—मा एव दिशो रसेन व्युनक्ति, प्राचीमुत्तमां जुहोति, प्राचीमेव दिशं पुनरुपावर्तन्ते, समुपह्वयन्ते, सोमपीथ इव३ह्येष, ऋत्विजः प्राश्नन्ति॥ वाजिनो मे यज्ञꣳ वहान् ॥ इति समावच्छो भक्षयन्ति, समावच्छ एव वाजꣳ विभजन्त, आत्मना प्राश्नात्या,—त्मन्नेव वाजं धत्ते ॥ ९ ॥ ३२-३४

ता वैश्वदेवेन सृष्टास्तस्मिꣳस्तरुणिमनि वरुणोऽगृह्णात्, तदाहुर,—ति वै ताः प्रजापतिमचरꣳ,—स्ता अतिचरन्तीर्वरुणेनाग्राहयत्, तस्मात् पिता नातिचरितवा इति, वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत, तस्य मरुतो हव्यꣳ व्यमथ्नत, ततोऽꣳहोगृहीता असृज्यन्त, ताभ्यो भेषजमैच्छत्, तद्वा आत्मन्नेवैच्छत्, स एतत् पय आत्मनोऽधि निरमिमीत, तेनाभ्योऽꣳहोऽन्वायजत्, तदꣳहसो वा एषावेष्टिर्यद्वरुणप्रघासा, यद्वरुणप्रघासैर्यजेत सर्वस्याꣳहसोऽवेष्ट्यै, जग्धाद्धि ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णात्, तस्माद्वरुणप्रघासा, यावत् कुमा३रेऽम्णो जातं एनस्तावदस्मिन्नेनो भवति यो वरुणप्रघासैर्यजते, सावि३त्रोऽष्टाकपालो भवति, गायत्रो वै देवानाꣳ सविता द्वादशकपाल ऐन्द्राग्नो देवतया, यद्धि तद्वरुणगृहीता अवेव्लीयन्तेव तदास्विन्द्राग्नी बलमधत्ताꣳ, शिथिरा वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णात्, तास्विन्द्राग्नी बलमधत्ता,—मोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजो वा एतद्वीर्यं मध्यतः प्रजानां धीयते, न वै ताः प्राणꣳ,—स्ता अप्राणतीर्वरुणोऽगृह्णात्, प्राणापानौ वा इन्द्राग्नी, प्राणापानौ वा एतन्मुखतः प्रजानां धीयते, अथैतानि पञ्च हवीꣳषि संतत्यै, निरवत्यै मारुती, निर्वरुणत्वाय वारुणी, कन्त्वाय कायो, यद्धि तद्वरुणगृहीताभ्यः कमभवत् तस्मात् कायः, प्रजापतिर्वै कः, प्रजापतिर्वै ताः प्रजा वरुणेनाग्राहयद्, यत् काय आत्मन्नेवैना वरुणान् मुञ्चति ॥१०॥ ३५

ऋतꣳ वै सत्यꣳ यज्ञो, ऽनृतꣳस्त्र्य,—नृतꣳ वा एषा करोति या पत्युः क्रीता सत्यथान्यैश्चरत्य,—नृतमेव निरवदाय ऋतꣳ सत्यमुपैति यन्मिथुया प्रतिब्रूयात्, प्रियतमेन याजयेद,—थ

[१०] काठ. ३६,५। तै. ब्रा. १,६,४।
[११] काठ. ३६,६। मा. श्रौ १,७,४। तै. ब्रा. १,६,५; १,४,४।

यद्वाचंयुति मेध्यामेवैनां करोत्या,—मपा भवन्ति सर्वस्याꣳहसोऽवेष्ट्यै, यन्मृज्येयुरनवेष्टमꣳहः स्यात्, पात्रेभ्यो वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाद्, यत् पात्राणि पात्रेभ्य एवैना वरुणान् मुञ्चति, प्रतिपुरुषं भवन्ति, प्रतिपुरुषमेवाꣳहोऽवयजत्यै,—कमधि भवति, गर्भेभ्यस्तेन निरवदयते, ऽन्नाद्वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाञ् शूर्पेणान्नं बिभ्रति, तस्मान् शूर्पेण जुहुतः, स्त्रीपुꣳसौ जुहुतो, मिथुना एव प्रजा वरुणान् मुञ्चतः, पुरस्तात् प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतः, पुरस्तादेवाꣳहोऽवयजतो, यत् पात्राणि, ये एव द्विपादः पशवो मिथुनास्तेषामेतत् पुरस्तादꣳहोऽवयजतो, ऽथ यन्मेषश्च मेषी च, ये एव चतुष्पादः पशवो मिथुनास्तेषामेतदुपरिष्टादꣳहोऽवयजत, उभयत एवाꣳहोऽवयजतः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च ॥ ११ ॥ ३६

यद्वै प्रजा वरुणो गृह्णाति शम्यं चैव यवं चापि न गृह्णाति, हेमन्तो हि वरुणो, या एवावरुणगृहीतौ ताभ्यामेवैना वरुणान् मुञ्चति, वरुणो वै यवो वरुणदेवत्यः, स्वेनैवैना भागधेयेन वरुणान् मुञ्चत्य,—नृताद्वै ताः प्रजा वरुणोऽगृह्णाद्, यदेतावनृतपशू अनृतादेवैना वरुणान् मुञ्चतो, मिथुनौ भवतो, मिथुना एव प्रजा वरुणान् मुञ्चतो, लोमशौ भवतो मेध्यत्वाय, ये हि पशवो लोम जगृहुस्ते मेधं प्रापुः, शमीपर्णानि भवन्ति शन्त्वाय, मूर्जो वै नामैष वृक्षः, कार्या एतस्य स्रुचः, प्रजापतिर्वा अन्नाद्यमवरुन्धं नाशक्नोत्, तं शतेध्मेनावरुन्द्ध, परःशतानि कार्याण्यन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, सहस्रेध्मो ह त्वेवाꣳहसोऽवेष्टिꣳ विन्याच, परःसहस्राणि कार्याणि सर्वस्याꣳहसोऽवेष्ट्यै, यदा पात्राणि जुहुत्यथाग्निꣳ संमार्ष्टि, यस्मिन्नेवाꣳहोऽवायाक्षुस्तस्मिन्नुत्पूते देवता यजा, इतीन्द्रो वै यतीन्त्सालावृकेयेभ्यः प्रायच्छत्, तेषाꣳवा एतानि शीर्षाणि यत् खर्जूराः, सोमपीथो वा एषोऽस्या उदपद्, यत् करीराणि, सौम्यानि वै करीराणि, गामी ह त्वेवाहुतिरमुतो वृष्टिं च्यावयति, यत् करीराणि भवन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै ॥१२॥ ३७

प्रजापतेर्वा एतज्ज्येष्ठं तोकꣳ यत् पर्वता,—स्ते पक्षिण आसꣳ,—स्ते परापतमागत यत्र यत्राकामयन्ता,—ऽथ वा इयं तर्हि शिथिरासीत्, तेषामिन्द्रः पक्षानछिनत्, तैरिमामदृꣳहद्, ये पक्षा आसꣳस्ते जीमूता अभवꣳ,—स्तस्मादेते सदा पर्वतमुपप्लवन्ते, योनिर्ह्येषामेष, ततो यः प्रथमो रसः प्राक्षरत् तानि करीराण्यभवꣳ,—स्तदेतदुत प्रावृषि जीमूताः सृजन्ते, यजन्ते वरुणप्रघासैः,

[११] काठ ३६,६-७। तै ब्रा १,६,४,५।
[१२] काठ ३६,७। श ०२,०३,३८,५० । काप ३३ ७ ३८,७४।
मै० १०

करीराणि भवन्ति, वृष्टिं तैः संतनोति, तस्मात् तर्हि भूयिष्ठꣳ वर्षति, वृष्टिꣳ हि संतनोति, न वै वैश्वदेव उत्तरवेदिमुपवपन्त्यु,—पात्र वपन्ति, प्रजाताः प्रजाः प्रतिगृह्णादिति, येयमुत्तरा वेदिर्या अग्नीः प्रजास्तासामेषा योनि,—स्ता एतामनुप्रजायन्ते, येयं दक्षिणा वेदिर्या आद्याः प्रजास्तासामेषा योनि,—स्ता एतामनुप्रजायन्त, उभयीरेव प्रजाः प्रजनयत्यन्नीश्चाद्याश्चा,—ऽयꣳ वाव हस्ता आमीन्नाय, तद्येयं दक्षिणा वेदिस्तयेमममविन्दꣳ,—स्तस्मादेष एतस्य परिवेष्टा, कनीयान् हि, तस्मात् कनीयान् ज्यायाꣳसं परिवेवेष्टि, समे प्राची भवतः, समौ३हीमौ प्राञ्चौ हस्ता असंभिन्ने भवतः सर्वस्याꣳहसोऽवेष्टयै, यत्संभिद्युरनवेष्टमꣳहः स्यादे,—कस्यां पश्चात् संभिनत्त्यनुमतत्या, उपेमाꣳ वपति, नेमामन्वभ्यारोहयत्, क्षत्रꣳ वा इन्द्रो, विण्मरुतो, नाना यजतः पापवसीयमस्य व्यावृत्त्यै, यदेवाध्वर्युः करोति तत् प्रतिप्रस्थाता करोति, तस्माद्यद्राजा करोति तद्विट्करोति, न वै वैश्वदेवे त्रिꣳशदाहुतयः सन्ति न साकमेधेषु, वरुणप्रघासेषु वाव त्रिꣳशदाहुतयो, वैराजो वै पुरुषो, दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा, यत्तर्ह्यवभृथमभ्यवयन्ति यजमानस्य निर्वरुणत्वाय, यद्वै यज्ञस्य स्वगाकृति न प्राप्नोति तद्वरुणो गृह्णाति, यन्निष्कापेणावभृथमभ्यवयन्ति, यदेवात्र वरुणस्य न्यक्तं तस्यैषा निरवत्तिर,—नपेक्षमाणा आयन्ति वरुणस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव वरुणं निरवदयन्ता, एधोऽस्येधिषीमहीति, निर्वरुणा एव भूत्वैधितुमुपयन्ति, समिदसि समेधिषीमही,—ति समिद्ध्या एव ॥१३॥
२८

प्रजाः सृष्ट्वाꣳहोऽवयजत् सोऽकामयत, वृत्रꣳ हन्यामिति, स एताभिर्देवताभिः सयुग्भूत्वा मरुद्भिर्विशाग्निनानीकेनोपप्रायत, स वृत्रमेत्य वृत्रं दृष्ट्वोरुस्कम्भगृहीतोऽनभिधृष्णुवन्नतिष्ठत्, तं मरुतोऽध्यैयन्त, तेऽत्यैषꣳ,—स्तस्य यदा मर्मागच्छन्नथाचेष्टत्, सꣳ वा एनं तदतपꣳ,—स्तस्मात् सांतपना, अग्निना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमहꣳ,—स्तदनीकत्वायैवैषो, ऽथो अग्निर्वै देवानाꣳ सेनानी,—स्तत्सेनोत्थापनीयमेवैतादि,—न्द्रो वै वृत्राय वज्रमुद्यमं नाशक्नोत्, स एवं मरुद्भ्यो भागं निरवपत्, तꣳ वीर्याय समतपꣳ,—स्तं तेन वीर्येणोदयच्छन् त्सꣳ वा एनं तदतपꣳ,—स्तस्मात् सांतपना, मध्यंदिने चरुनिरुप्य,—स्तर्हीमा अन्ता तपति, चरुः स्यात्, तꣳ हि सन्नस्तपति, देवा वै वृत्रस्य मर्म नाविन्दꣳ,—स्तं मरुतः क्षुरपविना व्यपुः, सꣳ वा एनं तदतपꣳ,—स्तस्मात् सांतपनाः ॥१४॥ ३९

[एधोऽस्येधिषीय (महि) समिदसि समेधिषीय (महि)। अथर्व ७,९४,५]

[१४] काठ ३६,८। तै ब्रा, १,६,६,३।

ते वै श्वो भूते वृत्र४ हनिष्यन्त उपावस४,—स्तेऽब्रुवन्, कस्य वाहेद४ श्वो भविता कस्य वा पचतेति, त एतमोदनमपच४,—स्तेनु पशूनाचिकयु,—स्तेऽविदु,—र्यतरान् वा इमे उपाव्रत्स्यन्ति त इदं भविष्यन्तीति, तेभ्यो वा एतेन प्रातिष्ठ४,—स्तानेतेनायछ४,—स्तान् पशूना४ वार्वेपा युति,—स्ते वै श्वोविजयिनोऽवस४,—स्तेऽब्रुवन्, कस्य वाहेद४ श्वो भविता कस्य वा पचतेति, त एतमोदनमपच४,—स्तेऽब्रुवन्, माहुतमशिष्मेति, तं मरुद्भ्यो गृहमेधेभ्योऽजुहवुः, पशवो वै मरुतो गृहमेधाः, पशुभ्यो वै तं तमजुहवु,—स्ते वै स४यत्ता आम४,—स्तेऽसुरा देवेभ्यः क्षुधं प्राहिण्व४,—स्तां देवाः प्रतिश्रुत्यैतमोदनमपचन्, स्सा देवेषु लोकमविता पुनरसुरान् प्राविशत, ततो देवा अभवन्, परासुरा,—स्तद्य एवं४ विद्वानेतमोदनं पचति भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्य,—पि प्रतिवेशं पचेद्भ्रातृव्यायैव क्षुधं प्रहिणोति, यद्वै चातुर्मास्यानां पाकयज्ञस्यैव तद्रूपं पशव्यं, पशव्यो गृहमेधो, न प्रयाजान् यजति नानुयाजान, न सामिधेनीरन्वाहा,—ऽऽज्यभागौ यजति यज्ञताया, अग्नये समवद्यत्य,—ग्निर्वै समिष्टि,—र्ग्निः प्रतिष्ठितिः, समिष्ट्या एव प्रतिष्ठित्या, इडामुपह्वयन्ते, पशवो वा इडा, पशव्यो गृहमेध,—स्तस्मादिडामुपह्वयन्ते, निष्कापं निदधात्यनुसंतत्य ॥१५॥

तेषा४ वा उभयेषामिन्द्रः प्रावसत, तं देवा एतमिन्द्राय भागं न्यदधुर,—स्मात्स् श्वो निहितभागो घृणता, इत्युपभ्रमाह्वयन्ती,—न्द्र४ वा एतं निह्वयन्ते, रूपयो वषट्कारो, ऽथो असुराणा४ वा एतं ह्युपभ्रमत्याह्वयन्त्य,—स्मान् प्रजनयादिति, संवत्सा गावो वसन्ति साकमेधत्वाय, यत्स्त्र्युश्नाति साकमेधत्वाय, यत्स्त्री नाश्नीयादसाकमेधाः स्युर,—थ यत्स्त्र्युश्नाति साकमेधत्वाय, निर्ऋतिर्वा एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यत्स्त्र्युश्नाति, निर्ऋतिर्हि स्त्री, निर्ऋतिगृहीता वै दर्वि,—स्तास४ ह्युपचरत्ये,—व खलु वै स्त्रिया हस्तो यद्दर्वि,—र्यद्दर्व्या जुहोति निर्ऋतिगृहीतयैव निर्ऋतिं निरवदयते, स वै श्वो भूते वृत्र४ हन्तुमुपप्लायत, तं मरुतः परिक्रीडन्त आम४,—स्तेऽस्याप्त्वा व्यनय४३,—स्तेऽभ्युधर्षय४,—स्तस्मात् क्रीडय,—स्ते वै स४युता आम४,—स्ते देवा असुराणां परमन्तं न पराभव४,—स्ते मरुतः क्रीडान् क्रीडतोऽपापदय४,—स्तास्त्रिनमनसो वा इमं ईति, तेभ्यो वा एतं भागं निरवप४,—स्ततो वा अजय४,—स्तांज्जित्वा एतं३पो, उमो वा आदित्य इन्द्रो, रश्मयः क्रीडयः, साकं४ रश्मिभिः प्रचरन्ति विजित्यै, देवा वै वृत्र४ हत्वा न व्य-

---

[१५] क० ३६,९ । तै० ब्रा० १,६,६४ ।
[१६] क० ३६,९-१० । तै० ब्रा० १,६,७ ।

जानᳲ,—स्तं मरुतः क्रीडयोऽभ्यक्रीडᳲ,—स्तस्मात् क्रीडयो, ऽथैतानि पञ्च हवींᳲषि संतत्या,
अथैष ऐन्द्राग्न, इन्द्राग्नी एवास्मै वज्रमन्वभिभृताभि,—न्द्राग्नी अस्मै वज्रमभ्यवहताम,—थैष ऐन्द्र,
उद्धारᳲ वा एतमिन्द्रा उदहरत, वृत्रᳲ हत्वा तदुद्धार एवास्यैष भाग एव, तस्माद् राजा संग्रामं
जित्वोदाजमुद्जते, ऽथैष वैश्वकर्मणो, विश्वानि मे कर्माणि कृतान्यासन्निति, विश्वकर्मा
हि, सोऽभवद्वृत्रᳲ हत्वा,—ऽथैष आघार आहुतीनाᳲ संतत्यै त्रिᳲशत्त्वाय ॥१६॥ ४१

प्रजाः सृष्ट्वाᳲहोऽव्ययज्य वृत्रᳲ हत्वा ते देवा अमृतत्वमेवाकामयन्त, स्वर्गो वै लोकोऽमृतत्वᳲ,
सᳲवत्सरः स्वर्गो लोको, यद् द्वादशाहुतयोऽमृतत्वमेव तेन स्पृणोत्या,—पद्वा एतत् सᳲवत्सरम,—
ति वा एतत् सᳲवत्सरमक्रमीद्, यद् द्वादशाहुतयः सᳲवत्सरमेव पुनरभिपर्यावर्तता, आपद्वा एतत्
सᳲवत्सरᳲ, सᳲ वा एतत् सᳲवत्सरमकृक्षद्, यत् षट् षट् संपादयति, षड्वा ऋतव,—स्तान्
वा एतत् संपादयति, तान्विपादयति, तानुविपद्यमानानन्वापिपद्यता, आपद्वा एतत् सᳲवत्सरं,
पितरो वा ऋतव,—स्तान् वा एतत् प्रजनयति, तान् प्रजायमानाननु प्रजायते, ततः प्रजायत,
एतद्वा अस्य सᳲवत्स३रो३ऽभीष्टोऽभूद्,—भीष्टा ऋतवो, ऽथ वा अस्य पितरोऽनभीष्टा, य-
देष पितृयज्ञस्तेनैवास्य पितरोऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, दक्षिणतो निरुप्यं, दक्षिणा हि पितृणा-
म,—थो आहु,—रुभयत एव निरुप्यमि,—त्युभये३ह्रीज्यन्ते, तन्न सृक्ष्यं, दक्षिणत एव नि-
रुप्यं, दक्षिणा हि पितृणाᳲ, षट्कपालः पुरोडाशो भवति, षड्वा ऋतव,—स्त एवास्यैतेना-
भीष्टाः प्रीता भवन्ति, न वै धानाभिर्न मन्थेन यज्ञो, यदेष पुरोडाशस्तेन यज्ञो, ऽथैता
धानाः, स्वधा वा एता अमुष्मिह्लोके, ऽथो अपरिमिता वै सᳲवत्सरस्य रात्रय,—स्ता एवा-
स्यैताभिरभीष्टाः प्रीता भवन्ति, न वै धानाभिर्न पुरोडाशेन पितृयज्ञो, यदेष मन्थस्तेन पितृ-
यज्ञो, ऽभिवान्यायाा गोर्दुग्धे स्यात्, सा हि पितृणां, नेदिष्ठं दक्षिणासीना उपमन्थति,
दक्षिणा हि पितृणामि,—कयोपमन्थत्ये,—का हि पितृणा,—मिक्षुशलाकयोपमन्थति, सा हि पि-
तृणां, न प्राच्युद्धत्सा, पितृयज्ञो हि, न दक्षिणा, यज्ञो३ह्यु,—भे दिशा अन्तरोद्धन्त्यु,
—भये३ह्रीज्यन्त, उपमूलं बर्हिर्दाति, तेन पितृणाᳲ, यदूर्ध्वमूलं तेन देवाना,—मुभये ३ह्री-
ज्यन्ते, परिश्रयन्त्य,—न्तर्हिता वा अमुष्मादादित्यात् पितरो, ऽथो अन्तर्हिता हि देवेभ्यश्च
मनुष्येभ्यश्च पितर,—स्तस्मात् परिश्रयन्ति, समन्तं, बर्हिः परिस्तृणाति, समन्तᳲ ३ह्रीम ऋ-
तवः परिविष्टा, अथो समन्तान्मा पितरोऽभिसमागच्छानि,—त्यमुष्मिन् वै पूर्वस्मिन्नितरा देवता

[१७] काठ ३६, ११-१२। तै ब्रा १,६,८।

इज्यन्ते, यत्तत्र जुहुयादाहुतीः संसृजेत्, समदं कुर्याद्, गार्हपत्ये शृतं कुर्वन्ति यज्ञताया, ओदनपचनादग्निमाहरन्ति, तत् स्विन्नान्यता आहरन्ति ॥१७॥ ४२

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि । उशन्नुशत आवह पितॄन् हविषे अत्तवे ॥ ४३

इत्यन्वाहो,—शन्तो हि पितरो, ऽनुष्टुभमन्वाहा,—ऽन्तो वा अनुष्टुब,—न्तः पितर,—स्तस्मादनुष्टुभमन्वाहै,—कामन्वाहै,—कलोका हि पितरस्त्रि,—रन्वाह, तृतीये हि लोके पितरो, यदेकामन्वाह तेन पितृणां, यत्त्रिस्तेन देवाना,—मुभये २ह्ीज्यन्ते, न होतारं वृणीते नार्षेयं, मृत्योरेवैना उत्सृजत्य,—प्रबर्हिषः प्रयाजान् यजति, प्रजा वै बर्हिः, प्रजा एव मृत्योरुत्सृजति, संव्ययते वै मनुष्येभ्यः करिष्यन्, दक्षिणतो देवेभ्या उपव्ययते, ऽथात्र प्राचीनावीतिन भव्यं व्यावृत्त्यै, दक्षिणतोऽवदायोदङ्ङतिक्रम्य दक्षिणा तिष्ठन् जुहोति, दक्षिणा हि पितृणां, सोममग्रे यजति, सोमो वै पितृणां देवता, पितृदेव२त्यः सोमो, यत् सोमं पितृमन्तं यजति सोमपांस्तत् पितॄन् यजति, यद्बर्हिषदो यज्वनस्तद्, यदग्निष्वात्तान् गृहमेधिनस्तद्, यदग्निं कव्यवाहनं, द्वे वा अग्नेस्तन्वौ, हव्यवाहन्या देवेभ्यो हव्यं वहति कव्यवाहन्या पितृभ्यः, संमिष्ट्या एव प्रतिष्ठित्यै, द्वे वै देवानां याज्यानुवा२क्ये, प्राण्यया यच्छति, गमयत्यन्यया,—ऽथात्र तिस्रः का२र्याः, परे हि देवेभ्यः पितर,—स्तथैषा तृतीयात्येवैतया प्रादात्, पञ्चकृत्वोऽवद्यति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्धः॥ स्वधा नमः॥ इति वषट्करोति, स्वधाकारः पितृणां, नमस्कारो देवाना,—मुभये२ह्ीज्यन्ते, स्रक्तिषु निदधाति, देवान् वै पितॄन् मनुष्या अनुप्रपिबन्ते, देवानेव पितॄनयाट्, त्रिर्निदधाति, त्री२न्हीदं पुरुषानभि स्म,—स्तीन् परानन्वाचष्टे, त्रयो हि परे, पिता पुत्रः पौत्रोऽनुसंतत्यै, सर्वासु स्रक्तिषु निदधाति, सर्वासु हि दिक्षु पितरः, सर्वा एवैनं दिशो गमयति, नामुष्यां निदधाति, यदमुष्यां निदध्यान्मृत्युनैनाः परिवेशयेत्, तामेवानूद्यन्त्य,—थ यत्तस्यां निमार्ष्टि तामेव तेन प्रीणाति ॥१८॥
४४-४६

अत्र पितरो मादयध्वमि,—त्युक्त्वा परायन्ति, त आहवनीयमुपतिष्ठन्ते, सुसंदृशं त्वा वयमि,—त्या तमितोस्तिष्ठन्त्य,—ग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वान्ते प्राणस्य गच्छन्त्य,—मीमदन्त पितरा,

[१८] कठ. ३६, १२-१३ । तै. ब्रा १,६,९ । वा १९,७० । काण्व. २१,७० ।
[उशन्तस्त्वा……अत्तवे- ऋ. १०,१६,१२, अथर्व० १८,१,५६ १८,२,३४]
[१९] मै १,१०,३ । काठ ३६,१३ । तै.ब्रा १,६,९,८ । वा २,३१; ३,५२,१९,५८ । काण्व २,५६, ३,६०, २१,५९ ।

इत्युल्का प्रपद्यन्ते, तं ऊर्णां दूर्शं वा न्यस्यन्ति, यदेवात्र निगच्छन्ति तस्यैषा निष्कृतिः, परेतन पितरः सोम्यास, इत्याहा,—ऽनुपक्ता वा एतान् पितरः स्युर्न्यावृत्य, समन्तमपः परिषिञ्चन् पर्येति, मार्जनमेवैषां, तदपरिषिञ्चन् पुनः पर्ये,—त्यमुं वा एते लोकं निगच्छन्ति ये पितृयज्ञेन चरन्ति, प्रजापतिं त्वेवैनानान्तस्ता उन्नेतुमर्हन्ति, यत् प्राजापत्यामृचमन्वाह प्रजापतिरेवैनानान्तस्ता उन्नयत्य,—थ यदपरिषिञ्चन् पुनः पर्येत्यमुं वा एते लोकं पुनरुपावर्तन्ते, पितृन् वा एते यज्ञेनागन्, पाङ्क्तो यज्ञो, यत् पङ्क्त्या पुनरायन्ति सहैव यज्ञेनायन्ति, मनस्वतीभिरायन्ति, मन एव पुनरुपह्वयन्ते ॥१९॥ ४७

एतद्वा अस्य संवत्सरो ऽभीष्टो ऽभूदभीष्टा ऋतवो, ऽथ वा अस्य रुद्रो ऽनभीष्ट, यदेते त्र्यम्बकास्तेनैवास्य रुद्रो ऽभीष्टः प्रीतो भवन्त्ये,—ककपाला भवन्ति, न वै पुरुषः कपालैराप्य, एकधैनमाप्नोत्ये,—को एका वा इयं,—मस्यामेव प्रतितिष्ठत्य,—भिघार्या३ नाभिघार्या३, इति मीमांसन्ते, यदभिघारयेद् रुद्रायास्य पशूनपिदध्यात्, तस्मै स्वक्र्य,—मभिघार्या एव, न हि हविरनभिघृतमस्त्यु,—ल्मुकं हरन्त्ये,—ल्मुकं हि रुद्राणां, धूपायद्धरन्ति, धूपायद्धि रुद्राणामे,—तां दिशं हरन्त्ये,—षा हि रुद्राणां दिक्, पराचीनं हरन्ति, पराञ्चमेव रुद्रं हरन्त्या,—खुं ते रुद्र पशुं करोमी,—त्याखुकिरा एकमुपवपति, पशुभ्यस्तेन निरवदयते, तस्मात् तान् पशुपतिर्घातुक,—श्चतुष्पथे याजये,—च्चतुष्पथे वै रुद्राणां गृहा, गृहेष्वेव रुद्रं निरवदयत, एष ते रुद्र भाग,—स्तं जुषस्व सह स्वस्राम्बिकया स्वाहेति, शरद्वै रुद्रस्य योनिः, स्वसाम्बिकं,—तां वा एषोऽन्वभ्यवचरति, तस्माच्छरदि भूयिष्ठं हन्ति, तयैवैनं सह निरवदयते, मध्यमपर्णेन जुहोति, तद्ध्यरक्षो हतमारण्येन जुहो,—त्यरण्य एव रुद्रं निरवदयते, यत् पात्रेण जुहुयाद्रुद्रं प्रजास्वन्ववनयेत्, तस्मादारण्येन जुहोत्य,—वाम्ब रुद्रमदिमही,—त्यनृणा एवाभूवन्, भेषजं गवे अश्वाय पुरुषाय भेषजमि,—त्यनृणा एव भूत्वा भेषजमक्रत, त्र्यम्बकं यजामह, इति परियन्ति, तत्रापि पतिकामा पर्येति, पतिवेदनमेवास्या,—न्तानूर्ध्वानुदस्य प्रतिलभन्ते, भगमेव प्रतिलभन्ते, तान् यजमानाय समावपन्ति, भगमेवास्मै समावपन्ति, या पतिकामा स्यात् तस्यै समावपेयु,—र्भगमेवास्यै समावपन्ति, तान् मूते कृत्वा वृक्ष आसजति ॥ रुद्रैष ते भाग,—स्तेनावसेन परो मूजवतोऽतीहि पिनाकहस्तः कृत्तिवासा अहिंसन्नस्मान् ॥ इति गिरिर्वै रुद्रस्य योनिर,—तो वा एषोऽन्वभ्यवचारं प्रजाः शमायते, स्वेनैवैनं भागधेयेन स्वं योनिं गमयत्य,—नपेक्षमाणा आयन्ति रुद्रस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं

[२०] तै १,१०,४। मा ३६१४। मा १,६,१०। मा ३,५७-६१। मन ३६५-७०।

मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव रुद्रं निरवदयन्ते, ऽम्बी चैं स्त्री भगनाम्नी, तस्मात् त्र्यम्बका, यस्य वै हविरप्रतिष्ठितमप्रतिष्ठितः सो, ऽप्रतिष्ठिता अस्य त्र्यम्बका, आदित्ये घृते चरुं निर्वपेत् पुनरेत्य गृहेष्वि,—यं वा अदितिरि,—यं प्रतिष्ठा, यदादित्येत्योऽस्यामेव प्रतितिष्ठति ॥२०॥
४८-५०[६५६]

॥ इति प्रथमकाण्डे चातुर्मास्यानि नाम दशमः प्रपाठकः॥१०॥

अथैकादशः प्रपाठकः।

वाजपेयः।

देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय।
दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं पुनातु वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदातु नः ॥ १
वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमदितिं नाम वचसा करामहे।
यस्यामिदं विश्वं भुवनमाविवेश तस्यां नो देवः सविता धर्म साविषत् ॥ २
अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्तिषु । अश्वा भवत वाजिनः ॥ ३
वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वा गन्धर्वाः सप्तविंशतिः। ते अग्रे अश्वमयुञ्जंस्ते अस्मिन् जवमादधुः॥४
अपां नपादाशुहेमन् य ऊर्मिः प्रतूर्तिः ककुद्मान् वाजसाः । तेन वाजं सेषम् ॥ ५
देवस्य सवितुः प्रसवे सत्यसवसो वर्षिष्ठं नाकं रुहेयम् ॥ ६
देवस्य वयं सवितुः प्रसवे सत्यसवनस्य बृहस्पतेर्वाजिनो वाजजितो वाजं जेष्म ॥१॥ ७
वाजं वाजिनो जयताध्वानं स्कभ्नुवन्तो योजना मिमानाः ॥ ८
काष्ठां गच्छत ॥ ९
शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।
जम्भयन्तोऽहिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः ॥ १०

[१] १,११,६-७ । तै १,७,७ । काठ १३,१४ । वा ९,१; ११,७, ३०,१, ९,५; १८,३०, ९.६,७,१०, (९),१३ । मा. श्रौ १,७,१-२ । कण्व १०,१, ११,७; ३४,१, १०,७,; ३०,१, १०,९,१०,८, (१४), १८ । [वाजस्य नु०.. ...साविषत्। अथर्व ७,६,४। अप्स्वन्तर० . सेन्। ऋ १,२३,१९. अथर्व १,४,४]

[२] तै १,७,८ । काठ १३,१४ । वा. ९,१३ १६, २१,१०, ९,१८, २१,११, ९,१७,१४,१५ । कण्व १०,१९,२०, २३,१०,११, १०,२४,२३, २३,११, १०,२०,२१ । मा श्रौ ७,१,२ । [शं नो भवन्तु०...... मीवाः । ऋ ७,३८,७ ।]

वाजे वाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ।
अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिभिर्देवयानैः ॥ ११
ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवꣳ विश्वे शृण्वन्तु वाजिनो मितद्रवः ।
सहस्रसा मेधसाता सनिष्यवो महो ये धना समिथेषु जभ्रिरे ॥ १२
एष स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिपक्ष आसन् ।
क्रतुं दधिक्रामनु सꣳसनिष्यदत् पथामङ्काꣳस्यन्वापनीफणत् ॥ १३
उत स्माऽस्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।
श्येनस्येव द्रवतो अङ्कसं परि दधिक्राव्णः सहोर्जा तरित्रतः ॥२॥ १४
आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादा मा द्यावापृथिवी विश्वशंभूः ।
आ मा गन्त पितरो विश्वरूपा आ मा सोमो अमृतत्वेन गम्यात् ॥ १५

इन्द्राय वाचꣳ वदते,—न्द्राय वाचꣳ सꣳवदते,—न्द्रꣳ वाजं जापयते,—न्द्र वाजं जये,—यꣳ
वः सा सत्या सꣳवागभूद्यामिन्द्रेण समदध्व,—मजीजपत वनस्पतयो, इन्द्राय वाचꣳ विमुच्यध्वꣳ,
वाजिनो वाजजितो वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतꣳ, वाजिनो वाजजितो वाजं जित्वा बृह-
स्पतेर्भागे निमृज्येथाꣳ, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहाव,—ऽऽयुर्यज्ञेन कल्पते,
प्राणो यज्ञेन कल्पते, चक्षुर्यज्ञेन कल्पते, श्रोत्रꣳ यज्ञेन कल्पते, मनो यज्ञेन कल्पते, वाग्य-
ज्ञेन कल्पते, प्रजा यज्ञेन कल्पते, पृष्ठꣳ यज्ञेन कल्पते, स्वर्यज्ञेन कल्पते, यज्ञो यज्ञेन
कल्पते, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहा,—ऽपिजाय स्वाहा, क्रतवे स्वाहा,—ऽहर्पतये
स्वाहा, वाक्पतये स्वाहा, वसवे स्वाहा, स्वर्मूर्ध्ने वैयश्नाय व्यश्नुवान्त्यायान्त्यो भौवनो,
भुवनस्य पतयेऽधिपतये स्वाहा,—ऽऽप त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वा,—यं त्वा,—र्जे
त्वा, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा, स्वर्देवा अगाम,—ऽमृता अभूम, प्रजापतेः प्रजा अभूम॥३॥
१६

[वाजे-वाजेऽवत० देवयानैः । ऋ ७,३८,८ । ते नो अर्वन्तो० जभ्रिरे । ऋ. १०,६४,६ । एष
स्य वाजी० स्यादा । ऋ ४,४०,४ । उत स्मास्य० तरित्रत । ऋ ४,४०,३,]

[३] मै १,११,७-८ । तै १,७,८-९ । क ठ १४,१ । मा ९,१९ ११,१०,९, ११ १८,१९, ११,३१ ९,२०, १८,२८,
११,३०, ९,१० १४,११ । क ऋ १०,१५-१६, ११-१७,१३,१९,१८, १९,४०-४३, १८,४५, २०,२७, १९,
४०, १४,१४ १०,३१, १५,१४ । मा श्री ७,१,३ ।

अग्ने अच्छा वदेह नः प्रत्यङ् नः सुमना भव। प्र नो यच्छ विशस्पते धनदा असि नस्त्वम्॥
प्र नो यच्छत्वर्यमा प्र भगः प्र बृहस्पतिः। प्र देवाः प्रोत सूनृता प्र वाग्देवी ददातु नः॥
अर्यमणं बृहस्पतिमिन्द्रं दानाय चोदय। वाचꣳ विष्णुꣳ सरस्वतीꣳ सवितारं च वाजिनम्॥
सोमꣳ राजानꣳ वरुणमग्निमन्वारभामहे। आदित्यान् विष्णुꣳ सूर्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिम्॥
इन्द्रवायू सुसंदृशा सुहवेह हवामहे। यथा नः सर्व इज्जनः संगमे सुमना असत्॥१७-२१

वाजस्येमं प्रसवः सुषुवेऽग्रे सोमꣳ राजानमोषधीष्वप्सु।
स विराजं पर्येतु प्रजानन् प्रजां पुष्टिꣳ वर्धयमानो अस्मे॥ २२

वाजस्येमां प्रसवः शिश्रिये दिवꣳ स ओषधीः समनक्तु घृतेन।
ता अस्मभ्यं मधुमतीर्भवन्तु वयꣳ राष्ट्रे जागृयामा पुरोहिताः॥ २३

वाजस्येदं प्रसव आबभूवेमा च विश्वा भुवनानि सर्वतः॥ २४

अदित्सन्तं दापयतु प्रजानन् रयिं च नः सर्ववीरं नियच्छतु॥ २५

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याꣳ सरस्वत्या वाचा यन्तुर्यन्त्रेण बृहस्पतिꣳ साम्राज्यायाभिषिञ्चामी,—न्द्रꣳ साम्राज्यायाभिषिञ्चाम्यु,—पयामगृहीतोऽसि, नृषदं त्वा नृषदमायुषदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनि,—रिन्द्राय त्वो,—पयामगृहीतोऽसि, पृथिवीषदं त्वान्तरिक्षसदं नाकसदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनि,—रिन्द्राय त्वो,—पयामगृहीतोऽस्य,—प्सुषदं त्वा घृतसदं भूतसदमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनि,—रिन्द्राय त्वो,—पयामगृहीतोऽसि, ग्रह विश्वजनीन नियन्तर्विप्रायाम ते॥ २६

यास्तिस्रः प्रथमजा दिव्यः कोशः समुक्षितः। तासाꣳ विशिप्रानामिषमूर्जꣳ समग्रभम्॥२७

इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनि,—रिन्द्राय त्वो,—पयामगृहीतोऽसि॥ २८

अपाꣳ रसमुद्वयसꣳ सूर्ये सन्तꣳ समाहितम्। अपाꣳ रसस्य यो रसस्तं वो गृह्णाम्युत्तमम्॥ २९

---

[४] तै १,७,१०,१२। काठ १४,७-३। क ९,२८,२९,२७,२६, ३३,८६ ९,२३-२५,३०,२,४,३; १०,३२, ११,५, मा. श्रौ २३,३८,२,४। काण्व १०,३५,३७,३८,३६,३०-३४,३९, ९-५; ११,४५, २०,५,२५,४०,२,४। मा. १०, ७,१, १.३, ७,२,५-६ [अग्ने अच्छा० । ऋ १० १४१.१, अथर्व० ३,२०,१। प्र नो यच्छ०। ऋ १०, १४१,२, अथर्व ३,२०, ३। अर्यमणं बृहस्पति०। ऋ. १०,१४१,५, अथर्व. ३,२०,७। सोमꣳ राजानं०। ऋ० १४१,३; अथर्व ३,२०, ३। अर्यमणं बृहस्पति०। ऋ. १०,१४१,४, अथर्व ३,२०,६। अदि- १०,१४१,३, अथर्व ३,२०,४, सा ९१। इन्द्रवायू सुसंदृशा०। ऋ. १०,१४१,४, अथर्व ३,२०,६। अदि- (उतादि) त्सन्तं०। अथर्व ३,२०,८। वाजस्य नु प्रसव०। अथर्व ३,२०,८। देवस्य त्वा- अथर्व०१९,५१,२

इन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनि,—रिन्द्राय त्वा ॥ ३०

कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं वियूय ।
इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बर्हिषा नम उक्तिं न जग्मुः ॥ ३१

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनिः, प्रजापतये त्वा ॥ अपां विष्ठां, प्रजापतये त्वा ॥४॥ ३२–३३

देवा वै नाना यज्ञानपश्य,—न्नथ वा एतं सर्वेऽपश्यं,—स्तस्मिन् वा अयतन्त, तस्मिन् वाजिमुयु,—स्तं बृहस्पतिरुदजयद्, बृहस्पतिर्वै देवानां पुरोहितो, यद्वै पुरोहितो ब्राह्मणं वृणोति, तद्ब्रह्म, तेनेन्द्रमयाजयत्, स स्वाराज्यमगच्छत्, स एष स्वाराज्यो यज्ञः, स्वाराज्यं गच्छति य एतेन यजते, यद्बृहस्पतिरुदजयत् तस्माद् ब्राह्मणो यजेत, यदिन्द्रमयाजयं स्तस्माद्राजन्यो, देवा वै नाना यज्ञानाहरन्ति,—ममहमिमं त्वमि,—त्यथ वा एतं प्रजापतिराहरत्, तस्मिन् वा अपित्वमैच्छन्त, तेभ्यश्छन्दांस्युज्जितीः प्रायच्छद,—थ वा एतेन प्रजापतिरयजत, स स्वाराज्यमगच्छत्, स एष स्वाराज्यो यज्ञः, स्वाराज्यं गच्छति य एतेन यजते, ऽन्नं वै वाज,—स्तद्य एवंविद्वानन्नमत्ति वाजयति ह वा एनमन्नमद्यमानं, सोमो वै वाजपेय,—स्तद्य एवं विद्वान् त्सोमं पिबति वाजं ह गच्छति, यावन्तो हि देवाः सोममपिबं स्ते वाजमगच्छं,—स्तस्मात् सर्वः सोमं पिपासति, वाजं ह गच्छति, वाग्घि वाजस्य प्रसवः, या वै वाक् सृष्टा चतुर्धा व्यभव,—देषु लोकेषु त्रीणि तुरीयाणि, पशुषु तुरीयं, या पृथिव्यां साग्नौ सा रथन्तरे, यान्तरिक्षे सा वाते सा वामदेव्ये, या दिवि सा बृहति सा स्तनयित्नौ, अथ पशुषु, ततो या वागत्यरिच्यत तां ब्राह्मणे न्यदधु,—स्तस्माद् ब्राह्मण उभयीं वाचं वदति यश्च वेद यश्च न, या बृहद्रथन्तरयोर्यज्ञादिनं तयागच्छति, या पशुषु तय ऋतेयज्ञं, तद्य एवं वेदाह वा एनमप्रतिख्यातं गच्छति, यावती वाक्तां हि वेद, वाचा हि दीयते, वाचा प्रदीयते, यो गाधानागाधं सौम्यां सनोति न तस्य प्रतिगृह्य,—मनृतेन हि स तत् सनोति, न मत्तस्य, यदा हि तस्य मदो व्येत्यथ तं तत् तपति ॥५॥ ३४

सप्तदश वा एते द्वया ग्रहाः प्राजापत्याः, सप्तदशः पुरुषः प्राजापत्यं,—श्चत्वार्यङ्गानि शिरो ग्रीवमात्मा. वाक् सप्तमी, दश प्राणा, अङ्गेऽङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टो, यद्ग्रहानिपर्जन्

[कुविदङ्ग यवमन्तो० । ऋ. १०,१३१,२, अथर्व २०,१२५,२ ।]
[५] काठ १४,५
[६] मै. १,११,१ । काठ १४,६–७ । श ५,१; ११,७, ३०,१, ९५–७ । कप्य १०,१, १९,७; ३४,१; १०,७,९–१०।

ग्रहान् गृह्णात्यङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनो मुञ्चति, श्रीर्वै सोमः, पाप्मा सुरोपयामा, आगते काले
प्राञ्चः सोमैरुत्क्रामन्ति, प्रत्यञ्चः सुरोपयामैः, पाप्मनैवैन२ विपुनन्ति, तस्मादाहु,—र्वा-
जपेययाऽ३ज्येवं पूत इति, पाप्मना ह्येन२ विपुनन्ति, देव सवितः प्रसुव यज्ञं, प्रसुव यज्ञ-
पतिं भगायेति, परुषि परुषि जुहोत्यु,—त्सन्नयज्ञो वा एष, को ह तद्वेद यदेतस्य क्रियते
यन्न, सर्वत्वायैव प्रसवाय, वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमि,—ति रथमुपावहरती,—यं२ वा
अदितिर,—नयैवैनं प्रसूत२ सवित्रा चोपावहरति वाजस्योज्जित्या, अ३प्स्वन्तरमृतमप्सु भेषज-
मि,—त्यश्वान् स्नपयन्त्य,—प्सुजा वा अश्वा, स्वादेवैनान् योनेर्जनयन्ति, वायुर्वा त्वा मनुर्वा
त्वे,—ति युनक्ति, न वा एतन्मनुष्या योक्तुमर्हन्ति, देवताभिरेवैनान् युनक्त्य,—पां नपा-
दाशुहेम,—न्निति रराटानि प्रतिमार्ष्टि, पूर्वमेव यजुरुदितमनु वदति, दुन्दुभीन्निह्रादयन्ति,
वाग्वा एषैकारण्यं प्राविशत्, तामेवोज्जयत्य,—थो या वनस्पतिषु वाक्तामेवावरुन्द्धे, सप्तदशः
सर्वो भवति, प्रजापतिर्वै सप्तदशः, प्रजापतिमेवाप्नोत्यु,—त्सन्नयज्ञो वा एष, स२वत्स-
राद्वा अध्युत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, स२वत्सरादेवैनमध्याप्त्वावरुन्द्धे ॥६॥ ३५

देवस्य सवितुः प्रसवे सत्यसवसो वर्षिष्ठं नाक२ रुहेयमि,—ति ब्रह्मा रथचक्र२ सर्पति, स-
वितृप्रसूत एव वज्र२ सर्पति वाजस्योज्जित्या, अथो प्रजापतिर्वै ब्रह्मा यज्ञस्य, प्रजापतिरेवै-
न२ वज्रादधि प्रसुवति वाजस्योज्जित्यै,—साम गायते, सत्य२ वै साम, सत्येनैवोज्जयत्यु,—
ज्जितिर्वाजयत्य,—न्न२ वै वाजो, ऽन्नाद्यस्योज्जित्यै, देवस्य वय२ सवितुः प्रसवे सत्यप्रस-
वस्य बृहस्पतेर्वाजिनो वाजजितो वाजं जेष्मे,—ति रथमभ्यातिष्ठति, सवितृप्रसूत एव रथमभ्या-
तिष्ठति वाजस्योज्जित्यै, वाजिनामृचोऽन्वाह वाजस्योज्जित्या, आजिं धावन्ति वाजस्योज्जि-
त्या, अनुदिष्टे रथैर्धावन्ति, दक्षिणयैव स्वर्गं लोकमेति, यदनुदिष्टे रथैर्धावन्ति दक्षिणया
वा एतद्यजमानः सह स्वर्गं लोकमे,—त्यथैष नैवारः सप्तदशशरावो, देवा ओषधीषु पक्वास्वा-
जिमयु,—स्ता बृहस्पतिरुदजयत्, स एतान्नीवारान् न्यवृणीत, तन्नीवाराणां नीवारत्वं, बृह-
स्पतिर्वै ता उदजयत्, तमेव भागिनं करोत्यहि२साया, तमधश्चात्वाल२ हरन्ती,—दं वा
असा आदित्य आसीत्, तमितोऽध्यमुं लोकमहर२,—स्तद्यदतोऽध्यमुं लोकमहरन् यच्चात्वालेऽन्त-
र्दधति यजमानमेव स्वर्गं लोक२ हरन्त्या, मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादि,—ति रथेषु पुनरासृ-
तेषु जुहोति, यमेव वाजमुदजैषुस्तमात्मन्धत्ते, ऽजीजपत वनस्पतया, इन्द्राय वाच२ विमु-

[७] मै १,११,१,३ । काठ १४,७-८ । व ९,१०,१३ १९,६० । कप्र १०,१३,१४,१७,२५,२६ ।

ञ्यघ्नामि,—ति रथविमोचनीयं जुहोति, यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, वाजिनो वाजजितो वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतामि,—ति भागिना एवैना अक, —वाजिनो वाजजितो वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागे निमृज्येथामि,—ति सर्वानेवैनान् प्रीणात्य,—धवशां च. सुरोपयामाꣳश्च हरन्ति य आजिं धावन्ति, तेभ्यो यमेव वाजमुदजैषुस्तं परिक्रीणीते, मधुष्ठालं ब्रह्मणे, ब्रह्मण एव तेन परिक्रीणीते, ककुभो राजपुत्रः प्राश्नाति, वीर्यꣳ वै ककुब्, वीर्यमेवात्मन् धत्ते ॥७॥
३६

स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेहि, स्वो रोहावेति, ३स्ववी एतद्रोक्ष्यन् पत्न्या सꣳवदते, ऽथो अन्वारम्भो वा एष यज्ञस्य, पत्न्या सह स्वर्गे लोके भवता, आयुर्यज्ञेन कल्पते, प्राणो यज्ञेन कल्पता, इत्येतावान् वै पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तमाप्नोति, स सर्वो भूत्वा स्वर्गं लोकमेति, दर्भमयꣳ वासो भवति पवित्रत्वाय, गोधूमं चषालं, प्राजापत्या वै गोधूमा, अथ प्रस्यासामोषधीनाꣳ सहैवान्नाद्येनामुं लोकमेति, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहेति, त्रयोदश वा एता आहुतय,—स्त्रयोदश मासाः सꣳवत्सरः, सꣳवत्सरꣳ वावास्मा एतदुपदधाति स्वर्गे लोके, तस्मिन्नेव प्रतितिष्ठ,—त्यन्नाय त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे,—त्यूषपुटैरर्पयन्ति, प्राजापत्या वा ऊषाः, श्वः श्वो भूयाꣳसो भवन्त्व,—न्नाद्येनैवैनमर्पयन्त्ये,—ति वा ए३षो ऽस्माल्लोका३द्यो ऽमुं लोकमेति, यदूषपुटैरर्पयन्ति तेनास्माल्लोकादेति, तेनास्मिंल्लोके धृतो हिरण्यमभ्यवरोहति, तेजो वै हिरण्यं, तेजस्येव प्रतितिष्ठति, वस्ताजिनमभ्यवरोहति, पशवो वै वस्ताजिनं, पशुष्वेव प्रतितिष्ठ,—त्येकस्यान्नस्य जुहोति वाजप्रसव्याभि,—रन्नꣳ वै वाजो, ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, उभयं ग्राम्यं चारण्यं च जुहोत्युभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्या, औदुम्बरेण स्रुवेण जुहो,—त्यूर्ग्वा उदुम्बर, ऊर्जो ऽवरुद्ध्यै, सप्तभिर्जुहोति, सप्त वै छन्दाꣳसि, छन्दोभिरेवास्मा अन्नाद्यमवरुन्द्धे, ऽथ वाग्वै छन्दाꣳसि, वाचैवास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति ॥८॥
३७

अथैते ऽतिग्रा३ह्या, यद्देवाः परमन्नाद्यमनवरुद्धं तस्यैते ऽवरुद्ध्यै गृह्यन्ते, ऽथैते पशवा आलभ्यन्ते यज्ञक्रतूनामवरुद्ध्यै, यदाग्नेयो ऽग्निष्टोमं तेनावरुन्द्धे, यदैन्द्राग्न उ३क्थ्यं तेन, यदैन्द्रो वृष्णिः षोडशिनं तेन, यत् सारस्वती मेषी यद्देवाः सप्तदशꣳ स्तोत्रमनाप्तमनवरुद्धं तदे-

[८] मै. १,११,३ । कठ. १४,८ । वा ९,२१; १८,२९; २२,३३; १८,२८; २२,३२ । काण्व. १०,२८; १९,४१; २४ ४६; १९,४०, २४,४५ ।

[९] मै. १,३,३१ । कठ. १४,९-१० मा. श्री. ७,२,५,६ ।

वैतयाप्नोति, तदवरुन्द्धे, ऽथैषा वशा, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, नैमे देवा आसन्नेमेऽसुरा,—स्ते देवा एताꣳ वशामपश्यꣳ,—स्तया लोकं द्वितीयमवृञ्जतासुरलोकꣳ, यस्यावद्यति स देवलोकोꣳ, यस्य नावद्यति सोऽसुरलोक,—स्तं लोकमेवैतया द्वितीयꣳ यजमानो वृङ्क्ते भ्रातृव्यलोकमेवं; सारस्व३त्यन्येषामुत्तमा भवति, सारस्व३त्यन्येषां प्रथमा, वाग्वै सरस्वती, वाचा यज्ञः संततो, वाचैव यज्ञꣳ संतनोति, यद्वै यज्ञस्य विद्वान्न करोति यच्चाविद्वानन्तरेति तच्छिद्रं, तद्वाचैव सरस्वत्या कल्पय,—त्यनिरुक्तः प्रातःसवः, प्रजापतिमेव तेनाप्नोति, वियोनिर्वै वाजपेयः प्राजापत्यः, स निरुक्तसामा, यदनिरुक्तः प्रातःसवस्तेन संयोनि रथन्तरꣳ साम भवत्याशीया, उज्जित्या, अथो इयꣳ वै रथन्तरम,—स्यामेव सूयते, वाजवतीर्माध्यन्दिने पवमाने भवन्त्य,—न्नꣳ वै वाजो, ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, चित्रवतीरार्भवे पवमाने भवन्ति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, शिपिविष्टवतीषु स्तुवत, एषा वै प्रजापतेः पशुष्ठास्तनूर्यच्छिपिविष्टं, तस्माच्छिपिविष्टवतीषु स्तुवत, आप्तादꣳष्ट्रमुत्तममुक्थानां भव,—त्युत्तर एव स्तोत्रे अभिसंतनोति, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यतेऽमुं तं लोकमभ्यतिरिच्यते, बृह३द्वेवामुं लोकमाप्तुमर्हती,—न्द्रियꣳ वै वीर्यं बृहद्, यद् बृहता स्तुवते, इन्द्रिये वा एतद्वीर्ये ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति ॥९॥ २८

अग्निरेकाक्षरामुदजयद,—श्विनौ द्व्यक्षराꣳ, विष्णुस्त्र्यक्षराꣳ, सोमश्चतुरक्षराꣳ, सविता पञ्चाक्षरां, पूषा षडक्षरां, मरुतः सप्ताक्षरां, बृहस्पतिरष्टाक्षरां, मित्रो नवाक्षराꣳ, वरुणो दशाक्षरा,—मिन्द्र एकादशाक्षराꣳ, विश्वे देवा द्वादशाक्षराꣳ, वसवस्त्रयोदशाक्षराꣳ, रुद्राश्चतुर्दशाक्षरा,—मादित्याः पञ्चदशाक्षरा,—मदितिः षोडशाक्षरां, प्रजापतिः सप्तद३शा, ऽग्निरेकाक्षरया वाचमुदजयद,—श्विनौ द्व्यक्षरया प्राणापानावुदजयताꣳ, विष्णुस्त्र्यक्षरया त्रीणिमाँल्लोकानुदजयत्, सोमश्चतुरक्षरया चतुष्पदः पशूनुदजयत्, सविता पञ्चाक्षरया पञ्च दिश उदजयत्, पूषा षडक्षरया षडृतूनुदजय,—न्मरुतः सप्ताक्षरया सप्तपदाꣳ शक्वरीमुदजयन्, बृहस्पतिरष्टाक्षरयाष्टौ दिश उदजय,—च्चतस्रो दिशश्चतस्रोऽकुशली,—मित्रो नवाक्षरया नव प्राणानुदजयद्, वरुणो दशाक्षरया विराजमुदजय,—दिन्द्र एकादशाक्षरया त्रिष्टुभमुदजयद्, विश्वे देवा द्वादशाक्षरया जगतीमुदजयन्, वसवस्त्रयोदशाक्षरया त्रयोदशं मासमुदजयन्, रुद्राश्चतुर्दशाक्षरया चतुर्दशं मासमुदजय,—न्नादित्याः पञ्चदशाक्षरया पञ्चदशं मासमुदजय,—न्नदितिः षोड-

[१०] तै १,७,११। काठ १४,४। वा ९ ३१-३४। कण्व १०,४०-४३।

शाक्षरया षोडशं मासमुदजयत्, प्रजापतिः सप्तद३शो, ऽग्निरेकाक्षरयोदजयन्मामिमां पृथिवीं,—मश्विनौ द्व्यक्षरया प्रमामन्तरिक्ष१ं, विष्णुस्त्र्यक्षरया प्रतिमा१ं स्वर्गं लोकं१ं, सोमश्चतुरक्षरयाश्रीवीर्नक्षत्राणि, सविता पञ्चाक्षरयाक्षरपङ्क्तिमुदजयद्, या३ह्यक्षरपङ्क्तिः सा पङ्क्तिं,—श्चतुर्धा ३ह्येतस्याः पञ्च पञ्चाक्षराणि, पूषा षडक्षरया गायत्रीमुदजय,—च्चतुर्धा ३ह्येतस्याः षट् षडक्षराणि, मरुतः सप्ताक्षरयोष्णिहमुदजय१ं,—श्चतुर्धा ३ह्येतस्याः सप्त सप्ताक्षराणि, बृहस्पतिरष्टाक्षरयानुष्टुभमुदजय,—च्चतुर्धा ३ह्येतस्या अष्टौ अष्टा अक्षराणि, मित्रो नवाक्षरया बृहतीमुदजय,—च्चतुर्धा ३ह्येतस्या नव नवाक्षराणि, वरुणो दशाक्षरया विराजमुदजय,—च्चतुर्धा ३ह्येतस्या दश दशाक्षराणी,—न्द्र एकादशाक्षरया त्रिष्टुभमुदजय,—च्चतुर्धा ३ह्येतस्या एकादशैकादशाक्षराणि, विश्वे देवा द्वादशाक्षरया जगतीमुदजय१ं,—श्चतुर्धा ३ह्येतस्या द्वादश द्वादशाक्षराणि, वसवस्त्रयोदशाक्षरया त्रयोदशं मासमुदजयन्, रुद्राश्चतुर्दशाक्षरया चतुर्दशं मासमुदजय,—न्नादित्याः पञ्चदशाक्षरया पञ्चदशं मासमुदजय,—न्नदितिः षोडशाक्षरया षोडशं मासमुदजयत्, प्रजापतिः सप्तद३शो, ऽग्नये एकाक्षराय छन्दसे स्वाहा,—ऽश्विभ्यां द्व्यक्षराय छन्दसे स्वाहा, विष्णवे त्र्यक्षराय छन्दसे स्वाहा, सोमाय चतुरक्षराय छन्दसे स्वाहा, सवित्रे पञ्चाक्षराय छन्दसे स्वाहा, पूष्णे षडक्षराय छन्दसे स्वाहा, मरुद्भ्यः सप्ताक्षराय छन्दसे स्वाहा, बृहस्पतयेऽष्टाक्षराय छन्दसे स्वाहा, मित्राय नवाक्षराय छन्दसे स्वाहा, वरुणाय दशाक्षराय छन्दसे स्वाहे,—न्द्रायैकादशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यो द्वादशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, वसुभ्यस्त्रयोदशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, रुद्रेभ्यश्चतुर्दशाक्षराय छन्दसे स्वाहा,—ऽदित्येभ्यः पञ्चदशाक्षराय छन्दसे स्वाहा—ऽदित्यै षोडशाक्षराय छन्दसे स्वाहा, प्रजापतिः सप्तदशः ॥१०॥

३९[६९५]

॥ इति प्रथमकाण्डे वाजपेयाभिधान एकादशः प्रपाठकः ॥११॥

॥ इति प्रथमकाण्डं समाप्तम् ॥

अथ द्वितीयं काण्डम्।

अथ प्रथमः प्रपाठकः।

काम्या इष्टयः ॥१॥

ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेद्यस्य सजाता वीयायुः,—रोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनान्
वीर्येण पुनरुपास्यत, ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेद्भ्रातृव्यवा,—नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओ-
जसैवैनान् वीर्येणाभिभवत्यै,—न्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेत् प्रजाकामो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां
न विन्देत, प्रजापतेर्वा इन्द्राग्नी प्रजामपगूहतां, तौ एतेन भागधेयेनोपाधावत्, तौ अस्मै
प्रजां पुनरदत्तां,—मिन्द्राग्नी खलु वा एतस्य प्रजामपगूहतो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्दते,
तौ एव भागधेयेनोपासरत्, तौ अस्मै प्रजां पुनर्दत्तो, विन्दद्वती याज्यानुवाक्ये भवतो निरया
एवे,—न्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेत् संग्राममभिप्रयो,—नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनꣳ वी-
र्येणाभिप्रयात्यै,—न्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामꣳ सꣳयत्यो,—जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओ-
जसैवैनꣳ वीर्येण जयति, स यदा संग्रामं जयेदथैन्द्राग्नमेकादकपालं निर्वपे,—दोजसा वा एष
वीर्येण व्युध्यते यः संग्रामं जयत्यो,—जो वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनꣳ वीर्येण समर्धयत, ऐ-
न्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेत् पौष्णं चरुं जनतामभिप्रयां,—नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवेनाꣳ
वीर्येणाभिप्रयाति, पूषा वीर्यस्यानुप्रदाता, सोऽस्मै वीर्यमनुप्रयच्छत्यै,—न्द्राग्नमेकादशकपालं
निर्वपेत् पौष्णं चरुं क्षेत्रस्य पतये चरुं क्षेत्रमध्यवस्य,—न्नोजो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवास्मै
वीर्येण लोकꣳ विन्दतः, पूषा वीर्यस्यानुप्रदाता, सोऽस्मै वीर्यमनुप्रयच्छती,—यं क्षेत्रस्य पत्न्य,— १
स्यामेव प्रतितिष्ठति ॥१॥

अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत् कामाय, सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सरं
काम आप्यते, सꣳवत्सरमेवापद, सोऽस्मै काममाप्नोति यत्कामो भनत्य,—ग्नये वैश्वानराय द्वाद-
शकपालं निर्वपेत् समान्तमभिप्रोक्ष्यन्, त्सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सराय समुन्द-
ते, सꣳवत्सरमेवाप्त्वावरुणं काममभिद्रुषत्य,—ग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत् सनिं प्रे-
प्स्यन्, त्सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सराय प्रतिगृह्णते, सꣳवत्सरमेवाप्त्वा गातांꣳ
सनिꣳ वनुते, स यदा वन्वीताथाग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत्, सꣳवत्सरो वा अग्नि-

[१] तै. २,२,१। काठ. ९,१७।
[२] तै २,२,६। काठ. १०,३-४।

वैश्वानरः, सꣳवत्सरमेव प्रयुङ्क्ते, सꣳवत्सरं एतस्मै वनुते, तमेव भागिनमकस्तꣳ व्यमोग्, यं द्विष्यात्तस्मै दक्षिणां दद्यात्, पाशेन वा एष चरति, तमेवास्मिन् प्रतिमुञ्चत्यैकहायनो गौर्दक्षिणा, स हि सꣳवत्सरस्य प्रतिमाऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेदन्नमत्स्यन्, त्सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सरायैवैनदप्युधात्, स यदानन्नमद्यादथाग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेद्, यदेवादोऽनन्नमत्ति तदस्मै सꣳवत्सरः स्वदयति, स्वदितमेवात्ति, सीसं दक्षिणा कृष्णꣳ वा वासो, ऽनन्नꣳ वै सीसमन्नं कृष्णमन्नेनैवानन्नमुपहत्यान्नाद्यमात्मन् धत्ते, ऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत् संग्राममभिप्रयान्, त्सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सरेणैवैनमभिप्रयात्यग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत् संग्रामꣳ सꣳयत्सु, यतरो वै संग्रभाणयोरायतनवत्तरो भवति स जयत्ययꣳ वा अग्निर्वैश्वानरं, इमामेवायतनमकृताऽस्यां पराक्रꣳस्त, जयति संग्रामꣳ, स यदा संग्रामं जयेदथाग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेत्, सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सरमेव प्रयुङ्क्ते, सꣳवत्सरं एतस्मै जयति, तमेव भागिनमकस्तꣳ व्यमोगग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेताऽनेन राज्ञीमान्यवान् व्रीहीन् वादुधीयेति, सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सरोऽन्नाद्यस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा अन्नाद्यं प्रयच्छत्यग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं निर्वपेद्, वारुणꣳ यवमयं चरुमामयाविनꣳ याजयेद्, वरुणगृहीतो वा एष य आमयावी, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्यसौ वा आदि३त्योऽग्निर्वैश्वान३रो, ऽमुना वा एनमेतं निगृहीतꣳ वरुणो गृह्णाति, तत एनं मुक्त्वा यावानेवास्यात्मा तꣳ वरुणान् मुञ्चति, वारुणं चरुं निर्वपेद्यवमयमीयन्तग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं भूतिकामꣳ याजयेद्, वरुणगृहीतो वा एष यो भूतिकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चती, याꣳश्चरुर्भवत्ये, तावान् वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तꣳ वरुणान् मुक्त्वा, ऽसौ वा आदि३त्योऽग्निर्वैश्वान३रो, ऽमुमेवैनमन्वारम्भयत्यमुष्यैनमादित्यस्य मात्रां गमयति ॥२॥ २

अग्नये जातवेदसेऽष्टाकपालं निर्वपेद्दधिक्राव्णा एकादशकपालमग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालꣳ यः सर्ववेदसीं प्रथमामिष्टिमालभेताऽग्निर्वा एतस्य तद्वेद यत्रास्येष्टꣳ यत्र सुकृतमग्निरेवास्मै तद्विन्दत्यमेध्यो वा एष यः सर्वं ददाति, तद्दधिक्रावैवैनं मेध्यं करोति, सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सरो वा एतस्य तद्वेद यत्रास्येष्टꣳ यत्र सुकृतꣳ, सꣳवत्सर एवास्मै तद्विन्दत्यग्नये सुरभिमतेऽष्टाकपालं निर्वपे, दभिशस्यमानꣳ याजयेद्, रथप्रोतꣳ वै दाम्यै-

[३] तै २,२,३-५। श. ३,१। कत्र ३,१। [अग्नये जातवेदसे। ऋ० ५,५,१]

मभ्युशꣳसꣳ,—स्तौ कौलकावतौ अब्रूतां, तथा त्वा याजयिष्यावो यथा तेऽनुमत्स्यन्ति, यत्र ग्राम्यस्य पशोर्नोपशुणवस्तद्गच्छ, यस्त्वा कश्चोपायत् तूष्णीमेवास्वेति, तꣳ ह स्म वै व्याघ्रा उपघ्राय तूष्णीमेवापक्रामन्ति, तौ वै तत्रैव श्वो भूते यज्ञायुधैरन्वैत्याग्निं मथित्वाग्नये सुरभिमतेऽष्टाकपालं निरवपतां, ततो वा एनं न पर्यवृञ्जन्, यमभिशꣳसेयुस्तमेतया याजयेद्, दुरभि वा एतमारब्धमभिशꣳसन्त्ये,—षा वा अग्नेर्भेषजा तनूर्यत्सुरभि,—र्भेषजमेवास्मा अकः, सुरभिमेनमकः, शमयत्येना,—ऽग्नये पवमानायाष्टाकपालं निर्वपेद्दधिक्राव्णा एकादशकपालमग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं पुनरैत्य गृहेषु, पवमान एवैनं पुनात्य,—ग्निर्निष्पत्य,—पूतो वा एष यमभिशꣳसन्ति, नैनं दधिक्रावा चन पावयाꣳक्रियादि,—ति खलु वा आहु,—स्तद् दधिक्राव्णैवैनं पावयति, सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, सꣳवत्सर एवैनꣳ स्वदयत्या,—ग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदग्नीषोमीयमेकादशकपालं द्यावापृथिवीयं द्विकपालꣳ यः संग्रामं जिगीषेन्नृज्यायꣳ वा जिज्यासेद्, ऋद्धया एवाग्ने३यो, ऽग्नीषोमाभ्याꣳ वै वी३र्येणेन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यः संग्रामं जयति नृज्यायꣳ वा जिनाति, तद्वार्त्रघ्नमेवैत,—दिन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, तं द्यावापृथिवी नान्वमन्येतां, तमेतेन भागधेयेनान्वमन्येताꣳ, यद् द्यावापृथिवीयो वज्रस्यानुमत्या, अथो अनुमतवज्रोऽसदिति, स यदा संग्रामं जयेन्नृज्यायꣳ वा जिनीयादथाग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदैन्द्राग्नमेकादशकपालं द्यावापृथिवीयं द्विकपालं, ऋद्धया एवाग्ने३यो, ऽग्नीषोमाभ्याꣳ वै वी३र्येणेन्द्रो वृत्रमहन्, त्स ओजसा वा वीर्येण व्यार्ध्यत, स एतमैन्द्राग्नमपश्यत्, तेनौजो वीर्यमात्मन्नधत्तौ,—जसा वा एष वीर्येण व्यृध्यते यः संग्रामं जयति नृज्यायꣳ वा जिनात्यो,—जो वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैनꣳ वीर्येण समर्धयतो, ऽथ यद् द्यावापृथिवीयो, वा ये एवास्मै वज्रमन्वमꣳसातां ताभ्यामेष २
भागः क्रियते ॥३॥

अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेद्ब्राह्मणः कामाया,—ऽग्नीषोमीयो वै ब्राह्मणो देवतया, स्वामेव देवतां कामाय भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै कामꣳ समर्धयतो यत्कामो भवत्य,—ग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेद्ब्राह्मणं भूतिकामꣳ याजयेद्, देवा वै सत्रमासत कुरुक्षेत्रेऽग्निः सोमा इन्द्र,—स्तेऽब्रुवन्, यतमं नः प्रथमꣳ यश ऋच्छात्तं नः सहेति, तेषाꣳ वै सोमꣳ यश आर्छत्, तमभिसमगच्छन्त, तस्मात्सोममभिसंगच्छन्ते, स हि यशस्वितम,—स्तद्ध सोमो न्यकामयत, स गिरिमगच्छत्, तमग्निरन्वगच्छत्, तौ गिरा अग्नीषोमौ समभवतां, तस्मात्सद्वदि गिरा अग्निर्दहति गिरौ सोमः, स वा इन्द्रः शिथिर इवामन्यत, इमोऽग्नीषोमा अन्वगच्छत्, ता अब्रवीद्,

[४] तै २,३,३. २,४,४,१। काठ. १०,२।

याजयतं मेति, तꣳ वा एतयाग्नीषोमा अयाजयतां, तस्मिꣳस्तेजोऽग्निरदधादिन्द्रियꣳ सोम,—स्ते-
ता इन्द्रोऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात्तमेतया याजयेत्, तेज एवास्मिन्नग्निर्दधातीन्द्रियꣳ सोमो,
भवत्येवा,—ऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपेञ् श्यामाकꣳ वसन्ता ब्रह्मवर्चसकामो, ऽग्नीषोमौ वै
ब्रह्मवर्चसस्य प्रदातारौ, ता एवं भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतो, वसन्ता
यजेत, वसन्तो वै ब्राह्मणस्य ऋतुः, स्व एवास्मा ऋतौ ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतो, यत्पुरोडाशस्ते-
नाग्नेयो, यच् श्यामाकस्तेन सौम्यः, सर्वमेवाग्नीषोमाभ्याꣳ हव्यꣳ संप्रादात्, ता अस्मै सर्वं
ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छतः, सौमाग्नी सꣳयाज्ये स्यातां, तेजो वा अग्निरिन्द्रियꣳ सोम,—स्तेजसा च
धावास्मा एतदिन्द्रियेण चोभयतो ब्रह्मवर्चसं परिगृह्णाति, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेन्नेमपिष्टं पशु-
कामः, सोमो वै रेतोधाः, पूषा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूषा पशून्
प्रजनयति, सौमेन्द्रं चरुं निर्वपेत् पुरोधाकामः, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया,—न्द्रो राजन्यो,
ऽनपदोष्यं खलु वै सोमः प्रयच्छति, तमेवं भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा अनपदोष्यꣳ राष्ट्रं
प्रयच्छत्या,—ग्निवारुणं चरुं निर्वपेत् समान्तमभिद्रुह्यामयावी वा,—ऽनृतꣳ वा एष करोति यः समान्त-
मभिद्रुह्यति, देवता वा एष आरद्योऽनृतं करोत्य,—ग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वै सापि देवता
यामारत्तत एनं मुञ्चति, यद्वारुणो वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, तत् क्राजवꣳ वा एतत् क्रियते
सर्वस्यविष्टिः सर्वस्य प्रायश्चित्तिः ॥४॥ ४

सौमारौद्रं घृते चरुं निर्वपेच् शुक्लानाꣳ व्रीहीणां ब्रह्मवर्चसकामः, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसा-
विध्यत्, तꣳ सोमारुद्रा अभिषज्यतां, तस्य वा एतेनैव शमलमपाहता,—मेतेनास्मिꣳस्तेजोऽध-
त्ताꣳ, यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात्तमेतया याजयेच्, शमलमेवास्यापहन्ति, तेजोऽस्मिन् दधाती,—
याꣳस्थरुर्भवत्ये,—तावान् वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तावदस्मिꣳस्तेजो दधाति, शुक्ला व्रीहयो
भवन्ति, श्वेता गा आज्याय दुहन्ति, तेज एवैतत्संभ्रियते, घृतं प्रोक्षणं भवति, घृतेन मार्जयन्ते,
घृते भवति, भूय एवास्मिꣳस्तेजो दधाति, यस्या रात्र्याः प्रातर्यक्ष्यमाणः स्यात्तास्य ताꣳरा-
त्रीमपो गृहान् प्रहरेयुरा,—पो वै शान्तिः, शमेयुरेवं, परिश्रिते याजयन्ति तेजसः परिगृहीत्यै,
साकꣳ रश्मिभिः प्रचरन्ति, साकमेवास्य रश्मिभिः शमलमपघ्नन्ति, तिष्यापूर्णमासे याजयेत्, सो-
मो वै चन्द्रमा, रुद्रस्तिष्यः, संप्रत्येवैना उपासरत्, प्राचीनꣳ वै सौमीरोषधयः, प्रतीचीनꣳ
रौद्री,—र्न हि प्राचीनꣳ शुष्यन्ति, शुष्यन्ति प्रतीचीनं, मनोर्ऋचो भवन्ति, मनुर्वै यत्कि-
ञ्चावदत्तद्भेषजमेवावदत्, तद्भेषजत्वायैव,—ताः शक्वरीर्भवन्ति शक्त्यै, नाराशꣳसीर्भवन्ति

[५] तै २,२,१०। कठ ११,५।

शान्त्यै, किलासत्वाद्वा एतस्य, भयमेति ह्युपहन्ति, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेन्नेमपिष्टं पशुकामः,
सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया, पशवः पूषा, स्वाꣳ वा एतद्देवतां पशुभिर्व्यꣳहयते, स्वयमे-
वाकृत ॥५॥ ५

सौमारौद्रं चरुं निर्वपेत् कृष्णानाꣳ व्रीहीणामभिचरन्, त्सौमीर्वा ओषधय,—स्तत एनं निर्या-
च्य रुद्रायास्य पशूननिदधाति, कृष्णा व्रीहयो भवन्ति, तमो वै कृष्णं, मृत्युस्तमो, मृत्यु-
नैवैनं ग्राहयति, शरमयं बर्हिर्भवति, वैभीदक इध्मः, शृणादिति शरमयं बर्हिर्भवति,
विभिद्यै वैभीदक इध्मः, सौमारौद्रं चरुं निर्वपेदुदश्रित्यविचितानाꣳ व्रीहीणाꣳ यः कामयेत द्वि-
तीयमस्य लोके जनयामिति, सौमीर्वा इमाः प्रजा, द्वितीयमेवास्य लोके जनयति, नेमꣳ
शरमयं बर्हिर्भवति नेममशरमयं, नेमो वैभीदक इध्मो नेमोऽवैभीदको, द्वितीयमेवास्य लोके
जनयति, सौमारौद्रीमामिक्षां निर्वपेदामयाविनꣳ याजये,—दाग्नेयो वै प्रमीतः, सौम्यो जीव,—
न्नुभयत एवैनं निष्क्रीणाति, पयो वै पुरुषः, पय एतस्यामयति, पयसैवास्य पयो निष्क्री-
णात्य,—पिनद्धाक्षो होता स्यात्, तमरण्यं पराणीय विकशापयेत्, तस्मा अनड्वाहं दद्यात्, तं
मीत, तस्याश्नीयात्, यत्तस्य नाश्नीयात् प्रमीयेत ॥६॥ ६

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेदभिचरन्नभिचर्यमाणो वा, सरस्वतीमप्याज्यस्य यजे,—द-
ग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य देवताः प्रतिचरति, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेन यज्ञꣳ, वा-
क्सरस्वती, वाचा वाचं, तदुभिचर्याभिप्रयुक्ता,—ऽथो प्रतिचर्यात्येव प्रयुक्ता,—ऽऽग्नावैष्णवं घृते
चरुं निर्वपेच्चक्षुष्कामो, ऽग्निर्वै मनुष्याणां चक्षुषः प्रदाता विष्णुर्देवाना,—मेतौ वै चक्षुषः प्रदातारौ,
ता एवं भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै चक्षुः प्रयच्छतो, धेन्वा वै घृतं पयोऽनडुहस्तण्डुला,—स्त-
न्मिथुनं, मिथुनं चक्षु,—र्मिथुनेनैवास्मै मिथुनं चक्षुर्जनयतः, पयो वै घृतं, पयश्चक्षुः, पयसैवास्मै
पयश्चक्षुर्जनयत,—स्तेजो वै घृतं, तेजश्चक्षु,—स्तेजसैवास्मै तेजश्चक्षुर्जनयतो, हिरण्यं ददात्या,—
युर्वै हिरण्य,—मायुश्चक्षु,—रायुषैवास्मा आयुश्चक्षुर्दधाति, शतमानं भवति, शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्य, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्या,—ग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेदभिचर्यमाणो, ऽग्निर्वै सर्वा
देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चास्तृत्यै मध्यतः प्रविशत्या,—ग्नावैष्णवमेकादशकपालं
निर्वपेत् संग्रामे, सरस्वतीमप्याज्यस्य यजे,—दग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य देवताः

[६] तै. २,२,१० । काठ. ११,५ ।
[७] तै. २,२,९ । काठ १०,१ ।
*

प्रणुदते, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेनु यज्ञꣳ, वाक्सरस्वती, वाचा वाचꣳ, यदि मन्येत, प्रत्ति पुरस्ताच्चरन्तीति, द्वे पुरोनुवाक्ये कुर्यादेकाꣳ याज्याꣳ, समेमेव द्वाभ्यां क्रियते, ऽत्यैकया प्रयुङ्क्त, आग्नावैष्णवं प्रातरष्टाकपालं निर्वपेत् सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुमा,—ग्नावैष्णवमेकादशकपालं मध्यंदिने सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुमा,—ग्नावैष्णवं द्वादशकपालमपराह्णे सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुꣳ यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेता,—ऽग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य देवता आप्नोति, विष्णुर्यज्ञो, यज्ञेनु यज्ञꣳ, वाक्सरस्वती, वाचा वाचं, ब्रह्म बृहस्पति,—र्ब्रह्मणैवास्य ब्रह्माप्नोति, कपालैश्छन्दाꣳसि, पुरोडाशैः सवनानि, मैत्रावरुणमेककपालं निर्वपेत् पयस्याꣳ वा,—ऽनूबन्ध्यामेवैतेनाप्नोति, सैषाध्वरकल्पेष्टि,—र्यज्ञमेवैतयाप्नोति॥७॥
७

आग्निमारुतं चरुं निर्वपेद् वृष्टिकामः, समान्या मृदश्चरुं च कुर्युः कुम्भं च, यस्मिन्नेवाग्नौ चरुं पचेयुस्तस्मिन् कुम्भं धूपयेयु,—र्धूमो वा अस्यामुं गच्छति नार्चि,—स्तस्मादेवं धूपयन्ति, न पचन्ति, यदा हवीꣳष्यासादयेयुरथ दक्षिणायाꣳ श्रोण्यां कुम्भमासाद्योदकेन पूरयेयु,—र्यदि पुरा सꣳस्थानाद्वर्षेता,—ऽद्य वर्षिष्यती,—ति ब्रूयाद्, यदि सꣳस्थिते, श्वो वर्ष्टे,—ति ब्रूयाद्, यदि चिरमिव वर्षेत, नाद्धा विद्मे,—ति ब्रूया,—दुर्मिवो इतो वृष्टिमीट्टे, मरुतोऽमुतश्च्यावयन्त्ये,—ते वै वृष्ट्याः प्रदातार,—स्तानेव भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रयच्छन्ति, मारुतं चरुं निर्वपेत् पयसि प्रियङ्गुं ग्रामकामो वा पशुकामो वा, पृश्नीनां गवां दुग्धे पृश्नीनां गवामाज्यꣳ स्यात्, तत्रापि गोमूत्रस्याश्चोतयेयुः, पृश्निर्वै यदुदुहत् स प्रियङ्गुरभवदि,—यꣳ वै पृश्निर्वाग्वा, तस्या वा एतत् पयो यत् प्रियङ्गवः, स्वेनैवैनां पयसाच्छिति, प्रियवती याज्यानुवाक्ये भवतः, प्रियमेनꣳ सजातानां करोति, द्विपदा च चतुष्पदा च भवतो, द्विपदश्चैवास्मै चतुष्पदश्च पशूनवरुन्द्धे, यथा वत्सं ऊधरस्यायच्छति वत्सꣳ वा गौरिवमेनꣳ सजाता अभ्यायच्छन्ति, मारुतं त्रयोदशकपालं निर्वपेद्यस्य यमौ पुत्रौ गावौ वा जायेयातां, निर्वीरताꣳ वै पुरुषो यमो जात आशास्तेऽपशूनां गां,—यत् त्रयोदश, प्रजापतिर्वै त्रयोदशः, प्रजापतिमेवाप्नोति, यद् द्वादशꣳ सꣳवत्सरात् तेन, यद्द्वापत्र्यनुवाक्या सꣳवत्सरात् तेन, यज्जगती याज्या पशुभ्यस्तेन, यन्मारुतीष्टिः पशुभ्यस्तेन, मारुतꣳ सप्तकपालं निर्वपेद्यत्र विद्वाꣳसानं जिज्यासे,—दुर्गस्त्यस्य कयाशुभीयꣳ सामिधेनीश्च स्युर्याज्यानुवाक्याश्चा,—ऽगस्त्यो वै मरुद्भ्य उक्ष्णः प्रौक्षत्, तानिन्द्रायालभत, ते वज्रमादायाभ्यु-

[८] तै. २,२,११।

पतꣳ,—स्तान् वा एतेनाशमयत्, तेन् शमयत्येवैतान्, सप्तकपालो भवति, सप्त हि मरुतो,
विण्मरुतः, स्वेनैवैनान् भागधेयेन शमयति ॥८॥ ८

ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपे,—न्मारुतꣳ सप्तकपालꣳ राज३न्यं भूतिकामꣳ याजये,—दैन्द्रो वै
राजन्यो देवतया, मारुती वि,—डिन्द्रियेणैवास्मै विशमुपयुनक्त्य,—नुकामस्मै विशमविवादिनीं
करोत्यै,—न्द्रमेकादशकपालं निर्वपेन्मारुतꣳ सप्तकपालꣳ यः कामयेत, विशे च क्षत्राय च समदं
कुर्यामि,—त्यैन्द्रस्यैन्द्रीमनूच्य मारुत्या यजे,—न्मारुतस्य मारुतीमनूच्यैन्द्र्या यजेत्, स्व एवैभ्यो
भागधेये समदं करोति, यदि कामयेता,—ऽतुमुखꣳ स्यादिति, पूर्वा३र्धेऽन्या जनताया गां
निदुष्याज्जघना३र्धेऽन्यामपि, ते संगच्छेते, तावदतुमुखं भवति, यदि कामयेत, कल्पेतेत-
त्ये,—ते एव हविषी निरुप्य यथायथꣳ यजेत्, कल्पतेऽहे,—न्द्रमेकादशकपालं निर्वपेन्मारुतꣳ
सप्तकपालमभिचर,—न्नुपरिष्टादैन्द्रस्यावद्यदधस्तान्मारुतस्यो,—भयत एवैनानादीपयति ज्येष्ठतश्च
कनिष्ठतश्चै,—न्द्रमेकादशकपालं निर्वपे,—न्मारुतीमामिक्षाꣳ राज३न्यं ग्रामकामꣳ याजये,—न्मध्य
आमिक्षायाः पुरोडाशं निधायोभयस्यावद्येत्, क्षत्रꣳ वा इन्द्रो, विण्मरुतो, विशꣳ वा एत-
न्मध्यतः प्रविशति, पर्यूहमवद्यति, विशैवैनं पर्यूहति, मारुतमेकविꣳशतिकपालं निर्वपेद-
भिचरन्, देवविशा वै मरुतो, न वै विशा वृत्तं घ्नन्ति, देवविश एवैनं निर्याच्य स्तृणुते,
तं बर्हिषदं कृत्वा समया स्फ्येन विहन्यात् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्यैन्द्रवज्रेण शिरश्छिनद्मि ॥
इतीन्द्रवज्रेणैवास्य शिरश्छिनत्त्य,—थ यत्स्फ्यो, वज्रो वै स्फ्यो, वज्रेणैवैनꣳ स्तृणुते ॥
९-११

एना व्याघ्रं परिषस्वजानाः सिꣳहं मृजन्ति महते धनाय ।
महिषं नः सुभ्वं तस्थिवाꣳसं मर्मृज्यन्ते द्वीपिनम३प्स्वन्तः ॥ १२
इति वज्रो वा आपो, यदुतदप्सुमर्धजुर्भवति वज्रेणैवैनꣳ स्तृणुते ॥९॥ १३

अग्नये पथिकृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यस्य प्रज्ञातेष्टिरतिपद्येत, बहिष्पथꣳ वा एष एति यस्य प्रज्ञा-
तेष्टिरतिपद्यते, ऽग्निर्वै देवानां पथिकृत्, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं पन्थामपिनयत्य,—
नड्वान् दक्षिणा, स हि पन्थामपिवहत्य,—ग्नये व्रतपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्य आहिताग्निः सन् प्रव-
सति प्रत्येद्, बहु वा एष व्रतमतिपादयति य आहिताग्निः सन् प्रवसति, व्रत्ये ह्यहनि स्त्रियꣳ वोपैति
माꣳसꣳ वाश्नात्य,—ग्निर्वै देवानाꣳ व्रतपति,—स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनꣳ व्रतमालम्भय-

---

[९] तै. २,२,११। [एना व्याघ्रं..... ऽप्स्वन्तः। अथर्व ४,८,७]
[१०] तै २,२,२। काठ. १०,५-७।

स्य,—ग्नये व्रतभृतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्य आहिताग्निः सन्नश्रु कुर्या,—दानीतो वा एष देवानां य आहिताग्नि,—स्तस्मादेतेनाश्रु न कर्तवै, न हि देवा अश्रु कुर्वन्त्य,—ग्निर्वै देवानां व्रतभृ,—द्दुर्मितस्य व्रतमुग्रं,—स्तस्मादेवाधिव्रतमालभते, ऽग्नये यविष्ठायाष्टाकपालं निर्वपेदभिचर्यमाणो, याभिरेवैनमितरः प्रयुक्तिभिरभिप्रयुङ्क्ते ता अस्माद्यविष्ठो योयावा,—ऽग्नये वाजसृतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् संग्रामे, वाजं वा एष सिसीर्षति यः संग्रामं जिगीषत्य,—ग्निर्वै देवानां वाजसृत्, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै वाजं धावत्य,—ग्नयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् संग्रामे, य३श्याग्वा अग्नेरनीकमिति न तत् प्रतिधृषे, ऽग्निरेवास्मा अनीकानि जयति, विष्णुमप्याज्यस्य यजे,—दतो वै विष्णुरिमाँल्लोकाननुदजयद्, विष्णोरेवोज्जितिमन्विमाँल्लोकाननुजयति, एभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, ऽग्नये रुद्रवतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, रुद्रायास्य पशूनपिदध्यामित्य,—ग्निर्वै रुद्रो, रुद्रायैवास्य पशूनपिदधाति, यद्धि कामयेत, शाम्येदित्य,—ग्नये सुरभिमतेऽष्टाकपालं निर्वपे,—देषा वा अग्नेर्भेषजा तनूर्यत् सुरभि,—र्भेषजमेवास्मा अकः, सुरभिमेनमकः, शमयत्येवा,—ऽग्नयेऽन्नवतेऽन्नादायान्नपतयेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यः कामयेता,—ऽन्नवानन्नादोऽन्नपतिः स्यामित्य,—ग्निर्वै देवानामन्नवानन्नादोऽन्नपति,—स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमन्नवन्तमन्नादमन्नपतिं करोति ॥१०॥ १४

अग्नये रक्षोघ्नेऽष्टाकपालं निर्वपेद्यो रक्षोभ्यो बिभीया,—दिन्द्रं वै रक्षांस्यसचन्त, ३सोऽग्निं प्राविशत्, तानि वा एनमभिसमम्मृशन्, स एता विप्रुषोऽजनयत या इमाः स्कूर्यमानस्य विप्रवन्ते, तानि वा अग्निनैवापाहता,—ऽग्निर्वै देवानां रक्षोहा, तेनैव रक्षांस्यपहते, नक्तं याजये,—न्नक्तं वै रक्षांसि प्रेरते, यर्ह्येव प्रेरते तर्ह्येनान्यपहते, वामदेवस्य पञ्चदश सामिधेनीश्च स्युर्याज्यानुवाक्याश्च, वामदेवश्च वै कुसितायी चाजीमयातामात्मनोः, सा कुसितायी वामदेवरथस्य कूबरमछिनत्, सापूरं न्याक्रवत्, युगं वा छेत्स्यामीषां वेति, ३सोऽग्निमुल्पमवैक्षत, स एतं मन्त्रमपश्यत्, तामर्चिरुद्दीपत्, सार्चिषा दह्यमाना ह्रदं प्राविशत्, स वाव कौसितो ह्रदो, रक्षांसि वै स तेनापाहत, तद्रक्षांस्येवैतेनापहत, आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेद्यो राष्ट्रे स्पर्धेत यो वा कामयेता,—ऽन्नादः स्यादिति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तान् गायत्री सर्वमन्नं परिगृह्यान्तरातिष्ठत्, तेऽविदु,—र्यतरान् वा इयमुपावर्त्स्यति त इदं भविष्यन्तीति, तस्यां वा उभय ऐच्छन्त, तां नाम्नोपामन्॥ दाभि॥ इत्यसुरा आह्वयन्॥ विश्वकर्मन्॥ इति देवाः,

[११] तै २,२,२। काठ १०,५,७।

सा नान्युत्तरांश्चनोपावर्तत, तां देवा एतेन यजुषापावृञ्जत ॥ ओजोऽसि, सहोऽसि, बलमसि,
भ्राजोऽसि, देवानां धाम नामासि, विश्वमसि विश्वायुः, सर्वमसि सर्वायुरभिभूः ॥ इति
सम्वत्सरो वै गायत्री, सम्वत्सरो वै तदतिष्ठत्, सम्वत्सरं वा एषां तदन्नाद्यमवृञ्जत, तत्
सम्वत्सरमेवैतदन्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, सैषा गायत्र्यष्टिर,—थो आहू, राष्ट्रस्य
सम्वर्गी इति ॥ ११ ॥ १५-२१

ऐन्द्राबार्हस्पत्यं हविर्निर्वपेद्यो राष्ट्रीयो नेव प्रस्तिङ्नुया,—ददितिर्वै प्रजाकामौदनमपचत्,
सोच्छिष्टमाश्नात्, तं वा इन्द्रमन्तरेव गर्भं सन्तमयस्मयेन दाम्नापौम्भत्, सोऽपोम्धोऽजायत,
तं वा एतेन बृहस्पतिरयाजयदैन्द्राबार्हस्पत्येन, तस्य तद्दाम स्वयमेव व्यपद्यत, स इमा दिशो
वज्रेणाभिपर्यावर्तत, यो राष्ट्रीयो नेव प्रस्तिङ्नुयात् तमेतेन याजयेदैन्द्राबार्हस्पत्येन, परितो
हि वा एष पाप्मना,—ऽथैष न प्रस्तिङ्नोति, बृहस्पतये निरुप्यते, इन्द्राय क्रियते, सर्वत
एवैनं मुञ्चति, वज्रेणेमा दिशोऽभिपर्यावर्तते ॥ १२ ॥ २२[७१७]

॥ इति मध्यमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ।

आदित्या भागं वः करिष्याम्यमुमामुष्यायणमवगमयत ॥ इति ब्रूयाद्धविर्निर्वपस्यन्, त्से
एतमादित्यं घृते चरुं निर्वपे,—दादित्या वा इमाः प्रजा,—स्ता एवोपासरत्, ता एनमवगम-
यन्ति, सप्ताश्वत्था मयूखा अन्तर्वेदि शयीरं,—स्तान् त्संस्थिते रथवाहनस्य मध्यमेपायाम-
तिहन्यात् ॥ इदमहमादित्यान् बध्नाम्यामुष्यावगमः ॥ इत्यादित्यान् वा एतद्बध्नाति, त एनं
मोक्षमाणा अवगमयन्ति, विशो वीर्यमपाक्रामत्, तदश्वत्थं प्राविशत्, स तेन वीर्येण भर्भ-
राभवत्, तद्विश एवैतेन वीर्यमवरुन्द्धे, यद्यि सप्तसु नावगच्छेदिध्मे तानपि कृत्वैतदेव हविर्नि-
र्वपे,—दादित्या वा इमाः प्रजा,—स्ता एवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, यद्येव सप्तसु,
त्रिर्वै सप्त सप्तादित्या,—स्तानेवोपासरत्, ता एनमवगमयन्ति, यद्येकतयीषु द्वयीषु चावगच्छेद-
परोधुका एनं स्यु,—रथ यत्सर्वास्ववगच्छति तथा हानपरोध्योऽवगच्छति, स यदावगच्छेदथादि-

[१२] तै २,४,१३ । काठ १२,४ । मा श्रौ ५,१,७ ।
[१] तै. २,३,१ । काठ ११,६ ।

त्येभ्यो धारयद्भ्यो घृते चरुं निर्वपे,—दादित्या वा अपरोद्धार, आदित्या अवगमयितार,—स्त
एनं दाधति ॥ १-४
अदितेऽनुमन्यस्व मृत्याशीरिह मनः ॥ ५
इति निरुद्धस्य राज्ञः पदमाददीत, तद्यः पुरस्ताद् ग्राम्यवादीन् स्यात् तस्य सभाया अभिवातं
परीत्य विध्वंसयेयुः ॥ ६
प्रेत मरुतः स्वतवस एनो विश्पत्यामुं राजानमाभे ॥ ७
इति तस्य गृहाद् व्रीहीनाहरेयु,—स्तांस्त्रेधा विचिनुयाद्, ये कृष्णास्तान् कृष्णाजिने उपनह्य
निदध्याद्, ये शुक्लास्तमादित्यं घृते चरुं निर्वपे,—दादित्या वा इमाः प्रजा,—स्ता एवोपासरत्, ता
एनमवगमयन्त्य,—थ येभ्योऽधि विचिनुयात् तानुदङ् परेत्य वल्मीकवपामुद्धत्य जुहुयात्॥ ८
यद्वध ते घोरं आसन् जुहोम्येषां बन्धानां प्रमोचनाय ।
यां त्वा जनो भूमिरिति प्रमन्दते निर्ऋतिं त्वाहं परिवेद विश्वतः ॥ ९
इति निर्ऋतिगृहीतो वा एष यो निरुद्धो, निर्ऋत्या एवैनं वेन मुञ्चत्ये,—तद्वै विशमेवाग,—
अथ वा अस्य राज्यमनवगतं, तद्येऽमी कृष्णा व्रीहयस्तं वारुणं घृते चरुं निर्वपेद्, वरुणो वै
देवानां राजा, स राज्यस्यावगमयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं राज्यमवगमय-
त्ये,—तद्ध नानाविद्य,—मुभयीमेवैतेन विशमवगच्छति दैवीं च मानुषीं च ॥१॥ १०
सौर्यं घृते चरुं निर्वपेच्छुक्लानां व्रीहीणां ब्रह्मवर्चसकामः, शतमानो रुक्मो रजतोऽधस्तात्
स्यात्, शतमानो रुक्मो हरित उपरिष्टा,—दिदं वा असा आदित्य आसीत्, तमाभ्यां परिगृह्यो-
परिष्टादासां प्रजानां न्यदधु,—रुपरिष्टाद्वा असा आदित्य इमाः प्रजा अधिपर्याप्ती,—यं वै रजता-
मो हरिण्या,—भ्यामेवैनं परिगृह्योपरिष्टादासां प्रजानां निदधात्यु,—परिष्टादिमाः प्रजा अधिप-
र्याप्ति, पञ्च कृष्णलान्यपि प्रयाजेषु जुहुया,—द्देतैर्वा असा आदित्य इमान्, पञ्च ऋतूननु
तेजस्वी,—मा एवैनं पञ्च दिशोऽनु तेजस्विनं करोति, प्राजापत्यं घृते चरुं निर्वपेच्, शत-
कृष्णलमायुष्कामो, देवा असुरान् हत्वा मृत्योरबिभयु,—स्ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधावं,—
स्तान् वा एतया प्रजापतिरयाजयत्, ततो देवा अमृतत्वमगच्छ,—न्नमृतं वै हिरण्य,—ममृत-
मायु,—रमृतेनैवैष्वमृतमायुराप्त्वादधाद्, य आयुष्कामः स्यात् तमेतया याजये,—देतद्वै मनुष्य-
स्यामृतत्वं यत् सर्वमायु,—रमृतं वै हिरण्य,—ममृतमायु,—रमृतेनैवास्मिन्नमृतमायुराप्त्वा

[७] तै २,३,१ । काठ. ११,४ ।

दधाति, तेन स सर्वमायुरेति, न पुरायुषः प्रमीयते, शतकृष्णलो भवति, शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्य, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, चत्वारि चत्वारि कृष्णलान्यवद्यति संमृद्ध्यै, सर्वं ब्रह्मणे
परिहर्तवा आह, सर्वं ब्रह्मणि यज्ञे प्रतिष्ठापयति, सर्वमस्मिन् ब्रह्मा वीर्यं दधात्य,—थो ब्रह्म
वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवास्मिन् ब्रह्मायुर्दधाति ॥ २ ॥ ११

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेत्, पुरोधाकाम,—स्तस्य बार्हस्पत्ये ज्योतिष्मती याज्यानुवाक्ये स्यातां,
ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, स्वामेव देवतां पुरोधाया उपासरत्, सैवैनं
देवता पुरोधां गमयति, यद्वै लेलायद्वीव भाति तज्ज्योति,—स्तस्माज्ज्योतिष्मती, यदि नैव
पुरोधां गच्छेदथैन्द्राबार्हस्पत्यꣳ हविर्निर्वपेद्, ब्रह्म चैव क्षत्रं च सयुजा अक,—स्ताजगेनं पुरोदधते,
बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेत् पयसि ग्रामकामो वा पशुकामो वा, तस्य बार्हस्पत्ये गणवती याज्यानु-
वाक्ये स्याताꣳ, यो बहुपुष्टस्तस्य गृहात् क्षीरमाहरेयुः, स्यात् स्वासां गवां दुग्धꣳ, स्या-
दुदकं, पुष्टिरेवैषा संश्रियते, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्बृहस्पतिश्छन्दाꣳसि, छन्दोभिर्बृहस्पतिर्गणी,
स्वाꣳ वा एतद्देवतां, भूयिष्ठेनार्पयति, सजातैरेनं गणिनं करोति, ब्राह्मणस्पत्यं चरुं निर्वपेत्
संग्रामे, तस्य ब्राह्मणस्पत्ये वीरवती वयस्वती याज्यानुवाक्ये स्यातां, छर्दिर्दर्शे याजये,—दु-
र्बर्हिः प्रस्तरः स्याद्, बाणवन्तः परिधयो, वयाꣳसि परं ग्राममाविशन्ति, तथा विजेयं,
जेष्यामा इति, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति,—र्ब्रह्मैवोपासरद्, ब्राह्मणस्पत्यं चरुं निर्वपेद्यत्र कामयेत,
ब्रह्मबलꣳ स्यादिति, तस्य ब्राह्मणस्पत्ये मरुत्वती याज्यानुवाक्ये स्यातां, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्प-
ति,—र्विण्मरुतो, ब्रह्माणि वा एतद्विशमधि विनाशयति द्रढिम्नेऽशिथिरत्वाय ॥३॥ १२

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वपेद्रामुतं पशुकामः, प्रजापतिः पशूनसृजत, तेऽस्मात् सृष्टाः पराञ्च
आयꣳ,—स्तान् बृहस्पतिश्चान्वैतां, तं यत्रावसꣳस्ततः शक्रो गर्भदजायत, तꣳ वा अब्रवी,—
दनेन मा याजयेति, तेन वा एनमयाजयत्, तं पशव उपावर्तन्त, यः पशुकामः स्या-
त्, तमेतेन याजये,—दुप हैनं पशवा आवर्तन्ते, यदा हि स तमेतेनायाजयदथ तं पशव
उपावर्तन्त, सौमापौष्णं चरुं निर्वपेद्रामुतं पशुकामः, प्रजापतिः पशूनसृजत, तेऽस्मात्
सृष्टाः पराञ्च आयꣳ,—स्तेषां पूषणमधिपामकरोत्, तं यत्रावसꣳस्ततः शक्रो गर्भदजायत, तꣳ
वा आहर,—दनेन मे प्रतिष्ठेति, स सोमोऽब्रवी,—न्मम वा अकृष्टपच्यमिति, तꣳ सौमापौष्णं
निरवपत्, तं पशव उपावर्तन्त, यः पशुकामः स्याद्, तमेतेन याजये,—दुप हैनं पशवा आव-

[३] तै. २,३,२; २,२,४।
[४] तै. २,२,४। काठ १०,११।

तेन्वे, यदा हि स तमेतेनायाजयदथ तं पशव उपावर्तन्त, सोमो वै रेतोधाः, पूषा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूषा पशून्, प्रजनयति, प्राजापत्यं चरुं निर्वपेद्रामुतं पशुकामः, पृश्नीनां गवां दुग्धे पृश्नीनां गवामाज्यꣳ स्यात्, तत्रापि गोमूत्रस्याश्चोतयेयुः, पृश्निर्वै यदुद्दुहत्सं गर्भमुदभर,—दियꣳ वै पृश्निर्गावा, तस्या वा एतच्, शिरो यद्रुतं,—स्तस्मादेवदाण्डमिव पीयूष इव, तं प्राजापत्यं चरुं निर्वपेत् पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयति, वास्त्वमयꣳ रौद्रं चरुं निर्वपेद्यत्र रुद्रः प्रजाः शमायेत, वास्तोर्वै वास्त्वं जातꣳ, वास्त्वमयं खलु वै रुद्रस्य, स्वेनैवैनं भागधेयेन शमयति, तया निषादस्थपतिꣳ याजयेत्, सा हि तस्येष्टिः, कूटं दक्षिणा कर्णी वा गर्दभः ॥४॥ १३

परमेष्ठिने द्वादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, परमेष्ठी स्यामिति, परमेष्ठी वा एष देवानाꣳ यः परमेष्ठी, परमेष्ठी राजन्यो मनुष्याणां, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं परमेष्ठिनं करोति, तस्मै धनुश्च तिलश्च प्रयच्छेत् ॥ अग्निष्टे तेजः प्रयच्छत्विन्द्र इन्द्रियं पित्र्यां बन्धुताम् ॥ इत्यग्निरेवास्मै तेजः प्रयच्छती,—न्द्र इन्द्रियं पित्र्यां बन्धुताꣳ, वैश्वदेवं द्वादशकपालं निर्वपेद्भ्रातृव्यवाꣳ,—स्तं बर्हिषदं कृत्वा समया स्फ्येन व्यूहेत् ॥ इदमहं मां चामुं च व्यूहामि ॥ इति यं द्विष्यात्तꣳ, यदुघोऽवमृधेत यच्च स्फ्यं आश्लिष्येत् तद्विष्णव उरुक्रमायावद्येद्, विष्णुरेवैना अन्तरा विक्रमते, तं पुनः समूहेत् ॥ इदमहं मां चामुं च समूहामि ॥ इति योऽस्य प्रियः स्यात्तꣳ, वैश्वदेवीर्वा इमाः प्रजा,—स्ताभिरेवैतरꣳ व्यूहति, ताभिरात्मानꣳ समूहती,—न्द्राण्यै चरुं निर्वपेत् सेनायामुत्तिष्ठन्त्याꣳ, सेना वा इन्द्राणी, अग्रणैवैनां पुरस्तान्मुखतो जित्यै संꣳश्यति, बल्बजा अपीध्मे स्युः, शक्रो वा एतेऽभ्युत्थिता, न्यायेनैवैनामभिनयति, यत्तस्याꣳ सेनायाꣳ विन्देत मा दक्षिणा, वाचस्पतये चरुं निर्वपेच्छ्रीकामो, यो वै वाचोऽध्यक्षः स वाचस्पति,—स्तच् श्रीकरणमेवैतत् ॥ ५ ॥ १४-२०

अग्नये वसुमते सतीनानामष्टाकपालं निर्वपेत्, सोमाय रुद्रवते श्यामाकं चरुं,—मिन्द्राय मरुत्वते नवानामेकादशकपालꣳ, वरुणायादित्यवते यवमयं चरुं, देवा अꣳन्योऽन्यस्य श्री,—ष्टे

[५] काठ. १०,१० ।

[६] मै. श्र. ९,४,४ । काठ. १०,११ । वा. ३३,८६, २९,५८ । काण्व. ११,५९ ।

तिष्ठमानाश्चतुर्धा व्युदक्राम,—न्नग्निर्वसुभिः सोमो रुद्रैरिन्द्रो मरुद्भिर्वरुण आदित्यैस्तान् वा एतया बृहस्पतिरयाजयत् संज्ञान्या,—त इन्द्रमेवाभिसमावर्तन्ते,—न्द्रमाभिसमजानत, तस्य एतया यजते तमेवाभिसमावर्तन्ते, तमभिसंजानते, तदाहु,—रैन्द्र एकादशकपालः कार्यो इतीं,—न्द्रं हि तेऽभिसमावर्तन्तें,—न्द्रमभिसमजानत ॥ २१

संज्ञानं नो दिवा पशोः संज्ञानं नक्तमव्रतः ।
संज्ञानं नः स्वेभ्यः संज्ञानमरणेभ्यः संज्ञानमाश्विना युवमिहास्मभ्यं नियच्छतम् ॥ २२
समिन्द्र राया समिषा रभेमहि सं वाजेः पुरुश्चन्द्रैरभिद्युभिः ।
सं देव्या प्रमत्या वीरशुष्मया गोअग्रयाश्वत्या रभेमहि ॥ २३
इन्द्रवायू सुसंदृशा सुहवेह हवामहे । यथा नः सर्व इज्जनः संगमे सुमना असत् ॥ २४
सं वो मनांसि सं व्रता समाकूतीरनंसत ।
अमी ये विव्रताः स्थ तान्वः संनमयामसि ॥ २५
समाना वा आकूतानि समाना हृदयानि वः। समानमस्तु वो मनो यथा वः सुसहासति॥२६
समानो मन्त्रः समितिः समानी समानं व्रतं सह चित्तमेषाम् ।
समानं क्रतुमभिमन्त्रयध्वं समानेन वो हविषा जुहोमि ॥ २७
संगच्छध्वं संजानीध्वं सं वो मनांसि जानताम् ।
देवा भागं यथा पूर्वे संजानाना उपासते ॥ ६ ॥ २८

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत् सावित्रं चरुं वायव्यां यवागूं प्रतिधुग्ध्वा सौममेककपालं यस्य हिरण्यं नश्येद्यो वा हिरण्यं विन्दे,—दग्निर्वा अग्रे हिरण्यमविन्दत, स सवित्रामन्त्रयत, न खलु वै किं चन वायुनानभिगतमस्त्य,—स्यां वै स तदविन्दद, विन्दया एवाग्नेयः, प्रसवाय सावित्रो. ऽभिनीत्यै वायव्या,—ऽथ यच्चाऽऽरमो, ऽस्यां हि स तदविन्द,—द्देवं वै प्रदातार,—स्तानेव भागधेयेनोपासरत, तेऽस्मै प्रयच्छन्ति, स यदा विन्देदथैतेभ्य एवं निर्वपेद, यैरेवाविन्दत्तान्

[संज्ञानं नः स्वेभ्य० नि यच्छतम् । ऋ परि. ३६,१, अथर्व ७,५२,१। समिन्द्र राया० . . रभेमहि। ऋ. १,५३,५, अथर्व २०,७१,५। इन्द्रवायू सुसंदृशा असत्। ऋ, १०,१४१,४, अथर्व ३,२०,६। सं॰वो (यां) मनांसि ....संनमयामसि। अथर्व ६,९४,१। समाना (...नी) वा (व)..... सुसहासति। ऋ १०,१९१,४, अथर्व ६ ६४,३। समानो मन्त्र.. ... (अभिसंविशध्वम्) जुहोमि। ऋ १०,१९१,३, अथर्व ६,६४,२। संगच्छध्वं .. उपासते। ऋ. १०,१९१,२, अथर्व ६,६४,१]

[७] तै. २,३,५। काठ ११,१।

भागिनः करोत्यहिꣳसायै, प्रजापतिर्वै सोमाय राज्ञे दुहितॄरददान्नक्षत्राणि, स रोहिण्यामेवाव-
सन्नेतरासु, ता अनुपेयमानाः पुनरगच्छꣳ,—स्तꣳ राजयक्ष्मेणाग्राहयत्, स निरस्रवत्,
तस्माद्राजयक्ष्मगृहीतो निःस्रवति, स वै प्रजापतिमेवोपाधावत्, तं प्रजापतिरब्रवीद्, ऋतं
ब्रूहीति, स ऋतमब्रवीद्, यथा सर्वास्वेव समावद्वसानीति, तस्मादेष सर्वास्वेव समावद्वसति,
तस्मै वै प्रजापतिः प्रायश्चित्तिमैच्छत्, तस्मा अमावास्यायाꣳ वैश्वदेवं चरुं निरवपत्, तेनास्मै
प्रायश्चित्तिमविन्दत्, सोऽमुमाप्यायमानमन्वाप्यायत, वसीयानभवद्, यो राजयक्ष्मगृ-
हीतः स्यात् तस्मा अमावास्यायाꣳ वैश्वदेवं चरुं निर्वपे,—देतेन वै स तस्मै प्रायश्चित्तिमविन्दत्,
तेनैवास्मै प्रायश्चित्तिꣳ विन्दत्य,—मुमेवाप्यायमानमन्वाप्यायते, वसीयान् भवति ॥७॥ २९

प्रजापतिर्वै देवेभ्यो भागधेयानि व्यकल्पयत्, स इन्द्रोऽब्रवीद्, यदतिरिच्यते तन्ममेति,
तद्वा इन्द्रियमेवात्यरिच्यत, तदिमांल्लोकानूर्ध्वमनूदश्रयत, तन्नैकेनाप्नो,—न्न द्वाभ्यां, तत्
तृतीयेनाप्त्वावारुन्द्ध, यत् त्रयः पुरोडाशा भवन्त्येभ्यो वा एतं लोकेभ्य इन्द्रियꣳ वीर्यमाप्त्वा-
वरुन्द्धा, उत्तर उत्तरः पुरोडाशो ज्यायान् भवत्यु,—त्तर उत्तरो हि लोको ज्याया,—निन्द्राय
राज्ञे प्रथमं, इन्द्राय स्वराज्ञे मध्यमं, इन्द्रायाधिराजायोत्तमं, एतानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव-
द्राज्यꣳ स्वाराज्यमाधिराज्य,—मेतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजते, सर्वमेतद्भवति य एवꣳ
वेद, प्रथमामनूच्य मध्यमया यजे,—न्मध्यमामनूच्योत्तमया यजे,—दुत्तमामनूच्य प्रथमया य-
जे,—देवमस्य सर्वा अनुवाक्या भवन्ति सर्वा याज्या एषां लोकानां प्रतिप्रज्ञात्या अथो अनुसंत-
त्या, इन्द्राय घर्मवते सूर्यवता एकादशकपालं निर्वपेत्तेजस्काम,—स्तेजो वै घर्म,—स्तेजः सूर्य,—
स्तेज एवावरुन्द्धा, इन्द्रायेन्द्रियवता एकादशकपालं निर्वपेत् पशुकाम, इन्द्रियꣳ वै पशव,
इन्द्र इन्द्रियस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा इन्द्रियं पशून् प्रयच्छति ॥८॥
३०

इन्द्रायार्कवतेऽश्वमेधवता एकादशकपालं निर्वपे,—न्निरुद्धꣳ राजये,—दन्तꣳ वा एष गतो यो
निरुद्धो, ऽन्तोऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तेनैवास्मा अन्ते कल्पयति, वशा दक्षिणा,
वशं मा नयादिती,—न्द्रायार्कवतेऽश्वमेधवता एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, जने म ऋध्येते-
त्य,—न्तो वा एषा ऋद्धीनाꣳ यज्ञेनो, ऽन्तो, ऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तेनैवास्मा अन्ते कल्प-
यति, वशा दक्षिणा, वशं मा नयादिती,—न्द्रायार्कवतेऽश्वमेधवता एकादशकपालं निर्वपेद्-

[८] तै २,२,६। काठ १०,१०,८।
[९] तै २,२,७-८। काठ, १०,८।

तश्री,—र्यदा वै श्रियोऽन्तं गच्छत्यथ पापीयान् भवत्य,—न्तोऽर्को, ऽन्तोऽश्वमेधो, ऽन्तमेवालब्ध न पापीयान् भवती,—न्द्रायार्कवतेऽश्वमेधवत एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, महायज्ञो मोपनमे,—दित्येतौ वा इन्द्रस्य यज्ञिये तनू३न्त्रौ यदर्कश्चाश्वमेधश्च, तौ एवालब्ध, ताभ्यां महायज्ञमालभता, इन्द्राय घर्मवते सूर्यवता एकादशकपालं निर्वपे,—दिन्द्राय मन्युमते मनस्वता एकादशकपाल,—मिन्द्रायेन्द्रियवता एकादशकपाल,—मिन्द्रायार्कवतेऽश्वमेधवता एकादशकपालं भूतिकामꣳ याजये,—दिदꣳवा इन्द्रस्य घर्मश्च सूर्यश्चे,—दमस्य मन्युश्च मनश्चे,—दमस्येन्द्रश्चेन्द्रियं चे,—दमस्यार्कश्चाश्वमेधश्चे,—तानि वै सर्वाणीन्द्रोऽभव,—देतानि सर्वाणि भवति य एतैर्यजते, सर्वमेतद्भवति य एवꣳ वेद ॥९॥ २१

इन्द्रायाꣳहोमुचा एकादशकपालं निर्वपे,—दामयाविनꣳ याजये,—द्देपा वा इन्द्रस्य मेधजा तनूर्यदꣳहोमु,—क्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमꣳहसो मुञ्चती,—न्द्राय त्रात्र एकादशकपालं निर्वपेद्यो ज्यान्या मारणादपरोधाद्वा बिभीया,—दिन्द्रो वै त्राते,—न्द्रोऽपरोद्धा, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनं त्रायता, इन्द्रायान्वृजवा एकादशकपालं निर्वपेज्ज्येष्ठबन्धु,—रिन्द्रियꣳ वै ज्येष्ठबन्धु,—रिन्द्रियेणैवैनानन्वृजून् कुरुता, इन्द्राय प्रवभ्रायैकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे, प्रवभ्रो वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्, प्रवभ्र एवैभ्यो वज्रं प्रहरती,—न्द्राय वै मृधायैकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे, मृधो वा एष विहन्ति यः संग्रामे जयति, मृध एव विहता, इन्द्रायाभिमातिघ्न एकादशकपालं निर्वपेत् संग्रा३मे, ऽभिमातीर्वा एष हन्ति यः संग्रामे जयत्य,—भिमातीरेव हता, इन्द्रायाभिमातिषाहा एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, विपहेया,—ऽभयं मे स्यादिती,—न्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, तं दानवा नान्वमन्यन्त, तमेतेन भागधेयेनान्वमन्यन्त, ततो वै३सोऽभिमातीरहन्, वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यः संग्रामे जयति, तद्वार्त्रघ्नमेवैतत् ॥१०॥ २२

ऐन्द्रमेककपालं निर्वपे,—न्निरुद्धꣳ याजये,—दा प्रेहि परमस्याः परावता, इति याज्यानुवाक्ये स्यातां, परावतꣳ वा एष गतो यो निरुद्धः, परावत एवैनमध्याप्त्वावगमयत्यै,—न्द्रं त्रयोदशकपालं निर्वपे,—न्निरुद्धꣳ याजये,—दतिरिक्तꣳ वै त्रयोदश,—मतिरिक्तो निरुद्धो, ऽतिरिक्तादेवैनमतिरिक्तमाप्त्वावगमयती,—न्द्राय वज्रिणा एकादशकपालं निर्वपे,—दिन्द्राय वृत्रघ्न एकादशकपाल,—मिन्द्राय वृत्रतुरा एकादशकपालꣳ यस्य भ्रातृव्यः सोमेन यजेत, वज्रꣳ वा एष भ्रातृव्यायोद्यच्छति यः सोमेन यजते, यद्वज्रिणे, वज्रेणैवास्य वज्रꣳ स्तृणुते, यद्वृत्रघ्ने,

[१०] तै २,२,७-८। काठ १०,९।

भ्रातृव्यो वै वृत्रो, हन्त्येवैनꣳ, यद्वृत्रतूरे, भ्रातृव्यो वै वृत्र,—स्तं तरत्येवैन,—मिन्द्राय क्षेत्रंजयायैकादशकपालं निर्वपेद्यः क्षेत्रे पशुषु वा विवदेते,—न्द्रो वै देवानां क्षेत्रंजय,—स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै क्षेत्रं पशून् जयती,—न्द्रायाधिराजायैकादशकपालं निर्वपेद्यत्र राजानः सदृशा इव स्यु,—रिन्द्रो वै देवानामधिराज,—स्तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनमाधिराज्यं गमयति ॥११॥ ३३

इन्द्राय मन्युमते मनस्वत एकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियत, इन्द्रियेण जयति, वीर्यं चैवैष्विन्द्रियं च जित्यै दधाति, मन्यवे चरुं निर्वपेत् संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियते, वीर्यमेवैषु जित्यै दधाति, यं जीवग्राहं गृह्णीयुस्तꣳ विकृन्तेयु,—र्मन्योः स्विदेव सत्यमक,—रिन्द्राय मनस्वत एकादशकपालं निर्वपेद्यः कामयेत, पुण्यः स्यामनाधृष्य इति, मनो वै श्रीस्त्विषिः, श्रियमेवास्मिꣳस्त्विषिं दधाति, सꣳवत्सरं नु पुरा मनसो न कीर्तयेत्, सꣳवत्सरेण वा अनाप्तमाप्यते, सꣳवत्सरेणैवास्मा आप्त्वा तेजः श्रियं त्विषिं दधाति ॥१२॥
३४

यस्य सान्नाय्यं चन्द्रमा अभ्युदियाद्द्वे पुरोडा३श्याः स्युस्तांꣳस्त्रेधा कुर्याद्, ये मध्यमास्तमग्नये दा३त्रेऽष्टाकपालं निर्वपेद्, ये स्थविष्ठास्तमिन्द्राय प्रदात्रे दधꣳश्चरुꣳ, ये क्षोदिष्ठास्तꣳ विष्णवे शिपिविष्टाय शृते चरु,—मग्निर्वै मध्यमस्य दाते,—न्द्रो ज्येष्ठस्य प्रदाता,—ऽथ यत् क्षोदिष्ठं तच्छिपिविष्टं, तदाप्नोति, पशूनेव, सोमो वा एतस्यातिरिच्यते यस्य सान्नाय्यं चन्द्रमा अभ्युदेति, स वै पशूनेवाभ्यतिरिच्यते, यः पशुकामः स्यात् सोऽमावास्यामिष्ट्वा वत्सानपाकुर्याद्, ये पुरोडा३श्याः स्युस्तांꣳस्त्रेधा कुर्याद्, ये क्षोदिष्ठास्तमग्नये सनिमतेऽष्टाकपालं निर्वपेद्, ये मध्यमास्तꣳ विष्णवे शिपिविष्टाय शृते चरुꣳ, ये स्थविष्ठास्तमिन्द्राय प्रदात्रे दधꣳश्चरु,—मग्निरेवास्मै तद्विन्दति यदीहे, विष्णुस्तद्यदन्तरिक्षा, इन्द्रस्तद्यद्दिवि, सत्वानो गा इच्छन्ति, यदेते तण्डुला विभाज्यन्ते, सत्वानो वा एत एष्टारोऽभिरोद्धार एवा,—ऽऽग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेद्धतश्री,—स्तस्य गौर्धेनुर्दक्षिणा, स प्राङ् प्रयाय वैष्णवं त्रिकपालं, तस्य वडबा धेनुर्दक्षिणा, स प्राङ् प्रयाय गिरिं गत्वाद्रौ वा प्राजापत्यं घृते चरुं, तस्य पुरुषी धेनुर्दक्षिणा, यदाग्नेय इमां तेनाक्रमते, यद्वैष्ण३वोऽन्तरिक्षं तेन, यत् प्राजाप३त्योऽमुं तेन लोकꣳ, यत् प्राङ् प्रयात्यभि स्विदेवाक्रमीद्, यद्गिरिं गच्छत्यपो वान्तꣳ स्विदेवागन्, यत् तिस्रो धेनवो

[११] तै. २,२,८,२। काठ, १०,८।
[१२] तै. २,३,२,६,७। काठ. ११,१।

दक्षिणा, त्रयो वा इमे लोका, इमानस्मै लोकान् धेनुरक,—रिमानस्मै लोकान् प्रदापयति, प्रत्तान्ह वा अस्मा इमाँल्लोकान् दुहे य एवꣳ वेद, सौमेन्द्रं चरुं निर्वपेच् श्यामाकꣳ सोमवामिना, इन्द्रो वै त्वष्टुः सोममपिबदनुपहूयमान,—स्तस्योर्ध्वः सोमपीथोऽपतत्, ते श्यामाका अभवन्, त्सोमपीथेन वा एष व्यृध्यते यः सोमꣳ वमिति, यत् सौम्यः, सोमपीथेनैवैनꣳ समर्धयती,—न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यः सोमꣳ वमिति, यदैन्द्र, इन्द्रियेणैवैनꣳ वीर्येण समर्धयति, शिथिर इव हि वा एतस्य सोमपीथो, ऽथैष सोमꣳ वमिति, यच् श्यामाकस्तण्डुलैः श्रीणाति सोमपीथस्य धृत्यै ॥१३॥ ३५[७१२]

॥ इति मध्यमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः॥२॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

[1]आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेन्मैत्रावरुणीं पयस्यामामयाविनꣳ याजयेद्, ऋद्धया एवाग्नेयो, ऽथो अस्थन्वन्तमेवैनं कृत्वा प्रतिष्ठापयती,—श्वरा वै पयस्या ऋते पशोरशान्त्वा निर्मृजः, पशुरेव्यालभ्यः शान्त्या अनिर्मार्गाये,—ते वै पशवो यद् व्रीहयश्च यवाश्च, यद् व्रीहिमयः पुरोडाशो भवति तेनैव पशुरालभ्यते शान्त्या अनिर्मार्गाय, मैत्रावरुणी ब्राह्मणस्य स्या,—न्मैत्रावरुणो हि ब्राह्मणो देवतये,—न्द्रवारुणी राजन्यस्य स्या,—दैन्द्रवारुणो हि राजन्यो देवतया,—ऽग्निवारुणी वैश्यस्य स्या,—दग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वैश्यस्यापि देवता,—ऽऽमयाविनꣳ याजयेत्, स्वामेव देवतां प्रायश्चित्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष य आमयावी, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो वै पुरुषः, पय एतस्यामयति, पयसैवास्य पयो निष्क्रीणाति, यद्व्यूहति, निकृत्य हि शल्यं मध्यतो निर्हरन्ति, तद्यक्ष्मꣳ चात्रास्यैतन्मध्यतो निर्हरन्त्य,—थ यत् पुनः समूहत्यपि समवद्यति यथा शल्यं निर्हृत्योष्णीषेण वेष्टयन्त्येवं तद्भूतिकामꣳ याजयेत्, स्वामेव देवतां प्रायश्चित्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष यो भूतिकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो वै पुरुषः, पय एष इच्छति यो भूतिमिच्छति, पयसैवास्मै पयोऽवरुन्द्धे, यद्व्यूहति यज्ञस्य गोपीथाया,—ऽथ यत् पुनः समूहति भूत्यैवैनꣳ समूहति, ग्रामकामꣳ याजयेत्, स्वामेव देवतां प्रायश्चित्या उपासरद्, वरुणगृहीतो वा एष यो ग्रामकामो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चति, पयो वै पुरुषः, पय एष इच्छति यो ग्राममिच्छति, पयसैवास्मै पयोऽवरुन्द्धे, यद्व्यूहति यज्ञस्य

[१] तै. २,३,१३ । काठ, १२,८; ११,११ ।

गोपीथाया,—ऽथ यत् पुनः समूहति ग्रामेणैवैनं समूहत्यै,—कपालान् जुहोत्य,—त्रात्र वै वरुणस्य पाशा,—स्तैत एनं मुञ्चति, यन्नाला जुहुयाद्, विकर्षः से यज्ञस्या,—ऽग्नौ सर्वे होतव्याः संमृद्धये ॥ या वां मित्रावरुणा ओजस्या तनूस्तया वां विधेम, तयेममर्मुं मुञ्चतमंहसो, या वां मित्रावरुणौ सहस्या तनूस्तया वां विधेम, तयेममर्मुं मुञ्चतमंहसो, या वां मित्रावरुणौ यातव्या तनूस्तया वां विधेम, तयेममर्मुं मुञ्चतमंहसो, या वां मित्रावरुणौ रक्षस्या तनूस्तया वां विधेम, तयेममर्मुं मुञ्चतमंहसो, या वां मित्रावरुणा ओजस्या सहस्या यातव्या रक्षस्या तनूस्तया वामविधाम, तयेममर्मुममौक्तमंहसो, यस्ते राजन् वरुण देवेषु पाशस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुणास्ति पाशस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुण द्विपात्सु चतुष्पात्सु पशुषु पाशस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते राजन् वरुणौषधीषु वनस्पतिष्वप्सु पृथिव्यां दिक्षु पाशस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा ॥ एते वै वरुणस्य पाशा,—स्तैत एनं मुञ्चति ॥ १ ॥ १-२

वैश्वदेवं चरुं निर्वपेद्भ्रातृव्यवान्, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवाः संग्रहणेनायजन्त, ते यत्किंचासुराणां स्वमासीत् तत् समगृह्ण,—न्मनाऽसि वावैषां तत् समगृह्ण,—स्तेऽमनसः पराभवन्, भ्रातृव्यवान् यजेत, मनोग्रहणं वा एत,—न्मनाऽसि वा एतद्भ्रातृव्याणां संगृह्णाति, तेऽमनसः पराभवन्ति, ग्रामकामो यजेत, मनोग्रहणं वा एत,—न्मनाऽसि वा एतत् सजातानां संगृह्णाति, तेऽस्मान्मनोगृहीता नापयन्ति, सर्वेषां सजातानां गृहादाज्यमाहरेयु,—र्यावतामेव कियतां च गृहादाज्यमाहरन्ति तेषां सर्वेषां मनाऽसि संगृह्णाति, तेऽस्मान्मनोगृहीता नापयन्त्या,—मनेन जुहोत्या,—मनस एवैनान् करोति ॥ आमनस्य देव ये सजाताः समनसस्तानहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा,—ऽऽमनस्य देव ये पुत्राः समनसस्तानहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा,—ऽऽमनस्य देव याः स्त्रियः समनसस्ता अहं कामये हृदा, ता मां कामयन्तां हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा,—ऽऽमनस्य देव ये पशवः समनसस्तानहं कामये हृदा, ते मां कामयन्तां हृदा, तान्मा आमनसस्कृधि स्वाहा ॥ एते वै सजाताः सजाता इव पुत्रा इव स्त्रिय इव पशव इव, तैरारमानमभिसंयुङ्क्ते, तैर्भवति, पृषती गौर्धेनुर्दक्षिणा, सा हि वैश्वदेव्य,—य

[१] तै. २,३,९। काठ. ११,२।

यद्वैश्वदेव्यथ यद्वैश्वदेवीष्टि,—र्वैश्वदेवीर्वा इमाः प्रजा,—स्ता एवावारुन्द्ध, ता आद्या अकृत,
बहिरात्मꣳ वै प्रयाजानुयाजा, आत्मा देवता, यत् प्रयाजानुयाजानां पुरस्ताद्वोपरिष्टाद्वा जुहुया-
द्बहिरात्मꣳ सुजातान् दधीता,—ऽथ यन्मध्यतो जुहोति, मध्यत एव सुजातानात्मन् धत्ते,
यदि कामयेत, ताजगेयुस्ताजक् परेयुरिति, दारुमयेण जुहुया,—च्चराचरा हि वनस्पतयो,
यदि कामयेत, ध्रुवाः स्युः कृच्छ्रादेयुरिति, मृन्मयेन जुहुयात् ॥ ध्रुवा ३हीयं, ध्रुवोऽसि,
ध्रुवस्त्वं देवेष्वेधि, ध्रु३वोऽहꣳ सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवि,—दुग्रोऽस्यु,—
ग्रस्त्वं देवेष्वेध्यु,—३ग्रोऽहꣳ सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवि,—दभिभूरस्य,—
भिभूस्त्वं देवेष्वेध्य,—भिभूरहꣳ सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित्, परिभूरसि,
परिभूस्त्वं देवेष्वेधि, परिभूरहꣳ सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित्, सूरिरसि,
सूरिस्त्वं देवेष्वेधि, सूरिरहꣳ सुजातेषु भूयासं प्रियः सुजातानामुग्रश्चेत्ता वसुवित् ॥ एते वै सुजा-
तास्तानस्मिन् दधाति, तानस्मादनपक्रामिणः करोति ॥ २ ॥ ४-८

अथैषोऽश्वः प्रतिगृह्यते, स वा उभयतोदन् प्रतिगृहीतो निर्वभस्त्यस्येन्द्रियं च पशूꣳश्च,
वरुणो वा अश्वो वरुणदेव३त्यो, यो वा अश्वं प्रतिगृह्णाति वरुणꣳ स प्रसीदति, तदश्वहविषा
यष्टव्यं निर्वरुणत्वाय, चतुष्कपाला भवन्ति, चतुष्पाद्वा अश्वः, कपालैरेवैनमाप्नोति, या-
वन्तोऽश्वास्तावन्तः पुरोडाशा भवन्ति, सर्वत एवैनं मुञ्चत्यै,—कोऽधिभवति, यन्नोपस्मरति
तस्मा एव स, यः पुनः प्रतिग्रहीष्यन् स्यान्न स यजेत, यद्धि पुनः प्रतिगृह्णीयात् पुनर्वरुणं
प्रसीदे,—दथ यः पुनः प्रतिग्रहीष्यन् स्यात् तस्य वारुणा नेमाः स्युः सौर्यवारुणा नेमा, यद्वा-
रुणा, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्य,—थ यत्सौर्याः, स्वामेव देवतामुपप्रतिगृह्णात्यात्मनोऽहिꣳसाया,
एकविꣳशतिः सामिधेनीर्भवन्त्य,—सा आदित्य एकविꣳशः, प्रजापतिरसा आदित्यः, प्राजा-
पत्योऽश्वो, यावानेवाश्वस्तमाप्नोति, सर्वे वा अन्ये पशवो योनिमन्तः पुरुषयोनयो, ऽयोनि-
रश्वोऽप्सुजा,, यदपोऽपोनप्त्रीयश्चरुर्भवति योनिमन्तमेवैनमकः, स्व एवैनꣳ योनौ प्रतिष्ठापयति ॥
यस्ते राजन् वरुण गायत्रछन्दाः पाशो ब्रह्मन् प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा,
यस्ते राजन् वरुण त्रिष्टुप्छन्दाः पाशः क्षत्रे प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते
राजन् वरुण जगच्छन्दाः पाशो विशि प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा, यस्ते रा-
जन् वरुणानुष्टुप्छन्दाः पाशो दिक्षु प्रतिष्ठितस्तं त एतेनावयजे, तस्मै ते स्वाहा ॥ छन्दांꣳसि वै

[३] तै २,३,१२। काठ १२,६।

वरुणस्य पाशा,—स्तैरेनं गृह्णाति, यैरेनं गृह्णाति तैरेनं मुञ्चत्य,—पोनप्त्रीयाभ्यां द्वाभ्यां जुहोति, य एवाप्स्व३न्यो वरुणस्तत एनं मुञ्चति ॥ ३ ॥ ९-११

अग्नेरायुरसि, तेनासा अमुष्मा आयुर्देही,—न्द्रस्य प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमुष्मै यस्य ते प्राणः, स्वाहा, पितॄणां प्राणोऽसि, प्राणं दत्तामुष्मै येषां वः प्राणः, स्वाहा, विश्वेषां देवानां प्राणोऽसि, प्राणं दत्तामुष्मै येषां वः प्राणः, स्वाहा, बृहस्पतेः प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमुष्मै यस्य ते प्राणः, स्वाहा, प्रजापतेः प्राणोऽसि, प्राणं देह्यमुष्मै यस्य ते प्राणः स्वाहा ॥ १२

यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवद्यदसर्पत् तत् सर्पिः । यदम्रियत तद् घृतम् ॥ १३
घृतस्य पन्थाममृतस्य नाभिमिन्द्रेण दत्तं प्रयतं मरुद्भिः ।
तत्त्वा विष्णुरन्वपश्यत् तत्त्वेडा गव्यैरयत् ॥ १४

पावमानस्य त्वा स्तोमेन गायत्रस्य वर्तन्योपांशोस्त्वा वीर्येणोत्सृजे, बृहता त्वा रथंतरेण त्रैष्टुभ्या वर्तन्या शुक्रस्य त्वा वीर्येणोद्धरे, ऽग्नेष्ट्वा मात्रया जागत्या वर्तन्या देवस्त्वा सवितोन्नयतु जीवात्वै जीवनस्यायै ॥ १५

इदं वर्चो अग्निना दत्तमागान्महि राधः सह ओजो बलं यत् ।
दीर्घायुत्वाय शतशारदाय प्रतिगृभ्णामि महते इन्द्रियाय ॥ १६
इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण सोम राजन् ।
मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदष्टिर्यथासत् ॥ १७

अग्निरायु,—स्तस्य मनुष्या आयुष्कृत,—स्तेनायुषायुष्मानेधि, ब्रह्मायु,—स्तस्य ब्राह्मणा आयुष्कृत,—स्तेनायुषायुष्मानेधि, यज्ञ आयु,—स्तस्य दक्षिणा आयुष्कृत,—स्तेनायुषायुष्मानेध्य,—मृतमायु,—स्तस्य देवा आयुष्कृत,—स्तेनायुषायुष्मानेध्य,—श्विनोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तेन जीन, मित्रावरुणयोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तेन जीव, बृह-

[४] तै २,३,१० । काठ ११,७ । वा ३४,५२ । काण्व. ३३,४० [इदं वर्चो० सहओजोवयो बलम् । इन्द्रियाय त्वा०... शतशारदाय । अथर्व० १९,३७,१-२ । इममग्न० । अथर्व० २,२८,५ । जरदष्टिर्जे-थासत् । ऋ० परि० ७,८। अथर्व० ८,५,२१ । दीर्घायुत्वाय शतशारदाय । अथर्व० १,३५,१; ८,५,२१; १०,२,६]

स्पतेः प्राणोऽसि, स ते प्राणं ददातु, तेन जीव, प्रजापतेः परमेष्ठिनः प्राणोऽसि, स ते
प्राणं ददातु, तेन जीव ॥४॥ १८
आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेत्, सारस्वतं चरुं बार्हस्पत्यं चरुं पूर्वेद्युरामयाविनं याजये,—
दग्निर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताभिश्चैवास्मिन् यज्ञेन चायुर्दधाति, वाक्सरस्वती,
ब्रह्म बृहस्पति,—र्वाचा चैवास्मिन् ब्रह्मणा चायुर्दधात्य,—थो प्राणा वै देवताः, प्राणान् वा एतत्
पूर्वेद्युर्गृहीत्वोपवसति, स श्वो भूत आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्, सौम्यं पयसि चरुमादित्यं घृते
चरुं वारुणं चरुं यवमयमभियन्तमग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालमामयाविनं याजयेद्, यो वै प्र-
मीयतेऽग्निं तस्य शरीरं गच्छति सोमं रसो, यदाग्नेयः, शरीरमेवास्य तेन निष्क्रीणाति,
यत् सौम्यो, रसं तेन, यावानेव तं निष्क्रीये,—यं वा अदिति,—रस्यामधि प्रजाः प्रजाय-
न्ते, ऽस्यामेवैनमधिप्रजनयती,—याश्चरुर्भवत्ये,—तावान् वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा
तं वरुणान्मुक्त्वा, संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, संवत्सर एवैनं प्रतिष्ठापयति, संव-
त्सरायुपमेनं करोत्य,—ग्नेरायुरसि, तेनास्मा अमुष्मा आयुर्देहीत्य,—ग्निर्वै मनुष्याणामायुषः प्र-
दाता, सोऽस्मा आयुः प्रयच्छति, पञ्चभिर्जुहोति, पाङ्क्तः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तं
समीरयति, यावानेव पुरुषस्तं समीरयित्वा,—ऽयं वाव यः पवत एष प्राण, आभ्यो वा
एष दिग्भ्योऽधिपवत, एतदेव३त्या वा इमा दिशो, यथादेवतं वावैनमेतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि
समीरयित्वा प्राणानस्मिन् दधाति ॥ १९
यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवद्यदसर्पत् तत् सर्पिः । यदध्रियत तद् घृतम् ॥ २०
इति घृतस्य वा एतन्महिमानमुदाचष्टे, ऽथो महयत्येवैनत्, पावमानस्य त्वा स्तोमेन गाय-
त्रस्य वर्तन्योपांशोस्त्वा वीर्येणोत्सृजा, इति यथा वा इदं वध्यमुत्सृजत्युद्वरत्युन्नयत्येवं
त,—देतावद्वा अस्ति स्तोमा ग्रहाश्छन्दांसि, यावदेवास्ति तेनास्मा आयुर्दधाति, यज्ञेनास्मा
आयुर्दधाति, सर्व ऋत्विजः पर्याहुः, सर्वे वा एत एतस्मै चिकित्सन्ति, सर्व एवास्मा आ-
युर्दधाति, ब्रह्मणो हस्तमालभ्य पर्याहु,—र्ब्रह्म वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवास्मिन् ब्रह्मायुर्दधाति, हि-
रण्यादधि घृतं निष्पाययन्त्य,—मृतं वै हिरण्य,—मायुर्घृत,—ममृतादेवैनमध्यायुर्निष्पाययन्ति
निरिव धयत्या,—युरेवात्मन् धत्ते, तदस्मा आवध्नात्या,—युषैनं समर्धयत्या,—ग्नेय्यान्वध्नात्य,—

[५] तै २,३,११। काठ ११,८।

*

ग्निर्वै सर्वा देवता, सर्वाभिरेवास्मिन् देवताभिरायुर्दधात्य, —ग्निरायु, —स्तस्य मनुष्या आयुष्कृत, —स्तेनायुपायुष्मानेधीति, यो वै देवानायुष्मतश्चायुष्कृतश्च वेद सर्वमायुरेति, न पुरायुषः प्रमीयत, एते वै देवा आयुष्मन्तश्चायुष्कृतश्च यदिमे प्राणा, —स्तेऽस्मिन्नायुर्दधात्य, —श्विनोः प्राणोऽसि, तौ ते प्राणं दत्तां, तेन जीवे, —तीमे वा एते प्राणा, —स्तानस्मिन् दधाति, वानस्मादनपक्रमिणः करोति, दश देया, दश३ह्यात्मन् प्राणाः, प्राणानस्मिन् दधात्य, —श्वो देयो, वासो देयꣳ, हिरण्यं देयं, गौर्देयो, वरो देयो, बहु देयम् ॥५॥ २१

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेदैन्द्रं पञ्चकपालं दधि मधु घृतं धाना उदकं, तत्सꣳसृष्टं भवत्य, —र्यम्णो चरुर्भवत्य, —ष्टचा एवाग्नेय, ऐन्द्रः पञ्चकपालः, पाङ्क्तो यज्ञः, पङ्क्ती याज्यानुवा३क्ये, पाङ्क्ताः पशवः, पाङ्क्तः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तमाप्नोति, स सर्वो भूत्वा पशूनाप्नोति, पशव इव३ह्येतत् सꣳसृष्ट, —मथो यावन्त एव पशवस्तानस्मै सꣳसृजति, तदाहु, —रैन्द्र एकादशकपालः का३र्या, इत्यैन्द्रा हि पशवो, ऽथो आहुः, प्राजापत्यं का३र्यमिति, प्राजापत्या हि पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयत्य, —र्यम्णोऽर्यम्णे चरुं, —यो ददाति सोऽर्यमा, दानमर्यमा, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्त्य, —ग्नये भ्राजस्वतेऽष्टाकपालं निर्वपेत् सौर्यं चरु, —मग्नये भ्राजस्वतेऽष्टाकपालं चक्षुष्कामꣳ याजये, —दुभेवै मनु३ष्या नक्तं चक्षुषा पश्यन्ति सूर्यस्य दिवे, —तौ वै चक्षुषः प्रदातारौ, तौ एव भागधेयेनोपासरत्, तौ अस्मै चक्षुः प्रयच्छतः, समानꣳ वै चक्षुर्दधातु, यत् समानी देवता चरुमभितो भवति नानानमेवास्मै चक्षुषी प्रतिदधाति, यावदन्यतरेणाक्ष्णा पश्यति तावदुभाभ्यां पश्येद्यच्चरुरन्तरा न स्या, —दथ यच्चरुरन्तरा भवति, तस्मादिदमन्तरा चक्षुषोर्विधृत्यै, शुक्ला व्रीहयो भवन्ति, श्वेतां गा आज्याय दुहन्त्ये, —वमिव३ह्यसा आदित्यः समृद्ध्यै, पयसि भवति, पयो वै घृतं, पयश्चक्षुः, पयसैवास्मै पयश्चक्षुर्दधाति, सौरीभिरादधाति, चक्षुरस्मिन् दधाति ॥६॥ २२

देवा असुराणाꣳ वेशत्वमुपाय, —न्निन्द्रस्तु नाप्युपैत्, तेषाꣳ वा इन्द्रियाणि वी३र्याण्यपाक्राम, —न्नग्ने रथंतरं, —मिन्द्रस्य बृहद्, विश्वेषां देवानाꣳ वैरूपꣳ, सवितुर्वैराजं, त्वष्टू रेवती,

---

[६] तै २,३,८। काठ ११,४-५।
[७] तै २,३,७। काठ ११,५।

मरुताꣳ शक्करी, तानि वा इन्द्रोऽन्वपाक्रामत्, तैरात्मानमभिसमयुङ्क्त, तैरभवद्, यो भूतिकामः स्यात् तमेतया याजये,—द्देवताभिरेवेन्द्रियैर्वीर्यैरात्मानमभिसꣳयुङ्क्ते, तैर्भवति, द्वादशकपालो भवति . वैश्वदेवत्वायो,—त्तानानि कपालान्युपदधाति, तत्स्विष्टकृद्धम्रुग्रानिर्दाहाया,—ऽभिशस्यमानꣳ याजयेद्, यस्य वै देवा अन्नमदन्त्यदन्ति तस्य मनुष्या अन्नꣳ, सर्वा वा एता देवताः, सर्वा वावास्यैतद्देवता अन्नमजीघस,—न्नदन्ति हास्य मनुष्या अन्नम् ॥ इन्द्राय राथंतरायानुब्रूहि॥ इति रथंतरस्या ऋचमनूच्य बृहत ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय बार्हतायानुब्रूहि ॥ इति बृहत ऋचमनूच्य रथंतरस्य ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय वैरूपायानुब्रूहि ॥ इति वैरूपस्या ऋचमनूच्य वैराजस्य ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय वैराजायानुब्रूहि ॥ इति वैराजस्या ऋचमनूच्य वैरूपस्य ऋचा यजेत् ॥ इन्द्राय रैवतायानुब्रूहि ॥ इति रेवतीमनूच्य शक्कर्या यजेत् ॥ इन्द्राय शाक्करायानुब्रूहि ॥ इति शक्करीमनूच्य रेवत्या यजे,—द्देतरेवैनमिन्द्रियैरेताभिर्देवताभिर्व्यतिषजति, पर्यूहमन्तयत्ये,—तैरेवैनमिन्द्रियैरेताभिर्देवताभिः पर्यूहति, पशवो वै बृहत्य,—मी रुद्रो, यद् बृहत्या वषट्कुर्याद्रुद्रायास्य पशून्नेपिदध्या,—दथो बृहतीꣳ ह्ययातयाम्नीं पशवोऽनुप्रजायन्ते, ऽनुवाक्यायाश्चत्वार्यक्षराणि याज्यामभ्यव्यूहत्य,—नुष्टुभं च संपादयति पङ्क्तिं च, वाग्वा अनुष्टुप्, प्रजापतिः पङ्क्ति,—र्वाचि वा एतत् प्रजापतिमध्यस्राद् प्रजननाय, तन्मिथुनं, तस्मादेवं मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते ॥७॥ २३–३५

स्वाद्वीं त्वा स्वादुना तीव्रां तीव्रेण शुक्राꣳ शुक्रेण ।
देवीं देवेनामृताममृतेन सृजामि सꣳ सोमेन ॥ ३६
सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व, सरस्वत्यै पच्यस्वे,—न्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्व ॥ ३७
पुनातु ते परिस्रुतꣳ सोमꣳ सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता तना ॥ ३८
वायोः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ्‌ सोमो अतिस्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ३९

[८] तै १,८,२१; २,२,८,२। तै ब्रा १,४,२ २,६,१,३। काठ १२,९। वा १९,१,४,२,६ १०,१२-३०, ३३,३८, ७,४,८-१२,१६,२०,२१,३० ४०, ८,१७-९,११,३३-३५ ३८-४१,४४—४७, ९,२-४। १०,३२, १९,६,८ २०,३३, २३,२,४ २६,३—१० । १९,३५,७,४७। काण्व २१,१,४,२,५ २१,४४-४५; २५,४० ७, २०,३३, २३,२,४ २६,३—१० । ... ४,७,८,१०, ११,१५,२१,२४ २७,३०-४० ८,६-८,१०,१४-१६,१९—२९ १०,२—५,११,४१, २१,५७ २०,१८, २५,२,४, २८,४—११ ३१ ३१; २१,६,४९] [पुनातु (नि) मे० . तना । ऋ० ९,१,६। वायोः पूतः सखा। अथर्व० ६,५१,१। इन्द्रस्य युज्यः सखा । ऋ० १ २२,१९ ... १६७१]

कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं वियूय ।
इहेहैषां कृणुत भोजनानि ये बर्हिषा नम उक्तिं न जग्मुः ॥ ४०

उपयामगृहीतोऽस्य,—च्छिद्रां त्वाच्छिद्रेणा,—ऽश्विभ्यां जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनि,—रश्विभ्यां त्वो,—पयामगृहीतोऽस्य,—च्छिद्रां त्वाच्छिद्रेण, सरस्वत्यै जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनिः, सरस्वत्यै त्वो,—पयामगृहीतोऽस्य,—च्छिद्रां त्वाच्छिद्रेणे,—न्द्राय सुत्राम्णे जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनि,—रिन्द्राय त्वा सुत्राम्णे ॥ ४१

यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य यमस्येन्द्रो अपिबच्छचीभिः ।
अहं तमस्य मनसा घृतेन सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ ४२
नाना हि वां देवहितं सदस्कृतं मा संसृक्षाथां परमे व्योमन् ।
सुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एष मा मा हिंसिष्टं स्वं योनिमाविशन्ती ॥ ४३
द्वे स्रुती अशृणवं पितृणामहं देवानामुत मर्त्यानाम् ।
ताभ्यामिदं विश्वमेजत्समेति यदन्तरा पितरं मातरं च ॥ ४४
ये भक्षयन्तो न वसून्यानृहुर्यानग्नयो अन्वतप्यन्त धिष्ण्याः ।
या तेषामवया दुरिष्टिः स्विष्टिं नस्तां विश्वकर्मा कृणोतु ॥ ४५
अपक्रियान्यक्रियान्मन्यमानः प्राणस्य विद्वान्त्समरे न धीरः ।
एनो महच्चकृवान् बद्ध एष तं विश्वकर्मन् प्रमुञ्चा स्वस्तये ॥ ४६
यजमानमृषय एनसाहुर्विहाय प्रजामनुतप्यमानाः ।
मधव्यो स्तोका अप तां रराध सं नस्ताभ्यां सृजतु विश्वकर्मा ॥८॥ ४७

बदरसक्तुभिराश्विनं श्रीणाति, बदरसक्तुभिरैन्द्रं, कर्कन्धुसक्तुभिः सारस्वतं, वाग्वै सरस्वती, वाचैवास्मिन्त्स्वादुमानं दधात्य,—थ येनमुमा अश्लीलं वागभिवदत्य,—त्युपविष्टं व्याधिष्टेति, सैनं पुनः कल्याणं वदति, सिंहो अध्वर्युर्ध्यायति, व्याघ्रो प्रतिप्रस्थाता, वृको यजमान, एषा सुरा भवति, स यैरेव तदिन्द्रियैर्वीर्यैर्व्यृध्यते तान्यस्मिन्नाप्त्वा धत्ते,

[कुविदङ्ग यवमन्तो० - जग्मुः। ऋ १०,१३१,२ अथर्व० २०,१२५,२ ।
ये भक्षयन्तो० । अथर्व० ६,३५,१। अपक्रियान्य० (अदान्यान्त्सो०)—स्वस्तये । अथर्व० ६,३५,३ ।
यज्ञमानमृ० (यज्ञपतिमृ०—) विश्वकर्मा । अथर्व० ६,३५ २]
[८] श० १२,७,३

ब्राह्मणस्य मूर्धन्त्साद्या मेध्यत्वाया,—ऽन्नꣳ वै सुरा, मेध्यꣳ वा अन्नं, तेन मेध्यै,—का पुरोरुगे—का याज्यै,—कथास्मिन् वीर्यं दधाति, ब्राह्मणः पाययित३व्य,—स्तेन हविः क्रियत, आत्मनार्पेया,—ऽऽत्मन्नेव वीर्यं धत्ते, ऽग्नौ सर्वा होत३व्याः समृद्ध्यै, मध्यतो वा एषं पाप्मना गृहीतो यत् समया व्यैति, मध्यत एवैनं पाप्मनो मुञ्चति, यदाहवनीये जुहुयान्न पाप्मना व्यावर्तेत, क्रियेत भेषजं,—मथ यद्दक्षिणे जुहोति वि पाप्मना वर्तते, क्रियते भेषजं,—मथ यद्विक्षारयस्ये,—वंशिव शेपे विक्षरति शताक्षरो भवति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, यद्वा एतस्य व्याधि यत्प्राणायि पितॄन् वा एतस्य तद्गगन्, यत् पितृमतीभिरनुमन्त्रयन्ते पितृभ्य एवैनं तेन समीरयन्ति, यत् तिस्र,—स्तृतीये हि लोके पितरो, ऽथ यच्चत्वारो, द्विभ्य एवैनं तेन समीरयन्ति ॥९॥ ४८[८००]

॥ इति मध्यमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र आसीत् त्रिशीर्षासुराणाꣳ स्वस्रीयः, स सोममेकेन शीर्ष्णापिबत् सुरामेकेना,—ऽन्नमेकेनाचयत् स इन्द्रोऽमन्यता,—ऽयꣳ वावेदं भविष्यती,—ति तेन समलभत, तेन युगशरमपतत्, स तक्षाणं तिष्ठन्तमब्रवी,—दाधावे,—मान्यस्य शीर्षाणि छिन्द्धी,—ति तस्य तक्षोपस्कन्द्य परशुना शीर्षाण्यच्छिनत्, तस्मात्तक्ष्णे शिरो धृतं, तस्मादुस्यान्नमन्नाद्यं, तस्य यत् सोमपꣳ शिर आसीत् स कपिञ्जलोऽभवद्, यत् सुरापꣳ स कुलविङ्को, येनान्नमावृयत्स तित्तिरिः, स वै त्वष्टा पुत्रे हते सोममाहरत्त इन्द्रं, तमथः शतशलेऽसुनो,—दथो आहुः सहस्रशला, इति तस्मिन् वा इन्द्र उपहवमैच्छत, तन्नोपाह्वयत, तं प्रासंहादाय नाड्या निरपिबत्, स सोमपीथेन व्यार्ध्यत, तस्मात् सोमो नानुपहूतेन पेयः, सोमपीथेन ह व्यर्धुको भवति, यदितोऽमुच्यत तौ सिꣳहा अभवताꣳ, यदितस्तौ व्याघ्रौ, यदितस्तौ वृकौ, यत् प्रथमं निरष्ठीवत्तत्कुवलमभवद्, यद् द्वितीयं तद्बदरꣳ, यत्तृतीयं तत् कर्कन्धु,—यदधस्तात् सा सुरा, तꣳ वा एतयाश्विना अयाजयताꣳ सौत्रामण्या, स येनैव तदिन्द्रियेण वीर्येण व्यार्ध्यत तान्यस्मिन्नाप्त्वाधत्ताꣳ, सोमेनातिपुपुवानꣳ याजये,—दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यꣳ सोमोऽतिपवते, यावदेवेन्द्रियꣳ वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, राजसूयेनाभिषिषिचानꣳ

---

[१] ते १,५,१। काठ १२,१०।

याजये,-दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, यावदेवेन्द्रियं वीर्यं तदस्मि-
स्मिन्नाप्त्वा दधाति, भूतिकामं याजये,-दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते योऽलं भूत्यै सन्न
भवति, यावदेवेन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधाति, ज्योगामयाविनं याजये,-दिन्द्रि-
येण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यस्य ज्योगामयति, यावदेवेन्द्रियं वीर्यं तदस्मिन्नाप्त्वा दधा-
ति, नानार्तेन यष्टव्य,-मित्याहु,-रार्तयज्ञ इवश्चेष, तदाहु,-र्यष्टव्यमेव, सर्वो हि
पुरुष आर्तः, सन्नो बुभूषति, यदाश्विनम्,-श्विनौ ह्यभिषज्यताम्, यत् सारस्वती, वाग्वै
सरस्वती, वाचा ह्यभिषज्यताम्, यदैन्द्री,-न्द्रे हि तौ तानीन्द्रियाणि वीर्याण्याप्त्वाधत्ताम्॥ १॥ १
सीसेन क्लीबात् कार्यो,-ऽनृतं वै सीस,-मनृतं क्लीबो, ऽनृतं सुरा,-ऽनृतेनैवानृतादनृतं
क्रीणाति, तदाहुः, कार्या वडबा दक्षिणेति, सत्वरी वडबाश्चेषा, सत्वरी वडबा,-
ऽश्विनं प्रथममालभन्ते, ऽथ सारस्वतीं,-मथैन्द्रं,-मेवमेव वपाभिश्चरती,-न्द्र एवैषु तदधिभ-
वत्ये,-न्द्रः पुनः प्रचरतां प्रथमो भवती,-न्द्रं वा एतत् पुनरालभन्ते सेन्द्रियत्वायै,-न्द्री व-
पानामुत्तमा भवत्यै,-न्द्रः पुरोडाशानां प्रथमो, वीर्यं वा इन्द्रो, वीर्य एवैनमभिसंधत्तः,
प्रसवाय सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुणो, मध्यतोश्चेष वरुणगृहीतः, पश्चाद्वा एषा सृष्टा
प्रतीचीनशीर्ष्णी, यदुपरिष्टात् पुरोडाशो भवत्यपिहित्या अच्छिद्रत्वाय, सह समवत्तं भवति, सहे-
डामुपह्वयन्ते संहित्या, अथो इडाया अविदोहाय, यद्वै सौत्रामण्या ऋद्धं तदस्याः समृद्धं,
यदन्यदेवत्याः पुरोडाशा भवन्त्यन्यदेवत्याः पशवस्तदस्या व्यृद्धं सत् समृद्ध,-मर्धं वै प्रजाप-
तेरात्मनो धर्ममासी,-दर्धं माल्यं, यद्वैयं तत् पुरस्तादकुरुत, यन्माल्यं तत् पश्चात् पर्यां-
हत, यद्वैयं, सोमो वै स, ततो ब्राह्मणमसृजत, तस्माद्ब्राह्मणः सर्व एव ब्रह्माभि धीरो,
यन्माल्यं, सुरा वै सा, ततो राजन्यमसृजत, तस्माज्ज्यायांश्च कनीयांश्च स्नुषा च
श्वशुरश्च सुरां पीत्वा विलालपत आसते, माल्यं हि तत्, पाप्मा वै माल्यं, तस्माद्ब्राह्मणः
सुरां न पिबेत्, पाप्मनात्मानं नेत्संसृजा इति, तदुतैतद्राष्ट्रीयाय ब्राह्मणो ब्रूयात्, तथ एवं
विद्वान्त्सुरां पिबति न हैनं हिनस्त्ये,-षा वै प्रजापतेर्वीर्यवती तनू,-र्वीर्यं प्रजापति,-र्वीर्यमे-
स्मिन् दधाति ॥ २ ॥
२
देवा यः सोमोऽत्यरिच्यत तमस्मा उपप्रानयत् । स्वाहेन्द्रवत्सु वर्धस्व ॥ ३

[२] काठ. १२,११-१२।
[३] तै. ? ४,१३। काठ १२,३। मा २,१०। कण्व २'१८।

इतीन्द्रस्याहिंनꣳ शत्रुमचिकीर्ष,—दिन्द्रमस्य शत्रुमकरोत्, तथा वाक् स्वयमेव उव्यैत्, स
यꣳ सोमं प्रावर्तयद्यास्मिꣳश्चाग्नौ उपप्रावर्तयत् तौ अग्नीषोमौ देवते प्राणापानौ अभिसमभवताꣳ,
स यावदूर्ध्वबाहुः पराविध्यत् तावति व्यरमत, यदि वा प्रवणं तावदासीद्, यदि वाग्नेरधि
तावदासीत्, स वा इषुमात्रमेवाह्ना तिर्यङ्ङ्वर्धते,—पुमात्रमन्वेड्डि,—त्यथो आहु,—रहोरात्रे
एवेषुमात्रं तिर्यङ्ङ्वर्धते,—पुमात्रमन्वेड्डि,—त्यथो आहुरर्धमासं,—मथो मास,—मथो सꣳवत्स-
रमिति, स वा इमाः सर्वाः स्रोत्याः पर्यशयत्, तस्माद्वा इन्द्रोऽबिभेत्, तस्मादु त्वष्टाबिभेत्,
तस्येन्द्रः प्रत्तिमैच्छत्, तमस्मै प्रायच्छत्, तस्मै त्वष्टा वज्रमसिञ्चत्, तपो वै स वज्र आसीत्,
तमुद्यमं नाशक्नो,—दथ वै तर्हि विष्णुरन्या देवतासीत्, सोऽब्रवीद्, विष्णा एही,—दमाहरि-
ष्यावो येनायमिदमिति, स त्रेधात्मानꣳ विन्यधत्ता,—ऽभिपर्यावर्तादबिभे,—दस्यां तृतीय,—म-
न्तरिक्षे तृतीयं, दिवि तृतीयꣳ, स यदस्यां तृतीयमासीत्, तेन वज्रमुदयच्छद्, विष्णवनुष्ठितः
स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाबिभेत्, सोऽब्रवी,—दस्ति वा इदं त्वयस्मिन्नन्तर्वीꣳर्यं, तत् ते प्रदास्यामि,
मा मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ अधा मा ॥ इति, तद्विष्णवेऽ-
तिप्रायच्छत्, तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् ॥ ४—६

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मघवानः सचन्ताम् । अस्माकꣳ सन्त्वाशिषः ॥७

इति सोऽब्रवी,—दस्ति वावास्मिन्नन्तर्वीꣳर्यमिति, स यदन्तरिक्षे तृतीयमासीत्, तेन वज्रमुदय-
च्छद्, विष्णवनुष्ठितः स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाबिभेत्, सोऽब्रवी,—दस्ति वा इदं त्वयस्मिन्नन्तर्वीꣳर्यं,
तत् ते प्रदास्यामि, मा मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात्॥ द्विर्माघाः ॥ इति
तद्विष्णवेऽतिप्रायच्छत्, तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात् ॥ ८—१०

अस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् रायो मघवानः सचन्ताम्। अस्माकꣳ सन्त्वाशिषः॥११

इति सोऽब्रवी,—दस्ति वावास्मिन्नन्तर्वीꣳर्यमिति, स यद्दिवि तृतीयमासीत् तेन वज्रमुदयच्छद्,
विष्णवनुष्ठितः स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाबिभेत्, सोऽब्रवी—दस्ति वा इदं त्वयस्मिन्नन्तर्वीꣳर्यं, तत् ते
प्रदास्यामि, मा मा वधीः ॥ संधां नु संदधावहै यथा त्वामेव प्रविशानीति, सोऽब्रवीद्, यन्मां
प्रविशेः किं मे ततः स्यादिति, सोऽब्रवीत्, त्वामेवेन्धीय, तव भोगाय त्वां प्रविशेयमिति,
तद्वा अस्मै प्रायच्छत्, तत् प्रत्यगृह्णात् ॥ त्रिर्माघाः ॥ इति तद्वाव त्रेधातव्या, सहस्रꣳ वा
अस्मै तत् प्रायच्छदृचः सामानि यजूꣳषि, यद्वा इदं किं च तत् त्रेधातव्या, तद्वाप्नोति पर्य-
नेव ॥३॥ १२—१५

उदरं वै वृत्रः, पाप्मा क्षुद्भ्रातृव्यः पुरुषस्य, यत् तप उपैति पाप्मानं वा एतत्,
स्तृणुते भ्रातृव्यं क्षुधमेवं, तस्मिन् वा अदेनां, सैषमस्या अध्यूर्ध्वा वागवदत् ॥ १६
उभा जिग्यथुर्न पराजयेथे न पराजिग्ये कतरश्चनैनोः ।
इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथाम् ॥ १७
इति सत्यमाहेत्य,—ब्रवीद्, द्वे एव तृतीये आहर्तुरेकं प्रतिग्रहीतुरिति, तौ वै तत्रैवाति-
ष्ठेतां, तस्मादैन्द्रावैष्णवं, त्रिरात्रस्य वा उपेप्सायै त्रैधातव्याह्रियते, यावद्वै त्रिरात्रेणोपाप्नोति
तावत् त्रैधातव्ययावरुन्द्धे, तस्मादाहुः, सहस्रदक्षिणेत्यु,—ष्णिहाककुभा अन्वाह, गायत्री
वा उष्णिहा,—ऽथ यान्येतानि चत्वार्यक्षराण्यध्यधि, चतुष्पादो वा एते पशवो, यथा वा इदं
पुरोडाशे पुरोडाशोऽध्येवं वा एतद्यदध्यध्यक्षराणि, प्राणो वै गायत्री, प्राणेन पशवो यता,
यदुष्णिहाककुभा अन्वाह पशूनां यत्यै ॥ १८
अग्ने त्री ते वाजिना त्री षधस्था तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वीः ।
तिस्र उ ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुछन् ॥ १९
इति परिदधाति वीरताया, अथो रूपताया एव, यज्जगत्या परिदध्यादन्तं गछे,—दथ
यत् त्रिष्टुभा परिदधाति नान्तं गछत्यो,—जो वै वीर्यं त्रिष्टु,—बोजस्येव वीर्ये प्रतितिष्ठति ॥४॥
२०

सर्वाभ्यो देवताभ्यो यज्ञ आहृत्या, इत्याहुः, सर्वो वा एष यज्ञः, सर्वाभ्यो हि देवता-
भ्यो यज्ञ आह्रियते, सर्वाणि छन्दांस्यन्वाह, सर्वाणि हि छन्दांसि यज्ञे प्रयुज्यन्ते, ऽभि-
चरन्नाहरेत्, सर्वो वा एष यज्ञः, सर्वेणैवैनं यज्ञेनाभिचरत्य,—दक्षिणस्तु स्या,—त्स्वस्त्विन्मे-
निमक,—र्मेनिर्ह्यदक्षिणो, ऽथ यो, यक्ष्य, इत्युक्त्वा न यजेत तमेतेन याजयेत्, सर्वो वा
एष यज्ञः, सर्वेणैवास्मै यज्ञेन प्रायश्चित्तिं विन्दत्यु,—त्तर उत्तरः पुरोडाशो ज्यायान् भवत्यु,—त्तर
उत्तरो हि लोको ज्यायान्, यथा वा इयमेवमसा, अथ वा अन्तरिक्षं, नास्या रूपं नामु-
ष्या,—स्तस्माधरमयो मध्यतो, ऽथो एवमिवह्यन्तरिक्षस्य रूपं, द्वादशकपालो भवति, यद्वै
त्रिस्त्रिस्तत् त्रैधातव्यायाः समृद्धं, सर्वेणामतिघातमवद्यत्यछम्बट्काराय, यावता हि न प्रामु-

[४] तै० २,४,१०,६,७, ०,४,११, ३,०,११। काठ. १०,३-४। [उभा जिग्यथुर्न०...येथाम्। ऋ० ६,६९,८; अथर्व० ७,४४,१। अग्ने त्री ते वाजिना०...अप्रयुछन्। ऋ० ३,२०,२।
[५] तै. २,४,११। काठ. १०,३-४।

यात्तावता छम्बट्कुर्या,—देतद्वै तद्यदाहुं,—श्छम्बण्णासा इति, वास इव वै यज्ञ ऊयते, यत्ता-
प्याणि विपीव्यन्ति यजुषां तद्रूपं, यद्वेनवो दीयन्त उक्थामदानां तद्, यद्धिरण्यं दीयते चन्द्रं
गीयता, इति वै सामाहुः, साम्नां तद्रूपं,—मेतेन वै सृञ्जया अयजन्त, ते श्रियोऽन्तमगछं,—
स्तस्मान्नातिबहु यष्टव्य,—मीश्वरो हि पराऽतिपत्तो,—यो वा एतेन यजते वि स छिनत्ति, पुत्रो
याजयितव्योऽनुसंतत्यै ॥५॥ २१

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपे,—दैन्द्रमेकादशकपालं बार्हस्पत्यं चरुं भूतिकामं याजये,—दिन्द्रो वै
शिथिर इवामन्यत, ससोऽग्निं च बृहस्पतिं चाब्रवीद्, याजयतं मेति, तं वा एतयाग्निश्च बृह-
स्पतिश्चायाजयतां, तस्मिंस्तेजोऽग्निरदधा,—दिन्द्रियमिन्द्रो, ब्रह्म बृहस्पति,—स्ततो इन्द्रो-
ऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात् तमेतया याजयेत्, तेज एवास्मिन्नग्निर्दधाती,—न्द्रियमिन्द्रो,
ब्रह्म बृहस्पति,—र्भवत्येव, यदास्मिंस्त्रीणि वीर्याण्यधत्तां तस्मात् त्रिधातु,—रैन्द्र इतरा,
अभिसंश्लेपयन्ति सेन्द्रियत्वाय ॥६॥ २२

पुरोवात जिन्व रावट् स्वाहा, वातवान् वर्षन् भीम रावट् स्वाहा, स्तनयन् वर्षन्नुग्र रावट्
स्वाहा,—ऽतिरात्रं ववर्ष्वान् पूर्त रावट् स्वाहा, बहु ह वा अयमवर्षीदिति, श्रुत रावट् स्वाहा,
तपति वर्षन् विराड् रावट् स्वाहा, ऽवस्फूर्जन् विद्युद्वर्षंस्त्वेषु रावट् स्वाहा, नशन्यवस्फूर्जन्
वर्षन् भूत रावट् स्वाहा ॥ २३

मान्दा वशा ज्योतिष्मतीरमस्वरीः शुन्धो अज्रा उन्दतीः सुफेनाः ।
मित्रभृतः क्षत्रभृतः सुराष्ट्रा इह नोऽवत ॥ २४

वृष्णो अश्वस्य संदानमसि, वृष्ट्यै त्वोपनह्यामि ॥ २५

देवा वसव्या अग्ने सोम सूर्यापो दत्तोदधिं भिन्त ।
दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥ २६

देवाः शर्मण्या मित्रवरुणार्यमन्नपो दत्तोदधिं भिन्त ।
दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥ २७

देवाः सपीतयोऽपां नपान्नराशंसापो दत्तोदधिं भिन्त ।
दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥ २८

दिवा चित्तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन । यत् पृथिवीं व्युन्दन्ति ॥ २९

---

[७] तै २,४,७-८। काठ ११,९। वा १८,५५। कण्व. २०,२५। [दिवा चित्तम.०...व्युन्दन्ति। ऋ० १,३८,९।

*

आ यन्नरः सुदानवो ददाशुषे दिवः कोशमचुच्यवुः ।
प्र पर्जन्यः सृजता॑ रोदसी अनु धन्वना यन्तु वृष्टयः ॥ ३०

उदीरयता मरुतः समुद्रतो दिवो वृष्टि॑ वर्षयता पुरीषिणः ।
न वो दस्रा उपदस्यन्ति धेनवः शुभं क्रमनु रथा अवृत्सत ॥ ३१

सृजा वृष्टिं दिवं, आद्भिः समुद्रं पृण, ये देवा दिविभागाः स्थ ये अन्तरिक्षभागा ये
पृथिवीभागास्त इदं क्षेत्रमाविशत, त इदं क्षेत्रमनुविविशत ॥७॥ ३२

वृष्टिर्वै देवेभ्योऽन्नाद्यमपाक्रामत्, तत इदं॑ सर्वमशुष्यत्, ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधाव॑,—
स्तान् वा एतया प्रजापतिरयाजयत् कारीर्या, तेभ्यो वृष्टिमन्नाद्यमवरुन्द्धे, यत्र पर्जन्यो न
वर्षेत्तदेतया ज्येष्ठ॑ वा पुरोहित॑ वा याजयेद्, वृष्टिर्वा एतेभ्योऽन्नाद्यमपक्रामति यत्र पर्जन्यो न
वर्षति, यत् कारीर्या याजयन्ति वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, अष्टौ वातहोमा अष्टौ दिशा,
इति दिग्भ्य एवैतैर्वृष्टिमावर्तयन्ति, मान्दा वशा ज्योतिष्मतीरमस्वरी,—रित्येतानि वा अपां नाम-
धेयानि, यथा वा इदं नामग्राह,—मसा असा, इति ह्वयत्ये,—व॑ वा एतदपां नामधेयैश्च्या-
वयति, वृष्णो अश्वस्य संदानमसीति, वृषा ह्यश्वो, वृषा पर्जन्यः, समृद्ध्यै वृष्ट्यै त्वोप-
नह्यामीति, वृष्ट्यै ह्युपनह्यति, देवा वसव्या अग्ने सोम सूर्ये,—ति देवताभिरेवान्तर्ह॑ वृष्टिम-
छैति, यदि न वर्षेत्तत्रैव वसेयु,—रहोरात्राभ्यामेनं वृष्टिं च्यावयन्ति, करीराणि भवन्ति वृष्ट्या
अन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, मधूयुतानि भवन्त्यु,—पो॑ वा एषं ओषधीना॑ रसो, ऽपामेवैना ओषधी-
ना॑ रसेनाछैति, रसेनैनाश्च्यावयत्यु,—मये धामछदेऽष्टाकपालं निर्वपे,—न्मारुत॑ सप्तकपाल॑
सौर्यमेककपाल॑ वृष्टिकाम॑ याजये,—दग्निर्वा इतो वृष्टिमीट्टे, मरुतोऽमुतश्च्यावयन्ति, ता॑
सूर्यो रश्मिभिर्वर्षत्ये,—तं वै वृष्ट्याः प्रदातार,—स्तानेव भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रय-
छन्ति, सृजा वृष्टिं दिवं आद्भिः समुद्रं पृणे,—तीमाश्चैवामूश्च संमृजा,—द्भिरमूरछैति, ये देवा
दिविभागाः स्थ ये अन्तरिक्षभागा ये पृथिवीभागास्त इदं क्षेत्रमाविशत, त इदं क्षेत्रमनुविवि-
शते,—तीमानेव लोकान् वृष्ट्यै संमृजति ॥८॥ ३३[८३३]

॥ इति मध्यमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

आ यं नर० पृष्ट्यः। ऋ० ५,५३,६। उदीरयता (था) मरुत ०...त्सत। ऋ० ५,५५,५]
[८] तै० २,४,९-१०। का० ११,१०।

अथ पञ्चमः प्रपाठकः।

काम्याः पशवः।

सौम्यं बभ्रुं लोमशं पिङ्गलमालभेत पशुकामः, सौमीर्वा ओषधयः, ओषधयः पशवो, यत्, सौम्यः, प्रत्यक्षमेवास्मै पशुमालभते, लोमशो भवत्ये,—तद्धि पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुन्द्धे, बभ्रुः पिङ्गलो भवति सोमस्य रूपꣳ समृद्ध्यै, यस्त्रैतानामुत्तमो जायेत तꣳ सौमापौष्णमालभेत पशुकामः, सोमो वै रेतोधाः, पूषा पशूनां प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूषा पशून्, प्रजनयति, स्तनꣳ, वा एतेषां द्वा अभिजायेते, ऊर्जे तृतीया, ऊर्ग्वै पशव, ऊर्जेनास्मा ऊर्जं पशूनाप्त्वावरुन्द्धे, त्रिर्वा एषा सꣳवत्सरस्यान्यान् पशून् परिविज्ञायत, एतद्धि पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुन्द्धे, भागिनीर्वा अन्याः प्रजा, अभागा अन्या, यदौदुम्बरो यूपो भवत्युभयीरेवैना भागिनीः करोति, मासि मासि वा एषोऽवान्तरमन्येभ्यो वनस्पतिभ्यः पच्यत, एतद्धि पुष्ट्या रूपं, पुष्टिमेवावरुन्द्धे, प्राजापत्यं तूपरमालभेत पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः, प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून्, प्रजनयति, योनिर्वै प्रजापति,—योनेरेव प्रजायते, सर्वेषाꣳ वा एष पशूनाꣳ रूपाणि प्रति, पुरुषस्येव श्मश्रूण्य,—श्वस्येव शिरो, गर्दभस्येव कर्णौ, शुन इव लोमानि, गोरिव पूर्वौ पादा, अवेरिवापरा, अजः खलु वै सर्वाण्येव पशूनाꣳ रूपाण्याप्त्वावरुन्द्धे, सर्वाण्येनं पशूनाꣳ रूपाण्युपतिष्ठन्ते, हिरण्यगर्भवत्याघारौ, याः प्रजापतेः सामिधेनीस्ताः सामिधेनी,—याः प्रजापतेराप्रियस्ता आप्रियो, हिरण्यं देयꣳ सशुक्रत्वाय, ताप्यं देयꣳ सयोनित्वाया,—ऽधीवासो देयो, यज्ञस्य तेन रूपाण्याप्त्वावरुन्द्ध, एतेन वा उपकेरू राध, ऋध्नोति य एतेन यजते, द्वादशधा ह त्वै स प्राशित्रं परिजहार, तत्र द्वादश द्वादश वरान् ददौ, यद् द्वादश दीयन्ते तस्यैषा प्रतिमा, श्वेतꣳ वायवा आलभेत, भूतिकामꣳ याजयेद्, वायुर्वै देवानामोजिष्ठः क्षेपिष्ठः, स एनं भूत्यै निनयति, तदाहु,—रधृता देवतेश्वरा निर्मृज ईश्वरैनमार्तिं निनेतोरिति, तददति सैवैनं भूत्यै निनयति, श्वेतꣳ वायवे नियुत्वता आलभेत, ग्रामकामꣳ याजयेद्, वायुर्वा इमाः प्रजा नस्योता इत्थं चेत्थं च नेनीयते, यद्वायवे, वायुरेवास्मै नस्योताꣳ विशं निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतो, ग्राममस्मिन् दाधार, श्वेतो भवति, ·ब्रह्मणो रूपꣳ समृद्ध्यै, श्वेतꣳ वायवे नियुत्वता आलभेता,—ऽमयाविनꣳ याजयेत्,

[१] तै २,१,१। काठ १०,१२, १३,१।

प्राणो वै वायुः, प्राणो हि वा एतस्यापक्रान्तो, ऽथैतस्यामयति, यद्वायवे, वायुरेवास्मै प्राणं निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतः, प्राणमस्मिन् दाधार, श्वेतो भवति, ब्रह्मणो रूपꣳ समृद्ध्यै, श्वेतꣳ वायवे नियुत्वता आलभेत, पशुकामꣳ याजयेत्, प्राणो वै वायुः, प्राणꣳ वा एतत् पशवः प्रतिधावन्ति यद्वयेषु वातं प्रतिजिघ्रति, यद्वायवे, वायुरेवास्मै पशून् निनयति, नियुत्वती याज्यानुवाक्ये भवतः, पशूनस्मिन् दाधार, श्वेतो भवति, ब्रह्मणो रूपꣳ समृद्ध्यै ॥१॥ १

स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्य देवास्तमोऽपाघ्नन्, यत् प्रथमं तमोऽपाघ्नन्त्साविः कृष्णाभवद्, यद् द्वितीयꣳ सा लोहिनी, यत् तृतीयꣳ सा वलक्षी, यद्ध्यस्तादुपाकृन्तत्साविर्वशाभवत्, तेऽब्रुवन्, देवपशुमिमं कामायालभामहा, इत्यध वा इयं तर्ह्यृक्षासीदलोमिका, तेऽब्रुवꣳ,—स्तस्मै कामायालभामहै यथास्यामोषधयश्च वनस्पतयश्च जायन्ता इति, ताꣳ वै तस्मै कामायालभन्त, ततोऽस्यामोषधयश्च वनस्पतयश्चाजायन्त, यः प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्यात् स एतामविꣳ वशामालभेत, प्र प्रजया च पशुभिश्च जायते, ऽथो आहु,—र्यः प्रथमस्तमस्यपहते सूर्यस्य रश्मिर्यूपस्य चषाले वातुनोरसाविर्वशाभवदिति, तदुभयेनैव देवपशुरालभ्यते, यद्यस्यास्तज्जन्म यदि वेतरं तत् कामाय कामायैवाविर्वशालभ्यते, आग्नेयमजमालभेत, वारुणं पेत्वं भूतिकामꣳ याजये,—दाग्नेयानि वै पुरुषस्यास्थानि, वारुणं माꣳसं,—माग्नेयेनैवास्याग्नेयं निष्क्रीणाति, वारुणेन वारुणं, भवत्येव, सारस्वतीं मेषीमालभेत यो वाचो गृहीतः, वाग्वै सरस्वती, वाचैवास्य वाचं भिषज्यत्य,—प्पन्नदती भवति सर्वत्वाया,—नाविस्कन्ना समृद्ध्यै, श्वेता मल्हा आलभेत ब्रह्मवर्चसकाम आग्नेयीं बार्हस्पत्याꣳ सौरीꣳ, वसन्ता आग्नेयीं, प्रावृषि बार्हस्पत्याꣳ, शिशिरे सौरीꣳ, यदाग्नेयी, तेजस्तयावरुन्द्धे, यद्बार्हस्पत्या, ब्रह्मवर्चसं तया, यत् सौरी, रुचं तया, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्मवर्चसं दधाति, सꣳवत्सरं पर्यालभ्यन्ते, सꣳवत्सरेण वा अन्नाद्यमाप्यते, सꣳवत्सरेणैवास्मा आप्त्वा तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति, श्वेता भवति, ब्रह्मणो रूपꣳ समृद्ध्यै, वायव्यामजामालभेत, सारस्वतीं मेषीमदित्या अजामभिशस्यमानꣳ याजयेद्, वायुर्वा एतस्याश्लीलं गन्धं जनता अनुविहरति यमभिशꣳसन्त्ये,—यꣳह्यदꣳ सर्वमुपगच्छति, यद्वायवे, वायुरेवास्य तं गन्धꣳ सुरभिमकः, सोऽस्य सुरभिर्गन्धो जनता अनुवितिष्ठते, वाचा वा एतमभिशꣳसन्ति यमभिशꣳसन्ति, वाक्सरस्वती, यत् सारस्वती,

[१] तै० २,१,२ । काठ० १२,१३; १३,१ ।

वाचैवैषा२ वाचं२ शमयत्यं,—प्रतिष्ठितो वा एष यमुभिशं२सन्ती,—यं२वा अदितिं,—रियं प्रतिष्ठा,
यदादित्यां,—ऽस्यामेवं प्रतितिष्ठती,—न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यमुभिशं२सन्ती,—न्द्रियं२
वी३र्यं गर्भो, यद्गर्भिणीर्भवन्तीन्द्रियेणैवैनं२ वीर्येण समर्धयन्ति ॥२॥ २

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते वै समावदेवं यज्ञं कुर्वाणा आयन्, यदेवं देवा अकुर्वत
तदसुरा अकुर्वत, ते न व्यावृतमगच्छं२,—स्ते देवा एतं२वामनं पशुमपश्यं२,—स्तं२ वैष्णवमा-
लभन्त, ततो वै विष्णुरिमाँल्लोकानुदजयत्, ततो देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, ततो
देवा अभवन्, परासुरा, यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स एतं२ वामनं२ वैष्णवमा-
लभेता,—ऽतो वै विष्णुरिमाँल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोज्जितिमन्विमाँल्लोकानुज्जयति, एभ्यो लो-
केभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, विषम इवालभेत, विषमानिव३हीमाँल्लोकान् देवा उदजय,—न्निमानेव
लोकानुज्जयती,—न्द्रो वै वृत्रमहन्, त्सं प्राङपद्यत, स पद्यमाना इन्द्रं२ सर्वैभिर्भोगैः पर्यगृह्णात्,
तस्माद्विष्वञ्चः पशवो व्युदाय,—न्मूर्धतो वैदेहीरुदायं२,—स्तस्मात् तासां पुरो जन्म पुर ओक,—
स्तासां जघनतं ऋषभो वैदे३होऽन्वैत्, तमचाय,—दुयं२ वाव मास्मादं२हसो मुञ्चेदिति, तं-
मैन्द्रमालभेता,—ऽऽग्नेयं तु पूर्वमजमालभत, स वा अग्निनैव वृत्रस्य भोगानपिदह्याथैन्द्रेणेन्द्रियं२
वीर्यमात्मन्नधत्त, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत स एतमैन्द्रमृषभमालभेता,—ऽऽग्नेयं तु पूर्व-
मजमालभेता,—ऽग्निनैव पाप्मनो भोगानपिदह्याथैन्द्रेणेन्द्रियं२ वीर्यमात्मन् धत्ता, इन्द्रो वै बलम-
पावृणोत्, ततः सहस्रमुदैत्, तस्य सहस्रस्याग्रतः कुम्भ उदैत्, तस्मादेतं२, साहस्री लक्ष्मी,—रि-
त्याहुर्यश्च वेद यश्च ना,—ऽथो आहु,—रिमं२ वा एष लोकं पश्यन्नभ्युदैत्, स समैपत्, स एष
समीपितः कुम्भ, इति तमैन्द्रमालभेत पशुकाम, ऐन्द्रा वै पशवा, इन्द्रः पशूनां प्रजनयिता,
तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून्प्रजनयति, स यदा सहस्रं पशून्गच्छेदथैतं२वामनं२ वै-
ष्णवमालभेतै,—तस्मिन्वै तत्सहस्रं प्रत्यतिष्ठत्, स तिर्यङ् व्यैपत्, तस्मादेष तिर्यङ्ङिव यीपित,
एतेन वै स तत् सहस्रं पर्यगृह्णात्, तत् सहस्रस्य वा एष परिगृहीत्या अविक्षोभाय, देवाश्च
वै पितरश्चास्मिल्लोक आसं२,—स्तयत् किंच देवानां२ स्वमासीत् तद्यमोऽयुवत, ते देवाः प्रजा-
पतिमेवोपाधावन्, त्सं प्रजापतिरेतौ मिथुनौ पशू अपश्यदृषभं च वशां च, ता आलभत, वै-
ष्णववारुणीं तु पूर्वां२ वशामालभत, तान् वै वरुणेनैव ग्राहयित्वा विष्णुना यज्ञेन प्राणुदता,—

[३] तै. २,१,३-५। काठ १३,३-४।

ऽथैन्द्रं देवेष्वालभत, तेनैष्विन्द्रियाणि वीर्याण्याप्त्वोद्धाद्यः सपत्नवान् भ्रातृव्यवान् वा स्यात् स एतौ मिथुनौ पशू आलभेत ऋषभं च वशां च, वैष्णववारुणीं तु पूर्वा९ वशामालभेत, वरुणेनैवैनान् ग्राहयित्वा विष्णुना यज्ञेन प्रणुदते, ऽथैन्द्रेणेन्द्रियं९ वीर्यमात्मन् धत्ते ॥३॥ ३

सावित्रं पुनरुत्सृष्टमालभेत यः पुरा पुण्यः संन् पश्चात् पापत्वं गच्छेत्, सविता वै श्रियः प्रसविता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एन९ श्रियै प्रसुवति, पापो वा एष पुरा संन् पश्चात् श्रियमश्नुते यः पुरानह्वान्त्संन् पश्चोक्षत्वं गच्छति, यथैष श्रियमश्नुत एवमेवैन९ श्रियं गमयत्यो,—षधीभ्यो वेहतमालभेत प्रजाकामा, ओषधीना९ वा एषा श्रियै,—ता वा एता९ सूतोः परिबाधन्ता, ओषधयः खलु वा एतस्य प्रजामपगूहन्ति योऽलं प्रजायै संन् प्रजां न विन्दते, ता (एव भागधेयेनोपासरत्, ता अस्मै प्रजां पुनर्ददत्या,—पो वा ओषधया, आपो ह३त्वेवासत् खनन्ति, ता अस्मै प्रजां खनन्ति, द्यावापृथिवीये धेनू समातरा आलभेतान्नकामो, यं३द्व्यसौ वर्षति तदस्यां प्रतितिष्ठति, द्यावापृथिवी वा अन्नस्येशाते, ते) एव भागधेयेनोपासरत्, ते अस्मा अन्नाद्यं प्रयच्छतः, स वत्स९ वायव्या आलभेत, वायुर्वा अनयोर्वत्सो, वायुरिमे प्रदापयति, प्रत्ते ह वा इमे दुहे य एव९ वेद,—न्द्रीं९ सूतवशामालभेत, राज३न्यं भूतिकाम९ याजये,—देवस्या वा अधीन्द्रोऽजायत, स जायमान एत९ योनिं निरवर्तयत्, सा सूतवशाभव,—दथो आहु,—रेतदेव सकृदिन्द्रिय९ वी३र्यं तेजो जनयित्वा नापुर९ सूता आश९सत, सा सूतवशाभव,—दितीन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते योऽलं भूत्यै संन्न भवत्यै,—न्द्री भवती,—न्द्रियमस्मिन् दधात्य,—थ यस्त९ विन्देय९ सूत्वा सूतवशा भवति तमैन्द्रमालभेत तेजस्काम,—स्तदेवेन्द्रिय९ वी३र्यं तेज आप्नोति, सारस्वतीं धेनुष्टरीमालभेत यः क्षेत्रे पशुषु वा विवदेत, वाग्वै सरस्वती, वाचैवैषा९ वाच९ वृङ्क्ते९, धेनुर्वा एषा सती न दुहे, तयमेवैषा९ वाचं करोति, द्यावापृथिवीयां धेनुं पर्यारिणीमालभेत यो राजन्योऽभ्यर्धो विशश्चरेद्, द्यावापृथिवीभ्या९ हि वा एष निर्मुक्तो, ऽथैषोऽभ्यर्धो विशश्चरति, द्यावापृथिवी एवैन९ विशि प्रतिष्ठापयतः, पर्यारिणी भवति, पर्यारीव३ह्येतद्राष्ट्र९, यदभ्यर्धो विशश्चरति द्यावापृथिवी एवैन९ विशि प्रतिष्ठाप्य, स श्वो भूते वत्स९ वायव्या आलभेत, वायुर्वा अनयोर्वत्सो, वायुरिमौ क्षयौ विशं च प्रदापयति, प्रत्तौ ह वा इमौ क्षयौ विशं च दुहे य एव९ वेद ॥४॥ ४

[४] तै. २,१,५। क. १३,४-७।

(एष कोष्ठान्तर्गतो भागः केषुचित् लिखितेषु पुस्तकेषु नोपलभ्यते ।)

आग्नेयमजमालभेत, सौम्यं बभ्रुमृषभं पिङ्गलं भूतिकामं याजयेद्,—द्वया एवाग्नेयं,
इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते योऽलं भूत्यै सन्न भवति, यत् सौम्यः, स्वयैवास्मै देव-
तयेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुन्द्धे, भवत्येव, बभ्रुः पिङ्गलो भवति, सोमस्य रूपं समृद्ध्यै,
गोमृगं वायव्या आलभेता,—ऽभिशम्यमानं याजये,—दपूतो वा एष यमभिशंसन्ति, वायुर्वै
देवानां पवित्रं, वायुनैवैनं पवित्रेण पुनाति, नैव वा एष ग्रामे नारण्ये यमभिशंसन्ति,
नैव खलु वा एष ग्राम्यः पशुर्नैवारण्य,—स्तस्मादस्यैषं देवतया पशूनां समृद्ध ऐन्द्राग्नमनुसृष्टमा-
लभेत यस्य पिता पितामहः सोमं न पिबे,—दिन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यस्य पिता पि-
तामहः सोमं न पिबति, यदैन्द्र, इन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, देवताभिर्वा एष व्यृ-
ध्यते यस्य पिता पितामहः सोमं न पिबति, यदाग्ने३यो, ऽग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरे-
वैनं समर्धयत्य,—नुसृष्टो भवत्य,—नुसृष्ट इव ह्येतस्य सोमपीथो यस्य पिता पितामहः सोमं
न पिबति, तस्मादस्यैषं देवतया पशूनां समृद्धस्त्वाष्ट्रमवलिप्तमालभेत पशुकाम,—स्त्वाष्ट्रा वै
पशव,—स्त्वष्टा पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनय-
ति, सौमापौष्णं नपुंसकमालभेत, पण्डकं याजयेद्, यत्र तू भूमिमजायेत तत् प्रजिज्ञासेता,—
ऽत्र वा एतस्य जायमानस्येन्द्रियं वी३र्यमपाक्रामत्, तदेवास्मा इन्द्रियं वीर्यमाप्त्वा दधाति,
सोमश्च वा एतस्य पूषा च जायमानस्येन्द्रियं वीर्यमपवेता,—मियं वै पूषा,—षधयः सोमो,
यत् सौमापौष्णः, स्वयैवास्मै देवतयेन्द्रियं वीर्यमाप्त्वावरुन्द्धे, भवत्येव, यान्यनवदानी-
यानि तैर्नैर्ऋतैः पूर्वैः प्रचरन्ति, निर्ऋतिगृहीता वा एषा स्त्री या पुंरूपा, निर्ऋतिगृहीत एष
पुमान्यः स्त्रीरूपो, निर्ऋत्या एवैनं तेन मुञ्चति, न वै नैर्ऋत्याहुतिरग्निमानशे, यदङ्गारेषु
जुहोति तत् स्विदग्नौ जुहोति तदु न, यत्र वा अद इन्द्रो वृषणश्वस्य मेनासीत् तदेनं निर्ऋतिः
पाप्माऽगृह्णात्, स यं पाप्मानमपाहत स नपुंसकोऽभवद्, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत
स एतमैन्द्रं नपुं सकमालभेत, येनैवेन्द्रः पाप्मानमपाहत तेन पाप्मानमपहते, ऽथैन्द्रेणेन्द्रियं
वीर्यमात्मन् धत्ते, प्रजापतिः पशूनसृजत, स वा एतमेवाग्रे नपुंसकमसृजत, तं पशवोऽन्व-
सृज्यन्ता,—ऽथो आहु,—रेतमेवाग्रे सृष्टं त्वष्ट्रे च पत्नीभ्यश्च नपुंसकमालभत, तेन प्रजा असृज-
तेति, यः प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्यात् स एवं त्वष्ट्रे च पत्नीभ्यश्च नपुंसकमालभेत,

[५] तै. २,१,५। काठ. १३,५।

मिथुनं वै त्वष्टा च पत्नीश्च, त्वष्टारं वा एतन्मिथुनेऽप्यसृजत् प्रजननाय, तन्मिथुने,
तस्मादेवं मिथुनाद्यजमानः प्रजया च पशुभिश्च प्रजायते ॥५॥ ५

प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता एनं सृष्टा अत्यमन्यन्त, ता अतिमन्यमाना वरुणेनाग्राहयत,
ता वरुणगृहीताः कृष्णः पेत्वोऽध्यस्कन्दत्, तस्यानुहाय पादमगृह्णात्, तस्य शफः प्रावृह्यत, स
एकशितिपादभवत्, तमुचाय,—दुयं वावासां प्रजानामवरुणगृहीतो, ऽनेनेमाः प्रजा वरुणान्
मुञ्चानी,—ति तं वारुणमालभत, तत इमाः प्रजा वरुणात् प्रामुच्यन्त, तद्वरुणप्रमोचनीय
एवैप, यो ज्योगामयावी स्यात् तमेतेन याजयेद्, वरुणेन हि वा एप पाप्मना गृहीतो, ऽथै-
तस्य ज्योगामयति, यद्वारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्यै,—कशितिपाद्भवत्ये,—वमिव हि तस्य
रूपमासीत् समृद्ध्यै, द्वीपे याजये,—देता वै प्रत्यक्षं वारुणीर्यदापः, स्वे वा एतद्योनौ
प्रत्यक्षं वरुणमवयजति, समन्तमापः परिवहन्ति रक्षसामनन्ववायाय, वारुणं कृष्णं पेत्वमा-
लभेताभिचरन्, यद्वारुणो, वरुणेनैवैनं ग्राहयित्वा स्तृणुते, कृष्णो भवति, तमो वै कृष्णं,
मृत्युस्तमो, मृत्युनैवैनं ग्राहयत्ये,—तद्वै पाप्मनो रूपं यत् कृष्णं, कृष्ण इव हि पाप्मा,
पाप्मनैवैनमभिप्लवति, तं नियुञ्ज्यात् ॥ ६

पशुं बध्नामि वरुणाय राज्ञ इन्द्राय भागमृषभं केवलो हि ।

गात्राणि देवा अभिसंविशन्तु यमो गृह्णातु निर्ऋतिः सपत्नान् ॥ ७

इत्येताभ्य एवैनं देवताभ्यो निर्याच्य, मृत्युर्वै यमो, मृत्युनैवैनं ग्राहयत्य,—ग्नये वैश्वानराय
कृष्णं पेत्वमालभेत समान्तमभिप्रोक्ष्यन्, त्संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, संवत्सराय संम-
म्यते, संवत्सरमेवाप्त्वारुणं काममभिद्रवत्या,—श्विनं कृष्णललाममालभेता,—ऽनुजावरंस्या-
जये,—दश्विना वै देवानामानुजावरा, अश्विना एतस्य देवते य आनुजावर,—स्ता एव भागधेये-
नोपासरत, ता एनमग्रं परिणयतः, कृष्णो भवति, पाप्मानमेवापहते, ललामो भवति, मुखतो
ऽस्मिंस्तेजो दधात्या,—श्विनं कृष्णललाममालभेता,—ऽऽमयाविनं याजये,—दश्विना वै देवानां
भिषजा, अश्विना एतस्य देवते य आमयावी, ता एव भागधेयेनोपासरत, ता एनं भिषज्यतः,
कृष्णो भवति, पाप्मानमेवापहते, ललामो भवति, मुखतोऽस्मिंस्तेजो दधाति ॥६॥ ८

छन्दांसि वै यज्ञाय नातिष्ठन्त, स वषट्कारोऽभिहृत्य गायत्र्याः शिरोऽच्छिनत्, तस्माच्

[६] तै. २,१,२। कठ १३,२,७।
[७] तै. २,१,७-८। कठ. १३,८।

शीर्ष्णश्छिन्नाद्यो रसोऽक्षरत् सा वशा अभवꣳ,—स्तद्वशानां वशात्वं,—मथो आहु,—र्वंशꣳ वै ता
अक्षरꣳ,—स्ता वशा अभवꣳ,—स्तद्वशानां वशात्व,—मित्यथो आहु,—र्वसा वै सासीत्, तद्वसा
वा एता इति, ततो यः प्रथमो रसः प्राक्षरत् तं बृहस्पतिरुपागृह्णात्, सा रोहिणी बार्हस्पत्या,
ततो३योऽत्यक्षरत् तं मित्रावरुणौ, सा द्विरूपा मैत्रावरुणी, ततो३योऽत्यक्षरत् तꣳ विश्वे देवाः,
सा बहुरूपा वैश्वदेवी, ततो३योऽत्यक्षरत् तमग्निश्च मरुतश्च, सा पृश्निराग्निमारुत्य,—थो आहुः,
कृष्णशबलीत्य,—थ या विप्रुष आसꣳस्तानीमान्यन्यानि रूपाणि, ततो यः प्रथमो द्रप्सः परा-
पतत् तं बृहस्पतिरभिहायाभ्यगृह्णात्, स उक्षाभवत्, तदुक्ष्ण उक्षत्वं,—मथो आहु,—र्यद्देवता
अनुव्यौक्षत स उक्षाभवत्, तदुक्ष्ण उक्षत्वमिति, तं ब्राह्मणस्पत्यमालभेत, ब्राह्मणं भूतिकामꣳ
याजयेद्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति,—र्ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया स्वयैवास्मै देवतयेन्द्रियꣳ वीर्य-
माप्त्वावरुन्द्धे, भवत्येव, रोहिणीं बार्हस्पत्यामालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, ब्रह्म वै बृहस्पति,—
र्बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, स्वयैवास्मै देवतयाप्त्वा तेजो ब्रह्मवर्चसं दधाति, रोहिणी भवति,
ब्रह्मणो रूपꣳ समृद्ध्यै, मैत्रावरुणीं द्विरूपामालभेत पशुकामो, ऽहोरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्रे
अनु पशवः प्रजायन्ते, तावेव भागधेयेनोपासरत्, तावस्मै पशून् प्रजनयत,—श्छन्दसाꣳ वा एष
रस,—श्छन्दसामेवास्मै रसेन पशून् धत्तो, द्विरूपा भवति समृद्ध्यै, वैश्वदेवीं बहुरूपामालभेत
यस्मै कामाय कामयेत, सर्वा वा एता देवता, सर्वा वा एतद्देवताः कामाय भागधेयेनोपासरत्,
ता अस्मै कामꣳ समर्धयन्ति यत् कामो भवति, छन्दसाꣳ वा एष रस,—श्छन्दसामेवास्मै रसेन
दधाति, बहुरूपा भवति समृद्ध्या, आग्निमारुतीं पृश्निमालभेत वृष्टिकामो, ऽग्निर्वा इतो वृष्टिमीट्टे,
मरुतोऽमुतश्च्यावयन्त्य,—ते वै वृष्ट्याः प्रदातार,—स्तानेव भागधेयेनोपासरत्, तेऽस्मै वृष्टिं प्रय-
च्छन्ति, छन्दसाꣳ वा एष रसो, रसो वृष्टि,—श्छन्दसामेवास्मै रसेन रसꣳ वृष्टिं निनयन्ति,
पृश्निर्भवति, पृश्निमातरो हि मरुतो, भौमीं कृष्णशबलीमालभेतान्नकाम, इयꣳ वा अन्नस्य
प्रदात्रिका, तामेव भागधेयेनोपासरत्, सास्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति, न चर्मण्याहरेयु,—रन्नꣳ
वै चर्मा,—ऽनन्नं कृष्णं,—मुनन्नेनैवानन्नमपहत्यान्नाद्यमात्मन् धत्ते, यद्वै तच् शीर्ष्णश्छिन्नात्तेज
इन्द्रियꣳ वीर्यं परापतत् सा बभ्रुर्वशाभवत्, तदेषां वशा,—ऽमुमेनेतरा,—स्तां ब्राह्मणस्पत्यामाल-
भेताभिचरन्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति,—र्ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, यावदेव ब्रह्म तेनैनꣳ
सर्वेणाभिचरति, तेजसैनं प्रछिनत्ति, स्तृणुत एवं, बभ्रुर्भवति, ब्रह्मणो रूपꣳ समृद्ध्यै,
सौरीꣳ श्वेतामालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, ऽसौ वा आदित्यो ब्रह्मवर्चसस्य प्रदाता, तमेव भागधे-
येनोपासरत्, सोऽस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयछति, श्वेता भवति, ब्रह्मणो रूपꣳ समृद्ध्यै, मैत्रा-

*

वरुणीं कृष्णकर्णीमालभेत वृष्टिकामो, ऽहोरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्रे अनुवर्षत्ये,—तद्वा अह्नो
रूपं३ यच्च शुक्लं३, यत् कृष्णं तद्रात्रे,—द्विरूपा भवति समृद्ध्यै ॥७॥ ९

इन्द्राय मन्युमते मनस्वते ललाममालभेत संग्रामे, मन्युना वै वीर्यं क्रियत, इन्द्रियेण जयति, वीर्यं चैवेन्द्रियं च जित्यै दधाति, ललामो भवति, पुरस्ता३द्धयं मन्यु,—रथो ब्रह्मणैवैनान् पुरस्तान्मुखतो जित्यै संश्यती,—न्द्रायाभिमातिघ्न ऋषभमालभेत भ्रातृव्यवा,—न भिमातिर्वै पाप्मा भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहते, स इन्द्राय वृत्रतुरा आलभेता,—ऽभिमातिर्वै पाप्मा भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहत्य वृत्रतूरेवाभूत्, स्वाराज्यमेव गछति, वृत्रतू,—रिति३ह्येतमाहुर्यः स्वाराज्यं गछत्यै,—न्द्रामारुतं पृश्निसक्थमालभेत, राज३न्यं ग्रामकामं३ याजये,—दैन्द्रो वै राजन्यो देवतया, मारुती वि,—डि न्द्रियेणैवास्मै विशमुपयुनक्ति, पृश्निसक्थो भवति, पश्चादेवास्मै विशमुपदधात्य,—नुकामस्मै विशमनिवादिनीं करोती,—न्द्राय वज्रिण ऋषभमालभेत, राज३न्यं भूतिकामं३ याजयेद्, यदा वै राजन्यो वज्री भवत्यथ भूतिं गछति, यद्वज्रिणे, वज्रमेवास्मा आधात्, तेन विजितिं भूतिं गछति, स एनं भूत्यै श्रेण्यं इन्द्धे, यद्वज्रिणा, इति तदस्याभिचरणीयं३, यं द्विष्यात् वै तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै प्रहरति, स्तृणुत एव, सौम्यं बभ्रुमृषभं पिङ्गलमालभेत योऽलं३ राज्याय सन् राज्यं न प्राप्नुयात्, सोमो वै राज्ञैतस्य देवता, सोमो हि राजा, स्वामेव देवतां३ राज्यायोपासरत्, सैनं देवता राज्यं गमयति, बभ्रुः पिङ्गलो भवति, सोमस्य
रूपं३ समृद्ध्यै ॥८॥ १०

यः प्रथम एकाष्टकायां जायेत यस्तमालप्स्यमानः स्यात् स आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपे,—दग्निर्वै पशूनां३ योनिः, स्वादेवैनान् योनेर्निष्क्रीणात्यथ मेध्यान्करोति,—रग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालं मासि मासि निर्वपेत्, संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, संवत्सरादेवैनं निष्क्रीणाति, स यदा मेधं गछेदथेन्द्रायाभिमातिघ्न आलभेता,—ऽभिमातिर्वै पाप्मा भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहते, ऽश्वोऽव्युप्तरहो दक्षिणे,—य वै व्यावृत्तः पाप्मना, पाप्मनैवैनं३ व्यावर्तयत्य,—थ योऽपरस्यामेकाष्टकायां जायेत तमेवमेवोत्सृज्याथेन्द्राय वृत्रतुरा आलभेता,—ऽभिमातिर्वै पाप्मा भ्रातृव्य, इन्द्रियेणैवाभिमातिं पाप्मानं भ्रातृव्यमपहत्य वृत्रतूरेवाभूत्, स्वाराज्य-

---

[८] तै ०,१,३. ०,५,३। काठ १३,४;३।
[९] तै. ०,१,३,५; ०,५,३। काठ. १३,३;४।

मेवं गच्छति, वृत्रतूं,—रिति२ह्येतमाहुर्यः स्वाराज्यं गच्छति, शतमंव्युत्तवहा दक्षिणा,—ते वै व्यावृत्ताः पाप्मना, पाप्मनैवैन२ व्यावर्तयन्ति, शतं भवन्ति, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यो, आयुरेव वीर्यमाप्नोति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तेऽब्रुवन्, ब्रह्माणि नोऽस्मिन् विजयेथा,—मित्युरुर्णस्तूपरश्चैत्रेयी देवानामासीच् श्येतोऽयःशृङ्गः शैनेयोऽसुराणां, तेऽसुरा उत्क्रोदिनोऽचर,—न्नराडोऽस्माकं तूप२रोऽसीपामिति, तौ वै समलभेतां, तस्य देवाः क्षुरपविशिरोऽकुर्व२,—स्तस्यान्तरा शृङ्गे शिरो व्यवधाय विष्वञ्चु२ व्युरुजद्, यासुरी वागवदत्सेमां प्राविशद्, योदजयत्, सा वनस्पती२,—स्तस्माद्ब्राह्मणो मृन्मयेन न पिबे,—दसुर्या वाचात्मानं नेत्स२सृजा, इति तथ एवं२ विद्वानमृत्पात्रपो भवत्युज्जितमेव वाचं उपैति, तं ब्राह्मणस्पत्यमालभेतामिचरन्, ब्रह्म वै ब्रह्मणस्पति,—र्ब्राह्मणस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, यावद्देवं ब्रह्म तेनैन२ सर्वेणाभिचरति, तेजसैनं प्रछिनत्ति, स्तृणुतं एवा,—ऽरुर्णस्तूपरो भवत्ये,—वमिव हि तस्य रूपमासीत्, समृद्ध्यै, देवा असुरान् हत्वेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, तं रात्री प्राविश२,—स्तानश्विना अनुप्राविशतां, तौ तमः पर्यगृह्णात्, ता एतमाश्विनमाञ्जिमालभेतां, तेन तमोऽपाघ्नाता,—मसा एना आदित्यः पुरस्ताज्ज्योतिषा प्रत्यागच्छत्, स आभ्यां तमोऽध्यपाहन्, यः पाप्मना तमसा गृहीतो मन्येत स एतमाश्विनमञ्जिमालभेत, येनैवाश्विनो तमोऽपाघ्नातां तेन पाप्मानमपहते, ऽसा एनमादित्यः पुरस्ताज्ज्योतिषा प्रत्यागच्छति, सोऽस्मात्तमोऽध्यपहान्ति ॥ ९ ॥ ११

असौ वा आदित्यस्तेजोभिव्यार्ध्यत, तत इदं२ सर्वं तमोऽभवत्, स प्रजापतिरेतान् दशऋषभानपश्य,—द्यो आह,—रिन्द्रोऽपश्यदिति, तानैन्द्रानालभत, तैरस्मिन्निन्द्रियाणि वीर्याण्याप्त्वादधाद्, यच्छलामा आलभ्यन्त मुखतोऽस्मि२स्तैस्तेजोऽदधाद्, यच् शितिककुद उपरिष्टाचै,—यैच् श्वेतानूकाशाः पश्चात्,—स्ततो वा असा आदित्यः सर्वतस्तेजस्व्यभवद्, यस्तेजस्कामः स्यात् स एतानैन्द्रानृषभानालभेत, यच्छलामा आलभ्यन्ते मुखतोऽस्मि२स्तैस्तेजो दधाति, यच् शितिककुद उपरिष्टाचै,—यैच् श्वेतानूकाशाः पश्चाचैः, सर्वत एवैनं तेजस्विनं करोत्य,—मुष्यैनमादित्यस्य मात्रां गमयति, प्राजापत्यं दशमं द्वादशे मासा आलभेत, द्वादश मासाः स२वत्सरः, स२वत्सरमेवाप्त्वावरुन्द्धे, नवालभ्यन्ते, नव वै प्राणाः, प्राणाः खलु वै पुरुषे वीर्यं, प्राणानस्मिन् वीर्यं दधाति, दशालभ्यन्ते, दशाक्षरा विराड्, विराडेतान्येवेन्द्रियाणि वीर्याण्यात्मन्धित्वे,—य२ विरा,—डस्यामेव प्रतितिष्ठति ॥ १२

[१०] तै. २,१,४; ३,३,९। काठ. १३,७,९। वा. १३,५,९,१८, २१,११। कण्व. १४,५, १०,२४, २३,११।

नमो महिम्ने चक्षुषे मरुतां पितस्तदहं गृणे ते ।
हुतो याहि पथिभिर्देवयानैरोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः ॥ १३
देवानामेष उपनाह आसीदपां पतिर्वृषभ ओषधीनाम् ।
सोमस्य द्रप्समवृणीत पूषा बृहन्नद्रिरभवद् यत् तदासीत् ॥ १४
द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः ।
समानं योनिमनु संचरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः ॥ १५
पिता वत्सानां पतिरघ्न्यानामथो पिता महतां गर्गराणाम् ।
वत्सो जरायु प्रतिधुक् पीयूष आमिक्षा मस्तु घृतमस्य योनिः ॥ १६
त्वां गावोऽवृणत राज्याय त्वां वर्धन्ति मरुतः स्वर्काः ।
वर्ष्मन् क्षत्रस्य ककुभिः शिश्रियाणस्ततो न उग्रो विभजा वसूनि ॥१०॥ १७

वायव्यमजमालभेत, ऐन्द्रं वृष्णिं वृषभं वा वारुणं पेत्वं भूतिकामं याजयेद्, यद्वायव्ये, वायुरेवैनं भूत्यै निनयती, न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते योऽलं भूत्यै सन्न भवति, यदैन्द्रे, इन्द्रियेणैवैनं वीर्येण समर्धयति, वरुणगृहीतो वा एष योऽलं भूत्यै सन्न भवति, यद्वारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चत्ये, तानेवाभिचरन्नालभेत, यद्वायव्ये, वायुरेवास्मै वज्रं संश्यत्ये, न्द्रो वै वज्र, इन्द्रियेण खलु वै वज्रः प्रह्रियते, यदैन्द्रो, वज्रमेवास्मै प्रहरति, यद्वारुणो, वरुणेनैवैनं ग्राहयित्वा स्तृणुते, सौर्यं वलक्षं पेत्वमालभेत ब्रह्मवर्चसकामो, ऽसौ वा आदित्यो ब्रह्मवर्चसस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छति, यद्वलक्षः समृद्धस्तेन, यदलूनः समृद्धस्तेन, यत् पीवा समृद्धस्तेन, त्रिवृद्वावास्मा एतत् समृद्धं ब्रह्मवर्चसं दधात्यादित्यं बहुरूपमालभेत यस्याश्विने शस्यमाने सूर्यो नोदियाद्, पराचीर्वा एतस्मै व्युच्छन्ति यस्याश्विने शस्यमाने सूर्यो नोदेति, यदादित्यो, ऽमुमेवास्मा उद्गमयति, बहुरूपो भवति, बहूनि वै रश्मीनां रूपाणि, रश्मीनामेवास्मै रूपाण्याप्त्वोद्गमयत्य, ग्निर्वै सृष्टो न व्यरोचत, स एतमग्नये तेजस्विनेऽजं कृष्णग्रीवमालभत, तेन तेजस्व्यभवत्, सोऽकामयत,

(हुतो (तस) याहि (स) पथिभिर्देवयानैः । ऋ० ७,१८८, अथर्व ९,४,३ । देवानामेष (-नां भाग) आसीत्(स्थविरम्) । अथर्व ९,४,५ । द्रप्सश्चस्कन्द० होत्राः । ऋ० १०,१७,११, अथर्व १८,४,२८ ।
पिता वत्सानां० योनिः (रेतः) । अथर्व ९,४,४ । त्वां गावोऽवृणत० वसूनि । अथर्व ३,४,२ ।
[११] ३ ९,१,४ ।

सर्वत्र विभवेयमिति, ३सोऽग्नये विभूतिमतेऽजं कृष्णग्रीवमालभत, तेन सर्वत्र व्यभवत्, सोऽकामयत, सर्वत्रापिभागः स्यामिति, ३सोऽग्नये भागिनेऽजं कृष्णग्रीवमालभत, तेन सर्वत्रापिभागोऽभवत्, सोऽकामयत, दानकामा मे प्रजाः स्युरिति, ३सोऽग्नये दा३त्रेऽजं कृष्णग्रीवमालभत, तेनास्मै दानकामाः प्रजा अभवन्, यः कामयेत, तेजस्वी स्या९; सर्वत्र विभवेय९, सर्वत्रापिभागः स्यां, दानकामा मे प्रजाः स्युरिति, स एतानजान् कृष्णग्रीवानालभेत, तेजस्वी भवति, सर्वत्र विभवति, सर्वत्रापिभागो भवति, दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति, प्राजापत्यं बहुरूपमालभेत पशुकामः, प्राजापत्या वै पशवः प्रजापतिः पशूनां प्रजनयिता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मै पशून् प्रजनयति, बहुरूपो भवति, बहूनि वै पशूना९ रूपाणि, पशूनामेवास्मै रूपाण्याप्त्वावरुन्द्धे, याम९ शुकहरिमालभेत शुण्ठ९ वा यः कामयेत, यमलोकं ऋध्नुयामित्ये,—तेन वै य३मोऽमुष्मिल्लोक आर्ध्नोद्, य३मोऽमुष्य लोकस्याधिपत्यमानशे, तमेव भागधेयेनोपासरत्, स एनममुष्य लोकस्याधिपत्यं गमयत्ये,—कुधा वा एतेन यमलोकं ऋध्नोति, परे वयसि यष्टव्यं, ताजग्धि प्रमीयते, शुण्ठो वा भवति शुकहरिवै,—प३ह्येतस्य देवतया पशूना९ समृद्धः ॥११॥ १८ [८११]

॥ इति मध्यमकाण्डे पशुबन्ध नाम पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

राजसूयः ।

अनुमत्या अष्टाकपालं निर्वपन्ति ये प्रत्यञ्चः शम्यामतिशीयन्ते, तन्नैर्ऋतमेककपाल,—मुभौ सह शृतौ कुर्वन्ति, नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरान्ति, दक्षिणा परेत्य स्वकृता इरिण एकोल्मुकं निधाय विस्रं९सिकायाः काण्डाभ्यां जुहोति ॥ जुषाणा निर्ऋतिर्वेतु स्वाहा ॥ वासः कृष्णं भिन्नान्तं दक्षिणा, पुनरेत्यानुमत्या अष्टाकपालेन प्रचरन्ति, धेनुर्दक्षिणा,—ऽथ ये उदञ्चः शम्यामतिशीयन्ते तानुदङ् परेत्य वल्मीकवपामुद्धृज्य जुहुयात् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजे ॥ तत् पुनरपिदधाति ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपिदधामि ॥ श्रों भूतं आदित्येभ्यो भुनद्वद्भ्यो घृते चरुं,—वरो दक्षिणा, श्रों भूतं आग्नावैष्णवं एकादशकपालो, ऽनड्वान् वामनो दक्षिणा,

[१] तै १,८,१। काठ १५,१। वा २९,६०, ३,१०, (९,३५)। काण्व ३१,४९, ३,११-१२। शत ब्रा ५,२,३,२। मा श्री ९,१,१।

श्वो भूतेऽग्नीषोमीया एकादशकपालो, हिरण्यं दक्षिणा, श्वो भूत ऐन्द्राग्न एकादशकपालो,
ऽनड्वानृषभो दक्षिणा, श्वो भूत आग्ने३योऽष्टाकपालो, माहेन्द्रं दधि, वासः क्षौमं दक्षिणा॥१॥
१-७

ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं निर्वपेदाग्नेन्द्रं वा, वैश्वदेवं चरुः, सौम्यः श्यामाकश्चरु,—द्यावा-
पृथिवीय एककपालो, वत्सः प्रथमजो दक्षिणा, सीरं द्वादशायोगं दक्षिणोष्टारो वानड्वान्॥२॥ ८
आग्ने३योऽष्टाकपालो, वारुणो यवमयश्चरू, रौद्रो गावीधुकश्चरु,—रैन्द्रं दधि, धेनुरनड्वाही
दक्षिणा,—ऽपां न्ययनादपामार्गानाहरन्ति, तान् सक्तून् कृत्वा दक्षिणा परेत्य स्वकृत इरिण एको-
ल्मुकं निधाय पर्णमयेन स्रुवेण जुहोति ॥ देवस्य त्वा सवितुः प्रस३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो ह-
स्ताभ्यामिन्द्रस्यौजसा, रक्षोहासि, स्वाहा, हतं रक्षो, ऽवधिष्म रक्षः ॥ वरो दक्षिणा॥
ये देवाः पुरःसदो अग्निनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा
दक्षिणात्सदो यमनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवाः पश्चा-
त्सदो मरुन्नेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा उत्तरात्सदो
मित्रावरुणनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहा, ये देवा उपरिषदोऽव-
स्वद्वन्तः सोमनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहे,—दमहं रक्षोऽभि-
समूहाम्य,—ग्ने संदह रक्षः, संदग्धं रक्षो, ऽग्नये पुरःसदे स्वाहा, यमाय दक्षिणात्सदे
स्वाहा, मरुद्भ्यः पश्चात्सद्भ्यः स्वाहा, मित्रावरुणाभ्यामुत्तरात्सद्भ्यां स्वाहा, सोमायोप-
रिषदेऽवस्वद्वते रक्षोघ्ने स्वाहा, रथः पञ्चवाही दक्षिणा ॥३॥ ९-१२
अनुमत्यै चरू, राकायै चरुः, सिनीवाल्यै चरुः, कुह्वै चरु,—र्धात्रे द्वादशकपालः,
पष्ठौही दक्षिणा,—ऽग्नावैष्णवं एकादशकपाल, ऐन्द्रावैष्णवश्चरु,—र्वैष्णवस्त्रिकपालो, वामनो द-
क्षिणा, सोमापौष्णं एकादशकपाल, ऐन्द्रापौष्णश्चरुः पौष्णश्चरुः, श्यामो दक्षिणा,—ऽग्नये
वैश्वानराय द्वादशकपालो, वारुणो यवमयश्चरु,—र्हिरण्यं चाश्वश्च दक्षिणा ॥४॥ १३
बार्हस्पत्यश्चरुर्ब्रह्मणो गृहे, शितिपृष्ठो दक्षिणै,—न्द्र एकादशकपालो राज्ञो गृहे, ऋषभो

---

[२] तै १८,१,१,६ १। काठ १५ १।
[३] तै १८७। काठ १५ २। वा ९ ३५ ३६,३८। कप ११,१-४। शत ब्रा ५,२,४,५। मा श्रौ ९,१ १।
[देवस्य त्वा सवितुः०। अथर्व १९ ५१ २]
[४] तै १८८। काठ १५ ३। शत ब्रा ५,२,५। मा श्रौ ९ १,१।
[५] तै १८९। काठ १५४। शत ब्रा ५,३,१। मा श्रौ ९,१,१।

दक्षिणा,—ऽऽदित्यश्चरुर्महिष्या गृहे, धेनुर्दक्षिणा, नैर्ऋतश्चरुर्नखावपूतानां परिवृक्त्यां गृहे, श्येनी वण्डापस्फुरा दक्षिणा,—ऽऽग्नेऽयोऽष्टाकपालः सेनान्यो गृहे, हिरण्यं दक्षिणा,—ऽश्विनो द्विकपालः संग्रहीतुर्गृहे, सव३त्यौ दक्षिणा, सावि३त्रोऽष्टाकपालः क्षत्तुर्गृहे, श्येतो दक्षिणा, वारुणो यवमयो दशकपालः सूतस्य गृहे, बभ्रुर्महानिरष्टो दक्षिणा, मारुतः सप्तकपालो वैश्यस्य ग्रामण्यो गृहे, पृश्निः पष्ठौही दक्षिणा, पौष्णश्चरुर्भागदुघस्य गृहे, श्यामो दक्षिणा, वैष्णवस्त्रिकपालस्तक्षरथकारयोर्गृहे, सर्वायसानि दक्षिणा, रौद्रो गावीधुकश्चरुरक्षावापस्य गृहे गोविकर्तस्य चा,—ऽसिर्वालापितस्थो दक्षिणा शबलो वा त्रिवत्सोऽभिधानी वा केसरपाशा ॥ ५ ॥
१४

इन्द्राया होमुचा एकादशकपालं निर्वपेदि,—न्द्राय सुत्राम्णा एकादशकपाल,—मृषभो दक्षिणा, स्वयंरुग्णाया अश्वत्थशाखायाः पात्रं भवत्य,—थ श्वेतां श्वेतवत्सां दुहन्ति, तत् स्वयं मूर्छति, स्वयं मथ्यते, स्वयंविलीनमाज्यं भवत्य,—थ मैत्राबार्हस्पत्यं हविर्निर्वपन्ति, ये क्षोदिष्ठास्तण्डुलास्तं बार्हस्पत्यं चरुं शृतं कुर्वन्ति, तत्र तत् पात्रमपिधायाज्यमासिच्य ये स्थविष्ठास्तण्डुलास्तानावपन्त्य,—भौ सह शृतौ कुर्वन्ति, मैत्रेण पूर्वेण प्रचरन्त्य,—श्वो मैत्रस्य दक्षिणा, शितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्या,—ऽग्नये गृहपतय आपतन्तानामष्टाकपालं निर्वपेत्, सोमाय वनस्पतये श्यामाकं चरुं, सवित्रे प्रसवित्रे सतीनानामष्टाकपालं, बृहस्पतये वाचस्पतये नैवारं चरुं,—मिन्द्राय ज्येष्ठाय हायनानामेकादशकपालं, मित्राय सत्यस्य पतये नाम्बानां चरुं, वरुणाय धर्मस्य पतये यवमयं चरुं, रुद्राय पशुपतये गावीधुकं चरुम् ॥ सविता त्वा प्रसवानां सुवता,—मग्निर्गार्हपत्यानां, सोमो वनस्पतीनां बृहस्पतिर्वाचा,—मिन्द्रो ज्यैष्ठ्यानां, मित्रः सत्यानां, वरुणो धर्मणां, रुद्रः पशूनां, तं देवा असपत्नमिमं सुवध्वममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्यां विशि महते क्षत्राय महते जानराज्याय, शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्मांश्च सत्यश्च ऋतपाश्चात्यंहा ऋतजिच्च सत्यजिच्च सेनजिच्च सुषेणश्चान्तिमित्रश्च दूरेऽमित्रश्च गण ऋतश्च सत्यश्च ध्रुवश्च धरुणश्च धर्ता च विधर्ता च विधारयः ॥ ६ ॥
१५–१६

देवीरापो अपां नपाद्राष्ट्रदाः स्थ, राष्ट्रं दत्त, स्वाहा, देवीरापो अपां नपाद्राष्ट्रदाः स्थ, राष्ट्रममुष्मै दत्त, वृषोर्मिरसि, वृषसेनोऽस्य,—पां पतिरस्य,—प्रहावरीः स्थ, परिवाहिणीः

---

[६] तै. १,८,९-१० । काठ. १५,४-५ । वा. ९,३९-४०;१० १८,१७ ८०,८२,८३। काण्व ११,९-१०,२३;१८,८०, ८२,८३ । शत. ब्रा. ५,३,२,४,५,३,३,२ । मा. श्रौ ९,१,१-२ ।

[७] तै. १,८,११ । काठ. १५,६ । वा. १०,१-४ । काण्व ११,६-७ । शत ब्रा. ५,३,४,४ । मा. श्रौ. ९,१,२ ।

स्थां,—ज्ञस्विर्नाः स्थ, मान्दाः स्थ, व्रजक्षितः स्थ, सूर्यवर्चसः स्थ, सूर्यत्वचसः स्थ,
मरुतामोजः स्थ, वशाः स्थ, शक्वरीः स्थ, विश्वभृतः स्थ जनभृतोऽपामोषधीनाꣳ रसः,
अविष्ठाः स्थ, राष्ट्रदाः स्थ, राष्ट्रममुष्मै दत्त ॥ ७ ॥ १७

देवीरापो मधुमतीः सꣳसृज्यध्वं महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वानाः ।
अनाधृष्टाः सीदतोर्जस्वतीर्महि वर्चः क्षत्रियाय दधतीः ॥ १८
अपो देवीर्मधुमतीरगृभ्णाम्मूर्जस्वती राजसूयाश्चितानाः ।
याभिर्मित्रावरुणा अभ्यषिञ्चꣳस्ताभिरिन्द्रमनयन्नत्यरातीः ।
अनिभृष्टमसि वाचो बन्धुस्तपोजाः सोमस्य दात्रम् ॥ १९
शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि चन्द्रा वश्चन्द्रेण पुनामि ॥ २०
देवो वः सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण । वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः ॥ २१
स्वाहा राजसूयाः ॥ २२
सधमादो द्युम्न्या ऊर्जा एका अनाधृष्टा अपस्यो वसानाः ।
पस्त्यासु चक्रे वरुणः सधस्थमपाꣳ शिशुर्मातृतमास्वन्तः ॥ २३

रुद्र यत्ते गिरिपरं नाम तस्मिन् हुतमसि, यमेष्टमसि, स्वाहा, सोमा इन्द्रो वरुणो मित्रो
अग्निस्ते देवा धर्मधृतो धर्मं धारयन्तु ॥८॥ २४

क्षत्रस्य योनिरसि, क्षत्रस्योल्बमसि, क्षत्रस्य नाभिरस्या,—वित्तो अग्निर्गृहपति,—राविन्ना
इन्द्रो वृद्धश्रवा, आविन्नौ मित्रावरुणौ धृतव्रता, आविन्ने द्यावापृथिवी ऋतावृधा, आवित्तः
पूषा विश्ववेदा, आविन्ना देव्यदिति,—राविन्नोऽयमसा आमुष्यायणोऽमुष्याः पुत्रोऽमुष्याꣳ
विशि महते क्षत्राय महते जानराज्याये,—ष ते जनते राजा, सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाꣳ राजे,—
न्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न,—स्त्वयायꣳ वृत्रꣳ वध्यात्, शत्रुबाधनाः स्थ, पात मा प्राञ्चं, पात
प्रत्यञ्चं, पात तिर्यञ्चं, पातान्वञ्चं, पातोर्ध्वं, दिग्भ्य एवैनं पात, मित्रोऽसि, वरुणो-
ऽसि ॥ २५

हिरण्यवर्णमुषसो व्युष्टा अयःस्थूणमुदितौ सूर्यस्य ।

---

[८] तै १.८.१०। काठ १५.६। वा ९.१०,३१.३,४,१०,४,१,६,७,२०,१,१। काण्व ९,१६,४८,४,५,११,८,५,१३,
१४,३०,१,१,। शत ब्रा ५,३,४,३,२७,२८,५,३,५,१६। मा. श्रौ ९,१,२-३।
[९] तै १.८.१०। काठ १५.७। वा १०.८,९,२६,२०,१,१,४०,१०,२६,१८। काण्व ११,१५-१७,३६,११,९३,
११,१०,२६,२४। शत. ब्रा ५,३,५,१०।

आरोहथो वरुण मित्र गर्तं ततश्चक्षाथे अदितिं दितिं च ॥९॥ २६
समिधमातिष्ठ, गायत्री त्वा छन्दसामवतु, त्रिवृत्स्तोमो, रथन्तरꣳ साम,—ऽग्निर्देवता,
ब्रह्म द्रविण,—मुग्रामातिष्ठ, त्रिष्टुप्त्वा छन्दसामवतु, पञ्चदशः स्तोमो, बृहत् सामे,—न्द्रो
देवता, क्षत्रं द्रविणं, प्राचीमातिष्ठ, जगती त्वा छन्दसामवतु, सप्तदशः स्तोमो, वै-
रूपꣳ साम, विश्वे देवा देवता, विड् द्रविण,—मुदीचीमातिष्ठा,—ऽनुष्टुप्त्वा छन्दसामवत्वे,—
कविꣳशः स्तोमो, वैराजꣳ साम, मित्रावरुणौ देवता, पुष्टं द्रविण,—मूर्ध्वामातिष्ठ, प
ङ्क्तिस्त्वा छन्दसामवतु, त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ स्तोमौ, शाक्वररैवते सामनी, बृहस्पतिर्देव-
ता, फलं द्रविणꣳ, सोमस्य त्विषिरसि, त्विषिमत्त्वेव मे त्विषिर्भूयात् ॥ २७
प्रत्यस्तं नमुचेः शिरोऽवेष्टा दन्दशूकाः । मृत्योः पाहि दिद्युतः पाहि ॥१०॥ २८
अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सरस्वत्यै स्वाहा, पूष्णे स्वाहा, बृ-
हस्पतये स्वाहे,—न्द्राय स्वाहा, घोषाय स्वाहा, श्लोकाय स्वाहा,—ऽꣳशाय स्वाहा, भगाय
स्वाहा, क्षेत्रस्य पतये स्वाहा, सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चाम्यग्नेस्तेजसेन्द्रस्येन्द्रियेण विश्वेषां त्वा देवानां
क्रतुनाभिषिञ्चामी,—न्द्रस्य योनिरसि, जनयाति शून् पाहि ॥ २९
समाववृत्रन्नधरागुदक्ता अहिं बुध्न्यमन्वीयमानाः ।
ताः पर्वतस्य वृषभस्य पृष्ठान्नावो वियन्ति सुसिचो न वाणीः ॥ ३०
इन्द्रस्य वज्रोऽसि वाजसनि,—स्त्वयायꣳ वाजꣳ से—,न्मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा
युनज्मि, विष्णोः क्रमोऽसि, सपत्नहा मरुतां प्रसवे जया,—ऽऽसी मनः, समिन्द्रियेण,—प
वज्रो वाजसातम,—स्तेन नौ पुत्रो वाजꣳ सेत् ॥११॥ ३१
इयदस्या,—युरस्या,—युर्मे धेहि, युङ्ङसि, वर्चोऽसि, वर्चो मे धेह्यू,—र्गस्यू,—र्जं मयि

[१०] तै १,८,१३-१४। कठ १५,७। वा १०,५,१०-१५। काण्व ११,१८-२३। शत ब्रा ५,४,१,३-७। मा. श्री ९,१,३।

[११] तै १,८,१३-१५। काठ १५,७-८। वा १०,५,१९,११,१३,९,५,११,६,२०,२७,३९,१। काण्व ११,११-१३, २८,३१,३३,२४,६,३७ ३९,१। शत ब्रा ५,३,५,८-९,५,४,१,५। मा श्री. ९,१,३। [अग्नये स्वाहा। अथर्व १९,४३,१। सोमाय स्वाहा। अथर्व १९,४३,५। इन्द्राय स्वाहा। अथर्व १९,४,३,६। समावयृत्र० (ता अधरादुदीचीरावयृ०) न वाणीः (पुराणी)। अथर्व ११,२४१। विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा। अथर्व. १०,५,२५-३५]

[१२] तै १,८,१५-१६;१०,२,१४,१। काठ १५,८। वा १०,५,१५-२७,२३,२६-२८,१४,२०,२३,६५,२२,६,१०, २७,३९,१,१२,१४। काण्व ११,१२-१३,३३,३५-४० ३४ १३,१५,११,२९,२५,६७,१४,६,३७,३९ १। [इय-दस्यायुर्मे धेहि (दा)। अथर्व २ १७,४]

*

धेहि, मित्रोऽसि, वरुणोऽसि, संद्वासि, समहꣳ विश्वैर्देवैः,—नमो मात्रे पृथिव्यै, मा मां
माता पृथिवी हिꣳसीत् ॥ ३२

प्रति त्यन्नाम राज्यमधायि स्वां तन्वꣳ वरुणोऽसुपोत् ।
शुचेर्मित्रस्य व्रत्या अभूमामन्महि महद्दतस्य नाम ॥ ३३
सर्वे व्राता वरुणस्याभूम नि मित्रयुररतीनतारीत् ।
अशूशुभन्त यज्ञिया ऋतेन नि त्रितो जरिमाणं न आनद् ॥ ३४

स्योनासि सुषदा, स्योनामासीद, सुषदामासीद ॥ ३५
निषसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥ ३६

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा,—इन्द्रस्यौजसे स्वाहा, मरुतां बलाय स्वाहा ॥ ३७
हꣳसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।
नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् ॥ ३८

ब्रह्माꣳस्त्वं ब्रह्मासि, सवितासि सत्यसवो, ब्रह्माꣳस्त्वं ब्रह्मासि, मित्रोऽसि सुशेवो,
ब्रह्माꣳस्त्वं ब्रह्मासी,—इन्द्रोऽसि सत्यौजा, ब्रह्माꣳस्त्वं ब्रह्मासि, वरुणोऽसि विश्वौजाः ॥ ३९

एष वज्र,—स्तेन मे रध्य, दिशो अभ्युभूदयम् ॥ ४०
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु ॥ ४१

असा अमुष्य पुत्रो, ऽमुष्यासौ पुत्रः ॥ ४२
वयꣳ स्याम पतयो रयीणाम् ॥१२॥ ४३

अपां नप्त्रे स्वाहो,—र्जो नप्त्रे स्वाहा,—ऽग्नये गृहपतये स्वाहा ॥ सावित्रोऽष्टाकपालः, श्येतो दक्षिणा, सारस्वतश्चरु,—र्धेनुर्दक्षिणा, पौष्णश्चरुः, श्यामो दक्षिणा, बार्हस्पत्यश्चरुः, शितिपृष्ठो दक्षिण,—ऐन्द्र एकादशकपाल, ऋषभो दक्षिणा, वारुणो यवमयो दशकपालो, महानिरष्टो दक्षिणा, त्वाष्ट्रोऽष्टाकपालो, ऽꣳसेपाच्च शुण्ठोऽधिरूढाकर्णो वा दक्षिणा,—ऽऽग्नेयोऽष्टाकपालो, हिरण्यमष्टापृदं दक्षिणा, सौम्यश्चरु,—र्बभ्रुर्दक्षिणा, वैष्णवस्त्रिकपालो,

[निषसाद धृतव्रतो० सुक्रतुः ऋ १,२५,१०। अग्नये स्वाहा। अथर्व १९,४३,१। सोमाय स्वाहा। अथर्व १९,४३,५। इन्द्राय स्वाहा। अथर्व १९,४३,६। हꣳस शुचिषद्वसु० ऋतम्। ऋ ४,४०,५। प्रजापते न त्वदेता० रयीणाम्। ऋ. १०,१२१,१०। अथर्व ७,७९,४;८०,३]

[१३] १,८,१६-१७,१९,२०। काठ १५,८,९। मा १०,०३,२९,६०। काण्व ११,३३,३१,४९। शत ब्रा ५, ४,५६। म गं ९,१५]

वामनो दक्षिणा,—ऽऽग्ने३योऽष्टाकपालो, हिरण्यं दक्षिणा, बार्हस्पत्यश्चरुः, शितिपृष्ठो दक्षिणै,—न्द्र एकादशकपाल, ऋषभो दक्षिणा, वैश्वदेवश्चरुः, पिशङ्गो दक्षिणा, मैत्रावरुण्यामिक्षा, वशा दक्षिणा,—ऽऽग्ने३योऽष्टाकपालः, सौम्यश्चरुः, सावित्रो द्वादशकपालो, बार्हस्पत्यश्चरु,—रग्नये वैश्वानराय द्वादशकपाल,—स्त्वा३ष्ट्रोऽष्टाकपालो, दक्षिणो रथवाहनवाहो दक्षिणा, सारस्वतश्चरुः, पौष्णश्चरु,—मैत्रश्चरु,—र्वारुणश्चरु,—रदित्यै चरुः, क्षेत्रस्य पतये चरुः, सव्यो रथवाहनवाहो दक्षिणा, मारुती पृश्निः, पष्ठौही गर्भिण्यादित्या,—जा मल्हा गर्भिणी सवित्रे प्रसवित्रे, सुतीनानामष्टाकपालोऽश्विभ्यां, पूष्ण एकादशकपालः, सरस्वत्यै सत्यवाचे चरुर्दण्ड उपानहौ शुष्कदृतिः सा दक्षिणा ॥१३॥ ४४-४५ [८९६]

॥ इति मध्यमकाण्डे राजसूयो नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः।

अग्निचितिः।

युञ्जानः प्रथमं मनस्तत्त्वाय सविता धियः। अग्निं ज्योतिर्निचाय्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥ १
युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः सवे। स्वर्ग्याय शक्तये ॥ २
युक्त्वाय सविता देवान्त्स्वर्यतो धिया दिवम्।
बृहज्ज्योतिः करिष्यतः सविता प्रसुवाति तान् ॥ ३
युञ्जते मनः ॥ ४
युजे वां ब्रह्म पूर्व्यं नमोभिर्वि श्लोक एतु पथ्येव सूरिः।
शृण्वन्तु विश्वे अमृतस्य पुत्रा आ ये धामानि दिव्यानि तस्थुः ॥ ५
यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुर्देवा देवस्य महिमानमर्चतः।
यः पार्थिवानि विममे स एतशो रजांसि देवः सविता महित्वना ॥ ६
देव सवितः ॥ ७
इमं मे देव सवितर्यज्ञं प्रणय देवाव्यम्। वसुविदं सत्राजितं धनजितं स्वर्विदम्।
ऋचा स्तोमं समर्धय गायत्रेण रथन्तरम्। बृहद्गायत्रवर्तनि ॥ ८

---

[१] मै ३,१,१-२। वै ४,१,१। काठ १५,११,१६,१। वा ११,१-११,५,१४,३७,२,९१,३०,१। कण्व ११,१—११,५,१९,३७,२,१०,१ ३४,१। मा श्रौ ६,१,१। [युञ्जते मन० परिष्टुतिः। ऋ ५,८१,१। युजे वां ब्रह्म०.. तस्थुः। ऋ १०,१३,१। अथर्व १८,३,३९। यस्य प्रयाण० . महित्वना। ऋ ५,८१,३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे, नारिरसि, गायत्रेण
छन्दसा पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभर, त्रैष्टुभेन छन्दसा,—ऽभ्रिरसि, नारिरसि,
त्वया वयमग्निꣳ शकेम खनितुꣳ सधस्था आ जागतेन छन्दसा ॥ ९
हस्त आधाय सविता बिभ्रदभ्रिꣳ हिरण्ययीम् ।
अग्नेर्ज्योतिर्निचाय्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥ १०
आनुष्टुभेन छन्दसा ॥१॥ ११
प्रतूर्तꣳ वाजिन्नाद्रव वरिष्ठामनु संवतम् ।
दिवि ते जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामधि योनिरित् ॥ १२
युञ्जाथाꣳ रासभꣳ युवमस्मिन् यामे वृषण्वसू । अग्निं भरन्ता अस्मयुम् ॥ १३
योगे योगे तवस्तरꣳ वाजे वाजे हवामहे । सखाय इन्द्रमूतये ॥ १४
प्रतूर्वन्नेह्यवक्रामन्नशस्ती रुद्रस्य गाणपत्यान्मयोभूरेहि ॥ उर्वन्तरिक्षꣳ वीहि ॥ स्वस्तिगव्यू-
तिरभयानि कृण्वन् पूष्णा सयुजा सह ॥ अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभर,—ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेमो,
ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरिष्यामः ॥ अन्वग्निः ॥ १५-१९
आगत्य वाज्यध्वानꣳ सर्वा मृधो विधूनुते । अग्निꣳ सधस्थे महति चक्षुषा निचिकीषति ॥ २०
आक्रम्य वाजिन् पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वम् । भूम्या वृत्वाय नो ब्रूहि यतः खनेम तꣳ वयम् ॥ २१
द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्थमात्मान्तरिक्षꣳ समुद्रो योनिः ।
विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यतः ॥ २२
उत्क्राम महते सौभगायास्मादास्थानाद् द्रविणोदा वाजिन् ।
वयꣳ स्याम सुमतौ पृथिव्या अग्निं खनन्त उपस्थे अस्याः ॥ २३
उदक्रमीद् द्रविणोदा वाज्यर्वाकः सु लोकꣳ सुकृतं पृथिव्याः ।
ततः खनेम सुप्रतीकमग्निꣳ स्वो रुहाणा अधि नाक उत्तमे ॥ २४

[देवस्य त्वा० हस्ताभ्याम् । आर्षं १९५१.० ।]
[०] मै ३,१,३-४ । तै. ४,१,२-३ । काठ १६,१-३ । वा ११,११,-२८ । काण्व १२,११-२८ । मा. श्रौ ६,१,१।
[योगे-योगे० ..मूतये । ऋ १,३०,७. अथर्व १९,२४,७,२०,२६,१. सा १६३,७४३ । (शान्वसि:) प्रत्य-
भिरत्तमा: । ऋ. ४,११,१. आर्षं ७,८१,४-५,१८,१,२७-२८]

आ त्वा जिघर्मि मनसा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।
पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं᳕ व्यचिष्ठमन्नं᳕ रभसं दृशानम् ॥ २५
आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुषस्व ।
मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नाभिमृशे तन्वा जर्हृषाणः ॥ २६
परि वाजपतिः ॥ २७
परि त्वाग्ने पुरं᳕ वयं᳕ विप्रं᳕ सहस्य धीमहि । धृषद्वर्णं दिवे दिवे हन्तारं भङ्गुरावताम् ॥ २८

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि ।
त्वं᳕ वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ २९
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां पृथिव्याः सधस्थे अग्निं पुरी-
ष्यमङ्गिरस्वत् खनामि, ज्योतिष्मन्तं त्वाग्ने सुप्रतीकमजस्रेण भानुना दीद्यतं᳕ शिवं प्रजाभ्यो
ऽहि᳕सन्तं पृथिव्याः सधस्थे अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वत् खनामः ॥ २ ॥ ३०
अपां पृष्ठमसि योनिरग्नेः समुद्रमभितः पिन्वमानम् ।
वर्धमानो महाँ आ च पुष्करे दिवो मात्रया वरिणा प्रथस्व ॥ ३१
शर्म च स्थो वर्म च स्थो अच्छिद्रे बहुले उभे ।
व्यचस्वती सं᳕वसेथां भृतमग्निं पुरीष्यम् ॥ ३२
सं᳕वसेथा᳕ स्वर्विदा समीची उरसा त्मना । अग्निमन्तर्भरिष्यन्ती ज्योतिष्मन्तमजस्रमित् ॥ ३३
पुरीष्योऽसि विश्वभरा, अथर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्ने ॥ ३४
त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत । मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः ॥ ३५
तमु त्वा दध्यङ्ङृषिः पुत्र ईधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरम् ॥ ३६

[आ त्वा जिघर्मि० दृशानम् । ऋ २,१०,४ । आ विश्वतः० जर्हृ (० र्हु) षाणः । ऋ. २,१०,५ । परि वाजपति०.. दाशुषे । ऋ. ४,१५,३, सा ३० । परि त्वाग्ने० भङ्गुरावताम् । ऋ.१०,८७,२२, अथर्व ७,७१,१,८,३,२२ । देवस्य त्वा० । अथर्व १९,५१,२]

[२] मै ३,१,५ । तै ४,१,३ । काठ १६,३ । वा ११,२९-३७ १३,२,१५,००,३८,१७,३,१५,१५,२६,३३,६,३,१४, १२,५२,१५,५६ । कञ्च १२,२९-३७,१४,२,१६,४३,३८,१७,३,२१,१६,४७,३०,६,३,२०,१३,५३,१६७८। [त्वामग्ने पुष्करा०.. वाघत । ऋ. ६,१६,१३, सा ९ । तमु त्वा दध्यङ्.. पुरन्दरम् । ऋ. ६,१६,१४ ।

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहन्तमम् । धनंजयꣳ रणे रणे ॥ ३७
सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान्त्सादया यज्ञꣳ सुकृतस्य योनौ ।
देवावीर्देवान् हविषा यजास्यग्ने बृहद्यजमाने वयो धाः ॥ ३८
नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवाँ असदत्सुदक्षः ।
अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ ३९
सꣳसीदस्व महाँ असि शोचस्व देववीतमः । वि धूममग्ने अरुषं मियेध्य सृज प्रशस्त दर्शतम् ॥ ४०
जनिष्व हि जेन्यो अग्रे अह्नाꣳ हितो हितेष्वरुषो वनेषु ।
दमे दमे सप्त रत्ना दधानोऽग्निर्होता निषसाद यजीयान् ॥ ४१
अयमिह ॥ ४२
इमꣳ स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव संमहेमा मनीषया ।
भद्रा हि नः प्रमतिरस्य सꣳसद्यग्ने सख्ये मा रिषामा वयं तव ॥ ४३
अयं ते ॥ ३ ॥ ४४
अपो देवीरुपसृजा मधुमतीरयक्ष्माय प्रजाभ्यः ।
तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः सुपिप्पलाः ॥ ४५
सं ते वायुर्मातरिश्वा दधातूत्तानाया हृदयꣳ यद्विकस्तम् ।
यो देवानां चरसि प्राणथेन कस्मै देव वषडस्तु तुभ्यम् ॥ ४६
सुजातो ज्योतिषा सह शर्म वरूथमासदत्स्वः ।
वासो अग्ने विश्वरूपꣳ संव्ययस्व विभावसो ॥ ४७
उदु तिष्ठ स्वध्वर स्तवानो देव्या कृपा ।
दृशा च भासा बृहता सुशिक्मनाग्ने याहि सुशस्तिभिः ॥ ४८
ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये तिष्ठा देवो न सविता ।

[तमु त्वा पाथ्यो०...रणे । ऋ. ६,१६,१५ । सीद होतः स्व०...वयो धाः । ऋ. ३,२९,८ । नि होता होतृ०... अग्निः । ऋ. २,९,१ । सꣳसीदस्व०...दर्शतम् । ऋ. १,३६,९ । अयमिह०...विशेविशे । ऋ. ४,७,१ । इमꣳ स्तोम०. ....तव । ऋ. १,९४,१, अथर्व. २०,१३,३; सा. ६६,१०६४ । अयं ते०...... रयिम् । ऋ. ३,२९,१०, अथर्व. ३,२०,१]

[४] मै. ३,१,५-६ । तै. ४,१,४ । काठ. १६,४ । वा. ११,३८—४७ । काण्व. १२,३८-४७ । मा. श्रौ. ६,१,१ । [उदु तिष्ठ०...सुशस्तिभिः । ऋ. ८,२३,५ । ऊर्ध्व ऊ षु ण०...महे । ऋ. १,३६,१३ । सा. ५७]

ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदञ्जिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहे ॥ ४९
स जातो गर्भो असि रोदस्योरग्ने चारुर्विभृत ओषधीषु ।
चित्रः शिशुष्परि तमांस्यक्तः प्र मातृभ्यो अधि कनिक्रदद्गाः ॥ ५०
स्थिरो भव वीड्वङ्ग आशुर्भव वाज्यर्वन् । पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीष्यवाहनः ॥ ५१
शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः ।
मा द्यावापृथिवी हिंसीर्मान्तरिक्षं मा वनस्पतीन् ॥ ५२
प्रैतु वाजी कनिक्रदन्नानदद्रासभः पत्वा । भरन्नग्निं पुरीष्यं मा पाद्यायुषः पुरा ॥ ५३
वृषाग्निं वृषणं भरन्नपां गर्भं समुद्रियम् । अग्न आयाहि वीतये ॥ ५४
ऋतं सत्यमृतं सत्यं,—मग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरामः ॥४॥ ५५
ओषधयः प्रतिगृभ्णीताग्निमेतं शिवमायन्तमभ्यत्र युष्मान् ।
व्यस्यन् विश्वा अनिरा अमीवा निषीदन्नो अप दुर्मतिं जहि ॥ ५६
ओषधयः प्रतिमोदध्वमेनं पुष्पवतीः सुपिप्पलाः ।
अयं वो गर्भ ऋत्वियः प्रत्नं सधस्थमासदत् ॥ ५७
वि पाजसा पृथुना शोशुचानो बाधस्व रिपून् रक्षसो अमीवाः ।
सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतौ ॥ ५८
आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥ ५९
यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ॥ ६०
तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥ ६१
मित्रः संसृज्या पृथिवीं भूमिं च ज्योतिषा सह ।
सुजातं जातवेदसमयक्ष्माय त्वा संसृजामि प्रजाभ्यः ॥ ६२
रुद्राः संसृज्या पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरे । तेषां भानुरजस्र इच्छुक्रो देवेषु रोचते ॥ ६३

[स जातो गर्भो० दद्गाः । ऋ. १०,१,२ । अग्न आयाहि वीतये । ऋ ६,१६,१० ग १,६६० ।]
[५] मै ३,१,६ । तै. ४,१,४-५ । काठ १६ ४-५ । वा ११ ४७-४७ १६,१४-१६ । कप १० ४८-४८,१६,१४-१६ । मा श्रौ ६,१,७ । [वि पाजसा० प्रणीतौ । ऋ. ३,१५,१ । आपो हि ष्ठा० चक्षसे । ऋ १०, ९,१, अथर्व १,५,१ स १८३७ । यो वः शिवतमो० - मातरः । ऋ. १०,९,२ अथर्व १,५,२, स १८३८ तस्मा अरं गमाम० च नः । ऋ १०,९,३ अथर्व १,५,३, स १८३९]
मै० २०

संसृष्टां वसुभी रुद्रैर्धीरैः कर्मण्यां मृदम् । हस्ताभ्यां मृद्वीं कृत्वा सिनीवाली कृणोतु ताम् ॥ ६४

सिनीवाली सुकपर्दा सुकुरीरा स्वौपशा । सा तुभ्यमदिते मह्योखां दधातु हस्तयोः ॥ ६५

उखां कृणोतु शक्त्या बाहुभ्यामदितिर्धिया ।

माता पुत्रं यथोपस्थे साग्निं बिभर्तु गर्भ आ ॥५॥ ६६

मखस्य शिरोऽसि, वसवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वद्दुखे, ध्रुवासि, पृथिव्यसि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाय, रुद्रास्त्वा कृण्वन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वद्दुखे, ध्रुवास्य, न्तरिक्षमसि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाया, ऽऽदित्यास्त्वा कृण्वन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वद्दुखे, ध्रुवासि, द्यौरसि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाय, विश्वे त्वा देवा वैश्वानराः कृण्वन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वद्दुखे, ध्रुवासि, दिशोऽसि, धारया मयि प्रजां रायस्पोषं गौपत्यं सुवीर्यं सजातानस्मै यजमानाया, ऽऽदित्या रास्नास्य, दितिष्टे बिलं गृभ्णातु ॥ ६७

कृत्वाय सा महीमुखां मृन्मयीं योनिमग्नये । तां पुत्रेभ्यः प्रायच्छददितिः श्रपयानिति ॥ ६८

वसवस्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, द्रुद्रास्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, दादित्यास्त्वा धूपयन्त्वङ्गिरस्व, दिन्द्रस्त्वा धूपयत्वङ्गिरस्वद्, वरुणस्त्वा धूपयत्वङ्गिरस्वद्, विष्णुस्त्वा धूपयत्वङ्गिरस्वद्, बृहस्पतिष्ट्वा धूपयत्वङ्गिरस्व, ददितिष्ट्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् खनत्ववट, देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वद्दधतूखे, धिषणा त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वदभीन्धामुखे, ग्नास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वच्छ्रपयन्तूखे, वरूत्री त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् पचतामुखे, जनयस्त्वाच्छिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत् पचन्तूखे ॥ ६९

मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥ ७०

देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिः । सुबाहुरुत शक्त्या ॥ ७१

---

[६] मै ३,१,७८ । तै. ४,१,५-६ । काठ. १६,५-६ । वा. ११,५७-६५;३७,८ । काण्व. १२,५१-६६;३७,८ । मा. श्रौ. ६,१,२ । [मित्रस्य चर्षणी०...स्तमम् । ऋ. ३,५९,६ । देवस्त्वा सवितो० । ऋ. १,११,७, अथर्व. ७,१४,३]

उत्तिष्ठ बृहतीं भुवोर्ध्वा तिष्ठ ध्रुवा त्वम् । अव्यथमाना पृथिव्याशा दिशा आपृण ॥ ७२

मित्रैतां त उखां परिददाम्यभित्त्या, एषा मा भेदि ॥ ७३

वसवस्त्वाछृन्दन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, रुद्रास्त्वाछृन्दन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदु-
खे, आदित्यास्त्वाछृन्दन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे, विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा आछृन्दन्त्वा-
नुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदुखे ॥६॥ ७४

आकूतमग्निं प्रयुजꣳ स्वाहा, मनो मेधामग्निं प्रयुजꣳ स्वाहा, चित्तꣳ विज्ञातमग्निं प्रयुजꣳ
स्वाहा, वाचो विधृतमग्निं प्रयुजꣳ स्वाहा, प्रजापतये मनवे स्वाहा,—ऽग्नये वैश्वानराय स्वाहा॥
७५

विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो वुरीत सख्यम् ।
विश्वो राय इषुध्यति द्युम्नꣳ वृणीत पुष्यसे । स्वाहा ॥ ७६

मा सु भित्था मा सु रिषो दृꣳहस्व वीरयस्व सु । अम्ब धृष्णु वीरयस्वाग्निश्चेदं करिष्यथः ॥
७७

दृꣳहस्व देवि पृथिवि स्वस्तये आसुरी माया स्वधया कृतासि ।
जुष्टं देवेभ्य इदमस्तु हव्यमरिष्टा त्वमुदिहि यज्ञे अस्मिन् ॥ ७८

द्रवन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥ ७९

परस्या अधि संवतोऽवरं अभ्यातर । यत्राहमस्मि तं अव ॥ ८०

परमस्याः परावतो रोहिदश्व इहागहि । पुरीष्यः पुरुप्रियो अग्ने त्वं तरा मृधः ॥ ८१

यदग्ने यानि कानि चा ते दारूणि दध्मसि । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुषस्व यविष्ठ्य ॥ ८२

यदत्त्युपजिह्विका यद्वम्रो अतिसर्पति । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुषस्व यविष्ठ्य ॥ ८३

रात्रीꣳ रात्रीमप्रयावं भरन्तोऽश्वायेव तिष्ठते घासमस्मै ।
रायस्पोषेण समिषा मदन्तोऽग्ने मा ते प्रतिवेशा रिषाम ॥ ८४

नाभा पृथिव्याः समिधानो अग्निꣳ रायस्पोषाय बृहते हवामहे ।

---

[७] मै ३,१,९ । तै ४,१,९-१० । काठ १६,७ । वा ११,६६-८२,४,८२२,२१;२८,१,३४,६५ । कण्व १२,६७-
८३; ४.९,२४,२९;३०,१,३३,९। मा श्रौ ६,१,३। [विश्वो देवस्य० (स्वाहा) । ऋ, ५,५०,१ । द्रवन्नः सर्पिरा०
... अद्भुतः । ऋ २,७,६ । परस्या अधि० अव । ऋ ८,७५,१५ । यदग्ने या (का) नि कानि०.
... यविष्ठ्य । ऋ ८,१०२,२०, अथर्व १९,६४,३ । यदत्त्युप० यविष्ठ्य । ऋ. ८,१०२,२१, अथर्व १९,६४,३

*

इ॒रंम॒दं बृ॒हदु॑क्थ॒ꣳ यज॑त्रं॒ जेता॑रम॒ग्निं पृत॑नासु सास॒हिम् ॥ ८५
याः सेना॑ अ॒भीत्व॑रीराव्या॒धिनी॒रुग॑णा उ॒त ।
ये स्ते॒ना ये च॒ तस्क॑रा॒स्तांꣳस्ते॑ अ॒ग्ने॑ऽपि॒दधा॑म्या॒स्ये॑ ॥ ८६
ये जने॑षु म॒लिम्ल॑वः स्ते॒नास॒स्तस्क॑रा॒ वने॑ ।
ये कक्षे॑ष्वघा॒यव॒स्तांꣳस्ते॑ दधामि॒ जम्भ॑योः ॥ ८७
दꣳष्ट्रा॑भ्यां म॒लिम्लु॑नम॒ग्ने जम्भ्या॑भ्यां॒ तस्क॑रं उ॒त ।
हनु॑भ्याꣳ स्ते॒नान् भ॑गव॒स्तांꣳस्त्वं खा॑द॒ सुखा॑दितम् ॥ ८८
यो अ॒स्मभ्य॑मराती॒याद्यश्च॑ नो॒ द्वेष॑ते॒ जनः॑ ।
निन्दा॒द्यो अ॒स्मान् दिप्सा॑च्च॒ सर्वा॒ꣳस्तान् म॑स्म॒सा कु॑रु ॥ ८९
उदे॑षां बा॒हू अ॑तिर॒मुद्वर्चो॒ अथो॒ बल॑म् ।
क्षि॒णोमि॒ ब्रह्म॑णा॒मित्रा॒नुन्न॑यामि॒ स्वाँ अ॒हम् ॥ ९०
सꣳशि॑तं मे॒ ब्रह्म॒ सꣳशि॑तꣳ वी॒र्यं॑ बल॑म् ।
सꣳशि॑तं क्ष॒त्रं मे॒ जिष्णु॒ यस्या॒हमस्मि॑ पु॒रोहि॑तः ॥ ९१
ब्रह्म॑ क्ष॒त्रꣳ स॒युजा॒ न व्य॑थेते॒ ब्रह्मा॒ह क्ष॒त्रं जि॑न्वति क्ष॒त्रिय॑स्य ।
क्ष॒त्रं ब्रह्म॑ जिन्वति ब्राह्म॒णस्य॒ यत् स॒मीची॑ कृ॒णुतो॑ वी॒र्या॑णि ॥७॥ ९२
दृ॒शा॒नो रु॒क्म उ॒र्व्या व्य॑द्यौद्दु॒र्मर्ष॒मायुः॑ श्रि॒ये रु॑चा॒नः ।
अ॒ग्निर॒मृतो॑ऽभव॒द्वयो॑भि॒र्यदे॑नं॒ द्यौर॒जन॑यत् सु॒रेताः॑ ॥ ९३
नक्तो॒षासा॒ सम॑नसा॒ विरू॑पे धा॒पये॑ते॒ शिशु॒मेकꣳ॑ समी॒ची ।
द्यावा॒क्षामा॑ रु॒क्मो अ॒न्तर्वि॑भाति दे॒वा अ॒ग्निं धा॑रयन्द्रविणो॒दाः ॥ ९४
विश्वा॑ रू॒पाणि॒ प्रति॑मुञ्चते क॒विः प्रासा॑वीद्भ॒द्रं द्वि॒पदे॒ चतु॑ष्पदे ।
वि नाक॑मख्यत् सवि॒ता वरे॒ण्योऽनु॑ प्र॒याण॑मु॒षसो॒ वि रा॑जति ॥ ९५
सु॒प॒र्णो॑ऽसि ग॒रुत्मा॒ꣳस्त्रि॒वृत्ते॒ शिरो॑, गाय॒त्रं चक्षु॒र्बृहद्रथन्त॒रे प॒क्षौ, स्तोम॑ आ॒त्मा,
छन्दा॒ꣳस्यङ्गा॑नि, यजू॒ꣳषि नाम॒ साम॑ ते त॒नूर्वा॑मदे॒व्यꣳ य॑ज्ञाय॒ज्ञियं॒ पुच्छं॒, धिष्ण्याः॑ श॒फाः ॥ ९६

[सꣳशित मे० पुरोहित. । अथर्व ३,१९,१]
[८] मै ३,२,१। तै. ४,१,१०,४,२,१। काठ. १६,८। वा. १२,१-७,२१-२७,९५;१७.७०,११,९१,३३;१०,२४। काण्व. १३,१-८ १९-१८,९६,७०,२४;१८,७०,११,२४। मा. श्रौ. ६,१,३। [दृशानो रुक्म०...रेताः। ऋ. १०,४५, ८। नक्तोषासा०.. णोदाः। ऋ. १,९६,५। विश्वा रूपाणि०...विराजति। ऋ ५,८१,२,अथर्व. ७,७३,६]

सुपर्णोऽसि गरुत्मान्, दिवं गच्छ, स्वः पत ॥ विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा, गायत्रं छन्दा
आरोह, पृथिवीमनुविक्रमस्व, विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा, त्रैष्टुभं छन्दा आरोहा,—ऽन्तरिक्ष-
मनुविक्रमस्व, विष्णोः क्रमोऽस्यरातीयतो हन्ता, जागतं छन्दा आरोह, दिवमनुविक्रमस्व,
विष्णोः क्रमोऽसि शत्रूयतो हन्ता,—ऽनुष्टुभं छन्दा आरोह, दिशोऽनुविक्रमस्व ॥ ९७-९८

अक्रन्ददग्निः स्तनयन्निव द्यौः क्षामा रेरिहद्वीरुधः समञ्जन् ।
सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्धो अख्यदा रोदसी भानुना भात्यन्तः ॥ ९९

अग्नेऽभ्यावर्तिन्,—नग्ने अङ्गिरः, पुनरूर्जा, सह रय्या ॥ १००

आ त्वाहार्षमन्तरभूर्ध्रुवस्तिष्ठाविचाचलत् । विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्त्वस्मे राष्ट्राणि धारय ॥ १०१

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मत् ॥ १०२

अग्ने बृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थान्निर्जगन्वान्तमसो ज्योतिषागात् ।
अग्निर्भानुना रुशता स्वङ्ग आ जातो विश्वा सद्मान्यप्राः ॥ १०३

हंसः शुचिषत् ॥ १०४

सीद त्वं मातुरस्या उपस्थे विश्वान्यग्ने वयुनानि विद्वान् ।
मैनामर्चिषा मा तपसाभिशोचीरन्तरस्यां शुक्रज्योतिर्विभाहि ॥ १०५

अन्तरग्ने रुचा त्वमुखायां सदने स्वे । तस्यां त्वं हरसा तपं जातवेदः शिवो भव ॥ १०६

शिवो भूत्वा मह्यमग्ने अथा सीद शिवस्त्वम् ।
शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वं योनिमिहासदः ॥८॥ १०७

दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निरस्मद् द्वितीयं परि जातवेदाः ।
तृतीयमप्सु नृमणा अजस्रमिन्धान एनं जरते स्वाधीः ॥ १०८

विद्मा ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि विद्मा ते सद्म विभृतं पुरुत्रा ।
विद्मा ते नाम परमं गुहा यद्विद्मा तमुत्सं यत आजगन्थ ॥ १०९

[विष्णो क्रमोऽसि सपत्नहा । अथर्व १०,५,२५-३५ । अक्रन्ददग्नि० ...भात्यन्त. । अग्नेऽभ्यावर्तिन्० ... ऋ १०,१७३,१, अथर्व ६,८७,१ । उदुत्तमं वरुण० ... ऋ १,२४,१५, अथर्व ७,८३,३,१८,४,६९; सा ५८९ । अग्ने (ग्रे) बृहन्नुषसा०... न्यप्राः। ऋ १०, १,१ । हंसः शुचिषत्० । ऋ ४,४०,५ ,तै सं १८,१५,२,४,२,१,५, तै. आ १०,१०,२]

[९] मै ३,२,२, । तै ४,२,२ । काठ १६,९ । वा १२,१८-२९ । काण्व १३,१९-३० । मा. श्रौ. ६,१,३ । [दिव-स्परि०.. स्वाधीः । ऋ १०,४५,१ । विद्मा ते अग्ने० । ऋ १०.४५.२, अथर्व १,१३,३,१३,३,२१ ।

समुद्रे त्वा नृमणा अप्स्वन्तर्नृचक्षा ईधे दिवो अग्न ऊधन् ।
तृतीये त्वा रजसि तस्थिवांसमृतस्य योनौ महिषा अगृभ्णन् ॥ ११०
श्रीणामुदारो धरुणो रयीणां मनीषाणां प्रार्पणः सोमगोपाः ।
वसुः सूनुः सहसो अप्सु राजा विभात्यग्र उषसामिधानः ॥ १११
उशिक् पावको अरतिः सुमेधा मर्त्येष्वग्निरमृतो निधायि ।
इयर्ति धूममरुषो भरिभ्रदुच्छुक्रेण शोचिषा द्यामिनक्षन् ॥ ११२
अक्रन्ददग्निः ॥
विश्वस्य जज्ञे भुवनस्य राजा रोदसी अपृणाज्जायमानः ।
वीडुं चिदद्रिमभिनत् परायन् जना यदग्निमयजन्त पञ्च ॥ ११३
नक्तोषासा ॥
यस्ते अद्य कृणवद्भद्रशोचेऽपूपं देव घृतवन्तमग्ने ।
प्र तं नय प्रतरं वस्यो अच्छाभि द्युम्नं देवहितं यविष्ठ्य ॥ ११४
आ तं भज सौश्रवसेष्वग्न उक्थ उक्था आभज शस्यमाने ।
प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवात्युज्जातेन भिनददुज्जनित्वैः ॥ ११५
त्वामग्ने यजमाना अनु द्यून् दूतं कृण्वाना अयजन्त हव्यैः ।
त्वया सह द्रविणमिच्छमाना व्रजं गोमन्तमुशिजो विवव्रुः ॥ ११६
अस्ताव्यग्निर्नृणां सुशेवो वैश्वानर ऋषिभिः सोमगोपाः ।
अद्वेष्ये द्यावापृथिवी हुवे देवा धत्त रयिमस्मे सुवीरम् ॥९॥ ११७
उद् त्वा विश्वे देवा अग्ने भरन्तु चित्तिभिः । स नो भव शिवस्त्वं सुप्रतीको विभावसुः ॥ ११८
प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् याहि शिवेभिरर्चिभिष्ट्वम् ।
बृहद्भिर्भानुभिर्भासन् मा हिंसीस्तन्वा प्रजाः ॥ ११९

[समुद्रे त्वा नृमणा० ऋ. १०,४५,३। श्रीणामुदारो० ऋ. १०,४५,५। उशिक्पावको० ऋ. १०,४५,७। अक्रन्ददग्नि० ऋ. १०,४५,४। विश्वस्य जज्ञे (केतु) भुवनस्य० ऋ. १०,४५,६। नक्तोषासा० ऋ. १,९६,५, यस्ते अद्य० ऋ. १०,४५,९। आ तं भज० ऋ. १०,४५,१०। त्वामग्ने यजमाना० ऋ. १०,४५,११। अस्ताव्यग्निर्नृणां (०नरां)० ऋ. १०,४५,१२]

[१०] मै ३,२,१। तै ४,२,३। क १६,१०। कपि २५,१। वा १२,३०-४१,९-१०,६,०१३,१।

अक्रन्ददग्निः ॥ १२०
समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन् हव्या जुहोतन ॥ १२१
प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे वि यत् सूर्यो न रोचते बृहद्भाः ।
अभि यः पूरुं पृतनासु तस्थौ दीदाय दैव्यो अतिथिः शिवो नः ॥ १२२
आपो देवीः प्रतिगृभ्णीत भस्मैतत् स्योने कृणुध्वꣳ सुरभा उ लोके ।
तस्मै नमन्तां जनयः सुपत्नीर्मातेव पुत्रं बिभृता स्वेनत् ॥ १२३
अप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरनुरुध्यसे । गर्भः संजायसे पुनः ॥ १२४
गर्भो अस्योषधीनां गर्भो वनस्पतीनाम्। गर्भो विश्वस्य भूतस्याग्ने गर्भो अपामसि ॥ १२५
प्रसद्य भस्मना योनिमपश्च पृथिवीमग्ने । संसृज्य मातृभिष्ट्वं ज्योतिष्मान् पुनरासदः ॥ १२६
पुनरासद्य सदनमपश्च पृथिवीमग्ने । शेषे मातुर्यथोपस्थे अन्तरस्याꣳ शिवतमः ॥ १२७
पुनरूर्जा, सह रय्या ॥ १२८
बोधा मे अस्य वचसो यविष्ठ मꣳहिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधावः ।
निन्दति त्वो अनु त्वो ववन्द वन्दारुं ते तनुꣳ वन्दे अग्ने ॥ १२९
स बोधि सूरिर्मघवा वसुदावा वसुपतिः ।
युयोध्यस्मद् द्वेषाꣳसि यानि कानि च चकृम ॥१०॥ १३०
अपेत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः ।
अदादिदꣳ यमोऽवसानं पृथिव्या अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मै ॥ १३१
अग्नेर्भस्मास्य,—ग्नेः पुरीषमसि, संज्ञानमसि कामधरणं, मयि ते कामधरणं भूयात्॥ १३२
अयꣳ सो अग्निर्यस्मिन् त्सोममिन्द्रः सुतं दधे जठरे वावशानः ।
सहस्रियꣳ वाजमत्यं न सप्तिꣳ ससवान् त्सꣳस्तूयसे जातवेदः ॥ १३३
अग्ने दिवो अर्णमच्छाजिगास्यच्छा देवाꣳ ऊचिषे धिष्ण्या ये ।

काण्व. १३,३१–४४,१०–११,७,२१,३,१ । मा श्रौ ६,१,४ । [अक्रन्ददग्नि० । ऋ १० ४५,४ । समिधाग्निं
दुवस्यत० । ऋ ८,४४,१ । प्र प्रायमग्निर्भर० । ऋ ७,८,४ । अप्स्वग्ने सधिष्टव० । ऋ ८,४३,९ । गर्भो अस्यो
षधीनां० । अथर्व ५,२५,७ ६,९५,३ । बोधा मे अस्य० । ऋ १,१४७,२ । स बोधि सूरिर्मघवा० । ऋ २,६,४]
[११] मै ३,२,३ । तै ४,२४–५ । काठ १६ ११ । कपि २५,२ । वा १२,४५–५३.५७–६१,३,१४, १५,५६,५,३ ।
काण्व १३,४६–५४,५८–६२,३,२०,१६,७८,५,३ । मा श्रौ ६,१,५ । अपेत वीत वि० । ऋ. १०,१४,९
अथर्व १८,१,५५ । अय ꣳ सो० । ऋ. ३,२२,१ । अग्ने दिवो० । ऋ ३,२२,३]

याः पुरस्ताद्रोचना॑ः सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आपः ॥ १३४

अग्ने यत्ते दिवि वर्चः पृथिव्याꣳ यत् पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ।
येनान्तरिक्षमुर्वाततन्थ त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षः ॥ १३५

पुरीष्यासो अग्नयः प्रवणेन सजोषसः । जुषन्ताꣳ हव्यमाहुतमनमीवा इषो महीः ॥ १३६

इडामग्ने पुरुदꣳसꣳ सनिं गोः शश्वत्तमꣳ हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ १३७

अयं ते ॥ चिदसि, तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, परिचिदसि, तया देवतयाङ्गिर-
स्वद् ध्रुवा सीद, चितः स्थ, परिचितः स्थो,—र्ध्वचितः श्रयध्वम् ॥ १३८-१३९

संमितꣳ संकल्पेथाꣳ संप्रियौ रोचिष्णू सुमनस्यमानौ । इषमूर्जमभि सꣳवसानौ ॥ १४०

सꣳ वां मनाꣳसि सꣳ व्रता समु चित्तान्याकरम् ।
अग्ने पुरीष्याधिपा भुव त्वं न इषमूर्जꣳ यजमानाय धेहि ॥ १४१

त्वमग्ने पुरीष्यो रयिमान् पुष्टिमाꣳ असि । शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वꣳ योनिमिहासदः ॥
१४२

भवतं नः ॥ १४३

मातेव पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमग्निꣳ स्वे योना अभारुखा ।
ताꣳ विश्वैर्देवैरृतुभिः सꣳविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चतु ॥११॥ १४४

असुन्वन्तमयजमानमिछ स्तेनस्येत्यामन्विहि तस्करस्य ।
अन्यमस्मदिछ सा त इत्या नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥ १४५

नमः सु ते निर्ऋते तिग्मतेजोऽयस्मयꣳ विचृता बन्धमेतम् ।
यमेन त्वꣳ यम्या सꣳविदानोत्तमे नाके अधि रोहयैनम् ॥ १४६

यद्दस्य ते ॥ १४७

यं ते देवी निर्ऋतिराबबन्ध पाशं ग्रीवास्वविचृत्यम् ।
तं ते विष्याम्यायुषो नु मध्येऽथा जीवः पितुमद्धि प्रमुक्तः ॥ १४८

[अग्ने यत्ते दिवि० ऋ. ३,२२,२। पुरीष्यासो अग्नयः। ऋ. ३,२२,४। इडामग्ने पुरुदꣳस स०। ऋ. ३,५,११; ६,११,१२,५; ना. ७६। अयं ते०। ऋ. ३,२९,१०, अथर्व. ३,२०,१। सꣳ वां मनाꣳसि०। अथर्व ६,७४,१]
[११] मै. ३,२,४। तै. ४,२,५। काठ. १६,१२। कपि. २५,३। वा. १२,६९-७१,७३। काण्व. १३,६३-७२,७४। मा. श्रौ ६,१५। [नमः सु ते निर्ऋते०। अथर्व. ६,६३,१-३,६,८४,३-४। यं ते(यस्ते)देवी०। अथर्व.६,६३,१]

यदुस्य पारे रजसो महश्चित्रं ज्योतिरजायत । तन्नः पर्षदति द्विषोऽग्ने वैश्वानरं ॥ १४९
स्वाहा, भूत्यै नमः ॥ १५०
निवेशनः संगमनो वसूनां विश्वा रूपाण्यभिचष्टे शचीभिः ।
देव इव सविता सत्यधर्मेन्द्रो न तस्थौ समरे पथीनाम् ॥ १५१
येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदायन्येनादित्या वसवो येन रुद्राः ।
येनाङ्गिरसो महिमानमानशुस्तेन यन्तु यजमानाः स्वस्ति ॥ १५२
पूषा युनक्तु सविता युनक्तु बृहस्पतिर्वो युनक्तु । अग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा ॥ १५३
सीरा युञ्जन्ति कवयो युगा वि तन्वते पृथक् । धीरा देवेषु सुम्नया ॥ १५४
युनक्त सीरा वि युगा तनोत कृते योनौ वपतेह बीजम् ।
गिरा च श्रुष्टिः सभरा असन्नो नेदीय इत्सृण्यः पक्वमायत् ॥ १५५
लाङ्गलं पवीरवꣳ सुशेवꣳ सोमपित्सरु ।
उदिद्वपतु गामविं प्रस्थावद्रथवाहनं प्रफर्व्यं च पीवरीम् ॥ १५६
शुनꣳ सुफाला वितुदन्तु भूमिꣳ शुनं कीनाशो अभ्येतु वाहैः ।
शुनासीरा हविषा तोशमाना सुपिप्पला ओषधीः कर्तनास्मे ॥ १५७
शुनं नरो लाङ्गलेनानड्वद्भिर्भगः फालैः सीरपतिर्मरुद्भिः ।
पर्जन्यो बीजमीरयानो चिनोतु शुनासीरा कृणुतं धान्यं नः ॥ १५८
शुनासीरा प्रकृपतं कृणुतं धान्यं बहु । भूमिरियमृत्वियवती तां फाला उपजिमतु ॥ १५९
घृतेन सीता मधुना समज्यताꣳ विश्वैर्देवैरनुमता मरुद्भिः ।
ऊर्जो भागं मधुमत् पिन्वमानास्मान्त्सीते पयसाभ्याववृत्स्व ॥ १६०
उद्योजनमन्तर्याममीषां खुग३ल्यꣳ शवम्। अष्टां ताडं प्रतीनाहा उभे मुण्डूक्यौ युजे॥१६१
उदस्थाद्गोजिद्धनजिदिरण्यजित् सूनृतया परीवृतः ।

[निवेशनः सङ्गमनो०... पथीनाम् । ऋ. १०,१३९,३ अथर्व १०,८४२; मै. सं. ४,१,५,४। सीरा युञ्जन्ति०...सुम्नया (यौ)। ऋ. १०,१०१,४; अथर्व ३,१७,१, तै. सं. ४,२,५,५। युनक्त सीरा वि०... पक्वमेयात्। ऋ. १०,१०१,३, अथर्व ३,१७,२, तै. सं. ४,२,५,५; नि ५,२८। लाङ्गलं पवी०। अथर्व ३,१७,३। शुनꣳ सु०, . कर्तनास्मे। ऋ. ४,५७,८ अथर्व. ३,१७,५, तै. सं. ४,२,५,६। शुनं नरो(शुनं वाहाः शुनं नरो)०। ऋ. ४,५७,४, अथर्व ३,१७,६ तै. ब्रा. ६,६,७। शुना सीरा०। ऋ. ४,५७,५, अथर्व. ३,१७,७, तै. ब्रा. ६,६,७, नि ९,४१। घृतेन सीता०। अथर्व ३,१७,९]

अग्ने तव श्रवो वयो महि-भ्राजन्त्यर्चयो विभावसो ।
बृहद्भानो शवसा वाजमुक्थ्यं दधासि दाशुषे कवे ॥ १८९
पावकवर्चाः शुक्रवर्चा अनूनवर्चा उदियर्षि भानुना ।
पुत्रो मातरा विचरन्नुपावस्योभे पृणासि रोदसी ॥ १९०
इरज्यन्नग्ने प्रथयस्व जन्तुभिरस्मे रायो अमर्त्य ।
स दर्शतस्य वपुषो विराजसि पृणक्षि सानसिꣳ रयिम् ॥ १९१
ऊर्जो नपाज्जातवेदः सुशस्तिभिर्मन्दस्व धीतिभिर्हितः ।
त्वे इषः संदधुर्भूरिवर्पसश्चित्रोतयो वामजाताः ॥ १९२
ऋतावानं महिषꣳ विश्वदर्शतमग्निꣳ सुम्नाय दधिरे पुरो जनाः ।
श्रुत्कर्णꣳ सप्रथस्तमं त्वा गिरा दैव्यं मानुषा युजा ॥ १९३
इष्कर्तारमध्वरस्य प्रचेतसं क्षयन्तꣳ राधसो महः ।
रातिꣳ वामस्य सुभगां महीमिषं दधासि सानसिं क्रतुम् ॥ १९४
आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् । भवा वाजस्य संगथे ॥ १९५
सं ते पयाꣳसि समु यन्तु वाजाः सꣳ वृष्ण्यान्यभिमातिषाहः ।
आप्यायमानो अमृताय सोम दिवि श्रवाꣳस्युत्तमानि धिष्व ॥ १४ ॥ १९६
ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः ।
स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः ॥ १९७

[अग्ने तव श्रवो०...कवे। ऋ. १०,१४०,१; सा. १८१६; तै. सं. ४,२,७,१। पावकवर्चा०...रोदसी(उभे)। ऋ.१०,१४०,२; सा. १८१७; तै. सं. ४,२,७,१। इरज्यन्नग्ने०...रयिम् (क्रतुम्)। ऋ. १०,१४०,४; सा. १८१९; तै. सं. ४,२,७,२। ऊर्जो नपाज्जात०... वामजाताः। ऋ. १०,१४०,३; सा. १८१८; तै. सं. ४,२,७,२। ऋतावानं महिषꣳ...युजा। ऋ. १०,१४०,६; सा. १८२१; तै. सं. ४,२,७,३। इष्कर्तारमध्व०... क्रतुम् (रयिम्)। ऋ. १०,१४०,५; सा. १८२०; तै. सं. ४,२,७,३। आप्यायस्व समेतु०...सङ्गथे। ऋ. १,९१,१६; ९,३१,४; तै. सं. ३,२,५,३;४,२,७,४, मन्त्र ब्रा. २,५,८। सं ते पयाꣳसि०...धिष्व। ऋ. १,९१,१८; सा. ६०३; तै. सं. ४,२,७,४]

१५.] मै. ३,२,६। तै. ४,२,८-९;१०,१४। काठ. १६,१५-१६। वा. १३,३-१६,२८-३१,३३,१,२५,१०,११,३। १५,११,२३,५,१३,२७,१०,५३,१३,२५,१३,१९,२४,२५,१४,६,१९,१४-१६,२७,१५,५७-५८,६४,२७,४५; ८,३;३६,१५। क.क. १४,३-१६,१८-२१,२५,१;२७,१४,२९,३३,१६ ४२,४४।५,१८,३६,६,३;१३,५४,१४, १५-१६, ...,१६,७९,८४;२९,५०,३५,१७, मा. श्री ६,१,७। [ब्रह्म जज्ञानं०...विवः।

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १९८
अद्भ्यः संभृतः पृथिव्यै रसाच्च विश्वकर्मणः समवर्तताधि ।
तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तत् पुरुषस्य देवमाजानमग्रे ॥ १९९
द्रप्सश्चस्कन्द ॥ २००
नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः॥
२०१
य इषवो यातुधानानां ये वनस्पतीनाम् । येऽवटेषु शेरते तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ २०२
ये अमी रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु ।
ये अप्सु षदांसि चक्रिरे तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः ॥ २०३
कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवां इभेन ।
तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ २०४
तव भ्रमास आशुया पतन्त्यनुस्पृश धृषता शोशुचानः ।
तपूंष्यग्ने जुह्वा पतङ्गानसंदितो विसृज विष्वगुल्काः ॥ २०५
प्रति स्पशो विसृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अदब्धः ।
यो नो दूरे अघशंसो यो अन्त्यग्ने माकिष्टे व्यथिरादधर्षीत् ॥ २०६
उदग्ने तिष्ठ प्रत्यातनुष्व न्यमित्रां ओषतात्तिग्महेते ।
यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कम् ॥ २०७
ऊर्ध्वो भव प्रतिविध्याध्यस्मदाविः कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ।
अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्रमृणीहि शत्रून् ॥ २०८

[हिरण्यगर्भ समवर्त० । ऋ १०,१२१,१, अथर्व ४,२,७, तै स ४,१८३ ?,८,१ ताण्ड्य ९,९,१२, नि १०,२३ । कस्मै देवाय० । ऋ १०१२१ १-९ अथर्व ४,?,१-८। द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवी० ऋ १०,१७, ११, अथर्व १८,४,२८ तै स ३ १,८,३ ४,२,८,२ ९५। तै आ ६ ६ १। नमो अस्तु सर्पेभ्यो० । ऋ परि. १५ ११ । य (या) इषवो यातु० नम । ऋ परि १५,१० । ये अमी (येऽदो) रोचने० नम ऋ परि. १५,९ ये वामी०। य य १३९ । कृणुष्व पाजः० पिष्ठैः । ऋ ४,४,१, तै स. १,२, ऋ ४,४,२, तै स १,२,१४,१ । प्रति स्पशो०, ऋ ४,४,३ तै स १,२,१४,१ । उदग्ने तिष्ठ० शुष्कम् । ऋ ४,४,४, तै स. १,२,१४,३, शत्रून् । ऋ ४,४,५ अथर्व. १३,१,३, तै स.१,२,१४,२।

एकचक्रेण सविता रथेनोर्जो भागं पृथिव्या यात्यापृणन् ॥ १६२

इमामिन्द्र हस्तच्युतिꣳ संच्युतिं जघनच्युतिम् । संहृतिमिन्द्र संश्रितिमूर्जꣳ संपीतिमुत्क्षिपे ॥ १६३

उष्टारयोः पील्वयोरथो आबन्धनीययोः । सर्वेषाꣳ विद्म वो नाम वाहाः कीलालपेशसः ॥
विमुच्यध्वमघ्न्या देवयाना अतारिष्ट तमसस्पारमस्य । ज्योतिरापाम ॥१२॥१६४-१६५

या ओषधयः प्रथमजा देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा । मन्वे नु बभ्रूणामहꣳ शतं धामानि सप्त च ॥ १६६

शतꣳ वो अम्ब धामानि सहस्रमुत वो रुहः । अधा शतक्रतो यूयमिमं मे अगदं कृत ॥ १६७
पुष्पवतीः प्रसूवरीः फलिनीरफला उत । अश्वा इव सजित्वरीर्वीरुधः पारयिष्णवः ॥ १६८
ओषधीरिति मातरस्तद्वो देवीरुपब्रुवे । रपांसि विघ्नतीरित रपश्चातयमानाः ॥ १६९
अश्वत्थे वो निषदनं पर्णे वो वसतिः कृता । गोभाजा इत्किलासथ यत्सनवाथ पूरुषम् ॥ १७०

यदोषधयः संगच्छन्ते राजानः समिता इव । विप्रः स उच्यते कविः रक्षोहामीवचातनः ॥ १७१
निष्कृतिर्नाम वो माताथा यूयꣳ स्थ संकृतिः । सराः पतत्रिणीः स्थन यदामयति निष्कृत ॥ १७२

अश्वावतीꣳ सोमवतीमूर्जयन्तीमुदोजसम् । आवित्सि सर्वा ओषधीरस्मा अरिष्टतातये ॥ १७३
यदिमा वाजयन्नहमोषधीर्हस्त आदधे । आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति पुरा जीवगृभो यथा ॥ १७४
उच्छुष्मा ओषधीनां गावो गोष्ठादिवेरते । धनꣳ सनिष्यन्तीनामात्मानं तव पूरुष ॥ १७५
अति विश्वाः परिष्ठाः स्तेन इव व्रजमक्रमुः । ओषधयः प्राचुच्यवुर्यत्किं च तन्वो रपः ॥ १७६

---

[१३] तै. ४,२,६ । क. १६,१३ । कपि. २५,४ । वा. १२.७५-८९,९१;१५,४ । काण्व १३,७३-९०,९२;१५,३८। मा. श्रौ. ६,१,६ । [या ओषधयः (ओषधीः)०...सप्त च । ऋ. १०,९७,१; तै. सं. ४,२,६,१; नि. ९,२८। शतꣳ वो अम्ब०...कृत । ऋ. १०,९७,२; तै. सं. ४,२,६,१ । (ओषधीः प्रतिमोदध्वं) पुष्पवतीः प्रसू-वरीः० । ऋ. १०,९७,३; अथर्व ८,७,२७, तै. सं ४,२,६,१ । ओषधीरिति० । ऋ. १०,९७,४; तै. सं. ४,२, ६,१; नि. ६,३ । अश्वत्थे वो०......पूरुष । अथर्व. ४,९,७ । अश्वत्थे वो०......पूरुषम् । ऋ. १०,९७,५; तै. सं. ४,२,६,२ । यदोषधयः (यत्रौषधीः)०...तन । ऋ. १०,९७,६; तै. सं. ४,२,६,२। निष्कृतिर्नाम०... निष्कृत (निष्कृथ)। ऋ. १०,९७,९; तै. सं. ४,२,६,२। अश्वावतीꣳ सोमा०......तये । ऋ. १०,९७,७; अथर्व. ८,७,२७; तै. सं. ४,२,६,४ । यदिमा वाज०...यथा । ऋ. १०,९७,११; तै. सं. ४,२,६,२; नि. ३,१५। उच्छुष्मा ओष०...पूरुष । ऋ. १०,९७,८; तै. सं. ४,२,६,३ । अति विश्वा०......रपः। ऋ. १०,९७,१०; तै. सं ४,२,६,३।

यास्त आविविशुरङ्गात्मानं या आतस्थुः परुः परुः ।
तास्ते यक्ष्मं विबाधन्तामुग्रो मध्यमशीरिव ॥ १७७
साकं यक्ष्म प्रपत चाषेण किकिदीव्या । साकं वातस्य ध्राज्या साकं नश्य निहाकया ॥
१७८

अन्या वो अन्यामवत्वन्यान्यस्या उपावत ।
ताः सर्वाः संविदाना ओषधयः प्रावत वाचं मे ॥ १७९
याः फलिनीर्या अफला अकोशा याश्च कोशिनीः । बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वंहसः॥
१८०

अवपतन्तीरवदन्दिव ओषधयस्परि । यं जीवमश्नवामहै न स रिष्याति पूरुषः ॥ १८१
दिवं ब्रूमो नक्षत्राणि भूमिं यक्षाणि पर्वतान् ।
समुद्रान्नद्यो वेशन्तास्ते नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥ १८२
ब्रूमो राजानं वरुणं धातारमुत पूषणम् । त्वष्टारमग्रियं ब्रूमस्ते नो मुञ्चन्त्वंहसः ॥१३॥
१८३

मा नो हिंसीज्जनिता यः पृथिव्या यो दिवं सत्यधर्मा व्यानट् ।
यश्चापश्चन्द्राः प्रथमो जजान कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १८४
अभ्यावर्तस्व पृथिवि यज्ञेन पयसा सह । वपां ते अग्निरिषितो अरोहत् ॥ १८५
अग्ने यच्छुक्रं यच्चन्द्रं यत् पूतं यच्च यज्ञियम् । तद्देवेभ्यो भरामसि ॥ १८६
इषमूर्जमहमित आदि घृतस्य धारां महिषस्य योनिम् ।
आ नो गोषु विशत्वौषधीषु जहामि सेदिमनिराममीवाम् ॥ १८७
कामं कामदुघे धुक्ष्व प्रजाभ्या ओषधीभ्यः । इन्द्रायाग्नये पूष्णे मित्राय वरुणाय च ॥ १८८

[यास्त० (यस्योषधीः) रिव । ऋ १०,९७,१२। साकं यक्ष्म० कया । ऋ १०,९७,१३, तै सं ४,२,६,४ । अन्या वो० वाचं मे (वच.)। ऋ १०,९७,१४, तै सं ४,२,६,३ । 'या' फलिनीर्या० हस । ऋ १०,९७,१५; अथर्व ६,९६,१,७,११२,१ ८,७,२७ १४,२,४५; तै सं ४,२,६, ४ । अवपतन्ती० पूरुष.। ऋ १०,९७,१७, अथर्व ६ १०९,२, तै स ४,२,६,५। दिव ब्रूमो०.. हस । ब्रूमो राजानं० हस । अथर्व ११,६,२-३ । ते नो मुञ्चन्त्वंहसः। ऋ. १०, ९७,१५; अथर्व ११,६ १-८,१०-२१] अथर्व ११,६,१० ।

१४] मै. ३,२,५। तै ४,२ ७। काठ १६ १४। कपि २५,५ । वा १२,१०२-११३,७०,१३,४,१३,१,३,७५,१०-१३. -२७,२५-२६,३२,६-७। कण्व १३,१०१-११२,७३,१४४,२५,१,३,२७,१४-१७,२९,३३-३६। मा श्रौ ६,१,६। [मा नो(मा)हिंसीज्जनिता० ..। ऋ. १०,१२१,९ तै स ४ २७,१। कस्मै देवाय० । अथर्व ४,२,१-८।]

अयम॒ग्निः स॑ह॒स्रिणो॒ वाज॑स्य श॒तिन॒स्पतिः॑ । मू॒र्धा क॒वी र॑यी॒णाम् ॥ २०९

अग्नेष्ट्वा॒ तेज॑सा सादयामि, तया॑ दे॒वत॑याङ्गिर॒स्वद् ध्रु॒वा सी॑द ॥ २१०

भुवो॑ य॒ज्ञस्य॒ रज॑सश्च ने॒ता यत्रा॑ नि॒युद्भिः॒ सच॑से शि॒वाभिः॑ ।

दि॒वि मू॒र्धानं॑ दधिषे स्व॒र्षां जि॒ह्वाम॑ग्ने चकृषे हव्य॒वाह॑म् ॥ २११

इन्द्र॑स्य त्वौज॑सा सादयामि, तया॑ दे॒वत॑याङ्गिर॒स्वद् ध्रु॒वा सी॑द, ध्रु॒वासि॑ ध॒रुणास्तृ॑ता वि॒श्वक॑र्मणा सुधृ॒ता, मा त्वा॑ समु॒द्र उद्व॑धी॒न्मा सु॑प॒र्णो,—ऽव्य॑थमाना पृथि॒वीं दृ॑ꣳह, तेजो॑ऽसि, तेजो॑ मे यच्छ, पृथि॒वीꣳ य॑च्छ, पृथि॒वीं दृ॑ꣳह, पृथि॒वीं मा हि॑ꣳसीः, पृथि॒व्या मा॑ पाहि, ज्योति॑रसि, ज्योति॑र्मे यच्छा,—ऽन्तरि॑क्षꣳ यच्छा,—ऽन्तरि॑क्षं दृꣳहा,—ऽन्तरि॑क्षं मा हिꣳसी,—र॒न्तरि॑क्षान्मा पाहि, स्व॑रसि, स्व॑र्मे यच्छ, दिवꣳ॑ यच्छ, दिवं॑ दृꣳह, दिवं॑ मा हिꣳसी,—दि॒वो मा॑ पाहि ॥ २१२

यास्ते॑ अग्न आ॒र्द्रा योन॑यो॒ याः कु॑ला॒यिनी॒र्ये ते॑ अग्न॒ इन्द॑वो॒ या उ॒ ना॑भयः ।

ताभि॒ष्ट्वमु॒भया॑भिः सꣳविदा॒नः प्र॑जा॒नꣳ॑स्त॒३न्वेह नि॑षीद ॥ २१३

काण्डा॑त्काण्डात् प्र॒रोह॑न्ती॒ परु॑षः परुष॒स्परि॑ । ए॒वा नो॑ दूर्वे॒ प्रत॑नु स॒हस्रे॑ण श॒तेन॑ च ॥ २१४

या श॒तेन॑ प्रत॒नोषि॑ स॒हस्रे॑ण वि॒रोह॑सि । तस्यै॑ ते देवीष्टके वि॒धेम॑ ह॒विषा॑ व॒यम् ॥१५॥ २१५

यास्ते॑ अग्ने॒ सूर्ये॒ रुचो॒ दिव॑मात॒न्वन्ति॑ र॒श्मिभिः॑ ।

ताभि॑र्नो अ॒द्य सर्वा॑भी रु॒चे जना॑य नस्कृधि ॥ २१६

या वो॑ देवाः॒ सूर्ये॒ रुचो॒ गोष्वश्वे॑षु॒ या रुचः॑ ।

इन्द्रा॑ग्नी॒ ताभिः॒ सर्वा॑भी॒ रुचं॑ नो धेहि बृहस्पते ॥ २१७

वि॒राड् ज्योति॑रधारयत्, स्व॒राड् ज्योति॑रधारयत्, स॒म्राड् ज्योति॑रधारयद्, भूर॑सि॒ भुव॑नस्य॒ रेता॑ इष्टका स्व॒र्गो लो॒को, मन॑सा त्वा॒न्वारो॑हाम्य,—ग्निर्ज्योति॒र्ज्योति॑र॒ग्नि,—स्तया॑ दे॒वत॑याङ्गिर॒स्वद् ध्रु॒वा सी॑द, स्व॑रसि॒, भुव॑नस्य॒ रेता॑ इष्टका स्व॒र्गो लो॒को, वा॒चा त्वा॒न्वारो॑हामि, सूर्यो॒ ज्योति॒र्ज्योतिः॒ सूर्य,—स्तया॑ दे॒वत॑याङ्गिर॒स्वद् ध्रु॒वा सी॑द, बृह॒स्पति॑ष्ट्वा सादयतु पृथि॒व्याः पृ॒ष्ठे ज्योति॑ष्मतीꣳ वि॒श्वस्मै॑ प्रा॒णाया॑पा॒नाय॑ व्या॒नायो॑दा॒नाय॑ प्रति॒ष्ठायै॑ च॒रित्रा॑य, विश्वं॒ ज्योति॑र्यच्छा,—ऽग्नि-

[अयमग्निः सहस्रिण.०. रयीणाम्। ऋ ८,७५ ४ तै सं ४,६ ११,१ ४.४,४,१। भुवो यज्ञस्य०...,हव्यवाहम्। ऋ १० ८,६, तै स ४,४,४,१, तै ब्रा ३,५,७,१। विधेम हविषा वयम्। अथर्व १,३१,१]

[१६] मैं. ३,२,७। तै ४,२,९। काठ १६,१६,३९,३। वा १३,२२-३२,५,१५,(१५,६१),१२,२,१७ ७०,१०,२६-२७ २०,२ १८,४६-४७ ८,३१। कण्व. १४ २२-३४,५,२०,(१६,८३);१३,२,१८,७० ११ ३६-३७,२१,९३। ५०,१९-१७,३१। मा श्रौ ६,१,७

ऐऽधिपति,—स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, विश्वकर्मा त्वा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे ज्यो-
तिष्मतीं विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यच्छ,
वायुष्टेऽधिपति,—स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे ज्योति-
ष्मतीं विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, विश्वं ज्योतिर्यच्छ, सूर्य-
स्तेऽधिपति,—स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ २१८

अषाढासि सहमाना सहस्वारातीः सहस्व पृतनायतः ।
सहस्रवीर्यासि सा मा जिन्व ॥ २१९

मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः॥ २२०

मधु नक्तमुतोषसो मधुमत् पार्थिवं रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥ २२१

मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमं अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥ २२२

अपां त्वा गह्मन्त्सादयामि समुद्रस्योद्मन्नवतश्छायायां, नमः समुद्राय, नमः समुद्रस्य च-
क्षसे, ऽनु त्वा दिव्या वृष्टिः सचतां, मा त्वा सूर्योऽभिताप्सीन्माग्निर्वैश्वानरो, ऽच्छिन्नपत्रः
प्रजा अनुवीक्षस्व ॥ २२३

त्रीन्त्समुद्रान्त्समसृपत् स्वर्गोऽपां पतिर्वृषभ इष्टकानाम् ।
तत्र गच्छ यत्र पूर्वे परेताः पुरीषं वसानः सुकृतस्य लोकम् ॥ २२४

मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भरीमभिः ॥ २२५

इदं विष्णुः ॥ २२६

अध स्मा ते वनस्पते वातो वि वात्यग्रमित् । उतो न्विन्द्राय पातवे सुनु सोममुलूखल॥ २२७

नक्तोषासा ॥ २२८

स्युता देवेभिरमृतेनागादुखा स्वसारमधि वेदिमस्थात् ।
सत्यं पूर्वैर्ऋषिभिः संविदानो अग्निः प्रविद्वं इह तत् कृणोतु ॥ २२९

पृथिवि पृथिव्यां सीद मातुर्मातरि माता ।

[मधु वाता०...षधीः । ऋ. १,९०,६; तै. सं. ४,२,९.३, तै. आ. १०, १०,२; श ब्रा. १४,९ ३,११ । मधु नक्तमुतोषसो०......पिता । ऋ १,९०,७, तै. सं ४,२,९,३, तै. आ १०, १०,२; श ब्रा. १४ ९,३,१२। मधुमान्नो वनस्पती०.. नः । १,९०,८; तै. सं. ४,२,९.३, तै. आ. १०,१०,२, श. ब्रा. १४,९,३,१३ । मही द्यौ.०...भरीमभि । ऋ. १.२२,१३, तै. सं. ३,३,१०,२; ५,११,३;४,२,९,३ । इदं विष्णुः० ।... ऋ. १,२२,१७, सा. १२२२;१६६९; अथर्व. ७,२६,४, तै सं १,२.१३,१, नि. १२,१९ । अध स्मा (स्म) ते । ऋ. ६,१५,७,७,३,२; सा. १२२० । नक्तोषासा० । ऋ. १,९६,५; तै सं. ४.१.१०,४;६,५,१; ७,११,३]

स्योनासि सुषदा स्योनामासीद सुषदामासीद ॥ २३०

निषसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥ २३१

क्रतुं देवानां महिमानमीमहे अग्निं सधस्थे सदनेष्वच्युतम् ।
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचसं स्तोमस्य धामन्निदधे पुरीष्यम् ॥ २३२

न्यधुमीत्रायां कुवयो वयोधसो अग्निं सधस्थे सदनेष्वच्युतम् ।
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचसं स्तोमस्य धामन्निहितं पुरीष्यम् ॥ २३३

समिध्यमानं समिधा समिन्धते अग्निं सधस्थे सदनेषु सुक्रतुम् ।
वैश्वानरं ब्रह्मणा विश्वव्यचसं स्तोमस्य धामन् पवमानमाभृतम् ॥ १६ ॥ २३४

अग्ने युक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः । अरं वहन्त्याशवः ॥ २३५

युक्ष्वा हि देवहूतमं अश्वं अग्ने रथीरिव । नि होता पूर्व्यः सदः ॥ २३६

समित् स्रवन्ति सरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ।
घृतस्य धारा अभिचाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्ये अग्नेः ॥ २३७

ऋचे त्वा, रुचे त्वा, भासे त्वा, ज्योतिषे त्वा,—ऽभूदिदं विश्वस्य भुवनस्य वाजिन-
मग्नेर्वैश्वानरस्य च,—ऽग्निस्तेजसा तेजस्वान्, रुक्मो वर्चसा वर्चस्वान्, सहस्रदा असि,
सहस्राय त्वा ॥ २३८

आदित्यं गर्भं पयसा समङ्ग्धि सहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपम् ।
परिवृङ्ग्धि हरसा माभिशोचीः शतायुषं कृणुहि चीयमानः ॥ २३९

वातस्य जूतिं वरुणस्य नाभिमश्वं जज्ञानं सलिलस्य मध्ये ।
शिशुं नदीनां हरिमद्रिबुध्नमग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन् ॥ २४०

अजस्रमिन्दुमरुषं भुरण्युमग्निमीडे पूर्वचित्तिं नमोभिः ।
स पर्वभिर्ऋतुशः कल्पमानो गां मा हिंसीरदितिं विराजम् ॥ २४१

[निषसाद धृतव्रतो०] ऋ. १,२५.१०; तै. सं. १,८.१६,१; तै. ब्रा. १,७,१०,२,१,६,५,१]

१७] तै. ४,२.९-१०। काठ १६,१६-१७। कपि. २५,८। वा. १३,३६-४५,४७-५१;३३,४.१७,९४। काण्व. १४ ३८-४७,४९-५३;३२,४,१९ ७। मा. श्रौ. ६,१,७। [अग्ने युक्ष्वा हि०...शवः। ऋ. ६,१६,४३; सा. २५,११२८१; तै. सं ४,२.९,५। युक्ष्वा हि देवहूतमं (माँ)...सदः। ऋ. ८,७५ १; तै. सं. २,६,११,१। समित्स्रवन्ति (सम्यक्स्र०)...अग्नेः। ऋ ४,५८,६, तै. सं. ४,२,९,६। अजोरेह्य (२ ह्य)ग्न०...मेध्यासः। अथर्व. ४,१४,१; ९,५,३]

त्वष्टुर्वरुत्रीᳪ॑ वरुणस्य नाभिमविं जज्ञानाᳪ॑ रजसः परस्मात् ।
महीᳪ॑ साहस्रीमसुरस्य मायामग्ने मा हिᳪ॑सीः परमे व्योमन् ॥ २४२
यो अग्निरग्नेस्तपसोऽधि जातः शोकात् पृथिव्या उत वा दिवस्परि ।
यं इमाः प्रजा विश्वकर्मा जजान तमग्ने हेडः परि ते वृणक्तु ॥ २४३

इमं मा हिᳪ॑सीर्द्विपादं पशुᳪ॑ सहस्राक्षो मेधाय चीयमानो, मयुमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तन्वं निषीद, मयुं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छतु,—इमं मा हिᳪ॑सीरेकशफं पशुं कनिक्रदᳪ॑ वाजिनᳪ॑ वाजिनेषु, गौरमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तन्वं निषीद, गौरं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छतु,—इमᳪ॑ साहस्रᳪ॑ शतधारमुत्सᳪ॑ व्यच्यमानᳪ॑ सलिलस्य मध्ये घृतं दुहानामदितिं जनायाग्ने मा हिᳪ॑सीः परमे व्योमन् ॥ गवयमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तन्वं निषीद, गवयं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छतु,—इममूर्णायुᳪ॑ वरुणस्य नाभिं त्वचं पशूनां द्विपदां चतुष्पदां त्वष्टुर्देवानां प्रथमं जनित्रमग्ने मा हिᳪ॑सीः परमे व्योमन् ॥ मेषमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तन्वं निषीद, मेषं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छतु,—अजो ह्यग्नेरजनिष्ट शोकात्, सो अपश्यज्जनितारमग्ने, तेन देवा देवतामग्रमायᳪ॑,—स्तेन रोहमायन्नुप मेध्यासः, शरभमारण्यमनु ते दिशामि, तेन चिन्वानस्तन्वं निषीद, शरभं ते शुगृच्छतु, यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छतु ॥१७॥ २४४-२४६

अपां त्वेमन्त्सादयाम्य,—पां त्वोद्मन्त्सादयाम्य,—पां त्वायने सादयाम्य,—पां त्वा ज्योतिषि सादयाम्य,—पां त्वा भस्मनि सादयामि, समुद्रे त्वा सदने सादयाम्य,—र्णवे त्वा सदने सादयामि, सलिले त्वा सदने सादयाम्य,—पां त्वा क्षये सादयाम्य,—पां त्वा सधिषि सादयाम्य,—पां त्वा सदने सादयाम्य,—पां त्वा सधस्थे सादयाम्य,—पां त्वा योनौ सादयाम्य,—पां त्वा पुरीषे सादयाम्य,—पां त्वा पाथसि सादयामि, गायत्रेण त्वा छन्दसा सादयामि, त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि, जागतेन त्वा छन्दसा सादयाम्या,—नुष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि, पाङ्क्तेन त्वा छन्दसा सादयामि ॥१८॥ २४७

अयं पुरो भु,—स्तस्य प्राणो भौवायनो, वसन्तः प्राणायनो, गायत्री वासन्ती, गायत्र्यै गायत्रं, गायत्रादुपाᳪ॑शु,—रुपाᳪ॑शोस्त्रिवृत्, त्रिवृतो रथन्तरᳪ॑, वसिष्ठ ऋषिः, प्रजा-

[१८] मै. २,८,८ । तै. ४,३,२ । काठ. १६,१८ । कपि. २५,९ । शा. ११,५१ । काण्व. १४,५५ । मा. श्रौ. ६,१,८ ।

प्रतिगृहीतया त्वया प्राणं गृह्णामि, प्रजाभ्योऽयं दक्षिणा विश्वकर्मा, तस्य मनो वैश्वकर्मणं,
ग्रीष्मो मानसं,—स्त्रिष्टुब् ग्रैष्मी, त्रिष्टुभः स्वारꣳ स्वारादन्तर्यामो, ऽन्तर्यामात् पञ्चदशः,
पञ्चदशाद् बृहद्, भरद्वाज ऋषिः, प्रजापतिगृहीतया त्वया मनो गृह्णामि, प्रजाभ्योऽयं पश्चा
द्विश्वव्यचा,—स्तस्य चक्षुर्वैश्वव्यचसꣳ, वर्षाणि चाक्षुषाणि, जगती वार्षी, जगत्या ऋक्सु-
म,—मृक्समाच् छुक्रः, शुक्रात् सप्तदशः, सप्तदशाद्वैरूपं, जमदग्निर्ऋषिः, प्रजापतिगृही-
तया त्वया चक्षुर्गृह्णामि, प्रजाभ्य इदमुत्तरात्स्व,—स्तस्य श्रोत्रꣳ सौवꣳ, शरच् श्रौत्र्य,—
नुष्टुप् शारद्य,—नुष्टुभ ऐडं,—मैडान्मन्थी, मन्थिन एकविꣳशः, एकविꣳशाद्वैराजꣳ, विश्वा-
मित्र ऋषिः, प्रजापतिगृहीतया त्वया श्रोत्रं गृह्णामि, प्रजाभ्य इयमुपरि मति,—स्तस्या वाङ्
मात्या, हेमन्तो वाच्यः, पङ्क्तिर्हैमन्ती, पङ्क्त्या निधनव,—न्निधनवत आग्रायणं,
आग्रायणात् त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ, त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशाभ्याꣳ शाक्वररैवते, विश्वकर्मा ऋषिः,
प्रजापतिगृहीतया त्वया वाचं गृह्णामि प्रजाभ्यः ॥१९॥ २४८

प्राची दिग्, वसन्त ऋतु,—रग्निर्देवता, ब्रह्म द्रविणं, गायत्री छन्दो, रथन्तरꣳ साम,
त्रिवृत् स्तोमः, स उ पञ्चदशवर्तनिः, सानुगा ऋषि,—स्त्र्यविर्वयः, कृतमयानां, पुरो-
वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधा-
यामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ दक्षिणा दिग्, ग्रीष्म ऋतु,—रिन्द्रो देवता,
क्षत्रं द्रविणं, त्रिष्टुप्छन्दो, बृहत्साम, पञ्चदशः स्तोमः, स उ सप्तदशवर्तनिः, सना-
तना ऋषि,—र्दित्यवाड् वय,—स्त्रेतायानां, दक्षिणाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवरे
ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥
प्रतीची दिग्, वर्षा ऋतु,—र्विश्वे देवा देवता, विड् द्रविणं, जगती छन्दो, वैरूपꣳ
साम, सप्तदशः स्तोमः, स उ एकविꣳशवर्तनि,—रहभूना ऋषि,—स्त्रिवत्सो वयो, द्वापरोऽ-
यानां, पश्चाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्म-
ण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ उदीची दिक्, शरदृतु,—र्मित्रा-
वरुणौ देवता, पुष्टं द्रविण,—मनुष्टुप्छन्दो, वैराजꣳ सामैकविꣳशः स्तोमः, स उ त्रिणव-
वर्तनिः, पुराणा ऋषि,—स्तुर्यवाड् वयो, ऽभिभवोऽयाना,—मुत्तराद्वातो वातः, पितरः

[१९] तै ४,३,२ । काठ १६,१९ । कपि २५,१ । वा. १३,५४-५८ । काण्व १४,५६-६५ ।
[२०] तै ४,३,३ । वा १५,१०-१९,४,११,१६,६४-६६ । काण्व १६,१६-१७,१९-२०,२२-२३,२५-२६,२८-२९;
४,१६,१७,६४ । आस्मिन्ब्रह्म०.. देवहूतौ (देवहूत्यां स्वाहा) । अथर्व ५,२४,१-१७]

पितामहाः परेऽवरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ ऊर्ध्वा दिग्घेमन्तशिशिरा ऋतू, बृहस्पतिर्देवता, फलं द्रविणं, पङ्क्तिश्छन्दः, शाक्वररैवते सामनी, त्रिणवः स्तोमः, स उ त्रयस्त्रिꣳशवर्तनिः, सुपर्णा ऋषिः, पष्ठवाड् वयः, आस्कन्दोऽयानामुपरिष्टाद्वातो वातः, पितरः पितामहाः परेऽवरे ते नोऽवन्तु, ते नः पान्त्वस्मिन् ब्रह्मण्यस्यां पुरोधायामस्मिन् कर्मण्यस्यामाशिष्यस्यां देवहूतौ ॥ २० ॥
२४९–२५३ [११४९]

॥ इति मध्यमकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः प्रपाठकः।

लोकं पृण छिद्रं पृणाथो सीद ध्रुवा त्वम्। इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरस्मिन् योना असीषदन्॥१
ता अस्य सूददोहसः सोमꣳ श्रीणन्ति पृश्नयः। जन्मन्देवानाꣳ विशस्त्रिष्वा रोचने दिवः॥२
ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासि ध्रुवꣳ योनिमासीद साधुया।
उख्यस्य केतुं प्रथमं जुषाणा अश्विनाध्वर्यू सादयतामिह त्वा ॥ ३
कुलायिनी घृतवती पुरन्धिः स्योने सीद सदने पृथिव्याः।
अभि त्वा रुद्रा वसवो गृणन्त्विमा ब्रह्म पीपिहि सौभगाय।
अश्विनाध्वर्यू सादयतामिह त्वा ॥ ४
स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह सीद देवानाꣳ सुम्ने बृहते रणाय।
पितेवैधि सूनव आ सुशेवा स्वावेशया तन्वा संविशस्व।
अश्विनाध्वर्यू सादयतामिह त्वा ॥ ५
पृथिव्याः पुरीषमस्यप्सो नाम तां त्वा विश्वे अभिगृणन्तु देवाः।
स्तोमपृष्ठा घृतवतीह सीद प्रजावदस्मे द्रविणायजस्व।
अश्विनाध्वर्यू सादयतामिह त्वा ॥ ६
अदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयाम्यन्तरिक्षस्य धर्त्रीं विष्टम्भनीं दिशाम्।
भुवनस्याधिपत्नीमूर्मिर्द्रप्सो अपामसि। अश्विनाध्वर्यू सादयतामिह त्वा ॥ ७

---

[१] कै १०,८-९। मै ४,१,४। कठ १७,१। कपि. ५४,१०। वा १२,५४-५५,१४,१-५,७,१५,५९-६०। काण्व १३,५५-५६,१६,८०-८१,१५,१-३। मा. श्रौ. ६,२,१। [ता अस्य सूददोह° [illegible] ८,६९,३, १,८४,११, अथर्व. २०,१०९,१, [illegible] १००६, [illegible] ४,१,४,४, [illegible] ३,११,६ ।]

सजूरृतुभिः, सजूर्विधाभिः, सजूर्देवैः, सजूर्देवैर्वयुनाधैः,—रग्नये त्वा वैश्वानराया,—
ऽश्विनाध्वर्यू सादयतामिह त्वा, सजूरृतुभिः, सजूर्विधाभिः, सजूर्वसुभिः, सजूरृतुभिः,
सजूर्विधाभिः, सजू रुद्रैः, सजूरृतुभिः, सजूर्विधाभिः, सजूरादित्यैः, सजूरृतुभिः,
सजूर्विधाभिः, सजूर्विश्वैर्देवैर्वैश्वानरैः, सजूर्देवैर्वयुनाधैः,—रग्नये त्वा वैश्वानराया,—ऽश्विनाध्वर्यू
सादयतामिह त्वा ॥१॥ ८

प्राणं मे पाह्य,—पानं मे पाहि, व्यानं मे पाहि, चक्षुर्म उरुया विभाहि, श्रोत्रं मे श्लो-
कया,—ऽपः पिन्वौ,—षधीर्जिन्व, द्विपाद्व, चतुष्पात् पाहि, दिवो वा वृष्टिमेरय, क्षत्रं,
वयो, मयन्तं छन्दो, विष्टम्भो वयो, ऽधिपतिश्छन्दो, मूर्धा वयः, प्रजापतिश्छन्दो,
विश्वकर्मा वयः, परमेष्ठी छन्द,—स्त्र्यविर्वय,—स्त्रिष्टुप्छन्दो, दित्यवाड् वयो, विराट् छन्दः,
पञ्चाविर्वयो गायत्री छन्द,—स्त्रिवत्सो वय, उष्णिहा छन्द,—स्तुर्यवाड् वयो, ऽनुष्टुप्छन्दः,
पष्ठवाड् वयो, बृहती छन्द, उक्षा वयः, ककुप्छन्द, ऋषभो वयः, सतोबृहती छन्दो,
ऽनड्वान्वयः, पङ्क्तिश्छन्दो, धेनुर्वयो, जगती छन्दो, बस्तो वयो, युवलं छन्दो,
वृष्णिर्वयो, विशालं छन्दः, पुरुषो वय,—स्तन्द्रं छन्दः, सिंहो वय,—श्छदिश्छन्दो,
व्याघ्रो वयो, ऽनाधृष्यं छन्दः ॥२॥ ९

इन्द्राग्नी अव्यथमानामिष्टकां दृंहतं युवम् ।
पृष्ठेन द्यावापृथिवी आपृणान्तरिक्षं च विबाधस्व ॥ १०

राज्ञ्यसि प्राची दिग्, विराडसि दक्षिणा दिक्, सम्राडसि प्रतीची दिक्, स्वराडस्युदीची
दि,—गधिपत्न्यस्यूर्ध्वा दि,—गायुर्मे पाहि, प्राणं मे पाह्य,—पानं मे पाहि, व्यानं मे पाहि,
चक्षुर्मे पाहि, श्रोत्रं मे पाहि, मनो मे पिन्व, वाचं मे जिन्वा,—ऽऽत्मानं मे पाहि, ज्यो-
तिर्मे यछ, मा छन्दः, प्रमा छन्दः, प्रतिमा छन्दो, ऽस्रीवीश्छन्दः, पङ्क्तिश्छन्द,
उष्णिहा छन्दो, गायत्री छन्द,—स्त्रिष्टुप्छन्दो, जगती छन्दो, ऽनुष्टुप्छन्दो, विराट्
छन्दो, बृहती छन्दः, पृथिवी छन्दो, ऽन्तरिक्षं छन्दो, द्यौश्छन्दो, नक्षत्राणि छन्दः,
समा छन्दः, कृषिश्छन्दो, वाक्छन्दो, मनश्छन्दो, गौश्छन्दो, ऽश्वश्छन्दो, ऽजा
छन्दो, हिरण्यं छन्दो, ऽग्निर्देवता, वातो देवता, सूर्यो देवता, चन्द्रमा देवता,

---

[१] तै. ४,३,४—५ । काठ. १७,१-२ । कपि. २५,१०;२६,१ । वा. १४,८—१० । काण्व. १५,७-१३ ।
[२] मै. ३,२,९ । तै. ४,३,५-७ । काठ १७,३ । कपि. २६,२ । वा. १४,११,१३,१७—२० । काण्व. १५,१४,१६,
१७—२४ । श. ब्रा. ६२,१ ।

वसवो देवता, रुद्रा देवता,—ऽदित्या देवता, मरुतो देवते,—न्द्रो देवता, वरुणो देवता, बृहस्पतिर्देवता, विश्वे देवा देवता, मूर्धासि राड्, ध्रुवासि धरुणा, धर्त्र्यसि धरण्या,—ऽऽयुषे त्वा, वर्चसे त्वा, कृष्यै त्वा, क्षेमाय त्वा, यन्त्री राड्, यन्त्र्यसि यमनी, धर्त्र्यसि धरित्री,—षे त्वो,—र्जे त्वा, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा ॥ ३ ॥ ११

आशुस्त्रिवृ,—द्भान्तः पञ्चदशो, व्योमा सप्तदशः, प्रतूर्तिरष्टादशः,—स्तपो नवदशो, ऽभीवर्तः सविंशो, धरुण एकविंशो, वर्चो द्वाविंशः, संभरणस्त्रयोविंशो, योनिश्चतुर्विंशो, गर्भाः पञ्चविंशः, ओजस्त्रिणवो, विराट् त्रिंशः, क्रतुरेकत्रिंशो, विधृतिर्द्वात्रिंशः, प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशो, ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिंशो, नाकः षट्त्रिंशो, विवर्तोऽष्टाचत्वारिंशो, धर्त्रं चतुष्टोमः ॥ ४ ॥ १२

अग्नेर्भागोऽसि, दीक्षाया आधिपत्यं, ब्रह्म स्पृतं, त्रिवृत्स्तोमा, इन्द्रस्य भागोऽसि, विष्णोराधिपत्यं, क्षत्रं स्पृतं, पञ्चदशः स्तोमो, नृचक्षसां भागोऽसि, धातुराधिपत्यं, जनित्रं स्पृतं, सप्तदशः स्तोमो, मित्रस्य भागोऽसि, वरुणस्याधिपत्यं, दिवो वृष्टिर्वातः स्पृतं, एकविंशः स्तोमो, ऽदित्या भागोऽसि, पूष्ण आधिपत्य,—मोजः स्पृतं, त्रिणवः स्तोमो, वसूनां भागोऽसि, रुद्राणामाधिपत्यं, चतुष्पात् स्पृतं, चतुर्विंशः स्तोम, आदित्यानां भागोऽसि, मरुतामाधिपत्यं, गर्भाः स्पृताः, पञ्चविंशः स्तोम, सवितुर्भागोऽसि, बृहस्पतेराधिपत्यं, समीचीर्दिशः स्पृता,—श्चतुष्टोमः स्तोमो, यवानां भागोऽस्य,—यवानामाधिपत्यं, प्रजाः स्पृता,—श्चतुश्चत्वारिंशः स्तोम, ऋभूणां भागोऽसि, विश्वेषां देवानामाधिपत्यं, भूतं निशान्तं स्पृतं, त्रयस्त्रिंशः स्तोमः ॥ ५ ॥ १३

एकयास्तुवत, प्रजा अधीयन्त, प्रजानां पतिरधिपतिरासीत्, तिसृभिरस्तुवत, ब्रह्मासृज्यत, ब्रह्मणस्पतिरधिपतिरासीत्, पञ्चभिरस्तुवत, भूतान्यसृज्यन्त, भूतानां पतिरधिपतिरासीत्, सप्तभिरस्तुवत, सप्तऋषयोऽसृज्यन्त, धाताधिपतिरासी,—न्नवभिरस्तुवत, पितरोऽसृज्यन्ता,—ऽदितिरधिपतिरासी,—देकादशभिरस्तुवता,—ऽऽर्तवा असृज्यन्त, ऋतवोऽधिपतय आसं,—स्त्रयोदशभिरस्तुवत, मासा असृज्यन्त, संवत्सरोऽधिपतिरासीत्, पञ्चदशभिरस्तुवत,

---

[४] तै ४,३,८, । काठ १७,४ । कपि २६,३ । वा १४,२३ । काण्व १५,२५—२६ । मा श्रौ ६,२,१ । [ब्रध्नस्य विष्टप । अथर्व ११,३,५०]

[५] मै ३,२,१० । तै ४,३,९ । काठ १७,४ । कपि २६,३ । वा १४,२४—२६ । काण्व १५,२७-३१ । मा. श्रौ ६,२,१ ।

[६] मै. ३,२,१० । तै ४,३,१० । काठ. १७,५ । कपि. २६,४ । वा. १४,२८—३१ । काण्व. १५,३२—३५ । मा. श्रौ ६,२,१

क्षत्रमसृज्यते,—न्द्रोऽधिपतिरासीत्, सप्तदशभिरस्तुवत, ग्राम्याः पशवोऽसृज्यन्त, बृहस्पतिर-
धिपतिरासी,—न्नवदशभिरस्तुवत, शूद्रार्यौ असृज्येता,—महोरात्रे अधिपत्नी आस्ता,—मेकविंश-
त्यास्तुवतै,—कशफमसृज्यत, वरुणोऽधिपतिरासीत्, त्रयोविंशत्यास्तुवत, क्षुद्राः पशवो
ऽसृज्यन्त, पूषाधिपतिरासीत्, पञ्चविंशत्यास्तुवता,—ऽऽरण्याः पशवोऽसृज्यन्त, वायु-
रधिपतिरासीत्, सप्तविंशत्यास्तुवत, वनस्पतयोऽसृज्यन्त, सोमोऽधिपतिरासी,—न्नव-
विंशत्यास्तुवत, द्यावापृथिवी व्यैतां, वसवो रुद्रा अनुव्यायं,—स्त उ एवाधिपतय आ-
स,—न्नेकत्रिंशतास्तुवत, प्रजा असृज्यन्त, यवाश्चायवाश्चाधिपतय आसं,—स्त्रयस्त्रिंशता-
स्तुवत, भूतान्यशाम्यन्, प्रजापतिः परमेष्ठ्यधिपतिरासीत् ॥६॥ १४

अग्ने जातान् प्रणुदा नः सपत्नान् प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व ।
अधि नो ब्रूहि सुमना अहेडन् शर्मंस्ते स्याम त्रिवरूथा उद्भौ ॥ १५
सहसा जातान् प्रणुदा नः सपत्नान् प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्व ।
अधि नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान् ॥ १६

चतुश्चत्वारिंशो स्तोमो, वर्चो द्रविणं, षोडशो स्तोमा, ओजो द्रविणम् ॥ १७

अग्नेः पुरीषमस्यप्सो नाम तां त्वा विश्वे अभिगृणन्तु देवाः ।
स्तोमपृष्ठा घृतवतीह सीद प्रजावदस्मे द्रविणायजस्व ॥ १८

तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद,—वश्छन्दो, वरिवश्छन्द, आछच्छन्दो, मनश्छन्दः,
शंभूश्छन्दः, परिभूश्छन्दः, सिन्धुश्छन्दो, व्यचश्छन्दः, समुद्रं छन्दः, सलिलं छन्दः,
ककुप्छन्द,—स्त्रिककुप्छन्दः, काव्यं छन्दो, ऽङ्कुपं छन्दो, ऽक्षरपङ्क्तिश्छन्दः, पदपं-
क्तिश्छन्दो, विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः, क्षुरो भृजश्छन्दः, पक्षश्छन्दः, प्रच्छच्छन्दः, सं-
यच्छन्दो, वियच्छन्दो, बृहच्छन्दो, रथन्तरं छन्दो, निकायं छन्दो, वीवधं छन्दो,
गिरश्छन्दो, भ्रजश्छन्दः, संस्तुप्छन्दो, ऽनुष्टुप्छन्दा, एवश्छन्दो, वरिवश्छन्दो,
वयश्छन्दो, वयस्कृच्छन्दो, विशालं छन्दो, विष्पर्धाश्छन्द,—श्छदिश्छन्दो, दूरोहणं
छन्द,—स्तन्द्रं छन्दो, ऽङ्काङ्कं छन्दः ॥७॥ १९

रश्मिना क्षयाय क्षयं जिन्व, प्रेत्या धर्मणे धर्मं जिन्वा,—ऽन्वित्या दिवे दिवं जिन्व, संधि-

---

[७] मै ३,२,१० । तै ४,३,१२ । काठ १७,६ । कपि २६,५ । वा १५,१-५ । काण्व १६,१—८ । मा श्रौ ६,२,१ ।
[अग्ने जातान्प्रणुदा० । अथर्व ७,३४,१ । सहसा जातान्प्रणु० । अथर्व ७,३५,१]
[८] मै ३,३,१ । तै ४,४,१ । काठ १७,७ । कपि २६,६ । वा १५,६,७,९ । काण्व, १६,९—१२,१४—१५ ।
मा श्रौ ६,२,६ ।

नान्तरिक्षायान्तरिक्षं जिन्व, प्रतिधिना पृथिव्यै पृथिवीं जिन्व, विष्टम्भेन वृष्ट्यै वृष्टिं जिन्व,
प्रवायाह्नेऽहर्जिन्वा,—ऽनुवाय रात्र्यै रात्रीं जिन्वो,—शिजा वसुभ्यो वसून् जिन्व, प्रकेतेन रुद्रेभ्यो
रुद्रान् जिन्व, सुदितिनादित्येभ्य आदित्यान् जिन्व, तन्तुना प्रजाभ्यः प्रजा जिन्वौ,—जसा पि-
तृभ्यः पितॄन् जिन्व, पृतनाषाहा पशुभ्यः पशून् जिन्व, रेवतौषधीभ्या ओषधीर्जिन्वा,—ऽभि-
जिता युक्तग्राव्णेन्द्रायेन्द्रं जिन्वा,—ऽधिपतिना प्राणाय प्राणं जिन्व, धरुणेनापानायापानं जिन्व,
सꣳसर्पेण चक्षुषे चक्षुर्जिन्व, वयोधसाधीतायाधीतं जिन्व, त्रिवृता त्रिवृते त्रिवृज्जिन्व, प्रवृता
प्रवृते प्रवृज्जिन्व, सवृता सवृते सवृज्जिन्वा,—ऽनुवृतानुवृतेऽनुवृज्जिन्व, विरोहेण विरोहाय विरोहं
जिन्व, प्ररोहेण प्ररोहाय प्ररोहं जिन्व, सꣳरोहेण सꣳरोहाय सꣳरोहं जिन्वा,—ऽनूरोहेणानू-
रोहायानूरोहं जिन्व, वसुकेन वसुकाय वसुकं जिन्व, वैपश्रिया वैपश्रियै वैपश्रीं जिन्व, वे-
स्यष्ट्या वेस्यष्ट्यै वेस्यष्टिं जिन्वा,—ऽऽक्रान्त्याक्रान्त्या उत्क्रान्तिं जिन्वो,—त्क्रान्त्योत्क्रान्त्या २०
आक्रान्तिं जिन्व ॥८॥

राज्ञ्यसि, प्राची दिग्, वसवस्ते देवा अधिपतयो, ऽग्निर्हेतीनां प्रतिधर्ता, त्रिवृत्त्वा स्तोमः
पृथिव्याꣳ श्रयत्वा,—ज्यमुक्थमव्यथायै स्तभ्नोतु, रथन्तरꣳ साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्ष, ऋ-
षयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधर्ता चायमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे
सꣳविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु, विराडसि, दक्षिणा दिग्,
रुद्रास्ते देवा अधिपतय, इन्द्रो हेतीनां प्रतिधर्ता, पञ्चदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याꣳ श्रयतु,
प्रउगमुक्थमव्यथायै स्तभ्नोतु, बृहत्साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्ष, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो
मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधर्ता चायमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सꣳविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे
लोके यजमानं च सादयन्तु, सम्राडसि प्रतीची दिग्,—गादित्यास्ते देवा अधिपतयः, सोमो
हेतीनां प्रतिधर्ता, सप्तदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याꣳ श्रयतु, मरुत्वतीयमुक्थमव्यथायै स्तभ्नोतु,
वैरूपꣳ साम प्रतिष्ठित्या अन्तरिक्ष, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु,
विधर्ता चायमधिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सꣳविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च साद-
न्तु, स्वराडस्युदीची दिङ्, मरुतस्ते देवा अधिपतयो, वरुणो हेतीनां प्रतिधर्ते,—कविꣳशस्त्वा
स्तोमः पृथिव्याꣳ श्रयतु, निष्केवल्यमुक्थमव्यथायै स्तभ्नोतु, वैराजꣳ साम प्रतिष्ठित्या अ-
न्तरिक्ष, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधर्ता चायमधिपतिश्च,
ते त्वा सर्वे सꣳविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्त्वे,—धिपत्न्यस्यूर्ध्वा

[९] मै. ३,३,९। तै. ४,४,२। काठ. १७,८। कपि. २६,७। वा १५,१०-१४। काण्व. १६,१६—३०। मा श्री. ६,१,२।

दिग्, विश्वे ते देवा अधिपतयो, बृहस्पतिर्हेतीनां प्रतिधर्ता, त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ त्वा स्तोमौ
पृथिव्याꣳ श्रयताꣳ, वैश्वदेवाग्निमारुते उक्थे अव्यथायै स्तभ्नुताꣳ, शाक्वररैवते सामनी प्रति-
ष्ठित्या अन्तरिक्षा, ऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा प्रथन्तु, विधर्ता चायमम-
धिपतिश्च, ते त्वा सर्वे सꣳविदाना नाकस्य पृष्ठे स्वर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु ॥९॥ २१

अयं पुरो हरिकेशः सूर्यरश्मि,—स्तस्य रथकृत्स्नश्च रथौजाश्च सेनानीग्रामण्यौ, पुञ्जिकस्थला च
क्रतुस्थला चाप्सरसौ, यातुधाना हेती, रक्षाꣳसि प्रहेति,—स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु,
ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, ऽयं दक्षिणा विश्वकर्मा, तस्य रथस्वनश्च
रथेचित्रश्च सेनानीग्रामण्यौ, मेनका च सहजन्या चाप्सरसौ, दुद्क्ष्णवः पशवो हेतिः, पौ-
रुषेयो वधः प्रहेति,—स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां
जम्भे दध्मो, ऽयं पश्चा विश्वव्यचा,—स्तस्य रथप्रोतश्चासमरथश्च सेनानीग्रामण्या, आम्लोचन्ती
च प्रम्लोचन्ती चाप्सरसौ, व्याघ्रा हेतिः, सर्पाः प्रहेति,—स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृड-
न्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, ऽयमुत्तरात्सꣳयद्वसु,—स्तस्य सेनजिच्च
सुषेणश्च सेनानीग्रामण्यौ, विश्वाची च घृताची चाप्सरसा आपो हेति,—र्वातः प्रहेति,—स्तेभ्यो
नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, ऽयमुपर्यर्वाग्वसु-
सु,—स्तस्य तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च सेनानीग्रामण्या, उर्वशी च पूर्वचित्तिश्चाप्सरसा, अवस्फूर्जद्धे-
ति,—र्विद्युत्प्रहेति,—स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे
दध्मः ॥ १० ॥ २२

प्राच्या त्वा दिशा सादयाम्य,—ग्निना देवेन देवतया गायत्रेण छन्दसाग्नेः शिर उपदधामि,
गायत्रस्य छन्दसोऽग्नेः शीर्ष्णाग्नेः शिर उपदधामि, दक्षिणया त्वा दिशा सादयामी,—न्द्रेण
देवेन देवतया त्रैष्टुभेन छन्दसाग्नेः पक्षमुपदधामि, त्रैष्टुभस्य छन्दसोऽग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुपदधा-
मि, प्रतीच्या त्वा दिशा सादयामि, विश्वेभिर्देवेभिर्देवतया जागतेन छन्दसाग्नेः पुच्छमुपदधा-
मि, जागतस्य छन्दसोऽग्नेः पुच्छेनाग्नेः पुच्छमुपदधाम्यु,—दीच्या त्वा दिशा सादयामि, मित्रा-
वरुणाभ्यां देवाभ्यां देवतयानुष्टुभेन छन्दसाग्नेः पक्षमुपदधाम्या,—नुष्टुभस्य छन्दसोऽग्नेः पक्षेणाग्नेः
पक्षमुपदधाम्यू,—र्ध्वया त्वा दिशा सादयामि, बृहस्पतिना देवेन देवतया पाङ्क्तेन छन्दसाग्नेः
पृष्ठमुपदधामि, पाङ्क्तस्य छन्दसोऽग्नेः पृष्ठेनाग्नेः पृष्ठमुपदधामि ॥११॥ २३

---

[१०] मै. ३,३,१ । तै. ४,४,३ । काठ. १७,९ । कपि. २६,८ । वा १५,१५—१९,१६,६४—६६ । काण्व १६,
३१—४०,१७,६४। मा. श्रौ. ६,२,२। [ते नो मृडन्तु (०डतु)...दध्मः। अथर्व ३,२६,१—६,२७,१—६]
[११] मै ३,३,२ । मा श्रौ. ६,२,२।

मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतू, अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि ॥ २४

कल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामापा ओषधयः ।
कल्पन्तामग्नयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः ॥ २५
ये अग्नयः समनसोऽन्तरा द्यावापृथिवी ।
वासन्तिका ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्तु ॥ २६

शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मा ऋतू, नभश्च नभस्यश्च वार्षिका ऋतू, इषश्चोर्जश्च शारदा ऋतू, सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिका ऋतू, तपश्च तपस्यश्च शैशिरा ऋतू, अग्नेरन्तःश्लेषोऽसि ॥ २७

कल्पेतां द्यावापृथिवी कल्पन्तामापा ओषधयः ।
कल्पन्तामग्नयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रताः ॥ २८
ये अग्नयः समनसोऽन्तरा द्यावापृथिवी ।
शैशिरा ऋतू अभिकल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभिसंविशन्तु ॥१२॥ २९

पुरोवातसनिरस्य,—भ्रसनिरसि, विद्युत्सनिरसि, स्तनयित्नुसनिरसि, वृष्टिसनिरस्य,—ग्नेर्यान्यस्य,—ग्नेरग्नेर्यान्यसि, वायोर्यान्यसि, वायोर्वायोर्यान्यसि, देवानां यान्यसि, देवानां देवयान्यसि, विश्वेषां देवानां यान्यसि, विश्वेषां देवानां देवयान्यसि, सुंयान्यस्य,—न्तरिक्षसदस्यन्तरिक्षे सीदा,—ऽम्बा च बुला च नितत्नी च स्तनयन्ती चाभ्रयन्ती च मेघयन्ती च चुपुणीका, सलिलाय त्वा, सुंदीकाय त्वा, संतीकाय त्वा, केताय त्वा, सुकेताय त्वा, संकेताय त्वा, विवस्वते त्वा, दिवे त्वा ज्योतिष, आदित्येभ्यस्त्वा ॥ १३ ॥ ३०

उदपुरा नामास्यन्नेन विष्टा, तां त्वा ग्रैष्म्यात्मना पुरुपैर्गोभिरश्वैरायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, मनुष्यास्ते गोप्तारो, ऽग्निरधिपति,—स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदा,—ऽपराजिता नामासि, ब्रह्मणा विष्टा, तां त्वा ग्रैष्म्यात्मना पुरुपैर्गोभिरश्वैरायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, मरुतस्ते गोप्तारो, वायुरधिपति,—स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदा,—ऽधिद्यौर्नामास्य,—मृतेन विष्टा, तां त्वा ग्रैष्म्यात्मना पुरुपैर्गोभिर-

[१२] मै. ३,३,३ । तै. ४,४,११ । काठ. १७,१० । कपि. २६,९ । वा १३,२५,१४,६,१५—१६,२७,१५,५७। काण्व. १४,२६;१५,५,१६,३१;१६,७९ ।
[१३] तै. ४,४.६ । मा. श्रौ ६,२,२ ।
[१४] मै. ३,३,४ । तै ४,४,५,३,११,४,४,३,३ । काठ. १७,१० । कपि २६,९ । वा १५,६१-६५,१२,७,१०,२६; १३,१७-१९,२४,१४,१२,१४,१५,५८,६४,१७,२-३। काण्व १६,८३-८५,१३,८,११,७,१४,१७-१९,२४-२५; १५,१५-१६,१८,२-४ । मा. श्रौ. ६,६,२ ।

श्रैरायुषा वर्चसा प्रजया धनेन सन्या मेधया रय्या पोषेण, विश्वे ते देवा गोप्तारः, सूर्योऽधि-
पति,—स्तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, प्रजापतिष्ट्वा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे, भूरसि,
भूमिरसि, प्रथोऽसि, पृथि३व्यस्य,—दितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री, पृथि-
वीं यछ, पृथिवीं दृंह, पृथिवीं मा हिंसीः, पृथिव्या मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय
व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राया,—ऽग्निष्ट्वाभिपातु मह्या स्वस्त्या छर्दिषा शन्तमेन,
विश्वकर्मा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृ३ष्ठे, ऽन्तरिक्षं यछा,—ऽन्तरिक्षं दृंहा,—ऽन्तरिक्षं मा हिं-
सी,—रन्तरिक्षान्मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायोदानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय,
वायुष्ट्वाभिपातु मह्या स्वस्त्या छर्दिषा शन्तमेन, परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे व्यच-
स्वतीं प्रथस्वतीं भास्वतीं रश्मीवतीमा या दिवं भास्या पृथिवीमोर्३वन्तरिक्षं, दिवं
यछ, दिवं दृंह, दिवं मा हिंसी,—र्दिवो मा पाहि विश्वस्मै प्राणायापानाय व्यानायो-
दानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय, सूर्यस्त्वाभिपातु मह्या स्वस्त्या छर्दिषा शन्तमेन ॥ ३१

प्रोथदश्वो न यवसेऽविष्यन् यदा महः संवरणाद्व्यस्थात् ।
आदस्य वातो अनुवाति शोचिरध स्मा ते व्रजनं कृष्णमस्तु ॥ ३२

आयोष्ट्वा सदने सादयामि समुद्रस्योद्मन्नवतश्छायायां, नमः समुद्राय, नमः समुद्रस्य च-
क्षसे, सहस्रस्य मासि, सहस्रस्य प्रमासि, सहस्रस्य प्रतिमासि, सहस्रस्य संमासि,
सहस्रस्योन्मासि, साहस्रोऽसि, सहस्राय त्वे,—मा मे अग्न इष्टका धेनवः सन्त्वे,—का च शतं
च, शतं च सहस्रं च, सहस्रं चायुतं चा,—ऽयुतं च प्रयुतं च, प्रयुतं चायुतं चा,—ऽर्बुदं च
न्यर्बुदं च, समुद्रश्च मध्यं चा,—ऽन्तश्च परार्धश्चे,—मा मे अग्न इष्टका धेनवः सन्तु षष्टिः सहस्र-
मयुतमक्षीयमाणा, ऋतुष्ठाः स्थ ऋतावृधो घृतश्चुतो मधुश्चुता ऊर्जस्वतीः पयस्वतीः स्वधायिनीः
कुलायिनी,—स्ता मे अग्न इष्टका धेनवः सन्तु विराजो नाम कामदुघा अमुत्रामुष्मिंल्लोके ॥ १४ ॥
३३ [११८९]

॥ इति मध्यमकाण्डेऽष्टम प्रपाठक: ॥८॥

[वर्चसा प्रजया (च) धनेन । ऋ १.२३,२३, अथर्व १४,१,४८,१९ ३१ ७ । प्रोथदश्वो न०...मस्तु ।
ऋ ७,३ ०, सा १२७० सहस्रं च नियुत चार्बुदं च । ऋ. परि. ३३,७ (द्वि पा) ।

अथ नवमः प्रपाठकः ।

आ त्वा वहन्तु हरयः सुचेतसः श्वेतैरश्वैरिह केतुमद्भिः ।
वातजवैर्बलवद्भिर्मनोजवैरस्मिन् यज्ञे मम हव्याय शर्व ॥ १
देवानां च ऋषीणां चासुराणां च पूर्वजम् । महादेवꣳ सहस्राक्षꣳ शिवमावाहयाम्यहम् ॥ २
तत् पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ३
तद्गाङ्गौच्याय विद्महे गिरिसुताय धीमहि । तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥ ४
तत् कुमाराय विद्महे कार्त्तिकेयाय धीमहि । तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात् ॥ ५
तत् कराटाय विद्महे हस्तिमुखाय धीमहि । तन्नो दन्ती प्रचोदयात् ॥ ६
तच्चतुर्मुखाय विद्महे पद्मासनाय धीमहि । तन्नो ब्रह्मा प्रचोदयात् ॥ ७
तत् केशवाय विद्महे नारायणाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ ८
तद्भास्कराय विद्महे प्रभाकराय धीमहि । तन्नो भानुः प्रचोदयात् ॥ ९
तत् सोमराजाय विद्महे महाराजाय धीमहि । तन्नश्चन्द्रः प्रचोदयात् ॥ १०
तज्ज्वलनाय विद्महे वैश्वानराय धीमहि । तन्नो वह्निः प्रचोदयात् ॥ ११
तच्चयजपाय विद्महे महाजपाय धीमहि । तन्नो ध्यानः प्रचोदयात् ॥ १२
तत् परमात्माय विद्महे वैनतेयाय धीमहि । तन्नः सृष्टिः प्रचोदयात् ॥१॥ १३
नमस्ते रुद्र मन्यव उतो त इषवे नमः । नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः ॥ १४
या ते रुद्र शिवा तनूरघोरापापकाशिनी ।
तया नस्तनुवा शंतमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि ॥ १५
यामिषुं गिरिशन्त हस्ते बिभर्ष्यस्तवे ।
शिवां गिरित्र तां कुरु मा हिꣳसीः पुरुषं जगत् ॥ १६
शिवेन वचसा त्वा गिरिशाछा वदामसि ।
यथा नः सर्वा इज्जगः संगमे सुमना असत् ॥ १७
अध्यवोचदधिवक्ता प्रथमो दैव्यो भिषक् ।
अहीꣳश्च सर्वान् जम्भयन्त्सर्वाश्च यातुधान्योऽधराचीः परासुव ॥ १८

[१] काठ १७,११ । तै आ १०,६,५ । मा श्रौ ११,५ । [आ त्वा वहन्तु हरयो । ऋ १,१६,१ ।]
[२] तै ४,५,१ । काठ १७,११ । कपि २७,१ । वा १६,१-१४ । काण्व १७,१-१४ । मा श्रौ ६ २,४ । [यथा नः० . असत् । ऋ १०,१४१,४ अथर्व ३,२०,६ । अहीꣳश्च सर्वा० (अदृष्टान्स०) । ऋ १,१९१, ८, अथर्व ४,९,९]

*

असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमङ्गलः ।

ये चेमे अभितो रुद्रा दिक्षु श्रिताः सहस्रशोऽवैषाꣳ हेड ईमहे ॥ १९

असौ योऽवसर्पति नीलग्रीवो विलोहितः । उतैनं गोपा अदृश्रन्नुतैनमुदहार्यः ॥ २०

उतैनꣳ विश्वा भूतानि स दृष्टो मृडयातु नः ॥ २१

नमो नीलकपर्दाय सहस्राक्षाय मीढुषे । अथो ये अस्य सत्वान इदं तेभ्योऽकरं नमः॥ २२

नमस्त आयुधायानाततायं धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने ॥ २३

प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरार्त्न्योर्ज्याम् । याश्च ते हस्त इषवः परा ता भगवो वप ॥ २४

अवतत्य धनुष्ट्वꣳ सहस्राक्ष शतेषुधे । प्रशीर्य शल्यानां मुखꣳ शिवो नः सुमना भव॥ २५

विज्यं धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवं उत । अनेशन्नस्य या इषव आभुरस्य निषङ्गथिः॥२६

परि ते धन्वनो हेतिरस्मान् वृणक्तु विश्वतः। अथो य इषुधिस्तवारे अस्मिन्निधेहि तम्॥ २७

या ते हेतिर्मीढुष्टम शिवं बभूव ते धनुः । तयास्मान् विश्वतस्त्वमयक्ष्मया परिभुज॥२॥ २८

³नमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमो, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतये नमो, नमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानां पतये नमो, नमः शष्पिञ्जराय त्विषीमते पथीनां पतये नमो, नमो बभ्लुशाय व्याधिनेऽन्नस्य पतये नमो, नमो रुद्रायाततायिने क्षेत्रस्य पतये नमो, नमो भवस्य हेत्यै जगतस्पतये नमो, नमः सूतायाहन्त्याय वनानां पतये नमो, नमो रोहिताय स्थपतये वृक्षाणां पतये नमो, नमो मन्त्रिणे वाणिजाय, कक्षाणां पतये नमो, नमो भुवन्तये वारिवस्कृतायौ,—षधीनां पतये नमो, नमः सहमानाय निव्याधिन, आव्याधिनीनां पतये नमो, नम आक्रन्दयत उच्चैर्घोषाय सत्वानां पतये नमो, नमः कृत्स्नवीताय धावते पत्तीनां पतये नमो, नमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानां पतये नमो, नमो वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनां पतये नमो, नमो निचेरवे परिचरायाऽ—रण्यानां पतये नमो, नमो निषङ्गिण इषुधिमते तस्कराणां पतये नमो, नमः सृगाविभ्यो जिघाꣳसद्भ्यो मुष्णतां पतये नमो, नमोऽसिमद्भ्यो नक्तं चरद्भ्यः प्रकृन्तानां पतये नमो, नम उष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानां पतये नमो नमः ॥ ३ ॥ २९

⁴नम इषुकृद्भ्यो धनुष्कृद्भ्यश्च वो नमो, नमा इषुमद्भ्यो धन्वायिभ्यश्च वो नमो, नम आतन्वानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो, नम आयच्छद्भ्यो विसृजद्भ्यश्च वो नमो, नमोऽस्यद्भ्यो

[३] तै ४,५,२-३ । काठ १७,१२ । कपि. २७,२ । वा १६,१७-२१ । काण्व १७,१७-२१ ।

[४] तै ४,५,३-४ । काठ. १७,१३ । कपि २७,३ । वा १६,२२-२६ । काण्व १७,२२-२६ । मा श्रौ ६,१,४ ।

विध्यद्भ्यश्च वो नमो, नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमो, नमः शयानेभ्य आसीनेभ्यश्च
वो नमो, नमस्तिष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमो, नमः सभाभ्यः सभापतिभ्यश्च वो नमो,
नमोऽश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यश्च वो नमो, नम आव्याधिनीभ्यो विविध्यन्तीभ्यश्च वो नमो, नम
उगणाभ्यस्तृंहतीभ्यश्च वो नमो, नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो, नमो व्रातेभ्यो व्रात-
पतिभ्यश्च वो नमो, नमः कृच्छ्रेभ्यः कृच्छ्रपतिभ्यश्च वो नमो, नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च
वो नमो, नमः सेनाभ्यः सेनानीभ्यश्च वो नमो, नमो रथिभ्यो वरूथिभ्यश्च वो नमो,
नमः क्षत्तृभ्यः संग्रहीतृभ्यश्च वो नमो, नमो बृहद्भ्योऽर्भकेभ्यश्च वो नमो, नमो युवभ्य
आशीनेभ्यश्च वो नमो नमः ॥ ४ ॥ ३०

नमो ब्राह्मणेभ्यो राजन्येभ्यश्च वो नमो, नमः सूतेभ्यो विश्येभ्यश्च वो नमो, नमस्तक्ष-
भ्यो रथकारेभ्यश्च वो नमो, नमः कुलालेभ्यः कर्मारेभ्यश्च वो नमो, नमो निषादेभ्यः पुञ्जि-
ष्टेभ्यश्च वो नमो, नमः श्वनीभ्यो मृगयुभ्यश्च वो नमो, नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमो,
नमो भवाय च शर्वाय च, नमो रुद्राय च पशुपतये च, नमो व्युप्तकेशाय च कपर्दिने च,
नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च, नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च, नमो गिरिशाय च
शिपिविष्टाय च, नमो मीढुष्टराय चेषुमते च, नमो ह्रस्वाय च वामनाय च, नमो बृहते
च वर्षीयसे च, नमो वृद्धाय च सुवृध्वने च, नमोऽग्रीयाय च प्रथमाय च, नम आशवे
चाजिराय च, नमः शीभ्याय च शीघ्र्याय च, नम ऊर्म्याय चावस्वन्याय च, नमो द्वीप्या-
३१
य च स्रोतस्याय च ॥ ५ ॥

नम आशुषेणाय चाशुरथाय च, नमो बिल्मिने च कवचिने च, नमो वर्मिणे च वरूथिने
च, नमः शूराय चावभिन्दते च, नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च, नमो ज्यायसे च कनी-
यसे च, नमः पूर्वजाय चापरजाय च, नमो मध्यमाय चापगल्भाय च, नमो जघन्याय
च बुध्न्याय च, नमः सोभ्याय च प्रतिसराय च, नमो याम्याय च क्षेम्याय च, नमो
ऽवसान्याय च श्लोक्याय च, नम उर्वर्याय च खल्याय च, नमो वन्याय च कक्ष्याय च,
नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय च, नमः पथ्याय च सूत्याय च, नमो नाद्याय च वैशन्ताय
च, नमो नीप्याय च भिद्याय च, नमोऽवट्याय च कूप्याय च, नमः सूद्याय च
३२
सरस्याय च ॥ ६ ॥

---

[५] तै ४,५,४–५ । काठ १७,१३–१४ । कपि २७,३–४ । वा. १६,२७–३१ । काण्व. १७,२७–३१ ।
[६] तै. ४,५,६–७ । काठ १७,१४—१५ । कपि २७,४—५ । वा १६,३२—३५ । काण्व १७,३२—३५ ।

नमो दुन्दुभ्ये चाहननीयाय च, नमो धृष्णवे च प्रमृशाय च, नमो निषङ्गिणे चेषुधिमते च, नमस्तिग्मेषवे चायुधिने च, नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च, नमो मेध्याय च विद्युत्याय च, नमो वर्ष्याय चावर्ष्याय च, नमो वीध्रियाय चातप्याय च, नमो वान्याय च रेष्मण्याय च, नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय च, नमः सोमाय च रुद्राय च, नमस्ताम्राय चारुणाय च, नमः शङ्गवे च पशुपतये च, नम उग्राय च भीमाय च, नमो ऽग्रेवधाय च दूरेवधाय च, नमो हन्त्रे च हनीयसे च, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यो, नमस्ताराय, नमः शंभवे च मयोभवे च, नमः शंकराय च मयस्कराय च, नमः शिवाय च शिवतराय च ॥ ७ ॥ ३३

नमः शिखण्डिने च पुलस्तिने च, नमः किꣳशिलाय च क्षेणाय च, नम इरिण्याय च प्रपथ्याय च, नमो गृह्याय च गोष्ठ्याय च, नमो गेह्याय च तल्प्याय च, नमः कूल्याय च तीर्थ्याय च, नमः पार्याय चावार्याय च, नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च, नमः प्रवाह्याय च सिकत्याय च, नमः फेन्याय च शष्प्याय च, नमो नीविष्याय च ह्रद्याय च, नमः काट्याय च गह्वरेष्ठ्याय च, नमः शुष्प्याय च हरित्याय च, नमः पाꣳसव्याय च रजस्याय च, नमो लोप्याय चोलप्याय च, नम ऊर्म्याय च सूर्म्याय च, नमः पर्णाय च पर्णशदाय च, नमो ऽपगुरमाणाय चाभिघ्नते च, नम आखिदते च प्रखिदते च, नम आखिदाय च प्रखिदाय च ॥ ८ ॥ ३४

नमो गिरिकेभ्यो देवानाꣳ हृदयेभ्यो, नमो विचिन्वत्केभ्यो, नम आक्षिणकेभ्यो, नम आनृहतेभ्यः ॥ ३५

द्रापे अन्धसस्पते दरिद्र नीललोहित ।
एषां पुरुषाणामेषां प्रजानां मा भेर्मा रुङ् मो च नः किं चनाममत् ॥ ३६

इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः ।
यथा नः शमसद् द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥ ३७

या ते रुद्र शिवा तनूः शिवा विश्वाह भेषजी ।
शिवा रुतस्य भेषजी तया नो मृड जीवसे ॥ ३८

---

[७] तै. ४,५,७—८ । काठ १७,१५ । कपि २७,४—५ । वा १६,३५—४१ । काण्व १७,३५—४१ ।

[८] तै. ४,५,८—९ । काठ. १७.१५ । क्पि. २७,५ । वा. १६,४२—४३ । काण्व. १७,४२—४६ ।

[९] तै. ४,५,९—१० । काठ १७,१६ । कपि. २७,६ । वा १६.४६—६६ । काण्व १७,४६-६४ । मा. श्रौ. ६,२,४ ।
[मा भे (मे) मां०......मत् । अथर्व. ६,५७,१ । इमा रुद्राय०......तुरम् । ऋ. १,११४,१ ।]

परि णो रुद्रस्य हेतिर्वृणक्तु परि त्वेषस्य दुर्मतिरघायोः ।
अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृड ॥
मीढुष्टम शिवतम शिवो न एधि सुमना भव ।
अवतत्य धनुष्ट्वमक्रुद्धः सुमना भव । पिनाकं बिभ्रदागहि कृत्तिं वसाना उच्चर ॥ ४०
व्यक्रुड विलोहित नमस्ते अस्तु भगवः ।
यास्ते सहस्रं हेतयोऽन्याँ अस्मन्निवपन्तु ताः ॥ ४१
सहस्राणि सहस्रशो हेतयस्तव बाह्वोः । तासामीशानो मघवन् पराचीना मुखा कृधि ॥ ४२
असंख्याता सहस्राणि ये रुद्रा अधि भूम्याम् । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४३
ये अस्मिन् महत्यर्णवे अन्तरिक्षे भवा अधि। तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि॥ ४४
ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठा दिवं रुद्रा उपश्रिताः ।
तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४५
ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वा अधः क्षमाचराः ।
तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४६
ये वृक्षेषु शष्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताः ।
तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४७
ये भूतानामधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः। तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥४८
ये पथां पथिरक्षय ऐलबृदा यो युधः । तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ४९
ये तीर्थानि प्रचरन्ति सृकावन्तो निषङ्गिणः। तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ५०
ये अन्नेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबतो जनान्। तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि॥ ५१
ये एतावन्तो वा भूयांसो वा दिशो रुद्रा वितस्थिरे ।
तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि ॥ ५२

नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये दिवि येषां वर्षमिषवः,—तेभ्यो दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वा,—तेभ्यो नमो अस्तु ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये अन्तरिक्षे येषां वात इषवः,—तेभ्यो दश प्राचीर्दश

[परि णो रुद्रस्य० । ऋ २,३३,१४; अथर्व ४,२१,७ । ते नोऽवन्तु० , दध्म.। अथर्व ३,२७,१-६ ।]

दक्षिणा देश प्रतीचीर्दिशोदीचीर्दिशोर्ध्वा,—स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु, ते यं द्विष्मो
यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मो, नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्याꣳ येषामन्नमिषव,—स्तेभ्यो
दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वा,—स्तेभ्यो नमो अस्तु, ते नो मृडन्तु,
ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मः ॥ ९ ॥ ५३

अघोरेभ्यो अथ घोरेभ्यो अघोरघोरतरेभ्यश्च ।
सर्वतः शर्वशर्वेभ्यो नमस्ते रुद्र रूपेभ्यो नमः ॥ ५४
यः पथः समनुयाति स्वर्गं लोकं गामिव सुप्रणीतौ । तेन त्वं भगवान् याहि पथा ॥ ५५
इमे हिरण्यवर्णाः स्वꣳ योनिमाविशन्तौ ॥ ५६

गच्छ त्वं भगवान् पुनरागमनाय पुनर्दर्शनाय सहदेव्याय सहरूपाय सहगणाय सहपार्षदाय
यथाहुताय नमोनमाय नमःशिवाय नमस्ते अस्तु, मा मा हिꣳसीः ॥ आवाहितमावाहित,
नमस्कृत नमस्कृत, विसर्जितꣳ विसर्जित, पथं गच्छ पथं गच्छ, दिवं गच्छ दिवं गच्छ,
स्वर्गच्छ स्वर्गच्छ, ज्योतिर्गच्छ ज्योतिर्गच्छ नमस्ते अस्तु, मा मा हिꣳसीः ॥१०॥ ५७-५८
[११४०]

॥ इति मध्यमकाण्डे नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशमः प्रपाठकः ।

अश्मन्नूर्जं पर्वते शिश्रियाणामद्भ्य ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्योऽधि संभृताम् ।
तां न इषमूर्जं धत्त मरुतः सꣳरराणा, अश्मꣳस्ते क्षुं,—न्मयि त ऊ,—र्यं द्विष्मस्तं ते
शुगृच्छतु ॥ १
समुद्रस्य त्वावकयाग्ने परिव्ययामसि । पावको अस्मभ्यꣳ शिवो भव ॥ २
हिमस्य त्वा जरायुणाग्ने परिव्ययामसि । पावको अस्मभ्यꣳ शिवो भव ॥ ३
उप ज्मन्नुप वेतसेऽवतर नदीष्वा । अग्ने पित्तमपामसि मण्डूकि ताभिरागहि ।
सेमं नो यज्ञं पावकवर्णꣳ शिवं कृधि ॥ ४
अपामिदं न्ययनꣳ समुद्रस्य निवेशनम् ।
अन्याꣳस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यꣳ शिवो भव ॥ ५

---

[१०] तै आ १०,१९।
[१] मै. ३,३,५-६। तै ४,६,१। काठ १७,१७। कपि. २८,१। वा. १७,१,४-१५,११.८३;३६,२०। काण्व. १८, १,५—१५,११,८७,३६,२०। मा. श्रौ. ६,२,४। [हिमस्य त्वा०......परिव्ययामसि। ऋ परि. १०,१, अथर्व. ६,१०६,३। अपामिदं न्ययनꣳ...भव। ऋ. १०,१४२,७, अथर्व. ६,१०२,१; तै. सं. ४,६,१,३।]

अग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवः ॥ ६
पावकया यश्चितयन्त्या कृपा क्षामन् रुरुच उषसो न केतुना ।
आ यो घृणे न ततृषाणो अजरस्तूर्वन्न यामन्नेतशस्य नू रणे ॥ ७
नमस्ते हरसे शोचिषे नमस्ते अस्त्वर्चिषे नमः ।
अन्यांस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ ८
नृषदे वेण्, नृषदे वट्, अप्सुषदे वेड्, बर्हिषदे वेड्, वनसदे वट्, स्वर्विदे वट् ॥ ९
अन्नपतेऽन्नस्य नो देह्यनमीवस्य शुष्मिणः ।
प्र प्र दातारं तारिष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥ १०
ये देवा देवानां यज्ञिया यज्ञियानां संवत्सरीणमुप भागमासते ।
अहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन्त्स्वयं पिबन्तु मधुनो घृतस्य ॥ ११
ये देवा देवेभ्यो अधि देवत्वमायन् ये ब्रह्मणः पुरएतारो अस्य ।
येभ्यो न ऋते पवते धाम किं चन न ते दिवो न पृथिव्या अधि स्नुषु ॥ १२
प्राणदा अपानदा व्यानदा वर्चोदा वरिवोदाः ।
अन्यांस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥ १ ॥ १३
अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यत्रिणम् । अग्निर्नो वनते रयिम् ॥ १४
य इमा विश्वा भुवनानि जुह्वदृषिर्होता न्यसीदत् पिता नः ।
स आशिषा द्रविणमिच्छमानः प्रथमच्छदवराँ आविवेश ॥ १५
किं स्विद्वनं क उ स वृक्ष आसीद्यतो द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः ।
मनीषिणो मनसा पृच्छतेदु तद्यदध्यतिष्ठद्भुवनानि धारयन् ॥ १६
किं स्विदासीदधिष्ठानमारम्भणं कतमत्स्वित्कथासीत् ।
यतो भूमिं जनयन् विश्वकर्मा वि द्यामौर्णोन्महिना विश्वचक्षाः ॥ १७

[अग्ने पावक रोचिषा । ऋ. ५,२६,१; सा. १५११, तै सं. १,३,१४,८;५,५,३;४,६,१,२ । स नः पावक दीदिवः । ऋ. १,१२,१०; तै सं. १,३,१४,८;५,५,३;४,६,१,३ । पावकया यश्चित०... नू रणे (अजरः)। ऋ. ६,१५,५; तै. सं. ४,६,१,२]

[२] मै. ३,३,७ । तै. सं. ४,६,१—२ । काठ. १८,१—२ । कपि. २८,१ । वा ८,४५।१७,१६—२३। काण्व ८,२६-२८;१८.१६-२४ । मा श्रौ. ६,२,५ । [अग्निस्तिग्मेन०...रयिम्। ऋ ६,१६,२८; अथर्व. ८,३,२३, सा. २१, तै. सं. ४,६,१,५, । य इमा विश्वा०...विवेश । ऋ. १०,८१,१; तै. सं ४,६ २,१। किं स्विद्वनं०। ऋ १०, ८१,४; तै. सं. ४,६,२,५; तै. ब्रा. २,८,९,६ । किं स्विदासी०...चक्षाः। ऋ. १०,८१,२, तै. सं. ४,६,२,४]

यो विश्वचक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात् ।
सं बाहुभ्यामधमत्सं पतत्रैर्द्यावाभूमी जनयन् देव एकः ॥ १८
या ते धामानि परमाणि यावमा या मध्यमा विश्वकर्मन्नुतेमा ।
शिक्षा सखिभ्यो हविषा स्वधावः स्वयंꣳ यजस्व तन्वं जुषाणः ॥ १९
विश्वकर्मन् हविषा वर्धनेन त्रातारमिन्द्रमकृणोरवध्यम् ।
तस्मै विशः समनमन्त दैवीरयमुग्रो विहव्यो यथासत् ॥ २०
विश्वकर्मन् हविषा वावृधानः स्वयंꣳ यजस्व पृथिवीमुत द्याम् ।
मुह्यन्त्वन्ये अभितो जनास इहास्माकं मघवा सूरिरस्तु ॥ २१
वाचस्पतिꣳ विश्वकर्माणमूतये मनोयुजꣳ वाजे अद्या हुवेम ।
स नो नेदिष्ठा हवना जुजोष विश्वशंभूरवसे साधुकर्मा ॥ २ ॥ २२
चक्षुषः पिता मनसा हि धीरो घृतमेने अजनन्नम्नमाने ।
यदेदन्ता अददृहन्त पूर्वा आदिद् द्यावापृथिवी अप्रथेताम् ॥ २३
विश्वकर्मा विममे यो विहाया धाता विधाता परमोत संदृक् ।
तेषामिष्टानि समिषा मदन्ति यत्रा सप्तऋषीन् पर एकमाहुः ॥ २४
त आयजन्त द्रविणा समस्मिन्नृषयः पूर्वे जरितारो न भूना ।
असूर्ता सूर्ते रजसि निषत्ता ये भूतानि समकृण्वन्निमानि ॥ २५
यो नः पिता जनिता यो विधाता यो नः सतो अभ्या सज्जजान ।
यो देवानां नामधा एक एव तꣳ संप्रश्नं भुवना यन्त्यन्या ॥ २६
परो दिवः पर एना पृथिव्याः परो देवेभ्यो असुरꣳ यदस्ति ।
कꣳ स्विद्गर्भं प्रथमं दध्र आपो यत्र देवाः समगच्छन्त सर्वे ॥ २७

[यो विश्वचक्षुरुत (०तश्चक्षु०) एकः । ऋ १०,८१,३, अथर्व १३,२,२६; तै स ४,६,२,४, तै आ. १०, १,३ । या ते धामानि० जुषाणः (वृधानः)। ऋ १०,८१,५, तै स ४,६,२,५ । विश्वकर्मन् हविषा वावृधान ०। ऋ १०,८१,६, सा १५८९, तै स ४,६,२,६, नि १०,२७। वाचस्पतिं०...साधुकर्मा। ऋ. १०,८१,७ तै स ४,६,२,५]

[३] मै ४ ६,२ । काठ १८,२-३ । कपि २८,२ । वा १७२५-३१ । काण्व १८,२५—३१ । [चक्षुष पिता०... नाम् । ऋ १०,८२,१, तै स ४,६,२,४ । विश्वकर्मा विममे (०मना) एकमाहुः । ऋ १०,८२,२; तै स ४,६,२,१, नि १०,२६ । त आयजन्त० निमानि । ऋ १०,८२,४, तै, स ४,६,२,२, नि. ६,१५ । यो नः पिता० यन्त्यन्या । ऋ. १० ८२,३, अथर्व २,१ ३, तै सं ४,६,२,१, तै आ १०,१,४ । परो दिवः (दिवा)० सर्वे (पूर्वे) । ऋ १०,८२,५, तै सं ४,६,२,२]

तमिद्गर्भं प्रथमं दध्र आपो यत्र देवाः समपश्यन्त विश्वे ।
अजस्य नाभावध्येकमर्पितं यस्मिन् विश्वा भुवनाधि तस्थुः ॥ २८
विश्वकर्मा चेदजनिष्ट देव आदिद्गन्धर्वो अभवद् द्वितीयः ।
तृतीयः पिता जनितौषधीनामपां गर्भं व्यदधुः पुरुत्रा ॥ २९
न तं विदाथ य इमा जजानान्यद्युष्माकमन्तरं बभूव ।
नीहारेण प्रावृता जल्प्या चासुतृप उक्थशासश्चरन्ति ॥ ३ ॥ ३०
उदेनमुत्तरं नयाग्ने घृतेनाहुत । समेनं वर्चसा सृज प्रजया च बहुं कृधि ॥ ३१
इन्द्रेमं प्रतरं नय सजातानामसद्वशी । रायस्पोषेण संसृज देवेभ्यो भागदा असत् ॥ ३२
यस्य कुर्मो गृहे हविस्तमग्ने वर्धया त्वम् । तस्मै देवा अधिब्रुवन्नयं च ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३३
आशुः शिशानो वृषभो न युध्मो घनाघनः क्षोभणश्चर्षणीनाम् ।
संक्रन्दनोऽनिमिष एकवीरः शतं सेना अजयत्साकमिन्द्रः ॥ ३४
संक्रन्दनेनानिमिषेण जिष्णुना युत्कारेण दुश्च्यवनेन धृष्णुना ।
तदिन्द्रेण जयत तत्सहध्वं युधो नर इषुहस्तेन वृष्णा ॥ ३५
स इषुहस्तैः स निषङ्गिभिर्वशी संस्रष्टा स युध इन्द्रो गणेन ।
संसृष्टजित्सोमपा बाहुशर्ध्यूर्ध्वधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता ॥ ३६
बृहस्पते परि दीया रथेन रक्षोहामित्रां अपबाधमानः ।
प्रभञ्जन्त्सेनाः प्रमृणो युधा जयन्नस्माकमेध्यविता रथानाम् ॥ ३७
अभि गोत्राणि सहसा गाहमान आदायो वीरः शतमन्युरिन्द्रः ।
दुश्च्यवनः पृतनाषाडयुध्योऽस्माकं सेना अवतु प्र युत्सु ॥ ३८

[तमिद्गर्भं० . तस्थुः । ऋ १०,८२,६, तै. स ४,६,२,२ । न तं० . चरन्ति । ऋ १०,८२,७ तै स ४,६,२,२, नि १४,१०]

[४] मै २,१,८ । तै ४,६,३-४ । काठ १८,३,५ । कपि २८,३,५ । मा १७,५०-५२,३३-४१,४३ । काण्व १८, ५०-५२,३३-४१,४३ । मा श्रौ ६,२,५ । [उदेनमुत्तर (रां) . कृधि । अथर्व ६,५,१ । इन्द्रेमं० . असत् । अथर्व ६,५,२ । यस्य कुर्मो० । ऋ १०,१७३,३ अथर्व ६,५,३ ८७,३ । तस्मै देवा (सोमो)० . ब्रह्मणस्पतिः । ऋ १०,१७३,३; अथर्व ६,८७,३,५,३, तै ब्रा २,४,२,९ । आशुः शिशानो० । ऋ १०,१०३,१, सा १८४९, अथर्व १९,१३,२, तै स ४,६,४,१, नि १,१५ । संक्रन्दनेना० . धृष्णा । ऋ १०,१०३,२, सा १८५०, अथर्व १९,१३,३ तै स ४,६,४,१ । स इषुहस्तै० .. रस्ता । ऋ १०,१०३,३, सा १८५१, अथर्व १९,१३,४, तै स. ४,६,४,१ । बृहस्पते परि० .. रथानाम् । ऋ १०,१०३,४, सा १८५२, अथर्व १९,१३,८, तै स ४,६,४,१ । अभि गोत्राणि० . युत्सु । ऋ. १०, १०३,७, सा १८५५, अथर्व १९,१३,७, तै स ४,६,४,२]

बलविज्ञायः स्थविरः प्रवीरः सहस्वान् वाजी सहमान उग्रः ।
अभिवीरो अभिसत्वा सहोजिज्जैत्रमिन्द्र रथमातिष्ठ गोवित् ॥ ३९
गोत्रभिदं गोविदं वज्रबाहुं जयन्तमज्म प्रमृणन्तमोजसा ।
इमं सजाता अनुवीरयध्वमिन्द्रं सखायो अनु संरभध्वम् ॥ ४०
इन्द्र एषां नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुर एतु सोमः ।
देवसेनानामभिभञ्जतीनां जयन्तीनां मरुतो यन्तु मध्ये ॥ ४१
इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आदित्यानां मरुतां शर्ध उग्रम् ।
महामनसां भुवनच्यवानां घोषो देवानां जयतामुदस्थात् ॥ ४२
अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेष्वस्माकं या इषवस्ता जयन्तु ।
अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्त्वस्मानु देवा अवता भरेष्वा ॥ ४ ॥ ४३

उदु त्वा ॥ ४४

पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरपामतिं दुर्मतिं बाधमानाः ।
रायस्पोषे यज्ञपतिमाभजन्ती रायस्पोषे अधि यज्ञो अस्थात् ॥ ४५
समिद्धे अग्ना अधि मामहान उक्थपत्र ईड्यो गृभीतः ।
तप्तं घर्मं परिगृह्यायजन्तोर्जा यद्यज्ञमशमन्त देवाः ॥ ४६
दैव्याय धात्रे देष्ट्रे देवश्रीः श्रीमनाः शतपात् । परिगृह्य यज्ञमायन् ॥ ४७
हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तात् सविता ज्योतिरुदयं अजस्रम् ।
तस्य पूषा प्रसवे याति विद्वान्त्संपश्यन् विश्वा भुवनानि गोपाः ॥ ४८
देवा देवेभ्यो अध्वर्यन्तो अस्थुर्वीतं शमित्रा शमितं यजध्यै ॥ ४९
तुरीयो यज्ञो यत्र हव्यमेति ततो वाका आशिषो नो जुषन्ताम् ॥ ५०

[बलविज्ञाय० गोवित् (गोविदन्) । ऋ. १०,१०३,५, सा १८५३, अथर्व ८,५,२, १९,१३,५; तै स ४,६,४,२ । गोत्रभिद० रभध्वम् । ऋ १० १०३ ६, सा १८५४, अथर्व ६ ९७,३,१९,१३,६, तै स ४,६,४,२ । इन्द्र एषां (आसां) नेता०.. मध्ये । ऋ १०,१०३,८, सा १८५६, अथर्व १९,१३,९. तै. स ४,६ ४,३ । इन्द्रस्य वृष्णो०. मुदस्थात् । ऋ १०,१०३,९, सा १८५७, अथर्व १९,१३,१०; तै स ४,६ ४,३ । अस्माकमिन्द्र० . भरेष्वा (हवेषु)]

[५] मै ३,३,८ । तै ४,६,३ । काठ १८,३ । कपि २८,३,५ । वा १७,५३-६३,२,१५,१२,३२,५६,१३,५८,१४,१०,१५,६१,७७,३१ । शत ९,२,३,१०,१२,३०,५७,१६,८१, मा श्रौ. ६,२,५ । [हरिकेशः सूर्यरश्मिः (सूर्यरश्मिर्हरि०).. गोपाः । ऋ १०,१३९ १, तै स. ४,६,३,३]

इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्त्समुद्रव्यचसं गिरः ।
रथीतमꣳ रथीनां वाजानाꣳ सत्पतिं पतिम् ॥ ५१
विमान एष दिवो मध्य आस्त आपप्रिवान् रोदसी अन्तरिक्षम् ।
स विश्वाचीरभिचष्टे घृताचीरन्तरा पूर्वमपरं च केतुम् ॥ ५२
उक्षा समुद्रे अरुणः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुराविवेश ।
मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा विचक्रमे रजसस्पात्यन्तौ ॥ ५३
सुम्नहूर्यज्ञ आ च वक्षद्यक्षदग्निर्देवो देवाꣳ आ च वक्षत् ।
देवहूर्यज्ञ आ च वक्षद्यक्षदग्निर्देवो देवाꣳ आ च वक्षत् ॥ ५४
वाजस्य मा प्रसवेनेति द्वे ॥ ५ ॥ ५५
क्रमध्वमग्निना नाकमुख्यꣳ हस्तेषु बिभ्रतः । ५६
दिवः पृष्ठꣳ स्वर्गत्वा मिश्रा देवेभिराध्वम् ॥ ५७
प्राचीमनु ॥
अग्ने प्रेहि प्रथमो देवायतां चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानाम् ।
इयक्षमाणा भृगुभिः सह स्वर्यन्तु यजमानाः स्वस्ति ॥ ५८
पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुहमन्तरिक्षाद्दिवमारुहम् ।
दिवो नाकस्य पृष्ठात्स्वर्ज्योतिरगामहम् ॥ ५९
स्वर्यन्तो नापेक्षन्ता आ द्याꣳ रोहन्ति रोदसी । ६०
यज्ञं ये विश्वतोधारꣳ सुविद्वाꣳसो वितेनिरे ॥ ६१
नक्तोषासा,—ऽग्ने सहस्राक्ष ॥
सुपर्णोऽसि गरुत्मान् पृष्ठे पृथिव्याः सीद ।
भासान्तरिक्षमापृण ज्योतिषा दिवमुत्तभान तेजसा दिश उद्दृꣳह ॥ ६२

[इन्द्रं विश्वा०... पतिम् । ऋ १,११,१; सा ३४३,८२७, तै. सं. ४,६,३ ४, तै. आ. २,७,१५,५ । विमान (नृचक्षा) एष०...केतुम् । ऋ. १०,१३९,२; तै. सं ४,६,१,३ । उक्षा समुद्रे (समुद्रो)०...स्यन्तौ । ऋ. ५,४७,३; तै. सं. ४,६,३.३]

[६] मै. ३,३,९ । तै. ४.६,५ । काठ १८,४ । कपि २८,४ । वा. १७,६५-७९,१२,१ । कण्व. १८,६५-७८;१३,० । मा. श्रौ. ६,२,५ । [क्रमध्वमग्निना०...राध्वम् । अथर्व. ४,१४,१ । अग्ने प्रेहि०...स्वस्ति । अथर्व. ४,१४,५ । पृथिव्या अहमुदन्त०... महम् । अथर्व ४.१४,३ । स्वर्यन्तो नापेक्षन्ता०— वितेनिरे । अथर्व ४,१४,४ । अथर्व. ४,१४,५ । नक्तोषासा समनसा०। ऋ १,९६,५; तै. सं ४,१,१०,४।६,५,२,७,११,१]

आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादग्ने स्वं योनिमासीद साध्या ।
अस्मिन्त्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदत ॥ ६३
तां सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाहं वृणे सुमतिं विश्वजन्याम् ।
यामस्य कण्वो अदुहत् प्रपीनां सहस्रधारां पयसा महीं गाम् ॥ ६४
विधेम ते परमे जन्मन्नग्ने विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे ।
यस्माद्योनेरुदारिथा यजा तं प्र त्वे समिद्धे जुहुरे हवींषि ॥ ६५
प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्म्या यविष्ठ । तां शश्वन्त उपयन्ति वाजाः॥६६
अग्ने तमद्य, सस्ते अग्ने ॥ ६७
चित्तिं जुहोमि मनसा यथा देवा इहागमन् । वीतिहोत्रा ऋतावृधः ॥ ६८
समुद्रस्य वो वयुनस्य पत्मन् जुहोमि विश्वकर्मणे । विश्वाहादाम्यं हविः ॥६॥ ६९
[१३०९]

॥ इति मध्यमकाण्डे दशमः प्रपाठकः ॥ १० ॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च, सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्मांश्च, सत्यश्च ऋतपाश्चात्यंहाः,
ऋतजिच्च सत्यजिच्च, सेनजिच्च सुषेणश्चा,—ऽन्तिमित्रश्च दूरेऽमित्रश्च, गणः ऋतश्च सत्यश्च,
ध्रुवश्च धरुणश्च, धर्ता च विधर्ता च विधारयः, ईदृङ् चैतादृङ् च, सदृङ् च प्रतिसदृङ् च,
मितश्च संमितश्च सभरा, ईदृक्षास एतादृक्षास ऊ षु णः, सदृक्षासः प्रतिसदृक्षास एतन,
मितासश्च संमितासो न ऊतये सभरसो मरुतो यज्ञे अस्मिं,—न्निन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानो,
यथेन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानोऽभवन्नेवमिमं यजमानं दैवीश्च विशो मानुषीश्चानुवर्त्मानो
भवन्तु ॥ १ ॥ १
वाजश्च मे प्रसवश्च मे, प्रयतिश्च मे प्रसृतिश्च मे, धीतिश्च मे क्रतुश्च मे, स्वरश्च मे

[तां सवितुर्वरेण्य०... गाम् । अथर्व. ७,१५,१ । विधेम ते परमे०...हवींषि । ऋ. २,९,३; तै. सं. ४,६,५,४ । प्रेद्धो अग्ने०. वाजाः । ऋ. ७,१,३; सा. १३७५; तै. सं. ४,६,५,४ । अग्ने तमद्य (०याश्वं) ०...ओहैः । ऋ. ४,१०,१; सा. ४३४,१७३३; तै. सं. ४,४,४,७]
[१] तै. ४,६,५ । काठ. १८,६ । कपि २८,६ । वा. १७,८०–८४,८६ । काण्व. १८,८०–८४,८६ । मा. श्रौ. ६,२,५ ।
[२] मै. ३,४,१ । तै. ४,७,१-२ । काठ. १८,७ । कपि. २८,७ । वा. १८,१-४ । काण्व. १९,१३–१६ । मा. श्रौ. ६,२,५ ।

श्लोकश्च मे, श्रावश्च मे श्रुतिश्च मे, ज्योतिश्च मे स्वश्च मे, प्राणश्च मेऽपानश्च मे, व्यानश्च मेऽसुश्च
मे, चित्तं च म आधीतं च मे, वाक् च मे मनश्च मे, चक्षुश्च मे श्रोत्रं च मे, दक्षश्च मे
बलं च म, ओजश्च मे सहश्च म, आयुश्च मे जरा च म, आत्मा च मे तनूश्च मे, शर्म
च मे वर्म च मे, ऽङ्गानि च मेऽस्थानि च मे, परूꣳषि च मे शरीराणि च मे,
ज्यैष्ठ्यं च म आधिपत्यं च मे, मन्युश्च मे भामश्च मे, ऽमश्च मेऽम्भश्च मे, जेमा च मे
महिमा च मे, वरिमा च मे प्रथिमा च मे, वर्ष्मा च मे द्राघ्मा च मे, वृद्धं च मे वृद्धिश्च
मे ॥ २ ॥ २

सत्यं च मे श्रद्धा च मे, जगच्च मे धनं च मे, वशश्च मे त्विषिश्च मे, क्रीडा च मे मोदश्च
मे, सूक्तं च मे सुकृतं च मे, जातं च मे जनिष्यमाणं च मे, वित्तं च मे वेद्यं च मे,
भूतं च मे भव्यं च म, ऋद्धं च म ऋद्धिश्च मे, सुगं च मे सुपथं च मे, क्लृप्तं च मे
क्लृप्तिश्च मे, मतिश्च मे सुमतिश्च मे, शं च मे मयश्च मे, प्रियं च मेऽनुकामश्च मे,
कामश्च मे सौमनसश्च मे, भगश्च मे द्रविणं च मे, भद्रं च मे श्रेयश्च मे, वसीयश्च मे यशश्च
म, ऋतं च मेऽमृतं च मे, ऽयक्ष्मं च मेऽनामयच्च मे, जीवातुश्च मे दीर्घायुत्वं च मे,
ऽनमित्रं च मेऽभयं च मे, सुगं च मे शयनं च मे, सूषा च मे सुदिनं च मे ॥ ३ ॥ ३

यन्ता च मे धर्ता च मे, क्षेमश्च मे धृतिश्च मे, विश्वं च मे महश्च मे, संविच्च मे ज्ञात्रं
च मे, सूश्च मे प्रसूश्च मे, सीरं च मे लयश्च म, ऋतं च मेऽमृतं च मे, पयश्च मे रसश्च
मे, घृतं च मे मधु च मे, सग्धिश्च मे सपीतिश्च मे, कृषिश्च मे वृष्टिश्च मे, जैत्रं च म औद्भिद्यं
च मे, रयिश्च मे रायश्च मे, पुष्टं च मे पुष्टिश्च मे, विभु च मे प्रभु च मे, पूर्णं च मे
पूर्णतरं च मे, कुयवं च मेऽक्षितिश्च मे, ऽन्नं च मेऽक्षुच्च मे, व्रीहयश्च मे यवाश्च मे,
माषाश्च मे तिलाश्च मे, मुद्गाश्च मे खल्वाश्च मे, गोधूमाश्च मे मसुराश्च मे, प्रियंगवश्च मे ऽणवश्च
मे, श्यामाकाश्च मे नीवाराश्च मे ॥ ४ ॥ ४

ऽश्मा च मे मृत्तिका च मे, गिरयश्च मे पर्वताश्च मे, सिकताश्च मे वनस्पतयश्च मे, हिरण्यं च मेऽयश्च मे,
सीसं च मे त्रपु च मे, श्यामं च मे लोहितायसं च मे, ऽग्निश्च म

… कण्व १९,१७-१८,२०,२१।
[३] तै. ४,७,२-३। काठ १८,८-९। कपि २८,८-९। मा. १८,७,९,१०,१२। कण्व १९,१९,२१,२३-२४।
[४] तै ४,७,३-४। काठ १८,९। कपि २८,८-९। मा १८,१३-२१। कण्व. १९,२५-३१।
[५] तै ४,७,५-८। काठ. १८,१०-११। कपि २८,१०-११। मा १८,१३-२१। कण्व. १९,२५-३१।

ओषश्च मा, ओषधयश्च मे वीरुधश्च मे, कृष्टपच्याश्च मेऽकृष्टपच्याश्च मे, ग्राम्याश्च मे पशव
आरण्याश्च यज्ञेन कल्पन्ताᳪ, वित्तं च मे वित्तिश्च मे, भूतं च मे भूतिश्च मे, ऽर्थश्च मा एम
च म, इत्या च मे गतिश्च मे, कर्म च मे शक्तिश्च मे, वसु च मे वसतिश्च मे, ऽग्निश्च
मा इन्द्रश्च मे, सोमश्च मा इन्द्रश्च मे, सविता च मा इन्द्रश्च मे, सरस्वती च मा इन्द्रश्च
मे, पूषा च मा इन्द्रश्च मे, ऽदितिश्च मा इन्द्रश्च मे, धाता च मा इन्द्रश्च मे, त्वष्टा च मा
इन्द्रश्च मे, मित्रश्च मा इन्द्रश्च मे, वरुणश्च मा इन्द्रश्च मे, विष्णुश्च मा इन्द्रश्च मे, बृहस्पतिश्च
मा इन्द्रश्च मे, वसवश्च मा इन्द्रश्च मे, रुद्राश्च मा इन्द्रश्च म, आदित्याश्च मा इन्द्रश्च मे,
मरुतश्च मा इन्द्रश्च मे, पृथिवी च मा इन्द्रश्च मे, ऽन्तरिक्षं च मा इन्द्रश्च मे; द्यौश्च मा
इन्द्रश्च मे, नक्षत्राणि च मा इन्द्रश्च मे, समा च मा इन्द्रश्च मे, कृपिश्च मा इन्द्रश्च मे,
वृष्टिश्च मा इन्द्रश्च मे, दिशश्च मा इन्द्रश्च मे, विश्वे च मे देवा इन्द्रश्च मे, ऽᳪशुश्च मे रश्मि-
श्च मे, ऽधिपतिश्च मेऽदाभ्यश्च म, उपाᳪशुश्च मेऽन्तर्यामश्च म, ऐन्द्रवायवश्च मे मैत्रावरुण-
श्च म, आश्विनश्च मे प्रतिप्रस्थानश्च मे, शुक्रश्च मे मन्थी च म, आग्रायणश्च मे वैश्वदेवश्च
म, ऐन्द्राग्नश्च मे क्षुल्लकवैश्वदेवश्च मे, ध्रुवश्च मे वैश्वानरश्च मे, मरुत्वतीयाश्च मे निष्केव-
ल्यश्च मे, सावित्रश्च मे सारस्वतश्च मे, पात्नीवतश्च मे हारियोजनश्च मे, स्रुचश्च मे
चमसाश्च मे, वायव्यानि च मे द्रोणकलशश्च मे, ऽधिषवणे च मे ग्रावाणश्च मे, पूतभृच्च मे
ऽपूतभृच्च मे, बर्हिश्च मे वेदिश्च मे, ऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च मे ॥ ५ ॥ ५
अग्निश्च घर्मश्चा,—ऽर्कश्च सूर्यश्च, प्राणश्चाश्वमेधश्चा,—ऽदितिश्च पृथिवी च, दितिश्च द्यौश्च,
शक्करीरङ्गुलयो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ता,—मृतुश्च व्रतं च, सᳪवत्सरश्च तपश्चा,—ऽहोरात्रे
ऊर्वष्ठीवे बृहद्रथन्तरे च मे यज्ञेन कल्पेता,—मेका च तिस्रश्चा त्रयस्त्रिᳪशत,—श्चतस्रश्चाष्टौ चाष्टा-
चत्वारिᳪशत,—स्त्र्यविश्च त्र्यवी च, दित्यवाट् च दित्यौही च, पञ्चाविश्च पञ्चावी च, त्रिव-
त्सश्च त्रिवत्सा च, तुर्यवाट् च तुर्यौही च, पष्ठवाट् च पष्ठौही चो,—क्षा च वशा च,
ऋषभश्च वेहच्च, धेनुश्चानड्वाᳪश्च, स्तोमश्च यजुश्चा, ऋक् च साम च, दीक्षा च
तपश्च, बृहच्च रथन्तरं चा,—पधयो वनस्पतयो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्ता,—मन्नाय त्वा,
वाजाय त्वा, वाजजित्यायै त्वे,—पे त्वो,—र्जे त्वा, रय्यै त्वा, पोषाय त्वा ॥६॥ ६
[११९५]

॥ इति मध्यमकाण्डे एकादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥

---

[६] तै. ३,४,२ । तै ४,७,९—११ । काठ. १८,११—१२ । कपि. २८,११,२९,१ । वा. १८,११—२९;१,१, १४, २२ । काण्व. १९,३४—१९,४१,४३,१५,२४,१,१। मा. श्रौ. ६,२,५ । [बृहच्च रथन्तरं (च)। अथर्व. ८,१०,६]

अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

विश्वे नो अद्य मरुतो विश्व ऊती विश्वे भवन्त्वग्नयः समिद्धाः ।
विश्वे नो देवा अवसागमन्निह विश्वमस्तु द्रविणं वाजो अस्मे ॥ १
वाजो मे सप्त प्रदिशश्चतस्रो वा परावतः । वाजो मा विश्वैर्देवैर्धनसाता इहावतु ॥ २
वाजः पुरस्तादुत मध्यतो नो वाजो देवानृतुभिः कल्पयाति ।
वाजस्य हि प्रसवे नन्नमीति विश्वा आशा वाजपतिर्भवेयम् ॥ ३
वाजो मे अद्य प्रसुवाति दानं वाजो देवान् हविषा वर्धयाति ।
वाजो हि मा सर्ववीरं चकार सर्वा आशा वाजपतिर्जयेयम् ॥ ४
सं मा सृजामि पयसा पृथिव्याः सं मा सृजाम्यद्भिरोषधीभिः ।
सोऽहं वाजं सनेयमग्ने ॥ ५
पयः पृथिव्यां पय ओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयो धाः ।
पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम् ॥ १ ॥ ६

ऋताषाडृतधामाग्निर्गन्धर्व,—स्तस्यौषधयोऽप्सरसो मुदा नाम, स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु,
ता न इदं ब्रह्म क्षत्रं पान्तु, तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वट्, संहितो विश्वसामा
सूर्यो गन्धर्व,—स्तस्य मरीचयोऽप्सरस आयुवो नाम, सुषुम्णः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्व,—स्त-
स्य नक्षत्राण्यप्सरसो बेकुरयो नाम,—इषिरो विश्वव्यचा वातो गन्धर्व,—स्तस्यापोऽप्सरसा ऊर्जो
नाम, भुजीः सुपर्णो यज्ञो गन्धर्व,—स्तस्य दक्षिणा अप्सरसा एष्टयो नाम, बृहस्पतिर्विश्वकर्म-
न्द्रो गन्धर्व,—स्तस्य मरुतोऽप्सरसा ओजो नाम, प्रजापतिः परमेष्ठी मनो गन्धर्व,—स्तस्य
ऋक्सामान्यप्सरसः स्तवा नाम,—ऽमृडयो दूरेहेतिर्मृत्युर्गन्धर्व,—स्तस्य प्रजा अप्सरसो भीरवो
नाम, स नो भुवनस्य पते यस्य त उपरि गृहा विराट्पतेऽस्मै ब्रह्मणेऽस्मै क्षत्राय महि शर्म
यच्छ, यस्य ते विश्वा आशा अप्सरसः प्लीया नाम स न इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु, ता न इदं ब्रह्म
क्षत्रं पान्तु, तस्मै स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वट् ॥ २ ॥ ७

समुद्रोऽसि नभस्वानार्द्रदानुः, शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा,—ऽवस्युरसि दुवस्वान्, शंभू-
र्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा, मारुतोऽसि मरुतां गणः, शंभूर्मयोभूरभि मा वाहि स्वाहा,

---

[१] मै ३,४,३ । तै. ४,७,१२ । काठ १८,१३ । कपि २९,१ । वा १८,३१-३६,३३,५२ । काण्व २०,२-७,३१,५० । मा श्रौ. ६,२,५ । [विश्वे (नो) अद्य मरुतो० अस्मे । ऋ १०,३५,१३, तै. सं ४,७,१२,१]

[२] तै ३,४,७ । काठ १८,१४ । कपि २९,३ । वा १८,३८-४४ । काण्व २०,८-१४ । मा श्रौ ६,२,५ ।

सजूरब्दा आयवभिः, सजूरुषा आरुणीभिः, सजोषा अश्विना दꣳसोभिः, सजूः सूर
एतशेन, सजूर्वैश्वानर इडया घृतेन स्वाहा ॥ ८

अग्निꣳ युनज्मि शवसा घृतेन दिव्यꣳ सुपर्णं वयसं बृहन्तम् ।
तेन वयं पतेम ब्रध्नस्य विष्टपꣳ स्वो रुहाणा अधि नाक उत्तमे ॥ ९
इमौ ते पक्षावजरौ पतत्रिणौ याभ्याꣳ रक्षाꣳस्यपहꣳस्यग्ने ।
ताभ्याꣳ वयं पतेम सुकृतामु लोकꣳ यत्रा ऋषयो जग्मुः प्रथमा ये पुराणाः ॥ १०
इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः ।
महान्त्सधस्थे ध्रुव आ निषत्तो नमस्ते अस्तु मा मा हिꣳसीः ॥ ११
दिवो मूर्धासि नाभिः पृथिव्या ऊर्गपामोषधीनाम् ।
विश्वायुः शर्म सप्रथा नमस्पथे विश्वस्य मूर्धन्नधितिष्ठसि श्रितः ॥ १२
समुद्रे ते हृदयमन्तरायुरपो दत्तोदधिं भिन्त ।
दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्यावत ॥ १३
वि ते मुञ्चामि रशनाꣳ वि रश्मीन् वि योक्त्राणि परिचर्तनानि ।
धत्तादस्मभ्यं द्रविणेह भद्रं प्र मा ब्रूताद्भागदां देवतासु ॥ १४
इष्टो यज्ञो भृगुभिर्द्रविणोदा यतिभिराशीर्दा वसुभिः ।
इष्टो अग्निराहुतः पिपर्तु न इष्टꣳ हविः स्वगेदं देवेभ्यो नमः ॥ ३ ॥ १५
येना ऋषयस्तपसा सत्रमासतेन्धाना अग्निꣳ स्वराभरन्तः ।
यमाहुर्मनवः स्तीर्णबर्हिषं तस्मिन्नहं निदधे नाके अग्निम् ॥ १६
तं पत्नीभिरनुगच्छेम देवाः पुत्रैर्भ्रातृभिरुत वा हिरण्यैः ।
नाकं गृभ्णानाः सुकृतस्य लोके तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥ १७
आ वाचो मध्यमरुहद्भुरण्युरयमग्निः सत्पतिश्चेकितानः ।
पृष्ठे पृथिव्या निहितो दविद्युतदधस्पदं कृणुताꣳ ये पृतन्यवः ॥ १८
अयमग्निर्वीरतमो वयोधाः सहस्रियो ज्योततामप्रयुछन् ।

---

[३] मै ३,४,४-५। तै ४,७,१२-१३। काठ १८,१४,१५,१८। कपि. २९,३-४। वा १८,४५,१२,७४,१८,५१-५७। काण्व २०,१५,१३,७१,२०,२१-२७। मा श्रौ ६,२,५-६। [वि ते मुञ्चामि०.. देवतासु। अथर्व. ७,७८,१-२]

विभ्राजमानः सलिलस्य मध्या उप प्रयाहि दिव्यानि धामन् ॥ १९
अग्ने च्यवस्व समनु प्रयाह्याविष्पथो देवयानान् कृणुष्व ।
इदमिदᳪ सुकृतमारभस्व यत्रा ऋषयो जग्मुः प्रथमा ये पुराणाः ॥ २०
संप्रच्यवध्वमुप संप्रयाताविष्पथो देवयानान् कृणुध्वम् ।
एभिः सुकृतैरनुगछेम देवा यत्र नः पूर्वे पितरः परेताः ॥ २१
उद्बुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृह्येनमिष्टापूर्ते सᳪसृजेथामयं च ।
पुनः कृण्वन्तः पितरो युवानोऽन्वाताᳪसुस्त्वयि तन्तुमेतम् ॥ २२
येन वहसि सहस्रᳪ येनाग्ने सर्ववेदसम् । तेनेमᳪ यज्ञं नो वह स्वर्देवेषु गन्तवे ॥ २३
अयं ते ॥ ४ ॥ २४
समास्त्वाग्न ऋतवो वर्धयन्तु सᳪवत्सरा ऋषयो यानि सत्या ।
सं दिव्येन दीदिहि रोचनेन विश्वा आभाहि प्रदिशश्चतस्रः ॥ २५
सं चेध्यस्वाग्ने प्र च बोधयैनमुच्च तिष्ठ महते सौभगाय ।
मा च रिषदुपसत्ता ते अग्ने ब्रह्माणस्ते यशसः सन्तु मान्ये ॥ २६
त्वामग्ने वृणते ब्राह्मणा इमे शिवो अग्ने सᳪवरणे भवा नः ।
सपत्नहाग्ने अभिमातिजिद्भव स्वे गये जागृह्यप्रयुच्छन् ॥ २७
इहैवाग्ने अधिधारया रयिं मा त्वा निक्रन् पूर्वचितो निकारिणः ।
क्षत्रमग्ने सुयममस्तु तुभ्यमुपसत्ता वर्धतां ते अनिष्टृतः ॥ २८
क्षत्रेणाग्ने स्वेन सᳪरभस्व मित्रेणाग्ने मित्रधेये यतस्व ।
सजातानां मध्यमेष्ठेयाय राज्ञामग्ने विहव्यो दीदिहीह ॥ २९
अति निहो अति स्रिधो अत्यचित्तिमति निर्ऋतिमद्य ।
विश्वा ह्यग्ने दुरिता तर त्वमथास्मभ्यᳪ सहवीरᳪ रयिं दाः ॥ ३०

---

[४] तै ४,७,१३ । काठ १८,१८ । कपि २९,६ । वा १५,४९-५६,१८,६१-६७,३,१४,१७,५७ । श०ब्रा ९,५,१,४३,७१-७८,२०,३१-३७,३,२०,१३,५३ । मा श्रौ ६,२,६ । [येन वहासि०.. गन्तवे । आपं. ९,५,१७ । अयं तेऽ० ऋ ३,२९,१०, अथर्व. ३,२०,१, तै. स. १,५,५,२,४,२,४,३७,१३,५, ते ब्रा १,२,१ १६,२,५,८,८]

[५] मै. ३,४,६ । तै. ४,१,७ । काठ १८,१६ । कपि २९,४ । वा २७,१—१०,२०,२१,२५,१४,३८,२४ । शत २९,१—१०,२२,६,२५,४७,३८,२४ । [समास्त्वाग्न० । अथर्व. २,६,१ । सं चेध्यस्वाग्ने० मान्ये । अथर्व २,६,२ । त्वामग्ने वृणते० प्रयुच्छन् । अथर्व २,६,३ । इहैवाग्ने अधि० .... अनिष्टृत. । अथर्व ७,८२,३ । क्षत्रेणाग्ने स्वाय० दीदिहीह । अथर्व २,६,४ । अति निहो०...दाः । अथर्व २,६,५]

*

अनाधृष्यो जातवेदा अनिष्टृतो विराडग्ने क्षत्रभृद्दीदिहीह ।
विश्वा अमीवाः प्रमुञ्चन्मानुषाणाꣳ शिवेभिरद्य परिपाहि नो वृधे ॥ २१

बृहस्पते सवितर्वर्धयैनꣳ संꣳशितं चित्संतरꣳ संꣳशिशाधि ।
वर्धयैनं महते सौभगाय विश्वे चैनमनुमदन्तु देवाः ॥ २२

अमुत्रभूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः ।
प्रत्यूहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानामग्ने भिषजा शचीभिः ॥ २३

उद्वयं तमसस्परि ज्योतिः पश्यन्त उत्तरम् ।
देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥ ५ ॥ २४

ऊर्ध्वा अस्य समिधो भवन्त्यूर्ध्वा शुक्रा शोचींꣳष्यग्नेः ।
द्युमत्तमा सुप्रतीकस्य सूनोः ॥ २५

तनूनपादसुरो विश्ववेदा देवो देवेभ्यो देवयानान् पथो अनक्तु मध्वा घृतेन ।
मध्वा यज्ञं नक्षति प्रीणानः ॥ २६

नराशꣳसो अग्निः सुकृद्देवः सविता विश्ववारः । अच्छायमेति शवसा घृतेन ॥ २७

ईडानो वह्निर्नमसाग्निꣳ स्रुचो अध्वरेषु प्रयत्सु । स यक्षदस्य महिमानमग्नेः ॥ २८

स ईं मन्द्रा सुप्रयसा स्तरीमन् । बर्हिषे मित्रमहाः । वसुश्रेष्ठो वसुधातमश्च ॥ २९

द्वारो देवीरन्वस्य विश्वा व्रता ददन्ते अग्नेः । उरुव्यचसो धाम्ना पत्यमानाः ॥ ४०

अस्य योषणे दिव्ये न योना उषासानक्ता । इमꣳ यज्ञमवतामध्वरं नः ॥ ४१

दैव्या होतारा ऊर्ध्वमिममध्वरं नोऽग्नेर्जिह्वामभिगृणीतम् । कृणुतं नः स्विष्टम् ॥ ४२

[अनाधृष्यो जातवेदा० वृधे । अथर्व ७,८४,१ । शिवेभिरद्य०...वृधे । ऋ ६,७१,३ । बृहस्पते सवित० . देवाः। अथर्व ७,१६,१ । अमुत्रभूया०...शचीभि । अथर्व ७,५३,१ । उद्वयन्तमसस्परि०... । ऋ. १,५०,१०, अथर्व ७,५३,७, तै सं ४,१,७,४, तै ब्रा २,४,४,९,६,६,४, तै आ. ६,३,२]

[६] मै ३,१,६ । तै ४,१,८ । काठ १८,१७ । कपि २९,५ । वा १७, ११-२० । काण्व २९,११-२० । [ऊर्ध्वा अस्य० . सूनोः । अथर्व ५,२७,१ । तनूनपादसुरो०.. घृतेन । अथर्व ५,२७,१-२ । मध्वा यज्ञं०.. । अथर्व ५,२७,३ । नराशंसो अग्नि०—घृतेन । अथर्व ५,२७,३-४ । ईडानो वह्नि०—मखेः । अथर्व ५,२७,४-५ । स ईं (सरी) मन्द्रा०—वसुधातम(:) श्च । अथर्व ५,२७,६ । द्वारो देवी०—पत्यमानाः (ते) । अथर्व ५,२७,७-८ । आ सुष्वयन्ती यजते उपाके । ऋ १०,११०,६, अथर्व ५,२७,८,११,६, तै ब्रा ३,६,३,३ । नि ८,११ । तै अस्य०—नः । अथर्व ५,२७,८ । दैव्या (देवा) होतारा०स्विष्टम् । अथर्व ५,२७,९]

तिस्रो देवीर्बर्हिरिदꣳ स्योनमिडा सरस्वती मही । भारती गृणाना ॥ ४३
तन्नस्तुरीपमद्भुतं पुरुक्षु त्वष्टः सुवीर्यम् । रायस्पोषꣳ विष्य नाभिमस्मे ॥ ४४
वनस्पतेऽवसृजा रराणस्त्मना देवेभ्यः । अग्निर्हव्यꣳ शमिता सूदयाति ॥ ४५
अग्ने स्वाहा कृणुहि जातवेद इन्द्राय देवेभ्यः। विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम् ॥ ६ ॥ ४६
[१३६१]

॥ इति मध्यमकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः ।

समन्या यन्त्युपयन्त्यन्याः समानमूर्वं नद्यः पृणन्ति ।
तमु शुचिꣳ शुचयो दीदिवाꣳसमपां नपातं परितस्थुरापः ॥ १
हिरण्यवर्णः स हिरण्यसंदृगपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।
हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै ॥ २
हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः ।
अग्निꣳ या गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शꣳ स्योना भवन्तु ॥ ३
यासाꣳ राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यन् जनानाम् ।
मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता न आपः शꣳ स्योना भवन्तु ॥ ४
यासां देवा दिवि कृण्वन्ति भक्षꣳ या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।
याः पृथिवीं पयसोन्दन्ति शुक्रास्ता न आपः शꣳ स्योना भवन्तु ॥ ५
शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापः शिवया तन्वोपस्पृशत त्वचं मे ।
सर्वाꣳ अग्नीꣳरप्सुषदो हुवे मयि वर्चो बलमोजो निधत्त ॥ ६
यददः संप्रयतीरहावनदता हते ।

[तिस्रो देवी०—गृणाना । अथर्व ५,२७,९ । तन्नस्तुरी०—मस्मे । अथर्व ५,२७,१० । वनस्पतेऽव०... सूदयाति (स्वदयतु)। अथर्व ५,२७,११ । अग्ने स्वाहा०—जुषन्ताम् । अथर्व ५,२७,१२]

[१] तै ५,६,१ । काठ ३९१ । वा ११,५०-५२,३६,१४-१६,४,१२,१७,५४३। काण्व १२,५१-५३,३६,१४-१६ ४,१८,२३,५,५४ । मा श्रौ ६,१,६ । [समन्या यन्त्युप० तस्थुराप । ऋ २,३५,३, सा ६०७, तै स २,५,१२,१ । हिरण्यवर्णः (०रूपः) स०.. मस्मै । ऋ २,३५,१०, नि ३,१६ । हिरण्यवर्णाः शुचय० भवन्तु । अथर्व १,३३,१ । यासाꣳ राजा वरुणो० । ऋ ७,४९,३ अथर्व १,३३,२,४ । तै स ५,६,१,१ । यासां देवा दिवि० भवन्तु । अथर्व १,३३,३ । शिवेन मा चक्षुषा० । १,३३,४ । मधुश्चुत (घृतश्चुतः) शुचयो० । ऋ. ७,४९,३ अथर्व १,३३,४ । यदद० संप्रयती०. सिन्धव । अथर्व ३,१३,१]

तस्मादा नद्यो नाम स्थ ता वो नामानि सिन्धवः ॥ ७
संप्रच्युता वरुणेन यच्च् शीभ᳘ समवल्गत ।
तदाप्नोदिन्द्रो वो यतीस्तस्मादापो अनुष्ठन ॥ ८
अपकाम᳘ स्यन्दमाना अवीवरत वो हि कम् ।
इन्द्रो वः शक्तिभिर्देवीस्तस्माद्वार्नाम वो हितम् ॥ ९
एको वो देवो अप्यतिष्ठत् स्यन्दमाना यथावशम् ।
उदानिषुर्महीरिति तस्मादुदकमुच्यते ॥ १०
आदित्पश्याम्युत वा शृणोम्या मा घोषो गछति वान्नासाम् ।
तीव्रो रसो मधुपृचामरंगम आ मा प्राणेन सह वर्चसागन् ॥ ११
आपो देवीर्घृतमिन्वा उ आपो अग्नीषोमौ बिभ्रत्यापा इत्ताः ।
मन्ये भेजानो अमृतस्य तर्हि हिरण्यवर्णा अतृप᳘ यदा वः ॥ १२

आपो हि ष्ठेति तिस्रः ॥ दिवि श्रयस्वा,—ऽन्तरिक्षे यतस्व, पृथिव्याः संभव, भ्राजं गछ ॥ १ ॥ १३–१४

तपो योनिरसि, विश्वाभिस्त्वा धीभिरछिद्राभ्युपदधाम्यृ,—त᳘ योनिः, सत्य᳘ योनि,—र्मन्म योनिः, सत्र᳘ योनिः, पृथिवी योनि,—रन्तरिक्ष᳘ योनि,—र्द्यौर्योनि,—र्दिशो योनिः ॥ २ ॥ १५

प्राणादपान᳘ संतन्व,—पानाद्व्यान᳘ संतनु, व्यानाच्चक्षुः संतनु, चक्षुषः श्रोत्र᳘ संतनु, श्रोत्रात् पृथिवी᳘ संतनु, पृथिव्या अन्तरिक्ष᳘ सतन्व,—न्तरिक्षाद्दिव᳘ संतनु, दिवो दिशः संतनु, दिग्भ्यः स्वर्गं लोकमनुसंतनु ॥ ३ ॥ १६

[सम्प्रच्युता (यत्प्रेषिता)० अनुष्ठन । अथर्व ३,१३,१ । अपकाम᳘ स्यन्दमाना० हितम् । अथर्व. ३,१३,३ । एको वो देवो० मुच्यते । अथर्व ३,१३,४ । आदित्पश्याम्युत० ..साम् । अथर्व ३,१३,६ (प्र च) । तीव्रो रसो०. सागन् (गमेत्) । अथर्व ३,१३,५ (द्वि च) । आपो देवी (भद्रा) घृत ० इत्ताः । अथर्व ३,१३,५ (प्र च) । मन्ये भेजानो०... यदा वः । अथर्व ३,१३,६ (द्वि च) । आपो हि ष्ठा० चक्षसे । ऋ. १०,९,१, स. १८३७, अथर्व १,५,१, तै ४,१,५,१,५,६,१,४,७,४,१९,४, तै आ ४,४२,४ १०,१,११, नि ९ २७। यो व शिव०.. मातरः । ऋ १०,९,२, सा १८३८; अथर्व १,५,२, तै स ४,१,५,१;७,४,१९,४, तै आ ४,४२,४,१०,१,११ । तस्मा अरंगमाम० यथाचनः । ऋ १०,९,३, सा १८३९ अथर्व १,५,३, तै स ४,१,५,१,५,६,१,४,७४,१९,४, तै आ ४,४२,४,१०,१,११]

[१] मै ३,२,६ । काठ ३९,७ ।

[३] तै आ १,५,७ । काठ ३९,८ ।

ऋचा त्वा छन्दसा सादयामि, वषट्कारेण त्वा छन्दसा सादयामि, हिंकारेण त्वा छन्दसा
सादयामि, प्रस्तावेन त्वा छन्दसा सादयाम्यु,—द्गीथेन त्वा छन्दसा सादयामि, प्रतिहारेण
त्वा छन्दसा सादयामि, स्तुतेन त्वा छन्दसा सादयामि, निधनेन त्वा छन्दसा साद- १७
यामि ॥ ४ ॥

दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यम् । यजिष्ठमृञ्जसे गिरा ॥ १८
अगन्म महा नमसा यविष्ठं यो दीदाय समिद्धः स्वे दुरोणे ।
चित्रभानुं रोदसी अन्तरुर्वी स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यञ्चम् ॥ १९
अयमिह ॥ २०
दधन्वे वा यदीमनु वोचद् ब्रह्माणि वेरु तत्। परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभुवत्॥२१
ओमे सुश्चन्द्र विश्पते दर्वी श्रीणीष आसनि ।
उतो न उत्पुपूर्या उक्थेषु शवसस्पत इषं स्तोतृभ्य आभर ॥ ५ ॥ २२
इन्द्रो दधीचो अस्थभिर्वृत्राण्यप्रतिष्कुतः । जघान नवतीर्नव ॥ २३
अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यम् । इत्था चन्द्रमसो गृहे ॥ २४
इच्छन्नश्वस्य यच्छिरः पर्वतेष्वपश्रितम् । अविन्दच्छर्यणावति ॥ २५
इन्द्रमिद्गाथिनो बृहदिन्द्रमर्केभिरर्किणः । इन्द्रं वाणीरनूषत ॥ २६
इन्द्रो दीर्घाय चक्षस आ सूर्यं रोहयद्दिवि । वि गोभिरद्रिमैरयत् ॥ २७
इन्द्र इद्धर्योः सचा संमिश्ल आ वचोयुजा । इन्द्रो वज्री हिरण्ययः ॥ २८
इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च । उग्र उग्राभिरूतिभिः ॥ २९

---

[५] तै ब्रा ३,११,६,३, तै स ३,३,३,३,२,७,१२,७, ४,४,४,६, २,१३,७,८। काठ १०,१५,३९ १३। क ३ १५, [दूतं या विश्व० गिरा । ऋ ४,८,१, सा ११। अगन्म १५,२६,३३,६। काण्व ३,११,१६,४७,३२,६। महा नमसा० प्रत्यञ्चम्। ऋ ७,१२ १, सा १३०४, तै ब्रा ३,११,६,७। अयमिह० । ऋ ४,७,१, तै स १,५,५ १। दधन्वे वा० भुवत्। ऋ २,५,३, सा ९४। ओमे (उभे) सुश्चन्द्र० आभर। ऋ ५,६,९, सा १०१४]

[६] काठ ३९,१०। तै ब्रा १,५,८,१-२। [इन्द्रो दधीचो०. नव। ऋ १,८४,१३। सा १७९ ९१३ अथर्व २०,४१,१। अत्राह गोरमन्वत० गृहे। ऋ १,८४,१५, सा १४७,९१५, अथर्व २० ४१,३, नि ४,२५। इच्छन्नश्वस्य० वति। ऋ १,८४,१४ सा ९१४, अथर्व २०,४१,२। इन्द्रमिद्गाथिनो० नूषत। ऋ १,७,१, सा १९८,७९६ अथर्व २०,३८,४ ४७ ४;७०,७, तै स १६ ११,२; नि ७ २। इन्द्रो दीर्घाय० रयत्। ऋ १,७,३, स ७९९, अथर्व २०,३८६ ४७,६,७०,९। इन्द्रा (इन्द्र) इद्धर्यो० । ऋ १,७,२ सा ५९७,७९७, अथर्व २०,३८,५ ४७,५,७०,८। इन्द्र वाजेषु० रूतिभिः। ऋ १,७,४, सा ५९८-७९८, अथर्व २०,७०,१०]

तमिन्द्रं वाजयामसि मुहे वृत्राय हन्तवे । स वृषा वृषभो भुवत् ॥ ३०

इन्द्रः स दामने कृत ओजिष्ठः स बले हितः । द्युम्नी श्लोकी स सोम्यः ॥ ३१

गिरा वज्रो न संभृतः सबलो अनपच्युतः । ववक्ष उग्रो अस्तृतः ॥ ६ ॥ ३२

अयमग्निः सहस्रिणो, ऽग्निर्मूर्धा, त्वामग्ने पुष्करादधि ॥ ३३

अबोध्यग्निः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुषासम् ।
यह्वा इव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्रते नाकमच्छ ॥ ३४

अवोचाम कवये मेध्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे ।
गविष्ठिरो नमसा स्तोममग्नौ दिवीव रुक्ममुरुव्यञ्चमश्रेत् ॥ ३५

अबोधि होता यजथाय देवानूर्ध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरस्थात् ।
समिद्धस्य रुशददर्शि पाजो महान् देवस्तमसो निरमोचि ॥ ३६

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे ।
घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमद्विभाति भरतेभ्यः शुचिः ॥ ३७

त्वामग्ने अङ्गिरसो गुहा हितमन्वविन्दञ्छिश्रियाणं वनेवने ।
स जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमङ्गिरः ॥ ३८

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।
त्वां गिरः सिन्धुमिवावनीर्महीरापृणन्ति शवसा वर्धयन्ति च ॥ ३९

संसमिद्युवसे वृषन्नग्ने विश्वान्यर्य आ । इडस्पदे समिध्यसे स नो वसून्याभर ॥ ४०

[तमिन्द्रं वाजयामसि०...भुवत् । ऋ ८,९३,७; सा. ११९,१०११, अथर्व २०,४७,१;१३७,१२; तै. ब्रा. २,४,१,३ । इन्द्रः स दामने० ..सोम्यः । ऋ ८,९३,८, सा १०१२, अथर्व. २०,४७,२;१३७,१३ । गिरा वज्रो न०...अस्तृतः । ऋ ८,९३,९; सा. १००४; अथर्व २०,४७,३;१३७,१४]

[७] तै ४,४,४,१,८,११,३ । कठ ३९,१४; (२,१५;११,१०); वा १५,२०-२२,२४—२५,२७-२८,३०-३१, ४१-४२,३,१०,१३,१४;११,३०,३६,७। काण्व ३,१८;१४,१४,११,३०,१६,४१-४३,४६,४८-४९,५१,५३,६३-६४;३६,७। [अयमग्निः सहस्रिणो०...। ऋ. ८,७५,४; तै. सं २,६,११,१,४,४,४,१ । अग्निर्मूर्धा दिवः०। ऋ ८,४४,१६; सा २७,१५३२, तै सं १,५,५,१,४,४,१,१; तै. ब्रा. ३,५,७,१ । त्वामग्ने पुष्करादधि० । ऋ. ६,१६,१३, सा ९, तै सं ३,५,११,३;४,१,३,२;४,४,१ । अबोध्यग्निः समिधा०. .मच्छ (०रच्छ)। ऋ ५, १,१; सा ७३,१७४६, अथर्व १३,२,४६; तै. सं. ४,४,४,१ । अवोचाम कवये०...। ऋ ५,१,१२; तै. सं ४, ४,४,२ । अबोधि होता०...मोचि । ऋ. ५,१,२, सा १७४७, नि. ६,१३ । जनस्य गोपा०... शुचिः । ऋ ५,११,१, सा ९०७, तै. सं ४,४,४,२ । त्वामग्ने अङ्गिरसो०... मङ्गिरः । ऋ. ५,११,६; सा ९०८; तै सं. ४,४,४,२ । तुभ्येदमग्ने०... । ऋ. ५,११,५ । संसमिद्युवसे० भर । ऋ. १०,१९१,१; अथर्व. ६,६३,४; तै सं २,६,११,४;४,४,४,४]

अग्निं᳚ वः पूर्व्यं गिरा देवमीडे वसूनाम्। सपर्यन्तः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेत्रसाधसम्॥ ४१
त्वां चित्रश्रवस्तम हवन्ते विक्षु जन्तवः। शोचिष्केशं पुरुप्रियाग्ने हव्याय वोढवे॥ ४२
आ ते अग्न इधीमहि द्युमन्तं देवाजरम्।
यद्ध स्या ते पनीयसी समिद्दीदयति द्यवीषं᳚ स्तोतृभ्य आभर॥ ४३
अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं᳚ यं᳚ यन्ति धेनवः।
अस्तमर्वन्त आशवोऽस्तं नित्यासो वाजिन इषं᳚ स्तोतृभ्य आभर॥ ४४
सो अग्निर्यो वसुर्गृणे सं᳚ यमायन्ति धेनवः।
समर्वन्तो रघुद्रुवः सं᳚ सुजातासः सूरय इषं᳚ स्तोतृभ्य आभर॥ ७॥ ४५
एना वो अग्निं नमसोर्जो नपातमाहुवे। प्रियं चेतिष्ठमरतिं᳚ स्वध्वरं᳚ विश्वस्य दूतममृतम्॥ ४६
त्वमग्ने गृहपतिस्त्वं᳚ होता नो अध्वरे। त्वं पोता विश्ववार प्रचेता यक्षि वेषि च वार्यम्॥४७
देवो वो द्रविणोदाः पूर्णां᳚ विवष्ट्यासिचम्। उद्वा सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिद्वो देव ओहते॥ ४८
अग्ने वाजस्य गोमत ईशानः सहसो यहो। अस्मे धेहि जातवेदो महि श्रवः॥ ४९
स इधानो वसुः कविरग्निरीडेन्यो गिरा। रेवदस्मभ्यं पुर्वणीक दीदिहि॥ ५०
क्षपो राजन्नुत त्मनाग्ने वस्तोरुतोषसः। स तिग्मजम्भ रक्षसो दह प्रति॥ ५१
अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं᳚ हृदिस्पृशम्। ऋध्यामा त ओहैः॥ ५२
अधा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः। रथीर्ऋतस्य बृहतो बभूथ॥ ५३

[अग्निं᳚ व पूर्व्यं गिरा० । ऋ ८,३१,१४, तै स १,८,२२,३। त्वां चित्रश्रवस्तम० वोढवे। १,४५,६, तै स ४,४,४,३। आ ते अग्न० आभर। ऋ ५,६,४, सा ४१९,१०२१, अथर्व १८,४,८८, तै सं ४,४,४,६। अग्निं त मन्ये० आभर। ऋ ५,६,१, सा ४२५,१७३७। सो अग्निर्यो० आभर। ऋ ५,६,२, सा १७३९। स्तोतृभ्या (०भ्य) आभर। ऋ ५,६,१,२,९,८,१३,१९; सा १५८६]

[८] तै. ४,४,४। काठ ३९,१५। वा १५,३१-३३,३५-३७,४४-४५,४७,१०,२४;१२,१४;४,२५,३,२५,१५,४८; २५ ४७। काण्व १६ ५४-५५,५७-५९,६६-६७,६९;११,३४;१३,१५ ४,३४,३,३३,१६,७०,२७,४५। [एना वो अग्निं० मृतम्। ऋ ७,१६,१, सा ४५,७४३, तै स ४,४,४,४, नि ३,११। त्वमग्ने गृहपति० वार्यम्। ऋ ७,१६,५ सा ६१। अग्ने वाजस्य गोमता (तः)०। ऋ १,७९ ४, सा ९९,१५६१, तै स ४,४,४,५। स इधानो० दीदिहि। ऋ. १,७९,५, सा १५६२, तै स ४,४,४,५। क्षपो राजन्नुत० प्रति। ऋ १,७९,६, सा १५६३, तै स ४,४,४,५। अग्ने तमद्याश्वं०...ओहैः। ऋ ४,१०,१, सा. ४३४,१७७७, तै. सं. ४,४,४,७। अधा ह्यग्ने०...बभूथ। ऋ ४,१०,२, सा १७७८, तै स. ४,४,४,७]

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणन्तोऽग्ने दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्तु शुष्मैः ॥ ५४
अग्निꣳ होतारं मन्ये दास्वन्तꣳ वसुꣳ सूनुꣳ सहसो जातवेदसꣳ विप्रं न जातवेदसम् ।
य ऊर्ध्वया स्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा । घृतस्य विभ्राष्टिमनु शुक्रशोचिषः ॥ ५५
आजुह्वानस्य सर्पिषः ॥ हꣳसः शुचिष,—दुभि त्वं देवꣳ सवितार,—मग्ने त्वं नो अन्तमः ॥
अधा ह्यग्ने, एवा ह्यग्ने ॥ ८ ॥ ५६-५८
आयाहि सुषुमा हि ता इन्द्र सोमं पिबा इमम् । एदं बर्हिः सदो मम ॥ ५९
आ त्वा ब्रह्मयुजा हरी वहतामिन्द्र केशिना । उप ब्रह्माणि नः शृणु ॥ ६०
ब्रह्माणस्त्वा वयंꣳ युजा सोमपामिन्द्र सोमिनः । सुतावन्तो हवामहे ॥ ६१
अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।
ईशानमस्य जगतः स्वर्दृशमीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥ ६२
न त्वावाँ अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।
अश्वायन्तो मघवन्निन्द्र वाजिनो गव्यन्तस्त्वा हवामहे ॥ ६३
त्वामिद्धि हवामहे साता वाजस्य कारवः । त्वांꣳ वृत्रेष्विन्द्र सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥ ६४
स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया महः स्तवानो अद्रिवः ।
गामश्वꣳ रथ्यमिन्द्र संकिर सत्रा वाजं न जिग्युषे ॥ ६५
कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ ६६

[आभिष्टे अद्य०...शुष्मैः॥ ऋ. ४,१०,४, तै. सं. ४,४ ४,७। अग्निꣳहोतारं मन्ये०...सर्पिषः ऋ. १,१२७, १; सा. ४६५ १८१३; अथर्व २०,६७,३; तै सं. ४,४,४,८; नि. ६,८। हꣳसः शुचिषद्०। ऋ. ४,४०,५; तै. सं. १,८ १५,२;४.२,१,५; तै. आ. १०,१०.२। अभि त्वं देव०। अथर्व ७.१४,१। अग्ने त्वं नो अन्तमः०। ऋ. ५ २४,१; सा. ४४८,११०७, तै. सं. १,५.६,२;४,४,४,८। अधा ह्यग्ने०। ऋ. ५,१६,४]
[९] मै ४.१२,४-५,४.९,२७, तै. २,४,१४,२-३,४.२,११.२,४,४,१२,५। तै. आ ४,४.२,३,। काठ. ३९,११। मा. २७ ३५-४०,४४,३६.४-६। काण्व. २९.४०-४८.३६,४-६। मा. श्रौ. ६,२,३। [आयाहि सुषुमा०...। ऋ ८,१७,१, सा १९१ ६६६, अथर्व. २०,३,१.३८,१,४७.७। आ त्वा ब्रह्मयुजा०...शृणु। ऋ. ८,१७,२, सा ६६७ अथर्व २०.३,२;३८,२,४७.८। ब्रह्माणस्त्वा वय०... महे। ऋ. ८,१७,३; सा. ६६८, अथर्व. २०.३,३,३८,३,४७,९। अभि त्वा शूर०...तस्थुषः। ऋ,७,३२,२२, सा. २३३,६८०; अथर्व. २०,१२१,१; तै. सं. २,४,१४ २। न त्वावं (त्वावाँ) अन्यो०...महे। ऋ. ७,३२.२३; सा. ६८१; अथर्व. २०.१२१,२। त्वामिद्धि हवामहे०... स्वर्वतः। ऋ. ६,४६,१; सा. २३४.८०९; अथर्व. २०,९८,१; तै. सं. २,४,१४.३। स त्वं नश्चित्र०...जिग्युषे। ऋ. ६,४६,२; सा. ८१०; अथर्व. २०,९८,२। कया नश्चित्र०...वृता। ऋ. ४,३१ १; सा. १६९,६८२; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,२; तै. आ. ४,४२,२]

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृढा चिदारुजे वसु ॥ ६७
अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥ ६८
यज्ञा यज्ञा वो अग्नये गिरा गिरा च दक्षसे ।
प्र प्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शꣳसिषम् ॥ ६९
ऊर्जो नपातꣳ स हिनायमस्मयुर्दाशेम हव्यदातये ।
भुवद्वाजेष्ववि ता भुवद्वृध उत त्राता तनूनाम् ॥ ९ ॥ ७०
ऋतूनां पत्नी प्रथमेयमागादह्नां नेत्री जनित्र्युत प्रजानाम् ।
एका सती बहुधोषो व्युच्छाजीर्णा त्वं जरय सर्वमन्यत् ॥ ७१
को विराजो मिथुनत्वं प्रवेद क ऋतून् को अस्याः क उ वेद रूपम् ।
दोहान् को वेद कतिधा विदुग्धाः कति धामानि कति ये विवासाः ॥ ७२
इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छत् साप्स्वन्तश्चरति प्रविष्टा ।
वधूर्मिमाय नवगज्जनित्री त्रय एनां महिमानः सचन्ते ॥ ७३
छन्दस्वती उषसा पेपिशाने समानꣳ योनिमनु संचरेते ।
सूर्यपत्नी विचरतः प्रजानती केतुमती अजरे भूरिरेतसा ॥ ७४
ऋतस्य पन्थामनु तिस्र आगुस्त्रयो घर्मासो अनु रेतसागुः ।
प्रजामेका जिन्वत्यूर्जमेका क्षत्रमेका रक्षति देवयूनाम् ॥ ७५
चतुष्टोममदधाद्या तुरीया यज्ञस्य पक्षा ऋषयो भवन्ती ।
गायत्रीं त्रिष्टुभं जगती- विराजमर्कꣳ युञ्जानाः स्वराभरन्निदम् ॥ ७६
पञ्चभिर्धाता विदधा इदं तासाꣳ स्वसरजनन् पञ्च पञ्च ।
तासामु यन्ति प्रयवेण पञ्च नाना रूपाणि क्रतवो वसानाः ॥ ७७
ऋतस्य धामन् प्रथमा व्युष्ट्यपामेका महिमानं बिभर्ति ।
सूर्यस्यैका चरति निष्कृतानि घर्मस्यैका सवितैका नियच्छते ॥ ७८

[कस्त्वा सत्यो मदानां०...वसु । ऋ ४,३१,२, सा ६८३, अथर्व २०,१२४,२, तै आ ४,४२,२ । अभी षु णः० ...ऊतिभिः (ऊतये) । ऋ. ४,३१,३, सा ६८४, अथर्व २०,१२४,३, तै आ. ४,४२,३ । यज्ञा यज्ञा वो० . ऋ ६,४८,१, सा ३५,७०३ । ऊर्जो नपात०० ऋ ६,४८,२ सा ७०४]

[१०] तै ४,३,११ । काठ ३९,१० । [को विराजो० विवासा (व्युष्टी.) । अथर्व ८,९,१० । इयमेव सा या० . सचन्ते (जनित्री) । अथर्व ८,९,११ । छन्दस्वती (छन्दः पक्षे) उषसा (सा) रेतसा (०सा) । अथर्व ८,९,१२ । ऋतस्य पन्था० यूनाम् अथर्व ८,९,१३ । चतुष्टोम०(अग्नीषोमा०) ...भरन्निदम् (०न्तीम्) अथर्व ८,९,१४]

इदं श्रेयो मन्यमानो वा आगामहं वो अस्मि सख्याय शेवः ।
समानजन्मा क्रतुरस्त्येकः सर्वः सर्वा विचरतु प्रजानन् ॥ ७९
भूयास्म ते सुमतौ विश्ववेदा आष्टाः प्रतिष्ठामविदो हि गाधम् ।
सत्यं वदन्तीर्महिमानमापान्या वो अन्यामति मा प्रयुक्त ॥ ८०
रुशद्विषाना समना पुरस्तात् प्रजानती यामुषा अयासीत् ।
ब्रह्मद्विषस्तमसा देवशत्रूनभिवहन्ती विश्ववारा व्युवाट् ॥ ८१
पञ्च व्युष्टीरनु पञ्च दोहा गां पञ्चनाम्नीमृतवोऽनु पञ्च ।
पञ्च दिशः पञ्चदशेन क्लृप्ताः समानमूर्ध्नीरभि लोकमेकम् ॥ ८२
त्रिंशत्स्वसारा उपयन्ति निष्कृतं समानं केतुं प्रतिमुञ्चमानाः ।
ऋतूंस्तन्वते कवयः प्रजानतीर्मध्येछन्दसः परियन्ति भास्वतीः ॥ ८३
ज्योतिष्मतीः प्रतिमुञ्चते नभो देवी रात्री सूर्यस्य व्रतानि ।
विपश्यन्ति पशवो जायमाना नानारूपा मातुरस्या उपस्थे ॥ ८४
प्रथमा ह व्युवास सा धेनुरभवद्यमे ।
सा नः पयस्वती दुहा उत्तरामुत्तरां समाम् ॥ १० ॥ ८५
पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीराविवेश ।
वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषस्पातु नक्तम् ॥ ८६
त्वं यविष्ठ दाशुषो नॄंस्पाहि शृणुधी गिरः । रक्षा तोकमुत त्मना ॥ ८७
अग्ने धामानि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।
याश्च माया मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टबन्धो ॥ ११ ॥ ८८
येवा अयुवा ऊमा एवा अब्दः संगरः सुमेकौ, ऽग्ने कव्या,—ग्ने किंशिला,—ऽग्ने दुधा,—ऽग्ने
वन्या,—ऽग्ने कक्ष्य, या ता इषुर्युवा नाम तया विधेम, तस्यै ते नम,—स्तस्यास्ता उप पत्सुतो
जीवा भूयास्म, तं यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमस्या जम्भे दध्मः ॥ १२ ॥ ८९

[इदं (इत्थं) श्रेयो०...प्रजानन् । अथर्व. ८,९,२२ । पञ्च व्युष्टीरनु०... मेकम् । अथर्व. ८,९,१५ । प्रथमा ह व्युवास०... समाम् । अथर्व. २,१०,१]

[११] मै. ३,१६,४ । तै. १,५,११,१ । काठ. ४०,३;७,१६। वा. १८,७३,७७,१३,५१ । काण्व. २०,४१,४६;१४,५४। [पृष्टो दिवि पृष्टो०...नक्तम्। ऋ. १,९८,२; तै सं. १,५,११,१; तै. ब्रा. ३,११,६,४। त्वं॰यविष्ठ दाशुषो० त्मना । ऋ. ८,८४,३;सा. १२४३। अग्ने धामानि(भूरीणि)तव०... बन्धो । ऋ. ३,२०,३;तै. सं.३,१,११,६]

[१२] तै. ४,४,७,२,५,५,९ । काठ ४०,३ । वा. १५,१५-१९;१६,६४-६६ । काण्व. १६,३२,३४,३६,३८,४०;१७,६४ । मा. श्रौ. ६,२,३ । [यं द्विष्मो०... दध्मः । अथर्व. ३,२७,१-६]

यो अ३प्स्वन्तरग्निर्यो वृत्रे यः पुरुषे यो अश्मनि ।
य आविवेशौषधीर्यो वनस्पतीꣳस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ ९०
यः सोमे अन्तर्यो गोष्वन्तर्वयाꣳसि य आविवेश यो मृगेषु ।
य आविवेश द्विपदो यश्चतुष्पदस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ ९१
येनेन्द्रस्य रथꣳ संबभूवुर्यो वैश्वानर उत विश्वदाव्यः ।
धीरो यः शक्रः परिभूरदाभ्यस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ ९२
विश्वादमग्निꣳ यमु काममाहुर्यं दातारं प्रतिग्रहीतारमाहुः ।
यं जोहवीमि पृतनासु सासहिं तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ ९३
उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्नये ॥ ९४
वैश्वानरज्येष्ठेभ्यस्तेभ्यो अग्निभ्यो हुतमस्त्वेतत् ॥ १३ ॥ ९५

मा छन्द,—स्तत्पृथि३व्य,—ग्निर्देवता, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा
सीद ॥ प्रमा छन्द,—स्तदन्तरिक्षꣳ, वायुर्देवता, प्रतिमा छन्द,—स्तद् द्यौः सूर्यो देवता,—
ऽस्त्रीवीश्छन्द,—स्तद्दिशः, सोमो देवता, गायत्री छन्द,—स्तदजा, बृहस्पतिर्देवता, त्रि-
ष्टुप्छन्द,—स्तद्धिरण्य,—मिन्द्रो देवता, जगती छन्द,—स्तद्गौः, प्रजापतिर्देवता,—ऽनुष्टुप्छन्द,
—स्तदायु,—र्मित्रो देवतो,—ष्णिक्छन्द,—स्तच्चक्षुः, पूषा देवता, विराट् छन्द,—स्तदश्वो,
वरुणो देवता, बृहती छन्द,—स्तत्कृषिः, पर्जन्यो देवता, पङ्क्तिश्छन्द,—स्तत्पुरुषः, परमेष्ठी
देवता, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १४ ॥ ९६-९७
पृथिव्यसि जन्मना वशा, साग्निं गर्भमधत्थाः, सा मया संभव,—ऽन्तरिक्षमसि जन्मना
वशा, सा वायुं गर्भमधत्थाः, सा मया संभव, द्यौरसि जन्मना वशा, सादित्यं गर्भम-
धत्थाः, सा मया संभव, नक्षत्राण्यसि जन्मना वशा, सा चन्द्रमसं गर्भमधत्थाः, सा
मया संभव, ऋगसि जन्मना वशा, सा साम गर्भमधत्थाः, सा मया संभव, विडसि

[१३] तै. १,३,१४,७। काठ ४०,३,५। [यो अ३प्स्वन्त० (ये अग्नयो०) तत्। अथर्व ३,२१,१। यः सोमे
अन्तर्यो०.. । अथर्व ३,२१,२। येनेन्द्रस्य रथꣳ(य इन्द्रेण सरथं)... । अथर्व ३,२१,३। धीरो यः
शक्रः (यो धीरः०)। अथर्व ३,२१,४ (द्वि च)। विश्वादमग्निꣳ यमु (यो देवो विश्वाद्यमु)०। अथर्व
३,२१,२ (द्वि च)। यं जोहवीमि०...तत्। अथर्व ३,२१,३ (द्वि च)। उक्षान्नाय वशान्नाय०...माग्नये।
३,२१,४ (प्र च)। यं जोहवीमि०...तत्। अथर्व ३,२१,६]
ऋ. ८,४३,११, अथर्व ३,२१,६,२०,१,३, तै. सं १,३,१४,७। वैश्वानरज्येष्ठ०...तत्। अथर्व. ३,२१,६]
[१४] मै. २,८,३। तै. ४,३,७,१। काठ. ३९,४। वा. १४,१८-२०;१२,५३;१३,१९,२४;१४,६,१२,१४,१५,५८,
६४। काण्व. १५,१८-२२;१३,५४;१४,१९,२५;१५,५,१५,१६;१६,७९,८४]
[१५] काठ. ३९,८। वा ११,५८। काण्व. १२,५९। मा श्रौ ६,२,३]

जन्मना वशा, सा राजानं गर्भमधत्थाः, सा मया संभव, वागसि जन्मना वशा, सा प्राणं गर्भमधत्थाः, सा मया संभवा,—ऽऽपोऽसि जन्मना वशा, सा यज्ञं गर्भमधत्थाः, सा मया संभव ॥ १५ ॥ ९८

या देव्यसीष्टके कुमार्युपशीवरी सा मोपशेष्व जायेव संदमित्पतिः, या देव्यसीष्टके अफव्युपशीवरी सा मोपशेष्व जायेव संदमित्पतिः, या देव्यसीष्टके युवतिरुपशीवरी सा मोपशेष्व जायेव संदमित्पतिः, या देव्यसीष्टक आयुर्दाः प्राणदा अपानदा व्यानदाश्चक्षुर्दाः श्रोत्रदाः पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवः पृष्ठ उपशीवरी सा मोपशेष्व जायेव संदमित्पतिः, या देवीः स्थेष्टकाः सुशेवा उपशीवरीस्ता मोपशेध्वं जाया इव संदमित्पतिम् ॥ १६ ॥ ९९

संवयसे त्वा,—ऽभिवयसे त्वो,—र्ध्ववयसे त्वा, बृहद्वयसे त्वा, संहीयसे त्वा, संहमानाय त्वा, सासहये त्वा, संहस्वते त्वा,—ऽभीषाहे त्वा,—ऽभिभ्वे त्वा,—ऽभिमातिषाहे त्वा,—ऽभिमातिघ्ने त्वा ॥ १७ ॥ १००

भूयस्कृदसि, वरिवस्कृदसि, प्राच्यस्यू,—र्ध्वास्य,—न्तरिक्षमस्यो,—जोदां त्वौजसि सादयामि, पयोदां त्वा पयसि सादयामि, तेजोदां त्वा तेजसि सादयामि, यशोदां त्वा यशसि सादयामि, वर्चोदां त्वा वर्चसि सादयामि, पृथिव्यास्त्वा द्रविणे सादयाम्य,—न्तरिक्षस्य त्वा द्रविणे सादयामि, दिवस्त्वा द्रविणे सादयामि, दिशां त्वा द्रविणे सादयामि, द्रविणोदां त्वा द्रविणे सादयाम्य,—प्सुषदसि, गृध्रसदसि, श्येनसदसि, सुपर्णसदसि, नाकसदसि ॥ १८ ॥ १०१

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि, ज्योतिष्कृतं त्वा सादयामि, ज्योतिर्विदं त्वा सादयाम्यू,—र्ध्वज्योतिषं त्वा सादयामि, बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि, विश्वज्योतिषं त्वा सादयाम्यं,—जस्रां त्वा सादयामि, भास्वतीं त्वा सादयामि, दीप्यमानां त्वा सादयामि, रोचमानां त्वा सादयामि, ज्वलन्तीं त्वा सादयामि, मल्मलाभवन्तीं त्वा सादयामि, जाग्रतीं त्वा सादयामि, योधयन्तीं त्वा सादयामि ॥ १९ ॥ १०२

कृत्तिका नक्षत्र,—मग्निर्देवता,—ऽग्ने रुचः स्थ, प्रजापतेः सोमस्य धातु,—रमृचे त्वा, रुचे त्वा, भासे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद, रोहिणी नक्षत्रं, प्रजापतिर्देवतं,—न्मृगो नक्षत्रं, मरुतो देवता, फाल्गुनीनक्षत्रं, रुद्रो

[१६] काठ. ३९,९ । मा. श्रौ. ६,७,३ ।
[१७] मा. श्रौ. ६,७,३ ।
[१८] तै. ४,४,७,६ । काठ. ३९,९ । वा. १३,५३ । काण्व. १४,५५ । मा. श्रौ. ६,२,३ ।
[१९] तै. १,४,३७ । तै. आ ३,१९ । काठ. ४०,४ । वा. १३,५३ । काण्व. १४,५५ । मा. श्रौ. ६,२,३ ।

देवता, पुनर्वसुर्नक्षत्र,—मदितिर्देवता, तिष्यो नक्षत्रं, बृहस्पतिर्देवता,—ऽऽश्लेषा नक्षत्र९,
सर्पा देवता, मघा नक्षत्रं, पितरो देवता, फल्गुनीर्नक्षत्रं, भगो देवता, फल्गुनीर्नक्षत्र,
—मर्यमा देवता, हस्तो नक्षत्र९, सविता देवता, चित्रा नक्षत्रं, त्वष्टा देवता, निष्ट्यं
नक्षत्र९, वायुर्देवता, विशाखं नक्षत्र,—मिन्द्राग्नी देवता,—ऽनूराधा नक्षत्रं, मित्रो देवता,
ज्येष्ठा नक्षत्र९, वरुणो देवता, मूलं नक्षत्रं, निर्ऋतिर्देवता,—ऽऽषाढा नक्षत्र,—मापो देवता,
—ऽऽषाढा नक्षत्र९, विश्वे देवा देवता,—ऽभिजिन्नक्षत्रं, ब्रह्मा देवता, श्रोणा नक्षत्र९, वि-
ष्णुर्देवता, श्रविष्ठा नक्षत्र९, वसवो देवता, शतभिषं नक्षत्र,—मिन्द्रो देवता, प्रोष्ठपदा
नक्षत्र,—महिर्बुध्न्यो देवता, प्रोष्ठपदा नक्षत्र,—मज एकपाद्देवता, रेवती नक्षत्रं, पूषा देव-
ता,—ऽश्वयुजौ नक्षत्र,—मश्विनौ देवता, भरणीर्नक्षत्र९, यमो देवता, ब्राह्मणो नक्षत्र९,
सोमो देवता,—ऽग्ने रुचः स्थ, प्रजापतेः सोमस्य धातु,—र्ऋचे त्वा, रुचे त्वा, भासे त्वा,
ज्योतिषे त्वा, तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ २० ॥ १०३
समीची नामासि, प्राची दिक्, तस्यास्तेऽग्निरधिपति,—रसितो रक्षिता, यश्च तेऽधिपति-
र्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे
दध्म, ओज२स्या नामासि, दक्षिणा दिक्, तस्यास्त इन्द्रोऽधिपति,—स्तिरश्चीनराजी रक्षिता,
यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि
तमेनयोर्जम्भे दध्मः, प्राची नामासि, प्रतीची दिक्, तस्यास्ते सोमोऽधिपतिः, स्वजो
रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च
नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मः, सुपदा नामास्यु,—दीची दिक्, तस्यास्ते वरुणोऽधिपतिः,
सुदागू रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो मृडतां, ते यं
द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मो, ऽवस्था नामास्य,—र्वाची दिक्, तस्यास्ते विष्णु-
रधिपतिः, कल्माषग्रीवो रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु, तौ नो
मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मो, ऽधिपत्नी नामास्यू,—र्ध्वा दिक्,
तस्यास्ते बृहस्पतिरधिपति,—श्श्वित्रो रक्षिता, यश्च तेऽधिपतिर्यश्च रक्षिता ताभ्यां नमो अस्तु,
तौ नो मृडतां, ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेनयोर्जम्भे दध्मः ॥ २१ ॥ १०४

[२०] तै. ४,४,१०। काठ ३९ १३। मा १३,३९,१२,५३,१३,१९ ७४,१४,६,१२,१४,१५,५७-५८,६४। कण्व
१४,४१,१३,५४;१४,१९,२५,१५,५,१५-१६;१६,७९,८४। मा श्री ६,७,२।

[२१] तै. ५,५,१०। [यं द्विष्म०...जम्भे दध्म। । अथर्व ३,२७,१-६]

स्वयं कृण्वानः सुगमप्रयावं तिग्मशृङ्गो वृषभः शोशुचानः ।
प्रत्नꣳ सधस्थमनुपश्यमाना आ तन्तुमग्निर्दिव्यं ततान ॥ १०५
त्वं तन्तुरुत सेतुरग्ने त्वं पन्था भवसि देवयानः ।
त्वयाग्ने पृष्ठꣳ वयमारुहेम यत्रा देवैः सधमादं मदेम ॥ १०६
अतिसर्गं ददतो मानवायोर्ध्वं पन्थामनुपश्यमानाः ।
अजुषन्त मरुतो यज्ञमेतꣳ वृष्टिद्यावानममृतꣳ स्वर्विदम् ॥ १०७
आवर्तमानो भुवनस्य मध्ये प्रजाः कृण्वन् जनयन् विरूपाः ।
संवत्सरः परमेष्ठी धृतव्रतो यज्ञं नः पातु रजसः परस्मात् ॥ १०८
प्रजां ददातु परिवत्सरो नो धाता दधातु सुमनस्यमानः ।
बह्वीः साकं बहुधा विश्वरूपा एकव्रता मामभिसंविशन्तु ॥ २२ ॥ १०९
हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ११०
यः प्राणतो निमिषतश्च राजा पतिर्विश्वस्य जगतो बभूव ।
ईशे यो अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १११
य ओजोदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिषꣳ यस्य देवाः ।
यस्य छायामृतꣳ यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ११२
यस्येमे विश्वे गिरयो महित्वा समुद्रꣳ यस्य रसया सहाहुः ।
दिशो यस्य प्रदिशः पञ्च देवीः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ११३

[२२] काठ ४०,११ । तै. ब्रा २,४,२,५ ६। मा श्रौ ६,२,६। [धाता दधातु सुमनस्यमानः। अथर्व. ७,१९,१;१३,१,३५]

[२३] मै २७,१५।३.११,१६-१७। तै ४,१,८,३। काठ. ४०,१,। वा ११;१०९.१३४.१३.१-३,१५,१०-१३, २७,२५-२६,१९.१४,३२,३,६-७। काण्व १३,१०१;१४,४,१५,१,३,२७,१४-१७,१९.३३-३५,३१,४६। मा. श्रौ ६,२,३। [हिरण्यगर्भः समवर्तत०..... विधेम। ऋ. १०,१२१,१. अथर्व ४,२,७,११,५,१ तै. सं ४,१,८,३,१,८,१, शतप मा. ९,१.११, नि १०,२३। यः प्राणतो०... विधेम। ऋ. १०,१२१,३; अथर्व. ४,२,१; तै सं ४,१,८,४;७,५,१६,१। य ओजोदा (आत्मदा)०.. विधेम। ऋ १०,१२१,२; अथर्व ४, २,१,१३,३,२४, तै. स ४,१,८,४,७,५,१७,१। यस्येमे विश्वे गिरयो (हिमवन्तो)०...। विधेम। ऋ. १०,१२१,४, अथर्व ४,२,५; तै स. ४,१,८,४]

येन॒ द्यौरु॒ग्रा पृ॑थि॒वी च॑ दृ॒ढा येन॒ स्वः॑ स्तभि॒तं येन॒ नाकः॑ ।
यो अ॒न्तरि॑क्षं वि॒मम॑ वरी॑यः॒ कस्मै॑ दे॒वाय॑ ह॒विषा॑ विधेम ॥ ११४
यं इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी त॑स्तभा॒ने अधा॑रयद्रोद॒सी रेज॑माने ।
यस्मि॑न्नधि॒ वित॑तः॒ सूरो॑ ए॒ति कस्मै॑ दे॒वाय॑ ह॒विषा॑ विधेम ॥ ११५
आपो॑ ह॒ यन्म॑ह॒तीर्विश्व॒माय॒न् गर्भं॑ दधा॑ना ज॒नय॑न्तीर॒ग्निम् ।
ततो॑ दे॒वाना॒ं निर॑वर्त॒तासु॒ः कस्मै॑ दे॒वाय॑ ह॒विषा॑ विधेम ॥ ११६
आ नः॑ प्र॒जां ज॑नयतु प्र॒जाप॑तिर्धा॒ता द॑धातु सु॒मन॒स्यमा॑नः ।
सं॒व॒त्स॒रं ऋ॒तुभिः॑ संविदा॒नो म॒यि पु॒ष्टिं पु॒ष्टिप॑ति॒र्दधा॑तु ॥ २३ ॥ ११७
[१४७८]

॥ इति मध्यमकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

॥ इति मध्यकाण्डं समाप्तम् ॥



[येन द्यौरुग्रा०... विधेम । ऋ १०,१२१,५, अथर्व ४,२,४, तै. स ४,१,८,५ । य इमे द्यावा पृथिवी० । ऋ १०,१२०,९, अथर्व ५,१२,९, तै ब्रा ३,६,३,४, नि ८,१४ । (यं क्रन्दसी अवसा) तस्तभाने०... विधेम । ऋ. १०,१२१,६, अथर्व. ४,२,३, तै. सं ४.१,८,५ । आपो ह यन्महत० (यत्बृह०) . विधेम । ऋ. १०,१२१,७, अथर्व ४,२,६, तै स २,२,१२.१.४,१,८,५, तै. ष ६,२३८ । कस्मै देवाय०. विधेम । ऋ १०,१२१,१-९, अथर्व ४,२,१-८ । आ नः प्रजां० । ऋ १०.८५.४३, अथर्व. १४.२,४०]

अथ तृतीयं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

अग्निचितिब्राह्मणम् ।

जुहूमग्रे संमार्ष्टि, जुहूर्वै यज्ञमुखं, मुखतो वा एतद्यज्ञमालभ्य, जु३ह्वा वै देवा विराजम-
ह्वयन्त, तज्जुह्वो जुहूत्वं,—मन२ वै विरो,—ऽन्नं जुहू,—र३कोऽग्नि,—र्यज्जुह्वा जुहोत्यन्नस्य
चार्कस्य चावरुद्ध्या, अष्टौ कृत्वो जुह्वां गृह्णात्य,—ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्री यज्ञमुखं२,
यज्ञमुखमेवालभ्य, यत्सावित्राणि हूयन्ते प्रसूत्या, अथो यजुषामेवं नानावीर्यत्वाया,—ऽग्निर्वै
यत्र यत्रागछत् त२ सवितान्वपश्यद्यत्सावित्राणि हूयन्तेऽग्नेरेवानुख्यात्या, अग्निं ज्योतिर्निचाय्य
पृथिव्या अध्याभरदिति, सविता वा एतदग्रे ज्योतिः पृथिव्याः संभरत्, तस्मादेवमाह,
युक्तिमन्ति च जुहोति मनस्वती च, युक्तेन हि मनसा यज्ञस्तायते, षड्गृमाणि भवन्ति,
षड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठत्यै,—ति वा एष यज्ञमुखाद्३योऽन्यामाग्नेय्या अग्रे देवतामुपैति,
यत्सावित्राणि न स्युरियात्सावित्रात् प्रसवा,—दष्टौ वा एतानि यजू२ष्य,—ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्री
यज्ञमुखं, तेन यज्ञमुखान्नैति, यदु सावित्राणि तेन सावित्रात् प्रसवान्नैति, छन्दोभिर्जुहोति,
छन्दोभिर्वा एतदुपसंये बलि२ हारयति, बह्वो हास्य बलिहृतो भवन्त्यं,—ग्नै यज्ञस्य नेदीयो,
यजुर्यजमानस्य, यद्धि कामयेत, यज्ञं२ यज्ञयशसेनार्पयेय,—मित्यृगुत्तमानि कुर्याद्, यज्ञं२
वा एतद्यज्ञयशसेनार्पयति, यद्धि कामयेत, यजमान२ यज्ञयशसेनार्पयेयमिति, यजुरुत्तमानि
कुर्याद्, यजमान२ वा एतद्यज्ञयशसेनार्पयत्या,—हुतीना२ वा अभिक्रान्त्या यजमान ऋध्नोति,
यं कामयेत, ऋध्नुयादिति, तस्य सकृत्सर्वाण्यनुद्रुत्य जुहुयाद्, ऋध्नोत्य,—थ यं कामयेत,
पापीयान्त्स्यादिति, तस्य नाना जुहुयात्, पापीयान् भवत्य,—चां स्तोम२ समर्धये,—त्याह,
समृद्ध्या एवं, गायत्रेण रथन्तरमिती,—यं२ वै गायत्री,—यं२ रथन्तरं,—मसौ बृहद,—दनयोर्वा
एषां लोकयोर्व्याप्त्या अन्ततः क्रियते, ऽष्टौ वा एतानि यजू२ष्य,—ष्टाक्षरा गायत्र्य,—क्षरशो
वा एतद्गायत्रीं प्रीणात्य,—थ यदाहुतिर्नवमी तेन त्रिवृतो यज्ञमुखान्नै,—त्यथ यदेकामाहुतिमष्टा-
भिर्यजुर्भिर्जुहोति तस्मादेकस्मै सते बह्वो बलि२ हरन्ति, बह्वो हास्य बलिहृतो भवन्ति,

[१] मै. २,७,१ । तै. ५,१,१ । क. १९,७ । श. ब्रा. ६,३,१,१ ।

यजुरुत्तमानि भवन्ति, ब्रह्म वै यजु,-र्ब्रह्मणि वा एतदन्ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति ॥१॥ १
सावित्रैरभ्रिमादत्ते प्रसूत्यै, चतुर्भिरादत्ते, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिरेवादत्ते,
ऽथो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैवादत्त, इयं वै गायत्र्य,-न्तरिक्षं त्रिष्टुब्, द्यौर्जगती,
दिशोऽनुष्टुप्, सवितृप्रसूतो वा एतदेभ्यो लोकेभ्यश्छन्दोभिर्दिग्भ्यश्चाग्निं संभरति, यत्र वा
अ३दोऽग्निर्होत्रादपाक्रामत्स सर्वेषु भूतेष्ववसद्, यां वनस्पतिष्ववसत्तां वेणा अवसत्, स
यत्र निरदहत्तानि कल्माषाण्यभवन्, येन समचरत्तत्सुषिरं, यत्रावसत्तत्पर्व, यद्वैणव्य-
-ग्निर्भवति स्वेनैवैनं योनिना संभरति, यो वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः स एषां वीर्यवत्तमो,
वेणुर्वै वनस्पतीनां फलग्रहितमः, स एषां वीर्यवत्तमो, ऽन्नं वै फल,-मन्नमर्को, ऽर्को
ऽग्नि,-रर्केण वा एतदन्नमर्कमग्निं संभरति, व्याममात्री कार्या,-तावद्वै पुरुषे वीर्यं, वीर्य-
संमिता क्रियते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, महिम्नोऽवरुद्ध्या, अरत्निमात्री कार्या
यज्ञपुरुषासंमिता, प्रादेशमात्री का३र्या विष्णुना यज्ञेन संमितो,-भयतःक्ष्णुत्का३र्योभयस्यान्ना-
द्यस्यावरुद्ध्या, अन्यतःक्ष्णुत्कार्या, अन्यतःक्ष्णुद्धि फाल,-स्तावन्तमर्कं करोत्य,-न्नं वा
अ३र्को, ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, औदुम्बरी कार्यो,-र्ग्वा उदुम्बर, ऊर्जोऽवरुद्ध्या, अपरिमिता
कार्यापरिमितस्यावरुद्ध्यै, य एव कश्च वृक्षः फलग्राहिस्तस्य का३र्योऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै ॥२॥ २
अश्वेन वै देवा अग्रे विजितिं व्यजयन्त, यदश्वेन यन्ति, विजित्या, अग्निर्वै यत्र यत्रा-
गच्छत्तं प्रजापतिरन्वपश्यत्, प्राजापत्योऽश्वो, यदश्वेन यन्त्यग्नेरेवानुख्यात्यै, प्रजापतिर्वा
अग्निं संभरिष्यन्त्स एभ्यो लोकेभ्योऽश्वं निर्मीय दिग्भ्यश्चाग्निं समभरद्, यदाह, दिवि ते
जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामधि योनिरिदिति, यथादेवतं वा एतदेभ्यो लोकेभ्यो
ऽश्वं निर्मीय दिग्भ्यश्चाग्निं संभरति, युञ्जाथां रासभं युव,-मित्याह, युक्त्या एवं,
गर्दभेन संभरत्ये,-ष हि पशूनामनुपजीवनीयतमो, ऽग्निर्वा एतस्याग्रे सूर्यस्य योनौ रेतो निर-
दहत्, तस्मादेष समावदन्यैः पशुभी रेतो धत्ते, ऽथ कनिष्ठो, ऽश्वं पूर्वं नयन्ति गर्दभमपरं
पापवसीयसस्य व्यावृत्त्यै, तस्माच्छ्रेयांसं पूर्वं यन्तं पापीयान् पश्चादन्वेति, यद्धि काम-
येत, पापवसीयसं स्यादिति, गर्दभं पूर्वं नयेयुरपरमश्व,-मेतेन वै त्रिपृञ्जनः मांगाकिः
पापवसीयसं चकार, तद् पापवसीयसमेवैतेन करोति, योगे योगे तवस्तर,-मित्यृतिमत्या
वाजवत्या यन्त्य,-न्नं वै वाजो, गातुरूति,-रन्नाय च खलु वै गात्रे चाग्निश्चीयते,

[१] मै ३,७,१। काठ १९,१। कपि २९,८। श. ब्रा. ६,३,१,३०।
[२] मै ३,७,२। तै ५,१,२। काठ १९,२। कपि २९,८। श. ब्रा ६,३,२,३,१-५। य ११,१४-१६। का. १२,
१४-१६। [योगे-योगे तवस्त०। ऋ १,३०,७, सा. १६३,७४३, अथर्व २०,२६,१, तै सं ४,१,२,१]

यद्दतिमत्या वाजवत्या यन्त्यन्नस्य च गातोश्चावरुद्ध्यै, भवति वा एष श्रेयोऽग्निं चिन्वानः, सर्वो वै भवत इरस्यति, वज्री वा एष प्राजापत्यो यदश्वो, यदाह, प्रतूर्वन्नेह्यवक्रामन्नशस्तीरिति, वज्रेण वा एतदशस्तीररातीयन्तमवक्रामति, रौद्रा वै पशवो, ऽग्नी रुद्रो, यद्रुद्राव् पशूननिर्याच्याग्निं चिन्वीत रुद्रोऽस्य पशूनभिमानुकः स्याद्, यदाह, रुद्रस्य गाणपत्यान्मयोभूरेहीति, रुद्राद्वा एतत् पशून्निर्याच्याग्निं चिनुते, ऽघातुकोऽस्य पशुपतिः पशून् भवत्य,—र्वन्तरिक्षं वीहीत्याहैषां लोकानां विधृत्यै, रक्षांसि वा एतौ जिघांसन्त्यग्निं संभरिष्यन्तौ, यदाह, स्वस्तिगव्यूतिरभयानि कृण्वन्निति, स्वस्तिमेवाभ्यामकः, पुरीषं वा अग्नेरायतन,—मङ्गिरस एतमग्रे समभरद्, यदाहा,—ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरेति, सायतनमेवैनं देवताभिः संभरति, येन पुरुषेण संगच्छेत तमभिमन्त्रयेता,—ऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेमा इति, वाङ्मेव तेन तस्माद् वृङ्क्ते, प्रजापतये प्रोच्याग्निं श्वेतव्या, इत्याहु,—र्यतः सूर्यस्योदयनं ततो वल्मीकवपामुपयन् ब्रूया,—दग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरिष्याम इती,—यं वै प्रजापति,—स्तस्या एष कर्णो यद्वल्मीक,—स्तस्मा एव प्रोच्याग्निं चिनुते, शृण्वन्ति हैनमग्निं चिक्यानं,—मसा अग्निमचेष्टेति, तस्मात् पापीयाञ् श्रेयसः कर्ण आह, कर्णः कर्णायाह ॥ ३ ॥ ३

अन्वग्निरुषसामग्रमख्यदित्या,—हा,—ऽनुख्यात्या एवा,—ऽऽगत्य वाज्यध्वानं सर्वा मृधो विधूनुता इति, मृध एवं व्यास्थत्तच्छद्, वा एतं प्रजापतिः पूर्वयर्चा,—ऽविदद्युत्तरय,—पाविदेवैनं पूर्वयर्चा,—ऽविन्ददुत्तरया, द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्थमिति, द्यौर्ह्येतस्य पृष्ठं, पृथिवी सधस्थ,—मात्मान्तरिक्षं, समुद्रो योनिरित्या,—त्मा ह्येतस्यान्तरिक्षं, समुद्रो योनि,—र्विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ पृतन्यत इति, पृतन्यन्तमेवाभितिष्ठति, यं द्विष्यात्तं ब्रूयात् ॥ अमुमभितिष्ठ॥ इति तमेवाभितिष्ठत्य,—क्रामेत्या,—हा,—क्रान्त्या एव, यत्र वै यज्ञस्यानुरूपं क्रियते तद्यजमान आभोत्य,—क्रमीदक्रमी,—दित्यनुरूपं वा एतत् क्रियते यज्ञस्यावरुद्ध्यै, कृष्णो वै भूत्वाग्निरश्वं प्राविशत्, स एतदगच्छद्यत्र मृगशफो,—यदश्वस्य पदे जुहोत्यग्निमत्येव जुहोत्यायतनवत्य,—न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुया,—देतद्ध वा यदाह,—मृगशफमन्वराडिति, मनस्वतीभ्यां जुहोति, मनसा वा आहुतीराप्यन्ते, त्रिष्टुभ्भ्यां जुहोतीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अन्नवतीभ्यां

[४] मै. २,७,२। तै ५,१,२-३। क. १९,३-४। क पि. ३०,१। श ब्रा ६,३,३,६। वा. ११,१७-२२। काण्व १२ १७-२२। [अन्वग्निरुषसा० । अथर्व ७,८२,४,१८,१,२७-२८]

जुहोत्यन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, गायत्र्या परिलिखत्य,—स्यां एवैनं तेन परिगृह्णाति, त्रिष्टुभा,—ऽन्त-
रिक्षात्तेना,—ऽनुष्टुभा परिलिखत्य,—नुष्टुब्वै सर्वाणि छन्दाꣳसि परिभूः,—स्तस्मादनुष्टुभा परिलि-
खति, सावित्रैरभ्रिमादत्ते प्रसूत्यै, द्वाभ्यां खनति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, शुग्वा अत्र
प्रजा ऋच्छति यत्राग्निः खायते चीयते वा, यदाह, शिवं प्रजाभ्योऽहिꣳसन्तमिति, प्रजाभ्य ४–६
एवैनꣳ शिवमकः ॥ ४ ॥

अपां पृष्ठमसी,—त्याहा,—ऽपाꣳ ह्येतत् पृष्ठं, पृष्ठेनैवैनत् पृष्ठमकर्योनिरग्नेरिति, योनिर्वा
एऽषोऽग्नेर्यत् पुष्करपर्णं, नाभिविंधुकः, सयोनिरेव सनाभिः संश्रिगते, दिवो मात्रया वरिणा
प्रथस्वे,—त्यनयोरेवैनं मात्रया वरिणा प्रथयति, शर्म च स्थो वर्म च स्था, इति कृष्णाजिनं
च पुष्करपर्णं च सꣳस्तृणाती,—मे एवास्मा एतद् द्यावापृथिवी सꣳस्तृणाति, व्यचस्वती संव-
सेथामिति, न वा एतन्मनुष्या यन्तुमर्हन्त्या,—स्यामेवैनं परिगृह्णाति, कृष्णाजिनेन संभरत्य्,
—पं हि पशूनामनुपजीवनीयतमा, ऽथो आरण्यानेव पशूञ्शुचार्पयति, लोमतः संभरत्य,—तो
वै कृष्णाजिनस्य सदेवꣳ, यज्ञेनैव यज्ञꣳ संभरति, पुष्करपर्णेन संभरति, योनिर्वा एऽषोऽ-
ग्नेर्यत् पुष्करपर्णꣳ, स्वेनैवैनꣳ योनिना संभरति, गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य संभरति, गायत्रो हि
ब्राह्मणो,—स्त्रिष्टुभा राजन्यस्य, त्रैष्टुभो हि राजन्यो, जगतीभिर्वैश्यस्य, जागतो हि वैश्यो
यं कामयेत, ऋभुर्यादिति, तस्य गायत्रीभिश्च त्रिष्टुब्भिश्च संभरेद्, ऋभ्नोति, पुरीष्योऽसि
विश्वभरा अथर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्न इति, प्रजापतिर्वा अथर्वा, स एतमग्रेऽमन्थत्, मो
ऽजनयत्, स्वं एवैनं मन्थति, सं जनयति, तिसृभिः संभरति, त्रयो वा इमे लोका,
एभ्य एवैनं लोकेभ्यः संभरति, यजुस्तुरीयं, दिग्भ्य एवैनं तेन संभरति, पुरोवातꣳ वै
चातꣳ वर्षमनुप्रतितिष्ठति, वर्षमन्वोषधया, ओषधीरनु पशवः, पशूननु मनुष्या, एता वै
प्रतिष्ठा,—स्ता यजमानोऽवरुन्द्धे, ऽपो देवीरुपसृजा मधुमती,—रित्याहौषधीनां प्रतिष्ठित्यै,
तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः सुपिप्पला इति, तस्मादेतासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः
सुपिप्पलाः, सं ते वायुर्मातरिश्वा दधात्विति, तस्मादेतस्या यत्कृष्यते यत् खायते तत् संधी-
यते, यद् घृतेन जुहुयाच्छुचमामर्पयेद,—देव यदप उपसृजति शमयत्येवं, यो देवानां चरमि

[५] मै २,७,३। तै. ६,१,४-५। क० १९४-५। का० ३०,० ३। श ८ ६,४ १,६। वा. ११,०९-३०,३८-
४३। क० १२,२९-३२,३८-४३।

प्राणथेन कस्मै देव वषडस्तु तुभ्यमिति, षड्वा ऋतव, ऋतुषु वा एतद् वृष्टिं प्रतिष्ठापयति,
तस्मात्सर्व ऋतवो वृष्टिमन्तः, सुजातो ज्योतिषेति, स्वर्ग्यमेवैनमक,—र्वासो अग्ने विश्वरूपꣳ
संव्ययस्व विभावसा इति, छन्दाꣳसि वा अग्नेर्वास,—श्छन्दाꣳस्येव वस्ते, छन्दोभिरेवैनं
परिददात्यागामुकमेनमस्मिँल्लोके वासो भवत्य,—नग्नोऽमुष्मिँल्लोके भवति य एवꣳ वेद, वरुणमे-
निर्वा एष एत,—र्हीदुत्तिष्ठ स्वध्वर,—त्यूर्ध्वामेव वरुणमेनिर्मुत्सृजति, द्वाभ्यामुत्सृजति,
द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, स जातो गर्भो असि रोदस्योरित्य,—नयोर्वा एष गर्भ, आभ्या-
मेषोऽधिजायत, आभ्यामेवैनमधिजनयत्य,—ग्ने चारुर्विभृत ओषधीष्विति, तस्मात् सर्वास्वोषधी-
ष्वग्निः, प्र मातृभ्यो अधि कनिक्रदद्गा इत्यो,—षधयो वा एतस्य मातर,—स्ताभ्या एवैनमधि-
प्रच्यावयती,—च्छद्वा एत प्रजापतिः पूर्वेणार्धर्चेना,—ऽनुत्तरेणातिष्ठत,—सीदेवैनं पूर्वेणार्धर्चेना,
—ऽनुत्तरेणास्थित ॥ ५ ॥ ७

स्थिरो भव वीड्वङ्ग इति गर्दभ आदधाति, वीर्यमस्मिन् दधाति, तस्मात् सर्वेषां पशूनां
गर्दभो वीर्यवत्तमो, वी३र्यꣳ ह्यस्मिन् दधाती,—श्वरो वा एषोऽन्तरिक्षसंक्रूत्वा प्रजा हिꣳसि-
तो,—र्यदाह, शिवो भव प्रजाभ्य इति, प्रजाभ्य एवैनꣳ शिवमक,—र्मा पार्थिवस्य पुरीत्या,—
पुरेवास्मिन् दधाति समृद्ध्यै, वृषाग्निꣳ वृषणं भरन्निति, वृषा३ह्येष वृषणं भर,—न्नपां
गर्भꣳ समुद्रियमित्य,—पाꣳ ३ह्येष गर्भः समुद्रियो, ऽग्न आयाहि वीतय इत्य,—ग्निना वै
मुखेन देवा इमाँल्लोकानभ्यजय,—न्नग्निना वा एतन्मुखेन यजमान इमाँल्लोकानभिजयत्यृ,—तꣳ
सत्यमृतꣳ सत्य,—मृते चैनं सत्ये च प्रतितिष्ठती,—यꣳ वा ऋत,—मसौ सत्य,—मनयोरेव
प्रतितिष्ठत्य,—हर्वा ऋतꣳ, रात्रिः सत्य,—महोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठत्यो,—षधयः प्रतिगृभ्णीता-
ग्निमेतमित्यो,—षधीरेवैनꣳ सम्यञ्चं दधाति, पुष्पवतीः सुपिप्पला इत्यो,—षधीरेव फलं ग्राहयति,
तस्मादोषधयः शीर्षन् फलं गृह्णन्ति, वरुणमेनिर्वा एष एतर्ह्यपिनद्धो, वि पाजसा पृथुना शोशुचाना
इत्ये,—तुरूपेणैव वरुणमेनिꣳ विष्यति, द्वाभ्याꣳ विष्यति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या,
आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्य,—प उपसृजत्या,—पो वा अशान्तस्य शमयित्रिका,—स्तस्मादप उप-

[उदु तिष्ठ० । ऋ ८,२३,५, तै स ४,१,४,१ । स जातो गर्भो० । १०,१,२, तै स ४,१,४,२]

[६] मै २,७,६-५ । तै ५,१,५-६ । का १९,५-६ । कपि ३० ४ । श ब्रा ६,४,४,३ । वा ११,४४-५०,५३-५४; ३६,१४ । काण्व १२,४४-४७,४९-५१,५४-५५, ३६,१४ । [अग्न (ग्न) आयाहि वीतये । ऋ ६,१६,१०, सा १,६६० , तै स २,५,७,३,८,६, तै ब्रा ३ ५,२,१ । वि पाजसा पृथुना० । ऋ ३,१५,१, तै स ४,१,५ १ । आपो हि ष्ठा० । ऋ १०,९,१ सा १८३७ अथर्व १,५,१, तै स ४,१,५,१,५,६,१,४ ७,४,१९,४, तै आ ४,४२,४,१०,१,११, नि ९,२७]

सृजति शान्त्यै, तिसृभिरुपसृजति, त्रिवृद्धयग्निः,—वरुणमेनिर्वा एष एतर्हि, मित्रः सꣳसृज्या पृथिवीमित्ति, मित्रेणैव वरुणमेनिꣳ सꣳसृजति, रुद्राः सꣳसृज्य पृथिवीमित्ये,—ता वा एतामग्रे देवताः प्रजापतये समसृजꣳ,—स्ताभिरेवैनाꣳ सꣳसृजति, पञ्चभिः सꣳसृजति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध ॥ ६ ॥ ८

मखस्य शिरोऽसी,—त्याह, यज्ञो वै मख,—स्तस्य वा एतच् शिरो यदुखा, मुखतो वा एतद्यज्ञमालब्ध,. वसवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण छन्दसेति, छन्दोभिश्च वा एषा देवताभिश्च क्रियते, छन्दोभिश्चैवैनां देवताभिश्च करोति, ध्रुवासि पृथिव्यसीति, छन्दसामेवैषाशी,—रदित्या रास्ना,—स्यदितिष्टे बिलं गृभ्णात्विति, यजुषा करोत्य,—यजुषा हि मनुष्याः कुर्वन्ति व्यावृत्त्यै, तां पुत्रेभ्यः प्रायच्छ,—ददितिः श्रपयानित्या,—दित्यां वा इदꣳ सर्वो यन्मनुष्याꣳ,—स्तेभ्य एवैनाꣳ संप्रादात्, त्र्युद्धिः कार्या, त्रयो वा इमे लोका, एषाꣳ वा एषा लोकानामुखा प्रतिमा क्रियते, ऽष्टस्तना कार्या, गायत्र्या रूपं, चतुस्तना कार्यादित्या दोहाय, द्विस्तना कार्या,—ऽन्तरिक्षꣳ वा उखे,—मौ लोकौ स्तनौ, प्रत्तौ ह वा इमौ लोकौ दुहे य एवꣳ वेद, व्याममात्री कार्यं,—तावद्वै पुरुषे वीर्यꣳ, वीर्यसंमिता क्रियते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, महिम्नोऽवरुद्धया, अरत्निमात्री कार्या यज्ञपुरुषासंमिता, प्रादेशमात्री कार्या विष्णुना यज्ञेन संमिता,—ऽथो प्रजापतेरेवानतिवादाय सप्तभिर्धूपयति, सप्त वै शीर्षन् प्राणाः, शिर एतद्यज्ञस्य यजुषा, शीर्षन् वा एतत् प्राणान् दधाति, सप्तभिर्धूपयति, सप्त वै छन्दाꣳसि, छन्दोभिरेवैनां धूपयत्य,—थो ब्रह्म वै छन्दाꣳसि, ब्रह्मणैवैनां धूपयति, वैष्णवꣳ वा एतत् पात्रं, तत्स्वया देवतया व्यर्धयति यदन्याभिर्देवताभिर्धूपयति, यदाह, विष्णुस्त्वा धूपयत्वङ्गिरस्वदिति, स्वयैवैनं देवतया समर्धयत्य,—श्वशकेन धूपयति, वृषा ह्यश्वो वृषाग्निः समृद्धया, अथो प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजापत्योऽग्नि,—स्तस्मादश्वशकेन धूपयति सयोनित्वाय ॥ ७ ॥ ९

प्रजापतिर्वा अमन्यत, यो वा अस्या अग्रे विखनिष्यत्यार्तिꣳ स आरिष्यतीति, स एतद्यजुरपश्य,—ददितिष्ट्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्खनत्ववटेती,—यꣳ वा अदितिर्देवी विश्वदेव्यवत्य,—नया वै स तदस्यामखनदहिꣳसायै, न हि स्वः स्वꣳ हिनस्ति,

[७] मै २,७,६। तै. ५,१,६-७। काठ. १९,६। कपि ३०,४। श. ब्रा ६,५,२,२, वा. ११,५७-६०,३७,८। काण्व. ११,५९-६१,३७,८]

देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वद्दधतूखा इ,—त्योषधयो वै देवा-
नां पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीरोषधीष्वेवैनां प्रतिष्ठापयति, धिषणा त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः
सधस्थे अङ्गिरस्वदभीन्धातामुखा इति, वाग्वै धिषणा देवी विश्वदेव्यवती, वाचैवैनामभीन्द्धे,
ग्नास्त्वा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वच्छ्रपयन्तूखा इति, छन्दांसि वै ग्नास्त्वा
देवीर्विश्वदेव्यवती,—श्छन्दोभिरेवैनां श्रपयति, वरूत्री त्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः
सधस्थे अङ्गिरस्वत्पचतामुखा इ,—त्यहोरात्रे वै वरूत्री देवी विश्वदेव्यवती, अहोरात्राभ्यामेवैनां
पचति, जनयस्त्वाछिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्पचन्तूखा इति,
नक्षत्राणि वै जनयोऽछिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यवती,—र्नक्षत्रैरेवैनां पचत्ये,—ता वा एतामग्रे देवताः
प्रजापतयेऽपचं,—स्तस्मादेतानि पङ्क्तिमन्ति यजूंषि, तैरेवैनां पचति, द्वाभ्यां पचति,
द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, वरुणमेनिर्वा एष एतर्ह्यभीद्धो, मित्रस्य चर्षणीधृता इति, मित्रेणैव
वरुणमेनिंमुञ्चति, देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिरिति, सवितृप्रसूत एवैनामुद्वपत्या-
त्मनोऽहिंसायाः, उत्तिष्ठ बृहती भवे,—त्याह धृत्या एवा,—ऽव्यथमाना पृथिव्यामाशा दिशा
आपृणेति, तस्मादग्निः सर्वा दिशा आभाति ॥ मित्रैतां त उखां परिददाम्यभित्त्या, एषा मा
भेदि ॥ इति मित्रायैवैनां परिददात्यभित्त्यै, यद्धि मित्रायापरित्ता भिद्येत पुनः कार्या स्याद्,
वसवस्त्वाछृन्दन्तु गायत्रेण छन्दसेति, छन्दोभिश्च वा एषा देवताभिश्च क्रियते, छन्दोभिश्चै-
वैनां देवताभिश्चाछृणत्ति, स्वेनायतनेनाजक्षीरेणाछृणत्त्या,—ग्नेयं वा एतत् पयो यदजक्षीर,—मा-
ग्नेयमेतत् पात्रं यदुखा, स्वेन वा एतत् पयसा स्वं पात्रमाछृणत्ति, परमं वा एतत् पयो
यदजक्षीरं, परममेतत् पात्रं यदुखा, परमेण वा एतत् पयसा परमं पात्रमाछृणत्ति ॥ ८ ॥

१०-१२

षडेतान्याधीतयजूंषि जुहोति, षड्वा ऋतव, ऋतुभिर्वा एतत् पृथिव्या वी३र्यमुद्यच्छते,
नाना जुहोति, नानावीर्या३हीमे प्राणाः, प्राणानां विधृत्यै, यं कामयेत, बधिरः
स्यादिति, तस्य सकृत्सर्वाण्यनुद्रुत्य जुहुयात्, प्राणानस्य संभिनत्ति, बधिरो भवति, त-
स्माद्बधिरो ग्रीवा वदति, न शृणोति, वाचं ह्यस्येन्द्रियमनुपद्यते, प्राणा वा एतानीतराणि

---

[८] तै. ५,१,७। कठ. १९,७। कपि ३०,५। श. ब्रा. ६,५,४। वा. ११,६१-६५। कण्व १२,६०-६६।
[मित्रस्य चर्षणी० । ऋ. ३,५९,६; तै. सं ३,४,११,५,४,१,६,३; तै. आ. ४,३,०, । सुपाणिः (सुबाहुः) स्वङ्गुरिः० । ऋ. १,३०,७, अथर्व ७,४६,०, तै. सं ३,१,११,४]
[९] मै २,७,७। तै. ५,१,९-१०। कठ. १९,९-१०। कपि. ३०,७-८। श. ब्रा. ६,६,१,१५। वा. ११,६८-८१ कण्व १२,६९—८०।

छन्दाꣳसि, वागनुष्टुब्, यदनुष्टुभा सप्तमं जुहोति वाचꣳ वा एतत् प्राणेषूपसंदधाति, तस्मा-
दियꣳ वाक्सप्तमी प्राणानां, मा सु भित्था मा सु रिषा, इति प्रवृणक्त्य,—सुरमाया वा एषा-
सीत्, तां देवा एतेन यजुषावृञ्जता,—ऽऽसुरीं मायां स्वधया कृतासीति, तन्मायामेवैतेन यजमानो
भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, द्वाभ्यां प्रवृणक्ति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, प्रवृञ्ज्याद्भूतिकामस्य,
भविष्यद्वा इदमुपजीवामो, भविष्यद्देवोपैति, श्वः श्वः श्रेयान् भवति, जातमवदध्याद्गतश्री,—
र्जातो वा एष यो गतश्री,—र्जातेनैवैनं जनयति, अग्रादाहुरेद्यं कामयेता,—ऽन्नादः स्यादित्ये,—
ष वा अग्नीनामन्नादो, ऽन्नकरणं भ्रष्ट्र,—मन्नाद्यमस्मा अवरुन्द्धे, मद्यावादाहरेद्यं कामयेत,
प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकꣳ स्यादिति, प्रसेनेनास्य राष्ट्रं जायुकं भवति, यतः कुतश्चाहृत्यावद-
ध्याद्यं कामयेता,—ऽस्य पाप्मा भ्रातृव्यो द्वितीयो जायेतेत्ये,—तद्वै यजमानस्यायतनꣳ, स्वे
वावास्मा एतदायतने पाप्मानं भ्रातृव्यं द्वितीयं जनयति, द्रवन्नः सर्पिरासुतिरिति, क्रुमुकं
घृतान्वक्तमादधात्ये,—षा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यत्क्रुमुकं,—स्तेजो घृतं, प्रिययैवैनं तन्वा तेजसा
च समर्धयति, परस्या अधि संवतो, इत्यौदुम्बरीं, देवा यत्रोर्जꣳ व्यभजन्त तत उदुम्बर
उदतिष्ठद्, यदौदुम्बरी,—ऊर्जमेवावरुन्द्धे, परमस्याः परावतो, इति वैकङ्कती,—मग्नेर्वै सृष्टस्य भा
अपाक्रामत्, तद्विकङ्कतं प्राविशद्, यद्वैकङ्कती, भा एवावरुन्द्धे, यदग्ने यानि कानि चे,—
ति शमीमयीꣳ शान्त्या, अग्नये वै न किंचनापरशुवृक्णमस्वदन्त, तस्मै वा एतया सङ्गः
प्रयोगिः सर्वमस्वदयद्, यदग्ने यानि कानि चेति, तदग्नय एवैतया सर्वꣳ स्वदयति, सर्वमस्मै
स्वदितं भवति, रात्रिꣳ रात्रीमप्रयावं भरन्त इत्या,—शिषमेवाशास्ते, नाभा पृथिव्याः समि-
धानो अग्निमिति, पृतनाजितमेवैनमक,—रग्निꣳ वै सृष्टꣳ रक्षाꣳस्यजिघाꣳसꣳ,—स्तानि वा
एताभिरेवापाहत, याः सेना अभीत्वरीरिति, तदग्नेरेवैताभी रक्षाꣳस्यपहन्त्ये,—ता एव समि-
धा आदध्याद्यत्र रक्षोभ्यो बिभीयाद्, रक्षसामपहत्या, अथो ग्राहुका ह ताꣳ समाꣳ स्तेनान्
भवन्ति, तैल्वकीमभिचरन्नादध्या,—द्देपं वै वनस्पतीनाꣳ वज्र,—स्ताजग्घ प्रमीयते, यं द्वि-
ष्यात्सं तर्हि मनसा ध्याये,—न्मनो वा आशी,—र्यो वाचं आहुतिमेवैनं भूतमग्नयेऽपिदधाति,

[द्रवन्नः सर्पिरासुतिः० । ऋ २,७,६, तै स ४,१,९,२। परस्या अधि० । ऋ ८,७५,१५, तै रा २,६,११,३, ४,१,९,२ । यदग्ने यानि (कानि) कानि० । ऋ ८,१०२,२०, अथर्व १९,६४,३, तै सं ४,१,१०,१ । सर्वं तदस्तु ते । ऋ ८,१०२,२१, अथर्व १९,६४,३, तै स ४,१,१०,१; नि ३,२०]

यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जना इति, तस्मादग्निचितोऽश्लीलं न कीर्तयितवै, नो अग्निर्निंदः, संशितं मे ब्रह्म संशितं वीर्यं बलमिति, ब्रह्मणा वा एतत् क्षत्रं संश्यति, क्षत्रेण ब्रह्मा,—ऽथो ब्रह्म चैवैते क्षत्रं च सयुजा अक,—रेतद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ ब्रह्म क्षत्रं सयुजा न व्यथेते इति, ब्रह्माह क्षत्रं जिन्वति क्षत्रियस्य ।
क्षत्रं ब्रह्म जिन्वति ब्राह्मणस्य यत्समीची कृणुतो वीर्याणि ॥ ९ ॥ १३-१४

अग्निभ्यः ॥ इति कामायालभ्यन्ते, यत्कामो भवति मं हास्मै स कामो नमत्या,—श्रीणान्ति, यज्ञियानेवैनान्मेध्यान् कुर्वन्ति, पर्यग्निकृतानुत्सृजन्त्ययातयामत्वायै,—केन संस्थापयन्ति यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, पुष्करा भवन्ति सेन्द्रियत्वाय, त्रिष्टुभो याज्यानुवाक्या भवन्तीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अथैषोऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः, संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानर, एषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः, प्रिययैवैनं तन्वा समर्धयत्य,—थो अयातयामत्वायैवा,—ऽयातयामा हि वैश्वानरः, श्वेतं वायवे नियुत्वत आलभेत तेजस्कामो, वायुर्वा अग्नेस्तेज,—स्तस्माद्वायुमग्निरन्वेति, यद्वायवेऽग्नेः सतेजस्त्वाय, यद्वायव एकधा स्यादुन्मादुको यजमानः स्याद्, यन्नियुत्वते द्वितीयत्वाया,—ऽथो धृत्या अनुन्मादाय, सर्वेषां वा एष पशूनां रूपाणि प्रति, यद्वायव एकधा स्यादुन्मादुको यजमानः स्याद्, यदेष प्राजापत्यो द्वादशकपालो द्वितीयत्वाया,—ऽथो धृत्या अनुन्मादाया,—ऽथैष आग्नावैष्णव एकादशकपालो,—ऽग्निर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा,—ऽथैष आदित्यो घृते चरु,—रादित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायंस्,—तेभ्य एवं प्रोच्य स्वर्गं लोकमेत्या,—दित्या वा अस्मिल्लोक ऋद्धा, आदित्या अमुष्मिन्, पुरोडाशेन वै देवा अस्मिल्लोक आर्ध्नुवं,—श्चरुणामुष्मि,—न्नस्मिन्नेवं लोके पुरोडाशेन ऋध्नोति, चरुणामुष्मि,—न्नथैषोऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालो, देवायतनं वा अग्निर्वैश्वानरो, देवायतन एवं प्रतिष्ठाप्याग्निं विमुच्यते,—ऽसौ कामो वै वैश्वानरो, यत्कामो भवति मं हास्मै स कामो नमति ॥ १० ॥ १५-१६

[१४९४]

॥ इत्युपरिकाण्डे शुद्धमग्नीयः प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

[सं॰ दिन मं० । अथर्व ३,१९,१]
[१०] तै ५,१,८,१ । काठ १९,८ । कपि ३०,६ ।

अथ द्वितीयः प्रपाठकः।

दृशानो रुक्म उरुया विभाती,—ति रुक्मं प्रतिमुञ्चते, ऽमृतꣳ वै हिरण्यं, मृत्योरेतद्रूपꣳ यदग्नि,—र्यत् पाशोऽमृतेनैव मृत्युमन्तर्धत्ते, ऽथैते निर्बाधा, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा एतान्निर्बाधानपश्यꣳ,—स्तैरसुरानेभ्यो लोकेभ्यो निरबाधन्त, तन्निर्बाधानां निर्बाधत्वं, यदेतैरेवं निर्बाधैर्यजमानो भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यो निर्बाधते, एकविꣳशतिनिर्बाधो भवति प्रतिष्ठित्या, उपरिष्टान्निर्बाधं बिभर्त्य,—धस्तान्निर्बाधꣳ सादयति भ्रातृव्यस्य विनुत्त्यै, नक्तोषासा समनसा विरूपा इत्य,—होरात्राभ्यामेवाग्निमाधत्ते, धापयेते शिशुमेकꣳ समीची, इत्येतꣳ ३ह्येते धापयेते शिशुमेकꣳ समीची, द्यावाक्षामा रुक्मो अन्तर्विभातीत्ये,—षꣳ ३ह्येतयो रुक्मो ऽन्तर्विभाति, देवा अग्निं धारयन्द्रविणोदा इति, प्राणा वै देवा द्रविणोदाः, प्राणैरेवाग्निमुद्यच्छते, विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कविरिति, विश्वा हि रूपाण्यग्निः, प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदा, इत्याह प्रसूत्या एव, वि नाकमख्यत्सविता वरेण्य इति, सवितृप्रसूत एवाग्निं बिभर्त्य,—नु प्रयाणमुषसो विराजतीति, तस्मादुषसो व्युष्टिमन्वग्निराधीयते, सुपर्णोऽसि गरुत्माꣳ,—स्त्रिवृत्ते शिरो, गायत्रं चक्षुरित्य,—मेवैषा संभृति,—रग्निमेतत्संभरति, तस्मात् संभरति, तस्मात्सर्वैरङ्गैः पशुर्जायते, पशु३ह्यग्नि,—र्दिवं गच्छ स्वः पते,—त्याह स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, अथैते क्रमा, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा एतान् क्रमानपश्यꣳ,—स्तैरसुरानेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, ताननपजय्यमजयꣳ,—स्तदेतैरेव क्रमैर्यजमानो भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुदते, ऽनपजय्यꣳ ह जयति, षडुद्यामꣳ शिक्यं भवति, षड्वा ऋतव, ऋतुभिरेवाग्निं परिगृह्णात्यु,—परिनाभि बिभर्त्यु,—परिनाभि ३ह्यात्मनः सद्वेवꣳ, सद्वेव एवं देवता आत्मन् बिभर्ति, यदधोनाभि बिभृयाद्योनिं निर्दहे,—दथोऽवर्धनं घातुकꣳ स्यात्, प्रक्रामति, तस्माद् ग्राम्याः पशवः प्रेरते, ऽथ यत् पुनरभ्यावर्तते तस्मात् पुनः समावर्तन्त, ऊर्जा वा एष पशुभिरुत्क्रामन्त्सहोत्क्रामति, पुनरूर्जा निवर्तस्वेति, तदूर्जमेव पशून् पुनरवरुन्द्धे, पुनर्वतीर्भवन्ति संमृक्त्यै, चतसृभिरभ्यावर्तते, चतुष्पादो वै पशवः, पशूनेवा-

[१] तै ५,१,१०,१। काठ १९,११। कपि ३०,१। श ब्रा ६,६,४,७,२। वा १२,१—४,९—१५,५५,४०—४१,१७,७०, १०,२४। काण्व १३,१—६,१०—१६,२६,४१—४२,१८,७०,११,३४। [दृशानो रुक्म. ऋ १०,४५,८; तै सं १,३,१४,५,४,१,१०,४,२,२,४। नक्तोषासा समनसा० (वर्णमा०)। ऋ १,९६,५, तै सं ४,१,१०,४,६, ५,२,७,१२,३। विश्वा रूपाणि०। ऋ ५,८१,२ [illegible] तै सं ४,१,१०,४। नि १२,१३]

*

वरुन्द्ध, इत्थं पर्यावर्तेत, एवꣳ हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृ-
तमनुपर्यावर्तते, आ त्वाहार्षमन्तरभूरित्यन्त ३र्ह्येष एतर्हि,—दुत्तमꣳ वरुण पाशमस्मदिति,
वरुणपाशमेवैनान्मुञ्चत आत्मनोऽहिꣳसायै, अग्ने बृहन्नुषसामूर्ध्वो अस्थादिति, ज्योतिषैवैनꣳ
समर्धयति, हꣳसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसदिति सादयति, सप्त एवैनꣳ होत्रासु प्रतिष्ठाप-
यत्य,—थो सप्त वा एतेन साप्तान्यग्नेराप्नोत्या,—ऽऽसप्तमात्पुरुषादन्नादो भवति, रेतो वा अग्नि,-
—रन्तरिक्षꣳ वै रेतोऽनुषिच्यते, यदधो निदध्याद्धृताः पशूनां गर्भाः प्रपादुकाः स्यु,—रथ
यदुपरि सादयत्यन्तरिक्षसदमेवैनमकर्गर्भाणां धृत्यै, सूयते वा एषोऽग्नीनाꣳ यच्चीयते, त-
स्मादेष आमन्दीसत्, सीद त्वं मातुरस्या उपस्थ इति,—यꣳ वा अग्नेर्योनिः, स्व एवैनꣳ
योनौ संवेशयति, तिसृभिरुपतिष्ठते, त्रिवृ३द्ध्यग्निः ॥ १ ॥ १

अथैतद्वात्सप्रं,—मेतेन वै वत्सप्रीर्भालन्दनोऽग्नेः प्रियं धामाराध्नोत्, तदग्नेरेवैतेन प्रियं धाम
राध्नोत्या,—गामुकमेनं प्रियं भवति, वत्सप्रियꣳ वै भालन्दनमृषयोऽध्यवदन्,—स्तेना इति,
स एतत् सूक्तमपश्यत्, तेनाधिवादमपानयत्, तेनापचितिमगच्छत्, तदधिवादमेवैतेनापज-
यत्य,—पचितिमेव गच्छति, द्वादशभिरुपतिष्ठते, द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमे-
वाप्त्वावरुन्द्धे, त्रिष्टुभो भवन्तीन्द्रियस्यावरुद्ध्यै, अन्येद्युः प्रक्रामयत्य,—न्येद्युरुपतिष्ठते,
योगक्षेमꣳ वा एतत् प्रजानां दाधार, तस्माद्यायावरा अन्याः प्रजाः, क्षेम्या अन्या, अथ
यत् प्रक्रम्योपतिष्ठते तस्माद्यायावरः क्षेम्यमभिप्रयाति, तस्माद्यायावरस्य क्षेम्योऽन्नं बभूव,
यदहश्चेष्यमाणः स्यात्तदहरुभयꣳ समस्येत्, प्र च क्रामेदुप च तिष्ठेत, योगक्षेमꣳ वा एतद-
न्वाप्य यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, उदु त्वा विश्वे देवा इति, विश्वे ३हीदं देवाः स्मो
यन्मनुष्या, अग्ने भरन्त चित्तिभिरिति, यस्मा एवं चित्तायाग्निराधीयते तेनैनं चित्तेन सं-
मर्धयति, प्रेदग्ने ज्योतिष्मान् याहीति, ज्योतिषैवैनꣳ समर्धयित्वा प्रजापयत्य,—क्रन्ददग्निः
स्तनयन्निव द्यौरित्य,—नुरूपाद, यद्वृत्य उत्क्षेददीश्वरो वा एष उत्क्षेदुन् यजमानस्य प्रजा

[आ त्वाहार्षं०। ऋ १०,१७३,१ अथर्व ६,८७,१. तै सं ४,२,१,४, तै ब्रा २,४,२,८। उदुत्तमं वरुण०। ऋ १,२४,१५ अथर्व ७,८३,३;१८,४,६९ वा सं १२,१२; तै सं १,५,११,३ ४,२,१,३; नि २,१३। अग्ने(अग्ने) बृहन्नुषसा०। ऋ १०,१,१, तै सं ४,२,१,५। हꣳसः शुचिषद्०। ऋ ४,४०,५; तै सं १,८,१५,२;४, २,१,५, तै आ १०,१०,२]

[२] ३,५,२,१—२। काठ १६,१३। कपि २२,२। श ब्रा ६,७,४,६ ६ ४। वा सं १२,६,१,२१,३०-३३,४०-४२, १७,५३। ताण्ड्य १३,७ १०,११,३१—३३,४१—४३ १८,५३। [क्रन्ददग्निः० । ऋ १०,४५,४।

पशून्निष्विद्,—स्तत्क्रुदितमेवास्याक्,—रथो शमयित्वैवाशिषमाशास्ते, समिधाग्निं दुवस्यते,—ति गायत्र्या ब्राह्मणस्यादध्याद्, गायत्रो हि ब्राह्मणो,—स्त्रिष्टुभा राजन्यस्य, त्रैष्टुभो हि राजन्यो, द्वाभ्यां गायत्रीभ्याꣳ वैश्यस्य, यं हि द्वे गायत्र्यौ सा जगत्य,—थो ब्राह्मणे वा एतद्दिशमन्नं करोति, यदि भस्म प्रतिपूर्येताप्सु प्रवेशये,—दापो वा अग्नेर्योनिः, स्व एवैनं योनौ दधाति, पुरीषं कुर्यात् पशुकामस्य, पशवो वै पुरीषं, पशुमान् भवती,—ष्टका वा सꣳस्युयात्, तेनास्य सर्वा आग्नेयीरिष्टका भवन्त्यू,—र्जं वा एवं पशुभिरुत्सीदन्त्सहोत्सीदति, पुनरूर्जा निवर्तस्वेति, तदूर्जमेव पशून् पुनरवरुन्द्धे, चोधा मे अस्य वचसो यविष्ठे,—ति चोधवतीभ्यामुपतिष्ठते, तस्मात् प्रजाः सुप्त्वा पुनः प्रबुध्यन्ते, द्वाभ्यामुपतिष्ठते, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥ २ ॥

२

अपेत वीत वि च सर्पताता, इत्याह, यमदेवत्यो वा अयं लोको, य३मोऽमुष्य लोकस्याधिपत्यमानश, यद्यमाद्देवयजनमनिर्याच्याग्निं चिन्वीतायमदेवत्योऽस्याग्निः स्यादस्वर्ग्यो, यदाहा,—ऽऽदादिदꣳ यमोऽवसानं पृथिव्या अक्रन्निमं पितरो लोकमस्मा इति, यमाद्वा एतेनास्यो देवयजनं निरयाचित्, स्मृते देवयजनेऽग्निं चिनुते, यमदेवत्योऽस्याग्निर्भवति स्वर्गो, उद्घ्नन्ति, यदेवास्या अयज्ञियममेध्यं तदुद्घ्नन्ति, व्याममात्रमुद्घ्नन्त्ये,—तावान्वै पुरुषे वीर्यꣳ, वीर्यसम्मिते चीयते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा महिम्नोऽवरुद्ध्या, अवोक्षति, यदेवास्या उद्घ्नन्तः क्रूरमकꣳस्तदक्रूरमक,—स्तच् शमयत्य,—थो आपो वा अग्नेर्योनिः, स्व एव योनौ चीयते, ऽग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसी,—ति सिकता निवपत्य,—ग्नेर्वा एतद्वैश्वानरस्य भस्म यत्सिकता, स्व एव भस्मꣳश्चीयते, योनिर्वै सिकता, रेता ऊषा, यत्सिकता न्युप्योषान्निवपति योनौ वा एतद्रेतो दधाति, तस्माद्योनौ रेतो हितं, तस्माद्योनिं रेतः प्रजायते, प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता वा ऊषेभ्य एव योनिरसृजत, प्रजननꣳ वा ऊषाः, प्रजनने वा एतदग्निश्चीयत, इमे वै सहास्तां, ते वियती अब्रूता,—मस्तु नौ प्रियं धाम सहे,—त्यापो वा अस्या यज्ञिया मेध्या,—स्ता अमू,—रूषा अमुष्या यज्ञिया मेध्या,—स्तं

---

[1] तै से १,३,१४,२,४,२,१,२,२,२ । समिधाग्निं० । ऋ ८,४४,१, तै स ४,२,३,१, तै ब्रा १,२,१,१ ।
[2] चोधा मे अस्य० । ऋ १, १४७,२, तै स ४,१,३,४, नि. ३,१०]
[३] तै स ५,२,३ । काठ २०,१ । कपि ३२,३ । वा १२,४५,६०—६१,५,३ । काण्व १३,४६,६१—६१,५,३ ।
[अपेत वीत वि० । ऋ १० १४,९ अथर्व १८,१ ५५, तै स ४ २ ४,१ तै बा १,२,१,१६, तै आ १, २७,५, ६ ६,१]

इमे, यदापश्चोपाश्च भवन्ति यदेवैनयोर्यज्ञियं मेध्यं तदवरुन्द्धे, ऽथो अनयोरेवैनं प्रिये धामन्नधत्ते, संज्ञानं वा ऊषाः, उभये वा एतान् पशवोऽभिसंजानते, ये ग्राम्याः पशवो ये चारण्या, उभय एवैनं पशवोऽभिसंजानते, चतस्रः प्राचीः सादयति, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिर्वै देवाः स्वर्गं लोकमायं,—स्तं दिश आक्रमन्त, ता अव्लीयन्त, ता एताभिरदृंहन्, यदेता उपधीयन्ते दिशां धृत्यै, पशवो वा इष्टका, गार्हपत्यं वै पशवो ऽनूपतिष्ठन्ते, द्वे समीची पुरस्तादुपदधाति, द्वे समीची पश्चा,—दुभयत एवास्मै समीचः पशूनुपदधाति पशूनां परिगृहीत्या, अष्टोपदधात्य,—ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्रोऽग्नि,— र्यावानेवाग्निस्तं चिनुता, एकविंशतिः काश्र्यो प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठा ह्येकविंशो, ऽथो एकविंशतिविधो हि गार्हपत्य,—स्त्रिचितिकः काश्र्य,—स्त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकानाप्नोति, पञ्चचितिकः काश्र्यः, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालभ्य, चतुर्भिः संनिवपति, चत्वारि वै छन्दांसि, छन्दोभिरेवं संनिवपत्य,—थो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणैवं संनिवपति, क्षत्रं वा एषोऽग्नीनां यश्चीयते, क्षत्रं य उख्यो, ब्रह्म यजु,- —र्यद्यजुषा संनिवपति ब्रह्मणा वा एतत् क्षत्रं संनयति, तस्माद्ब्रह्मणा क्षत्रं सं चैति वि च, द्वौ वा एतौ व्याघ्रौ संपद्येते, ता ईश्वरा अशान्तौ यजमानं हिंसितो,—र्यदाह, भवतं नः समनसौ समोकसौ सचेतसा अरेपसा इति, शमयत्येवं, शान्त एवं न्युप्यते यजमानस्याहिंसाया, ऋतुभिर्वै पृथिव्या वीर्यमुद्धृतं, तदृतुभिः पुनर्विमुच्यते, यदाह, प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चत्विति, प्रजापतिरेवैनां विश्वकर्मा विमुञ्चति ॥ ३ ॥ ३

अथैता नैर्ऋती,—स्तिसस्तुषपका भवन्त्ये,—तद्वै नैर्ऋतमन्नस्य यत्तुषाः, कृष्णा भवन्त्ये,- —तद्वै निर्ऋत्या रूपं,—मेतां दिशं हरन्त्ये,—षा हि निर्ऋत्या दिक्, ताः स्वकृत इरिणे पराचीर्निदधात्ये,—तद्वै निर्ऋतिगृहीतं पृथिव्या, निर्ऋतिगृहीत एवं निर्ऋतिं निरवदयते, प्राणमेवास्य प्रथमया मुञ्चत्यु,—पानं द्वितीयया, व्यानं तृतीयया,—ऽथो त्र्यक्षरो वै पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तं निर्ऋत्याः पाप्मनो मुञ्चति, निर्ऋतिर्वै कर्मण उपद्रष्ट्रिका, तां वा एतस्वेन भागधेयेन शमयित्वाथ सवितृप्रसूतोऽग्निं चिनुते, यं ते देवी निर्ऋतिराबबन्धेति,

[४] १ ५,२,४,—५ । काठ २०,१—३ । कपि ३१,४-५ । वा १२,६५—६६ । माश ७,२,१—४ ।
[यं ते देवी० । अपो ६६१२]

जालमिष्टकास्वभ्युपस्यति, निर्ऋतिपाशमेवैभ्योन्मुञ्चत आत्मनोऽहिꣳसायै ॥ ४

यदुस्य पारे रजसो मुहच्छ्रित्रं ज्योतिरजायत । तन्नः परिषद्दति द्विषोऽग्ने वैश्वानुरः ॥ ५

स्वाहेत्युपः परिषिञ्चन् पर्येति निर्ऋत्या अनन्ववायाय, भूत्यै नमा, इत्युक्त्वावुर्वते, भूतिरेव भूत्वावर्तत आत्मनोऽहिꣳसायै, अनपेक्षमाणा आयन्ति निर्ऋत्या अनन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव निर्ऋतिं निरवदयन्त, इन्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो नैर्ऋतीरुपधत्ते, निवेशनः संगमनो वसूना,—मित्यैन्द्रया गार्हपत्यमुपतिष्ठत, इन्द्रियेणैवात्मानꣳ समर्धयति, त्रिष्टुभोपतिष्ठता, ओजो वै वीर्यं त्रिष्टुबो,—जस्येव वीर्ये प्रतितिष्ठति, गार्हपत्योऽग्ने चीयते प्रतिष्ठित्यै, गार्हपत्ये वै देवाः प्रतिष्ठाय प्राञ्चः स्वर्गं लोकमभिजयन्त आयन्, यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावता वेणुना विमिमीत, एतावद्वै पुरुषे वीर्यꣳ, वीर्येणैव विमिमीते, ऽथो एतावान् वै पुरुषे महिमा, महिम्नोऽवरुद्ध्यै, यो वै वनस्पतीना फलग्रहितमः स एषाꣳ वीर्यवत्तमो, वेणुर्वै वनस्पतीना फलग्रहितमः, स एषाꣳ वीर्यवत्तमो, ऽन्नꣳ वै फल,—मन्नमर्को, ऽर्कोऽग्नि,—रर्केण वा एतदन्नमर्कमग्निꣳ विमिमीते, सप्त पुरुषान् प्रमिमीते, सप्तभ्य एव पुरुषेभ्यो लोकꣳ विन्दत्या,—ऽऽसप्तमात्पुरुषादन्नादो भवत्य,—रत्निमात्रं पक्षयोरत्युपदधाति, पक्षौ बृहद्धि वयः, षड्भिः कृषति, षड्वा ऋतव, ऋतुभिरेव कृषती,—त्यभ्यावर्तन्त, कृषत्ये,—षा हि देवानामावृ,—दथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनुपर्यावर्तन्ते, तिस्रस्तिस्रः सीताः संपादयति, त्रिवृद्वाऽग्नि,—र्द्वादश सीता भवन्ति, द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरस्य वा एष विधामनुविधीयत, इयꣳ वा अग्निमे,—दग्निमेतिधक्ष्यतीति, यत्कृषत्यस्या वा एतद् द्विगुणं क्रियतेऽनतिदाहाया,—ऽथो पृथिव्या वा एतद् द्विगुणेनाग्नेर्वीर्यमुद्यच्छन्त, एवा दिशमुत्सृजन्त्ये,—षा हि देवाना दि,—गथो स्वर्गमेवैना लोकमनूत्सृजन्ति ॥ ४ ॥ ६

कृष्टे वपति, कृष्टे ह्योषधयः प्रतिष्ठं प्रतितिष्ठन्त्यं,—नस्यान्नस्य वपत्योषधीनामग्नि,—रन्न वा ऋग, अन्नेनैवास्मा अन्नाद्यमवरुन्द्धे, चतुर्दशभिर्वपति, द्वादश मासाः संवत्सरो, ऽथ यं एते चतुर्दशे अहोरात्रे एवैते, तत् संवत्सरेण नु वास्मा एतदहोरात्राभ्यां चान्नाद्यमवरुन्द्धे, ऽन्नꣳ वै फल,—मन्नमर्को, ऽर्कोऽग्नि,—रर्केण वा एतदन्नमर्कमग्निꣳ वपति,

[निवेशन सगमनो० (तयो पुत्र २) । ऋ १०,१३९,३ अथर्व १०,८४०, तै स ४०५,४]

यस्याग्नस्य निवपति यत्तस्याश्रीयाद्यान्यवरुद्धानि तैर्व्यृध्येत,—र्भ तस्यापिकुर्या,—दथो तन्मनसा ध्यायेत्, तेनैव तदवरुन्द्धे, यदि सर्वं न संश्चिन्देद्यान्मधृष्णुतान् वपेद्, यदेवा ग्राम्यं तेनान्नाद्यमवरुन्द्धे, यन्मध्वारण्यं तेन, तेनैव तदुभयमवरुन्द्धे, ऽथैते संभारा, दिग्भ्यो वा एतत् पृथिव्या ऊर्ज२ संभरत्यू,—र्ज्यमग्निश्रीयते, यां जनतां कामयेत, क्षोधुका स्यादिती,—पमूर्जमहमित आदीति, तस्या अधादाददीत, क्षोधुका ह मा जनता भवति, कामं कामदुघे धुक्ष्वेत्य,—भिमृशति, तेनास्य सर्वा इष्टकाः कामदुघा भवन्त्यु,—त्तरवेदिं निवपन्त्युत्तरवेदिमित्ये,—वास्याग्निश्रीयते, ऽथो यज्ञपुरुपोऽनन्तर्हित्या, अग्निर्वा एष न्युप्यते यदुत्तरवेदिं,—यदुत्तरवेदिं न्युप्याग्निं चिनोत्यग्नौ वा एतदग्निश्रीयते, ऽग्ने तव श्रवो वया, इति मिकुता निवपत्ये,—ता वै वैश्वानरीरिष्टका अपरिमिता, एतदग्नेरपरिमितं चीयते, ऽग्नेर्वा एतद्वैश्वानरस्य सूक्त,—मेषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः, प्रियायाम् वा एतत्तन्वामग्निश्रीयते, संतनूरकौ निधीयते, लोमशं वा एतच्छन्दः पशव्यमूनातिरिक्तं प्रजननायाशीत्यक्षर,—मेतेन वै देवाः स्वर्गं लोकमाय२,—स्तदस्याशीत्यक्षरत्वं२, समुद्रं२ वा एतच्छन्दो, योनिः समुद्रः, सोमो रेतोधा, यत्सौमीभ्याम् व्यूहति योनौ वा एतद्रेतो दधाति, तस्माद्योनौ रेतो हितं,—माप्यानवती भवत,—स्तस्माद्योनौ रेता आप्यायते, छन्दोभिर्वा अग्निरुत्तरवेदिमभिप्रह्रियते, या अग्नौ प्रह्रियमाणेऽन्वाहुस्ता तर्हि मनसा ध्याये,—च्छन्दोभिरेवैनमुत्तरवेदिमभिप्रहरति, मनसान्वाहा,—ऽनिरुक्तमिव ह्येतदव्यावृत्त२, व्यावृतं पाप्मना भ्रातृव्येण गछत्य,——श्वं पुरस्तान्नयन्ति रक्षसामपहत्या, आक्रमयन्ति, य एवैनेन भ्रातृव्यः सहङ् तं२ वज्रेणावबाधन्ते, प्राञ्चं प्रक्रमयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्योऽति तं२ वज्रेण प्रणुदते, प्रत्यञ्चमभ्यावर्तयन्ति, य एवैनं भ्रातृव्योऽनु तं२ वज्रेण प्रतिनुदते, तद् भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदः, कृष्णो वै भूत्वाग्निरश्वं प्राविशत्, स एतदगछद्यत्र मृगशफो, यदश्वमाक्रमयन्ति, यदेवाग्नेर्न्यक्तं तस्यावरुद्ध्यै ॥ ५ ॥ ७

तपो योनिरसीति, पुष्करपर्णमुपदधाति, योनिर्वा एष योऽग्नेर्यत्पुष्करपर्णं, नाभिर्वै शुक्रः, सयोनिमेव सनाभिश्रीयत, इयं२ वा अबिभे,—दग्निर्मातिधक्ष्यतीति, यत्पुष्करपर्णमुपदधात्यस्या

[५] मै. २,७,१३ । तै. ५,२,५—६ । काठ १९,३—४ । कपि. ३२,५—७ । वा. १२,७२,१०६ । काण्व. १३,७३, १०५ । [अग्ने तव श्रवो०... । ऋ १०,१४०,१; सा.१८१६; तै सं. ४,२,७,२]

अनतिदाहाया,—ऽधस्तादश्मानं सादयत्योषधीनां प्रतिष्ठित्या, अथो इयं वा एष ऽऽप्स्वयुक्तानिवा-
रुन्द्धे, प्रजापतिः प्रजा असृजत, याः पुरा ब्रह्मणोऽसृजत ताभिर्नाराध्नो,—दथ या
ब्रह्ममुखा असृजत ताभिरराध्नोद्, यद् ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ता,—दिति रुक्ममुपदधात्यृ,
द्ध्या, ऋध्नोत्येवा,—ऽथो मिथुनत्वाय, न पृथिव्यामग्निश्चेतव्यो नान्तरिक्षे न दिवी,—
त्याहु,—रमृतं वै हिरण्य,—ममृते वा एतदग्निश्चीयते, श्मशानचितो वा एते चीयन्ते,
चित्यां चित्यां हिरण्यशकलमुपास्यति, तेन वा एषोऽश्मशानचित्, तेन स्वर्गो, ऽयं
पुरुषो हिरण्मयो, यजमानलोकमेवैष दाधार,—य ह वा एतमेवं यजमानोऽग्निनामुष्मिँल्लोके सम्यङ्
यस्यैष उपधीयते, ऽथो मध्ये ज्योतिरेव धीयते, द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामि,—त्यभि-
मृशति, होत्रास्वेवैनं प्रतिष्ठापयत्य,—थैतानि सर्पनामानि, मृत्युर्वै सर्पनामानि, यदुपद-
ध्यात् प्रमायुकः स्यात्, तस्मादनुदिशति, गोमि वा एका दिशि,—व्याघ्रे एका, सर्पे
एका, ता एवावरुन्द्धे, वामदेवस्य साम्नोऽग्निं व्याघारयत्ये,—तेन वै वामदेवः सृणितायाः
शिर आदीपयद्, रक्षसामपहत्यै, पञ्चभिर्व्याघारयति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्त-
मालभ्या,—ऽथो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षांस्यपहन्त्य,—थैतं स्रुचौ, कार्ष्मर्यमय्यौ दक्षिणतः
सादयति रक्षसामपहत्यै, दक्षिणतो वै देवानां यज्ञं रक्षांस्यजिघांसं,—स्तानि कार्ष्मर्य-
णैवापाघ्नत, यत् कार्ष्मर्यमयी दक्षिणतः सादयति, रक्षसामपहत्यै, घृतस्य पूर्णा भवत्ये,
—षा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद् घृतं, प्रिययैवैनं तनुवा समर्धयति, गायत्र्या सादयति,
तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्द्धा, औदुम्बरीमुत्तरतः सादयति दध्नः
पूर्णा,—मूर्ग्वा उदुम्बरो, ऽन्नं दध्यू,—र्जमेवान्नाद्यं दधाति, त्रिष्टुभा सादयत्यो,—जो वै
वीर्यं त्रिष्टु,—बोज एव वीर्यमवरुन्द्धे, पूर्णे सादयत्ये,—ते यजमानलोकस्योपनिष्ठेने, मूर्ध-
न्वतीभ्यां सादयति, मूर्धन्योऽस्मानीति, विराज्यग्निश्चेतव्य, इत्याहुः, स्रुचौ वै
विराजौ, यत् स्रुचा उपदधाति विराजि वा एतदग्निश्चीयते, ऽग्रणी स्वयमातृण्णे,—यं वै
प्रथमा स्वयमातृण्णा,—ऽन्तरिक्षं द्वितीया,—ऽसौ तृतीया,—मानेव लोकाननुपूर्वं, ऽस्यानुष्टुभ्य
सादयति, प्रजापतिनैव एतासु सदत्य,—थो प्राणानामुत्सृष्ट्यै, भूर्गा,—न्नि प्राणेन्द्रिय-

[६] मै ३,३,११ । [illegible] । का. ३०,४-६ । [illegible] । [illegible]
५,१८,१० । [ब्रह्म जज्ञानं० । अथर्व ४,१,१ [illegible] । द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवी० .. । [illegible]
अथर्व १८,४,२८, तै [illegible]]

येनं भ्रातृव्योऽतीव स्याद्, भूमिरसी,—ति प्रतीचीꣳ यच्छेद्,—दितिरसि भूमिरसी,—ति तिर-
श्चीꣳ यदि सद्,—इडियꣳ वा अदिति,—रनया वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यं प्रभूतं प्रणुदते, ऽनया
प्रतिनुदते, ऽनया विनुदते, तद्भ्रातृव्यस्य वा एष विनोदः, काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती,—
ति दूर्वेष्टकामुपदधात्यो,—षधीनां प्रतिष्ठित्यै, काण्डात्काण्डा३द्ध्येषा प्रतितिष्ठतीति, पशवो
वा इष्टका, न वै पशवा आयवसे रमन्ते, यद्दूर्वेष्टकामुपदधात्यायतनमिव वा एतत् क्रियते,
पशूनाꣳ यत्या, अथैषा वामभृद् द्वियजु,—र्यजमानलोकमन्येन दाधार, भ्रातृव्यलोक-
मन्येन वृङ्क्त, एतया वै देवा असुराणाꣳ वामं पशूनवृञ्जत, तद्वामभृतो वामभृत्त्वं,
छन्दाꣳसि वै देवानाꣳ वामं पशव,—श्छन्दाꣳस्येवैतया वामं पशून् यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते,
ऽथैते रेतःसिचा, इयꣳ विरा,—डसौ स्वरा,—डसा एव रेतः सिञ्चती,—यं प्रजनयत्य,—भि-
रत्यन्नादो भवति यस्यैते उपधीयेते, यदि पुत्री चिन्वीत प्रथमायां चित्यामन्यामुपदध्या,—
दुत्तमायामन्याꣳ, रेतसः सिक्तस्य परिगृहीत्यै, यद्यपुत्रः प्रथमायां चित्यामुभे उपधेये,
सम्यञ्चौ हि भूत्वा रेतः सिञ्चतः ॥ ६ ॥ ८

अथैता विश्वज्योतिष, एषु वा एतँल्लोकेषु ज्योतिष्मन्तमग्निं निधत्ते, ऽथो प्राणानाꣳ
विधृत्या, अथैषा त्र्यालिखिते,—मे वै लोकास्त्र्यालिखिते,—मानेव लोकानुपाधत्त, उभये
वा एतामुपादधत देवाश्च वा असुराश्चो,—परिष्टाल्लक्ष्माणं देवा उपादधता,—ऽधस्ताल्लक्ष्माणमसुरा,
—स्ततो देवा अभवन्, परासुरा, उपरिष्टाल्लक्ष्माणमुपदधीत भ्रातृव्यवान्यो वास्य प्रियः स्यात्,
तस्य भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये,—षा वा असपत्नेष्टका,—ऽसपत्नो भवति य
एतामुपधत्ते, ऽथो देवलक्ष्मꣳ वा एषा, देवलक्ष्ममेवोपधत्ते, या सोपाया अधि मृदुच्
छिष्यते तस्या एतां कुर्यात्, तेनास्य सर्वा आग्नेयीरिष्टका भवन्त्य,—थैष कूर्मः, श्मशानचितो
वा एते चीयन्ते, जीवः कूर्म उपधेय,—स्तेन वा एषोऽश्मशानचित्, तेनोत्पाती, पशू-
नाꣳ वा एष मेधः, एतꣳ वै मेधं पश्यन्त एनं पशवोऽमुष्मिँल्लोक उपतिष्ठन्ते, प्रत्यञ्चꣳ
सादयति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, द्यावापृथिवीयया सादयति, द्यावापृथिवी
हि पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैनꣳ सम्यञ्चं दधाति, विष्णोर्नाभ्यामभिश्रेत३व्या,
इत्याहुः, प्रादेशमात्रमुलूखलं कार्यं,—मेतावान् वै विष्णु,—र्विष्णोर्वा एतन्नाभ्यामभिश्रीयत,

[७] तै. ५,२,८-९ । काठ. २०,६-७ । कपि. ३१,८-९ ।

ऊ३र्ज्यग्निश्चेत३व्या, इत्याहु,—रूर्वी उदुम्बरो, यदौदुम्बरमुलूखलं भवत्यूर्जि वा एतदग्निश्ची-
यते, वैष्णव्यां सादयति, वैष्णव३ ह्युलूखल३, स्वयैव देवतया,—ऽथैषोपा, पृथिव्यां
वा एतदोजो वी३र्य३ संभ्रियता, ओजो वा एतद्वीर्यं मध्य३तोऽग्नेर्धीयते, ऽथो मध्ये ज्योति-
रेव चीयते, यद्रिक्तामवेक्षेत क्षोधुको यजमानः स्या,—दथ यत् पूर्णामवेक्षते तथा हाक्षोधुको
भवति, सिकताभिः पूरयित३व्या,—ऽग्नेर्वा एतद्वैश्वानरस्य भस्म यत् सिकताः, स्वेनैवैनं
भस्मना प्रीणाति, दध्नः पूरयितव्यो,—र्ग्वै दध्यू,—र्जमेवावरुन्द्धे, घृतस्य पूरयित३व्यै,—
षा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद् घृतं, प्रिययैवैनं त३न्वा समर्धयति, मधोः पूरयितव्या,—ऽऽ
हास्य प्रजायां मधव्यो जायते व्यृध्यै,—न्द्रियाणि वै पशुशीर्षाण्ययज्ञियान्यमेध्यानि, यच्छि-
द्रेषु हिरण्यशकलान्युप्यस्यतीन्द्रियेणैवैनानि वीर्येण समर्धयति, मेध्यान्येनानि यज्ञियानि करो-
त्य,—र्ध३ वै पुरुषः सहस्रस्य, यच्छन्त्यर्धमितरे पशव,—स्तस्मादेतन्मध्यत उपदधात्य,—भिता
इतराणि, पशोः सवीर्यत्वाया,—ऽथो सायतनत्वाय, यं कामयेत, पशुमान्त्स्यादिति,
तस्य समीचीनानि पशुशीर्षाण्युपदध्यात्, समीचु एवास्मै पशूननुपदधाति, पशुमान् भवत्य,—
थ यं कामयेता,—ऽपशुः स्यादिति, तस्य विषूचीनानि पशुशीर्षाण्युपदध्याद्, विषूचु एवा-
स्मै पशूननुपदधात्य,—पशुर्भवत्ये,—ता वै साहस्रीरिष्टकाः पश्विष्टका,—स्ताः सोमदक्षः कौश्रेयो
विदांचकार, ताः श्यापर्णायोपदधौ, स सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं पशूनाप्नोति यस्यै-
ता उपधीयन्ते, यविष्ठो वै नामै३षोऽग्नि,—स्तस्माच्चिन्वतान्तरा न व्येतवै, यद्वीयात्
प्राणानस्य युवेतो,—रसर्गैरुपतिष्ठत, आरण्यानेव पशूञ् शुचमनूत्सृजति ॥ ७ ॥ ९

पुरुषशीर्षमुपदधात्ये,—ष हि पशूना३ वीर्यवत्तमो, वीर्यमस्मिन् दधात्यै,—कमुपदधात्ये,—
कधास्मिन् वीर्यं दधाति, सौर्या पुरुषशीर्षमभिजुहोति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, सौरी वा
एषा सती मैत्रावरुण्य,—हर्वै मित्रो, रात्रिर्वरुणो, ऽहोरात्रयोरेव प्रतितिष्ठत्य,—र्धर्चाभ्यां
जुहोती,—यं३ वा अर्धऋ३चो, ऽसा अर्धऋ३चो, ऽनयोरेव प्रतितिष्ठत्य,—थ यदेकया
ऋचा द्विर्जुहोति तस्मादेकः सन् पुरुषो द्विपाद्, यद्वा एतत्किंचाकर्यो३नि३ वा एतच्छुक्,—यदेता
अपस्याः सादयति तस्मिन्नेव योनौ रेतो दधाती,—यं३ वा अविभे,—दग्निर्मातिधक्ष्यतीति,
सैता इष्टका अपश्य,—दथो आहुः, प्रजापतिरपश्यदिति, ता उपाधत्त, यदेता उपधीयन्ते-

[८] मै. ३,८,६ । तै. ५,२,९—१० । क ठ २०,८—९ । क.पी ३२,१०—११ । श. १०,५४-५५,१५,१९—२० ।
क.श्र. १३,५५-५६,१६,८०-८१ ।

ऽस्या अनतिदाहाय, यदिदन्न,—मिति होवाचेयं, य एता उपदधाता इत्य,—न्नादो भवति यस्यैता उपधीयन्ते, तस्माद्रेतसः सिक्तादिप पशुः संभवति, यदेताश्छन्दस्याः, पशवो वै छन्दांसि, यद्दक्षिणत उपदध्यादभीपतः प्रजा वरुणो गृह्णीया,—दथ यदुत्तरत उपदधात्यपवाहत एवा,—ऽथैताः प्राणभृत,—स्तस्मिन् पशौ संभूते प्राणं चक्षुः श्रोत्रं वाचं तानि दधात्य,—क्ष्णया सादयति, पशुं वा एतदाक्रमयति, तस्मात् पशवोऽक्ष्णयाङ्गानि प्रहरन्तो यन्ति, दशभिर्दशभिर्वा अता इष्टकाभिर्ऋषय आर्ध्नुवं,—स्ता ऋद्धीर्ऋध्नोति यस्यैता उपधीयन्ते, ऽथैताः संयतो, रेतो वा एतत् सिच्यते यदग्निश्चीयते, यदेता उपधीयन्ते रेतसः सिक्तस्य संयत्यै, लोकं पृण छिद्रं पृणेत्ये,—षा वा अछिद्रेष्टका, अछिद्रा वा एतया चितयश्चीयन्त, इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरित्यो,—जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसा वा एतद्वीर्येणाग्निश्चीयते, ता अस्य सूददोहसा, इति परुषि परुष्येव रसं दधाति, सोमं श्रीणन्ति पृश्नय इत्य,—न्नं वै पृश्न्य,—न्नमेवावरुन्द्धे, जन्मन्देवानां विशा, इत्याह, प्रजात्या एव, त्रिष्वा रोचने दिव इति, सवनानि वै त्रीणि रोचनानि, सवनचितमेवैनमकरनुष्टुब् वा एषा, वाग्वा अनुष्टुप्, प्राणो वै वाग्, यदेषा सर्वा इष्टका अनुसंचरति तस्मात् प्राणः सर्वाण्यङ्गान्यनुसंचरत्य,—श्रेयो वा एषा वर्णेन स्तेन वा एतच्छन्दसाग्निश्चीयते, नाध्वर्युः सर्वार्तिमार्छति य एवं वेद ॥ ८ ॥ १०

उत्सन्नयज्ञो वा एष यदग्निश्चित्यः, को ह तद्वेद यदेतस्य क्रियते य,—दाश्विनौ वै देवानां भिषजा अक्लृप्तस्य कल्पयितारौ, यदेता आश्विनीरुपधीयन्तेऽक्लृप्तस्य क्लृप्त्यै, पञ्चोपदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालभ्या,—ऽथो यावानेव यज्ञस्तमवीक्लृप,—दथैता आश्विनीर्ऋतव्या अनूपधीयन्ते, रेतसे वा एतत्सिक्ताय ऋतूननुपाधात्, तस्मात् सर्वेष्वृतुषु रेतो हितं, तस्मात् सर्वानृतून् रेतोऽनुप्रजायते, ऽथैता ऋतव्या वायव्या अनूपधीयन्ते, तस्मात् सर्वानृतून् वायुरन्वावरीवर्त्य,—थैता वायव्या अपस्या अनूपधीयन्ते, तस्मात् पशवो नानाव्रताः सन्तोऽप एवाभि संव्रता,—श्चतस्रः पुरस्तादुपदधाति, चतुर्विधं हि शिरः, प्राणश्चक्षुः श्रोत्रं वाङ्, मूर्धन्वतीभिः सादयति, मूर्धन्योऽसानीति, पञ्च पश्चादभिता उपदधाति, पशोः सचीर्यत्वाया,—ऽथो सायतनत्वाय, तस्मात् पशुः पश्चाद्वरीयाच्छ्रोणिमुत्तर,—स्तस्माद्ध प्राङ् संहाना, इन्द्राग्नी अव्यथमानामिष्टकां दृंहतं युवमित्य,—न्तरिक्षं वा एषा चिति,—

[ता अस्य सूददो० .. ऋ ८,६९,३, तै सं ४,२,४,४, तै आ ३,११,६,७]

रन्तरिक्षमिमाः प्रजा, इन्द्राग्नी वै देवानामोजोभृता, ओजो वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजो वा
एतद्वीर्यं मध्यतः प्रजानां धीयते, ऽथैता दिश्या, देवा वै स्वर्गं लोकमायꣳ,—स्ते दिशा
आक्रमन्त, ता अव्लीयन्त, ता एताभिरदꣳहन्, यदेता उपधीयन्ते दिशां धृत्यै, पञ्चो-
पदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालभ्य, दशैताः पुरस्तात् सादयति,
दशाक्षरा विराड्, विराट् खलु वै चक्षुर्ज्योतिश्छन्दसां, चक्षुर्वा एतज्ज्योतिः पुरस्तात् प्रशो-
दधाति, तस्मादिदं पुरस्ताच्चक्षु,—रथो अन्नꣳ वै विरा,—डन्नꣳ वा एतन्मुखतो दधाति,
मा छन्दः, प्रमा छन्दः, प्रतिमा छन्दा इती,—यꣳ वै मा, ऽन्तरिक्षं प्रमा, ऽसौ प्रतिमे,
—मानेव लोकानुपधत्ते, ऽथो देवछन्दसानि वा एतानि, देवछन्दसान्येवोपधत्ते, द्वादश
द्वादशाभिता उपदधाति, तत् षट्त्रिꣳशत्, षट्त्रिꣳशदक्षरा बृहती, बृहती खलु वै
छन्दसाꣳ स्वाराज्यमानशे, गच्छति स्वाराज्यꣳ यस्यैता उपधीयन्ते, पशवो वै बृहती,
पशवो मध्यमा चिति,—स्तस्मादेतस्यां चित्यामेता उपधीयन्त, आदित्यधामानो वा उत्तरे
प्राणा, अङ्गिरोधामानोऽधरे, मूर्धासि राडिति, य उत्तरे प्राणास्तानेताभिर्दाधार,
यन्त्री राडिति, येऽधरे प्राणास्तानेताभिर्दाधार, तदेपाꣳ वावैताः प्राणानाꣳ विधृत्यै,
समावद्भाजः सादयति, समानद्भाजो ऽहीमे प्राणाः, प्राणानाꣳ विधृत्यै, यं द्विष्यात्
तस्याक्ष्णया सादयेत्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति, मूर्धन्वतीभिः सादयति, १२
मूर्धन्योऽसानीति ॥ ९ ॥

त्रिवृद्वतीं पुरस्तात् सादयति, त्रिवृद्धि यज्ञमुखं, मुखतो वा एतद्यज्ञमुखं दधाति,
सप्तदशवतीं दक्षिणतो, ऽन्नꣳ वै सप्तदशो, ऽन्नꣳ वा एतद्दक्षिणतो दधाति,— तस्माद्दक्षि-
णेन हस्तेनान्नमद्यते, तस्माद्दक्षिणोऽर्धं आत्मनो वीर्यवत्तर,—स्तस्माद्दक्षिणमर्धꣳ वयाꣳस्यनु-
पर्यावर्तन्ते, पञ्चदशवतीमुत्तरत, ओजो वै पञ्चदश, ओजो वा एतदुत्तरतो दधाति,—
एकविꣳशवतीं पश्चात् प्रतिष्ठित्यै, त्रिवृद्वतीं पुरस्तात् सादयति, त्रिवृद्धि यज्ञमुखं, मुखतो
वा एतद्यज्ञमुखं दधाति, पञ्चदशवतीं दक्षिणतः सादयति, सप्तदशवतीमुत्तरतः, पशवो
सवीर्यत्वाया,—ऽथो सापत्नत्वाय, तस्मादुभाभ्याꣳ हस्ताभ्यामन्नमद्यते, ऽथो वज्रो वै पञ्च-

[९] मै. ३,८,१—२। तै ५,३,१—२। काठ २०,१०—११। कपि ३१,१२—१३। मा १४,११,१८,२१—
२२। श.ब्रा १५,१४,१८,२३—२४।
[१०] मै ३,८,६—७। तै ५,३,२—५। का ३ २०,१०—११। क। ३१,१४—१७। मा १४,२३—२४ १५ १-३।

दशो, वज्रेण वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यमुभयतो निर्भजत्ये,—कविंशवतीं पश्चात् प्रतिष्ठित्यै,
प्रतिष्ठा ह्येकविंशो, ऽर्कस्य वा एषं विधामनुविधीयते, ऽन्नमर्को, ऽन्नादो भवति यस्यै-
ता उपधीयन्ते, ऽग्नेर्भागोऽसि, दीक्षाया आधिपत्यं, ब्रह्म स्पृतं त्रिवृत्स्तोमा इति,
स्पृतो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदकामयत तत्तदस्पृणोद्, यद्युदेवैताभिर्यज-
मानः कामयते तत्तत्स्पृणोत्यै,—कयास्तुवत, प्रजा अधीयन्तेति, सृष्टयो वै नामैता इष्टका,
एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदकामयत तत्तदसृजत, यद्युदेवैताभिर्यजमानः कामयते तत्तत्सृजते,
अग्ने जातान् प्रणुदा नः सपत्नानिति, पुरस्तात् सादयति, य एव जाताः सपत्नास्तानेत-
या प्रणुदते, प्रत्यजातान् जातवेदो नुदस्वे,—ति पश्चाद्, य एव जाताः सपत्नास्तानेतया
प्रतिनुदते, तद्भ्रातृव्यस्य वा एषं विनोदं,—श्चतुश्चत्वारिंशी स्तोमो, वर्चो द्रविणमिति
दक्षिणतः सादयति, षोडशी स्तोमा, ओजो द्रविण,—मित्युत्तरत,—श्चतुश्चत्वारिंशदक्षरा
वै त्रिष्टुब्, वज्रस्त्रिष्टुब्, वज्रः षोडशी, सव्यापग्रहणो वै वज्रो दक्षिणाप्रहरणः, सव्या-
पग्रहणं वा एतद्वज्रं दक्षिणाप्रहरणं यजमानो भ्रातृव्याय प्रहरति, पुरीषवतीं मध्यतः साद-
यति, पुरीषमिव ह्यीदं मध्यतः पशोः, पुरीषं मध्यमात्मनः, सात्मानमेवाग्निं चिनुते,
ऽथैता विराजो, वाग्वै विराट्, पशवो वा एता इष्टकाः, पशुषु वा एतदुत्तमां वाचं
दधाति, तस्मात् पशुमानुत्तमां वाचं वदति ॥ १० ॥ १२

[१५०६]

॥ इत्युपरिकाण्डे दाशनो नाम द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः।

अथैताः स्तोमभागा, एतां वै बृहस्पतिरसुरेभ्योऽधि यज्ञस्य प्रतिष्ठामाहरद्, यदेता उप-
धीयन्ते यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै, यज्ञो वै देवानामपद्यत, तं देवाः स्तोमभागाभिः प्रत्युदस्तभ्नुवन्,
यदेता उपधीयन्ते यज्ञस्योत्तब्ध्यै, प्रजापतिर्वा एतत् पृथिव्या अग्नेस्तेजः समभरत्, तदग्नि-
रेवैतत्तेजः संध्रियते, ऽथैवा नाकसदो, नाकं ह वा अस्मा अग्निं चिक्यानाय भवति,

य.व. १५,२५—२८,१६,१—३ । [अग्ने जातान्प्रणुदा० । अथर्व ७,३४,१ । सहसा जातान्प्रणुदा० । अथर्व. ७,३५,१]
[६] मै २,८,८—१० । तै ५,३,५—७ । काठ २१,१—३ । कपि ३१,१७ ।

न वै तत्र किं चनं ऽग्मुपे कं, तस्मान्नाकसदो, नाकसत्सु पञ्चचूडा अध्युपदधाति स्वर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै, एष ह त्वेवैव यजमानः पत्नीभिरग्निनामुष्मिँल्लोके सम्यङ् यस्यैता उपधी-
यन्ते, ऽथो मध्ये ज्योतिरेव चीयत, एता वा अमुष्मिँल्लोके यजमानस्य पत्नी,—स्तस्माद-
ग्निचिता स्त्री नोपेत्ये,—र्या हि सा, पश्चात् प्राचीमुत्तमामुपदधाति, पश्चाꣳद्ध्येतै प्राची
पत्न्यन्वास्ते, ऽथैताः कल्मयः, प्रजापतिः प्रजा असृजत, ता एनꣳ सृष्टा अत्यमन्यन्त,
स प्रजापतिरेता इष्टका अपश्यत्, ता उपाधत्त, ततो वा अकल्पत, यदेता उपधीयन्ते
प्रजानां क्लृप्त्या, अथैता वृष्टिसनयो, वृष्टिर्वै देवेभ्योऽन्नाद्यमपाक्रामत्, तत इदꣳ सर्वमक्षु-
ध्यत्, ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधावन्, स प्रजापतिरेता इष्टका अपश्यत्, ता उपाधत्त,
तेभ्यो वृष्टिमन्नाद्यमवारुन्द्ध, यदेता उपधीयन्ते वृष्ट्या अन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, आवपुनꣳ वा उत्त-
मां चित्तिं,—रन्या अन्या इष्टका उपदधात्य,—न्यानन्यानेवास्मै पशून् प्रजनयति, प्राणो वै
स्वयमातृण्णायु,—र्वायव्या, समीची उपदधात्या,—युश्चैव प्राणं च सयुजा अक,—रथो समीची-
नाभ्याꣳ ह्यायुषा च प्राणेन च भुङ्क्ते, प्राणो वै स्वयमातृण्णा, तामुत्तमामुपदधात्यु,—त्तमꣳ
ह्यायु,—र्यदन्यामुत्तरामुपदध्यात् प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मात्तामुत्तमामुपद-
धात्यु,—त्तमꣳ ह्यायुः ॥ १ ॥ १

अथैषा छन्दश्चिति,—श्छन्दाꣳसि वै देवानां वामं पशव,—श्छन्दाꣳस्येवैतया वामं पशून्
यजमानोऽवरुन्द्ध, एताꣳ वै यज्ञसेनश्चैत्रं उपदध्ये, स आनर्ध, ऋध्नोति य एतामुपधत्ते,
गायत्रीभिः पुरस्तात् सादयति, तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्द्धे,
तिस्र उपदधाति, त्रिवृद्ध्यग्नि,—र्मूर्धन्वतीभिः सादयति, मूर्धन्योऽसानीति, त्रिष्टुब्भि-
र्दक्षिणत, ओजो वै वीर्यं त्रिष्टु,—बोज एव वीर्यमवरुन्द्धे, जगतीभिः पश्चा,—ज्जागताः
पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे, ऽनुष्टुब्भिरुत्तरतो, ऽनुष्टुब्वै सर्वाणि छन्दाꣳसि, सर्वाण्येवास्य
छन्दाꣳस्युपहितानि भवन्त्य,—थ पङ्क्ती,—रथ बृहती,—रथोष्णिहा, ऽथ ककुभो, ऽथ
विराज, एवमस्य यथापूर्वं छन्दाꣳस्युपहितानि भवन्ति, द्विपदा उत्तमाः सादयति,
द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै, छन्दाꣳसि वै देवानां वामं पशवो, यजमानायतनꣳ वा
आहवनीयो, भ्रातृव्यायतनं धिष्ण्या, यत्पश्चोपदध्याद् भ्रातृव्यायतने वामं पशून् दध्या,
—दथ यत्पुर उपदधाति यजमानायतने वा एतद्वामं पशून् दधात्य,—थोपदधात्य,—ष्टाक्षरा
गायत्री, गायत्रोऽग्नि,—र्यावानेवाग्निस्तं चिनुते, ऽष्टौ गायत्रीभिः पुरस्तादह्निःप्रगाने-

[२] मै. २,८,११ । तै. ५,३,८ । काठ २१,४ । कपि. ३७,१९ ।

स्योपदध्याद्येनं भ्रातृव्योऽतीव स्या,—देकादश त्रिष्टुभिः पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य,
द्वादश जगतीभिः पुरस्तादार्भवस्य पवमानस्य,—ता एवं पश्चात् पवमानानामुपदध्याद्येनं
भ्रातृव्योऽतीव स्यात्, प्राणो वै पवमानो, ऽग्निस्तेजः पवमान,—स्तेजसा वा एतद्यजमानो
भ्रातृव्यं प्रभूतं प्रणुदते, तेजसा प्रतिनुदते, तेजसा विनुदते, तद् भ्रातृव्यस्य वा एष
विनोदो, जानुदघ्नं प्रथमं चिन्वानश्चिन्वीत गायत्रीचितं, नाभिदघ्नं द्वितीयं चिन्वानश्चिन्वीत
त्रिष्टुप् चितं, चुबुकदघ्नं तृतीयं चिन्वानश्चिन्वीत जगच्चितं, यज्ज्यायांसं चित्वा कनी-
यांसं चिन्वीत कनीयांसं यज्ञक्रतुमुपेयात्, कनीयसीं प्रजां, कनीयसः पशून्, कनी-
योऽन्नाद्यं, पापीयान्त्स्या,—दथ यत्कनीयांसं चित्वा ज्यायांसं चिनुते ज्यायांसमेव यज्ञ-
क्रतुमुपैति, भूयसीं प्रजां, भूयसः पशून् भूयोऽन्नाद्यं, वसीयान् भवत्ये,—षा वा अग्ने-
रुत्तरवती नाम चिति,—रुत्तरमुत्तरं श्वः श्वः श्रेयान् भवति य एवं वेद ॥ २ ॥ २
पञ्चचितिकः कार्यः, पाङ्क्तो यज्ञः, पाङ्क्ताः पशव,—स्तस्मात् पञ्चचितिकः, पञ्च
चितयः, पञ्च पुरीषाणि, तद्विराजं संपद्यते, तद्यद्विराजं संपद्यते तदग्नेः स्तोत्रं कार्यं,
यत् पञ्चचितिकः स्यादियाद्विराजो, यद्दशचितिक इयाद्यज्ञाच्च पशुभ्यश्च, यत्पञ्चचितिक-
स्तेन यज्ञाच्च पशुभ्यश्च नैत्य,—थ यत्पञ्च चितयः पञ्च पुरीषाणि तेन विराजो नैति, तदुभा-
भ्यां वावास्मा एतद्वर्णाभ्यां पशूनवरुन्द्धे, यदेषां पाङ्क्तं यच्च वैराजं, द्व्यक्षरं लोम,
द्व्यक्षरा त्वग्, द्व्यक्षरं मांसं, द्व्यक्षरमस्थि, द्व्यक्षरो मज्जा, तद्दश, दशाक्षरा
विराड्, वैराजाः पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे, पञ्चचितिकः कार्य, इमे वै लोकास्तिस्र-
श्चितयो, यजमानो द्वे, यजमानं वा एतदेषु लोकेषु प्रतिष्ठापयामुकः, का प्रथमा चितिः,
किं पुरीषमि,—त्याहु,—रियं वाव प्रथमा चिति,—रोषधयः पुरीषं, का द्वितीया चितिः,
किं पुरीषमि,—त्याहु,—रन्तरिक्षं वाव द्वितीया चिति,—र्वयांसि पुरीषं, का तृतीया चितिः,
किं पुरीष,—मित्याहु,—रसौ वाव तृतीया चिति,—र्नक्षत्राणि पुरीषं, का चतुर्थी चितिः, किं
पुरीष,—मित्याहु,—र्यज्ञो वाव चतुर्थी चिति,—र्दक्षिणा पुरीषं, का पञ्चमी चितिः, किं
पुरीष,—मित्याहु,—र्यजमानो वाव पञ्चमी चितिः, प्रजा पुरीष,—मेतावद्वा अस्ति, यावदे-
वास्ति तत् स्पृणोति, तदेवरुन्द्धे, ऽथैता भ्रातव्याः, संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानर, एषा वा
अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरं,—स्तस्य वा अहोरात्राण्येवेष्टका उपधीयन्ते, द्वे द्वे उपदधाति प्रति-

[३] मै २,८,१७ । तै. ५,४,२ । काठ २१,५ । कपि. ३२,२० ।

ष्ठित्या, अवकामुपास्य सादयति शान्त्या अनिर्दाहाय, चतस्रो मध्यमायां चित्यामुपदधात्य,—प्रतिष्ठितमिव ह्यन्तरिक्षं, प्रतिष्ठित्यै, द्वादशोपदधाति, द्वादश मासाः सꣳवत्सरः, सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरो, एषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः, प्रियायाꣳ वा एतत्तन्वामग्निश्चीयते, संतनूरको निधीयते, ऽग्नेरन्तःश्लेषोऽसीत्ये,—तस्य ह श्लेषोऽग्निः सꣳश्लिष्टो यस्यैता उपधीयन्ते, सꣳश्लिष्टो वा एतस्याग्निर्यस्यैता उपधीयन्ते, कल्पेतां द्यावापृथिवी इति, कल्पते ह वा अस्मा अग्निं चिक्यानाय, प्र समानानां ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एवꣳ वेद, सꣳ वा एतदग्निमिन्द्धे यच्चिनोति, तं दीपयत्येव ऋतव्याभिः ॥ ३ ॥ ३

तमो वै स्वर्गं लोकमन्तरा तिष्ठत्ये,—ता वै ज्योतिष्मतीरिष्टका यद्धिरण्यशकलैः प्रोक्षति, विवासयति वा एतद्यजमानाय, ज्योतिरस्मिन् दधाति, सहस्रं भवन्ति, साहस्रो वै प्रजापतिः, प्रजापतिमेवाप्नोति, यावद्वै सहस्रं तावदितोऽसौ लोकः, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, इमा मे अग्न इष्टका धेनवः सन्त्विति, धेनवो वै नामैता इष्टका, एताभिर्वै प्रजापतिर्यद्यदकामयत तत्तददुह, यद्यद्देवताभिर्यजमानः कामयते तत्तद्दुहे, ऋतुष्ठाः स्थ ऋतावृधा इत्य,—तुष्ठा एवैना अकृत ऋतावृधो, घृतश्चुतो मधुश्च्युता इति, घृतश्चुत एवैना अकृत मधुश्चुता, ऊर्जस्वतीः पयस्वतीरित्यू,—र्जस्वतीरेवैना अकृत पयस्वतीः, स्वधायिनीः कुलायिनीरिति, कुलायिनी ह्येता विराजो नाम, कामदुघा इति, यत्र वा अदो देवेभ्यः कामदुघाः काममदुह्र तदेता अपि दुदुह्रे, तत् पुष्टिमेवैताभिरवरुन्द्धे, ऽमुत्रामुष्मिंल्लोक इत्य,—मुष्मै हि लोकायाग्निश्चीयते, रुद्रꣳ वै देवा यज्ञादन्तरायꣳ,—स्तानायतयाभिपर्यावर्तत, तस्माद्वा अबिभयु,—स्ते देवाः प्रजापतिमेवोपाधाव,—न्त्स प्रजापतिरेतच्छतरुद्रियमपश्यत्, तेनैनमशमयत्, तद्य एवꣳ वेद वेदाह वा एनं प्रजापति,—र्नैनमेष देवो हिनस्ति, यत्र रुद्रः प्रजाः शमायेत तदेतद् परेत्ये,—तदेवं तेनैवाशमयत्, स्वायाꣳ वा एतद्दिशि स्वेन भागधेयेन रुद्रꣳ शमयति, जानुदघ्ने प्रथमं जुहोत्य,—स्या एवैनं तेन शमयति, नाभिदघ्ने द्वितीय,—मन्तरिक्षात्तेन, चुबुकदघ्ने तृतीयं, दिवस्तेन, त्रिर्जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतं लोकेभ्यो रुद्रꣳ शमयति, त्रिरमुतः पुनः प्रत्यवहारं जुहोति, यानेवैतो रुद्रान् यजति तानमुतोऽवयजति, त्रिरितो जुहोति, त्रिरमुत,—स्तत् षट्, षड्वा ऋतव, ऋतुभ्यो वा एतद्रुद्रमवयजति, समानत्र शो विभाजं जुहोति, समानभाजो हि रुद्राणां भागो, ह्रासाहानि जुहोति, ह्रामाहैव स तमग-

[४] मै. २,८,१४ । तै. ५,४,२—३ । काठ २१,६ । कपि. ३७,७१ । वा १७,७—३ । कण्व. १८,७—४ ।

मै० ३०

मयद्, द्वासाहैरेवैनꣳ शमयत्य,—र्कपर्णेन जुहोत्य,—र्कैण वा एतदुर्कमवयजति, यत् पत्रेण
जुहुयादुद्रं प्रजास्वन्ववनयेत्, तस्मादारण्येन जुहोति, पशुर्वा अग्निः, स वै तर्ह्येव जायते यर्हि
चीयते, स भागधेयमिछति, यथा वत्सो जातः स्तनमिछति सोऽध्वर्युं च यजमानं च प्रेक्षते,
यच् शतरुद्रियं जुहोति स्वेनैवैनं भागधेयेन शमयति, यासा उत्तरार्धे जघनार्धे श्रोणिस्तस्याꣳ
होतश्व्यꣳ, स्वायाꣳ वा एतद्दिशि स्वेन भागधेयेन प्रतिहृत्य रुद्रꣳ शमयत्य,—ङ्गिरसो वै
स्वर्यन्तो ऽजायां घर्मं प्रासिञ्च,—न्त्सा शोचन्ती पर्णं परामृशश्त्, सोऽर्कोऽभवद्, यदर्कपर्णेन
जुहोत्यर्केण वा एतदुर्कमवयजति, यं द्विष्यात्तस्य पशूनाꣳ संचरे न्यस्येद्, यः प्रथम आक्रमति
स आर्तिमार्छति ॥ ४ ॥ ४
अश्मन्नूर्जं पर्वते शिश्रियाणा,—मित्यपः परिषिञ्चन् पर्येति, प्रजापतेर्वा एष रसः, प्रजा-
पतेरेव रसेन परिषिञ्चत्य,—श्मꣳस्ते क्षुदित्य,—श्मानमेव क्षुधार्पयति, मयि त ऊर्गित्या,—त्मै-
न्नेवोर्जं धत्ते, यं द्विष्मस्तं ते शुगृछत्विति, यमेव द्वेष्टि तमग्नेः शुचार्पयति, त्रिः परिषिञ्चन्
पर्येति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतं लोकेभ्योऽग्नेः शुचꣳ शमयति, त्रिः परिषिञ्चन्
पर्येति, त्रिरपरिषिञ्चꣳ,—स्तत् षट्, षड्वा ऋतव, ऋतुभ्यो वा एतदुग्नेः शुचꣳ शमयति,
यद्यभिचरेदेतदेव यजुर्वदन्नपरिषिञ्चन् पुनः परीयाद्, यैवाग्नेः शुक्तयैनमर्पयति यद्यभिचरेत् ॥
इदमहममुष्यामुष्यायणममुष्मात् पुत्रममुष्याꣳ दिशि प्रक्षिणामि ॥ इति कुम्भं जघन्यायाꣳ श्रोण्यां
प्रक्षिणीयाद्, यत् प्रक्षिणाति तस्यैवार्तिमन्वार्तिमार्छत्य,—थ यत्रामु गृह्णात्यायतनमेवास्य छिन-
त्त्या,—ग्नेयपावमान्यां गायत्रं गायते, प्राणो वै पवमानः, शिरो गायत्री, यदाग्नेयपावमान्यां
गायत्रं गायते शीर्षन्वा एतत् प्राणान् दधाती,—यꣳ वै रथन्तर,—मन्तरिक्षꣳ वामदेव्य,—मसौ
बृहत्, त्रिधातुर्वा एतदुर्को निधीयत, आत्मा वै वामदेव्यं, प्रतिष्ठा यज्ञायज्ञियं, बृहद्रथन्तरे
पक्षौ, यद्बृहद्रथन्तरे अभितो गायत आत्मन्नेव पक्षौ धत्ते, यज्ञꣳ वै देवानाꣳ रक्षाꣳस्यजिघाꣳ-
सꣳ,—स्तानि बृहद्रथन्तराभ्यामेवापाघ्नत, यद्बृहद्रथन्तरे अभितो गायते रक्षसामपहत्यै, प्रजा-
पतेर्हृदयमपिपक्षे गायते, तस्मादिदमपिपक्ष आत्मनो हृदयमनूचं गायते, तस्मादुनस्थकꣳ
हृदय,—मꣳकर्यः सामभिरर्कं परिष्टुवन्ति, संतनुरर्को निधीयते ॥ ५ ॥ ५–७
वरुणमेनिर्वा एष एतर्ह्यभीद्धस्तिष्ठति, स एनं तर्ह्यधीयात्, तस्य प्राणेन चीयान्, मण्डू-
केनाध्येति, तस्यैव प्राणेन व्येति, न ग्राम्यान् पशून् हिनस्ति नारण्यां,—न्नवकया विकर्षत्य,
—पाꣳ वा एषा योनिर्यदवका,—ऽपाꣳ वा एतद्योनिनाग्नेः शुचꣳ शमयत्य,—पाꣳ वा एतद्रूपꣳ

[५] मै. २,१०,१ । तै ५,४,४ । काठ. २१,७ । वा. १७,१ । काण्व. १८,१ ।

यदवृक्णा,—ऽपां वा एतद्रूपेणाग्नेः शुचं शमयति, वेतसेनाध्येत्य,—पां वा एतत् पुष्पं यद्वेतसो,
ऽपां वा एतत् पुष्पेणाग्नेः शुचं शमयति, सप्तभिर्विकर्षति, सप्त वै छन्दांसि, छन्दो-
भिर्वा एतदग्नेः शुचं शमयत्य,—थो ब्रह्म वै छन्दांसि, ब्रह्मणा वा एतदग्नेः शुचं शमयत्य,—
ग्निर्वै सृष्टो भागधेयमैच्छत्, स प्रजापतिमेवोपाधावत्, तस्मा अन्नं प्रायच्छत् कृत्वाय, तदस्मै
कमभव,—दन्नं वै कं,—मन्नेन वा एतदग्निमुपचरति कृत्वाय, कं हास्मा अग्निं चिक्यानाय
भवति, पराञ्चमभ्येति, पराङ् हि पशुः शान्तरथो, पराङ् हि पशुः पशौ रेतो दधात्य,—
न्यांस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः, पावको अस्मभ्यं शिवो भवेत्य,—न्नं वै पावकं,—मन्नेन वा
एतदग्नेः शुचमन्तर्धत्ते, हिरण्यशकलैर्व्याघारयत्य,—मृतं वै हिरण्यं, तेजोऽग्नि,—रमृतेन वा
एतत्तेजो व्याघारयति, पञ्चभिर्व्याघारयति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध,
द्व्या वै देवा यजमानस्य गृहमागच्छन्ति, यद्दध्ना मधुसंश्लिष्टेन व्यवोक्षति तानेव प्रीणाति,
सर्वमनु व्यवोक्षति, सर्वानेवैतान् प्रीणाति, तिसृभिर्व्यवोक्षति, त्रिवृ३द्ध्यग्नि,—स्त्रिष्टुब्भिर्व्य-
वोक्षतीन्द्रियस्यावरुद्ध्या, अन्नवतीभिर्व्यवोक्षत्यन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, दर्भगुरुमुष्टिना व्यवोक्षति,
सं हि प्राजापत्यः, प्राणैर्वा एष व्यृध्यते ३योऽग्निमध्येति, यदाह, प्राणदा अपानदा
इति, प्राणानेवात्मन् धत्ते, प्रजया च वा एष पशुभिश्च व्यृध्यते ३योऽग्निमध्येति, प्रजा वै
वर्चः, पशवो वरिवो, यदाह, वर्चोधा वरिवोधा इति, प्रजां चैव पशूंश्चात्मन्धित्वा-
वरोहति ॥ ६ ॥ ८

इन्द्रो वै वृत्रमह,—न्त्सं प्रार्दयत, स पद्यमाना इन्द्रं षोडशभिर्भोगैः पर्यगृह्णात्, स वा
अग्निनैव वृत्रस्य भोगानपिदह्य वैश्वकर्मणाभ्यां पाप्मनस्तमसो निरमुच्यता,—ऽग्निस्तिग्मेन शोचिषे,-
—ति यज्जुहोत्यग्निना वा एतत् पाप्मनो भोगानपिदह्य वैश्वकर्मणाभ्यां पाप्मनस्तमसो निर्मुच्यते,
नाना जुहोति सूक्तयोर्नानावीर्यत्वाय, षोडशगृहीतेन जुहोति, षोडशभिर्हि स तं भोगैः पर्य-
गृह्णा,—दुतेन वै स वृत्रस्य भोगेभ्यो निरमुच्यत, तत् पाप्मन एवैतेन भोगेभ्यो निर्मुच्यते,
ऽथैतदप्रतिरथ,—मेतेन वै देवा असुरान् प्रत्यजयं,—स्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं, तदग्र३त्ये-

---

[६] मै. २,१०,१ । तै ५,४,४—५ । काठ २१,७ । वा १७,४-५,७,११,१५,३६,७० । काण्व. १८,१ ६,८, ११,१५,३६,१० ।

[७] मै. २,१०,२-३ । तै ५,४,५ । कठ २१,८ । वा १७,१६ । काण्व १८ १६ । [अग्निस्तिग्मेन शोचिषा० । ऋ ६,१६,२८, साम० ४४, तै सं ४,६ १ ५]

वैतेन यजमानो भ्रातृव्यं जयत्ये,—तेनैव याजयेत्, संग्रामे जयति संग्रामं,—मेतेनैव याजयेद् भ्रातृव्यवन्तं यो वास्य प्रियः स्यात्तं, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्ये,—तेन वै भरद्वाजः प्रतर्दनं दैवोदासिं समनह्यत्, स राष्ट्रमभवद्, यं कामयेत, राष्ट्रियमयं राष्ट्रं स्यादिति, तमेतेन संनह्येद्, राष्ट्रं ह भवत्ये,—तेन वै देवा विराजमभ्यजयन्, दशान्याह, दशाक्षरा विराड्, विराजमेवैतेनाभिजयति, दक्षिणतो वै देवानां यज्ञं रक्षांस्यजिघांसन्,—तानि वा अप्रतिरथेनैवापाघ्नत, यद् ब्रह्माप्रतिरथं दक्षिणतो वदत्यपहत्यै ॥ ७ ॥
रक्षसामपहत्यै ॥ ७ ॥　　　　९

उदेनमुत्तरं नये,—ति समिधा आदधाति, प्रह्रियमाणायैवास्मै भागमक,—स्तिस्र आदधाति, त्रिवृद्ध्यग्नि,—रुदु त्वा विश्वे देवा इति, विश्वे ह्येदं देवाः स्मो यन्मनुष्या, अग्ने भरन्तु चित्तिभिरिति, यस्मा एवं चित्तायाग्निराधीयते तेनैनं चित्तेन समर्धयति, पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरिती,—मा एवैनं पञ्च दिशोऽनु तेजस्विनं करोत्यु,—स्थपत्रा इडयो गृभीत इत्यु,—स्थपत्रो ह्येषं परिगृह्य यज्ञमायन्निति, परिगृह्य ह्येतं यन्ति, हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तादित्य,—सौ वा आदित्यो हरिकेशः सूर्यरश्मिः पुरस्तात्, सविता ज्योतिरुदयं अजस्र,—मित्याह प्रसूत्या एवं, तस्य पूषा प्रसवे याति विद्वानिति, पशवो वै पूषा, पशूनेवावरुन्द्धे, ततो वाका आशिषो नो जुषन्तामित्या,—शिषां वा एषं दोह, आशिषु एवं दुह्रा, इन्द्रं विश्वा अवीवृध,—न्निति वृधद्वत्या यन्ति, वृद्धिमेवोपयन्त्य,—नुष्टुभा यन्ति, वाग्वा अनुष्टुब्, वैश्वदेवी वाग्, वैश्वदेवो ह्योऽग्नि,—स्तस्मादनुष्टुभा यन्ति, पड्भिराग्नीध्रायन्ति, पड्वा ऋतव, ऋतुभिरेवं यन्ति, विमानु एषं दिवो मध्य आस्ता, इत्यश्मानं सादयति, विमानो ह्यसा आदित्यः स्वर्गस्य लोकस्य, सुप्रहूर्यज्ञ आ च वक्षद्, यक्षदग्निर्देवो देवं आ च वक्षदित्या,—शीर्वेषा देवहूर्यज्ञ आ च वक्षद्, यक्षदग्निर्देवो देवं आ च वक्षदित्या,—शिषु एवैषं परिग्रहो, वाजस्य मा प्रसवेनोद्ग्राभेणोदजिग्रभदित्य,—सौ वा आदित्य उद्ग्राभ, एषं निग्राभ, उद्यन्वा एतंयजमानमुद्गृह्णाति, निम्रोचन्नस्य भ्रातृव्यं निगृह्णात्यु,—द्ग्राभश्च निग्राभ-

[८] मे २,१०,४—५ । तै ५,४,६ । काठ २१,८ । वा १२,३१,१७,५०,५३—५९,६१—६४;१२,५६,१५,६१। कप्व १३,३२,१८,५०,५३—५९,६१—६४;२३.५७;१६,८२ । [उदेनमुत्तरं (रां)० । अथर्व ६,५,१ । हरिकेशः सूर्यरश्मि० (सूर्यरश्मिर्हरिकेशः)० । ऋ १०,१३९,१; तै स ४,६,३,३। इन्द्र विश्वा० . पनिम् । ऋ १,११,१, मा. ३४३,८२७, तै सं ४,६,३,४, तै ब्रा २,७,१५,५ । विमान (नृचक्षा) पद२ । ऋ १०,१३९,२, तै स ४,६ ३,३]

श्वेति, ब्रह्म वा उद्ग्राभो, ब्रह्म निग्राभो, ब्रह्मणा वा एतद्यजमानमुद्गृह्णाति, ब्रह्मणास्य
भ्रातृव्यं निगृह्णात्य,—था. सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषूचीनान्व्यस्यतामित्यो,—जो वै वीर्यमिन्द्राग्नी,
ओजसा वा एतद्वीर्येण यजमानो भ्रातृव्यꣳ विष्वञ्चꣳ विनुदते, चतुर्भिराहवनीयायन्ति, चत्वारि
वै छन्दाꣳसि, छन्दोभिरेव यन्त्य,—थो ब्रह्म वै छन्दाꣳसि, ब्रह्मणैव यन्ति ॥ ८ ॥ १०

क्रमध्वमग्निना नाकमित्या,—ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, दिवः पृष्ठꣳ स्वर्गत्वेति, पृष्ठेन
हि यन्त्यू,—र्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदा इति, द्विपात्सु चैव चतुष्पात्सु च पशुषूर्जं दधाती,-
—यक्षमाणा भृगुभिः सहेति, भृगवो ह्यग्रे यज्ञेनार्ध्नुवन्नृद्ध्यै, पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमारुह,
—मन्तरिक्षाद्दिवमारुहमित्ये,—षाꣳ वा एषं लोकानाꣳ समारोहः, पञ्चभिराक्रमते,
पाङ्क्तो यज्ञो, यज्ञेन वा एतद्यज्ञमभ्यारोहत्यप्रतिनोदाय, कृष्णायाः श्वेतवत्सायाः पयसा
जुहोत्य,—हर्वै वत्सो, रात्रिर्माता, ऽह्ना वा एतद्रात्रीं प्रदापयति, प्रत्ते ह वा अहोरात्रे दुहे य एवꣳ
वेद, सर्वे वै पशवो नानारूपाः सन्तः पय एव प्रत्येकरूपा, यदेव प्रत्येकरूपास्तदेनान् प्रत्यवरुन्द्धे,
नक्तोषासा, ऽग्ने सहस्राक्ष, सुपर्णोऽसि गरुत्मान्, पृष्ठे पृथिव्याः सीदे,—त्येषु वा एतं लोकेषु
ज्योतिष्मन्तमग्निं निधत्ते, ऽथो प्राणानाꣳ विधृत्यै, द्वाभ्याꣳ सादयति, द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्या, आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादित्या,—ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, ताꣳ
सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामिꣳत्ये,—तꣳ वै कण्वः श्रायसोऽग्नेर्दोहꣳ विदाञ्चकार,—ऽग्नेर्वा एष दोहो,
ऽग्निꣳ वा एतेनाग्निचिद्दुहे, सर्वान् ह वा अस्मा अग्निर्दोहान्त्सर्वान् कामान् दुहे य एवꣳ वेद,
विधेम ते परमे जन्मन्नग्ना, इत्याह, ऋद्ध्या एव, प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो न इत्ये,—षा
वै कर्णकवती सूर्म्यजस्रं ज्योति,—रजस्रꣳ वावास्मा एतज्ज्योतिर्दधा,—द्येताꣳ वै वासिष्ठः
सात्यहव्यः सत्त्रिणा आसीनान् पप्रच्छ, विद कर्णकवतीꣳ सूर्मीमिति, विद्मेति होतुर्या वेनेषु
ताꣳ विद्मेति, पशवो वा एतस्याः कर्णाः, पशुमान्भवत्ये,—ताꣳ वै वज्रꣳ शतघ्नीꣳ विघ्नीं
देवा असुरेभ्य उपप्रावर्तयꣳ,—स्तैषाꣳ शततर्हमदꣳहꣳ,—स्तदेतामेव वज्रꣳ शतघ्नीꣳ विघ्नीꣳ

[९] मै २,१०,६ । तै ५,४,७ । काठ २१,९ । वा १७,६५—६७,७०—७९ १२,२,१५,४४ । क ण्व १८,६५-
६७,७०—७१,१३,२,१६,६६ । [क्रमध्वमग्निना० । अथर्व ४,१४,२ । पृथिव्या अहमुदन्तरिक्ष० । अथर्व
४,१४,३ । नक्तोषासा समनसा (वर्णमा०) । ऋ १,९६,५; तै स. ४,१,१०,४,६,५,२,७,१२,३ ।
ताꣳ सवितुर्वरेण्यस्य० । अथर्व ७,१५,१ । विधेम ते परमे० । ऋ २,९३ तै स ४,६५,४ । प्रेद्धो
अग्ने० । ऋ ७,१३, साम० १३७१, तै स ४,६५४]

यजमानो भ्रातृव्यापोपप्रावर्तयति, शततर्हं ह द्दंहत्य,—ग्रे तमुर्धे,—ति पङ्क्तया जुहोति,
यजमानो वै पङ्क्ति,—र्यजमानं वा एतद्विराजि प्रतिष्ठापयामुक,—र्थो पङ्क्तयै वाहुत्या यज्ञमा-
लभते, सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इत्ये,—तावतीर्वा अग्नेस्तन्वः षोढा सप्त सप्त, यो वा
अस्यैता अग्नि चिक्यानो वितर्पयति वि ह तृप्यति, ता एवास्य तर्पयति, चितिं जुहोमि मन-
सेत्ये,—षा वा अग्नेरदाभ्याहुतिर्विश्वकर्मणी, नैनं भ्रातृव्यो दभ्नोत्य,—ग्निं चिक्यानं प्र समानानां
ज्यैष्ठ्यमाप्नोति य एवं वेदा,—ऽग्निर्वा अमन्यत, न वा अहमिदमभागधेयं,—स्तेजो यक्ष्यामी-
ति, तदेतेन भागधेयेनायछ,—देतद्वा अग्निरग्निहोत्रं,—मग्निं वा एतेनाग्निचियछति, सर्वान् ह
वा अस्मा अग्निर्दोहान्त्सर्वान् कामान् दुहे य एवं वेद, सं वा एतदग्निमिन्द्धे यच्चिनोति, तं
दीपयत्येवाग्निरग्निहोत्रेण ॥ ९ ॥ ११

अथैष्योऽग्नये वैश्वानराय द्वादशकपालः, संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, संवत्सरमेव
प्रीणात्य,—थो प्राहुतायैवास्मै भागमक,—राहुतीनां वै प्रतिष्ठित्या यजमानः प्रतितिष्ठत्या,—हु-
तीनामप्रतिष्ठित्या न प्रतितिष्ठति, यदेतं जुहोत्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतितिष्ठन्तीर्यज्ञोऽनु-
प्रतितिष्ठति, यज्ञं यजमानो, ऽथो कामो वै वैश्वानरो, यत् कामो भवति सं हास्मै स
कामो नमति, यत्प्राङ् पर्यावर्तेत देवीर्विशो मुह्येयु,—र्यद्दक्षिणा यमदेवत्या स्याद्, यत्प्रत्यङ्
सौर्यो, यदुदङ् रौद्रे, ऋजु होतव्यः प्रतिष्ठित्यै, सर्वहुतं करोति प्रतिष्ठित्यै, क्षत्रं वै
वैश्वानरो, विण्मारुता, यदेतं हुत्वा मारुतान् जुहोति विशं वा एतत् क्षत्राय नियुनक्त्य,-
—थो विशमेवं क्षत्रायानुकां करोत्य,—ग्निमुखान् वै प्रजापतिः पशूनसृजत, पशवो मारुता,
यदेतं हुत्वा मारुतान् जुहोत्यग्निमुखानेवास्मै प्रजापतिः पशून् प्रजनयति, सप्तकपाला भवन्ति,
सप्त सप्त मारुता गणा,—स्तस्मात् सप्तकपाला, गणेन गणेन जुहोति, गणश एव मरुतः
प्रीणाति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तंमध्यतो जुहुयात्, क्षत्रं वा एषं, मरुतां विड्डितरे,
विशो वा एतत् क्षत्रं मध्यमेष्ठं करोति, यदि कामयेत, विशा क्षत्रं हन्यामिति, योऽरण्ये
ऽनुवाक्यो गणस्तमितरैर्गणैर्मोहयेद्, विशा वा एतत् क्षत्रं हन्ति, यदि कामयेत, क्षत्रेण
विशं हन्यामिति, योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तेनेतरान् गणान् मोहयेत, क्षत्रेण वा एतद्विशं
हन्ति, तस्य त्रिष्टुभौ याज्यानुवाक्ये स्याता,—मोजो वै वीर्यं त्रिष्टु,—बोजो वा एतद्वीर्यं विशे

[अग्ने तमद्याश्वं० । ऋ ४,१०,१, साम ४३४,१७७७; तै स ४,४,४,७ ।]
[१०] पाठ ११,१० । वा १७८६ । काण्व १८८६ ।

आदा॑य क्ष॒त्रायोपि॒दधाति, यदि॒ काम॒येत, क्ष॒त्रेणा॑स्य क्ष॒त्रꣳ ह॒न्या॑, प्र स्वादा॒यत॑नाच्च्यवे-
ते॒ति, - योऽरण्येऽनुवाक्यो गणस्तेना॑ग्निष्ठꣳ र॒थवाह॒नꣳ व्यूहयेत्, क्ष॒त्रꣳ वा ए॒ष म॒रुता॑मग्निष्ठꣳ
र॒थवाह॒नं, क्ष॒त्रिय॑स्य क्ष॒त्रं बि॑भर्ति, क्ष॒त्रेणै॒वास्य॑ क्ष॒त्रꣳ ह॒न्ति, प्र स्वादा॒यत॑नाच्च्यवत॒ा,
इन्द्रं॒ दैवी॒र्विशो॑ म॒रुतो॒ऽनुव॑र्त्मा॒नो इत्य॒े,—तद्दे॒वाना॒मनु॒वर्त्म॒, दैवी॑ च॒ चा॒स्मा ए॒तद्वि॒शं मानु॑षी
चानु॒वर्त्मा॒नीं क॒रोति, सꣳ वा ए॒तदु॒र्वि॒मिन्द्रे॒ य॒चिनो॑ति, तं॒ दी॒प॒यत्ये॒व मा॒रु॒तैः॥ १० ॥ १२
[१५१८]

॥ इत्युपरिकाण्डे स्तोमभागो नाम तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः।

वसो॒र्धारां॑ जुहो॒त्यक्लृप्तस्य॒ क्लृप्त्या॒ अशा॑न्तस्य॒ शान्त्या॒ अनभिजितस्या॒भिजि॑त्या॒ अन॑वरुद्धस्या॒-
व॒रु॒द्ध्यै॒, संत॑तं जुहोति प्रा॒णा॑नाꣳ संत॑त्या ए॒षां लो॒कानाꣳ संत॑त्या अन्ना॒द्यस्य॒ संत॑त्या, अवि॒-
च्छिन्नं जुहो॒त्यन्ना॒द्यस्या॒विच्छे॑दाय, यद्वि॒च्छिन्द्या॒त् प्रा॒णान् वि॒च्छिन्द्या॒द्, यं द्वि॒ष्यात्तस्य॒ विच्छि॑न्द्या,-
—दन्ना॒द्यम॑स्य॒ विच्छि॒नत्त्य॒स्त्रुचा॑न्नं॒ चेत्य॒े,—तानि॒ वा अन्न॑स्य रू॒पाणि॒, रू॒पैरे॒वान्न॒मव॑रुन्द्धेऽग्निश्चा-
प॒श्चेत्य॒े,—पा वा अन्न॑स्य॒ यो॒निः, सयो॒न्ये॒वान्न॒मव॑रुन्द्धे, वसो॒र्मे धा॒रास॒,—दिति वसो॒र्धारां॑
जुहो॒ति, घृ॒तस्य॒ वा ए॒षा धा॒रा यज॑मानम॒मुष्मि॑ल्लो॒के उप॑तिष्ठन्ते, द्वाद॒श द्वाद॒शानि॑ जुहो॒ति,
द्वाद॒श मासाः सꣳवत्स॒रः, सꣳवत्स॒रमे॒वाव॑रुन्द्धे, ऽर्धेन्द्रा॒णि जुहो॒त्य,—र्धेन्द्रै॒र्वै दे॒वा इ॑न्द्रि॒यꣳ
वी॒र्य॑मसु॒राणा॑मवृञ्जते,—न्द्रि॒यमे॒वैतैर्वी॒र्यꣳ यज॑मानो॒ भ्रातृ॑व्यस्य वृङ्क्ते, दे॒वाश्च॒ वा असु॑राश्चा-
स्पर्धन्त॒, ते दे॒वा इन्द्र॑मब्रुवꣳ,—स्त्वया॑ मु॒खेने॒मान् ज॒या॒मेति, सोऽब्रवीद्, भा॒गो मे॑ऽ-
स्त्विति॒, वृणी॒ध्व,—मब्रुव॒,—न्त्सोऽब्रवी,—दर्धे॒र्वा अ॒हं दे॒वता॑नामसा॒नीति, त॒तो वा अज॒-
यꣳ,—स्तस्मा॑दु॒पोऽर्धभा॒ग्दे॒वता॑नाꣳ, यद॒र्धेन्द्रा॒णि हू॒यन्ते॑ विजि॑त्या, इन्द्रो॒त्तमानि भवन्ती,—
न्द्रि॒यꣳ वै वी॒र्य॑मिन्द्र॒, इन्द्रि॒ये॒ वा ए॒तद्वी॒र्ये॒ तत॑ो य॒ज्ञस्य॒ यज॑मानः॒ प्रति॑तिष्ठत्यꣳ,—शुश्च॒
र॒श्मिश्चेति, य॒ज्ञमु॒खꣳ वा अꣳशुश्च॒ र॒श्मिश्च, य॒ज्ञमु॒खमे॒वाव॑रुन्द्धेऽधि॑पतिश्चादा॒भ्यश्चेति, नैनं॒
भ्रातृ॑व्यो दभ्नोत्य॒ग्निं चि॑क्या॒नं, प्र स॒मा॒नानां॒ ज्यैष्ठ्य॑माप्नोति॒ य ए॒वꣳ वेदै॒,—ते ग्रहा॑ भवन्त्ये,-
—तानि॒ वै य॒ज्ञस्य॒ रू॒पाणि॒, रू॒पैरे॒व य॒ज्ञमव॑रुन्द्धे, स्रुच॒श्च च॑म॒साश्चे॒,—ति यज्ञा॒युधा॑नि॒ संभ॑रति,

[१] मै. ३,११,५। तै. ५४,८। काठ २१,११। वा. १८,१९ २१। काण्व. १९.३१.३३।

यज्ञायुधान्येव संभृत्य यज्ञं प्रयुङ्क्ते, पात्राणि जुहोति, पात्रैर्वा अन्नमद्यते, ऽनुरूपेणैवान्ना-
द्यमवरुन्द्धे, बर्हिश्च वेदिश्चे,—त्याशीरेवैषा, ऽवभृथश्च स्वगाकारश्चे,—ति प्रतिष्ठित्यै ॥ १॥ १
अग्निश्च घर्मश्चेत्ये,—तद्वा अग्नेर्ब्रह्मवर्चसं रूपं, रुचं चैवैतेन ब्रह्मवर्चसं चावरुन्द्धे, तेजस्वी
ब्रह्मवर्चसी भवत्य,—र्तुश्च व्रतं चेत्य,—होरात्रे वा ऋतुश्च व्रतं चा,—ऽहोरात्रे एवास्यैतेनाभीष्टे प्रीते
भवता, एका च तिस्रश्चेति, देवछन्दसं वा एका च तिस्रश्च, देवछन्दसमेवावरुन्द्धे,
चतस्रश्चाष्टौ चेति, मनुष्यछन्दसं वै चतस्रश्चाष्टौ च, मनुष्यछन्दसमेवावरुन्द्धे, देवलोके
एवं देवछन्दसेन ऋध्नोति, . मनुष्यलोके मनुष्यछन्दसेनै,—का च तिस्रश्च चतस्रश्चाष्टौ चेति,
रोहो वा एष एषां लोकानां, संक्रान्तिः स्वर्गस्य लोकस्य, द्व्युत्तरेण वै स्तोमेनादित्याः
स्वर्गं लोकमायं,—श्चतुरुत्तरेणाङ्गिरसो, यदेतौ स्तोमौ जुहोति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै,
युग्मदयुजौ वा एतौ स्तोमौ मिथुनौ प्रजननाय, रेत एव द्व्युत्तरेण दधाति, रेतो हितं चतुरु-
त्तरेण प्रजनयत्ये,—का च तिस्रश्चे,—त्यो त्रयस्त्रिंशतस्त्रयस्त्रिंशद्देवता,—स्ता एवास्यैतेनाभीष्टाः
प्रीता भवन्ति, चतस्रश्चाष्टौ चेत्य,—ष्टाचत्वारिंशतो, ऽष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती, जागताः
पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे, त्र्यविश्च त्र्यवी चेत्ये,—तानि वै वयांसि पशूनां, पशव एव
पशूनेवरुन्द्धा, आयुर्यज्ञेन कल्पते, प्राणो यज्ञेन कल्पता इति, यज्ञस्य वा एषा क्लृप्ति,—
र्यज्ञमेवैतदचीक्लृपद्, वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहेति, त्रयोदश वा एता आहुतय,—
स्त्रयोदश मासाः संवत्सरः, संवत्सरं वावास्मा एतदुपदधाति स्वर्गे लोके, तस्मिन्नेव
प्रतितिष्ठति, स्तोमश्च यजुश्चे,—त्यन्नं वै स्तोमश्च यजुश्चा,—ऽन्नं वा एतदात्मन्धित्वान्नादो
भूत्वा देवक्षेत्रमन्ततः प्रावसत्य,—ग्निर्वं वसु,—स्तस्य वा एषा धारा, सर्वान् ह वा अस्मा
अग्निर्दोहान्त्सर्वान् कामान् दुहे य एवं वेद, सं वा एतदग्निरन्नाद्यमिन्द्धे यच्चिनोति, तं
दीपयत्येवं वसोर्धारया ॥ २ ॥ २
वाजप्रसव्यं जुहोति, वाजं वा एतेनाग्निरन्नाद्यमुदजयद्वाजमेवैतेनान्नाद्यं यजमाना
उज्जयत्य,—न्नस्यान्नस्य जुहोति वाजप्रसव्याभि,—रन्नं वै वाजोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, उभयं
ग्राम्यं चारण्यं च जुहोत्युभयस्यान्नाद्यस्यावरुद्ध्या, औदुम्बरेण स्रुवेण जुहोत्यू,—र्ग्वा उदुम्बर,

[२] मै २,११,६। तै ५,४,८। काठ २१,११। वा. १८,२२–२९। कण्व. १९,३४—४३।
[३] मै २,१२,१—३। तै. ५,४,९। काठ २१,१२। वा १८,३०,३७,३८—४३,४५। काण्व २०,१,
७,८—१३,१५।

ऊर्जोऽवरुद्ध्यै, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्यो
वाचो यन्तुर्यन्त्रेण बृहस्पतिं साम्राज्यायाभिषिञ्चामीत्य,—भिषिञ्चेद्, यदि ब्राह्मणो
यजेत, बृहस्पतिसवो ह्येष, इन्द्रं साम्राज्यायाभिषिञ्चामीत्य,—भिषिञ्चेद्, यदि राजन्यो
यजेते,—न्द्रसवो ह्येष, कृष्णाजिने ब्रह्मवर्चसकाममभिषिञ्चेद्, ब्रह्मणो वा एतद्दृक्सामयो
रूपं,—मृक्सामे ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्द्धे, बस्ताजिने पशुकामं, पशवो वै बस्ताजिनं,
पशूनेवावरुन्द्धे, सूयते वा एषोऽग्नीनां यश्चीयते, स्वेनैवैनं सवेन समर्धयति, देवा
ओषधीषु पक्वास्वाजिमयु,—स्ता अग्निरुदजय,—दुर्वी एषोऽभिषेको, ऽन्नस्य वा एतत् सूयते,
सवानां वा एष एको, बृहस्पतिसवो वा एष बार्हस्पत्यो ब्राह्मणो देवतया, स्वेनैवैनं सवेन
सूयते, तदाहु,—र्होतव्यमेवं, न हि सुषुवाणः कं चन प्रत्यवरोहतीति, सुषुवाणो वा एष
देवतया योऽग्निं चिनु,—त ऋतवो वै सुषुवाणस्य राष्ट्रमनुविभ्रति, षड्वा ऋतव, ऋतवो राष्ट्रभृतो,
यत् षड्भिर्जुहोत्यृतुष्वेवास्य राष्ट्रं प्रतिष्ठापयति, तेऽस्मै राष्ट्रमनुविभ्रति, द्वादशगृहीतेन जुहोति,
द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमेवाप्त्वावरुन्द्धे, मिथुना वा एता आहुतय,—स्तस्मै
स्वाहा वट्, ताभ्यः स्वाहा वडिति, तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, रथशीर्षे सप्तमं जुहोति
दिशामभिजित्यै, दिश एवाभिजिता रथेन जीयन्ते, ऽथैते वातहोमा, अग्निचितो वा अमु-
त्राहोरात्रे, अग्निचितेऽयं वायुः पवते, प्राणो वै वायुः, प्राणमेवावरुन्द्धे, ऽञ्जलिना जुहोति,
न ह्येतस्यावदानमस्त्य,—थो परिगृहीत्या एव, प्राणो वै वायु,—र्हस्तः प्राणायोपक्लृप्ततम,—
स्तस्मादञ्जलिना जुहोति, त्रिर्जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, इम एवास्मै लोका वातं
धुन्वन्ति, समुद्रोऽसि नभस्वानार्द्रदानुरित्ये,—तानि वै वायो रूपाणि, रूपैरेव वायुमवरुन्द्धे,
मारुतोऽसि, मरुतां गण इति, मारुतो हि वायुः, सं वा एतदग्निमिन्द्धे यश्चिनोति, ३
तं दीपयत्येव वातहोमैः ॥ ३ ॥

प्राणो वै गायत्री, गायत्रं हविर्धान,—मपानो जगती, जागत सदो, व्यानस्त्रिष्टुप्,
त्रैष्टुभमाग्नीध्र,—मंसुः पृश्नि,—मध्ये दिव्यो निहितः पृश्निरश्मे,—त्ययं वानास्यैतन्मध्यतः
प्राणापानानां व्यवदधाति प्राणानां धृत्या, अश्मनवमा आग्नीध्रे सादयति, नव वै प्राणाः,
प्राणान् वावास्यैतद्यजमानलोके दधात्येकविंशतिं होत्रिये प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठा ह्येकविंश,

[देवस्य त्वा सवितु० । अथर्व १९,५१,२]
[४] मै २,१२,३ । तै ५,४,१० । काठ २१,१२,२२,१। वा १७,६० (तृ पा), १८,५१। कण्व १८,६० (तृ पा),
२०,२१ । [पृश्निर्मध्ये दिवो० (मध्ये दिवो निहितः पृश्निरश्मा)। ऋ ५,४७,३, तै सं ४,६,३,३]

एकादश ब्राह्मणान्शंस्या, एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्, वीर्यं त्रिष्टुब्, वीर्य एव प्रतितिष्ठत्य,—
ष्टाष्टा इतरेष्व्,—ष्टाक्षरा गायत्री, ब्रह्म गायत्री, ब्रह्मण्येव प्रतितिष्ठति, षण्मार्जालीये,
षड्वा ऋतव, ऋतवो वा एतं दक्षिणतः पर्यहरन्त, पितरो वा ऋतवो, ऽथो षड्वै छन्दांसि,
छन्दांसि वा अस्यैतद्यज्ञमुखे युनक्ति, सजूरब्दो आयवोभिरित्य,—ता वा अग्रे देवताः पुरस्ता-
द्भागा,—स्ता एव प्रीणात्य,—थो अत्र वै देवानां प्रियास्तनव,—स्ता एवावरुन्द्धे, सजूरब्दो
आयवोभिरिति, संवत्सरो वा अब्द, ऋतवा आयवानः, संवत्सरं एवास्यैतेना ऋतवो-
ऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, सजूरुषा अरुणीभिरित्यु,—षसमेव प्रीणाति, सजोषा अश्विना दंसो-
भिरित्य,—होरात्रे वा अश्विना, ऽहोरात्रे एवास्यैतेनाभीष्टे प्रीते भवतः, सजूः सूर एतशेनेति,
सूर्यमेव प्रीणाति, सजूर्वैश्वानर इडया घृतेन स्वाहेति, संवत्सरो वै वैश्वानरः, पशवा
इडा, पशवो घृतं, संवत्सरो एवास्यैतेन पशवोऽभीष्टाः प्रीता भवन्ति, दर्भस्तम्बे जुहो-
त्ये,—षा वा अस्यामृतं चित्तन्न,—मृते वा एतदग्निश्रीयते, हिरण्यं निधाय जुहोत्य,—ग्निमत्येव
जुहोत्यायतनवत्य,—न्धोऽध्वर्युः स्याद्यदनायतने जुहुयात्, स्वर्गाय वै लोकाय देवरथो युज्यते,
कामाय मनुष्यरथो, ऽग्निं युनज्मि शवसा घृतेनेत्य,—ग्निं वा एतद्युनक्ति, तेन युक्तेन
स्वर्गं लोकं गच्छति, यत् सर्वाभिर्युञ्ज्याद्युक्तोऽस्य यज्ञः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयो, द्वाभ्यां
नापियुनक्त्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतितिष्ठन्तीर्यज्ञोऽनुप्रतितिष्ठति, यज्ञं यजमानस्तिसृ-
भिर्युनक्ति, त्रिवृद्ध्यग्नि,—र्यावानेवाग्निस्तं युनक्ति, तस्मिन् युङ्क्ते सर्वं हव्यं समाधी-
यते, पञ्चभिर्युनक्ति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्ध, सं वा एतमेतौ तपतो
यश्चायं यश्च वैश्वानरो, यदप्सुमतीभ्यां पुरस्ताद्यज्ञायज्ञियस्य संमृशति शान्त्या, एषा वै
यज्ञस्य मात्रा यदग्निष्टोमो, भूम इत्येनास्यात ऊर्ध्वं क्रियते ॥ ४ ॥ ४

यो वा अग्निं योगा आगते न युङ्क्ते न युञ्जानेषु युङ्क्ते, ऽग्ने युक्ष्वा हि ये तवेत्य,—ग्निं
वा एतद्योगा आगते युङ्क्ते, युङ्क्ते युञ्जानेषु, यो वा अग्निं विमोक आगते न विमुञ्चते न
विमुञ्चमानेषु विमुञ्चते, वि ते मुञ्चामि रशनां वि रश्मीनित्य,—ग्निं वा एतद्विमोक आगते विमु-
ञ्चते, वि मुञ्चमानेषु मुञ्चते, यथा वै पुनराधेयमेवं पुनश्चितिं,—र्यो वा आधेयेन ऋध्नोति पुनः

[५] तै० ४,१०। काठ० २२,२। क० ३४।

स आधत्ते, श्रेयोऽग्निं चिक्यानो मन्येत, वि स्या ऋध्यता इति, स एतां पुनश्चितिमुपदधीता,—ऽपि प्रथमं चिन्वानश्चिन्वीता श्रद्धया, ऋध्नोत्येवा,—ऽथो मिथुनत्वाय, याꣳ वा अग्निचिदनिष्टका आहुतिं जुहोति स्रवति सा, ताꣳ स्रवन्तीꣳ यज्ञोऽनुस्रवति, यज्ञꣳ यजमानो, यदेतां पुनश्चितिमुपदधात्याहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, ताः प्रतितिष्ठन्तीर्यज्ञोऽनु प्रतितिष्ठति, यज्ञꣳ यजमानो, ऽष्टावुपदधात्य,—ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्रोऽग्नि,—र्यावानेवाग्निस्तं चिनुते, ऽष्टौ लोकंपृणा उपधाय पुरीषेणाभ्यूहत्य,—ष्टाक्षरा गायत्री, ब्रह्म गायत्री, गायत्रियैवैनं छन्दसा ब्रह्मणा चिनुता, एकादश लोकंपृणा उपधाय पुरीषेणाभ्यूहत्ये,—कादशाक्षरा त्रिष्टुब् वीर्यं, त्रिष्टुभैवैनं छन्दसा वीर्येण चिनुते, द्वादश लोकंपृणा उपधाय पुरीषेणाभ्यूहति, द्वादशाक्षरा जगती, जागताः पशवो, जगत्यैवैनं छन्दसा पशुभिश्चिनुत, एषा वा अग्नेरुत्तरवेदि,—रेतदुग्निरुत्तरवेदिमाꣳश्चीयते, योऽस्याग्निः पुरा चितः स्यात्तमन्ववसाय यजेत, यथा वा इदं दीप्यमाने भूयोऽभ्यादधात्येवꣳ वावास्मिन्नेतदभिपूर्वं भूयस्तेजो दधाति, तदाहुः, कः श्रेयाꣳसꣳ विपुरं बोधयिष्यतीति, यद्यजुता आहुत्यैवैनꣳ व्यर्धयति, गृहान्वा एष कुरुते श्रेयोऽग्निं चिनुते, यद्वा अन्यतो विन्दते गृहाꣳस्तदाहरति, य इष्ट्या वा पशुना वा सोमेन वा यजेत योऽस्याग्निः पुरा चितः स्यात्तमन्ववसाय यजेत, यथा वा इदमन्यतो विरगा गृहानाहरत्येवं तत्तदाहुः, पुनर्वा सुवा एतद्यज्ञे क्रियते, यन्नैवं क्रु च यजेत तदेता एकविꣳशतिमुपधाय यजेत प्रतिष्ठित्यै, प्रतिष्ठा ह्येकविꣳश इति ॥ ५ ॥ ५

समास्त्वाग्न ऋतवो वर्धयन्त्विति, समाभिश्चैवैनमृतुभिश्च समिन्द्धे, स दिव्येन दीदिहि रोचनेनेति, ज्योतिष्मन्तमेवैनं चिनुते, विश्वा आभाहि प्रदिशश्चतस्र इति, तस्मादग्निः सर्वा दिशा आभात्य,—मुत्रभूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः, इत्यामयाविनः कुर्या,—न्मृत्युर्वै यमो, ब्रह्म बृहस्पति,—र्यावुद्देवं ब्रह्म तेनैनं भिषज्यति, प्रत्यूहतामश्विना मृत्युमस्मादित्य,—श्विनौ वै देवानां भिषजौ, ता अस्मान्मृत्युं प्रत्यूहता, उद्वयं तमसस्परीति, पाप्मानमेव तमोऽपहत्य स्वर्गं लोकमभ्यारोहत्या,—हतो वै हैतनामनः सुर्तेरापाष्टेरग्निश्चित्यस्य

[६] मै २,१२,५—६। काठ २२,१। वा २७,१,९—१०,२० २१,३५,१४,३८,२४। काण्व २९,१,९—१०,२२, ६,३५,४७,३८,२४। [समास्त्वाग्न० (०ग्न)। अथर्व २,६,१। अमुत्रभूयादध०। अथर्व ७,५३,१। उद्वयन्तमसस्परि स्व०। ऋ १,५०,१०, अथर्व ७,५३,७, तै स ४,१,७,४, तै ब्रा २,४,४,९ ६,६,७, तै आ ६,३,१]

होतासीत्, तमब्रुवन्, या अप्सुमतीस्ता इच्छेति, तस्मै वा एता गन्धर्वाप्सरसः प्राब्रुवन्, यदप्सुमतीः सामिधेनीर्भवन्ति शान्त्यै, चतुर्विंशतिमन्वाह, चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री, गायत्री यज्ञमुखं, यज्ञमुखमेवालब्धा,ऽथो चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासाः संवत्सरं, एषा वा अस्थिता श्रीर्यत्संवत्सरो, न वा एषं श्रियेलयति, न हास्य श्रीरिलयति, गायत्रीरन्वाह, तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्द्धे, त्रिष्टुभोऽन्वाहौ,जो वै वीर्यं त्रिष्टु,-बोज एव वी३र्यमवरुन्द्धे, यद्गायत्र्यश्च त्रिष्टुभश्च भवन्ति तेनैव तदुभयमवरुन्द्धे, या आग्नेयीरनिरुक्तास्ताः का३र्या, अनिरुक्तमिव ह्ये३तदव्यावृत्तं, व्यावृत्तं पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छति, ता अग्नीषोमीयस्य पशोः कुर्यात्, को हि देवक्षेत्रे द्विरभ्यारोक्ष्यतीति, तिस्रो रात्रीर्भृत्वाग्निं-श्चेत३व्या, इत्याहु,स्त्रिपदा विराड्, विराजमेवाप्नोति पञ्च रात्रीर्भृत्वाग्निंश्चेत३व्या, इत्याहुः, पञ्च वा ऋतवः संवत्सरः, संवत्सरमनु विराडायत्ता, विराजमेवाप्नोति, दश रात्रीर्भृत्वा-ग्निंश्चेत३व्या, इत्याहु,र्दशाक्षरा विराड्, विराजमेवाप्नोति, द्वादश रात्रीर्भृत्वाग्निंश्चेत३-व्या, इत्याहु,र्द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमनु विराडायत्ता, विराजमेवाप्नोति, चतुर्विंशतिं रात्रीर्भृत्वाग्निंश्चेत३व्या, इत्याहु,श्चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासाः संवत्सरः, संवत्सरमनु विराडायत्ता, विराजमेवाप्नोति, मासं भृत्वाग्निंश्चेत३व्या, इत्याहु,र्मासश एव संवत्सरमाप्नोत्य,ष्टौ वा एतन्मासो वसवोऽबिभ्रु,स्त इमं लोकमाजयन् गायत्रीं छन्द, एकादश रुद्रा३,स्तेऽन्तरिक्षं लोकमाजयंस्त्रिष्टुभं छन्दो, द्वादशादित्या३,स्तेऽमुं लोकमाजयन् जगतीं छन्द,स्त आर्भव,न्नाप्नोति य एवं विद्वान्संवत्सरमग्निं बिभर्ति, तस्मादाहुः, संवत्सरभृत एवाग्निरित्यु,द्वैता आप्रियः प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽम-न्यत, स एता आप्रीरपश्यत्, ताभिरात्मानमाप्रीणीता,ऽग्निर्वै प्रजापति,र्यदेता आप्रियो भवन्त्यग्निमेवैताभिर्यजमान आप्रीणीते, लोमशं वा एतच्छन्दः पशव्यमूनातिरिक्तं प्रजननाय, विराजो भवन्ति, विराड् वै सर्वाणि छन्दांसि, सर्वाण्येवास्य छन्दांस्युप-हितानि भवन्ति, ता विश्वाचितः कुर्यात्, प्राणा वा एता ज्यायसीरिव च कनीयसीरिव च भवन्ति, ज्यायांस इव च ही३मे कनीयांस इव च प्राणाः, प्राणानेवात्मन् धत्ते ॥ ६ ॥ ६

यस्याग्निं हव्योऽनुगच्छति यथा पुत्रो जातः प्रमीयेत एवं तद्, यदनुगच्छेत् तमिवोपा पुनः

---

[७] तै. ५,४,११ । श ३,५,३७,७०९,८,५३,६२,८,३६,२ । मां. ३,५,४५,९,५,३७,५५,९,३६,३ ।

परीन्धीते,—पा वा अग्नेर्योनिः, स्वादेवैनꣳ योनेः प्रजनयती,—श्वरो वा एषो प्रजनितो३र्योऽग्निं
चिनुते ॥ ७

यास्ते अग्न आर्द्रा योनयो याः कुलायिनीर्ये ते अग्न इन्दवो या उ नाभयः ।

ताभिष्ट्वमुभयीभिः सꣳविदानः प्रजानꣳस्त३न्वेह निषीद ॥ ८

इति यदेपार्द्रां योनिमति शान्त्यै, प्रजा वै कुलायं, पशवः कुलायꣳ, यत्कुलायिनीः प्रजात्यै, हविर्भूतो वा एष ३योऽग्निं चिनुते, ३योऽग्निं चित्वान्यस्य स्त्रियमुपैति यथा हविः स्कन्नमेवꣳ स्याद्, यथा हविषे स्कन्नाय प्रायश्चित्तिमिच्छन्त्येवमस्मै प्रायश्चित्तिमिच्छेयु,—र्यद्युपेया-न्मैत्रावरुण्यामिक्षया यजेत, मैत्रावरुणतामेवोपैत्यात्मनोऽस्कन्नत्वाय, पशुर्वा अग्नि,—र्यो वै पशुं पुरस्तादुपचरति हिनस्ति वा एनꣳ स, तस्मात् पुरस्तात् प्रत्यङ्ङ् नाक्रामति, तस्माद पश्चात् प्राङ्ङुपचरत्यात्मनोऽहिꣳसायै, यो वै यथावृत्तमग्निं चिनुते यथारूपं प्रजाश्च ऋतवश्च कल्पन्ते, या दक्षिणावृतस्ता दक्षिणत उपदधाति, याः सव्यावृतस्ता उत्तरत,—स्सव्यालिखिताः पश्चात् प्राची-रुपदधाति, यथावृत्तꣳ वा एतदग्निं चिनुते यथारूपं प्रजाश्च ऋतवश्च कल्पन्ते, संसत्योऽग्निश्चेत३-व्या, इत्याहुः॥ भूर्भुवः स्वः॥ इति पुरस्तात् स्वयमातृणां, यावदेतद्व वाचः सत्यꣳ संसत्यमेवाग्निं चिनुते, प्राणो वै स्वयमातृणा, ऽमृतꣳ हिरण्यꣳ, यद्धिरण्येष्टकामुपधाय स्वयमातृणामुप-दधात्य,—मृतमेवास्य प्राणान् दधाति, तेजोऽसि तेजो मे यच्छे,—ति हिरण्येष्टका उपदधात्ये,—ताभिर्वा इमे लोका विधृता, अथो एताभिरेवाग्निं चिनुत, इमे लोकाः प्रभान्ति, देवा असु-रान् हत्वा मृत्योरबिभयु,—स्ते छन्दाꣳस्यपश्यꣳ,—स्तानि प्राविशꣳ,—स्तेभ्यो यद्यदच्छदयत्तेना-त्मानमच्छादयन्त, तच्छन्दसां छन्दस्त्वं, चितिं चितिमुपधायाग्नेय्या धाम छन्दोऽभिमृशति, स्वामेव देवतामुपप्रविशत्यात्मनोऽहिꣳसायै ॥ श्येनचितिं चिन्वीत स्वर्गकामः, श्येनो वै भूत्वा गायत्र्यग्नुं लोकमपतत् स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, रथचक्रचितिं चिन्वीत भ्रातृव्यवान्, रथचक्रꣳ वै वज्रं कृत्वा देवा असुरेभ्य उपप्रावर्तयꣳ,—स्तेषाꣳ शततर्हमतृꣳहꣳ,—स्तदेतामेव वज्रं कृत्वा यजमानो भ्रातृव्यायोपप्रवर्तयति, शततर्हꣳ ह तृꣳहति, प्रौगचितिं चिन्वीत भ्रातृव्यवा,—नुभयतो वै देवानसुराः पर्यायत्ता आसन्, पुरस्तादन्ये, पश्चादन्ये, तान्वा एतेन व्यनुदन्त, तद्भ्रातृव्यस्य वा एषं प्रणोदो, द्रोणचितिं चिन्वीतान्नकामो, द्रोणेन वा अन्नमद्यते, ऽनुरूपेणैवान्नाद्यमवरुन्द्धे, पश्चाच्चरुर्भवत्यनुरूपत्वाय, श्मशानचितिं चिन्वीत यः

कामयेता,—ऽञ्जसा पितृलोकमुपेयामित्य,—ञ्जसा पितृलोकमुपैत्यु,—प चान्यं चिन्वीत ग्रामकामो,
यथैवैतमुपाचिनोत्येवमस्मै ग्राममुपचिनोति, समूह्यं चिन्वीत पशुकामो, यथैवैतꣳ समूहत्येव-
मस्मै दिग्भ्यः पशून्त्समूहति ॥ ७ ॥ ९-१२

प्रजापतिर्वा एतमग्रेऽग्निमचिनुत ऋतुभिः सꣳवत्सरꣳ, वसन्तेन पुरस्तादचिनुत, ग्रीष्मेण
दक्षिणं पक्षꣳ, वर्षाभिरुत्तरꣳ, शरदा पुच्छꣳ, हेमन्तेन मध्यं, ब्रह्मणैव पुरस्तादचिनुत,
क्षत्रेण दक्षिणं पक्षꣳ, विशोत्तरं, पशुभिः पुच्छ,—माशया मध्य,—मेतावद्वा अस्ति, यावदे-
वास्ति तत् स्पृणोति, तदवरुन्द्धे, स्वर्गाय वै लोकायाग्निश्चीयते, वज्र एकादशिनी, यदे-
कादशिनीं मिनुयाद्वज्रः पुरस्तादवगृह्णीया,—दस्वर्ग्यः स्याद्, यन्न मिनुयादपशुः स्यादेकयूप,
एकादश पशवो नियुज्या,—स्तेन पशव्या,—स्तेन स्वर्गा, यत्पक्षसंमितां मिनुयात् कनीयाꣳ-
सꣳ यज्ञक्रतुमुपेयात् कनीयसीं प्रजां कनीयसः पशून् कनीयोऽन्नाद्यं, पापीयान्त्स्या,—दथयद्वे-
दिसंमितां मिनोति ज्यायाꣳसं चिनुते ज्यायाꣳसमेव यज्ञक्रतुमुपैति भूयसीं प्रजां भूयसः पशून्
भूयोऽन्नाद्यꣳ, वसीयान् भवत्ये,—षा वा अग्नेरुत्तरवती नाम चिति,—रुत्तरमुत्तरꣳ श्वः श्वः
श्रेयान् भवति य एवꣳ वेद, द्वेधा वा अग्निं चिक्यानस्य यश इन्द्रियं गच्छत्य,—ग्निꣳ वा गच्छ-
त्यात्मानꣳ वा ॥ १३

रुचं नो धेहि ब्राह्मणेषु रुचꣳ राजसु धारय ।
रुचꣳ विश्येषु शूद्रेषु मयि धेहि रुचा रुचम् ॥ १४

इति यजुहोत्यात्मानꣳ वा एतद्यशसार्पयती,—श्वरो वा एष दुश्चर्मा भवितो३र्योऽग्निमध्येति॥ १५

तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।
अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशꣳस मा न आयुः प्र मोषीः ॥ १६

इति यजुहोति शान्त्यै, एषाग्नेर्युक्तिरात्मनो, वयो वा अग्नि,—स्तस्मादग्निचित् पक्षिणो
नाश्नीतꣳव्यं नो अग्निविदा, यदश्नीयाच्चमेवाश्नीयात्, स एनमार्तिं निनयेत्, प्रजापतिर्वा
एतमग्रेऽग्निमचिनुत ज्यैष्ठ्यकामः, स ज्यैष्ठ्यं महिमानमगच्छ,—ज्ज्यैष्ठ्यं महिमानं गच्छति य
एवꣳ विद्वानग्निं चिनुते, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा ता अनुप्राविशत्, सोऽब्रवीद्, यो मेतः

[८] तै ५,५,७ । काठ २२,४ । क० ३५,१-२ । वा. १८,४८—४९ ११,२ । माध्य २०,१८—१९,०३,० ।
[तत्त्वा यामि ब्रह्मणा० । ऋ १,२४,११. तै. २,१,११,६]

संचिन्वन्नुदध्नुवन्त्से इति, तं देवाः समनिन्वं२,—स्तं आध्नुवं२,—स्तंच्चित्यस्य चित्यत्वं, तंद्य एवं२ विद्वानुग्निं चिनोति प्रजापतिमेव संचिनोत्यू,—ध्नोति, तस्मादाहुः, प्रजापतिचित एवा-ग्निरिति ॥ ८ ॥ १७

देवेभ्यो वा अग्नि श्चित्यानेभ्यो न व्यौच्छ३त्, तेऽस्या आहुतिमजुहवु,—स्तुभ्यमग्ने व्युच्छ, तथास्मभ्य२ निरस्यतीति, तयाग्नये व्यौच्छ३द्, व्यग्नया औच्छ,—दाहुत्यै व्यौच्छत्, तस्या आहुत्यै यज्ञेन व्यौच्छद्, व्याहुत्या औच्छ,—द्यज्ञाय व्यौच्छत्, तस्मै यज्ञाय दक्षिणया व्यौच्छद्, वि यज्ञायौच्छन्न दक्षिणायै व्यौच्छत्, तस्यै दक्षिणायै ब्राह्मणेन व्यौच्छद्, नि दक्षिणाया औच्छन्न ब्राह्मणाय व्यौच्छत्, तस्मै ब्राह्मणाय ब्रह्मणा व्यौच्छद्, नि ब्राह्मणायौच्छ,—द्ब्रह्मणे व्यौच्छत्, तस्मै ब्रह्मणे तपसा व्यौच्छ,—देता वै तपःपराधी व्युष्टयः, श्वोवसीयस्यस्मै व्युच्छति य एवं२ विद्वान् व्युष्टीरुपधत्ते, यो वै यथापूर्व२ व्युष्टीर्वेद यथापूर्वमस्मै व्युच्छत्यौ,—षसी वाव प्रथमा व्युष्टिर्व्यैवा,—ऽदिति वा आहु,—र्यदौषस्युदेति, यद् व्युच्छति, यदग्निराधीयते, यत्सूर्य उदेति, यद्धस्ता अवनेनिक्ते, यदश्नाति, यत् पिबत्ये,—ता वै यथापूर्व२ व्युष्टयो, यथापूर्वमस्मै व्युच्छति य एवं२ विद्वान् व्युष्टीरुपधत्ते ॥ ९ ॥ १८

यो वा अग्निमयोनिमनायतनं चिनुतेऽयोनिरनायतनो भवत्या,—पो वा अग्नेर्योनि,—र्यत् कुम्भेष्टका उपदधाति योनिमन्तमेवायतनवन्तमग्निं चिनुते, योनिमानायतनवान् भवत्य,—धरसपत्नोऽग्निश्चेत-३व्या, इत्याहु,—रापो वा अग्नेः सपत्नो, यत् कुम्भेष्टका उपदधात्यधरसपत्नमेवाग्निं चिनुते, ऽधरोऽस्मात् पाप्मा भवत्य,—धरः सपत्नः, शुग्वा अग्नि,—रापः शान्ति,—र्यत् कुम्भेष्टका उपदधाति शान्त्यै, यत्कुम्भाश्च कुम्भ्यश्च तन्मिथुनं२, यद् द्वन्द्वं प्रजात्यै, द्वादशोपदधाति, द्वादश मासाः स२वत्सरः, स२वत्सरमेवाप्त्वावरुन्द्धे, नैवारश्चरुस्त्रयोदशो भवत्य,—स्ति मासस्त्रयो-दश,—स्तमेवैतेनाप्त्वावरुन्द्धे, पयसि भवति, यत्पयो, ग्राम्यं तेनान्नाद्यमवरुन्द्धे, यन्नीवारा, आरण्यं तेन, तेनैव तदुभयमवरुन्द्धे ॥ १० ॥ १९

[१५३७]

॥ इत्युपरिकाण्डे वसोर्धारीय चतुर्थ प्रपाठक ॥ ४ ॥

म्नोधितिः, स ईश्वरोऽशान्तो यजमानꣳ हिꣳसितो,—र्यच्चूर्णमन्तर्दधाति यजमानस्याहिꣳसायै,
देवश्रुद्धिमान् प्रवपा इति, देवश्रु३द्ध्येतान् प्रवपते, स्वस्त्युत्तराणि अशीयेति, स्व३स्त्यस्य यज्ञ-
स्योदृचमशीये,—ति वा एतदाहा,—ऽऽपो मा मातरः सूदयन्त्वित्या,—पो हि यज्ञो, घृतेन मा
घृतप्वः पुनन्त्विति, देवताभिरेवात्मानं पावयते, विश्वꣳ हि रिप्रं प्रवहन्तु देवीरिति, यदेवास्य
रिप्रममेध्यमात्मनि शमलं तदस्मादधि प्रवहन्त्य,—दिदाभ्यः शुचिरा पूत एमीति, शुचिरेवाभ्यो
यज्ञियो मेध्यः पूत उदेति, हविर्वै दीक्षितो, यदा वै हविर्यजुषा प्रोक्षत्यथ हविर्भवति,
यद्यजुषा स्नपयति हविरेवैनमक,—रश्नाति, प्राणा वा अशनं, प्राणानेवात्मन्धित्वा दीक्षते,
सुषिरो वै पुरुषः, स वै तर्ह्येव सर्वो यर्ह्याशितो, यदाशितो भवति मेध्य एव मेधमुपैति,
यथा वा इह दीक्षित एवꣳ वा ए३षोऽमुष्मिँल्लोक एव वा अत्याशितस्य तिष्ठति, तस्मान्नात्या-
शितेन भवित३व्यं, तन्न सूक्ष्यं,—माशितेनैव भवित३व्यꣳ, यथैव कनीयः कनीयोऽश्नीया-
देनमश्नीयाद्, यद्धि दीक्षितः सन् कनीयोऽश्नाति तेन दीक्षित आङ्क्ते, ऽभ्यङ्क्ते, वासः
परिधत्त, एतां वै पुरुषस्य त३न्वः, सतनूरेव मेध्यमुपैति, नवनीतेनाभ्यङ्क्ते, घृतं देवाना,—
मायुतं मनुष्याणां, निष्पक्वं गन्धर्वाणाꣳ, स्वयꣳविलीनं पितॄणाꣳ, सर्वदेव३त्यꣳ वा एतद्,
तस्मान्नवनीतेनाभ्यङ्क्ते, दर्भपिञ्जूलाभ्याꣳ समायौति, तत्स्विदुभयाञ्जनमक,—रथो अ३भ्येवैतद्
धारयति मेध्यत्वाय, महीनां पयोऽसीत्या,—ह, महीनाꣳ३ह्येतत्पयो, ऽपामोषधीनाꣳ रसा
इत्य,—पाꣳ३ह्येष ओषधीनाꣳ रसो, वर्चोधा असि, वर्चो मे धेहीत्याशिषमेवाशास्ते ॥२॥ २
नस्वाङ्क्ते मञ्जालया, ईषीकयाङ्क्ते, शल३ल्या हि मनुष्या आञ्जते, सतूल्याङ्क्ते,
ऽपतूलया हि मनुष्या आञ्जते, दक्षिणं पूर्वमाङ्क्ते, सव्यꣳ हि पूर्वं मनुष्या आञ्जते,
त्रिरन्यत्त्रिरन्यदाङ्क्ते, ऽपरिमितꣳ हि मनुष्या आञ्जते, न पुनर्निपेवयति, पुनरावर्तꣳ हि
मनुष्या आञ्जता, इन्द्रो वै वृत्रमहꣳ,—स्तस्य कनीनिका परापतत्, सो त्रिककुभमगछत्, तदा-
ञ्जनं त्रैककुभमाङ्क्ते, सत्यꣳ वै चक्षु,—र्नैव वाचं श्रद्दधाति, सत्यमेवालभ्य दीक्षामुपैत्य,—
न्तरहं त्वया द्वेषो अन्तरारातीर्दधे महता पर्वतेनेति, पर्वतेन वा एतद् द्वेषोऽरातीरन्तर्धत्ते,
चक्षुःपा असि, चक्षुर्मे पाहीत्या,—शिषमेवाशास्त, ऊर्ध्वं चावाञ्चं च पावयत्य,—ध्यश्च ३ह्ययमम-
धार् न प्राणो, यं द्विष्यात्तमक्ष्णया पावयेत्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति,

---

[३] मै १,२,१ । तै ६,१,१ । क० २३,१ । कपि ३५,७ । वा. ७,१६,१४,१७,१,१२,३१,४,४,१०,६ । काण्व. ७, ३३,१५,१७,१,१६,४८,५,५,११,१२ । [चक्षुःपा असि० (चक्षुर्मे०) ।अथर्व. ७,१७,६]

चित्पतिस्त्वा पुनात्विति, यज्ञो वै चित्पति,—र्वाचस्पतिस्त्वा पुनात्विति, वाचस्पतिरेवैनं
यज्ञाय पावयति, देवस्त्वा सविता पुनात्विति, सवितृप्रसूत एवैनमेताभिर्देवताभिर्मेधागात्मानं
पावयते, ऽच्छिद्रेण पवित्रेणेत्य,—सद्वा अच्छिद्रं पवित्रं यत्सूर्यस्य रश्मयो, ऽच्छिद्रेणैवैनं पवित्रेण
पुनाति, तस्य ते पवित्रपते पवित्रेणेति, यज्ञो वै पवित्रपति,—र्यज्ञाय खलु वा एष कमा-
स्मानं पावयते ॥ यज्ञं शकेयम्॥ इतीन्द्रो वै वृत्रमप्स्वध्यहं,—स्तासां यन्मेध्यं यज्ञियं मेध्यमासीत्त-
दुदक्रामत्, ता इमा ओषधयोऽभवं,—स्तासां वा एतत्तेजो यद्दर्भा, एता वै शुक्रा आपो,
यद्देवासांस्तेजस्तदवरुन्द्धे, त्रयीर्वा आपो, दिव्याः पार्थिवाः समुद्रिया,—स्ताः सर्वा इमा
विश्वस्यैव, तस्माद्दर्भैः पवित्रं, द्वाभ्यां पावयति, द्वे पवित्रे, द्विपाद्यजमानो, यावानेवा-
स्यात्मा तं पावयति, त्रिः पावयति, त्रिपृत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे प्राणाः,
प्राणोऽपानो व्यानो, यावानेवास्यात्मा तं पावयति, सप्तभिः पावयति, सप्त वै छन्दांं-
सि, छन्दोभिरेवैनं पावयत्य,—थो ब्रह्म वै छन्दांंसि, ब्रह्मणैवैनं पावयत्ये,—कविंशत्या
पावयति, दश हस्त्या अङ्गुलयो दश पाद्या, आत्मैकविंशो, यावानेवास्यात्मा तं पाव-
यति, त्रया वै नैर्ऋता, अक्षाः स्त्रियः स्वप्नो, यद्दीक्षते तेनाक्षैश्च स्त्रीभिश्च व्यावर्तते,
यां प्रथमां दीक्षितो रात्रीं जागर्ति तया स्वप्नेन व्यावर्तते, यां प्रथमां दीक्षितो वसति यज्ञं तया-
वरुन्द्धे, यां सोमे क्रीते प्रजां तया, यां श्वःसुत्यया पशूंंस्तया ॥ २ ॥　　२-८

आकूत्यै प्रयुजे अग्नये स्वाहेत्या,—कूत्या वा आकूतिर्यक्ष्यते स्य इति, प्रयुजः खलु वा एनं
यज्ञाय प्रयुञ्जते, मेधायै मनसे अग्नये स्वाहेति, मेधया हि मनसा यज्ञमश्नुते, दीक्षायै तपसे
अग्नये स्वाहेति, दीक्षया हि तपसा यज्ञमश्नुते, सरस्वत्यै पूष्णे अग्नये स्वाहेति, वाग्वै सर-
स्वती, वाचा व्याहरति, यक्ष्यते स्य इति, पूषा खलु वा एनं यज्ञे प्रापिपद्य एनमपूपुष,-
—दापो देवीर्बृहतीर्विश्वशंभुवा इत्या,—पो हि यज्ञो, द्यावापृथिवी उरो अन्तरिक्षेति, द्यावा-
पृथिवी वा अन्वन्तरिक्षं यज्ञं उपाश्रित,—स्तत एवं यज्ञमालब्ध, बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु
स्वाहेति, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्ब्रह्मणा वा एतद् पुरस्तात् सर्वान् कामानाप्त्वा दीक्षामालभते,—
यत्र वा अस्य यज्ञः श्रितो यत्र यज्ञोपाश्रितस्ततस्ततो वा एतद् सर्वं ब्रह्मणा यज्ञं संभृत्यालब्ध,
न वा एकाहुतिर्दीक्षितं करोति, यदेतानि जुहोति द्वितीयत्वाय, प्रजापतिर्वै यत्किञ्च मनसा-

---

[४] मै १,२,२। तै ६,१,२। का २३,२। कपि ३५,८। र ४७। क.श्रौ ४,८।

❀

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

आ वा एष प्रजापतये वृश्चते यः शिर उपदधाति नेतराण्यङ्गान्य,—स्थिचिदस्य श्मशानचिद्भव-
ति, यदेतां पुरुषचितिमुपदधाति न प्रजापतय आवृश्चते, ऽनस्थिचिदस्याश्मशानचिद्भवति,
षट्त्रिंशतमेता उपदधाति, षट्त्रिंशदक्षरा बृहती, बार्हताः पशवो, बार्हतः पुरुषः,
पुरुषस्य प्रतिमोपधीयते, स श्लेषं धीयते, एषं ह श्लेषं यजमानोऽमुं लोकं नोति प्रमीयते
यस्यैता उपधीयन्ते ॥ १ ॥ १

अथैताः पश्चापश्चीनाः, शिथिरं इव वा अग्निश्चित्यो, यत्पश्चापश्चीना उपदधात्य,—मै-
धृत्या अशिथिरत्वाय, पञ्चोपदधाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालभ्य, भूय-
स्कृदसि, वरिवस्कृदसीत्य,—था एवं भूमानं दधाति, भूयान् प्रजया पशुभिर्भवत्य,—प्सुपदसि,
गृध्रसदसीति, वयो वा अग्निः, समिन्ध्यमेवैनं वयः करोति, वयो भूत्वा स्वर्गं लोकमेति
यस्यैता उपधीयन्ते ॥ २ ॥ २

चितः स्थ परिचितः स्थेति, शर्कराः परिश्रयति, यच्च् शर्करा अपरिश्रित्य सिकता निर्वपे-
द्रेतः सिक्तं परामिच्येता,—ऽथ यच्च् शर्करा अपरिश्रित्य सिकता निर्वपति रेतसः सिक्तस्य परि-
गृहीत्यै ॥ ३ ॥ ३

नि वा एष यज्ञश्छिद्यते यदसंस्थितं पशुमुत्सृजन्ति, सं ह स्म वा एतमाशोकेयः स्था-
पयत्या,—ऽन्येन संस्थाप्य यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय ॥ ४ ॥ ४

स्वर्गं वा एष लोकमन्वारोहति योऽग्निं चिनुते, यदन्वारोहान् जुहोति स्वर्गमेवैनं लोकं
गमयित्वाय कामं चरति ॥ ५ ॥ ५

[१५५०]

॥ इत्युपरिकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

अध्वरादीनां ग्रहाणां विधिः ।

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपे,—दग्निर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं
चालभ्या,—ऽग्निर्वै यज्ञस्यान्तोऽवस्ताद्, विष्णुः परस्ता,—दुभयत एव यज्ञस्यान्ता आलभ्य,
छदाय,—नै ऋतं इन्द्रायश्रेयोऽस्तीति, यदष्टाकपालस्तेनाग्नेयो, यत् त्रिकपालस्तेन वैष्णवो,

[१] क० ११,१३ ।

यदेकादशकपालः संपद्यते तेनैन्द्रो, ऽग्निर्वै यज्ञस्य पवित्रं, विष्णुर्यज्ञः, पवित्रपूतमेव यज्ञमालभ्य, मेधस्य वा एतद्यज्ञस्य रूपं यत्पुरोडाशस्तस्मात् पुरोडाश एव कार्य,—श्चरुं कुर्वन्ति, धेन्वा वै घृतं पयो, ऽनडुहस्तण्डुला,—स्तन्मिथुनं, मिथुनमेवास्य यज्ञमुखे दधाति, तेजो वै घृतं, तेजस एवं प्रजायते, पुरुषो वा एष मेधायालभ्यते, पुरुषस्येव ह्येषा प्रतिमा, घृत इव हि रूपं तस्माच्चरुरेव कार्यो, वेदिमति दीक्षते, विन्दा, इति वै वेदिमति दीक्षते, विन्दते ह वै यो वेदिमति दीक्षते, ऽथो यज्ञपथ एवादीक्षिष्ट, वेद्या वै देवा इमममसुराणामविन्दत,—मामेव विन्दते यो वेदिमति दीक्षते, ऽथो यज्ञपथमेवालब्ध, प्राचीनवंशं कुर्वन्ति दिशो, यदिमां व्यकल्पयन्निमामेव देवेभ्योऽकल्पय,—न्निमां पितृभ्य, इमाममसुरेभ्य, इमां मनुष्येभ्यो, देवतामेव उपैति यो दीक्षते, देवानामेव दिशमुपावर्तते, प्राचीनामेव दिशमुपावर्तते, ऽथो देवक्षेत्रमेव प्रावसयति परिश्रयन्त्य,—न्तर्हितो वै देवात्क्षया-न्मानुषः क्षयो, मानुषादेवैनं क्षयादन्तर्दधत्य,—थो रक्षसामनन्ववायायै,—ति वा एषोऽस्मा-ल्लोकाद्यो दीक्षते, जनं ह्येति, देवलोकमभ्यारोहति, परिश्रयन्त्योऽतिरोकान्कुर्वन्ति, तेना-स्माल्लोकान्नेति, तेनास्मिल्लोके धृतः पुरस्तात् प्रायणं कुर्यात् स्वर्गकामस्या,—ऽसौ वा आदित्यः स्वर्गो लोकः, ऽमुष्यैनमादित्यस्य सामक्षं गमयति, दक्षिणतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत, पितृलोकं ऋध्नुयादित्ये,—षा वै पितॄणां दिक्, पितृलोकं एव ऋध्नोति, पश्चात् प्रायणं कुर्यात् प्रजाकामस्य, पश्चाद्धि रेतो धीयते, रेतो दीक्षितो, रेतोऽस्मिन्दधात्यु,—त्तरतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत, मनुष्यलोकं ऋध्नुयादित्ये,—षा वै मनुष्याणां दिङ्, मनुष्यलोकं एव ऋध्नोत्यु,-—त्तरतः पुरस्तात् प्रायणं कुर्याद्यं कामयेतो,—भयोर्लोकयोर्ऋध्नुयादित्यु,—भयोर्वा एतल्लोकयो,—रुभयोरेव लोकयोर्ऋध्नोति, सर्वतः प्रायणं कुर्याद्यं कामयेत, सर्वासु दिक्ष्वित्यृध्नुयादिति, सर्वासु दिक्ष्वित्यृध्नोति ॥ १ ॥ १

केशश्मश्रु वपते, दतो धावते, नखानिकृन्तते, स्नाति, मृता वा एषा त्वं,—गमेध्यं वा अस्यैतदात्मनि शमलं तदेवापहते, मेध्य एव मेधमुपैत्य,—प्सु दीक्षां प्रवेशयित्वा देवाः स्वर्गं लोक-मायन्, यदप्सु स्नाति तामेव दीक्षामालभते, ऽथ यदपोऽवभृथमभ्यवैति तां वा एतद्दीक्षां पुन-रप्सु प्रवेशयत्यो,—षधे त्रायस्वैन,—मित्याह त्रात्या एवं, स्वधिते मैनं हिंसीरिति, वज्रो वै

१ [१] मै. १,२,१। तै. ६,१,१। काठ २२,१३; २३,१। कपि. ३५,७। वा. ४,१-२, ५,४०; ६,१५। काण्व ४,१-४; ५,५४,६,२०।

दीधेत्तदाधीतयजुर्भिरेवाप्नोत्, तदाधीतयजुषामाधीतयजुष्ट्वं, तद्य एवं विद्वानाधीतयजूंषि
जुहोति यदेव किंच मनसा दीध्यज्जुहोति तदाप्नोत्ये,—ते वै यज्ञस्य संभारा, एष ह त्वेव
संभृतसंभारेण यज्ञेन यजते यस्यैतानि हूयन्त, एतद्ध स्म वा आहारुणं औपवेशिः, किमु स
यज्ञेन यजेत यो यज्ञस्य संभारान्न विद्यादिति, पञ्चभिर्जुहोति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव
यज्ञस्तमालब्ध, षड्भिर्जुहोति, षड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठति, यज्ञो वै सृष्टः, प्र
सामान्व्लिनात्, प्र यजु,—स्तं वा ऋगेवायछ,—दैका वा एनमृगयछद्, द्वादश यजूंषि,
नव सामानि, तस्मान्नवभिर्बहिष्पवमाने स्तुवते, नव ह्येनं सामान्ययछं,—स्तस्माद्वात्संव-
न्थविदो द्वादशभिरौद्ग्रभणं जुह्वति, द्वादश ह्येनं यजूंष्यायछ,—न्नेतर्हि खलु वा एष सृज्यते
यर्हि दीक्षते, यदृचौद्ग्रभणं जुहोति यज्ञं वा एतत् सृष्टमुचायछति, तस्मादारुणिविद् ऋचौ-
द्ग्रभणं जुहुत्ये,—का नह्येमृगयछत् ॥ ४ ॥ ६

यज्ञो वै प्रजापतिः, प्राजापत्यमेतच्छन्दो यदनुष्टुब्, यदनुष्टुभा जुहोति स्वेनैवैनं छन्दसा-
वरुन्द्धा, एकया जुहोत्ये,—को हि प्रजापति,—रनिरुक्तया जुहोत्य,—निरुक्तो हि प्रजापतिः,
पूर्णया जुहोति, पूर्णो हि प्रजापति,—र्यदूनया जुहुयाद्भ्रातृव्याय लोकमुच् शिंषे,—दथ यत्पूर्णया
जुहोति न भ्रातृव्याय लोकमुच् शिंषत्यू,—र्जा वा एतद्रूपं यत् पूर्णं, यत् पूर्णया जुहोति
यज्ञे वा एतदूर्जं दधाति, विश्वो देवस्य नेतु,—रिति सावित्रं, मर्तो वुरीत सख्य,—मिति
पितृदेवत्यं, विश्वो राय इषुध्यती,—ति वैश्वदेवं, द्युम्नं वृणीते,—ति बार्हस्पत्यं,
पुष्यसा, इति पौष्णं, सारस्वतः स्वाहाकारः, सर्वदेवत्या वा एषा ऋक्, तस्मादेषैका
सत्यौद्ग्रभणं परिबभूव, सर्वाभ्यो देवताभ्यो यज्ञ आलभ्या, इत्याहुः, सर्वदेवत्या वा
एषा ऋग्, यदेतया ऋचौद्ग्रभणं जुहोति सर्वाभ्यो वा एतद्देवताभ्यो यज्ञमालभते, ऽनुष्टुमो वा
एतस्याः सत्यास्त्रीण्यष्टाक्षराणि पदान्येकं सप्ताक्षरं, यत्सप्ताक्षरं तस्य चत्वार्यक्षराण्येकस्मिन्
पद उपयन्ति, त्रीण्येकस्मिन्, यत्र चत्वार्युपयन्ति सा जगती, यत्र त्रीणि सा त्रिष्टुब्,
यदष्टाक्षरं तेन गायत्री, यदनुष्टुप्तेनानुष्टुप्, सर्वैरेवास्य छन्दोभिर्हुतं भवति, छन्दःप्रतिष्ठानो
वै यज्ञ,—श्छन्दःसु वावास्यैतद्यज्ञं प्रतिष्ठापयामकः, स्वाहाकारेण खलु वा एषा पङ्क्तिः,
पाङ्क्तो यज्ञः पङ्क्तिप्रायणः पङ्क्त्युदयनः, पङ्क्तिप्रायणमेवास्य यज्ञं पङ्क्त्युदयनमक,—रथो

[५] मै ६,२,० । तै ६,१,० । काठ ७३,० । कपि ३५,८ । वा. ४,८,११,१७,२२,२१ । श ०४. ४,९;११,६८,१४,
२९ । [विश्वो देवस्य० स्वाहा । अ. ५,५०,१. तै. सं. १,०,०,१;४ १,९,१]

वाग्वै छन्दाꣳसि, वाचं वा एतन्मध्यत आप्त्वाऽवरुन्द्धे, तस्मादियं वाङ्मध्यतो वदति, मध्यतो ह्रीयं वाक्, प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यध्यायदुषसं, तस्य रेतः परापतत्, तद्देवा अभिसमगच्छन्त, तस्माद्दीक्षितो न ददाति, न पचत्यथैनमभिसंगच्छन्ते, तदुदगृभ्णꣳ-स्तदौद्ग्रभणस्यौद्ग्रभणत्वं, तेन यज्ञमतन्वन्त, यज्ञो यदग्रे व्यभवत् स त्रेधा व्यभवत्, स वा ऋक्ष्वेव तृतीयेनाश्रयत, सामसु तृतीयेन, यजुःषु तृतीयेन, या चास्य प्रिया तनूरासीत् तया यजुरश्रयतोच्चैर्ऋचा क्रियत, उच्चैः साम्नोपाꣳशु यजुषा, यज्ञस्य ह्यत्र प्रिया तनूर्-यद्यजुषोच्चैः कुर्याद्यज्ञस्य प्रियां तनुमुद्भूतां कुर्याद्ब्रह्मवर्चसी स्यान्नग्नंभावुकः ॥ ५ ॥ ७

आहिताग्निर्वा एष सन्नग्निहोत्रं जुहोति, न दर्शपूर्णमासौ यजते, तथा आहुतिभाजो देवतास्ता अनुध्यायिनीः करोति, कर्शयत आत्मानं, तेनैवास्य तद्धुतं भवति, देवा असुरान् हत्वैभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, तेषामसवो मनुष्यान् प्राविशꣳस्तदिदꣳ रिप्रं पुरुषेऽन्तर्यथो कृष्णमिव चक्षुष्यन्तर्यस्तन्नाश्नीयादसुर्यमेवापहते, यदा वै पुरुषे न किंचनान्तर्भवति, यदास्य कृष्णं चक्षुषोर्नश्यत्यथ मेध्यो, यदि कुर्यान्नक्तं कुर्याद्धसुर्यो वै रात्रिरसुर्यमेवासुर्यं क्रियते, वाचं वा एतद्दीक्षयन्तीति ह स्माहारुण औपवेशिर्य उताज्ञानोऽभ्यज्ञानोऽथ दीक्षितवादं वदति स चाव दीक्षित इति, सायं प्रातर्वै मनुष्याणां देवहितमशनमतिनीय सायमशनमतिनीय प्रातरशनं व्रतं व्रतयति, मानुषस्य व्यावृत्त्या, अदन्तीति वै गा आहुरश्नन्तीति मनुष्यान्, जुहुधीति देवेभ्यो, ऽथवा एतमाहुः॥ व्रतमुपेहि व्रत्य॥ इति, व्रतं ह्येतस्य, व्रतेन यज्ञः संततो, व्रतेनैव यज्ञं संतनोत्यथो वा ऋक्सामे यज्ञादास्तां, तयोर्वै महिमाना आस्तां तौ अपिनिधाय यज्ञमुपावर्तेतां, तौ महिमाना अहोरात्रे अभवतां, तयोर्वा एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनस्य, यच्च शुक्लं तदह्नो रूपं, यत् कृष्णं तद्रात्रेः स्वौ वा एतन्महिमाना अन्वारभते संपारणाय, सं मा पारयता इत्यहोरात्रे मिथुनं समभवतां, तयोस्तेजोऽपाक्रामत्, तत् कृष्णं प्राविशत्, तद्वा एतदन्वारभते, द्यावापृथिवी मिथुनं समभवतां, तयोर्वीर्यमपाक्रामत्, तत् कृष्णं प्राविशत्, तद्वा एतदन्वारभते, यथा वा इदं नावं पारं तरिष्यन्नारोहत्येवं वा एतदृक्सामे आरुक्षत्, ते एनमा यज्ञस्योदृचः संपारयतो, यतो वै लोमानि कृष्णाजिनस्य ततो यज्ञो, यतो यज्ञस्ततो देवता, यद्बहिर्लोमं पर्यूर्णुवीतान्तर्द्धितो

[६] मै १,२,१ । तै ६,१,३ । काठ २३,३ । कपि ३५,८ । मा ४,९—१०,२,६२,१८,४३;१९,७,२०,२,३६, २१,३७,२०,३८,१६। काण्व. ४,१०-१३ २०,२३,२२,६,९२,३६,२१,२७,१९,३८,१६ ।

दीक्षितो यज्ञात्स्याद्, यदन्तर्लोमपन्तर्हितो यज्ञो देवताभ्यो, द्वे विषूची प्रतिमुच्ये, अनन्तर्हितो दीक्षितो यज्ञाद्भवत्य—नन्तर्हितो यज्ञो देवताभ्यो, यद्येक९ स्यादन्तं प्रतिमुञ्चेत्, तेनैव तदुभयमाप्नोति, हविर्वै दीक्षितो, यदन्यत्र कृष्णाजिनादासीत यथा हविः स्कन्नमेवं९ स्याद्, यथा हविषे स्कन्नाय प्रायश्चित्तिमिच्छन्त्येवमस्मै प्रायश्चित्तिमिच्छेयु,—श्छन्दा९सि च वा एषं देवताश्चाभ्यारोहति, तान्येनमीश्वराणि प्रतिनुदो, यदाह, नमस्ते अस्तु, मा मा हि९सीरिति, नमस्कारो वा एषोऽप्रतिनोदाय, देवता वै यज्ञस्य शर्म, यज्ञो यजमानस्य, यदाह, विष्णोः शर्मासि, शर्म मे यच्छेति, देवता वा एतद्यज्ञस्य शर्माक,—र्यज्ञ९ यजमानस्य, प्रोर्णुते, प्रावृत इव हि दीक्षितो, ऽथो एतद्धि हि दीक्षितस्य रूप९ यत् प्रावृतं, तस्मात् प्रोर्णुते, . वासः परिधत्ते, सर्वदेवत्य९ वै वासः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिरात्मानं परिश्रयन्ति ॥ ६ ॥ ८-१०

यज्ञस्य वै सृष्टस्योल्वमन्वलम्बत तद्वासः क्षौममभवत्, तस्मात् क्षौमेण दीक्षयन्ति यज्ञस्य सयोनित्वाय, प्राचीनमात्रा पत्नी दीक्षयन्ती,—न्द्रस्य वै प्राचीनमात्रे,—न्द्रियं९ स्त्रियाः प्रजा, यत् प्राचीनमात्रा पत्नी दीक्षयन्तीन्द्रियमस्यां दधाति, योनिर्वै दीक्षितस्य दीक्षितविमितं, जरायु कृष्णाजिनं,—मुल्बं दीक्षितवासो, नाभिर्मेखला, गर्भो दीक्षितः, स्वं९ वा एतद्योनिं दीक्षित आशयेत, तस्माद्दीक्षितेन दीक्षितविमितान्नानृतम्भिः क्रम्यु,—मेषं ३ह्येतस्य योनि,—रेतो ३ह्येषोऽधि प्रजायते गर्भो दीक्षितो, यदृतं आविःकुर्वीत दुरवन्तो गर्भा जायेरन्, यदनृतं समियेत तेजोऽस्य परापातुक९ स्यात्, तस्मान्नानृतं स्मेत३व्यं तेजसोऽपरापातायाऽजातो वै पुरुषः, स वै यज्ञेनैव जायते, स वै तर्ह्येव जायते यर्ह्येदः सोमं क्रीतं प्रोर्णुतो, इतोऽग्रे प्रोर्णुते, ऽथो ह्यग्रे पुरुषो जायते, स वै तर्ह्येव सर्वो जायते यर्ह्य३दोऽपोऽवभृथमभ्यवैति, तर्हि स तस्मात् सर्वो निर्मुच्यते, त्रिवृता वै स्तोमेन प्रजापतिः प्रजा असृजत, यत् त्रिवृन्मेखला भवति प्रजननाय, त्रिवृद्धि वज्र उदर९ वृत्रः पाप्मा क्षुद् भ्रातृव्यः पुरुषस्य, यन्मेखलां पर्यस्यते वज्रमेव सपत्नाय भ्रातृव्याय प्रहरति, यं द्विष्यात्तं तर्हि मनसा ध्यायेद्, वज्रमेवास्मै प्रहरति, स्तृणुते एवा,—ऽङ्गिरसो वै स्वर्यन्तो यत्र मेखलाः संन्यास्य९स्ततः शरोऽजायत, तस्माच्छरमेय्यू,—र्गो ओषधया, ऊर्ज९ वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, मौक्त्रेण

[नमस्ते अस्तु । अथर्व. १,१३,१; ११,४,७]
[७] तै ६,१,३ । श० ३,२—४ । का। २३,१ ।

पत्नी संनह्यते, मेखलया दीक्षितो, ऽथो मिथुनत्वायो,—र्ध्वꣳ वै पुरुषस्य नाभ्यै मेध्य,—मवा-
चीनममेध्यꣳ, यन्मेखलां पर्यस्यते मेध्यस्य चामेध्यस्य च विधृत्यै, देवताभ्यो वा एष मेधा-
यात्मानमालभते यो दीक्षते, बभीत इव वा एतदात्मानꣳ यन्मेखलां पर्यस्यते, तस्माद्वा
एतस्यान्नमन्नाद्य,—मार्त इव ह्येष बद्ध,—स्तस्माद् बद्धस्यान्नमन्नाद्यꣳ, यथा वा इह गर्गीरेवꣳ
वा ए३षोऽमुष्मिंल्लोके यो दीक्षितस्तस्यान्नमत्ति, यज्ञेन ह्येवास्य तता उन्मुक्ति,—र्हविर्वै दीक्षितो,
यदस्य जुहुयात्तमेव जुहुयात्, प्रमायुकः स्यात्, सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्य आप्यायते यो
दीक्षते, यदस्य जुहुयाद्यज्ञमस्य विदुह्या,—दुपधीतोऽस्य यज्ञः स्यात्, तꣳ वा एतदागते
काले सर्वꣳ सꣳस्फीतꣳ यज्ञं देवताभ्यो दुहेत्, त्रेधा वा एतस्य पाप्मानꣳ विभजन्ते यो
दीक्षते, ह्योऽस्यान्नमत्ति स तृतीयꣳ, योऽस्याश्लीलं कीर्तयति स तृतीयꣳ, या एनं पिपी-
लिका दशन्ति तास्तृतीयं, तस्माद्वा एतस्यान्नमन्नाद्यं, तस्मादस्याश्लीलं न कीर्तयितव्यं,
तस्माद्दीक्षितवासोऽभर्तव्यं,—मत्र हि ताः पिपीलिका या एनं दशन्ति ॥ ७ ॥ ११

दक्षिणा वै देवेष्वासीद्, यज्ञोऽसुरेषु, तां दक्षिणाꣳ यज्ञोऽभ्यकामयत, तामभिपर्या-
वर्तत, ताꣳ समभवत्, स इन्द्रोऽवेद्, यो वा अस्माद्योनेः संभविष्यति स इदं भविष्यतीति
तामिन्द्रः प्राविशत्, तता इन्द्रः समभवत्, तता इन्द्रोऽजायत, स जायमानोऽवेद्, यो
वा अस्माद्योनेरन्यो मत्संभविष्यति मादृक्संभविष्यतीति, तया सहोपवेष्ट्य प्राजायत, यन्न्यवेष्ट्य-
त्तस्मान्निवेष्टिता, यन्निवेष्टयमाना श्यावाभवत् तस्मात् कृष्णे,—न्द्रं च वा एष प्रेप्सति दक्षिणां
चे—न्द्रस्य च खलु वा एतद्योनिमालब्ध दक्षिणायाश्चात्मान,—मथो सयोनिमेव यज्ञमालभते,
कृषिꣳ सुसस्यामुत्कृषा इति, विषाणया भूम्यामुपहन्ति, कृषिमेवास्य सस्येन समर्धयति,
यजुषा कण्डूयते, यजुषा हि मनुष्याः कण्डूयन्ते व्यावृत्त्यै, यजुषा कण्डूयते, तस्मात् प्रजा
अपामंभविष्णवः, पामंभविष्णवः प्रजाः स्युर्यदयजुषा कण्डूयेत, सुपिप्पला ओषधीस्कृधी,—
ति, शिरः कण्डूयता, ओषधीरेव फलं ग्राहयति, तस्मादोषधयः शीर्षन् फलं गृह्णन्ति,
वाग्वै सृष्टा चतुर्धा व्यभवत्, ततो या अत्यरिच्यत सा वनस्पतीन् प्राविशत्, सैषा
याक्षे या दुन्दुभौ या तूणवे या वीणायां दण्डं प्रयच्छति तामेवास्मै वाचं प्रयच्छत्य,—
थो वज्रमेवास्मै प्रयच्छति गोपीथाया,—ऽस्पदुर्मं प्रयच्छत्ये,—तावती ह्यीयꣳ वाग्यदुत्य,—थो

[८] मै. ३,२,२ । तै. ६,१,३-४ । काठ २३,४—५ । कपि ३६,१—२ । वा ११,७९-४७,२३,६४,७८,१—११, २४—३४,४,६ । काण्व. १३,३०—४६,२५,६६,३०,१—११,२४,—३४,४,७ ।

एतावती हि वाचो वीर्यं क्रियते, यद्वर्षीयाꣳसं प्रयच्छेत् स्वाꣳ वाचं मैत्रावरुणो विभुञ्जेत्, ताꣳ श्वःसुत्यायां मैत्रावरुणाय प्रयच्छति, ताꣳ श्वो भूते मैत्रावरुण ऋत्विग्भ्यो विभजति ॥ होतर्यज पोतर्यज नेष्टर्यज ॥ इति सा सह वषट्कारेणाहवनीयं गच्छति, तां पुरोऽध्वर्यु- र्विभजति ॥ होतर्यज पोतर्यज नेष्टर्यज ॥ इत्यध्वर्युः पुरो वाचꣳ विभजति, मैत्रावरुणः पश्चात् ॥ स्वाहा यज्ञं मनसा ॥ इति मनसा यज्ञमभिगच्छन्ति, तत एव यज्ञमालभ्य, स्वाहा दिवः स्वाहा पृथिव्या इति, द्यावापृथिवी वा अन्वन्तरिक्षꣳ यज्ञ उपश्रित,—स्तत एव यज्ञमालभ्य, स्वाहोरोरन्तरिक्षादित्य,—न्तरिक्षꣳ वै यज्ञो, यदि वातो यदि वा पर्शस्तत एव यज्ञमालभ्य, स्वाहा वातात्परिगृह्णामि स्वाहेत्य,—यꣳवाव यः पवत एष यज्ञस्तमेवालभ्य, वाचꣳ यच्छति, यज्ञꣳ वा एतद्यच्छति, यद्वाचꣳ विसृजेद्यज्ञꣳ विसृजेत्, तदाहुः, पुनर्दीक्षयित्वा वाग्यन्तव्येति, यत् पुनर्दीक्षयेदाहुतीरतिरेचयेद्, वैष्णवीमनूच्य वाग्यन्त३व्या, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञमेवालभ्या,—ऽऽग्नावैष्णवीमनूच्य वाग्यन्त३व्या, ऽग्निर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालभ्य, सारस्वतीमनूच्य वाग्यन्त३व्या, वाग्वै सरस्वती, वाचो यज्ञः संततो, वाचैव यज्ञꣳ संतनोति, बार्हस्पत्यामनूच्य वाग्यन्त३व्या, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्ब्रह्मणा यज्ञः सꣳहितो, ब्रह्मणैव यज्ञꣳ संदधाति ॥ ८ ॥ १५-१८

दीक्षि३तोऽयमसा आमुष्यायणः ॥ इत्युद्वदति वा आह, प्रियो वै देवानां दीक्षितो, देवेभ्य एवैनं प्राह, त्रिराह, त्रिसत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनं लोकेभ्य आवेदयति, तस्माद्दीक्षितं दूराच् शृण्वन्त्ये,—भ्यो ह्येनं लोकेभ्य आवेदयति, नक्षत्रं दृष्ट्वा वाचꣳ विसृजते, द्वौ वा ऋतू, अहश्च रात्रिश्चा,—ऽन्यमेव ऋतुꣳ संप्राप्य वाचꣳ विसृजते, व्रतं चरते,—ति वाचꣳ विसृजते, व्रतꣳ ह्येतस्य, व्रतेन यज्ञः संततो, व्रते- नैव यज्ञꣳ संतनोति, देवीं धियं मनामहा, इति यजुषा हस्ता अवनेनिक्ते, यजुषा हि मनुष्या अवनेनिजते व्यावृत्त्यै ब्रह्मणः सदेवत्वाया,—ऽथो आपो मे दीक्षां नैत्समुष्णानित्य,— ह्रꣳ वै मनुष्येभ्य उदबीभत्सन्त, तद्देवा मनुष्येभ्योदधीर्षꣳ,—स्तदापोऽब्रुवन्, वरꣳ च एताꣳ शुन्ध्यामा,—ऽथोपावर्तस्येति, ततोऽन्नं मनुष्यानुपावर्तन्त, त इदमन्नं मनुष्येषु घृतं, तस्माद् ब्राह्मणं आहाꣳर्षो, आहुते हस्ता अवनेनिजीता,—ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्या, अथो अन्नाय वा एत-

[९] मै. १,२,३। तै ६,१,४। कण्व. २३,५—६। मा. ४.११,१६,६,२७। काण्व. ४,१५—१६,२१—२२,६, ३९—४०।

द्वात्मानं पावयते, ये देवा मनुजाता मनोयुजा, इति व्रतं व्रतयत्ये,—ते वै देवा मनुजाता मनोयुजो यदिमे प्राणा, एषा वा अस्मिन्नेतर्हि देवता, तां प्रीणाति, तस्मात् हुतं व्रतयति, यदेतोऽन्यथा व्रतयेत् प्राणैरेनं व्यर्धयेत्, प्रमायुकः स्यात, त्वमग्ने व्रतपा असी,—ति वदेत्स्वप्स्यन्त्सुप्त्वा वा प्रबुध्य, यदि वा दीक्षितवादं वदे,—दुग्निर्वै देवानां व्रतपति,—स्तस्मादेवाधि व्रतमालभते, नोत्तानः शयीत, यदुत्तानः शयीतेमे लोका प्रयेयु,—र्नाग्नेरधि पराङ् पर्यावर्तेत, यत् पर्यावर्तेत यज्ञात् पर्यावर्तेत, नान्यत्रदीक्षितं दीक्षितविमितान्तसूर्योऽभिनिम्रोचे,—न्नाभ्युदियाद्, दीक्षितव्रतमेव तद्, यज्ञो वै देवानां न समभवत्, तं भूत्या समभावयन्, यद्भूतिं वनुते यज्ञस्य संभूत्यै, रास्वेयत्सोमे,—ति यद्ब्रूया,—देतावदस्य स्या,—न्न भूयो, यदाहा,—ऽऽभूयो भरेत्य,—परिमितस्यावरुद्ध्यै, देवः सविता वसोर्वसुदावे,—ति सवितृप्रसूत एवै,—ताभिर्देवताभिरेनं प्रतिगृह्णात्यात्मनोऽहिंसायै, वायुर्गोपास्त्वष्टाधिपतिः, पूषा प्रतिग्रहीते,—ति वायुमेवासां गोप्तारमक,—स्त्वष्टारमधिपतिं, पूषणं प्रतिग्रहीतार,—मापो वै यज्ञो, यदपो दीक्षितोऽवगाहेत यज्ञमवक्रशीयाद्, यदाह, देवीरापो अपां नपा,—दिति यदेवासां यज्ञियं मेध्यं तन्नाक्रामति, यदपो दीक्षितोऽवगाहेत विह्लादिनीः स्यु,—स्तस्मान्नावगाहेत, यद्यवगाहेत लोष्टं विमृणंस्तरेत्, तमेव सेतुमनुसंतरति, न वै दीक्षितं तरन्तं देवता अनुतरन्त्य,—रणिभ्यां सह तरति, सहैव देवताभिस्तरति, न वै दीक्षितं तरन्तं यज्ञोऽनुतरति, रथाङ्गेन सह तरति, सहैव यज्ञेन तरति ॥ ९ ॥ १९-२०

अमुं वा आदित्यं सर्वा वाचो गच्छन्ति, ता उद्यति सर्वाः सृज्यन्ते, यदाह, याः पशूनामृषभे वाचा इति, सृज्यमाना वा एतद्वाचं पुनरालभते, वायवे त्वे,—ति नष्टामनुदिशति, वरुणाय त्वे,—त्यप्सु मग्नां, रुद्राय त्वे,—ति महादेवाहतां, निर्ऋत्यै त्वे,—त्यवसन्ना,—मिन्द्राय त्वे,—ति वलेष्कहतां या वा सं शीर्येत, मरुद्भ्यस्त्वे,—ति ह्रादुनिहता,—मेते वै देवा भूत्या स्कन्नभागा,—स्तानेव प्रीणाति, देवेभ्यो वा अन्या दक्षिणा दीयन्ते, मनुष्येभ्योऽन्या, एता वै देवेभ्यः प्रत्यक्षं दक्षिणा दीयन्त, एताभिर्वै भूयोऽवरुन्द्धे, यद् चेतराभि,—देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त,—तावान्वै तर्हि यज्ञ आसी,—दग्निहोत्रं दर्शपौर्णमासौ चातुर्मास्यानि,

[त्वमग्ने व्रतपा असि० । ८,११,१; अथर्व १९,५९,१; तै. सं. १,१,१४,४,०,३,१]
[१०] मै. १,९,३ । काठ ११,७ । कपि. ३६,४ ।

मै० ३३

ते देवा यज्ञमपश्यꣳस्तेनादीक्षन्त, तेषाꣳ यदग्निहोत्रमासीत्तद्व्रतमुपायꣳस्तस्माद्द्विव्रतेन भवितव्यं, द्विर्ह्यग्निहोत्रꣳ हूयते, यदग्नीषोमीयं पूर्णमासे हविरासीत् तमग्नीषोमीयं पूर्वेद्युः पशुमालभन्त, यदैन्द्राग्नममावास्यायां तमाग्नेयꣳ श्वो भूते पशुमालभन्त, वैश्वदेवं प्रातःसवनमकुर्वत, वरुणप्रघासान्माध्यंदिनꣳ सवनꣳ, साकमेधान् पितृयज्ञं, त्र्यम्बकास्तत्तृतीयसवनं, तस्मात् तृतीयसवने विश्वꣳ रूपꣳ शस्यते, विश्वꣳह्येतद्रूपं, तमेषाꣳ यज्ञमसुरा णान्वायꣳ,—स्तेन वा एनानपानुदन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरा,—स्तद्य एवꣳ वेद भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, ते, ऽब्रुवतोऽयमभूदित्य,—प्राक्रामꣳ,—स्तदध्वरस्याध्वरत्वं, तस्मादेकव्रतेन भवितव्यꣳ, सकृद्ध्यग्निहोत्रꣳ हूयते ॥ १० ॥ २१

[१५६३]

॥ इत्युपरिकाण्डे आग्नावैष्णवं नाम षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः।

अकल्पꣳ वा इदमासीद्, दिशो वा इमा न प्राजानꣳ,—स्तद्देवा अन्योऽन्यस्मिन्नैच्छꣳ,—स्तेनाविन्दꣳ,—स्ते देवा अदितिमब्रुवꣳ,—स्त्वया मुखेनेमा दिशः प्रजानामेति, साब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वेत्य,—ब्रुव,—न्त्सोऽब्रवी,—न्मद्देवत्यमेव प्रायणीयमसं,—न्मद्देवत्यमुदयनीयं, मामेवानुप्रायाथ, मामनूद्याथेति, स एष आदित्यश्चरु,—रदितिꣳ वा एतदनुप्रयन्त्य,—दितिमनूद्यन्ति, ततो वा इमा दिशः प्राजानन् पथ्याꣳ यजती,—मामेव तेन दिशः प्राजानन्, यदग्निमिमां तेन, यत्सोममिमां तेन, यत्सवितारमिमां तेन, यददिति,—मियꣳ वा अदिति,—रूर्ध्वा वा अस्या दि,—गूर्ध्वामेव तेन दिशं प्राजानꣳ,—स्ततो वा अकल्पता,—ऽकल्पतस्य वै कॢप्त्यै प्रायणीय,—स्तद्य एवꣳ विद्वान् प्रायणीयेन चरति कल्पते, कल्पन्ते हास्मा ऋतव,—स्ततो वा इमा दिशोऽन्वपश्यन्, यत् पथ्याꣳ यजतीमामेव तेन दिशमन्वपश्यन्, यदग्नीषोमौ, चक्षुषी वा अग्नीषोमौ, अनु ताभ्याꣳ समपश्यन्, यत्सवितारꣳ, सवितृप्रसूता एवेमा दिशोऽन्वपश्यन्, यददिति,—मियꣳ वा अदिति,—रेषाꣳ वै प्रतिष्ठाय देवा यज्ञमतन्वत, यत् पथ्याꣳ यजति, वाग्वै पथ्या, वाचमेवावरुन्द्धे, यदग्निं देवतास्तेन, यत् सोमꣳ यज्ञं तेन, यत् सवितारं प्रसूत्यै, यददिति,—मादित्या वा इमाः प्रजा,—स्ता

[१] तै. ६,१,५ । क. २३,८—९ । कपि. ३६,५—६ ।

एवावरुद्ध, वा आद्य अकृत, यद्वै यज्ञस्यान्तर्यन्ति तच्छिद्रं, तेन यज्ञः स्रवति, तेन यजमानोऽग्नये समवद्यत्य,—ग्निर्वै समिष्टि,—रग्निः प्रतिष्ठितिः, समिष्ट्या एव प्रतिष्ठित्या अग्निं प्रथमꣳ यजत्यग्निमुत्तमꣳ, समानी वा एषा देवता पाङ्क्तत्वाय, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालभ्य, स्वस्तिꣳ यजति यज्ञस्य स्वस्त्यै, पथ्याꣳ यजति, वाग्वै पथ्या, वाचमेवानुप्रयन्ति, तामुत्तमामुदयनीये यजति, वाग्वै पथ्या, वाचमेवानूद्यन्ति, मरुत्वतीः पथ्यायाः ऋचो भवन्ति, देवविशो वै मरुतो, देवविशामेवाचीक्लृपत्, ताꣳ शान्तां क्लृप्तां मनुष्यविशो अनुकल्पन्ते, स्तेनभविष्णुर्हविर्भवति ॥ १ ॥ १

जुपाणेनान्य आज्यभागा इज्यन्ते, ऽथात्र ऋचोभयतो यजति द्राढिम्नेऽशिथिरत्वाय, सप्तदश सामिधेनीः का३र्याः, पञ्च ऋतवो, द्वादश मासा, एष सꣳवत्सरः, सꣳवत्सरादेवाधि यज्ञमुखं प्रतनुते, तदाहुः, पञ्चदश सामिधेनीः का३र्या, न सप्तदश, सꣳवत्सरीयस्यैवायनस्य, सप्तदश कार्याः सꣳवत्सरस्या ऋद्ध्या इति, तन्न सूक्ष्यꣳ, सप्तदशैव कार्याः, प्रयाजवत् स्यात् प्रायणीयमननुयाजं,—मनुयाजवत् स्यादुदयनीयमप्रयाजं,—मुभयतो वा एवत् प्रयाजानुयाजा यज्ञमभिसंधीयते, समानो ह्येष यज्ञो, निष्काप च मेक्षण च निदधाति, तेन यज्ञः मैतत, आत्मा वै प्रयाजाः, प्रयाजानुयाजा देवक्षेत्रꣳ, यज्ञो देवक्षेत्रमाक्रममाणः प्रजामन्तरियाद्, यदनुयाजानन्तरियात् प्रयाजवत् स्यात् प्रायणीयमनुयाजन,—दनुयाजवत् स्यादुदयनीयं प्रयाजवत्, पयसि प्रायणीयः स्यात्, पयस्युदयनीयो, ऽपाꣳ वा एतच् शुक्रिय,—मपामेव शुक्रियमवरुन्द्धे, पशवो वै शुक्रियं, पशूनेवावरुन्द्धे, ऽथो प्रायणे च यावास्मा एवंदुदयने च पशून् दधात्या,—दित्यः प्रायणीयः स्या,—दादित्य उदयनीय, इयꣳ वा अदिति,—रस्याꣳ वा एतद्यज्ञमुखेन प्रतितिष्ठत्य,—स्यामुपरिष्टाद्, यत्र वै यज्ञस्याधेऽग्रे समृद्ध क्रियते क्रियमाणं क्रियमाणꣳ ह वा अस्य समृध्यते, सꣳस्थाप्यं प्रायणीयꣳ यज्ञस्य समृद्ध्यै, याः प्रायणीयेऽनुवा३क्यास्ता उदयनीये याज्याः स्यु,—र्या उदयनीयेऽनुवा३क्यास्ताः प्रायणीये याज्याः स्युः, पथः प्रतिप्रज्ञात्या, अथो अनुसंतत्यै, यदतोऽन्यथा कुर्युश्छम्बट्कुर्युः ॥२॥
२

इयꣳ वै कद्रू,—र्वाक् सुपर्णी, छन्दाꣳसि सौपर्णानि गायत्री त्रिष्टुब्जगती, सा वै कद्रूः सुपर्णीमात्मानमयजत्, साब्रवीत्, सोममाहर, तेनात्मानं निष्क्रीणीष्वेति, सा छन्दाꣳसि

---

[२] तै ६,१,५ । कठ २३,९ । क० ३६,६ ।
[३] तै ६,१,६ । काठ २३,१० । क० ३७,१ ।

ग्न्यु,—दमुतः सोममाहरत्, तेनु मा निष्क्रीणीतेति, ततो जगत्युदपतत्, सा पशुभि-
श्चागच्छद्दीक्षया च, तस्मात् पशवा इति जगतीमाहु,—स्तस्माद्यदा पशून् विन्दतेऽथ दीक्षते,
ततस्त्रिष्टुबुदपतत्, सा दक्षिणया चागच्छत् तपसा च, तस्मात् त्रिष्टुभो लोके दक्षिणा दीयन्ते,
तस्मादु मध्यंदिने तपस्तपनीयमिति, ततो गायत्र्युदपतत्, सा सोममाहरत्, तमाह्रियमाणं
सामिगन्धर्वो विश्वावसुरामुष्णात्, स तिस्रो रात्रीरुपहृतोऽवसत्, तस्मात्तिस्रो रात्रीः क्रीतो वसति,
तेऽब्रुवन्, पुनर्याचामहा इति, ते देवा अब्रुव,—न्स्त्रीकामा वै गन्धर्वा, वाचमेव संभृत्य
यथा योषिदनपक्षेयंतमेव तया निष्क्रीणामेति, तं वै निरक्रीणं,—स्तस्मादाहु,—र्वाग्वै
सोमक्रयणी, वाचं वा एतद्देवा निष्क्रीणावीति, तेऽब्रुव,—न्नन्वृतीयामहा इति, तामे-
न्वार्तीयन्त, तदनृतस्य जन्म, य एवं विद्वान्त्सत्यानृतां वाचं वदति न हैनं द्रुणाति,
तेऽब्रुवन्, निह्वयामहा इति, तां व्यह्वयन्त, गाथां देवा अगायन्, ब्रह्म गन्धर्वा अवद,-
—न्सा देवाननुपावर्तत, तस्माद्विवाहे गाथा गीयते, तस्माद्गायन्त्स्त्रियाः प्रिय,—स्तद्य एवं
विद्वान् गाथां गायन् हस्तं गृह्णाति, सं हि जीवतः, सर्वमायुरितो, नार्तिं नीत,—स्त-
दाहु,—र्या वै सा पुनरगच्छ,—न्नैव किं चन सोमक्रयणीति ॥ ३ ॥ ३

या द्विरूपा सा वार्त्रघ्नी, यत्तया क्रीणीयाज्जायुकमस्य राष्ट्रं स्या,—दथ यस्य तादृश्यनुस्तरणी
भवति ताजगेषामपुरः प्रमीयते, या रोहिणी कृष्णाक्षी कृष्णवाला कृष्णशफा सा पितृदेव-
स्या, यत्तया क्रीणीयात् प्रमायुको यजमानः स्या,—दथ यस्य तादृश्यनुस्तरणी भवत्यृतमदेषा-
मपुरः प्रमीयते, यारुणा बभ्रुलोम्नी श्वेतोपकाशा शुन्यदक्षी तत्सोमक्रयण्या रूपं, स्वेनैव रूपेण
क्रीयते, काणा स्यादखर्वा श्रोणा सप्तशफा, तथा सर्वया क्रीयता, एकहायन्याक्रय्या,
वाग्वै सोमक्रयणी, तस्मात् प्रजाः संवत्सरे वाचं वदन्त्य,—प्सु क्रय्या, 'ओषधयो वै
सोमा, आप ओषधीनां रस,—स्तथा स रसः क्रियते, क्रये वा अहं सोमस्य तृतीयं
सवनमवरुन्द्धे, येदे,—ति ह स्माहारुण औपवेशिः, पशवो वै तृतीयं सवनं, पशूनां चर्म,
यच्चर्मणि निर्वपति तेनैव तृतीयं सवनमवरुन्द्धे, रोहिते निर्वपति, तस्मात् पशूनां रोहित-
रूप,—मानडुहे निर्वपत्य,—नड्वान्वै सर्वाणि वयांसि पशूनां, सर्वाण्येव वयांसि पशूनामा-
प्त्वावरुन्द्धे, ऽथो यद्वेव यज्ञस्यावरुन्द्धे, सोमं विचिन्वन्ति पापवसीयस्य व्यावृत्त्या, अथो

---

[४] तै १,२,५ । तै ६ १,६,७ । क ७४,१—२ । कपि ३७,२-३ । श ४,२५ । आप ४,३४ ।

देवेभ्य एवैनꣳ शुन्धन्ति, नाध्वर्युः सोमꣳ विचिनुया,—न्न यजमानो, न यजमानस्य पुरुषा नोपद्रष्टारो विचीयमानस्य स्युः,—यदुपद्रष्टारो विचीयमानस्य स्युः क्षुधं प्रजा नीयु,—र्खार्तिर्यजमानं गृह्णीयात्, क्षोधुकोऽध्वर्युः स्यात् ॥ शुन्ध सोममापन्न निरस्य ॥ इति ब्रूयाद्, ग्रसितꣳ वा एतत् सोमस्य यदापन्नं, ग्रसितमेते सोमस्य निष्खिदन्ति ये सोमꣳ विचिन्वन्ति, तस्मात् सोमविक्रयिणो बहु क्रीणन्तो बहु विन्दमानाः क्षोधुका, ग्रसितꣳ ह्येते सोमस्य निष्खिदन्त्या,—स्मा३कोऽसीत्य,—भित्सार एवास्यै,—प शुक्रस्ते ग्रहा, इति शुक्रमेवास्य गृह्णात्य,—भि त्यं देवꣳ सवितार,—मिति सवितृप्रसूत एवं गृह्णात्य,—तिछन्दसा गृह्णाति, सर्वाणि वै छन्दाꣳस्यतिछन्दाः, सर्वैरेवैनं छन्दोभिर्गृह्णाति, वर्ष्म वा एषा छन्दसाꣳ, वर्ष्मैनꣳ समानानां गमयति, पञ्चभिर्गृह्णाति, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्धे,—कैकामुत्सर्जं मिमीते, ऽयातयाम्न्यायातयाम्न्यैव मिमीत, एतावती वा आसामेकैकस्या वीर्यमाप्यते, तस्मादिमाः कामं प्रसारयति, कामं प्रत्यञ्चति, दश कृत्वो मिमीते, दशाक्षरा विराड्, विराजमेवाप्नोत्य,—थो वैराजाः पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे, द्विर्गृह्णाति, द्वे हि सवने, यावान्वै सोमो गृहीतः स यजमानस्य, यमभ्यूहति स सदस्यानां, प्रजाभ्यस्त्वेत्य,—भ्युहति, गोत्राद्गोत्राद्धि प्रसर्पन्त्यो,—पधयो वै सोमो, ऽपरिमितं जीवनꣳ, यत्परिमितं गृह्णीयात् परिमितं जीवनꣳ स्या,—दथ यदभ्यूहत्यपरिमितस्यावरुद्ध्यै, यजमानो वै प्रजापतिः, प्रजा अꣳशवो, यत्सोममुपनह्यति प्रजानाꣳ वा एतत् प्राणमुपनह्यति, यदाह, प्रजास्त्वानुप्राणन्त्विति, प्राणमासु दाधार, क्षौममुपनह्यत्यो,—पधꣳ वै क्षौम,—मोषधयः सोमस्य योनिः, स्व एवैनꣳ योनौ दधाति, यज्ञो यदग्रे देवानामगच्छत्तꣳ रक्षाꣳस्यजिघाꣳस,—न्त्स देवता व्यवासर्पत्, सर्वदेवत्यꣳ वै वासो, यत्क्षौममुपनह्यति सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिर्यज्ञाद्रक्षाꣳस्यपहन्त्य,—थो सर्वाभिरेव देवताभिर्यज्ञꣳ समर्धयति ॥ ४ ॥ ४–६

चतुर्गृहीतमाज्यं भवति, चतुष्पादो वै पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे, हिरण्यमवधाय जुहोत्या,—ग्नेयं घृत,—माग्निजꣳ हिरण्यꣳ, सतनूरेव सतेजा हूयत, एषा वा अग्नेः प्रिया तनूर्यद् घृतं, तेजो हिरण्यꣳ, यद्धिरण्यमवधाय जुहोत्यग्नेर्वा एतत् प्रियां तन्वं तेजसा समर्धयत्य,—थो रूपाण्येव ग्राहयति, पशवो वै घृतꣳ, रेतो हिरण्यꣳ, यद्धिरण्यमवधाय जुहोति पशुषु वा

[अभि त्वं देव०। अथर्व ७,१४,१, श्री पृ अ ४, स ६,]

[५] मै १,२,४। तै ६,१,७। काठ २४,३। कपि ३७४। वा ४,१७—१९। काण्व ४,६३—२५।

एतद्रेतो दधाति, तस्मादनस्थकाद्रेतसोऽस्थन्वन्तः पशवः प्रजायन्ते, बद्धेन जुहोति, तस्मात् पशूनां गर्भा अप्रपादुकाः, प्रपादुकाः पशूनां गर्भाः स्युर्यदबद्धेन जुहुया,—ज्जूरसीति, यद्वाव जवत, इत्थमसा३दित्थमसा३दिति, तदस्या जूत्वं, धृता मनसेति, मनसा हि वाचं दाधार, जुष्टा विष्णवा इति, यज्ञायैवैनां जुष्टां विष्णवेऽक,—स्तस्यास्ते सत्यसवसः प्रसवं इति, वाचा हि प्रसूतं क्रियते, तन्वो यन्त्रमशीय स्वाहेत्या,—ऽऽशिषमेवाशास्ते, शुक्रमसि, चन्द्रमसीत्यु,—द्धरति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, वाग्वै सोमक्रयणी, शास्ति वाचैनामेतद्, तस्मात् प्रजाः सृष्टाः प्रजायन्ते, वत्सो जातः स्तनमिच्छति, स्तनं कुमार इच्छति, चिदसीति, यद्वाव चिकित्सत, इत्थमसा३दित्थमसा३दिति, तदस्याश्चित्त्वं, मनासीति, यद्धि मनसा मन्युते यन्मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदति, धीरसीति, यद्वावध्यायता,—त्थमसा३दित्थमसा३दिति, तदस्या धीत्वं, दक्षिणासीति, यत्स्विद्वाचा दीयते तदस्या दक्षिणात्वं, यज्ञियासीति, वाग्घि यज्ञिया, क्षत्रियासीति, यं हि वाग्जुषते स क्षत्रियो, ऽदितिरस्युभयतःशीर्ष्णीति, यत्स्विदादित्यः प्रायणीय आदित्य उदयनीयस्तदस्या उभयतःशीर्षत्वं, सा नः सुप्राची सुप्रतीची भवेति, सुप्राची ह्येषा प्रायणीये सुप्रतीच्युदयनीये॥५॥

७

यत्कर्णगृहीतया क्रीणीयाद्वात्रघ्नी स्याद्, यच्च भृङ्गाभिहितया मनुष्यदेवत्या, यत् पदि बद्धया पितृदेवत्या, यदबद्धयायता स्याद्, यदाह, मित्रस्त्वा पदि बध्नात्विति, मित्रस्यैवैनां पाशेन यच्छति, पूषाध्वनः पात्विती,—यं वै पूषे,—यमेवास्या अध्वानं संभरती,—न्द्रायाध्यक्षायेती,—न्द्रो वै देवानामोजिष्ठ,—स्तमेवास्या अध्यक्षमक,—रनु त्वा माता मन्यतामनु पितेत्य,—नुमत एवैनां मात्रा पित्रा भ्रात्रा सख्या क्रीणाति, सा देवि देवमच्छेहीति, देवी ह्येषा, देवः सोमा, इन्द्राय सोममिती,—न्द्राय ह्येषा सोममच्छैति, रुद्रस्त्वावर्तयत्विति, रुद्रमेवास्याः पुरस्ताद्दधाति, स्वस्ति सोमसखा पुनरेहीति, प्रत्यक्षमेवालब्ध, रुद्राय वा एतद् पशूनपिदधाति, यदाह, रुद्रस्त्वावर्तयत्, यदाह, स्वस्ति सोमसखा पुनरेहीति, स्वस्तिमेवास्य पुनरावृत्तायै दधाति, वाग्वै सोमक्रयणी, सा देवरूपाणि प्रविशति, यदाह, वस्व्यसि, रुद्रासीती,—दमसीदमसीति, वाग्वेनामेतदाह यद्यद्ब्रुवति, यद्वा एतत् किंच वदत्येतां वा एतदाप्त्वावरुन्द्धे, षट् पदान्यनु निष्क्रामति, षड्वा अहानि वाग्विभजते, न वै

[६] मै. १,२,४ । तै ६,१,७—८ । काठ २४,३—४ । कपि ३७,४—५ । वा. ४,१९—२२ । शत. ३,३,१—१९ ।

पुष्ठमहर्यांगांतिवदति, सर्वा वै पृष्ठेऽहन्वांगाप्यते, यांवत्येव वांक्तांमाप्नोति, दक्षिणेनार्धेन
दक्षिणमर्धमनु निष्क्रामति, तस्माद्दक्षिणेन हस्तेनान्नमद्यते, तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यवत्त-
र,—स्तस्माद्दक्षिणमर्धꣳ वयाꣳस्यनु पर्यावर्तन्ते, सप्तमे पदे जुहोति, सप्त छन्दाꣳसि,
छन्दाꣳसि वाग्, यावत्येव वाक्तामाहुत्याप्त्वावरुन्द्धे, सप्त छन्दाꣳसि, सप्त होत्राः, सप्त
ग्राम्याः पशवः, पशूꣳस्तानिवावरुन्द्धे, बृहस्पतिष्ट्वा सुम्ने रम्णात्विति, ब्रह्म वै बृहस्पति,—
र्ब्रह्मणैवैनाꣳ यच्छति, रुद्रो वसुभिराचिक इति, रुद्रमेवास्या वसुभिराकर्तारमकः, पृथिव्यास्त्वा
मूर्धन्नाजिघर्मीत्ये,—प वै पृथिव्या मूर्धा यद्देवयजन,—मिडायास्पद इति, गौर्वा इडा, तस्या
वा एतत् पदं, घृतवतीति स्वाहेति, स्वाहाकारेणैवैनाꣳ यच्छति ॥ ६ ॥ ८
हिरण्यं निधाय जुहोत्य,—ग्निमत्येव जुहोत्यायतनवत्य,—न्योऽध्वर्युः स्यादनायतने जुहुयात्,
पशवो वै घृतं, पशवः पदꣳ, वज्रꣳ स्फ्यो, यत्स्फ्येन पदं परिलिखति वज्रेण वा एतद्य-
जमानाय पशून् परिगृह्णाति, त्रिषाणयानुपरिलिखति, सयोनीनेवास्मै पशून् परिगृह्णाति,
स्थाल्यां पदꣳ संवपत्य,—स्यां वा एषाधिक्रियते, इयꣳ हि पशूनाꣳ योनिः, स्व एवैनान्
योनौ दधाति, शोचन्ति वा एतत् पशवो योनेश्छिन्ना, यदुप उपमृजति शमयत्येवै,
यजमानाय पदं प्रयच्छति, तदध्वर्युर्पशुभिर्रति, यजमानाय हि पशून्त्संप्रदाद्, यदाह,
तव राया इति, तदध्वर्युं पशुष्वाभजति, तेनाध्वर्युः पशुमान् गृहेषु पदं निदधाति, गृहेष्वे-
वास्य पशून् दधाति, स्वर्गो वै लोक आहवनीयो, यदाहवनीय उपवपेदन्यलोकेऽस्य पशून्
दध्याद्, गार्हपत्या उपवपति, गार्हपत्यꣳ हि पशवोऽनूपतिष्ठन्ते, पशुभिरेवैनꣳ सम्यञ्चं
दधाति, पशवो वै पदं,—मर्शी रुद्रो, यदग्निमत्युपवपेद्रुद्रायास्य पशून् दध्याद्, यत्र शान्तं
तदुपोप्यं पशूनामप्रदाहाय, यत्सोमक्रयण्या पत्नीꣳ संख्यापयन्ति मिथुनत्वाय, त्वष्टिमन्तस्त्वेति,
त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, संपेमेति, संपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते, सूर्यस्य चक्षुरारुहमित्ये,-
—पं वा अपरिपरः पन्था अरक्षस्यो येनासा आदित्य एत्य,—मुष्य वा एतदादित्यस्य पथ इति,
वृणक्ति विन्दते वस्विति, वसो३ह्येष विन्दते यः सोमं क्रीणाति॥ सोमविक्रयिन्त्सोमं ते क्रीणानि
महान्तं बृहद्धं बृहु शोभमानं, कलया ते क्रीणानि, कुष्टया ते क्रीणानि, शफेन ते क्रीणानि,
पदा ते क्रीणानि ॥ इति, गोर्वा एतन्महिमानमुदाचष्टे, ऽथो महयत्येवैना,—मथो अक्षर-
शो वा एतद्यज्ञं मिमीते, सुवाईन्नाईङ्गारे बम्भारा इत्ये,—ते वै देवानाꣳ सोमरक्षय,

[७] मै १,२,४—५। तै ६,१,८-१०। काठ. २४,५-६। कपि ३७,५,७। वा ४,२७,२९,३२। काण्व ४,३९,४१,४४।

एतेभ्यो वा अधि छन्दाꣳसि सोममाहुरꣳ,—स्तेभ्य एवैनाननुदिशत्य,—थो यदेवास्य यज्ञस्योपश्लिष्टं तत् परिक्रीणीते, दशभिः क्रीणाति, दशाक्षरा विराट्, तथा वैराजः क्रियत, एकादशभिः क्रीणाति, दश वै पशोः प्राणा, आत्मैकादश,—स्तथा सर्वः क्रियते, धेन्वा क्रीणात्या,—शिरमेवास्य क्रीणात्य,—थो वाचमेव गृह्णाति, हिरण्येन क्रीणाति, शुक्रमेवास्य क्रीणात्य,—थो तेज एव गृह्णाति, वाससा क्रीणाति, सर्वदेवत्यमेवास्य क्रीणात्य,—जया क्रीणाति, तप एवास्य क्रीणाति, यत्र वा अदश्छन्दाꣳसि सोममाहुरꣳस्तानि तमसा न प्राजानꣳ,—स्ततो गायत्र्यजामादायोदपतत्, सा वा एभ्यः प्रारोचयत्, तनो वै छन्दाꣳसि सोममाहुरꣳ,—स्तत् सोमं ना आज्ञा,—मिति वावाजानडुहा क्रीणाति, वह्वयेवास्य क्रीणात्य,—षभेण क्रीणाति, सैन्द्रमेव क्रीणाति, यदृषभेण क्रीणीयात् प्रजापतिना विक्रीणीते, वत्सतरेण साण्डेन क्रय्यस्यैन्द्रमहः क्रीणाति, न प्रजापतिना विक्रीणीते, मिथुनाभ्यां गोभ्यां क्रीणाति, मिथुनमेवास्य क्रीणाति ॥ ७ ॥ ९-११

सोमो वा अमुत्रासीत्, तं देवा गायत्रीं प्राहिण्व,—न्नमुꣳ सोममाहरेति, सा वितत यज्ञमेवापश्यत्, संस्रुत, यद्यज्ञस्यान्तरेष्याम्यात्मानमन्तरेष्यामीति, तस्यै वा एतꣳ सोमो जीवग्रहं प्राब्रवीत्, स्वजा असि, स्वभूरसीति, सोमस्य वा एष जीवग्रहः, सोमस्य वा एवं ज्जीवग्रहं गृह्णीते, नाध्वर्युः संन्यार्तिमार्छति य एवꣳ वेद, वरुणो वा एष एतर्हि वरुणदेवत्यो यर्हिपनद्धो वरुण एनं भूत्वा प्रविवेद, यदाह, मित्रो ना एहि सुमित्रधा इति, मित्रमेवैनमक, शर्मयत्येवै,—न्द्रस्योरुमाविश दक्षिणमित्ये,—न्द्रो वै यज्ञ, इन्द्रः सोमस्य योनिः, स्व एवैनꣳ योनौ दधाती,—न्द्रो वा एतमग्रा आगतमूरू न्यगृह्णीत, ताꣳ वा एतदनुकृतिमूरा आसादयतेऽपोर्णुते, यथा श्रेयस्यायत्यपोर्णुत एवं त,—दुरꣳवन्तरिक्षꣳ रꣳवीहीत्य,—न्तरिक्षदेवत्यो वा एष एतर्हि, प्रच्युत इतोऽप्राप्तोऽमुं यादित्याः सदा आसीदेत्या,—दित्यो वै यज्ञो, ऽदितिः सोमस्य योनिः, स्व एवैनꣳ योनौ दधाति, वरुणꣳ वा एनमेतत्सन्तं मित्रमक,—स्तदेनꣳ स्वया देवतया व्यर्धयति यदाह ॥ १२

अस्तभ्नाद् द्यामृषभो अन्तरिक्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्याः ।
आसीदद्विश्वा भुवनानि सम्राड्विश्वेत्तानि वरुणस्य व्रतानि ॥ १३

[८] मै. १,२,६ । कठ. २४,७—८ । कपि. ३७,७—८ । वा. ४,२७,३०–३१,३३–३४,३६ । काण्व. ४,३८,४२-४३, ४५-४६,४८ । [अस्तभ्नाद् द्यामृषभो० । ऋ ८,४२,१;३,३०,९, (प्र. पा.); तै. सं. १,२,८,१]

इति वरुणमेवैनमकः, स्वयैवैनं देवतया समर्धयति, वनेषु ३व्यन्तरिक्षं ततानेति
वाससा पर्यीणह्यति, सर्वदेवत्यꣳ वै वासः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिर्यज्ञं क्रीतं परिश्रयति,
धूरसि, धूर्व धूर्वन्तमित्याह रक्षसां धूर्त्यै रक्षसामन्तरित्यै, वारुणमसि, वरुणस्त्वोत्त-
भ्नात्विति, वारुणꣳ ह्येष एतर्हि वरुणदेवत्यं, मनसाच्छ यन्ति, महिमानमेवास्याच्छ
यन्त्यनसा वहन्ति, तस्मादनोवाह्या ओषधयः फलं पच्यन्ते, शीर्षाहार्यमोषधयः फलं
पच्येरन्यत्सोमं क्रीतꣳ शीर्ष्णा हरेयुस्तस्मादिरा ओषधयः शीर्षाहार्यं फलं पच्यन्ते, शीर्ष्णा हि
सोमं क्रीतꣳ हरन्ति, प्रच्यवस्व भुवनस्पत इति, भूतानाꣳ ह्येष पतिर्विश्वान्यभि
धामानीति, विश्वानि ह्येष धामान्यभि प्रच्यवते, मा त्वा परिपरिणो मा परि-
पन्थिनो मा त्वा वृका अघायवो विदन्निति, यत्र वा एनमदं आह्रियमाणꣳ सामिगन्धर्वो विश्वा-
वसुरमुष्णात्तादृक्षेभ्यो वावासा एतद्रक्षोभ्यो भीषा स्वस्तिमकर्वरुणो वा एष क्रीतो यजमानस्य
गृहमोह्यते, स ईश्वरोऽशान्तो यजमानꣳ हिꣳसितोर्यदाह, नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षस
इति, शमयत्येवं, शान्त एवोह्यते यजमानस्याहिꣳसायै, सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्य
उह्यते, यदेकोल्मुकेन प्रतितिष्ठेत् पितृदेवत्योऽस्य यज्ञः स्यादग्निमेहत्सुमाधेयो, ऽग्निर्वै
सर्वा देवताः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिर्यज्ञमायन्तं प्रतितिष्ठत्यग्नीषोमौ वा एतौ संभवतो,
यजमानꣳ वा एतावभिसंभवेताꣳ यजमानस्य वा पशूꣳस्तद्य एष पशुर्धार्यते तमेव भागधेय-
मभिसंभवतो, देवता वा एतं पशुं धार्यमाणं नाभिप्राच्यवन्तास्मिन् यज्ञ आशꣳसमाना३यो-
ऽयमितुरस्तमग्नीषोमा उपप्राच्यवेतां, तस्मादेषोऽग्नीषोमीयो, ऽग्नीषोमाभ्याꣳ वा एष मेधाया-
त्मानमालभते, यो दीक्षते स वा एतेनैव पशुनात्मानं निष्क्रीणीते, स्थूलः पीवा स्यादात्मनो
निष्क्रीत्यै, तस्मादग्नीषोमीयस्य पशोर्नाशितव्यं, पुरुषो ह्येतेनात्मानं निष्क्रीणीते, तस्मा-
दग्नीषोमीये संस्थिते यजमानस्य गृहेऽशितव्यं, तर्हि निष्क्रीतोऽनृणो, वार्त्रघ्नꣳ वा एतद्,
सोमो वै वृत्रः, पूर्वेद्युर्वा इन्द्रो वृत्रमहन्, पूर्वेद्युर्वा एनमेतत्सुत्याथापरेद्युरभिषुणोति, वरुण-
पाशाभ्याꣳ वा एष योऽभिधीयते यो दीक्षते, ऽहोरात्रे वरुणपाशौ, यद्दिवा संस्थापयेदनुन्मुक्तो
वरुणपाशाभ्याꣳ स्यान्नक्तꣳ संस्थाप्यो, वरुणपाशाभ्यामेवोन्मुच्यत आत्मनोऽहिꣳ-
सायै ॥ ८ ॥ १४

[वनेषु व्यन्तरिक्षं० । ऋ ५,८५,२, तै सं १,२,८,१]

युक्तोऽन्योऽनड्वान् भवति, विमुक्तोऽन्यो, ऽथातिथ्यं निर्वपति यज्ञस्य संतत्यै,
पत्न्या हस्तान्निर्वपति, पत्नी वै पारिणह्यस्येशे, पत्न्यैव शातमनुमतं क्रियते, यद्वै पत्नी
यज्ञे करोति तन्मिथुनं, मिथुनत्वाय वै पत्न्या हस्तान्निर्वपत्ये,—ऽथो वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भो
यद्यज्ञे करोत्य,—न्वारम्भाय वै पत्न्या हस्तान्निर्वपत्य,—ग्नेस्तनूरसि, विष्णवे त्वेति, गायत्रीं
तेन छन्दसा गृह्णाति, सोमस्य तनूरसि, विष्णवे त्वेति, त्रिष्टुभं तेना,—ऽतिथेरातिथ्यमसि,
विष्णवे त्वेति, जगतीं तेना,—ऽग्नये त्वा रायस्पोषदे, विष्णवे त्वेत्य,—नुष्टुभं तेन, श्येनाय
त्वा सोमभृते, विष्णवे त्वेति, गायत्री वै श्येनः सोमभृत्, तां वा एतत् पुनरालभतेऽयात-
याम्नीं पाङ्क्तत्वाय, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालब्धे,—तद्वै छन्दांस्यग्रहीत्,
तैश्छन्दोभिर्गृहीतैर्यज्ञं गृह्णाति, यावन्तो वा अतिथिमन्वायन्त्यपि तेषां भागं,—श्छन्दांसि वा
एतममुतोऽन्वायन्ति, तेभ्य एष भागः क्रीयते, वरुणो वै यज्ञः क्रीतो, विष्णुः प्रतत,
प्रततो वा एतर्हि यज्ञ,—स्तस्माद्वैष्णवो नवकपालो भवति, त्रिवृतं वा एतद्यज्ञमुखे व्यायातयन्ति
त्रिवृता प्रयन्ति, ते वै त्रयस्त्रिकपाला,—स्त्रिकपालो वैष्णवो देवतया, विष्णुं वै देवा आनय-
न्नामनं कृत्वा, यावदयं त्रिर्विक्रमते तदस्माकमिति, स वा इदमेवाग्रे व्यक्रमता,—ऽथेदमथादं,-
—स्तस्मात् त्रिकपालो वैष्णवः, सोमस्य वा एतदातिथ्यं यदातिथ्य,—मथवा एतदुग्नेरातिथ्यं
यदुभा अग्निं मन्थन्त्य,—थो यज्ञाय वा एतत् क्रीताय देवतां जनयन्त्य,—थो तेज एवास्मै जन-
यन्त्य,—थो उपसत्सु वाजोऽस्मा एतद्वीरं जनयन्त्या,—ऽऽहास्य वीरो जायते, ये वै देवाः साध्या
यज्ञमत्यमन्यन्त तेषां वा एतद्यदतिरिक्तं यज्ञे क्रियते, ऽतिरिक्तं वा एतद्यज्ञे क्रियते यदुभा
अग्निं जुहुति, यत्कपालादुपर्यपस्य तदेवैनां स्पृशति, सं स्थाप्या३न्न संस्थाप्या३,—मिति
मीमांसन्ते, यत्संस्थापयेद्यज्ञमुखे यज्ञं संस्थापये,—दातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजास्तान्-
नुप्रनाशी,—स्तस्मादिडान्तमेव कार्य,—मातिथ्यं वा उपसदां प्रयाजा,—स्तस्मात्ता अप्रयाजा,
उपसदो वा आतिथ्यस्यानुयाजा,—स्तस्मात्तास्तिस्र,—स्त्रयो ह्यनुयाजाः, शिरो वा आतिथ्यं,
ग्रीवा उपसदो, ऽथैष इतरो यज्ञः संहितः, प्रजापतेर्वा एतानि पक्ष्माणि यदश्ववाला,
अस्य प्रबा इक्षुकाण्डे, यज्ञमुखं प्रजापति,—र्यद्यज्ञमुखादेवाधि यज्ञमुखं प्रतनुते, ऽश्वो वै मेध्यो,
यज्ञः प्रजापतिः, प्राजापत्योऽश्व,—स्तस्मादाश्ववालः प्रस्तरः, कार्ष्मर्यमयाः परिधयो भवन्ति
रक्षसामपहत्यै ॥ ९ ॥ १५

---

[९] मै [illegible] । तै ६,२,१ । काठ २४,८ । कपि ३८,१ । वा. ५,१ । मान. ५,१ ।

देवा अ३न्योन्यस्य श्रैष्ठ्ये तिष्ठमानाश्चतुर्धा व्युदक्राम,—न्नग्निर्वसुभिः, सोमो रुद्रै,—रिन्द्रो
मरुद्भि,—र्वरुण आदित्यै,—स्तान्वा एतेन बृहस्पतिरयाजयत्, तेषामिन्द्रोऽभवत्, तद्यु एतेन
यजते भवति, ते वा [illegible] प्रियास्त३न्व आस९स्ताः
समवाय९,—स्ताः समव[illegible] द्रुह्यादिति एवं स निर्ऋच्छात्॥
इति, ते यदा समवामृश९स्ततो देवा अभवन् परासुरा,—स्तथ एव९ विद्वा९सः समवसृजन्ति
भवन्त्यात्मना, परेषां भ्रातृव्या भवन्ति, यं कामयेत, ऋभुयादिति, तं पृथमंसमवमर्शयेद्,
ऋध्नोति, यदि कामयेत, सर्वे सदृशा स्युरिति, सर्वान्त्सहावमर्शयेत्, सर्वे ह सदृशा
भवन्ति, ये वै ते समवामृशन्नपि वा इदानीं ३तेऽन्योन्यस्मै न द्रुह्यन्ति, तस्मात् संतानूनप्त्रिणे
न द्रोग्धवै, यद् द्रुह्येत् प्रियायै तन्वै द्रुह्येत्, ते वा अमुष्मिन्नादित्ये प्रियास्तन्वः
संन्यदधत, तस्मादेष तेजिष्ठं तपति, तस्मात् सर्वदेवत्या हि सर्वे सोमा गृह्यन्ते, ऽथो
अत्र वै देवानां प्रियास्त३न्व,—स्ता एवावरुन्द्धा, आपतये त्वा गृह्णामीत्य,—षेषै तेन चतुर्भ्यो
गृह्णाति, परिपतये त्वेति, सोमाय तेन रुद्रेभ्य,—स्तनूनप्त्रा इती,—न्द्राय तेन मरुद्भ्य,
शक्मने शाक्वरायेति, वरुणाय तेनादित्येभ्य, एतेभ्यो वै तद्देवेभ्योऽग्रे गृह्यते, तेभ्य
एवैनद्गृह्णाति, चतुर्गृह्णाति, चतुर्धा हि ते व्युदक्राम,—न्नापतये त्वा गृह्णामीत्या,—
त्मानमेव तेन गृह्णाति, परिपतये त्वेति, प्रजां तेन, तनूनप्त्रा इति, यज्ञं
तेन, शक्मने शाक्वरायेति, पशू९स्तेन, यो वै देवान्त्साध्यान् वेद सिध्यति ह
वा अस्मै, यन्नु कामयेत, इह मे सिध्येदिती,—मे वै लोका देवाः साध्या,
आत्मानमेव दीक्षया स्पृणोति, प्रजामवान्तरदीक्षया संतरामेखलामायच्छते, कनीयो व्रतमुपेत्य,-
—न्तरा ३ह्यात्मनः प्रजा, द्विव्रतेन भवित३व्यं, द्वौ वा ऋतू अहश्च रात्रिश्च, यदेकव्रतः
स्यात्पत्नीमन्तरियाद्, या ते अग्ने रुद्रिया तनू,—रिति व्रत९ व्रतयत्ये,—षा वा अग्निर्व्रतभृदि
देवता, तां प्रीणाति, तस्या९ हुत९ व्रतयति, यदे३तोऽन्यथा व्रतयेद्रुद्र एनमभिमानुकः
स्याद्, देवताभिर्वा एष सायुज्यं गच्छति, यो दीक्षते यच् शीतोभिर्मार्जयेत शमयेयु,—रथो
यथेदमद्भिरभिरुपहृष एव९ स्या,—दथ यत्तप्ताभिर्मार्जयते शान्त्या, अथो तेजो वै मदन्ती,-
—स्तेज एवावरुन्द्धे ॥ १० ॥ १६–१८ [illegible]

॥ इत्युपरिकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

[१०] मै १,२,७ । तै ६,२,२ । काठ २४,९ । क ३८,२ । ऐ ५५–६ । श.ब्रा ५,५–८ ।

अथाष्टमः प्रपाठकः ।

असुराणाꣳ वा एषु लोकेषु पुर आसन्,—न्नयस्मय्यस्मिँल्लोके, रजतान्तरिक्षे, हरिणी दिवि, ते देवाः सꣳस्तम्भꣳ सꣳस्तम्भं पराजयन्ता,—ऽनायतना ह्यासꣳ,—स्त एताः श्रुतिपुरोऽमिन्वत, हविर्धानं दिव्या,—ग्नीध्रमन्तरिक्षे, सदः पृथिव्यां, तेऽब्रुव,—न्नुपसीदामो,—पसदा वै महापुरं जयन्तीति, तं उपासीदꣳ,—स्तदुपसदामुपसत्त्वं, तानेभ्यो लोकेभ्यः प्राणुदन्त, त एभ्यो लोकेभ्यः प्रणुत्ता अहरश्रयन्त, यत्प्रातरुपसदमुपायन्नह्न एनाꣳस्तेन प्राणुदन्त, तेऽह्नः प्रणुत्ता रात्रीमश्रयन्त, यत्सायमुपसदमुपायन् रात्र्या एनाꣳस्तेन प्राणुदन्त, ततो देवा अभवन् परासुरा,—स्तद्य एवꣳ विद्वानुपसदमुपैत्यहोरात्राभ्यामेव भ्रातृव्यमेभ्यो लोकेभ्यः प्रणुदते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवत्य,—थ वै तर्हि नेषुरासीत्, ते देवा एतामिषुꣳ समस्कुर्व,—न्नग्निꣳ शृङ्गꣳ, सोमꣳ शल्यꣳ, विष्णुं कुल्मलं, तेऽब्रुवन्, क इमामिषुमस्यतीति, ते देवा अब्रुव,—न्नयमेव रुद्र इति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे,—त्यब्रुवन् रसोऽब्रवी,—न्नेवमेकश्चनेषुमस्तामीमाꣳसाता इति, तस्मादेतस्येषुरस्ता न मीमाꣳसितव्या ॥ सत्यꣳ्हम्॥ इत्येव ब्रूयात्, ताꣳ वै रुद्रो व्यसृज,—द्देषं हि देवानां क्रूरतम,—स्तयेमाः पुरोऽभिन,—द्दग्निना वै स तास्तेजसाभिनत्, तस्मादग्निः प्रथम इज्यते, यदन्या देवता पूर्वाꣳ यजेद्वीर्यवतीः स्यु,—रष्टौ कृत्वो जुह्वां गृह्णाति, चतुरुपभृति, पूर्वार्धो ह्येषोः समाहिततमः, सकृत् परादतिक्रामति, सकृꣳद्ध्येवेषुः पराच्यपत,—दतिक्रम्याश्रावयति, यज्ञस्याभिजित्यै, यदनतिक्रम्याश्रावयेदनभिजितोऽस्य यज्ञः स्यात्, स्रुवेणोपसदो जुहोति, पुराꣳ वा एष जितानामन्वारोहं, एकामेकाहं जुहोत्ये,—कामेकाहं,—मेकाꣳ हि त एकाहमजयन्नेकामेकाहं, तिस्र उपसदो जुहोति, त्रयो वा इमे लोका, एषां लोकानामभिजित्या, अग्निना वै मुखेन देवा इमाँल्लोकानन्ववायन्नुपसद्भिरसुरान् पराणुदन्ता,—ऽग्निना वा एतन्मुखेन यजमान इमाँल्लोकानन्वेत्युपसद्भिर्भ्रातृव्यं पराणुद्य, याः सायमनुवाक्यास्ताः प्रातर्याज्याः स्यु,—र्याः प्रातरनुवाक्यास्ताः सायꣳ याज्याः स्यु,—स्तद्गोर्भवीर्यवतीर्भवन्ति ॥ १ ॥ १–३

अपः प्रथमायामवधाय जुहोति,—रजतं मध्यमायाꣳ, हरितमुत्तमाया,—मेतद्ध बृहस्पति-

[१] तै. ६,२,३ । काठ २४,१०,२५,१ । कपि ३८,३—४ ।
[२] तै. १,२,७ । काठ २५,१ । कपि ३८,४ । वा ५,७,११,३५ । काण्व ५,६—११,११,३५ ।

देवेभ्यः पूजयनमकरोद्, यत्र पुर२ युध्येयुस्तद्देवाभिर्जुहुयात्, सरा वा एषा यज्ञस्य, तस्मा-
द्यत्किंच प्राचीनमग्नीषोमीयात्तदुपा२शु चरन्त्य,—थ वा एतदग्नीषोमीयं प्रति वाच२ विसृजन्ते,
यज्ञमेवाप्त्वा वाच२ विसृजन्ते, घृत२ वै देवा वज्रं कृत्वा सोममघ्न,—न्त्स्रुचौ बाहू, तस्मात्
स्रुचौ सौमीमाहुतिं नाशाते, अवधिपूर्वी एतत् सोम२ यदस्य स्रुचौ चाज्यं चान्तिकमभापु,—
यदाहा,—ऽ२शुर२शुष्टे देव सोमाप्यायतामिति, यदेवास्य मन्तः क्रूरमक्र२स्तदक्रूरमक्र,—स्तदा-
प्यायपति, सर्वे ऋत्विजा आप्यायपन्ति, सर्वे हि तान्तं भिपज्यन्ति, यन्ति वा एउते
ऽस्माल्लोकाद्ये सोममाप्याययितुमुदस्थुः, पराञ्चो हि यन्ती,—श्वराः प्रमेतो,—यदाहे,—ष्टा राया
एष्टा वामानि प्रेषे भगायेति, तेनास्माल्लोकान्नैति, तेनास्मिल्लोके धृता, अनयोर्वा एपं गर्भ,
आभ्यामेर्प आवृश्चते यः सोम२ हन्ति, यदाह, नमो दिवे नमः पृथिव्या इत्या,—भ्यामेव
नमोऽक,—रातिथ्य२ वा उपसदां प्रयाजा,—स्तानूनप्त्रमाशी,—स्तस्मान्न होतार२ वृणीते
नार्षेयम् ॥ सीद होतः ॥ इत्येवाह चतुर्व्रतस्तिस्र,—श्चत्वारिहीपोः पर्णानि, त्रिव्रतस्तिस्र,—स्त्रि-
पन्धिहीपुः, भृङ्ग२ शल्यः कुल्मलं, द्विव्रतस्तिस्रो, द्विपन्धिहीपुः, शल्यश्च कुल्मलं च,-
—कव्रतास्तिस्र, एका ३ह्येवैपु,—रेपा वै परोवरीयसी दीक्षा कनीयो व्रतमुपैति, ज्याया२सं
लोकमभिजयत्यै,—कव्रतस्तिस्रो, द्विव्रतस्तिस्र,—स्त्रिव्रतस्तिस्र,—श्चतुर्व्रतस्तिस्र, एषा वा
उत्क्रामन्वी स्वर्गकामस्यो,—त्तरमुत्तर२ श्वः श्वः श्रेयान्भवति य एव२ वेद, यद् द्वादशाग्निष्टोम-
स्योपसदः स्युरशान्ता निर्दहेयु,—र्यत्ति३स्रोऽहिनस्य, यथा गरीयान् भारं उष्णिहां निश्रिणा-
त्येवं तत्, तत्तिस्र एवाग्निष्टोमस्योपसदः कार्या, द्वादशाहिनस्य सवीर्यत्वाय ॥ २ ॥ ४--६
अभ्यधो वै देवेभ्यो यज्ञ आसीत्, तेनाविद,—रिह वा स इह वेत्य,—स्ति
यज्ञ, इति त्वविद,—स्तेन वै स२सृष्टिमैछ२,—स्तं प्रेपमैछ२,—स्तन्नाविन्द२,—स्त२
दचि-
वेया२स्युपर्युपरि नात्ययत२,—स्तमिन्द्र उपर्युपर्यत्यक्रामत्, तमचायत्, सोऽब्रे,—दचि-
केद्दै मेति, सोऽब्रवी३त्, कोऽसा इत्य,—हं दुर्गे हन्तेत्य,—थ कस्त्वमसीत्य,—हं दुर्गादाह-
र्तेति, सोऽब्रवीद्, दुर्गे वै हन्तावोचथा, अय२ वराह आमुर्त एकविं२शत्याः पुरां पारेऽ-
श्ममयीनां, तस्मिन्नसुराणा२ वसु वाममन्त,—स्तं जहीति, तस्येन्द्रो दर्भपूल्याभ्यागत्य पुरस्ता- ७
द्भित्त्वा हृदयं प्रावृथ,—द्वेतद्वा एषाभ्यनुक्ता ॥

[सीद होतः०। ऋ ३,२९,८. ते ग ३,५,११,२,४ १ ३,३]
[३] ते ६,२,४। काठ २५,२। कपि ३८,५।

अतिविद्धा विथुरेणा चिदस्तास्त्रिःसप्त सानु संहिता गिरीणाम् ।
न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥ ८

इति सोऽब्रवीद्, दुर्गाद्वा आहर्तावोचथा, एतमाहरेति, तꣳ वै विष्णुराहरद्, यज्ञो वै विष्णु,—र्यज्ञो वै तद्यज्ञमसुरेभ्योऽध्याहरद्, यज्ञेन वै तद्यज्ञं देवा असुराणामविन्दन्त,—तद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ ९

विश्वेत्ता विष्णुराभरदुरुक्रमस्त्वेषितः ।
शतं महिषान् क्षीरपाकमोदनꣳ वराहमिन्द्र एमुषम् ॥ १०

इति तद्वै देवा यज्ञमविन्दन्, यद्वै तद्यज्ञमविन्दꣳस्तद्देवयजनस्य देवयजनत्वꣳ, यद्देवयजनमिच्छन्ति यज्ञमिच्छन्ति, यद्विन्दन्ति यज्ञꣳ विन्दन्ति, यद्वाव यजमानो जोषयते तद्देवयजनꣳ, यज्ञꣳ वावैतद्यजमानो जोषयतेऽसुराणाꣳ वा इयमग्र आसीद्, यावतीं निषद्य परापश्यꣳस्तद्देवानां, ते देवाः सालावृकीमसृजन्, यावतीयं त्रिः समन्तं पर्येति तदस्माकमिति, सा वा इमां त्रिः समन्तं पर्यैत्तद्वै देवा इमामविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वꣳ, विष्णुꣳ वै देवा आनयन्वामनं कृत्वा, यावदयं त्रिर्विक्रमते तदस्माकमिति, स वा इदमेवाग्रे व्यक्रमता,—ऽथेदमथाद,—स्तद्वै देवा इदं मामविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वꣳ, सर्वा वा इयं पृथिवी वेदि,—रियं मेऽस्त्व,—िति ह त्वेवास्या यजमानः परिगृह्णीते, यावद्यावद्वै यजमानो वेद्याः कुरुते तावत्तावत्तात्पृथिव्या जयति, तस्मान्महतीं कार्या ज्यायसी ज्यायसी, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तद्यत्किंचासुराणाꣳ स्वमासीत् तद्देवा वेद्याविन्दन्त, तद्वेद्या वेदित्वं, तेषाꣳ यत् प्रियꣳ वस्वासीत्तेनापाद्रव,—न्नेनेन निर्मुच्यामहा इति, तद्देवा उत्तरवेद्याविन्दन्त, तदुत्तरꣳ वै श्रेयो निदामहीति, तदुत्तरवेद्या उत्तरवेदित्वं, य एवꣳ विद्वान्वेदिं चोत्तरवेदिं च कुरुतेऽभिपूर्वमेव सपत्नस्य भ्रातृव्यस्य वसु वेदो वृञ्जानं एति ॥ ३ ॥ ११

पञ्चत्रिꣳशत् प्रक्रमाः प्राची, चतुर्विꣳशतिरग्रेण, त्रिꣳशज्जघनेन, तथा विराजा संमिता,—ऽथो ऐन्द्राग्नी वै विराड्, ऐन्द्राग्निं वा अस्यैतद्यज्ञमुखे युनक्त्ये,—तद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ १२

[अतिविद्धा विथुरेणा० चश ८ । ऋ ८,९६,२ । विश्वेत्ता विष्णुराभरद्० । ऋ ८,७७,१०, नि ५,४]
[४] १ ३३,५६ । काठ ५७३ । कपि ३८६ ।

इन्द्राणी पत्या सुजितं जिगायोदꣳशेन पतिविद्ये विभेद ।
त्रिꣳशद्यस्या जघनꣳ योजनान्युपस्था इन्द्रꣳ स्थविरं बिभर्ति ॥ १३

इति, यद्वाव प्राचीनप्रवणं तद्देवयजनं, प्राञ्चꣳ हि तꣳ शयानमविदन्,—अथ यत् प्राचीनप्रवणमुदीचीनापनतं तद्यजेत, यः कामयेतो,—भयोर्लोकयोर्ऋध्नुयामित्यु,—भयोर्वा एतल्लोकयो,—रुभयोरेव लोकयोर्ऋध्नोत्य,—थ यस्य देवयजनस्योत्तरोदन्यद्देवयजनं तद्यजेत, यः कामयेता,—ऽभि मोत्तरो यज्ञो नमेदित्ये,—तद्वा उत्तरावन्नाम देवयजन,—मभ्येनमुत्तरो यज्ञो नमत्य,—थ यस्य देवयजनस्य मध्यतो बहुला ओषधयस्तत्पशुकामो यजेत, पशवो वा ओषधयः, पशुमान् भवति, यत्समं प्रतिष्ठितं तद्गतश्रीर्यजेत, प्रतिष्ठितꣳ वा एतत्, प्रतिष्ठित एष यो गतश्री,—स्तदेवैनं प्रतिष्ठापयति, पापो हि स, ततः प्रच्यवमानो, ऽथ यस्य देवयजनस्यापः पुरस्तात्तद्यजेत, यः कामयेता,—ऽभि मोत्तरो यज्ञो नमेदित्ये,—तद्वै पुरोहविर्नाम देवयजन,—मभ्येनमुत्तरो यज्ञो नमत्य,—थ यस्य देवयजनस्य पन्थाः पुरस्तादिरिणꣳ वा कर्तो वा भ्रातृव्यवान् यजेते,—तद्वा आर्त्तं देवयजनꣳ सदेवꣳ, यद्धि देवयजनादेवयजनमुच्छिꣳषेद्भ्रातृव्याय लोकमुच्छिꣳषे,—दथ यस्य देवयजनस्याहवनीयादन्याः प्राचीरापो धावन्ति गार्हपत्यादन्याः प्रतीचीस्तद्यजेत यं तल्पे वा पात्रे वा मीमाꣳसेर,—न्ननुपक्तो हि वा एष पाप्मना, ऽथैतन्मीमाꣳसन्त, एतद्धै व्यावृत्तं पाप्मना, पाप्मनैवैनꣳ व्यावर्तयन्ति, यद्वै यज्ञः संतिष्ठते प्राचीनमस्य संमृद्धमेति प्रतीचीनꣳ व्यृद्धं, पशवो वै यज्ञस्य समृद्ध,—मापः खलु वै पशवो, यत् प्रत्यङ्ङरभृथमभ्यवेयाद्यज्ञस्य व्यृध्येन व्यृध्येता,—ऽथ यत् प्राङवभृथमभ्यवैति यज्ञस्य वा एतत् समृध्येन समृध्यते, यत् न्युन्नतं तद्भ्रातृव्यवान् यजेत, यस्याहवनीयं च हविर्धानं चान्तरा न्नतꣳ, यस्य हविर्धानं च सदश्चान्तरा न्नतꣳ, यस्य सदश्च गार्हपत्यं चान्तरा न्नत,—मेतो वै विष्णुरिमाँल्लोकाननुदजयद्, विष्णोरेवोज्जितमन्विमाँल्लोकाननुज्जयति, एभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, ऽथ यस्य देवयजनस्य दक्षिणत उन्नतं तद्भ्रातृव्यवान् यजेत,—ताꣳ वै दिशं देवा असुरान् प्रणुद्य स्वर्गं लोकमाय,—न्नथैभ्योऽमुमादित्यं परिधिं पर्यदधुरपुनरामावाय,—ताꣳ वा एतद्दिशꣳ यजमानो भ्रातृव्यं प्रणुद्य स्वर्गं लोकमेत्य,—थास्मा अमुमादित्यं परिधिं परिदधात्यपुनरामावाय, स्थले यजेत यः कामयेतो,—भयेषां देवमनुष्याणां प्रकाशं गच्छेयमिति, प्रकाशो वै नामैतद्देवयजन,—मुभयेषां देवमनुष्याणां प्रकाशं गच्छत्य,—भिवत्स्थेमानꣳ याजयेत्, परोक्षं गुहा वने परोक्षं

पृष्ठान्यपेयुः, परोक्षꣳ वा एष यमभिशꣳसन्ति, परोक्षमेवास्मादुहा पापीयाꣳ वाचं करोत्य-थ यस्य होता प्रातरनुवाकमनुब्रुवन्नग्निमपः सूर्यं तानि पश्येत्, तद् ब्रह्मवर्चसकामो यजेत, ब्रह्मवर्चसꣳ वा अग्नि,—र्ब्रह्मवर्चसमापो, ब्रह्मवर्चसमस्मा आदित्यो ब्रह्मवर्चसमेवं संदधाति, ब्रह्मवर्चसी भवत्य,—थ यस्य देवयजनस्यान्या अन्या मध्यतो बहुला ओषधयो, ऽतो वा अङ्गिरसः पशूनसृजन्त, तत् पशुकामो यजेता,—ऽथ यस्य देवयजनस्य मध्यत उन्न-त,—मतो वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमायꣳ,—स्तत्स्वर्गकामो यजेत, निर्वस्केऽभिचरन् यजेत, यथैवैतं निर्णयत्येवं तं निर्णयति यमभिचरति, यत् कार्यमिव स्यात् तद्यजेत, यः कार्य इव स्या,—दात्मा वै देवयजनं, करोत्येवैनꣳ, ये युवान आर्षेया ऋत्विजो वहयस्तद्देवयजनं, तस्मादाहु,—र्युवैवार्त्विजीना इत्य,—ग्निर्वाव देवयजनं, तद्य एवꣳ विद्वान् यत्रैव क्वचाग्निमाधाय यजते देवयजन एव यजते ॥ ४ ॥ १४

यद्वा अस्या यज्ञियं मेध्यꣳ यत्सदेवं तदुत्क्रम्यातिष्ठदन्तरा देवासुरान्त्सꣳयतान्त्सिꣳहीरूपमिव भूत्वा, तेऽविदु,—र्यतरान्वा इयमुपावर्त्स्यति त इदं भविष्यन्तीति, तस्याꣳ वा उभय ऐच्छन्त, सा नान्यतरांश्चनोपावर्तत, तां देवा अपाशासु,—रुप न आवर्तस्वे,—ति साब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे,—त्यब्रुव,—न्त्साब्रवी,—न्मामेव पूर्वामग्नेर्व्याघारयात, स यत्कामो माꣳ व्याघारयात्तमेव स काममश्नुवदिति, तां देवाः पूर्वामग्नेर्व्याघारयꣳ,—स्ततो देवा अभवन्, परासुरा,—स्तद्य एवꣳ विद्वानेतां पूर्वामग्नेर्व्याघारयति भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, यद्वै तदुत्क्राम्यातिष्ठदन्तरा देवासुरान्त्सꣳयत्तान्त्सिꣳहीरूपमिव भूत्वा, सा वा उत्तरवेदि,—स्तप्तायनी मेऽसीति, तप्ता हि ते तामविन्दन्त, वित्तायनी मेसीति, वित्ता हि ते तामवि-न्दन्ता,—ऽवतान्मा नाथितमिति, नाथिताꣳ हि सा तानावद,—वताद्व्यथितमिति, व्यथिताꣳ हि सा तानाव,—देतदेतद्वा एतया देवा असुराणामविन्दन्ते,—तदेतद्वैतया यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽग्ने अङ्गिरो ३ योऽस्यां पृथिव्यामध्यसीति, य एवेषु त्रिषु लोकेष्वग्नयस्तानेवावरुन्द्धे, विदेरग्ने नभो नाम यत्त इति, नभो हि नाम ३ सोऽग्निरासीज्ञानुदग्ने सेय,—मेतावती वा अस्याः पृथिव्या जीवꣳ यज्ञियं, तदेवावरुन्द्धे, सिꣳहीरसि, महिषीरसीति, सिꣳहीरूप-

[५] मै १,६,८। तै ६,२,७—८। काठ २५,६। कपि ३९,२—४। वा ५,९—१३,३३,३०। कण्व ५, १३—१८,३१,३०।

मित्र हि तन्मुहिषीरूपमिव भूत्वातिष्ठद्, देवेभ्यः शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्वेति, देवेभ्य एवैनाꣳ शुन्धन्ति, देवेभ्यः शुम्भन्ति, निःसारयति, यद्देवास्या उद्धन्तः क्रूरमक्रꣳस्तद्-क्रूरमक,—स्तन्निःसारयती,—न्द्रघोषास्त्वा पुरस्ताद्वसुभिः पान्त्वित्ये,—तद्वा इत्या वा इमा दिशो, यथादेवतमेवैनां प्रोक्षी,—दतो वै देवा असुरान्मनसा विनुद्य स्वर्गं लोकमायꣳ,—स्त एता देवता अन्ततोऽदधतासुराणामनन्ववभावाया,—ऽतो वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यं मनसा विनुद्य स्वर्गं लोक-मेति, स एता देवता अन्ततो धत्ते भ्रातृव्यस्यानन्ववभावाय, तेऽकामयन्त, सपत्नं भ्रातृव्यꣳ सहेमहीति, सिꣳहीरसि सपत्नसाही स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्नुवत, सपत्नं भ्रातृव्यꣳ साद्वा तेऽकामयन्त, पशवो नः स्युरिति, सिꣳहीरसि रायस्पोषवनिः स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्नुवत, सपत्नं भ्रातृव्यꣳ साद्वा पशून् विन्त्वा तेऽकामयन्त, प्रजा नः स्यादिति, सिꣳहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्नुवत, सिꣳहीरस्यादित्यवनिः सजातवनिः स्वाहेत्या,—दित्याभिर्हि सा प्रजाभिः सह, तेऽकामयन्त, देवा नो यज्ञꣳ विद्युरिति, सिꣳहीरस्या,—वह देवान् देवायते यजमानाय स्वाहेति, तमेव तेन काममाश्नुवत, भूतेभ्य-स्त्वे,—त्युद्दिशति, देवा इह्ये भूता, यत्र वा अदोऽग्निर्होत्रादपापाक्रामत्स सर्वेषु भूतेष्ववसद्, या पशुष्ववसत्तामनाच्छिन्नस्तुकस्यान्तराशृङ्गमवसद्, याꣳ वनस्पतिषु तां पूतुद्रौ, यामोषधीषु ताꣳ सुगन्धितेजने, यत्संभारान्त्संभरति यद्देवात्राग्नेर्न्यक्तं तत्संभरति, यानि वा अदोऽग्नेर-स्थान्यधूनुत स पूतुद्रुरभवद्, यन्माꣳसं तद्गुग्गुलु, यत् पूयितमुपश्लिष्टꣳ स सुगन्धितेजनो, यद्देते संभारा भवन्ति यद्देवात्राग्नेर्न्यक्तं तस्यावरुद्ध्यै, विश्वायुरसि, पृथिवीं दृꣳहेत्ये,—षाꣳ इह्येतें लोकानाꣳ विधृत्यै परिधीयन्ते, ध्रुवक्षितिरस्य,—न्तरिक्षं दृꣳहेत्य,—न्तरिक्षꣳ हि यज्ञो, ऽच्युतक्षिदसि, दिवं दृꣳहेति, दिवमेवैनमजीगम,—दग्नेर्भस्मास्य,—ग्नेः पुरीषमसीत्य,—ग्नेर्ह्येतद्भस्मा,—ऽग्नेः पुरीषं, देवपात्रꣳ वा उत्तरवेदिं, देवेभ्यो देवपात्रं प्रोच्यꣳ, वैभ्राजा देवा, यदाह, विभ्राड् बृहत्पिबतु सोम्यं मध्विति, देवेभ्यो वा एतद्देवपात्रं प्राह, प्र वसीयसः पात्रमाप्नोति, ब्राह्मणं तु पात्रे न मीमाꣳसेत यः पात्रिय इव स्याद् ॥ ५ ॥ १५

एतावती वा इयं पृथिवी यावती वेदि,—र्परिमिताद्वा एतद्भ्रातृव्यं निर्भज्य यजमानाय परि-गृह्णात्य,—क्षꣳ वा अमेध्यं,—मापो हवि,—र्यत्प्रोक्षति मेध्यमेवैनत्करोत्य,—क्षꣳ वा अमेध्यꣳ,

---

[विभ्राड् बृहत्पिबतु० । ऋ १०,१७०,१; सा ६२८,१४५२]

[६] काठ २५,७ । कपि ३९,२,५ । वा ०,०,९,२०,१८,२८,२०,३० । काण्व ०,३,१०,२७,१९,४०,०७ ५० । मै० ३५

यद्बर्हिः स्तृणाति मेध्यामेवैनां करोत्ये,—तावती वा इयं पृथिवी यावती वेदिः, प्रजा बर्हि,—यद्बर्हिः स्तृणात्यस्यां वा एतत् प्रजाः प्रतिष्ठापयति, यजमानो वै प्रस्तरः, प्रजा बर्हि,—यत्प्रस्तरमुत्तरं बर्हिषः सादयति यजमानं वा एतदुपरिष्टादासां प्रजानां दधात्य,—थ यत्तृणे अन्तर्दधाति तेन यजमानो यजमानेन व्यावर्तते, बहुलं बर्हिः स्तृणात्य,—क्षोधुका अस्य पशवो भवन्ति, प्राचीनं बर्हिः स्तृणाति, प्राङ् हि यज्ञो, यत्प्रतीचीनं स्तृणीयात् प्रत्याद्राज्यास्य राष्ट्रं घातुकं स्याद्, देवेषुवै वेदि,—र्यत्र वै देवेभ्यो संनतया कामयते तद्वन्ति, यद्वेदिं कल्पयति देवेषु वा एतत्संनमति, तया संनतया यत्र यजमानः कामयते तद्वन्ति, त्रयो वै पूर्वेऽग्नयः प्राधन्वन् हव्यं देवेभ्यो वहन्तो, वषट्कारः प्रावृश्च,—दथ ३योऽयमिदानीं स भीषा-पाद्रवदीदेगु स आरिष्यतीति, तं देवा अपाशासु,—रुप ना आवर्तस्वेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विवति, वृणीष्वे,—त्यब्रुव,—न्त्सोऽब्रवीत्, त्रयो वै मे पूर्वे भ्रातरः प्राधन्वन् हव्यं देवेभ्यो वहन्तो, वषट्कारः प्रावृश्चत्तेषां भा३गोऽस्त्विवति, वृणीष्वे,—त्यब्रुव,—न्त्सोऽब्रवीद्, यदेव किंचाहुतं बहिष्परिधि स्कन्देत्तदेव तेषां भागधेयमसदिति, तेषां वा एतद्भागधेय,—म-स्थन्वन्तो हि वै त आस,—न्नथ ते प्राधन्व,—न्त्सोऽब्रवी,—दस्थानि नु धुविष्ये, ऽथोपाव-र्त्स्यामीति, तं वा अन्वायं,—स्ते सुमन्तं पर्यविशन् यज्ञस्य गोपीथाया,—ऽयं वाव यज्ञायो-पधीयते, ऽयं यजमानाया,—ऽयं भ्रातृव्याये,—मौ प्रतरं करोती,—मंमपतरं, यज्ञेन वा एतद्यजमानं प्रतरं करोति, यज्ञेनास्य भ्रातृव्यमपतरं करोति, संधि प्रतिजुहोति, न ३ह्यभि-माहुतिस्तरति, प्रस्तत एवैनान् प्रीणात्य,—थो सुतीर्थेन वा एतदाहुतीस्तारयत्य,—यं वाव भूपतिं,—रयं भुवनपतिं,—रयं भूतानां पतिं,—रथ ३योऽयमिदानीं स भूति,—यदाहुतं बहिष्प-रिधि स्कन्देत्तदभिमन्त्रयेत॥ भूपतये स्वाहा, भुवनपतये स्वाहा, भूतानां पतये स्वाहा॥ इति भागधेयं वावैषामेतद्, प्रीणात्येवैना,—नथो हविषा वा एतत् स्कन्नेन द्वितीयामाशिषमवरुन्द्ध, एतद्ध स्म वा आहारुणं औपवेशिः, किमु स यज्ञेन यजेत यो हविषा स्कन्नेन द्वितीयामाशिषम-वरुन्धं न विद्यादिति, तद् द्वितीयामेवैतेनाशिषमवरुन्द्धे ॥ ६ ॥ १६-१८

ये पुरा ग्रन्थयो भवन्ति तान् विस्रंसयन्ति मानुषस्य व्यावृत्त्यै, प्रणेनिजति, यदेवैनयो-

---

[७] तै १,७,९। तै ६,२,९। काठ २५,८। कपि. ४०,१। वा ५,१४१८-२१,११,४,३७,२,५,। काण्व. ५,१९,२४-२७ १०,४,३७,२।

रभिर्निपणꣳ शमलममेध्यं तच्च शुन्धन्ति, युञ्जते मन उत युञ्जते धिय, इति जुहोति, युक्त्या एव, सावित्र्या जुहोति, सवितृप्रसूत एवं प्रवर्तते, हविर्वै हविर्धाने, यदुपानक्ति हविर्भूत एव प्रवर्तते, अथो अभिवृत्ते एव पत्न्युपानक्ति, यद्वै पत्नी यज्ञे करोति तन्मिथुनं, मिथुनत्वाय वै पत्न्युपानक्त्ये,—ष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भो यद्यज्ञे करोत्य,—न्वारम्भाय वै पत्न्युपानक्ति, प्राचीनमुपानक्ति, प्राङ् हि यज्ञ,—स्त्रिरन्यत्त्रिरन्यदुपानक्त्य,—परिमितꣳ हि मनुष्या उपाञ्जन्ति, दक्षिणत उपानक्त्यु,—दीची २ह्येते मनुष्यलोकमुपावर्तेते, निर्ऋतिगृहीतो वा एष उभयतः संदष्टः शुष्को, यदुपानक्ति शर्मयत्येवं, शुष्को वा एष दुर्वाग्यजमानस्य गृहेमावदति, स ईश्वरोऽशान्तो यजमानꣳ हिꣳसितो,—स्तदनुगृह्णन्तो यन्ति, यद्युत्स्वेदेत्, सुवागासद देव दुर्यानिति वदेच्, शर्मयत्येवा,—ऽथोऽशमयिस्वेवाशिषमाशास्ते, हविर्वै हविर्धाने, स्तीर्त्वा वै बर्हिर्हविरासादयन्ति, तस्मात् प्रस्तरꣳ स्तीर्त्वा प्रवर्तयन्ति, हविर्वै हविर्धाने, अनूच्यमानासु वै सामिधेनीषु हविरासादयन्ति, तस्मात् प्रवर्त्यमानयोर्होतान्वाहे,—मे वा एते, इमे वा एतत् प्रवर्तयन्ति यद्धविर्धाने, तस्मात् पूर्वस्या जनताया अपरा जनता क्षेत्रमभ्यारोहुका, तं यर्हि प्रवर्तयेयुस्तर्हि होतानुब्रुवन्मनसा पदा तां जनतां प्रतिनुदे,—दपजन्यं भयं नुदेति, विद्वां एषा, विशꣳ वा एतत् प्रतिनुदते, ऽनभ्यवचारुकास्य विट् क्षेत्रं भवति, नीयानꣳ वै रक्षाꣳसि यज्ञमन्वयन्ति, यद्वर्त्मनि जुहोति रक्षसामपहत्यै, वैष्णव्या जुहोति, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुनैव यज्ञेन यज्ञाद्रक्षाꣳस्यपहन्ति, यद्गायत्र्या जुहोतीमां तेनाक्रमते, यत्त्रिष्टुभान्तरिक्षं तेना,—ऽथ यदाहवनीयं गच्छतः स्वर्गं तेन लोकं, त्रीन् प्रक्रमान् प्रतिविक्रमते, त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकान् यजमानायोच्छिꣳषति, वैष्णवमसि, विष्णुस्त्वोत्तभ्नात्विति, वैष्णवꣳ हि हविर्धानं, दिवो विष्ण उत वा पृथिव्या, इति दक्षिणस्य हविर्धानस्य मेथीन्निहन्ति, मुखत एव यज्ञस्याशिषमवरुन्द्धे, यमध्वर्युः प्रथमं ग्रन्थिं ग्रथ्नाति तं प्रथमꣳ विस्रꣳसयति, यदन्यं पूर्वꣳ विस्रꣳसयेदमेहेन प्रमीयेत, विष्णोर्नु कꣳ वीर्याणि प्रवोचमित्युत्तरस्य हविर्धानस्य मेथीन्निहन्ति वैष्णव्या, वैष्णवꣳ हि हविर्धानꣳ, स्वयैव देवतया, यो अस्कभायदुत्तरꣳ सधस्थमित्य,—दो वा उत्तरꣳ सधस्थ,—ममुष्मिन्नेव हविर्धानꣳ संमिनोति॥
१९

[युञ्जते मन उत०...। ऋ ५,८१,१, तै सं १,२,१३,१ ४,१,१,१, तै. आ ४,२,१ । दिवो (वा) विष्ण उत० ...। अथर्व ७,२६ ८ । विष्णोर्नु कं वीर्याणि० । ऋ १,१५४,१, अथर्व ७,२६ १, तै स १,२,१३,२।]

*

आ वामुपस्थमद्रुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥ २०
इति य एव देवा यज्ञियास्तान् हविर्धाना आसादयति, ताꣳ श्वो भूत्वेऽभिप्रजते,
दण्डो वा एतद्दौपरो वषट्कारेण निरहन्, यच्छर्दिरभिनिदधात्यपिहित्या अच्छिद्रत्वाय, विष्णोः
पृष्ठमसीत्य,—द एवं, विष्णो रराटमसीत्य,—द एवं, विष्णोः शिप्रे स्था, इतीमे एवं,
मुखतो वा एतत्, स्वया देवतया शिरो यज्ञस्य संभरति, विष्णोः स्यूरसीति, तस्मादिदꣳ
शिरः षोढा विष्कृतं, प्र तद्विष्णुः स्तवते वी३र्येणे,—ति प्राङुत्क्रम्य वदत्य,—तो वै विष्णुरिमां-
ल्लोकानुदजयद्, विष्णोरेवोज्जितिमन्विमाँल्लोकानुज्जयति, एभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं नुदते ॥
॥ ७ ॥ २१
देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति, सवितृप्रसूत एवैनामादत्ते, ऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्य,—
श्विनौ वै देवानामध्वर्यू, पूष्णो हस्ताभ्यामिति, देवताभिरेवा,—ऽभ्रिरसि, नारिरसीति,
क्रूरमिव वा एतद्यदभ्रिः, शमयत्येवे,—दमहꣳ रक्षसो ग्रीवा अपिकृन्तामी,—त्याह रक्षसां
ऽपराध्यै रक्षसामन्तरित्या, इदमहꣳ सोमे समानो योऽसमानोऽरातीयति तस्य ग्रीवा अपिकृन्ता-
मीति, समानो वा ह्यसमानो वारातीयति सर्वमेवैतया पर्यापत्, प्राणा वा उपरवाः, शिरो
हविर्धानꣳ, शीर्षन्वा इमे प्राणा,—स्तस्माद्धविर्धाने, ऽन्तर्वा इमे शीर्षन् प्राणा,—स्तस्माद-
न्त,—श्चत्वारो वा इमे शीर्षन् प्राणा,—स्तस्माच्चत्वारः संतृणाः परः, संतृणा हि परः प्राणा,
विधृता उपरिष्टाद्, विधृता ह्यमी उपरिष्टात् प्राणाः, पूर्वार्धे वा इमे मुखस्य प्राणा, एतत्
खलु वै हविर्धानस्य पूर्वार्धꣳ यद्दक्षिणꣳ हविर्धानं, तस्माद्दक्षिणे हविर्धाने, बृहन्नसि बृहद्रावा
इति, देवा ह्येवं बृहद्, बृहतीमिन्द्राय वाचꣳ वदेत्यै,—न्द्रो हि यज्ञो, रक्षोहणꣳ वलगह-
नमित्या,—ह रक्षसां ऽपराध्यै रक्षसामन्तरित्यै, वैष्णवीमिति, विष्णुर्हि यज्ञो, ऽसुरा वा
एतान् वलगान् देवेभ्यः प्राणेषु न्यखनꣳ,—स्तान् बाहुमात्रेऽन्वविन्दꣳ,—स्तस्माद्बाहुमात्रे
खेयꣳ, यद्वावै कृत्या यच्च शफꣳ यदभिचरितं तदेतदुद्वपति, प्राणा वा उपरवा, यदव-

[आ वामुपस्थमद्रुहा० पीतये। ऋ २,४१,२१, नि ९,३७। प्र तद्विष्णुः स्तवते० विभ्वा। ऋ १,१५४,२, अथर्व ७,२६,२—३, तै ब्रा २,४,३,४, नि १,२०]

[८] मै १,२,१०। तै ६,२,१०—११। काठ २५,९। कपि ४०,२। वा ५,२२—२३,२५—२८,६,१,३। काण्व ५,२८—२९,३१—३६,६,१,४। [देवस्य त्वा सवितु०। अथर्व १९,५१,२]

सिञ्चति तस्मादिम उदन्वन्तः प्राणाः, प्राणा वा उपरवा, यदवस्तृणाति तस्मादिमे लोमशाः प्राणा, अथ यदवसिञ्चत्यव च स्तृणाति मस्तिष्को वा एष क्रियते, हनू अधिषवणे, शिरो हविर्धानꣳ, शीर्षन्वा इमे हनू, तस्माद्धविर्धाने, ऽन्तर्वा इमे शीर्षन् हनू, तस्मादन्तरिमे वा एते यत्संतृन्द्या,–दिमे एवं संतृन्द्यात्, तत्संपाद्य एवं, अङ्गुलमन्तरा कार्यं, अङ्गुलꣳ ३हीदं,–मन्तरा वै नासिके, शिरो हविर्धानं, पृष्ठमाग्नीध्र,–मुदरꣳ सदः, प्राङ् हि यज्ञः सꣳहितो, हनू अधिषवणे, जिह्वाधिषवणं, ग्रावाणो दन्ता, मुखतो वा एतत् प्रजापतेः सोमं पिबन्ती,–न्द्रो वै वृत्रमह,–न्त्स इमां प्राविशत्, तं देवताः प्रैषमैच्छꣳ,–स्तन्नाविदꣳ,–स्तं भूतान्युपारवन्त, यो नोऽधिपतिरभूत्तन्न विन्दाम इति, तदुपरवाणामुपरवत्वꣳ, यत्त-दुपारवन्त तच्चतुर्धावस्तादवैच्छ,–न्नेकधा पुरोऽन्वविन्दꣳ,–स्तस्माच्चतुर्धावस्ता,–देकधा पुरो, यदुपरवाननुमृशती,–न्द्रियस्यावरुद्ध्यै ॥ ८ ॥ २२

पृथिव्यै त्वा, ऽन्तरिक्षाय त्वा, दिवे त्वे,–ति प्रोक्षत्ये,–भ्य३ एषा लोकानाꣳ विधृत्यै मीयते, त्रिः प्रोक्षति, त्रिषत्या हि देवा, अथो त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनां लोकेभ्यः प्रोक्षी,–दन्नꣳ वै यवा, ऊर्गुदुम्बरो, यद्यवमतीभिः प्रोक्षत्यूर्जा वा एतदन्नꣳ सम-र्धयत्य,–क्षꣳ वा अमेध्य,–मापो हवि,–र्यदवसिञ्चति मेध्यमेवैनत् करोत्य,–क्षꣳ वा अमे-ध्यꣳ, यदवस्तृणाति मेध्यमेवैनत् करोति, पितृदेवत्यꣳ वै निखातममेध्यमन्यदेवत्य,–मस्याः खलु वा इमा उत्तमार्धे ओषधयो, यदवस्तृणात्यस्या एवैनामुत्तमार्धे मिनोत्य,–निखातैवा-भू,–दन्नꣳ वै यवा, ऊर्गुदुम्बरो, यद्यवमवास्यत्यन्ने वा एतदन्नं दधाति, न ह्यन्नमृत ऊर्जो धिनोति, नो ह्वर्गतेऽन्नाद्विनोति, निखानस्त्वा मारुतो निहन्त्विति, मनो वै नितानः, प्राणा मारुता, मित्रावरुणा ध्रुवेण धर्मणेति, मित्रमेवैनां दाधार, वरुणः कल्पयति, विधृत्यै च खलु वा एषा प्रजानां कॢप्त्यै च मीयते, मित्रावरुणौ वै देवानां धर्मधारयौ, दैवꣳ वा एतद्धर्ममदीधरताꣳ, यदौदुम्बरी, ब्रह्मवनि त्वा क्षत्रवनि पर्यूहामीत्या,–शीरेवैषा, ब्रह्म दृꣳह क्षत्रं दृꣳहेत्या,–शिषु एवैष परिग्रहो, घृतेन द्यावापृथिवी आपृणेति, घृतेनैव द्यावा-पृथिवी व्युनत्त्यु,–दरꣳ वै सदा, ऊर्गुदुम्बरो, यदौदुम्बर्यू,–र्जꣳ वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, प्रजापतेर्वा एतदुदरꣳ यत्सदः, प्राजापत्य उद्गाता, तस्मादुद्गातान्वारभते,

[९] मै ३,८,१२। तै ६,२,११। काठ २५,१०। कपि ४०,३ श ५ ७६,७८ ६,१,१६। क ७ ५,३३,३६ १,७२।

यजमानो वा, औदुम्बरी वर्षिष्ठा कार्या, वर्ष्मैनꣳ समानानां गमयति, विश्वजनस्य छायासी,—ति छदिरभिनिदधाति, गोत्राद्गोत्राद्धि प्रसर्पन्त्य,—दरꣳ वै सदो, यदन्येनान्येन संमिनोति तस्मादुदरमन्यैनान् येनामेन संतत, उदरꣳ वै सदो, यदनूचीनं मिनुयात्पराचीनं जग्धमेतीया,—दथ यत्तिरश्चीनं मिनोति तस्माज्जग्धꣳ, सर्वाण्यङ्गान्यनुवैति, प्रजा वा एतत् सुमीचीनं मिनोति, सुमीचीरेनं प्रजा अभिसमावर्तते, सꣳयात इव स भवति, समानꣳ सांकाशिनं कार्यꣳ, समानौ ह्यीमे प्राणा, यं द्विष्यात्तस्याक्ष्णया मिनुयात्, प्राणानस्य मोहयति, प्रमायुको भवति, यदि कामयेत, वर्षेत् पर्जन्या इति, नीचैः सदो मिनुयाद्, वृष्टिमेव नियच्छति, यदि कामयेत, न वर्षेत् पर्जन्या इत्य,—च्चैः सदो मिनुयाद्, वृष्टिमेवोपाग्रही,—न्नवच्छदिरग्निष्टोमे स्यात्, तेजसा त्रिवृता संमितं, पञ्चदशच्छदिरुक्थ्ये, पञ्चदशेन वज्रेण संमितꣳ, सप्तदशच्छदिरातिरात्रे, सप्तदशो वै प्रजापतिः, प्राजापत्या रात्रिरानुष्टुभी, यज्ञक्रतूनामेवैषा व्यावृत्तिः, प्राचीनवꣳशꣳ हविर्धानं मिनोत्यू,—र्ध्वा हि द्यौः, प्राचीनवꣳशमाग्नीध्र,—मूर्ध्वꣳ ह्यन्तरिक्षं, तिरश्चीनवꣳशꣳ सद,—स्तिरश्चीव ह्यीयꣳ, यजुषा हविर्धानं मिनोति, निरुक्ता हि द्यौ,—र्यजुषा सदो, निरुक्ता ह्यीय,—मयजुषाग्नीध्र,—मनिरुक्तमिव ह्यन्तरिक्ष,—मर्धमाग्नीध्रस्यान्तर्वेदि मिनोत्य,—र्धं बहिर्वेद्य,—र्धꣳ ह्यन्तरिक्षस्यास्मिल्लोक, ऽर्धममुष्मिन् ॥९॥
२३

सुवाड्नभ्राडङ्घारे बम्भारा इत्य,—ते वै देवानाꣳ सोमरक्षय, एतेभ्यो वा अधि छन्दाꣳसि सोममाहरꣳ,—स्ते सोमपीथेन व्यार्ध्यत, त एतानि द्वितीयानि नामान्यधत्तमङ्गलेछायै, सोमपीथो ना उपनमादिति, तस्मादेते द्विनामान,—स्ते वा अन्वायꣳ,—स्ते न प्राप्नुवꣳ,—स्तस्मादेतेऽतिहाय वषट् क्रियन्ते, न हि प्राप्नुवꣳ,—स्तेषाꣳ वा एष लोको यावदभि न्युप्यते, तद्योऽविद्वानाक्रामत्यार्तिमार्छत्य,—थ य एवꣳ विद्वानाक्रामति न सुदरस्यामार्तिमार्छति, तेषाꣳ वा एष भागो यन्नाघार्यन्ते, त एवास्मै तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, यज्ञमुखꣳ वै यजमानो, यत्पवमाने स्तुतेऽमेभ्यो निहियन्ते यज्ञमुखादेवाधिविह्रियन्ते, जम्भो वै नामासुर आसीत, स यज्ञमगिरत्, स आग्नीध्रं न प्राप्नोत्, तमाग्नीध्रात्पुनर्न्यरुज,—देतद्ध जीवं, तस्मादाग्नीध्राद्विह्रियन्ते, दक्षिणतो वै देवानसुरा यज्ञमजयꣳ,—स्त उदञ्चा आग्नीध्रꣳ समातिष्ठꣳ,—स्तमाग्नीध्रात् पुनरभ्यजय,—न्नेतद्वा अनभिजितं, तस्मादाग्नीध्राद्विह्रियन्त, एतद् प्रति वै देवानसुरा यज्ञ-

---

[१०] तै ६,३,१। क ठ २६,१। कपि ४०,४। श. ५,३१। काप[illegible]।

अथ नवमः प्रपाठकः ।

यज्ञा वा एष संक्रामन्नेति प्रायणीयादध्यातिथ्यं,—मातिथ्यादध्युपसदः, स उपसद्भ्योऽधि प्राङ् प्रणीयते, यदगृहीत्वाज्यानि प्रणयेयुरपन्नीत यजमानं,—मथ यद्गृहीत्वाज्यानि प्रणयन्ति यज्ञं वा एतद्यजमानोऽन्वारभते, प्राञ्चः सोमेन प्रयन्ति, प्राची पत्नी पूर्वमाग्निमभ्युदैति, सोमेन वा एतद्राज्ञाभिजयन्तो यन्ति, यस्य वै मनुष्यराजो गृहमागच्छति तस्य वै तर्हि तदैश्वर्यं, यदा वै स ततः प्रायतेऽथ तेषां तत्पुनर्भवति, तस्मादाहुरपित्रता इत्यं,—पि ह्येषां तस्मिन् व्रतं, सोमो वा एतद्राजा गृहं प्राप, तस्य वै तर्हि तदैश्वर्यं, यदा वै स ततः प्रच्यवतेऽथ स तेभ्यो विसृजते, तद्वैसर्जनानां वैसर्जनत्वं, त्वं सोम तनूकृद्भ्य इति, यदेव तनूकृतं चान्यकृतं चैनस्तदेतेनावयजति, द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोति, द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या, आग्नेय्याग्नीध्रे, ऽन्तरिक्षमेवं प्राप्यान्यदेव रूपमकं,—वैष्णव्या हविर्धाने, ऽद एवं प्राप्य, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुमेवं यज्ञमकं,—रसुरा वा एतं देवानामादित्सन्त, तं देवा असुं कृत्वामुं लोकमहरन्, यदसुमत्या जुहोत्यसुमेवैनं कृत्वामुं लोकं हरन्ति, सर्वेभ्यो वा एष भूतेभ्य आह्रियते, यत्सौम्या जुहोति मनुष्येभ्यस्तेनाह्रियते, यदसुमत्या पितृभ्यस्तेन, यदाग्नेय्या देवेभ्यस्तेन, यद्वैष्णव्या यज्ञाय तेन, सर्वा वा एतत् प्रजा वरुणो गृह्णाति, यत् सौम्या जुहोति मनुष्यांस्तेन वरुणान्मुञ्चति, यदसुमत्या पितॄंस्तेन, यदाग्नेय्या देवांस्तेन, यद्वैष्णव्या यज्ञं तेन, सर्वा वा एतत् प्रजा वरुणान्मुञ्चत्यग्निना वै मुखेन देवा इमाँल्लोकानभ्युजनयन्, गार्हपत्येनामुं लोकं,—माग्नीध्रेणान्तरिक्ष,—माहवनीयेनामुं लोकं, तस्मात् त्रेधा अग्नय आधीयन्त एषां लोकानामभिजित्या, इन्द्राग्नी वा अपरा अग्नी, अग्निरपरा, इन्द्रः पूर्वः, प्रजापतिराहवनीय,—स्तस्मादेष उपांशु सायता, उत्तरो हि पिता पुत्रा,—दुत्तरो भ्रातृव्याद्भवति य एवं वेदा,—ऽग्रेण प्रणयेद्बलवर्थाः श्रिय एवं परिगृहीत्यै, सौम्यो वै ब्राह्मणो देवतया, स्वयैव देवतया, प्रजा वै पशवोऽग्नयो, रुद्र आहवनीयो, यदग्रेण प्रणयेद्रुद्रायास्य पशूनपिदध्यात्, पश्चादेव प्राङ् प्रणीयः पशूनां गोपीथायो, उर्वन्तरिक्षं उवीहीत्य,—न्तरिक्षदेवत्यो वा एष एतर्हि, प्रच्युत इतोऽप्राप्तोऽमुतो,—ऽऽदित्याः सद आसीदेत्या,—दित्यो वै यज्ञो, ऽदितिः सोमस्य योनिः, स्व एवैनं योना दधाति, देव सवितरेष ते सोम इति, मनुष्येषु वा एष पुराभूद्, देवेभ्य एवैनं संप्रादा,—देतत्त्वं देव सोम देवानुपागा इति, देवा

---

[१] मै ३,२,१३। तै ६,३,३। क.ठ. २६,२। कपि ४०,५। श ३,६,३,१९-४०,२,७। कात्या ५,४४,४८-५०,२,१०।

ऽह्येव देवाननुपावर्तेतेव, इदमहं मनुष्यान्त्सह रायस्पोषेण प्रजया चोपावर्तत इत्याशिषमेवाशास्ते, नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्य इति, नमस्कारो देवानाꣳ, स्वधाकारः पितॄणां, निर्वरुणस्य पाशादमुक्षीति, वरुणपाशादेव निर्मुच्यत आत्मनोऽहिꣳसायै स्वरभिव्यख्यशमिति, यज्ञो वै स्व, यज्ञमेवाभिविपश्यति, ज्योतिर्वैश्वानरमित्य, सौ वा आदित्यो ज्योतिर्वैश्वानरो, ऽग्निना वा एष तन्वꣳ विपरिधत्ते यो दीक्षते, ऽग्नी रुद्रो, यदग्निना पुनर्यथायथं तन्वं न विपरिदधीत रुद्र एनमभिमानुकः स्याद्, यदाहा, ऽग्ने व्रतपते या तव तनूर्मय्यभूदेषा सा त्वयि, यो मम तनूस्त्वय्यभूदियꣳ सा मयीत्य, ग्निना वा एतत् पुनर्यथायथं तन्वꣳ विपरिधत्त आत्मनोऽहिꣳसायै ॥ १ ॥ १

न यूपमच्छैष्यता होतव्यं, न हि दीक्षितस्याग्नौ जुह्वति, वैष्णवीमनूच्याच्छैत्यो, वैष्णवो हि यूप, स्तदाहु, र्होतव्यमेव, परुष्येव जुहोत्यायतना इति, तन्न सूर्क्ष्यꣳ, यूपस्यैवान्तेऽग्निमुधित्वाथ होतव्यं, तस्मिन्नुभयमक, र्जुहोत्याह, न दीक्षितस्याग्नौ जुहोत्य, थान्यानगां, नान्यानुपागामित्य, ती ह्यन्यानेति, नान्याननुपैत्य, र्वाक् त्वा परेभ्यः परोऽवरेभ्योऽविदमित्य, र्वाग्घ्येनं परेभ्यः परोऽवरेभ्यो विन्दति, तं त्वा जुषामहे देवयज्याया इत्ये, तꣳ ह्येष जुषते, जुषꣳ विष्णव इति, यज्ञायैवैनं जुषꣳ विष्णवेऽक, र्विष्णवे त्वे, ति पर्युनक्ति, हविर्भूतमेवैनꣳ वृश्चत्य, थो अभिघृतमेवं, य इत्थꣳ वेत्थेत्याहु, र्णो मेधाऽपत्तोऽपावृत्तो, य ऋजुरूर्ध्वशल्कः स वाव मेधमुपस्थितो, य ऋजुरुपरिष्टादुपावनतो, योऽधिशाख्यो योनिः स, यो वा अस्या अधिजायते स योनि, र्मानियꣳ हि वनस्पतीनाꣳ योनिः, परुपि व्रश्च्यो, यद्वपरुपि वृश्चेद्यथा परुष्यवकृत्तमेवꣳ स्या, दनक्षसंगꣳ स्थाणुरुच्छिष्यो, यदक्षसंगꣳ स्थाणुमुच्छिꣳषेद्वज्रो भूत्वा यजमानस्य पशून् प्रतिहन्यात्, पञ्चारत्निः कार्यः, पङ्क्त्या संमितः, षडरत्निः कार्य, ऋतुभिः संमितः, सप्तारत्निः कार्यः, सप्तपदया शक्वर्या संमितो, ऽष्टारत्निः कार्यो, गायत्र्या संमितो, नवारत्निः कार्यस्, तेजसा त्रिवृता संमितो, दशारत्निः कार्यो, विराजा संमिता, एकादशारत्निः कार्यः, त्रिष्टुभा संमितो, द्वादशारत्निः कार्यो, जगत्या संमित, स्त्रयोदशारत्निः कार्य, स्त्रयोदशेन प्रजापतिना संमितः, पञ्चदशारत्निः कार्यः, पञ्चदशेन वज्रेण संमितः, सप्तदशारत्निः कार्यः, सप्तदशेन प्रजापतिना संमित, एकविꣳ-

[२] मै. १,२,१४ । तै. ६,३,३ । काठ २६,३—४ । कपि ४१,१—२ । वा ५,४२ । काण्व ५,५२—५३ ।

शत्यरत्निः कार्यं, एकत्रिंशेन संमित,—स्त्रयोविंशत्यरत्निः कार्यं,—स्त्रयोत्रिंशेन संमितः,
पञ्चविंशत्यरत्निः कार्यः, पञ्चविंशेन संमितः, सप्तत्रिंशत्यरत्निः कार्यं,—स्त्रिणवेन
संमिता, एकत्रिंशदरत्निः कार्यं, एकत्रिंशेन संमित,—स्त्रयस्त्रिंशदरत्निः कार्यं,—स्त्र-
यस्त्रिंशेन संमितो, यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहुस्तावान् कार्यो यद्वि वा यावान् रथे तिष्ठन्,
यावान् वै पुरुष ऊर्ध्वबाहुः संतस्यानुमा मात्रा, ऽथ ततो वर्षीयान्वर्षीयानेव कार्यो, यो
बहुशाखो बहुपर्णः स कार्यो भूम्न एव, भूमानं ह्येष एतस्य जग्राह, भूमानमस्य गृह्णाति,
भूमानमस्य पशवोऽनूपतिष्ठन्ते ॥ २ ॥ २

ओषधे त्रायस्वैनमित्याह त्राता एव, स्वधिते मैनं हिंसीरिति, वज्रो वै स्वधिति,-
—र्वज्राद्वा अस्मा एतदन्तर्दधात्यहिंसायै, यो वा एतस्याभिहतस्याग्रे शकलः परापतति तमस्य
तेजोऽन्वपक्रामति, यत्तं पुनराहरति सतेजस्त्वाय, प्राञ्चं प्रहापयति, मेध्यमेवैनमनुपर्यावर्त-
यति, वज्रो वै यूप,—स्तस्माद्वा इमे लोका नीयमानाद्बिभ्यती,—रीश्वरो ह्येषोऽशान्तो नीयमान
इमाँल्लोकान् हिंसितो,—र्यदाह, दिवमग्रेण मा हिंसीरन्तरिक्षं मध्येन पृथिव्याः संभवेति भ्राजं
गच्छेति, शमयत्येवै, शान्त एनं नीयते, एषां लोकानामहिंसायै, सर्वस्य वा एष मित्रं
यो दीक्षितः, स एतमहिंसी,—दीश्वरो वनस्पतयोऽपिधिष्ण्यं भवितो, यदाव्रश्चने जुहोति
पुनरेवैनं प्रजनयति, तस्मादाव्रश्चनाद्वृक्षाः प्रजायन्ते, पशुना संमितः कार्यो, दश वै
पशोः प्राणा, आत्मैकादशो, ऽष्टाश्रयो ब्रह्मणी दशमे, आत्मैकादश,—स्तथा पशुना
संमितो, ऽष्टाश्रिः कार्यो, गायत्र्यां रूपं, गायत्रो हि यूपो, गायत्र्या वै पतन्त्या यत्
पर्णं परापतत्ततः पर्णोऽजायत, तस्मात् पर्णमयः, एतद् खलु वै पर्णस्य सारं यत्खदिरं,—
स्तस्मात् खादिरे, इह वा असा आदित्य आसीत्, तमितोऽध्यमुं लोकमहरं,—स्तद्यतोऽध्यमुं
लोकमहरंस्तस्माज्ज्योतिषो बिल्वोऽजायत, तस्माद्बैल्वो, ब्रह्मवर्चसकामेन कार्यो ब्रह्मवर्चसस्य
संमृष्ट्या, अथो ज्योतिषैव तमस्तरती,—न्द्रो वै यतीन्त्सालावृकेयेभ्यः प्रायच्छत्, तेषां वा
एषं ब्रह्मचारी चमसाध्वर्युरासीद्, योऽयं हरिणस्तस्य यः सोमपीथ आसीत् स स्वजोऽभवत्,
तस्माद्धरिणः स्वजं खादति, सोमपीथो ह्यस्यैष सं, यत्र चमसं न्यौब्जत्ततो रोहितकोऽजायत,
तस्माद्रौहितकं,—स्तस्माद्रौहितके रौहितके स्वजः, पृथिव्यै त्वान्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वे,—ति
प्रोक्षत्ये,—षां ह्येषं लोकानां विधृत्यै मीयते, त्रिः प्रोक्षति, त्रिषत्या हि देवा, अथो

[३] म १,२,१४ । तै ६,३,३ । काठ २६,३ । कपि ४१,१ । श ३,६,१७,५,१२-२७,४२—४३,६,१-४,१५।
२७ ११,१,१७—१८ । काप. ४,२,२३,५,११,१५—१६,५४,६,१—५,२७,११,१,१८—१९,२३,३३ ।

त्रिपदयैवैनं गायत्र्या प्रौक्षीद्, वज्रो वै यूपो, ऽन्नं यवो, यद्यवमतीभिः प्रोक्षति वज्रेण वा एतदन्नं जयति, तेजो वै यूप, एषं खलु वा ओषधीनां तेजो यद्यव,—स्तस्मादेतं शिशिरा ओषधयोऽनुप्राणन्ति, यद्यवमुपवास्यति तेजसि वा एतत्तेजो दधात्य,—क्षं वा अमेध्यं,—मांषा हविः,—र्यदवसिञ्चति मेध्यमेवैनत्करोत्य,—क्षं वा अमेध्यं, यदवस्तृणाति मेध्यमेवैनत्करोति, तक्षितो वा एष नग्नो यच्चषालमवास्यत्य,—नग्नमेवैनमकः, स्व एवैनं स्थाने दधात्य,—वृकण एवाभूद्, घृतेन द्यावापृथिवी आपृणेति, घृतेनैव द्यावापृथिवी आपूरयति, यजमानो वा अग्निष्ठास्तेजो घृतं,—मान्तमविच्छिन्नमनक्ति, यजमानमेव तेजसानक्ति, देवस्त्वा सविता मध्वानक्त्वित्य,—तद्धि देवानां मधु यद् घृतं, सुविरूपप्लत एवैनं मध्वानक्ती,—न्द्रस्य चषालमसीत्य,—न्द्रं हि चषालं सुपिप्पला ओषधीस्कृधीत्यो,—षधीरेव फलं ग्राहयति, तस्मादोषधयः शीर्षन् फलं गृह्णन्ति, दिवमग्रेणास्तभाना,—ऽन्तरिक्षं मध्येनापृण, पृथिवीमुपरेण दृंहत्ये,—षां ह्येष लोकानां विधृत्यै मीयते, ता ते धामान्युश्मसि गमध्या, इत्यपोदधाति वैष्णव्या, वैष्णवो हि यूपः, स्वयैव देवतया, विष्णोः कर्माणि पश्यते,—ति संकल्पयति संमितत्वाय, ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिं पर्यूहामी,—त्याशीरेवैषा, ब्रह्म दृंह क्षत्रं दृंहेत्या,—शिषु एवैषु परिग्रहो, ऽपोऽनुदरिषिञ्चति धृत्यै ॥ ३ ॥ ३

वज्रो वै यूपो, यदन्तर्वेदि मिनुयान्निर्दहेद्, यद्बहिर्वेद्यनवरुद्धः स्या,—दर्धमन्तर्वेदि मिनोत्य,—र्धं बहिर्वेद्य,—वरुद्धो ह भवति, न निर्दहति, नोपरस्याविः कर्तवै, यदुपरस्याविः कुर्यात्प्रवेष्टोः स्यात्, प्रमायुको यजमानो, नातिस्थूलः कार्यः, क्षुधं प्रजा नीयु,—र्नो अत्यणु,—रुभयमेवान्तरा, यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमायं,—स्तेऽमन्यन्ता,—ऽनेन वै नोऽन्ये लोकमन्वारोक्ष्यन्तीति, तं यूपेनायोपयं,—स्तद्यूपस्य यूपत्वं, यद्येषः पुरस्तान्मीयेत स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै, तद्विष्णोः परमं पदं,—मिति समुन्मार्ष्टि स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, नाभिदघ्नं परिव्ययत्यू,—र्गा ओषधय, ऊर्जं वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते प्रजानां च, यदि कामयेत, क्षुधं प्रजा नीयुरित्य,—वाचीनान्यूपानिमिनुयात्, क्षुधं प्रजा

[ता (या) ते (वां) धामान्यु (वास्तू०)० । ऋ. १,१५४,६. तै. ब्रा. १,२,३,१; नि. २,७ । विष्णोः कर्माणि पश्यत० । ऋ. १,२२,१९; मा ६।४, अथर्व. ७,२६,६, तै. सं. १,३,६,२]

[४] मै. १,२,१४ । तै. ६,३,४ । काठ. २६,६ कपि ४१,४ । श. ३,७ । कात्या ६,३ । [तद्विष्णोः परमं पदं० । ऋ १,२२,२०, मा ६।५, अथर्व ७।२६,७; तै सं. १,३,६,१;४,२,९,३]

नियन्ति, यदि कामयेत, वर्षेत् पर्जन्य, ऊर्जा यजमान२ समर्धयेयमिति, परिवीयोर्ध्वामुदूहेद्, वृष्ट्या एवेमां न्यूहत्यू,—र्जा यजमान२ समर्धयति, यदि कामयेत, न वर्षेत् पर्जन्य, ऊर्जा यजमान२ व्यर्धयेयमिति, परिवीयावाचीमवोहेद्, वृष्टिमेवेमां न्यूहत्यू,—र्जा यजमान२ व्यर्धयति, सर्वदेव३त्यो वै यूपो, यन्निखातं तत् पितॄणा२, यदूर्ध्वं तन्मनुष्याणा२, यत्र रशना तदोषधीना२, यदूर्ध्व२ रशनाया आ चषालात् तद्विश्वेषां देवाना,—मिन्द्रस्य चषाल२, ये वै देवाः साध्या यज्ञमत्यमन्यन्त तेषा२ वा एतद्यदुपरिष्टाच्चषालस्याङ्गुलिमात्रं कार्य,—मङ्गुलिमात्र२ हि तदग्र आसीद्, यच्चातो वर्षीयः कुर्याद्वज्रो भूत्वा यजमानस्य पशूननुतिष्ठे,—दिन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, सोऽम्लीयत, तस्य वा एतदनुनद्ध्यै यच्चषालं पृथुमात्रं कार्य,— पृथुमात्र२ हि तदग्र आसीद्, यदणिमतोऽगृह्णात् तस्मादणिमतो, यदिन्द्र उदयच्छत् तस्मादिन्द्र२, यदि कामयेता,—न्येऽस्य लोकमन्वारोहेयुरित्य,—न्यस्य वृक्षस्य स्वरुं कुर्या,—दन्येऽस्य लोकमन्वारोहन्ति, यदि कामयेत, प्रजामनुसंतनुया,—दिति यूपस्य स्वरुं कुर्यात्, प्रजामेवानुसंतनोति, यजमानो वा अग्निष्ठा,—स तेजोऽग्नि,—र्यदित्थ२ वेत्थ२ वा मिनुयाद्यजमानं तेजसा व्यर्धये,—दग्निना सदृशं मेत३व्या यजमानस्य सतेजस्त्वाया,—ऽऽवृश्च ह स्म वै पुरा सं२स्थिते य-३ज्ञेऽग्नौ यूपं प्रास्यन्ति, संभजथ स्रुचस्ते देवा अमन्यन्त, यज्ञवेशसमिदं कुर्म इति, तेऽब्रुवन्, परिधिभिर्नः स्रुचः स्वगाकृताः सन्तु, स्वरुणा यूपः, प्रस्तरेण सदा इति, तेषा२ वा एष स्वगाकारो, न ह स्म वै पुरा पुरुषं महादेवो हन्ति, तत् रुद्र२ रु३द्रोऽन्ववातिष्ठत्, ते देवा एता२ रुद्रस्यातिष्टिमपश्य२,—स्त्रिः पुरस्तादनक्ति, त्रिरुपरिष्टात्, तत्षट्, षड्वा ऋतव, ऋतुभ्यो वा एतद्रुद्रमवयजत्य,—ऋतिभाजो वा ऋतवोऽस्तोमभाज,—स्त एवास्यैतेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, यत्पृषदाज्यं जुहोति वनस्पतिभ्यस्तेनावयजति, यद्रशनाया ओषधीभ्यस्तेन, यदात्मनो मनुष्येभ्यस्तेन, यदाह, दिवं ते धूमो गच्छत्विति, हविर्धानात्तेना,—न्तरिक्षं ज्योतिरित्या,—ग्नीध्रात्तेन, पृथिवीं भस्म स्वाहेति, सदसस्तेन, सर्वतो वा एतद्रुद्रमवयजत्य,—ग्न्या वा एत२ वनस्पतिभ्यः प्रत्यावेशयन्त्य,—थ यन्मनु३ष्याः प्रयन्ति, तत्स्वाया देवताया अन्तर्धीयते, यूपो वै यज्ञस्य दुरिष्टमामुञ्चते, यं यूपमुपस्पृशेद्यज्ञस्य दुरिष्टमामुञ्चेत, तस्माद्यूपो नोपस्पृश्यः, शुचा एषं भीयते, न ईश्वरोऽस्मान्न इमा श्रियोऽस्य शुचार्पयितो,—यं-वेदः स्यात् ॥ एवं तु यामो ॥ इति ब्रूयाद्, यदि वदेयुः ॥ एवं तु यामो ॥ इति ब्रूयाद्, शाखिनोऽ वै स्वरवः, स्वावेभ्यो देवतामभिसृजत्येषां लोकानामभिख्यात्यै, यथा वै प्रांशु२

रज्जुभिर्व्युत्तमेवमिमे लोका यूपव्युत्ता,—स्त एनमार्ति निनयन्ति, यदाह ॥ नमः स्वरुभ्यः ॥ इति, तेभ्य एव नमोऽक,—स्तेऽस्मै विजिहते, तेऽस्मै लोकं विन्देन्त्ये,—ते वै देवानामृड-यावा अस्मिल्लोके सन्नाः स्वरवोऽभिरोद्धारो, यान्न पश्यति ते सन्ना, अथ यान्पश्यति वै वृहन्त ऊर्जा, यदाह ॥ नमः स्वरुभ्यो वृहद्भ्यो मारुतेभ्यः, सन्नान्मावगाम् ॥ इति तानेव परिवृणक्त्ये,—ते वा अमुष्मिल्लोकेऽन्नस्य प्रदातार,—स्तेऽस्मा अन्नं प्रयच्छन्ति ॥ अपश्चाद्दघ्वान्नं भूयासम् ॥ इत्यपश्चाद्दघ्वान्नं भवति ॥ ४ ॥ ४-१४

साध्या वै देवा आस,—न्नथ वै तर्हि नान्याहुतिरासीत्, ते देवा अग्निं मथित्वाग्ना अजुहवु,—स्ते वै तयैवाहुत्या पशूंन्त्सृष्ट्वाथ पशुमालभन्त, यदग्निं मथित्वाग्नौ जुहोति तया वा एतदाहुत्या पशूंन्त्सृष्ट्वाथ पशुमालभन्ते, ऽथो पशवो वा एतदालब्धा यद्देवतां जनयन्त्य,—थो तेज एवास्मै जनयन्त्य,—ग्नेर्जनित्रमसीत्या,—यतनमिव एतत्क्रियते, वृषणौ स्था इति, रेत एवैतद्दधाति, न हि तस्य रेतो धीयते यस्यैतौ न भवत, उर्वश्यसीति, वाग्वा उर्वशी, पुरूरवा असीति, प्राण एव तन्मिथुनं,—मायुरसी,—ति समनक्ति, तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, गायत्रमसि, त्रिष्टुबसि, जगदसीति, छन्दोभिरेवैनं प्रजनयति, सावित्रीं प्रथमामन्वाह प्रसूत्यै, सवितृ-प्रसूता हि प्रजाः प्रजायन्ते, ऽथ द्यावापृथिवीया,—मपि हि द्यावापृथिव्योः पशुषु, द्यावापृथिवी हि पशवोऽनुप्रजायन्ते, गायत्रीरन्वाह, गायत्रो३ ह्यग्नि,—र्गायत्रं छन्दा, अपरिमिता अन्वाहा,—ऽपरिमिता ३ ह्यग्नेस्त ३ न्वो, ऽग्निना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमहं२,—स्तस्य समासमस्य भीतस्य यत्र व्यार्च्यत ततो भूम्नोऽसृज्यत, तस्मादुमैवृती नानूच्या, व्यृद्धा हि सा, रक्षसामनन्ववजयाय, परिधयः परिधीयन्ते, यत् समर्या परिधीन्प्रहरेत्तदनु रक्षांसि यज्ञमनुजये-यु,—रग्रेण परिधयः प्रहृत्या रक्षसामनन्ववजयाय, क्रूरमिव वा एतद्यज्ञे क्रियते यदग्ना अग्निं जुहुति, यदाह, भवतं नः समनसौ समोकसौ सचेतसा अरेपसा इति, शमयत्येवैनं, शान्त एव प्रह्रियते यजमानस्याहिंसायै, स्रुवेणाभिजुहोति, संजग्मानाभ्यामेवाभ्यां भागधेयं-मपिदधाति, यः कूटो वाकर्णो वा काणो वा शुष्को वावर्तत तस्य यातयामा, स योऽपन्नद-न्मलं तत्पशूना,—माग्नेयः पशु,—रग्निष्टोम आलभ्य, आग्नेयो ह्यग्निष्टोम, ऐन्द्राग्नः पशुरुक्थ्य आलभ्य, ऐन्द्राग्नानि ३ ह्युक्थ्यान्यै,—न्द्रो वृष्णिः षोडशिन्यालभ्य ऐन्द्रो वै वृष्णि,—रैन्द्रः

[५] मै १,२,७ । तै ६,३५ । क ३६७-८ । कपि ४१,५ । वा ५,२-३,१०६० । काण्व ५,०-३,११,६१ ।

षोडशी, सारस्वती मेष्यु,—विरात्रे आलभ्या, वाग्वै सरस्वती, वागनुष्टु,—वानुष्टुभी रात्रि,—यज्ञक्रतूनामेवैषा व्यावृत्ति,—यथा वै मत्स्योऽविचितो जनमवधूनुत एवं वा एते प्रजायमाना जनमवधून्वते, यस्त्वा एतानेवं वेद तमेतेनावधून्वते, कथं सवनानि पशुमन्ति वेत्थे,—ति पृच्छेद्, यद्वपया प्रातःसवने चरन्ति तेन प्रातःसवनं पशुमद्, यत्पुरोडाशैर्माध्यंदिने सवने तेन माध्यंदिनं सवनं पशुमद्, यदङ्गैस्तृतीयसवने तेन तृतीयसवनं पशुमत्, किंयुता तत्पशोश्चरन्ति यद्वपया चरन्ति, किंयुता तद्यत्पुरोडाशैः, किंयुता तद्यद्वदानै, रूपेण तत् पशोश्चरन्ति यद्वपया चरन्त्या,—त्मना तद्यत्पुरोडाशैः, शरीरेण तद्यदवदानैः, कस्मै पशुः प्रत्यङ् नियुज्यता, उदङ् प्रणीयते, दक्षिणत उपसाद्यते, प्राङ् हूयता, इति पृच्छेद्, यत् प्रत्यङ् नियुज्यत इमां तेन दिशमभिजयति, यद्दक्षिणत उपसाद्यत इमां तेन, यत्प्राङ् हूयत इमां तेन, यदुदङ् प्रणीयते मनुष्यलोकं तेनाभिजयति, यद्दक्षिणत उपसाद्यते पितृलोकं तेन, यत् प्राङ् हूयते देवलोकं तेन, यदाहुत्या ऊर्ध्वो धूम उदयते स्वर्गं तेन लोकं, यदिडोपहूतं प्रत्यङ् हरन्तीमं तेन लोकं, सर्वा वा इमा दिशः पशुना३ऽभिजयति सर्वांल्लोकान्त्सर्वा एवास्येमा दिशोऽभिजिता भवन्ति सर्वे लोकाः ॥ ५ ॥

अथैता आप्रियः, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत, स एता आप्रीरपश्यत्, ताभिरात्मानमाप्रीणीत, यज्ञो वै प्रजापति,—र्यदेता आप्रियो भवन्ति यज्ञमेवैताभिर्यजमाना आप्रीणीते, वपया वै पशोर्देवाः प्रातःसवने स्वर्गं लोकमायन्, यद्वपया प्रातःसवने चरन्ति वपया वा एतत् पशोर्यजमानः प्रातःसवने स्वर्गं लोकमेति, ते वै स्वर्यन्तोऽस्थानि शरीराण्यधून्वत, यदङ्गैस्तृतीयसवने चरन्त्य,—स्थ्नां शरीराणां निष्क्रीत्यै, पशुं स्नपयन्ति, यदेवास्याभिनिपन्नं शमलममेध्यं तच् छुन्धन्ति, पशुमुपाकृत्याग्निं मन्थन्ति पशूनामवरुद्ध्यै, द्वौ वै वज्रो, घोर३रोऽन्यः, शिव३वोऽन्यो, यः शुष्कः स घोरो, य आर्द्रः स शिवो, वज्रेण खलु वै वीर्यं क्रियते, वज्रं वा एतदादत्ते वीर्याये,—प त्वैतो,—प एवेन,—मुपावीरसीत्यु,—प रक्षोऽवत्यु,—पो देवान्दैवीर्विशः प्रागुरित्ये,—ता वै दैवीर्विशो यत् पशवो, वह्नय उशिजा इत्ये,—ते वै वह्नय उशिजो यदृत्विजश्च धिष्ण्याश्च, बृहस्पते धारया वसूनीति, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्ब्रह्मणैनान् यच्छति, हव्या ते स्वदन्तामिति, स्वदितमेवैनमालभते, देवत्वष्टर्वसु रण्व इति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, रेवतीरमेध्यमिति, पशवो वै रेवती,—र्यदुत्ये-

[६] मै. १,२,१५। तै ६,३,६,७,२—४। क.ठ. २६,३। कपि ४१,६-७। श ३,७-१०,४,२०] क.श्र ६, ८-१२,४,३६।

यैनां, देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति, सवितृप्रसूत एवैनामादत्ते, ऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्य,—श्विनौ वै देवानामध्वर्यू, पूष्णो हस्ताभ्या,—मिति देवताभिरेव, द्वौ वै पाशौ, घोरोऽन्यः, शिवोऽन्यो, यो यज्ञियः स घोरो, योऽयज्ञियः स शिव, ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेनेति, य एव यज्ञियः पाशस्तेनैनमालभते, प्रतिमुञ्चामीत्य,—भि हि मनुष्या दधत्य,—स्मै त्वा जुष्टमिति, यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक,—र्धर्षा मानुषा इति, मनुष्या हि धारयन्ति, शुष्को वा एषोऽमेध्यो, यत्पशुं नियुनक्त्युमा एवैनौ मेध्यौ करोति, प्रत्यञ्चं नियुनक्ति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, प्राणेषु वा एतस्य देवता उपस्थिता यत्पशुं नियुनक्ति, प्रतीचीरिवास्मै देवता नियुनक्त्य,—द्भ्यस्त्वौषधीभ्या इत्य,—द्भ्यो ह्येष ओषधीभ्यो जुष्टं प्रोक्षामीति यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक,—रनु त्वा माता मन्यतामनु पितेत्य,—नुमत एवैनं मात्रा पित्रा भ्रात्रा सख्यालभते, ऽनुमानाविह देवान् देवायते यजमानायेति, देवताभ्य एवैनं निदिशत्य,—पां पेरुरसीत्य,—पां ह्येष पेरुः, स्वात्तं सद्धविरापो देवीः स्वदन्त्विति, स्वदितमेवैनमालभते, ऽथ यदुप गृह्णात्युप च सिञ्चति सर्वत एवैनं मेधेन समर्धयति, सं ते वायुर्वातेन गच्छतामिति, वातमेवास्य प्राणमन्ववार्छति, सं यजत्रैरङ्गानीति, यज्ञियमेवैनमकः, सं यज्ञपतिराशिषेति, यजमानमेव यज्ञस्याशिषा समर्धयति, शिरो वा आघार, आत्मा हवि,—र्यदाघारमाघार्य पशुना समनक्त्यात्मन्वा एतच्छिरो यज्ञस्य प्रतिदधाति, वज्रो वै स्वरु,—र्वज्रः स्वधिति,—र्यत्स्वधितिनानक्ति वज्रेणैवैनं स्तृणुते, यास्ता तया मृतस्यावद्यति, हविर्भूता वा एषा, हविष्येव हविषो- ऽवद्यति ॥ ६ ॥ १६

अग्निना वै मुखेन देवा इमाँल्लोकानभ्यजयन्, यत्पर्यग्निं करोत्यग्निना वा एतन्मुखेन यजमान इमाँल्लोकानभिजयति, रक्षांसि वा एवं जिघांसन्ति, यत्पर्यग्निं करोति रक्षसामपहत्यै, त्रिः पर्यग्निं करोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतल्लोकेभ्यो यज्ञाद्रक्षांस्यपहन्ति, चात्वालमपि पर्येत्य,—पां वा अग्रानां योनिः, स्कन्दति वा एतद्धविर्यद्विश्रोतति यद्विलिप्यते, ऽग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वै सापि देवता यस्या आलभ्यते, यत्पर्यग्निं करोति तामेवैनद्गमयति, किंयद्वाहैतत्पशोः, किंपद्वा यत्प्रयाजा, एतर्हि खलु वै सर्वो यद्यापित,—स्तस्मादा-

---

[देवस्य त्वा सवितु० । अथर्व १९,५१,२]
[७] मै. १,२,१५ । तै ६,३,८ । श ३,११ । काण्व ३,१३-१५ ।

श्राव्योऽपर्प्रेष्यति, देवताभ्यो वै पूर्वमाश्रुत्य,—दथ वा अत्र पशोराश्रावयति, तस्मादाश्राव्योऽपर्प्रेष्यत्यु,—मंये वा एतं वध्यमानमनुवध्यन्ते ये ग्राम्याः पशवो ये चारण्या, ये वध्यमानमनु वध्यमाना अन्वैक्षन्त मनसे,—ति यज्जुहोति तेषाᳫं वा एषोन्मोक्षा; यन्न जुहुयादनुन्मुक्ताः स्युरुरर्वन्तरिक्षᳫं इवीहीत्यं,—न्तरिक्षदेवत्यो वा एष एतर्हि, रक्षाᳫंसि वा एतं जिघाᳫंसन्ति, प्रच्युतमितोऽप्राप्तममुत्रा,—ऽग्निं पुरस्ताद्धरन्ति रक्षसां पराणुत्त्यै रक्षसामपहत्या, अथो हव्याय वा एतत् प्रणीयमानाय देवताः पुरस्ताद्धरन्त्य,—ग्निं पुरस्ताश्निदधात्यस्कन्नत्वाय, पशोर्वै माप्राणायानीयमानस्याहवनीयं मध्योऽभ्युपक्रामति, यो वै तर्हि पशुमन्वारभते तᳫं यज्ञस्याशीर्गच्छति, यदाह, रेवति प्रेधा यज्ञपतिमाविशेति, यत्र वा एतत् क्वच यजमानᳫं सन्तᳫं यज्ञस्याशीर्गच्छति, वपाश्रपणीभ्यामन्वारभते, तत्स्विदुभयमक,—रुरो अन्तरिक्ष सजूर्देवेन वातेनेत्य,—न्तरिक्षᳫं वै पशवो, वातः प्राणः, प्राणानस्मिन् दधाति, स्मनास्य हविषो यजेति, देवता एव प्रीणाति, समस्य तन्वा भवेति, पुनरेवैनᳫं संभावयति, वर्षीयो वर्षीयसा इति, तेन यजमानो वसीयान् भवति, यद्यज्ञं पशुमाहुर्यत्तमभिमन्यन्ते रक्त तर्हि यज्ञो भवतीति, यदाह, यज्ञᳫं यज्ञपतौधा इति, यज्ञपतौ वा एतद्यज्ञं प्रतिष्ठाप्याथ पशुमालभन्ते, स्कन्दति वा एतद्धविर्यद्विश्वोतति यद्विलिप्यते यत्तृणमुपास्यत्यस्कन्नत्वाय, प्रत्यञ्चᳫं संज्ञपयन्ति, प्रत्यञ्चो हि पशवो मेधमुपतिष्ठन्त उदीचीनपाद ᳫंन्यावृत्त्यै ॥ ७ ॥ १७

ऋत्विजो वृणीते, छन्दाᳫंसि वा ऋत्विज,—श्छन्दाᳫंसि वा एतद्वृणीते, यद्धोतारᳫं वृणीते जगतीं तद्वृणीते, यदध्वर्युं पङ्क्तिं तद्, यदग्नीधमतिछन्दसं तद्, यन्मैत्रावरुणं गायत्रीं तद्, यद् ब्राह्मणाच्छंᳫंसिनं त्रिष्टुभं तद्, यत्पोतारमुष्णिहं तद्, यन्नेष्टारं ककुभं तद्, यदाह ॥ अग्निर्देवानाᳫं विशो पुरएता ॥ इति, यजमानᳫं वा एतद्वृणीते, स घृती वषट्करोति, नाछावाकᳫं वृणीते, पश्चाज्जेत्र वा एषा, होत्राः स्तुरर्ग्या, यदछावाकया द्विदेवत्याः शᳫंसति, द्विपोयजमानः प्रतिष्ठित्या, अथ यदग्नीधं मध्यतो वृणीते तस्मादयमग्निर्मध्यत ओषधीनाᳫं, यदुत्तमः मᳫंयजताᳫं सᳫंयजति तस्मादुपरिष्टान्मथ्यमानः प्रजायत, एतद्वा अस्य छन्दाᳫंसि व्रतानि युक्तान्यभूवन्, यदवृता वषट्कुर्युरार्त्यᳫं यज्ञस्याशीर्गच्छे,—दथ यद्वृता वषट्कुर्वन्त्येकधा वा एतद्यजमाने यज्ञस्याशीः प्रतितिष्ठति, तस्मादेकः पशोर्वषट्करोत्ये,—कᳫं हि वृणुते,

[८] तै. ६,३,७,५ । काठ. २६,९ । कपि ४१,७ ।

दश वै पशोर्देवता, दशास्मिन् प्राणा, यद्दश प्रयाजा, या एवास्मिन् देवतास्ता एतद्युजत्य,—
थ य एष एकादशो, यस्या एव देवतायै पशुरालभ्यते तामेवैतद्युजत्य,—थ यदेकादशानुयाजा,
या एवैतद्देवता अयाक्षीत् ता एतैरनुप्रीणाति, हवो वा एष मुरतोऽमुत्र भूतो, दश वै पशो-
र्देवता, दशास्मिन् प्राणाः, प्राणाः खलु वै पशोर्देवता, यद्दश प्रयाजाः प्राणानेवास्य प्रयज-
त्या,—त्मा वै प्राणानामेकादश, आत्मा वपा पशो,—यदेष एकादशः परिशय आत्मा वा एत-
दात्मानं परिशये, ऽथ यदेकादशानुयाजाः प्राणानस्मिन् दधाति ॥ ८ ॥ १८ – २०
[१६७७]

॥ इत्युपरिकाण्डे संक्रान्ता नाम नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

अथ दशम प्रपाठकः ।

पत्नी वै प्रच्यवमानामुष्यादित्यस्य लोकमभिप्रच्यवेत, हिनस्ति खलु वा एष तं यो ऽस्य
लोकमभिप्रच्यवते, यदाह, नमस्त आतानेत्य,—मुष्मा एव नमोऽक,—रनर्वा प्रेहीत्यनेनाः
प्रेही,—ति वा एतदाह यजमानाय, घृतस्य कुल्यामनु सह रायस्पोषेणेत्या,—शिषमेवाशास्त,
देवीरापः शुद्धा यूयं देवान् युयुध्वमित्य,—पो वा एतद्रूपन्ति, पूताभिराभिः पूतांश्चरन्ति,
तस्माद्वा एता बहु रिप्रममेध्यं चरन्तीमापो न हिंसन्ति, हवो वा एष मुरतोऽमुत्र भूरतो,-
ऽद्भ्यो वै प्रजाः प्रजायन्ते, पत्नी प्रजनयति, यदद्भिरभिषिञ्चति पुनरेवैनं प्रजनयति,
संत्रीन् प्राणान्त्संमृशति सर्वाण्यङ्गान्ये,—तानान् हि पशुः, पशोर्वै मार्यमाणस्य प्राणाञ्छुगृ-
छति, यदाह, वाचमस्य मा हिंसीः, प्राणमस्य मा हिंसीरित्य,—द्भिर्नानास्य्वेत्
प्राणाञ्छुचो मुञ्चति, यत्ते क्रूरं यदास्थितं तदेतेन शुन्धस्व, देवेभ्यः शुम्भस्वेति, यदेनास्य
शमयन्तः क्रूरमक्रंस्तदक्रूरमक,—स्तच् शमयति, यं वा एतं स्तोका अनुपद्यन्ते वं इमाम-
शान्ता ऋच्छन्ति, तत इमाञ्छुगृच्छति, यदाह, शमद्भ्य इति, शमयत्येवं, शान्ता एन-
मामृच्छन्त्यहिंसाया, ओषधे त्रायस्वैनमित्या,—ह त्रात्या एवं, स्वधिते मैनं हिंसीरिति,

[१] मै १,२,१६ । तै ६,३,८—९ । वा ६,१०-१३,१५-१६,५,१०,१,१,२०,७,३०,१४,२२,२,७,२९,३,११; २२,२८,३९,१३। कण्व ६,१४—१५,१९—२२,४,१४,१,१,३७,७,३०,१५,२८,१,१०,४६,२८,३१,३९,१०।

वज्रो वै स्वधिति,—र्वज्रादेवास्मा एतदन्तर्दधात्यहिंसायै, सर्वाभ्यो वै देवताभ्यः पशुराल-
भ्यते, यदाह, रक्षसां भागोऽसीत्ये,—तेन वा एतद्भागधेयेन रक्षांसि पशोर्निर्भजती,—द-
महं रक्षोऽवबाध, इदमहं रक्षोऽधमं तमो नयामीत्या,—ह रक्षसां धृत्यै रक्षसाम-
न्तरित्यै, पशवो वै वपा, यदुपतृन्द्यात् पशून् हिंस्याद्, यन्नोपतृन्द्यादयताः स्यु,—र्यत्र
वनिष्ठं तदुपतृन्द्यात् पशूनां यत्या, इषे त्वोर्जे त्वेती,—षे ह्येषोर्जे ह्येषा, देवेभ्यः शुन्धस्व,
देवेभ्यः शुम्भस्वेति, देवेभ्य एवैनां शुन्धति, देवेभ्यः शुम्भति, घृतेन द्यावापृथिवी
प्रोर्णुवाथामिति, घृतेनैव द्यावापृथिवी प्रोर्णोत्य,—मुष्मै त्वा जुष्टमिति, यस्या एनं देवतायै
पशुरालभ्यते तस्या एनं जुष्टमक,—र्नमः सूर्यस्य संदृश इत्य,—मुष्मा एवं नमोऽक,—रित्थं
पर्यावर्तत, एवं हि यज्ञः पर्यावर्तते, ऽथो अमुष्य वा एतदादित्यस्यावृतमनु पर्यावर्तत,
उर्वन्तरिक्षं वीहीत्य,—न्तरिक्षदेवत्यो वा एष एतर्हि, रक्षांसि वा एतं जिघांसन्ति,
गच्युतमिवोऽश्रामुमनु, कार्ष्मर्यमयी वपाश्रपणी भवतो रक्षसामपहत्यै, यस्मा एवामुतोऽग्नि
पुरस्ताद्धरन्ति तस्मा इतो देवता वा एतद्रूपमनुपर्यावर्तमानमेति, चरमत उपप्रतिगृह्णात्यच्छम्ब-
ट्काराय, यद्वतिहरेद्देवमेवातिहरेद्, विश्वतोमुखो ह्यग्निः, प्रत्युष्टं रक्षः, प्रत्युष्टा अराति,-
—रित्याह रक्षसां धृत्यै रक्षसामन्तरित्यै, वायोः स्तोकाना,—मिति तृणमुपास्यति
स्तोकानां विधृत्यै, वायुर्ह्येतानमुतो विसृजति प्रजानां क्लृप्त्या, अग्रं वा एतद्रू-
पंस्या,—ऽग्रमोषधीना,—मग्रेणाग्रं समर्धयत्य,—थो अग्राय वा एतद्रूपस्याग्रमोषधीनामिध्मं
ग्निनोति, हविषो वा एते स्तोकाः, स्कन्दति वा एतद्धविर्यद्विश्रोतति यद्विलिप्यते,
यदाह ॥

जुषस्व सप्रथस्तमं वचो देवप्सरस्तमम् । हव्या जुह्वान आसनि ॥

इति वेनेनाप्य ते हुता संस्कृता वषट्कृता भवन्ति, नानादेवत्या वा एकाद-
शिन्या पशव आलभ्यन्ते, ऽथाग्नेयी प्रथमानूच्यते, ऽग्निर्वै सर्वा देवता, अत्र वै सापि
देवता यस्या आलभ्यते तामेवैनद्गमयति, यर्हि लोहितेव शृता तर्हि रौद्री, यत्तर्हि जुहुया-
द्रुद्रायास्य पशूनपिदध्याद्, यर्हि श्येनीव शृता तर्ह्याग्नेयी, तर्हि होतव्या, तथास्य
रुद्रः पशूननभिमानुको भवति, कृष्णं वा एतर्हि पशुर्यशोऽनृतो, यद्रूपामभिघार्य

[जुषस्व सप्रथस्तमं० आसनि । ऋ. १,७५,१, तै. ब्रा ३,६,७,१]

पृषदाज्यमभिघारयेद्रुद्रायास्य पशूनपिदध्या,—दथ यत् पृषदाज्यमभिघार्य वपामभिघारयति यथा-
पूर्वं वा एतत् पशुमुपैत्य,—थो एवमस्य रुद्रः पशूननभिमानुको भवति, पुरस्तात्
स्वाहाकारा वा अन्ये देवा, उपरिष्टात् स्वाहाकारा अन्ये, त उभयेऽस्य मेध्येऽवरुध्यन्ते ॥
स्वाहा देवेभ्यः ॥ इति पुरस्ताद्वपाया जुहुयात् ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ इत्युपरिष्टात्,
तथास्य त उभयेऽवरुद्धा भवन्ति, पशोर्वै मार्यमाणस्य प्राणाञ्शुगृच्छति, प्राणान्त्संगृह्य वपा-
मुपविसृजे,—दात्मा वपा पशो,—रात्मन्नेवास्य प्राणान् दधाति, दक्षिणस्य पूर्वपदस्यावदेय,-
—मिति ह स्माहुर्दाक्षायणा,—स्तथास्य सर्वस्य पशोरवत्तं भवतीति, स्वाहोर्ध्वनभसं मारुतं देवं
गच्छत,—मिति वपाश्रपणी अनुप्रास्यत्यू,—र्ध्वनभसो वा एते मारुतस्य भागधेयं, तमेवैतेन ३-७
गमयती,—मे वा एते विषूची अनुप्रास्यत्य,—नयोर्विधृत्यै ॥ १ ॥

पुरुषं वै देवा मेधायालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, सोऽश्वं प्राविशत् तेऽश्वमालभन्त,
तस्य मेधोऽपाक्रामत्, स गां प्राविशत्, ते गामालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्,
सोऽविं प्राविशत्, तेऽविमालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्राम३त, सोऽजं प्राविश३त्, तेऽ-
जमालभन्त, तस्य मेधोऽपाक्रामत्, स यवं प्राविशत्, ते यवमालभन्त, तस्य मेधो-
ऽपाक्रामत्, स व्रीहिं प्राविशत्, ते व्रीहिमालभन्त, तं व्रीहा आनुवन्,
यद्व्रीहिमयः पुरोडाशो भवति मध्यतो वा एतत् पशोर्मेधो धीयते, सुषिरो वै तर्हि पशुर्यर्हि
वपामुत्खिदन्ति, यद्व्रीहिमयः पुरोडाशो भवत्यपिहित्या असुषिरत्वाय, द्वादशकपालो भवति,
द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमनु पशवः प्रजायन्ते, प्रजननायैकादशकपालः कार्या,
एकादशाक्षरा त्रिष्टु,—बैन्द्रमेतच्छन्दो यत्त्रिष्टु,—बैन्द्राः पशवः, पशुष्वेवास्मै पशून् दधाति,
देवा अन्योऽन्यस्मै पशुमालभ्य स्वर्गं लोकमायं,—स्तेऽमन्यन्ता,—ऽनेन वै नोऽन्ये लोकमन्वा-
रोक्ष्यन्तीति, तस्य मेधं प्राक्षारय,—न्त्स प्लक्षोऽभवत्, तत् प्लक्षस्य प्लक्षत्वं, क्रोशा वै तं
हृदयात् प्राक्षारयं,—स्तस्मादेतत् सुषिरं यत् प्लक्षशाखाया अवद्यति, मेधादेवाध्यवद्यति,
*पृषदाज्यस्योपहत्य यजेति ॥ शृतं हविः शमितः ॥ इति भूतत्वाय, विराड् विपस्या हि देवा,
जघ्नो यथेदं ब्राह्मणेभ्य ओदनं पक्वं प्राहैवं वा एतद्देवेभ्यो हविः शृतं प्राह,—त्वतः परीत्याभि-
घारयति पशूनामवरुद्ध्यै, प्राणापानौ वै पृषदाज्यं,—मात्मा हृदयं, यत्पृषदाज्येन हृदयमभि-
मध्यतो वा एतत् पशोः प्राणापानौ दधाति, सोमस्य वा एतद्धृदयं यद्धृदयं,—वै वा एतद्

[२] तै ६.३.९—१०।

*

पशोर्यदुत्तरथाहिर्बर्हिः, श्रद्धा एतद्धव्यमुक्,—रस्कन्नमविक्षुब्धं मे हव्यं देवता गछादिति, देवाना४ वे सर्वेषां मना४सि गछन्ति पशा आलभ्यमाने, मनो वै मनोता, यन्मनोतायान्वाह मना४स्येनेषा४ संभावयति, हतो वा एष मृत्वोऽमुत्र भूतो, मनो वै मनोता, यन्मनोताया अन्वाह पुनरेवैन४ संभावयति ॥ २ ॥ ८-१०

हृदयस्यावद्यति, मनस एवं तेनावद्यत्य,—थो यावानेव पशुस्तस्यावत्तं भवति, जिह्वाया अनुद्यति, वाचं एव तेनावद्यत्य,—थो एतया ह्यग्रा ओषधीना४ रसं प्राश्नाति, श्येनस्यावद्यति, वक्षस एव तेनावद्यत्य,—थो अत्र हि स रसः प्रतितिष्ठति दोष्णोऽनुदाय पार्श्वयोरवद्यति यज्ञस्य परिगृहीत्यै, यक्नोऽनुद्यति, मध्यस्यैव तेनावद्यति, मतस्नयोरवद्यति, रूपस्यैव तेनावद्यति, श्रोण्या अपदाय गुदस्यानुद्यति, तदुत्तमस्यावद्यत्यु,—त्तम४ ह्यायु,—र्यदुन्यस्योत्तरस्यानुद्येत प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मात्तस्योत्तमस्यावद्यत्यु,—त्तम४ ह्यायु,—हृदयस्यानुदाय जिह्वाया अनुद्यति, यथापूर्व४ वा एतत् पशुमुपैत्य,—थो एवमस्य सर्वस्य पशोरवत्तं भवत्ये,—कादश कृत्वोऽनुद्यति, दश वै पशोः प्राणा, आत्मैकादश,—स्तथास्य सर्वस्य पशोरवत्तं भवत्ये,—कादश वा एतान्यवदानानि, तानि द्विर्द्विरवद्यति, तद् द्वावि४शति,—स्त्रीणि त्र्यङ्गाणि, तत् पञ्चवि४शतिः, पञ्चवि४शेन वै स्तोमेन मनुः प्रजा असृजत, तन्मनुस्तोमो वा एष प्रजननाय,—तद्वै सर्वस्य पशोरवत्त,—मथ वै प्राणस्यापानस्य व्यानस्य तेषामनवत्त४, यत् त्र्यङ्गाणामवद्यति तेनैव प्राणस्यापानस्य व्यानस्य तेषामवत्तं भवति, विश्वरूपो वे त्वाष्ट्रः पशूनभ्यवमत्, तस्मात् पशवो विश्वरूपा, अभिवान्तो वै पशुः पृषित,—स्तस्मात् पृष्टीनां मज्जा नाथः, स वा अधस्तान्न प्राप्नो,—दुतद्ध जीवं, तस्माद्दतोऽनुद्यत्य,—क्ष्णयाङ्गानामवद्यति, पशु४ वा एतदाश्रमयति, तस्मात् पशवोऽक्ष्णयाङ्गानि प्रहरन्तो यन्त्या,—ग्नेयो वै सर्वः पशु,—रथ वा उतान्यस्यै देवताया आलभ्यते, यद्दोष्णः पूर्वार्धादग्नयेऽवद्यति गुदस्य मध्यतः श्रोण्या जघनतस्तथास्य सर्वस्य पशोरग्नयेऽवत्तं भवति, त्रेधा गुदं करोति, त्रेधा ह्येतर्हि पशु,—रन्त्यङ्गानि समवत्तमवदानानि, यावानेव पशुस्तस्मिन्नायुर्दधाति, त्रेधा मेदः करोति, मेदोरूपा हि पशवः, सर्वाणि वै पशोर्मेद्यतोऽङ्गानि मेद्यन्ति, यावानेव पशुस्तस्मिन् मेदो रूपं दधाति, यदुर्मिर्पा यवन्तगर्पा,—ति ह स्माह पञ्जवुचा राजस्तम्बायनः प्र वा इतो मनुष्याः पशु च्यावयन्ति,

[३] तै ३,३,१० ।

नामुत्र गच्छन्तीति, यद्धिरण्यमवधाय जुहोति हिरण्यज्योतिषमेवैन२ स्वर्गं लोकं गमयति ॥ ३ ॥
११

वसाहोमं प्रयौति, रस२ वा एतत् प्रयौति, स्वधितिना प्रयौत्ये,—तेन हीतेरपामङ्गानामवद्यति,
तत्स्विदवदानमकु,—रथो वज्रेणैवाहुतिमवरुन्द्धे, यूप एतयान्वित२ शमयत्यू,—र्ये रसो यूरू,—
र्जी वा एतद्रसेन पशु२ समर्धयत्य,—थो यावानेव पशुस्तस्मिन्त्सदधाति, पार्श्वेनापिदधात्यूर्जः
परिगृहीत्यै, हतो वा एष मृ३तोऽमुत्र भूतो, यत्पशु२ संमृशति पुनरेवैन२ संभावयति,
हव्यं पूर्वं देवता गमयित्वाथ शरीरमन्वारोहयित३व्य,—मित्याहुर्यदाहुतीर्हुत्वा पशु२ संमृशति
हव्य२ वा एतत् पूर्वं देवता गमयित्वाथ शरीरमन्वारोहयत्य,—र्धस्रुचे जुहोती,—य२ वा अर्ध-
स्रु३चो, ऽसा अर्धस्रुचो, ऽन्तरेमे अन्तरिक्ष,—मन्तरिक्षमिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति,
वनस्पति२ यजति, सौमो वै वनस्पतिः, सौमीरिमाः प्रजाः, प्रजास्वेव रसं दधाति, प्राणा-
पानौ वै पृषदाज्यं,—मात्मा हवि,—र्यत्पृषदाज्यं जुहोत्यात्मन्वा एतत् पशोः प्राणापानौ दधाति,
दिग्भ्यो जुहोती,—मा एव दिशो रसेन व्युनक्ति, प्राचीमुत्तमां जुहोति, प्राचीमेव दिशं पुनरुपा-
वर्तन्ते, ऽध्यूध्नी२ होत्रे हरन्ति, वैश्वदेवो वै होता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजा, ऊधः खलु वै
प्रजा अनूपजीवन्ति, सर्त्रा एवैनाः पयस्विनीः करोति, गुदेनोपयजति, प्राणो वै गुदः,
प्राणादधि प्रजाः प्रजायन्ते प्रजननाय, स्थविमत उपयजति, स्थविमतो हि प्रजाः प्रजायन्ते,
यदणिमत उपयजेत् प्रजननमपिहन्यात्, तस्मात् स्थविमत उपयजत्य,—संभिन्दन्नुपयजति प्राणा-
नामसंभेदाय, यत्संभिन्द्यात् प्राणान्त्संभिन्द्याद्, यं द्विष्यात्तस्य संभिन्द्यात्, प्राणानस्य
संभिनत्ति, नोपयज्य२, यदुपयजेत् प्राणानुपयजेत्, प्रमायुकः स्यात्, तदाहु,—रुपयज्यु-
मेवे, प्रजनन२ वा उपयजो, ऽपि ह स प्रजायते य उपयजतीत्याभारद्वाजे,—ति ह स्माह
शुचिवृक्षो गौपालायनः, किं तर्हि प्रजा आसन्यर्हि यज्ञो नानोपयद्भिरासी,—न्न प्रजाः प्राजा-
यन्त, नौषधयः फलमगृह्णन्, यदा वाव यज्ञ उपयद्भिः समभवदथ प्रजाः प्राजायन्ता,—ऽथौ-
षधयः फलमगृह्ण,—न्नेकादश प्रयाजा, एकादशानुयाजा, एकादशोपयज,—स्तत्त्रयस्त्रि२शत्,
त्रयस्त्रि२शद्देवता,—स्ता एवास्यैताभिरभीष्टाः प्रीता भवन्त्ये,—तद्वा अस्य पशोरनवाप्तिष्टोऽन-
भीष्टोऽभूद्, यास्य मात्रा तामेनं गमयति, स्व३र्ग्यो वै सर्वः पशु,—र्यदन्यत्राहवनीयाज्जुहु-

[४] मै. १,२,१७। तै ६,३,११।

यदस्वर्ग्यः स्यात्, पशुश्रपणादग्निमाहरन्ति तेन स्व३र्ग्यः सर्वः पशु,—र्यत् एवं पूर्वमवादात्तंवोऽ-
पूरमंवद्यति, तस्मात् समानाद्योनेर्नानारूपाः पशवः प्रजायन्ते, यज्ञो वै देवानामत्यने,—दत्त्वै
देवा उपयद्भिरप्यवपन्ननतिनेदाय, यदेता उपयजो भवन्ति यज्ञमेवैताभिरपिवपन्त्यनातिनेदाय,
यदाथा वै पुरुषः प्रत्यङ् छिद्रं एवं॰ यज्ञः प्रत्यङ् छिद्रं,—स्तं देवा उपयाद्भिरप्यदधुरछिद्रत्वाय,
यदेता उपयजो भवन्ति यज्ञमेवैताभिरपिदधात्यछिद्रत्वाय ॥ ४ ॥ १२

ये केचार्वाचीनमेकादशिन्याः पशवस्तानुत्तरमर्धं॰ यूपस्य नियुञ्ज्याद्, रौद्रा वै पशवो,
ऽग्नींधृति,—दक्षिणे हविर्धाने सोममासादयन्ति, तथास्य रुद्रः पशूननभिमानुको भवति,
पात्रेषु वा अहमध्वर्युं चानध्वर्युं च विजानामी,—ति ह स्माहारुण औपवेशिः, कति पात्राणी,-
—ति पृच्छेद्, द्वादश पात्राण्यु,—पाꣳशुसवनस्त्रयोदशं॰, यत्तन्मीमाꣳसन्ते, पात्रा३म्-
पात्रा३मिति, मीमाꣳसन्ते हि त्रयोदशं मासं, मासा३न्न मासा इति, पञ्च प्रातःसवने
पुरोडाशा,—श्चत्वारो माध्यंदिने सवने, चत्वारस्तृतीयसवने, इतो वा एता निरमिमीत
प्रजापति,—रात्मन एवं, यत् एवैता निरमिमीत तदेनैरपिधीयते, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्ध-
न्ता,—ऽऽयतनवन्तोऽसुरा आस,—न्ननायतना देवा, इमे लोका असुराणामायतनमास॰,—स्ते
देवाः सꣳस्तम्भं॰ सꣳस्तम्भं पराजयन्ता,—ऽनायतना ह्यास॰,—स्ते वै सवनान्येवायतनमचाय॰,-
—स्तानि प्राविश॰,—स्तानि नाभ्रियन्त, ते वै पुरोडाशानेव सवनानामायतनमचाय॰,—स्ता-
न्निरवप॰,—स्तान्यभ्रियन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरास्त,—य एवं॰ वेदायतनवान्
भवति, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, तस्मादनुसवनं पुरोडाशा
निरूप्याः सवनानां धृत्यै, तस्मादनुसवनं पुरोडाशः प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, घृतं॰ वै
देवा वज्रं कृत्वा सोममघ्न,—न्नभि खलु वा एतं घ्नन्ति, यत् प्राश्नीयात् सोमपीथं॰ हन्याद्,
यन्न प्राश्नीयात् सोमपीथेन व्यृध्येत, यत्रानभिघृतं तत् प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, तदु
धृत्यै, प्राश्य एवे,—न्द्रो वै वृत्रमहं॰,—स्तेन्नं किं चनाधिनोत्, तं पुरोडाश एवाधिनोत्,
तस्मात् पुरोडाशः प्राश्यः सोमपीथस्य धृत्यै, पञ्च प्रातःसवने पुरोडाशाः, पुरोडाशः
परिवापो धानाः करम्भः पयस्या, सा पुरोडाशपङ्क्ति,—र्द्विनाराशꣳसाः प्रातःसवने,

[५] कठ २९,१। वा १९,२१। कप २१,२१।

द्विनाराशꣳसा माध्यंदिने सवना, एकनाराशꣳसास्तृतीयसवने, सा नराशꣳसपङ्क्ति,—स्त्रीणि सवनान्यवभृथो, ऽनुबन्ध्या सवनाना पञ्चमी, सा सवनपङ्क्ति,—रेषा वै सा पङ्क्तिर्यामा- हुर्ब्रह्मवादिनो, वेत्थ ता पङ्क्तिꣳ यया न स्तुवते न शꣳसन्त्य,—थ यज्ञꣳ वहन्त्य,—थ यज्ञꣳ १३
सꣳस्थापयन्ता इति ॥ ५ ॥

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, तेषाꣳ वा इन्द्रियाणि वीर्याण्यपाक्राम,—न्नृक्सामे वा एभ्य- स्तदपाक्रामतां, पशवो वागिन्द्रियं प्राणापानौ, तेषी इन्द्रोऽकामयत, सायुज्य गछेयामिति॥ हरिवꣳ इन्द्रो धाना अत्तु ॥ इत्यृक्सामे वा इन्द्रस्य हरी, ऋक्सामाभ्यामेवं सायुज्यमगछत् ॥ पूषण्वान्करम्भः ॥ इति, पशवो वै पूषा, पशुभिरेव सायुज्यगछत् ॥ सरस्वतीवान् भारती- वान् परिवापः॥ इति, वागेव सरस्वती, वाचैव सायुज्यमगछत्॥ इन्द्रस्यापूपः॥ इतीन्द्रियꣳ वा इन्द्र, इन्द्रियेणैवं सायुज्यमगछत् ॥ मित्रावरुणयोः पयस्या ॥ इति प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापानाभ्यामेव सायुज्यमगछन्, ततो देवा अभवन्, परासुरा,—स्तद्य एवꣳ वेदैतैरेवेन्द्रि- येर्वीर्यरेतैर्महिमभिः सायुज्यं गछति, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, दीर्घजिह्वी वै देवानां प्रातःसवनमवालेद्, तद्व्यमाद्यत्, सा पयस्याभवत्, तस्मात् पयस्या विमदित- रूपेव मैत्रावरुणी प्रातःसवने स्यात्, प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापानौ वा एतन्मुखतो यज्ञस्य धीयेते, न गुदः पर्याकर्तवै, यद्गुदं पर्याकुर्यादुदावर्तः प्रजा हन्याद्रक्षसामनन्ववजयाय, यूपः पुरस्तान्मीयते, यदग्रेण यूपं पशुꣳ हरेयुस्तदनु रक्षाꣳसि यज्ञमनुजयेयु,—रन्तराग्नि च यूपं १४-२४
च हत्यो रक्षसामनन्ववजयाय ॥ ६ ॥

समुद्रं गछ स्वाहेत्य,—पस्थꣳ वा एतद्यजत्य,—न्तरिक्ष गछ स्वाहेति, रेत एवैतद्दधाति, देवꣳ सवितारं गछ स्वाहेत्या,—ह प्रसूत्या एवा,—ऽहोरात्रे गछ स्वाहेत्य,—होरात्रे ह्यनु प्रजाः प्रजायन्ते, मित्रावरुणौ गछ स्वाहेति, प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ, प्राणापाना एवासु दधाति, द्यावापृथिवी गछ स्वाहेत्याभ्यामेवैनाः सृष्टाः परिगृह्णाति, छन्दाꣳसि गछ स्वाहेति, वागेव छन्दाꣳसि, वाचमेवासु दधाति, सोमं गछ स्वाहेत्य,—न्नꣳ वै सोमो, ऽन्नमेवासु दधाति, यज्ञं गछ स्वाहेति, यज्ञिया एवैना अक,—दिव्यं नभो गछ स्वाहेति,

[६] काठ २९ १—२ ।
[७] मै १२,१८ । तै ६,४ १ । वा ३ २१ । कण्व ६,२८—२९ ।

वृष्टिमेवाभ्यो निनयन्त्य,—ग्निꣳ वैश्वानरं गच्छ स्वाहेति, संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः,
संवत्सर एवैनाः प्रतिष्ठापयति, संवत्सरायुपमेनाः करोति, मनो हार्दिꣳ यच्छे,—त्याह
प्राणानां गोपीथायौ,—षधीभ्यस्त्वेत्यो,—षधीष्वेव रसं दधाति, यो वै विद्वान् वाविद्वान् वोप-
यज्ञो मिथुनयोप यजति प्राणान् वा एतन्मिथुनयाकुरुते, यदाह, मनो हार्दिꣳ यच्छेति,
प्राणान् वा एतदृतुशः कल्पयते, पशुर्वा आलब्धः शोचति, तस्य मध्यꣳ शुगभिसमेति,
सा हृदयेप्नागच्छति, यत् पुरुषमुपस्पृशेन्मनु३ष्याञ्शुगृच्छेद्, यद्गामुपस्पृशेत् पशूञ्शुगृच्छेद्,
यद्दारूपस्पृशेद्वनस्पतीꣳ शुगृच्छेद्, यत्तृणमुपस्पृशेदोषधीः शुगृच्छेद्, यदुदकमुपस्पृशेदपः शुगृच्छेद्,
यदार्द्रमनुदकं तच् शान्त्वं, तत्रोपोप्यं, तद्देवताꣳ शुचमवयजति ॥ ७ ॥ २५

[१६५१]

॥ इत्युपरिकाण्डे पात्नीवन्ता नाम दशमः प्रपाठकः ॥ १० ॥

अथैकादशः प्रपाठकः ।

सौत्रामणी ।

समिद्धो इन्द्र उषसामनीके पुरोरुचा पूर्वकृद्वावृधानः ।
त्रिभिर्देवैस्त्रिꣳशता वज्रबाहुर्जघान वृत्रं वि दुरो ववार ॥ १
नराशꣳसः प्रति शूरो मिमानस्तनूनपात्प्रति यज्ञस्य धाम ।
गोभिर्वपावान्मधुना समञ्जन् हिरण्यैश्चन्द्री यजति प्रचेताः ॥ २
ईडितो देवैर्हरिवाꣳ अभिष्टिराजुह्वानो हविषा शर्धमानः ।
पुरंदरो गोत्रभिद्वज्रबाहुरायातु यज्ञमुप नो जुषाणः ॥ ३
जुषाणो बर्हिर्हरिवान्न इन्द्रः प्राचीनꣳ सीदात् प्रदिशा पृथिव्याः ।
उरुप्रथाः प्रथमानꣳ स्योनमादित्यैरक्तꣳ वसुभिः सजोषाः ॥ ४
इन्द्रं दुरः कव३ष्यो धावमाना वृषाणꣳ यन्तु जनयः सुपत्नीः ।
द्वारो देवीरभितो विश्रयन्ताꣳ सुवीरा वीरं प्रथमाना महोभिः ॥ ५

१] काठ. ३८,६ । तै. ब्रा. २,६,८ । वा. २०,३६—४६ । ऋग्. ११,११—३१ ।

[1]उषासानक्ता बृहती बृहन्तं पयस्वती सुदुघे शूरमिन्द्रम् ।
पेशस्वती तन्तुना सꣳव्ययन्ती देवानां देवꣳ यजतः सुरुक्मे ॥ ६

दैव्या मिमाना मनसा पुरुत्रा होतारा इन्द्रं प्रथमा सुवाचा ।
मूर्धन्यज्ञस्य मधुना दधाना प्राचीनं ज्योतिर्हविषा वृधातः ॥ ७

तिस्रो देवीर्हविषा वर्धमाना इन्द्रं जुषाणा वृषणं न पत्नीः ।
अछिन्नं तन्तुं पयसा सरस्वतीडा देवी भारती विश्वतूर्तिः ॥ ८

त्वष्टा दधदिन्द्राय शुष्ममपाकोऽचिष्टुर्यशसे पुरूणि ।
वृषा यजन्वृषणं भूरिरेता मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ ९

वनस्पतिरवसृष्टो न पाशैस्त्मन्या समञ्जञ्छमिता न देवः ।
इन्द्रस्य हव्यैर्जठरं पृणानः स्वदातु हव्यं मधुना घृतेन ॥ १०

स्तोकानामिन्दुं प्रति शूर इन्द्रो वृषायमाणो वृषभस्तुराषाट् ।
घृतप्रुषा मनसा हव्यमुन्दन्त्स्वाहाकृतं जुषताꣳ हव्यमिन्द्रः ॥ १ ॥ ११

[2]होता यक्षत्समिधाग्निमिडस्प३देऽश्विनेन्द्रꣳ सरस्वतीमजो धूम्रो न गोधूमैः कुवलैर्भेषजं मधुशष्पैर्न तेज इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षत्तनूनपात्सरस्वतीमविर्मेषो न भेषजं पथा मधुमदाभरन्नश्विनेन्द्राय वी३र्यं बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षन्नराशꣳसं न नग्नहुं पतिꣳ सुराया भेषजं मेषः सरस्वती भिषग्रथो न च३न्द्र्यश्विनोर्वपा इन्द्रस्य वी३र्यं बदरैरुपवाकाभिर्भेषजं तोक्मभिः पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षदिडेडित आजुह्वानः सरस्वतीमिन्द्रं बलेन वर्धयन्नृषभेण गवेन्द्रियमश्विनेन्द्राय भेषजꣳ यवैः कर्कन्धुभिर्मधु लाजैर्न मासरं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षद्बर्हिरूर्णम्रदा भिषङ् नासत्या भिषजाश्विनाश्वा शिशुमती भिषग्धेनुः सरस्वती भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षद्दुरो दिशः कव३ष्यो न व्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरो दिश इन्द्रो न रोदसी दुघे दुहे धेनुः सरस्वती शुक्रं न ज्योतिरिन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षत्सुपेशसोषे नक्तं दिवाश्विना संजानाने सुपेशसा सम-

[१] तै. ब्रा. २,६,११ । वा २१,२९—३९ । काण्व २३,३०—४० ।

ऊतिं सरस्वत्या त्विषिमिन्द्रेण भेषजꣳ, श्येनो न रंजसा हृदा पयः सोमः परिस्रुता घृतं
मधु वीतामाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षद् दैव्या होतारा भिषजाश्विनेन्द्रं न जागृवि दिवा नक्तं न
भेषजैः शूषꣳ सरस्वती भिषक् सीसेन दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वीतामाज्यस्य
होतर्यज, होता यक्षत्तिस्रो देवीर्न भेषजं त्रयस्त्रिधातवोऽपसो रूपमिन्द्रो हिरण्ययमश्विनेडा न
भारती वाचा सरस्वती महा इन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य
होतर्यज, होता यक्षत्त्वष्टारꣳ रूपकृतꣳ सुपेशसꣳ वृषभं नर्यापसं त्वष्टारमिन्द्रमश्विना भिषजं
नः सरस्वतीमोजो न जूतिरिन्द्रियꣳ वृको न रभसो भिषग्यशः सुराया भेषजꣳ श्रिया न मासरं
पयः सोमः परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षद्वनस्पतिꣳ शमितारꣳ शतक्रतुं
भीमं न मन्युꣳ राजानꣳ व्याघ्रं नमसाश्विना भामꣳ सरस्वती भिषगिन्द्राय दुह इन्द्रियं पयः सोमः
परिस्रुता घृतं मधु वेत्वाज्यस्य होतर्यज, होता यक्षदग्निꣳ स्वाहाज्यस्य स्तोकानाꣳ स्वाहा
मेदसां पृथक् स्वाहा छागमश्विभ्याꣳ स्वाहा मेषꣳ सरस्वत्यै स्वाहा ऋषभमिन्द्राय सिꣳहाय सहस
इन्द्रियꣳ स्वाहाग्निं न भेषजैः स्वाहा सोममिन्द्रियैः स्वाहेन्द्रꣳ सुत्रामाणꣳ सवितारꣳ वरुणं भिषजां
पतिꣳ स्वाहा वनस्पतिं प्रियं पाथो न भेषजैः स्वाहा देवा आज्यपा जुषाणो अग्निर्भेषजं पयः सोमः
परिस्रुता घृतं मधु व्यन्त्वाज्यस्य होतर्यज ॥ २ ॥ १२

समिद्धो अग्निरश्विना तप्तो घर्मो विराट् सुतः ।
दुहे धेनुः सरस्वती सोमꣳ शुक्रमिहेन्द्रियम् ।
तनूपा भिषजा सुतेऽश्विनोभा सरस्वती । मध्वा रजाꣳसीन्द्रियमिन्द्राय पथिभिर्वह ॥ १३
इन्द्रायेन्दुꣳ सरस्वती नराशꣳसेन नग्नहुम् ।
अधातामश्विना मधु भेषजं भिषजा सुते ॥ १४
आजुह्वाना सरस्वतीन्द्रायेन्द्रियाणि वीर्यम् ।
इडाभिरश्विना इषꣳ समूर्जꣳ सꣳ रयिं दधुः ॥ १५
अश्विना नमुचेः सुतꣳ सोमꣳ शुक्रं परिस्रुता । सरस्वती तमाभरद्बर्हिषेन्द्राय पातवे ॥ १६
कवष्यो न व्यचस्वतीरश्विभ्यां न दुरो दिशः ।
इन्द्रो न रोदसी उभे दुहे कामान्त्सरस्वती ॥ १७

[३] कठ. ३८,८ । तै. ब्रा. २,६,१२ । वा. २०,५५—६६ । २१,४१—५१ । [समिद्धो अग्निरश्विना०... ।
अथर्व. ७,७३,२]

उषासा नक्तमश्विना दिवेन्द्रꣳ सायमिन्द्रियैः। संजानाने सुपेशसा समञ्जाते सरस्वत्या॥ १८
पातं नो अश्विना दिवा पाहि नक्तꣳ सरस्वति ।
दैव्या होतारा भिषजा पातमिन्द्रꣳ सचा सुते ॥ १९
तिस्रस्त्रेधा सरस्वत्यश्विना भारतीडा । तीव्रं परिस्रुता सोममिन्द्राय सुषुवुर्मदम् ॥ २०
अश्विना भेषजं मधु भेषजं नः सरस्वती ।
इन्द्रे त्वष्टा यशः श्रियꣳ रूपꣳ रूपमधुः सुते ॥ २१
ऋतुथेन्द्रो वनस्पतिः शशमानः परिस्रुता ।
कीलालमश्विभ्यां मधु दुहे धेनुः सरस्वती ॥ २२
गोभिर्न सोममश्विना मासरेण परिस्रुता ।
समधाताꣳ सरस्वत्या स्वाहेन्द्रे सुतं मधु ॥ ३ ॥ २३
अश्विना हविरिन्द्रियं नमुचेर्धिया सरस्वती । आ शुक्रमासुराद्वसु मघमिन्द्राय जभ्रिरे॥ २४
यमश्विना सरस्वती हविषेन्द्रमवर्धयन् ।
स बिभेद बलं मघं नमुचा आसुरे सचा ॥ २५
तमिन्द्रं पशवः सचाश्विनोभा सरस्वती ।
दधाना अभ्यनूषत हविषा यज्ञ इन्द्रियम् ॥ २६
य इन्द्र इन्द्रियं दधुः सविता वरुणो भगः ।
स सुत्रामा हविष्पतिर्यजमानाय सश्चत ॥ २७
सविता वरुणो दधद्यजमानाय दाशुषे । आदत्त नमुचेर्वसु सुत्रामा बलमिन्द्रियम् ॥ २८
वरुणः क्षत्रमिन्द्रियं भगेन सविता श्रियम् । सुत्रामा यशसा बलं दधाना यज्ञमाशत॥ २९
युवꣳ सुराममश्विना नमुचा आसुरे सचा । विपिपाना सरस्वतीन्द्रं कर्मस्वावत ॥ ३०
होता यक्षदश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रमिमे सोमाः सुरामाणश्छागैर्न मेषैर्ऋषभैः सुताः शष्पैर्न तोक्म-भिर्लाजैर्महस्वन्तो मदा मासरेण परिस्रुता शुक्राः पयस्वन्तोऽमृताः प्रस्थिता वो मधुश्च्युत,—स्ता-नश्विना सरस्वतीन्द्रो जुषन्ताꣳ सोम्यं मधु, पिबन्तु, मदन्ताꣳ, व्यन्तु, होतर्यज ॥ ३१

---

[४] काठ ३८,८-९ । वा २०,६७-७९ १०,३३-३४,२१,४० । काण्व २२,५२-६४,११,४६-४७,२३, ४३ । तै ब्रा २,६,१२ । [युवꣳ सुराम० यत । ऋ १०,१३१,४, अथर्व २०,१२५,४, मै ब्रा १,४,२,३।

पुत्रमिव पितरा अश्विनोभेन्द्रावथुः काव्यैर्दᳬसनाभिः ।
यत्सुरामᳬ व्यपिबः शचीभिः सरस्वती त्वा मघवन्नभिष्णक् ॥ ३२
अश्विना गोभिरिन्द्रियमश्वेभिर्वीर्यं बलम् । हविषेन्द्रᳬ सरस्वती यजमानमवर्धयन् ॥ ३३
ता नासत्या सुपेशसा हिरण्यवर्त्तनी नरा । सरस्वती हविष्मतीन्द्र कर्मस्ववतु ॥ ३४
ता भिषजा सुकर्मणा सा सुदुघा सरस्वती ।
स वृत्रहा शतक्रतुरिन्द्राय दधुरिन्द्रियम् ॥ ३५
अहाव्यग्ने हविरास्ये ते स्रुचीव घृतं चम्वीव सोमः ।
वाजसनिᳬ रयिमस्मे सुवीरं प्रशस्तं धेहि यशसं बृहन्तम् ॥ ३६
यस्मिन्नश्वास ऋषभास उक्षणो वशा मेषा अवसृष्टासा आहुताः ।
कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसे हृदा मतिं जनये चारुमग्नये ॥ ४ ॥ ३७

देवं बर्हिः सरस्वती सुदेवमिन्द्रायाश्विना तेजो न चक्षुरक्ष्योर्बर्हिषा दधुरिन्द्रियᳬ, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज्ञ देवीर्द्वारो, अश्विना भिषजेन्द्रᳬ सरस्वती प्राणान्न वीर्यं नसि द्वारो दधुरिन्द्रियᳬ, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यज्ञ देवी उषासा, अश्विना सुत्रामेन्द्रᳬ सरस्वती बलं न वाचमास्य उषाभ्यां दधुरिन्द्रियᳬ, वसुवने वसुधेयस्य वीताᳬ, यज्ञ देवी जोष्ट्री सरस्वत्यश्विनेन्द्रमवर्धयन्, श्रोत्रं न कर्णयोर्यशो जोष्ट्रीभ्यां दधुरिन्द्रियᳬ, वसुवने वसुधेयस्य वीताᳬ, यज्ञ देवी ऊर्जाहुती दुघे, सुदुघेन्द्रᳬ सरस्वत्यश्विना भिषजावतᳬ शुक्रं न ज्योतिः स्तनयोराहुती धत्त इन्द्रियᳬ, वसुवने वसुधेयस्य वीताᳬ, यज्ञ देवा देवानां भिषजा होतारा इन्द्रमश्विना वषट्कारैः सरस्वती त्विषिं न हृदये मतिᳬ होतृभ्यां दधुरिन्द्रियᳬ, वसुवने वसुधेयस्य वीताᳬ, यज्ञ देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीरश्विनेडा सरस्वती शूषं न मध्ये नाभ्या इन्द्राय दधुरिन्द्रियᳬ, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यज्ञ देवं इन्द्रो नराशᳬसस्त्रिवरूथः सरस्वत्याश्विभ्यामीयते रथो, रेतो न रूपममृतं जनित्रमिन्द्राय त्वष्टा दधदिन्द्रियाणि, वसु-

[पुत्रमिव पितरा० ऋ. १०,१३१,५, अथर्व. २०,१२५,५, तै. ब्रा. १,४,२,१। अहाव्यग्ने हविरास्ये० ऋ. १०,९१,१५, तै. ब्रा. १,४,२,१। यस्मिन्नश्वास० ऋ. १०,९१,१४; तै. ब्रा. १,४,२,२]

[५] वा. २१,४८—५८,२८,१५—१६,१८—२२,३८—३९,४२,४४—४५। काण्व. २३,६७—५७,३०, १५—१६,१८—२२,३८—३९,४२,४४—४५। तै. ब्रा. २,६,१४।

वने वसुधेयस्य वेतु, यज्ञ देवो देववनस्पतिर्हिरण्यपर्णो आश्विभ्याꣳ सरस्वत्या सुपिप्पलं इन्द्राय पच्यते मध्वोजो न जूतिर्वृषभो नु भामꣳ, वनस्पतिर्नो दधदिन्द्रियाणि, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज्ञ देवं बर्हिर्वारितीनामध्वरे स्तीर्णमश्विभ्यामूर्णम्रदाः सरस्वत्या स्योनमिन्द्र ते सद ईशाया मन्युꣳ राजानं बर्हिषा दधुरिन्द्रियꣳ, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज्ञ देवो अग्निः स्विष्टकृद्देवान्यक्षद्यथायथꣳ होतारा इन्द्रमश्विना वाचा वाचꣳ सरस्वतीमग्निꣳ सोमꣳ स्विष्टकृत्स्विष्टा इन्द्रः सुत्रामा सविता वरुणो भिष,—गिष्टो देवो वनस्पतिः, स्विष्टा देवा आज्यपाः, स्विष्टो अग्निरग्निना होता होत्रे स्विष्टकृत्सहो न दधदिन्द्रियमूर्जमपचितिꣳ स्वधाꣳ, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज ॥ ५ ॥ ३८

सोमो राजामृतꣳ सुत ओषधीनामपाꣳ रसः ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियꣳ विपानꣳ शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ३९
अद्भ्यः क्षीरꣳ व्यपिबत् क्रुङ्ङाङ्गिरसो धिया ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियꣳ विपानꣳ शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४०
अद्भ्यः सोमꣳ व्यपिबच्छन्दोभिर्हꣳसः शुचिषत् ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियꣳ विपानꣳ शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४१
अन्नात्परिस्रुतो रसं ब्रह्मणा क्षत्रꣳ व्यपिबत् ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियꣳ विपानꣳ शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४२
रेतो मूत्रꣳ विजहाति योनिं प्रविशदिन्द्रियम् ।
गर्भो जरायुणावृता उल्बं जहाति जन्मना ॥ ४३
ऋतेन सत्यमिन्द्रियꣳ विपानꣳ शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४४
दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत् सत्यानृते प्रजापतिः ।
अश्रद्धामनृतेऽदधाच् श्रद्धाꣳ सत्ये प्रजापतिः ॥ ४५
ऋतेन सत्यमिन्द्रियꣳ विपानꣳ शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४६

---

[६] काठ ३८ १ । वा. १९,७२—७९ । काण्व २१,७२—७६ । तै ब्रा २ ६,२ ।

वेदेन रूपे व्यपिबत् सुतासुतौ प्रजापतिः ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः । इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ ४७
दृष्ट्वा परिस्रुतो रसं शुक्रेण शुक्रं व्यपिबत् पयः सोमं प्रजापतिः ।
ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धसः। इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥६॥ ४८
परीतो षिञ्चता सुतं सोमो य उत्तमं हविः ।
दधन्वां यो नर्यो अ३प्स्वन्तरा सुषाव सोममद्रिभिः ॥ ४९
सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्व ॥ ५०
पुनातु ते परिस्रुतं सोमं सूर्यस्य दुहिता । वारेण शश्वता तना ॥ ५१
वायुः पूतः पवित्रेण प्राङ् सोमो अतिद्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ५२
वायोः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ् सोमो अतिस्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥ ५३
ब्रह्म क्षत्रं पवते तेज इन्द्रियं सुरायाः सोमः सुत आसुतो मदाय ।
शुक्रेण देव देवताः पिपृग्धि रसेनान्नं यजमानाय धेहि ॥ ५४
कुविदङ्ग, नाना हि वाम् ॥ ५५
या व्याघ्रं विषूचिकोभौ वृकं च रक्षति। श्येनं पतत्रिणं सिंहं सेमं पात्वंहसः॥ ५६
सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरं यज्ञं हिन्वन्ति महिषा नमोभिः ।
दधानाः सोमं दिवि देवतासु मदेमेन्द्रं यजमानाः स्वर्काः ॥ ५७
यस्ते रसः संभृत ओषधीषु सोमस्य शुष्मः सुरायाः सुतस्य ।
तेन जिन्व यजमानं मदेन सरस्वतीमश्विना इन्द्रमग्निम् ॥ ५८
यमश्विना नमुचेरासुरादधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय ।
इमं तं शुक्रं मधुमन्तमिन्दुं सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ ५९

[७] काठ. ३८,२ । वा. १९,१—७,१०,३२—३५,६,४;१०,३१—३२;१३,३३,२३,३८ । काण्व. २१,१—६,९, ११—३५,६,५,११,४४—४५,१४,३५,२५,४० । तै. ब्रा. २,६,१,३ । [परीतो षिञ्चता० । ऋ. ९,१०७,१; सा. ५१२,१३११, तै. ब्रा. २,६,१,१ । पुनातु (०नाति) ते परिस्रुतं० । ऋ. ९,१,६. तै. सं. १,८,२१,१; तै ब्रा. २,६,१,२ । वायु. (०योः) पूतः पवित्रेण० । अथर्व. ६,५१,१ । इन्द्रस्य युज्यः सखा । ऋ. १, २२,१९; सा. १६७१; अथर्व. ६,५१,१,७,२६,६, तै. सं. १,३,६,२। कुविदङ्ग यवमन्तो०। ऋ. १०,१३१,२। अथर्व. २०,१२५,२. तै. सं. १,८,२१,१,५,२,११,२, तै ब्रा. २,६,१,३]

यदत्र शिष्टꣳ रसिनः सुतस्य यमिन्द्रो अपिबच्छचीभिः ।
अहं तमस्य मनसा शिवेन सोमꣳ राजानमिह भक्षयामि ॥ ७ ॥ ६०

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ ६१

त्रया देवा एकादश त्रयस्त्रिꣳशाः सुराधसः ।
बृहस्पतिपुरोहिता देवस्य सवितुः सवे देवा देवैरवन्तु त्वा ॥ ६२

प्रथमास्त्वा द्वितीयैरभिषिञ्चन्तु, द्वितीयास्त्वा तृतीयै,—स्तृतीयास्त्वा सत्येन, सत्यं त्वा ब्रह्मणा,— ब्रह्म त्वा यजुर्भि,—र्यजूꣳषि त्वा सामभिः, सामानि त्वा ऋग्भि,—र्ऋचस्त्वा पुरोनुवाक्याभिः, पुरोनुवाक्यास्त्वा याज्याभि,—र्याज्यास्त्वा वषट्कारै,—र्वषट्कारास्त्वाहुतिभि-रभिषिञ्चन्त्वा,—हुतयस्ते कामान्त्समर्धयन्त्व,—सा अश्विनोस्त्वा तेजसा ब्रह्मवर्चसायाभिषि-ञ्चामि, सरस्वत्यास्त्वा वीर्येण यशसेऽन्नाद्यायाभिषिञ्चामी,—न्द्रस्य त्वेन्द्रियेणौजसे बलायाभि-षिञ्चामि, भूः स्वाहा ॥ ६३

शिरो मे श्रीर्यशो मुखं त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि ।
राजा मे प्राणो अमृतꣳ सम्राट् चक्षुर्विराट् श्रोत्रम् ॥ ६४

जिह्वा मे भद्रꣳ वाङ्महो मनो मन्युः स्वराड् भामः ।
मोदाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि मित्रं मे सहः ॥ ६५

बाहू मे बलमिन्द्रियꣳ हस्तौ मे कर्म वीर्यम् । आत्मा क्षत्रमुरो मम ॥ ६६

पृष्टीर्मे राष्ट्रमुदरमꣳसौ ग्रीवाश्च श्रोण्यौ ।
ऊरू अरत्नी जानुनी विशो मेऽङ्गानि सर्वतः ॥ ६७

नाभिर्मे चित्तꣳ विज्ञानं पायुर्मेऽपचितिर्भसत् ।
आनन्दनन्दा आण्डौ मे भगः सौभाग्यं पसः ॥ ६८

लोमानि प्रयतिर्मम त्वङ्म आनतिरागतिः ।
माꣳसं म उपनतिर्वस्वस्थि मज्जा म आनतिः ॥ ६९

जङ्घाभ्यां पद्भ्यां धीरोऽस्मि विशि राजा प्रतिष्ठितः ।
प्रति ब्रह्मन् प्रतितिष्ठामि क्षत्रे प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु ॥ ७०

---

[८] काठ. ३८,४ । वा २०,३,५—१३ । काण्व २१,९३—९४,९६-१०६ । तै ब्रा. २,६,५ ।
[देवस्य त्वा सवितु:० । अथर्व. १९,५१,२]

प्रति प्रजायां प्रतितिष्ठामि पुष्टे, प्रति प्राणेषु प्रतितिष्ठाम्यात्मन्, द्यावापृथिव्योः प्रतितिष्ठामि यज्ञे ॥ ८ ॥ ७१

सीसेन तन्त्रं मनसा मनीषिण ऊर्णासूत्रेण कवयो वयन्ति ।
अश्विना यज्ञꣳ सविता सरस्वतीन्द्रस्य रूपꣳ वरुणो भिषज्यन् ॥ ७२
तदस्य रूपममृतꣳ शचीभिस्तिस्रो दधुर्देवताः सꣳरराणाः ।
लोमानि शष्पैर्बहुधा न तोक्मभिस्त्वगस्य माꣳसमभवन्न लाजाः ॥ ७३
तदश्विना भिषजा रुद्रवर्तनी सरस्वती वयति पेशो अन्तरम् ।
अस्थि मज्जानं मासरं कारोतरेण दधतो गवां त्वचि ॥ ७४
सरस्वती मनसा पेशलꣳ वसु नासत्याभ्याꣳ वयति दर्शतꣳ वपुः ।
रसं परिस्रुतो न रोहितं नग्नहुर्धीरस्तसरं न वेम ॥ ७५
पयसः शुक्रममृतं जनित्रꣳ सुराया मूत्राज्जनयन्त रेतः ।
अपामतिं दुर्मतिं बाधमाना ऊवध्यꣳ वातात्सब्व्यं तदारात् ॥ ७६
इन्द्रः सुत्रामा हृदयेन सत्यं पुरोडाशेन सविता जजान ।
यकृत् क्लोमानꣳ वरुणो भिषज्यन्मतस्ने वायव्यैर्नमिनाति पित्तम् ॥ ७७
आन्त्राणि स्थालीर्मधु पिन्वमाना गुदाः पात्राणि सुदुघा न धेनुः ।
श्येनस्य पत्रं न प्लीहा शचीभिरासन्दी नाभिरुदरं न माता ॥ ७८
कुम्भो वनिष्ठुर्जनिता शचीभिर्यस्मिन्नग्रे योन्यां गर्भो अन्तः ।
प्लाशिर्व्यक्तः शतधार उत्सो दुहे न कुम्भी स्वधां पितृभ्यः ॥ ७९
मुखꣳ सदस्य शिर इत्सतेन जिह्वा पवित्रमश्विनासन्त्सरस्वती ।
चप्यं न पायुर्भिषगस्य वालो वस्तिर्न शेपो हरसा तरस्वी ॥ ८०
अश्विभ्यां चक्षुरमृतं ग्रहाभ्यां छागेन तेजो हविषा शृतेन ।
पक्ष्माणि गोधूमैः कुवलैरुतानि पेशो न शुक्रमसितꣳ वसाते ॥ ८१
अविर्न मेषो नसि वीर्याय प्राणस्य पन्था अमृतं ग्रहाभ्याम् ।
सरस्वत्युपवाकैर्व्यानं नस्यानि बर्हिर्बदरैर्जजान ॥ ८२
इन्द्रस्य रूपमृषभो बलाय कर्णाभ्याꣳ श्रोत्रममृतं ग्रहाभ्याम् ।
यवा न बर्हिर्भ्रुवि केसराणि कर्कन्धु जज्ञे मधु सारघं मुखे ॥ ८३

[९] क्र. १८,१ । वा. १९,८०—९१ । काण्व. २१,७७—९१ । तै. ब्रा. २,६,४ ।

आत्मन्नुपस्थे न वृकस्य लोम मुखे श्मश्रूणि न व्याघ्रलोम ।
केशा न शीर्षन् यशसे श्रियै शिखा सिꣳहस्य लोम त्विषिरिन्द्रियाणि ॥ ८४

अङ्गैरात्मानं भिषजा तदश्विनात्मानमङ्गैः समधात् सरस्वती ।
इन्द्रस्य रूपꣳ शतमानमायुः शुक्रं न ज्योतिरमृतं दधाना ॥ ८५

सरस्वती योन्यां गर्भमन्तरश्विभ्यां पत्नी सुकृतं बिभर्ति ।
अपाꣳ रसेन वरुणो न साम्नेन्द्रꣳ श्रियै जनयन्नप्सु राजा ॥ ८६

तेजः पशूनाꣳ हविरिन्द्रियावत् परिस्रुता पयसा सारघं मधु ।
अश्विभ्यां दुग्धं भिषजा सरस्वती सुतासुताभ्याममृतः सोम इन्दुः ॥ ९ ॥ ८७

पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः पुनन्तु मा पितामहाः ।
पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यश्नवै ॥ ८८

पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः ।
पवित्रेण शतायुषा सर्वमायुर्व्यश्नवै ॥ ८९

अग्न आयूꣳषि पवसे ॥ ९०

पवमानः स्वर्जनः पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स पुनातु मा ॥ ९१

पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनवो धिया ।
पुनन्तु विश्वा भूता मा जातवेदः पुनाहि मा ॥ ९२

पवमानः पुनातु मा क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥ ९३

उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च । मां पुनाहि विश्वतः ॥ ९४

पवित्रेण पुनाहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् । अग्ने क्रत्वा क्रतूꣳरनु ॥ ९५

वा. ३,४५,५४,१९,३७—४८,२०,१४-१८,२०,२३,६,२२,१२,९०,३५,१६ । काण्व.
[१०] काठ. ३८,२,५ । तै. ब्रा. २,६,३;६ । [अग्ना (०ग्न) आयू-
३,५३,६२,११,३८—५०;२२,१-५,८,६,३०,१३,९१;३५,४८ । तै. ब्रा. २,६,३,४, तै. आ २,५,१; तै सं. १,३,१४,७;४,
ꣳषि० । ऋ. ९,६६,१९,सा. ६२७,१४६४,१५१८; पुनन्तु मा (मां)
२९,१;५,५,१,६,६,२ । पवमानः स्वर्जनः (सो अद्य०)...मा । ऋ ९,६७,२२ । पवमानः पुनातु० (आ त एतु०)।
देवजनाः० । ऋ. ९,६७,२७, तै. ब्रा. १,४,८,१;२,६,३,४ । ऋ. १०,५७,४, अथर्व. १,६,३;. तै सं १,८,५,२ । क्रत्वे दक्षाय
[आ न एतु० । वा. य. ३,५४] । उभाभ्यां देव सवितः । ऋ. ९,६७,२५, अथर्व. ६,१९,३ ।]
जीवसे । अथर्व. ६,१९,२ ।

यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने विततमन्तरा । ब्रह्म तेन पुनीमहे ॥ ९६
वैश्वदेवी पुनती देव्यागाद्यस्या बह्वयस्तन्वो वीतपृष्ठाः ।
तया मदन्तः सधमादेषु वयꣳ स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ९७
वैश्वानरो रश्मिभिर्मा पुनातु वातः प्राणेनेषिरो मयोभूः ।
द्यावापृथिवी पयसा पयोभिर्ऋतावरी यज्ञिये मा पुनीताम् ॥ ९८
बृहद्भिः सवितस्त्रिभिर्वर्षिष्ठैर्देव मन्मभिः । अग्ने दक्षैः पुनीमहे ॥ ९९
ये समानाः समनसः पितरो यमराज्ये ।
तेषाꣳ लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पताम् ॥ १००
ये समानाः समनसो जीवा जीवेषु मामकाः ।
तेषाꣳ श्रीर्मयि कल्पतामस्मिँल्लोके शतꣳ समाः ॥ १०१
इदं सुवी ॥ १०२
इदꣳ हविः प्रजननं मे अस्तु दशवीरꣳ सर्वगणꣳ स्वस्तये ।
आत्मसनि प्रजासनि क्षेत्रसनि पशुसनि लोकसन्यभयसनि ॥ १०३
अग्निः प्रजां बहुलां मे कृणोत्वन्नं पयो रेतो अस्मासु धेहि ॥ १०४
यद्देवा देवहेडनं देवासश्चकृमा वयम् ।
अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वꣳहसः ॥ १०५
यदि स्वपन्यदि जाग्रदेनाꣳसि चकृमा वयम् ।
वायुर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वꣳहसः ॥ १०६
यदि दिवा यदि नक्तमेनाꣳसि चकृमा वयम् ।
सूर्यो मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वꣳहसः ॥ १०७
धाम्नो धाम्नो ॥ यद्रामे ॥ १०८–१०९
पवित्रमसि यज्ञस्य पवित्रꣳ यजमानस्य ।
तन्मा पुनातु सर्वतो विश्वस्माद्देवकिल्बिषात्सर्वस्माद्देवकिल्बिषात् ॥ ११०

[यत्ते पवित्रमर्चि० । ऋ ९,६७,२३, तै ब्रा. १,४,८,२ । वैश्वदेवी पुनती० । ऋ परि. ९,२ । यद्देवा देवहेडनं० । अथर्व ६,११४,१ । यदि (जाग्र०) स्वपन्यदि० । अथर्व. ६,११५,२ । यदि दिवा (=विद्वांसो)० । अथर्व. ६,११५,१ । धाम्नो धाम्नो० । अथर्व. ७,८३,२;१९,४४,९ । श्री. पू. अ. ३, खं. ६]

द्रुपदादिवेन्मुमुचानः स्विन्नः स्नात्वी मलादिव ।
पूतं पवित्रेणेवाज्यं विश्वे मुञ्चन्तु मैनसः ॥ १११
समावृतत् पृथिवी समुषाः समु सूर्यः ।
वैश्वानरज्योतिर्भूयासं विभुं कामं व्यश्नवीय भूः स्वाहा ॥ १० ॥ ११२
समिद्धो अग्निः समिधा सुसमिद्धो वरेण्यः । गायत्री छन्द इन्द्रियं त्र्यविर्गौर्वयो दधुः ॥ ११३
तनूनपाच्छुचिव्रतस्तनूपाश्च सरस्वती ।
उष्णिक् छन्द इन्द्रियं दित्यवाड् गौर्वयो दधुः ॥ ११४
इडाभिरग्निरीड्यः सोमो देवो अमर्त्यः । अनुष्टुप् छन्द इन्द्रियं पञ्चाविर्गौर्वयो दधुः ॥ ११५
सुबर्हिरग्निः पूषण्वान्त्स्तीर्णबर्हिरमर्त्यः ।
बृहती छन्द इन्द्रियं त्रिवत्सो गौर्वयो दधुः ॥ ११६
दुरो देवीर्दिशो महीर्ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः ।
पङ्क्तिश्छन्द इन्द्रियं तुर्यवाड् गौर्वयो दधुः ॥ ११७
उषे यह्वी सुपेशसा विश्वे देवा अमर्त्याः ।
त्रिष्टुप् छन्द इन्द्रियं पष्ठवाड् गौर्वयो दधुः ॥ ११८
दैव्या होतारा भिषजेन्द्रेण सयुजा युजा । जगती छन्द इन्द्रियमनड्वान् गौर्वयो दधुः ॥
तिस्रो देवीरिडा मही भारती मरुतो विशः । विराट् छन्द इन्द्रियं धेनुर्गौर्न वयो दधुः ॥
त्वष्टा तुरीपो अद्भुत इन्द्राग्नी पुष्टिवर्धना । द्विपदा छन्द इन्द्रियमुक्षा गौर्न वयो दधुः ॥
शमिता नो वनस्पतिः सविता प्रसुवन् भगम् । ककुप्छन्द इहेन्द्रियं वशा वेहद्वयो दधुः ॥
स्वाहा यज्ञं वरुणः सुक्षत्रो भेषजं करत् ।
अतिछन्दा इन्द्रियं बृहदृषभो गौर्वयो दधुः ॥ ११ ॥ ११९-१२३
वसन्तेन ऋतुना देवा वसवस्त्रिवृता स्तुतम् । रथन्तरेण तेजसा हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥
ग्रीष्मेण ऋतुना देवा रुद्राः पञ्चदशे स्तुतम् । बृहता यशसा बलꣳ हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥
वर्षाभिर्ऋतुनादित्याः स्तोमे सप्तदशे स्तुतम् ।
वैरूपेण विशौजसा हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥ १२४-१२६

[द्रुपदादिवेन्मुमुचान (०दिव०) । अथर्व ६।११५।३]
[११] वाज. २८,२०। मा २१ ... । का ... । मै ... ।
[१२] मा २१,२३—२८। क ... । मै ... ।

शारदेन ऋतुना देवा एकविꣳशं ऋभवः स्तुतम् ।
वैराजेन श्रिया श्रियꣳ हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥ १२७
हेमन्तेन ऋतुना देवास्त्रिणवे मरुतः स्तुतम् । बलेन शक्वरीः सहो हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥
शैशिरेण ऋतुना देवास्त्रयस्त्रिꣳशेऽमृतꣳ स्तुतम् ।
सत्येन रेवतीः क्षत्रꣳ हविरिन्द्रे वयो दधुः ॥ १२ ॥ १२८-१२९
[१७८१]

॥ इत्युपरिकाण्डे सौत्रामणीयो नाम एकादशः प्रपाठकः ॥ ११ ॥



अथ द्वादशः प्रपाठकः ।

अश्वमेधः ।

इमामगृभ्णन् रशनामृतस्य पूर्वा आयुनि विदथेषु कव्या ।
सा नो अस्मिन्त्सुत आबभूव ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्ती ॥ १

अभिधा असि, भुवनमसि, यन्तासि धर्ता, स त्वमग्निं वैश्वानरꣳ सप्रथसं गच्छ स्वाहाकृतः, स्वगा त्वा देवेभ्यः प्रजापतये ब्रह्मन्नश्वं भन्त्स्यामि, देवेभ्यः प्रजापतये, तेन राध्यासं, तं बधान, देवेभ्यः प्रजापतये, तेन राध्नुहि, प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, वायवे त्वा जुष्टं प्रोक्षामीन्द्रा,—ऽग्निभ्यां त्वा जुष्टं प्रोक्षामि, विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं प्रोक्षामि, सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टं प्रोक्षामि ॥ २

यो अर्वन्तं जिघाꣳसति तमभ्यमीति वरुणः । परो मर्तः परः श्वा ॥ १ ॥ ३

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा, ऽपां मोदाय स्वाहा, वायवे स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, त्वष्ट्रे स्वाहा, बृहस्पतये स्वाहे,—न्द्राय स्वाहा, मित्राय स्वाहा, वरुणाय स्वाहा ॥२॥ ४

हिंकाराय स्वाहा, हिंकृताय स्वाहा, क्रन्दते स्वाहा,—ऽवक्रन्दाय स्वाहा, प्रोथते स्वाहा, प्रप्रोथाय स्वाहा, गन्धाय स्वाहा, घ्राताय स्वाहा, निविष्टाय स्वाहो,—पविष्टाय स्वाहा,

---

[१] तै. ७,१,११ । काठ, . ५,१,२, ५,४,४ । वा. २२,२—५ । काण्व. २४,२—५ ।

[२] तै. ७,१,१४ । काठ. ५,१,५ । वा १०,५,२२,६,२७,३९,१ । काण्व. ११,१२,२४,६,३७,३९,१ । [अग्नये स्वाहा । अथर्व. १९,४३,१ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,५ । वायवे स्वाहा । अथर्व. १९,४३,२ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,६]

[३] तै ७,१,१३,१९ । काठ. ५,१,१०,४ । वा. २२,७-८ । काण्व. २४,७—१२ ।

संहिताय स्वाहा, वल्गते स्वाहा, ऽऽसीनाय स्वाहा, शयानाय स्वाहा, स्वपते स्वाहा,
जाग्रते स्वाहा, कूजते स्वाहा, प्रबुद्धाय स्वाहा, विचृत्ताय स्वाहा, विजृम्भमाणाय स्वाहा,
जवाय स्वाहा, बलाय स्वाहा, ऽयनाय स्वाहा, प्रायणाय स्वाहा, यते स्वाहा, धावते
स्वाहा,—दुद्रावाय स्वाहा,—दुद्रुताय स्वाहा, शूकाराय स्वाहा, शूकृताय स्वाहा,—पस्थिताय
स्वाहा, सꣳस्थानाय स्वाहा, निषण्णाय स्वाहा,—त्थिताय स्वाहा, त्रिष्ठिताय स्वाहा,
विवर्तमानाय स्वाहा, विवृत्ताय स्वाहा, विधून्वानाय स्वाहा, विधूताय स्वाहा, शृण्वते
स्वाहा, शुश्रूषमाणाय स्वाहे,—क्षिताय स्वाहा, वीक्षिताय स्वाहा, वीक्षमाणाय स्वाहा,
निमेषाय स्वाहा, यदत्ति तस्मै स्वाहा, यत् पिबति तस्मै स्वाहा, यन्मेहति तस्मै स्वाहा, ५
कुर्वते स्वाहा, कृताय स्वाहा ॥ ३ ॥

विभूर्मात्रा, प्रभूः पित्रा,—ऽश्वोऽसि, हयोऽस्य,—त्योऽसि, मयोऽसि, नरोऽस्य,—र्वासि,
सप्तिरसि, वाज्यसि, वृषासि, नृमणा असि, ययुर्नामास्या,—दित्यानां पत्वान्विहि,
देवा आशापाला एतं देवेभ्यो अश्वं मेधाय प्रोक्षितꣳ रक्षते,—ह धृति,—रिह स्वधृति,—रिह रम, ६
इह रमन्ताम् ॥ ४ ॥

काय स्वाहा, कस्मै स्वाहा, कतमस्मै स्वाहा, सवित्रे स्वाहा, सवित्रे प्रसवित्रे स्वाहा,
सवित्र आसवित्रे स्वाहा, ऽऽदित्यै स्वाहा, ऽऽदित्यै मह्यै स्वाहा, ऽऽदित्यै सुमृडीकायै स्वाहा,
सरस्वत्यै स्वाहा, सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा, सरस्वत्यै पावकायै स्वाहा, पूष्णे स्वाहा,
पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा, पूष्णे नरंधिषाय स्वाहा, त्वष्ट्रे स्वाहा, त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा,
त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहा, विष्णवे स्वाहा, विष्णवे निभूयपाय स्वाहा, विष्णवे शिपिविष्टाय ७
स्वाहा ॥ ५ ॥

आ ब्रह्मन् ब्राह्मणस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी जायता,—मा राष्ट्रे राजन्यः शूर इषव्यो महारथो
जायतां, दोग्ध्री धेनु,—र्वोढानड्वा,—नाशुः सप्तिः, सभेयो युवा, पुरंधिर्योषा, जिष्णू
रथेष्ठा आस्य यजमानस्य वीरो जायतां, निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु, फलवतीर्नो ८
ओषधयः पच्यन्ताꣳ, योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ ६ ॥

[४] तै. ७,१,१२ । काठ. ५,१,३ । वा २२,१९ । कण्व २४,२४-२५ ।
[५] काठ ५,३,५ । वा २२,२० । कण्व २४,२६-२८ । मा श्रौ ९,२,२ ।
[६] तै ७,५,१८ । काठ ५,५,१४ । वा २२,२२ । कण्व २४,३०-३१ ।

युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं परि तस्थुषः। रोचन्ते रोचना दिवि ॥ २२
यद्वातोऽपो अगनीगन् प्रियामिन्द्रस्य तन्वम्।
एतं स्तोतरनेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि नः ॥ १८ ॥ २३
वसवस्त्वाञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसा, रुद्रास्त्वाञ्जन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा, ऽऽदित्यास्त्वाञ्जन्तु जागतेन छन्दसा, भूर्भुवः स्व,—र्लाजी३ शाची३ यव्ये गव्य, एतदन्नमत्त देवा, एतदन्नमद्धि प्रजापते ॥ २४
कः स्विदेकाकी चरति क उ स्विज्जायते पुनः।
किं स्विद्धिमस्य भेषजं किमावपनं महत् ॥ २५
सूर्य एकाकी चरति चन्द्रमा जायते पुनः। अग्निर्हिमस्य भेषजं भूमिरावपनं महत् ॥ २६
का स्विदासीत् पूर्वचित्तिः किं स्विदासीद् बृहद्वयः।
का स्विदासीत् पिलिप्पिला का स्विदासीत् पिशङ्गिला ॥ २७
द्यौरासीत् पूर्वचित्तिरश्व आसीद् बृहद्वयः।
अविरासीत् पिलिप्पिला रात्रिरासीत् पिशङ्गिला ॥ १९ ॥ २८
प्राणाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, व्यानाय स्वाहा ॥ २९
अम्बे अम्बिके अम्बालिके न मा नयति कश्चन।
ससस्त्यश्वकः सुभद्रिकां काम्पीलवासिनीम् ॥ ३०
गणानां त्वा गणपतिं हवामहे, प्रियाणां त्वा प्रियपतिं हवामहे, निधीनां त्वा निधिपतिं हवामहे वसो मम,—ऽऽहमजानि गर्भधम,—त्वमजासि गर्भधम् ॥ ३१
तौ सह चतुरः पदः संप्रसारयावः स्वर्गे लोके प्रोर्णुवाथां, वृषा वाजी रेतोधा रेतो दधातु ॥ २० ॥ ३२
गायत्री त्रिष्टुब् जगत्यनुष्टुप्पङ्क्त्या सह।
बृहत्युष्णिहा ककुब् देवानां पत्नयो विशः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥ ३३

[१८] तै. ७,४,२० । वा २३,५,७ । काण्व २५,५,७ । मा श्रौ ९,२,४,३ । [युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं०.. दिवि । ऋ १,६,१, साम १४६८, अथर्व २०,२६,४,४७,१०,६९,९, तै स ७,४,२०,१]
[१९] तै. ७,४,२०,१८ । काठ ५,४,९ ७ । वा २३,८—१२ । काण्व २५,८—१३ । [कः स्विदेकाकी० .. महत् । आ. सू. १०,९ । सूर्य एकाकी० ...महत् । आ. सू. १०,९,]
[२०] तै ७,४,१९ । काठ ५,४,८ । वा २३,१८—२० । काण्व २५,२०-२२ । मा श्रौ ९,२,४ । [गणानां त्वा गणपतिं हवामहे । ऋ २,२३,१]
[२१] तै ५,२,११ । काठ ५,१०,५ । वा. २३,३३—३८,१०,३२,१९,६। काण्व. २५ ३५—४०.११ ४५.२१ ५।

द्विपदा याश्चतुष्पदास्त्रिपदा याश्च षट्पदाः ।
विछन्दा याश्च सछन्दाः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥ ३४
रजता हरिणीः सीसा युजो युज्यन्ते कर्मभिः ।
अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सिमाः शम्यन्तु शम्यन्तीः ॥ ३५
महानाम्नी रेवतयो देव्या आशाः प्रसूवरीः ।
मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शमयन्तु त्वा ॥ ३६
योषास्ते पत्नयो लोम विचिन्वन्तु यथायथम् ।
सुपत्नीः पत्नयो वाजिन् प्रजया सुक्षीमहि ॥ ३७
कुविदङ्ग ॥ २१ ॥ ३८
[१८१९]

॥ इत्युपरिकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशः प्रपाठकः।

ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रापय गिरौ भारꣳ हरन्निव ।
अथास्या मध्यमेधताꣳ शीते वाते पुनन्निव ॥ १
यासकौ शकुन्तिकाहलगिति वञ्चति । आहतं पसो निचल्चलीति ॥ २
माता च ते पिता च तेऽग्रꣳ वृक्षस्य रोहतः। प्रतिलामीति ते पिता ॥ ३
यद्धरिणी यवमत्ति न पुष्टं पशु मन्यते । शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायति ॥ ४
दधिक्राव्णो अकारिषम् ॥ १ ॥ ५
अश्वस्तूपरो गोमृगस्ते प्राजापत्याः, कृष्णग्रीव आग्नेयो ललाटे पुरस्तात्, सारस्वती मेष्य-धस्ताद्धन्वोः, श्यामः पौष्णो नाभ्या,—आश्विनावधोरामौ बाह्वोः,—त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ सक्थ्योः, सौर्यायामौ श्वेतश्च कृष्णश्च पार्श्वयो,—र्वायव्यः श्वेतः पुच्छा, इन्द्राय स्वपस्याय वेहद्, वैष्णवो वामनः ॥ २ ॥ ६

[कुविदङ्ग यवमन्तो० । ऋ १०,१३१,२; अथर्व २०,१२५,२]

[१] तै. ७,४,१९ । वा. २३,२२—२७,३०—३२ । काण्व २५,२४-२९,३२—३४ । [दधिक्राव्णो अकारिषम् । ऋ. ४,३९,६, साम. ३५८; अथर्व २० १३७,३ । तै सं १,५,११,४,७,४,१९,४, ताण्ड्य ब्रा. १,६,१७]

[२] तै. ५,५,११—२३ । काठ ५,८,२ । वा २४,१ । काण्व २६,१—३ । मा. श्रौ ९,२,४ ।

अग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहा,—इन्द्राय स्वाहा, पृथिव्यै स्वाहा, ऽन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे स्वाहा, दिग्भ्यः स्वाहा, ऽऽशाभ्यः स्वाहा,—उर्व्यै दिशे स्वाहा, प्राच्यै दिशे स्वाहा, नक्षत्रेभ्यः स्वाहा, नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा, ऽहोरात्रेभ्यः स्वाहा, ऽर्धमासेभ्यः स्वाहा, मासेभ्यः स्वाहा, ऋतुभ्यः स्वाहा, ऽऽर्तवेभ्यः स्वाहा, संवत्सराय स्वाहा, द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा, चन्द्रमसे स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, रश्मिभ्यः स्वाहा, वसुभ्यः स्वाहा, रुद्रेभ्यः स्वाहा, ऽऽदित्येभ्यः स्वाहा, मरुद्भ्यः स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, मूलेभ्यः स्वाहा, शाखाभ्यः स्वाहा, वनस्पतिभ्यः स्वाहा, पुष्पेभ्यः स्वाहा, फलेभ्यः स्वाहा, ओषधीभ्यः स्वाहा ॥ ७ ॥ ९

प्राच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा, दक्षिणायै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा, प्रतीच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा,—उदीच्यै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा,—ऊर्ध्वायै दिशे स्वाहा, ऽर्वाच्यै दिशे स्वाहा ॥ ८ ॥ १०

आयुषे स्वाहा, प्राणाय स्वाहा, ऽपानाय स्वाहा, व्यानाय स्वाहा, समानाय स्वाहा,—उदानाय स्वाहा, चक्षुषे स्वाहा, श्रोत्राय स्वाहा, मनसे स्वाहा, वाचे स्वाहा ॥ ९ ॥ ११

पृथिव्यै स्वाहा, ऽन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे स्वाहा, सूर्याय स्वाहा, चन्द्रमसे स्वाहा, नक्षत्रेभ्यः स्वाहा, ऽद्भ्यः स्वाहा,—ओषधीभ्यः स्वाहा, वनस्पतिभ्यः स्वाहा, परिप्लवेभ्यः स्वाहा, सरीसृपेभ्यः स्वाहा, चराचरेभ्यः स्वाहा ॥ १० ॥ १२

असुवे स्वाहा, वसुवे स्वाहा, विभ्वे स्वाहा, विवस्वते स्वाहा, गणश्रिये स्वाहा, गणपतये स्वाहा, ऽभिषाहे स्वाहा, ऽभिभ्वे स्वाहा, ऽधिपतये स्वाहा, शूषाय स्वाहा, संसर्पाय स्वाहा, चन्द्राय स्वाहा, ज्योतिषे स्वाहा, मलिम्लुचाय स्वाहा ॥ ११ ॥ १३

---

[७] तै ७,१,१५, ७,३,१९—२० । काठ ५,१,५—६,५,३,९—१० । वा २२,६,२४,२७-२९,१०,५,३९,१—२, काण्व. २४,६,२४,३७-४१,४३,११,१२,३९,१ । [अग्नये स्वाहा । अथर्व १९,४३,१ । सोमाय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,५ । इन्द्राय स्वाहा । अथर्व १९,४३,६ । पृथिव्यै स्वाहा । अथर्व ५,९,२,६ । अन्तरिक्षाय स्वाहा । अथर्व ५,९,३—४ । दिवे स्वाहा । अथर्व ५,९,१,५ । चन्द्रमसे (चन्द्राय) स्वाहा । अथर्व. १९,४३,४ । सूर्याय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,२]

[८] तै ७,१,१५ । काठ ५,१,६ । वा २२,२४ । काण्व २४,३४ ।

[९] तै ७,१,१९ । काठ ५,४,१० । वा २२,२३,२३,१८,३९,३ । काण्व २४,३३,२५,२०,३९,२ ।

[१०] तै ७,१,१७ । वा २२,२९ । काण्व २४,४१ । [पृथिव्यै स्वाहा । अथर्व ५,९,२,६ । अन्तरिक्षाय स्वाहा, दिवे स्वाहा । अथर्व ५,९,३—४ । सूर्याय स्वाहा । अथर्व १९,४३,२ । चन्द्रमसे (चन्द्राय०) स्वाहा । अथर्व १९,४३,४]

[११] वा २२,२८-३०,३९,२ । काण्व २४,३९,४१,४३,३९,१ । [चन्द्राय स्वाहा । अथर्व. १९,४३,४]

धर्णसाय स्वाहा, द्रविणाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहो,—पयामाय स्वाहा, सिन्धवे स्वाहा, समुद्राय स्वाहा, कादाय स्वाहा, ऽर्णवाय स्वाहा, सरस्वत्यै स्वाहा, विश्वव्यचसे स्वाहा, सुभूताय स्वाहा, ऽन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ १२ ॥ १४

मधवे स्वाहा, माधवाय स्वाहा, शुक्राय स्वाहा, शुचये स्वाहा, नभसे स्वाहा, नभस्याय स्वाहे,—षाय स्वाहो,—र्जाय स्वाहा, सहसे स्वाहा, सहस्याय स्वाहा, तपसे स्वाहा, तपस्याय स्वाहा, सꣳसर्पोऽस्यꣳहस्पत्याय स्वाहा ॥ १३ ॥ १५

संवयसे स्वाहा, ऽभिवयसे स्वाहो,—र्ध्ववयसे स्वाहा, बृहद्वयसे स्वाहा, संहीयसे स्वाहा, संहमानाय स्वाहा, सासहये स्वाहा, संहस्वते स्वाहा, ऽभीषाहे स्वाहा, ऽभिभ्वे स्वाहा, ऽभिमातिषाहे स्वाहा, ऽभिमातिघ्ने स्वाहा ॥ १४ ॥ १६

एकस्मै स्वाहा, द्वाभ्याꣳ स्वाहे,—कान्नशताय स्वाहा, शताय स्वाहे,—कशताय स्वाहा, व्युष्ट्यै स्वाहा, स्वर्गाय स्वाहा ॥ १५ ॥ १७

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १८

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनिः, सूर्यस्ते महिमा ॥ ॥ १६ ॥ १९

यः प्राणतो निमिषतश्च राजा पतिर्विश्वस्य जगतो बभूव ।
ईशे यो अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ २०

उपयामगृहीतोऽसि, प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये,—ष ते योनि,—श्चन्द्रमास्ते महिमा ॥ ॥ १७ ॥ २१

---

[१२] तै ७,४,१३ । वा २२,२५ । काण्व २४,३५ ।

[१३] वा २२,३१ । काण्व २४,४४ ।

[१५] वा. २२,३४। काण्व. २४,४७ ।

[१६] तै. ७,५,१६ । कठ ५,५,११ । वा २३,१—२; १३,४,२५,१० । काण्व २५,१-२,१४,४,२७,१४ । मा. श्रौ. ९,२,३ । [हिरण्यगर्भः सम० विधेम । ऋ. १०,१२१,१; अथर्व ४,२,७, (११,५,१)]

[१७] तै ७,५,१६ । कठ ५,५,१३ । वा २३,३—४,२५,११ । काण्व २५,३—४,२७,१५ । [यः प्राणतो०... विधेम । ऋ. १०,१२१,३; अथर्व ४,२,१-२]

बभ्रुररुणबभ्रुः शुकबभ्रुस्ते वारुणा, रोहितो धूम्ररोहितः कर्कन्धुरोहितस्ते सौम्याः,
शितिबाहुरन्यतः शितिबाहुः समन्तशितिबाहुस्ते बार्हस्पत्याः, शितिरन्ध्रोऽन्यतः शितिरन्ध्रः
समन्तशितिरन्ध्रस्ते सावित्राः, पृषती क्षुद्रपृषती स्थूलपृषती ता मैत्रावरुण्यः ॥ ३ ॥ ७
शुद्धवालः सर्वशुद्धवालो मणिवालस्त आश्विनाः, श्येतः श्येताक्षोऽरुणस्ते रुद्राय पशुपतये,
कर्णा यामा, अवलिप्ता रौद्रा, नभोरूपाः पार्जन्याः ॥ ४ ॥ ८
पृश्निस्तिरश्चीनपृश्निरूर्ध्वपृश्निस्ते मारुताः, फल्गूर्लोहितोर्णी बलक्षी ताः सारस्वत्यः,
प्लीहाकर्णः शुण्ठाकर्णोऽधिरूढाकर्णस्ते त्वाष्ट्राः, कृष्णग्रीवः शितिकक्षोऽञ्जिसक्थस्त ऐन्द्राग्नाः,
कृष्णाञ्जिरल्पाञ्जिर्महाञ्जिस्त उषस्याः ॥ ५ ॥ ९
शिल्पा वैश्वदेव्यो, रोहिणीस्त्र्यवयो वाचे, ऽविज्ञाता अदित्यै, सरूपा धात्रे, वत्सतर्यो
देवानां पत्नीभ्यः ॥ ६ ॥ १०
कृष्णग्रीवा आग्नेयाः, शितिभ्रवो वसूना९, रोहिता रुद्राणा९, श्वेता अवरोकिण
आदित्यानां, नभोरूपाः पार्जन्याः ॥ ७ ॥ ११
उन्नतः शितिबाहुः शितिपृष्ठस्त ऐन्द्राबार्हस्पत्या, उन्नत ऋषभो वामनस्त ऐन्द्रावैष्णवाः,
शुकरूपा वाजिनाः कल्माषा आग्निमारुताः, श्यामाः पौष्णाः ॥ ८ ॥ १२
एता ऐन्द्राग्ना, द्विरूपा अग्नीषोमीया, वामना अनड्वाह आग्नावैष्णवा, अन्यतएनीर्मैत्री,
—र्वशा मैत्रावरुण्यः ॥ ९ ॥ १३
कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्याः, श्वेता वायउ३न्या, अविज्ञाता अदित्यै,-
सरूपा धात्रे, वत्सतर्यो देवानां पत्नीभ्यः ॥ १० ॥ १४
कृष्णा भौमा, धूम्रा आन्तरिक्षा, बृहन्तो दैवाः, शबला वैद्युताः, सिध्मास्तारकाः ॥
॥ ११ ॥ १५

---

[३] तै ५,६,११—१३ । काठ ५,९,१—३ । वा. २४,२ । काण्व. २६,३—४ । मा. श्री. ९,२,४ ।
[४] तै ५,६,१३.११,१५ । काठ. ५,९,३ । वा. २४,३ । काण्व २६,५-६ ।
[५] तै ५,६,१२,१६ । काठ ५,९,२,६ । वा २४,४ । काण्व २६,६-८ ।
[६] तै ५,६,१३ । वा २४,५ । काण्व. २६,९ ।
[७] वा २४,६ । काण्व २६,१० ।
[८] तै ५,६,१४.३,२३,३ । वा २४,७ । काण्व. २६,११ ।
[९] तै ५,६,११-२३ । वा २४,८ । काण्व. २६,१२ ।
[१०] तै ५,६,११—२३ । वा २४,९ । काण्व. २६,१३ ।
[११] तै ५,६,११—२३ । वा. २४,१० । काण्व. २६, १४ ।

कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्याः, उपध्वस्ताः सावित्राः, वत्सतर्यः सारस्वत्यः,
श्यामाः पौष्णाः, पृश्नयो मारुताः, पिशङ्गा वैश्वदेवाः, वशा द्यावापृथिवीयाः ॥१२॥ १६
कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्याः, उपध्वस्ताः सावित्राः, वत्सतर्यः सारस्वत्यः,
श्यामाः पौष्णाः, एता ऐन्द्राग्नाः, पृश्नयो मारुताः, कृष्णा वारुणाः, कायास्तूपराः ॥
१७
॥ १३ ॥
अग्नयेऽनीकवते प्रथमजानालभते, मरुद्भ्यः सांतपनेभ्यः सवात्यान्, मरुद्भ्यो गृहमेधिभ्यो
बष्किहान्, मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः संसृष्टान्, मरुद्भ्यः स्वतवद्भ्योऽनुसृष्टान् ॥ १४ ॥ १८
कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्याः, उपध्वस्ताः सावित्राः, वत्सतर्यः सारस्वत्यः,
श्यामाः पौष्णाः, एता ऐन्द्राग्नाः, प्राशृङ्गा ऐन्द्राः, बहुरूपा वैश्वकर्मणाः ॥ १५ ॥ १९
कृष्णग्रीवा आग्नेया, बभ्रवः सौम्याः, उपध्वस्ताः सावित्राः, वत्सतर्यः सारस्वत्यः,
श्यामाः पौष्णाः, श्वेता वायव्याः, प्राशृङ्गा ऐन्द्राः, सौर्याः श्वेताः ॥ १६ ॥ २०
त्र्यवयो गायत्र्यै, पञ्चावयस्त्रिष्टुभे, दित्यवाहो जगत्यै, त्रिवत्सा अनुष्टुभे, तुर्यवाह
२१
उष्णिहे ॥ १७ ॥
पष्ठवाहो विराजे, उक्षाणो बृहत्या, ऋषभाः ककुभे, धेनवो जगत्या, अनड्वाहः
२२
पङ्क्त्यै ॥ १८ ॥
२३
धूम्रा वसन्ताय, श्वेता ग्रीष्माय, कृष्णा वर्षाभ्यः ॥ १९ ॥
२४
अरुणाः शरदे, पृषन्तो हेमन्ताय, पिशङ्गाः शिशिराय ॥ २० ॥
[१८४३]

॥ इत्युपरिकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

[१२] ते ५,६,११—२३ । वा. २४,१४ । काण्व. २६,१८ ।
[१३] ते. ५,६,११—२३ । वा. २४,१५ । काण्व २६,१९ ।
[१४] ते. ५,६,११-२३ । वा. २४,१६ काण्व. २६,२० ।
[१५] ते ५,६,११—२३ । वा २४,१७ ।.काण्व २६,२१ ।
[१६] ते. ५,६,११-२३ । वा. २४,१४ । काण्व २६,१८ ।
[१७] ते. ५,६,११—२३ । वा. २४,१२ । काण्व. २६,१६ ।
[१८] वा. २४,१३ । काण्व. २६,१७ ।
[१९] वा. २४,११ । काण्व. २६,१५ ।
[२०] वा. २४,११ । काण्व २६,१५ ।

अथ चतुर्दशः प्रपाठकः ।

वसन्ताय कपिञ्जलानालभते, ग्रीष्माय कलविङ्कान्, वर्षाभ्यस्तित्तिरीञ्, शरदे वर्तिका,
हेमन्ताय ककरान् ॥ १ ॥ १

समुद्राय शिशुमारानालभते, पर्जन्याय मण्डूका, नद्भ्यो मत्स्यान्, मित्राय पुलीकयान्,
वरुणाय नाक्रान् ॥ २ ॥ २

सोमाय हंसानालभते, वायवे बलाका, इन्द्राग्निभ्यां क्रुञ्चान्, मित्राय मद्गून्,
वरुणाय चक्रवाकान् ॥ ३ ॥ ३

अग्नये कुटरूनालभते, वनस्पतय उलूका, अग्नीषोमाभ्यां चाषा, नश्विभ्यां मयूरान्,
मित्रावरुणाभ्यां कपोतान् ॥ ४ ॥ ४

सोमाय लबानालभते, त्वष्ट्रे कौलीकान् गोषादी, देवानां पत्नीभ्यः पुलीका, अग्नये
गृहपतये पारुष्णान् ॥ ५ ॥ ५

अह्ने पारावतानालभते, रात्र्यै सीचापू, रह्वः संधिभ्यां जतूः, संवत्सराय महतः सुप-
र्णान्, मासेभ्यो दात्यौहान् ॥ ६ ॥ ६

भूम्या आखूनालभते, ऽन्तरिक्षाय पाङ्क्त्रान्, दिवे कशान्, दिग्भ्यो नकुलान्,
वभ्रुकानवान्तरदिशाभ्यः ॥ ७ ॥ ७

प्रजापतये पुरुषान् हस्तिना आलभते, वाचे प्लुषीं, श्चक्षुषे मशकान्, श्रोत्राय भृङ्गाः
॥ ८ ॥ ८

वसुभ्य ऋश्यानालभते, रुद्रेभ्यो रुरू, नादित्येभ्यो न्यङ्कून्, विश्वेभ्यो देवेभ्यः पृषता,
न्त्साध्येभ्यः कुलुङ्गान् ॥ ९ ॥ ९

---

[१] तै ५,५,११-२४ । कठ ५,१०,४ । वा. २४,२० । काण्व २६,२४ । मा श्रौ ९,२,४ ।
[२] वा २४,२१ । काण्व. २६,२५ ।
[३] वा २४,२२ । काण्व. २६,२६ ।
[४] वा २४,२३ । काण्व. २६,२७ ।
[५] वा २४,२४ । काण्व. २६,२८ ।
[६] वा २४,२५ । काण्व २६,२९ ।
[७] वा २४,२६ । काण्व. २६,३० ।
[८] वा. २४,२९ । काण्व २६,३३ ।
[९] वा २४,२७ । काण्व २६,३१ ।

ईशानाय परस्वत आलभते, मित्राय गौरान्, वरुणाय महिषान्, बृहस्पतये गवयाꣳ,
१०
स्त्वष्ट्र उष्ट्रान् ॥ १० ॥
प्रजापतये च वायवे च गोमृगौ, वरुणायारण्यो मेषो, यमाय कृष्णो, मनुराजाय
मर्कटः, शार्दूलाय रोहिद्, वृषभाय गवयी, क्षिप्रश्येनाय वर्तिका, नीलङ्गवे कृमिः,
११
समुद्राय शिशुमारो, हिमवते हस्ती ॥ ११ ॥
मयुः प्राजापत्य, उलो हलिक्ष्णो वृषदꣳशस्ते धात्रे, दिशां कङ्को, धुङ्क्षाग्नेयी,
१२
कुलविङ्कः पुष्करसादो लोहिताहिस्ते त्वाष्ट्रा, वाचे क्रौञ्चः ॥ १२ ॥
सोमाय कुलङ्ग, आरण्योऽजो नकुलः शका ते पौष्णाः, क्रोष्टा मायो,रिन्द्रस्य
१३
गौरमृगः, पिद्वो न्यङ्कुः कक्कुटस्तेऽनुमत्यै, प्रतिश्रुत्कायै चक्रवाकः ॥ १३ ॥
सौरी बलाका, शार्गः सृजयः शयाण्डकस्ते मैत्राः, श्वाविद्भौमी, सरस्वत्यै शारिः पुरु-
१४
षवाक्, शार्दूलो वृकः पृदाकुस्ते मन्यवे, सरस्वते शुकः पुरुषवाक् ॥ १४ ॥
सुपर्णः पार्जन्य, आतिर्वाहसो दर्विदा ते वायवे, कृकवाकुः सावित्रो, हꣳसो वातस्य,
१५
प्लवो मद्गुर्मत्स्यस्ते नदीपतये, द्यावापृथिवीयः कूर्मः ॥ १५ ॥
पुरुषमृगश्चन्द्रमसो, गोधा कालका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनां, बृहस्पतये वाचस्पतये पैङ्ग-
राजो, ऽलज आन्तरिक्षो, नाक्रो मकरः पुलीकयस्तेऽकूपारस्य, ह्रियै शल्यकः ॥१६॥ १६
एण्यह्नो, मण्डूको मूषिका तित्तिरिस्ते सर्पाणां, लोपाश आश्विनः, कृष्णो रात्र्या,
१७
ऋक्षो जतूः सुषिलीका त इतरजनानां, जहका वैष्णवी ॥ १७ ॥
अन्यवापोऽर्धमासाना,मृश्यो मयूरः सुपर्णस्ते गन्धर्वाणा,मपामुद्रः, कश्यपो मासाꣳ,
१८
रोहित्कुण्डृणाची गोलत्तिका ता अप्सरसा, मृत्यवेऽसितः ॥ १८ ॥

---

[१०] वा २४,२८। काण्व २६,३२।
[११] ते ५,५,११। कठ ५,७,१। वा २४,३०। काण्व २६,३४।
[१२] ते ५,५,१२। काठ ५,७,२। वा २४,३१। काण्व २६,३५।
[१३] ते ५,५,११। काठ ५,७,७। वा २४,३२। काण्व २६,३६।
[१४] कठ ५,७,४—६। वा २४,३३। काण्व २६,३७।
[१५] काठ ५,७,३। वा २४,३४। काण्व २६,३८।
[१६] कठ ५,७,५। वा २४,३५। काण्व २६,३९।
[१७] काठ ५,७,५। वा २४,३६। काण्व २६,४०।
[१८] काठ ५,७,३। वा २४,३७। काण्व २६,४१।

वर्षाहूर्ऋतूनां,—माखुः कशो मान्थालवस्ते पितृणाꣳ, वसुभ्यः कपिञ्जलो, वलायाजगरः,
कपोता उलूकः शशस्ते निर्ऋत्यै, रात्र्यै कृष्णः ॥ १९ ॥ १९

चित्रं आदित्यानां,—मुष्टो घृणावान् वाध्रीनसस्ते मत्यां, आरणाय सृमरो, रुरू रौद्रः,
कुवयः कुटरुर्दात्यौहस्ते वाजिनां, कामाय पिकः ॥ २० ॥ २०

खड्गो वैश्वदेवं,—स्तरक्षुः श्वा कृष्णः कर्णी गर्दभस्ते रक्षसा,—मिन्द्राय सूकरः, सिꣳहो
मारुतः, कृकलासः पिप्पका शकुनिस्ते शरव्यायै, विश्वेभ्यो देवेभ्यः पृषतः ॥ २१ ॥ २१

[१८६४]

॥ इत्युपरिकाण्डे चतुर्दशः प्रपाठकः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशः प्रपाठकः ।

शादं दद्भिं,—रवकान्दन्तमूलै,—र्मृदं बर्स्वै,—स्तेगान् दꣳष्ट्राभ्या,—मवक्रन्देन तालु, वाजꣳ
हनुभ्याꣳ, सरस्वत्या अग्रजिह्वं, जिह्वाया उत्सादं,—मप आस्येन, वृषणा आण्डाभ्या,-
—मादित्यान् श्मश्रुभिः, पन्थां भ्रूभ्यां, द्यावापृथिवी वर्तोभ्याꣳ विद्युतं कनीनिकाभ्यां,
कर्णाभ्याꣳ श्रोत्रं, श्रोत्राभ्यां कर्णौ, अवार्याणि पक्ष्माणि पार्या इक्षवः, पार्याणि पक्ष्माण्यवार्या
इक्षवः ॥ १ ॥ १

वातं प्राणेना,—ऽपानेन नासिका,—मुपयाममधरेणोष्ठेन, सदुत्तरेण, शुक्लाय स्वाहा,
कृष्णाय स्वाहा, स्तनयित्नुं निबाधेन, मूर्धानं निवेष्येणा,—ऽशनिं मस्तिष्केण, विद्युतं
कनीनिकाभ्यां, प्रकाशेनान्तर,—मनुकाशेन बाह्यं, तेदनीमधरकण्ठेनापः शुष्ककण्ठेन, चित्तं
मन्याभि,—रदितिꣳ शीर्ष्णा, निर्ऋतिं निर्जल्येन शीर्ष्णा, प्राणान्संक्रोशै, रेष्माणꣳ स्तूपेन॥
॥ २ ॥ २

मशकान् केशै,—रिन्द्रꣳ स्वपसा, वहेन बृहस्पतिꣳ, शकुनिसादेन कूर्मान्, शफैराक्रमणꣳ,
स्थूराभ्यां वलं, कुष्ठाभ्यां जवं, जङ्घाभिरध्वानं, बाहुभ्यां जाम्बिलेनारण्यमग्निमतीरुग्भ्याꣳ,
रुद्रꣳ रोराभ्यां, पूषणं दोर्भ्या,—मश्विना अꣳसाभ्याम् ॥ ३ ॥ ३

---

[१९] काठ. ५,७—८ । वा. २४,३८ । काण्व २६,४२ ।
[२०] काठ ५,७,९ । वा. २४,३९ । काण्व २६,४३ ।
[२१] काठ ५,७ । वा. २४,४० । काण्व २६,४४ ।
[१] तै. ५,७,११-१२ । काठ ५,१३,१-२ । वा. २५,१ । काण्व. २७,१-२ । मा श्रौ. ९,२,५ ।
[२] तै. ५,७,१२-१४ । काठ ५,१३,२ । वा. २५,२ । काण्व. २७,३-४ ।
[३] तै. ५,७,११ । काठ. ५,१३,३ । वा. २५,३ । काण्व. २७,५-६ ।

अग्नेः पक्षतिर्वायोर्निपक्षतिः, सोमस्य तृतीया, ऽपां चतुर्थ्यो—दित्याः पञ्चम्य,—ग्नी-
षोमयोः षष्ठी, मरुताꣳसप्तमी, बृहस्पतेरष्टमी, पूष्णो नवमी, त्वष्टुर्दशमी,—न्द्रस्यैकादशी,
४
वरुणस्य द्वादशी, यमस्य त्रयोदशी ॥ ४ ॥

इन्द्राग्न्योः पक्षतिः, सरस्वत्या निपक्षति,—रिन्द्रस्य तृतीया, बृहस्पतेश्चतुर्थी, निर्ऋत्याः
पञ्चमी,—न्द्राण्याः षष्ठी, सर्पाणाꣳ सप्तमी, विष्णोरष्टम्य,—र्यम्णो नवमी, धातुर्दशमी,—
न्द्रस्यैकादशी, वरुणस्य द्वादशी, यम्यास्त्रयोदशी, द्यावापृथिव्योर्दक्षिणं पार्श्वꣳ, विश्वेषां
५
देवानामुत्तरम् ॥ ५ ॥

मरुताꣳ स्कन्धा, विश्वेषां देवानां प्रथमा कीकसा, रुद्राणां द्वितीया, ऽऽदित्यानां तृतीया,
वायोः पुच्छ,—मग्नीषोमयोर्भासदौ, क्रुञ्चौ श्रोणिभ्यां, मित्रावरुणा ऊरुभ्या,—मिन्द्रावरुणा
६
अलगाभ्या,—माक्रमणं कुष्ठाभ्या,—मत्सराभिः कपिञ्जलान् ॥ ६ ॥

इन्द्रस्य क्रोडो, ऽदित्याः पाजस्यं, दिशां जत्रवो, ऽदित्या भसं,—जीमूतान् हृदयौ-
पशाभ्या,—मन्तरिक्षं पुलीतता, नभ उदर्येण, वल्मीकान् क्लोम्ना, ग्लौभिर्गुल्माꣳ,—श्चक-
वाकौ मतस्नाभ्यां, दिवꣳ वृक्काभ्याꣳ, हिराभिः स्रवन्ती,—र्गिरीन् प्लाशिभ्या,—मुपलान्
७
प्लीह्ना, ह्रदान् कुक्षिभ्याꣳ, समुद्रमुदरेण, वैश्वानरं भस्मना ॥ ७ ॥

विधृतिं नाभ्या, घृतꣳ रसेना,—ऽपो यूष्णा, मरीचीर्विप्रुषा, नीहारमूष्मणा, शीनꣳ
वसया, ह्रादुनीर्दूषीकाभिः, प्रुष्वा अश्रुभि,—रस्ना रक्षाꣳसि, चित्राण्यङ्गै,—र्नक्षत्राणि रूपैः,
८
पृथिवीं त्वचा, जुम्बकाय स्वाहा ॥ ८ ॥

पूर्णꣳ वनिष्ठुनान्धाहीन्स्थूरगुदया, सर्पान् गुदाभि,—र्विहुत आन्त्रै,—रप आस्येन, वृषणा
आण्डाभ्याꣳ, शेपो वाजिनेन, प्रजाꣳ रेतसा, चाषान् पित्तेन, प्रदरान् पायुना, कूश्मान्
९
शकपिण्डैः ॥ ९ ॥

---

[४] तै. ५,७,२१ । वा. २५,४ । काण्व. २७,७ ।
[५] तै. ५,७,२२ । वा. २५,५ । काण्व. २७,८ ।
[६] तै ५,७,१५ । काठ. ५,१३,५ । वा. २५,६ । काण्व २७,९ ।
[७] तै. ५,७,१६ । काठ. ५,१३,६ । वा. २५,८ । काण्व २७,११—१२ ।
[८] तै. ५,७,२० । वा. २५,९ । काण्व. २७,१३ ।
[९] तै. ५,७,१७ । काठ. ५,१३,७ । वा. २५,७ । काण्व २७,१० ।

अग्नये गायत्राय त्रिवृते राथन्तराय वासन्तिकाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपती,—न्द्राय त्रैष्टुभाय पञ्चदशाय बार्हताय ग्रैष्माय पुरोडाशमेकादशकपालꣳ, विश्वेभ्यो देवेभ्यो जागतेभ्यः सप्तदशेभ्यो वैरूपेभ्यो वार्षिकेभ्यः पुरोडाशं द्वादशकपालं, मित्रावरुणाभ्यामानुष्टुभाभ्यामेकविꣳशाभ्याꣳ वैराजाभ्याꣳ शारदाभ्यां पयस्यां, बृहस्पतये पाङ्क्ताय त्रिणवाय शाक्वराय हैमन्तिकाय चरुꣳ, सवित्र आतिछन्दसाय त्रयस्त्रिꣳशाय रैवताय शैशिराय पुरोडाशं द्वादशकपाल,—मनुमत्यै चरुꣳ, वैश्वानरं द्वादशकपाल,—मदित्यै विष्णुपत्न्यै चरुं, कार्यमेककपालम् ॥ १० ॥ १०

अग्नयेऽꣳहोमुचे पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपती,—न्द्रायाꣳहोमुचे पुरोडाशमेकादशकपालं, मित्रावरुणाभ्यामागोमुग्भ्यां पयस्याꣳ, वायुसवितृभ्यामागोमुग्भ्यां पयो, ऽश्विभ्यामागोमुग्भ्यां धाना, मरुद्भ्य एनोमुग्भ्यः पुरोडाशꣳ सप्तकपालꣳ, विश्वेभ्यो देवेभ्य एनोमुग्भ्यः पुरोडाशं द्वादशकपाल,—मनुमत्यै चरुꣳ वैश्वानरं द्वादशकपालं, द्यावापृथिवीभ्यामꣳहोमुग्भ्यां पुरोडाशं द्विकपालम् ॥ ११ ॥ ११

[१८७५]

॥ इत्युपरिकाण्डे पञ्चदश प्रपाठकः ॥ १५ ॥

अथ षोडशः प्रपाठकः ।

मा नो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्र ऋभुक्षा मरुतः परिख्यन् ।
यद्वाजिनो देवजातस्य सप्तेः प्रवक्ष्यामो विदथे वीर्याणि ॥ १

यन्निर्णिजा रेक्णसा प्रावृतस्य रातिं गृभीतां मुखतो नयन्ति ।
सुप्राङजो मेम्यद्विश्वरूपा इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येतु पाथः ॥ २

एष छागः पुरो अश्वेन वाजिना पूष्णो भागो नीयते विश्वदेव्यः ।
अभिप्रियꣳ यत् पुरोडाशमर्वता त्वष्टेदेनꣳ सौश्रवसाय जिन्वति ॥ ३

---

[१०] तै ७,५,१४ । वा २९,६० । कण्व ३१,४९ ।
[११] तै ७,५,२२ ।
[१] तै ४,६,८—९ । काठ ५,६,४—१ । वा २५,२४—३९ । काण्व २७,२८—४३ ।
[मानो मित्रो०...वीर्याणि । ऋ. १,१६२,१, तै स ४,६,८,१, नि. ९,३ । यन्निर्णिजा रेक्णसा० . पाथः । ऋ १,१६२,२, तै स ४,६,८,१ । एष छाग० (च्छा०) . जिन्वति । ऋ १,१६२,३, तै स ४,६,८,१]

यद्विष्यमृतुशो देवयानं त्रिर्मानुषाः पर्यश्वं नयन्ति ।
अत्रा पूष्णः प्रथमो भाग एति यज्ञं देवेभ्यः प्रतिवेदयन्नजः ॥ ४
उप प्रागात् सुमन्मेऽधायि मन्म देवानामाशा उप वीतपृष्ठः ।
अन्वेनꣳ विप्रा ऋषयो मदन्ति देवानां पुष्टे चकृमा सुबन्धुम् ॥
होताध्वर्युरावया अग्निमिन्धो ग्रावग्राभ उत शꣳस्ता सुविप्रः ।
तेन यज्ञेन स्वरंकृतेन स्विष्टेन वक्षणा आपृणध्वम् ॥
यूपव्रस्का उत ये यूपवाहाश्चषालꣳ ये अश्वयूपाय तक्षति ।
ये चार्वते पचनꣳ संभरन्त्युतो तेषामभिगूर्तिर्न इन्वतु ॥
यद्वाजिनो दाम संदानमर्वतो या शीर्षण्या रशना रज्जुरस्य ।
यद्वा घास्य प्रभृतमाꣳस्ये तृणꣳ सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥
यदूवध्यमुदरस्यापवाति य आमस्य क्रविषो गन्धो अस्ति ।
सुकृता तच्छमितारः कृण्वन्तूत मेधꣳ शृतपाकं पचन्तु ॥ ९
यदश्वस्य क्रविषो मक्षिकाश यद्वा स्वरौ स्वधितौ रिप्तमस्ति ।
यद्धस्तयोः शमितुर्यन्नखेषु सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥ १०
यत्ते गात्रादग्निना पच्यमानादभि शूलं निहतस्यावधावति ।
मा तद्भूम्यामाश्रिषन्मा तृणेषु देवेभ्यस्तदुशद्भ्यो रातमस्तु ॥ ११
ये वाजिनं परिपश्यन्ति पक्वꣳ य ईमाहुः सुरभिर्निर्हरेति ।
ये चार्वतो माꣳसभिक्षामुपासत उतो तेषामभिगूर्तिर्न इन्वतु ॥ १२
यन्नीक्षणं माꣳस्पचन्या उखाया या पात्राणि यूष्ण आसेचनानि ।
ऊष्मण्यापिधाना चरूणामङ्काः सूनाः परिभूषन्त्यश्वम् ॥ १३

[यद्धविष्यमृतुशो० । ऋ. १,१६२,४, तै. स ४,६,८,२ । उप प्रागात् सुमन्मे० । ऋ १,१६२,७, तै सं ४,६,८,३; नि ६,२२ । होताध्वर्युरावया० । ऋ १,१६२,५, तै स ४,६,८,२ । यूपव्रस्का उतये० । ऋ. १,१६२,६, तै स ४,६,८,२ । यद्वाजिनो दाम० । ऋ १,१६२,८, तै स ४,६,८,३ । यदूवध्यमुदरस्या० । ऋ. १,१६२,१०, तै स ४,६,८,४ । यदश्वस्य क्रविषो० । ऋ १,१६२,९; तै स ४,६,८,३ । यत्ते गात्रादग्निना० । ऋ १,१६२,११; तै स ४,६,८,४ । ये वाजिनं परि० । ऋ १,१६२,१२, तै स. ४,६,९,१ । यन्नीक्षणं माꣳस्पचन्या० । ऋ. १,१६२,१३; तै स ४,६,९,१]

यदश्वाय वास उपस्तृणन्त्यधिवासꣳ या हिरण्यान्यस्मै ।
संदानमर्वन्तं पड्बीशं प्रिया देवेष्वायामयन्ति ॥ १४
निक्रमणं निषदनं विवर्तनꣳ यच्च पड्बीशमर्वतः ।
यच्च पपौ यच्च घासिं जघास सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥ १५
मा त्वाग्निर्ध्वनयीद्धूमगन्धिर्मोखा भ्राजन्त्यभिविक्त जघ्रिः ।
इष्टꣳ वीतमभिगूर्तꣳ वषट्कृतं तं देवासः प्रतिगृभ्णन्त्यश्वम् ॥ १ ॥ १६

समिद्धो अञ्जन्कृदरं मतीनां घृतमग्ने मधुमत् पिन्वमानः ।
वाजी वहन्वाजिनं जातवेदो देवानाꣳ वक्षि प्रियमा सधस्थम् ॥ १७
तनूनपात् सं पथो देवयानान् प्रजानन्वाज्यप्येतु देवान् ।
अनु त्वा सप्ते प्रदिशः सचन्ताꣳ स्वधां देवैर्यजमानाय धेहि ॥ १८
ईड्यश्चासि वन्द्यश्चासि वाजिन्नाशुश्चासि मेध्यश्चासि सप्ते ।
अग्निष्ट्वा देवैर्वसुभिः सजोषाः प्रीतꣳ वह्निꣳ वहतु जातवेदाः ॥ १९
स्तीर्णं बर्हिः सुष्टरीमा जुषाणोरु पृथु प्रथमानं पृथिव्याम् ।
देवेभिरक्तमदितिः सजोषाः स्योनं कृण्वाना सुविते दधातु ॥ २०
एता उ वः सुभगा विश्वरूपा वि पक्षोभिः श्रयमाणा उदातैः ।
ऋष्वाः सतीः कवषः शुम्भमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा भवन्तु ॥ २१
अन्तरा मित्रावरुणा चरन्ती मुखꣳ यज्ञानामभि संविदाने ।
उषासा वाꣳ सुहिरण्ये सुशिल्पे ऋतस्य योना इह सादयामि ॥ २२
प्रथमा वाꣳ सरथिना सुवर्णा देवौ पश्यन्तौ भुवनानि विश्वा ।
अपिप्रयं चोदना वां मिमाना होतारा ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता ॥ २३
आदित्यैर्नो भारती वष्टु यज्ञꣳ सरस्वती सह रुद्रैर्न आवीत् ।
इडोपहूता वसुभिः सजोषाः स्योनं कृण्वाना सुविते दधातु ॥ २४

[यदश्वाय वास०। ऋ १,१६२,१६; तै. सं ४,६,९,२ । निक्रमणं निषदनं०। ऋ. १,१६२,१४, तै. सं ४,६, ९,१ । मा त्वाग्निर्ध(ध्व०) नयी० । ऋ. १,१६२,१५; तै. सं. ४,६,९,२]
[२] ५,१,११ । काठ ५,६,१ । वा. २९,१—११ । काण्व. ३१,१—११ । मा. श्रौ. ९,२,५ ।

त्वष्टा वीरं देवकामं जजान त्वष्टुरर्वा जायत आशुरश्वः ।
त्वष्टेमा विश्वा भुवना जजान बहोः कर्तारमिह यक्षि होतः ॥ २५
अश्वो घृतेन त्मन्या समक्त उप देवाँ ऋतुशः पाथ एतु ।
वनस्पतिर्देवलोकं प्रजानन्नग्निना हव्या स्वदितानि वक्षत् ॥ २६
प्रजापतेस्तपसा वावृधानः सद्यो जातो दधिषे यज्ञमग्ने ।
स्वाहाकृतेन हविषा पुरोगा याहि साध्या हविरदन्तु देवाः ॥ २ ॥ २७
युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं चरन्तं परि तस्थुषः । रोचन्ते रोचना दिवि ॥ २८
युञ्जन्त्यस्य काम्या हरी विपक्षसा रथे । शोणा धृष्णू नृवाहसा ॥ २९
केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्भिरजायथाः ॥ ३०
जीमूतस्येव भवति प्रतीकं यद्वर्मी याति समदामुपस्थे ।
अनाविद्धया तन्वा जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपर्तु ॥ ३१
धन्वना गा धन्वनाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम ।
धनुः शत्रोरपकामं कृणोतु धन्वना सर्वाः प्रदिशो जयेम ॥ ३२
वक्ष्यन्तीवेदा गनीगन्ति कर्णं प्रियं सखायं परिषस्वजाना ।
योषेव शिङ्क्ते वितताधि धन्वन् ज्या इयं समने पारयन्ती ॥ ३३
ते आचरन्ती समनेव योषा मातेव पुत्रं बिभृतामुपस्थे ।
अप शत्रून् विध्यतां संविदाने आर्त्नी इमे विष्फुरन्ती अमित्रान् ॥ ३४
बह्वीनां पिता बहुरस्य पुत्रश्चिश्चा कृणोति समनावगत्य ।
इषुधिः सङ्काः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रसूतः ॥ ३५

---

[३] तै ७,४,२०,४,६,६ । काठ ५ ६,१ । वा २३,५—६;२९ ३७—४४,५२—५४,४६—४७,४९,४८,५१,५०, ५५—५७ । काण्व २५,५—६,३१,१२—१६,१८,२१,२०,१९.१७,२२—२३ । मा श्रौ ९,२,३—४ ।
[युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं० । ऋ. १,६,१, सा १४६८, अथर्व २०,२६,४.४७,१०,६९,९; तै सं ७,४,२०,१ । युञ्जन्त्यस्य काम्या० । ऋ १,६,२, सा. १४६९, अथर्व २०,२६,५,४७,११,६९,१०, तै स. ७,४,२०,१ । केतुं कृण्वन्नकेतवे० । ऋ १,६,३, सा १४७०, अथर्व. २०,२६,६,४७,१२,६९,११, तै सं ७,४,२०,१, तै ब्रा. ३,९,४,३ । जीमूतस्येव भवति० । ऋ ६,७५,१, तै. सं, ४,६,६,१ । धन्वना गा धन्वनाजिं० । ऋ ६,७५,२, तै. सं. ४,६,६,१; नि ९,१७ । वक्ष्यन्तीवेदा गनी० । ऋ. ६,७५,३, तै स. ४,६,६,१, नि ९,१८ । ते आचरन्ती० ६,७५,४, तै स ४,६,६,२, नि ९ ४० । बह्वीनां (०ह्वी०) पिता० । ऋ ६,७५,५, तै स. ४,६,६,२, नि ९,१४]

*

आजङ्घन्ति सान्वेषां जघनं उपजिघ्नतु । अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वान्त्समत्सु नोदय ॥ ४६
उपश्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा ते मनुतां विष्ठितं जगत् ।
स दुन्दुभे सजूरिन्द्रेण देवैरारादवीयो अपसेध शत्रून् ॥ ४७
आक्रन्दय बलमोजो न आधा निष्टनिहि दुरिता बाधमानः ।
अपप्रोथ दुन्दुभे दुच्छुना इत इन्द्रस्य मुष्टिरसि वीडयस्व ॥ ४८
आमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमद्दुन्दुभिर्वावदीति ।
समश्वपर्णाश्चरन्तु नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयन्तु ॥ ३ ॥ ४९
समिद्दिशामाशयानः स्वर्विन्मधु रेतो माधवः पात्वस्मान् ।
अग्निर्देवो दुष्टरीतुरदब्ध इदं क्षत्रं रक्षतु पात्वस्मान् ॥ ५०
रथन्तरꣳ सामभिः पात्वस्मान् गायत्री छन्दसाꣳ विश्वरूपा ।
त्रिवृन्नो विष्ठया स्तोमो अह्ना समुद्रो वात इदमोजः पिपर्तु ॥ ५१
उग्रा दिशामभिभूतिर्वयोधाः शुचिः शुक्रे अहन्नोजसीना ।
इन्द्राधिपत्यैः पिपृतादतो नो महि क्षत्रꣳ विश्वतो धारयेदम् ॥ ५२
बृहत्साम क्षत्रभृद्वृद्धवृष्णं त्रिष्टुभौजः शुभितमुग्रवीरम् ।
इन्द्रः स्तोमेन पञ्चदशेन मध्यमिदꣳ वातेन सगरेण रक्षतु ॥ ५३
प्राची दिशाꣳ सहयशा यशस्वती विश्वे देवाः प्रावृषाह्नाꣳ स्वर्वती ।
वैरूपे सामन्नधि तच्छकेयं जगत्यैनꣳ विक्ष्वावेशयामि ॥ ५४
इदं क्षत्रं दुष्टरमस्त्वोजोऽनाधृष्टꣳ सहस्रियꣳ सहस्वत् ।
विश्वे देवाः सप्तदशेन वर्च इदं क्षत्रꣳ सलिलवातमुग्रम् ॥ ५५
धर्त्री दिशां क्षत्रमिदं दाधारोपस्थाशानां मित्रवदस्त्वोजः ।
मित्रावरुणा शरदाह्ना चिकित्तमस्मै राष्ट्राय महि शर्म यच्छतम् ॥ ५६

आजङ्घन्ति सान्वेषां० । ६,७५,१३, तै सं ४,६,६,५, नि ९.२० । उपश्वासय पृथिवी० । ऋ. ६,४७, २९; अथर्व. ६,१२६,१; तै. सं ४,६,६,६, नि ९,१३ । आक्रन्दय बलमोजो० । ऋ. ६,४७,३०, अथर्व. ६,१२६,२; तै सं ४,६,७,७। आमूरज प्रत्यावर्तये० । ऋ. ६,४७,३१; अथर्व. ६,१२६,३; तै. सं. ४,६,६,७]

[४] तै. ४,४,१२ । काठ. २२,१४ । वा ३४,८—९;१८,७२—७३,२६,८;१७,३९;३६,४ । काण्व. ३३,२,१०, ४१—४२,१८,८,२९,४४;३६,४।

वैराजे सामन्नधि मे मनीषानुष्टुभा संभृतं वीर्यं सहः ।
इदं क्षत्रं मित्रवदार्द्रदानु मित्रावरुणा रक्षतमाधिपत्यैः ॥ ५७
सम्राड् दिशां सहसाम्नी सहस्वत्यृतुर्हेमन्तो विष्टया नः पिपर्तु ।
अवस्युवाता बृहती नु शक्वरी दिशां तेऽप्यवतु नो घृताची ॥ ५८
स्वर्वती सुदुघा नः पयस्वतीमं यज्ञमवतु या घृताची ।
त्वं गोपाः पुरएतोत पश्चाद्बृहस्पते याम्यां युङ्धि वाचम् ॥ ५९
ऊर्ध्वा दिशां रन्तिराशौषधीनां संवत्सरेण सविता नो अह्ना ।
रेवत्सामातिछन्दा उ छन्दोऽजातशत्रुः स्योना नो अस्तु ॥ ६०
स्तोमस्त्रयस्त्रिंशो भुवनस्य पत्नी विवस्वद्वाते अभि नो गृणीहि ।
घृतवती सवितुराधिपत्ये पयस्वती रन्तिराशा नो अस्तु ॥ ६१
अन्वद्य नो अनुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम् । अग्निश्च हव्यवाहनो भवतं दाशुषे मयः ॥ ६२
अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि ।
क्रत्वे दक्षाय नो हिनु प्र ण आयूंषि तारिषत् ॥ ६३
वैश्वानरो न ऊत्या प्रयातु परावतः । अग्निरुक्थेन वाहसा ॥ ६४
पृष्टो दिवि ॥ ६५
ध्रुवा दिशां विष्णुपत्न्यघोरास्येशाना सहसो या मनोता ।
बृहस्पतिर्मातरिश्वोत वायुः संध्वाना वाता अभि नो गृणन्तु ॥ ६६
विष्टम्भो दिवो धरुणः पृथिव्या अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी ।
व्यचस्वतीषयन्ती सुभूतिः शिवा नो अस्त्वदितेरुपस्थे ॥ ६७
कया नः ॥ ६८
को अद्य युङ्क्ते धुरि गा ऋतस्य शिमीवतो भामिनो दुर्हृणायून् ।
आसन्निषून् हृत्स्वसो मयोभून् य एषां भृत्यामृणधत् स जीवात् ॥ ४ ॥ ६९

[अन्वद्य (अनु) नो अनु० (०द्यानु०) । ऋ. परि ३,३; अथर्व. ७,२०,१ । अन्विदनुमते त्वं० । ऋ परि ३,४; अथर्व. ७,२०,२ । वैश्वानरो न ऊत्या० । अथर्व. ६,३५,१; आ. श्रौ. सू .२,११ । पृष्टो दिवि पृष्टो० । ऋ. १,९८,२; तै सं १,५,११,१ तै. ब्रा. ३,११,६,४ । विष्टम्भो दिवो धरुणः(०णाः)० । अ ९,८९,६ । कया न० । ऋ. ४,३१,१; गा १६९,६८७; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,२; तै. आ. ४,४२,३ । को अद्य युङ्क्ते० । ऋ १,८४,१६; गा ३४१; अथर्व. १८,१,६, तै. सं. ४,२,११,३; नि. १४,२५]

अग्नेर्मन्वे प्रथमस्यामृतानाꣳ यं पाञ्चजन्यं बहवः समिन्धते ।
विश्वस्याꣳ विशि प्रविविशिवाꣳसमीमहे स नो मुञ्चत्वꣳहसः ॥ ७०
यस्येदं प्राणन्निमिषद्यदेजति यस्य जातं जनमानं च केवलम् ।
स्तौम्यग्निं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वꣳहसः ॥ ७१
इन्द्रस्य मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो वृत्रघ्नः स्तोमा उप मामुपागुः ।
यो दाशुषः सुकृतो हवमुप गन्ता स नो मुञ्चत्वꣳहसः ॥ ७२
यः संग्रामं नयति सꣳ वशी युधे यः पुष्टानि सꣳसृजति त्रयाणि ।
स्तौमीन्द्रं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वꣳहसः ॥ ७३
मन्वे वां मित्रावरुणा तस्य वित्तꣳ सत्यौजसा दृꣳहणा यं नुदेथे ।
या राजाना सरथꣳ यात उग्रा ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७४
यो वाꣳ रथ ऋजुरश्मिः सत्यधर्मा मिथुश्चरन्तमुपयाति दूषयन् ।
स्तौमि मित्रावरुणौ नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७५
वायोः सवितुर्विदथानि मन्महे या आत्मन्वद्बिभृतो यो च रक्षतः ।
यो विश्वस्य परिभू बभूवथुस्ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७६
उप श्रेष्ठा न आशिषो देवयोर्धर्मा अस्थिरन् ।
स्तौमि वायुꣳ सवितारं नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७७
रथीतमौ रथीनामह्व ऊतये शुभं गमिष्ठौ सुयमेभिरश्वैः ।
ययोर्वां देवौ देवेष्वनिशितमोजस्ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७८
यदयातꣳ वहतुꣳ सूर्यायास्त्रिचक्रेण सꣳसदमिच्छमानौ ।
स्तौमि देवा अश्विनौ नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७९
मरुतां मन्वे अधि नो ब्रुवन्तु प्रेमाꣳ वाचꣳ विश्वामवन्तु विश्वे ।
आशून् हुवे सुयमानूतये ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥ ८०

---

[५] तै. ४,७,१५। काठ २२,१५। वा १२,२३,३४,८—९,१८,७२,२६,८। काण्व १३,२४,३३,८,२०,४१,२८,८। [अग्नेर्मन्वे प्रथमस्या० । ४,२३,१ । यस्येदं प्राणन्निमि० । अथर्व ४,२३,७। इन्द्रस्य मन्वे० । अथर्व ४,२४,१। यः संग्रामं नयति० । अथर्व ४,२४,७। मन्वे वां मित्रावरुणा० । अथर्व ४,२९,१—२ । यो वाꣳ (ययोः) रथ ऋजु० (सत्य०)। अथर्व ४,२९,७। वायोः सवितुर्विदथानि० । अथर्व ४,२५,१ । उप श्रेष्ठा न० । अथर्व ४,२५,७। रथीतमौ (प्र सुमतिं) रथीना० । अथर्व ४,२५,६ । स्तौमि देवा (भवाशर्वौ) ०। अथर्व ४,२८,७। मरुतां (देवानां) मन्वे० अथर्व ४,२७,१]

वैराजे सामन्नधि मे मनीषानुष्टुभा संभृतꣳ वीर्यꣳ सहः ।
इदं क्षत्रं मित्रवदार्द्रानु मित्रावरुणा रक्षतमाधिपत्यैः ॥ ५७
सम्राड् दिशाꣳ सहसाम्नी सहस्वत्यृतुर्हेमन्तो विष्ठया नः पिपर्तु ।
अवस्युवाता बृहती न शक्वरी दिशां तेऽव्यवतु नो घृताची ॥ ५८
स्वर्वती सुदुघा नः पयस्वतीमꣳ यज्ञमवतु यो घृताची ।
त्वं गोपाः पुरएतोत पश्चाद्बृहस्पते याम्याꣳ युङ्ग्धि वाचम् ॥ ५९
ऊर्ध्वा दिशाꣳ रन्तिराशौषधीनाꣳ संवत्सरेण सविता नो अह्ना ।
रेवत्सामातिछन्दा उ छन्दोऽजातशत्रुः स्योना नो अस्तु ॥ ६०
स्तोममस्त्रयस्त्रिꣳशो भुवनस्य पत्नी विवस्वद्वाते अभि नो गृणीहि ।
घृतवती सवितुराधिपत्ये पयस्वती रन्तिराशा नो अस्तु ॥ ६१
अन्वद्य नो अनुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम् । अग्निश्च हव्यवाहनो भवतं दाशुषे मयः ॥ ६२
अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि ।
क्रत्वे दक्षाय नो हिनु प्र ण आयूꣳषि तारिषत् ॥ ६३
वैश्वानरो न ऊत्या प्रयातु परावतः । अग्निरुक्थेन वाहसा ॥ ६४
पृष्टो दिवि ॥ ६५
ध्रुवा दिशाꣳ विष्णुपत्न्यघोरास्येशाना सहसो या मनोता ।
बृहस्पतिर्मातरिश्वोत वायुः संधुवाना वाता अभि नो गृणन्तु ॥ ६६
विष्टम्भो दिवो धरुणः पृथिव्या अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी ।
व्यचस्वतीषयन्ती सुभूतिः शिवा नो अस्त्वदितेरुपस्थे ॥ ६७
कया नः ॥ ६८
को अद्य युङ्क्ते धुरि गा ऋतस्य शिमीवतो भामिनो दुर्हृणायून् ।
आसन्निषून् हृत्स्वसो मयोभून् य एषां भृत्यामृणधत् स जीवात् ॥ ४ ॥ ६९

[अन्वद्य (अनु) नो अनु० (०द्यानु०)। ऋ. परि ३.३, अथर्व. ७,२०,१। अन्विदनुमते त्वं०। ऋ. परि ३.४, अथर्व. ७,२०,२। वैश्वानरो न ऊत्या०। अथर्व ६,३५,१; आ. श्रौ. सू. ८,९,११। पृष्टो दिवि पृष्टो०। ऋ. १,९८,२; तै. सं. १,५,११,१. तै. ब्रा. ३,११,६,४। विष्टम्भो दिवो धरुणः(०णाः)०। ऋ ९,८९,६। कया न ०। ऋ ४,३१,१; सा. १६९,६८२; अथर्व. २०,१२४,१; तै. सं. ४,२,११,२, तै. आ. ४,४२,३। को अद्य युङ्क्ते०। ऋ १,८४,१६, सा ३४१; अथर्व १८,१,६, तै. सं. ४,२,११,३; नि. १४,२५]

अग्नेर्मन्वे प्रथमस्यामृतानाꣳ यं पाञ्चजन्यं बहवः समिन्धते ।
विश्वस्यां विशि प्रविविशिवाꣳसमीमहे स नो मुञ्चत्वꣳहसः ॥ ७०
यस्येदं प्राणन्निमिषद्यदेजति यस्य जातं जनमानं च केवलम् ।
स्तौम्यग्निं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वꣳहसः ॥ ७१
इन्द्रस्य मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो वृत्रघ्नः स्तोमा उप मामुपागुः ।
यो दाशुषः सुकृतो हवमुप गन्ता स नो मुञ्चत्वꣳहसः ॥ ७२
यः संग्रामं नयति सꣳ वशी युधे यः पुष्टानि सꣳसृजति त्रयाणि ।
स्तौमीन्द्रं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वꣳहसः ॥ ७३
मन्वे वां मित्रावरुणा तस्य वित्तꣳ सत्यौजसा दृꣳहणा यं नुदेथे ।
या राजाना सरथꣳ यात उग्रा ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७४
यो वाꣳ रथ ऋजुरश्मिः सत्यधर्मा मिथुश्चरन्तमुपयाति दूषयन् ।
स्तौमि मित्रावरुणौ नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७५
वायोः सवितुर्विदथानि मन्महे यावात्मन्वद्बिभृतो यौ च रक्षतः ।
यौ विश्वस्य परिभू बभूवथुस्तौ नो मुञ्चतमागसः ॥ ७६
उप श्रेष्ठा न आशिषो देवयोर्धर्मा अस्थिरन् ।
स्तौमि वायुꣳ सवितारं नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७७
रथीतमौ रथीनामह्व ऊतये शुभं गमिष्ठौ सुयमेभिरश्वैः ।
ययोर्वां देवौ देवेष्वनिशितमोजस्तौ नो मुञ्चतमागसः ॥ ७८
यदयातꣳ वहतुꣳ सूर्यायास्त्रिचक्रेण सꣳसदमिच्छमानौ ।
स्तौमि देवा अश्विनौ नाथितो जोहवीमि ता नो मुञ्चतमागसः ॥ ७९
मरुतां मन्वे अधि नो ब्रुवन्तु प्रेमाꣳ वाचꣳ विश्वामवन्तु विश्वे ।
आशून् हुवे सुयमानूतये ते नो मुञ्चन्त्वेनसः ॥ ८०

---

[५] तै. ४,७,१५। काठ. २२,१५। वा. १२,२३,३४,८—९;१८,७२;२६,८। काण्व १३,२४,३३,८;२०,४१,२८,८।
[अग्नेर्मन्वे प्रथमस्या० । ४,२३,१ । यस्येदं प्राणन्निमि० । अथर्व. ४,२३,७ । इन्द्रस्य मन्वे० । अथर्व.४,२४,१। यः संग्रामं नयति० । अथर्व. ४,२४,७ । मन्वे वां मित्रावरुणा० । अथर्व. ४,२९,१—२ । यो वाꣳ (ययोः) रथ ऋजु० (सत्य०) । अथर्व ४,२९,७ । वायोः सवितुर्विदथानि० । अथर्व. ४,२५,१ । उप श्रेष्ठा न० । अथर्व ४,२५,७ । रथीतमौ (प्र सुमतिं) रथीना० । अथर्व. ४,२५,६ । स्तौमि देवा (भवाशर्वौ)० । अथर्व ४,२८,७ । मरुतां (देवानां) मन्वे० अथर्व ४,२७,१]

अथ चतुर्थं काण्डम् ।

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

पुरोडाशब्राह्मणम् ।

वनस्पतीन्वा उग्रो देव उदौपत्, तं शम्या अध्यशमयं,—स्तच्छम्याः शमीत्वं, यच्छमीशाखया वत्सानपाकरोति शान्त्यै, पर्णवती कार्या, पशूनां वा एतद्रूपं, पशुमान् भवति, तृतीयस्यां वै दिवि यद्दपर्णी स्याद्दण्डस्य तद्रूपं, वज्रो दण्डो, वज्रेण पशूनभिप्रवर्तयेत्, तृतीयस्यां वै दिवि सोम आसीत्, तं गायत्री श्येनो भूत्वाहरत्, तस्य पर्णमछिद्यत, ततः पर्णोऽजायत, तत् पर्णस्य पर्णत्वं, तस्मात् सर्वेऽन्ये वनस्पतयः पर्णिनो, ऽथैष पर्ण उच्यते, यत् पर्णशाखया वत्सानपाकरोति तमेव सोममवरुन्द्धे, देवा वै ब्रह्म समवदन्त, तत् पर्ण उपाशृणोत्, सुश्रवा वै नामैष, न बधिरो भवति य एवं वेद, ब्रह्म वै पर्णो, यत् पर्णशाखया प्रार्पयति ब्रह्मणैवैनाः प्रार्पयती,—षे त्वे,—तीषमूर्जं यज्ञे च यज्ञपतौ चाधाद्, वायवः स्थेति, वायुर्वा अन्तरिक्षस्याध्यक्षो, ऽन्तरिक्षदेवत्याः पशवो, वायुरेवैनानन्तरिक्षाय परिददाति, प्र वा एना नेतदाकरोति, यद्वायवः स्थेत्याहा,—ऽरण्यस्येव हि वायु,—र्देवो वः सविता प्रार्पयत्विति, सवितृप्रसूत एवैनाः प्रार्पयति, श्रेष्ठतमाय कर्मण इति, यज्ञो वै श्रेष्ठतमो, यज्ञायैवैनाः प्रार्पयत्या,—प्यायध्वमघ्न्या देवेभ्य इति, वत्सेभ्यश्च वा एता मनुष्येभ्यश्च पुराप्यायन्ते, ऽथैतर्हि देवेभ्य एवैना आप्याययति, मा वः स्तेन ईशत माघशंस इत्या,—शिषमेवाशास्ते, १
ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वीरिति, भूमैव जनयति ॥ २

शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिबन्तीः ॥ ३

इति पुनात्येवैनाः ॥ ४

रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तु ॥

इति रुद्रादेवैनास्त्रायन्ते ॥ पूषा वः परस्पा अदितिः प्रेत्वरीया इन्द्रो वोऽध्यक्षोऽनष्टाः पुनरेत ॥

इति त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैना लोकेभ्यः पुनरावर्तयति, यजमानस्य पशून् पाहि,—

ति यजमानस्यैवं पशूनां गोपीथायाहिंसायै ॥ प्रतीचीं शाखामुपगूहति तस्माद्ग्राम्याः पशवः

सायंमरण्याद्ग्राममायन्ति, प्रत्यञ्च एनं पशवो भवन्ति य एवं वेद ॥ १ ॥ ५–८

[१] मै. १,१,१, । तै. ब्रा ३,२,१ । काठ. ३०,१० । कपि ४६,८ । वा १,१,१६,५० । काण्व १,१—३,१७,५०।
[मा वः स्तेन ईशत० । ४,२१,७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददा इति, सवितृप्रसूत एवैनां
देवताभिरादत्ते, प्रजापतिर्वा ओषधीः परुश्शो वेद, प्राजापत्योऽश्वो, यदश्वपर्श्वा बर्हिर्दा-
त्योषधीनामहिंसायै, गोषदसी,—ति रयिं यजमाने दधाति, प्रत्युष्टं रक्षा, इति रक्ष-
सामपहत्यै, प्रेयमगाद्धिषणा बर्हिरच्छेति, विद्या वै धिषणा विद्ययैवैनदच्छैति, मनुना कृता
स्वधया वितष्टेति, मनुना ह्येषा कृता स्वधया वितष्टा तया वहन्ते वसवः पुरस्तादिति, ब्राह्मणाः
वसवा, ऋषयः वसवः ॥ ९
देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासदे ॥ १०

इति देवेभ्य एवैनं जुष्टं करोति, देवानां परिषूतमसीति, यद्वा इदं किंच तद्देवानां परिषूतं, यथा श्रेयसे प्रोच्य कर्म करोत्येवं वा एतद्देवेभ्यः प्रोच्य बर्हिर्दाति, यावत् परिदिशति तत् सर्वं दाति, यत्तत्सर्वं न दाति यज्ञस्य तदतिरेचयति, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यते भ्रातृव्यं तेन वर्धयत्ये,—कं स्तम्बं परिदिशति, तं सर्वं दाति यज्ञस्यानतिरेचाय, विष्णोः स्तूप इति, विष्णोर्वै स्तूपोऽछिद्यत, स पृथिवीं प्राविशद्, यत् प्रथमं नोत्सृजेदार्तिमार्छेद्, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां बर्हिर्देवसदनं दामीति, सवितृप्रसूत एवै-
नद्देवताभिर्दाति ॥ माथो मोपरि पर्वत ऋध्यासम् ॥ इत्योषधीनामहिंसायै ॥ आछेत्ता ते
मारिषम् ॥ इति यावद्यानदेवमविद्वानध्वर्युर्बर्हिर्दाति तावदस्यात्मनो मीयते, नास्यात्मनो मीयते य
एवं वेदा,—ऽतस्त्वं बर्हिः शतवल्शं विरोह,—त्योषधीष्वेव भूमानं दधाति, सहस्रवल्शा
वि वयं रुहेमे,—त्याशिषमेवाशास्ते, ऽदित्यै रास्नासीती,—यं वा अदिति,—रस्या एवैनद्रा-
स्नां करोती,—न्द्राण्याः संनहनमिती,—न्द्राणी वा अग्रे देवतानां समनह्यत ऋद्धिकामा,
सार्ध्नोदद्वया, ऋध्नोति य एवं वेद, बर्हिः संनह्यति, प्रजा वै बर्हिः, प्रजानां संतत्यै
प्रजानामपरावापाय, तस्मात् स्नाव्ना प्रजाः संतताः, पूषा ते ग्रन्थिं ग्रथ्नात्विति, पुष्टिर्वै पूषा,
पुष्टिं यजमाने दधाति, स ते मास्था,—दिति यजमानस्याहिंसायै ॥ ११–१५
आपस्त्वामश्विनौ त्वामृषयः सप्त मामृजुः । बर्हिः सूर्यस्य रश्मिभिरुषसां केतुमारभे ॥ १६
इत्यश्विनौ वै देवानां भिषजौ, ता एनाद्भिषज्यता, इन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छा इती,—न्द्र-

[७] मै १,१,२। तै ब्रा ३,२,२। काठ ३१,१। कपि ४७,१। वा १,१०,११,२४,२,११,५,२२,२६,६,१,९,३०,
९,३०,३८,१७,९,२८,१८,३७,२०,३,३७,१,३८,६,१,७,२९। काण्व १,१३,३६,४०,२,२२,५,२८,३३,६,१,
१०,४३,१०,३९,११,४,१२,९,२८,२०,७,२१,९३,३७,१,३८,१,१,१०,५६। [देवस्य त्वा सवितु०।
अथर्व १९,५१,२]

स्यैवैनद्द्वाभ्यामुपच्छते, बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हरामीति, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्ब्रह्मणैवैनद्धरत्यु,—र्वन्त-
रिक्ष,—मिति समिष्ट्या एवा,—ऽऽदित्यास्त्वा पृष्ठे सादयामीती,—यं२ वा अदितिरस्यामेवैनदसी-
पदत् ॥ बर्हिरसि देवंगमम् ॥ इत्यासन्नमभिमन्त्रयते, बहु वा एतस्य पूर्वेद्युराह्रियमाणस्येह चेह
च स्कन्दत्य,—स्कन्नमेनद्देवताभ्यः संप्रादाद्यजमानस्याहिंसायै ॥ २ ॥ १७–१९
पूर्वेद्युरिध्मा बर्हिः कुर्वन्ति, यज्ञमेवारभ्योपवसति, प्रजापतिः प्रजा असृजत, तस्योर्वे
अस्रंसेताम्, स एताभ्यामुखाभ्यां प्रत्यधत्त, यदेते उखे भवतः, प्रजापतेरेवोर्वे प्रतिदधा-
ति, शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणा, इति देवेभ्य एवैनानि शुन्धति, वसूनां पवित्रमसीति,
वसूनां वा एतद्भागधेयं, तेभ्य एवैनत् करोति, पवित्रमपिदधात्यो,—षधीनां च पशूनां
च पयः संसृजति, वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्यै, धारयन्नास्ते, धारयन्त इव हि दुहन्ति,
द्यौरसि पृथिव्यसीत्या,—भ्यामेवैनां प्रवृणक्ति, मातरिश्वनो घर्मे इत्य,—न्तरिक्षं वै मातरि-
श्वनो घर्मो, ऽन्तरिक्षस्य धृत्यै, कामधुक्षः, सा विश्वायुः, सा विश्वभूः, सा विश्व-
कर्मेत्य,—सौ वाव विश्वायु,—रन्तरिक्षं विश्वभू,—रियं विश्वकर्मे,—मान्वा एतल्लोकान् यथापूर्वं
प्रदापयत, इमांल्लोकान् यथापूर्वं प्रत्तान् दुहे य एवं वेद, तिस्रो यजुषाभिमन्त्रयते, त्रयो
वा इमे लोका, एषु वा एतं लोकेषु रसं दधाति, तस्मादिमांल्लोकान् प्रजा उपजीवन्ति,
हुतः स्तोको हुतो द्रप्सं, इत्यभिमन्त्रयतेऽस्कन्दाय ॥ इन्द्राय देवेभ्यो हविरिदं दुग्धि ॥ इति
त्रिरुद्वदति, त्रिषत्या हि देवा, न दारुपात्रेण दुह्या,—दग्निमद्धि दारुपात्रं, यातयाम्नेन
हविषा यजेत, तद्ध स्माहुर्दात्रेयाः पुरोडाशमुखं हवि,—र्न वा इत इतः पुरोडाशं हविषो
यामोऽस्ति, दोग्धव्यमेवेति, न शूद्रो दुह्या,—दसतो वा एष संभूतो, ऽसन्तस्याद्,
यद्धि पवित्रमत्येति तद्धवि,—रग्निहोत्रमेव शूद्रो न दुह्यात्, तद्धि नोत्पुनन्ति ॥ २०–२२

संपृच्यध्वमृतावरीरूर्मिणा मधुमत्तमाः। पृञ्चतीः पयसा पयो मन्द्रा धनस्य सातये ॥ २३

इति प्रतिनयति शृतत्वाय, शृतकामा हि देवा, इन्द्राय त्वा भागं सोमेनातनच्मीति,
सोममेवैनत् करोति, वस्य ह त्वै सोमपीथः संततो य एवं विद्वान्त्सांनाय्यं पिबति ॥ अदस्त-
मसि विष्णवे त्वा ॥ इति, यज्ञो वै विष्णु,—र्यज्ञायैवैनदद्स्तं करोति, विष्णो हव्यं रक्षस्वे-
ति, यथाहैवं ते भागं रक्षस्वेत्ये,—वं वा एतद्विष्णुमाह,—तत्ते हव्यं, तद्रक्षस्वेति,

[३] मै. १,१,३ । तै. ब्रा. ३,२,३ । कठ ३१,२ । कपि ४७,२ । श. १,२,४ । कण्व १,४,७ ।

*

न मृत्पात्रेणापिदध्यात्, पितृदेवत्यꣳ हविः स्याद्, दारुपात्रेणापिदध्या,—दग्निमद्वै दारुपात्रं,—म-
ग्निरेव हव्यꣳ रक्षत्यु,—दन्वत्का३र्यं,—मापो वै रक्षोघ्नी,—रपो रक्षाꣳसि न तरन्ति, रक्षसा-
मपहत्यै ॥ ३ ॥ २४—२६

यो वै श्रद्धामनालभ्य यजते नास्य देवमनुष्या इष्टाय श्रद्दधत्य,—पः प्रणयत्या,—पो वै श्रद्धा,
श्रद्धामेवालभ्य यजता, आपो यज्ञो, यज्ञं तत्वा प्रचरत्या,—पो देवानां प्रियं धाम, देवानां
प्रियं धाम प्रणीय प्रचरत्या,—पः सत्यꣳ, सत्यमेवालभ्य यजता, आपो रक्षोघ्नी, रक्षसा-
मपहत्या, आपो वज्रो, वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति स्तृत्या, आपः श्रद्धा, श्रद्धास्य देवाः
श्रन्मनुष्या इष्टाय दधते यस्यैवꣳ विदुष एवꣳ विद्वानपः प्रणयति, देवीरापोऽग्रेगुवा, इति
यज्ञमेव प्रणयति, देवस्य त्वा सवितुः प्रस३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददा, इति
सवितृप्रसूत एवैनद्देवताभिराद्त्त उ३र्वन्तरिक्ष,—मिति समिष्टया एव, प्रत्युष्टꣳ रक्षा, इति रक्ष-
सामपहत्यै, धूरसि, ध्वर ध्वरन्तमिति, धुर्यो वै नामै३षोऽग्निर्यदनालभ्यातीयाद्, यज-
मानꣳ शुचार्पयेद्, द्वौ वाव पुरुषस्य भ्रातृव्यौ, यं द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि, तौ एव शुचार्पयति ॥
॥ ४ ॥ २७

देवानामसि वह्नितमꣳ सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतम,—मिति देवेभ्य एवैनद्वह्नितमꣳ स-
स्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतमं करोत्य,—ह्रुतमसि हविर्धानं, दृꣳहस्व, मा ह्वा,—रिति
दृꣳहत्येवैनद्, विष्णोः क्रमोऽस्यु,—रु वातायेति, यद्वै किंच वातो नाभिवाति तद्वरुणस्या,—
वरुण्यमेवैनत् करोति, मित्रस्य वश्चक्षुषा प्रेक्षा, इति मित्रमेवैनान् कुरुते ॥ ऊर्जे गृह्णीत ॥
इत्यूर्जꣳ यजमाने दधाति ॥ प्रभूत्यै चः ॥ इति प्रैवैनान् भावयति, देवस्य वः सवितुः प्रस३वे
ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याꣳ, यच्छन्तु पञ्च, गोपीथाय वो नारातये, ऽग्नये वो जुष्टा-
न्निर्वपामी,—ति सवितृप्रसूत एवैनान् देवताभिर्निर्वपति, यच्छन्तु पञ्चेति, पञ्च वा ऋतव,
ऋतून् वा एतत् प्रीणाति, तेऽस्मै प्रीताः कल्पन्ते, गोपीथाय वो नारातया, इति रक्षसा-
मपहत्या, अग्नये वो जुष्टानित्य,—ग्न एवैनान् जुष्टान् करोत्य,—थो यस्यै देवतायै निर्वपति
तस्या एनान् जुष्टान् करोती,—दं देवानामिदमु नः सहे,—ति व्यावृत्त्यै, दृꣳहन्तां दुर्या, इति

---

[४] मै १,१,४। तै. ब्रा. ३,२,४,१। काठ ३१,३। कपि ४७,३। वा. १,७—८,१०,१२,२१,२४,२६,३१। काण्व. १,१०—११,२३,१७,३६,४०,४६,४९।

[५] मै १,१,५। तै ब्रा ३,२,४,४। काठ. ३१,३। कपि. ४७,३। वा १,७—११। काण्व १,१०,१२—१५।

हविषो गृहीतादिमे लोका उदवेपन्त, तान्देवा एतेन यजुषाऽदृꣳहन्, यदेतद्यजुर्वदत्येषां लोकानां धृत्यै, निर्वरुणस्य पाशादमुक्षी,—ति वरुणपाशादेव निर्मुच्यत आत्मनोऽहिꣳसायै, स्वरभिव्यख्य,—मिति तम इव वा एष प्रपद्यते परीणहꣳ, स्वरेवाभिविपश्यति, ज्योतिर्वैश्वानरमि-त्य,—सौ वा आदित्यो ज्योतिर्वैश्वानरम् ॥ उर्वन्तरिक्षमन्वेमि ॥ इति य२द्धीहीति ब्रूयाद्व्यायुकोऽध्वर्युः स्यात् ॥ उर्वन्तरिक्षमन्वेमि ॥ इत्यव्यायुकोऽध्वर्युर्भवत्य,—दित्या व उपस्थे सादयामीती,—यꣳ वा अदिति,—रस्यामेवैनानसीपदत् ॥ अग्ने हव्यꣳ रक्षस्व ॥ इति पुर उपसादयत्य,—ग्निरेव हव्यꣳ रक्षते ॥ ५ ॥ २८—३८

विष्णोर्मनसा पूते स्थः ॥ इति, यज्ञो वै विष्णु,—र्यज्ञायैवैने पुनाति, देवो वः सवितोत्पुनात्विं,—ति सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनात्य,—भ्ये वो जुष्टा,—नित्ययभय एवैनान् जुष्टान् करोत्य,—थो यस्यै देवतायै प्रोक्षति तस्या एनान् जुष्टान् करोति, यद्वोऽशुद्ध आलेभे तद्वः शुन्धध्व,—मिति शुन्धत्येवैनान्, यदित्यास्त्वगसीती,—यꣳ वा अदिति,—रस्या एवैनत्त्वचं करोत्य,—वधूतꣳ रक्षः, इति रक्षसामपहत्यै, प्रतीचीनग्रीवं कृष्णाजिनमुपस्तृणाति, तस्मात् प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, पृथुग्रावासि वानस्पत्यं, इति ग्रावाणमेवैनत् करोत्य,—ग्नेर्जिह्वासि वाचो विसर्जनमित्य,—ग्नेर्ह्येषा जिह्वा वाचो विसर्जनꣳ, यदा हि पशव ओषधीनामश्नन्त्यथ वाचꣳ विसृजन्त्या, आयुषे त्वा, इत्यायुर्यजमाने दधाति, बृहद्ग्रावासि वानस्पत्यं, इति ग्रावाणमेवैनत् करोति, देवेभ्यो हव्यꣳ शमीष्वे,—ति देवेभ्य एवैनत् करोति ॥ अपहतꣳ रक्षः ॥ इति रक्षसामपहत्यै ॥ हविष्कृदेहि ॥ इति यो देवानाꣳ हविष्कृत्तꣳ ह्वयति, त्रिर्ह्वयति, त्रिषत्या हि देवा, मनोर्वै श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरघ्नी वाग्यज्ञायुधानि प्रविष्टासीत्, तस्या वदन्त्या यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वꣳस्तावन्तस्तद्दहनीभव,—न्नेवꣳ विद्वान् ब्राह्मणो भ्रातृव्याणां मध्येऽनुसाय यजेत, यावन्त एवास्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुपशृण्वन्ति तेषां तेज इन्द्रियꣳ वीर्यꣳ वृङ्क्ते, कुक्कुटोऽसि मधुजिह्वस्त्वया वयꣳ संघातꣳ संघातं जेष्मेति, संघातꣳसंघातꣳ वा एतेन यजमानो भ्रातृव्यं जयतीष,—मावदो,—र्जमावद, रायस्पोषमावदेत्या,—शिषमेवाशास्ते ॥६॥ ३९—४४

[६] मै १,१,६ । तै ब्रा ३,२,५१ । काठ. ३१,४, । कपि ४७,४ । वा १,१२—१६ । काण्व १,१६,१८—२१, २३—२४,२६ ।

भस्मनाभिवासयेत् पलितंभावुकोऽध्वर्युः स्या,—दङ्गारैरभिवासयत्यपलितंभावुकोऽध्वर्युर्भवति, ते वै देवास्तं नाविन्दन् यस्मिन् यज्ञस्य क्रूरमार्क्ष्यामहा इति, ३सोऽग्निरब्रवी,—दहं वस्तं जनयिष्यामि यस्मिन् यज्ञस्य क्रूरमार्क्ष्यध्वा इति, ३सोऽपोऽङ्गारेणाभ्युपातयत्, तत एकतोऽजायत, द्वितीयं, ततो द्वितं,—स्तृतीयं, ततस्त्रितो, यदद्भ्योऽधिनिरमिमीत तदाप्येयानामाप्येयत्वं, यदात्मनोऽधिनिरमिमीत तदात्मेयानामात्मेयत्वं,—मन्तर्वेदि जुहोति, तदेनाववरुन्द्ध, उपरिष्टादभिघारयति भृतत्वाय, ऋतकामा हि देवा,—स्ते देवा अतिमृजाना आय,—न्त्सूर्याभ्युदिते ते ऽसृजत, यं सुप्तं सूर्योऽभ्युदेति सूर्याभ्युदितः, सूर्याभिनिम्रुक्ते सूर्याभिनिम्रुक्तः, श्यावदति श्यावदन्, कुनखिनि कुनख्य,—ग्रेदिधिष्व्यग्रेदिधिषुः, परिवित्ते परिवित्तः, परिविविदाने परिविविदानो, वीरहणि वीरहा, भ्रूणहनि भ्रूणहनमेनो नात्येति ॥ ९ ॥ ५५-५९

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददा इति, सवितृप्रसूत एवैनं देवताभिराद्त्ते, सहस्रभृष्टिः शततेजा इति, वज्रं वा एतत् संश्यति भ्रातृव्याय प्रहरिष्यन्, पृथिवि देवयजनि मा हिंसिषं ता ओषधीनां मूल,—मित्योषधीनामहिंसायै, व्रजं गछ गोस्थानमिति, छन्दांसि वै व्रजो गोस्थान,—श्छन्दांस्येवास्मै व्रजं गोस्थानं करोति, वर्षतु ते पर्जन्या इति, पर्जन्यादेव वृष्टिं वनुते, बधान देव सवितः शतेन पाशैः परमस्यां परावतीति, द्वौ वाव पुरुषस्य भ्रातृव्यौ यं द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि, तौ एव बध्नाति परमस्यां परावति, यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमत्र बधान, सोऽतो मा मोची,—त्याशिषमेवाशास्ते, द्रप्सस्ते दिवं मा स्कानिति, यो वा अस्या रसः स द्रप्स,—स्तमिमं प्रजा उपजीवन्ति, तमस्यां यछत्यस्कन्दाय ॥ अररुस्ते द्यां मा पप्तत् ॥ इत्यररुर्वै नामासुर आसीत्, स पृथिवीमुपसंच्याशयत्, तमिन्द्रोऽजायत्, तं,—मपाररुं पृथिव्या अदेवयजन,—मित्यपाह,—न्त्स दिवमपिपतिषत्, तम् ॥ अररुस्ते द्यां मा पप्तत् ॥ इति दिवः प्रत्यनुदत, य एवं विद्वांस्तम्यजुर्हरत्ये,—भ्यो वा एतल्लोकेभ्यो यजमानो भ्रातृव्यं निर्भजति, त्रिः कृत्वो हरति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एव लोकेभ्यो भ्रातृव्यं निर्भजति, तूष्णीं चतुर्थं हरति, यो लोको निरुक्तोऽपरिमितस्तस्माद् भ्रातृव्यं निर्भजत्य,—सुराणां वा इयं पृथिव्यासीत्, ते देवा अब्रुवन्, दत्त नोऽस्याः पृथिव्या इति, ते वै स्वयमेव वृध्नामेति, ततो वै वसवः प्राचीं दिशमुदजयन्,

[१०] मै १,१,१० । तै ब्रा ३,२,९ । काठ ३१,८ । कपि ४७८ । वा १,२४—२६ । काण्व १,४०—४३ ।

रुद्रा दक्षिणा,—मादित्याः प्रतीचीं, मरुता उदीचीं, ततो वै देवा इमामसुराणामविन्दन्त,
ततो देवा असुरानेभ्यो लोकेभ्यो निरभजꣳ,—स्ततो देवा अभवन्, परासुरा, यदेवमेताभि-
र्देवताभिर्वेदिं परिगृह्णातीमाꣳ वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽस्या भ्रातृव्यं निर्भजति,
भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, पृथिव्यां वै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामत्, प्राची-
नमुदीचीनं मेध्यमुदक्रामद्, दक्षिणा प्रतीचीनममेध्यं, प्राचीमुदीचीꣳ वेदिं प्रवणां कुर्या,—
न्मेध्यानेनान् यज्ञियान् करो,—त्यथो यद्देवास्या उद्घ्नन्तः क्रूरमक्रꣳस्तदक्रूरमक,—स्तच्छमयत्य,-
—थो मेध्यस्य चैवामेध्यस्य च व्यावृत्त्यै, प्राञ्चौ बाहू नयत्या,—हवनीयं तेन परिगृह्णाति,
प्रतीची श्रोणी, गार्हपत्यं परिगृह्णाति, मूलꣳ वै रक्षाꣳस्यनूत्पिबन्ति, यन्नखेन छिन्द्यात्
कुनखी स्यात्, स्फ्येन छिनत्ति, वज्रो वै स्फ्यो, वज्रेणैव रक्षाꣳसि हन्ति ॥१०॥ ६०-६४

यो वै स्रुचाꣳ योगमविद्वानध्वर्या इति हूतः प्रतिशृणोत्या देवताभ्यो वृश्चते, ऽपशुर्भवत्य,-
—थ यः स्रुचाꣳ योगꣳ विद्वानध्वर्या इति हूतः प्रतिशृणोति न देवताभ्या आवृश्चते, पशुमान्
भवति, द्यौर्जुहू,—रन्तरिक्षमुपभृत्, पृथिवी ध्रुवा, दिश आज्यधान्य,—सा आदित्यः स्रुवः,
स यत् ॥ ओ श्रावय ॥ इत्याह जुहूं तेन युनक्ति ॥ अस्तु श्रौषट् ॥ इत्युपभृतम् ॥ यजेति ध्रु-
वाम् ॥ ये यजामहे ॥ इत्याज्यधानीꣳ, वषट्कारेण स्रुवं, जुह्वा अधि ध्रुवामभिघारयति,
ध्रुवाया अधि जुह्व,—मसौ ह्यस्यै प्रयच्छती,—यममुष्यै, संततमस्मा अन्नाद्यमव्यवछिन्नं प्रदी-
यतेऽस्मिꣳश्च लोकेऽमुष्मिꣳश्च, पूर्वास्य जनतामायतः कीर्तिरागछति य एवꣳ वेद ॥ ११ ॥
६५-७२

घृतं च वै मधु च प्रजापतिरासीद्, यतो मध्वासीत् ततः प्रजा असृजत, तस्मान्मधोः प्र-
जननमस्ति, तस्मान्मधुना न प्रचरन्ति, यातयामꣳ हि तदाज्येन प्रचरन्त्य,—यातयामꣳ वा
एतत् प्राजापत्यं घृत,—मयातयामा देवानां प्रजापतिर्गार्हपत्येऽधिश्रयति, पत्न्यवेक्षते, ऽन्वा-
रम्भो वा एष यज्ञस्य यत् पत्न्या, यज्ञमेनामन्वारम्भयत्य,—थो यत् पत्नी यज्ञे करोति मिथुनꣳ
वा एतत् क्रियते प्रजात्या, अमेध्यꣳ वा एतदयज्ञियꣳ यत् पत्न्यवेक्षत, आहवनीयेऽधि-
श्रयति, पुनात्येवैनान्, मेध्यमेनद्यज्ञियं करोति, स्फ्यस्य वर्त्म सादयति रक्षसामपहत्यै,

[११] तै. ब्रा. ३,२,१ । कपि ४७,९ ।
[१२] मै. १,१,११ । तै. ब्रा ३,३,४ । काठ. ३१,९ । कपि. ४७,९ । वा ५,१५,१,२९ । काण्व ५,२०,१,४३ ।

वर्षवृद्धमसि, प्रति त्वा वर्षवृद्धꣳ वेत्वि,—ति प्रतिष्ठित्या, असुरा वै देवाः पशुभ्यो रक्षाꣳसि निरबाधयन्त तुषैरोषधीभ्यो, यदाह, परापूतꣳ रक्षः, परापूता अराति,—रित्येवाऽतुषैर्वै यज्ञस्य रक्षाꣳसि निरवदयते ॥ देवो वः सविता विविनक्तु ॥ इति सवितृप्रसूत एवैनान् विविनक्ति ॥ सुविचा विविच्यध्वम् ॥ इत्याशिषमेवाशास्ते, सुफलीकृतान् कुर्यान्, मध्यानेनान् यज्ञियान् करोति, त्रिः फलीकरोति, त्रिवृत्या हि देवा, अदित्यास्त्वगसीती,—यं वा अदिति,—रस्या एवैनस्त्वचं करोत्य,—वधूतꣳ रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, प्रतीचीनग्रीवं कृष्णाजिनमुपस्तृणाति, तस्मात् प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते, ऽदित्याः स्कम्भोऽसी,—ति शम्यामुपदधाती,—मे वै सहास्ता, तं शम्यामात्रꣳ शम्यामात्रꣳ व्यैताꣳ, यच्च शम्यामुपदधात्यनयोरेव विधृत्यै, धान्यमसि, धिनुहि देवानित्ये,—तस्य वै यजुषो वीर्येण यावदेका देवता कामयते, यावदेका तावदस्या आहुतिः प्रथते, प्रथते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद, प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वे,—ति प्राणमपानं व्यानं तान् यजमाने दधाति, दीर्घामनु प्रसितिꣳ संस्पृशेथा,—मायुषे वा, इत्यायुरस्मिन् दधाति, मित्रस्य वश्चक्षुषावेक्षा, इति मित्रमेवैनान् कुरुते, देवो वः सविता हिरण्यपाणिरुपगृह्णात्वि,—ति सवितृप्रसूत एवैनानुपगृह्णाति ॥ ७ ॥ ४५–४९

निर्दग्धꣳ रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, यदधस्तादङ्गारमुपवर्तयत्यस्मिꣳस्तेन लोके ज्योतिर्धत्ते, यदुपरिष्टादन्तरिक्षे तेना,—ऽसा अस्मा आदि३त्योऽमुष्मिल्लोके ज्योतिर्भवत्य,—थो दिवैवास्मा अमुष्मिल्लोके भवति सर्वेऽस्मा इमे लोका ज्योतिष्मन्तो भवन्ति य एवं वेद, त्रीणि समीचीनान्युपदधाति, त्रयो वा इमे लोका, एषां लोकानां धृत्या, अपाग्नेऽग्निमामादं जही,—ति य आमात् क्रव्यात्तमपहत्य देवयजने यज्ञिया उपदधाति, ध्रुवमसि, पृथिवीं दृꣳहे,—ति पृथिवीमेव दृꣳहति, धरुणमस्य,—न्तरिक्षं दृꣳहे,—त्यन्तरिक्षमेव दृꣳहति, धर्त्रमसि, दिवं दृꣳहे,—ति दिवमेव दृꣳहति, धर्मासि, विश्वा विश्वानि दृꣳह,—ति दिश एव दृꣳहति, प्रजापतिर्वै यत् समभवत् स एतावच्छ एव समभव,—देकꣳ वा अग्रे शीर्ष्णः कपालꣳ समभवत्य,—थ द्वितीयमथ तृतीयमथ चतुर्थमथ पञ्चममथ षष्ठमथ सप्तममथाष्टमꣳ, यदष्टा उपदधात्यात्मानꣳ वा एतद्यजमानः संस्कुरुते, तꣳ संस्कृतममुष्मिल्लोकेऽनुपरैति, यदष्टा उपदधाति

---

[७] मै १,१७ । तै ब्रा ३,२,५,१० । काठ ३१,४—५ । कपि ४७,४—५ । वा १,१६,१९—२० । काण्व १, १५,३१—३४ ।

[८] मै १,१,८ । तै ब्रा ३,२,६—७ । काठ ३१,६ । कपि ४७,६ । वा १,१७—१८ । काण्व १,२७—३० ।

गायत्रीं तेन छन्द आप्नोति, यदेकादश त्रिष्टुभं तेन, यद् द्वादश जगतीं तेना,—ऽथो सर्वाण्येव छन्दःसंमितान्युपदधाति ॥ चितः स्थ, परिचितः स्थ ॥ इति यजुष्मन्ति करोति, वसूनाꣳ रुद्राणामादित्यानां भृगूणामङ्गिरसां घर्मस्य तपसा तप्यध्व,—मित्येतासामेनानि देवतानां तपसा तपति ॥ ५०–५२

यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः । पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू विमुञ्चताम् ॥ ५३

इति यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते ॥ ८ ॥ ५४

देवस्य वः सवितुः प्रसव३ऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याꣳ संवपामी,—ति सवितृप्रसूत एवैनां देवताभिः संवपति, पवित्रवत्संवपति, हविः करोति, देवो वः सवितोत्पुनात्वि,—ति सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनात्य,—प उपसृजत्य,—मृतꣳ वा आपो, ऽमृतमेव हविः करोति, समापा ओषधीभिर्गच्छन्ताꣳ, समोषधयो रसेन, सꣳ रेवतीर्जगतीभिरित्य,—न्या वा एतासामन्या जिन्वन्त्या,—पा ओषधीर्जिन्वन्त्यो,—षधीरपः, शिवाः शिवाभिः संमृक्षतापा इत्या,—पो वै रेवती,—रोषधयो मधुमतीः, पशवो जगती,—रप ओषधीः पशूꣳस्तानसꣳसृज्यैकधा मधुमतः करोति ॥ मखस्य शिरोऽसि ॥ इत्याह यज्ञो वै मख,—स्तस्य वा एतच्-शिरः क्रीयते, सीदन्तु विशो, जनयत्यै त्वे,—ति मिथुनमेव करोति, घर्मोऽसि विश्वायु,—र्घर्मं घर्मं श्रयस्वो,—रु प्रथस्वो,—रु ते यज्ञपतिः प्रथतामिति, प्रथयत्येवैनं ॥ प्रति प्रथस्व पृथिवीमुत द्याम् ॥ इतीमे एव प्रथयति, घर्मो वा एषोऽर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते, स ईश्वरोऽशान्तस्तेजसा यजमानस्य पशून्निर्दहो यत् पर्यग्निं करोति पशुमेव करोति शान्त्या अनिर्दाहाय, त्रिः पर्यग्निं करोति, त्रयो वा इमे लोका, एभ्य एवैनं लोकेभ्यः शमयति, पुरोडाशꣳ वा अधिश्रितꣳ रक्षाꣳस्यजिघाꣳस,—न्तस नाको नाम दिवि रक्षोहाग्निः, सोऽस्माद्रक्षाꣳस्यपाहरन्, यदाह, देवस्त्वा सविता श्रपयतु वर्षिष्ठे अधि नाके पृथिव्या, इति रक्षसामपहत्यै, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यत् पुरोडाशः, केशा वेदो, यथा शीर्ष्णः कपालान्येवं कपालानि, यथा मस्तिष्क एवं पुरोडाशः, सुशृतः कार्यो मेध्यत्वाय, यत् पुरोडाशं नाभिवासयेदाविर्मस्तिष्कः स्याद्, यदभि-वासयति तस्माद्गुहा मस्तिष्कस्त्वचं ग्राहयति, तस्मान्मस्तिष्कः परितो भस्मनाभ्यूहति, तस्मान्माꣳसेनास्थि छिन्नं ज्वालैरभिवासयति, तस्मात् केशैः शिरश्छिन्नꣳ, यच्चर्मग्राहयित्वा

[९] मै. १,१,९। तै. ब्रा. ३,२,३। कठ ३१,७। कपि ४७,७। वा. १,२१—२२,११,५७,३७,८। काण्व. १, ३६—३८,१२,५९,३७,८।

देवस्त्वा सवितोत्पुनात्विति, सवितृप्रसूत एवैनदुत्पुनाति, हविरसि वैश्वानरमिति, द्वादशैता व्या-
हृतयो, द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरेण वा एतत्तेज इन्द्रियꣳ वी३र्यꣳ यजमानो भ्रातृव्यस्य
वृङ्क्त, उभयतो वैश्वानरं भवत्यु,—भयतो वैश्वानरꣳ ३ह्येते,—न्निष्टेजा अस्य निर्वीर्यो भ्रातृव्यो
जायते, ऽथो मृधतर एवं भवति, देवाश्च वा असुराश्च संयत्ता आसु,—न्तस इन्द्र एतमवका-
शमपश्यत्, तेनासुरानभ्यभव,—दभि भ्रातृव्यꣳ यज्ञेन भवति य एवꣳ विद्वान् यजता, आ-
ज्येनान्यानि हवीꣳष्यभिघारयन्ति केनाज्य,—मिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति सत्येन वा आज्यमभि-
घृतं, यदाह, सत्येन त्वाभिघारयामीति, चक्षुर्वै सत्यं, चक्षुर्यजमानः प्रदधाति, संमी-
ल्यैतद्यजुर्वदति, न चक्षुः प्रदधात्या,—ज्यꣳ वै यज्ञो, यज्ञो विष्णुः ॥ ७३
इदꣳ विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदा । समूढमस्य पाꣳसुरे ॥ ७४
इति यदोदनपचनेऽधिश्रित्याथ गार्हपत्येऽथाहवनीयेऽधिश्रयत्येतद्वात्र तत् त्रिर्विष्णुर्विक्रमते,
प्रत्युष्टꣳ रक्षा, इति रक्षसामपहत्यै, स्रुचः संमार्ष्टि, पुनात्येवैना, मेध्या एना यज्ञियाः
करोति ॥ अनिशिताः सपत्नक्षयणीः ॥ इत्यनिशिता ३ह्येताः सपत्नक्षयणीः, स्रुवꣳ संमार्ष्टि,
पुमाꣳसꣳ वा आसां तदग्रे संश्यत्य,—थ जु३ह्व,—मथोपभृत,—मथ ध्रुवा,—मसा आदित्यः
स्रुवो, द्यौर्जुहू,—रन्तरिक्षमुपभृत्, पृथिवी ध्रुवे,—मान्वा एतल्लोकान् यथापूर्वꣳ संमार्ष्ट्ये,—
भ्यो लोकेभ्य आत्मानं परिदत्तेऽहिꣳसायै, जु३ह्वमग्रे संमार्ष्ट्या,—त्मा वै जुहू,—रात्मानमेवो-
पैत्य,—थोपभृतं, प्रजा वा उपभृत्, प्रजामेवोपैति, परेव ३ह्यात्मनः प्रजा, ऽथ ध्रुवां,
पशवो वै ध्रुवा, पशूनेवोपैति, पर इव हि प्रजायाः पशवो, यदुत्तानाः संमृज्यादप्रतिष्ठायुकꣳ
रेतः स्याद्, यन्नीचीरप्रतिष्ठायुकꣳ रेतः स्यात्, तिरश्चीः संमार्ष्टि, तिर्यग्वै रेतः सिच्यते,
प्रतिष्ठायुकꣳ रेतो भवति, यदग्रेण मुखं दण्डं च संमृज्याद्रक्षोभ्यश्चाभुवेभ्यश्च समदं दध्या,—द-
ग्रेण मुखꣳ संमार्ष्टि, जघनेन दण्डꣳ, न रक्षोभ्यश्चाभुवेभ्यश्च समदं दधात्य,—न्तरतो जु३ह्वं
प्राचीꣳ संमार्ष्टि बहिष्टात् प्रतीचीं, बहिष्टादुपभृतं प्राचीमन्तरतः प्रतीचीꣳ, सर्वतः समाहाय
ध्रुवां प्राणानेवास्य यथापूर्वं कल्पयति, यजमानदेव३त्या वै जुहूर्भ्रातृव्यदेवत्योपभृ,—च्चतुर्गृह्णं-
जु३ह्वां भूया आज्यं गृह्णात्य,—ष्टौ गृह्णन्नुपभृति कनीय, उपस्तिं भ्रातृव्यमकृत ॥ १२ ॥
७५–७७

[इदं विष्णुर्वि चक्रमे० । ऋ. १,२२,१७, मा. २११,१६६९; अथर्व. ७,२६,४; तै. सं. १,२,१३,१; नि. १२,१९]

बर्हिरासादयेद्, यावतीर्वै प्रोक्षणीरासादयति तावतीरस्यामुष्मिँल्लोक आप,—स्तस्माद्बर्हिरासाद्या, अग्नेर्मेधोऽपाक्रामत्, स कृष्णो भूत्वा वनस्पतीन् प्राविशद्, यदाह, कृष्णोऽस्याखरेष्ठो, अग्नये पृतं भवेति, तमेव मेधमवरुन्द्धे, वेदिरसि, बर्हिषे त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति, प्रजा वै बर्हिः, पृथिवी वेदि,—रस्यां वा एतत् प्रजा स्वगाकरोति, यदुपरिष्टात् प्रोक्ष्याधस्तात् प्रोक्षति तस्मादुपरिष्टाद्वृष्टादधस्तादोषधयो जायन्ते ॥ ऊर्जं पृथिवीं यच्छत ॥ इत्यस्यामूर्जमदधात्, तस्मादिमां प्रजा उपजीवन्ति, विष्णोः स्तु३पोऽसी,—ति मुखतः प्रस्तरं गृह्णाति मुख्यमेनं तेन शीर्षण्यं करोति, यावद्धस्तेन पर्याप्नुयात्तावन्तं गृह्णीया,—द्दक्षोधुको यजमानो भवति, नोर्ध्वमुन्मृज्याद्, यदस्य वित्तं वेद्यं तत् प्रमृज्या,—न्नापाचीनमनुमृज्याद्, यदेनमागमिष्यत् तत् प्रतिनुदेत्, न विधूनुयात्, प्रजां पशून् विधूनुयाद्, यदुपतिष्ठेत्तदुपसंगृह्णीयाद्, यथाशितायोपचिनोत्येवमेव तद्दक्षिणतः शुल्बं स्तृणाति, तस्माद्दक्षिणतो नीवी,—उरु प्रथस्वोर्णम्रदमिति, प्रथयत्येवैनत्, स्वासस्थं देवेभ्य इति, देवेभ्य एवैनत् करोति, प्रस्तरं धारयन् परिधीन् परिदधाति, स्वयं वा एतद्यजमान आत्मानं परिधत्तेऽहिंसायै, न पुरस्तात् परिदध्या,—द्यन्वा असा आदित्यो रक्षांस्यपाहतो,—द्यन्नेवास्मा असा आदित्यो रक्षांस्यपहन्त्यू,—र्ध्वे समिधा आदधात्यु,—परिष्टादस्मात्तेन रक्षांस्यपहन्ति, द्वे आदधाति मिथुनत्वाय, विधृती स्थ इति, विधृती एवैने करोति ॥ अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामि ॥ इती,—यं वा अदिति,—रस्यामेवैनमसीषदद्, वसूनां रुद्राणामादित्यानां सदोऽसीत्ये,—ता वा एतामग्रे देवतामभ्यजयं,—स्ताभ्य एवैनत्सदः करोति, घोरसि जन्मना जुहूर्नाम प्रिया देवानां प्रियेण नाम्ना ध्रुवे सदसि सीदेत्ये,—तद्वा आसां प्रियं नाम यद् घृतवत्, तदेवैनावरुन्द्धे, ता विष्णो पाहि, पाहि यज्ञं, पाहि यज्ञपतिं, पाहि मां यज्ञ३न्यमिति, यथा हैष ते भागस्तं रक्षस्वेत्ये,—तं वा एतद्विष्णुमाह,—तत्ता आज्यं, तद्रक्षस्वेति, वेदिर्देवेभ्योऽपाक्रामत्, तां देवा वेदेनाविन्दं,—स्तद्वेदस्य वेदत्वं, स्त्री वेदिः, पुमान् वेदो, यद्वेदेन वेदिं संमार्ष्टि मिथुनत्वाय, सततमाहवनीयात् स्तृणन्नेति यज्ञस्य सतत्यै, तं सततमुत्तरेऽर्धमासेऽभियजते, वनस्पतीनां वा एष परिवेष्टो यदुपवेषो, अन्नादा अस्य वेशा भवन्ति य एवं वेद, पुरस्तात् प्रत्यञ्चमुपहन्ति, तस्मात् प्रतीचीनानसिता वेशाः,

[१३] मै १,१,११–१२ । तै ब्रा ३,३,६ । कठ ३१,१० । क ४७,१० । श १,१–३,६ । [illegible] ४,७–९ ।

स्थविमतं उपहन्त्य,—नतिवादिन एनं वेशा भवन्ति, सर्वस्मै वै यज्ञे क्रीयते, सर्पा वा उपवेषा, वल्मीक उत्करो, यदुपवेषमुत्करे उपहन्ति तस्मात् सर्पाणां वल्मीको गृहाः ॥

॥ १३ ॥ ७८–८२

भुवनमसि ॥ इति भूतिमाशास्ते ॥ विप्रथस्व ॥ इति प्रथयत्येवैनु,—दितं इन्द्रास्तिष्ठन् वीर्यमकु-
णोद्देवताभिः समारभ्येत्य,—तो हीन्द्रस्तिष्ठन् वी३र्यमकृणोद्देवताभिः समारभ्य ॥ जुह्वे,—ह्यग्निष्ट्वा
ह्वयति, देवान् यक्ष्यावो देवयज्याया, उपभृदेहि, देवस्त्वा सविता ह्वयति, देवान्
यक्ष्यावो देवयज्यायै ॥ इति, न वा एतं अविदुषा स्वादानं इव वरुणपाशा३न् ह्याक्रामत्येता-
भिरेने देवताभिरादत्ते वरुणपाशानामनाक्रमाय, विष्णोः क्रमोऽसीत्य,—तिक्रामति यज्ञस्यान-
वक्रामायो,—ध्र्वो अध्वरो दिविस्पृगह्रुतो यज्ञो यज्ञपते,—रित्यृजुमूर्ध्वमाघारमाघारयति यज्ञस्या-
ह्रुत्यै,—न्द्रवान्त्स्वधा,—निति सेन्द्रं यज्ञमकृता,—ऽथो इन्द्रियं तेनावरुन्द्धे ॥ वसुमवस्ते छाया-
मुपस्थेयम् ॥ इत्यग्निर्वै वसुमा,—नग्नेरेवं छायामुपतिष्ठत, ऋजुमूर्ध्वमाघारमाघारयेत्, प्राणो वा
आघारः, सर्वमायुर्यजमान एति, यं द्विष्यात्तस्याघारं कुधु छिन्द्यात्, प्राणमस्य छिनत्ति,
ताजक् प्रमीयते, शिरो वा एतद्यज्ञस्य यदाघार, आत्माज्यं, यदाघारमाघार्योपभृता सम-
ञ्ज्याच्छिरो, यज्ञस्य प्रछिन्द्या,—दाज्यधान्या समनक्ति ॥ ८३–९०
समक्तमग्निना हविः समक्तं हविषा घृतम् ॥ इत्यात्मन् यज्ञस्य शिरः प्रत्यधा,—दथो मनु
एवं यज्ञे प्रतिदधाति, स्तनं स्तनिनीः प्रजा उपजीवन्ति, किमस्तनो, इति ब्रह्मवादिनो
वदन्त्य,—भी रिहाणा व्यन्तु वया इत्ये,—तद्वाव ता उपजीवन्ति, वशा पृश्निर्भूत्वा मरुतो
गछेति, मरुतो वै वृष्ट्या ईशते, तेऽस्मै वृष्टिं निनयन्ति, ततो नो वृष्ट्यावतेति, मरुद्भ्य
एवं वृष्टिं वनुते, चक्षुष्पा अग्नेऽसि, चक्षुर्मे पाहीति, चक्षुरेवास्य पाति, श्रोत्रपा अग्ने-
ऽसि, श्रोत्रं मे पाहीति, श्रोत्रमेवास्य पाति, तनूपा अग्नेऽसि, तन्वं मे पाहीति, तन्व-
मेवास्य पाति, यन्मे अग्न ऊनं त३न्वस्तन्मा आपृणेत्या,—शिषमेवाशास्ते ॥ ९१–९२
यं परिधिं पर्यधत्था अग्ने देव पणिभिर्वीयमानः ।
तं त एतमनु जोषं भरामि नेदेष युष्मदपचेतयातै ॥ ९३

[१४] मै २,२,१३। तै. ब्रा ३,३,७,५—११। काठ. ३१,११। कपि ४७,११। वा २२,३,५,४२,१२,५,२,८, १६-१८,२१,२४,२७,३,२७। काण्व. २४,३,५,५३,१३,६,२,१२,३२-३५,३९,१५,१७,३,२३—२४।
[विष्णोः क्रमोऽसि। अथर्व १०,५,२५-३५]

इति यजुषैवं युज्यन्ते, यजुषा विमुच्यन्ते, स२स्रावभागाः स्थेषा बृहन्ता, इति परिधीन् प्रहरत्यभिजुहोत्य,—यज्ञो वा एवं तान् प्रीणाति, तान्छमयति भागधेयेन, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, स त्वा अध्वर्युः स्याद्, यो यतो यज्ञं प्रयुङ्क्ते तत् प्रतिष्ठापयतीति, देवा गातुविदो गातु२ वित्त्वा गातुमित, मनसस्पते सुधात्विम२ यज्ञं दिवि देवेषु वाते धाः स्वाहेत्य,—तो वा अध्वर्यु-र्यज्ञं प्रयुङ्क्ते, तदेवैनं प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥ १४

[२०५७]

॥ इति खिलकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयः प्रपाठकः।

गोनामिकः।

प्रजापतिर्वा एक आसीत्, सोऽकामयत, बहुः स्यां, प्रजायेयेति, स मनसात्मानम-ध्यायत्, सोऽन्तर्वाणभवत्, स विजायमानो गर्भेणाताम्यत्, स तान्तः कृष्णः श्यावोऽभ-वत्, तस्मात्तान्तः कृष्णः श्याव इव भवति, तस्य वा असुरेवाजीवत्, तेनासुनासुरानसृजत, तदसुराणामसुरत्व२, स यस्तदसुराणामसुरत्व२ वेदासुमान् ह भवति, नैनमसुर्जहाति, सोऽसुरान्त्सृष्ट्वा पितेवामन्यत, तेनु पितॄनसृजत, तत् पितृणां पितृत्व२, स यस्तत् पितृणां पितृत्व२ वेद पितेव ह समानानां भवति, यन्त्यस्य पितरो हवं, तस्मै पितॄन्त्ससृजानाय दिवा-भवत्, तेनु देवानसृजत, तद्देवानां देवत्व२, स यस्तद्देवानां देवत्व२ वेद दिवा ह वा अस्मै देवत्रा भवति, यन्त्यस्य देवा देवहूति२, स देवान्त्सृष्ट्वामनस्यतेव, तेन मनुष्यानसृजत, तन्मनुष्याणां मनुष्यत्व२, स यस्तन्मनुष्याणां मनुष्यत्व२ वेद मनस्वान् ह भवति, नैनं मनो जहात्य,—ते यदेतीव वेदुत्यति वा चेरति तिष्ठन्त्वेऽस्य मनुष्या मनुर्य तेतो या योनिरुदशिष्यत सा गौरभवद्, योनिर्वै नामैषं,—तद्वा अस्याः प्रत्यक्षं नामा,—ऽध्नो आहुः, परोक्षमिति, प्र सहस्रं पशूनाप्नोति य एव२ वेद, तस्या२ वै पयः पयस्य२,—स्तां देवा अदुह्र हरितेन पात्रेणामृतं, दुह्रेऽमृत२ य एव२ वेदा,—ऽथ पितरोऽदुह्र रजतेन पात्रेण स्वधां, दुहे स्वधा२ य एव२ वेदा,—ऽथ मनुष्या अदुह्र दारुपात्रेणान्न२ वयं, दुहेऽन्न२ वयं य एव२ वेदा,—ऽथा-सुरा अदुहायस्पात्रेण संवृता सुरां, तेऽसत्व,—न्त्सत्यस्य भ्रातृव्यो य एव२ वेद, तस्मात् संवृता न हस्ता अवनेनिजीत, न पिबे,—देते वा अस्या दोहाः, नैरितेवास्या दोहः गौः

कामिर्भुङ्क्ते य एवं वेद चत्वारि वै नभाꣳसि, देवाः पितरो मनुष्या असुराः, सर्वेषु ह वा एतेष्वम्भो नभ इव भवति य एवं वेद, ताꣳ वा अकामयन्त, मयि स्यान्मयि स्यादिति, तां देवाः काम्ये ॥ इत्याह्वयन्त सा वा एनानभ्यकामयत,—भये ह वा एनं देवमनुष्या अभिकामयन्ते चारुका एनमार्त्विज्ये भवन्ति य एवं वेद ॥ श्रन्ये ॥ इति मनुष्याः, सा वा एनानशुश्रूषत,—भये ह वा एनं देवमनुष्याः शुश्रूषन्ते पर्यास जनतामायतः कीर्तिरागच्छति य एवं वेद ॥ इलान्दे ॥ इति पितर,—स्तेभ्यो वा अतिष्ठत, तिष्ठन्त्यस्मिन् पशवो य एवं वेदा,—ऽथ यथासुरा आह्वयꣳस्तेभ्यो वा अत्रसद्, यं द्विष्यात्तस्य तथा गोष्ठे आह्वयेद्रंसन्त्यस्मात् पशव, एतैरेव जुहुयात् ॥ गोनामैः सꣳशृङ्ग्या गोर्मूर्धन् पशुकामः ॥ काम्यायै स्वाहा श्रन्यायै स्वाहेलान्दायै स्वाहा ॥ इति गोष्ठो वै नामैषा लक्ष्मीः, स्वे वा एतद्गोष्ठे यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्त, एतेन ते ता अवृञ्जत, तेनैवैना वृङ्क्ते, सꣳशृङ्गी भवति पशूनां परिगृहीत्यै, यो वै चक्षुषो विमुक्तिꣳ वेद चक्षुष्मान् ह भवति, नैनं चक्षुर्जहाति, यद्दिवा पश्यामस्तद्देवानां चक्षुषा पश्यामो, ऽसौ वा आदित्यो देवानां चक्षुः, पश्यन् ह वै देवत्रा करोति, प्र देवयानं पन्थां जानाति य एवं वेद, यज्ज्योत्स्नायां पश्यामस्तत् पितृणां चक्षुषा पश्याम,—चन्द्रमा वै पितृणां चक्षु,—र्न ह वा एनममुष्मिंल्लोके चक्षुर्जहाति प्र पितृयाणं पन्थां जानाति य एवं वेद, यत्तमिस्रायां पश्यामस्तन्मनुष्याणां चक्षुषा पश्याम, एतावद्वाव नः स्वं चक्षु,—र्न ह वा एनमस्मिंल्लोके चक्षुर्जहाति, सर्वमायुरेति य एवं वेद, यदन्तरेन्ते पश्यामस्तदसुराणां चक्षुषा पश्यामा, उच्च वा एष दीप्यते नि च रिष्यति, दीप्यमानं भ्रातृव्यस्य गृहाद्धरेद्, रयिमेवास्य पुष्टिꣳ हर,—त्यां तु संवत्सरं यत्स्यां दितोजागृयाद्, यत्सत्यादीतिमांछेत्तज्जागरितव्यꣳ, रयिमेव पुष्टिमनुजागर्ति ॥ १ ॥ १–९

यो वा इडां धेनुꣳ वेद सर्वा ह वा अस्मै दिशो धेनवो भवन्ति, सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तामिष्णाशनीराममित्रयोचनिर्विदांचकार, तस्मै सर्वा दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तस्मात् स संवः प्रतिजनैर्व्यवहतोपजनन्तसन्तस्सर्वा ह्यस्मै दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तद्य एवꣳ वेद सर्वा एवास्मै दिशो धेनवो भवन्ति सर्वे प्रतिजना दानकामा,—स्तस्या वा इयमेव पादो, ऽन्तरिक्षं पादो, द्यौः पादः, समाः पादो, ऽपो आहुः, कृषिः पादा इति, तेन प्रति त्वदानीं तिष्ठति न त्वदानी, यदा

सुसस्यं भवत्यथ प्रतितिष्ठति, यदा न सस्यं भवत्यथ न प्रतितिष्ठति, भवति ह वा अस्य सस्यं नास्य सस्यं व्यृध्यते य एवं वेद, तस्या वा अदं एव पृष्ठ—मन्तरिक्षमात्मा,—यमुरो, दिशः पार्श्वे, समुद्रौ कुक्षी, असा आदित्यः शिरो, ऽग्निरा३स्यं, वातः प्राणो, गायत्र्यभिधानी, सर्वमायुरेति य एवं वेदो,—त्तरवेदिः, पवमानो वत्सं, एष वा एनां प्रस्तौति, प्रत्तान् ह वा इमांल्लोकान् दुहे य एवं वेद, बृहद्रथन्तरे द्वौ स्तनौ, वामदेव्यं च यज्ञायज्ञियं च द्वा, ओषधीरेव देवेभ्यो रथन्तरेणादुह, पशून् बृहता,—ऽपो वामदेव्येन, यज्ञं यज्ञायज्ञियेन, तस्य एवं वेदौषधीरेवास्मै रथन्तरेण दुहे, पशून् बृहता,—ऽपो वामदेव्येन, यज्ञं यज्ञायज्ञियेनै,—डा वा इदं सर्वं, स सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं पशूनाप्नोति य एवं वेद ॥ २ ॥ १०

यत्र प्राचीनप्रवणं समूलं भूम्या स्यात् तदुपोदये सूर्यस्य हस्ता अवनिज्य दर्भस्तम्बं उदशरावं निनयेत्, कामंकामं मा आवर्तय ॥ इति कामेनैवास्मै काममावर्तयति यत्कामो भवति, यो वै कामं साक्षाद्विद्व ताजग्ध वा एनं स कामा आगच्छति यत्कामो भवति, पशुषु वा अस्माकं कामः, पशूनामोषधीष्वो,—षधीनामप्स्वो,—षधीरेव कामेन समस्राट्, ता अस्मै कामं समर्धयन्ति यत्कामो भवत्या,—प एवा,—ऽस्या वा एष वर्षिरुत्सृष्टश्चरति लोमशा लोमशायां,—स्तस्मादेषा शाश्वसत्यैत्य,—ग्नि३र्हस्या आ३स्यं, वातः प्राणो, यत्र गोभिः संगच्छेत तद्ब्रूयात् ॥ प्रशस्ताः स्थ कल्याण्यः ॥ इतीयं वा एषे,—मां वा एतत् समागयत्, यत्रामुका अस्मात् पशवो भवन्ति य एवं वेद, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्ता,—ऽदितिर्देवेष्वासीत्कुस्तासुरेषु, ते देवा अमन्यन्त, यदभिजेष्यामः कुस्तायाः शिर आहनिष्यामा इति, यदभिजेष्यामा, इत्यसुरा अमन्यन्ता,—ऽदित्याः शिर आहनिष्यामा इति, तां देवा अभिजित्याघ्नत, यस्य वै जितं यस्य विजितं तस्यैषा गृहे हन्यत, एषो वै क्षुत्, क्षुधं वा एतद्घ्नते, तस्य एवं विद्वानेकाष्टकायां गां हते संवत्सरायैव क्षुधं हवे, प्रजापतिर्वा एक आसीत्, सोऽकामयत, बहुः मनु स्यां प्रजायेयेति, स आत्मानमैक्षत, स मनोऽसृजत, तन्मन एकधासीत्, तदात्मानमैक्षत, तद्वाचमसृजत, सा वागेकधासीत्, सात्मानमैक्षत, सा विराजमसृजत, सा विराडेकधासीत्,

[३] मा. श्रौ. १,५,१ ।

सात्मानमैक्षत्, सा गामसृजत, सा गौरिकधासीत्, सात्मानमैक्षत्, सेडामसृजत, सेडैकधासीत्, सात्मानमैक्षत्, सेमान् भोगानसृजत, येरस्या इदं मनुष्या भुञ्जत एते वा अस्या भोगाः, सर्वैरेवास्या भोगैः सर्वैः कामैर्भुङ्क्ते य एवꣳ वेद, गौर्वै वाग्, गौर्विराड्, गौरिडा, गोः खल्वेवं गौ,—गौरिदꣳ सर्वꣳ, सर्वा ह वा एनमेताः श्रयन्ते य एवꣳ वेद, यद्वै वेदात्मानमैक्षत् सेडाभवत्, तदिडाया इडात्वꣳ, स यस्तदिडाया इडात्वꣳ वेदेद्ध ह वै स्वमात्मानं भूत्यै ॥ ३ ॥ ११-१४

या रोहिणी तामरुणा, ता गौरी, ता बभ्रूः ॥ तदिन्द्रा उदाजत वसुर्नाम रूपं पशूनाम् ॥ विन्दते वसु, न वसु रुणद्धि य एवꣳ वेद, या शितिपृष्ठा ता मन्दि,—स्ता मैनी, ताꣳ शबुली, ताꣳ शितिबाहु,—स्ताꣳ शुद्धवाला ॥ तद्बृहस्पतिरुदाजदिडा नाम रूपं पशूनाम् ॥ बह्वीर्ह वा एनमिडाः श्रयन्ते य एवꣳ वेद, या पृषती ता पिशङ्गी, ताꣳ सारङ्गी, ता कल्माषी, ता पृश्नि,—स्ताꣳ श्वेता ॥ तन्मरुता उदाजन्त ज्योतिर्नाम रूपं पशूनाम् ॥ ज्योतिष्मान् भवति य एवꣳ वेद, या सुरूपा ताꣳ श्यामा, ताꣳ श्येनी, ता कृष्णा ॥ तत् प्रजापतिरुदाजतायुर्नाम रूपं पशूनाम् ॥ आयुष्मान् भवति य एवꣳ वेद, चतस्रः प्रथमा,—श्चतस्र उत्तमा, द्विः पञ्चमध्यत,—स्ता द्विर्दश, दशाक्षरा विराड्, वैराजाः पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे॥ वस्व्यै हिंकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मेऽवरुद्ध्यै ॥ इति पुरस्ताद्बहिः पवमानस्य वदेत् ॥ इडायै हिंकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मेऽवरुद्ध्यै ॥ इति पुरस्तादाज्यानाꣳ वदेत् ॥ ज्योतिषे हिंकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मेऽवरुद्ध्यै ॥ इति पुरस्तान्माध्यंदिनस्य पवमानस्य वदेत् ॥ आयुषे हिंकुरु, तस्यै प्रस्तुहि, तस्यै मेऽवरुद्ध्यै ॥ इति पुरस्तादार्भवस्य पवमानस्य वदेत् ॥ यज्ञो वै पशूनामायतनꣳ, स्वे वा एतदायतने यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते, ऽनपक्रामुका अस्मात् पशवो भवन्ति ॥ ४ ॥ १५-३२

वसीयस्येहि, श्रेयस्येहि, भूयस्येहि, चित्ता एहि, दधृष्येही,—डा एहि, सूनृता एहि, चिदसि, मनासि, धीरसि वस्वी रन्तिः सुमनाः ॥ सूनरि विश्वा त्वा भूतान्यनुप्राणन्तु, विश्वा त्वं भूतान्यनुप्राण, भूयस्यायुरसी,—ष्टिरसि, संरूपवर्षा एहि ॥ ३३-३४

एमामनु सर्पतेमौ भद्रौ धुर्या अभि । नीच शीर्षाणि मृद्वम् ॥ ३५

[५] वा ४,१९। काण्व ४,२५। मा. श्री ९,५,१।

सा नः सुप्रतूर्तिः प्रिया नः सुहार्दः प्रियवनिर्मघवनिरन्ता एहि, जुष्टा एही,—डा एही,—दिता एहि,—प्रहूत उपहवं तेऽशीय, सुहस्ता ना एहि सह रायस्पोषेण, देवीदेवीरभि मा
निवर्तध्वम् ॥ ३६

स्योना स्योनेन घृतेन मा समुक्षत ॥ ३७

नेमे तदुपदम्भिषुर्धूपिर्ब्रह्मा यद्ददौ । समुद्रादुदजनि वः स्रुचा ॥ ३८

वाश्रे विप्रस्य तिष्ठति शृङ्गेभिर्दशभिर्दिशम् ॥ ५ ॥ ३९

वसीयस्येहीति, ब्रह्म वै वसीयो, ब्रह्म वा एतदुत्याह्वयति, श्रेयस्येहीति, क्षत्रं वै
श्रेयः, क्षत्रं वा एतदुत्याह्वयति, भूयस्येहीति, विड्वै भूयसी, विशं वा एतदुत्याह्वयति,
चित्ता एहीति, मनो वै चित्तं, मनो वा एतदुत्याह्वयति, दधृष्येहीति, वाग्वै दधृषि,
वाचं वा एतदुत्याह्वयती,—डा एहीति, पशवो वा इडा, पशून् वा एतदुत्याह्वयति, सूनृता
एहीत्य,—न्नं वै सूनृता,—न्नं वा एतदुत्याह्वयत्ये,—ता वै सप्त देवगव्य,—स्ताः कीर्तो वैतहोत्रो
विदांचकार, ताभिरदः कुरूणां क्रोन्ते पशूनत्याह्वयत्, ताः कुरवो ब्राह्मणैरन्वैच्छं,—स्ताः
कुमारं वरयाश्वदक्षिणा अविन्द,—न्त्सोऽब्रवी,—न्मा संस्पृते,—ताभिर्वा अहमेता अत्याह्वयिष्यामी,—
तराभिरितरा, यानि खलु वा एतासां प्रियाणि धामानि तानि कीर्तो न वेदेति, स संयत्ते
संग्रामे छदिर्दर्शी, एताभिर्वेता अत्याह्वयिष्यामी,—तराभिरितरा, यतरत्र खलु वा एता
अत्याहूयन्ते तत् पशवोऽभिसंक्रामन्ति, यत्र पशवस्तद्देवा, यत्र देवास्तदिन्द्रो, यतरान्वा
एतेऽभिसंक्रामन्ति ते जयन्ति, जयति संग्रामम् ॥ ६ ॥ ४०

सा वै सृष्टाभयान् देवमनुष्यानन्यमन्यत, तां देवा दर्शपूर्णमासाभ्यामुपप्रास्तृणत, तां वा एतदाप्नुवन् यदिडां, तां वा एतदाप्त्वा हरन्तो मन्यन्ते यदिडामुपह्वयन्ते, यद्धि तूष्णीमुपह्वयेत तद्धैताः सप्त वृदेद, यद्युचस्तद्युत्तराः सप्त, धाम धामासां वर्णं वर्णमुपगच्छ,—त्या ह वा एनमप्रतिख्यातं गच्छति य एवं वेद, यत्र स मूला ओषधीरुपगच्छेत् पशून् वा तदेवा एवं सप्त वृदेद्, धाम धामासां वर्णं वर्णमुपगच्छ,—त्या ह वा एनमप्रतिख्यातं गच्छति य एवं वेद, सप्त स्वधीर्येण याजयेद्, यस्य सप्त स्यन्निराधरमामन्तमा स्यु,—र्वसीयस्येहि, श्रेयस्येही,—त्येतद्देवदेवास्मा अत्याह्वयति, यो वैश्यः शूद्रो वा बहुपुष्टः स्यात्तस्य गवां नाम्नां

[६] मा श्री. ९,५,१ ।

[७] वा ३७,१२,२,२३ १० २५ । काण्व ३७ १२ २ ४८ ?१ २१ । मा श्री ९ १,१ ।

वत्सतरमपमर्येत ॥ इलान्दाः स्थ ॥ इतीलान्दा हि पशवः पुष्णो नक्षत्रं पोषयिष्णु ॥ इति विश्येषु वा एतच्चरति पुष्णो नक्षत्रं पोषयिष्णु, तदेवापधापयते, तमुपाकुर्वीत ॥ आयुर्मे दा, वर्चो मे दा, रयिं मे दाः, पुष्टिं मे दाः ॥ इति रयिमेवास्य पुष्टिं हरति, तमितोऽभिमृज्यार्ध-ऽतोऽत्याह्वयेद्, वसीयस्येहि, श्रेयस्येहि,—त्येतदेतदेवास्या अत्याह्वयति, नास्य किंचनो-द्वयिपद्, ग्रामकामं याजयेत् सारस्वत ऋग्भ्यां, सुवत्सरो वै सरस्वा,—न्तसंवत्सरेणैवास्मै ग्रामं च्यावयति, वसीयस्येहि, श्रेयस्येहि,—त्येतदेतदेवास्या अत्याह्वयति, पशुकामं याज-येत् सारस्वत ऋग्भ्यां, सुवत्सरो वै सरस्वा,—न्तसंवत्सरेणैवास्मै पशूंश्च्यावयति, वसी-यस्येहि, श्रेयस्येहि,—त्येतदेतदेवास्मा अत्याह्वयति, सर्वासां दुग्धे चतुःशरावमोदनं पचेद् ब्राह्मणेभ्यः पशुकामो, यच्चतुःशरावो दिग्भ्य एवास्मै तेन पशूनवरुन्द्धे, यद् ब्राह्मणेभ्यो ब्रह्म-णस्तेन, न छिन्नं देयं, पशुकाम इव ह्येष, वासो हिरण्यं वा देयं,—मीजानस्यास्य पशवो भूयांसो भवन्ति ॥ ७ ॥ ४१–४६

प्रजापतिर्वै न व्याहरत्, स आत्मन्येव पुण्यमैच्छ,—दात्मनः पुण्यं न निरवद,—देतद्वै तद्य-जुर्वेदमन्यथा ब्रूयात् ॥ पुण्यं प्रशस्तम् ॥ इति ब्रूया,—दात्मन्येव पुण्यं यच्छत्या,—त्मनः पुण्यं न निर्वदति, यामदानीयाय ददाति तामस्य पशवोऽन्वपक्रामन्ति, यदि मन्येता,—दानीया-यादामित्येतदेव यजुर्वदे,—न्नमे तदुपदम्भिपर्धृपिब्रह्मा यददा इति, तदेवैतेनापूरयति, तदाप्या-ययति, समुद्र इव ह वा अस्य व्यच्यमानो न क्षीयते य एवं वेद ॥ वीरवतीर्भूयास्त या नो वीरवतोऽकर्त ॥ इति पुमांसं जातमभिमन्त्रयेत ॥ भूयसीर्भूयास्त या नो भूयसोऽकर्त ॥ इति स्त्रियं जाताम् ॥ अन्नादा भूयास्त ये नोऽन्नादानकर्त ॥ इति वलिहृतोऽभिमन्त्रयेत ॥ भूयांसो भूयास्त ये नो भूयसोऽकर्त ॥ इति सभासदः, पादौ प्रत्यवहरे,—देते वै पशवा, उपोप ह वा एनं पशवो यन्ति नाप्ययन्ति य एवं वेद ॥ पुण्या पुण्यमस्थ,—चित्रा चित्रमस्थ,—इडो मे भगवोऽजनिष्ठा मैत्रावरुणं, ऊर्जा मे भगवः सह जनिष्ठाः, सर्वविदं मे विन्द ॥ इति पुमांसं जातमभिमन्त्रयेतो,—र्जैवास्मै सह जायते, गच्छति पशूनां सर्वविदम् ॥ पुण्या पुण्यामस्थ,—चित्रा चित्रामस्थ,—इडो मे भगवत्यजनिष्ठा मैत्रावरुणी, रायस्पोषेण मे भगवती सह जनिष्ठा, ज्ञात्रं मे विन्द ॥ इति स्त्रियं जातां, रायस्पोषेणैवास्मै सह जायते, गच्छति पशूनां ज्ञात्रं,

---

[आयुर्मे दा० । अथर्व. २,१७,४]
[८] मा. श्रौ ९,५,२ ।

ये प्राचीनमेकाष्टकाया जायन्ते पूर्वस्य ते सस्यस्योत्तमा, ये प्रतीचीनमपरस्य ते सस्यस्य प्रथमा,—स्तानुभयान्त्सहाभिमन्त्रयेतो,—भयानेनान्त्सहावरुन्द्धे ॥ ८ ॥ ४७-६१

यो वै शक्तिं वेद स तच् शक्नोति यच् शिक्षती,—यं वै शक्ति,—र्यो वा अस्या भूयिष्ठभाग्भवति स तच् शक्नोति यच् शिक्षति, भूयिष्ठभाग्घ वा अस्या भवति य एवं वेद, पशवो वै शक्ति,—र्यो वै पशूनां भूयिष्ठभाग्भवति स तच् शक्नोति यच् शिक्षति, भूयिष्ठभाग्घ वै पशुमान् भवति य एवं वेद, तस्या व्रतं न हन्ते,—ति ब्रूयात् ॥ कुरुत, इति ब्रूया,—द्वन्वर्तिनी,—ति ब्रूया,—द्विर्जन्या, इति ब्रूयाद्, भुवनमसि सहस्रमिन्द्राय त्वा सृमोऽददात् ॥ इति सृमो वै नामासुर आसीत्, तस्येयं पृथिवी पशुभिः पूर्णासीत्, तामिन्द्रोऽवृङ्क्त, तस्मादाहु,—रैन्द्राः पशव इति, यावतीनामिदं करोमि भूयसीनामुत्तरां समां क्रियासम् ॥ इति गवां लक्ष्म कुर्याद्, भूयसीनामेवोत्तरां समां करोति, पशवो वै सृष्टा एकैकं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त, तेन प्राजायन्त, न भूमानमगछं,—स्ते रेवतीमुपातिष्ठन्त, रेवत्यां प्राजायन्त, रेवत्यां भूमानमगछं,—स्तस्माद्यत्किंच पशूनां कुर्वीत तद्रेवत्यां कुर्वीतो,—प ह्येनं पशवस्तिष्ठन्ति, प्रास्य पशवो भवन्ति य एवं वेद, यस्य दक्षिणतः प्रतिभिन्नं दक्षिणत उपाश्वरत्तच्चत्पष्टलक्ष्म देवलक्ष्मं यज्ञियं यज्ञकामः कुर्वीतो,—प ह्येनं यज्ञो नमति, यस्योभयतः प्रतिभिन्नमुभयत उपाश्वरत् तद्गायत्रं लक्ष्म पशव्यं पशुकामः कुर्वीत, पशुमान् भवति, यस्योभयतः प्रतिभिन्नमुभयत उपाश्वरत् तत् त्रैष्टुभं लक्ष्म एतस्य रूपं प्रतिष्ठाकामः कुर्वीत, गच्छति प्रतिष्ठां, वसिष्ठस्य स्थूणाकर्ण्यो, वसिष्ठो वै रयिमपश्यत्, तामात्मन्नधत्त, यत्स्थूणाकर्णीः कुरुते पशुष्वेव रयिं धत्ते, जमदग्नेः कर्करिकर्ण्यो, जमदग्निर्वै पुष्टिमपश्यत्, तामात्मन्नधत्त, यत्कर्करिकर्णीः कुरुते पशुष्वेव पुष्टिं धत्ते, ऽसुराणां सास्नाकृत्यः, क्षिप्रं वृद्धीभवन्ति क्षिप्रं पराभवन्त्य,—मेष्याः कर्णीः, क्षिप्रं वृद्धीभवन्ति, यज्ञस्त्वेनाननूपनमतीव, निष्क्रान्त्याः छिद्रकर्ण्यो, यच्छिद्रकर्णीः कुर्वीत निष्क्राविरस्य पशोर्निर्गृह्णीया,—द्वे प्रच्छिन्या कर्ण्यः कार्या न दात्राकर्ण्यः, पराचीनमिव हि तन्निवृत्त,—मगस्त्यस्य विष्टकर्ण्यः, कश्यपस्य कर्णन्धृतास्ता, इन्द्रस्याकलस्ता, अथो आहुः, प्रजापत,—रित्युनयं ज्येष्ठलक्ष्मं ज्येष्ठकामः कुर्वीत, प्र समानानां ज्यैष्ठ्यमाप्नोति, प्रजापतिः पशूनसृजत, स वा अम्रो नामकृतना,—ऽसृष्ट वा एतद, यद्दुग्धोऽसृकर्ते, क्रूरं पशूनां कर्णा, इति वै गोऽस्मुशांसृजन, क्रूरं वा एतं पशूनां कुरुते योऽक्ष्णुते, यद्दधितास्तेनाधिता, अथ यदनधिता इति श्रूयन्ते तेनाधिता,—स्तदाहु,-

[१] मा श्रौ. ९.५.३।

—न वा एतमेता अमुत्रागच्छन्ति या अनक्षिता इति, तस्मादक्षितꣳग्न्या, न तेजनेनाक्ष्णुयाद्, वज्रो वै तेजनꣳ, यत्तेजनेनाक्ष्णुयाद्वज्रेण पशूनर्पये,—न्न श्यामिनायसा क्रूरं, तदशान्त,—मिक्षुकाण्डमप्सु वासयित्वा तेनाक्षितꣳग्न्या,—स्तद्धि शिवं, तच् शान्तं,—मेधो आहु,—र्लोहितेनायसेति, तद्धि शिवं, तच् शान्तम् ॥ ९ ॥ ६२-६५

इह प्रजा विश्वरूपा रमन्तामस्मिन् गोष्ठे विश्वभृतो जनित्रीः ।
अग्निं कुलायमभि संविशन्तीः समासृजन्तु पयसा घृतेन ॥ ६६

इति गाः सायमायतीरभिमन्त्रयेता,—ऽग्निर्वा एतासाꣳ योनि,—रग्निः कुलायꣳ, स्व एवैना योनौ स्वे कुलाये संवेशयति, नास्य पशवो नक्तमार्तिमार्छन्ति य एवꣳ वेद ॥ ६७

संꣳ वः सृजत्वर्यमा सं पूषा सं बृहस्पतिः । समिन्द्रो यो धनंजयः ॥ ६८
संजग्माना अविहुता अस्मिन् गोष्ठे पुरीषिणीः । स्वावेशा ना आगत ॥ ६९

इति गाः संसृजेद्या अस्य पुरा स्युर्याश्चान्यतो विन्देत्, पशवो वै घृतं,—मयी रुद्रो, यज्जुहुयाद्रुद्रायास्य पशूनपिदध्यात्, तत्संसृज्या एवा,—भयीर्हि, भूयसीर्भवन्ति, संꣳ वः सृजत्वर्यमेति, यज्ञो वा अर्यमा, यज्ञेनैवैनाः संसृजति, सं पूषेति, पुष्टिर्वै पूषा, पुष्ट्यैवैनाः संसृजति, सं बृहस्पतिरिति, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्ब्रह्मणैवैनाः संसृजति, समिन्द्रो यो धनंजय इती,—न्द्रियꣳ वा इन्द्र, इन्द्रियेणैवैनाः संसृजति, रेवती तन्तिः पृथिवी माता, रेवतीरापा ओषधयः ॥ ता नो हिन्वन्तु सातये धिये जुषे ॥ इति तन्तिꣳ वितनुयात्, तामनुमृज्यात् ॥ रथ्या त्वा पुष्ट्यानुमार्ज्मि ॥ इति रथ्यैवैनां पुष्ट्यानुमार्ष्टि, तस्या व्रवं न रिक्तो स्या,—न्नोपर्युपरि संचरेयु,—र्नाभिवर्षेन्नाभितपे,—द्देवद्धै वत्सो शामकायनो विदांचकार तन्त्यां वितन्नुनꣳ, स सहस्रं पशून् प्राप, प्र सहस्रं पशूनाप्नोति य एवꣳ वेद ॥
७०-७४

पिता वत्सानां पतिरघ्न्यानामुतायं पिता महतां गर्गराणाम् ।
रेतोधा त्वा यशोधाꣳ रायस्पोषायोत्सृजेत् ॥ ७५

इत्यृषभस्य कर्ण उत्सृजमानो वदेद्, रेतोधामेवैनꣳ यशोधाꣳ रायस्पोषायोत्सृजते, यो

---

[१०] मा श्री ९,५,३ ।

[सꣳव. सृजत्वर्यमा० अथर्व ३,१४,२ । संजग्माना अविहुता० अथर्व. ३,१४,३ । पिता वत्सानां० आर्ष १४,२ (प्र पा) ९,४,४ (पूर्वार्धः)]

वैश्यः शूद्रो वा बहुपुष्टः स्यात्तस्य गवां गोष्ठादेकविꣳशतिꣳ शकान्याहृत्यैकविꣳशतिमाहुतीर्जुहुया,-देकविꣳशतिर्वै मनुष्यलोका, मनुष्यलोकेभ्य एवास्मै पशूनवरुन्द्ध, एतैरेव जुहुयाद्गोनामैरग्रे-स्तर्या गोर्भसंदि पशुकामो, मुखꣳ वा एष पशूनां, मुखत एवास्मै पशून्निनयति ॥ १० ॥
७६

यासामिन्द्र उदाजत वसु नाम रूपं पशूनामुपसं धाम पश्यमानः ॥ तासामयꣳ योनिरयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥ यासां बृहस्पतिरुदाजतेडा नाम रूपं पशूनाꣳ संगवं धाम पश्यमानः ॥ तासामयꣳ योनिरयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात्॥ यासां मरुत उदाजन्त ज्योतिर्नाम रूपं पशूनां मध्यंदिनं धाम पश्यमानाः ॥ तासामयꣳ योनिरयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुयात् ॥ यासां प्रजापतिरुदाजद्वायुर्नाम रूपं पशूना-मपराह्णं धाम पश्यमानः ॥ तासामयꣳ योनिरयं गोष्ठ इह रयिः पुष्टिः । स्वाहा ॥ इति जुहुया,-देतानि वा अह्नो रूपाण्ये,-तेषु वा अह्नो रूपेषु देवाः पशूनाꣳ रूपाण्यवृञ्जत, तदेतेष्वेवाह्नो रूपेषु यजमानो भ्रातृव्यस्य पशून् वृङ्क्ते, घृतेन जुहोति, पशवो वै घृतं, पशुभिरेव पशून् वृङ्क्ते, तन्न संस्पृ, प्रातरेवान्तर्गोष्ठासु गोषु होतव्यꣳ, सर्वा एनाः सहावरुन्द्ध, एतैरेव जुहुयाद्गोष्वाकृतासु, योनितो वा एतत् पशूनग्रही,-दपिहिनाः परिपरिणस्क्रामन्त्ये,-तैरेव जुहुयात्संग्रामे, ऽधोश्वानभिमन्त्रयेत ॥ मित्रभृतः क्षत्रभृता ओजोभृतो बलभृतो वयं जयेम वयꣳ सहेम, वयं भरेम, वयं पुषेम ॥ इति जयति संग्रामम् ॥ रोहिणीर्वो वृञ्जे गायत्रेण छन्दसा, ऽरुणा वो वृञ्जे त्रैष्टुभेन छन्दसा, गौरीर्वो वृञ्जे जागतेन छन्दसा, बभ्रवो वो वृञ्जा आनुष्टु-भेन छन्दसा गर्भान्वो वृञ्जे पाङ्क्तेन छन्दसा, रूपाणि वो वृञ्जे शाक्वरेण छन्दसा, सर्वान् वो वृञ्जेऽनाप्तेन छन्दसा, तत् सप्त, सप्तपदा शक्वरी, शाक्वराः पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे, गायत्री प्रथमा, गायत्र्युत्तमा, तेजो वै गायत्री ब्रह्मवर्चसं, तेजसा च वा अस्मा एतद् ब्रह्मवर्चसेन चोभयतः पशून् परिगृह्णाति ॥ ११ ॥ ७७-९१

प्रजापतिर्वै त्रीन्महिम्नोऽसृजताग्निꣳ वायुꣳ सूर्यं, ते चत्वारः पितापुत्राः सत्रमासत, ते स्वेदꣳ समरौधुꣳ,—स्तदभवन्, तद्वा अस्यैतन्नामाभूदिति, गर्मिमभूदिति, तद्वा अस्यैते नामनी क्रूरे अशान्ते, तस्मादेते न ग्रहीतव्ये, क्रूरे ह्येते अशान्ते, प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यकामयतोषसꣳ, सा रोहिदभवत्, तामृश्यो भूत्वाध्यैत्. तस्मा अव-

व्रतमछदयत्, तमायतयाभिपर्यावर्तत, तस्माद्वा अबिभेत्, सोऽब्रवीत्, पशूनां त्वा
पतिं करोम्यथ मे मा स्था इति, तद्वा अस्यैतन्नाम पशुपतिरिति, तमभ्यायत्यावि-
ध्यत्, सोऽरोदीत्, तद्वा अस्यैतन्नाम रुद्र इति, ते वा अस्यैते नामनी शिवे शान्ते,
तस्मादेते कामं ग्रहीतव्ये, शिवे ह्येते शान्ते, ततो यत् प्रथमꣳ रेतः परापतत् तदग्निना पर्यैन्द्ध,
तदासामन्यात्वं, ततो यदुत्यमब्रवत्तद् बृहस्पतिरुपागृह्णात्, तदासामुस्रियात्वं,—मंशुकामेति,
तदासाꣳ शक्करीत्वं, गातुमविदामेति, तदासां गोत्वं,—मेतानि वा आसां नामानि,
सर्वैरेवासां नामभिः सर्वैः कामैर्भुङ्क्ते य एवꣳ वेद, पशवो वै सृष्टा एतानि नक्षत्राण्यन्वपाका-
मन् पौर्णमासीमष्टकाममावास्यां चित्रामश्वत्थं, तस्मात्तेषु गा नोपाकृत्या, यामुपाकुर्यात्तामस्य
पशवोऽन्वपक्रामेयुः ॥ १२ ॥ १२

देवा वै सत्रे सहान्तर्वन्तोऽभवꣳ,—स्ते सर्वे सह व्यजायन्त, तदेकनूदशयत् सꣳहृत्तं,
तद्देवा इत्थं चेत्थं च व्यत्यचरꣳस्तन्मित्रावरुणा अचायताꣳ, स्याद्वै य एनद्विकुर्यादिति,
तद्वा द्विपदीमकुरुताꣳ, सा न प्रत्यतिष्ठत्, तस्या अन्यत आहृत्येमौ प्रत्यधत्ता, तस्माद्देवा
अनद्धा अश्वं,—न्त्सा चतुष्पदी भूत्वा प्रत्यतिष्ठत्, प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति य एवꣳ
वेद, तस्याꣳ वै पयः पर्यपश्यꣳ,—स्तां देवा अदुह्र हरितेन पात्रेण यज्ञं चामृतं च,
दुहे यज्ञं चामृतं च य एवꣳ वेदा,—ऽथ पितरोऽदुह्र रजतेन पात्रेणोर्जं च स्वधां च, दुह ऊर्जं च
स्वधां च य एवꣳ वेदा,—ऽथ मनुष्या अदुह्र दारुपात्रेणान्नं च प्रजां च, दुहेऽन्नं च प्रजां च य
एवꣳ वेदा,—था ऋषयोऽदुह्र चमसेन छन्दाꣳसि च पशूꣳश्च, दुहे छन्दाꣳसि च पशूꣳश्च य
एवꣳ वेदा,—ऽथ गन्धर्वाप्सरसोऽदुह्र पुष्करपर्णेन पुण्यं गन्धं, दुहे पुण्यं गन्धꣳ य एवꣳ वेदा,-
—ऽथ सर्पा अदुह्रालाबुना विषं, दुहे भ्रातृव्याय विषꣳ य एवꣳ वेदा,—ऽथासुरा अदुह्रायस्पात्रेण
स्वनूतां भूतिं च पराभूतिं च, दुहे भ्रातृव्यायाभूतिं च पराभूतिं च य एवꣳ वेद, ताꣳ वा
इन्द्रोऽनयैवोपासीदुतै,—दꣳ सर्वमदुह्रद्यदिदं किंच, तां दुग्ध्वा प्रत्यनुदत, सा प्रतिनुत्ता
कुमना अतिष्ठद् ध्यायन्ती, तां प्रजापतिरचायद्, ध्यायति वा इति, सोऽब्रवीत्, किं
ध्यायसीति, साब्रवीद्, ये माधुक्षत ते मा प्रत्यनुदन्तेति, सोऽब्रवी,—न्मा सूक्षि,—स्तथा वै
त्वा करिष्यामि यथोभयेषां देवमनुष्याणां प्रिया भविष्यसीति, तस्या घृतं पद्भ्योऽक्षरत्, तस्य
घृतस्यादाय मुखꣳ व्यमार्ट्॥ उभयेषां त्वा देवमनुष्याणां प्रियां करोमि ॥ इति तस्मादेषोभयेषां
देवमनुष्याणां प्रियं,—तेनैव श्रोत्रियस्य मुखꣳ विमृज्या,—दुभये ह्येते देवमनुष्या विदु,—रेतेन

कुमार्या, एतेन पतिकामाया, एतद्धै गोचर्मं न सर्वस्मा इव कुर्याद्, यस्मै तु कुर्यात्
तेजस्वी स्यात् ॥ १३ ॥ ९३-९५

यो ललामः शितिपाच्छितिककुच् शितिभसच् शितिवालः, साशारिः साम्प्रक्ताश्वयूथा,
प्राष्टो यूथान्याप्नोति यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, यस्य वालतूपः प्रतिष्ठितः सा प्रतिष्ठिता,
प्रति प्रजया च पशुभिश्च तिष्ठति यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, यः समन्तः शितिबाहुः सा
समन्ता, समन्तः प्रजया च पशुभिश्च भवति यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, यः शितिपृष्ठः
सा तन्तिः, पशुमान् भवति यस्य तादृङ्ङृषभो भवत्य,—थ यस्यैकरूपस्य सतो लक्ष्म
भवति सोदारस्,—न्नास्यामित्रो गा विधावति यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, याञ्जलोम्नी सा
पोपयिष्णु,—र्राजा इव प्रजायन्ते यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, या श्यामा सा पोपयिष्णुः,
क्षिप्रं वृद्धीर्भवन्त्यपनिपादुकास्तु, यारुणा सा पोपयिष्णुः, क्षिप्रं वृद्धीर्भवन्ति हिमेरवस्तु,
या श्वेता सा पोपयिष्णुः, क्षिप्रं वृद्धीर्भवन्ति दुश्चर्माणस्तु, नाञ्जिः कार्यो न पृश्नि,—रमि-
थुनं तं,—दथो व्याघ्ररूपं वै पृश्नि,—र्बिभ्यत्यस्मात् पशवः, कनीयांसोऽस्य पशवो भवन्ति
यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, तदाहु,—र्बीजमेवोत्सृज्यमित्ये,—तद्वा आसां बीजं यद्रोहितं
रूपं, पशुमान् भवति यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, यो धूम्रस्ताम्रधूम्रः स प्रजापतिः, प्र प्रजया
च पशुभिश्च जायते यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, यस्य लोमशौ ककुत्सं स्तम्बी, स्तम्बीव
प्रजया च पशुभिश्च भवति यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, यस्योर्ध्वो ककुत्सा ऊर्ध्वा आप्यायन्त
ऊर्ध्वा अस्य पशव आप्यायन्ते यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, यस्य दक्षिणतः पद्मं सा पापी
सा संवन्त्य,—थ यस्य सव्यतः उन्नतं सा पुण्या सोपाहरन्ती, यो उत्सृष्टस्तो ऊर्ध्वा आप्या-
यन्त, ऊर्ध्वा अस्य पशवा आप्यायन्ते यस्य तादृङ्ङृषभो भवति, यस्य सव्यतः पद्मं सा
पापी सा संवन्त्य,—थ यस्य दक्षिणतं उन्नतं सा पुण्या सोपाहरन्ती, या सव्यसाचिनी गां
पुण्या सोपाहरन्ती, या संशृङ्गी सा गोष्ठं,—स्तां न प्रच्छिन्द्यादनुसृष्टस्य गोषु स्यादा,—मेवां
वै पशूनामस्कन्नं हवि,—रस्कन्नमस्य हविर्भवति यस्यानुसृष्टिर्गोषु भवत्य,—था चास्य ऋद्धेव
गोषु स्यादा,—मेवा वै पशूनामूर्जं बिभ्रती, ऽधोधुरा अस्य पशवो भवन्ति यस्योधा नु ऋद्धेव
गोषु भवतः ॥ १४ ॥ ९६ [१८१]

॥ इति खिलकाण्डे गोनामिको द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः प्रपाठकः ।

राजसूयब्राह्मणम् ।

अरातीयन्ति वा अन्ये पुरुषाय नान्ये, येऽरातीयन्ति सा निर्ऋति,— ये नारातीयन्ति सानुमति,— एतेभ्य उभयेभ्यः सह निर्वपन्त्यु,— भो सह शृतौ कुर्वन्ति, नैर्ऋतेन पूर्वेण प्रचरन्ति दक्षिणा परेत्य स्वकृता इरिण, एतद्वै निर्ऋतिगृहीत पृथिव्यां, निर्ऋतिगृहीत एव निर्ऋतिं निरवदयत, एकोल्मुकं निधाय तिस्रꣳसिकायाः काण्डाभ्या जुहोति, जुषाणा निर्ऋतिर्वेतु, स्वाहा, वासः कृष्णं भिन्नान्तं दक्षिणेत्ये,— तद्धि निर्ऋत्या रूपं,— मधꣳ वै पुरुषस्य निर्ऋतिगृहीत,— मधे- मनिर्ऋतिगृहीतꣳ, यन्निर्ऋतिगृहीतं तदुास्मात्तेन निरवदयते, पुनरेत्यानुमत्या अष्टाकपालेन प्रचरन्ति निर्ऋतिमेव निरवदाये,— यꣳ वा अनुमतिर्वाग्वा, ऽनुमतमेवेनꣳ सर्वमाक्रमयत्य,— ष्टा- कपालो भवति, गायत्री ह्येषा, गायत्री वाग्, धेनुर्दक्षिणे,— तद्ध्यनुमत्या रूपं,— मथ य उदञ्चः शम्यामतिशीयन्ते तानुदङ् परेत्य वल्मीकवपामुद्धृत्य जुहुया,— दिदमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमवयजा इति, तत् पुनरपिदधाती,— दमहममुष्यामुष्यायणस्य क्षेत्रियमपिदधामीति, क्षेत्रियꣳ वा एतं गृह्णाति, य चैनमन्वियं क्षेत्रस्य पत्न्य,— स्यामेव क्षेत्रियमुवयज्याथैनꣳ सर्वमाक्रमयति, श्वो भूत आदित्येभ्यो भुवद्भ्यो घृते चरुरित्या,— दित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायꣳ,— स्तेभ्य एव प्राच्य स्वर्गं लोकमेत्या,— दित्या वा अस्मिल्लोक ऋद्धा, आदित्या अमुष्मि,— न्नुभयोरेव लोकयोर्ऋध्नोति, वरो दक्षिणा, वरेणैव स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, श्वो भूत आग्नावैष्णव एकादशकपाला इत्य,— ग्निर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्धा,— ऽग्निर्वै यज्ञस्यान्तोऽवस्ता,— द्विष्णुः परस्ता,— दुभयत एव यज्ञस्यान्ता उदग्र- ही,— दुभयत एव यज्ञस्यान्ता उद्गृह्य यथोत्सङ्ग आवपत,— यꣳ वा एतद्यज्ञमावपते, तस्य यथा- कामं निर्वपमाण एत्य,— नड्वान् वामनो दक्षिणा, यद्वही तेनाग्नेयो, यद्वामनस्तेन वैष्णवो, रूपेणैवेनꣳ समर्धयति, श्वो भूतेऽग्नीषोमीया एकादशकपाला इत्य,— ग्नीषोमाभ्याꣳ वै वीर्येणेन्द्रो वृत्रमहन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, तद्वार्त्रघ्नमेवैतद्धिरण्य दक्षिणा, सत्यꣳ वै हिरण्यꣳ, सत्येनैनं हन्ति, श्वो भूत ऐन्द्राग्न एकादशकपाला इत्य,— ग्नीषोमाभ्याꣳ वै वीर्येणेन्द्रो वृत्रमहं,— न्तस ओजसा वीर्येण व्यार्ध्यत, स एतमैन्द्राग्नमपश्यत्, तेनौजो वीर्यमात्मन्नधत्ता,— जसा वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चता, ओजो

[१] मै २६१। त ब्रा १,६,१,१—९।

वीर्यमिन्द्राग्नी, ओजसैवैन२ वीर्येण समर्धयतो, ऽनड्वानृषभो दक्षिणा, यद्वही तेनाग्नेयो,
यन्मुष्करस्तेनैन्द्रो, रूपेणैवैन२ समर्धयति, श्वो भूत आग्ने३योऽष्टाकपालो माहेन्द्रं दधि,—
त्यृद्ध्या एवाग्नेयं, इन्द्रो वै वृत्रमहत्,—न्सोऽन्यान् देवानत्यमन्यत, स महेन्द्रोऽभवत्,
स एतमुद्धारमुदहरद् वृत्र२ हत्वा, तदुद्धार एवा,—ऽस्यैष भाग एव, तस्माद्राजा संग्रामं
जित्वोदाजमुदजयत्, पयसा वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, यत् पयः,
पयसैवैन२ समर्धयती,—न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, यदैन्द्र,—मि-
न्द्रियेणैवैन२ वीर्येण समर्धयति, देवताभिर्वा एष व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, सर्व-
देव३त्य२ वै वासो, यद्वासः क्षौमं दक्षिणा देवताभिरेवैन२ समर्धयति॥ १ ॥ १
देवा ओषधीषु पक्वास्वाजिमयुः, स इन्द्रोऽवे,—दग्निर्वाव॒इमाः प्रथम उज्जेष्यतीति, सोऽब्रवीद्,
यतरो नौ पूर्व उज्जयेत्तन्नौ सहेति, ता अग्निरुदजयत्, तदिन्द्रोऽनूदजयत्, तस्मादैन्द्राग्ने,—मथो
आहु,—राग्नेन्द्रं कार्यमित्य,—ग्निर्हि ता अग्र उदजयत्, तदुज्जित्या एवा,—ऽऽग्रायणो द्वादशक-
पालो भवति, द्वादश मासाः स२वत्सरः, स२वत्सराद्धि तदध्यभवत, सप्तदश सामिधेनीः
कार्या३, पञ्च ऋतवो द्वादश मासा एष स२वत्सरः, स२वत्सराद्धि तदधि भवत्य,—का व तर्हि
यवस्य सुषिरासी,—देका व्रीहे,—रेका माषस्य,—का तिलस्य, तद्विश्वे देवा अनुवन्, वय२ व
एतत् प्रथयिष्यामो, भागो नोऽस्त्विति, तद्विश्वे देवा अप्रथय२,—स्तद्बहुल एव वैश्वदेवो, ऽथो
प्रथयत्येवै,—तेन पयसि स्याद्वैश्वदेवो, वैश्वदेव२ हि पयो, ऽथ वा इयमग्रीन्मर्षि या एवंद-
ध्यसौ वृष्ट्या पचति, नेतदितोऽध्युज्जेष्यथ, भागो ना अस्त्विति, तदाभ्या२ वावैष भागः
क्रियता उज्जित्या, अथो प्रतिष्ठित्या एव, यद् द्यावापृथिवीयः, सौमीर्वा ओषधयः, सोमो
ओषधीनामधिराजं,—स्तस्य वा एष भागो यदकृष्टपच्यं, तदुद्धार एवा,—ऽस्यैष भाग एव,
तस्माद्राजा संग्रामं जित्वोदाजमुदजते, ग्राम्या वा अन्या ओषधय आरण्या अन्या,—स्ता एता-
स्यैतेनोभयीरवेष्टा भवन्ति, याः फालकृष्टास्तासामेतेनाग्रायणं करोति, या आरण्यास्तासामु-
त्तरेणा,—ऽऽनीतो वा एष देवाना२ य आहिताग्नि,—र्यदकृत्वाग्रायणं नवस्याश्नीयाद् देवानां भागं
प्रतिक्लृप्तमश्नीया,—दार्तिमार्छेत्, सर्वेभ्यो वा एषोऽन्येभ्योऽभिषिच्यते यो राजसूय, आग्राय-
३णोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै, वत्सः प्रथमजो दक्षिणा, रेत इव ह्येषोऽप्रजातः, प्रजात्यै ॥२॥ २
अथैतानि चातुर्मास्यानि, स२वत्सर२ वै चातुर्मास्यानि परीज्यन्ते, स२वत्सरादेवैनान्य-

[२] मै २,३,२ । तै ब्रा. १,६,१,१० ।
[३] तै ब्रा १,७,१,२ ।

ध्याप्त्वावरुन्द्धे, उत्सन्नयज्ञो वा एष, सुंवत्सराद्वा अध्युत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, सुंवत्सरा-
देवैनमध्याप्त्वावरुन्द्धे, पशवो वा एते चातुर्मास्येभ्योऽध्यतिरिच्यन्ते, यच्च शुनासीरीयं तानि-
वाप्नोति, वृष्ये उदके यजेत,—तद्धि पशूनां नेदिष्ठ,—मथैतानि पञ्च हवींष्यपि संतत्यै ग्रामकामो
यजेत, वायुर्वा इमाः प्रजा नस्योता इत्थं चेत्थं च नेनीयते, यद्वायव्ये, वायुरेवास्मै नस्यो-
तां विशं नियुयत्य,—न्नकामो यजेत, सुंवत्सरो वा इन्द्रः शुनासीरः, सुंवत्सरोऽन्ना-
द्यस्य प्रदाता, तमेव भागधेयेनोपासरत्, सोऽस्मा अन्नाद्यं प्रयच्छति, वृष्ये उदके यजेत,—
संद्व्यन्नाद्यस्य नेदिष्ठं वृष्टिकामो यजेत, वायुर्वा इमं समीरयति, स आप्यायति, ततो
वर्षति, सुंवत्सरो वा इन्द्रः शुनासीरः, सुंवत्सरमनुवर्षति ॥३॥ ३

देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, स वृत्र इन्द्रमब्रवीत्, त्वं देवानां श्रेष्ठो, ऽस्यहमसुराणां,
संशक्नवाव, मा ना अन्योऽन्यं ऽवधीदिति, तौ वै समामेतामनभिद्रोहाय, तं देवा वृत्र-
मुमन्यन्ता,—ऽयं वाविदं भविष्यतीति, त इन्द्र ऐच्छन्, हनामैममिति, सोऽब्रवीत्, संधा वै
मे संहितानभिद्रोहायेति, तमग्निरब्रवी,—दहमेव त्वेतः पास्यामीति पृथिव्या, अहमन्तरिक्षा-
दिति वरुणो, ऽहं दिव इति रुद्र,—स्ततो वै देवा वृत्रमघ्नन्, वृत्रं खलु वा एष हन्ति यो राज-
सूयेनाभिषिच्यते, तद्वार्त्रघ्नमेवैतद्, देवाश्च वा असुराश्च समयतन्त, तानग्निस्त्रेधात्मानं कृत्वा
प्रत्ययतता,—ऽग्निरेवास्मिंल्लोके भूत्वा, वरुणोऽन्तरिक्षे रुद्रो दिवि, स इन्द्रोऽमन्यता,—ऽयं
वाविदं भविष्यतीति, सोऽब्रवी,—दहं विश्वाभ्या आशाभ्या इति, ततो वा अजयं,—स्तज्जि-
त्या एवैत,—देतेनैव याजयेत् संग्रामे, जयति संग्राम,—मेतेनैव याजयेद्, भ्रातृव्यवन्तं,
यो वास्य प्रियः स्यात्त, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, यद्वै तदिन्द्रस्तुरीय उप-
समपद्यत तस्मादिन्द्रतुरीयं, धेनुरनड्वाही दक्षिणा, यद्वाहिनी तेनाग्नेयी, यद्धेनुः सती
दान्ता तेन वारुणी, यद्वोस्त्वेन रौद्री, यत् पयस्तेनैन्द्री, रूपैरेवैनां समर्धयती,—न्द्रो वै
नमुचिं नालभत, स रश्मीन् कुलायं कृत्वान्वारोहदमुमादित्यं, तं वा अन्वमन्त्रयत, संखाया
प्रसावेति, सोऽब्रवी,—न्नाहं हनिष्यामीति, सोऽब्रवीत्, संधां ते संदधे यथा त्वा न दिवा
हनानि न नक्तं न शुष्केण नार्द्रेणेति, तस्य वा उपोदये सूर्यस्य नीहारं, संतत्यापां फेनेन

[४] मै २,६,३। तै ब्रा. १,७,१,२। बा. ९,३६,१९,७१,४,११। काण्व ११,२,२१,७१,४,१६। [अपां फेनेन नमुचे। ऋ ८,१४,१३, सा. २११, अथर्व २०,२९,३]

शिरोऽछिनत्, तद्वा एनमन्ववर्तत, मित्रद्रुगसीति, पाप्मा वै नमुचेः शिरः, पाप्मावा एनं तदन्ववर्तत, पाप्मान९ वै स तेनापाहत, तत पाप्मानमेवैतेनापहते, ऽपां न्ययनादपामार्गेनाहुरन्त्या,—पो वै रक्षोघ्नी,—रपो रक्षा९सि न तरन्ति रक्षसामपहत्यै, वरो दक्षिणा, वरेणैव वर९ स्पृणोत्या,—त्मा हि वर, आत्मान९ हि तस्य तदन्ववर्तत, ये देवाः पुरःसदो अग्निनेत्रा रक्षोहणस्ते नोऽवन्तु, ते नः पान्तु, तेभ्यः स्वाहेत्ये,—तदेवर्त्या वा इमा दिशो, यथादेवत९ वा एतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि रक्षा९स्यपहन्त्य,—नुपरिक्राम जुहोति, संत्रीभ्य एवं दिग्भ्योऽधि रक्षा९स्यपहन्ती,—दमह९ रक्षोभिः समूहाम्य,—ग्ने संदह रक्षः, संदग्ध९ रक्षा, इत्याह रक्षसां स्वर्यै रक्षसामन्तरित्या, अथ यत् पुनः समूह्य जुहोति याभ्य एवं दिग्भ्योऽधि रक्षा९स्यपावधीत्ता भागिनीः करोत्यहि९सायै, रथः पञ्चवाही दक्षिणा, पञ्च दिशः पञ्च देवताः समृद्ध्यै ॥ ४ ॥ 4

.सौमेनेजान९ याजयेत्, स९वत्सर९ वा एतस्य छन्दा९सि यातयामानि भवन्ति यः सौमेन यजते, छन्दा९सि वै देविका,—श्छन्दा९सि वानास्मा एतदयातयामानि पुनर्यामाणि करोति, राजसूयेनाभिषिषिचान९ याजयेत्, पष्ठौही दक्षिणा, ऽऽशा९ वा एष उपाभिषिश्वत, आशां पष्ठौह्या,—शामेवास्मा अकः, पशुकाम९ याजयेच्च, छन्दा९सि वै देविकाः, पशवश्छन्दा९सि, गायत्र्यनुमति,—स्त्रिष्टुब्राका, जगती सिनीवाली, कुहूरनुष्टुब्, धाता वषट्कारो, या पूर्वा पौर्णमासी सानुमति,—र्योत्तरा सा राका, या पूर्वामावास्या सा सिनीवाली, योत्तरा सा कुहू,—श्चन्द्रमा एव धाता, यद् द्वे अवरे द्वे परे तन्मिथुन९, यत पूर्यतेऽन्यां नान्यां तन्मिथुन९, यत् पश्यन्त्यन्यां नान्यां तन्मिथुन९, यदमावास्याया चाधि चन्द्रमाः प्रजायते तन्मिथुनं, तस्मादेवास्मै मिथुनात् पशून् प्रजनयति, प्रजाकाम९ याजयेद्, धातारमुत्तमं कुर्यात्, स्त्रियो वै देविकाः, पुमान् धाता, पराचीर्वै प्रजा रेतो दधते, पराचीरेवास्मै रेतो दधाति, तदाहु,—र्न वै तेन पराधत्ते यदन्तरा प्रथीयेत्वा, इति च्यवनदध्या-द्धातारं मध्यतः, सर्वा एवेना वृषमोदिनीः करोति, तदाहु,—र्जायत एवं, पश्चाचरं इव तं भवति, स्त्रीभ्यो ह्येनं पश्चात् परिणयन्तीति, स यदा जायेनाधि धात्रे पुरस्तान्निरुप,—द्य९ वै धाता, ऽग्रमेवैनं परिणयति ॥ ५ ॥ 5

[५] मै. २,६,४ । तै आ. १,७,२ ।

आमयाविनꣳ याजयेद्, धातारं मध्यतः कुर्यात्, सꣳवत्सरो वै धाता, सꣳवत्सरो हि वा एतस्य मृधो, ऽथैतस्यामयति, सꣳवत्सरꣳ वावास्मा एतन्मध्यतोऽचीक्लृप,—दथैनमेतस्मान्मिथुनात् प्रजनयती,—श्वराणि वा एतमेतानि छन्दाꣳस्यृते पशोरशान्तानि निर्मृजः, पशुरप्यालभ्यः शान्त्या अनिर्मार्गाये,—ते वै पशवो यद्व्रीहयश्च यवाश्च, यद्व्रीहिमयः पुरोडाशो भवति तेनैव पशुरालभ्यते शान्त्या अनिर्मार्गाय, वीरस्था वा अन्ये पशवोऽवीरस्था अन्ये, ये पुरस्तात् पुरोडाशास्ते वीरस्था, ये पश्चात् पुरोडाशास्तेऽवीरस्था, ये पुरस्तात् पुरोडाशा भुञ्जतस्त उपतिष्ठन्ते, प्रजापतिꣳ ह्येते प्रतिष्ठामभ्यसृज्यन्त, ये पश्चात् पुरोडाशाः परा ते भवन्ति, यासु स्थालीषु सोमाः स्युस्ते चरवः स्युः, सोमो वै रेतोधाः प्रजननाय, सर्ववेदसेनेजानꣳ याजयेत्, पशुभिर्वा एष व्यृध्यते यः सर्वं ददात्य,—त्र वा एष जघन्यं पशून् पश्यति यत्रैनान् विभजति, यत्रैवैनान् विभजति तत एनान् पुनरवरुन्द्धे, य एवं कश्च सोमेन यजेत तꣳ याजयेत्, सꣳवत्सरꣳ वा एतस्य छन्दाꣳसि यातयामानि भवन्ति यः सोमेन यजते, छन्दाꣳसि वै देविका,—श्छन्दाꣳसि वावास्मा एतदयातयामानि पुनर्यामाणि करोति ॥ ६ ॥ ६

अथैतत् त्रिपꣳयुक्तꣳ, यत् पूर्वं त्रिपꣳयुक्तमित एवास्मै तेनोर्ध्वानिमाँल्लोकान् दाधार, यदुत्तरं त्रिपꣳयुक्तममुत एवास्मै तेनार्वाच इमाँल्लोकान् दाधार, तदेषाꣳ वावैतं लोकानाꣳ विधृत्यै, यत् पूर्वं त्रिपꣳयुक्तꣳ वीरजननं तद्, यदुत्तर पशुजननं तद्, यत् पूर्वं त्रिपꣳयुक्तꣳ वीरानेवास्मै तेन जनयति, यदुत्तरं पशूꣳस्तेन, यत् पूर्वं त्रिपꣳयुक्तꣳ रेत एव तेन दधाति, यदुत्तर प्र तेन जनयति, यत् पूर्वं त्रिपꣳयुक्तं तेन यज्ञकामो यजेता,—ऽग्निर्वै सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध,—न्द्रो वै यज्ञो, विष्णुर्यज्ञ,—स्तद्यज्ञस्यैवैष आरम्भो, ऽथ यद्वैष्णवो, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एव प्रतितिष्ठति, यदुत्तर त्रिपꣳयुक्तं तेन पशुकामो यजेत, सोमो वै रेतोधाः, पूषा पशूना प्रजनयिता, सोम एवास्मै रेतो दधाति, पूषा पशून् प्रजनयती,—न्द्रियेण वै पशवः प्रजायन्ते, पूषा प्रजनयती,—न्द्रियेणवास्मै पूषा पशून् प्रजनयत्य,—थ यत् पौष्णः, पशवो वै पूषा, पशुष्वेव प्रतितिष्ठत्य,—थैतद्वैश्वानरवारुणꣳ, सꣳवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरं,—स्तस्य वा एते स्वा यदृतव,—स्तेषाꣳ वा एषोऽभिषिक्तो राजा, ऽभिषिक्तो वै देवानाꣳ वरुण, एतौ वै देवानाꣳ सुतौ, एतौ सर्वपती, एतौ सर्वस्येशाते, तौ एनꣳ

सुवाते, यावन्तो वा एतस्य स्वा अनुका वै त एते,—मनुका देवा वरुणꣳ, यावन्त एवास्य स्वास्तानस्मा अनुकाननविवादिनः करोती,—याꣳश्चरुर्भवत्ये,—तावान्वा आत्मा, यावानेवा-स्यात्मा तꣳ वरुणान्मुक्त्वा, संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः, संवत्सर एवैनं प्रतिष्ठापयति, संवत्सरायुपमेनं करोति, तस्माद्राजसूयाभिषिक्तस्य जरसा दन्ता अवशीयन्ते, संवत्सरे ह्येनं प्रतिष्ठापयति, संवत्सरायुपमेनं करोति, यो ज्योगामयावी स्यात्तमेतेन याजयेद्, वरु-णेन हि वा एष पाप्मना गृहीतो, ऽथैतस्य ज्योगामयति, यद्वारुणो, वरुणादेवैनं तेन मुञ्चती,—याꣳश्चरुर्भवत्ये,—तावान्वा आत्मा, यावानेवास्यात्मा तꣳ वरुणान्मुक्त्वा, संवत्सरो
वा अग्निर्वैश्वानरः, संवत्सर एवैनं प्रतिष्ठापयति, संवत्सरायुपमेनं करोति ॥ ७ ॥ ७

अथैते रत्निनः, क्षत्रस्य वा एतान्यङ्गानि, यस्य वा एतान्योजस्वीनि भवन्ति तद्राष्ट्रमोजस्वी भवति, तान्येवास्यौजस्वीनि करोति, क्षत्रस्य वा एतान्यङ्गानि, यस्य वा एतानि तेजस्वीनि भवन्ति तद्राष्ट्रं तेजस्वी भवति, तान्येवास्य ब्रह्मणा तेजस्वीनि करोति, बार्हस्पत्यश्चरुर्ब्रह्मणो गृह इति, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्बृहस्पतिपुरोहित खलु वै राष्ट्रमृध्नोति, ब्रह्म वा एतत् पुरस्ताद्रा-ष्ट्रस्यात्यौही,—दथो ब्रह्मण एव राष्ट्रमनुकं करोत्यै,—न्द्र एकादशकपालो राज्ञो गृह इती,—न्द्रियꣳ वा इन्द्र, इन्द्रिय एव प्रतितिष्ठत्या,—दित्यश्चरुर्महिष्या गृह इती,—यꣳ वा अदिति,—रस्या एवैनं मात्रां गमयती,—मामेवैनं प्रजाभ्य उपजीवनीयं करोति, धेनुर्दक्षिणै,—तद्ध्यदित्या रूपं, नैरृतश्चरुर्नखावपूतानां परिवृक्त्या गृह इति, निरृतिगृहीता हि वा एषा, ऽथैतां परिवृञ्जन्ति निरृतिमेव निरवदायै,—यꣳ वा अनुमति,—रस्या एवैनं मात्रां गमयती,—मामेवैनं प्रजाभ्य उप-जीवनीयं करोति, श्येनी षण्डापस्फुरा दक्षिणै,—तद्धि निरृत्या रूप,—माग्नेयोऽष्टाकपालः से-नान्यो गृह इत्य,—ग्निर्वै सर्वा देवता, देवताभिरेवास्य सेनामुखं जित्यै संश्यति, हिरण्यं दक्षिणा, सत्यꣳ वै हिरण्यꣳ, सत्येनैव जयत्या,—श्विनो द्विकपालः संग्रहीतुर्गृह इति, रथे-पमेवास्मात्तेन निरवदयते, सव३त्यौ दक्षिणेति, सवत्या इव हि सव्यष्ठसारथी रथमभि, सावित्रोऽष्टाकपालः क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्या, अथो सवितैव ह्येष प्रजाभ्यः प्रसुवति, वारुणो यवमयो दशकपालः सूतस्य गृहे, मारुतः सप्तकपालो वैश्यस्य ग्रामण्यो गृह इति, सूतमुखा वै विट् क्षत्रमुपतिष्ठते, सूतमुखाꣳ वावास्मा एतद्विशं मुखतोऽन्नाद्यायोपदधाति, पौष्णश्चरुर्भागदुघस्य गृह इति, पुष्टिर्वै पूषा, पुष्टिमेवास्य भागे दधाति, वैष्णवस्त्रिकपालस्तक्षरथकारयोर्गृह इति,

[८] मै २,६,५ । तै ब्रा. १,७,३,१—७ ।

विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एव प्रतितिष्ठति, रौद्रो गावीधुकश्चरुरक्षावापस्य गृहे गोविकर्तस्य चैत्य,—
न्तत एवास्मात्तेन रुद्रं निरवदयते, ऽथो रुद्रं इव ३ह्येतौ पशू अभिमन्येते, एकादश वा एतानि
हवीं२ष्ये,—कादशाक्षरा त्रिष्टुब्, वीर्यं त्रिष्टुब्, वीर्य एव प्रतितिष्ठति, नाना वा एत एतेषा-
माशिषोऽवरुन्धते, यत्सह निर्वपेयुरत्निनः स्यु,—रैन्द्र एकादशकपालो राज्ञो गृह इतो,—न्द्रि-
य२ वा इन्द्र, एकधा वा एतद्यजमाने यज्ञस्याशीः प्रतितिष्ठत्यै,—न्द्रो हि यजमानः ॥८॥ ८

इन्द्राया२होमुचा एकादशकपालं निर्वपेद्, यदेव किंचार्वाचीनं जनितोरेनः करोति तत एन-
म२होमुङ् मुञ्चती,—न्द्राय सुत्राम्णा एकादशकपाल२, य एवोपवादी योऽभिदासति तत एन२
सुत्रामा त्रायते, ऽथैतन्मैत्राबार्हस्पत्य२, सत्य२ वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पतिः, सत्यं चैव ब्रह्म
चालभ्य दीक्षते, क्षत्र२ वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पतिः, क्षत्रं चैव ब्रह्म चालभ्य दीक्षते, यस्य
राष्ट्र२ शिथिरमिव स्यात्तमेतेन याजयेन्मैत्राबार्हस्पत्येन, क्षत्र२ वै मित्रो, ब्रह्म बृहस्पति,—र्ब्र-
ह्मणि वा एतत् क्षत्रं प्रतिष्ठापयति द्रढिम्नेऽशिथिरत्वाया,—ऽथैते देवस्व, एते वै देवाना२ सुवा,
एते सर्वपतय, एते सर्वस्येशते, त एन२ सुवते, तस्माद्वा एतमाहुः, पूर्वेद्युर्वा एष सूयते-
ऽभितश्च सिच्यता इत्य,—थैष मारुत एकवि२शतिकपाल,—स्त्रिर्वै सप्त सप्त मरुतो, विण्मरुतो,
विशो वा एतन्मध्यतः सूयते, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशो हि मध्यतः सूयते, वरुणस्य
वा अभिषिच्यमानस्येन्द्रिय२ वी३र्यमपाक्रामत्, तत् त्रेधाभवद्, भृगुस्तृतीयमभवच्, श्रायन्तीयं
तृतीय२, सरस्वतीं तृतीयं प्राविशद्, यद्भार्गवो होता भवति श्रायन्तीयं ब्रह्मसाम२ सारस्वती-
रापस्तदेवेन्द्रिय२ वी३र्यं तेज आप्नोति, वाचा वा एतमभिषिञ्चन्ति यमभिषिञ्चन्ति, वाक्
सरस्वती, सारस्वतीरापो, यत्सारस्वतीभिः सूयते यावत्येव वाक् तया सूयते ॥९॥ ९

अपा२ वा एतानि चित्राण्य,—पा२ वा एतच्चित्राणि संभरन्त्य,—पामेनं चित्रैरभिषिञ्चन्ति,
चित्रमस्मिन् दधति, तस्माद्वा ए३षोऽभिषिक्तश्चित्र२ राजेति श्रूयते, ऽपा२ ह्येनं चित्रैरभि-
षिञ्चन्ति, चित्रमस्मिन् दधति, यथा वा इदं मधुकृतो मधु संभरन्त्येव२ वा एतदपामोषधीना२
रस२ संभरन्त्य,—पामेनमोषधीना२ रसेनाभिषिञ्चन्ति, रसमस्मिन् दधति, तस्माद्वा एतमाहु,—
रसो राजा पुण्या इत्य,—पा२ ह्येनमोषधीना२ रसेनाभिषिञ्चन्ति, रसमस्मिन् दधाति, वरुणसवो
वा एष, वारुणीरापो, यदद्भिरभिषिञ्चति वरुणमेवैनमक,—र्विपुत्रान्वै सरस्वती, सारस्वती-

[९] मै २,६,६। तै. ब्रा १,७,३,७। [१०] तै ब्रा १,७,५,५,।

रापो, यत्सारस्वतीभिः सूयते विषुवान् भवति, षोडश ग्रहा गृह्यन्ते, षोडश होमा हूयन्ते,
तद् द्वात्रिंशद्, द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुब्, वागनुष्टुब्, यावत्येव वाक् तया सूयते ॥१०॥ १०

[२१६३]

॥ इति खिलकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यत्यन्वीपमन्यो मिथुनत्वाय, यत्तस्य गृह्णाति यः प्रतीपꣳ युध्यत्योजसा वा एष वीर्येण प्रतीपꣳ युध्यत्यो,—जसा वा एतद्वीर्येण राष्ट्र ओजो वीर्यं दधात्य,—थ यत्तस्य गृह्णाति योऽन्वीपमीरयति माहिषं तेन तोकं प्रजनयत्य,—थ यन्नदीपतेरपाꣳ वा एतन्मिथुनं,—मपाꣳ वा एतन्मिथुनेन राष्ट्रे मिथुनं दधात्य,—थ यदप्रहावरीणां मध्यमेष्टेयं तेनावरुन्द्धे, ऽथ यत् परिवाहिणीनां पारेवस्यन्त्यास्तेन तोकं प्रजनयत्य,—थ या आपोऽङ्गेरा, ओजसा वा एता वी३र्येणापोऽङ्गेरा, ओजसा वा एतद्वीर्येण राष्ट्र ओजो वीर्यं दधात्य,—थ यत् कूप्यानामुभंग्रीस्ते-नापोऽवरुन्द्धे, याश्च समुद्रिया याश्चासमुद्रिया ईश्वरा वा एतमेता स्रोत३स्या आपोऽशान्ता निर्मृजो, यत्स्थावराणां गृह्णाति, शान्त्या अनिर्मार्गाय, या आतपति वर्षति याश्च परिदहशे ता आपो ब्रह्मवर्च३स्या,—स्ताभी राष्ट्रे ब्रह्मवर्चसं दधात्य,—थ यद् ध्रादुनीनाꣳ विशस्तेन वी३र्यमवरुन्द्धे, ऽथ यत् पुष्पाणामारण्यं तेनाथ यदुल्ब्यानाꣳ, वज्रो वै पशवो, वज्रा उल्ब्या, वज्रेण वा एतद्राष्ट्रे वज्रं दधात्य,—थ यत् पयसः, पयसा वा एतद्राष्ट्रे पयो दधात्य,—थ यद् घृतस्यै,—ता वा आपोऽनाधृष्या,—स्ताभी राष्ट्रमनाधृष्यं करोत्य,—थ यन्मधो,—रपाꣳ वा एष ओषधीनाꣳ रसो, ऽपाꣳ वा एतदोषधीनाꣳ रसेन राष्ट्रे रसं दधाति, षोडश वा एते ग्रहाः प्राजापत्याः,
समानीतः सप्तदशः, प्रजापतिः सप्तदशः, प्रजापतिमेवाप्नोति ॥ १ ॥ १

देवीरापो मधुमतीः संꣳसृज्यध्वं महि क्षत्रं क्षत्रियाय वन्वाना इत्ये,—ता हि क्षत्रस्य यन्त्री,—रनाधृष्टाः सीदतोर्जस्वतीर्महि वर्चः क्षत्रियाय दधतीरित्ये,—ता हि क्षत्रस्य धात्री,—रनिभृष्टमसीत्य,—निभृष्टꣳ ह्येव राष्ट्रमक,—स्तपोजा इति, वपोजा हि राष्ट्रꣳ, सोमस्य दात्रमिति, सोमस्य

---

[१] मै २,६,७, । तै ब्रा. १,७,५ ।
[२] मै. २,६,८ । तै. ब्रा १,७,६,१-४ । वा १०,४,६-७,१,१०,३१,४,४ । काण्व ११.८,१३-१४;१,१५, ४८;४,५ ।

ऽह्वेतद्वाग्रं, शुक्रा वः शुक्रेण पुनामि, चन्द्रा वश्चन्द्रेण पुनामीत्या,—युर्वै हिरण्य,—मायुष्या एवैना अक,—र्वर्चो वै हिरण्यं, वर्चस्या एवैना अक,—र्देवो वः सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेणेत्ये,—तद्वा अच्छिद्रं पवित्रं यत्सूर्यस्य रश्मयो, ऽच्छिद्रेणैवैनाः पवित्रेण पुनाति, स्वाहा राजसूया इति, राजसूया ऽह्वेताः सधमादो द्युम्न्या ऊर्जा एका, इति व्यानयति वारुण्या, वारुणीह्यापः, स्वयैवैनं देवतया, रुद्र यत्ते गिरिपरं नामेति, रुद्रमेवास्मात्तेन निरवदयते, तस्मिन् हुतमसि, यमेष्टमसि, स्वाहेति, मृत्युर्वै यमो, मृत्युमेवास्मात्तेन निरवदयते, सोमा इन्द्रो वरुणो मित्रो अग्निस्ते देवा धर्मधृतो धर्मं धारयन्त्वित्ये,—ते वै देवा धर्मधृतो यदिमे प्राणा, यदेनमेतेभ्योऽप्रोच्याभिषिञ्चेयुरपरोधुका एनं स्यु,—रथ यदेनमेतेभ्यः प्रोच्याभिषिञ्चन्ति तथा हैनमनपरोधुका भवन्ति, पर्णस्य वा अग्रेऽन्ते ब्रह्म समवदन्त, तद्वाव सुश्रवा यत्तदशृणोत्, पर्णमयेनाभिषिञ्चति, ब्रह्माभिषिञ्चति, ब्रह्मवर्चसेनैवैनमभिषिञ्चत्य,—थो ब्रह्म वै ब्रह्मा, ब्रह्मणैवैनं ब्रह्माभिषिञ्चत्याश्वत्थेन वैश्यो, विशो वीऽर्यमपाक्रामत्, तदश्वत्थं प्राविशत्, स तेन वीर्येण मर्भराभुवत्, तद्विश एवैतेन वीऽर्यमवरुन्द्ध, औदुम्बरेण भ्रातृव्या, ऊर्ग्वा उदुम्बरा, ऊर्जं वा एतदन्नाद्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, यो जन्यो मित्रं स नैय्यग्रोधेन, मित्रेण वै क्षत्रं व्यतनुत,—मवरोधैर्न्यग्रोधो, मित्रेण वा एतत् क्षत्रं व्यतनोति द्रढिम्नेऽशिथिरत्वाय ॥ २ ॥ २

क्षत्रस्य योनिरसि, क्षत्रस्योल्बमसि, क्षत्रस्य नाभिरसीती,—न्द्रो वै यदजायत तस्य वा एषं योनिरासीद्यत्ताप्र्यमुल्बं पाण्डरं, नाभिरुष्णीषः, सूतवशाया अध्यजायत, सूना चतुःपद्यूधरासी,—न्नीवाराः पीयूष,—स्तस्मान्नैवारः पुरोडाश, पञ्चाशतमन्यस्मिन्नक्षण्यानकरोत्यैकपञ्चाशतमन्यस्मिन्, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्या, आयुरेव वीर्यमाप्नोत्य,—पं उपस्पृशत्य,—मृतं वा आपो, ऽमृतेनैवैनं संरम्भयत्या,—वित्तो अग्निर्गृहपतिरिति, गार्हपत्यायैवैनमावेदयत्या,—वित्त इन्द्रो वृद्धश्रवा इती,—न्द्रियं वा इन्द्र, इन्द्रियायैवैनमावेदयत्या,—वित्तौ मित्रावरुणौ धृतव्रता इत्य,—होरात्रे वै मित्रावरुणा, अहोरात्राभ्यामेवैनमावेदयत्या,—वित्ते द्यावापृथिवी ऋतावृधा इति, द्यावापृथिवीभ्यामेवैनमावेदयत्या,—वित्तः पूषा विश्ववेदा इति, पशवो वै पूषा, पशुभ्य एवैनमावेदयत्या,—वित्ता देव्यदितिरित्या,—दित्या वा इमाः प्रजा,—स्ताभ्य एवैनमावेदयत्या,—वित्तोऽयमसा आमुष्यायणोऽमुष्याः पुत्रो-

[३] मै २,६,९। तै ब्रा. १,७,६,४। वा १०,८-९। काण्व ११,१५,१७।

ऽमुष्यां विशीति, विश एवैनमावेदयति, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशं ह्येनमा-
वेदयत्य,—यं ते जनते राजेति, जनताया एवैनमावेदयति, सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां
राजे,—ति, ब्रह्मोद्धरति, सर्वेभ्य एवैनमन्येभ्यो भूतेभ्य आवेदयति, ब्रह्मोद्धरति,
तस्मादाहु,—र्ब्रह्मोद्धृतमिति, ब्रह्म ह्युद्धरती,—न्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्न,—स्त्वयायं वृत्रं
वध्या,—दिति धनुः प्रयच्छति, वज्रो वै धनु,—र्वज्रो राजन्यो, वज्रेणैव वज्रं
समर्धयति, शत्रुबाधनाः स्थे,—ति बाणवतो, ऽन्तो वै बाणवन्तो, ऽन्तो राजन्यो,
ऽन्तेनैवान्तं समर्धयति, त्रीन् प्रयच्छति, तिस्रो वै शरव्या, दिव्या पार्थिवा समुद्रिया,
ता अस्माद्योयाव, पात प्राञ्चं, पात प्रत्यञ्चं, पात तिर्यञ्चं, पातान्वञ्चं, पातोर्ध्वं,
दिग्भ्य एनं पातेति, दिग्भ्य एनं पान्ति, मित्रोऽसी,—तीममभिमन्त्रयते, मित्रस्य ह्येत-
द्रूपं, वरुणोऽसी,—तीमं, वरुणस्य ह्येतद्रूपं, हिरण्यवर्णमुषसो व्युष्टा, इत्युद्यता
अभिमन्त्रयेतो,—र्ध्वबाहुस्त्रिष्टुभन्तमभिषिञ्चति, बृहत्साम भवति, स्वर्गमेवैनं लोकमभिसंतनोति ॥
॥ ३ ॥ ३

दिश एनं व्यास्थापयति, वज्रेण वा एतद्दिमा दिशोऽभिजयति, तस्माद्वा एतस्य सर्वा दिशो-
ऽभिजिता यांयामभिपर्यावर्तते, दिशो वै स्वर्गो लोक, एतदेवत्या वा इमा दिशो, यथा-
देवतं वा एतदाभ्यो दिग्भ्योऽधि स्वर्गं लोकमेति, सोमस्य त्विषिरसि त्विषिमत्, तवेव मे त्विषि-
र्भूया,—दिति व्याघ्रचर्मं विवेष्टयति, सोमे वा एका त्विषि,—र्व्याघ्र एका, सर्प एका, ता
एवावरुन्धे, प्रत्यस्तं नमुचेः शिर, इति सीसं पण्डगाय प्रत्यस्यति, पाप्मा वै नमुचेः शिरः,
पाप्मानं वावास्मा एतत् प्रत्यस्यति स्वर्गं लोकमभ्यारोह,—न्नवेष्टा दन्दशूका, इति लोहितायसं
केशवापाय, दन्दशूकानेवास्मात्तेन निरवदयते, तस्माद्वा एतस्य नाभिचारोऽस्ति, यावन्तो हि
मृत्यवस्तानस्मान्निरवदयते, मृत्योः पाही,—ति रजतं रुक्ममधस्तादुपोहते, मृत्योर्वा एतद्रूपं
यद्व्याघ्रो, ऽमृतं हिरण्य,—ममृतेनैव मृत्युमन्तर्धत्ते, दिद्योः पाही,—ति हरितं रुक्म-
मुपरिष्टादभ्यूहते, दिव्याया एवैनमशन्या योपावे,—यं वै रजता,—ऽसौ हरिण्या,—भ्यामे-
वैनं परिगृह्णा,—ऽऽयुर्वै हिरण्य,—मायुष्या एवैनमभ्यतिक्षरन्ति, वर्चो वै हिरण्यं, वर्चस्या
एवैनमभ्यतिक्षरन्ति, वरुणस्य वा अभिषिच्यमानस्याप इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्, यद्रुक्ममन्त-
र्दधातीन्द्रियस्य वीर्यस्यानिर्घाताय, शतमानो भवति शतक्षरः, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यो,

[४] मै. २,६,१० । तै. ब्रा १,७,७,१-३,१,७,८ । वा १०,१०,१४-१५ । काण्व ११,१८,२०—२३ ।

आयुरेवं वीर्यमाप्नोति ॥ ४ ॥ ४
अथैतानि पार्थानि, सꣳवत्सरो वै पार्थानि, सꣳवत्सरꣳ वा एतन्मध्यतः प्रविशति, तस्माद्वा
एष दुःपराणोदः, सꣳवत्सरꣳ हि मध्यतः प्रविशति, गिरी वा एतौ राजसूयस्य, बार्हस्प-
त्यमन्येषामुत्तमं भवत्यैन्द्रमन्येषां प्रथमꣳ, वीर्यꣳ वै बृहस्पति,—र्वीर्यमिन्द्रो, वीर्य एवैन-
मभिसंधत्त, आदित्यनामानि वा एतान्या,—दित्या वा इमाः प्रजा,—स्ताभ्य एवं सूयते, सो-
मस्य त्वा द्युम्नेनाग्नेस्तेजसेन्द्रस्येन्द्रियेण विश्वेषां त्वा देवानां क्रतुनाभिषिञ्चामीत्ये,—तैरेवैनमिन्द्रियं-
रेताभिर्देवताभिरभिषिञ्चती,—न्द्रस्य योनिरसि, जनयेत्य,—तो वा अधीन्द्रोऽजायत, स्वादे-
वैनꣳ योनेर्जनयत्य,—ति धून् पाहीत्या,—ह स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, समावृवृत्रन्नधरागुदक्ता,
इति समुन्मार्ष्टी,—न्द्रियꣳ वा एतद्वीर्यमभिषिच्यमानस्य व्यवैति, तदेवं समुन्मार्ष्टि, तेनैनꣳ
समर्धयत्यै,—न्द्रचा त्रिष्टुभा ब्रह्मान्वेत्यै,—न्द्रो वै राजन्यस्त्रिष्टुप्छन्दाः, स्वेनैवैनं छन्दसान्वेत्य,-
—थो प्रजापतिर्वै ब्रह्मा यज्ञस्य, प्रजापतेरधीन्द्रोऽसृजत, प्रजापतेरेवाधि सृजता, इन्द्रस्य
वज्रोऽसि वाजसनि,—स्त्वयायꣳ वाजꣳ से,—दिति रथमुपावहरति, स्वयैवं देवतया, मित्रा-
वरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मी,—ति युनक्ति, स्वयैव देवतया, विष्णोः क्रमोऽसि
सपत्नहे,—ति रथमभ्यातिष्ठत्य,—तो वै विष्णुरिमाँल्लोकानुदजयद्, विष्णो रेवोज्जितिमान्विमाँल्लो-
कानुज्जयति, एभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं नुदते, मरुतां प्रसवे जयेति, मारुत एव गणो भूत्वो-
ज्जयति, राजन्यं जिनात्य,—न्तमेवाक्रमीत्, तदस्य न कश्चनाज्येयं उच्छिष्यते, तस्मै वा-
मिपुमस्यति, तदस्यामोघायास्तमभू,—दाप मनः समिन्द्रियेणेत्यु,—क्त्वा वर्तते, ऽन्तमेव
गत्वावर्तत आत्मनोऽहिꣳसाया, एष वज्रो वाजसातम,—स्तेन नौ पुत्रो वाजꣳ से,—दिति पत्न्यै
धन्वार्ति प्रयच्छत्ये,—ष वै पत्न्या यज्ञस्यान्वारम्भः, सह स्वर्गे लोके भवतः ॥ ५ ॥ ५
इयदस्या,—युरस्या,—युर्मे धेहीत्या,—युरेवास्मिन् दधाति, युङ्ङसि, वर्चोऽसि, वर्चो
मे धेही,—ति वर्च एवास्मिन् दधात्यू,—र्गस्यू,—र्जं मयि धेहीती,—यꣳ वै रजता,—ऽसौ हरिणी,-
—मे एवालभ्यौ,—र्ग्वा उदुम्बरा, ऊर्जꣳ वा एतन्मध्यत आत्मनो धत्ते, प्रजानां च मित्रो

[५] मै २,६,११ । तै. ब्रा १,७,७,४,१,७,८,१ । वा ९,५,१०,१७,१९—२१;११,५,(२३,६५)। काण्व १,७,११,
२५,२८—२९,३१,१३,६,(२५,६७) ।
[विष्णोः क्रमोऽसि सपत्नहा० । अथर्व १०,५,२५-३५]
[६] मै २,६,१२ । तै ब्रा १,७,९,५—६,१,७,१० । वा ९,२२,१०,५,२३-२८,२२,६,२७,३९,१,२०,२,१२,१४।
काण्व १०,३१,११,११,३३-४०,१३,१५, २१,९३,२४,६,३७,३९, १ ।
[आयुरस्यायुर्मयि (०मे) धेहि (दाः) । अथर्व. २,१७,४ ।]

ऽसी,—तीमामुपावहरति, मित्रस्य ह्येतद्रूपꣳ वरुणोऽसी,—तीमाꣳ, वरुणस्य ह्येतद्रूपꣳ,
सद्वासि, सन्महाꣳ विश्वेदेवे,—रिति हस्ता आमिक्षामभ्यवहरति, सद्वा आमिक्षा, सद्देवाभ्यव-
हरति, तत्र ते हिरण्ये ददाति, सा दक्षिणा, हिनस्ति खलु वा एष पशून् पृथिवीमभ्यव-
रोहन्,—नमो मात्रे पृथिव्या इति, वाराही उपानहा अभ्यवरोहत्या,—रण्यानेव पशूनभ्यवरोहति,
वराहꣳस्त्वेवैतꣳ संधुमर्हति, तद्वराह एवैनꣳ समाप्नोति, प्रति त्यन्नाम राज्यमधायि स्वां
तनुवꣳ वरुणोऽसुषोदिति, वरुणसवो वा एषः, वरुणायैवैनं प्राह, नि मित्रो
जरिमाणं न आनडिति, जरिमाणमेवास्मिन् युनक्ति, स्योनासि सुषदेति, स्योना ह्येषा
सुषदा, स्योनामासीद, सुषदामासीदेति, सुषदेवैनꣳ सादयति ॥ ६
निषसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्यास्वा । साम्राज्याय सुक्रतुः ॥ ७
इति, वरुणसवो वा एषः, वरुणमेवैनमक,—रग्नये स्वाहा, सोमाय स्वाहे,—न्द्रस्यौजसे
स्वाहा, मरुतां बलाय स्वाहे,—ति रथविमोचनीयं जुहोति, यजुषैव युज्यन्ते, यजुषा विमु-
च्यन्ते, हꣳसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसदिति, रथꣳ वा एतत् परिवदति, सह सारथिना रथ-
वाहने रथमादधाति, सर्वत्वायैव प्रसवाय, ब्रह्माꣳ३स्त्वं ब्रह्मासीति, किमभूं किमभू,—मिति
वा एतदाह, सवितासि सत्यसवा इती,—दमसीदमसी,—ति वावैनमेतदाह यद्यद्भुत्ये,—ष
वज्र,—स्तेन मे रध्ये,—ति स्फ्यं प्रयच्छति, वज्रो वै स्फ्यः, वज्रेण वा एतद्राष्ट्रꣳ रन्धयते,
तमवरस्परं प्रयच्छति, तेनावरस्परꣳ राष्ट्रꣳ रन्धयमाण एति, तस्माद्वा एते एतस्मा अवरस्परꣳ
रद्वा, बलिꣳ हरन्ति, तेन स्फ्येनाधिदेवनं कुर्वन्ति, तत्र पष्ठौहीꣳ विदीव्यन्त, आशाꣳ वा
एष उपाभिविञ्चत, आशा पष्ठौꣳ३ह्या,—शामेवास्मा अक,—स्तंतश्चतुःशतमक्षाणवोढाह ॥
उद्भिन्नꣳ राज्ञः ॥ इति, चत्वारो वै पुरुषा, ब्राह्मणो राजन्यो वैश्यः शूद्र,—स्तेषामेवैनमु-
द्भेदयति, ततः पञ्चाक्षान् प्रयच्छन्नाह, दिशो अभ्युभूद्यमिती,—मा एवास्मै पञ्च दिशो-
ऽन्नाद्याय प्रयच्छति, क्षेत्रं ददाति, तेन क्षेत्री पूर्वो भवति, वरꣳ वृणीते, सोऽस्मै कामः
समृध्यते यत् कामो भवति, मङ्गल्यनाम्नो ह्वयति, यत् पूर्वꣳ व्याहार्षं तन्नेन्मोघमसदित्य,-

[निषसाद धृतव्रतो० । ऋ १,२५,१०, तै स १,८,१६,१, तै ब्रा १,७,१०,२,२,६,५,१ । अग्नये स्वाहा । अथर्व १९,४३,१ । सोमाय स्वाहा । अथर्व १९,४३,१ । हꣳस शुचिषद्वसु० । ऋ ४,४०,५, तै स १,८,१५,२,४,२,१,५, तै. आ १०,१०,२]

*

—सा अमुष्य पुत्रोऽमुष्यासौ पुत्र, इति नाम्नी व्यतिषजति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥
—॥ ६ ॥ ८–१०

समानो वा एष यज्ञक्रतुः संवत्सरं भवति, वि वा एतद्यज्ञपथश्छिद्यते यदवभृथमवयन्ति,
यदपां नप्त्रे स्वाहोर्जो नप्त्रे स्वाहाग्नये गृहपतये स्वाहे,—ति जुह्वत आयन्ति यज्ञस्य संतत्या अवि-
च्छेदाय, यज्ञो वै देवेभ्यस्तिरोऽभवत्, तं देवाः संसृप्स्वन्वैच्छन्, यत् सावित्रः,
सवितृप्रसूता एवान्वैच्छन्, यत् सारस्वतो, वाग्वै सरस्वती, वाच्येवान्वैच्छन्, यत्
पौष्णः, पशवो वै पूषा, पशुष्वेवान्वैच्छन्, यद्बार्हस्पत्यो, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्ब्रह्म-
ण्येवान्वैच्छन्, यदैन्द्र, इन्द्रियं वा इन्द्र, इन्द्रियं एवान्वैच्छन्, यद्वारुणो, वरुण एवा-
न्वैच्छन्, यत्त्वाष्ट्रः, संवत्सरो वै त्वष्टा, संवत्सर एवान्वैच्छन्, यदाग्नेयो, ऽग्निर्वै
सर्वा देवता, देवतास्वेवान्वैच्छन्, यत् सौम्यः, सौमीर्वा ओषधयो, ओषधीष्वेवान्वैच्छन्,
यद्वैष्णवो, विष्णुर्वै यज्ञो, यज्ञ एवान्वैच्छं,—स्तं विष्णा अविन्दन् दशमे, तस्मादेष
दशमो, दशमे ह्यविन्दन्, दश चमसा, दश चमसाध्वर्यवो, दश दश चमसानभिता आ
दशमात् पुरुषादन्वाचष्टे समृद्ध्यै, दशसमृद्धो ह्येष यज्ञ, एतं वै तं तद्यज्ञमन्वैच्छं,—स्तं
आप्नुवं,—स्तथ एतेन यजत ऋध्नोति, सप्तदशः सर्वो भवति, प्रजापतिर्वै सप्तदशः,
प्रजापतिमेवाप्नोत्य,—सन्नयज्ञो वा एष, संवत्सराद्वा अभ्युत्सन्नयज्ञोऽवरुध्यते, संवत्सरादे-
वैनमध्याप्त्वावरुन्द्धा, इन्द्रो वै वृत्रमहं,—स्तस्येमे रूपाण्युपैता, चित्राणीयं नक्षत्राण्यसौ,
नक्षत्राणां वा अवकाशे पुण्डरीकं जायते, क्षत्रस्य वा एतद्रूपं, क्षत्रस्यैव रूपं प्रतिमुञ्चते,
द्वादशपुण्डरीका भवन्ति, द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमेवाप्त्वावरुन्द्धे ॥ ७ ॥ ११
रुक्मो होतु,—राग्नेयो वै होता, न वा एतस्मै व्युच्छति, व्येवास्मै वासयति, संगु-
द्गातुः, सौर्यो वा उद्गाता,—ऽथो अमुमेवास्मा आदित्यमाप्त्वोन्नयति, आवेपा अध्वर्योऽयमो
इव ह्यध्वर्युः ॥ अश्वः प्रस्तोतुः, प्राजापत्यो वा अश्वः, प्राजापत्यः प्रस्तोता,—ऽथो प्रेव ह्येष
प्रोथति, प्रेव प्रस्तोता, धेनुः प्रतिहर्तुः, प्रतीव ह्येषा हरति, प्रतीव प्रतिहर्ता, वशा
मैत्रावरुणस्य, वशं मा नयादित्य,—षभो ब्राह्मणाच्छंसिनः सेन्द्रियत्वाय, वासः पोतुः पवि-
त्रत्वाया,—ऽनड्वान्नेष्टु,—र्गर्भिणोऽन्यो, युक्त्या एव, स्थूरि यवाचितमच्छावाकस्य, स्थूरीरिव

[७] मै. २,६,१३ । तै ब्रा. १,७,१०,६; १,८,१ । वा. १०,२१,२० । काण्व. ११,३३,४३ ।
[८] तै. ब्रा. १,८,२ ।

३ह्येषा होत्रा स्वरंग्या यदछावाक्या, ऽथो निर्वरुणत्वायैव यवा, न वा अस्यै तर्हि सदस्येभ्यो दक्षिणा दीयन्ते, त एवास्यै तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, द्वादश पष्ठौहीर्गर्भिणीर्ब्रह्मणो, वाग् वै धेनु,—र्गर्भो मन्त्रो, वा३च्येवास्य मन्त्रं दधात्या,—मन्त्रणीयो ह भवति, धेनुर्भव्या भवन्ति, द्वादश वै पयाꣳसि, तान्यस्मिन् दधाति, तस्माद्वा एतमाहुः, पयस्वी राजा पुण्या इति, यावद्धि पयस्तदस्मिन् धीयते ॥ ८॥ १२-१३

आयन्तीयं ब्रह्मसाम भवत्य,—नुष्टुप्सु यज्ञायज्ञियं प्रोहन्ति, वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम,—मिन्द्रो वै वृत्रमह,—न्त्स ओजसा वीर्येण व्यार्ध्यत, स एतत् सामापश्यत्, तेनात्मानꣳ समश्रयतौ,—जसा वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, तदेतेनैवात्मानꣳ संश्रयते, ब्रह्म वै यदग्रे व्यंभुवदृक्साम यजु,—स्तस्य वा एष रसो यद्यज्ञायज्ञियꣳ, यद्यज्ञायज्ञियं गायते ब्रह्मण्येव रसं दधाति, वाचा वा एष व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चते, वागनुष्टुब्, यदनुष्टुप्सु यज्ञायज्ञियं भवति वा३च्येवास्य रसं दधाती,—न्द्रियेण वा एष वीर्येण व्यृध्यते यो राजसूयेनाभिषिञ्चत, इन्द्रियꣳ वीर्यꣳ वारवन्तीयꣳ, यद्वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम भवतीन्द्रियस्य वी३र्यस्यावरुद्ध्या, अश्रयन्वात्र आयन्तीयेना,—ऽवारयन्त वारवन्तीयेन, तदिन्द्रियस्यैवैतै वीर्यस्य परिगृहीत्यै, यत्र वा एनमदो दिशो व्यास्थापयति तत् स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, यदिमं लोकं पुनर्नापावरोहेदतिजनꣳ वा गच्छेदुद्वा माद्येद्, यदेता दिशामवेष्टय, इमꣳ वा एतं लोकं पुनरुपावरोहत्य,—न्नकामो यजेते,—तद्देव३त्या वा इमा दिशो, यथादेवतꣳ वा एतदाभ्यो दिग्भ्योऽध्यन्नाद्यमवरुन्द्धे, यदि ब्राह्मणो यजेत बार्हस्पत्यं मध्ये निधायाहुतिमाहुतिꣳ हुत्वाभिघारयेद्, यदि वैश्यो वैश्वदेवꣳ, यदि राजन्य ऐन्द्रं,—मेकधैवास्मिन्नन्नाद्यं प्रतिष्ठापयति, समानो वा एष यज्ञक्रतुः संवत्सरं भवति, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत्संतिष्ठते, यदेताः प्रयुज उपैति सायमन्याः प्रातरन्या, द्वौ वा ऋतू अहश्च रात्रिश्च, ता एव प्रयुङ्क्ते, षडन्याः षडन्याः, षड्वा ऋतव, ऋतूनेव प्रयुङ्क्ते, ता उभयीर्द्वादश, द्वादश मासाः संवत्सरः, संवत्सरमेव प्रयुङ्क्ते, ऽनड्वाही दक्षिणा, युक्त्या एव, मारुती पृश्निः पष्ठौही गर्भिणीति, विड्वै मरुतो, विशो वा एनमेतद्गर्भं करोति, तस्माद्वा एष विशः प्रियः, प्रियो हि गर्भ, आदित्याजा मलिहा गर्भिणीती,—यꣳ वा अदिति,—रस्या वा एनमेतद्गर्भं करोति, तस्माद्वा एष दुःपराणोदो, ऽस्या हि गर्भो, ऽथैतै सत्यदूताः,

[९] तै. ब्रा १,८,२५, १,८,३।

प्रसुवाय सावित्रो, देवा असुरेर्निर्जयमुपयन्तोऽश्विनोः पूषणि सत्यं न्यदधत, वाग्वै सरस्वती, वाचा सत्यं प्रहिणोति ॥ अभ्युपिविश राजाभूम् ॥ इति, श्रद्धास्मै सुपुत्राणायु दधति, संवत्सरमग्निहोत्रं जुहोत्यनुसंतत्यै ॥९॥ १४-१६

अग्निष्टोममग्रे ज्योतिष्टोममाहरति, यज्ञमुखं वा अग्निष्टोमो, यज्ञमुखमेवालभ्य सर्वमाक्रमते, ऽथैषं त्रिष्टोम,—स्तस्य त्रिवृत् प्रातःसवनं पञ्चदशं माध्यंदिनं सवन, तेजो वै त्रिवृत्, क्षत्रं पञ्चदश,—स्तेज एवास्य क्षत्रे दधाति, न वा अत्रापि सप्तदशस्तायते, प्रजापतिर्वै सप्तदशो, यज्ञः प्रजापति,—र्यद्यज्ञस्तायते तेन सप्तदशोऽनन्तरित, पञ्चदशं माध्यंदिनं सवन,—मेकविंशं तृतीयसवनमिति, विड्वा एकविंशः, क्षत्रं पञ्चदशो, विशि वावास्यैतत् क्षत्र प्रतिष्ठापयन्मुक्तः, सर्वे चतुस्त्रिंशाः पवमाना अभिषेचनीयस्य, त्रयस्त्रिंशद्देवता,—स्ता एवास्यैतेनाभीष्टाः प्रीता भवन्त्य,—थ य एष चतुस्त्रिंशः, प्रजापतिर्वै चतुस्त्रिंशः, प्रजापतिमेवाप्नोति, संवत्सरो वा एष स्तोमानामयथापूर्वं, यद्विषमाः स्तोमा यत्समाः पवमानास्तेनैवासंवत्सरस्तेन यथापूर्वं,—मात्मना वा अग्निष्टोमेनर्ध्नोत्या,—त्मना पुण्यो भवति, प्रजा वा उक्थानि, पशव उक्थानि, यदुक्थ्योऽनुसंतत्ये, यो वै सर्वादिति नैनं सर्व उपनमति, यः सामभ्य एति पापीयान्त्सुपुत्राणो भवति, यानि देवराजानां सामानि यच्चेभ्यो नेति तेनैव सर्वान्नत्ये,—तानि वै सामानि यत् पृष्ठानि, यत् पृष्ठान्युपयन्ति तेनैव सामभ्यो नेति, यानि देवराजानां सामानि तैरस्मिंल्लोके ऋध्नोति, यानि मनुष्यराजानां स्तैरमुष्मिं,—स्तदुभयोरेवैतेलोकयोर्ऋध्नोत्यस्मिंश्चामुष्मिंश्चा,—द्वितीय सुवता, उद्वद्धा अनुष्टुभो रूपं,—मानुष्टुभो राजन्य,-—स्तस्माद्द्वितीय सुवते, ऽनुष्टुप् प्रथमा भवत्य,—नुष्टुबुत्तमा, वाग्वा अनुष्टुब्, वाचा वा एतं प्रयन्ति, वाचोद्यन्ति, सोऽयमनुष्टुबुत्तमा भवति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, एकविंशं केशवपनीयस्य बहिष्पवमानमेकविंशमभिषेचनीयस्योत्तममिति, विड्वा एकविंशः, क्षत्रं सप्तदशो, विशो वा एतन्मध्यतः सूयते, तस्माद्वा एष विशः प्रियो, विशो हि मध्यतः सूयते यत्र वा एतमदो दिशो व्यास्थापयति तत्स्वर्गं लोकमभ्यारोहति, यदिमं लोकं पुनर्नावरोहेदतिजनं वा गच्छेद्वा माद्येद्, यदेष प्रतीचीनस्तोम, इमं वा एवं लोकं पुनरुपावरोहति॥१०॥ १७ [११८०]

॥ इति खिलकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

[१०] । आ १,८७—८१

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ।

अध्वरादीनां त्रयाणां विधिः ।

अपो वै वृत्रः पर्यशयत्, ततो या अत्यमुच्यन्त ता जीवा यज्ञिया, गिरिर्वै वृत्रो या अतिमुमुचाना धावन्ति ता जीवा यज्ञिया, यद्वहन्तीनां गृह्णाति या एव जीवा यज्ञियास्तासामेव गृह्णाति, प्रतीपमुपमारयन्त्यच्छम्बट्काराय, सूर्यस्यावकाशे गृह्णाति, सेन्द्रा एव गृह्णाति, हविष्मतीरिमा आप इति, हविष्मतीरेव गृह्णात्या—विःसूर्ये गृह्या, उत्तरमेव यज्ञक्रतुमभिगृह्णात्य—नुष्टुभा गृह्णात्य—नुष्टुब् वै सर्वाणि छन्दाꣳसि, सर्वैरेवैनाश्छन्दोभिर्गृह्णाति, वर्ष्म वा एषा छन्दसाꣳ, वर्ष्मैनꣳ समानानां गमयति, चतुर्भिर्गृह्णाति, त्रिभिः सादयति, तत् सप्त, सप्तपदा शक्वरी, शाक्वराः पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे, ऽपो वै रात्रिर्दिवा भूतं प्रविशति, तस्मादापो दिवा कृष्णा, अपोऽहर्नक्तं, तस्मादापो नक्तꣳ शुक्ला, यद्दिवा गृह्णात्युभे एवाहोरात्रे गृह्णाति, दिवा वै मनुष्या यज्ञेन चरन्ति, नक्तं देवा—स्तस्माद्रात्रिभिः श्रवस्यते, सꣳस्थाप्य वै मनुष्या यज्ञं निःपद्यन्ता, आपः खलु वै विश्वे देवा, यदपः परिहरन्त्यन्त्यद्ध्वो वा एतं यज्ञꣳ संप्रादा—दन्यस्तेऽस्य यज्ञे क्रियते, यद्वै यज्ञस्यान्तर्यन्ति तच्छिद्रं, तदनु रक्षाꣳसि यज्ञमवयन्त्यापो वै रक्षोघ्नी—रपो रक्षाꣳसि न तरन्ति, यदपः परिहरन्ति रक्षसामनन्ववायाय, या दिवा गृह्णाति या अत्रीः प्रजास्तासामेता योनि—स्ता एता अनुप्रजायन्ते, या नक्तं गृह्णाति या आद्याः प्रजास्तासामेता योनि—स्ता एता अनुप्रजायन्त, उभयीरेव प्रजाः प्रजनयत्यग्नीध्रा३द्याध्वा—ऽग्नीध्रे सादयत्ये—तद्वा अनभिजित—मथो अत्र हि ताꣳ रात्रिं देवता उपवसन्ति, देवा वै यज्ञस्य ध्वस्तनं नापश्यꣳ—स्ते वा एतदेव यज्ञस्य ध्वस्तनमपश्यन् यद्वसतीवरी—र्यद्वसतीवरीर्गृहीत्वोपवसन्ति ध्वस्तनꣳ वा एतद्यज्ञस्यालभ्योपवसन्त्य—थो आपो वै विश्वे देवाः, सर्वा वा एतद्देवता आलभ्योपवसन्ति यस्यागृहीताः सूर्योऽभिनिम्रोचेद्, य आहिताग्निः सोमयाजी तस्य कुम्भाद्गृह्या—स्तस्य हि गृहीता अग्निमुपरिष्टाद्धारयेयु—रथ गृह्णीया—ज्ज्योतिष्मतीरेवैना गृह्णाति, हिरण्यꣳ हस्ते भवत्य—थ गृह्णाति, सत्यꣳ वै हिरण्यꣳ, सत्येनैवैना गृह्णाति, वरो दक्षिणा, वरेणैवैना गृह्णाति, यत्तत्र धनमुद्वास्यन्त्यस्यातदेयम्॥१॥ १

प्रचर३ण्यामग्रे गृह्णात्ये—षा ह्यग्रे प्रचरत्य—पो वै सोमस्य रसः प्रविष्टो, ऽग्निः सर्वा देवता, वैश्वदेवीरापो, यज्ञमुखं ग्रावाणः, सवितृप्रसूतो वा एतद् सर्वाभिर्देवताभिरपाꣳ सोमस्य

[१] मै. १,३,१ । तै. ब्रा ६,४,२ । श ब्रा ३,९,२ । वा ६,२३ । काण्व ६,३३ ।

[२] मै १,३,१ । तै स. ६,४,३ । श ब्रा ३,९,३,१४ । वा ६,२६—२८ । काण्व. ६,३८—३९,४१ ।

रसमर्छति, शृणोत्वग्निः समिधा हवं मा इति, यस्मिन्नेवाग्नौ जुहोति तमेवैतदाह, शृण्वन्त्वापो
इति, या एवापोऽर्छति ता एतदाह, धिषणा च देवीति, वाग्वै धिषणा देवी, वाचं वा
एतदाह, शृणोतु ग्रावाणो विदुषो नु यज्ञमिति यज्ञमुखं हि ग्रावाणः, शृणोतु देवः सविता
हवं मा, इत्याह, प्रसूत्या एव ॥ अप इष्य होतः ॥ इति यज्ञं प्रैष्यं,—ति वा एतदाह॥ प्र
ब्रह्मणा इति, ब्रह्मणैव यज्ञमर्छति, मैत्रावरुणस्य चमसेनाछैत्ये,—पे ह्यग्रे प्रचरेत्य,—थो मित्रावं-
रुणौ ह्यपामीशाते, यज्ञमुखं वै मित्रावरुणौ, यज्ञमुखमापो, यज्ञमुखेनैव यज्ञमुखमर्छति, यत्र
होतुः प्रातरनुवाकमनुब्रुवत उपशृणुयात्तदपोऽध्वर्युर्गृह्णीयाद्, यन्नोपशृणुयाद्बाधिरः स्याद्, वाचो
हि छिद्यते, ऽथ यज्जुहोति हविर्भूता एवैना गृह्णात्य,—थो अभिघृता एव तृणं प्रास्य जुहोत्य,-
—ग्निमत्येव जुहोत्या,—यतनवत्यन्धोऽध्वर्युः स्याद्, यदनायतने जुहुयाद्, घृतं वै देवा वज्रं
कृत्वा सोममघ्न,—न्नभि खलु वा एता घारयन्ति, तस्मादाहुतिमप्प्लावयत्य,—थो आहुति ने-
द्राणीति, कार्ष्येसीत्या,—हुतिमपप्लावयति, समुद्रस्य वोऽक्षित्या उन्नय, इत्युपमारयत्य,-
—पामेवाक्षित्या, अपां वै सोमस्य रसः प्रविष्टः, सोममपां रसो, ऽपांच खलु वै नपाच्चा-
पां सोमस्य रसस्येशाते, तौ वा एतदाहुत्या भागधेयेनापां सोमस्य रसं निरयाचिष्टो,—भे
अहोरात्रे वसतीवरीषु ग्रहीतव्ये, इत्याहुः, पूर्वेद्युरन्या गृह्णाति, पुरान्याः सूर्यस्योदितो,—
स्तथास्योभे अहोरात्रे वसतीवरीषु गृहीते भवतः, पूर्वेद्युरन्या गृह्णाति, पुरान्याः सूर्यस्योदितो,—
रुभयीरेवैनाः सधीगृहीता अक,—र्भ्रातृव्या वा एता गृह्यन्ते या मैत्रावरुणस्य चमसे याश्च निग्रा३-
भ्या,—स्ता उभयीरुपरिष्टाच्चात्वालस्य संमनक्ति, संज्ञानमाभ्यः करोति, मित्रमाभ्यो ददाति,
चात्वालान्निर्गृह्णन्त, एष वा अपां योनिः, स्वादेव योनेर्निर्गृह्यन्तेऽस्कन्नत्वाय॥ अवेरपोऽध्व-
र्यो३ ओम् ॥ इत्य,—विदो यज्ञा३,—मिति वा एतदाह ॥ उतेमनन्नमु,—रुतेमं पश्य ॥ अयं मे
रुद्रं, इति वा एतदाह, यदग्निष्टोमो जुहोति, न वा अग्निमग्निष्टोमस्य स्तोत्रेण न शस्त्रेणा-
तियन्त्य,—ग्निष्टोममेव यज्ञक्रतुमनुसंतनोति, यदुक्थ्यः, परिधिमनक्ति, परे वा अग्नेः परि-
धयः, पराणि परिधिभ्य उक्थान्यु,—क्थान्येव यज्ञक्रतुमनुसंतनोति, यद्यतिरात्रे, एतदेव
यजुर्वदन् हविर्धानं प्रपद्येत, परं वै परिधिभ्यो हविर्धानं, परोक्थेभ्यो रात्री,
रात्रीमेव यज्ञक्रतुमनुसंतनोति, स्तेन मनो, ऽनृतवादिनी वा,—गथ केन सोमा गृह्यन्ते केन
हूयन्ता, इति पृष्ठे,—र्ऋतं वै सत्यं हिरण्य,—मृतेनैव सत्येन गृह्यन्त, ऋतेन हूयन्ते ॥२॥
२–९

(देवेभ्यो वै मनुष्येभ्यः स्वर्गाय लोकाय यज्ञ आह्रियते, यदाह देवेभ्यस्त्वेति, तेन देवेभ्यो, य-
न्मनसे त्वेति, तेन मनुष्येभ्यो, यदाह, दिवे त्वा सूर्याय त्वेति, तदनु यज्ञꣳ स्वर्गं लोकꣳ
समारोहयति, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यस्मै कमाह्रियते, तद्येनमनु स्वर्गं लोकꣳ समारोहयति,
यदाह, दिवि देवेषु होत्रा यच्छेति, होत्राभिर्वै यज्ञः संततो, होत्राभिरेव यज्ञꣳ संतनोति ॥
देवेभ्यः प्रातर्यावभ्योऽनुब्रूहि ॥ इति, छन्दाꣳसि वै देवाः प्रातर्यावाण,—श्छन्दोभ्यो वा
एतदनुवाच आह, पुरा वाचः प्रवदितोः प्रातरनुवाकमन्वाह, यजमानायैव वाचं गृह्णाति,
नं वा एतर्हि यजमानो हस्ता अवनेनिक्ते, यदप्सुमती प्रथमामन्वाह, प्रातरवनेगा वा एष य-
जमानस्य, यत्र वा अश्वदोऽपः परिहरन्त्य,—च्छो वा एतद्यज्ञꣳ संप्रादा,—यदप्सुमती प्रथमा-
मन्वाहाच्छो वा एतद्यज्ञं पुनरालभते, सर्वेषाꣳ वै देवानां प्रातरनुवाक, आपः खलु वै विश्वे
देवा, यदप्सुमती प्रथमामन्वाह सर्वा वा एतद्देवता आप्नोति, सर्वा व्यश्नोति, यथा वै सा-
मिधेनीरेवं प्रातरनुवाक, आसाद्य वै हविः सामिधेनीरन्वाहु,—रेतद्वै खलु वा एतर्हि हविर्यत्सो-
म,—स्तस्मात् सोममुपावहृत्यान्वाह, गायत्रीं च संपादयति जगतीं च, तद् द्वे छन्दसी,
एकं छन्दोऽभिसंपादयति बृहतीं, त्रिष्टुभं च ककुभं च, तद् द्वे छन्दसी, एकं छन्दोऽभि-
संपादयति बृहतीं,—मनुष्टुभं च पङ्क्तिं च, तत् षट् छन्दाꣳस्ये,—कं छन्दोऽभिसंपादयति
बृहतीं,—मनुष्टुप्प्रतिपत्कानि छन्दाꣳसि कुर्याद्यज्ञावकीर्णस्य, वाग्वा अनुष्टुब्, वाचैवैनं भिषज्यति,
समया त्रिष्टुभं च जगतीं चानुब्रूयात् पशुकामस्य, पशवो वै जगती, पशुमान् भवति,
सर्वाणि छन्दाꣳस्यन्वाह, प्रजापतिर्वै छन्दाꣳसि, प्रजापतिमेवाप्नोति, प्रजापतेर्वा एतदुक्थं
यत् प्रातरनुवाको, व्युष्टायां पुरा सूर्यस्योदेतोरनुब्रूया,—देष हि प्रजापतेर्लोकः, पवित्रꣳ वै
प्रातरनुवाको, यजमानमेवैतेन पुनाति, शतमनुब्रूयादायुःकामस्य, शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्य,
आयुरेव वीर्यमाप्नोति, सप्त च शतानि विꣳशतिं चानुब्रूयात् पशुकामस्यै,—तावन्ति वै सꣳ-
वत्सरस्याहोरात्राणि, सꣳवत्सरेणैवास्मै पशूनवरुन्द्धे, सहस्रमनुब्रूयात् स्वर्गकामस्य, यावद्वै
सहस्रं तावदितोऽसौ लोकः, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, अपरिमिता अन्वाहा,—परिमितस्या-
वरुद्ध्यै, पङ्क्त्या परिदधात्यु,—त्तरमेव यज्ञक्रतुमभिगृह्णाति ॥ ३ ॥ १०–१२

[३] मै १,३,१। तै स ६,४,३,१—२। श ब्रा ३,९,३,४। वा ६,२५। काण्व ६ ३६।

यज्ञस्य वा एताः पत्नेजनीः, पुꣳसामग्रीत्, स्त्रीणां नेष्टा, यदग्नीन्नेष्टुरुपस्थमासीदति, मिथुनꣳ वा एतत् संभवतो, यत्तर्ह्युप उपप्रवर्तयति तस्मिन्नेव मिथुने रेतो दधाति, पत्न्युपप्रवर्तयति, पत्न्या हि प्रजाः प्रजायन्त, ऊरुणोपप्रवर्तयत्यू,—रुꣳ ह्यनु प्रजाः प्रजायन्ते, दक्षिणेनोरुणोपप्रवर्तयति, दक्षिणꣳ ह्यूरुमनु प्रजाः प्रजायन्ते, ऽन्तरत उपप्रवर्तयत्य,—न्तरतो हि प्रजाः प्रजायन्ते, यद्दक्षिणा प्रवर्तयेत् पितृलोक एना निधुवे,—दथ यदुदीचीरुपप्रवर्तयति मनुष्यलोकमेवैना उपप्रजनयति, प्राजापत्यो वा उद्गाता, संख्याप्यमानो वा उद्गाता पत्न्या रेत आदत्ते, यदाह, वामी ते संदृशि विश्वꣳ रेतो धेषीयेति, तथा ह नादत्ते, द्वादशे स्तोत्र उपप्रवर्तयति, द्वादश मासाः संवत्सरो, द्वादशाग्निष्टोमे स्तोत्राण्या,—पः शान्ति,—र्यत्तर्ह्युप उपप्रवर्तयति, शमयत्येव, देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति, सवितृप्रसूत एवैनमादत्ते, ऽश्विनोर्बाहुभ्यामित्य,—श्विनौ वै देवानामध्वर्यू, पूष्णो हस्ताभ्यामिति, देवताभिरेव, ग्रावासीति, शान्ते ह्युप देवेभ्यः सोम,—मध्वरकृद्देवेभ्यो इत्य,—ध्वरꣳ ह्युप देवेभ्यः करोती,—न्द्राय त्वा सुषुत्तमं मधुमन्तं पयस्वन्तमित्यै,—न्द्रो हि यज्ञ, इन्द्रं खलु वा एतर्ह्यन्या देवता आन्वि,—न्द्राय त्वा वसुमते रुद्रवत इति, वसवश्च ह्येनमेतर्हि रुद्राश्चान्वि,—न्द्राय त्वादित्यवत इत्या,—दित्या ह्येनमेतर्ह्यन्व,—ग्नये त्वा रायस्पोषदे इत्य,—ग्निर्वै सर्वा देवता, एता ह्येनमेतर्हि देवता अनु, विष्णवे त्वेति, विष्णुर्हि यज्ञो, व्यानो वा उपांशुसवनः, प्रजा अꣳशवो, व्यानꣳ वा एतत् प्रजासु दधाति, श्वात्राः स्थ वृत्रतुर इत्ये,—षं वा अपाꣳ वै सोमपीथ, एतꣳ वै विश्वामित्रोऽपाꣳ सोमपीथꣳ विदांचकार, तस्मै सिन्धवो घोषमुनमन्ता,—ऽपाꣳ वा एष सोमपीथो, ऽपो वा एतत् सोमपीथेन समर्धयति, यो वा अपाꣳ सोमपीथꣳ वेद न ह वा अस्वार्तिमार्छति, करोत्यासु वीर्यꣳ, यत्ते सोम दिवि ज्योतिरिति, सोमो वै वाज,—स्तस्य चन्द्रमास्तृतीय,—मयꣳ यः पवते स तृतीयꣳ, येन यजन्ते स तृतीय, गर्भानमुना दाधार, प्राणानननेन पवत्य,—यꣳ यः पवतेऽन्नमनेन दाधार, येन यजन्ते तस्य वै वाजस्य मर्त्यꣳ वाजिन,—मन्नꣳ वाजिन, दक्षिणा वाजिनं, तां वा अस्यैतच्चन्द्रः सभृत्य तꣳ सर्वꣳ मनु भूतमाप्याययन्ति, वज्रो वै ग्रावा, हनू अधिषवणे, क्रूरमिव वा एतद्यज्ञे क्रियते, यदाह, धिषणे वीडिते वीडयेथामिति, शमयत्येव ॥ ४ ॥ १३

[४] क १३,१—३ । त स ६,४,४ । श ब्रा ३,९,४ । वा ६,३०,३२—३४ । काण्व ६,७३,७५—७७ ।
[देवस्य त्वा सवितु० । अर्थ १९,५१,२]

वसतीवरीभिः सोममाप्याययन्ति, न हि सोमेन सोम आप्यायते, ऽद्भिर्हि सोम आप्यायते, निग्राभ्याभिरुपांशुं,—मतो हीतरे सोमा गृह्यन्ते, प्राणो वा उपांशु,—रङ्गानीतरे ग्रहा, यदन्यत आप्याययेयुः प्राणेन यज्ञं विच्छिन्द्यु,—रष्टौ कृत्वः प्रातरभिषुणोत्य,—ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्रीं वा एतत् प्रातःसवने व्यापातयन्ति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा उपांशौ यज्ञं संस्थाप्यमपश्यं,—स्तमुपांशौ समस्थापयं,—स्तदुपांशा एव यज्ञः संस्थाप्यो, ऽष्टौ कृत्वः प्रातरभिषुणोत्य,—ष्टाक्षरा गायत्री, गायत्रीमेवाप्नोति, यदेकादश, त्रिष्टुभं तेन, यद् द्वादश, जगतीं तेन, त्रिर्विगृह्णाति, त्रीणि वै सवनानि, सवनान्येवाप्नोत्ये,—तद्वा उपांशौ यज्ञं समतिष्ठिपं,—स्तेन संस्थितेनारिष्टेन भूतेन प्रचरन्ति, त्रिर्विगृह्णाति, त्रयो ह्रीमे प्राणाः, प्राणोऽपानो व्यानो, ऽथो त्रयो वा इमे लोका, इमानेव लोकानाप्नोत्य,—सौ वा उपांशुरन्तरिक्षमन्तर्याम, इयमुपयामो, यदुपयामगृहीता गृह्यन्तेऽनया वा एतं-द्गृह्यन्ते, तदस्कन्ना वा एते, ऽनया हि गृह्यन्ते, यत्स्थाल्या गृह्यन्ते, ऽनया वा एतद्गृ-ह्यन्ते, ऽस्यां वा एषाधिक्रियते, तदस्कन्ना वा एते, ऽनया हि गृह्यन्ते, यद्दारुमयेण गृ-ह्यन्तेऽनया वा एतद्गृह्यन्त, इयं हि वनस्पतीनां योनि,—स्तदस्कन्ना वा एते, ऽनया हि गृह्यन्त, एष ते योनि,—रिति सादयती,—यं वै सोमस्य योनि,—रस्याः सोमोऽधि जायते, स्व एवैनं योनौ दधाती,—यं वै देवपात्रं, तद्य एवं वेद प्र वसीयसः पात्रमाप्नोति, ब्राह्मणं तु पात्रे न मीमांसेत यः पात्रिय इव स्या,—दनुपयामगृहीतो गृह्यते, ऽनुपयामगृहीतं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्त्य,—पवित्रपूतो गृह्यते, ऽपवित्रपूतं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्त्य,—सन्नो हूयते, ऽसन्नं हि प्रजाः प्राणमुपजीवन्ति, पवित्रपूता वा अन्ये सोमा, अथ वा एष वा-क्पूतो यदुपांशु,—स्तस्माद्वाचस्पतये पवस्वे,—त्याह, वाक्पूतो ह्येष, ऽंशुभिः पावयति, प्राणा वा अंशवः, प्राणैरेवैनं पावयति, द्वाभ्यां द्वाभ्यां पावयति, द्वौ द्वौ ह्रीमे प्राणा, देवो देवानां पवित्रमसीति, यत्स्वयत्सोमं सोमेन पुनाति, स्वांकृतोऽसीति, प्राणमेव स्वम-कृत, मनस्त्वाष्टिति, मनसैव प्राणमाप्नोति, स्वाहा त्वा सुभव सूर्यायेति, सूर्यदेवत्या हि

[५] मै १,३,४। तै स ६,४,५। श ब्रा ४,१,१,४,१,२,२१। कपि ४१,९,४२,१—ग वा. ७,१,३,६। माश ७, १—३,५।

*

सर्वे सोमा हूयन्ते, ऽथो अत्र वै देवानां प्रियास्त३न्व,—स्ता एवावरुन्द्धे, देवेभ्यस्त्वा मरीचि-
पेभ्या इति, रश्मयो वै देवा मरीचिपाः, परिधयो रश्मयो, ऽसा आदित्य आहवनीय,—स्तानेव
प्रीणात्य,—र्ध्वस्तिष्ठन् जुहोत्यू,—र्ध्वो हि तिष्ठन् वीर्यवत्तरो, यं द्विष्यात्तस्य जिह्मस्तिष्ठन् जुहु-
यात्, प्राणानस्य क्लिनाति, जिह्मारुको भवति, यद्यभिचरेदा तमितोस्तिष्ठे,—दग्निराहुति-
मभित्वरमाणस्ताजगनुगच्छति, यदि कामयेत, वर्षेत् पर्जन्या, इति परिमृज्योर्ध्वमुन्मृज्या,
—दोषधीभ्यो वा ए३षोऽमुतो वर्षत्यो,—षधीरेव नेदीयो वृष्ट्या अक,—र्यदि कामयेत, वर्षेत्
पर्जन्या, इति परिमृज्यावाचीनमवमृज्याद्, वैश्वानरेणैव वृष्टिमपि हन्ति, नापिधेयो, य-
दपिदध्यात् प्राणमस्यापिदध्यात्, प्रमायुकः स्याद्, यं द्विष्यात्तस्यापिदध्यात्, प्राणमेवा-
स्यापिदधाति, यद्यभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य प्राणमपिदधामि ॥ इत्यपिदध्यात्,
प्राणमेवास्यापिदधाति॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य प्राणे सादयामि॥ इत्यभिचरन्त्सादयेत्, प्राणे
एवास्य सादयति, प्रमायुको भवति, प्राणाय त्वेत्य,—नभिचरन्त्सादयेत् ॥ ५ ॥ १४-१८

पवित्रं वितन्वन्ति प्राणापानयोर्विधृत्या, उपयामगृहीतो गृह्यते, ऽपानेन वै प्राणो धृतः,
प्राणस्य धृत्या, अन्तरिक्षं वा अन्तर्यामो, ऽन्तरिक्षमिमाः प्रजा, यदेतत् पात्रं सदेवत्सा-
दयति प्रजास्वेव रसं दधाति, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा उपांशुमपश्यं,—स्तं-
मगृह्णत, तं पुरा स्तोत्रात् पुरा शस्त्राद्धोतुमुपोदतिष्ठं,—स्तेऽसुरा अचिकयु,—र्जुह्वति वा इति,
ते वज्रमादायाभ्युपतं,—स्ते देवा अन्तर्याममपश्यं,—स्तमगृह्णत, तेनासुरानेभ्यो लोकेभ्यो
ऽन्तरदधत, ततो देवा अभवन्, परासुरा,—स्तथ एवं विद्वानन्तर्यामं गृह्णीते, ऽन्तर्यामेनैव
भ्रातृव्य,—मेभ्यो लोकेभ्योऽन्तर्धत्ते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, प्राणापानौ वा
उपांश्वन्तर्यामौ, व्यान उपांशुसवनो, यदेष ग्रावाणमन्तरेते पात्रे सादयते, प्राणापानयोर्वि-
धृत्यै, यो वा एता ईजते, येनैतौ विधृता एषं वाव स उपांशुसवनो ग्रावा, प्राणापानौ
वा उपांश्वन्तर्यामौ, व्यान उपांशुसवनो, यदेते पात्रे एवं ग्रावाणमा तृतीयात् सवनान्न जु-
हवं, तस्मात् सुप्तस्य सर्वाण्यन्यानि श्रोत्राण्यपक्रामन्ति प्राणापानौ त्वेव न जुहोतो, ऽथ यत्
पुनरुदयन्ति, तस्मात् सुप्त्वा पुनः प्रबुध्यन्ते, प्राणापानौ वा उपांश्वन्तर्यामौ, व्यान उपांशु-
सवनो, यदेते पात्रे एवं ग्रावाणमा तृतीयात् सवनान्न जुहोतस्तस्मात् पक्षिणो वियत्सु पक्षा-

[८] मै १,३,११। तै सं ६,४,३। श ब्रा ४,१,२। कपि ४१,३; ४२,२।

नीरयन्तो नावपद्यन्ते, ऽथ यत् पुनरुदैयुति तस्मात् पुनरभ्यायुवते, प्राणापानौ वा उपाꣳश्व-
न्तर्यामौ, व्यान उपाꣳशुसवनो, यदेते पात्रे पुनः प्रयुज्येते तस्मादिमौ द्वा अधस्तात् प्राणौ,
घ्नन्ति वा एतत् सोमꣳ यदभिषुण्वन्त्य,—ध्वर्युः ग्रथ३मोऽभिषुणोति, व्यर्धुको भवति, यत्र मूलं
तदभिषुत्य, एतद्वा अस्य विदेवतमं, तथा ह्यव्यर्धुको ह भवति, यो वै देवक्षेत्रꣳ विद्वांꣳ-
सुमर्पयत्यार्तिमार्छति, पात्राणि वाव देवक्षेत्रꣳ, यत्र वा अग्रेऽध्वर्युः सोमं जुहोति तदेनं देवताः
प्रत्यासत, इह नो परमा ह रिष्यतीति, यत्ततोऽन्यत्र जुहुयाद्यदस्य स्वं तदन्येभ्यः प्रयछे,—
दस्वो ह भवत्ये,—तद्वा अध्वर्योः स्वꣳ यदाश्रावयति, यदाश्राव्याहुत्वा प्रच्यवेत यदस्य स्वं तस्मात्
प्रच्यवेता,—स्वो ह भवत्ये,—तद्वा अध्वर्योः स्वꣳ यद्वाय३व्यꣳ, यद्वाय३व्यमनालभ्याश्रावये-
द्यदस्य स्वं तस्माच्छिद्येता,—स्वो ह भवति, वद्य एवꣳ विद्वानाश्राव्य हुत्वा वाहुत्वा वा प्रच्य-
वते यद्दस्य स्वं भवति, न स्वाच्छिद्यते, वायव्यमालभ्याश्रावयति, स्ववानेव भवति ॥
॥ ६ ॥ १९

ब्रह्मवादिनो वदन्ति, किं तद्यज्ञे क्रियते यस्माद्धस्तादाना अन्ये पशवो मुखादाना अन्य इति,
यदुपाꣳशुर्हस्तेन गृह्यते तस्मान्मर्कटः पुरुषो हस्ती ते हस्तादाना, मुखꣳ वै वाय३व्यꣳ यद्वाय
३व्ये नेतरे ग्रहा गृह्यन्ते तस्मादितरे पशवो मुखादाना, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, किं तद्यज्ञे क्रियते
यस्मात् सद्यो जाताः पशवः प्रतितिष्ठन्ति सꣳवत्सरे पुरुषा इत्यु,—पाꣳश्वन्तर्यामौ वा अन्वन्ये
पशवः, पुरुषस्त्वेव यज्ञेन संमितः, प्राणापानौ वा उपाꣳश्वन्तर्यामौ, यदेतौ ग्रहा असन्नौ
हूयेते तस्मात् सद्यो जाताः पशवः प्रतितिष्ठन्ति, सꣳवत्सरो वा अग्निष्टोमो, द्वादश मासाः
सꣳवत्सरो, यदेते इतरे ग्रहाः साद्यन्ते तस्मात् पुरुषो जातः सꣳवत्सरे प्रतितिष्ठति, यत्ते
सोमादाम्यं नाम जागृवीत्ये,—प वै सोमस्य सोमपीथः, सोमꣳ वा एतत् सोमपीथेन समर्धयति,
यो वै सोमस्य सोमपीथꣳ वेद न सोमपीथाच्छिद्यते, सोमो वा इमा दि३शोऽभ्यकामयत,
प्रागपागधरागुदगित्या,—भिरेनं द्विभिः समूहत्या,—भिः समर्धयति, कामम्ेनं गमयति,
कामꣳ ह गछति, कामुका एनꣳ स्त्रियो भवन्ति, यां कामयेत तां तर्हि मनसा ध्यायेत्,
सा हैनं कामयते, ऽन्व निस्मरेति, स्मरे,—ति वा एतदाह, समरिविद्वामिति,
समनेनु विस्से,—ति वा एतदाह, चत्वारो वै पृश्नेः स्तना आसꣳ,—स्तत्रिभिर्देवेभ्यो-

[७] मै. १,३,४। तै. सं. ६,४,४—६। कपि. ४२,२—३। श ७,२,६,३३। काण्व ७,१-२,६,४९।
[प्रागपागधरा (गुदगध०) गुदग्० । अथर्व २०,१३४,१—६]

ऽदुहत्, कुशीभिरेकोऽनुनद्ध आसीत्, तं वा इन्द्र एवापश्यत्, तेनेन्द्रायैवादुहत्, तद्वा अस्य कौशिकत्वं, यदाह ॥ ब्राह्मण कौशिक इव ॥ इति चतुर्निग्राभमुपैति, चत्वारि वै पयांसि, यावदेव पयस्तदाप्नोति, त्रिः संभरति, तस्मादेतस्यां त्रयो भागाः प्रातर्मध्यंदिने सायं, चतुर्निग्राभमुपैति, त्रिः संभरति, तत् सप्त, सप्तपदा शक्वरी, शाक्वराः पशवः, पशूनेवावरुन्द्धे, नव कृत्वो निग्राभमुपैति, त्रिः संभरति, तद् द्वादश, द्वादश मासाः संवत्सरो, द्वादशाग्निष्टोमे स्तोत्राण्ये,—षा यज्ञस्य मात्रा, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तस्य देवास्तमोऽपाघ्नन्, यत् प्रथमं तमोऽपाघ्नन्त्साविः कृष्णाभवद्, यद् द्वितीयं सा लोहिनी, यत्तृतीयं सा वलक्षी, स स्वेन रूपेण निरमुच्यत, यद्वलक्षः पवित्रं भवति तेन शुक्रो गृह्यते, यजमानस्य वा एतत् पवित्रं, यजमानमेवैतेन पुनात्य,—मोतं स्या,—दात्मन एवैनदकृत, यदन्यत्रोतमपवित्रं तद्यजमानस्य ॥ ७ ॥ २०—२२

वाग्वा ऐन्द्रवायवः, सा वै वागेकधावदद्यावदव्यावृत्तासीत्, स इन्द्रोऽब्रवी,—न्मह्यमपि सोमं गृह्णीता,—ऽहं व एतां वाचं व्यावर्तयिष्यामीति, स वै वाचैव वाचं व्यावर्तयद्, यदैन्द्रवायवो गृह्यते, वाचो व्यावृत्त्यै, वायवे प्रथमं गृह्णाति, वायव उत्तमं, मध्यत इन्द्राय,—न्द्रियेण वा इयं वाङ् मध्यतो विधृते,—न्द्रियवतीं वाचं वदति य एवं वेद, देवा वै सोममजिघांसं,—स्तं नाशक्नुवन् हन्तुं, वायुर्ह्यस्मिन्नन्तरासीत् प्राण,—स्तं देवा अयाचन्,—रुप न आवर्तस्वेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे,—त्यब्रुव,—न्त्सोऽब्रवी,—न्मद्देवत्यान्येव पात्राण्यासन्निति, तस्मादपतुरीयं वायोः पात्र,—मथ वायव्यान्युच्यन्ते, ततो वै देवाः सोममघ्न,—न्त्स हतोऽपूयत, तस्माद्देवा उदवीभत्सन्त, स वायुरब्रवी,—दहं व एतं सोमं स्वदयिष्यामि, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे,—त्यब्रुव,—न्त्सोऽब्रवी,—न्मदग्रा एव ग्रहा गृह्यान्ता इति, तं वायुर्मध्यतो व्यवात्, तमस्वदयत्, तस्माद्वाय्वग्रा ग्रहा गृह्यन्ते, तस्माद् शुक्तं प्रवाते विपूजन्ति, देवा वै प्रातःसवनमुद्यमं नाशक्नुवं,—स्तृतीयमग्ने तर्हि वायुरासीत्, तं देवाः प्रातःसवनमभिपर्यौहं,—स्तेन प्रातःसवनमुदयच्छन्त, यदैन्द्रवायवः प्रातःसवने गृह्यते, प्राणो वै वायुः, प्राणेन वा एतन्मुखतो यज्ञमुद्यच्छन्ते, देवा वै वृत्रमजिघांसं,—स्तं मित्रोऽब्रवी,—न्मित्रोऽहमस्मि, नाहं हनिष्यामीति,

[८] मं. १,३,३—७। तै. सं. ६,४,७-८। श. ब्रा. ४,७,३—४। कपि. ४१,३-४।

तेऽब्रुवन्, उर्श्वेवेति, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीध्वे,—त्यब्रुव,—न्त्सोऽब्रवीत्, पयसैवं मे सोमꣳ श्रीणानिति, तस्मात् पशवोऽपाक्राम,—न्मित्रः सन्दुहा इति, पशूनाꣳ हि पयो यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, पशुभिरेवैनꣳ सम्यञ्चं दधाति यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, द्विदेवत्यत्वाय, यच्च शीतं तेन मैत्रꣳ, यत्तप्तं तेन वारुणं, ब्रह्म वै मित्रः, क्षत्रꣳ वरुणो, ब्रह्मणि च वा एतत् क्षत्रे च पयो दधाति, तस्माद्ब्रह्म च क्षत्रं च पयस्वितमे, पञ्च वै ब्राह्मणस्य देवता, अग्निः सोमः सविता बृहस्पतिः सरस्वती, तस्माद्ब्राह्मणमन्ये मनुष्या उपधावन्त्ये,—तस्य हि भूयिष्ठा देवता,—स्तासां तिस्रोऽवान्तरꣳ श्रोत्रियस्या,—ऽग्निर्बृहस्पतिः सरस्वती, तस्माच्च श्रोत्रियमश्रोत्रिया उपधावन्त्ये,—तस्य ह्यवान्तरं भूयिष्ठा देवता,—स्ता मैत्रावरुणं प्रति न्यागच्छन्ति, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति तास्वेव पयो दधाति, नाना वै पुरा मित्रावरुणाभ्याꣳ सोमा अगृह्णꣳ,—स्ताः प्रजा अन्योन्यस्याः परिहायमाददत, ततो मित्रावरुणाभ्याꣳ सह सोममगृह्णꣳ,—स्ततो वा अकल्पत, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, मित्रेण वा एतद्वरुणं कल्पयति, वरुणेन मित्रं, मित्रꣳ वै वृत्रं जघ्निवाꣳसꣳ वरुणोऽगृह्णात्, स देवेष्वनाथत, तेऽब्रुवन्, वरुणे नाथस्वेति, स वरुणेऽनाथत, सोऽब्रवीद्, भागो मेऽस्त्विति, वृणीष्वे,—त्यब्रुव,—न्त्सोऽब्रवीत्, सहैव नौ पयसा सोमꣳ श्रीणानिति, यन्मैत्रावरुणं पयसा श्रीणाति, यजमानस्य निर्वरुणत्वाय, यद्येनं भ्रातृव्योऽतीव स्यादङ्गुल्याङ्गुष्ठमवगृह्णीयाद्, यद्यन्वङ्गुष्ठेनाङ्गुलिम् ॥ २३

यो नो मित्रावरुणा अभिदासात् सपत्नो भ्रातृव्य उत्पिपीते बृहस्पते ।

इदमहं तमधरं पादयामि यथाहमुत्तमश्चेतयानि ॥ २४

इत्युत्तमो ह चेतयति ॥ ८ ॥ २५

देवा वै सत्त्रमासत कुरुक्षेत्रे, ऽग्निर्मखो वायुरिन्द्र,—स्तेऽब्रुवन्, यतमो नः प्रथमं मखं वृत् तं नः सहेति, तेषाꣳ वै मखं आश्नोत्, तं न्यकामयत, वं न समसृजत, तदस्य प्रासहादित्सन्त, स इत एव तिस्रोऽजनयते,—तो धनु,—स्तत्तिसृणां च धन्वनश्च जन्म, स शुतिधायोपाक्रामत् तं नाभ्यधृष्णुवत्, स धन्वार्तिं प्रतिष्कभ्यातिष्ठत, स इन्द्रो वम्रीरब्रवी,—द्देवा ज्यामप्यत्स्येति, ता अब्रुव,—न्नभिमृतायाꣳ वा अस्यां न शक्ष्यामो जीवितुं, भागो नोऽस्त्विति, सोऽब्रवीद्, रसमेवास्या उपजीवाथेति, तस्माद्देवाः [illegible]दार्द्रं संदिहन्ति, रसꣳ [illegible]

[१] तै. आ ५,१ ।

उपजीवन्ति, तां वै ज्यामप्यादं, स्तस्य धन्वार्तिरुदस्य शिरोऽच्छिनत्, स सम्राडभवत्, दधितरं त्रेधा व्यगृह्णता, ऽग्निः पूर्वार्धे, मिन्द्रो मध्यं, वायुर्जघनार्धे, तस्मादाग्नेयं प्रातः-सवनं, मैन्द्रं माध्यंदिनं सवनं, वैश्वदेवं तृतीयसवनं, वायुर्हि विश्वे देवाः, प्राणापानौ वा उपांश्वन्तर्यामौ, व्यान उपांशुसवनो, वागैन्द्रवायवो, दक्षक्रतू मैत्रावरुणं, आश्विनः श्रोत्रं, चक्षुषी शुक्रामन्थिना, आत्माग्रायणो, ऽङ्गान्युक्थ्या, आयुर्ध्रुवः, स्तना ऋतु-पात्रे, मूर्धा द्रोणकलशः, कुक्षी कलशौ, हनू अधिषवणे, जिह्वाधिषवणं, ग्रावाणो दन्ता, अंसाः परिधयो, नासिकोत्तरवेदिः, शिखा यूपः, शिरो हविर्धानं, पृष्ठमाग्नीध्रं, मुदरं सदो, यदन्तरुदरे तद्धिष्ण्याः पाणी, आग्नीध्रश्च मार्जालीयश्च पार्ष्णी, गार्हपत्यः प्रतिष्ठा वेदि, रेष वै प्रजापतिः पाङ्क्तः, स ह त्वा एनं वेद य एवं वेद ॥ ९ ॥ २६

[२२०६]

॥ इति खिलकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः प्रपाठकः ।

नवैते प्रातर्ग्रहा गृह्यन्त, इमे वा एते गृह्यन्ते नव प्राणा, आश्विनो दशमो गृह्यते, व्यानो वा एष गृह्यते, नाभिरेव दशमो गृह्यते, तृतीयो हूयते, तृतीयो ह्ययं प्राणः, प्राणानां संतत्यै, सर्वे वा एते ग्रहाः स्तोत्रवन्तः शस्त्रवन्तो निदानवन्तो, निदानवान् भवति य एवं वेद, होता वा अयं प्रातरुपांशुमयजत्, तेनैव उक्थवन्तो, ऽथ यं होता तूष्णींशंसं शंसति तेनैवैत उक्थवन्तो, नवैते प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते, नवभिर्बहिष्पवमाने स्तुवते, तेनैव सामन्वन्तो, हिंकारेणाश्विनः सामन्वा, नैन्द्रवायवेणैन्द्रवायवो, मैत्रावरुणेन मैत्रावरुणं, ऐन्द्रेण शुक्रामन्थिनौ, वैश्वदेवेनाग्रायणं, उक्थायोक्थ्यो गृह्यत, उक्थाय ध्रुवः, मैतत्या ऐन्द्राग्नः, सैतत्यै मरुत्वतीया, अध्वर्युर्जुहोति, होता वषट्करोति, प्राणानां एतत् प्रयत्तो, येन मन्त्रेणाध्वर्युः प्रयच्छति तेन होता प्रतिगृह्णाति, प्राणानां गोपी-थाय, प्रजापतिर्वै स्वयं होतासीत्, सोऽवाम्यत्, तं देवा द्विदेवत्यैरभ्यधावन्, प्राणा वै द्विदेवत्या, यदध्वर्युर्द्विदेवत्यान् हुत्वा क्षिप्रं होतारमभ्यार्द्रवति प्राणैर्वा एतद्धोतारमभिधिनोति,

---

[१] मै. १,३,८ । तै सं ६,४,९ । काठ. २७,५ । कपि. ४२,५ ।

वषट्कारे वषट्कारे वै होता प्राणस्यान्तं गच्छति, प्राणा वै द्विदेव३त्या, यदध्वर्युर्द्विदेवत्यान्
हुत्वा क्षिप्रꣳ होतारमभ्याद्रवति, प्राणैर्वा एतद्धोतारमभिधिनोति, प्राणा वै द्विदेवत्याः,
पशव इडा, यद् द्विदेव३त्यानभक्षयित्वेडामुपह्वयेत पशुभिः प्राणानन्तरियादथ यद् द्विदेव-
त्यान् भक्षयित्वेडामुपह्वयते प्राणान्वा एतदात्मन्धित्वाथ पशूनुपह्वयत, इन्द्रियꣳ वै सोमः,
पशव इन्द्रियꣳ, यत् सोमं भक्षयतीन्द्रियमेवात्मन् धत्ते, सर्वत आश्विनं परिहारं भक्षयति,
तस्मात् सर्वा दिशः शृणोति ॥ १ ॥ १

यद्वै पात्रꣳ रिक्तमत्तुन्मुक्तं तदनु रक्षाꣳसि यज्ञमवयन्ति, यदैन्द्रवायवे पुरोडाशमवदधाति
मैत्रावरुणे पयस्यामाश्विने धाना,—मरिक्तत्वाय, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संतिष्ठन्ते,
यदेतानि पात्राण्या तृतीयात् सवनात् परिशेरे, यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, वायव्यायाꣳ शस्य-
मानायां पात्राणि विमुञ्चति, प्राणो वै वायुः, प्राणेन यज्ञः संततः, प्राणेनैव यज्ञꣳ संतनो-
ति ॥ एकया च दशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विꣳशती च तिसृभिश्च वहसे त्रिꣳशता च नियु-
द्भिर्वाय इह ता विमुञ्च ॥ इत्याह, विमुक्त्या एवा,—ऽवगतꣳ अध्वर्युपात्रं, निरूढं प्रतिप्रस्था-
नꣳ, यदि कामयेत, यो बहिस्तं ग्रामे कुर्याꣳ, यो ग्रामे तं बहिरिति ॥ इदमहममुमामुष्या-
यणममुष्याः पुत्रममुष्या विशो निरूहामि ॥ इत्यध्वर्युपात्रे निरूह्य ॥ इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः
पुत्रममुष्याꣳ विशि सादयामि ॥ इति प्रतिप्रस्थानꣳ सादयेद्, यो बहिस्तं ग्रामे करोति, यो
ग्रामे तं बहि,—रध्वर्युपात्रꣳ वै यजमानस्य पात्रं, प्रतिप्रस्थानं भ्रातृव्यस्य, यदि कामयेत,
समावद्वीर्यमेनं भ्रातृव्येण कुर्यामिति, प्रबाहुग्गृह्णीयातां, प्रबाहुक् सादयेतां, प्रबाहुग्जुहुया-
ताꣳ, समावद्वीर्यमेवैनं भ्रातृव्येण करोत्य,—ध्वर्युपात्रꣳ वै पात्रं, पापीयः प्रतिप्रस्थानꣳ,
यदि कामयेत, पापवसीयसꣳ स्यादिति, पूर्वो गृह्णीयात्, पूर्वः सादयेत्, पूर्वो जुहुया,—दे-
तेन वै विप्रजुनः सौराकिः पापवसीयसं चकार, तत् पापवसीयसमेवैतेन करोति, यज्ञस्य वै
सृष्टस्य शिरोऽच्छिद्यत, तस्मै देवाः प्रायश्चित्तिमैच्छ,—न्नथ वा एतौ तर्हि देवानां भिषजा आस्ता-
मश्विना असोमपौ, तावुपाधावन्, यथा भिषजमुपधावन्त्येवमिदꣳ यज्ञस्य शिरः प्रतिधत्तमि-
ति, ता अब्रूतां, भागो न अस्त्विति, वृणाथामित्य,—ब्रुवꣳ,—स्ता अब्रूतां, ग्रहं नौ
गृह्णन्तु, सोमपीथमश्नवावहा इति, तद्वा अश्विना प्रत्यधत्तां, तस्मादाश्विनाभिरभिष्टुवन्त्य,-

[२] तै. सं. ६,४,९। काठ २७,५-६। कपि ४२,४—५। वा २७,३३,९,४०,१०,१८। काण्व. २९,२८,१०,१०,२९।
मै॰ ४८

—श्विना हि प्रत्यधत्तां, तौ वै बहिष्पवमानेनैव पावयित्वा ताभ्यां पूताभ्याꣳ यज्ञियाभ्यां भूताभ्यां ग्रहमगृह्णꣳ,—स्तस्माद्बहिष्पवमाने स्तुत आश्विनो गृह्यते, तस्माद्ब्राह्मणेन बहिष्पवमानमभिगृध्यं, पवित्रꣳ हि तत्, तस्माद्यं द्विष्यात् तं परिबाधेत, तद्वै भेषजं त्रेधा व्युदधु,—रग्नौ तृतीयं, ब्राह्मणे तृतीय,—मप्सु तृतीयं, तद्य एवꣳ विद्वान्नैरन्ते ब्राह्मणाय प्रोच्याप्सु भेषजं करोति समर्धुकꣳ ह भवति, यावद्धि भेषजं तत् क्रियते वास्तुहानि वा एतत् पात्राणि भवन्ति, यद् ग्रहान् गृहीत्वा बहिष्पवमानꣳ सर्पन्ति वैष्णव्य ऋचा पुनरेत्य संमृशति, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुनैवैनानि यज्ञेन स्वर्गं लोकꣳ समारोहयति ॥ २ ॥ २-८

प्रजापतेर्वा एते चक्षुषी यच्च शुक्रामन्थिना, असा आदित्यः शुक्र,—श्चन्द्रमा मन्थी, तस्य वै प्रजापतेः सव्यं चक्षुरश्वयत्, ततो ये स्तोका अवापद्यन्त तैरिदꣳ वर्पत्ये,—कविꣳशतिर्वै तेऽवपेद्,—स्तान्वायुरमुतो विसृजति, प्रजानां क्लृप्त्यै, तस्य या कनीनिका परापतत् स यवोऽभवद्, यन्मन्थिनꣳ सक्तुभिः श्रीणाति चक्षुरेवास्य संभावयति, मिथुनꣳ वै सोमश्च सक्तवश्च, यन्मन्थिनꣳ सक्तुभिः श्रीणाति, मिथुनत्वाया,—ऽऽर्तꣳ वा एतत् पात्रꣳ यन्मन्थिपात्रꣳ, यं द्विष्यादृत्विजां तस्मै हरे,—दार्तिमार्छति, षण्डामर्कौ वा असुराणां पुरोहिता आस्तां, तान् देवा नाशक्नुवन् हन्तुं, ब्राह्मणवन्तो ह्यासꣳ,—स्तौ देवा अपाशासु,—रुप नावर्तेथामिति, ता अब्रूतां, भागो नावस्त्विति, वृणाथामित्य,—ब्रुवꣳ,—स्ता एतौ शुक्रामन्थिना अवृणातां, ते देवा अमन्यन्त, यदिमावसु३र्यां सोमौ होष्याम,—स्तदन्वसुरा आभविष्यन्ति, यन्न होष्यामस्तदन्वाभविष्यन्तीति, ता अपनुद्याथेन्द्रायाजुहवु,—स्तस्माद्देवा अन्यदेवत्यौ गृह्येते, अथेन्द्राय हूयेते, अपनुत्तौ षण्डामर्कौ सह तेन यं द्विष्म इति, षण्डामर्कयोरेवैनꣳ सहापनोदेनापनुदते ॥ आयुः पाहि, प्रजां पाह्य,—मुष्य वीरतां पाहि ॥ इति सादयेद्, योऽस्य प्रियः स्याच्चेस्य, शुक्रꣳ वै प्रति राष्ट्रं मन्थिनं निरुद्धं मध्यता, इति २ह्येतद्राष्ट्रमाहुर्यन्निरुद्धं भवति, यदि कामयेत, यो बहिस्तं ग्रामे कुर्याꣳ, यो ग्रामे तं बहिरिति ॥ इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्या विशो निरूहामि ॥ इति शुक्रपात्रं निरुह्य ॥ इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रममुष्याꣳ विशि सादयामि ॥ इति मन्थिपात्रꣳ सादयेद्, यो बहिस्तं ग्रामे करोति, यो ग्रामे

---

[३] मै १,३,१०,११—१२। तै. सं. ६,४,१०। कठ. २७,७-८। कपि. ४३,१। वा. ७,१२-१३,१७—१८। शत. ४,२,१,१७।

वै यर्हि,—र्तिं वा एतत् पात्रं यन्मन्थिपात्रं, यच् शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते तस्मादिमे समावद्वीर्ये, तस्मादाभ्यां समावत् पश्यत्य,—सौ वा आदित्यः शुक्र,—श्चन्द्रमा मन्थी, यदुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मादेतौ प्राञ्चौ यन्तौ न पश्यन्त्य,—थ यदनपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् प्रत्यञ्चौ यन्तौ पश्यन्ति, यदुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मात् पराङ् प्राणो, ऽथ यदनपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् पुनरपानो, यदुपिधाय प्राञ्चा इतस्तस्मात् पराञ्चो गर्भा धीयन्ते, ऽथ यदनपिधाय प्रत्यञ्चौ तिष्ठन्तौ जुहुतस्तस्मात् प्रत्यञ्चः प्रजायन्ते, चक्षुषी वै शुक्रामन्थिनौ, नासिकोत्तरवेदि,—र्यदङ्गुष्ठाभ्यामाक्रमेते, चक्षुषी वा एतत् संधत्तो, ऽथ यदुपरिष्टादाक्रमेते तस्मादिमे उपरिष्टाच्चक्षुषी, तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा शुक्रपाः प्रणयन्त्विति, या अत्रीः प्रजास्तासामेष योनि,—स्ता एतमनुप्रजायन्ते, तुथोऽसि जनधाया, देवास्त्वा मन्थिपाः प्रणयन्त्विति, या आद्याः प्रजास्तासामेष योनि,—स्ता एतमनुप्रजायन्त, उभयीरेव प्रजाः प्रजनयत्यत्त्रीश्चाद्याश्च, शुक्रमन्वारभन्ते, तेजो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चसं, तेज एव ब्रह्मवर्चसमन्वारभन्ता, इन्द्रेण मन्युना युजे,—ति शुक्रेण परियन्ति, मन्युना वै युजेन्द्रोऽसुरानवाबाधत, मन्युना वा एतद्युजा यजमानो भ्रातृव्यमवबाधते, संजग्मानो दिवा पृथिव्ये,—त्यरत्नी संधत्त, इमानि वा एतत् संधत्तो यत् पात्रे संदध्यातां, नेदमन्तरा स्या,—दथ यदरत्नी संधत्तस्तस्मादिदमन्तरा चक्षुषोर्विधृत्यै, पुमांसं गर्भमाधत्तं गवी३न्योरिति, तदनु स्त्री३ण्णो यजमानस्य गावो भवन्ति, वीरं पत्नी जनयति, शुक्रस्याधिष्ठानमसि, मन्थिनोऽधिष्ठानमसी,—ति शकलौ प्रास्यतः, समिद्धा एषैतयो,—रथो आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै, निरस्तः पण्डो, निरस्तो मर्कः सह तेन यं द्विष्म, इति शकलौ निरस्यत, एतावांल्लोको यावदुद्धृतं, यावानेव लोकस्तस्माद्यजमानो भ्रातृव्यं निर्भजति, श्रीणन्त्यन्यान्त्सोमा,—न्नान्यां,—स्तत् सोमानां मिथुनं, याञ्छ्रीणन्ति तानन्ववर्षति, यान्न श्रीणन्तिताननुवीध्रति, दारुमयान्यन्यानि पात्राणि, मृन्मयान्यन्यानि, तत् पात्राणां मिथुनं, यो वै सोमस्य च पात्राणां च मिथुनं वेद मिथुना एनं पशवा उपतिष्ठन्ते ॥ ३ ॥ ९-१५

प्रजापतिर्वा आग्रायणो, ये देवा दिव्येकादश स्थेत्ये,—तावन्तो वै देवा, यावन्त एव देवा-

---

[४] मै. १,३,१३ । तै ब्रा ६,४,११ । कठ २७,९ । वा. ७,१९-२०,३३,५९ । काण्व ७,२०—२१,३२,५९ ।
[ये देवा (०सो) दिव्येकादशास्थ० । ऋ १,१३९,११. तै स. १,४,१०,१]

*

स्तेभ्यो गृह्यत, आग्रायणꣳ वै गृहीत्वा देवाः स्वर्गं लोकमायन्नथासुरा अभ्रꣳशन्त, ततो देवा अभवन्, परासुरा, स्तद्य एवꣳ विद्वानाग्रायणं गृह्णीते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, य आनुजावरः स्यात् स आग्रायणाग्रान् ग्रहान् गृह्णीता, ऽग्रꣳ ह्याग्रायणो, यद्यभिचरेत्॥ १६

विदद्यदि सरमा रुग्णमद्रेर्महि पाथः पूर्व्यꣳ सध्र्यक्कः ।
अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणामच्छा रवं प्रथमा जानती गात् ॥ १७

इति पुरोरुचं कुर्याद्, रुजति हैवा, ऽथो वाग्वै सरमा, वाचमेवैषाꣳ वृङ्क्ते, रसो वा एषा यज्ञस्य, तस्माद्यत्किंच प्राचीनमाग्रायणात्तदुपाꣳशु चरन्त्य, थ वा एतदाग्रायणं प्रति वाचꣳ विसृजन्ते, यज्ञमेवाप्त्वा वाचꣳ विसृजन्ते, वाग्वै देवेभ्योऽपाक्रामत्, ते देवास्तूष्णीꣳ यज्ञमतन्वत, सा वागमन्यता, ऽन्तर्मा यन्तीति, साग्रायणं प्रति न्यद्रवत्, तस्मादाग्रायणं प्रति वाचꣳ विसृजन्ते, हिंकृत्य वाचꣳ विसृजन्ते, प्राणो वै हिंकारो, वाक् प्राणे, स्तद्वाच एवैषा युक्ति, स्त्रिर्हिंकरोति, त्रेधा ह्येवꣳ वाग्वदति, शनैरुच्चैरथ सूची, यावत्येव वाक् सास्य युज्यते, त्रयो वै प्राजापत्या ऋत्विज, उद्गाता प्रस्तोता प्रतिहर्ता, ते वा अस्यैतर्ह्यवृत्ता अयुक्ता, यद्धिंकरोति तेनैवास्य ते वृत्ता युक्ता भवन्ति, वाक् च मनश्चावदेता, महꣳ श्रेयानस्म्यहꣳ श्रेयानस्मीति, तौ प्रजापतिं प्रश्नमैताꣳ, सा वागब्रवी, न्नेव मया किं चनानभ्युदितं क्रियता इत्य, थ मनोऽब्रवी, न्नेव मया किं चनानभिगतं क्रियता इति, स मनसेऽन्वब्रवीत्, सा वागब्रवी, दहव्यवाडेवाहं तुभ्यमसानीति, तस्मादेषा प्रजापतयेऽहव्यवाट्, तस्माद्यत्किंचोपाꣳशु क्रियते तदाहुः कृतमेतत् क्रियता इति, प्रजापतये हि क्रियते, द्वाभ्यां धाराभ्यां प्रातःसवने गृह्णाति, तिसृभ्यो माध्यंदिने सवने, चतसृभ्यस्तृतीयसवने, तन्नव, नव प्राणा, आत्माग्रायणः, प्राणानेवात्मन् धत्ते, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संतिष्ठन्ते, ये देवा दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थाप्सुक्षितो महिनैकादश स्थेति, देवताभिर्वै यज्ञः संततो, देवताभिरेव यज्ञꣳ संतनोति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यत् सर्वेषु सवनेष्वभिप्रस्कन्दयति प्रजापतिर्वा एतत् प्रजा अभिजिघ्रति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यत् सर्वेषु सवनेषु गृह्णात्यात्मन्नेव यज्ञꣳ संतनोति, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यदेषोऽतिरिच्यते तस्मात् पूरुषः पशूनां दक्षिणमेत्या, ग्रायणो वै गायत्र्या वत्सः, स्तꣳ वा एतदा तृतीयात् सवनादभिप्रतिधानन्ति, गायत्र्या वा एते लोके सर्वे सोमा गृह्यन्ते, ताꣳ वा एतत् सर्वाणि सवनान्यभिप्रति-

[विदद्यदि सरमा०। ऋ. ३,३१,६. तै ब्रा २,५,८,१०]

धावन्त्य,—थ यत् स्थाल्या गृहीत्वा विज्ञातस्थाल्या होष्यन्ती३ दारुमयेणा३ इति, तस्मादविज्ञातेन गर्भेण भ्रूणहा,—ऽथ यत् स्थालीꣳ रिञ्चन्ति न दारुमयं तस्मात् पुमान्दायादः स्त्र्यदाया,—दथ यत् स्थालीं परास्यन्ति न दारुमयं तस्मात् स्त्रियं जातां परास्यन्ति न पुमाꣳस,—मथ स्त्रिय एवातिरिच्यन्ते ॥ ४ ॥ १८

इन्द्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्, स वज्रमुद्यतं दृष्ट्वाबिभेत्, सोऽब्रवी,—दस्ति वा इदं त्वास्मिन्न्वीर्यं३ं, तत्ते प्रदास्यामि, मा मा वधीरिति, तद्वा अस्मै प्रायच्छद्, यज्ञꣳ वा अस्मै तत् प्रायच्छत् पशूनुक्थ्यमेवं, यदुक्थ्यो गृह्यते यज्ञस्य च पशूनां चावरुद्ध्या, एतावान्वै यज्ञो यावानुक्थ्यो, ऽन्तः श्लेषणमेवान्ये ग्रहाः, छत्रो वा एवं यज्ञस्य यदु३क्थ्यो, यथा वा इदं छत्रꣳ संनह्य प्रस्नात्येवꣳ वा एतदुक्थ्यमालभ्य प्रस्नाति, स एनमा यज्ञस्योदृचः संपारयत्य,—ङ्गानि वा उक्थ्यो, यज्ञस्य संतत्यै गृह्यते, तस्मै त्वा विष्णवे त्वेति, विष्णुर्वै यज्ञो, विष्णुना यज्ञः संततो, विष्णुनैव यज्ञेषु यज्ञꣳ संतनोत्ये,—तेन वा इदमुक्थानि संततानि, तस्मात् पुरुषः स्नावभिरनुसंततः, सद आलभ्यावनयति, यज्ञꣳ वा एतत् संतत्य संप्राप्यावनयति, चक्षुर्वै शुक्र,—श्चक्षुरु३क्थ्य,—श्चक्षुर्वा एतत् पुरस्ताद् ध्रियते, ऽथो यथेदं पुरस्तात् पश्चात् पश्यन्त्येवमैवैत,—दथ यदेकः सꣳस्त्रेधा क्रियते तस्मादेकः श्रेष्ठः पूर्वार्धेऽवस्यति, यदेतौ ग्रहौ भूयिष्ठाः सोमा अनु हूयन्ते, पापवसीयसस्य व्यावृत्त्यै, यदेवैतत् पात्रं भूयिष्ठाः सोमा अन्वायन्ति, तस्मादेकꣳ श्रेष्ठꣳ यन्तं बहवः पश्चादनुयन्ति, पात्राणि वा अध्वर्युं पुरो विदुर्ह, उक्थामदानि पश्यै,—न्द्रया सदा उपचरत्या,—ग्नेय्याग्नीध्रꣳ, वैष्णव्या हविर्धानꣳ, यथादेवतमेवैनान्युपचरति, तथा हैनं न विदुह, ऽन्तराहवनीयं च हविर्धानं चाध्वर्योर्लोको,—ऽन्तरा हविर्धानं च सदश्च यजमानस्य, सदः सदस्यानाꣳ, यदि कामयेता,—ऽध्वर्युꣳ यश ऋच्छेदित्य,—न्तराहवनीयं च हविर्धानं चावनयेत्, सोमो वै यश, एषोऽध्वर्योर्लोको, ऽध्वर्युमेव यशसार्पयति, यदि कामयेत, यजमानꣳ यश ऋच्छेदित्य,—न्तरा हविर्धानं च सदश्चावनयेत्, सोमो वै यश, एष यजमानस्य लोको, यजमानमेव यशसार्पयति, यदि कामयेत, सद३स्यान् यश ऋच्छेदित्य,—न्तः सदस्यावनयेत्, सोमो वै यश, एष सदस्यानां लोकः, सदस्यानेव यशसार्पयति, सद आलभ्यावनयत्यै,—न्द्रꣳ वै सद, ऐन्द्राण्युक्थान्यु,—क्थानाꣳ

[५] मै. १,३,१४ । तै सं ६,५ १ । काठ २७,१० । वा ७,९,२२,३५—४०,८,३३—३५,३९,४४—४६ । काण्व ७,८,२४,३५—३६,३८—४०, ८,१४-१६,२१,२५—२८।

संतत्या, उक्थानामनपच्छेदाय ॥ उपयामगृहीतोऽसि, मित्रावरुणाभ्यां त्वा ॥ इति गृह्णाति प्रातःसवने मैत्रावरुणाय ॥ इन्द्राय त्वा ॥ इति ब्राह्मणाच्छꣳसिने ॥ इन्द्राग्निभ्यां त्वा ॥ इत्यच्छावाकाय ॥ उपयामगृहीतोऽसी,—न्द्राय त्वेन्द्राय त्वा ॥ इति गृह्णाति सर्वेभ्यो माध्यंदिने सवने ॥ उपयामगृहीतोऽसीन्द्रावरुणाभ्यां त्वा ॥ इति गृह्णाति तृतीयसवने मैत्रावरुणाय ॥ इन्द्राबृहस्पतिभ्यां त्वा ॥ इति ब्राह्मणाच्छꣳसिने ॥ इन्द्राविष्णुभ्यां त्वा इत्यच्छावाकाय,—एवमस्य यथोक्थꣳ यथादेवतं गृहीता भवन्ति ॥ ५ ॥ १९-३२

आयुर्वै ध्रुव,—स्तमुत्तमं गृह्णात्यु,—त्तमꣳ ह्यायुः, स्थाल्या गृह्णात्या,—युषो धृत्यै, पूर्णं गृह्णाति, सर्वमायुरेति, प्राणो वै गायत्र्या,—युर्ध्रुवो, यदेनं आ तृतीयात् सवनात् परिशयेत् तस्माद्यावदायुस्तावान् प्राणं, आयुर्वै ध्रुवो, यदग्निष्टोममास्ता आयुरेवाप्त्वा निः सर्पन्त्या,—युर्वै ध्रुवो, यत् केवलं जुहुयादायुः प्रजानां प्रदह्यात्, परिधानीयायाꣳ शस्यमानायामवनयति, स हन्तो, होतुश्चमसेऽवनयति, वैश्वदेवो वै होता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजाः, सर्वासु वा एतत् प्रजास्वायुर्दधाति, जनानामित्या,—हुः, सर्वासाꣳ वा एतत् प्रजानामायुः सर्वाभ्य एवं प्रजाभ्यो गृह्यन्त, उभयतो वैश्वानरो गृह्यत, उभयतो वैश्वानरो ह्ययं प्राणो, ऽयꣳ वाव वैश्वानरो योऽयमवाङ् प्राणो, यदेनं केवला उत्तरे हविर्धाने सादयेत् तस्मादेषोऽर्धभाक् प्राणाना,—मर्धभाजा इतरे, हिरण्येऽधि सादयेदायुःकामस्या,—ऽमृतꣳ वै हिरण्य,—मायुर्ध्रुवो, ऽमृत एवास्यायुर्दधात्यु,—पोप्तेऽन्ये ग्रहाः साद्यन्ते, ऽनुपोप्ते ध्रुवं,—स्तस्मादस्थ्नान्ये पशवः प्रतितिष्ठन्ति, माꣳसेन पुरुषः, प्राणा वा उपरवा, यदेत उपोप्ते ग्रहाः साद्यन्ते स्वे वा एतद्योनौ साद्यन्ते, पूर्वार्धे वा इमे मुखस्य प्राणा, एतत् खलु वै हविर्धानस्य पूर्वार्धꣳ यद्दक्षिणꣳ हविर्धानं, तस्माद्दक्षिणे हविर्धाने, प्राणा वा एते इतरे ग्रहा, आयुर्ध्रुवो, नव वै प्राणा, आयुर्दशमं, तस्मादेष दशमो गृह्यते, दशमꣳ ह्यायू, राजपुत्रो ध्रुवं गोपायति, सर्वासाꣳ वा एतत् प्रजानामायुर्गोपायति, तस्माद्राजपुत्रो वीर्यवत्तमो, यद्यभिचरेत् ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्यायुः प्रवर्तयामि ॥ इति ध्रुवं प्रवर्तये,—दायुरेवास्य प्रवर्तयति, यत् प्रवर्तयेत् सर्वासां प्रजानामायुः प्रवर्तयेच्, शुक् प्रजा ऋच्छे,—देवतिर्यजमानं गृह्णीयात्, क्षोधुकोऽध्वर्युः स्यात्, तद्ब्रह्मण्य एवं ॥ ध्रुवं त्वा ध्रुवक्षितिममुमास्थानाच्च्यावयामि ॥ इत्यास्थानादेवैनं च्यावयति, प्रमायुको

[६] मै १,३,१५। मै. मं. ६.५,७। काठ. २८,१। कपि ४४,१। श. २,२३,२,१७,१०,२५। कप्त. ३,२३;११, ३५,२,४८।

भवति, ध्रुवꣳ वै प्रच्यवमानꣳ विश्वा भूतान्यनु प्रच्यवन्ते, प्र यजमान आस्थानाच्च्यवते, तदभिमृश्यो, दिवि दिव्यान् दृꣳहान्तरिक्षे अन्तरिक्ष्यान् पृथिव्यां पार्थिवानिति, यथास्थामं वा एतत् प्रजा दृꣳहति, स्वे आयतने यजमान,—मायुषा वा एष वीर्येण व्यृध्यते यस्य ध्रुवः स्कन्दत्या,—युर्वीर्यं ध्रुव,—स्तदभिमृश्यः॥ आयुर्धा असि ध्रुवा,—ऽऽयुर्मे धेहि॥ इत्यायुरेवास्मिन् दधाति, वरो दक्षिणा, वरेणैव वरꣳ स्पृणोत्या,—त्मा हि वरः, पुत्रसेनस्य ह वै भैमसेने ध्रुव उपददास, तꣳभृण्वानः स्थैरब्रह्मण ऋतेनैभ्यो लोकेभ्य आप्याययांचकार ॥ स्वाहा दिवे आप्यायस्व ॥ इति स तृतीयं बभूव ॥ स्वाहान्तरिक्षादाप्यायस्व ॥ इति स द्विभागं बभूव ॥ स्वाहा पृथिव्या आप्यायस्व॥ इति स पुपूरे, तदृतेनैवैभ्यो लोकेभ्यो ध्रुव आप्याययितव्यो, द्वादशे स्तोत्रेऽवनयति ॥ द्वादश मासाः सꣳवत्सरः, सꣳवत्सरो यज्ञो, यज्ञः प्रजापतिः, प्राजापत्यः पुरुषो, यावानेव पुरुषस्तस्मिन्नायुर्दधाति, यत् स्तूयमानेऽवनयेद्दृसाः प्रपादुकाः स्यु,—र्यच् शस्यमाने युवानः प्रमीयेरन्, यच् शस्ते वृद्धाः प्राणान् दध्यात्, सकृच् शस्तायां मध्यतोऽवनीयो, मध्यतो वा एतत् प्रजानामायुर्दधाति ॥ स्वयंभूरसि श्रेष्ठो रश्मिः प्रियो देवानाꣳ सꣳसदनीयः॥ तं त्वा सुभग देवा अभिसꣳविशन्तु॥ आयुर्धा असि ध्रुवा,—ऽऽयुर्मे धेहि॥ इत्यायुरेवास्मिन् दधाति ॥ वर्चोधा असि ध्रुव, वर्चो मे धेहि ॥ इति वर्च एवास्मिन् दधाति ॥ इषोऽसि, त्वेषोऽसि, नृम्णोऽसि, व्रतोऽसि, दक्षोऽसि, तस्य त इषस्य त्वेषस्य नृम्णस्य व्रतस्य दक्षस्य भक्षीय, सर्वस्य चारणस्य च शूद्रस्य चार्यस्य च, यथा त्वꣳ सूर्यासि विश्वदर्शत एवमहꣳ विश्वदर्शतो भूयासम् ॥ इति विश्वदर्शतो ह भवत्य,—सौ वा आदित्यः स्वयंभूः श्रेष्ठो रश्मि,—र्यथैष स्वयमभवदेवꣳ स्वयं भवति य एवꣳ वेद ॥ ६ ॥

३३-५४

अथैत ऋतुग्रहाः, सꣳवत्सरस्य वा एते विधृत्यै गृह्यन्ते, द्वादश मासाः सꣳवत्सर,—स्तस्माद् द्वादश ऋतुग्रहा, मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतू, असन्ना हूयन्ते, ऽसन्ना३हीम ऋतवो, नान्योऽन्यमभिप्रपद्यते, यदु३न्योऽन्यमभिप्रपद्येत ऋता ऋतुरभीया,—दथ यदन्योऽन्यः प्रपद्यते तस्मादिदममुता ऋतुरनुनिहिताः परिप्लवन्त, उभयतोमुखमृतुपात्रं,—मुभयतोमुखा३हीम

[आयुर्धा असि (आयुरस्या०) ध्रुवायुर्मे धेहि (दाः) । अथर्व २,१७,४]
[७] मै. १,३,१६ । तै. स. ६,५,३ । काठ २८,२ । काप. ४४,२ । वा. १३,२५ । काण्व १४,२६ ।

ऋतवो, न वै तद्विद्म यत ऋतूनां मुखꣳ, सह प्रथमौ गृह्णाते, सहोत्तमꣳ, सह युज्येते, सह विमुच्येते, चतुर्दश वा एतत् कुरुतो, ऽति वा एतद्रेचयतो, ऽस्ति मासस्त्रयोदश,—स्तमेवैतेनाप्त्वावरुन्द्ध, ऋतुभ्यो वै प्रजाः प्रजायन्ते, यत् षड्तुना चतुर्ऋतुभि,—र्ऋतुभ्यो वावास्मा एतच्चतुष्पदः पशून् प्रजनयतो, ऽथ यच्चतुर्ऋतुभिर्द्विर्ऋतुन, ऋतुभ्यो वावास्मा एतद् द्विपदः पशून् प्रजनयतो, यद् द्विर्ऋतुना, द्वौ ३हीमा ऋतू, अथ यद् द्वे ऋतुपात्रे, द्वौ द्वौ ३हीम ऋतवो, नानुयजति, वैश्वानरो वषट्कारो, यदनुयजेद्वैश्वानरमृतुष्वन्ववसृजे,—दन्धो वा इदमासीदव्यावृत्त,—महरासीन्न रात्रि,—स्तद्देवा ऋतुग्रहैर्व्यावर्तयन्, यदृतुग्रहा गृह्यन्ते, ऽहोरात्रयोर्व्यावृत्त्यै, सꣳवत्सरो वै स्वर्गो लोक,—स्तस्य वा एत आक्रमा यदृतुग्रहा, यदृतुग्रहा गृह्यन्ते, स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै ॥ ७ ॥ ५५

आदित्या वा इत उत्तमाः स्वर्गं लोकमायꣳ,—स्ते वा इतः प्रतिसꣳहिताः पुरस्ताद्देवान् यत् सर्वꣳ, सꣳवत्सरो वै स्वर्गो लोकः, सꣳवत्सरमेतौ कल्पयितुं प्लायेते यदध्वर्यू, यदैन्द्राग्नमृतुपात्रेण गृह्णाति, सꣳवत्सरꣳ वा एतदन्वारभते स्वर्गाय लोकाया,—ऽथो ज्योतिरुपरिष्टाद्दधाति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या, असौ वा आदित्यः शुक्रः, पुरुषो वैश्वदेवो, यच्च शुक्रपात्रेण वैश्वदेवं गृह्णाति तस्मात् पुरुष एवाङ्गं प्रत्यङ्, सर्वेऽन्ये न्यञ्चः पशवो, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवाः प्रातःसवने वैश्वदेवे यज्ञꣳ सꣳस्थाप्यमपश्यꣳ,—स्तं प्रातःसवने समस्थापयन्, यद्वैश्वदेवः प्रातःसवने गृह्यते, प्रातःसवने वा एतद्वैश्वदेवे यज्ञꣳ सꣳस्थापयति, तेन सꣳस्थितेनारिष्टेन भूतेन प्रचरन्ति, देवा वै सर्वे प्रातःसवनमभ्यायच्छ,—न्नोत्तराभ्याꣳ सवनाभ्यामविभ्रन्त, यद्वैश्वदेवः प्रातःसवने हूयते, प्रातःसवने वा एतद्वैश्वदेवे देवतास्तर्पयन्ति, तास्तृप्ता उत्तरे सवने अभिसृज्यमाना यन्ति, वज्रो वै मरुत्वतीया, वज्र एव प्रथमो, ऽपगूर्तिर्द्वितीयः, स्तृतिरुत्तमो, वज्रो वै धनु,—र्धनुरेव प्रथमः, प्रतिहितिर्द्वितीयो, विसृष्टस्तृतीय,—श्चक्रियो वा एते यज्ञस्य यन्मरुत्वतीया, अक्षो मध्यमः, पक्षसी अभितो, मरुद्भिर्वै वीर्येणेन्द्रो वृत्रमहन्, न ऋते मरुद्भ्योऽशक्नोद्वीर्यं कर्तुꣳ, यन्मरुत्वतीयो ग्रहो गृह्यते मरुत्वतीयꣳ शस्यते तेन माध्यंदिनꣳ सवनꣳ वीर्यवत् कथꣳ सवनान्यृतुमन्ति वेत्थे,—ति पृच्छेद्, ऋतुग्रहैः प्रातःसवनमृतुमं,—न्मरुत्वतीयैर्माध्यंदिनꣳ सवनꣳ, सावित्रेण तृतीयसवनं, मरुत्वतीययोः सन्नयोर्दक्षिणा दीयन्ते,

[८] मै. १,१,१७—१५ । तै. सं. ६,५,४—५ । काठ. २८,२—३ । कपि. ४४,१—३ ।

सर्वे वा एतर्यानो दक्षिणा दीयन्ते, परिधयो वा एते यज्ञस्य यन्मरुत्वतीया,—स्तस्मान्मरुत्वतीयान् दक्षिणा नातिदीयन्ते, यदतिदद्याद्, यथा बहिष्परिधि स्कन्नमेवं स्याद्, यदि कामयेत, विडोजीयसी स्याद्बलीयः क्षत्रमिति, यस्या मरुत्वतीयः पूर्वोऽर्धर्चस्तां पुरोरुचं कुर्याद्, विशं वा एतदोजीयसीमकर्बलीयः क्षत्रं, यदि कामयेत, क्षत्रमोजीयः स्याद्बलीयसी विडिति, यस्या ऐन्द्रः पूर्वोऽर्धर्चस्तां पुरोरुचं कुर्यात्, क्षत्रं वा एतदोजीयोऽकर्बलीयसीं विशं, जामि वा एतद्यज्ञे क्रियते यन्मरुत्वतीयो ग्रहो गृह्यते मरुत्वतीयं शस्यते, पशवो वै मरुतो, ऽजामि पशव,—स्तेन तदजाम्यृतुपात्रमालभ्य प्रतिगृह्णात्य,—तवो वै मरुतः, संवत्सरं ऋतवा, आयुः संवत्सरं, आयुषि वा एतदध्वर्युः श्रयते, वृत्रं वा एष हन्ति यो मरुत्वतीयान् ग्रहान् गृह्णीते, माहेन्द्रे सर्वे कामाः, सर्वान् वा एतत् कामानाप्नोति, सर्वान् व्यश्नोती,—न्द्रो वै वृत्रमहं,—स्सोऽन्यान् देवानत्यमन्यत, स महेन्द्रोऽभवत्, स एतमुद्धारमुदहरत वृत्रं हत्वा, तदुद्धार एवा,—ऽस्यैष भाग एव, तस्माद्राजा संग्रामे जित्वोदाजमुदजते, शुक्रपात्रेण माहेन्द्रं गृह्णाति, वदन्ति ग्रावाणो, वदन्त्यौलूखला, मन्थन्त्याशिर,—मिन्द्रे वा एतदग्रा आयुते घोषमकुर्वता,—ऽथो यजमान एव तेजो दधाति ॥ ८ ॥ ५६

एतद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ ५७

अष्टौ पुत्रासो अदितेर्ये जातास्तन्वस्परि । देवाँ उप प्रैत्सप्तभिः परा मार्ताण्डमास्यत् ॥५८॥

इत्येष वाव स उपांशुसवनो ग्रावा, तस्य वा एष सोमपीथो यदादित्यं मेक्षयन्ति ॥ विवस्वन्नादित्यैष ते सोमपीथः ॥ इति सोमपीथेनैवैनं समर्धयति, व्यानो वा उपांशुसवनः, प्रजा आदित्यो, व्यानं वा एतत् प्रजासु दधाति, पशवो वा आदित्यो, यद्दर्भा मध्यतः श्रीणाति, मध्यतो वा एतत् पशूनां पयो दधात्य,—थ यत्तस्मात्३ इक्यं तस्मादामा सती पक्व दुहे, यदि कामयेत, वर्षेत् पर्जन्य इति ॥ या दिव्या वृष्टिस्तया त्वा श्रीणामि ॥ इति दर्भोपरिष्टादादित्यं श्रीणीयात्, पशवो वा आदित्यः, पशुभ्य एवैषोऽमुतो वर्षति, पशूनेव वृष्ट्याभिजिघर्ति, यदि कामयेत, गर्भाः स्रीव्येयुरित्यु,—दृक्षादित्यमवेक्षेत, गर्भा ह स्रेवुका भवन्ति, शुक्रवतीरे पूर्वे सवने, अशुक्रं तृतीयं सवनं, यद् द्विदेवत्यानां संस्रवाननवयत्याग्रायणमभिप्रस्कन्दयति, तेन तृतीयसवनं शुक्रवद्, देवा असुरान् हत्वा मृत्योरनिभ-

[९] मै १,३,२६ । तै स ६,५,६ । काठ २८,६ ।
मै ४९

षु,—स्तेनार्थिषिणो न्यञ्चनैषिण एता देवता भूयिष्ठाः प्राविशन्, यद् द्विदेव३त्यांस्तस्माद् द्विदेवत्येभ्य आदित्यो निर्गृह्यते, बृहतीभ्यां गृह्णाति, पशवो वै बृहतीः, प्रजा आदित्य, एतावांल्लोको यावदुद्धतं, यत् संप्रसारयित्वा गृह्णाति लोकं वा एतदुत्साधं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽथो इमा एव प्रजा अन्नाद्यायावरुन्द्धे, यद्यस्य भ्रातृव्यो यजेत बहिर्वेदि तिष्ठेत्, तथा हैनं नावरुन्द्धे, पशवो वा आदि३त्यो, ऽग्नी रु३द्रो, ऽग्नेरेतास्त३न्वो यद्धिष्ण्या, यत् संप्रसारयित्वा गृह्णाति रुद्राद्वा एतत् पशूनन्तर्दधात्यपिधायोप निष्क्रामति, पशूनां गोपीथाया,—ऽऽदित्यो वै द्विदेवत्यानामनुयाजे,—स्तस्मात्ताननुयजति, द्विदेव३त्या वा आदित्यस्य प्रयाजा,—स्तस्मात्ताननुयजति, पशवो वा आदि३त्यो, ऽग्नी रुद्रो, ब्राह्मण उपद्रष्टा, यदीक्षमाणो जुहुयात् प्रधीर्यसानानामेषामुपद्रष्टा स्या,—दन्यत्रेक्षमाणेन होत३व्य,—मनुपद्रष्टैषां भवति ॥ ९ ॥　　५९–६३　[२२६१]

॥ इति खिलकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः प्रपाठकः ।

गायत्री वै देवानां सविता, गायत्र्या एष लोके सोमो गृह्यते, यदाग्रायणं,—स्तस्मादाग्रायणात् सावित्रो निर्गृह्यते, ३सोऽर्द आ तृतीयात् सवनात् परिशयेत् क्रियमाणस्य क्रियमाणस्य प्रसर्पाया,—ऽन्तरिक्षं वा अन्तर्या३मो, ऽन्तरिक्षमिमाः प्रजा, यदन्तर्यामपात्रेण सावित्रं गृह्णाति, सविता वा एतत् प्रजाः प्रसुवति प्रजननाया,—ऽसन्नो हूयते, ऽसन्ना३हीमाः प्रजा नेलयन्ति, नानुयजति, यदनुयजेत् सृष्टिं प्रजानां विच्छिन्द्या,—दथो समानपात्री ३ह्येतौ सोमौ गृह्येते तस्मान्नानुयजति, देवा वै तृतीयसवनमुद्यमं नाशक्नुवन्, प्रातःसवनं तर्हि सवितासीत्, तं देवास्तृतीयसवनमभिपर्यौहं,—स्तेन तृतीयसवनमुदयच्छन्त, यत् सावित्रस्तृतीयसवने गृह्यते सवितृप्रसूता वा एतत् तृतीयं सवनमुद्यच्छन्ते, सावित्रस्य सःस्रवे वैश्वदेवमभिगृह्णाति, वैश्वदेवीरिमाः प्रजाः, सवितृप्रसूताः खलु वै प्रजाः प्रजायन्ते, मनो वै सविता, वैश्वदेवीरिमाः प्रजाः, सर्वासु वा एतत् प्रजासु मनो दधात्या,—ग्रामितः सवनस्य गृह्णाति, वैश्वदेवत्वाय,

[१] मै. १,३,२७—२८ । तै. सं. ३,५,७ । काठ. २८,७ । कपि. ४४,७ ।

सुशर्मासि सुप्रतिष्ठान इति, यस्मिन्वा सोमः सोमे प्रतितिष्ठति, बृहदुक्षे नम इति, यद्बृहदिति तेनु देवेभ्यो, यन्नम इति तेनु पितृभ्य, उक्थभाजो वै पितरोऽस्तोमभाज, उक्थायैष गृह्यते न स्तोत्राय, यन्नु गृह्यते तच्छस्यते स्व आयतने ॥ १ ॥ १

घृतस्य यजत्ये,—ष वै प्रथमो धिष्ण्यानां यदाहवनीय,—स्तं वा एतदग्रे व्याघारयत्या,—ग्नावैष्णव्या व्याघारयति, पराङ् वा एतर्हि यज्ञो, ऽग्निः सर्वा देवता, विष्णुर्यज्ञो, देवताश्चैव यज्ञं चालब्ध, घ्नन्ति वा एतत् सोमं यदभिषुण्वन्ति, यत् सौम्यः, सोमं वा एतत् संभावयन्ति, सोममाप्याययन्त्य,—वधिपूर्वी एतत् सोमं यदभ्यसुषुवु,—रनुस्तरणी वा एषा सोमस्य, यत् सौम्यः पितॄणामनुस्तरणी, तस्मात् पितृमत्या यजति, दक्षिणा तिष्ठन् जुहोति, दक्षिणा हि पितॄणा,—मुपसदां वा एतेऽनुयाजा, आग्नावैष्णव्या घृतस्य यजति, सौम्या सोमस्य, या एवाद उपसत्सु देवता अयाक्षीत्ता एव,—दमुत्र वा एष भूताय क्रियते, यद्वा एतस्य व्यार्धि यत् प्रामायि तदस्यामुं लोकं गछत्य,—थ पूत एवोच्छिष्यते, पवित्रं वै सौम्यो, यजमानमेवैतेन पुनाति, सामदेवत्यो वै सोमः, सोमस्य खलु वै सौम्यः, साम्ने वा एतद् ध्रियते॥ सत्रा त एतद्यदु त इदं ॥ इति परिपश्यति, योऽगतासुः स परिपश्यति, यो गतासुर्न स परिपश्यति, यदि न परिपश्येदथ वदेत् ॥ २-४

यन्मे मनो यमं गतं यद्वा मे अपरागतम् । राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु धारयामसि ॥ ५

हृदिस्पृक् क्रतुस्पृग्वर्चोधा असि, वर्चो मे धेहि ॥ इत्याशिषमेवाशास्ते ॥ २ ॥ ६-७

अथैतेऽतिग्राह्या, देवा वै सोममगृह्णता,—ऽथ वा एतानिन्द्रोऽगृह्णात्, सोऽवे,—न्नं वा अहमिमानृते ब्रह्मणः सविष्यामीति, स ब्रह्मोपाधावत्, तान् ब्रह्मणासमोद, ब्रह्म वै गायत्री, तस्माद्गायत्रीभिर्गृह्यन्ते, यदेवादः परमन्नाद्यमनवरुद्धं तस्यैतेऽवरुद्ध्यै गृह्यन्ते, ये वा अमी वैराजस्य स्तोभा अतिरिक्तास्तैरेते सामन्वन्तः, सर्वे वा एत ऐन्द्रा, य ऐन्द्र ऐन्द्रः ३सो, ऽसा आदित्य इन्द्रः, समानमग्निश्चासौ चादित्यो, विराजो वै तेज आग्नेयः, शक्वरीणामैन्द्रो, रेवतीनां सौर्यो, यत्तु पृष्ठानि युज्येरंस्तदेवान् जुहुयात्, साम्नां सतेजस्त्वाय, सं वा एतद्यज्ञः पश्चात् स्तोत्रेण च शस्त्रेण चाधीयते, यदतिग्राह्याः, प्रत्युत्तब्ध्यै, चक्रियौ वा एते यज्ञस्य यत्

[२] तै. सं. ६,६,७ । कपि. ४५,३ । वा. २,२६; ३,१७, ४,३ । काण्व. २,४८; ३,२३, ४,४।
[३] मै. १,३,३१—३३ । तै सं ६,६,८ । कपि. ४६,२—३ । वा. ८,३८—४० । काण्व. ८,३१—३४ ।

पृष्ठ्यान्यु,—पस्तम्भनमतिग्राह्या,—स्तस्मात् प्रातःसवने गृह्याः, प्रत्युत्तब्ध्यै, यदाग्नेयस्तेज-
स्तेनावरुन्द्धे, यदैन्द्र इन्द्रियं तेन, यत् सौर्यो रुचं तेन, त्रिवृद्वा अस्मा एतत् समृद्धं ब्रह्म-
वर्चसं दधाति, तेजो वा अग्नि,—रिन्द्रियमिन्द्रो, ब्रह्मवर्चसमसा आदित्य,—स्तेजसा च वावा-
स्मा एतद्ब्रह्मवर्चसेन चोभयत इन्द्रियं परिगृह्णाति ॥ अग्नेश्च त्वा ब्रह्मणश्च तेजसा जुहोमि तेजोदा,
तेजो मा मा हासी,—न्माहं तेजो हासिषं, स्वाहे,—न्द्रस्य च त्वा क्षत्रस्य चौजसा जुहोम्यो-
जोदा,—मोजो मा मा हासी,—न्माहमोजो हासिषं, स्वाहा, सूर्यस्य च त्वौषधीनां च वर्चसा
जुहोमि वर्चोदां, वर्चो मा मा हासी,—न्माहं वर्चो हासिषं, स्वाहा,—ऽग्न आयुःकारायु-
ष्मांस्त्वं तेजस्वान् देवेष्वेध्या,—युष्मन्तं मा तेजस्वन्तं मनुष्येषु कुर्वि,—न्द्रौजस्कारौजस्वांस्त्वं
सहस्वान् देवेष्वेध्यो,—जस्वन्तं मां सहस्वन्तं मनुष्येषु कुरु, सूर्य भ्राजस्कार भ्राजस्वांस्त्वं
वर्चस्वान् देवेष्वेधि, भ्राजस्वन्तं मां वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु ॥ एते होमा भक्षकाराश्च भव-
न्त्ये,—तेषां वै त्रीर्येण बभ्रुविश्ववयसा इमांल्लोकानर्वाचश्च पराचश्च प्राजानीतां, सं ह वा
अस्मा इमे लोका अर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च भान्ति य एवं वेद, सुप्रज्ञाना वा इत इत्थं लोका,
अमुतस्त्या अर्वाञ्चो दुःप्रज्ञाना, एष ह त्वेवामुतोऽर्वाच इमांल्लोकान् प्रजानाति यस्यैते हूयन्ते
॥ ३ ॥   ८-१०

उपांशुपात्रेण पात्नीवतं गृह्णाति, प्राणो वा उपांशुः, प्राणेन वा एतत् प्रयन्ति,
प्राणेनोद्यन्त्य,—थो प्राणानां प्रतिप्रज्ञात्या, अथो यत् प्रथमं पात्रं युज्यते तदुत्तमं विमु-
च्यते, प्राणानां गोपीथाय, होता वा अद्य प्रातरुपांशुमयजद्, यदेतं होता वषट्कुर्या-
द्यन् पुरोऽकस्तत् पश्चात् परिहरेत्, प्रमायुकः स्यात्, तस्मादेतमग्नीद्वषट्करोति, पुरो ह्यग्नीत्,
प्राणो वा उपांशुः, प्राणादधि प्रजाः प्रजायन्ते, यदुपांशुपात्रेण पात्नीवतं गृह्णाति,
प्रजननाया,—ऽमन्त्रो हूयते, ऽसंज्ञा हि प्रजाः प्रजायन्ते, नानुयजति, यदनुयजेत्
प्रजननमपिहन्या,—द्यथा समानपात्रौ ह्येतौ सोमौ गृह्येते, तस्मान्नानुयजति, मिथुनं वै
घृतं च सोमश्च, यत् पात्नीवतं घृतेन श्रीणाति, मिथुनत्वाय, बृहस्पतिसुतस्य ता इति,
ब्रह्म वै बृहस्पति,—ब्रह्मणो वै योनेः प्रजापतिः प्रजा असृजत, ब्रह्मणो वा एतद्योनेर्यजमानः

[४] मै १.३,२३-३० । तै. सं. ६.५,८–९ । कठ २८,८-९ । कपि. ४४,८-९; ४६,७ । का. ८,९-११,१,२२ । वा. य. ८,८—१०,१२;१०,३१ ।

प्रजायत, इन्द्र इन्द्रियावता इती,—न्द्रियꣳ हि गर्भो, ऽशा३इ पत्नीवा३निति, मिथुनꣳ
वा अग्नीच्च पत्नीश्च, सजूस्त्वष्ट्रा सोमं पिबेति, त्वष्टा हि रूपाणि विकरोति, घृतꣳ वै देवा
वज्रं कृत्वा सोममघ्न,—न्नभि खलु वा एतं धारयन्ति, यत् पात्नीवतं घृतेन श्रीणाती,—न्द्रियेण
वा एतत् पत्नी व्यर्धयति, तस्मान्निरिन्द्रिया स्त्री, पुमानिन्द्रियवाꣳ,—स्तस्मात् पुमाꣳसः
सभाꣳ यन्ति, न स्त्रियो, यदितुरान्त्सोमान् श्रीणीयुर्न पात्नीवतꣳ, स्त्रियः सभामीयु,-
—र्न पुमाꣳसा, इन्द्रो वै वृत्रमहꣳ,—स्तस्य यन्मूर्धानमुदवृज्जत् स द्रोणकलशोऽभवत्, ततो
यः सोमः समस्रवत् स हारियोजनं,—स्तस्मादेतं द्रोणकलशेन जुहोति, योनिर्ह्यस्यैष, इन्द्रो
वृत्रꣳ हत्वा तस्य यत् क्रोम्नो हृदयात् सोमꣳ समसिञ्चत् स हारियोजनोऽभवत्, स इन्द्रोऽमन्यत,
यदिमममुसुर्यꣳ सोमꣳ होष्यामि तदन्वसुरा आभविष्यन्ति, यन्न होष्यामि तदन्वभविष्यन्तीति,
तꣳ सꣳस्थिते प्रहृतेषु परिधिष्वजुहोद्यत् सꣳस्थिते प्रहृतेषु परिधिषु जुहोति तस्त्विदुभयमक,—
जुहोत्यह, सꣳस्थिते जुहोत्य,—तिरिक्तो वा एष ऋत्विजाꣳ य उन्नेता, तस्मादेतं
न वृणते, न वषट्करोत्य,—त्येष सोमोऽरेचि, स वा उन्नेतारमेवाभ्यतिरिच्यन्ते,
ऽध्वर्युर्वै पूर्वान्त्सोमान् जुहोति, यदेतमध्वर्युर्जुहुयादाहुतीः सꣳसृजेत्, समर्दं कुर्यात्,
तस्मादेतमुन्नेता जुहोति, प्रजापतिर्वा एतममन्यत सोमꣳ होष्यꣳ,—स्तमग्निरब्रवी,—न्न मयि
त्वमेतमुसुर्यꣳ सोमꣳ होष्यस्यभृतमद्वितीयं, द्वितीयमस्त्विति, यद्धानाभिः श्रीणाति,
भृतत्वाया,—ऽथो द्वितीयत्वाया,—ऽथैता धाना, यत्र वा अदो देवेभ्यः कामदुघाः काममदुह
तदेता अपिदुदुहे, तत् पुष्टिमेवैताभिरवरुन्द्धे, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यदेषोऽतिरिच्यते
तस्मादयमतिरिक्तोऽपरिमित इमाः प्रजा अभिपवत, ऋक्सामे वा इन्द्रस्य हरी, तयोः परि-
धय आधानं, निराधानाय खलु वा अश्वाय घासमपिदधाति, यत् सꣳस्थिते प्रहृतेषु परिधि-
ष्वजुहोद्, यत् सꣳस्थिते प्रहृतेषु परिधिषु जुहोति निराधानाभ्यामेवाभ्यां घासमपिदधाति,
पशवो वै धाना, यत् संखादेत् पशून् हिꣳस्याद्, यन्न संखादेदयताः स्युः, संदश्य,
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्यु,—पवपति, तस्त्विदुभयमकः, पशूनाꣳ यत्यै, भुञ्जन्त एनं पशवा ११
उपतिष्ठन्ते ॥ ४ ॥

यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमायꣳ,—स्तेऽमन्यन्ता,—ऽनेन वै नोऽन्ये लोकमन्वारोक्ष्यन्तीति, ते
छन्दाꣳस्यपश्यꣳ,—स्तानि व्यत्यपजन्त्स्वर्गस्य लोकस्याननुक्शात्यै, यच्छन्दाꣳसि व्यतिषजति,

[५] तै सं ६,६,११,५—६।

लोकं वा एतच्छन्दांसि यजमानो भ्रातृव्यस्य मोहयति स्वर्गस्य लोकस्याननुख्यात्यै, देवेषु वा अन्यानि छन्दांस्यास,—न्नसुरेष्वन्यानि, कनीयांसि देवेष्वासन्, ज्यायांस्यसुरेषु, ते देवाः कनीयोभिश्छन्दोभिर्ज्यायांसि छन्दांस्यसुराणामवृञ्जत, यत् कनीयोभिश्छन्दोभिर्ज्यायांसि छन्दांसि विशंसति लोकं वा एतच्छन्दांसि यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, लोकमेनमछन्दस्कमकरनुष्टुभं सर्वाणि छन्दांस्यभिसंशंसति, वागग्रं अनुष्टु,—वानुष्टुभः पुरुष,—स्तस्मात् पुरुषः सर्वा वाचो वदति, पशवो वै छन्दांसि, वागनुष्टु,—वानुष्टुभः पुरुषो, यत् सर्वाणि छन्दांसि संशंस्यानुष्टुभमुत्तमां शंसति तस्मात् पुरुष उपरिष्टाद्वाचः पशूनत्ति, सर्वाणि छन्दांसि संशंसति, प्रजापतिर्वै छन्दांसि, प्रजापतिमेवाप्नोति, षडक्षराणि स्तोत्रादतिरिच्यन्ते, षड्वा ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठति, चतस्रस्त्वाग्नि शस्त्रं पुनरुपावर्तन्ते, चतुष्पदस्त्वेन पशूनवरुन्द्धे, ऽथ द्वे एवातिरिच्येते, द्वे विराजमग्नि सत्यं चानृतं च, विराजमेवाप्नोति ॥ ५ ॥ १२

प्रजापतिर्वै देवेभ्यो यज्ञान् व्यकल्पयत्, सोऽमन्यता,—ऽऽत्मानमन्तरगामिति, तेषां वा इन्द्रियाणि वीर्याणि पुनः समवृहत्, स षोडश्यभव,—दथ वै तर्हीन्द्रो देवानामासीदवमतमः शिथिरतम,—स्तस्मै वा एतं षोडशिनं प्रायच्छत्, तेनेन्द्रोऽभवत्, ततो देवा अभवन्, परासुरा,—स्तथ एवं विद्वानेतं षोडशिनं गृह्णीते, भवत्यात्मना, परास्य भ्रातृव्यो भवति, प्रजापतिर्वै देवेभ्यस्तनूर्व्यकल्पयत्, तासां वा हरिवत्यासीत् तामात्मन्नशिंषत् प्रेम्णा, यद्धरिवती पुरोरुग्ग्रहस्य भवति, यैवास्य हरिवती प्रिया तनूस्तामेवाप्नोति, न षोडशी नाम यज्ञोऽस्तीत्या,—हु,—रथ कस्मात् षोडशीति, यत् स्तोत्रेण च शस्त्रेण च संपद्यते तस्मात् षोडशी,-यज्ञेन वै देवाः स्वर्गं लोकमाय,—न्त्स एषा न प्राभवत्, तस्मिन्वा एतं षोडशिनं प्रत्यग्रथ्न,—स्तेनामुं लोकं व्याप्नुवं,—स्तदमुष्य वाव लोकस्य व्याप्त्यै षोडशी गृह्यते, ऽमुष्य लोकस्य समृद्ध्या, अग्निष्टोमे राजन्यस्य गृह्णीया,—द्देशान्त एनं वज्रो भूत्वा इन्द्धे, ऽतिरात्रे ब्राह्मणस्य, वज्रो वै षोडशीश्वरोऽशान्तो यजमानं हिंसितो, रात्रिरेव वज्रं शमयति, प्रातःसवने गृह्य,—स्तेजो वै प्रातःसवनं, तेजस एवं वज्रं निर्मिमीते, माध्यंदिने सवने गृह्या, ओजो वै माध्यंदिनं सवन,—मोजस एवं वज्रं निर्मिमीते, तृतीयसवने गृह्यः, पशवो वै

[६] श १,३,३४ । तै स ६,६,११,१।

तृतीयसवनं, पशुभ्य एवं वज्रं निर्मिमीते, यत् प्रातःसवने गृह्णीयाद्वज्रा उत्तरे सवने अभ्यतिरिच्येत, यन्माध्यंदिने सवने, मध्यतो वज्रो निहन्यात्, तृतीयसवने गृह्य,—स्तत् सर्वेषु सवनेषु गृह्णाति, न पूर्वे सवन आर्तिं नीतः, पञ्चदशः का३र्यो, वज्रो वै पञ्चदशो, वज्रमेवास्मा आधात्, तेन विजितिं भूतिं गच्छति, षोडशी का३र्यो, यजमानो वै पञ्चदशो, वज्रः षोडशी, वज्रमेवास्मा आधात्, स एनं भूत्यै श्रेष्ठ्यं इन्द्धे, सप्तदशः कार्यः, प्रजापतिर्वै सप्तदशः, प्राजापत्यः षोडशी, स्व एवैनं योनौ दधात्ये,—कविंशो का३र्यो, एकविंशतिधाम्नी वा अनुष्टु,—बानुष्टुभः षोड३श्ये,—तद्वा अस्यायतनतमं, तस्मादेकविंशः कार्यो, मध्यमेऽहंस्त्रिरात्रस्य गृह्यो, मध्यमं वा अहस्त्रिरात्रस्य शिथिरं,—मह्यो द्रढिम्नेऽशिथिरत्वाय, चतुर्थेऽहंश्चतूरात्रस्य गृह्य,—श्चतुर्थं वा अहश्चतूरात्रस्य शिथिरं,—मह्यो द्रढिम्नेऽशिथिरत्वाय, चतुर्थे चतुर्थेऽहन्नहीनस्य गृह्य,—श्चतुर्थं चतुर्थं वा अहरहीनस्य शिथिरं,—मह्यो द्रढिम्नेऽशिथिरत्वाय, न द्विरात्रेऽवकल्पते, द्वे वा एते छन्दसी गायत्रं च त्रैष्टुभं चा,—ऽऽछन्दस्कमनायतनं गृह्णीत, ऽनायतनो यजमानो भवत्यु,—त्तरेऽहन् द्विरात्रस्य गृह्यो, रात्रिमेवायतनमभ्यतिरिच्यते ॥ ६ ॥ १३

अथैषोऽदाभ्यो, देवाश्च वा असुराश्चास्पर्धन्त, ते देवा एतमपश्यं,—स्तमगृह्णत, तानसुरा नादभ्नुवं,—स्तददाभ्यस्यादाभ्यत्वं, नैनं भ्रातृव्यो दभ्नोति य एवं गृह्णीते, घ्नन्ति वा एतत् सोमं यदभिषुण्वन्त्य,—वा वै सोमस्यातिमोक्षिणी तनू,—र्यानेतानंशून् प्रवृहन्त्य,—थं वा एतं लोकं यजमानोऽन्वतिमुच्यते, वि वा एतद्यज्ञश्छिद्यते यत् सवनानि संतिष्ठन्ते, यदेतानंशून् पुनरप्यस्यति, यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदाय, वृष्ट्यै वा एष गृह्यते, मरुन्नामानि हि, वर्षति पर्जन्यो यत्रैष गृह्यते, ऽग्निः प्रातः सवनात् पात्वस्मानिति, सवनानि वा एतेन देवा असुराणामवृञ्जत, सवनान्येवैतेन यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, ऽग्नये त्वा प्रवृहामि गायत्रेण छन्दसेति, छन्दांसि च वा एतेन देवताश्च देवा असुराणामवृञ्जत, छन्दांसि चैवैतेन देवताश्च यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, चतुराधूनोति, दिशो वा एतेन देवा असुराणामवृञ्जत, दिश एवैतेन यजमानो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते, जीवग्रहो वा एष सोमस्या,—हुतस्य ह्यनभिषुतस्य गृह्यते, यजुषा च वा आहुत्या च यज्ञः संततो, यद्यजुर्वदन्नाहुतिं जुहोति यजुषा

[७] मै १,३,३६ । तै. सं. ६,६,९-१० ।

चित्राहुत्या च यज्ञं संतनोति, देवा वै सोममगृह्णत, स प्रजापतिरवेद्, यो वा इह प्रथमः सोमं ग्रहीष्यते स इदं भविष्यतीति, स एतमगृह्णीत सोऽभवद्, यो भूतिकामः स्यात् स एतं गृह्णीत, भवति, यदि शक्नोति ग्रहीतुमुभौ भवतो, यदि न शक्नोति ग्रहीतुमुभौ न भवतः, पराचीनेन प्राणता ग्रहीतव्यः, पराङ् हि स प्राणः श्रियोऽन्तमगछ,—दपानता ग्रहीतव्यो, ऽपानं हि स तमगृह्णीत, प्राण्यापान्याव्यानता ग्रहीतव्यो, ऽव्यचानं हि स तमगृह्णीत, यद्व्यानेत् प्राणान्विछिन्द्याद्, यदि व्यचानेद्धिरण्येनापिदध्या,—दमृतं वै हिरण्य,—ममृतेनैव प्राणान्त्संदधाति, सकृदभिषुणोति, सकृद्गृह्णात्ये,—को वै प्रजापतिः, प्रजापतिमेवाप्नोति, चतुःस्रक्तिना ग्रहीतव्य,—श्चतुःस्रक्तिना वा एवं प्रजापतिरगृह्णीत, स सर्वासु दिक्ष्वार्ध्नोत्, स सर्वासु दिक्ष्वृध्नोति य एवं विद्वानेतं चतुःस्रक्तिना गृह्णीते, ऽपां वै सोमस्य रसः प्रविष्टः, सोममपां रसो, यथा वा इदं गावौ संजग्माने अन्यान्यां हत एवं वा एतौ संजग्मानौ अन्योऽन्यस्येन्द्रियं वीर्यं विनिर्हत,—स्तयोर्वा एष रसो यद्दधि, यद्दध्ना जुहोति स्वेनैवैनौ रसेन शमयति ॥ ७ ॥ १४

कृष्णग्रीव आग्नेयो, मेषी सारस्वती, बभ्रुः सौम्यः, श्यामः पौष्णः, शितिपृष्ठो बार्हस्पत्यः, पिशङ्गो वैश्वदेवो, वृष्णिरैन्द्रः, कल्माषो मारुतः, संहित ऐन्द्राग्नो, ऽधोरामः सावित्रः, पेत्वो वारुणः, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत, स एतामेकादशिनीमपश्यत्, तयात्मानमाप्रीणीत, यज्ञो वै प्रजापति,—र्यद्य एवं विद्वानेतामेकादशिनीं विध्यति यदेवास्यात्मन ऊनं तदाप्रीणीते, प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा रिरिचानोऽमन्यत, स एतानीन्द्रियाणि वीर्याण्यपश्यत्, तानि द्वन्द्वमात्मानमभिसमनह्यत,—ऽऽत्माग्नेयो, वाक्सरस्वती,—न्द्रियं सोमो वाचं चैवेन्द्रियं चात्मानमभिसमनह्यत, पुष्टिः पौष्णो, ब्रह्म बृहस्पतिः, पुष्टिं चैव ब्रह्म चात्मानमभिसमनह्यत, बलं विश्वे देवा, वीर्यमिन्द्रो, बलं चैव वीर्यं चात्मानमभिसमनह्यतौ,—जो मरुतः, सह इन्द्राग्नी, ओजश्चैव सहश्चात्मानमभिसमनह्यत, प्रसवाय सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुण, आग्नेयाय सर्वा उपयच्छन्ते, ऽग्निर्वै सर्वा देवता, सर्वाभ्य एवं देवताभ्य उपयच्छन्ते, मिथुनत्वायैव सारस्वत्य,—थ यत् सौम्यः, सोमो वै रेतोधा रेतोऽस्मिन् दधात्य,—थ यत् पौष्णः, प्रजननं वै पूषा, प्रजननाय, ब्रह्म बृहस्पति,—र्यद्यदुतारिमाः प्रजा, ब्रह्म वा एतत् पुरस्तादासां प्रजानामत्यांहीत्,—दथो ब्रह्मण एवेमाः

[८] तै० सं० ६.६.५।

प्रजा अनुकाः करोति, क्षत्रमिन्द्रो, विण्मरुतो, विशꣳ वा एतत् क्षत्राय नियुनक्त्यथो विश-
मेव क्षत्रायानुकां करोत्यग्न इन्द्राग्नी, ओजसा वा एतद्विशं क्षत्राय परिगृह्णात्यालभ्य
आग्नेयं, आलभ्य ऐन्द्रो, ऽथैवं ऐन्द्राग्नं आलभ्यते, ब्रह्म चैवं क्षत्रं च सयुजा अकर्यद-
ग्निश्चेन्द्रश्च भूयिष्ठभाजौ देवतानां तस्माद्ब्राह्मणश्च राजा च भूयिष्ठभाजौ मनुष्याणां, प्रसवाय
सावित्रो, निर्वरुणत्वाय वारुणः, समुद्रो वै वरुणो, दक्षिणा समुद्रो, यद्वारुणो दक्षिणार्धे
आलभ्यते, यजमानस्य निर्वरुणत्वायै,—तद्वा एषाभ्यनूक्ता ॥ १५

सुदेवो असि वरुण यस्य ते सप्त सिन्धवः। अनुक्षरन्ति काकुदꣳ सूर्म्यꣳ सुषिरामिव ॥
इति ॥ ८ ॥ १६

ये देवानां बलपतयस्तेभ्यो दक्षिणार्धे आलभ्यन्ते, तस्मात् प्रजा दक्षिणाभिजयन्तीर्यन्ति,
यदाग्नेयः सौम्यो बार्हस्पत्यस्ते सार्धमालभ्यन्ता ओज एवैतत् संधीयते, यदाग्नेयश्च बार्हस्पत्यश्च
सौम्यमभितस्तेजसा च वावास्मा एतद्ब्रह्मवर्चसेन चोभयत इन्द्रियं परिगृह्णात्ये,—कादश वा एतेषां
पशूनां देवता, मेषी सारस्वती देवतानां द्वादशी, यदेषातिरिच्यते तस्मात् स्त्रियः पुꣳसोऽति-
रिच्यन्ते, ऽथ द्वे एकस्य रशने, द्वे एकस्य, तस्मात् स्त्रियं जातां परास्यन्ति, न पुमाꣳस,-
—मथ स्त्रिय एवातिरिच्यन्ते, यꣳ वा अमुमिन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत् स त्रेधाभवद्, यदग्रं
तेजा आसीत् स स्फ्योऽभवद्, यन्मध्यꣳ स रथो, यज्जघनꣳ स यूपः, स्फ्येन परिलिखति,
रथाक्षेण विमिमीते, यूपो भवति, वज्र एवैवं संश्रियत, एतावती वा इयं पृथिवी यावती
वेदि,—र्वज्र एकादशिनी, तिरश्चीं मिनोति, वज्रेण वा एतदिमां जयति, दक्षिणत उन्नता
मेतव्या, देवयजनस्य रूपं,—मथो वज्रꣳ वा एतद्यजमानो भ्रातृव्यायोच्छ्रयति, त्रयो मध्यतः
समा मेतव्याः, समत्वाय, समꣳ हि पशवोऽनुप्रविष्ठन्ते, पशुभिरेवैनꣳ समर्धयन्दधाति,
यं कामयेत, पितृलोकं ऋध्नुयादिति, तस्योपरसंमितां मिनुयात्, पितृलोक एव ऋध्नोत्य,-
—थ यं कामयेत, मनुष्यलोकं ऋध्नुयादिति, तस्य मध्यसंमितां मिनुया,—न्मनुष्यलोक एव
ऋध्नोत्य,—थ यं कामयेत, देवलोकं ऋध्नुयादिति, तस्य चषालसंमितां मिनुयाद्, देव-
लोक एव ऋध्नोति, तासाꣳ वा एषा समृद्धतमा या चषालसंमिता, तस्माच्चषालसंमिता
मेतव्या, समृद्धत्वाय, यस्य पश्चादुपस्थः पुरस्तान्निर्णतं तं मिनुयाद्, यं कामयेत, भ्रातृ-

[सुदेवो असि वरुण०। ऋ ८,६९,१२, अथर्व २०,९२,९; नि ५,२७]

[९] तै. सं. ६,६,४।

व्याय लोकं कुर्याद्, यजमानं निर्बाधेतेति, भ्रातृव्यायैव लोकं करोति, यजमानं निर्बाधते,
ऽथ यस्य पुरस्तादुपस्थः पश्चान्निर्णुतं वा मिनुयाद्, यं कामयेत, यजमानाय लोकं कुर्याद्
भ्रातृव्यं निर्बाधेतेति, यजमानायैव लोकं करोति, भ्रातृव्यं निर्बाधते, सर्वेऽग्निष्ठाः कार्याः,
या अग्निष्ठा अश्वयस्ता अग्निष्ठाः कार्या,—स्तेन सर्वेऽग्निष्ठा, अथ यदग्निष्ठादधि रशना विह्रि-
यन्ते तेन सर्वेऽग्निष्ठा, नाना वा एतेषां पशवो, नाना देवता, अथ य एष द्वादशो यज-
मान एवैतस्य पशुं,—र्यदस्मै पशुं न निर्दिशेत् तद् प्रमायुको यजमानः स्याद्, यं द्विष्यात् तं
ब्रूयात् ॥ असौ ते पशुः ॥ इति, तमेवास्मै पशुं निर्दिशति, प्रमायुको भवति, यद्यभिचरेत् ॥
इदमहममुमामुष्यायणममुष्याः पुत्रमिन्द्रवज्रेणाभिनिदधामि ॥ इत्यभिनिदध्या,—दिन्द्रवज्रेणैवैनम-
भिनिदधाति, प्रमायुको भवत्य,—थो द्वादशस्यैवैष मासोऽवरुद्ध्यै ॥ ९ ॥ १७-२१
[२११०]

॥ इति खिलकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथाष्टम प्रपाठकः ।

मनोर्ह वै पात्राण्यासुः,—स्तेषाꣳ समाहन्यमानानाꣳ यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वꣳस्तावन्तस्तदहर्ना-
भुवु,—रथ वा एतौ तर्ह्यसुराणां ब्राह्मणा आस्तां तृष्टावरूत्री, ता अब्रुवꣳ,—श्चिकित्सतं ना
इति, ता अब्रूतां, मनो यज्वा वै श्रद्धादेवोऽसी,—मानि नौ पात्राणि देहीति, तानि वा
आभ्यामददात्, तान्यग्निना समक्षापयतां, तान् ज्वालानूपभः समलेद्, तꣳ सा मेनिरन्व-
पद्यत, तस्य रुवतो यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वꣳस्तावन्तस्तदहर्नाभुवꣳ,—स्ता अब्रूतां, मनो
यज्वा वै श्रद्धादेवोऽस्य,—नेन त्व ऋषभेण याजयावेति, तेन वा एनमयाजयतां, तस्य श्रोणि-
मन्ववत्ताꣳ सुपर्णी उदमथ्नात्, सा मनाय्या उपस्थमापद्यत, ताꣳ सा मेनिरन्वपद्यत, तस्या
वदन्त्या यावन्तोऽसुरा उपाशृण्वꣳस्तावन्तस्तदहर्नाभुवꣳ,—स्ता अब्रूतां, मनो यज्वा वै श्रद्धा-
देवोऽस्य,—नया त्वा पत्न्या याजयावेति, तां प्रोक्ष्य पर्यग्निं कृत्वेध्माबर्हिरछेताꣳ, स इन्द्रो-
ऽवे,—दिमां वै तावसुरमायै मनुं पत्न्या व्यर्धयता इति, तमिन्द्रो ब्राह्मणो ब्रुवाण उपैत्, सो
ऽब्रवी,—न्मनो यज्वा वै श्रद्धादेवोऽसि, याजयानि त्वा, कतमस्त्वमसि ब्राह्मणः ॥ १

[१] तै स. ६,६,६ । कपि ४६,४ ।

किं ब्राह्मणस्य पितरं किमु पृच्छसि मातरम्। श्रुतं चेदस्मिन् वेद्यꣳ स पिता स पितामहः॥ २

केनेत्या,—भ्यां ब्राह्मणाभ्या,—मिति शिरोऽहं ब्राह्मणयो,—रिति शिपे हीत्य,—ब्रवी,—दतिथिपति-वीवातिथीनामीष्टा इति, स द्वितीयाꣳ चेदिमुद्धन्तुमुपापद्यत, ता इध्मावर्हिर्विभ्रता ऐतां, ता अब्रूतां, किमिदं करोषी,—तीमं मनुꣳ याजयिष्यामीति, केनेति, युवाभ्यामिति, ता अविन्ता,—मिन्द्रो वाविति, तौ न्यस्येध्माबर्हिः फलायेतां, तौ यदधावतां परस्तादुवेन्द्रः प्रत्यैत्॥ तौ वृक्षश्चैवापथ्याभवतां, तद्वृक्षस्य चैवापस्य च जन्म, स मनुरिन्द्रमब्रवीत्, सं मे यज्ञꣳ स्थापय, मा मे यज्ञो विकृष्टोऽभूदिति, सोऽब्रवीद्यत्काम एतावालब्धाः स ते कामः समृध्यता,—मथोत्सृजेति, ताꣳ वा उदसृजत, तदद्धा एव, पात्नीवतस्त्वाष्ट्रः स्यात्, त्वाष्ट्रा हि पशवो, ऽवाचीनं नाभ्याः कार्यो, ऽवाचीनꣳ हि नाभ्याः स्त्रियां वीर्यवद्, व्यश्वतिलनाति वा एकादशिनी यज्ञꣳ, यत् पात्नीवतः, प्रत्युत्तब्ध्यै ॥ १ ॥ ३-४

अमुष्मिन्वै लोके यजमानो बुभूषत्य,—मुष्य खलु वा आदित्यस्यासौ लोको, यत् सौरीभ्यां जुहोत्यमुष्मिन् वा एतल्लोके यजमानो भवति, द्वाभ्यां जुहोति, द्विपाद्यजमानः, प्रतिष्ठित्यै, हिरण्यमवधाय जुहोति, हिरण्यज्योतिषमेवैनꣳ स्वर्गं लोकं गमयति, वृद्धेन जुहोति, दक्षिणानाꣳ वा एषोऽन्वारम्भो, द्यां गच्छ स्वर्गछेत्स्यु,—द्गराति, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, रूपꣳ वो रूपेणाऽभ्येमीति, रूपꣳ हिरण्यꣳ, रूपं पशव,—स्तुथो वो विश्ववेदा विभजत्वित्ये,—ष वै तुथो विश्ववेदा यदग्नि,—रेष वै तꣳ वेद यो दक्षिणीयो, योऽदक्षिणीय, एतत्ते अग्ने राध एति सोमच्युतमित्यु,—ग्नीधे वा एतद्दीयते, तत् सोमच्यावयति, तन्मित्रस्य पथा नयेत्ये,—ष वै मित्रस्य पन्था यद्यज्ञ, आग्नेय्याग्नीध्रे जुहोत्या,—ग्नेयꣳ ह्याग्नीध्रꣳ, वारुण्या द्वितीयया, यदनो वा रथो वा दीयते वारुणꣳ हि तद्, ऋतस्य पथा प्रेतेत्ये,—ष वा ऋतस्य पन्था यद्यज्ञ-श्चन्द्रदक्षिणा इति, चन्द्रꣳ हि दीयते, ब्राह्मणमद्य ऋध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमित्ये,—ष वै ब्राह्मणः पितृमान् पैतृमत्यो य आर्षेयः शुश्रुवा,—न्त्सुधातुदक्षिणमिति, सुधात्वेवास्य यज्ञं दधाति, वि स्वः पश्य, व्यन्तरिक्षमित्य,—द एव प्राप्य वदति, यतस्व सदस्यैरित्य,—रातीयन्ति वा एतं एतस्मै ददत, ईश्वरा ब्राह्मणाः सोमपाश्चक्षुपापहन्तो,—स्तानेव शमयत्य,—स्मद्राता मधुमतीर्देवत्रा गच्छत, प्रदातारमाविशतेति, तथा हैनममुत्रागच्छन्ति, वहुमयी यशस्करणी,—

[१] मै. १,२,२७ । तै. स. ६,६,१ । कपि ४४,४ । वा ७,४५-४६ । काण्व ९,१०—११ ।

*

ति ह स्माह यज्ञवचा राजस्तम्बायनः, प्र वा इतो मनुष्या दक्षिणाश्च्यावयन्ति, नामुत्र गछन्तीति, यदाहा,—ऽनुवहायास्मान् देवयानेन पथा सुकृतां लोके सीदत, तन्नः सꣳस्कृतमिति, तथा हैनमिह चामुत्र चागछन्ति ॥ २ ॥

घ्नन्ति वा एतत्सोमꣳ यदभिषुण्वन्ति, यज्ञꣳ वा एतद् घ्नन्ति, यद्दक्षिणा दीयन्ते यज्ञꣳ वा एतद्दक्षयन्ति, तद्दक्षिणानां दक्षिणात्वꣳ, यत्तद्दक्षयन्ति, स्वर्गो वै लोको माध्यंदिनꣳ सवनꣳ, यन्माध्यंदिने सवने दक्षिणा दीयन्ते, स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्यै, बह्‌ देयꣳ, सेतुꣳ वा एतत् कुरुते, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै, हिरण्यꣳ हस्ते भवत्य,—थ नयति, सत्यꣳ वै हिरण्यꣳ, सत्येनैवैना नयत्य,—ग्रेण गार्हपत्यं, जघनेन सद,—स्ता उदीचीरुत्सृजन्त्यन्तरा चात्वालं चाग्नीध्रं च,—तेन वा अङ्गिरसः स्वर्गं लोकमायꣳ,—स्तमेवैनाः पन्थामपिनयति, द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोती,—मा वैनाक्रमत, आग्नेय्याग्नीध्रे, ऽन्तरिक्षं तेना,—ऽथ यद्दक्षिणा दीयन्ते स्वर्गं तेन लोकं,—मग्नीधेऽग्रे ददाति, यज्ञमुखꣳ वा अग्नीद्, यज्ञमुखमेव नोपारा,—ऽथो अग्निर्वै सर्वा देवता, देवता एवास्य तयाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, ब्रह्मणे ददाति, प्राजापत्यो वै ब्रह्मा, प्रजापतिमेव तया प्रीणात्यृ,—त्विग्भ्यो ददाति, होत्रा एव तया प्रीणाति, याꣳ सदस्येभ्यो ददाति सोमपीथं तया निष्क्रीणीते, यामार्षेयाय शुश्रुवुषे ददाति छन्दाꣳसि तया प्रीणाति, न हि तस्मादर्हन्ति सोमपीथं निष्क्रीयꣳ, यामार्षेयाय शुश्रुवषे ददाति देवलोके तया ऋध्नोति, यामनार्षेयाय शुश्रुवुषे मनुष्यलोके तया, यामप्रसृताय ददाति वनस्पतयस्तया प्रथन्ते, याꣳ याचमानाय ददाति भ्रातृव्यं तया जिन्वति, यां भीषा क्षत्रं तया ब्रह्माप्ति, यां प्रतिनुदते सा व्याघ्री दक्षिणा, यत्तां पुनः प्रतिगृह्णीयाद् व्याघ्र्येनं भूता प्रव्लिनीया,—दन्यया सह प्रतिगृह्या, तथा हैनं न प्रव्लिनाति, यदजं ददात्या,—ग्नेयो वा अजो, ऽग्नेरेव तेन प्रियं धामोपैति, यदविं ददात्युवय्यन्तेनापजयति, यद्गां ददाति, वैश्वदेवी गौ,—र्विश्वेषां देवानां तया प्रियं धामोपैति, यद्वासो ददाति, सर्वदेवत्यꣳ वै वासो, देवता एवास्य तेनाभीष्टाः प्रीता भवन्ति, यत् कृतान्नं ददाति माꣳसं तेन निष्क्रीणीते, यदनो वा रथꣳ वा शरीरं तेन, यद्धिरण्यं ददात्यायुस्तेन वर्षीयः कुरुते, यदश्वं ददाति, प्राजापत्यो वा अश्वः, प्रजापतेरेव तेन प्रियं धामोपैत्य,—थो अमुष्यादित्यस्य लोकं जयत्य,—न्ततः प्रतिहर्त्रे देयꣳ, रौद्रो वै प्रतिहर्ता, यन्मध्यतः प्रतिहर्त्रे दद्यान्मध्यतो रुद्रमन्ववनयेत्, तस्मादन्ततः, प्रतिहर्त्रे

[३] मै १,३,३७। तै स ६,६,१। कपि ४४,४—५।

देयम्, स्वर्भानुर्वा आसुरः सूर्यं तमसाविध्यत्, तमत्रिरन्वपश्यद्, यदात्रेयाय हिरण्यं
ददाति तम एवापहते, ऽथो ज्योतिरुपरिष्टाद्दधाति, स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै ॥ ३ ॥ ६

विश्वरूपो वा एतत्त्वाष्ट्रो यज्ञस्य व्यृद्धममन्यत, यदृक्सामे व्युह्येते स एतान्यपश्यद्, यज्ञस्य
निष्कृत्यै, यदेवात्र यज्ञस्य व्यृद्धं तस्यैतानि निष्कृत्यै हूयन्ते, षडृग्म्याणि भवन्ति, षड्वा
ऋतव, ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठति, त्रीणि यजूंषि, त्रीणि वै सवनानि, सवनान्येवा-
प्नोति, नवैतानि समिष्टयजूंषि जुहोति, नवभिर्बहिष्पवमाने स्तुवते, तन्नव, नव
प्राणाः, प्राणानेवात्मन् धत्त, ऊर्ध्वस्तिष्ठन् जुहोत्यू,—र्ध्वो हि तिष्ठन् वीर्यवत्तरो, यं द्विष्यात्
तस्य तूष्णीं तिष्ठन् जुहुयात्, प्राणानस्यान्तरेति, संततं जुहोति, प्राणानां संतत्या,
अविच्छिन्दन् जुहोति, प्राणानामविच्छेदाय, यद्विच्छिन्द्यात् प्राणान् विच्छिन्द्याद्, यं द्विष्यात्तस्य
विच्छिन्द्यात्, प्राणानस्य विच्छिनत्ति, समानेन मिग्राहं जुहोति, समाना ह्येमे प्राणा, यज्ञस्य
वा एता आर्णी, एतौ वै विश्वामित्रो यज्ञस्याणी अपश्यत्, तद् यज्ञस्यैवैता आर्णी क्रियेते,
यतो यज्ञ आदीयते तत् पुनर्निधेया, इति ह स्माह भरद्वाजो, यतो वा एतद्यज्ञ आदीयते
तत् पुनर्निधीयते ॥ ४ ॥ ७

पञ्चसवनो वै यज्ञ,—स्त्रीणि सवनान्यवभृथो, ऽनूबन्ध्या सवनानां पञ्चमी, पाङ्क्तो
यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालभ्य, यद्वै यज्ञस्यातिरिच्यते तद्वरुणो गृह्णात्य,—तिरिक्तं वा एत-
द्यज्ञस्य यदृजीषो, ऽधिपर्वणमाधिपर्वणे, तस्मात्तेनावभृथमभ्यवयन्त्य,—पोऽभ्यवयन्त्या,—पो
हि वरुणः, स्थावरा अभ्यवयन्ति, ता हि साक्षाद्वरुणो, यद्वहन्तीरभ्यवेयुः पशून्निर्वहेयु,—
रथ यत् स्थावरा अभ्यवयन्ति, पशूनामनिर्वाहाया,—ऽपो वै वरुणो, वातो वरुणो, यदु-
दङ्ङवभृथमभ्यवेयुरभीपतः प्रजा वरुणो गृह्णीया,—दथ यद्दक्षिणावभृथमभ्यवयन्ति यजमानस्य
निर्वरुणत्वायो,—रुं हि राजा वरुणश्चकारे,—ति चात्वालात् प्रयन्तो वदन्त्ये,—ष वा अपरिपरः
पन्था अरक्षस्यो येनासा आदित्य एत्य,—मुष्य वा एतदादित्यस्य पथ इति, शतं ते राजन्
भिषजः सहस्रमित्य,—पः पुराहस्य वदन्त्य,—पो वा एतद्रूपन्ति, पूताभिराभिः पूताश्चरन्त्ये,—
—ककपाला भवन्ति, न वै पुरुषः कपालैराप्य, एकधैवैनमाप्नोत्य,—धो एका वा इयं,—

[४] मै. १,३,३८ । तै सं. ६,६,२ ।
[५] मै. १,३,३९ । तै. सं. ६,६,३ । कपि. ४५,५ । वा. ८,२३,२५,२७. २०,१९,२३. ३८,२५ । काण्व. ९,२३,
२५—२६, २२,४,७, ३८,२४ ।
[उरुं हि राजा० । ऋ १,२४,८. तै स १,४,४५,१]

मस्यामेव प्रतितिष्ठति, तृणं प्रास्य जुहोत्य,—ग्निमत्येव जुहोत्यायतनवत्य,—न्धोऽध्वर्युः स्याद्,
यदनायतने जुहुया,—दपबर्हिषः प्रयाजान् यजति, प्रजा वै बर्हिः, प्रजा एव मृत्योरुत्सृजत्या,-
—ज्यभागौ यजति, यज्ञतायै, वरुणꣳ यजति, निर्वरुणताया, अग्नीवरुणौ यजत्यु,—
भयत एवैनꣳ वरुणान् मुञ्चति, नानुयाजान् यजति, न संस्थापयन्त्य,—तिरिक्तमिव हि
तन्मन्यन्ते, समुद्रे ते हृदयम३प्स्वन्त,—रिति सह स्रुचोपमारयति, यदेवात्र क्रूरं क्रियते तच्
शमयत्य,—वभृथ निचुङ्कुणेत्य,—वभृथ एवास्यैष, ततो य ऋजीष उत्प्लवते तं भक्षयन्ति,
सोमपीथमिव हि तन्मन्यन्ते, वरुणो वा ऋजीषो, यद्भक्षयेद्वरुणमात्मन्यञ्जीत, तदाहु,—र्भ-
क्षयितव्यमेव, पशवो वा ऋजीषः, पशूनेवात्मन्यङ्क्त इति, विचृत्तो वरुणस्य पाशा इति,
वरुणपाशमेव विष्यति, प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशा इति, वरुणपाशमेव प्रत्यस्यति, नमो वरु-
णस्य पाशायेति, वरुणपाशायैव नमोऽक,—रङ्गिरसो वा उत्तिष्ठतो रक्षाꣳस्यन्वदतिष्ठꣳ,—स्तान्वा
एतेन बृहस्पतिरन्ववैत्, तेनैभ्यो रक्षाꣳस्यपाहन्, यदेतेनान्ववैति, रक्षसामपहत्यै, यद्-
ध्वस्तोभं तेन बार्हस्पत्य,—मथ यत् त्रिस्तोभं, त्रयो वा इमे लोका, एभ्यो वा एतल्लोकेभ्यो
यज्ञाद्रक्षाꣳस्यपहन्ति, यदतिच्छन्दसा, सर्वाणि वै छन्दाꣳस्यतिच्छन्दाः, सर्वैर्वा एतच्छन्दो-
भिर्यज्ञाद्रक्षाꣳस्यपहन्ति, यदाग्नेय्या,—ग्निर्वै सर्वा देवताः, सर्वाभिर्वा एतद्देवताभिर्यज्ञाद्रक्षाꣳ-
स्यपहन्त्य,—३पोऽभ्यवयन्त्या,—पो वै रक्षोघ्नी,—रपो रक्षाꣳसि न तरन्ति, रक्षसामपहत्या,
अनपेक्षमाणा आयन्ति, वरुणस्यानन्ववायाय, परोगोष्ठं मार्जयन्ते, परोगोष्ठमेव वरुणं निर-
वदयन्ता, एधोऽस्येधिषीमहीति, निर्वरुणा एव भूत्वैधितुमुपयान्ति, समिदसि, समेधिषी-
महीति, समिद्ध्या एव ॥ ५ ॥ ८

यः कामयेत, सर्वो मे यज्ञः स्यात् सरसा इति, स एतास्तिस्रो वशा आलभेत, यज्ञस्य
सर्वत्वाया,—ऽथो सरसत्वाय, वैश्वदेवीं मध्यत आलभेत, रेतो वा एतन्मध्यतो दधाति,
मध्यतो हि रेतोऽनिरुक्तया प्रचरन्त्य,—निरुक्तमिव हि रेतो, यातयामꣳ वा एतस्य देवताश्च ब्रह्म
च, यद्वैश्वदेवी च बार्हस्पत्या च वशे भवतो, देवतानां च ब्रह्मणश्चायातयामत्वाय, दुग्धानि
वा एतस्य छन्दाꣳसि यातयामानि भवन्ति, छन्दस्येव रसं दधाति, बार्हस्पत्यामन्तत आल-
भेत, ब्रह्म वै बृहस्पति,—र्ब्रह्मणि वा एतदन्ततो यज्ञस्य यजमानः प्रतितिष्ठति, यद्वै यज्ञः
संतिष्ठते मित्रोऽस्य स्विष्टꣳ युवते, वरुणो दुरिष्टꣳ, यन्मैत्रावरुण्यनूब३न्ध्या भवति मित्रेण वा

[६] कपि. ४५, ६।

एवैनन्मित्राद्यज्ञस्य स्विष्टं मुञ्चति, वरुणेन वरुणाद्दुरिष्टा,—दुभयत एनं मुक्त्वा यजमानाय प्रयच्छति, यथा वै लाङ्गलेनोर्वरां प्रभिन्दन्त्येवमुक्थामदानि यज्ञं प्रभिन्दन्ति, यथा मत्यमन्ववास्यत्येवमेषा यज्ञस्य, यद्दुष्टुतꣳ यद्दुःशस्तꣳ यद्विलोमं यदेतया कल्पयति, विदेवो वा ईजानः, सदेवोऽनीजानो, आ ह्यनीजाने देवताः शꣳसन्ते, यथा वा अनड्वान् विमुक्तोऽपक्रामत्येवमीजानाद्देवता अपक्रामन्ति, यदाग्नेय उदवसानीयो भवत्य,—ग्निर्वै सर्वा देवता, देवता एव पुनरालभते,-ऽष्टाकपालो भवति, गायत्रो ३ह्यग्निर्गायत्रछन्दाः, पञ्चकपालः का३र्यः, पाङ्क्तो यज्ञो, यावानेव यज्ञस्तमालभ्य, यत्र वा अ३दोऽयं पुरुषं प्रमीतमादधाति तदेनमभि सत्यꣳ, सर्वा एनमन्या देवता जहत्य,—ग्निरेनं देवतानां न जहाति ॥ ६ ॥ ९

प्र वा ऋचा ह प्रयच्छति, यजुषा गमयति ग्रहेण, स्तोत्राय वा ऋक्, शस्त्राय यजुः, संबद्धे वै स्तोत्रं च शस्त्रं च, संबद्धे ऋक् च यजुश्चो,—च्चैर्ऋचा क्रियत, उच्चैः साम्नो,—पाꣳशु यजुषा, ते देवा अमन्यन्ते,—दꣳ यज्ञस्य शिथिरमिति, तत् पुरोरुचमुपादधु,—रशिथिरत्वाय, देवता वै सर्वा आशꣳसन्ते ग्रहे गृह्यमाणे, मह्यं गृह्णाति मह्यं गृह्णातीति, यत् पुरोरुग्, देवतानाꣳ व्यावृत्त्यै ॥ जीवा नाम स्थ, ता इमं जीवयत, जीविका नाम स्थ, ता इमं जीवयत, संजीवा नाम स्थ, ता इमꣳ संजीवयत ॥ इति यचानेकविꣳशतिं दर्भपिञ्जूलानि चावधाय परिब्रूया,—देथाभिमन्त्रयेत ॥ प्राणापानौ त उपाꣳश्वन्तर्यामौ पाताꣳ, व्यानं त उपाꣳशुसवनः पातु, वाचं त ऐन्द्रवायवः पातु, दक्षक्रतू ते मैत्रावरुणः पातु, श्रोत्रं त आश्विनः पातु, चक्षुषी ते शुक्रामन्थिनौ पाता,—मात्मानं त आग्रायणः पात्व,—ङ्गानि त उक्थ्यः पात्वा,—युस्ते ध्रुवः पातु, स्तनौ त ऋतुपात्रे पातां, मूर्धानं ते द्रोणकलशः पातु, कुक्षी ते कलशौ पातां, पुष्टपते चक्षुषे चक्षुः सने सानꣳ वाचे वाचं प्राणाय प्राणं पुनर्देह्यस्मै स्वाहा ॥ इति जुहुया,—देतद्ध स्म वा आह वासिष्ठः सात्यहव्यः, पात्रेषु वा अहं तद्ब्राह्मणꣳ वेद, यथा पुरुषः सकृदाहुतिमाहुयते सकृ३च्चेव कुर्यान्न ततः पुरो, यत् पुनः कुर्यात् प्रमीयेत, येष्वभिचरेदेतदेवं यजुरुदित्वाथाभिमन्त्रयेत ॥ पुनरितरथा ॥ ७ ॥ १०–१५

पुनरन्यानि पात्राणि प्रयुज्यन्ते,— नान्यानि, यानि पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यस्मै लोकाय, यानि न पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यमुष्मै क्षयाया,—ऽथैतदुक्थ्यपात्रं पुनः प्रयुज्यत, आरण्यान्वा

[८] तै. सं. ६,५,११।

पशुः सप्तम आलभ्यते, सप्त वै शीर्षन् प्राणा, असा आदित्यः शिरः, शीर्षन् वा एतत् प्राणान्
दधाती,—न्द्रो वै वृत्रमहद,—न्त्सं इमं लोकमभ्यजय,—दमुं तु लोकं नाभ्यजयत्, तं२ विश्वकर्मा
भूत्वाभ्यजयद, यद्वैश्वकर्मणो ग्रहो गृह्यते, ऽमुष्य लोकस्याभिजित्यै, यन्ति वा एऽ३तेऽस्मा-
ल्लोकाद्यै वैश्वकर्मणं ग्रहं गृह्णते, पराञ्चो हि यन्तीश्वराः प्रमेतोः, श्वो भूत आदित्यं गृह्णीर,—न्नि-
यं२ वा अदितिरियं प्रतिष्ठा, यदादिऽ३त्यो, ऽस्यामेव प्रतितिष्ठन्ति, तयोरन्यमन्यमा पुरा-
धात् पुरस्तो गृह्णीरन्, विश्वमन्येन कर्म कुर्वाणा यन्ती,—यं२ वा अदिति,—रस्यामन्येन प्रति-
तिष्ठन्ति, ता उभौ सहाकं गृह्णीरन्नन्तं गत्वा, ऽन्तमेव गत्वोभयोर्लोकयोः प्रतितिष्ठन्त्या,—दि-
त्येनास्मिल्लोके, वैश्वकर्मणेनामुष्मिन् ॥१०॥ २०

[२३१०]

॥ इति खिलकाण्डे अष्टमः प्रपाठकः ॥ ८ ॥

अथ नवम प्रपाठक·

प्रवर्ग्यः ।

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।
वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ १
देवस्य त्वा सवितुः प्रसऽ३वेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ अभ्रिरसि नारिरसि ॥
२–३
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे । उप प्रयन्तु मरुतः सुदानव इन्द्र प्राशूर्भवा सचा ॥ ४
प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता । अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः॥५
देवी द्यावापृथिवी अनु मेऽमंऽसाथा,—मृध्यासमद्य मखस्य शिरः ॥ मखाय त्वा ॥ मखस्य
त्वा शीर्ष्णे, देवीर्वम्रीरस्य भुवनस्य प्रथमजा ऋतावरी,—ऋध्यासमद्य मखस्य शिरः ॥ मखाय
त्वा ॥ मखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ इयत्यग्र आसीदतो देव्य,—ध्यासमद्य मखस्य शिरः॥ मखाय त्वा॥

---

[१] तै आ ४,२-३ । वा ५,१४,११,४,३७,२,१,१०,२१,२४,२,११;५,१२,२६,६,१,९,३०;९,३०,३८—४०;११,
९,२८,१८,३७,२०,३,३७,१,३८,१,११,१०;३४,५६;३३,८९;३७,३—१९;११,६०—६३,५७,६५,३८,१७ ।
काण्व ५,१९;१२,४,३७,२,१,१३,३६,४०,२,२२;५,२८,३३,६,१,१०,४३,१०,३९;११,४,१२,९,२८,२०,७,
२१,९३;३७,१;३८,१,१२,१०,३३,४४,३७,३-१०; ११,५९,६१-६६,३८,१७ । [युञ्जते मन उत० । ऋ ५,
८१,१; तै. सं. १,२,१३,१, ४.१,१,१; तै आ. ४,२,१ । देवस्य त्वा सवितुः० । अथर्व. १९.५१,२ । उत्तिष्ठ
ब्रह्मणस्पते० । ऋ १,४०,१; तै आ. ४,२,२ । प्रैतु ब्रह्मणस्पति ० । ऋ. १,४०,३; सा. ५६: तै. आ ४ २ २]

मुखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ इन्द्रस्यौजोऽसि प्रजापते रेतः ॥ ऋध्यासमद्य मुखस्य शिरः ॥ मुखाय त्वा ॥ मुखस्य त्वा शीर्ष्णे ॥ मधु त्वा मधुला कृणोतु ॥ मुखस्य शिरोऽसि ॥ यज्ञस्य पदे स्थः ॥ गायत्रोऽसि ॥ त्रैष्टुभोऽसि ॥ जागतोऽसि ॥ मुखस्य रास्नासि ॥ सूर्यस्य रसा आश्रयस्व ॥ वृष्णो अश्वस्य निष्पदासि, वृष्णस्त्वाश्वस्य निष्पदा धूपयामासि ॥ वरुणस्त्वा धृतव्रतो धूपयतु मित्रावरुणौ ध्रुवेण धर्मणा ॥ अदितिष्ट्वा देवी विश्वदेव्यवती पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वत्खनत्ववट, देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्विश्वदेव्यवतीः पृथिव्याः सधस्थे अङ्गिरस्वद्दधतु महावीरान् ॥ ६-२८

अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वा ज्योतिषे त्वा हरसे त्वा ।
अभीमान्महिना दिवो मित्रो बभूव सप्रथाः ॥ २९
उत श्रवसा पृथिवीम् ॥ ३०
मित्रस्य चर्षणीधृतः श्रवो देवस्य सानसि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमम् ॥ ३१
देवस्त्वा सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिः । सुबाहुरुत शक्त्या ॥ ३२

ऋजवे त्वा, साधवे त्वा, सुक्षित्यै त्वा ॥ इदमहममुमामुष्यायणं तेजसा ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि ॥ इदमहममुमामुष्यायणं विशा क्षत्रेण पर्यूहामि ॥ इदमहममुमामुष्यायणं प्रजया पशुभिः पर्यूहामि ॥ छृणत्तु त्वा वाक्, छृणत्तु त्वोर्क्, छृणत्तु त्वा हविः ॥ देवपुरश्चरस, ऋध्यासं त्वा ॥ १ ॥ ३३-३८

नमो वाचे, नमो वाचस्पतये, या चोदिता या च नोदिता तस्यै वाचे नमो, नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो, मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रविदः प्रादु,—र्दैवीं वाचमुद्यासं जुष्टां देवेभ्यः स्वधावरीं पितृभ्योऽनुमतान्मनुष्येभ्य,—स्तन्मा देवा अवन्तु शोभायै, पितरोऽनुमदन्तु ॥ गायत्रीं छन्दः प्रपद्ये, त्रिष्टुभं छन्दः प्रपद्ये, जगतीं छन्दः प्रपद्ये, ऽनुष्टुभं छन्दः प्रपद्ये, पङ्क्तिं छन्दः प्रपद्ये, छन्दांसि छन्दः प्रपद्ये ॥ तानि नोऽवन्तु, तानि नः पालयन्तु, तानि सा ऋछतु यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो, होतर्घर्ममभिष्टु,—ह्यग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्रय, प्रतिप्रस्थातर्विहर, प्रस्तोतः सामानि गाय ॥ ३९-४२

[मित्रस्य चर्षणीधृत:० । ऋ ३,५९,६, तै सं. ३,४,११,५,४,१,६,३, तै आ. ४,३,२]
[२] तै आ. ४,१-४ । वा. ६,२२,२०,१९,३५,१२,३६,२३ ३८,२३ । ऋ०त्र ६,३१ २२,४,३५,४५,३६,२३,३८,२३।
[यो अस्मान् (ऽस्मान्) द्वेष्टि० । अथर्व १०,५,१५—२१,२५—३५;१६,७,५]

ॐ

एतत् पशून् प्रत्या,—रण्यानेवैतेन पशून् दाधार, यदेतत् पुनः प्रयुज्यते तस्मादेतान् पश्यतः परीत्य घ्नन्त्य,—थैतदृतुपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽश्वं वा एतत् प्रत्य,—श्वमेवैतेन दाधार, यदेतत् पुनः प्रयुज्यते तस्मादेतस्याश्वस्यैवाधस्ताच् शफा, ऽथैतदादित्यपात्रं पुनः प्रयुज्यते, गां वा एतत् प्रति, गामेवैतेन दाधार, यद्भूयिष्ठाभिरृग्भिर्भूयिष्ठः सोमो गृह्यते तस्माद्गौर्हन्यमानाद्यमाना पशूनां भूयिष्ठा,—ऽथैतच् शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते, पुरुषं वा एतत् प्रति, पुरुषमेवैतेन दाधारा,—ऽसौ वा आदित्यः शुक्रो, रश्मय ऋतवो, ऽन्तरमृतुपात्रं, शुक्रपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽन्तरे ह्यमुष्मादादित्याद्रश्मयो, ऽथैतदुपांशुपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽविं वा एतत् प्रत्य,—विमेवैतेन दाधारा,—ऽथैतदन्तर्यामपात्रं पुनः प्रयुज्यते, ऽजां वा एतत् प्रत्य,—जामेवैतेन दाधार, प्रजापतिर्वा आग्रायणो, यदेषं पुनः प्रयुज्यते तस्मात् प्रजापतिः प्रजा वेद, प्रजापतेर्वा एतत् पात्रं यद् द्रोणकलशो, यदेषं पुनः प्रयुज्यते तस्मादयं क्षयोऽस्ति, सप्त वै पात्राणि पुनः प्रयोगमर्हन्ति, तानि हि बन्धुमान्ति सप्त छन्दांसि, छन्दांसि वाग्, यावत्येव वाक्तामाप्नोति, सप्त छन्दांसि, सप्त होत्राः, सप्त ग्राम्याः पशव,—स्तानेवावरुन्द्धे, त्रीणि वै पात्राणि प्रत्यक्षबन्धूनि, परोक्षबन्ध्वेवान्यत् सर्वं, गायत्र्यैन्द्रवायव,—स्त्रिष्टुप् शुक्रो, जगत्याग्रायणो, ऽछिन्नं स्रावयितव्यः, कामो हास्य समर्धुको भवत्य,—थो अज्रीमूतवर्षी पर्जन्यो भवति, न चमसमभ्युपाकुर्याद्, यच्चमसमभ्युपाकुर्याद्गर्भमृतः प्रजाः स्यु,—र्येनैवाग्रे सर्पन्ति तेन पुनः सर्पेयु,—र्यदन्येन सर्पेयुर्गर्भा वेष्टुकाः स्यु,—र्यूपेन वा आहुतयः स्वर्गं लोकं यन्त्य,—ध्वर्युणा दक्षिणा, ऊर्ध्वो यूपो मीयत, ऊर्ध्वस्तिष्ठन् प्रतिगृणाति, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥ ८ ॥ १६

यो ज्येष्ठबन्धुः स्यात् स ऐन्द्रवायवाग्रान् ग्रहान् गृह्णीता,—ऽग्रं ह्यैन्द्रवायवो, य आमयावी स मैत्रावरुणाग्रान्, प्राणापानौ हि मित्रावरुणौ, यः पश्चात् सोमपीथः स आश्विनाग्रान्, पश्चेव ह्येतौ सोमपीथमाश्नुवातां, यो ब्रह्मवर्चसकामः स शुक्राग्रां,—स्तेजो वै शुक्रो ब्रह्मवर्चसं, योऽभिचरेत् स मन्थ्यग्रा,—नार्तं वा एतत् पात्रं यन्मन्थिपात्रं, य आनुजावरः स आग्रायणाग्रा,—नग्रं ह्याग्रायण, एति वा एष यज्ञमुखाद्य ऐन्द्रवायवाग्रेभ्यो ग्रहेभ्योऽन्याग्रान् ग्रहान् गृह्णीते, धारयेयुस्तं यं कामाय गृह्णीया,—दथैन्द्रवायवं सादयेद्, यथापूर्वं वा एतत्

[९] कपि. ४३,६ । वा. २,१३,१३,५;१०,३२,१९,६;२३,३८ । काण्व. २,२९,१४,५,११,४५;२१,५,२५,४० ।

क्रियते, न यज्ञमुखादिति, यद्याग्रायणः स्कन्देदुप वा दस्येदितरेभ्यो ग्रहेभ्यो निर्गृह्णीयाद्, यथा पिता पुत्रान् क्षित उपधावत्येवं तद्, यदीतरे ग्रहाः स्कन्देयुरुप वा दस्येयुराग्रायणान्निर्गृह्णीयाद्, यथा पुत्राः पितरं क्षित उपधावन्त्येवं तद् द्रोणकलशान्निर्गृह्णन्त, एष वा एतेषाꣳ योनिः, स्वादेव योनेर्निर्गृह्णन्ते, ऽस्कन्नत्वाय, सोमः स्कन्त्स्यति, तमितो ग्रहीष्यामीति, तस्य वा एष परिशये, यदा वा एतमुपनयत्यथैष उभयतःशुक्रो, ऽथो सर्वतःशुक्रः, पशुभिर्वा एष व्यृध्यते यस्य सोमः स्कन्दति, व्यस्य यज्ञश्छिद्यते, पशवो वै पृषदाज्यꣳ, यत् पृषदाज्यं जुहोति, पशुभिरेवैनꣳ समर्धयति, मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यस्य विच्छिन्नꣳ यज्ञꣳ समिमं दधात्विति, यज्ञमेव संदधाति ॥ वर्धतां भूतिर्दध्ना घृतेन मुञ्चतु यज्ञꣳ यज्ञपतिमꣳहसः । स्वाहा ॥ इति जुहुया,—द्वियꣳ वा एतद्यज्ञस्य गृह्णाति यदाछेत्,—यं भूति,—रस्या एवैनदधि मुञ्चति, द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामित्य,—भिमृशति, होत्रास्वेवैनत् प्रतिष्ठापयति, त्रयस्त्रिꣳशद्रूपोऽन्वतिपिब्रत्या,—पो हि यज्ञो, यज्ञꣳ वा एतस्य विमथ्नते यस्य पशुꣳ विमथ्नते, व्यस्य यज्ञश्छिद्यते, यदवदानं न विन्देत्तदाज्यस्यावद्येत्, सर्वा वा अन्या देवता यातयाम्नीः, प्रजापतिरेवायातयामा, प्राजापत्यमाज्यं, प्राजापत्या देवाः, प्रजापतिहुतमेवास्य भवति, यदि कामयेत, ये पशुꣳ व्यमाथिषत त आर्तिमार्छेयुरिति, कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिदिति, नमउक्तिमत्य ऋचाग्नीध्रे जुहुया,—न्नमउक्तीरेवैषाꣳ वृङ्क्ते, तार्जगार्तिमार्छन्त्य,—थैषाशापुदी, यद्गर्भस्यावद्येदवदानान्यतिरेचयेद्, यन्नावद्येत् प्रोक्षितस्य हविषो नावद्येद्, रसेन जुहोत्य,—प्रोक्षितस्य हविषो द्यति, नावदानान्यतिरेचयति॥९॥१७-१९

यथा वै शालैवꣳ संवत्सर,—स्तस्य यथा पक्षसी एवं पक्षसी, यथा मध्यमो वꣳश एवं दिवाकीर्त्यꣳ, यथा वा इदꣳ शालायाः पक्षसी मध्यमꣳ वꣳशमभिसमागछन्त्येवꣳ वा एतत् संवत्सरस्य पक्षसी, दिवाकीर्त्यमभिसंतनोति, यथा मध्यमो वꣳश एवं दिवाकीर्त्यꣳ, यदेष शिथिरः स्यादवशीर्येत, यदेतस्मिन्नहन्येते ग्रहा गृह्यन्ते, ऽह्नो दृढिम्नेऽशिथिरत्वाय, शुक्राग्रा एतदहर्ग्रहा भवन्ति, त्रैष्टुभो वै शुक्र,—स्त्रैष्टुभमेतदहः प्रत्युत्तब्ध्यै सयत्त्वाय, सौर्यो ग्रहो गृह्यते, सौर्यः पशुरालभ्यते, ऽसा आदित्य एतदह,—स्तꣳ साक्षादाप्नोति, षड् ग्रहा गृह्यन्ते,

---

[द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवी० । ऋ १०,१७,११; अथर्व १८,४,२८, तै सं ३,१,८,३, ४,२,८,२,९ ५, तै. आ. ६,६,१ । कुविदङ्ग यवमन्तो० । ऋ. १०,१३१,२, अथर्व. २०,१२५,२, तै. सं १,८,२१,१,५,२,११,२; तै. ब्रा. २,६,१,३]

यजुर्युक्तꣳ सामभिराक्तखं त्वा विश्वाभिर्धीभिः संभृतं दक्षिणाभिः ।
प्रतं तं पारयिष्णुꣳ स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानाः ॥ ४३
भूर्भुवः स्वः,—देवस्य सवितुः प्रसवे, बृहस्पतिप्रसूता ॥ ४४
ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत ॥ २ ॥ ४५

यमाय त्वा ॥ मखाय त्वा ॥ सूर्यस्य हरसे त्वा ॥ देवस्त्वा सविता मध्वानक्तु ॥ पृथिव्याः संपृचस्पाहि ॥ अर्चिषे त्वा, शोचिषे त्वा, ज्योतिषे त्वा, तपसे त्वा ॥ अर्चिरसि, शोचिरसि, ज्योतिरसि, तपोऽसि, सूर्यस्य तपस्तपः ॥ ४६–५२

मꣳसीदस्व मह्ँ असि शोचस्व देववीतमः । वि धूममग्ने अरुषं मेध्य सृज प्रशस्त दर्शतम् ॥ ५३
अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो न विप्रा वपावन्तो नाग्निना तपन्तः ।
पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्न सादि ॥ ५४

अनाधृष्टासि पुरस्ता,—दग्नेराधिपत्या, आयुर्मे दाः, पुत्रवती दक्षिणत, इन्द्रस्याधिपत्ये, प्रजां मे दाः ॥ सुषदा पश्चात्, सवितुराधिपत्ये, चक्षुर्मे दाः ॥ आश्रुतिरुत्तरतो, मित्रावरुणयोराधिपत्ये, श्रोत्रं मे दाः ॥ विधृतिरुपरिष्टाद्, बृहस्पतेराधिपत्ये, वाचं मे दाः ॥ ब्रह्म मे दाः, क्षत्रं मे दाः, पयो मे दाः ॥ मनोरश्वासि भूरिपुत्रा स्वपसदना, विश्वाभ्यो मा दुश्प्राभ्यस्पाहि ॥ ३ ॥ ५५–६०

चिदसि ॥ स्वाहा मरुद्भ्यः परिश्रयस्व ॥ मासि ॥ प्रमासि ॥ प्रतिमासि ॥ विमासि ॥ संमासि ॥ उन्मासि ॥ अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसि ॥ दिवः संपृचस्पाहि ॥ ६१–७०

अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वा । अर्हन्निष्कꣳ यजतꣳ विश्वरूपम् ।
अर्हन्निदं दयसे विश्वमा धन्वा । ओजीयो रुद्रम्त्वदस्ति ॥ ७१

गायत्रोऽसि ॥ त्रैष्टुभोऽसि ॥ जागतमसि ॥ मधु । मधु । मधु ॥ रुचितो घर्मः ॥४॥ ७२–७६

---

[३] तै आ ४,५,१—५। वा ७४७,३—१२,३८,९,१७,११,३७ । काण्व ९,१३,३७,३-१३,३८,९ १७,११,३७। [सꣳसीदस्व मह (महाँ) असि० । ऋ १,३६,९, तै स ४.१ ३,३; तै आ ४,५ २, । अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो० । ऋ ५,४३,७, तै आ ४,५,२ । आयुर्मे दा । अथर्व २,१७,४ । चक्षुर्मे दा । अथर्व २,१७, ६ । श्रोत्र मे दा. । अथर्व २,१७,५]

[४] तै आ ४,५,५—७ । वा. ४,१९,१२,५३,३७,१३ । काण्व ४,२५,१३,५४,३७,१३ । [अर्हन् बिभर्षि सायकानि० । ऋ २,३३,१०, तै आ ४,५,७]

देश प्राचीदेश भासि दक्षिणा, देश प्रतीचीदेश भास्युदीची,—देशोध्वा भासि सुमनस्य-
मानः ॥ सा नः प्रजां पशून् पाह्यरणीयमानः ॥ अग्निष्ट्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु, स मा रुचितो
रोचय ॥ पितरस्त्वा यमराजानः पितृभिर्दक्षिणतो रोचयन्तु, स मा रुचितो रोचय ॥ सविता
त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु, स मा रुचितो रोचय ॥ मित्रावरुणौ त्वोत्तरतो मरुद्भी रोचयेताꣳ,
स मा रुचितो रोचय ॥ बृहस्पतिष्ट्वा विश्वैर्देवैरुपरिष्टाद्रोचयतु, स मा रुचितो रोचय ॥ देव घर्म
रुचितस्त्वं देवेष्वा, सुरुचितं मां देवमनुष्येषु कुरु, रुचं मयि धेहि, रुचिरसि, रुचोऽसि,
स यथा त्वꣳ रुच्या रोचस एवमहꣳ रुच्या रोचिषीय, तवेव मे रोचमानस्य रोचो भूयासु,—
भ्राजिरसि, भ्राजोऽसि, स यथा त्वं भ्राज्या भ्राजस एवमहं भ्राज्या भ्राजिषीय, तवेव मे
भ्राजमानस्य भ्राजो भूयासु,—भ्राजिरसि, भ्राजोऽसि, स यथा त्वं भ्राज्या भ्राजस एवमहं
भ्राज्या भ्राजिषीय, तवेव मे भ्राजमानस्य भ्राजो भूयासुः ॥ ५ ॥ ७७–८४

अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा च परा च पथिभिश्चरन्तम् ।
स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तः ॥ ८५

गर्भो देवानां जनिता मतीनां पतिः प्रजानां धर्ता क्षत्रस्य ॥ सं देवो देवेन सवि-
त्रा यजत्र सꣳ सूर्येण रोचते ॥ इदे त्वा, मनसे त्वा, दिवे त्वा, सूर्याय त्वा ॥ ऊर्ध्वमि-
ममध्वरं दिवि देवेषु होत्रा यच्छ ॥ धर्ता दिवो रजसो विभाति धर्ता, पृथिव्या धर्तोरन्तरिक्षस्य
धर्ता ॥ देवो देवानाममर्त्यस्तपोजा अप्सु प्रावीः ॥ विश्वासां भुवां पते विश्वस्य भुवनस्पते विश्वस्य
मनसस्पते विश्वस्य वचसस्पते विश्वस्य ब्रह्मणस्पते ॥ देवश्रुत्त्वं देव घर्म देवान् पाहि तपोजान् ॥
वाजमस्मिन्निधेहि देवायुवम्॥ मधु माध्वीभ्यां, मधु माधूचीभ्यां, मधुमान् देववीतये ॥ समग्निर-
ग्निनागत, सं देवो देवेन सवित्रा यजत्र, सꣳ सूर्येणारोचिष्ट स्वाहा ॥ समग्निस्तपसागत, सं
देवो देवेन सवित्रा यजत्र, सꣳ सूर्येणायुक्त,—ऽऽयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि, पितासि
पिता नो बोधिपीमहि त्वा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिꣳसीः ॥ त्वष्टृमन्तस्त्वा सपेम ॥ ६ ॥
८६–९८

[५] तै. आ ४,६ । वा १६,६४—६६ । काण्व १७,६४ ।

[६] तै आ ४७,१—५ । वा ३७,१४—२०।३,६३।१८,५३।२०,१।३८,१६ । काण्व ३७,१४—१९,२०,२३।२१,
९३,३८,१६ । [अपश्यं गोपामनिपद्यमानमा० । ऋ १,१६४,३१, १०,१७७,३, अथर्व ९,१०,११, ९.
आ २,६, तै आ ४,७,१ नि १४,३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ अदित्या रास्नासि ॥ इडा एह्य,—सावेहि,—दिता एह्य,—सावेहि, सरस्वत्येह्य,—सावेहि ॥ ९९-१०१
यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि ॥ १०२

अदित्या उष्णीषमसि ॥ पूषा त्वोपावसीदतु ॥ वायुरस्य,—श्विभ्यां प्रधापय ॥ घर्माय शङ्क्ष्व ॥ बृहस्पतिष्ट्वोपसीदतु ॥ दानवः स्थ ॥ पेरवः स्थ ॥ अश्विभ्यां पिन्वस्व ॥ सरस्वत्यै पिन्वस्वे,—न्द्राय पिन्वस्वे,—न्द्राय पिन्वस्व ॥ उप मेहि सहोर्जा भागेन ॥ मधुहविरसि, स्वाहा त्वा वाताय सूर्यस्य रश्मये सिता वृष्टिसनये संजुहोमि स्वाहा ॥ इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य घर्मं पात वसवो यजत्रा वेट् ॥ गायत्रमसि ॥ त्रैष्टुभमसि ॥ जागतासि ॥ द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिगृह्णामि ॥ अन्तरिक्षेणोपयच्छामि ॥ दिविस्पृङ् मा मा हिꣳसीः ॥ अन्तरिक्षस्पृङ् मा मा हिꣳसीः ॥ पृथिवीस्पृङ् मा मा हिꣳसीः ॥ तेजोऽसि, तेजोऽनुप्रेहि ॥ ७ ॥ १०३-१२३

सलिलाय त्वा वाताय स्वाहा, ऽर्णवाय त्वा वाताय स्वाहा, सिन्धवे त्वा वाताय स्वाहा, समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा, शिमिद्वते त्वा वाताय स्वाहा, कुमुद्वते त्वा वाताय स्वाहा, ऽवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा, दुवस्यवे त्वा वाताय स्वाहा, ऽनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा, ऽप्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा, ऽग्नये त्वा वसुमते स्वाहा, सोमाय त्वा रुद्रवते स्वाहे,—न्द्राय त्वा मरुत्वते स्वाहा, यमाय त्वा पितृमतेऽङ्गिरस्वते स्वाहा ॥ सवित्रे त्वर्भुमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिवते विश्वदेव्यावते स्वाहा ॥ अहः केतुना जुषताꣳ, स्वज्योतिर्जुषताꣳ स्वाहा ॥ रात्रिः केतुना जुषताꣳ, स्वज्योतिर्जुषताꣳ स्वाहा ॥ ८ ॥ १२४-१२७

दिवि धा इमꣳ यज्ञ,—मिमꣳ यज्ञं दिवि धाः, स्वस्ति घर्माय, स्वस्ति घर्मपित्रे ॥ विश्वा आशा दक्षिणसद्विश्वान् देवानयाडिह ॥ ओं श्रावय ॥ अस्तु श्रौषट् ॥ घर्मस्य यज ॥ अश्विना घर्मं पिबतꣳ हार्द्वानु,—मनु मां द्यावापृथिवी अनु मेऽमꣳसाता,—मिहैव रातयः सन्ति सꣳ यजुर्भिः, स्वाहे-न्द्राय, स्वाहेन्द्राय वेट् ॥ स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मधोः पिबतमश्विना, घर्ममपातमश्विना, वह-द्दिव्याभिरूतिभिः स्वं पेद्रवꣳ यथा वेट् ॥ इषे पिपीहि ॥ ऊर्जे पिपीहि ॥ अस्मै ब्रह्मणे पिपीहि ॥ अस्मै क्षत्राय पिपीहि ॥ इष ऊर्जे पिपीहि ॥ सुभूताय पिपीहि ॥ ब्रह्मवर्चसाय पिपीहि ॥ अस्यै विशे

[७] तै आ ४,८ । वा ३८,१—६ । काण्व. ३८,१—६ । [देवस्य त्वा सवितु ० । अथर्व. १९,५१,२]
[८] तै. आ. ४,९ । वा. ३७.२१,३८ ७—९,१६ । काण्व. ३७,२०,३८,७—९,१६ ।
[९] तै आ ४,९,३, ४,१० । वा ३,६३-१८,५३,३७,२०,३८,८—१६,९,२०,१८,२८ । काण्व ३८,८—१६,१०; २७ १९,४०.२०,२३.३७,१९ ।

मह्यं ज्यैष्ठ्याय पिपीहि घर्मोऽसि,   घर्मैभ्य,—स्मे ब्रह्माणि धारय ॥ क्षत्रं धारय ॥ विशं
धारय ॥ पूष्णे शरसे स्वाहा ॥ ग्रावभ्यः स्वाहा ॥ प्रतिरवेभ्यः स्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्याꣳ
स्वाहा, पितृभ्यो घर्मपेभ्यः स्वाहा ॥ रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा ॥ हुतꣳ हविर्मधुहविरसी,—न्द्रतमे-
ऽग्नौ स्वाहा ॥ अश्याम ते देव घर्म ऋभुमतो विभुमतो वाजवतो बृहस्पतिवतो विश्वदेव्यावतः पितृ-
मतोऽङ्गिरस्वत, उशीमहि त्वा, नमस्ते अस्तु, मा मा हिꣳसीः ॥ सꣳसाद्यमानायानुब्रूहि ॥
अह्ने स्वाहा ॥ रात्र्यै स्वाहा ॥ ९ ॥   १२८–१५५

पशूनां ज्योतिरसि विभूतं, देवत्रा ज्योतिर्भा असि ॥ वनस्पतीनामपामोषधीनाꣳ रसो, वा-
जिनं त्वा वाजिन्यवनयाम्यू,—र्ध्वं मनः स्वर्ग्यम् ॥ पयोऽसि, पयस्वी भूयासम् ॥ घर्म या ते
दिवि शुग्या दिवि या बृहति या स्तनयित्नौ या जागते छन्दसीयं ते तामवयजे, तस्यै ते
स्वाहा ॥ घर्म या तेऽन्तरिक्षे शुग्यान्तरिक्षे या वाते या वामदेव्ये या त्रैष्टुभे छन्दसीयं ते तामवयजे,
तस्यै ते स्वाहा ॥ घर्म या ते पृथिव्याꣳ शुग्या पृथिव्याꣳ याग्नौ या रथन्तरे या गायत्रे छन्दसीयं
ते तामवयजे, तस्यै ते स्वाहा ॥ प्रस्तोतः साम गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येपा, ब्रह्मणस्त्वा पर-
स्पायै क्षत्रस्य तन्वस्पाहि ॥ विशस्त्वा धर्मणा वयमनु परिक्रामाम सुविताय नव्यसे ॥ प्रस्तोतः
साम गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येपा, प्राणस्य त्वा परस्पायै चक्षुपस्तन्वस्पाहि ॥ श्रोत्रस्य त्वा
धर्मणा वयमनु परिक्रामाम सुविताय नव्यसे ॥ प्रस्तोतः साम गाय ॥ अन्वद्य न, इत्येपा,
दिवस्त्वा परस्पायै ॥ अन्तरिक्षस्य तन्वस्पाहि ॥ पृथिव्यास्त्वा धर्मणा वयमनु परिक्रामाम सुविताय
नव्यसे, चतुः स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्य नाभिः सदो घर्मो विश्वायुः शर्म सप्रथाः ॥ अप द्वेषो अप ह्वरो
अन्यव्रतस्य सश्चिम, वल्गुरसि शंयोधाया ॥ शिशुर्जनधायाः ॥ शं च वक्षि ॥ परि च वक्षि ॥
घर्मैतत्तेऽन्नमेतत् पुरीषम् ॥ तेन वर्धस्व चाप्यायस्व, वर्धिषीमहि च वयमा च प्यायिषीमहि च,
न्यसौ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १० ॥   १५६–१७७

रन्तिर्नामासि दिव्यो गन्धर्व,—स्तस्य ते पद्वद्धविर्धानं,—मग्निरध्यक्षो, रुद्रो अधिपति,—
विश्वावसुꣳ सोमं गन्धर्वमापो ददृशुषीस्तदृतेनान्वायꣳ,—स्तदिन्द्रस्य वै रुद्रो रारहाण आसां परि

---

[१०] तै. आ. ४,११ । वा ३८,१८—२१,२३,६,२२,२०,१९,३५,१२,३६,२३ । काण्व ३८,१८—२१,२३,६,३१,
२२.४,३५,४५,३६,२३ ।

[११] तै. आ ४,११,५ । वा १८,५३,१२,९—१०,४०—४१,७,४१—४२,८,४१,३३,३१, १३,४६,२०,१२,३३'
काण्व. २०,२३. १३,१०—११,४१—४२, ८,२३—२४,९.६—७,३२,३१ १४,४८.२१,१०५,२२,८ ।
[विश्वावसुꣳ सोम गन्धर्वम्० । ऋ १०,१३९,४, तै आ ४ ११.७]

सूर्यस्य परिधींऽरपोर्णु, वीरेभिरधि तन्नो गृणानो रजसो विमानो यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्म ॥
धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात् ॥ संस्निमविन्दच्चरणे नदीनामपावृणोद्दुरो अस्मव्रजानाम् ॥ प्रासां
गन्धर्वो अमृतानि वोचत् ॥ इन्द्रं दक्षं परिदंदादहीनाम् ॥ वार्षाहरं सामं गाय ॥ चिदसि समुद्र-
योनिः ॥ १७८-१८४

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः ।
महान्त्सधस्थे ध्रुव आ निषत्तो नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥ १८५

सोमपीथानु मेहि ॥ इष्टाहोत्रीयं साम गाय ॥ पुनरूर्जा सह रय्ये,—त्येके, श्यैतं साम
गाय ॥ उदु त्यं चित्रं,—मित्येके ॥ वामदेव्यं साम गाय ॥ इमम् षु त्वमस्माकं सनिं गायत्रं
नव्यांसम् ॥ अग्निर्देवेषु प्र वोच ॥ भूः स्वाहा ॥ ११ ॥ १८६-१९३

मा नो घर्म व्यथितो विव्यधीन्मा न आयुः परमवरं मानुदोनेः ।
मो ष्वंत्वमस्मान्तराधान्मा रुद्रियासो अभि गुल्नधानेः ॥ १९४

मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिरस्मद्द्विपः सुनीथो मा पुरा दैः ।
मा नो अग्नि निर्ऋतिर्मा न आष्टान्मा नो द्यावापृथिवी हीडिषेथाम् ॥ १९५
उता नो मित्रावरुणा इहागतं मन्मा दीध्याना उता नः सखाया ।
आदित्यानां प्रसृतिर्हेतिरुग्रा शरा वाष्टाद्धविषा वार्णैः ॥ १९६

विधुं दद्राणं समने बहूनां युवानं सन्तं पलितो जगाद ।
देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्यामंमार सह्यः समानः ॥ १९७
जरि- चेतीदभिशिषः पुरा चक्रम्या आतृद ।
संधाता संधिर्मघवा पुरूवसुर्निष्कर्ता विहुतं पुनः ॥ १९८

[वीरभिरधि (विश्वावसुरभि) तन्नो०। ऋ १०,१३९,५, तै आ ४,११,७। सस्निमविन्दच्चरणे०। ऋ. १०,१३९,६ तै आ. ४,११,८, नि ५,१। पुनरूर्जा निवर्तस्व०। सा १८३२। सह रय्या निवर्तस्वाग्ने०। सा १८३३। उदु त्य जातवेदसं०। ऋ १,५०,१, सा ३१, अथर्व १३,२,१६;२०,४७,१३; तै स १,२ ८,२, ४ ४३ १ नि १२,१५। चित्रं देवानां०। ऋ १,११५,१, ऐ आ ३,९ अथर्व १३,२,३५, २०,१०७,१४, तै स १,४,४३,१,२,४,१४,४, तै ब्रा २,८,७,३, तै आ १,७,६,२,१३,१, नि १२,१६]

[१२] तै आ ४,२०। वा ११ ४१—४१ १२,९—१०,४०—४१,२०,१२,३३,२२,३१। काण्व १२,४१—४२,१३, १०-११,४१-४२,२१,१०५,२२,८ २४,४५। [विधुं दद्राणं समने०। ऋ १०,५५,५; सा ३२५,१७८२; अथर्व ९,१०,९, तै आ ४,२०,१, नि १४,१८। जरि चेतीदभि० (य ऋते चिद०)। ऋ. ८,१,१२; सा २४४, अथर्व १४,२ ४७, तै आ ४,२०,१; कात्या श्रौ सू २५,५,३०, ताण्ड्य ब्रा ९,१०,१,]

उदु तिष्ठ स्वध्वर, ऊर्ध्वे ऊ षु ण, इत्येके ॥ पुनरूर्जा सह रय्ये,—त्येके ॥ उदु त्यं चित्र,—मित्येके ॥ भूः स्वाहा ॥ भुवः स्वाहा ॥ ३स्वः स्वाहा ॥ भूर्भुवः ३स्वः स्वाहा ॥ १२ ॥ १९९-२०५

भूर्भुवः ३स्व,—र्मयि तदिन्द्रियꣳ वीर्य्यं, मयि रायो, मयि रक्षो, मयि देक्षो, मयि क्रतु,—र्मयि धेहि सुवीर्यम् ॥ २०६

तिसृभिर्घर्मो विभात्याकूत्या मनसा सह, विराजा ज्योतिषा सह, तपसा ब्रह्मणा सह, तस्य दोहमशीमहि, तस्य भक्षमशीमहि, तस्य ता उपहूता उपहूतस्य भक्षयामि ॥ १३ ॥ २०७

उदस्य शुष्माद्भानोर्नार्व्या बिभर्ति भारं पृथिवी न भूमीः ॥ २०८

प्र शुक्रैतु देवी मनीषा अस्मत्सुतष्टो रथो न वाजीः ॥ १४ ॥ २०९

चिदसि ॥ बृहस्पतिष्ट्वा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे, तेन ऋषिणा तेन विधिना तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १५ ॥ २१०-२११

प्रजापतिष्ट्वा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे तेन ऋषिणा तेन विधिना तेन छन्दसा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीद ॥ १६ ॥ २१२

उग्रश्च भीमश्च ध्वान्तश्च धुनिवाश्च सहसावाꣳश्च सहीयसः॥ विक्षिपः॥ विजयैं विष्ये विक्षिपेत् । ॥ १७ ॥ २१३-२१५

सꣳवत्सरोऽसि, परिवत्सरोऽसी,—दावत्सरोऽस्यु,—द्वत्सरोऽसि, वत्सरोऽसि ॥ तस्य ते

[उदु तिष्ठ स्वध्वर० ऋ ८,२३,५, तै सं ४,१४,१ । ऊर्ध्व ऊ षु ण० । ऋ १,३६,१३, सा ५७, त सं. ४,१,४,२, तै ब्रा. ३,६,१,२ । पुनरूर्जा निवर्तस्व० । सा १८३२ । सह रय्या निवर्तस्वाग्ने० । सा. १८३३]

[१३] तै. आ. ४,२१ । वा. ८,११,३८,२७—२८ । काण्व ८,१३,३८,२६-२७ ।

[१४] तै. आ. ४,१७ । [उदस्य शुष्माद्भानोः (०नुः) । ऋ ७,३४,७ । प्र शुक्रैतु देवी मनीषा० ।७, ३४,१]

[१५] वा. ४,१९;१२,५३,१४,६,१२,१४—१६,२०,१५,५७—५८,६४,२७,४५ । काण्व. ४,२५,१३,५४,१५,५, १५—१६,३१,१६,७९ ८४,२९,५० ।

[१६] वा. १५,६४ । काण्व. १६,८४ ।

[१७] तै. आ. ४,२४-२५ । वा ३९ ७ । काण्व ३९,६ ।

[१८] तै आ ४,१९ । मा श्रौ १,६,४ । वा. २७,४५ । काण्व २९,४९ । [सꣳवत्सरोऽसि० । अथर्व ६, ५५,३]

वसन्तः शिरो, ग्रीष्मो दक्षिणं पक्षं, वर्षा उत्तरं, शरत्पुच्छम् ॥ हेमन्तो मध्यं, शिशिरं प्रतिष्ठानं, तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च ऋतवः परिवत्सराः ॥ अहोरात्रे ते कल्पेता,—मेहि, प्रेहि, वीहि, संमिद्युदीची ॥ १८ ॥ २१६–२१९

असृङ्मुखो रुधिरेणाभ्यक्तो यमस्य दूतश्च श्वाग्निर्धावति ॥ गृध्रः सुपर्णः कुणपं निषेवति, यमस्य दूतः प्रहित एष एति, व्यसौ यो अस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः ॥ १९ ॥ २२०–२२१

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ॥ पश्येम शरदः शतं, जीवेम शरदः शतं, प्रब्रवाम शरदः शतं, शृणुयाम शरदः शतम् ॥ २० ॥ २२२–२२३

निधायो वा३ निधायो वा३ निधायो वा३ ओं वा३ ओं वा३ ओं वा३ ए ऐ ओं स्वर्णज्योतिः ॥ २१ ॥ २२४

बृहद्भा३ बृहद्भा३ बृहद्भा३ बृहद्भा ईम् बृहद्भा ईम् बृहद्भा ईम् ॥ इम् इम् इम् स्वर्णज्योतिः ॥ २२ ॥ २२५–२२६

पृथिवी समित्, तामग्निः समिन्द्धे, साग्निं समिन्द्धे, तामहं समिन्धे, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ अन्तरिक्षं समित्, तं वायुः समिन्द्धे, सा वायुं समिन्द्धे, तामहं समिन्धे, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ द्यौः समित्, तामादित्यः समिन्द्धे, सादित्यं समिन्द्धे, तामहं समिन्धे, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ दिशः समित्, तां प्रजापतिः समिन्द्धे, सा प्रजापतिं समिन्द्धे, तामहं समिन्धे, सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्धतां स्वाहा ॥ २३ ॥ २२७–२३०

अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्छकेयं, तेन शकेयं, तेन राध्यासम् ॥ वायो व्रतपते व्रतं चरिष्यामि, तत्ते प्रब्रवीमि, तन्मे गोपाय, तच्छकेयं,

[१९] तै आ ४ २९ । वा १,२५—२६,२,१५ २५,६,२२;२०,१९;३५.१२;३६,२३,३८,२३ । काण्व. १.४२-४३; २,३०,४६,६,३१,७२,४,३५,४५,३६,२३,३८,२३ । [यो अस्मान् (ऽस्मान्) द्वेष्टि य च वयं द्विष्मः । अथर्व. ३ २७ १—६,१०,५,१६—२१,२५—३५;१६,७,५]

[२०] वा ३६ २४ । काण्व ३६,२४ । [तच्चक्षुर्देवहितं० । ऋ ७,६६,१६;अथर्व. १९,६७,१—२; तै. आ. ४, ४२,५ । पश्येम शरदः ..शतात् । ऋ. ७,६६,१६ (उत्तरार्धः), अथर्व. १९,६७,१—८]

[२१] तै. आ ४,४० ।

[२३ तै. आ ४ ४१,१—३ ।

[२४] तै आ ४,४१,३—४ । वा. १,५,२,२८ । कण्व. १,८,२,५३ ।

तेन॑ शकेयं॒, तेन॑ राध्यासम् ॥ सूर्य॑ व्रतपते व्र॒तं च॑रिष्या॒मि॒, तत्ते॒ प्रब्र॑वीमि, तन्मे॑ गोपाय,
तच्च॒ शकेयं॒, तेन॑ शकेयं॒, तेन॑ राध्यासम् ॥ व्र॒ताना॑ᳪ व्रतपते व्र॒तं च॑रिष्या॒मि॒, तत्ते॒ प्रब्र॑वीमि,
तन्मे॑ गोपाय, तच्च॒ शकेयं॒, तेन॑ शकेयं॒, तेन॑ राध्यासम् ॥ २४ ॥ २३१--२३४

पृ॒थि॒वी स॒मित्, ताम॒ग्निः सम॑मिन्धिष्ट, साग्निᳪ सम॑मिन्धिष्ट, ताम॒हᳪ सम॑मिन्धिष्ट, सा मा॒
समि॒द्धा सु॒सम॑िद्धा तेज॑सा ब्रह्मवर्च॒सेन॒ सम॑मिन्धिषता॒ᳪ स्वाहा॑ ॥ अ॒न्तरि॑क्षᳪ स॒मित्, ताᳪ वा॒युः
सम॑मिन्धिष्ट, सा वा॒युᳪ सम॑मिन्धिष्ट, ताम॒हᳪ सम॑मिन्धिष्ट, सा मा॒ समि॒द्धा सु॒सम॑िद्धा तेज॑सा
ब्रह्मवर्च॒सेन॒ सम॑मिन्धिषता॒ᳪ स्वाहा॑ ॥ द्यौः स॒मित्, ताम॒ादि॒त्यः सम॑मिन्धिष्ट, सादि॒त्यᳪ सम॑मिन्धिष्ट,
ताम॒हᳪ सम॑मिन्धिष्ट, सा मा॒ समि॒द्धा सु॒सम॑िद्धा तेज॑सा ब्रह्मवर्च॒सेन॒ सम॑मिन्धिषता॒ᳪ स्वाहा॑ ॥
दिशः॒ स॒मित्, तां प्र॒जाप॑तिः सम॑मिन्धिष्ट, सा प्र॒जाप॑तिᳪ सम॑मिन्धिष्ट, ताम॒हᳪ सम॑मिन्धिष्ट,
सा मा॒ समि॒द्धा सु॒सम॑िद्धा तेज॑सा ब्रह्मवर्च॒सेन॒ सम॑मिन्धिषता॒ᳪ स्वाहा॑ ॥ २५ ॥ २३५--२३८

अग्ने॑ व्रतपते व्र॒तम॑चारि॒षं, तत्ते॒ प्राब्रो॑चं, तद॑शकं॒, तेना॑शकं॒, तेना॑राध्यसम् ॥ वायो॑ व्रत-
पते व्र॒तम॑चारि॒षं, तत्ते॒ प्राब्रो॑चं, तद॑शकं॒, तेना॑शकं, तेना॑राध्यसम् ॥ सूर्य॑ व्रतपते व्र॒तम॑चारि॒षं,
तत्ते॒ प्राब्रो॑चं, तद॑शकं॒, तेना॑शकं॒, तेना॑राध्यसम् ॥ व्र॒ताना॑ᳪ व्रतपते व्र॒तम॑चारि॒षं, तत्ते॒ प्राब्रो॑चं,
तद॑शकं॒, तेना॑शकं॒, तेना॑राध्यसम् ॥ २६ ॥ २३९--२४२

शं नो॒ वातो॑ऽभिवातु॒ शं न॑स्तपतु॒ सूर्यः॑ ॥ २४३

अहा॑नि॒ शं भ॑वन्तु नः॒ शᳪ रात्री॒ प्रति॑धीयताम् ॥ २४४

पृ॒थि॒वी शान्तिः॑, सौष॑धीभिः॒ शान्ति॒,—र॒न्तरि॑क्षᳪ शान्ति॒,—स्तद्वा॒युना॑ शान्ति॒,—र्द्यौः शान्तिः॑,
सा वृष्ट्या॑ शान्ति॒,—रापः॒ शान्ति॒,—रोष॑धयः॒ शान्ति॒,—र्वन॒स्पत॑यः॒ शान्ति॒,—र्विश्वे॑ दे॒वाः शान्ति॒,
—र्ब्रह्म॒ शान्ति॒,—र्ब्राह्म॒णाः शान्तिः॑, शान्तिः॒ सर्व॒शान्ति॒,—स्त्वया॒हᳪ शान्त्या॑ स॒र्वशान्त्या॒ मह्यं॒
द्वि॒पदे॒ च॒ चतु॑ष्पदे च॒ शान्ति॑ करोमि, शान्ति॑र्बभूव॒, शान्ति॑रसि॒, शान्ति॑र्नो अ॒स्त्वे,—भयं॒
नो अस्तु ॥ २४५

आपो॒ हि ष्ठा म॑यो॒भुव॒स्ता न॑ ऊ॒र्जे द॑धातन । म॒हे रणा॑य॒ चक्ष॑से ॥ २४६

---

[२५] तै. आ. ४,४१,४ । वा. १,५;२,२८ । काण्व. १,८,२,५३ ।

[२६] तै. आ ४,४१,६ ।

[२७] तै. आ ४,४२ । वा ३६,४-६,१०-११,१४-१८,११,५०-५२,२७,१०,३९-४१ २०,२१,५०,७५,१९,३५,
१४,३८,२४ । काण्व ३६ ४-६,१०-११,१४-१८;१२,५१-५३ २९,१०,४४-४६,२०,६ ३१,७७,२३,३१,४७;
३८,२४ । [शं नो वातोऽभिवातु० (०वातु) । अथर्व. ७,६९,१ । अहानि शं भवन्तु० । अथर्व ७,६९,१ ।
पृथिवी शान्तिः (द्यौः शान्ति०) अथर्व. १९,९,१,१४। आपो हि ष्ठा० । ऋ १०,९,१, सा. १८३७, अथर्व.
१,५,१, तै. सं ४,१,५,१,५,६,१ ४,७,४,१९,४, तै आ ४,४२,४,१०,१ १०, नि ९ २७] ।

यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः ॥ २४७

तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥ २४८

ईशाना वार्याणां क्षयन्तीश्चर्षणीनाम् । अपो याचामि भेषजं ता नः कृण्वन्तु भेषजम्॥ २४९

कया नश्चित्र आभुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ २५०

कस्त्वा सत्यो मदानां मंꣳहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृढा चिदारुजे वसु ॥ २५१

अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥ २५२

त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳ हवे हवे सुहवꣳ शूरमिन्द्रम् ।
हुवे नु शक्रं पुरुहूतमिन्द्रꣳ स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥ २५३

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ २५४

यथादित्या अꣳशुमाप्याययन्ति यथाक्षितिमक्षितयः पिबन्ति ।
एवास्मानिन्द्रो वरुणो बृहस्पतिराप्याययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥ २५५

उद्वयं तमसस्परि ज्योतिः पश्यन्त उत्तरम् ।
देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥ २५६

मित्रस्य चक्षुषा समीक्षामहे ॥ मित्रस्य चक्षुषा समीक्षध्वम् ॥ २५७-२५८

ब्रह्मण उपस्तरणमसि, ब्रह्मणे त्वोपस्तृणामि ॥ २७ ॥ २५९

[२५६१]

॥ इति खिलकाण्डे नवमः प्रपाठकः ॥ ९ ॥

[यो वः शिवतमो० । ऋ १०,९,२, सा. १८३८, अथर्व १,५,२, तै. स ४,१.५,१;७,४,१९,४. तै आ ४, ४२,४ ५,६ १,४,१०,१,११ । तस्मा अर गमाम वो० । ऋ १०,९,३; सा १८३९; अथर्व १,५,३, तै. स ४ १ ५,१,५ ६,१,४,७,४,१९,४, तै आ ४,४२,४,१०,१,१२ । ईशाना वार्याणा० । ऋ १०,९,५, अथर्व १, ५ ४ तै ब्रा २,५,८,५, तै आ ४,४२ ४, । कया नश्चित्र आभुवदूती० । ऋ ४,३१,१, सा १६९,६८२, अथर्व २०,१२४,१ तै. स ४ २,११ २, तै अ ४,४२,२ । कस्त्वा सत्यो मदानां० । ऋ ४,३१,२, सा. ६८३, अथर्व २०,१२४,२, तै आ ४,४२,३ । अभी षु ण सखीना० । ऋ ४,३१,३, सा ६८४, अथर्व. २०,१२४ ३, तै आ ४,४२.३। त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳ० । ऋ ६,४७,११, सा ३३३, अथर्व ७ ८६,१; तै स १,६,१२,५ । स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवा ०। ऋ १,८९ ६, सा १८७५, तै आ १,१,१,२१,३,१०, १,९ । उद्वय तमसस्परि स्व० । ऋ १,५०,१०, अथर्व ७,५३,७; तै स ४,१,७,४, तै ब्रा. २,४,४,९, ६,६,४, तै आ ६,३,२]

अथ दशम प्रपाठकः ।

याज्यानुवाक्याः ।

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद् द्रविणस्युर्विपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ १

त्वꣳ सोमासि सत्पतिस्त्वꣳ राजोत वृत्रहा । त्वं भद्रो असि क्रतुः ॥ २

अग्निर्मूर्धा, भुवो यज्ञस्य ॥ ३

पिप्रीहि देवं उशतो यविष्ठ विद्वं ऋतूꣳरृतुपते यजेह ।
ये दैव्या ऋत्विजस्तेभिरग्ने त्वꣳ होतॄणामस्यायजिष्ठः ॥ ४

अग्ने यदद्य विशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्ट्वꣳ हि यज्वा ।
ऋता यजासि महिना वि यद्भूर्हव्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥ ५

पृथुपाजा अमर्त्यो घृतनिर्णिक् स्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट् ॥ ६

तꣳसबाधो यतस्रुच इत्था धिया यज्ञवन्तः । आचक्रुरग्निमूतये ॥ ७

अग्ने रक्षा णो अꣳहसः प्रति ष्म देव रीषतः । तपिष्ठैरजरो दह ॥ ८

त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा राजन्नघायतः । न रिष्येत्त्वावतः सखा ॥ ९

वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिवि ॥ १०

---

[१] वा ३३,९,३,१२ १३,१४—१५,१५,२०,२३ १८ ७२—७३,२६,८,२०,८४,१७,७६,१९,३८,३५,१६,२६,९; १७,८—९ २२,१५ २१,५—६ । काण्व ३२,९ ३,१८,१४,१४—१५ १६,५१,४७,२०,४१—४२,२८,८,२२, ६९,१८ ७६,८,१९ २१,४०,२९,३७,३५ ४८,२८,१२,२९ ३१,१८,९-१०,२४,१९,२३,५-६ ।

[अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद्० । ऋ ६,१६,३४, सा. ४,१३९६, तै स ४,३,१३,१, तै ब्रा ३,५,६,१, काठ १, १४,२०,१४ । त्वꣳ सोमासि सत्पति० । ऋ १,९१,५, तै स. ४,३,१३,१; तै ब्रा ३,५,६,१, काठ. २,१४ । अग्निर्मूर्धा दिव० । ऋ ८ ४४,१६ सा २७,१५३१, तै स १,५,५,१;४,४,१,१, तै ब्रा ३,५,७, १ । भुवो यज्ञस्य रजसश्च० । ऋ १०,८,६, तै स ४४,४,१, तै ब्रा ३,५,७,१ । पिप्रीहि देव (देवाँ) उशतो० । ऋ १०,२,१, तै स ४,३,१३,४, तै. ब्रा ३,५,७,५,६,११ ४, काठ २,१५,१८,२१,२०,१५ । अग्ने यदद्य विशो० । ऋ ६,१५,१४, तै स ४,३,१३,४, तै ब्रा. ३,५,७,६,६,१२,२ । पृथुपाजा अमर्त्यो० ऋ ३,२७,५, तै ब्रा ३,६,१,३, काठ ४०,१४ । तꣳ सबाधो यतस्रुच० । ऋ ३,२७,६, तै ब्रा ३,६,१, ३ काठ. ४०,१४ । अग्ने रक्षा णो अꣳहस.० । ऋ. ७,१५,१३; सा. २४, तै ब्रा २,४,१,६, काठ २,१४ । त्व न सोम विश्वतो रक्षा० । ऋ १९१,८, तै स २,३,१४,१, काठ. २,१४ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय) । अथर्व ६,३५,१, आ श्रौ सू. २,११ । पृष्टो दिवि पृष्टो० । ऋ १,९८,२, तै स १,५,११,१, ४,४,१२,५, तै ब्रा ३,११,६,४, काठ ११ १३]

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरितातिपर्षि ।
अग्ने अत्रिवन्नमसा गृणा३नोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम् ॥ ११
अग्ने त्वं पारया नव्यो अस्मान्त्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा ।
पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं२ योः ॥ १२
अग्नाविष्णू सजोषसेमा वर्धन्तु वां गिरः । द्युम्नैर्वाजेभिरागतम् ॥ १३
अग्नाविष्णू महि धाम प्रियं२ वां पाथो घृतस्य गुह्यानि नाम ।
दमे दमे सप्त रत्ना दधाना प्रति वां जिह्वा घृतमुच्चरण्यत् ॥ १४
पावका नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती । यज्ञं२ वष्टु धियावसुः ॥ १५
आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यजता गन्तु यज्ञम् ।
हवं देवी जुजुषाणा घृताची शग्मां नो वाचमुशती शृणोतु ॥ १६
ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमन्तो घृतश्चुतः । तेषां ते सुम्नमीमहे ॥ १७
यस्य व्रतं पशवो यन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्त आपः ।
यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं२ सरस्वन्तमवसे हुवेम ॥ १८
अग्निः प्रत्नेन मन्मना शुम्भानस्तन्वं२ स्वाम् । कविर्विप्रेण वावृधे ॥ १९
सोम गीर्भिष्ट्वा वयं२ वर्धयामो वचोविदः । सुमृडीको न आविश ॥ २०
त्वमग्ने वीरवद्यशो देवश्च सविता भगः । दितिश्च दाति वार्यम् ॥ २१
त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव क्षयसि दस्मवर्चाः ।
अग्ने मित्रो न बृहत ऋतस्यासि क्षत्ता वामस्य देव भूरेः ॥ २२

[विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः (जातवेदा)० । ऋ ५,४,९; तै. ब्रा. २,४,१,५; तै आ. १०,१०,२ । अग्ने त्वं पारया नव्यः० । ऋ १,१८९,२; तै. सं. १,१,१४,४; तै ब्रा. २,८,२,५; तै. आ. १०,२,१ । अग्नाविष्णू महि धाम प्रियं२ (तद्वां महित्वं०)। अथर्व. ७,२९,१–२, तै. सं. १,८,२२,१, काठ ४,१६; श्री पू. अ. ३, खं. ८। पावका नः सरस्वती० । ऋ १,३,१०; सा. १८९; तै. ब्रा. २,४,३,१ नि. ११,२६; काठ. ४,१६ । आ नो दिवो बृहत.० । ऋ ५,४३,११; तै. सं. १,८.२२,१,२,५,१२,१.३.१.११,२; काठ. ४, १६; २०.१५ । ये ते सरस्व ऊर्मयो० । ऋ. ७,९६,५, तै. सं. ३,१,११.३; नि. १०,२४; काठ. १९,१४, । यस्य व्रतं पशवो० । अथर्व ७,४०.१; तै. सं. ३,१,११,३; श्री. पू. अ. ३, खं. ८। अग्निः प्रत्नेन मन्मना०। ऋ ८,४४,१२; सा. १७११; तै. ब्रा ३,५,६,१; काठ. २,१४। सोम गीर्भिष्ट्वा वयं२० । ऋ. १,९१,११; तै. ब्रा. ३,५,६,१; ताण्ड्य ब्रा. १,५,७; काठ. २,१४ । त्वमग्ने वीरवद्यशो० । ऋ. ७,१५,१२ । त्वं भगो ना (न) आ हि० । ऋ. ६,१३,२]

प्रेद्धो अग्ने ॥ २३

इमो अग्ने वीततमानि हव्याजस्रो वक्षि देवतातिमच्छ । प्रति न ईꣳ सुरभीणि व्यन्तु ॥ २४

अग्न आयूꣳषि पवसे, ऽग्निर्ऋषिः ॥ २५

तꣳ हि शश्वन्त ईडते स्रुचा देवं घृतश्चुता । अग्निꣳ हव्याय वोढवे ॥ २६

अग्निमग्निꣳ हवीमभिः सदा हवन्त विश्पतिम् । हव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥ २७

अग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवो, ऽग्निः शुचिव्रततमा, उदग्ने शुचयस्तव ॥ २८

स हव्यवाडमर्त्य उशिग्दूतश्चनोहितः । अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २९

अग्निꣳ स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो दधत् ॥ ३०

किमित्ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत् प्र यद्ववक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।
मा वर्पो अस्मदपगूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ ॥ ३१
प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट नामार्यः शꣳसामि वयुनानि विद्वान् ।
तं त्वा गृणामि तवसमतव्यान् क्षयन्तमस्य रजसः पराके ॥ ३२
सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसꣳ सुशर्माणमदितिꣳ सुप्रणीतिम् ।
दैवीं नावꣳ स्वरित्रामनागसमस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये ॥ ३३

[प्रेद्धो अग्ने०। ऋ ७,१,३, सा १३७५, तै स. ४,६,५ ४,५,४,७,३, काठ २,१५,१८,४;२०,१४; कपि २८,४, ४८,२। इमो अग्ने वीततमानि० ऋ ७,१,१८, तै स ४,३,१३,६, काठ० २,१५,१९,१४,३५,२, कपि ४८,३। अग्न आयूꣳषि पवसे०। ऋ ९,६६,१९, सा ६२७.१४६४,१५१८, तै स १,३,१४,७,४,२९,१,५,५,१; ६,६ २, तै ब्रा २,६,३,४, तै आ २,५,१, काठ ४ ११,११,१३, कपि ३,९ ८५। अग्निर्ऋषिः०। ऋ. ९,६६,२०, सा १५१९ तै आ २,५,२। तꣳहि शश्वन्ता (०श्वन्त) ईडते (०ळते)। ऋ०५,१४,३, तै स ४,३ १३,८, काठ १९.१४। अग्निमग्निꣳ हवीमभि ०। ऋ १,१२,२, सा ७९१, अथर्व २०,१०१,२, तै स ४,३,१३,८। अग्ने पावक रोचिषा०। ऋ०५,२६,१, सा १५२१, तै स १,३,१४,८,५,५,३,४,६ १,२, काठ १७.१७.१९.१४, कपि २८,१। स न पावक दीदिवो०। ऋ. १,१२,१०, तै स १,३ १४,८,५,५,३,४,६,१,३, काठ १९,१४। अग्नि शुचिव्रततमा० (तम)। ऋ ८ ४४,२१, तै. स १,३,१४,८,५,५,३, काठ १९,१४। उदग्ने शुचयस्तव०। ऋ ८,४४,१७, सा १५३४; तै स १,३,१४,८, ५,५,३,२ ४,१४,४, काठ २,१४,१९,१४, ४०,१४। स हव्यवाड (०वाळ०) मर्त्य ०। ऋ. ३,११,२, तै स ४,१.११,४, काठ १९,१४। अग्निꣳस्तोमेन बोधय । ऋ ५,१४,१, तै स. ४,१,११,४। किमित्ते विष्णो परिचक्ष्य०। ऋ७,१००,६, सा १६२५; तै स २,२,१२,५, नि ५,८। प्र तत्ते अद्य शिपिविष्ट०। ऋ ७ १००,५; सा १६२६, तै स २,२,१२,५, नि ५,९। सुत्रामाण पृथिवीं०। ऋ १०,६३,१०, अथर्व ७,६,३ तै स १,५,११,५, तै. आ १,१३,२; काठ २,३]

महीमू षु मातरꣳ सुव्रतानामृतस्य पत्नीमवसे हुवेम ।
तुविक्षत्रामजरन्तीमुरूचीꣳ सुशर्माणमदितिꣳ सुप्रणीतिम् ॥ ३४

अग्नीषोमा सवेदसा सहूती वनतं गिरः । सं देवत्रा बभूवथुः ॥ ३५

युवमेतानि दिवि रोचनान्यग्निश्च सोम सक्रतू अधत्तम् ।
युवꣳ सिन्धूꣳरभिशस्तेरवद्यादग्नीषोमा अमुञ्चतं गृभीतान् ॥ १ ॥ ३६

अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता सत्सि बर्हिषि ॥ ३७

अग्निं दूतꣳ वृणीमहे होतारꣳ विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥ ३८

अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाड् जुह्वास्यः ॥ ३९

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्,—अग्निꣳ स्तोमेन बोधय,—ऽग्न आयूꣳषि पवसे, ऽग्ने तमद्य,—
ऽऽभिष्टे अद्य ॥ ४०

एभिर्नो अर्कैर्भवा नो अर्वाङ् स्वर्णज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः ॥ ४१

अधा ह्यग्ने ॥ ४२

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्रमद्य दिविस्पृशः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥ ४३

[महीमू षु मातरꣳ०। तै स १,५,११,५,७,१,१८,२, तै ब्रा ३,१,२,३, तै आ. १,१२,२; मा. श्रौ ७,२,६; काठ ३०,४-५; कपि ४६,७। अग्नीषोमा सवेदसा०। ऋ. १,९३,९; तै स २,३,१४,१, तै ब्रा. ३,५,७,२; काठ ४,१६। युवमेतानि दिवि०। ऋ १,९३,५, तै स २,३,१४,१, तै ब्रा ३,५,७,२, काठ ४,१६]

[२] वा ४,१६;११,४६,३३,९,३७,२२,१५,१९,३८;३५,१६;१५,४४-४६;२१,१-२,१८,४९,५,३६,७,४३;४०,१६, १२,२,६,१३,२१,३३,१७,७०,७७। काण्व ४,२१,१२,४७;३२,९,३७,२४,१९,८,१९;२१,४०,२९,३७,३५,४८, १६,६६—६८,२३,१—२,२०,१९,५,४५,९,८,४०,१८,१३,२,७,१४,२२,३४,१८,७०,७७। [अग्ना (०ग्न) आयाहि वीतये०। ऋ ६,१६,१०, सा १,६६०, तै स २,५,७,३,८,१, तै. ब्रा. ३,५,२,१, काठ १९,५, १६,४,२०,१४, कपि ३०,३। अग्निं दूतꣳ वृणीमहे०। ऋ १,१२,१, सा ३,७९०, अथर्व २०,१०१,१, तै स २,५,८,५ तै ब्रा ३,५,२,३, काठ २०,१४। अग्निनाग्नि समिध्यते०। ऋ १,१२,६, सा ८४४, तै स १,४,४६,३,३,५,११,५, तै ब्रा. २,७,१२,३, काठ. १५,१२,२०,१४,३४,१९। अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद्०। ऋ. ६,१६,३४, सा ४,१३९६, तै स ४,३,१३,१; तै ब्रा ३,५,६,१, काठ २,१४,२०,१४। अग्निꣳ स्तोमेन बोधय०। ऋ ५,१४,१, तै स ४,१,११,४। अग्ना (०ग्न) आयूꣳषि पवसे०। ऋ ९,६६,१९, सा. ६२७,१४६४,१५१८, तै स १,३,१४,७,४,२९,१,५,५,१,६,६,२, तै ब्रा २,६,३,४, तै आ २,५,१। अग्ने तमद्याश्व०। ऋ ४,१०,१, सा ४,३४,१७७७, तै. स ४,४,४,७। आभिष्टे अद्य०। ऋ. ४,१०,४, तै. सं ४,४,४,७। एभिर्नो अर्कैर्भवा० ऋ ४,१०,३, सा १७७९, तै स ४,४,४,७ काठ २०,१४। अधा ह्यग्ने०। ऋ ४,१०,२, सा. १७७८, तै स ४,४,४,७, काठ २०,१४। अग्नेः स्तोमं मनामहे०। ५,१३,२, सा.१४०५, तै स ५,५,६,१, काठ २०,१४]

अग्ना यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोष धीतिभिः । भसन्नु ष प्र पूर्व्य इष२ं वुरीतावसे ॥ ४४
त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया यज्ञ२ं वितन्वते ॥ ४५
वृषा सोम द्युमं असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥ ४६
अग्निर्जातो अरोचत घ्नन् दस्यून् ज्योतिषा तमः । अविन्दद्गा अपः स्वः ॥ ४७
अग्ने बृहन् ॥ ४८
इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युरा चके ॥ ४९
तत्त्वा याम्य,—ग्निनाग्निः ॥ ५०
त्व२ं ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्त्सता । सखा सख्या समिध्यसे ॥ ५१
प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान् यस्त आदित्य शिक्षति व्रतेन ।
न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनम२ंहो अश्नोत्यन्तितो न दूरात् ॥ ५२
अनमीमासा ईडया मदन्तो मितज्ञवो वरिमन्ना पृथिव्याः ।
आदित्यस्य व्रतमुपक्षियन्तो वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम ॥ ५३
तत् सूर्यस्य देवत्वं तन्महित्वं मध्या कर्तोर्वितत२ं सञ्जभार ।
यदेदयुक्त हरितः सधस्थादाद्रात्री वासस्तनुते सिमस्मै ॥ ५४
भद्रा अश्वा हरितः सूर्यस्य चित्रा एतग्वा अनुमाद्यासः ।
नमस्यन्तो दिव आ पृष्ठमस्थुः परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः ॥ ५५
त्वमग्ने व्रतपा असि ॥ ५६

[अग्ना यो मर्त्यो दुवो०। ऋ ६,१४,१, काठ २०,१४। त्वमग्ने सप्रथा असि०। ऋ ५,१३,४, सा १४०७, तै ब्रा २,४,१,६ नि ६,७; काठ २,१४,२०,१५। वृषा सोम द्युमं (द्युमाँ) असि०। ऋ ९,६४,१, सा ५०४, ७८१, तै स ४,२,११,२,४,२,१३,२, काठ २,१४,२०,१५। अग्निर्जातो अरोचत०। ऋ. ५,१४,४। अग्ने (अग्ने) बृहन्०। ऋ १०,१,१, तै स ४,२,१,४, काठ १६,८,१९,११, कपि ३२, १। इमं मे वरुण श्रुधी०। ऋ १,२५,१९, सा १५८५, तै स २,१,११,६,२,५,१२,१,४,२,११,२, तै ब्रा २,७,११,२,१२,६, तै आ. २,४,४,४,२०,३; काठ ४,१६,११,१२—१३,१२,१५,११,१३। तत्त्वा यामि ब्रह्मणा०। ऋ १,२४,११, तै सं २,१,११,६, काठ. ४,१६। अग्निनाग्निः०। ऋ. १,१२,६, स. ८४४, तै. सं १,४,४६,२,३,५,११,५, तै ब्रा २,७,१२,३। त्व२ं ह्यग्ने अग्निना०। ऋ ८,४३,१४, तै स १,४,४६,३; ३,५,११,५, काठ १५,१२। प्र स मित्र मर्तो अस्तु०। ऋ ३,५९,२, तै स ३,४,११,५, नि २,१३, काठ. २३,१२। अनमीमासा० (०वास) ईडया० (ईळ०)। ऋ ३,५९,३, तै स २,८,७,५, तै ब्रा २,८,७,४। तत्सूर्यस्य देवत्वं०। ऋ १,११५,४, अथर्व २०,१२३,१ तै ब्रा २,८,७,१, नि ४, ११। भद्रा अश्वा हरित०। ऋ १,११५,३, तै ब्रा २,८,७,१। त्वमग्ने व्रतपा असि०। ऋ. ८,११,१; अथर्व. १९,५९,१. तै. स १,१,१४,४,१,२,३,१, काठ २,४,६,१०, कपि ४८,१०]

यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि विदुषां देवा अविदुष्टरासः ।
अग्निष्टद्विश्वमापृणाति विद्वान् येभिर्देवाँ ऋतुभिः कल्पयाति ॥ ५७

अग्ने नय ॥ ५८

आ देवानामपि पन्थामगन्म यच्छक्नवाम तदनु प्रवोढुम् ।
अग्निर्विद्वान्त्स यजात्सेदु होता सो अध्वरान्त्स ऋतून् कल्पयाति ॥ ५९

अग्निः शुचिव्रततमा, उदग्ने शुचयस्तव, ऽक्रन्ददग्नि, नक्तोषासा ॥ ६०

आयाहि तपसा जनिष्वग्ने पावको अर्चिषा । उपेमाँ सुष्टुतिं मम ॥ ६१

आ नो याहि तपसा जनिष्वग्ने पावक दीद्यत् । हव्या देवेषु नो दधत् ॥ २ ॥ ६२

अभि त्वा देव सवितरीशानं वार्याणाम् । सदावन् भागमीमहे ॥ ६३

मही द्यौः पृथिवी च न, स्त्वामग्ने पुष्करादधि, तमु त्वा दध्यङ्ङृषि, स्तमु त्वा पाथ्यो वृषा ॥ ६४

उत ब्रुवन्तु जन्तव उदग्निर्वृत्रहाजनि । धनंजयो रणे रणे ॥ ६५

[यद्वो वय प्रमिनाम० । ऋ १०,२,४, अथर्व १९,५९,२, तै स १,१,१४,४, कठ ६,१०, कपि ४८,१०। अग्ने नय०। ऋ १,१८९,१, तै स १,१,१४,३,४,४३,१ तै ब्रा २,८ २,३, तै आ १,८,८, शत ब्रा १४,८, ३,१, काठ ६,१०,३,१ कपि २,८। आ देवानामपि०। ऋ १०,२,३; अथर्व, १९,५९,३; तै स १,१,१४,३; काठ १८,२१ २,१५। अग्नि शुचिव्रततमा०। ऋ ८,४४,२१, तै स १,३,१४,८,१,५,५,३, काठ १९,१४, ४०,१४। उदग्ने शुचयस्तव०। ऋ ८,४४,१७, सा १५३४, तै स १,३,१४,८, ४,१,१०,४, ५,५,३,२, ८,१४,४। अक्रन्ददग्नि०। ऋ १०,४५,४, तै स १,३,१४,२,४,२,१,२,२,२, कठ २,१४, १९,१४,४०, १४, १६,८—१०,१९,११—१२ कपि ३२,१—२। नक्तोषासा०। ऋ १,९६,५, तै स ४,१,१०,४, ६,५,२ ७ १२,३]

[३] तै. स ३,५ ११,४,१,११ त ब्रा ३,५,५,९। वा ८,३२,१३,१४—१५,३२,११,३२-३४,१५,२०,२१—२३, ३१,१६,३,१२ ३,३५ २२,९,१५—१६,३०,२.३६,३,२०,८४,२१,१२—२२,२९—४०,४८-५८,२८,१-११, २४-४५ ९,१६,१८ २१ १० -११। कण्व ९,३१,१४,१४-१५,३५;१२,३२-३४,१६,४१ ४३-४४,३५,१६,२३, १०,१२-२३,३०—४१,४७ ५७,३०,१—२२,२४-४५ १०,२२,२४;३,१८,४३,२४ १३,३४,२,३६,३,२२,६९। [अभि त्वा देव सवित.०। ऋ १,२४,३, तै स ३,५,११,३, काठ १५,१२,२८,७, कपि ४४,७। मही द्यौ पृथिवी च न ०। ऋ १,२२ १३, तै स ३,३,१०,२,५,११,३ ४,२,९,३, कठ १३,९—१०,१५,११,१६,१६, २०,७;३९ ३। त्वामग्ने पुष्करादधि०। ऋ ६,१६ १३, सा ९, तै स. ३,५,११,३,४,१,३ २,४,४,१; काठ १५ १२,१६,३। तमु त्वा दध्यङ् ऋषि०। ऋ ६,१६,१४, तै स ३,५,११,३,४,१,३,२, काठ १५,१२;१९,४। तमु त्वा पाथ्यो वृषा०। ऋ ६,१६,१५, तै स ३,५,११,४ ४,१,३,३, काठ १५,१२;१६,३, कपि ३०,१। उत ब्रुवन्तु जन्तवा (०न्तव.)०। ऋ १,७४,३, सा १३८९; तै स ३,५,११,४, काठ १५,१२,८,१६]

आ यँ हस्ते न खादिनँ शिशुं जातं न बिभ्रति । विशामग्निँ स्वध्वरम् ॥ ६६

प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमम् । आ स्वे योनौ निषीदतु ॥ ६७

आ जातं जातवेदसि प्रियँ शिशीतातिथिम् । स्योन आ गृहपतिम् ॥ ६८

अग्निनाग्निः, — स्त्वँ ह्यग्ने अग्निना ॥ ६९

तं मर्जयन्त सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनम् ॥ ७०

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
ते ह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ ७१

समिधो अग्न आज्यस्य व्यन्तु, तनूनपादग्न आज्यस्य वेत्विं, — डो अग्न आज्यस्य व्यन्तु, बर्हिरग्न आज्यस्य वेतु, दुरो अग्न आज्यस्य व्यन्तु, — षासानक्ताग्न आज्यस्य वीतां, दैव्या होतारावग्न आज्यस्य वीतां, तिस्रो देवीरग्न आज्यस्य व्यन्तु स्वाहा, ऽग्निँ स्वाहा, सोमँ स्वाहा, ऽग्निँ स्वाहा, ऽग्निँ होत्रात् स्वाहा, देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य व्यन्तु ॥ ७२

अग्ने यँ यज्ञमध्वरँ विश्वतः परिभूरसि । स इद्देवेषु गच्छति ॥ ७३

त्वं नः सोम विश्वतो, ऽग्निर्मूर्धा, भुवो यज्ञस्य ॥ ७४

सोम यास्ते मयोभुव ऊतयः सन्ति दाशुषे । ताभिर्नोऽविता भव ॥ ७५

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याँ या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ।
तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेडन् राजन्त्सोम प्रति हव्या गृभाय ॥ ७६

[आ यँ हस्ते न० । ऋ ६,१६,४०, तै स ३,५,११,४ । प्र देव देववीतये० । ऋ ६,१६,४१, तै स ३,५,११,४ काठ १५,१२ । आ जात जातवेदसि० । ऋ ६,१६,४२, तै स ३,५,११,४ । अग्निनाग्नि० । ऋ १,१२,६, सा ८४४ तै. स १,४,४६,३,३,५,११,५, तै ब्रा २,७,१२,३, काठ १५,१२, २० १४ । त्वँ ह्यग्ने अग्निना० । ऋ ८,४३,१४, तै स १,४,४६ ३,३,५,११,५, काठ १५,१२ । तं मर्जयन्त सुक्रतुं० । ऋ. ८,८४,८, तै. स ३,५,११,५, काठ १५,१२ । यज्ञेन यज्ञमयजन्त० । ऋ १,१६४,५०, १०,९०,१६, अथर्व ७,५,१, तै.स ३,५,११,५, तै आ ३,१२,७, श. ब्रा. १०,२,२,२, काठ १५,१२ । अग्ने यँ यज्ञमध्वरँ० । ऋ १,१,४, तै स ४,१,११,१, काठ. २,१४ । त्वं न सोम विश्वतो रक्षा० । ऋ १,९१,८ तै स २,३,१४,१,४,१,११,१, काठ २,१४ । अग्निर्मूर्धा दिव० । ऋ ८,४४,१६, सा. २७,१५३२, तै. स. १,५,५,१, ४,४,१,१, तै ब्रा ३,५,७,१, काठ ६,९,१२,१४, २०,१४ । भुवो यज्ञस्य० । ऋ १०,८,६, तै स ४,४,४,१, तै. ब्रा. ३,५,७,१, काठ १६,१५,२०,१५ । सोम यास्ते मयोभुव० । ऋ १,९१,९, तै स ४,१,११,१, काठ २,१४ । या ते धामानि दिवि० । ऋ. १,९१,४, तै स २,३,१४,१, ४,१,११,१, तै. ब्रा. २,८,३,२, काठ १३,१५]

❀

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ७७

अचित्ती यच्चकृमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभूती पुरुषत्वता ।
देवेषु च सवितर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ७८

पावका नः सरस्वती,—त्या नो दिवः ॥ ७९

पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वतः । पूषा वाजꣳ सनोतु नः ॥ ८०

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि ।
विश्वा हि माया अवसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥ ८१

इहेह वः स्वतवसः कवयः सूर्यत्वचः । यज्ञं मरुत आवृणे ॥ ८२

प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वम् ।
ये सहाꣳसि सहसा सहन्ते रेजते अग्ने पृथिवी मखेभ्यः ॥ ८३

विश्वे देवा ऋतावृध ऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषन्ताꣳ युज्यं पयः ॥ ८४

विश्वे देवासो अस्रिधा एहिमायासो अद्रुहः । मेधं जुषन्त वह्नयः ॥ ८५

द्यावा नः पृथिवी इमꣳ सिध्रमद्य दिविस्पृशम् । यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥ ८६

प्र पूर्वजे पितरा नव्यसीभिर्गीर्भिः कृणुध्वꣳ सदने ऋतस्य ।
आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महि वाꣳ वरूथम् ॥ ८७

स हव्यवा,—अग्निꣳ स्तोमेन ॥ ८८

देवं बर्हिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीर्द्वारो वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवी उषासानक्ता

[तत्सवितुर्वरेण्यम्०। ऋ ३,६२,१०, मा ३६,३, तै स १,५,६,४, ४,१,११,१, तै. आ १,११,२। अचित्ती यच्चकृमा०। ऋ. ४,५४,३, तै स ४,१,११,१। पावका नः सरस्वती०। ऋ १,३,१०, सा १८९, तै ब्रा. २,४ ३,१, नि ११,२६, काठ.४,१६। आ नो दिव०। ऋ ५,४३,११ तै स. १,८.२२,१, काठ ४,१६,२०,१५। पूषा गा अन्वेतु न०। ऋ ६,५४,५ तै स ४,१,११,२, तै ब्रा २,४,१,५, काठ ४,१५,२०,१५। शुक्रं ते अन्यद्०। ऋ ६,५८,१, सा ७५, तै स ४,१,११,२, तै आ. १,२,४,१०,१,४,५,६, नि १२,१७, काठ. ४.१५,२०,१५। इहेह व स्वतवस०। ऋ. ७,५९,११, तै आ १,४,३, काठ २०,१५। प्र चित्रमर्कं गृणते०। ऋ. ६,६६,९ तै स ४,१,११,३ तै मा २,८,५,५ नि. ३,२१; काठ २०,१५। विश्वे देवा ऋतावृध०। ऋ ६,५२,१०, तै स २,४.१४,५, ४,१,११,४, काठ १३,१५। विश्वे देवासो अस्रिधा०। ऋ १,३,९। द्यावा न पृथिवी०। ऋ. १,२२,१३, तै स. ४,१,११,४, नि ९,३८। प्र पूर्वजे पितरा०। ऋ. ७,५३,२ तै स ४,१,११,४, तै ब्रा २,८,४,७। स हव्यवाड्०। ऋ ३,११,२, तै. सं ४,१,११,४, काठ १९,४। अग्निꣳ स्तोमेन०। ऋ ५,१४,१, तै स ४,१,११,४]

वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवी जोष्ट्री वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवी ऊर्जाहुती वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवा दैव्या होतारा वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीर्वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवो अग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणा मन्द्रः कविः सत्यमन्मायजी होता होतुर्होतुरायजीयान्,—अग्ने यान् देवानयाडयाँ अपिप्रेर्ये ते होत्रे अमत्सत ताꣳ ससनुषीꣳ होत्रां देवंगमां दिवि देवेषु यज्ञमेरयेमꣳ, स्विष्टकृच्चाग्ने होताभूर्वसुवने वसुधेयस्य नमोवाके वीहि ॥ वाजे वाजे शं नो भवन्तु ॥ ३ ॥ ८९-९०

प्र देवं देव्या धिया भरता जातवेदसम् । हव्या नो वक्षदानुषक् ॥ ९१

अयमु ष्य प्र देवयुर्होता यज्ञाय नीयते । रथो न योरभीवृतो घृणीवाञ्चेतति त्मना ॥ ९२

अयमग्निरुरुष्यत्यमृतादिव जन्मनः । सहसश्चित् सहीयान् देवो जीवातवे कृतः ॥ ९३

इडायास्त्वा पदे वयम् ॥ ९४

अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरूर्णावन्तं प्रथमः सीद योनिम् ।
कुलायिनं घृतवन्तꣳ सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥ ९५

सीद होत,—नि होता ॥ ९६

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वꣳ वस्य आ वृषभ प्रणेता ।
अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुछन् दीद्यद्बोधि गोपाः ॥ ९७

अग्निना रयिमश्नवत् पोषमेव दिवे दिवे । यशसꣳ वीरवत्तमम् ॥ ९८

गयस्फानो अमीवहा वसुवित् पुष्टिवर्धनः । सुमित्रः सोम नो भव ॥ ९९

[वाजे वाजेऽवत० । ऋ ७,३८,८ तै स १,७,८२ ४,७,१२,१ । शं नो भवन्तु० । ऋ ७,३८,७, तै. स १,७,८,२, नि १२,४४]

[४] तै स ३,५,११, १,५,११, २,५,१२। वा ३४,१५,११,३५-३६;१९,३६,१२;३,१९,२१,१-४,१८,४१,२७,३९,३६,४ । काण्व ३३,९,१२,३५-३६;१३,१३ ३,२७,२३,१-४,२०,१९,२९,४४,३६,४,१३,३७,। [प्र देव देव्या धिया० । ऋ १०,१७६,२, तै स ३,५,११,१, कठ १५,१२। अयमु ष्य प्र देवयुः० । ऋ १०,१७६,३, तै स. ३,५,११,१, कठ १५,१२। अयमग्निरुरुष्यति० । ऋ १०,१७६,४, तै स ३,५,११,१; काठ. १५,१२। इडा (०ळा) यास्त्वा पदे वय० । ऋ ३,२९,४, तै स ३,५,११,१. काठ १५,१२। अग्ने विश्वेभि स्वनीक० । ऋ ६,१५,१६, तै ३,५,११,२, काठ. १५,१२ । सीद होत ० । ऋ. ३,२९,८, तै. स ३,५,११,२; ४,१,३,३, कठ १५,१२.१९,४,१६ ३, कपि ३०,२। नि होता० । ऋ. २,९,१, तै स ३,५,११,२,४,१ ३,३। त्वं दूतस्त्वमु न० । ऋ २,९,२, तै स ३,५,११,२। अग्निना रयिमश्नवत्० । ऋ. १,१,३; तै सं ३,१,११, १,४,३,१३,५। गयस्फानो (यो रेवान्यो) अमीवहा० । ऋ १९१,१२;१,१८,२; तै स. ४,३,१३,१; नि ३,२१; काठ २,१४]

इन्द्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषथः । तद्वां चेति प्र वीर्यम् ॥ १००

प्र चर्षणिभ्यः पृतनाहवेषु प्र पृथिव्या रिरिचाथे दिवश्च ।

प्र सिन्धुभ्यः प्र गिरिभ्यो महित्वा प्रेन्द्राग्नी विश्वा भुवनात्यन्या ॥ १०१

मरुतो यद्ध वो दिवः सुम्नायन्तो हवामहे । आ तू न उपगन्तन ॥ १०२

या वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातूनि दाशुषे यच्छताधि ।

अस्मभ्यं तानि मरुतो वियन्त रयिं नो धत्त वृषणः सुवीरम् ॥ १०३

इमं मे वरुण, तत्त्वा यामि, कया नः, को अद्य, पिप्रीहि देवाँ, अग्ने यद्द्या, ऽप्स्वग्ने सधिष्टव ॥ १०४

अप्सु मे सोमो अब्रवीदन्तर्विश्वानि भेषजा । आपश्च विश्वशंभुवः ॥ १०५

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मत् ॥ १०६

अव ते हेडो वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीमहे हविर्भिः ।

क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि ॥ १०७

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽवयासिसीष्ठाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ १०८

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।

अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृडीकं सुहवो न एधि ॥ ४ ॥ १०९

[इन्द्राग्नी रोचना दिव०। ऋ ३,१२,९, सा १६९३; तै स ४,२,११,१, तै ब्रा ३,५,७,३; काठ ४,१५। प्र चर्षणिभ्य पृतना०। ऋ १,१०९,६, तै स. ४,२,११,१, काठ ४,१५। मरुतो यद्ध वो०। ऋ ८,७,११; तै स १,५,११,४ कठ ९,१९ ८,१७,२१,१३। या वः शर्म शशमानाय०। ऋ १ ८५,१२, तै स १,५,११,५, तै ब्रा २,८,५,६, काठ ८,१७,२१,१३। इमं मे वरुण०। ऋ. १,२५,१९, सा. १५८५, तै स २,१,११,६, काठ ११,१२;१२,१५। तत्त्वा यामि०। ऋ १,२४,११, तै स २,१,११,६, काठ १२,१५। कया नश्चित्र०। ऋ. ४,३१,१, सा. १६९,६८२, अथर्व २०,१२४,१, तै. स ४,२,११,२, तै आ ४,४२,२, काठ २१,१३। को अद्य युङ्क्ते०। ऋ १,८४,१६; सा. ३४१; अथर्व १८१,६, तै स ४,२,११,३; नि १४,२५। पिप्रीहि देवान्० (०देवाँ)। ऋ १०,२,१; तै स ४.३,१३,४; तै ब्रा ३,५,७,५,६,११,४। अग्ने यद्द्य०। ऋ ६,११,१४, तै स ४,३,१३,४; तै ब्रा ३,५ ७,६;६,१२,२। अप्स्वग्ने सधिष्टव०। ऋ. ८,४३,९; तै सं ४,२,३,१,११,३; काठ २,१४। अप्सु मे सोमो अब्रवीद्०। ऋ. १,२३,२०;१०,९,६, अथर्व १,६,१, तै ब्रा १,५,८,६, काठ २,१४। उदुत्तमं वरुण०। ऋ १,२४,१५; सा. ५८९, अथर्व ७,८३,३,१८,४,६९; तै. स १,५,११,३ ४,२,१,३ नि २,१३, काठ २१ १३। अव ते हेडो (०ळो) वरुण०। ऋ. १,२४,१४; तै स १,५,११,३. काठ ४०,११। त्वं नो अग्ने वरुणस्य०। ऋ ४,१,४; तै स २,५,१२,३. काठ ३४,१९। स त्वं नो अग्नेऽवमो०। ऋ ४,१,५ तै स २,५,१२,३. काठ ३४,१९; कपि ४८,१]

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्, त्वꣳ सोमासि सत्पतिः ॥ ११०

अनीकैर्द्वेषो अर्दयाग्ने विश्वाभिरूतिभिः । रयिं नो धेहि यज्ञियम् ॥ १११

सेनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवाꣳ आयजिष्ठः स्वस्ति ।

अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवद्दिदीहि ॥ ११२

पिप्रीहि देवा,—ना देवानाम् ॥ ११३

सांतपना इदꣳ हविर्मरुतस्तज्जुजुष्टन । युष्माकोती रिशादसः ॥ ११४

यो नो मरुतो अभि दुर्हृणायुस्तिरश्चित्तानि वसवो जिघाꣳसति ।

द्रुहः पाशान्प्रति स मुचीष्ट तपिष्ठेन हन्मना हन्तना तम् ॥ ११५

अग्निः प्रत्नेन मन्मना, सोम गीर्भिष्ट्वा वयम् ॥ ११६

गृहमेधास आगत मरुतो माप भूतन । इमा हव्या जुजुष्टन ॥ ११७

प्र बुध्न्या व ईरते महाꣳसि प्र नामानि प्रयज्यवस्तिरध्वम् ।

सहस्रियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुषध्वम् ॥ ११८

प्रेद्धो अग्न, इमो अग्ने ॥ ११९

अग्निमीडे पुरोहितꣳ यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारꣳ रत्नधातमम् ॥ १२०

वृषा सोम द्युमꣳ असि ॥ १२१

---

[५] ते स ४,३,१३। वा ३३१ १७ ७६,२२-२३ ८,४५। काण्व ३३,१ १८,७६,२२-२३,८,२६-२७। [अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्०। ऋ ६,१६,३४ सा ४,१३९६ ते स ४,३,१३,१, तै. ब्रा ३,५,६,१। त्वꣳ सोमासि सत्पति ०। ऋ १,९१,५. तै. स ४,३,१३,१ तै ब्रा ३,५,६,१ काठ २,१४। सेनानीकेन सुविदत्रो०। ऋ २,९,६ तै स ४,३,१३,२, काठ ११ १३। पिप्रीहि देवान्०। ऋ १०,२,१, तै स ४,३,१३,४, तै ब्रा ३,५ ७,५,६,११,४, काठ २,१५ १८,२१,२०,१५। आ देवानाम्०। ऋ. १०,२,३, अथर्व १९,५९,३, तै स. १,१,१४,३, काठ २,१५ १८,२१ ३५,९। सांतपना इदꣳ०। ऋ. ७,५९,९, अथर्व ७,७७,१, ते स ४,३,१३,३, काठ २१,१३। यो नो मरुतो अभि०। ऋ. ७,५९,८, अथर्व ७,७७,२, तै स ४,३,१३,३, काठ २१,१३। अग्निः प्रत्नेन मन्मना०। ऋ. ८ ४४,१२, सा १७१२, तै ब्रा ३,५ ६,१ काठ २,१४। सोम गीर्भिष्ट्वा०। ऋ. १,९१,११, तै. ब्रा ३ ५,६,१ ताण्ड्य. ब्रा १,५,७, काठ. २,१४। गृहमेधासा (०स) आगत०। ऋ. ७,५९,१०, तै स ४,३,१३,५। प्र बुध्न्या व ईरते०। ऋ ७,५६,१४, तै स ४,३,१३,६, काठ. २१,१३। प्रेद्धो अग्न०। ऋ. ७,१,३ सा १३७१, तै स ४.६,५ ४। इमो अग्ने०। ऋ. ७,१,१८, तै स ४,३,१३,६, काठ २,१५,१९,१४, कपि ४८,३। अग्निमीडे (०ळे) पुरोहितꣳ०। ऋ. १,१,१, तै सं. ४,३,१३,३. नि. ७,१५, काठ २,१४। वृषा सोम द्युम० (०मा)। ऋ. १,६४,१ सा ५०८ ७८१, तै स ४,२,१?,३,३,११,३, काठ. २,१४,२०,१५]

क्रीडं वः शर्धो मारुतमनर्वाणꣳ रथेशुभम्। कण्वा अभि प्रगायत ॥ १२२
अत्यासो न ये मरुतः स्वञ्चो यक्षदृशो न शुभयन्त मर्याः।
ते हर्म्येष्ठाः शिशवो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीडिनः पयोधाः ॥ १२३
तꣳ हि शश्वन्तो, ऽग्निमग्निम् ॥ १२४
इन्द्राग्नी नवतिं पुरो दासपत्नीरधूनुतम्। साकमेकेन कर्मणा ॥ १२५
श्नथद्वृत्रमुत सनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात्।
इरज्यन्ता वसव्यस्य भूरेः सहस्तमा सहसा वाजयन्ता ॥ १२६
तमिन्द्रꣳ वाजयामसि ॥ १२७
युजे रथं गावेषणꣳ हरिभ्यामुप ब्रह्माणि जुजुषाणमस्थुः।
वि बाधिष्ट स्य रोदसी महित्वेन्द्रो वृत्राण्यप्रती जघन्वान् ॥ १२८
विश्वकर्मन्, वाचस्पतिम् ॥ ५ ॥ १२९
उशन्तस्त्वा हवामहे ॥ १३०
आ नो अग्ने सुचेतुना रयिꣳ विश्वायुपोषसम्। मार्डीकं धेहि जीवसे ॥ १३१
त्वꣳ सोम महे भगं त्वꣳ यून ऋतायते। दक्षं दधासि जीवसे ॥ १३२
त्वꣳ सोम प्रचिकितो मनीषा त्वꣳ रजिष्ठमनु नेषि पन्थाम्।
तव प्रणीती पितरो न इन्दो देवेषु रत्नमभजन्त धीराः ॥ १३३

[क्रीडꣳ (०ळं) वः शर्धो०। ऋ. १,३७,१; तै. सं. ४,३,१३,६; नि. ७,२, काठ. २१,१३। अत्यासो न ये मरुतः०। ऋ. ७,५६,१६, तै. सं. ४,३.१३,७। तꣳ हि शश्वन्तो०। ऋ. ५,१४,३; तै. सं. ४,३.१३,८; काठ. १९,१४। अग्निमग्निं०। ऋ. १,१२,२; सा. ७९१; अथर्व. २०,१०१,२; तै. सं. ४,३,१३,८। इन्द्राग्नी नवतिं पुरो०। ऋ. ३,१२,६; सा. १५७३,१७०४; तै. सं. १,१,१४,१; काठ. ४,१५। श्नथद्वृत्रमुत सनोति०। ऋ. ३,६०.१, तै. सं. ४,२,११,२,४.३,१३,८,तै. ब्रा. ३,५,७,३; काठ. २१,१३,४,१५;२३,११। तमिन्द्रꣳ वाजयामसि०। ऋ. ८,९३,७, सा. ११९.१२२२; अथर्व. २०,४७,१;१३७,१२; तै. ब्रा. १,५,८,३;२,४,१,३; काठ. ३९,१२। युजे रथं गावषण०(गवेषणं)। ऋ. ७,२३,३; अथर्व. २०,१२,३; तै. ब्रा. २,४,१,३,८,२,५। विश्वकर्मन् हविषा०। ऋ. १०.८१,६; सा. १५८९; तै. सं. ४,६,२,६,४,३.१३,८; नि. १०,२७। वाचस्पतिं विश्वकर्माण०। ऋ. १०,८१,७, तै. सं. ४,६,२,५; काठ. ११,१३; कपि. २८,२]

[६] तै. सं. २,६,१२। वा. १९,७०,५२-५७.५९,६८ ४९,६१,३३,३६.५५,२७,२७। काण्व. २१,७०,५१-५८.६१,६७; ६९,२६.३२,३६,५५। [उशन्तस्त्वा हवामहे०। ऋ १०.१६,१२, अथर्व. १८ १,५६,२,३४; तै. सं. २,६,१२,१; तै. ब्रा. २,३,१६; काठ. २१,१४;३६,१२। आ नो अग्ने सुचेतुना०(०तना)। ऋ. १,७९,९; सा. १५२६; तै. ब्रा. २,४,५,३; काठ. २,१४। त्वꣳ सोम महे भगं०। ऋ. १,९१,७; तै. ब्रा. २,४,५,३; काठ. २,१४, १०.१५। त्व० सोम प्रचिकितो०। ऋ. १,९१,१; तै. सं. २,६,१२,१; काठ. २१,१४]

त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।
वन्वन्नवातः परिधीꣳरपोर्णु वीरेभिरश्वैर्मघवा भवा नः ॥ १३४

त्वꣳ सोम पितृभिः सꣳविदानोऽनु द्यावापृथिवी आततन्थ ।
तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वयꣳ स्याम पतयो रयीणाम् ॥ १३५

बर्हिषदः पितर ऊत्यर्वागिमा वो हव्या चकृमा जुषध्वम् ।
त आगतावसा शंतमेनाथा नः शꣳ योररपो दधातन ॥ १३६

उपहूताः पितरः सोम्यासो बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु ।
त आगमन्तु त इह श्रुवन्त्वधिब्रुवन्तु तेऽवन्त्वस्मान् ॥ १३७

आहं पितॄन्त्सुविदत्रां अवित्सि नपातं च विक्रमणं च विष्णोः ।
बर्हिषदः स्वधया ये सुतस्य भजन्त पित्वस्त इहागमिष्ठाः ॥ १३८

इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्य ये पूर्वासो य उपरास ईयुः ।
ये पार्थिवे रजस्या निषत्ता ये वा नूनꣳ सुवृजनासु विक्षु ॥ १३९

उदीरतामवरा उत्परास उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः ।
असुꣳ य ईयुरवृका ऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु ॥ १४०

अग्निष्वात्ता ऋतावृधः पितरो मृडता सु नः । दीर्घायुत्वाय जीवसे ॥ १४१

अग्निष्वात्तानृतुमतो हवामहे नराशꣳसे सोमपीथꣳ य आशुः ।
ते नो विप्रासः सुहवा मृडन्तु शं नो भवन्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १४२

अग्निष्वात्ताः पितर एह गछत सदः सदः सदत सुप्रणीतयः ।
अत्ता हवीꣳषि प्रयतानि बर्हिष्यथा रयिꣳ सर्ववीरं दधातन ॥ १४३

[त्वया हि न पितर० । ऋ ९.९६.११, तै स. २.६.१२.१, काठ २१,१४ । त्वꣳ सोम पितृभि० । ऋ ८,४८.१३, तै स २,६,१२,२, काठ २१,१४ । बर्हिषद पितर ऊति० । ऋ. १०,१५,४, अथर्व १८.१,५१, तै स २,६,१२,२, नि ४,२१, काठ २१.१४ । उपहूता० पितर० । ऋ १०.१५.५, अथर्व १८,३,४५, तै स २,६,१२,३, काठ २१,१४ । आहं पितॄन्त्सुविदत्रा० (त्रॉ०) । ऋ १०.१५,३, अथर्व १८,१,४५ तै स २,६.१२,३, काठ २१.१४ । इदं पितृभ्यो नमो० । ऋ. १०,१५.२ अथर्व १८.१,४६, तै स २.६, १२,४ । उदीरतामवरा० (०र)। ऋ १०,१५,१, अथर्व १८,१.४४, तै. स २,६.१२,३, नि ११,१८ । अग्निष्वात्ता ऋतावृध० । काठ २१.१४ । अग्निष्वात्तानृतुमता० । वा य १९.६१, काठ २१.१४, अग्निष्वात्ता पितरा० (०र)। ऋ. १०,१५.११ अथर्व १८.३.४४ तै स २,६.१२,२, काठ २१,१४]

स प्रत्नथा सहसा जायमानः सद्यः काव्यानि बडधत्त विश्वा ।
आपश्च मित्रं धिषणा च साधन्देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाम् ॥ १४४

स पूर्वया निविदा कव्यतायोरिमाः प्रजा अजनयन्मनूनाम् ।
विवस्वता चक्षुसा द्यामपश्च देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाम् ॥ १४५

ये तातृपुर्देवत्रा जेहमाना होत्राविदः स्तोमतष्टासो अर्कैः ।
आग्ने याहि सुविदत्रेभिरर्वाङ् सत्यैः पितृभिर्घर्मसद्भिः ॥ १४६

प्र वायुमच्छा बृहती मनीषा बृहद्रयिꣳ विश्ववारꣳ रथप्राम् ।
द्युतद्यामा नियुतः पत्यमानः कविः कविमियक्षसि प्रयज्यो ॥ १४७

प्र याभिर्यासि दाश्वाꣳसमच्छा नियुद्भिर्वाय इष्टये दुरोणे ।
नि नो रयिꣳ सुभोजसꣳ युवस्व नि वीरं गव्यमश्व्यं च राधः ॥ १४८

इन्द्रꣳ वयꣳ शुनासीरमस्मिन् यज्ञे हवामहे । स नः पर्षदति द्विषः ॥ १४९

सोऽहोरात्रैः सोऽर्धमासैः स मासैः स ऋतुभिः परि यज्ञं बभूव ।
सꣳवत्सरस्य महिमानमेतꣳ शुनासीरमिन्द्रमद्याहुवेम ॥ १५०

सप्त त्वा हरितो रथे वहन्ति देव सूर्य । शोचिःकेशं पुरुप्रिय ॥ १५१

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य । विश्वमाभासि रोचनम् ॥ ६ ॥ १५२

[२४६१]

॥ इति खिलकाण्डे दशमः प्रपाठकः ॥१०॥

[स प्रत्नथा सहसा०। ऋ. १,९६,१। स पूर्वया निविदा०। ऋ १,९६,२; कठ २१,१४। ये तातृपुर्देवत्रा०। ऋ १,१०१९, अथर्व १८,३,४७, तै. ब्रा. २,६,१६,२; नि. ६,१४। प्र वायुमच्छा बृहती०। ऋ. ६,४९,४। तै ब्रा २,८,१,१। प्र याभिर्यासि०। ऋ ७,९२,३, तै. स. २,२,१२,७, तै. ब्रा. २,८,१,१, कठ. १०,१२। स न पर्षदति द्विष ० (दुर्गाणि विश्वा) ऋ. परि. ३५,१;२६,१९; (च. पा) कठ. २१,१४। सप्त त्वा हरितो रथे०। ऋ. १,५०,८, अथर्व १३,२,२३,२०,४७,२०, सा. ६४०, तै. स. १,४,१४,४, कठ. ९,१९; ११,१। तरणिर्विश्वदर्शतो०। ऋ १,५०,४, अथर्व. १३,२,१९,२०,४७,१६, तै. सं. १,४,३१,१, तै. आ. ३,१६,१, कठ १०,१३]

अथैकादश प्रपाठकः ।

इन्द्राग्नी रोचना दिवः, प्र चर्षणिभ्यः, इन्द्राग्नी नवतिं पुरः, श्नथद्वृत्रम् ॥ १
जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोण इमं नो यज्ञमुपयाहि विद्वान् ।
विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्या शत्रूयतामाभरा भोजनानि ॥ २
अग्ने शर्ध महते सौभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु ।
सं जास्पत्यꣳ सुयममाकृणुष्व शत्रूयतामभितिष्ठा महाꣳसि ॥ ३
प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इन्द्राग्नी इष आवृणे ॥ ४
उपो ह यद्विदथं वाजिनो गुर्धीभिर्विप्राः प्रमतिमिच्छमानाः ।
अर्वन्तो न काष्ठां नक्षमाणा इन्द्राग्नी जोहुवतो नरस्ते ॥ ५
अग्निर्ददाति सत्पतिꣳ सासाह यो युधा नृभिः ।
अग्निरत्यꣳ रघुष्यदं जेतारमपराजितम् ॥ ६
अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमम् । अतूर्तꣳ श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे ॥ ७
या वाꣳ सन्ति पुरुस्पृहो नियुतो दाशुषे नरा । इन्द्राग्नी ताभिरागतम् ॥ ८
शुचिं नु स्तोमं नवजातमद्येन्द्राग्नी वृत्रहणा जुषेथाम् ।
उभा हि वाꣳ सुहवा जोहवीमि ता वाजꣳ सद्य उशते धेष्ठा ॥ ९
पूषा गा अन्वेतु नः, शुक्रं ते अन्यत् ॥ १०

[१] वा. ३३,१२,१५,२९–३०,१८,७२–७३,२६,६–८,१२,५१,३४,१५,२३,३२,८,३२;१३,३२,३४,३५। क.०८,३०, १२,१६,५०–५१,२०,४१–४२,२८,६–९,१३,५२,३३,९,२५,३४,९,३१,१४,३४,३३,३२। [इन्द्राग्नी रोचना दिव०। ऋ. ३,१२,९, सा १६९३, ते ब्रा ४,२,११,१, ते ब्रा ३,५,७,३, काठ ४,१५। प्र चर्षणिभ्या० (०भ्यः)। ऋ १,१०९,६ ते स ४,२,११,१, ते ब्रा २,८,५,१, कठ ४,१५। इन्द्राग्नी नवतिं पुर०। ऋ. ३,१२,६ सा १५७३,१७०४, ते स १,१,१४,१, काठ ४,१५। श्नथद्वृत्रम्०। ऋ ६,६०,१, ते स ४,२,११, १, ते ब्रा २,८,५,१ ३,५,७,३, कठ ४,१५। जुष्टो दमूना अतिथि०। ऋ ५,४,५ अथर्व ७,७३,९ ते ब्रा २,४,१,१, नि ४,५ कठ २,१५। अग्ने शर्ध महते०। ऋ. ५,२८,३, अथर्व ७,७३,१०, ते ब्रा २,४,१,१ ५,२,४, काठ, २,१५। प्र वामर्चन्त्युक्थिनो०। ऋ. ३,११५, सा १५७१,१७०३। उपो ह यद्विदथ०। ७,९३,३, ते ब्रा ३,६,१२,१। अग्निर्ददाति सत्पति०। ऋ ५,२५,६ काठ २,१५। अग्निस्तुविश्रवस्तम०। ५,२५,५, कठ २,१५। या वाꣳ सन्ति०। ऋ. ६,६०,८ काठ ४,१५। शुचिं नु स्तोम०। ७,९३,१ ते स १,१,१४,१ ते ब्रा २,४,८,३ काठ १३,१५,२१,१३। पूषा गा अन्वेतु न०। ऋ ६,५४,५ ते. स ४,१, ११,२, ते. ब्रा. २,४,१,५ कठ ४,१५,२०,१५। शुक्रं ते अन्यत्०। ऋ. ६,५८,१, सा ७५, ते स ४,१, ११,२. ते. ब्रा २,८,५,३ ते आ. १,२,४,१०,१४,५,६, नि १२,१७, काठ ४,१५,२०,१५]

क्षेत्रस्य पतिना वयꣳ हितेनेव जयामसि । गामश्वं पोषयित्न्वा स नो मृडातीदृशे ॥ ११
मधुमतीरोषधीर्द्याव आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।
क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ १२
सꣳ समित् ॥ १३
सखायः सꣳ वः सम्यञ्चमिषꣳ स्तोमं चाग्नये ।
वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नप्त्रे सहस्वते ॥ १४
वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिवि ॥ १५
ऋतावानꣳ वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पतिम् । अजस्रं घर्ममीमहे ॥ १६
वैश्वानर तव धामान्याचके येभिः स्वर्विदभवो विचक्षण ।
जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि त्मना ॥ १७
इडामग्ने ॥ १८
त्वं नो अग्ने सनये धनानाꣳ यशसं कारुं कृणुहि स्तवानः ।
शकेम कर्मापसा नवेन देवैर्द्यावापृथिवी प्रावतं नः ॥ १९
वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हि कं भुवनानामभिश्रीः ।
इतो जातो विश्वमिदꣳ विचष्टे वैश्वानरो यतते सूर्येण ॥ २०
अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि क्षत्रमजरꣳ सुवीरम् ।
वयं जयेम शतिनꣳ सहस्रिणꣳ वैश्वानर वाजमग्ने तवोतिभिः ॥ २१
विश्वꣳ शिव्याच पृथिवीं पुष्टमन्यमन्यत् प्रतिगृभ्णात्यायत् ।
वैश्वानरस्य महतो महिम्ना स्योनमस्मै मधुमन्मे कृणोमि ॥ २२

[क्षेत्रस्य पतिना०। ऋ ४,५७ १, तै स १,१,१४,२, नि. १०,१५, काठ ४,१५। मधुमतीरोषधीः०। ऋ ४,५७,३, अथर्व २० १४३,८। सꣳसमित्०। ऋ १० १९१,१, अथर्व. ६,६३,४, तै स २,६,११,४,४, ४,४,४, काठ २,१५। सखाय सꣳ वः०। ऋ ५,७ १, तै स. २,६,११,४,४,४,४,३, काठ २,१५। वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय०) अथर्व ६,३५,१, तै स. १,५,११,१, काठ ४,१६,२०,१५, आ श्रौ सू. २,११। पृष्टो दिवि०। ऋ १,९८,२, तै स १,५,११,१, तै. ब्रा ३,११,६ ४, काठ ११,१३। ऋतावानꣳ वैश्वानर०। अथर्व ६ ३६,१, तै स १,५,११,१, काठ ४,१६,६ १०,७,१६। वैश्वानर तव धामानि०। ऋ ३,३,१०। इडामग्ने० (०ळा०)। ऋ. ३,१ २३,५ ११,६ ११,७,११,१५,७,२२,५,२३, ५, सा ७६, तै स ४,२,४,३, कठ १६,११,१८ २१, कपि. २५ २। त्व नो अग्ने सनये०। ऋ १,३१,८। वैश्वानरस्य सुमतौ०। ऋ १,९८,१, तै स १,५,११ ३, नि ७,२२, काठ ४,१६। अस्माकमग्ने मघवत्सु०। ऋ ६,८ ३, तै स. १,५,११,२, काठ ४,१६]

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपा अरक्षत ।
व्यन्तरिक्षममिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो महिना नाकमस्पृशत् ॥ २३

यथा ह त्यत् ॥ २४

त्रीण्यायूꣳषि तव जातवेदस्तिस्र आजानीरुषसस्ते अग्ने ।
ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शꣳ योः ॥ २५

न्यग्निं जातवेदसꣳ होत्रवाहꣳ यविष्ठ्यम् । दधाता देवमृत्विजम् ॥ २६

इडायास्त्वा पदे वयं, दधिक्राव्णो अकारिषम् ॥ २७

दधिक्रावाणं बुबुधानो अग्निमुप ब्रुव उषसꣳ सूर्यं गाम् ।
ब्रध्नं मꣳश्चतोर्वरुणस्य बभ्रुं ते विश्वास्मद् दुरिता यावयन्तु ॥ २८

अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उ लोके ।
युवा कविः पुरुनिष्ठ ऋतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इद्धः ॥ २९

साध्वीमकर्देववीतिं नो अद्य यज्ञस्य जिह्वामविदाम गुह्याम् ।
स आयुरागात् सुरभिर्वसानो भद्रामकर्देवहूतिं नो अद्य ॥ ३०

यच्चिद्धि ते ॥ ३१

महश्चिदग्न एनसो अभीक ऊर्वाद्देवानामुत मर्त्यानाम् ।
मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छा तोकाय तनयाय शꣳ योः ॥ ३२

मही द्यौः पृथिवी च नः ॥ ३३

[स जायमानः परमे० । ऋ. ६,८,२ । यथा ह त्यत्० ऋ ४,१२,६;१०,१२६,८; तै. सं. ४,७,१५,७. काठ. २,१५,९,१९ । त्रीण्यायूꣳषि तव० । ऋ. ३,१७,३; तै. सं ३,२,११,२; काठ. २,१५,१२,१४ । न्यग्निं जातवेदसं० ऋ, ५,२६,७; काठ २,१४। इडा (०ळा०) यास्त्वा पदे वयं० । ऋ. ३,२९,४, तै. ३,५,११,१; काठ १५,१२। दधिक्राव्णो अकारिषम्० । ऋ. ४,३९,६; सा. ३५८; अथर्व. २०,१३७,३; तै. सं. १,५,११,४, ७,४,१९,४. ताण्ड्य ब्रा १,६,१७; तै ब्रा. ३,९,७,५; मै १,५,१,१,५.६;३.१३.१; काठ.६,९;७,४,५.४,८; कपि. ४,८;५,३ । दधिक्रावाणं बुबुधानो० । ऋ. ७,४४,३। अग्निर्होता न्यसीदद्० । ऋ. ५,१६; तै. ब्रा. १,२,१४,१; काठ. २,१५,७,१६ । साध्वीमकर्देववीतिं० । ऋ १०,५३,३. तै. सं १,३,१४,२; काठ. २,१५ । यच्चिद्धि ते० । ऋ. ४,१२,४,१,२५,१; तै. सं. ३,४,११,५.४,७,१५,६ । महश्चिदग्न (०ग्न) एनसो० । ऋ. ४,१२,५; काठ. २,१५ । मही द्यौः पृथिवी च न० । ऋ. १,२२.१३ तै. सं. ३.३.१०,२;५,११,२,४,२,९,३. काठ. १३,९-१०;१५,१२,१६,१६ २०,७.३९,३; कपि ३०,९]

घृतवती भुवनानामभिश्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुघे सुपेशसा ।
द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा ॥ १ ॥ ३४

पृथुपाजा,—स्तं सबाधः ॥ ३५

ईडे अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनम् । श्रुष्टीवानं धितावानम् ॥ ३६
अग्ने शकेम ते वयं यमं देवस्य वाजिनः । अति द्वेषांसि तरेम ॥ ३७
उप त्वा रण्वसंदृशं प्रयस्वन्तः सहस्कृत । अग्ने सस्रृज्महे गिरः ॥ ३८
उप छायमिव घृणेरगन्म शर्म ते वयम् । अग्ने हिरण्यसंदृशः ॥ ३९

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्, त्वं सोमासि सत्पति,—रग्नीषोमा युवमेतानि, श्रीणामुदारः ॥ ४०

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्ने वह्निं चकर्थ विदथे यजध्यै ।
देवाँ अच्छा दीद्यद्युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वं जुषस्व ॥ ४१
सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।
जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥ ४२
इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।
आभ्यामिन्द्रः पक्वमामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुस्रियासु ॥ ४३
उत नो ब्रह्मन् हविष उक्थेषु देवहूतमः । शं नः शोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ४४

[घृतवती भुवनानां० । ऋ ६,७०,१, सा ३७८]

[२] तै स १,८,२२;२,२,१२। वा ३३,९;११,२२;२१,३—४,८—९,२०,८४। काण्व ३२,९;१३,१३,२३,३-४, ८—९,२२,६९। [पृथुपाजास्तं सबाधः० । ऋ ३,२७,५—६, तै ब्रा ३,६,१,३, कठ ४०,१४। ईडे (०ळे) अग्निं विपश्चितं० । ऋ ३,२७,२, तै. ब्रा २,४,२,४, काठ ४०,१४ । अग्ने शकेम ते वय० । ऋ ३,२७,३, तै ब्रा २ ४,२,५; काठ ४०,१४ । उप त्वा रण्वसंदृशं० । ऋ ६,१६,३७; सा. १७०५, काठ ४०,१४ । उप छायामिव घृणे ० । ऋ ६,१६,३८; तै ब्रा. २,४,४,६; काठ ४०,१४। अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्० । ऋ ६,१६,३४, सा ४,१३९६; तै स ४,३,१३,१,५,५,६,१, तै ब्रा ३,५,६,१। काठ २,१४,२०,१४ । त्वं सोमासि सत्पतिः० । ऋ १,९१,५, तै स ४,३,१३,१, तै ब्रा ३,५,६,१; काठ २,१४ । अग्नीषोमा० । ऋ १,९३,१—४,७ ९—१२;१०,६६ ७, तै स २,३,१४,१—२; तै. ब्रा. २,८,७,९—१०,३,५,७ २ । युवमेतानि० । ऋ १,९३ ५, तै स २,३,१४,१; तै ब्रा ३,५,७,२; काठ. ४,१६ । श्रीणामुदार ० । ऋ १०,४५,५, तै स ४,२,२,३, काठ २.१५,१६ ९ । सोमस्य मा तवसं० । ऋ ३,१,१, काठ २,१५ । सोमापूषणा जनना० । ऋ २,४०,१, तै स. १,८,२२,५, तै ब्रा २,८,१,५। काठ ८,१७। इमौ देवौ जायमानो० । ऋ २,४०,२, तै स १,८,२२,५, तै ब्रा २,८,१,५; काठ ८,१७ । उत नो ब्रह्मन् हविष (०ह्नविष)० । ऋ ३,१३,६, काठ २,१५]

नू नो रास्व सहस्रवत्तोकवत् पुष्टिमद्वसु । द्युमदग्ने सुवीर्यं॒२ वर्षिष्ठमनुपक्षितम् ॥ ४५

त्वा युजा तव तत्सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे सस्रुतस्कः ।
अहन्नहिमरिणात् सप्त सिन्धूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ ४६

ऋदूदरेण सख्या सचेय यो मा न रिष्येद्धर्यश्व पीतः ।
अयं॒२ यः सोमो न्यधाय्यस्मे तस्मा इन्द्रं प्रतिरमेम्यायुः ॥ ४७

त्वं नो अग्ने, स त्वं नो अग्ने, ऽग्निं॒२ वः पूर्व्यं गिरा ॥ ४८

मक्षू देववतो रथः शूरो वा पृत्सु कासुचित् ।
देवाना॒२ य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ ४९

न यजमान रिष्यसि न सुन्वान न देवयो ।
देवाना॒२ य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ ५०

नकिष्टं कर्मणा नशन्न प्रयोषन्न योषति ।
देवाना॒२ य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ ५१

असदत्र सुवीर्यमुत त्यदाश्वश्व्यम् ।
देवाना॒२ य इन्मनो यजमान इयक्षत्यभीदयज्वनो भुवत् ॥ ५२

उपक्षरन्ति सिन्धवो मयोभुव ईजानं च यक्ष्यमाणं च धेनवः ।
पृणन्तं च पपुरिं च श्रवस्यवो घृतस्य धारा उपयान्ति विश्वतः ॥ ५३

सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु भेषजानि धत्तम् ।
अवस्यतं मुञ्चत॒२ यन्नो अस्ति तनूषु बद्धं कृतमेनो अस्मत् ॥ ५४

[नू नो रास्व०। ऋ ३,१३,७; काठ. ९,१५। त्वा युजा तव तत्सोम०। ऋ. ४,२८,१। ऋदूदरेण सख्या०। ऋ. ८,४८,१०; तै. सं. २,२,१२,३, नि ६,४। त्वं नो अग्ने०। ऋ. ४,१,४;१,३१,८, तै. सं. १,५,११,३;३, २,११,२; तै. ब्रा ३,७,११,३;१२,६; तै आ. २,४,४;४,२०,३; काठ ३४,१९। स त्वं नो अग्नेऽवमो०। ऋ. ४,१,५; तै. सं २,५,१२,३; काठ. ३४,१९; कपि ४८,१। अग्निं॒२ वः पूर्व्यंगिरा०। ऋ. ८,३१,१४; तै. सं. १,८,२२,३; काठ. ११,१२। मक्षू देववतो रथः०। ऋ. ८,३१,१५; तै. सं. १,८,२२,३; काठ. ११,१२। न यजमान रिष्यसि०। ऋ. ८,३१,१६, तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,१२। नकिष्टं कर्मणा०। ऋ. ८, ३१,१७; तै. सं. १,८,२२,४, काठ. ११ १२। असदत्र सुवीर्यम्०। ऋ ८,३१,१८, तै. सं. १,८,२२,४; काठ. ११,१२। उपक्षरन्ति सिन्धवो०। ऋ १,१२५,४; तै सं १,८,२२,४, काठ. ११,१२;११,५। सोमारुद्रा युवमेतानि०। ऋ. ६,७४,३, अथर्व ७,४२,२; तै. सं. १,८,२२,५; काठ. ११,१२]

सोमारुद्रा धारयेथामसुर्यं प्र वामिष्टयोऽरमश्नुवन्तु ।
दमेदमे सप्त रत्ना दधाना शं नो भूतं द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ५५

सोमारुद्रा वि वृहतं विषूचीममीवा या नो गयमाविवेश ।
आरे बाधेथां निर्ऋतिं पराचैरस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु ॥ ५६

तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवौ सोमारुद्रा विह सु मृडतं नः ।
प्र मुञ्चतं वरुणस्य पाशाद्गोपायतं नः सुमनस्यमाना ॥ ५७

अग्नाविष्णू सजोषसा, ऽग्नाविष्णू महि धाम प्रियं वाम् ॥ ५८

अग्नाविष्णू महि तद्वां महित्वं वीथो घृतस्य गुह्या जुषाणा ।
दमेदमे सुष्टुती वावृधाना नु वां जिह्वा घृतमाचरण्यत् ॥ ५९

पावका नः सरस्वती ॥ ६०

सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो मापस्फरीः पयसा मा न आधक् ।
जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥ ६१

आ नो दिवः ॥ ६२

बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुषे ॥ ६३

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।
बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ६४

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् । मध्वा रजांसि सुक्रतू ॥ ६५

प्र बाहवा सिसृतं जीवसे न आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।
आ नो जने श्रवयतं युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवेमा ॥ ६६

[सोमारुद्रा धारयेथाम्० । ऋ ६,७४,१, काठ ११,१२ । सोमारुद्रा विवृहतं० । ऋ ६,७४,२, अथर्व ७,४२,१, तै स १,८,२२,१, काठ ११,१२ । तिग्मायुधौ तिग्महेती० । ऋ ६,७४,४ । अग्नाविष्णू सजोषसा० । तै स ४,७,१,५ ७,३,२, तै ब्रा ३,११,३ । अग्नाविष्णू महि (तद्वां) धाम० । अथर्व ७,२९,१-२, तै स १,८,२२,१,२,५,१२,१, काठ ४,१६ । पावका न सरस्वती० । ऋ १,३,१०, सा १८९, तै ब्रा २,४,३,१, नि ११,२६, काठ ४,१६ । सरस्वत्यभि नो नेषि० । ऋ ६,६१,१४, तै स ७,२,७,४, तै ब्रा २,४,३,१ ८,२ ८, काठ १७,१८ ३०,३ । आ नो दिव० । ऋ ५,४३,११, तै स १,८,२२,१,२,५,१२, १,३,१,११,२, काठ ४,१६,२०,१५ । बृहस्पते जुषस्व नो० । ऋ ३,६२,४, तै स १,८,२२,२, काठ. ४,१६,२३ १६,११, । एवा पित्रे विश्वदेवाय० । ऋ. ४,५०,६, अथर्व २०,८८,६, तै स. १,८,२२,२, तै ब्रा. २,८,२,८, काठ १७,१८ । आ नो मित्रावरुणा० । ऋ ३,६२,१६ सा २२० ६६३, तै स १,८,२२,३ । प्र बाहवा सिसृतं० । ऋ ७,६२,५, तै स १,८, २२,३, तै. ब्रा २,७,१५,६,८,६,७, काठ १२,१४]

और्वभृगुवच्छुचिमप्नवानवदाहुवे । अग्निꣳ समुद्रवाससम् ॥ ६७
आ सवꣳ सवितुर्यथा भगस्येव भुजिꣳ हुवे । अग्निꣳ समुद्रवाससम् ॥ ६८
हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रन्द्यꣳ सहः । अग्निꣳ समुद्रवाससम् ॥ ६९
वृषा सोम द्युमाँ असि ॥ ७०
आ ये तन्वन्ति रश्मिभिस्तिरः समुद्रमोजसा । मरुद्भिरग्न आगहि ॥ ७१
आ वो यन्तूदवाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।
अयꣳ यो अग्निर्मरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥ ७२
यं त्वा देवापिः शुशुचानो अग्न आर्ष्टिषेणो मनुष्यः समीधे ।
विश्वेभिर्देवैरनुमद्यमानः प्र पर्जन्यमीरया वृष्टिमन्तम् ॥ ७३
अग्ने बाधस्व वि मृधो वि दुर्गहापामीवामप रक्षाꣳसि सेध ।
अस्मात् समुद्राद् बृहतो दिवो नोऽपां भूमानमुप नः सृजेह ॥ ७४
प्रिया वो नाम हुवे तुराणामा यत्तृपन्मरुतो वावशानाः ॥ ७५
श्रियसे कं भानुभिः संमिमिक्षिरे ते रश्मिभिस्त ऋक्वभिः सुखादयः ।
ते वाशीमन्त इष्मिणो अभीरवो विद्रे प्रियस्य मारुतस्य धाम्नः ॥ ७६
मरुतो यद्ध वो दिवः ॥ ७७
प्रैषामज्मेषु विथुरेव रेजते भूमिर्यामेषु यद्ध युञ्जते शुभे ।
ते क्रीडयो धुनयो भ्राजदृष्टयः स्वयं महित्वं पनयन्त धूतयः ॥ २ ॥ ७८
कया शुभा सवयसः सनीडाः समान्या मरुतः संमिमिक्षुः ।
कया मती कुत एतास एतेऽर्चन्ति शुष्मꣳ वृषणो वसूया ॥ ७९

[और्वभृगुवच्छुचिम्० । ऋ ८,१०२,४, सा १८, तै स ३,१,११,८, क ठ ४०,१४। आ सवꣳ सवितुर्यथा० । ऋ ८,१०२,६ तै स ३,१,११,८, काठ ४०,१४ । हुवे वातस्वनं कविं० । ऋ ८,१०२,५; तै स ३,१,११,८, काठ ४०,१४ । वृषा सोम द्युमं० (०माँ)। ऋ ९,६४,१, सा. ५०६,७८१ तै स ४,२,११, ३; ३,१३,३; काठ २,१४, १०,१५, । आ ये तन्वन्ति रश्मिभि० । ऋ १९१,८ । आ वो यन्तूदवाहासो० । ऋ ५,५८,३ तै ब्रा. २,५५,३ । यं त्वा देवापि० । ऋ १०,९८,८; क ठ २,१५; ग? २५,३; ३९,४। अग्ने बाधस्व वि मृधो० । ऋ १०,९८,१२; तै ब्रा २१,८,११; क ठ २ १५। प्रिया वो नाम हुवे० । ऋ ७,५६,१०; तै स. २,१,११,१, काठ ८,१७ । श्रियसे कं भानुभि० । ऋ १ ८७,६; तै स. २,१,११,२; ४,२,११,२, नि ४,१६, काठ ३ १७ । मरुतो यद्ध वो दिवः० । ऋ ८७ ११; तै स २,१,११,४, २,१, ११,१, काठ ८,१७ ९,१९ २१,१३ । प्रैषामज्मेषु विथुरेव० । ऋ १,८७,३ तै. स ४,३,१३,७]

[३] वा. ३३,२७,७८—७९, ३४,४८ । कण्व ३२,२७,७८—७९ ३३,३३ । [कया शुभा सवयस० । ऋ १,१६५,१, काठ ९,१८ ।

कस्य ब्रह्माणि जुजुषुर्युवानः को अध्वरे मरुता आववर्त ।
श्येना इव ध्रजतो अन्तरिक्षे केन महा मनसा रीरमाम ॥ ८०
कुतस्त्वमिन्द्र माहिनः सन्नेको यासि सत्पते किं त इत्था ।
संपृच्छसे समराणः शुभानैर्वोचेस्तन्नो हरिवो यत्ते अस्मे ॥ ८१
ब्रह्माणि मे मतयः शꣳ सुतासः शुष्म इयर्ति प्रभृतो मे अद्रिः ।
आशासते प्रतिहर्यन्त्युक्थेमा हरी वहतस्ता नो अच्छ ॥ ८२
अतो वयमन्तमेभिर्युजानाः स्वक्षत्रेभिस्तन्वः शुम्भमानाः ।
महोभिरेताꣳ उपयुज्महे न्विन्द्रः स्वधामनु हि नो बभूथ ॥ ८३
क्व३स्या वो मरुतः स्वधासीद्यन्मामेकꣳ समधत्ताहिहत्ये ।
अहꣳ ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान् विश्वस्य शत्रोरनमꣳ वधस्नैः ॥ ८४
भूरि चकर्थ युज्येभिरस्मे समानेभिर्वृषभ पौꣳस्येभिः ।
भूरीणि हि कृणवामा शविष्ठेन्द्रः क्रत्वा मरुतो यद्वशाम ॥ ८५
वधीꣳ वृत्रं मरुत इन्द्रियेण स्वेन भामेन तविषो बभूवान् ।
अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः सुगा अपश्चकर वज्रबाहुः ॥ ८६
अनुत्तमा ते मघवन्नकिर्नु न त्वावाꣳ अस्ति देवता विदानः ।
न जायमानो नशते न जातो यानि करिष्या कृणुहि प्रवृद्ध ॥ ८७
एकस्य चिन्मे विभ्वस्त्वोजो या नु दधृष्वान् कृणवै मनीषा ।
अहꣳ ह्युग्रो मरुतो विदानो यानि च्यवमिन्द्र इदीश एषाम् ॥ ८८
अमन्दन्मा मरुतः स्तोमो अत्र यन्मे नरः श्रुत्यं ब्रह्म चक्र ।
इन्द्राय वृष्णे सुमखाय मह्यꣳ सख्ये सखायस्तन्वे तनूभिः ॥ ८९
एवेदेते प्रति मा रोचमाना अनेद्यः श्रव एषो दधानाः ।
संचक्ष्या मरुतश्चन्द्रवर्णा अच्छान्त मे छदयाथा च नूनम् ॥ ९०

[कस्य ब्रह्माणि जुजुषु ०। ऋ १,१६५,२, काठ. ९,१८। कुतस्त्वमिन्द्र माहिन ०। ऋ १,१६५,३, काठ ९,१८। ब्रह्माणि मे मतय ०। ऋ १,१६५,४, काठ ९,१८। अतो वयमन्तमेभिर्युजाना.०। ऋ १,१६५, ५ काठ ९,१८। क्व३स्या वो मरुत ०। ऋ १,१६५,६, तै ब्रा २,८,३,५, काठ ९,१८। भूरि चकर्थ युज्येभि.०। ऋ १,१६५,७; नि ६,७, काठ ९,१८, २३,११। वधीꣳ वृत्रं मरुत०। ऋ १,१६५,८, तै ब्रा २,८,३,६, काठ ९,१८,२३,११। अनुत्तमा ते मघवन्०। ऋ १,१६५,९, काठ ९,१८। एकस्य चिन्मे०। १,१६५,१०, काठ ९,१८। अमन्दन्मा मरुत ०। ऋ १,१६५,११; काठ ९,१८। एवेदेते प्रति मा०। ऋ १,१६५,१२ काठ ९,१८]

को न्वत्र मरुतो मामहे वः प्र यातन सखीँ२रच्छा सखायः ।
मन्मानि चित्रा अपिवातयन्त एषां भूत नवेदा म ऋतानाम् ॥ ९१
आ यद् दुवस्याद् दुवसे न कारुरस्माँ२श्चक्रे मान्यस्य मेधा ।
ओ षु वर्त मरुतो विप्रमच्छेमा ब्रह्माणि जरिता वो अर्चत् ॥ ९२
एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मान्दार्यस्य मान्यस्य कारोः ।
एषा यासीष्ट तन्वे वया२ं विद्यामेष२ं वृजनं जीरदानुम् ॥ ३ ॥ ९३
इन्द्र२ं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः । अस्माकमस्तु केवलः ॥ ९४
आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोत्तरादधरादा पुरस्तात् ।
आ विश्वतो अभि समेत्वर्वाङिन्द्र द्युम्न२ं स्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ ९५
मरुतो यद्ध वो दिवः, या वः शर्म ॥ ९६
आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नस्माकमर्धमा गहि । महान्महीभिरूतिभिः ॥ ९७
त्वं महाँ इन्द्र तुभ्य२ं ह क्षा अनु क्षत्रं म२ंहना मन्यत द्यौः ।
त्व२ं वृत्र२ं शवसा जघन्वान्त्सृजः सिन्धूँ२रहिना जग्रसानान् ॥ ९८
मरुतो यद्ध वो बलं जनाँ अचुच्यवीतन । गिरीँ२रचुच्यवीतन ॥ ९९
ऋष्टयो वो मरुतो अ२ंसयोरधि सह ओजो बाह्वोर्वो बल२ं हितम् ।
नृम्णा शीर्षस्वायुधा रथेषु वो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु पिपिशे ॥ १००
पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि विशो विश्वा अनु प्रभुः । समत्सु त्वा हवामहे ॥ १०१
समत्स्वग्निमवसे वाजयन्तो हवामहे । वाजेषु चित्रराधसम् ॥ १०२

[को न्वत्र मरुतो० । ऋ. १,१६५,१३. काठ ९,१८ । आ यद् दुवस्याद् दुवसे० । ऋ. १,१६५,१४. काठ. ९,१८ । एष वः स्तोमो मरुत० । ऋ १,१६५,१५; १६६,१५; १६७,११; १६८,१०, काठ ९,१८]
[४] वा. ३३,६५; ४,१६, ५,१५,२०,३६—३७, ७,४३—४४; ४०,१६, १७,९ । काण्व ३६,६५, ४,२६, ५, २०,२६,४५—४६; ९८—९, ४०,१८; १८,२० । [इन्द्र२ं वो विश्वतस्परि० । ऋ १,७,१०; सा १६७०; अथर्व. २०,३९,१; ७०,१६; तै स १,६,१२,१, २,३,१४,१; ३,१,११,१; ४,३,१३,८; काठ ८,१७ । आ ते शुष्मो वृषभ० । ऋ ३,१९,९, तै सं. २,५,८,१, ८,५,९ । मरुतो यद्ध वो दिवः० । ऋ ८,७,११ तै स १,५,११,४,२ १,११,१, ३,१४,४; काठ ८,१७, ९ १९, २१,१३ । या व शर्म० । ऋ १,८५,१२, तै स १,५,११,५, २,१,११,१ ३,१४,४ तै ब्रा. २,८,५,६. काठ ८ १७ २१ १३ । आ तू न इन्द्र वृत्रहन्० । ऋ. ४,३२,१, सा. १८१, काठ. ६,१०, २१,१३ । त्वं महं (महाँ) इन्द्र तुभ्यं० । ऋ. ४,१७,१; काठ ६,१०; मरुतो यद्ध वो बल० । ऋ. १,३७ १२ । ऋष्टयो वो मरुतो० । ऋ ५५७,६ । पुरुत्रा हि सदृङ्ङसि० । ऋ ८,११,८; ४३,२१, सा ११६७; तै ब्रा २,४ ४,५ । समत्स्वग्निमवसे० । ऋ. ८,११,९, सा ११६८; तै. ब्रा. २,४,४,४]

अग्ने नया,—ऽऽ देवानां, त्वमग्ने व्रतपा असि, यद्वो वयम् ॥ १०३
त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिरग्ने देवाँ इहावह । उप यज्ञꣳ हविश्च नः ॥ १०४
व्रता नु बिभ्रद् व्रतपा अदब्धो यजानो देवो अजरः सुवीरः ।
दधद्रत्नानि सुमृडीको अग्ने गोपाय नो जीवसे जातवेदः ॥ १०५
श्रेष्ठꣳ यविष्ठ भारताग्ने द्युमन्तमाभर । वसो पुरुस्पृहꣳ रयिम् ॥ १०६
तुभ्यं भरन्ति क्षितयो यविष्ठ बलिमग्ने अन्तित ओत दूरात् ।
आ भन्दिष्ठस्य सुमतिं चिकिद्धि बृहत्ते अग्ने महि शर्म भद्रम् ॥ १०७
त्वामग्ने वाजसातमꣳ विप्रा वर्धन्ति सुष्टुतम् । स नो रास्व सुवीर्यम् ॥ १०८
अयं नो अग्निः,—रनीकैर्द्विषो अर्दय, सेनानीकेन,—दꣳ विष्णुः, प्र तद्विष्णुः ॥ १०९
आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रꣳ होतारꣳ सत्ययजꣳ रोदस्योः ।
अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ ११०
काद्रिष्ण्यासु वृधसानो अग्ने कद्वाताय प्रतवसे शुभंये ।
परिज्मने नासत्याय क्षे ब्रवः कदग्ने रुद्राय नृघ्ने ॥ १११
उक्षान्नाय वशान्नाय ॥ ११२
वातोपधूत इषितो वशाꣳ अनु त्रिषु यदन्ना वेविषद्वितिष्ठसे ।
आ ते यतन्ते रथ्यो यथा पृथक् शर्धाꣳस्यग्ने अजराणि धक्षतः ॥ ४ ॥ ११३

[अग्ने नय सुपथा० । ऋ १,१८९ १, तै. स १,१,१४,३, ४,४३,१, तै ब्रा २,८,२,३, तै. आ, १,८,८, शत. ब्रा १४,८,३,१, काठ ६,१०, ३,१; कपि २,८ । आ देवाना० । ऋ १०,२,३, अथर्व १९,५९,३, तै. स १, १,१४,३, काठ २,१५,१८,२१,२५,९ । त्वमग्ने व्रतपा असि० ऋ ८,११,१, अथर्व १९,५९,१, तै स १, १,१४,४, २,३,१, काठ २,४, ६,१०, २३,५ । यद्वो वयम्० । ऋ १०,२,४, अथर्व १९,५९,२, तै सं. १,१, १४,४, काठ ६,१०, कपि ४८,१० । त्वमग्ने व्रतभृच्छुचि० (स न. पावक दीदिवो०) । ऋ १,१२,१०, तै स १,३,१४,८, ५,५,३,४,६,१,३. तै ब्रा २,४,१,११ । व्रता नु बिभ्रद् व्रतपा० । तै ब्रा २,४,१,११ । श्रेष्ठꣳ यविष्ठ भारताग्ने० । ऋ २,७,१, तै स १,३,१४,३ । तुभ्य भरन्ति क्षितयो० । ऋ ५,१,१०, तै ब्रा २,४ ७,९, काठ ७,१६ । त्वामग्ने वाजसातमꣳ० । ऋ ५,१३,५, तै सं १,४,४६,३, काठ ६,१० । अय नो अग्नि.० । तै स. १,३,४,१, ४,४६,३, काठ ४,९, ६,१०, कपि ३,७ । अनीकैर्द्विषो अर्दय० । तै स. ४,३ १३,२, काठ २१,१३ । इदꣳ विष्णुर्वि चक्रमे० । ऋ १ २२,१७; सा २२२,१६६९; अथर्व ७ २६,४, तै स १ २,१३,१, तै ब्रा ३,१,३,३, नि १२,१९ काठ २,१०, कपि ३,४ । प्र तद्विष्णु स्तवते० । ऋ १, १५४ २, अथर्व ७ -६,२—३, तै ब्रा २,४,३,४, नि १,२०; काठ २,१०,२५,८, कपि २,४, ४०, १ । आ वो राजानमध्वरस्य० । ऋ ४,३,१, सा ६९; तै स १,३,१४,१; तै ब्रा २,८,६,९, काठ ७,१६ । काद्रिष्ण्यासु वृधसानो० । ऋ ४ ३,६; काठ ७,१६ । उक्षान्नाय वशान्नाय० । ऋ ८ ४३,११,, अथर्व ३,२१, ६; २०,१,३; तै स १,३,१४,७, काठ ७,१६, ४०,५ । वातोपधूत इषितो० । ऋ १०,९१,७; सा ९८३]

कृणुष्व पाजा इति पञ्च ॥ ११४

सं ते जानाति सुमतिं᳖ यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।
विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युम्नान्यर्यो वि दुरो अभिद्यौत् ॥ ११५

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।
पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः ॥ ११६

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक् सं ते वावाता जरतामियं गीः ।
स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु द्यून् ॥ ११७

इह त्वा भूर्याचरेदुप त्मन्दोषावस्तर्दीदिवांᳪसमनु द्यून् ।
क्रीडन्तस्त्वा सुमनसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांᳪसो जनानाम् ॥ ११८

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।
तस्य त्राता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषग् जुजोषत् ॥ ११९

महो रुजामि बन्धुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।
त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि होतर्यविष्ठ सुक्रतो दमूनाः ॥ १२०

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।
ते पायवः सध्र्यञ्चो निषद्याग्ने तव नः पान्त्वमूर ॥ १२१

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।
ररक्ष तान्त्सुकृतो विश्ववेदा दिप्सन्त इद्रिपवो नाह देभुः ॥ १२२

त्वया वयᳪ सधन्यस्त्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।
उभा शᳪसा सूदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुह्यह्रयाण ॥ १२३

[५] तै. सं. १,२,१४। का १३,१—१३। मन्त्र. १८,१—१३। [कृणुष्व पाजः (५अः) प्रसितिं० । ऋ ४,४,१—५; तै सं १,२,१४,१—२, नि. ६,१२; काठ. ६,११; १०,५; १६,१५; कपि. २५,५, १३,९ । स ते जानाति सुमतिं० । ऋ ४,४,६, तै सं. १,२,१४,२; काठ ६,११ । सेदग्ने अस्तु सुभग० । ऋ. ४,४,७; तै. सं १,२,१४,३; काठ. ६,११ । अर्चामि ते सुमतिं० । ऋ ४,४,८; तै सं १,२,१४,३, काठ. ६,११ । इह त्वा भूर्याचरेदुप० । ऋ ४,४,९; तै. सं. १,२,१४,४, काठ ६,११ । यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो० । ऋ. ४,४,१०; तै सं १,२,१४,४, काठ. ६,११ । महो रुजामि बन्धुता० । ऋ ४,४,११; तै. सं. १,२,१४,४; काठ. ६,११ । अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा० । ऋ. ४,४,१२, तै. सं १,२,१४,५; काठ. ६,११ । ये पायवः सध्र्यञ्चो० । ऋ. १,१४७,३, ४,४,१३; तै सं. १,२,१४,५, काठ ६,११ । त्वया वयं सधन्यस्त्वोता० । ऋ. ४,४,१४, तै. सं १,२,१४,६ नि ५,१५, काठ ६,११,१३ ।]

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमꣳ शस्यमानं गृभाय ।
दहाशसो रक्षसः पाह्यस्मान् द्रुहो निदो मित्रमहो अवद्यात् ॥ १२४
अग्नी रक्षाꣳसि सेधति शुक्रशोचिरमर्त्यः । शुचिः पावक ईड्यः ॥ १२५
त्वं नः सोम विश्वतः ॥ ५ ॥ १२६
युक्ष्वा हि देवहूतमान् ॥ १२७
उत नो देव देवाँ अच्छा वोचो विदुष्टरः । श्रद्विश्वा वार्या कृधि ॥ १२८
त्वꣳ ह यद्यविष्ठ्य सहसः सून आहुत । ऋतावा यज्ञियो भुवः ॥ १२९
अयमग्निः सहस्रिणः ॥ १३०
तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः । नेदीयो यज्ञमङ्गिरः ॥ १३१
तस्मै नूनमभिद्यवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम् ॥ १३२
कमु ष्विदस्य सेनयाग्नेरपाकचक्षसः । पणिं गोषु स्तरामहे ॥ १३३
मा नो देवानाꣳ विशः प्रस्नातीरिवोस्राः । कृशं न हासुरघ्न्याः ॥ १३४
मा नः समस्य दूढ्यः परिद्वेषसो अꣳहतिः । ऊर्मिर्न नावमावधीत् ॥ १३५
नमस्ते अग्न ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः । अमैरमित्रमर्दय ॥ १३६
इमꣳ यज्ञमिदꣳ वचो जुजुषाण उपागहि । सोम त्वं नो वृधे भव ॥ १३७
कुवित्सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रयिम् । उरुकृदुरु णस्कृधि ॥ १३८
मा नो अस्मिन् महाधने परा वर्ग्भारभृद्यथा । संवर्गꣳ सꣳ रयिं जय ॥ १३९

[अया ते अग्ने समिधा० । ऋ ४,४,१५, तै. स १,२,१४,६, नि ३,२१; काठ ६,११ । अग्नी रक्षाꣳसि सेधति० । ऋ ७,१५,१०; अथर्व ८,३,२६, तै ब्रा २,४,१,६; काठ १५,१२ । त्वं न सोम विश्वतः० । ऋ १,९१,८, ८,४८,१५, १०,२५,७, तै स २,३,१४,१,४,१,११,१, काठ २,१४]

[६] तै. स २,६,११ । काठ ७,१७ । वा १३,३७, ३३,४, १५,२१ । काण्व १४,३९, ३२,४, १६,४२ । [युक्ष्वा हि देवहूतमान्० (०तमाँ) । ऋ ८,७५,१ तै सं २,६,११,१, काठ ७,१७, २२,५—६, कपि ३४ । उत नो देव देवं (०वान्) ऋ ८,७५,२, तै स २,६,११,१; काठ. ७,१७ । त्वꣳ ह यद्यविष्ठ्य० । ऋ ८,७५,३, तै स २,६,११,१, काठ ७,१७ । अयमग्नि सहस्रिण.० । ऋ ८,७५ ४, तै सं २,६,११,१, ४,४,४,१, काठ ७,१७, १६.१५ । तं नेमिमृभवो यथा० । ऋ ८,७५,५, तै स २,६,११,१ । तस्मै नूनमभिद्यवे० । ऋ ८,७५,६, तै सं २,६,११, २ । कमु ष्विदस्य सेनयाग्नेः० । ऋ ८,७५,७, तै. २,६, ११,२, काठ ७,१७ । मा नो देवानाꣳ विश । ऋ ८,७५,८, तै स २,६,११,२, काठ ७,१७ । मा नः समस्य दूढ्य ० । ऋ ८,७५,९, तै स २,६,११,२; नि ५,२३ । नमस्ते अग्ना (०ग्न) ओजसे० । ऋ ८, ७५,१०, सा ११, १६४८, तै स २,६,११,२ काठ ७,१७ । इमꣳ यज्ञमिदꣳ वचो० । ऋ. १,९१,१०, काठ. २,१४ । कुवित्सु नो गविष्टये० (वि०) । ऋ ८,७५,११, सा. १६४९, तै स २,६,११,३, काठ ७,१७ । मा नो अस्मिन्० । ऋ ८,७५,१२, सा १६५०, तै स २,६,११,३, काठ ७,१७]

यस्याजुपन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा । तं२ हेदुग्निर्वृधावति ॥ १४०

अन्यमस्मद्भियां इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना । वर्धा नो अमवच्छवः ॥ ६ ॥ १४१

॥ इति खिलकाण्डे एकादशः प्रपाठक. ॥११॥ [२६०१]

अथ द्वादश प्रपाठक ।

इदं२ वामास्ये हविः प्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १

अस्मे इन्द्राबृहस्पती रयिं धत्त२ शतग्विनम् । अश्वावन्त२ सहस्रिणम् ॥ २

एवा पु ब्रवाणि तेऽग्न इत्थेतरा गिरः । एभिर्वर्धास इन्दुभिः ॥ ३

इमं२ यज्ञमिदं२ वचः ॥ ४

त्यान्नु क्षत्रियं अव आदित्यान् याचिषामहे । सुमृडीकं अभिष्टये ॥ ५

येभ्यो माता मधुमत् पिन्वते पयः पीयूषं द्यौरदितिरद्रिबर्हाः ।

उक्थशुष्मान् वृषभरान्त्स्वप्नसस्तं आदित्यं अनुमदात् स्वस्तये ॥ ६

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ७

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।

अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ८

तत्सूर्यस्य, भद्रा अश्वा, हिरण्यगर्भो, यः प्राणतः ॥ ९

[यस्याजुपन्नमस्विन ० । ऋ ८,७५,१४, तै स २,६,११,३ । अन्यमस्मद्भिया० । ऋ ८ ७५,१३, तै स २,६,११,३]

[१] वा २६,१३, ३३,३७,५३, १३,४,२३,१,३ २५,१०-११, ३४,५३,५८ ५६ १६,१,४८, ५,१५। कण्व. ३२,३७, ५३, १४,४, २५ १,३, २७,१४-१५, ३३,४१,४४ ४६, १७,१,४८, ५,२० । [इदं२ वामास्ये हवि.० । ऋ ४,४९,१, तै स ३,३,११,१। अस्मे इन्द्राबृहस्पती०। ऋ ४,४९,४, तै स ३,३,११,१। एवा पु ब्रवाणि० । ऋ ६,१६,१६, सा, ७ ७०५ काठ २,१४,२०,१४ । इमं२ यज्ञमिदं२० । ऋ १,९१,१०, १०,१५०,२, काठ २,१४ । त्यान्नु क्षत्रिय अव० । ऋ ८,६७,१, तै स २,१,११,५ । येभ्यो माता मधुमत्० । ऋ १०, ६३,३ । धारयन्त आदित्यासो० । ऋ २,२७,४, तै सं २,१,११,४, तै ब्रा २,८,१,६, कठ ११,१२ । त्री रोचना दिव्या० । ऋ २,२७,९ । तत्सूर्यस्य० । ऋ १,११५,४, अथर्व २०,१२३,१, तै ब्रा २,८,७,१, नि ४,११ । भद्रा अश्वा० । ऋ १,११५ ३, तै ब्रा २,८,७,१ । हिरण्यगर्भो० । ऋ १०,१२१,१, अथर्व ४,२, ७, तै. स ४,१,८,३, २,८,२, ताण्ड्य ब्रा ९,९,१२, नि १०,२३, काठ ५,५,११, १६,१५, २०,५, ४०,१, कपि ३१,७, ४८,१३ । य प्राणत.० । ऋ १०,१२१,३, अथर्व ४,२,२ तै स. ४,१,८,४' ७,५,१६,१, कठ ४,१६, ८,१७, १०,१३, २२,१४, ४०,१, ५,५,१३]

वाममद्य सवितर्वाममु श्वो दिवे दिवे वाममस्मभ्यꣳ सावीः ।
वामस्य हि क्षयस्य देव भूरेरया धिया वामभाजः स्याम ॥ ३३

प्र वायुं, प्र याभिः ॥ ३४

स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथः ॥ ३५

बडित्था पर्वतानां खिद्रं बिभर्षि पृथिवि । प्र या भूमि प्रवत्वति मह्ना हिनोषि महिनि ॥ ३६

पूर्वापरं चरतो माययैतौ शिशू क्रीडन्तौ परियातो अध्वरम् ।
विश्वान्यन्यो भुवना विचष्ट ऋतूꣳरन्यो विदधज्जायते पुनः ॥ ३७

नवोनवो भवति जायमानोऽह्नां केतुरुषसामेत्यग्रम् ।
भागं देवेभ्यो विदधात्यायन् प्र चन्द्रमास्तिरते दीर्घमायुः ॥ ३८

यथादित्या अꣳशुमाप्याययन्ति यथाक्षितिमक्षितयः पिबन्ति ।
एवास्मानिन्द्रो वरुणो बृहस्पतिराप्याययन्तु भुवनस्य गोपाः ॥ ३९

प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि राजोतोदीच्याꣳ वृत्रहन् वृत्रहासि ।
यत्र यन्ति स्रोत्यास्तज्जितं ते दक्षिणतो वृषभो हव्य एधि ॥ ४०

अस्येदेव प्ररिरिचे महित्वं दिवस्पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात् ।
स्वराडिन्द्रो दम आ विश्वगूर्तः स्वरिरमत्रो ववक्षे रणाय ॥ ४१

त्वमिन्द्रास्यधिराजस्त्वं भवाधिपतिर्जनानाम् ।
दैवीर्विशस्त्वमुता विराजोजस्वत्क्षत्रमजरं ते अस्तु ॥ ४२

आ यस्मिन्त्सप्त वासवा रोहन्ति पूर्व्या रुहः ।
ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तम इन्द्रस्य घर्मो अतिथिः ॥ ४३

[वाममद्य सवितर्वाममु० । ऋ ६ ७१,६, तै स १ ४,२२ १, ७,२,१२,२ । प्र वायु० । ऋ. ६,४९ ४, तै ब्रा २,८,१ १ । प्र याभि । ऋ ७ ९२,३, तै स २,२,१२,७, तै. ब्रा २,८,१,१, कठ १०,१२ । स्योना पृथिवि० (नो) । ऋ १,२२,१५, अथर्व १८,२,१९, तै आ १०,१,१०, नि ९,३२, काठ ३८,१३ । बड्ति (बळि)त्था पर्वताना० । ऋ ५ ८४.१, तै. स २,२,१२,२, नि ११,३७, काठ १०,१२ । पूर्वापरं चरतो० । ऋ १०,८५,१८, अथर्व ७ ८१,१ १३,२,११ १४,१,२३, तै ब्रा २,७,१२,२, ८,९,३ । नवो नवो भवति जायमानो० । ऋ. १०,८५,१९, अथर्व ७,८१,२, १४,१,२४, तै. स २ ३,५,३, ४,१४, १, नि ११,६ । प्राच्या दिशि त्वमिन्द्रासि० । तै स २,४,१४,१, काठ ८ १७ । अस्येदेव प्ररिरिचे० । ऋ. १,६१,९, अथर्व २०,३५,९, तै स २,४,१४,२, कठ ८,१७ । आ यस्मिन्त्सप्त वासवा० । तै स १,६ १२,२, तै आ १,८,८, काठ ८,१६]

मदो न यः सोम्यो बोधिचक्षा वातश्च नु च्यवन इन्दुविश्वाः ।
स तुमुः शुचसे न सूरः स स्वेदयुः शुशुचानो न घर्मः ॥ ४४
इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्द्र तानि त आ वृणे ॥ ४५
अनु ते दायि मह इन्द्रियाय सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।
अनु क्षत्रमनु सहो यजत्रेन्द्र देवेभिरनु ते नृषह्ये ॥ ४६
अनवस्ते रथमश्वाय तक्षन् त्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमन्तम् ।
ब्रह्माण इन्द्रं महयन्तो अर्कैरवर्धयन्नहये हन्तवा उ ॥ ४७
वृष्णे यत्ते वृषणो अर्कमर्चानिन्द्र ग्रावाणो अदितिः सजोषाः ।
अनश्वासो ये पवयोऽरथा इन्द्रेषिता अभ्यवर्तन्त दस्यून् ॥ २ ॥ ४८
विवेष यन्मा धिषणा जजान स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमह्नः ।
अꣳहसो यत्र पीपरद्यथा नो नावेव यान्तमुभये हवन्ते ॥ ४९
अꣳहोमुचे प्रभरेमा मनीषामोषिष्ठदाव्ने सुमतिमावृणानः ।
इदमिन्द्र प्रति हव्यं गृभाय सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥ ५०
त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रꣳ हवे हवे सुहवꣳ शूरमिन्द्रम् ।
हुवे नु शक्रं पुरुहूतमिन्द्रꣳ स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥ ५१
मा ते अस्याꣳ सहसावन् परिष्टावघाय भूम हरिवः परादै ।
त्रायस्व नोऽवृकेभिर्वरूथैस्तव प्रियासः सूरिषु स्याम ॥ ५२
अनु त्वाहिघ्ने अध देव देवा मदन् विश्वे कवितमं कवीनाम् ।
करो यत्र वरिवो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥ ५३

[इन्द्रियाणि शतक्रतो० । ऋ ३,३७,९, अथर्व २०,२०,२, ५७,२; तै स १,६,१२,१, २,५,१२,५, कठ ८,१६ । अनु ते दायि मह० । ऋ ६,२५,८, तै स १,६,१२,१, तै ब्रा. २,८,५,७, कठ ८,१६ । अनवस्ते रथमश्वाय० । ऋ ५,३१,४, सा ४३९ ४४०, तै स १,६,१२,६, तै ब्रा २,८,४,३, काठ ८,१६ । वृष्णे यत्ते वृषणो० । ऋ. ५,३१,५ तै स १,६,१२,६ तै ब्रा २,८,४,३, कठ ८,१६]

[३] वा १२,४४,५१, २०,५०, ८,४४ १८,७०-७१ ३४,१३, २१,३। काव १२,८१, १३ ४१,५२, २२,३५, ८,२५; २०,३९-४०, ३३,६, २३,३ । [विवेष यन्मा धिषणा० । ऋ ३.३२,१४ तै स १,६,१२,३ २, ५,१२,५, तै ब्रा २,६,९ १, काठ ८,१६, ३८,७ । अꣳहोमुचे प्रभरेमा० । तै स १,६,१२,३; २,५,१२,५ काठ. ८,१६ । त्रातारमिन्द्रमविता० । ऋ ६,४७,११, सा ३३३ अथर्व ७,८६,१; तै स १,६,१२,५, काठ १७,१८ । मा ते अस्याꣳ सहसावन्० । ऋ ७,१९ ७, अथर्व २०,३७७ तै स १,६,१२,५ । अनु त्वाहिघ्ने अध देव० । ऋ ६,१८,१४, काठ ८,१६]

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।
सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥ १०

यदा वाजमसनद्विश्वरूपमा द्यामरुक्षदुत्तराणि सद्म ।
बृहस्पतिꣳ वृषणꣳ वर्धयन्तो नाना सन्तो बिभ्रतो ज्योतिरासाम् ॥ ११

बृहस्पतिꣳ हवामहे विश्वतः सगणꣳ वयम् । उप नो यज्ञमागमत् ॥ १२

स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन वलꣳ रुरोज फलिगꣳ रवेण ।
बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्रदद्वावशतीरुदाजत् ॥ १३

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।
विश्वं तद्भद्रꣳ यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १४

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्यो वयस्वतः ।
वीरेषु वीराꣳ उपपृङ्धि नस्त्वꣳ यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम् ॥ १५

उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवयन्तस्त्वेमहे ।
उप प्रयन्तु मरुतः सुदानव इन्द्र प्राशूर्भवा सचा ॥ १६

अग्निरुक्थे पुरोहितो ग्रावाणो बर्हिरध्वरे ।
ऋचा यामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिं देवाꣳ अवो वरेण्यम् ॥ १७

नमस्ते रुद्र मन्यव, इमा रुद्राय ॥ १८

को अद्धा वेद क इह प्रवोचत् कुत आजाता कुत इयꣳ विसृष्टिः ।
अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथा को वेद यत आबभूव ॥ १९

इयꣳ विसृष्टिर्यत आबभूव यदि वा दधे यदि वा न ।
यो अस्याध्यक्षः परमे व्योमन्त्सो अङ्ग वेद यदि वा न वेद ॥ २०

[बृहस्पतिः प्रथमं० ऋ. ४,५०,४; अथर्व. २०,८८,४; तै. ब्रा. २,८,२,७, काठ. १७,१८। यदा वाजमसनद्० ऋ. १०,६७,१०, अथर्व २०,९१,१० । स सुष्टुभा स ऋक्वता० । ऋ ४.५०,५; अथर्व. २०,८८,५; तै सं. २,३,१४,४, काठ. १०,१३ । ब्रह्मणस्पते त्वमस्य० । ऋ. २,२३,१९; २४,१६; तै. ब्रा. २,८,५,१ । ब्रह्मणस्पते सुयमस्य० । ऋ २,२४ १५; तै. ब्रा. २,८,५,२ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते० । ऋ १,४०,१; तै. आ ४,२,१; काठ. १०,१३ । अग्निरुक्थे पुरोहितो० । ऋ. ८,२७,१; सा. ४८; काठ. १०,१३ । नमस्ते रुद्र मन्यव० । तै. सं. ४,५,१,१; काठ १७,११; कपि. २७,६ । इमा रुद्राय० ऋ १,११४,१; तै. सं. ४,५,१०,१; काठ. १७,१६, कपि. २७,६ । को अद्धा वेद क इह० । ऋ. १०,१२९,६; तै. ब्रा. २,८,९,५ । इयꣳ विसृष्टिर्यत आबभूव० । ऋ. १०,१२९,७; तै. ब्रा. २,८,९,६]

इदं॑ विष्णु॒र्वि च॑क्रमे ॥ २१

तद॑स्य प्रि॒यम॒भि पाथो॑ अश्यां॒ नरो॒ यत्र॑ देव॒यवो॒ मद॑न्ति ।
उ॒रु॒क्र॒मस्य॒ स हि बन्धु॑रि॒त्था विष्णोः॑ प॒दे प॑र॒मे मध्व॒ उत्सः॑ ॥ २२

विश्वे॑ दे॒वा ऋ॑ता॒वृधः॑ ॥ २३

विश्वे॑ देवाः शृणु॒तेम॑ꣳ हवं॑ मे॒ ये अ॒न्तरि॑क्षे॒ य उप॒ द्यवि॒ ष्ठ ।
ये अ॑ग्निजि॒ह्वा उ॒त वा॒ यज॑त्रा आ॒सद्या॒स्मिन् ब॒र्हिषि॑ मादयध्वम् ॥ २४

इ॒न्द्रा॒णी पत्या॑ सु॒जितं॒ जिगा॑य॒ सेना॑ ह॒ नाम॑ पृथि॒वी ध॑नं॒जया॑ वि॒श्वव्य॑चा॒ अदि॑तिः॒ सूर्य॑त्वक् ।
इ॒न्द्रा॒णी प्रा॑स॒हा सं॒जय॑न्ती॒ तस्यै॑ त ए॒ना ह॒विषा॑ विधेम ॥ २५

उ॒प॒प्रेहि॑ वाचस्पते दे॒वेन॒ मन॑सा स॒ह । वसु॑पते॒ निर॑मय॒ मय्ये॒व त॒नूं॑ मम॑ ॥ २६

ये त्रि॑स॒प्ताः प॑रि॒यन्ति॒ विश्वा॑ रू॒पाणि॒ बिभ्र॑तः ।
वा॒चस्पति॒र्बला॒ तेषां॑ त॒न्वो॑ऽद्य द॑धातु मे ॥ १ ॥ २७

अ॒ग्निः प्र॑थ॒मो वसु॑भिर्नो अव्यात् सोमो॑ रु॒द्रेभि॑र॒भिर॑क्षतु॒ त्मना॑ ।
इन्द्रो॑ म॒रुद्भि॑र्ऋतु॒था कृ॑णोत्वादि॒त्यैर्नो॒ वरु॑णः॒ शर्म॑ यꣳसत् ॥ २८

सम॒ग्निर्वसु॑भिर्नो अव्या॒त् सꣳ सोमो॑ रु॒द्रिया॑भिस्त॒नूभिः॑ ।
समिन्द्रो॑ रा॒तह॑व्यो म॒रुद्भिः॒ समा॑दि॒त्यैर्वरु॑णो वि॒श्ववे॑दाः ॥ २९

अग्ने॒ दा दा॒शुषे॑ र॒यिꣳ वी॒रव॑न्तं॒ परी॑णसम् । शि॒शी॒हि नः॑ सूनु॒मतः॑ ॥ ३०

दा नो॑ अग्ने श॒तिनो॒ दाः स॑ह॒स्रिणो॑ दु॒रो न वाज॒ꣳ श्रुत्या॒ अपा॑वृधि ।
प्राची॒ द्यावा॑पृथि॒वी ब्रह्म॑णा कृधि॒ ꣳस्व॑र्ण शु॒क्रमु॒षसो॒ विदि॑द्युतः ॥ ३१

हि॒रण्य॑पाणिमू॒तये॑ सवि॒तार॒मुप॑ह्वये । स चेत्ता॑ दे॒वता॑ प॒दम् ॥ ३२

[इदꣳ विष्णुर्वि चक्रमे० । ऋ १,२२,१७, सा. २२२,१६६९, अथर्व ७,२६,४, तै स १,२,१३ १, तै ब्रा. ३,१,३,३, नि १२,१९; काठ २,१०, कपि २,४ । तदस्य प्रियमभि पाथो० । ऋ. १ १५४,५, तै ब्रा २, ४,६,२, ८,३,२ । विश्वे देवा ऋतावृधः० । ऋ. ६,५२,१०, तै सं २,४,१४,५.४,१.११,४; काठ १३,१५। विश्वे देवा शृणुतेमꣳ० । ऋ ६ ५२,१३, तै सं. २,४,१४,५, ४,१,११,४, तै. ब्रा २,८,६ ५]

[१] वा. २२,१०; ८,६; ३३,५५, २७,२७, ३५ २१, ३६ १३ । काण्व. २२,१४, ८,५. ३२,५५, २९,२३; ३५ ५४; ३६,१३ । [अग्निः प्रथमो वसुभिः । तै स. २,१,११,२; कठ १०,१२ । समग्निर्वसुभिर्नो० । तै स २,१, ११,२; काठ. १०,१२ । अग्ने दा दाशुषे० । ऋ. ३,२४,५, तै स. २ २,१२,६; काठ ६,१० । हिरण्यपाणि-मूतये० । ऋ १,२२,,५; तै स १,४,२५,१. २,२,१२,२]

अनु द्यावापृथिवी तत्त्वा ओजोऽमर्त्या जिहत इन्द्र देवाः ।
कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥ ५४
अभि प्रभर धृषता धृषन्मनः श्रवश्चित्ते असद्बृहत् ।
अर्षन्त्वापो जवसा वि मातरो हनो वृत्रं जया स्वः ॥ ५५
अस्मा इदु प्रभरा तूतुजानो वृत्राय वज्रमीशानः कियेधाः ।
गोर्न पर्व विरदा तिरश्चेष्यन्नर्णांस्यपां चरध्यै ॥ ५६
वि न इन्द्र मृधो जहि नीचा यच्छ पृतन्यतः ।
अधस्पदं तमीं कृधि यो अस्माँ अभिदासति ॥ ५७
मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः परावत आजगन्था परस्याः ।
सृकं संशाय पविमिन्द्र तिग्मं वि शत्रून् ताढि वि मृधो नुदस्व ॥ ५८
आक्रे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभ इन्द्रो दुवस्यति ।
विवस्वतः सदन आ हि पिप्रिये सत्रासाहमभिमातिहनं स्तुहि ॥ ५९
त्वं सपत्नान् पृतनासु जिष्णुरिन्द्राभिषाडभिमातीरपघ्नन् ।
पिबा सोमं वज्रबाहो विपश्चिदस्मभ्यं पर्णा रयिंसानुखाय ॥ ६०
पुरुष्टुतस्य नामभिः शतेन महयामसि । इन्द्रस्य चर्षणीसहः ॥ ६१
नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीर्भिरीमहे । इन्द्राभिमातिषाह्ये ॥ ६२
अर्वावतो न आगहि परावतश्च वृत्रहन् । इमा जुषस्व नो गिरः ॥ ६३
यदन्तरा परावतमर्वावतं च हूयसे । इन्द्रेह तत आगहि ॥ ६४
एन्द्र सानसिं रयिं सजित्वानं सदासहम् । वर्षिष्ठमूतये भर ॥ ६५

[अनु द्यावापृथिवी तत्त्वा० । ऋ ६ १८,१५, काठ ८,१६ । अभि प्रभर धृषता० । ऋ ८,८९ ४; काठ ८ १६ । अस्मा इदु प्रभरा० । ऋ १ ६१,१२, अथर्व २० ३५ १२, नि ६ २०, काठ ८,१६ । वि न इन्द्र मृधो० । ऋ १०,१५२ ४, सा १८६८, अथर्व १ २१,२, तै स १,६ १२,४, २,५,१२,५, नि ७,२ । मृगो न भीमः कुचरो० । ऋ. १०, १८०,२, सा १८७३, अथर्व ७,८४ ३, तै स १ ६ १२,४, काठ ८,१६ । आक्रे वसोर्जरिता० । ऋ ३ ५१ ३ । पुरुष्टुतस्य धा(ना०)मभि.० । ऋ ३,३७ ४, अथर्व २०, १९ ४ । नामानि ते शतक्रतो० । ऋ ३,३७ ३, अथर्व २० १९,३ । अर्वावतो ना (न) आगहि० । ऋ ३,४०.८, अथर्व २०,६,८ । यदन्तरा परावतम्० । ऋ ३ ४० ९, अथर्व २०,६,९ । एन्द्र सानसिं रयिं० । ऋ १,८,१, सा. १२९, अथर्व २०,७०,१७ तै, स. ३,४ ११,३, तै ब्रा. ३,५,७,३]

प्रसस॒ाहिषे पुरुहूत॒ शत्रू॒न् ज्येष्ठ॑स्ते॒ शुष्म॑ इ॒ह रा॒तिर॑स्तु ।
इन्द्रा॒भर॒ दक्षि॑णेना॒ वसू॑नि॒ पति॒ः सिन्धू॑नामसि रे॒वती॑नाम् ॥ ६६

इन्द्रं॒ नरो॑ ने॒मधि॑ता हवन्ते॒ यत्पार्या॑ यु॒नज॑ते॒ धिय॒स्ताः ।
शूरो॒ नृषा॑ता॒ श्रव॑सश्च॒ काम॒ आ गोम॑ति व्र॒जे भ॑जा॒ त्वं न॑ः ॥ ६७

इ॒दं न हि त्वा॒ न्यृ॒षन्त्यू॒र्मयो॒ ब्रह्मा॒णीन्द्र॒ तव॒ यानि॒ वर्ध॑ना ।
त्वष्टा॑ चिच्चे॒ युज्यं॒ वावृधे॒ शव॑स्त॒तक्ष॒ वज्र॑म॒भिभू॑त्योजसम् ॥ ६८

अ॒भि स्व॒वृष्टिं॒ मदे॑ अस्य॒ युध्य॑तो र॒घ्वीरि॑व प्रव॒णे स॑स्रुरू॒तयः॑ ।
इन्द्रो॒ यद्व॒ज्री धृ॒षमा॑णो॒ अन्ध॑सा भि॒नद्व॒लस्य॑ परि॒धीँरि॑व त्रि॒तः ॥ ६९

तमिन्द्रं॑ वाजयामसि, यु॒जे रथ॑म् ॥ ७०

वृ॒त्र॒तरं॒ मघ॑वानं॒ शची॑पति॒मिन्द्रं॒ गिरो॑ बृह॒तीर॒भ्य॑नूषत ।
वा॒वृ॒धा॒नं पु॑रुहू॒तं सु॑वृ॒क्तिभि॒रम॑र्त्यं॒ जर॑माणं दि॒वेदि॑वे ॥ ७१

अह॑न् वृ॒त्रं वृ॑त्र॒तरं॒ व्यं॑समिन्द्रो॒ वज्रे॑ण मह॒ता व॒धेन॑ ।
स्कन्धा॑ंसीव॒ कुलि॑शेना॒ विवृ॒क्णाहि॑ः शयत उप॒पृक् पृ॑थि॒व्याः ॥ ७२

अ॒भि॒तिष्ठ॑ पृतन्य॒तोऽध॑रे सन्तु॒ शत्र॑वः । इन्द्र॑ इव दस्यु॒हा भ॑वा॒पः क्षेत्रा॑णि॒ संज॑य ॥ ७३

आ॒शीर्ना॒ ऊर्ज॑मु॒त सु॑प्रजा॒स्त्वमि॑षं दधातु॒ द्रवि॑णं॒ सव॑र्चसम् ।
सं॒जय॒न् क्षेत्रा॑णि॒ सह॑सा॒हमि॑न्द्र कृण्वा॒नो अ॒न्यान् अध॑रान्त्स॒पत्ना॑न् ॥ ७४

त्वमि॑न्द्रास्यधिरा॒जः ॥ ७५

इन्द्रो॑ जयति॒ न परा॑जयते अधिरा॒जो रा॑जसु राजयते ।
विश्वा॑ अ॒भिष्टि॒ः पृत॑ना जयत्युप॒सद्यो॑ नम॒स्यो॑ यथास॑त् ॥ ७६

[प्रससाहिषे पुरुहूत० । ऋ १०,१८०,१; तै स ३,४,११ ४, तै ब्रा २,६,९ १, ३,५,७,४, काठ ३८७, १०,१२ । इन्द्रं नरो नेमधिता० । ऋ ७,२७,१, सा. ३१८, तै स १,६,१२,१, तै ब्रा २,८,२ ५ । इदं न हि त्वा० । ऋ १,५२ ७। अभि स्ववृष्टिं मदे अस्य० । ऋ १,५२,५ । तमिन्द्रं वाजयामसि० । ऋ. ८,९३,७; सा. ११९,१२२२ अथर्व २०,४७,१ १३७,१२, तै ब्रा १,५,८,३, २,४,१,३. काठ ३९,१२। युजे रथम्० । ऋ. ७,२३,३, अथर्व २०,१२,३, तै ब्रा २,४,१,३, ८,२,५ । अहन् वृत्रं वृत्रतरं० । ऋ. १, ३२,५, तै ब्रा. २,५,४,३, नि ६,४ । अभितिष्ठ पृतन्यतो० । तै ब्रा. २,४ २,९ । आशीर्ना ऊर्जमुत० । तै स ३,२,८,५, काठ ५,२ । त्वमिन्द्रास्यधिराज.० । क ठ ८,१७ । इन्द्रो जयति न० । तै स २,४, १४,२]

आ ते मह इन्द्रोत्युग्र समन्यवो यत्समरन्त सेनाः ।
पताति दिद्युन्नर्यस्य बाह्वोर्मा ते मनो विष्वद्र्यग्विचारीत् ॥ ७७

यो जात एव प्रथमो मनस्वान् देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत् ।
यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मह्ना स जनास इन्द्रः ॥ ७८

मन्युरिन्द्रो मन्युरेवास देवो मन्युर्होता वरुणो विश्ववेदाः ।
मन्युं विश ईडते मानुषीर्याः अवा नो मन्यो तपसा सजोषाः ॥ ७९

त्वं हि मन्यो अभिभूत्योजाः स्वयंभो भामो अभिमातिषाहः ।
विश्वचर्षणिः सहुरिः सहावान्त्स्मे हूयमानो अमृताय गछत् ॥ ८०

ईडामग्ने, त्वं नो अग्ने, किमित्ते विष्णो, प्र तत्ते अद्य ॥ ८१

दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो येना वसु प्रयछसि । यजमानाय सुन्वते ॥ ८२

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयन्तारा स्तुवते राध इन्द्र ।
का ते निषत्तिः किमु नो ममत्सि किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ ॥ ३ ॥ ८३

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यछतम् ।
दीर्घप्रयज्युमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दूढ्यः ॥ ८४

सम्राडन्यः स्वराडन्य उच्यते वां महान्ता इन्द्रावरुणा महावसू ।
विश्वे देवासः परमे व्योमनि सं वामोजो वृषणा सं बलं दधुः ॥ ८५

[आ ते मह इन्द्रोत्युग्र० । ऋ ७,२५,१ तै स १,७,१३,२, तै ब्रा ३,८,३,३, काठ ८,१६ । यो जात एव प्रथमो० । ऋ २,१२,१; अथर्व २०,३४,१, तै स १,७,१३,२, तै ब्रा २,८,३,३, नि ३,२१, १०,१० काठ ८,१६ । मन्युरिन्द्रो मन्युरेवास० । ऋ १०,८३,२, अथर्व. ४,३२,२, तै ब्रा. २,४,१,११ । त्वं हि मन्यो अभिभूत्योजा० । ऋ, १०,८३,४, अथर्व ४,३२,४ । इडा (०ळा०) मग्ने० । ऋ ३,१,२३, ५,११, ६,११, ७,११, १५,७, २२,५, २३,५, सा. ७६, तै स ४,२,४,३, काठ १६,११; १८,२१, कपि. २५,२ । त्वं नो अग्ने० । ऋ ४,१४, १,३१,८, तै. स. २,५,१२,३, काठ ३४,१९ । किमित्ते विष्णो० । ऋ ७,१००,६, सा १६२५, तै स २,२,१२,५, नि. ५ ८ । प्र तत्ते अद्य० । ऋ ७,१००,५; सा. १६२६, तै स २,२,१२, ५, नि ५,९ । दीर्घस्ते अस्त्वङ्कुशो० । ऋ० ८ १७,१०; अथर्व २०,५,४; काठ ६,१० । भद्रा ते हस्ता० । ऋ ४,२१,९]

[४] वा. ३३,३६-३७,४१; १९,३८,३५ १६, ३,२९,५२, ४,३७, २१,१—२,५-६, १८,७२-७३, २६,८, २७, ३५,३७, ३६,८, १५,५२ । कण्व ३२,३६-३७,४१, ८,१९, ११,४०, २९,३७, ३५,४८, ३,३७,६०, ४,४१, ७३,१-२,५-६, २०,४१-४२, २८ ८, २९,४०,४२, ३६ ८, १६,७८ । [इन्द्रावरुणा युवमध्वराय० । ऋ ७, ८२,१ तै स २,५,१२,२, तै ब्रा २,८,४,५, नि ५,२ । सम्राड(०ळ)न्य० स्वराड(०ळ)न्य । ऋ. ७,८२,२]

विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिह्वृताः सनुयाम वाजम् ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥　८६

एना मुखेन वायुमिन्द्रवन्तोऽर्चिष्याम वृजने विश्व ऊती ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥　८७

कुत्राचिद्यस्य संमृतौ रण्वा नरो नृषदने । अर्हन्तश्चिद्यमिन्धते संजनयन्ति जन्तवः ॥　८८

सं॒ यदिषो वनामहे सं॒ हव्या मानुषाणाम् ।
उत द्युम्नस्य शवस ऋतस्य रश्मिमाददे ॥　८९

यदद्य सूर्य ब्रवोऽनागा उद्यन्मित्राय वरुणाय सत्यम् ।
वयं देवत्रादिते स्याम तव प्रियासो अर्यमन् गृणन्तः ॥　९०

उद्वां पृक्षासो मधुमन्तो अस्थुरा सूर्यो अरुहच्छुक्रमर्णः ।
यस्मा आदित्या अध्वनो रदन्ति मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ॥　९१

उपेमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।
अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेशसस्करति जोषिषद्धि ॥　९२

समन्या यन्ति ॥　९३

अपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं जिह्मानामूर्ध्वो विद्युतं॒ वसानः ।
तस्य ज्येष्ठं महिमानं॒ वहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परियन्ति यह्वीः ॥　९४

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परियन्त्यापः ।
स शुक्रेभिः शिक्वभी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥　९५

अग्न आयूंषि पवसे ॥　९६

[विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता नो०। ऋ. १,१००,१९; १०२,११, काठ. १३,११। तन्नो मित्रो वरुणो०। ऋ. १,९४,१६; ९५,११. ९६,९, ९८,३, १००,१९. १०१,११. १०२,११, १०३,८, १०५,१९, १०६,७, १०७,३, १०८,१३, १०९,८, ११०,९, १११,५ ११२,२५, ११३,२०, ११४,११, ११५,६, नि. ५,११; तै ब्रा. २,८, ७,२, तै. आ ४,४२,३, काठ १३,११। एनां मुखेन (गूषेण) वायुम्०। ऋ १,१०५,१९, नि ५,११। कुत्राचिद्यस्य समृतौ०। ऋ ५,७,२, तै स २,११,१,३। सं॒ यदिषो०। ऋ ५,७,३, तै. सं. २,१,११,३। यदद्य सूर्यं ब्रवोऽनागा०। ऋ ७,६०,१। उद्वां पृक्षासो मधुमन्तो०। ऋ ७,६०.४। उपेमसृक्षि वाजयु.०। ऋ २,३५,१, काठ १२,१५, मा श्रौ ६,१३। समन्या यन्ति०। ऋ २,३५,३; सा. ६०७, तै स. २,५,१२,१; कपि ४८,४। अपां नपादा०। ऋ २,३५,९; तै स २,५,१२,१। तमस्मेरा युवतयो०। ऋ. २,३५,४, तै. सं २,५,१२,२। अग्न(०ग्न)आयूंषि०। ऋ. ९,६६,१९; सा. ६२७,१४६४, १५१८, तै. ब्रा. २,६,३,४, तै. आ २,५,१, तै स १,३,१४,७, ४,२९ १; ५,५,१, ६,६,२, कठ ४,११, कपि ३,९,८,५]

आयुर्दा देव जरसं वृणानो घृतप्रतीको घृतपृष्ठो अग्ने ।
घृतं पिबन्नमृतं चारु गव्यं पितेव पुत्रं जरसे म एमम् ॥ ९७
गयस्फानो अमीवहा ॥ ९८
या ते धामानि हविषा यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञम् ।
गयस्फानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्रचरा सोम दुर्यान् ॥ ९९
सुत्रामाणं, महीमूऽषु,—मं मे वरुण, तत्त्वायामि, वैश्वानरो न ऊत्या, पृष्टो दिवि-
व्य,—भि त्वा शूर नोनुम,—स्त्वामिद्धि हवामहे ॥ १००
आपप्राथ महिना वृष्ण्या वृषन् विश्वा शविष्ठ शवसा ।
अस्माँ अव मघवन् गोमति व्रजे वज्रिञ्चित्राभिरूतिभिः ॥ १०१
बोधा सु मे मघवन् वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिम् ।
इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व ॥ १०२
रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः । क्षुमन्तो याभिर्मदेम ॥ १०३
प्रो ष्वस्मै पुरोरथमिन्द्राय शूषमर्चत । अभीके चिदु लोककृत्सङ्गे समत्सु वृत्रहा ।
अस्माकं बोधि चोदिता नभन्तामन्यकेषां ज्याका अधि धन्वसु ॥ १०४
आ नो अग्ने सुचेतुना ॥ १०५
आ नो अग्ने रयिं भर सत्रासाहं वरेण्यम् । विश्वासु पृत्सु दुष्टरम् ॥ १०६

[आयुर्दा देव जरसं० । काठ ११,१२ । गयस्फानो अमीवहा० । ऋ १,९१,१२, तै स ४,३,१३,५ । या ते धामानि हविषा० । ऋ १,९१,१९, तै स १,२,१०,१, तै ब्रा २,८,३,१, काठ ११,३ । सुत्रामाणं पृथिवीं० । ऋ १०,६३,१०, अथर्व ७,६,३, तै स १,५,११,५, काठ २,३ । महीमू षु मातरं० । तै स. १,५,११,५, काठ ३०,४—५, कपि ४६,७ । इमं मे वरुण० । ऋ. १,२५,१९, सा १५८५, तै स २,१, ११,६, काठ ४,१६ । तत्त्वायामि ब्रह्मणा० । ऋ १,२४,११; तै स २,१,११,६, काठ ४,१६ । वैश्वानरो न ऊत्या० (ऊतय) । तै स १,५,११,१, काठ ४,१६ । पृष्टो दिवि० । ऋ १,९८,२, तै. स १,५,११, १, तै ब्रा ३,११,६,४ । अभि त्वा शूर नोनुम० । ऋ ७ ३२,२२, सा २३३,६८०, अथर्व २०,१२१,१, तै स २,४,१४,२, काठ १२, १५ । त्वामिद्धि हवामहे० । ऋ ६,४६,१, सा २३४,८०९; अथर्व. २०,९८,१; तै स २४,१४,३; काठ १२,१५ । आपप्राथ महिना० । ऋ ८,७० ६, सा ८६३, अथर्व २०,८१,२; ९२ २१ । बोधा सु मे मघवन्० । ऋ ७,२२,३, सा. ९२९, अथर्व २०,११७,३; काठ १२,१५ । रेवतीर्नः सधमादा इन्द्रे० । ऋ १,३०,१३, सा १५३, १०८४; अथर्व २०,१२२,१, तै. स १,७,१३,५; २,२,१२,८, ४,१४,४, काठ ८,१७, १०,१२, १२,१५ । प्रो ष्वस्मै पुरोरथम्० । ऋ १०,१३३ १, सा. १८०१, अथर्व २०,९५,२; तै स १ ७,१३,५, तै ब्रा २,५,८,१ । आ नो अग्ने सुचेतु(०त)ना० । ऋ १,७९,९, सा १५२६, तै ब्रा. २,४,५ ३ । काठ २,१४ । आ नो अग्ने रयिं भर० । ऋ. १,७९,८, सा १५२५, काठ १०,१२]

इन्द्रो मदाय वावृधे शवसे वृत्रहा नृभिः ।
तमिन्महत्स्वाजिषूतेमर्भे हवामहे स वाजेषु प्र नोऽविषत् ॥ १०७

मदे मदे हि नो ददिर्यूथा गवामृजुक्रतुः ।
संगृभाय पुरू शतोभयाहस्त्या वसु शिशीहि राय आभर ॥ १०८

ता अस्य नमसा सहः सपर्यन्ति प्रचेतसः ।
व्रतान्यस्य सश्चिरे पुरूणि पूर्वचित्तये वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥ १०९

ता अस्य पृशनायुवः सोमꣳ श्रीणन्ति पृश्नयः ।
प्रिया इन्द्रस्य धेनवो वज्रꣳ हिन्वन्ति सायकꣳ वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥ ११०

घृतं न पूतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यम् । तत्ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥ १११

ओभे सुश्चन्द्र विश्पते ॥ ११२

आर्यमा याति वृषभस्तुराषाड् दाता वसूनि विदुधे तनूपाः ।
सहस्राक्षो गोत्रभिद्वज्रबाहुरस्मासु देवो द्रविणं दधातु ॥ ११३

ये तेऽर्यमन् बहवो देवयानाः पन्थानो राजन् दिव आचरन्ति ।
तेभिर्नो देव महि शर्म यच्छ शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ११४

उदग्ने शुचयस्तव,—ऽयमग्निर्वीरतमः,—तत् सूर्यस्य, भद्रा अश्वाः, सप्त त्वा हरितो रथे,
तरणिर्विश्वदर्शतः ॥ ११५

[इन्द्रो मदाय वावृधे० । ऋ १ ८१ १ सा. ४११ १००२, अथर्व २०,५६,१ । मदे मदे हि नो ददि० । ऋ. १ ८१,७; अथर्व २०,५६,४ तै ब्रा २,४,४ ७ कठ १० १२ । ता अस्य नमसा सह० । ऋ. १ ८४, ११, सा १००७, अथर्व २०,१०९,३ काठ १२ १५ । ता अस्य पृशनायुव० । ऋ १ ८४ ११ सा १००६, अथर्व २०,१०९,२ । घृत न पूत तनू० । तै स २ २ १२,७ । आभे (उभे) सुश्चन्द्र विश्पते० (सर्पिषो) । ऋ ५,६,९ सा १०२४ मै २,१३,५, तै स २ २,१२ ७ ४४ ४,६ । आर्यमा याति वृषभ० । तै स २ ३ १४ ४ । ये तेऽर्यमन् बहवो० । तै स २,३ १४ ४ । उदग्ने शुचयस्तव० ऋ ८, ४४ १७ सा १५२४ तै स १,३,१४ ८; ५५ ३, २ ४,१४,४ । अयमग्निर्वीरतम० । तै स ४ ७ १३, ४; काठ १८ १८ काप २९,६ । तत्सूर्यस्य देवत्व० । ऋ १,११५ ४ अथर्व २० १२३,१ त ना २ ८ ७, १, नि ४ ११ । भद्रा अश्वा० । ऋ १ ११५,३, तै ब्रा २ ८ ७ १ । सप्त त्वा हरितो रथे० । ऋ १, ५०,८, सा ६४०, अथर्व १३,२,२३; २० ४७,२०; तै म २,४,१४ ४ कठ ९ १९ ११,१ । तरणिर्विश्व दर्शत० । ऋ १,५०,४, सा ६३५, अथर्व १३,२ १९ २० ४७.१५. तै स १.४.३१,१ तै आ ३,१६,१ काठ १०,१३ ।

चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे चक्षुर्विख्यै तनूभ्यः । सं चेदं२ वि च पश्येम ॥ ११६

सुसंदृशं त्वा वयं प्रति पश्येम सूर्य । वि पश्येम नृचक्षसः ॥ ४ ॥ ११७

युवं२ सुराममश्विना ॥ ११८

होता यक्षदश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रं२ सुराम्णा२ सोमाना पिबन्तु मदन्ता२ व्यन्तु होतर्यज ।
पुत्रमिव पितरौ ॥ ११९

इन्द्रः सुत्रामा स्ववं अवोभिः सुमृडीको भवतु विश्ववेदाः ।
बाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १२०

तस्य वयं२ सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ।
स सुत्रामा स्ववं इन्द्रो अस्मदाराच्चिद् द्वेषः सनुतर्युयोतु ॥ १२१

अग्ने वाजस्य गोमतः ॥ १२२

भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः । भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ १२३

सं२ समि,—देना वो अग्नि,—मा ते अग्ना इधीमहि,—ग्ने त्री ते वाजिना त्री षधस्था ॥ १२४

त्रिरग्निर्बलभिद्बलं भित्त्वा सहस्रमैरयत् । शूरो जेतापराजितः ॥ १२५

गिरेद्धः पवते वृषा सोमः शुक्राभिरूतिभिः । वाजी सहस्रसातमः ॥ . १२६

सं४ वां कर्मणा समिषा हिनोमीन्द्राविष्णू अपसस्पारे अस्य ।
जुषेथां२ यज्ञं द्रविणं च धत्तमरिष्टैर्नः पथिभिः पारयन्ता ॥ १२७

[चक्षुर्नो धेहि चक्षुषे० । ऋ १०,१५८,४, काठ ९,१९। सुसदृशं त्वा वय प्रति० ऋ १०,१५८,५, १, ८२,३, तै स १,८,५,१, काठ. ९,६,९,१९, ३६,१३, कपि ८,९]

[१] तै ३,२,११, ३,१,११ । वा १०,३३; २०,५९—१२,७६, २१,४१—४३, १५,३०-३२;३५,३८-३९, १८, ६६, १२,१९ । काण्व ११,४६, २२,३६-३७,६१; २३,४२—४४, १६,५१,५३-५४,५७,६०-६१, १३,२०। [युवं२ सुराममश्विना० । ऋ १०,१३१,४ अथर्व २०,१२५,४, तै ब्रा १,४,२,१, काठ १७,१९। होता यक्षदश्विनौ० । तै ब्रा २,६,११,१० । इन्द्र सुत्रामा स्ववं (०वाँ)। ऋ ६,४७,१२, १०,१३१,६, अथर्व ७,९१,१, २०,१२५,६ तै स १,७,१३,४, काठ ८,१६ । तस्य वयं२ सुमतौ० । ऋ ६,४७,१३, १०,१३१,७, अथर्व ७,९२,१; २०,१२५,७, तै स १,७,१३,५, नि ६,७ । अग्ने वाजस्य गोमतः० । ऋ १,७९,४ सा ९९,१५६१, तै. स ४ ४ ४,५, काठ ३९,१५ । भद्रो नो अग्निराहुतो० । ऋ ८,१९,१९, सा. १११,१५५९, कठ ३९,१५ । सं२ समिद्० । ऋ १०,१९१,१ अथर्व ६,६३,४, तै स २,६,११,४, ४,४, ४,४, काठ २,१५ । एना वो अग्निम्० । ऋ. ७,१६,१, सा ४५,७४९, तै स ४,४,४,४, नि ३,२१, काठ. ३९,१५ । आ ते अग्ना (०ग्न) इधीमहि० । ऋ. ५,६,४, सा. ४१९,१०२२; अथर्व. १८,४,८८, तै स. ४, ४४,६, कठ ९,६, ३९,१४ । अग्ने त्री ते वाजिना० । ऋ ३,२०,२, तै स. १,४,११,२, ३,२,११,१ । सं४ वां कर्मणा समिषा० । ऋ ६,६९,१, तै स ३,२,११,१, काठ १२,१४, २३,११]

उभा जिग्यथुः ॥ १२८

इन्द्राविष्णू दृꣳहिताः शम्बरस्य नव पुरो नवतिं च श्रथिष्टम् ।
शतꣳ वर्चिनः सहस्रं च साकꣳ हथो अप्रत्यसुरस्य वीरान् ॥ १२९

उत माता महिषमन्ववेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।
अथाब्रवीद्वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्त्सखे विष्णो वितरꣳ विक्रमस्व ॥ १३०

त्रीण्यायूꣳषि तव जातवेदः ॥ १३१

अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा घृतं मे चक्षुरमृतं म आसन् ।
अर्कस्त्रिधातू रजसो विमानोऽजस्रो घर्मो हविरस्मि नाम ॥ १३२

विद्मा ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि ॥ १३३

वृषणं त्वा त्रिककुभं त्रिमूर्धानं त्रिसंदृशम् । वर्ष्मन् पृथिव्या ईमहे अग्ने हव्याय वोढवे ॥ १३४

अतिविद्धा, ऽस्येदेवा ॥ १३५

पर्जन्याय प्रगायत दिवस्पुत्राय मीढुषे । स नो यवसमिच्छतु ॥ १३६

प्र वाता वान्ति पतयन्ति विद्युत उदोषधीर्जिहते पिन्वते स्वः ।
इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत् पर्जन्यः पृथिवीꣳ रेतसावति ॥ १३७

यस्तस्तम्भ सहसा वि ज्मो अन्तान् बृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।
तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मन्द्रजिह्वम् ॥ १३८

विभिद्या पुरꣳ शयथेमपाचीं निस्त्रीणि साकमुदधेरकृन्तत् ।
बृहस्पतिरुषसꣳ सूर्यं गामर्कꣳ विवेद स्तनयन्निव द्यौः ॥ १३९

[उभा जिग्यथुः० । ऋ. ६,६९,८, अथर्व. ७,४४,१; तै. सं. ३,२,११,२; ७,१,६,७, काठ. १२,१४ । इन्द्राविष्णू दृꣳहिताः० । ऋ. ७,९९,५, तै. सं. ३,२,११,३ । उत माता महिषम्० । ऋ. ४,१८,११, तै. सं ३,२,११,३ । त्रीण्यायूꣳषि तव जातवेदः० । ऋ ३,१७,३; तै. सं. ३,२,११,२, काठ. २,१५;१२,१४ । अग्निरस्मि जन्मना० । ऋ ३,२६,७; नि. १४,२ । विद्मा ते अग्ने त्रेधा० । ऋ. १०,४५,२; तै. सं. ४,२,२,१, काठ. ९,१९ १६,९ । अतिविद्धा विथुरेणा० । मै. ३,८,३, ऋ ८,९६,२; काठ. ९,१९ । अस्येदेवा (०व) । मै. ४,१२,२, ऋ १,६१,९-१०. अथर्व २०,३५,९-१०, तै. सं. २,४,१४,२; काठ. ८,१७ । पर्जन्याय प्रगायत० । ऋ ७ १०२,१ तै. ब्रा २४,५,७; तै आ. १,२९,१; कठ २०,१५ । प्र वाता वान्ति पतयन्ति० । ऋ. ५,८३,४ तै आ ६,६,२ । यस्तस्तम्भ सहसा० । ऋ. ४,५०,१; अथर्व २०, ८८,१; काठ. ९,१९ । विभिद्या पुरꣳ शयथा० । ऋ १०,६७,५, अथर्व २०.९१,५; काठ. ९,१९]

कृष्णं नियानं हरयः सुपर्णा अपो वसाना दिवमुत्पतन्ति ।
त आववृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद् घृतेन पृथिवी व्युद्यते ॥ १४०

आ ते सुपर्णा अमिनन्त एवैः कृष्णो नोनाव वृषभो यदीदम् ।
शिवाभिर्न स्मयमानाभिरागात् पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यभ्रा ॥ १४१
वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं न माता सिषक्ति । यदेषां वृष्टिरसर्जि ॥ १४२
पर्वतश्चिन्महि वृद्धो बिभाय दिवश्चित्सानु रेजत स्वने वः ।

यत्क्रीडथ मरुत ऋष्टिमन्ता आप इव सध्र्यञ्चो धवध्वे ॥ १४३
सृजन्ति रश्मिमोजसा पन्थां सूर्याय यातवे । ते भानुभिर्वितस्थिरे ॥ १४४
वर्षिष्ठेभिर्विहरन् यासि तन्तुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।

दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मेवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः ॥ १४५

सूर्यो अपो विगाहते रश्मिभिर्वाजसातमः । बोधात् स्तोमैर्वयो दधत् ॥ ५ ॥ १४६
अर्वाञ्चो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयम् ।
त्राध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य त्राध्वं कर्तादवपदो यजत्राः ॥ १४७
प्र वा एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कितवं शशास ।
आरे पाशा आरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव ग्रभीष्ट ॥ १४८
आ घा ये अग्निमिन्धते स्तृणन्ति बर्हिरानुषक् । येषामिन्द्रो युवा सखा ॥ १४९
याभ्यां स्वरजनन्नग्र एव या आतस्थतुर्भुवनानि विश्वा ।
प्र चर्षणी वृषणा वज्रबाहुमग्निमिन्द्रं वृत्रहणं हुवेम ॥ १५०

अग्ना इन्द्रश्च दाशुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोपयातम् । अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ १५१

[कृष्ण नियानं हरय० । ऋ १,१६४,४७, अथर्व ६,२२,१, ९,१०,२२, १३,३,९, तै स ३,१,११,४, नि ७,२४, कठ ११,९, ११,१३ । आ ते सुपर्णा० । ऋ १,७९,२, तै स ३,१,११,५, काठ ११,१३ । वाश्रेव विद्युन्मिमाति वत्सं० । ऋ १,३८,८, तै स ३,१,११,५, तै आ. १,१२,५, काठ ११,१३ । पर्वतश्चिन्महि वृद्धो० । ऋ ५,६०,३, तै स ३,१,११,५ । सृजन्ति रश्मिमोजसा० । ऋ ८,७,८]

[६] तै ३३,११, ३,४,११ । वा ३३,५१, ७,३२, ३३,२४,४३, ३४,८—१०, ३१,११,६३, १६,१६, १७,१७, १२,३, २०,२०, २३,६५ । कण्व ३२,२४,४३,५१, ७,३२, १२,३,१७,६५, १८,१७, ३३,३—४,७५, १७, १६, ११,२९, २५,६७ । [अर्वाञ्चो अद्या भवता० । ऋ २,२९,६ । प्रवा (व) एको मिमय० । ऋ २, २९,५ । आ घा ये अग्निमिन्धते० । ऋ. ८,४५,१, सा १३३,१३३८, तै ब्रा २,४,५,७, नि ६,१४, काठ. १३,१५ । याभ्यां स्वरजनन्नग्र० । तै ब्रा २,४,५७ । अग्ना (०ग्न) इन्द्रश्च दाशुषो० । ऋ ३,२५,४, तै ब्रा २,४,५,७]

अन्व॒द्य नो॒ अनु॑मति॒र्—न्विद॑नुमते॒ त्वम् ॥ १५२

रा॒काम॒हꣳ सु॒हवा॑ꣳ सुष्टु॒ती हु॑वे शृ॒णोतु॑ नः सु॒भगा॒ बोध॑तु॒ त्मना॑ ।
सीव्य॒त्वपः॑ सू॒च्याच्छि॑द्यमानया॒ ददा॑तु वी॒रꣳ श॒तदा॑यमु॒क्थ्य॑म् ॥ १५३

यास्ते॑ राके सुम॒तयः॑ सु॒पेश॑सो॒ याभि॒र्ददा॑सि दा॒शुषे॒ वसू॑नि ।
ताभि॑र्नो अ॒द्य सु॒मना॑ उ॒पाग॑हि सहस्रपो॒षꣳ सु॑भगे॒ ररा॑णा ॥ १५४

सिनी॑वालि॒ पृथु॑ष्टुके॒ या दे॒वाना॒मसि॒ स्वसा॑ ।
जु॒षस्व॑ ह॒व्यमाहु॑तं प्र॒जां दे॑वि दिदिड्ढि नः ॥ १५५

या सु॑पा॒णिः स्व॑ङ्गु॒रिः सु॒षूमा॑ बहु॒सूव॑री ।
तस्यै॑ वि॒श्पत्न्यै॑ ह॒विः सि॑नीवा॒ल्यै जु॑होतन ॥ १५६

कु॒हूम॒हꣳ सु॒कृत॑ꣳ विद्म॒नाप॑सम॒स्मिन् य॒ज्ञे सु॒हवां॑ जोहवीमि ।
सा नो॑ ददातु॒ श्रव॑णं पितृ॒णां तस्यै॑ ते देवि ह॒विषा॑ विधेम ॥ १५७

कु॒हूर्दे॒वाना॑म॒मृत॑स्य॒ पत्नी॒ हव्या॑ नो अ॒स्य ह॒विषः॑ शृणोतु ।
सं दा॒शुषे॑ कि॒रतु॒ भूरि॑ वा॒मꣳ रा॒यस्पोषं॑ चिकि॒तुषे॑ दधातु ॥ १५८

धा॒ता द॑धातु नो र॒यिं प्राचीं॑ जी॒वातु॒मक्षि॑ताम् ।
व॒यं दे॒वस्य॑ धीमहि सुम॒तिꣳ स॒त्यध॑र्मणः ॥ १५९

धा॒ता द॑दातु दा॒शुषे॒ वसू॑नि प्र॒जाका॑माय मी॒ढुषे॑ दुरो॒णे ।
तस्मै॑ दे॒वा अ॒मृता॒ः संव्य॑यन्ता॒ꣳ विश्वे॑ दे॒वासो॒ अदि॑तिः स॒जोषा॑ः ॥ १६०

[अन्वद्य (अनु नोऽद्या०) नो अनुमतिः० । ऋ परि, ३,३ अथर्व ७,२०,१, कपि. ३६,२ । अन्विदनुमते त्वम्० । ऋ परि ३,४, अथर्व ७,२०,२, तै स ३,३ ११,३ ४,४,१२,५, ७,१५,५, तै ब्रा ३,१,३,३, तै. आ ४,११,२, काठ १३,१६ २२,१४—१५ । राकामहꣳ सुहवाꣳ० । ऋ २,३२,४, अथर्व ७,४८,१; तै स ३,३,११,५, नि ११,३१ काठ १३,१६ । यास्ते राके सुमतयः । ऋ २,३२,५, अथर्व. ७,४८,२, तै स ३,३,११,५ काठ १३,१६। सिनीवालि पृथुष्टुके०। ऋ २,३२,६, अथर्व ७४६,१, २०,२, ६८,१, तै स ३,१,११,३, ३,११,५, नि ११,३२; काठ १३,१६। या सुपाणि (सुबाहुः) स्वंगुरिः०। ऋ. २,३२,७, अथर्व ७,४६,२, तै स ३,१,११४, ३,११,५, काठ १३ १६ । कुहूमहꣳ (कुहूं देवीं०) सुकृतꣳ०। अथर्व. ७,४७,१; तै स ३,३,११,५, काठ १३ १६ । कुहूर्देवानाममृतस्य पत्नी० । अथर्व ७ ४७,२, तै स ३,३, ११,५, कठ. १३ १६ । धाता दधातु नो रयिं० । अथर्व ७ १७,१-२; तै स ३,३,११,३; काठ १३,१६ । धाता (विश्वा वार्या) ददातु (०धा०) दाशुषे० । अथर्व ७,१७,२—३; तै स ३,३,११,३]

प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत न सायमस्ति देवया अजुष्टम् ।
उतान्यो अस्मद्यजते वि चावः पूर्वः पूर्वो यजमानो वनीयान् ॥ १६१
प्रातर्यावाणा प्रथमा यजध्वं पुरा गृध्रादररुषः पिबातः ।
प्रातर्हि यज्ञमश्विना दधाते प्रशꣳसन्ति कवयः पूर्वभाजः ॥ १६२
इन्द्रा नु पूषणा वयꣳ सख्याय स्वस्तये । हुवेम वाजसातये ॥ १६३
यन्निर्णिजा ॥ १६४
त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाशुषे । कविर्गृहपतिर्युवा ॥ १६५
हव्यवाडग्निरजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मे ।
सुगार्हपत्याः समिषो दिदीह्यस्मद्र्यक् संमिमीहि श्रवाꣳसि ॥ १६६
त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे । प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥ १६७
ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् ।
श्येनो गृध्राणाꣳ स्वधितिर्वनानाꣳ सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥ १६८
आ विश्वदेवꣳ सत्पतिꣳ सूक्तैरद्या वृणीमहे । सत्यसवꣳ सवितारम् ॥ १६९
आ कृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ।
हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवना विपश्यन् ॥ १७०
उदप्रुतो न वयो रक्षमाणा वावदतो अभ्रियस्येव घोषाः ।
गिरिभ्रजो नोर्मयो मदन्तो बृहस्पतिमभ्यर्का अनावन् ॥ १७१
हꣳसैरिव सखिभिर्वावदद्भिरश्मन्मयानि नहना व्यस्यन् ।
बृहस्पतिरभिकनिक्रदद्गा उत प्रास्तौदुच्च विद्वाꣳ अगायत् ॥ १७२

[प्रातर्यजध्वमश्विना हिनोत० । ऋ. ५,७७,१; तै. ब्रा. २,४,३,१३, नि. १२,५ । प्रातर्यावाणा प्रथमा० । ऋ. ५,७७,२; तै. ब्रा २,४,३,१३ । इन्द्रा नु पूषणा वयꣳ० । ऋ. ६,५७,१; सा. २०२; काठ. २३,११ । यन्निर्णिजा रेक्णसा० । ऋ १,१६२,२; तै. सं. ४,६,८,१; काठ. ५,६,२ । त्वमग्ने बृहद्वयो० । ऋ. ८,१०२,१; तै. सं. ३,४,११,१ । हव्यवाड (ळ) ग्निरजरः पिता० । ऋ. ५,४,२; तै. सं. ३,४,११,१ । त्वं च सोम नो वशो० । ऋ. १,९१,६; तै. सं. ३,४,११,१; काठ. २३,१२ । ब्रह्मा देवानां पदवीः० । ऋ. ९,९६,६; सा ९४४; तै. सं. ३,४,११,१; तै. आ. १०,१०,१; नि. १४,१३; काठ. २३,१२ । आ विश्वदेवꣳ सत्पतिꣳ० । ऋ. ५,८२,७, तै. सं. ३,४,११,२ । आ कृष्णेन रजसा० । ऋ. १,३५,२; तै. सं. ३,४,११,२। उदप्रुतो न वयो० । ऋ. १०,६८,१; अथर्व. २०,१६,१; तै. सं. ३,४,११,३; काठ. २३,१२ । हꣳसैरिव सखिभि० । ऋ १०,६७,३ अथर्व. २०,९१,३, तै. सं. ३,४,११,३]

त्वꣳ सुतस्य पीतये सद्यो वृद्धो अजायथाः । इन्द्र ज्यैष्ठ्याय सुक्रतो ॥ १७३

भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो महान् भुवो विश्वेषु सवनेषु यज्ञियः ।
भुवो नॄꣳश्च्यौत्नो विश्वस्मिन् भरे ज्येष्ठश्च मन्त्रो विश्वचर्षणे ॥ १७४

प्र समित्रानमीवासः ॥ १७५

यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम् । मिनीमसि द्यवि द्यवि ॥ १७६

यत्किंचेदꣳ वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याश्चरामसि ।
अचित्ती यत्तव धर्मा युयोपिम मा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः ॥ १७७

यथा नो अदितिः करत् पश्वे नृभ्यो यथा गवे । यथा तोकाय रुद्रियम् ॥ १७८

मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।
वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥ १७९

य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्लोकेन । प्र च सुवाति सविता ॥ १८०

विश्वा रूपाणि ॥ १८१

अश्विना यज्ञमागतं दाशुषः पुरुदꣳससा । पूषा रक्षतु नो रयिम् ॥ १८२

इमꣳ यज्ञमश्विना वर्धयन्तेमौ वीर्यꣳ यजमानाय धत्ताम् ।
इमौ पशूꣳ रक्षताꣳ विश्वतो नः पूषा नः पातु सदमप्रयुछन् ॥ १८३

प्र ते महे सरस्वति सुभगे वाजिनीवति । सत्यवाचे भरे मतिम् ॥ १८४

इदं ते हव्यं घृतवत्सरस्वति सत्यवाचे प्रयुतेमा हवीꣳषि ।
इमानि त उदिता शंतमानि तेभिर्वयꣳ सुभगासः स्याम ॥ ६ ॥ १८५

[२५८८]

॥ इति खिलकाण्डे द्वादशः प्रपाठकः ॥१२॥



[त्वꣳ सुतस्य पीतये० । ऋ १,५ ६, अथर्व २०,६९,४, तै स ३,४,११,४, काठ २३,१२ । भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणो (ब्रह्मणा)० । ऋ १०,५०,४, तै. स ३,४,११ ४, कठ २३,१२ । प्र सामित्रानमीवास ० । ऋ. ३,५९,२—३, तै स ३ ४,११,५, १,८७,५; नि २,१३ । यच्चिद्धि ते विशो यथा० । ऋ १,२५,१, तै. स. ३,४,११,५—६ । यत्किंचेदꣳ वरुण दैव्ये० । ऋ ७,८९,५, अथर्व ६,५१,३, तै स ३,४,११,६, तै ब्रा. १,८,१,६; काठ २३,१२ । यथा नो आदिति.० । ऋ १,४३,२, तै स ३ ४,११,२, काठ २३,१२ । मा नस्तोके तनये० । ऋ १,११४,८; तै स ३,४,११,२, ४,५,१०,३, तै ब्रा २,८,६,९, तै आ १०,५३, काठ. २३,१२ । य इमा विश्वा जातानि० । ऋ ५,८२,९ । विश्वा रूपाणि० । ऋ. ५ ८१,२, तै स ४,१,१०,४, नि १२,१३, काठ १६,८, १०,१२, कपि ३२,१ । अश्विना यज्ञमागत० । तै ब्रा २,५,४,५ । इमꣳ यज्ञमश्विना० । तै ब्रा. २,५,४,६ । इदं ते हव्यं घृतवत्० । तै ब्रा २,५,४,६]

अथ त्रयोदश प्रपाठकः ।

प्र देवं देव्या धियेत्यष्टौ ॥ १

प्रञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तो वनस्पते मधुना दैव्येन ।
यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ २
उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन् पृथिव्या अधि ।
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ ३
समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद्ब्रह्म वन्वानो अजरꣳ सुवीरम् ।
आरे अस्मदमतिं बाधमाना उच्छ्रयस्व महते सौभगाय ॥ ४

ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये ॥ ५

ऊर्ध्वो नः पाह्यꣳहसो नि केतुना विश्वꣳ समत्रिणं दह ।
कृधी न ऊर्ध्वाञ्चरथाय जीवसे विदा देवेषु नो दुवः ॥ ६
जातो जायते सुदिनत्वे अह्नाꣳ समर्य आ विदथे वर्धमानः ।
पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देवया विप्र उदियर्ति वाचम् ॥ ७
युवा सुवासाः परिवीता आगात् स उ श्रेयान् भवति जायमानः ।
तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाऽध्यो मनसा देवयन्तः ॥ ८

अभि त्वा देव सवित,–रिति त्रयोदश ॥ १ ॥ ९

होता यक्षदग्निꣳ समिधा सुषमिधा समिद्धं नाभा पृथिव्याः संगथे वामस्य वर्ष्मन् दिव इडस्पदे, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षत्तनूनपातमदितेर्गर्भं भुवनस्य गोपां, मध्वाद्य देवो

---

[१] तै ब्रा ३,६,१; काठ १५,१२। वा ४,१०, ९ ३७; ११,४२। काण्व ४,१३; ११,३; १२,४०। [प्र देव देव्या धिया०। ऋ १०,१७६,२, तै स ३,५,११,१, कठ १५,१२। अञ्जन्ति त्वामध्वरे०। ऋ. ३,८,१, तै ब्रा ३,६,१,१ नि ८,१८; काठ १५,१२। उच्छ्रयस्व वनस्पते०। ऋ ३,८,३, तै ब्रा ३,६,१,२, कठ १५,१२। समिद्धस्य श्रयमाण०। ऋ ३,८,२; तै ब्रा ३,६,१,१, काठ १५,१२। ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये०। ऋ १,३६,१३, सा ५७ तै स ४,१,४,२, ५,१,५ ३, तै ब्रा ३,६,१,२, तै आ ४,२०,१; काठ. १५,१२; १६ ४। ऊर्ध्वो नः पाह्यꣳहसो०। ऋ १,३६,१४ तै ब्रा ३,६,१,२, काठ १५,१२। जातो जायते सुदिनत्वे०। ऋ ३,८, ५, तै ब्रा ३ ६,१,३। युवा सुवासा परिवीता(त)०। ऋ ३,८,४; तै ब्रा ३,६,१,३, तै आ १,२७,२; कठ १५,१२। अभि त्वा देव सवित०। ऋ. १,२४,३; तै स ३,५,११,३, काठ १५,१२; १८,७, ऐर ४४,७]

[२] तै ब्रा ३,६,२। वा २८,१—१०,२४—३४, ११,२९—४०। काण्व ३०,१—१०,२४-३४, ३३,३०-४१।

देवेभ्यो देवयानान् पथो अनक्तु, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षन्नराशꣳसं नृशस्तं नृꣳष्प्रणेत्रं, गोभिर्वपावान्त्स्याद्वीरैः शक्तीवान् रथैः प्रथमयावा हिरण्यैश्चन्द्री, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षदग्निम्,—इड ईडितो देवो देवाꣳ आ च वक्षद्, दूतो हव्यवाडमूरः उपेमं यज्ञमुपेमां देवो देवहूतिमवतु, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षद्बर्हिः सुष्टरीमोर्णम्रदा, अस्मिन् यज्ञे वि च प्र च प्रथताꣳ स्वासस्थं देवेभ्यः, एमेनदद्य वसवो रुद्रा आदित्याः स्वदन्तु, प्रियमिन्द्रस्यास्तु, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षद्दुर ऋष्वाः कवष्यो कोशधावनी,—रुदाताभिजिह्वताꣳ, वि पक्षोभिः श्रयन्ताꣳ, सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे विश्रयन्तामृतावृधो, व्यन्त्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षदुषासानक्ता बृहती सुपेशसा नृꣳष्पतिभ्यो योनिं कृण्वाने, सꣳस्मयमाने इन्द्रेण देवैरेदं बर्हिः सीदताꣳ, वीतामाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षद्दैव्या होतारा मन्द्रा पोतारा कवी प्रचेतसा, स्विष्टमद्यान्यः करदिषा स्वभिगूर्तमन्य ऊर्जा, संतवसेमꣳ यज्ञं दिवि देवेषु धत्ताꣳ, वीतामाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षत्तिस्रो देवीरपसामपस्तमा, अच्छिद्रमद्येदमपस्तन्वतां, देवेभ्यो देवीर्देवमपो, व्यन्त्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षत्त्वष्टारमचिष्टमपाकꣳ रेतोधाꣳ विश्रवसꣳ यशोधां पुरुरूपमकामकर्शनꣳ, सुपोषः पोषैः स्यात् सुवीरो वीरैः,—वेत्वाज्यस्य, होतर्यज, होता यक्षद्वनस्पतिमुपावस्रक्षद्धियो जोष्टारꣳ, शशमन्नरः, स्वदात्स्वधिति,—ऋतुथाद्य देवो देवेभ्यो हव्यावाड्, वेत्वाज्यस्य, होतर्यज ॥ २ ॥ १०

समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे देवो देवान् यजसि जातवेदः ।
आ च वह मित्रमहश्चिकित्वान्त्वं दूतः कविरसि प्रचेताः ॥ ११

तनूनपात् पथ ऋतस्य यानान् मध्वा समञ्जन्त्स्वदया सुजिह्व ।
मन्मानि धीभिरुत यज्ञमृन्धन् देवत्रा च कृणुह्यध्वरं नः ॥ १२

नराशꣳसस्य महिमानमेषामुपस्तोषाम यजतस्य यज्ञैः ।
ये सुक्रतवः शुचयो धियंधाः स्वदन्तु देवा उभयानि हव्या ॥ १३

---

[३] तै ब्रा. ३,६,३ । काठ. १६,२० । वा. २९,२५—३५ । काण्व ३१,३७—४७ । [समिद्धो अद्य मनुषो० । ऋ. १,११०,१; अथर्व. ५,१२,१. तै. ब्रा ३,६,३,१, नि ८,५, काठ १६,२०। तनूनपात् पथ ऋतस्य० । ऋ. १०,११०,२, अथर्व. ५,१२,२, तै ब्रा ३,६,३,१, नि ८,६, काठ १६,२० । नराशꣳसस्य महिमानम्० । ऋ. ७.२,२; तै. ब्रा. ३,६,३,१. नि ८,७ काठ. ३७,४]

आजुह्वाना ईड्यो वन्द्यश्चा याह्यग्ने वसुभिः सजोषाः ।
त्वं देवानामसि यह्व होता स एनान् यक्षीषितो यजीयान् ॥ १४
प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा पृथिव्या वस्तोरस्या वृज्यते अग्रे अह्नाम् ।
व्यु प्रथते वितरं वरीयो देवेभ्यो अदितये स्योनम् ॥ १५
व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्तां पतिभ्यो न जनयः शुम्भमानाः ।
देवीर्द्वारो बृहतीर्विश्वमिन्वा देवेभ्यो भवत सुप्रायणाः ॥ १६
आ सुष्वयन्ती यजते उपाके उषासानक्ता सदतां नि योनौ ।
दिव्ये योषणे बृहती सुरुक्मे अधि श्रियं शुक्रपिशं दधाने ॥ १७
दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा मिमाना यज्ञं मनुषो यजध्यै ।
प्रचोदयन्ता विदथेषु कारू प्राचीनं ज्योतिः प्रदिशा दिशन्ता ॥ १८
आ नो यज्ञं भारती तूयमेत्विडा मनुष्वदिह चेतयन्ती ।
तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं स्योनं सरस्वती स्वपसः सदन्तु ॥ १९
य इमे द्यावापृथिवी जनित्री रूपैरपिंशद्भुवनानि विश्वा ।
तमद्य होतरिषितो यजीयान् देवं त्वष्टारमिह यक्षि विद्वान् ॥ २०
उपावसृज त्मन्या समञ्जन् देवानां पाथ ऋतुथा हवींषि ।
वनस्पतिः शमिता देवो अग्निः स्वदन्तु हव्यं मधुना घृतेन ॥ ३ ॥ २१
अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन् परिणीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥ २२

[आजुह्वाना ईड्यो वन्द्यश्चा०(श्च) । ऋ १०,११०,३, अथर्व. ५,१२,३, तै. ब्रा. ३,६,३,२, नि. ८,८; काठ १६,२० । प्राचीनं बर्हिः प्रदिशा० । ऋ, १०,११०,४, अथर्व ५,१२,४, तै. ब्रा. ३,६,३,२; नि. ८,९, काठ १६,२० । व्यचस्वतीरुर्विया विश्रयन्तां० । ऋ १०,११०,५, अथर्व. ५,१२,५, तै. ब्रा. ३,६,३,३, नि. ८,१०, काठ १६,२०, आ सुष्वयन्ती यजते० । ऋ. १०,११०,६, अथर्व. ५,१२,६, तै. ब्रा. ३,६,३,३, नि ८,११, काठ १६,२० । दैव्या होतारा प्रथमा सुवाचा० । ऋ १०,११०,७, अथर्व. ५,१२,७; तै. ब्रा. ३,६,३,३, नि. ८,१२, काठ १६,२० । आ नो यज्ञं भारती० । ऋ १०,११०,८; अथर्व. ५,१२,८, तै. ब्रा. ३,६,३,४, नि. ८,१३; काठ. १६,२० । य इमे द्यावापृथिवी जनित्री० । ऋ. १०,११०,९; अथर्व. ५,१२,९; तै. ब्रा. ३,६,३,४, नि ८,१४, काठ. १६,२० । उपावसृज त्मन्या समञ्जन्० । ऋ. १०,११०,१०, अथर्व. ५,१२,१०, तै. ब्रा. ३,६,३,४, नि. ८,१७, काठ. १६,२०]

[४] १ ब्रा. ३,६,४-६ । वा. २१,२५, ४,१०,१,१५ । काण्व. २१,२५, ४,२६, १,२३ । [अग्निर्होता नो अध्वरे० । ऋ. ४ १५,१, तै ब्रा. ३ ६ ४ १ · · १६ २१ ? ८ १२]

परि त्रिविष्ट्यध्वरꣳ यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २३

परि वाजपतिः कविः ॥ अजैदग्निरसनद्वाजं, नि देवो देवेभ्यो हव्यावाट्, प्राञ्जोभिर्हिन्वानो धेनाभिः कल्पमानो यज्ञस्यायुः प्रतिरन्नुपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्यो, दैव्याः शमितार उत मनुष्या आरभध्वम्,—उपनयत मेध्यादुर आशासाना मेधपतये मेधं, प्रास्मा अग्निं भरत, स्तृणीत बर्हि,—रन्वेनं माता मन्यतामनु पितानु भ्राता सगर्भ्योऽनु सखा सयूथ्य, उदीचीनाꣳ अस्य पदो निधत्तात्, सूर्यं चक्षुर्गमयताद्, वातं प्राणमन्ववसृजता,—दन्तरिक्षमसुं, पृथिवीꣳ शरीर,—मेकधास्य त्वचमाछ्यतात्, पुरा नाभ्या अपिशसो वपामुत्खिदता,—दन्तरेवोष्माणꣳ वारयताच्, श्येनमस्य वक्षः कृणुतात्, प्रशसा बाहू, शला दोषणी, कश्यपेवांसाꣳ,—छिद्रे श्रोणी, कवषोरूस्रे, कपर्णाष्ठीवन्ता, षड्विꣳशतिरस्य वङ्क्रय,—स्ता अनुष्ठ्योच्च्यावयताद्, गात्रं गात्रमस्यानूनं कृणुता,—दूवध्यगोहं पार्थिवं खनता,—दस्रा रक्षः सꣳसृजताद्, वनिष्ठुमस्य मा राविष्टो,—रूरुं मन्यमाना नेद्वस्तोके तनये रविता रव,—दध्रिगो शमीध्वꣳ, सुशमि शमीध्वꣳ, शमीध्वमध्रिगो ॥ २४-२५

अध्रिगुश्च विपापश्च देवानाꣳ शमितारौ ।
ता एनं प्रविद्वाꣳसौ श्रपयतꣳ यथास्य श्रपणं तथा ॥ ४ ॥ २६

जुषस्व सप्रथस्तमम् ॥ २७

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।
स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य होतः प्राशान प्रथमो निषद्य ॥ २८

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्चोतन्ति मेदसः ।
स्वधर्मन् देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् ॥ २९

[परि त्रिविष्ट्यध्वरꣳ० । ऋ. ४,१५,२, तै ब्रा ३,६,४,१, १६,२१ । परि वाजपति० कवि.० । ऋ ४,१५,३, मा २०, तै स ४,१,२,५. तै ब्रा ३,६,४,१, काठ. १६,७,२१, १९,३,३८,१२, कपि. ३०,१ । अजैदग्निरसनद्वाजं० । तै ब्रा ३,६,५, काठ १६,२१ । स्तृणीत बर्हिः० । ऋ १ १३,५ । अन्वेनं माता मन्यता मनु० । काठ १६,२१ । उदीचीनाꣳ० । ऐ ब्रा २,६]

[५] तै. ब्रा ३,६,७-९ । काठ १६,२०-२१ । मा ३,१३, २१,४०—४१,४३-४७, २९,३६, ३३,९; १२,५१ । काण्व ३,१९, २३,४२-४६, ३१ ४८, ३२ ९, १३,५२ । [जुषस्व सप्रथस्तमम्० । ऋ. १,७५,१ तै ब्रा ३,६,७,१, काठ १६,२१ । इमं नो यज्ञममृतेषु० । ऋ. ३,२१,१, तै ब्रा ३,६,७,१ काठ १६,२१ । घृतवन्त पावक ते० । ऋ ३,२१,२ तै ब्रा ३ ६,७,१ २, काठ १६ २१]

*

तुभ्यꣳ स्तोका घृतश्चुतोऽग्ने विप्राय सन्त्य ।
ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥ ३०

तुभ्यꣳ श्चोतन्त्यध्रिगो शचीवः स्तोकासो अग्ने मेदसो घृतस्य ।
कविशस्तो बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥ ३१

ओजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्भृतं प्र ते वयं ददामहे ।
श्चोतन्ति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान् देवशो विहि ॥ ३२

होता यक्षदग्निꣳ स्वाहा, ऽऽज्यस्य स्वाहा, मेदसः स्वाहा, स्तोकानाꣳ स्वाहा, स्वाहाकृतीनाꣳ स्वाहा, हव्यसूक्तीनाꣳ स्वाहा, देवा आज्यपा जुषाणा अग्न आज्यस्य व्यन्तु, होतर्यज ॥ ३३

सद्यो जातो व्यमिमीत यज्ञमग्निर्देवानामभवत् पुरोगाः ।
अस्य होतुः प्रदिश्यृतस्य वाचि स्वाहाकृतꣳ हविरदन्तु देवाः ॥ ३४

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत् ॥ होता यक्षदग्निमाज्यस्य, जुषताꣳ हविः,—होतर्यज ॥ त्वꣳ सोमासि सत्पतिः ॥ होता यक्षत्सोममाज्यस्य, जुषताꣳ हविः,—होतर्यज ॥ शुचिं नु स्तोमम् ॥ होता यक्षदिन्द्राग्नी छागस्य वपाया मेदसो, जुषेताꣳ हविः,—होतर्यज॥ श्नथद् वृत्रं,—उभा वामिन्द्राग्नी॥ होता यक्षदिन्द्राग्नी पुरोडाशस्य, जुषेताꣳ हविः,—होतर्यज ॥ प्र चर्षणिभ्यः, ईडामग्ने, होता यक्षदग्निं पुरोडाशस्य, जुषताꣳ हविः,—होतर्यज ॥ ३५-४३

[तुभ्यꣳ स्तोका घृतश्चुतो० ऋ ३,२१,३; तै ब्रा ३,६,७,२, काठ १६,२१, तुभ्यꣳ श्चोतन्त्यध्रिगो० ऋ ३,२१,४; तै ब्रा ३,६,७,२, काठ १६,२१। ओजिष्ठं ते मध्यतो० । ऋ ३,२१,५; तै ब्रा ३,६,७,२, काठ १६,२१। सद्यो जातो व्यमिमीत० । ऋ १०,११०,११ अथर्व ५,१२,११ तै ब्रा ३,६,३,४; [illegible] काठ १६,२०। अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद्० । ऋ ६,१६,३४ सा [illegible] तै स ४,३,१३,१ तै ब्रा ३,५,६,१ काठ २,१४; २०,१४। त्वꣳ सोमासि सत्पति० । ऋ १,९१,५ तै स [illegible] तै ब्रा [illegible] काठ २,१४। शुचिं नु स्तोमम्० । ऋ. ७,९३,१; तै स १,१,१४,१. तै ब्रा २,४,८,३, काठ [illegible]। श्नथद् वृत्रम० । ऋ. ६,६०,१. तै स ४,२,११,१. ३,१३८ तै ब्रा २,८,०,१ काठ [illegible] काठ ४,१५, [illegible]। उभा वामिन्द्राग्नी० । ऋ. ६,६०,१३ तै स १,१,१४,१; ५, [illegible] तै ब्रा [illegible] काठ ३,९ ७४-५, मै ४,८; ५,३-४। प्र चर्षणिभ्या० (०य)। ऋ १,१०९,६; [illegible] तै ब्रा २,८,११ काठ ४,१५। ईडा(डा)मग्ने० । ऋ ३,१,२३,५,११,३,१९ ७,११ [illegible]]

अग्निꣳ सुदीतिꣳ सुदृशं गृणन्तो नमस्यामस्त्वेड्यं जातवेदः ।
त्वां दूतमरतिꣳ हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥　　४४

इडोपहूतो,—पहूतेडो,—पासं इडा ह्वयता,—मिडोपहूता मानवी घृतपदी मैत्रावरुणी ॥ ब्रह्म देवकृतमुपहूतं, दैव्या अध्वर्यवा उपहूता, उपहूता मनुष्या य इमꣳ यज्ञमवान् ये च यज्ञपतिꣳ वर्धा,—नुपहूते द्यावापृथिवी पूर्वजे ऋतावरी देवी देवपुत्रे, उपहूतोऽयꣳ यजमान उत्तरस्यां देवयाज्याया,—मुपहूतो भूयसि हविःकरणे, दिव्ये धामन्नुपहूतो, देवा म इदꣳ हविर्जुषन्तामिति, तस्मिन्नुपहूतः ॥ ५ ॥　　४५-४६

त्वꣳ ह्यग्ने प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता ।
त्वꣳ सीꣳ वृषन्नकृणोर्दुष्टरीतु सहो विश्वस्मै सहसे सहध्यै ॥　　४७
अधा होता न्यसीदो यजीयानिडस्पद इषयन्नीड्यः सन् ।
तं त्वा नरः प्रथमं देवयन्तो महो राये चितयन्तो अनुग्मन् ॥　　४८
वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैस्त्वे रयिं जागृवाꣳसो अनुग्मन् ।
रुशन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तꣳ वपावन्तꣳ विश्वहा दीदिवाꣳसम् ॥　　४९
पदं देवस्य नमसा व्यन्तः श्रवस्यवः श्रव आपन्नमृक्तम् ।
नामानि चिद्दधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयन्त संदृष्टौ ॥　　५०
त्वाꣳ वर्धन्ति क्षितयः पृथिव्यां त्वाꣳ राय उभयासो जनानाम् ।
त्वं त्राता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुषाणाम् ॥　　५१
सपर्येण्यः स प्रियो विक्ष्वग्निर्होता मन्द्रो निषसादा यजीयान् ।
तं त्वा वयं दम आ दीदिवाꣳसमुप ज्ञुबाधो नमसा सदेम ॥　　५२

[अग्निꣳ सुदीतिꣳ० । ऋ ३,१७,४, तै ब्रा. ३,६,१,१, काठ १८,२१]

[६] तै. ब्रा. ३,६,१० । काठ १८,२० । [त्वꣳ ह्यग्ने प्रथमो० । ऋ ६,१,१, तै ब्रा. ३,६,१०,१, काठ. १८,२० । अधा होता न्यसीदो० । ऋ. ६,१,२, तै ब्रा. ३,६,१०,१, काठ १८,२० । वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैस्त्वे० । ऋ ६,१,३, तै ब्रा ३,६,१०,१, काठ १८,२० । पदं देवस्य नमसा० । ऋ ६,१,४, तै. ब्रा. ३,६,१०,२, नि ४,१९ । त्वाꣳ वर्धन्ति क्षितय ० । ऋ. ६,१,५, तै ब्रा ३,६,१०,२, काठ १८,२० । सपर्येण्यः स प्रियो० । ऋ ६,१,६ तै ब्रा ३,६,१०,३ काठ १८,२०]

तं त्वा वयं॑ सुध्यो॒ नव्य॑मग्ने सुम्नायव॑ ईमहे देवयन्तः।
त्वं॑ विशो॑ अनयो॒ दीद्या॑नो दि॒वो अ॑ग्ने बृह॒ता रोच॑नेन ॥ ५३

विशां क॒विं॑ वि॒श्पतिं॒ शश्वतीनां नि॒तोश॑नं वृष॒भं च॑र्षणी॒नाम्।
प्रेतीषणिमिषयन्तं पाव॒कं राज॑न्तम॒ग्निं य॑ज॒तं र॑यी॒णाम्॥ ५४

सो अ॑ग्न ईजे शश॒मे च॒ मर्तो॒ यस्त॑ आन॑ट् स॒मिधा॑ ह॒व्यदा॑तिम्।
य आहु॑तिं॒ परि॒ वेदा॒ नमो॑भि॒र्विश्वेत् स वा॒मा द॑धते॒ त्वोतः ॥ ५५

अ॒स्मा उ॑ ते॒ महि॑ म॒हे वि॑धेम॒ नमो॑भिरग्ने स॒मिधो॒त ह॒व्यैः।
वेदी॑ सूनो सहसो गी॒र्भिरु॒क्थैरा ते॑ भ॒द्राया॑ सुम॒तौ य॑तेम ॥ ५६

आ य॒स्तत॑न्थ रोद॑सी॒ वि भा॒सा श्रवो॑भिश्च श्र॑व॒स्य॑स्तरु॒त्रः।
बृ॒हद्भि॒र्वाजैः॒ स्थवि॑रेभिर॒स्मे रे॒वद्भि॑रग्ने वित॒रं॑ वि॑भाहि ॥ ५७

नृ॒वद्व॑सो॒ सद॒मिद्धे॑ह्य॒स्मे भूरि॑ तो॒काय॒ तन॑याय प॒श्वः।
पू॒र्वीरिषो॑ बृह॒तीरा॒रेअ॑घा अ॒स्मे भ॒द्रा सौ॑श्रव॒सानि॑ सन्तु ॥ ५८

पु॒रूण्य॑ग्ने पुरु॒धा त्वा॒या वसू॑नि राजन् व॒सुता॑ ते अश्याम्।
पु॒रूणि॒ हि त्वे पु॑रुवार॒ सन्त्य॑ग्ने॒ वसु॑ विध॒ते राज॑नि॒ त्वे ॥ ६ ॥ ५९

आ वृ॑त्रहणा वृत्र॒हभिः॒ शुष्मै॒रिन्द्र॑ या॒तं नमो॑भिरग्ने अ॒र्वाक्।
यु॒वं॑ राधो॑भि॒रक॑वेभिरिन्द्रा॒ग्ने अ॒स्मे भ॑वतमुत्त॒मेभिः॑ ॥ ६०

होता॑ यक्ष॒दिन्द्रा॒ग्नी छाग॑स्य ह॒विष॒ आत्ता॑म॒द्य म॑ध्य॒तो मेद॒ उद्भृ॑तं पु॒रा द्वेषो॑भ्यः पु॒रा पौ॑रुषेय्या गृ॒भो घस्तां॑ नू॒नं घा॒सेअ॑ज्राणां॒ यव॑सप्रथमानां॒ सु॒मत्क्ष॑राणां॒ श॒तरु॑द्रियाणामग्निष्वा॒त्तानां॒ पीवो॑पवसनानां पार्श्व॒तः श्रो॑णि॒तः शि॑ताम॒त उ॑त्सा॒दतोऽङ्गा॑दङ्गा॒दव॑त्तानां॒ कर॑त ए॒वेन्द्रा॒ग्नी जु॒षेतां॑ ह॒विर्होत॒र्यज॑ ॥ ६१

[तं त्वा वयं सुध्यो०। ऋ ६,१,७. तै. ब्रा. ३,६,१०,३; काठ १८,२०। विशां कविं विश्पतिं०। ऋ. ६,१,८, तै ब्रा ३,६,१०,३. काठ. १८,२०। सो अग्न ईजे शशमे०। ऋ. ६,१,९ तै. ब्रा ३,६,१०,४; काठ. १८,२०। अस्मा उ ते महि महे०। ऋ. ६,१,१०, तै ब्रा ३,६,१०,४। आ यस्ततन्थ रोदसी०। ऋ. ६,१,११, तै ब्रा. ३,६,१०,५, काठ १८,२०। नृवद्वसो सदमिद्धेह्यस्मे०। ऋ ६,१,१२; तै ब्रा. ३,६,१०,५; काठ १८,२०। पुरूण्यग्ने पुरुधा त्वाया०। ऋ ६,१,१३, तै. ब्रा. ३,६,१०,५, काठ १८,२०]
[७] तै. ब्रा ३,६,११-१२। वा २१,४३-४७। काण्व २३,४४-४६। [आ वृत्रहणा वृत्रहभि०। ऋ ६,६०,३, तै ब्रा ३,६,८,१। एवेन्द्राग्नी जुषेतां०। तै ब्रा ३,६,११,१-२]

गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमाना ईट्टे रयिं यशसं पूर्वभाजम् ।
इन्द्राग्नी वृत्रहणा सुवज्रा प्र नो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः ॥ ६२

देवेभ्यो वनस्पते हवींषि हिरण्यपर्ण प्रदिवस्ते अर्थम् ।
प्रदक्षिणिद्रशनया नियूय ऋतस्य वक्षि पथिभी रजिष्ठैः ॥ ६३

होता यक्षद्वनस्पतिं,—अभि हि पिष्टतमया रभिष्ठया रशनयाधित यत्राग्नेराज्यस्य प्रिया धामानि यत्र सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामानि यत्रेन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रिया धामानि यत्र वनस्पतेः प्रिया पाथांसि यत्र देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि यत्राग्नेर्होतुः प्रिया धामानि तत्रैतं प्रस्तुत्येवोपस्तुत्येवोपावस्रक्षद्रभीयांसमिव कृत्वी करदेवं देवो वनस्पतिर्,—जुषतां हविर्,—होतर्यज ॥ ६४

वनस्पते रशनया नियूय पिष्टतमया वयुनानि विद्वान् ।
वहा देवत्रा दधिषो हवींषि प्र च दातारममृतेषु वोचः ॥ ६५

पिप्रीहि देवान् ॥ होता यक्षदग्निं स्विष्टकृतम्,—अयाडग्निरग्नेः प्रिया धामान्य,—याट् सोमस्याज्यस्य हविषः प्रिया धामान्य,—याडिन्द्राग्न्योश्छागस्य हविषः प्रिया धामान्य,—याड् वनस्पतेः प्रिया पाथांस्य,—याड् देवानामाज्यपानां प्रिया धामानि, यक्षदग्नेर्होतुः प्रिया धामानि, यक्षत्स्वं महिमानम्,—आयजतामेज्या इषः, कृणोतु सो अध्वरा जातवेदा, जुषतां हविर्,—होतर्यज ॥ अग्ने यदद्य,—ऽग्निर्होता ॥ ७ ॥ ६६-६७

देवं बर्हिः सुदेवं देवैः स्यात्, सुवीरं वीरैर्,—वस्तोर्वृज्येता,—ऽक्तोः प्रभ्रियेता,—ऽत्यन्यान् राया बर्हिष्मतो मदेम, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज, देवं बर्हिर्,—वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवीर्द्वारः संघाते वीड्वीर्यामञ्छिथिरा ध्रुवा देवहूतौ, वत्स ईमेनास्तरुणा आमिमीयात् कुमारो वा नवजातो, मैना अर्वा रेणुककाटः प्रणग्, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यज, देवीर्द्वारो, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवी उषासानक्ताद्यास्मिन् यज्ञे प्रयत्यह्वेताम्,—अपि नूनं दैवीर्विशः प्रायासिष्टां सुप्रीते सुधिते, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, यज, देवी उषासानक्ता, वसुवने

[गीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमाना (न)० । ऋ. ७,९३,४, तै. ब्रा. ३,६,९,१, काठ. ४,१५ । देवेभ्यो वनस्पते हवींषि० । तै ब्रा ३,६,११,२; काठ. १८,२१ । देवो वनस्पतिर्जुषतां० । तै. ब्रा. ३,६,११,४ । वनस्पते रशनया नियूय० । ऋ १०,७०,१०, तै ब्रा. ३,६,११,१, नि. ६,७ । पिप्रीहि देवान्० । ऋ. १०,२,१; तै. सं. ४,३,१३,४, तै ब्रा ३,५,७,५, ६,११,४ काठ २,१५, १८,२१, २०,१५ । अग्ने यदद्य० । ऋ. ६,१५,१४; तै. सं. ४,३,१३,४; तै. ब्रा. ३,५,७,६, ६ १०,२]

[८] तै. ब्रा. ३,६,१३ । वा. २१,४८—५८ २८.३५—४५ । काण्व २३,४७—५७, ३०,१२-२२ ।

राकामहं२, यास्ते राके, सिनीवालि, या सुपाणिः, कुहूमहं, कुहूर्देवानाम् ॥ ७६

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।
देवानामुत यो मर्त्यानां२ यजिष्ठः स प्रयजतामृतावा ॥ ७७

हव्यवाडग्निः,—रिडोपहूता ॥ १० ॥ ७८

[२८६६]

॥ इति खिलकाण्डे त्रयोदशः प्रपाठकः ॥१३॥

अथ चतुर्दशः प्रपाठकः ।

सोमो धेनुं२ सोमो अर्वन्तमाशुं२ सोमो वीरं कर्मण्यं ददाति ।
सादन्यं२ विदथ्यं२ सभेयं पितृश्रवणं२ यो ददाशदस्मै ॥ १

अषाढं२ युत्सु पृतनासु पप्रिं२ स्वर्षामप्सां२ वृजनस्य गोपाम् ।
भरेषुजां२ सुक्षितिं२ सुश्रवसं जयन्तं त्वामनुमदेम सोम ॥ २

त्वं२ सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूस्त्वं दक्षैः सुदक्षो विश्ववेदाः ।
त्वं२ वृषा वृषत्वेभिर्महित्वा द्युम्नेभिर्द्युम्न्यभवो नृचक्षाः ॥ ३

या ते धामानि दिवि या पृथिव्याम् ॥ ४

त्वमिमा ओषधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्वं गाः ।
त्वमाततन्थोर्३र्वन्तरिक्षं त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ ॥ ५

[राकामहं२० । ऋ २,३२,४; अथर्व ७,४८,१; तै स ३,३,११,५; नि ११,३१; काठ १३,१६ । यास्ते राके० । ऋ २,३२,५, अथर्व ७,४८,२, तै स ३,३,११,५, काठ १३,१६ । सिनीवालि० । ऋ. २,३२,६; अथर्व ७,४६,१, तै स ३,१,११,३; ३,११,५, नि ११,३२; कठ १३,१६ । या सुपाणि:० । ऋ २,३२, ७, अथर्व ७४६,२, तै स ३,१,११,४; ३,११,५; काठ १३,१६ । कुहूमहं(०देवीं) । ऋ परि. ३,१; अथर्व ७४७,१; मै स ३,३,११,५, काठ १३,१६ । कुहूर्देवानाम्० । ऋ पा १ ३,२; अथर्व ७,४७,२, तै स. ३,३,११,५ काठ १३,१६ । अग्निर्होता गृहपति:० । ऋ ६,१५,१३; तै ब्रा ३,५,१२,१ । हव्यवाड(ळ)-ग्नि० । ऋ ५,४,२; तै स ३,४,११,१]

[१] १ आ ३,८,३, ३,८,१ । ना ३४,२०-२२; ४,३७, १०,२०, २३,६५। शत ३३,१४-१६, ४,४१, ११,११; २४,६७ । [सोमो धेनुं२ सोमो० । ऋ १,९१,२०; तै ब्रा. २,८,३,१ । अषाढं२ युत्सु पृतनासु० । ऋ १,९१,२१ तै. ब्रा २,४,३,८, २,८,३,१, ७,४,१ । त्वं२ सोम क्रतुभि:० । ऋ १,९१,२; तै ब्रा २,४,३,८, २,८,३,१ । या ते धामानि दिवि० । ऋ १,९१,४, तै स ३,३,१४,१, ४,१,११,१, तै ब्रा २,८,३,१; काठ १३,१५ । त्वमिमा ओषधी: सोम० । ऋ १,९१,२२, तै ब्रा २,८,३,१]

या ते धामानि हविषा यजन्ति, सोमापूषणे,—मौ देवौ ॥ ६

सोमापूषणा रजसो विमानं२ सप्तचक्रं२ रथमविश्वमिन्वम् ।
विषूवृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥ ७

दिव्य१न्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे ।
ता अस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं२ रायस्पोषं२ विष्यतां नाभिमस्मे ॥ ८

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं२ सोमो रयिपतिर्दधातु ।
अवतु देव्यदितिरनर्वा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९

विश्वान्यन्यो भुवना जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।
सोमापूषणा अवतं धियं मे युवाभ्यां२ विश्वाः पृतना जयेम ॥ १०

प्रजापते नहि त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव ।
यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं२ स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ११

रयीणां पतिं२ यजतं बृहन्तमस्मिन् भरे नृतमं२ वाजसातौ ।
प्रजापतिं प्रथमजामृतस्य यजाम देवमधि नो ब्रवीतु ॥ १२

प्रजापते त्वं निधिपाः पुराणो देवानां पिता जनिता प्रजानाम् ।
पतिर्विश्वस्य जगतः परस्पा हविर्नो देव विहवे जुषस्व ॥ १३

तवेमे लोकाः प्रदिशो दिशश्च परावतो निवत उद्वतश्च ।
प्रजापते विश्वसृग् जीवधन्य इदं नो देव प्रतिहर्य हव्यम् ॥ १४

प्रजापतिं प्रथमं२ यज्ञियानां देवानामग्रे यजतं२ यजध्वम् ।
स नो ददातु श्रवणं पितॄणां तस्मै ते देव हविषा विधेम ॥ १५

[या ते धामानि हविषा०। ऋ १,९१,१९, तै स १,२,१०,१, तै ब्रा २,८,३,१; काठ ११,१३। सोमापूषणा०। ऋ २,४०,१.३, तै स १,८,२२,५, २,६,११,४, तै ब्रा २,८,१,५, काठ ८,१७। इमौ देवौ०। २,४०,२, तै स १,८,२२,५, २,६,११,४, तै ब्रा. २,८,१,५; काठ ८,१७। सोमापूषणा रजसो०। ऋ. २,४०,३, तै स १,८,२२,५, तै ब्रा २,८,१,५। दिव्य१न्यः सदनं चक्र०। ऋ २,४०,४, तै. ब्रा. २,८,१,५। धियं पूषा जिन्वतु०। ऋ २,४०,६, तै ब्रा २,८,१,६। विश्वान्यन्यो भुवना०। ऋ. २,४०,५ तै ब्रा २,८,१,६। प्रजापते नहि त्वदेतान्यन्यो०। ऋ १०,१२१,१०; अथर्व ७,७९,४, ८०,३, तै. स. १,८,१४,२, ३,२,५,६, तै ब्रा २,८,१,२, ३,५,७,१, तै आ १०,५४, नि १०,४३; काठ १५,८। रयीणां पतिं२ यजतं०। तै ब्रा २,८,१,३। प्रजापते त्वं निधिपाः०। तै ब्रा २,८,१,३। तवेमे लोकाः प्रदिशो०। तै. ब्रा २,८,१,३। प्रजापतिं प्रथमं२०। तै ब्रा. २,८,१,४]

वसुधेयस्य वीतां, देवी जोष्ट्री वसुधिती ययोरन्याघा द्वेषांसि यूयवदान्या वक्षद्वसु वार्याणि यजमानाय, वसुवने वसुधेयस्य वीतां३, यज, देवी जोष्ट्री, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवी ऊर्जाहुती, इषमूर्जमन्या वक्षत्सग्धिं३ सपीतिमन्या, नवेन पूर्वं दयमानाः स्याम पुराणेन नवं, तामूर्जमूर्जाहुती ऊर्जयमाने अधातां३, वसुवने वसुधेयस्य वीतां३, यज, देवी ऊर्जाहुती, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवा दैव्या होतारा पोतारा नेष्टारा हताघशंसा आभरद्वसुवने वसुधेयस्य वीतां३, यज, देवा दैव्या होतारा, वसुवने वसुधेयस्य वीतां, देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवीरिडा सरस्वती भारती, द्यां भारत्यादित्यैरस्पृक्षत् सरस्वतीमं३ रुद्रैर्यज्ञमावी,—दिहैवेडया वसुमत्या सधमादं मदेम, वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, यज, देवीस्तिस्रस्तिस्रो देवी,—र्वसुवने वसुधेयस्य व्यन्तु, देवो नराशंसस्त्रिशीर्षा षडक्षः, शतमिदेनं३ शितिपृष्ठा आदधति, सहस्रमीं प्रवहन्ति, मित्रावरुणेदस्य होत्रमर्हतो, बृहस्पतिः स्तोत्र,—मश्विनाध्वर्यवं३, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज, देवो नराशंसो वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवो वनस्पतिर्वर्षप्रावा घृतनिर्णिग् द्यामग्रेणास्पृक्ष,—दान्तरिक्षं मध्येनाप्राः पृथिवीमुपरेणादंहीद्, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज, देवो वनस्पतिर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवं बर्हिर्वारितीनां निधेधासि प्रच्युतीनामप्रच्युतं निकामधरणं पुरुस्पार्हं३ यशस्व,—देना बर्हिषान्या बर्हींष्यभिष्याम, वसुवने वसुधेयस्य वेतु, यज, देवं बर्हिर्वारितीनां३ वसुवने वसुधेयस्य वेतु, देवो अग्निः स्विष्टकृद्, यज, देवो अग्निः स्विष्टकृत् ॥ ८ ॥ ६८

अग्निमद्य होतारमवृणीतायं३ यजमानः पचन् पक्तीः पचन् पुरोडाशं गृह्णन्नग्नये आज्यं गृह्णन्त्सोमायाज्यं घ्नन्निन्द्राग्निभ्यां छाग३, सूपस्था अद्य देवो वनस्पतिरभवदग्नये आज्येन सोमायाज्येनेन्द्राग्निभ्यां छागेना,—ऽघस्तां तं, मेदस्तः प्रतिपचता,—ऽग्रभीष्टा,—मवीवृधेतां पुरोडाशेन, त्वामद्य ऋष आर्षेय ऋषीणां नपादवृणीतायं३ यजमानो, बहुभ्य आ संगतेभ्य एष मे देवेषु वसु वार्यायक्ष्यत इति, ता या देवा देवदानान्यदुस्तान्यस्मा आ च शास्स्वा च गुरस्व,—इषितश्च होतरसि भद्रवाच्याय प्रेषितो, मानुषः सूक्तवाकाय, सूक्ता ब्रूही,—दं द्यावापृथिवी भद्रमभू,—दार्ध्म सूक्तवाकमुत नमोवाकं,—मृध्यास्म सूक्तोच्य,—मग्ने त्वं३ सूक्तवागस्युपश्रुति दिवस्पृथिव्यो,—रोमन्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यजमान द्यावापृथिवी स्तां३ शंगयी जीरदानू अत्रस्नू अप्रवेदे असंबाधे

[१] तै. ब्रा ३,६,१४, ३,५,१० । वा. २१,४९-६१; २८,२३,४६ । काण्व. २३,४८—६०, ३०,२३,४६ ।

उरुगव्यूती अभयंकृतौ वृष्टिद्यावा रीत्यापा शंभुवौ मयोभुवा ऊर्जस्वती च पयस्वती च सूपचरणा च स्वधिचरणा च, तयोराविद्यग्निरिदꣳ हविरजुषता,—ऽवीवृधत, महो ज्यायोऽकृत, सोम इदꣳ हविरजुषता,—ऽवीवृधत, महो ज्यायोऽकृते,—न्द्राग्नी इदꣳ हविरजुषेता,—मवीवृधेता, महो ज्यायोऽक्राताꣳ, वनस्पतिरिदꣳ हविरजुषता,—ऽवीवृधत, महो ज्यायोऽकृत, देवा आज्यपा आज्यमजुषन्ता,—ऽवीवृधन्त, महो ज्यायोऽक्रता,—ऽग्निर्होत्रेणेदꣳ हविरजुषता,—ऽवीवृधत, महो ज्यायोऽकृता,—ऽस्यामृधद्धोत्रायां देवंगमायामाशास्तेऽयꣳ यजमाना, आयुरा-शास्ते, सुप्रजास्त्वमाशास्ते, विश्वं प्रियमाशास्ते, यदनेन हविषाशास्ते तदश्यात्, तदृ-ध्यात्, तदस्मै देवा रासन्तां, तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनुताꣳ, वयमग्नेर्मानुषा इष्टं च वीतं चो,—भे च नो द्यावापृथिवी अꣳहसस्पातामि,—ह गतिर्वामस्ये,—दं नमो देवेभ्यः ॥ ९ ॥ ६९

तच्छꣳयोरावृणीमहे गातुꣳ यज्ञाय गातुꣳ यज्ञपतये दैवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः।
ऊर्ध्वं जिगातु भेषजꣳ शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ७०

आप्यायस्व, सं ते पयाꣳसि ॥ ७१

इह त्वष्टारमग्रियꣳ विश्वरूपमुपह्वये। अस्माकमस्तु केवलः ॥ ७२

तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व।
यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ७३

देवानां पत्नीरुशतीरवन्तु नः प्रावन्तु नस्तुजये वाजसातये।
याः पार्थिवासो या अपामपि व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छत ॥ ७४

उत ग्ना व्यन्तु देवपत्नीरिन्द्राण्यग्नाय्यश्विनी राट्।
आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यन्तु देवीर्य ऋतुर्जनीनाम् ॥ ७५

---

[१०] तै ब्रा. ३,५,११—१२। वा ११,६३; १२,११२-११४; २७,२०, ३४,१०। काण्व. १२,६५, १३,१११—११३; २९,२०; ३३,४। [तच्छꣳयोरावृणीमहे०। तै स २,६,१०,२, तै ब्रा ३,५,११, तै आ १,९, ७, ३,१। आप्यायस्व०। ऋ १,९१,१६-१७, ९,३१,४, तै स १,४,३२,१, ३,२,५,३, ४,२,७,४, तै ब्रा ३,५,१२; ७,१३,४; तै आ. ३,१७,१; ६,६,३, ताण्ड्य ब्रा १,५,८ काठ १६,१४, कपि २५,५। सं ते पयाꣳसि०। ऋ. १,९१,१८, तै स ४,२,७,४, काठ १६,१४, ३५,१३, ३७,५, कपि २५,५। इह त्वष्टार-मग्रियꣳ०। ऋ १,१३,१०, तै. स ३,१,११,१; तै ब्रा ३,५,१२,१। तन्नस्तुरीपमध०। ऋ. ३,४,९, ७, २,९; तै. सं. ३,१,११,१। देवानां पत्नीरुशती०। ऋ ५,४६,७; तै. ब्रा. ३,५,१२,१। उत ग्ना व्यन्तु देवपत्नीः०। ऋ ५,४६,८, अथर्व ७,४९,२ तै ब्रा ३,५,१२,१; नि १२,४६]

यो राय ईशे शतदाय उक्थ्यो यः पशूनां रक्षिता विष्ठितानाम् ।
प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य सहस्रधामा जुषतां हविर्नः ॥ १ ॥ १६

रायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।
उत वा ते सहस्रिणो रथा आयातु पाजसा ॥ १७

ईशानाय प्रहुतिं यस्त आनट् शुचिं सोमं शुचिपास्तुभ्यं वायो ।
कृणोषि तं मर्त्येषु प्रशस्तं जातो जातो जायते वाज्यस्य ॥ १८

युक्ष्वा हि त्वं रथासहा युवस्व पोष्या वसो ।
आन्नो वायो मधु पिबास्माकं सवनागहि ॥ १९

कुविदङ्ग नमसा ये वृधासः पुरा देवा अनवद्यास आसन् ।
ते वायवे मनुषे बाधितायावासयन्नुषसं सूर्येण ॥ २०

आ नो वायो महे तने याहि मखाय पाजसे ।
वयं हि ते चकृमा भूरि दावने सद्यश्चिन्महि दावने ॥ २१

सं ते वायुः ॥ २२

पीवोअन्नं रयिवृधः सुमेधाः श्वेतः सिषक्ति नियुतामभिश्रीः ।
ते वायवे समनसो वितस्थुर्विश्वेन्नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ २३

राये नु यं जज्ञतू रोदसीमे राये देवी धिषणा धाति देवम् ।
अध वायुं नियुतः सश्चत स्वा उत श्वेतं वसुधितिं निरेके ॥ २४

आ वायो, प्र वायुं, प्र याभिः ॥ २५

[यो राय ईशे० । तै. ब्रा. २,८,१,४]

[१] तै. ब्रा. २,८,१ । वा १९,१९; २७,२३-२४,२७-२८, ७,७, ३३,५५; २५,६५,२९-२२, ४,५; ३१,१६ । काण्व. १०,३१, २९,२३—२४,२६,३१, ७,६; ३२,५५; २७,१९,२५-२६; ४,६; ३५,१६ । { वायो शतं हरीणां० । ऋ. ४,४८,५ तै. ब्रा २,७,१२,७ । ईशानाय प्रहुतिं० । ऋ. ७,९०,२ । युक्ष्वा हि त्वं रथासहा० । ऋ. ८,२६,२० । कुविदङ्ग नमसा० । ऋ. ७,९१,१ । आ नो वायो महे० । ऋ ८,४६,२५ । सं ते वायुः० । तै. सं. ४,१,४, ५ १,५,१; कठ. १६,४; १९,५; कपि. ३०,३ । पीवोअन्नं (०न्नां) रयिवृध० । ऋ. ७,९१,३; तै ब्रा. २,८,१,१ । राये नु यं जज्ञतु० । ऋ. ७,९०,३, तै ब्रा. २,८,१,१ । आ वायो० । ऋ. ७,९२,१; तै. सं. १,४,४,१; ३,४,२,१; तै. ब्रा. २,८,११; कठ. ४,२, १३,११—१२; कपि ३,२ । प्र वायुं० । ऋ. ६,४९,४; तै. ब्रा. २,८,१,१ । प्रयाभिः० । ऋ. ७, ९२,३. तै सं २,२,१२,७; तै. ब्रा. २,८,१,१; कठ १०,१२ }

आ नो नियुद्भिः शतिनीभिरध्वरꣳ सहस्रिणीभिरुपयाहि यज्ञम् ।
वायो अस्मिन्त्सवने मादयस्व यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २६
देवानां भद्रा सुमतिर्ऋजूयतां देवानाꣳ रातिरभि नो निवर्तताम् ।
देवानाꣳ सख्यमुपसेदिमा वयं देवा न आयुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥ २७
भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितꣳ यदायुः ॥ २८
शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् ।
पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या रीरिषतायुर्गन्तोः ॥ २९
आ वो देवास ईमहे ॥ ३०
उत देवा अवहितं देवा उन्नयथा पुनः । उतागश्चक्रुषं देवा देवा जीवयथा पुनः ॥ ३१
यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः ॥ २ ॥ ३२
अग्ने नय ॥ ३३
प्र वः शुक्राय भानवे भरध्वꣳ हव्यं मतिं चाग्नये सुपूतम् ।
यो दैव्यानि मानुषा जनूꣳष्यन्तर्विश्वानि विद्मना जिगाति ॥ ३४
अग्ने त्वं पारय ॥ ३५
अच्छा गिरो मतयो देवयन्तीरग्निꣳ यन्ति द्रविणं भिक्षमाणाः ।
सुसंदृशꣳ सुप्रतीकꣳ स्वञ्चꣳ हव्यवाहमरतिं मानुषाणाम् ॥ ३६
अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा अनग्नित्रा अभ्यमन्त कृष्टीः ।
पुनरस्मभ्यꣳ सुविताय देव क्षाꣳ विश्वेभिरमृतेभिर्यजत्र ॥ ३७

[आ नो नियुद्भि०। ऋ ७,९२,५ तै ब्रा २,८,१,२। देवाना भद्रा सुमति०। ऋ १,८९,२, नि १२,३९। भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम०। ऋ १,८९,८, सा १८७४, तै, आ १,१,१, काठ ३५,१, कपि. ४८,२। शतमिन्नु शरदो०। ऋ १,८९,९ तै आ १,२७,६, काठ. ३५,१, कपि ४८,२। आ वो देवास०। तै म. १,९,१,७। उत देवा अवहित०। ऋ १०,१३७,१, अथर्व ४,१३,१। यज्ञेन यज्ञमयजन्त०। ऋ. १,१६४ ५०, १०,९०,१६, अथर्व ७,५,१, तै स ३,५,११,५, तै. आ. ३,१२,७, शत ब्रा. १०,२,२,२]

[३] तै ब्रा २८,२। वा ५,३६ ७ ४३, ४०,१६, १७,१२ ४,३०, १८,४९, २१,२, ३८,५। काण्व ५,८५, ९,८, ४० १८, १३,१३, ४ ४२, २०,१९ २३,२, ३८५। अग्ने नय सुपथा०। ऋ १,१८९,१, तै स १, १,१४,३, ४,४३,१, तै. ब्रा २,८,२,३, तै आ १८,८ शत ब्रा १४,८,३,१ काठ ३,१, ६,१०, कपि. २,८। प्र व शुक्राय भानवे०। ऋ ७,४,१ तै ब्रा २ ८,२,३, काठ ७,१६। अग्ने त्व पारय०। ऋ १,१८९,२, तै स १,१,१४,४, तै ब्रा २ ८ २,५ तै आ १०,२,१। अच्छा (च्छा) गिरो मतयो०। ऋ ७,१० ३ तै ब्रा २,८ २,४। अग्ने त्वमस्मद्युयोध्यमीवा०। १,१८९,३ तै ब्रा २ ८ ०।

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयन्तः ।
दक्षिणावाड् वाजिनी प्राच्येति हविर्भरन्त्यग्नये घृताची ॥ ३८

उदुत्तमं,—मस्तभ्नाद् द्यां,—मिमां धियम् ॥ ३९

कितवासो यद्रिरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विद्म ।
सर्वा ता विष्य शिथिरेव देवाथा ते स्याम वरुण प्रियासः ॥ ४०

अव ते हेडो वरुण, तत्त्वायामि ॥ ४१

पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात् ।
ग्नाभिरच्छिद्रꣳ शरणꣳ सजोषा दुराधर्षं गृणते शर्म यꣳसत् ॥ ४२

आ नो दिवः ॥ ४३

इमा जुह्वाना युष्मदा नमोभिः प्रति स्तोमꣳ सरस्वति जुषस्व ।
तव शर्मन् प्रियतमे दधाना उपस्थेयाम शरणं न वृक्षम् ॥ ४४

यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा पुष्यसि वार्याणि ।
यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवे कः ॥ ४५

सरस्वत्यभि नो नेषि वस्य, इदं ते हव्यम् ॥ ३ ॥ ४६

[प्र कारवो मनना० ऋ ३,६,१; तै ब्रा. २,८,१,५ । उदुत्तमं वरुण पाशा० । ऋ १,२४,१५; सा ५८९; अथर्व ७,८३,३; १८४,६९, तै म १,५,११,३, ४,२,१,३; तै ब्रा. २,७,१६,४, ८,१,६; तै आ २,४,४; नि. २,१३, काठ ३,८, १६,८, १९,११, २२,१३, कपि २,१५, ३२,१ । अस्तभ्नाद् द्याम्० । ऋ.८,४२,१, तै सं. १,२,८,१, तै. ब्रा २,८,१,६, काठ २,६, ११,१२; कपि १,१९ । इमां धियम्० । ऋ. ८,४२,३; १०,६७,१; अथर्व १०,९१,१, तै स १,२,२,२, ६,१,३,२; काठ २,३; कपि. १,१५ । कितवासो यद्रिरिपु० । ऋ ५, ८५,८, तै स ३,४,११,६, तै ब्रा २,८,१,५; काठ २३,१२ । अव ते हेडो(ळो) वरुण० । ऋ १,२४,१४, तै म १,५,११,३, तै ब्रा. २,७,१६,४, ८,१,६, तै आ २,४,४; काठ ४०,११ । तत्त्वायामि ब्रह्मणा० । ऋ. १,२४,११, तै स २,१,११,६; तै ब्रा २,८,१,६; काठ ४,१६; ११,१३; १२,१५, १७,१९, २१,१३; ४०,११ । पावीरवी कन्या चित्रायु० । ऋ. ६,४९,७, तै स ४ १,११,२, तै ब्रा २,८,२,८ । आ नो दिव० । ऋ. ५,४३,११, ७,२४,३, तै स १,८,२२,१; २,५,१२ १, ३,१,११,२; काठ ४,१६,२०,१५ । इमा जुह्वाना युष्मदा० । ऋ ७,९५,५, तै ब्रा २,४,६,१, काठ ४,१६ । यस्ते स्तनः शशयो० । ऋ. १,१६४,४९; अथर्व ७,१०,१; तै ब्रा २,८,२,८, तै आ ४,८,२; ५,७,३, शत. ब्रा १४,२,१,१५; ९,४,२८ । सरस्वत्यभि नो नेषि० । ऋ. ६, ६१,१४. तै स ७,२,७,४, तै. ब्रा २,४,३,१; २,८,२,८, काठ १७,१८, १०,३ । इदं ते हव्यम् । तै ब्रा २,५ ४ ३]

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहन्तं बृहस्पतिꣳ सदने सादयध्वम् ।
सादद्योनिं दम आ दीदिवाꣳसꣳ हिरण्यवर्णमरुषꣳ सपेम ॥ ४७

स हि शुचिः शतपत्रः स शुन्ध्युर्हिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षाः ।
बृहस्पतिः स स्वावेश ऋष्वः पुरू सखिभ्य आसुतिं करिष्ठः ॥ ४८

बृहस्पतिः, स सुष्टुभा ॥ ४९

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद् द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।
यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥ ५०

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे ॥ ५१

सूर्यो देवीमुषसꣳ रोचमानां मर्यो न योषामभ्येति पश्चात् ।
यत्रा नरो देवयन्तो युगानि वितन्वते प्रति भद्राय भद्रम् ॥ ५२

भद्रा अश्वा,—स्तरसूर्यस्य ॥ ५३

तन्मित्रस्य वरुणस्याभिचक्षे सूर्यो रूपं कृणुते द्योरुपस्थे ।
अनन्तमन्यद्रुशदस्य पाजः कृष्णमन्यद्धरितः संभरन्ति ॥ ५४

अद्या देवा उदिता सूर्यस्य निरꣳहसः पिपृता निरवद्यात् ।
तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः ॥ ५५

---

[४] तै ब्रा ३,८,२, ३,८७ । वा २६,३ ३३,३७-३८,४२, ७,४१, १३,४६, २१,५-६, २५,२३, २९,४ । काण्व २,२१, २८,४, ३२,३७-३८,४२, ८,२४,१,७ १४,४८, २३,५-६, १७,२७; ३१,४। [आ वेधसं नीलपृष्ठं० । ऋ ५,४३,१२, तै ब्रा २,५५,४, २,८,२,७। स हि शुचि शतपत्र० । ऋ. ७,९७७, तै ब्रा २,५,५,४; ८,२,७ । बृहस्पतिः०। ऋ ४,५०,४, ६,७३,३, १०,४२,११, ४३,११, ४४,११, १८३,१, अथर्व ७,५१,१ ; २०,१७,११, ८८,४; ८९,११, ९०,३; ९४,११, तै स ३,३,११,१, तै ब्रा २,८,२,७—८, काठ १७,१८ । स सुष्टुभा० । ऋ ४,५०,५ १,६२४ अथर्व २०,८८,५; तै स २,३,१४,४, काठ १०,१३ । बृहस्पते अति यदर्यो० । ऋ २,२३,१५, तै स १,८,२२,२; कठ ४,१६,४०,११ । एवा पित्रे विश्वदेवाय०। ऋ. ४,५०,६, अथर्व २०,८८,६, तै स १,८,२२,२, तै ब्रा २,८,२,८, काठ १७,१८। सूर्यो देवीमुषसꣳ०। ऋ. १,११५,२, अथर्व २०,१०७,१५ तै ब्रा २,८,७,१ । भद्रा अश्वा ० । ऋ १,११५,३, तै ब्रा. २,८,७,१ । तरसूर्यस्य० । ऋ १,११५,४; अथर्व २०,१२३ १, तै ब्रा २,८,७,१ नि ४,११ । तन्मित्रस्य वरुणस्य०। ऋ १,११५,५, अथर्व २०,१२३,२, तै ब्रा. २,८,७,२ । अद्या देवा उदिता०। ऋ १,११५,६, तै ब्रा २,८, ७,२]

चित्रं देवानामुदगादनीकऽ, सुत्रामाणं, महीमू ष्वं,ऽदितिः पाशान् ॥ ५६

अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ।
विश्वे देवा अदितिः पञ्च जना अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥ ५७

विष्कम्भो दिवः, स्तीर्णं बर्हिः ॥ ४ ॥ ५८

विष्णोर्नु कं, तदस्य, प्र तद्विष्णुः ॥ ५९

परो मात्रया तन्वा वृधान न ते महित्वमन्वश्नुवन्ति ।
उभे ते विद्म रजसी पृथिव्या विष्णो देव त्वं परमस्य वित्से ॥ ६०

विचक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्राय विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ।
ध्रुवासो अस्य कीरयो जनास उरुक्षितिऽ सुजनिमा चकार ॥ ६१

त्रिर्देवः पृथिवीमेष एताऽ विचक्रमे शतर्चसं महित्वा ।
प्र विष्णुरस्तु तवसस्तवीयाऽस्त्वेषऽ ह्यस्य स्थविरस्य नाम ॥ ६२

इन्द्रं नरो नेमधिता, युजे रथम् ॥ ६३

जगृह्णा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तऽ वसूयवो वसुपते वसूनाम् ।
विद्मा हि त्वा गोपतिऽ शूर गोनामस्मभ्यं चित्रऽ वृषणऽ रयिं दाः ॥ ६४

[चित्रं देवानाम्० । ऋ १,११५,१, अथर्व १३,२,३५, २०,१०७,१४; तै स १,४,४३,१, २,४,१४,४; तै. ब्रा २,८,७,३; ए आ ३,१, तै आ १,७,६; २,१३,१, नि १२,१६, काठ. ४,९, १०,१३, १३,१६; २२, १४, २२,५-६,८, कपि ३,४७, ३५,७ । सुत्रामाणं पृथिवी० । ऋ १०,६३,१०, अथर्व ७,६,३, तै स १,५,११,५, ७,१,१८,२, तै आ १,१३,२, काठ २,३ । महीमू षु० । तै स. १,५,११,५, ७,१,१८,२, तै ब्रा ३,१,३,३, तै आ. १,१३,२, काठ ३०,४—५, कपि ४६,७ । अदितिः पाशान्० । तै स ३,१, ४,४, काठ ३०,८ । अदितिर्द्यौरदिति० । ऋ १,८९,१०, अथर्व ७,६,१, तै आ १,१३,२, नि ४,२३ । विष्कम्भो दिव० । ऋ ९,८९,६, तै स. ४,४,१२,५; काठ २२,१४ । स्तीर्णं बर्हि० । ऋ १,१३५,१, तै स ५,१ ११,२, काठ ५,६,२]

[५] तै ब्रा २,८,२-३ । वा ५,१८,२०; १९,८१, ८,१५ । काण्व ५,२४,२६, २१,७८, ९,१५ । [विष्णोर्नु क० । ऋ १,१५४,१, अथर्व ७,२६,१, तै. स १,२,१३,२; तै. ब्रा २,८,३,२, काठ २,१०, २५,८; कपि २,४, ४०,१ । तदस्य० । ऋ. १,१५४,५; १०३,५; २,३५,११; तै ब्रा २,४,६,२, ८,३,२ । प्र तद्विष्णु० । ऋ १,१५४,२, अथर्व. ७,२६,२—३; तै ब्रा २,४,३,४, ८,३,२, ३,१,३,३, नि १,२०; काठ २,१०, २५,८, कपि २ ४; ४०,१ । परो मात्रया तन्वा० । ऋ ७,९९,१, तै ब्रा २,८,३,२ । विचक्रमे पृथिवीमेष० । ऋ ७,१००,४; तै ब्रा २,४,३,५, ८,३,२ । त्रिर्देव पृथिवीमेष० । ऋ ७,१००,३; तै ब्रा २,४,३,५, ८,३,३ । इन्द्र नरो नेमधिता० । ऋ ७,२७,१, सा. ३१८, तै स. १,६,१२,१, तै ब्रा २,८,२,५ । युजे रथम्० । ऋ ७,२३,३, अथर्व २०,१२,३, तै ब्रा. २,४,१,३, ८,२,५ । जगृह्मा(०म्मा०) ते दक्षिणमिन्द्र० । ऋ. १०, ४७,१; सा ३१७; तै ब्रा २,८,२,५]

तवेदꣳ विश्वमभितः पशव्यꣳ यत् पश्यसि चक्षसा सूर्यस्य ।
गवामसि गोपतिरेक इन्द्र भक्षीमहि ते प्रयतस्य वस्वः ॥ ६५

समिन्द्र नः ॥ ६६

आराच्छत्रुमपबाधस्व दूरमुग्रो यः शम्बः पुरुहूत तेन ।
अस्मे धेहि यवमद्गोमदिन्द्र कृधी धियं जरित्रे वाजरत्नाम् ॥ ६७

इन्द्रो वलꣳ रक्षितारं दुघानां करेणेव विचकर्ता रवेण ।
स्वेदाञ्जिभिराशिरमिच्छमानोऽरोदयत् पणिमा गा अमुष्णात् ॥ ६८

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलꣳ वः ।
तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रꣳ सोमैरोर्णुत जूर्न वस्त्रैः ॥ ६९

इन्द्रा ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीꣳरसनोदन्तरिक्षम् ।
बिभेद वलं नुनुदे विवाचोऽथाभवद्दमिताभिक्रतूनाम् ॥ ७०

यो हत्वाहिमरिणात् सप्त सिन्धून् यो गा उदाजदपधा वलस्य ।
यो अश्मनोरन्तरग्निं जजान संवृक् समत्सु स जनास इन्द्रः ॥ ७१

अभि स्ववृष्टिम् ॥ ७२

भिनद्वलमङ्गिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृꣳहितान्यैरत् ।
रिणग्रोधाꣳसि कृत्रिमाण्येषाꣳ सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ५ ॥ ७३

विष्णुं देवꣳ वरुणमूतये भगं मेदसा देवा वपया यजध्वम् ।
ता नो यज्ञमागतꣳ विश्वधेना प्रजावदस्मे द्रविणेह धत्तम् ॥ ७४

[तवेदꣳ विश्वमभित० । ऋ. ७,९८,६, अथर्व २०,८७,६, तै. ब्रा. २,८,२,६ । समिन्द्र न ०(णो०) । ऋ. ५,४२,४, अथर्व. ७,९७,२; तै. सं. १,४,४४,१, तै. ब्रा २,८,२,६, काठ ४,१२; कपि ३,१० । आराच्छत्रुमपबाधस्व० । ऋ १०,४२,७, अथर्व २०,८९,७, तै. ब्रा. २,८,२,७: नि ५,२४ । इन्द्रो वलꣳ(व०) रक्षितारं० । १०,६७,६, अथर्व २०,९१ ६ । अध्वर्यवो यो दृभीकं० । ऋ. २,१४,३ । इन्द्रा (०न्द्र) ओषधीरसनो० । ऋ. ३,३४,१०; अथर्व २०,११,१० । यो हत्वाहिमरिणात् सप्त० । ऋ. २,१२,३, अथर्व. २०,३४,३ । अभि स्ववृष्टिम्० । ऋ १,५२,५ । भिनद्वलमङ्गिरोभिः० । ऋ. २,१५,८, तै सं २,३, १४,५]

[६] तै. ब्रा. २,८,४; ६ । वा. ८,६,५९; ३३,४३; ३४,३१ १२,७१,७८,८१,८४,८८ । काण्व ८,५, ९,६५, ३०, ४३; ३३,२१; १३,७६,७९,८१,८५,८९ । [विष्णुं देवꣳ वरुणमूतये० । तै. ब्रा. २,८,४,४]

मेदसा देवा वपया यजध्वꣳ विष्णुं च देवꣳ वरुणं च रातिम् ।
ता नो अमीवामपबाधमाना इमꣳ यज्ञं जुषमाणा उपेतम् ॥ ७५
विष्णूवरुणा युवमध्वराय नो विशे जनाय महि शर्म यछतम् ।
दीर्घप्रयज्यू हविषा वृधाना ज्योतिषारातीर्दहतं तमाꣳसि ॥ ७६
ययोरोजसा स्कभिता रजाꣳसि वीर्येभिर्वीरतमा शविष्ठा ।
या पत्येते अप्रतीता सहोभिर्विष्णू अगन् वरुणा पूर्वहूतिम् ॥ ७७
विष्णूवरुणा अभिशस्तिपावा देवा यजन्त हविषा घृतेन ।
अपामीवाꣳ सेधतꣳ रक्षसश्चाधा धत्तꣳ यजमानाय शꣳयोः ॥ ७८
अꣳहोमुचा वृषभा सुप्रतूर्ता देवानां देवतमा शविष्ठा ।
विष्णूवरुणा प्रतिहर्यतं न इदं नरा प्रयतमूतये हविः ॥ ७९
आ देवो याति सविता सुरत्नोऽन्तरिक्षप्रा वहमानो अश्वैः ।
हस्ते दधानो नर्या पुरूणि निवेशयश्च प्रसुवश्च भूम ॥ ८०
अभीवृतं कृशनैर्विश्वरूपꣳ हिरण्यशम्यꣳ यजतो बृहन्तम् ।
आस्थाद्रथꣳ सविता चित्रभानुः कृष्णा रजाꣳसि तविषीं दधानः ॥ ८१
स घा नो देवः सविता सहावासाविषद्वसुपतिर्वसूनि ।
विश्रयमाणो अमतिमुरूचीं मर्तभोजनमध रासते नः ॥ ८२

आ कृष्णेन रजसा, वाममद्य ॥ ८३
भगं धियꣳ वाजयन्तः पुरंधिं नराशꣳसो ग्नास्पतिर्नो अव्यात् ।
आये वामस्य संगथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ ८४

[मेदसा देवा वपया० । तै. ब्रा. २,८,४,४ । विष्णुवरुणा युवम्० । तै. ब्रा २,८,४,५ । ययोरोजसा स्कभिता० । अथर्व ७,२५(२६),१, तै ब्रा २,८,४,५ । विष्णूवरुणा अभि० । तै ब्रा. २,८,४,६ । अꣳहोमुचा वृषभा० । तै ब्रा २,८,४,६ । आ देवो याति (तु०) सविता० । ऋ. ७,४५,१, तै ब्रा. २,८,६,१, काठ. १७,१९ । अभीवृत कृशने.० । ऋ १,३५,४, तै. ब्रा २,८,६,१ । स घा नो देव सविता० । ऋ ७,४५,३, तै ब्रा २,८,६,१ । आ कृष्णेन रजसा० । ऋ १,३५,२, तै. स. ३,४,११,३, । वाममद्य० । ऋ ६,७१,६, तै स. १,४,२३,१, २,२,१२,२, भग धियꣳ वाजयन्तः० । ऋ २,३८,१०, तै. ब्रा २,८,६,३]

या ओषधयो, ऽश्वावतीं,—ओषधीरिति मातरो, ऽति विश्वाः परिष्ठा, यदोषधयः
संगच्छन्ते, ऽन्या वो अन्याम् ॥ ६ ॥ ८५

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवताꣳ शुचयद्भिरर्कैः ।
यत् सीꣳ वरिष्ठे बृहती विमिन्वन् रुवद्धोक्षा पप्रथानेभिरेवैः ॥ ८६

प्र पूर्वजे ॥ ८७

स इत् स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी जजान ।
उर्वी गभीरे रजसी सुमेके अवꣳशे धीरः शच्या समैरत् ॥ ८८
भूरिं द्वे अचरन्ती चरन्तं पद्वन्तं गर्भमपदी दधाते ।
नित्यं न सूनुं पित्रोरुपस्थे द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ८९
इदं द्यावापृथिवी सत्यमस्तु पितर्मातर्यदिहोपब्रुवे वाम् ।
भूतं देवानामवमे अवोभिर्विद्यामेषꣳ वृजनं जीरदानुम् ॥ ९०
उर्वी पृथ्वी बहुले दूरेअन्ते उपब्रुवे नमसा यज्ञे अस्मिन् ।
दधाते ये सुभगे सुप्रतूर्ती द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ९१
इन्द्रो भूतस्य भुवनस्य राजेन्द्रो दाधार पृथिवीमुतेमाम् ।
इन्द्रे ह विश्वा भुवना श्रितानीन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९२
इन्द्रः पृणन्तं पपुरिं चेन्द्रा इन्द्रः स्तुवन्तꣳ स्तवितारमिन्द्रः ।
दधाति शक्रः सुकृतस्य लोक इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९३
इन्द्रो द्यौरुरव्युतं भूमिरिन्द्रा इन्द्रः समुद्रो अभवद्गभीरः ।
उरुर्वन्तरिक्षꣳ सं जनासा इन्द्रा इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९४

[या ओषधय.० (०षधी)। ऋ १०,९७,१, तै स ४,२,६,१, नि ९,२८, काठ. १३,१६, १६,१३, कपि २५,४। अश्वावतीम्० । ऋ १०,९७,७ तै. स ४,२,६,४, तै ब्रा २,८,४,८, काठ १६,१३ कपि २५,४। ओषधीरिति मातरः० । ऋ १०,९७,४, तै स ४,२,६,१, तै ब्रा. २,८,४,८, नि ६,३, काठ. १३,१६, १६, १३, कपि २५,४। अति विश्वाः परिष्ठा०। ऋ. १०,९७,१०, तै स ४,२,६,३, तै ब्रा २,८,४,८, काठ १६, १३, कपि २५,४। यदोषधय समगच्छन्ते० । तै. स ४,२,६,२, कपि. २५,४। अन्या वो अन्याम्० । ऋ. १०,९७,१४, तै स ४,२,६,३, तै. ब्रा २,८,४,८, काठ १६,१३, कपि २५,४]

[७] तै ब्रा २,८,४,७-८,२,८,९,८। वा २०,५४.२७,२८,३४ ४०। काण्व २२,३९, २९,३१। [मही द्यावापृथिवी०। ऋ ४,५६,१। प्र पूर्वजे०। ऋ ७,५३,२, तै स ४,१,११,४, तै ब्रा २,८,४,७। स इत् स्वपा भुवनेष्वास०। ऋ ४,५६,३, तै ब्रा २,८,४,७। भूरिं द्वे अचरन्ती०। ऋ १,१८५,२ तै ब्रा २,८,४,८। इदं द्यावापृथिवी०। ऋ १,१८५,११, तै ब्रा २,८,४,८। उर्वी पृथ्वी (पृथिवी) बहुले०। ऋ १,१८५,७, तै ब्रा २,८,४,८]

*

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणावधीदिन्द्रो व्युंसमुते शुष्णमिन्द्रः ।
इन्द्रः पुरः शम्बरस्याभिनदिन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९५
इन्द्रो बभूव ब्रह्मणा गभीर इन्द्र आभूतः परिभूरिन्द्रः ।
इन्द्रो भविष्यदुत भूतमिन्द्र इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९६
इन्द्रोऽस्मै अवतु वज्रबाहुरिन्द्रे भूतानि भुवनानीन्द्रे ।
अस्माकमिन्द्रो भवतु प्रसाह इन्द्रं मन्ये पितरं मातरं च ॥ ९७
उत स्या नः सरस्वती जुषाणोपश्रवत् सुभगा यज्ञे अस्मिन् ।
मितज्ञुभिर्नमस्यैरियाना राया युजा चिदुत्तरा सखिभ्यः ॥ ९८
प्र क्षोदसा धायसा सस्र एषा सरस्वती धरुणमायसी पूः ।
प्र बाधमाना रथ्येव याति विश्वा अपो महिना सिन्धुरन्याः ॥ ९९
एकाचेतत् सरस्वती नदीनां शुचिर्यती गिरिभ्य आ समुद्रात् ।
रायश्चेतन्ती भुवनस्य भूरेर्घृतं पयो दुदुहे नाहुषाय ॥ १००
इदममदादाद्रमसंमृणच्युतं दिवोदासं वध्र्यश्वाय दाशुषे ।
या शश्वन्तमाचखादावसं पणिं ता ते दात्राणि तविषा सरस्वति ॥ १०१
अयमु ते सरस्वति वसिष्ठो द्वारा ऋतस्य सुभगे व्यावः ।
वर्ध शुभ्रे स्तुवते रासि वाजान् यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १०२
इयं शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत् सानु गिरीणां तविषेभिरूर्मिभिः ।
पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमाविवासेम धीतिभिः ॥७॥ १०३
शुचिं नु स्तोमं, श्नथद्वृत्रं, उभा वामिन्द्राग्नी, प्र चर्षणिभ्या, आ वृत्रहणा,

[उत स्या न सरस्वती जुषाणोप० । ऋ ७,९५,४ । प्र क्षोदसा धायसा० । ऋ. ७,९५,१ । एकाचेतत् सरस्वती० । ऋ ७,९५,२ । अयमु ते सरस्वति० । ऋ ७,९५,६ । इयं शुष्मेभिर्बिसखा० । ऋ ६, ६१,२ तै ब्रा २,८,२,८, नि. २,२४, काठ ४,१६]

[८] तै ब्रा २,८,७,४ । वा ३,१३ २०,४४ २७,२०, २९,९ ६,२० । काण्व ३,१९; २२,२९, २९,२०, ३१,९, ६,२७ । [शुचिं नु स्तोम० । ऋ ७,९३,१, तै स १,१,१४,१ तै. ब्रा २,४,८,३ काठ १३,१५; २१,१३ । श्नथद् वृत्रम्० । ऋ ६,६०,१ तै स ४,२,११,१ ३,१३,८, तै ब्रा. २,८,५,१, ३,५,७,३, काठ ४,१५,११, १३ २३ ११ । उभा वामिन्द्राग्नी० । ऋ ६,६०,१३, तै स १,१,१४,१, ५,५,१; तै ब्रा २,८,५,१, काठ. ७,४,७,५, ६ ९, कपि ४,८, ५,३—४ । प्र चर्षणिभ्या०(०ऋ्य) । ऋ १,१०९,६, तै. स ४,२,११,१ तै ब्रा २,८,५,१, काठ ४,१५ । आ वृत्रहणा० । ऋ ६,६०,३, तै ब्रा ३,६,८,१]

गीर्भिर्विप्र, स्त्वष्टा दधत्, तन्नस्तुरीपं, त्वष्टा वीरम् ॥ १०४

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।
प्रजां त्वष्टा विष्यतु नाभिमस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥ १०५

देव त्वष्टः ॥ १०६

आविष्ट्यो वर्धते चारुरासु जिह्मानामूर्ध्वः स्वयशा उपस्थे ।
उभे त्वष्टुर्बिभ्यतुर्जायमानात् प्रतीची सिꣳहं प्रतिचेतयेते ॥ १०७

जगृह्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् ॥ १०८

सुब्रह्माणं देववन्तं महान्तमुरुं गभीरं पृथुबुध्नमिन्द्र ।
श्रुतऋषिमुग्रमभिमातिषाहमस्मभ्यं चित्रꣳ वृषणꣳ रयिं दाः ॥ १०९

वनीवानो मम दूतास इन्द्रꣳ स्तोमाश्चरन्ति सुमतीरियानाः ।
हृदिस्पृशो मनसा वच्यमाना अस्मभ्यं चित्रꣳ वृषणꣳ रयिं दाः । ११०

स्वायुधꣳ स्ववसꣳ सुनीथं चतुःसमुद्रं धरुणꣳ रयीणाम् ।
चर्कृत्यꣳ शꣳस्यं भूरिवारमस्मभ्यं चित्रꣳ वृषणꣳ रयिं दाः ॥ १११

अश्वावन्तꣳ रथिनꣳ वीरवन्तꣳ सहस्रिणꣳ शतिनꣳ वाजमिन्द्र ।
भद्रव्रातꣳ विप्रवीरꣳ स्वर्षामस्मभ्यं चित्रꣳ वृषणꣳ रयिं दाः ॥ ११२

सनद्वाजꣳ विप्रवीरं तरुत्रं धनस्पृतꣳ शूशुवाꣳसꣳ सुदक्षम् ।
दस्युहनं पूर्भिदमिन्द्र सत्यमस्मभ्यं चित्रꣳ वृषणꣳ रयिं दाः ॥ ८ ॥ ११३

[गीर्भिर्विप्र ०। ऋ ७.९३,४, तै ब्रा २,८,५,१, ३,६,९,१, काठ ४,१५। त्वष्टा दधत्०। तै. ब्रा. २,६,८, ४, ८७,४, काठ ३८,६। तन्नस्तुरीप०। ऋ १,१४२,१०, ३,४,९, ७,२,९ तै स ४,१,८,३, ३,१,११,१; नि. ६,२१, कठ १८,१७, कपि २९,५। त्वष्टा वीरम्०। तै स ७,१,११,३, तै ब्रा २,८,७,४ काठ. ५, ६,२। पिशङ्गरूपः सुभरो०। ऋ २,३,९, तै स ३,१,११,२, तै ब्रा २,८,७,४। देव त्वष्ट ०। ऋ १०, ७०,९, तै स १,३,१०,१, ६,३,११,२ काठ ३,७, कपि २,१४। आविष्ट्यो वर्धते०। ऋ. १,९५,५, तै ब्रा. २,८,७,४ नि ८,१५। जगृह्मा (०म्मा) ते दक्षिणम्०। ऋ १०,४७,१; सा ३१७, तै ब्रा २,८, २,५। सुब्रह्माणं देववन्त०। ऋ १०,४७,३; तै ब्रा २,५,६,१। वनीवानो मम दूतास (स)०। १०, ४७,७। स्वायुधꣳ स्ववसꣳ सुनीथ०। ऋ १०,४७,२। अश्वावन्तꣳ रथिनꣳ०। ऋ १०,४७,५। सनद्वाजꣳ विप्रवीर०। ऋ १०,४७,४]

त्वष्टा पत्नीभिरिह नः सजोषा देवो देवीभिर्हविषो जुषाणः ।
उषो रयिं बृहन्तꣳ विष्णुता नः शृणोतु नः सुमतिꣳ यज्ञियासः ॥ ११४

रेतोधा यस्य भुवनस्य देवः ससाद योनौ जनिता जनित्रः ।
रूपाणि कृण्वन् विदधद्वपूꣳषि त्वष्टा पत्नीभिश्चरति प्रजानन् ॥ ११५

त्वष्टा पत्नीभिरनु मꣳहनेवाग्नेयोवा धिषणे ये दधाते ।
विश्वा वसु हस्तयोरादधानोऽन्तर्मही रोदसी याति साधन् ॥ ११६

आ नो वीरैर्जनिता मतीनां गोभिरश्वेभिर्वसुभिर्वसूयन् ।
समञ्जानो धामभिर्विश्वरूपैस्त्वष्टा पत्नीभिश्चरति प्रजानन् ॥ ११७

त्वष्टा रेतो भुवनस्य पत्नीर्विकृण्वानास्तनुवं भूरि पृथ्वीः ।
ता वो देवी रोदसी तच् शृणोता नो रयिं जनत विश्ववारम् ॥ ११८

यज्ञं च नस्तन्वं च प्रजां च रयिं च नो जनत विश्वरूपम् ।
योनौ रेतो दधदस्मे नु त्वष्टा देवीः पत्नीर्जनत जीवसे नः ॥ ११९

वि मच् श्रथाय रशनामिवाग ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।
मा तन्तुश्छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शार्यपसः पुर ऋतोः ॥ १२०

पर ऋणा सावीरध मत्कृतानि माहꣳ राजन्नन्यकृतेन भोजम् ।
अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुषासा आ नो वीरान् वरुण तासु शाधि ॥ १२१

अपो षु म्यक्ष वरुण भियसं मत्सम्राडृतावोऽनु नो गृभाय ।
दामेव वत्साद्विमुमुग्ध्यꣳहो नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥ १२२

यो मे राजन् युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह ।
स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यस्मान् ॥ १२३

मा नो वधैर्वरुण ये त इष्टा एनः कृण्वन्तमरुण भ्रीणन्ति ।
मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि षू मृधः शिश्रथो जीवसे नः ॥ १२४

---

[९] वा. ७,२४, ३३,८ १८,७३, २६,७ । काण्व ७,२६, ३२,८, २०,४२, २८,९ । [यज्ञ च नस्तन्वं च० । ऋ १०,१५७,२, साम ११११, अथर्व २०,६३,१, १२४,४, तै आ १,२७,१ । वि मच् श्रथाय रशनाम्० । ऋ २,२८,५ । पर ऋणा सावीरध० । ऋ २,२८,९ । अपो षु म्यक्ष० । ऋ २,२८,६, नि. १३,१ । यो मे राजन् युज्यो० । ऋ २,२८ १० । मा नो वधैर्वरुण० । ऋ २,२८,७]

क्व१ त्यानि नौ सख्या बभूवुः सचावहे यदवृकं पुरा चित् ।
बृहन्तं मानं वरुण स्वधावः सहस्रद्वारं जगमा गृहं ते ॥ १२५

मूर्धानं दिवः, पृष्टो दिवि, वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम, त्वमग्ने शोचिषा शोशुचानो,
अग्निः प्रातः सवनात्, विश्वे विन्याच ॥ ९ ॥ १२६

आ वां रथो रोदसी बद्बधानो हिरण्ययो वृषभिर्यात्वश्वैः ।
घृतवर्तनिः पविभी रुचान इषां वोढा नृपतिर्वाजिनीवान् ॥ १२७

स पप्रथानो अभि पञ्च भूमा त्रिवन्धुरो मनसायातु युक्तः ।
विशो येन गच्छथो देवयन्तीः कुत्रा चिद्याममश्विना दधाना ॥ १२८

स्वश्वा यशसायातमर्वाग्दस्रा निधिं मधुमन्तं पिबाथः ।
वि वां रथो वध्वा यादमानोऽन्तान् दिवो बाधते वर्तनिभ्याम् ॥ १२९

यो ह स्य वां रथिरा वस्त उस्रा रथो युजानः परियाति वर्तिः ।
तेन नः शं योरुषसो व्युष्टौ न्यश्विना वहतं यज्ञे अस्मिन् ॥ १३०

युवोः श्रियं परि योषावृणीत सूरो दुहिता परितक्म्यायाम् ।
यद्देवयन्तमवथः शचीभिः परि घ्रंसमोमना वां वयो गात् ॥ १३१

युवं भुज्युमवविद्धं समुद्र उदूहथुरर्णसो अस्रिधानैः ।
पतत्रिभिरश्रमैरव्यथिभिर्दंसनाभिरश्विना पारयन्ता ॥ १३२

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता ॥ १३३

[क्व१ त्यानि नौ सख्या० । ऋ ७,८८,५ । मूर्धानं दिव० । ऋ ६,७,१, सा ६७,११४०, तै स १,४,१३,१, ६,५,२,१, काठ ४,५, २८,१, कपि. ३,५ । पृष्टो दिवि० । ऋ १,९८,२, ७,५,२, तै स १,५,११,१, तै ब्रा ३,११,६,४, काठ ४,१६, ४०,३ । वैश्वानरस्य सुमतौ० । ऋ १,९८,१, तै स १,५,११,३, नि ७,२२, काठ ४,१६ । त्वमग्ने शोचिषा० । ऋ, ७,१३,२, तै स १,५,११,२ । अग्निः प्रात सवनात्० । मै १,३,३६, तै स ३,१,९,१ काठ ३०,६—७]

[१०] तै ब्रा २,८,७, २,८,५—६ । वा २१,९ ३४,५८ । काण्व २३,१ ३३,४६ । आ वां रथो रोदसी० । ऋ ७,६९,१, तै ब्रा २,८,७,६ । स पप्रथानो अभि पञ्च० । ७ ६९,२ तै, ब्रा २,८,७,७ । स्वश्वा यशसायातम्० । ऋ ७,६९,३ तै ब्रा २,८,७,७ । यो ह स्य वां रथिरा० । ऋ ७,६९,५, तै ब्रा २,८,७,८; काठ. १७,१८ । युवो श्रिय परि योषा० । ऋ ७,६९,४ तै ब्रा २,८,७,८, ।न ६, ४ । युवं भुज्युमवविद्धं० । ऋ ७,६९,७, तै ब्रा २,८,७,८ । ब्रह्मणस्पते त्वमस्य० । ऋ. २,२३,१९, २४,१६, तै, ब्रा, २,८,५,१]

स ईꣳ सत्येभिः सखिभिः शुचद्भिर्गोधायसꣳ वि धनसैरदर्दः ।
ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैर्घर्मस्वेदेभिर्द्रविणꣳ व्यानट् ॥ १३४
ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशꣳ सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।
यो गा उदाजत् स दिवे वि चाभजन्महीव रीतिः शवसासरत् पृथक् ॥ १३५
इन्धानो अग्निꣳ वनवद्वनुष्यतः कृतब्रह्मा शूशुवद्रातहव्या इत् ।
जातेन जातमति स प्रसर्स्रते यꣳ यꣳ युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १३६
ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा ॥ १३७
स इज्जनेन स विशा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते धना नृभिः ।
देवानाꣳ यः पितरमाविवासति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥ १३८
आयातं मित्रावरुणा सुशस्त्युप प्रिया नमसा हूयमाना ।
सꣳ यावप्नःस्थो अपसेव जनाञ्छ्रुधीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥ १३९
युवꣳ वस्त्राणि पीवसा वसाथे युवोरच्छिद्रा मन्तवो ह सर्गाः ।
अवातिरतमनृतानि विश्व ऋतेन मित्रावरुणा सचेथे ॥ १४०
को नु वां मित्रावरुणा ऋतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।
ऋतस्य वा सदसि त्रासीथां नो यज्ञायते वा पशुषो नु वाजान् ॥ १४१
तत्सु वां मित्रावरुणा महित्वमीर्मा तस्थुषीरहभिर्दुदुह्रे ।
विश्वाः पिन्वथः स्वसरस्य धेना अनु वामेकः पविरानुवर्त ॥ १४२
यद्बꣳहिष्ठं नातिविधे सुदानू अच्छिद्रꣳ शर्म भुवनस्य गोपा ।
तेन नो मित्रावरुणा अविष्टꣳ सिषासन्तो जिगीवाꣳसः स्याम ॥ १४३
प्र बाहवा ॥ १० ॥ १४४

[स ईꣳ सत्येभिः सखिभि०। ऋ १०,६७,७, अथर्व २०,९१,७, तै ब्रा २,८,५,१, नि ५,४। ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथा०। ऋ २,२४,१४, तै. ब्रा २,८,५,२। इन्धानो अग्निꣳ वनवद्०। ऋ २,२५,१, तै. ब्रा २,८,५,२। ब्रह्मणस्पते सूयमस्य०। ऋ. २,२४,१५, तै, ब्रा २,८,५,२। स इज्जनेन स विशा०। ऋ २,२६,३, तै. स २,३,१४,३; तै. ब्रा २,८,५,३। आयातं मित्रावरुणा०। ऋ ६,६७,३। युवꣳ वस्त्राणि पीवसा०। ऋ १,१५२,१; तै ब्रा. २,८,६,६। को नु वां मित्रावरुणा०। ऋ ५,४१,१। तत्सु वां मित्रावरुणा०। ऋ ५,६२,२, तै ब्रा. २,८,६,६। यद्बꣳहिष्ठं नातिविधे०। ऋ. ५,६२,९, तै. ब्रा. २,८,६,७। प्र बाहवा०। ऋ. ७,६२,५, तै. स. १,८,२२,३, २,५,१२,३, तै ब्रा २,७,१५,६, ८,६,७; काठ ११,१४]

आ नो विश्वा आस्क्रा गमन्तु देवा मित्रो अर्यमा वरुणः सजोषाः ।
भुवन् यथा नो विश्वे वृधासः करन्त्सुषाहा विथुरं न शवः ॥ १४५

शं नो देवा विश्वदेवा भवन्तु शꣳ सरस्वती सह धीभिरस्तु ।
शमभिषाचः शमु रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अप्याः ॥ १४६

ये सवितुः सत्यसवस्य विश्वे मित्रस्य व्रते वरुणस्य देवाः ।
ते सौभगꣳ वीरवद्गोमदप्नो दधातन द्रविणं चित्रमस्मे ॥ १४७

सुगा वो देवा, विश्वे देवाः ॥ १४८

द्यौः पितः पृथिवि मातरध्रुगग्ने भ्रातर्वसवो मृडता नः ।
विश्व आदित्या अदिते सजोषा अस्मभ्यꣳ शर्म बहुलꣳ वियन्त ॥ १४९

ईडे अग्निꣳ स्ववसं नमोभिरिह प्रसत्तो विचयत् कृतं नः ।
रथैरिव प्रभरे वाजयद्भिः प्रदक्षिणिन्मरुताꣳ स्तोममश्याम् ॥ १५०

त्विषीमन्तो अध्वरस्येव दिद्युत् तृषुच्यवसो जुह्वो नाग्नेः ।
अर्चत्रयो धुनयो न वीरा भ्राजज्जन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥ १५१

अग्ने याहि दूत्यं मा रिषण्यो देवाँ अच्छा ब्रह्मकृता गणेन ।
सरस्वतीं मरुतो अश्विनापो यक्षि देवान् रत्नधेयाय विश्वान् ॥ १५२

प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय ॥ १५३

ये अग्नयो न शोशुचन्निधाना द्विर्यत् त्रिर्मरुतो वावृधन्त ।
अरेणवो हिरण्ययास एषाꣳ साकं नृम्णैः पौꣳस्येभिश्च भूवन् ॥ १५४

---

[११] तै. ब्रा. २,८,६। वा. ८,१८,५५,५८; ३३,५३। काण्व. ९,१८,४१,४३; ३२,५३। [आ नो विश्वा आस्क्रा०। ऋ.१,१८६,२; तै.ब्रा. २.८,६.३। शं नो देवा विश्वदेवा०। ऋ. ७,३५,११, अथर्व १९,११.२. तै ब्रा २.८,६, ३। ये सवितुः सत्यसवस्य०। ऋ १०,३६,१३, तै.ब्रा. २,८,६,४। सुगा वो देवा०। काठ. ४,१२, कपि ३,१०। विश्वे देवाः० । ऋ. ५,५१,१३,६,९,५, ५२,१०; ५२,१३—१४, ९,५,११; १०,२४,५; ५२,१; ६५,१४; तै. सं. २ ४.१४,५; ४,१,११,४, तै. ब्रा. २,८,६,५; शत. ब्रा १,५,१,२६ । द्यौः पितः (०पि०) पृथिवि० । ऋ. ६,५१,५; तै. ब्रा. २,८,६,५ । ईडे अग्निꣳ स्ववसं० ऋ ५,६०,१; अथर्व. ७,५०,३, तै. ब्रा. २,७,१२,४। त्विषीमन्तो अध्वरस्येव०। ऋ. ६,६६,१०। अग्ने याहि दूत्यं मा०। ऋ ७,९,५. तै. ब्रा. २,८,६,४। प्र चित्रमर्कं गृणते०। ऋ ६,६६,९; तै स ४,१,११,३, तै ब्रा. २,८,५,५; नि. ६,२१ काठ २०,१५। ये अग्नयो न शोशुचन्निधाना०। ऋ ६,६,६,२]

आ वो यन्तूदवाहासो अद्य ॥ १५५

सत्यं बृहदृतमुग्रं दीक्षा तपो ब्रह्म यज्ञाः पृथिवीं धारयन्ति ।
सा नो भूतस्य भुवनस्य पत्न्युरुं लोकं पृथिवी नः कृणोतु ॥ १५६

असंबाधा या मध्यतो मानवेभ्यो यस्या उद्वतः प्रवतः समं महत् ।
नानारूपा ओषधीर्या बिभर्ति पृथिवी नः प्रथतां राध्यतां नः ॥ १५७

याꣳ रक्षन्त्यस्वप्ना विश्वदानीं देवा भूमिं पृथिवीमप्रमादम् ।
सा नो मधु घृतं दुहामथो उक्षतु वर्चसा ॥ १५८

यस्यां पूर्वे पूर्वजना विचक्रिरे यस्यां देवा असुरानभ्यवर्तयन् ।
या बिभर्ति बहुधा प्राणदेजत्सा नो भूमिः पूर्वपेयं दधातु ॥ १५९

यास्ते प्राचीः प्रदिशो या उदीचीर्याश्च भूम्यधराद्याश्च पश्चात् ।
शिवास्ता मह्यं चरते भवन्तु मा निपप्तं भुवने शिश्रियाणः ॥ १६०

विश्वंभरा वसुधानी पुरुक्षुर्हिरण्यवर्णा जगतः प्रतिष्ठा ।
वैश्वानरं बिभ्रती भूमिरग्निमिन्द्र ऋषभा द्रविणं नो दधातु ॥ ११ ॥ १६१

आ वां मित्रावरुणा हव्यदातिं नमसा देवा अवसा ववृत्याम् ।
अस्माकं ब्रह्म पृतनासु सह्या अस्माकꣳ वृष्टिर्दिव्या सुपारा ॥ १६२

ऋतस्य गोपा अधितिष्ठथो रथꣳ सत्यधर्माणा परमे व्योमन् ।
यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत् पिन्वते दिवः ॥ १६३

वाचꣳ सु मित्रावरुणा ऋतावरीं पर्जन्यश्चित्राꣳ वदति त्विषीमतीम् ।
अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामरेपसम् ॥ १६४

[आ वो यन्तूदवाहासो० । ऋ. ५,५८ ३; तै. ब्रा २,५,५,२ । सत्यं बृहदृतमुग्रं० । अथर्व. १२,१,१ । असंबाधा(०धं) या मध्यतो०(य०) । अथर्व. १२,१,२ । याꣳ रक्षन्त्यस्वप्ना० । अथर्व. १२.१,७ । यस्यां पूर्वे पूर्वजना० । अथर्व. १२,१,५ (पूर्वार्ध.), १२,१,४ (उत्तरार्धः) । यास्ते प्राचीः प्रदिशो० । अथर्व. १२,१,३१ । विश्वंभरा वसुधानी० । अथर्व. १२,१,६,]

[१२] तै. ब्रा. २,८,६,२,८,३—४ । वा. १७,३९, २१,८; २०,५२, २९,३४ । काण्व १८,३९; २३,८, ३१,३७, ३१,४३ । [आ वां मित्रावरुणा० । ऋ. १,१५२,७; तै. ब्रा. २,८,६,५ । ऋतस्य गोपा अधितिष्ठथो० । ऋ. ५,६३,१ । वाचꣳ सु मित्रावरुणा० । ऋ. ५,६३,६; तै. ब्रा २,४,५,४]

सम्राजा अस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृशा ।
वृष्टिꣳ वाꣳ राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी विचरन्ति तन्यवः ॥ १६५

आ नो मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं घृतैर्गव्यूतिमुक्षतमिडाभिः ।
प्रति वामत्र वरमा जनाय पृणीतमुद्नो दिव्यस्य चारोः ॥ १६६

सम्राजा उग्रा वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।
चित्रेभिरभ्रैरुपतिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो असुरस्य मायया ॥ १६७

आ ते महो, यो जात एवा,—ऽभि गोत्राणि ॥ १६८

आभिः स्पृधो मिथतीररिषण्यन्नमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्र ।
आभिर्विश्वा अभियुजो विषूचीरार्याय विशोऽवतारीर्दासीः ॥ १६९

अयꣳ शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्नयमुत प्रकृणुते युधा गाः ।
यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृढं भयत एजदस्मात् ॥ १७०

अनु स्वधामक्षरन्नापो अस्यावर्धत मध्य आ नाव्यानाम् ।
सध्रीचीनेन मनसा तमिन्द्र ओजिष्ठेन हन्मनाहन्नभि द्यून् ॥ १७१

इन्द्रस्तरस्वानभिमातिहोग्रो हिरण्यवर्ण इषिरः स्वर्षाः ।
तस्य वयꣳ सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ १७२

हिरण्यवर्णो अभयं कृणोत्वभिमातिहेन्द्रः पृतनासु जिष्णुः ।
स नः शर्म त्रिवरूथꣳ वियꣳसद्यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ १७३

इन्द्रꣳ स्तुहि वज्रिणꣳ सोमपृष्ठं पुरोडाशस्य जुषताꣳ हविर्नः ।
हत्वाभिमातीः पृतनाः सहस्वानथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ १७४

सम्राजा अस्य भुवनस्य० । ऋ ५,६३,२ । आ नो मित्रावरुणा० । ऋ ७,६५,४, तै ब्रा २,८,६,७ । सम्राजा उग्रा वृषभा० । ऋ ५,६३,३ । आ ते महो० । ऋ ७,२०,१, तै स १,७,१३,२ । यो जात एव० । ऋ २,१२,१, अथर्व २०,३४,१, तै सं १,७,१३,२, तै ब्रा २,८,३,३, नि ३,२१ १०,१०, शत ८,१६ । अभि गोत्राणि० । ऋ १०,१०३,७, स १८५५ अथर्व १९,१३,७, तै स ४,६,४,२ । आभिः स्पृधो मिथतीः० । ऋ. ६,२५,२, तै ब्रा २,८,३,३ । अयꣳ शृण्वे अध० । ऋ ४,१७,१०, तै ब्रा २,८,३,३ । अनु स्वधामक्षरन्नापो० । ऋ १,३३ ११, तै ब्रा. २,८,३,४ । तस्य वयꣳ सुमतौ० । ऋ. ६,४७,१३, १०, १३१,७, अथर्व ७,९२,१, २०,१२५,७, तै स १,७,१३,५; तै ब्र २,८,४.१; नि ६,७ । हिरण्यवर्णो अभयं० । तै. ब्रा २,८,४,१ । इन्द्रꣳ स्तुहि वज्रिणꣳ० । तै ब्रा २,८,४,१]

स्तुहि शूरं वज्रिणमप्रतीकं वृत्रहणं पुरुहूतमिन्द्रम् ।
य एक इच्छतपतिर्जनेषु तस्मा इन्द्राय हविषा जुहोत ॥ १७५
इन्द्रो देवानामधिपाः पुरोहितो विशां पतिरभवद् वाजिनीवान् ।
अभिमातिहा तविषस्तुविष्मानस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिं दात् ॥ १७६
य इमे द्यावापृथिवी महित्वा बलेनादृंहदभिमातिहेन्द्रः ।
स नो हविः प्रतिगृभ्णातु रातये देवानां देवो निधिपा नो अव्यात् ॥ १२ ॥ १७७
इन्द्रो वृत्रमतरद् वृत्रतूर्येऽनाधृष्यो मघवा शूर इन्द्रः ।
अन्वेनं विशो अमदन्त पूर्वीरयं राजा जगतश्चर्षणीनाम् ॥ १७८
स एव वीरः स उ वीर्यावान्त्स एकराजो जगतः परस्पाः ।
यदा वृत्रमतरच्छूर इन्द्रो अथैकराजो अभवज्जनानाम् ॥ १७९
इन्द्रो यज्ञं वर्धयन् विश्ववेदाः पुरोडाशस्य जुषतां हविर्भिः ।
वृत्रं तीर्त्वा दानवं वज्रबाहुर्दिशोऽदृंहद् दृंहिता दृंहणेन ॥ १८०
इमं यज्ञं वर्धयन् विश्ववेदाः पुरोडाशं प्रतिगृभ्णात्विन्द्रः ।
यदा वृत्रमतरच्छूर इन्द्रो अथाभवदमिताभिक्रतूनाम् ॥ १८१
अहन् वृत्रम् ॥ १८२
इन्द्रो देवान्शम्बरहत्य आवदिन्द्रो देवानामभवत् पुरोगाः ।
इन्द्रो यज्ञे हविषा वावृधानो वृत्रतूर्नो अभयं शर्म यंसत् ॥ १८३
इन्द्रस्य वृष्णो, जनिष्ठा उग्रे, इन्द्र एषां नेता, भूरि चकर्थ ॥ १८४

स्तुहि शूरं वज्रिणम्० तै. ब्रा. २,८,४,२। इन्द्रो देवानामधिपाः० तै. ब्रा. २,८,४,२। य इमे द्यावापृथिवी० । तै. ब्रा. २,८,४,३]

[१३] तै. ब्रा. २,८,३–४। वा. १७,४०–४१,३३,६४; २०,३६। काण्व. १८,४०–४१. ३२,६४. २२,२१ [इन्द्रो वृत्रमतरद् वृत्रतूर्ये० तै. ब्रा. २,८,३,६। स एव वीरः स उ० तै. ब्रा. २,८,३,७। इन्द्रो यज्ञं वर्धयन्० तै. ब्रा. २,८,३,७। इमं यज्ञं वर्धयन्० । तै. ब्रा. २,८,३,८। अहन् वृत्रम्० । ऋ. १,३२,५, तै. ब्रा. २, ५,४,३; नि. ६,४। इन्द्रो देवाञ्छम्बरहत्य० । तै. ब्रा. २,८,३,८। इन्द्रस्य वृष्णो० । ऋ. १०,१०३,९, सा. १८५७; अथर्व १९,१३,१०; तै. सं. ४,६,४,३. कठ १८,५. कपि. २८,५। जनिष्ठा उग्रः० । ऋ. १०,७३, १; तै. ब्रा. २,८,३,४; कठ ४,८; कपि. ३,६। इन्द्र एषां (आसां) नेता० । ऋ. १०,१०३,८; सा. १८५३; अथर्व १९,१३,९. तै. सं. ४,६,४,३; कठ १८,५, कपि. २८,५। भूरि चकर्थ० । ऋ. १,१६५,७, नि. ६,७, ऐ ९,१८ ६३,११]

त्वं मानेभ्य इन्द्र विश्वजन्या रदा मरुद्भिः शुरुधो गोअग्राः ।
स्तवानेभिः स्तवस इन्द्र देवैर्विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १८५

यः सप्त सिन्धूꣳरदधात् पृथिव्यां यः सप्त लोकानकृणोद्दिशश्च ।
इन्द्रो हविष्मान्त्सगणो मरुद्भिर्वृत्रतूर्नो यज्ञमिहोपयासत् ॥ १८६

समिद्ध इन्द्रो, ऽनवस्ते ॥ १८७

इन्द्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचं यानि चकार प्रथमानि वज्री ।
अहन्नहिमन्वपस्ततर्द प्र वक्षणा अभिनत् पर्वतानाम् ॥ १८८

अहन्नहिं पर्वते शिश्रियाणं त्वष्टास्मै वज्रꣳ स्वर्यं ततक्ष ।
वाश्रा इव धेनवः स्यन्दमाना अञ्जः समुद्रमवजग्मुरापः ॥ १८९

इन्द्रो यातोऽवसितस्य राजा शमस्य च शृङ्गिणो वज्रबाहुः ।
सेदु राजा क्षयति चर्षणीनामरान्न नेमिः परि ता बभूव ॥ १९०

अभि सिध्मो अजिगादस्य शत्रून् वि तिग्मेन वृषभेणा पुरोऽभेत् ।
सं वज्रेणासृजद्वृत्रमिन्द्रः प्र स्वां मतिमतिरच्छाशदानः ॥ १३ ॥ १९१

त्वमपो वि दुरो विषूचीरिन्द्र दृढमरुजः पर्वतस्य ।
राजाभवो जगतश्चर्षणीनाꣳ साकꣳ सूर्यं जनयन् द्यामुषासम् ॥ १९२

इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणीनामधि क्षमि विषुरूपꣳ यदस्ति ।
ततो ददाति दाशुषे वसूनि चोदद्राध उपस्तुतश्चिदर्वाक् ॥ १९३

स्वादोरित्था विषूवतो मध्वः पिबन्ति गौर्यः ।
या इन्द्रेण सयावरीर्वृष्णा मदन्ति शोभसे वस्वीरनु स्वराज्यम् ॥ १९४

[त्वं मानेभ्य इन्द्र विश्वजन्या० । ऋ. १,१६९,८ । समिद्धा इन्द्रो० । तै ब्रा २.६,८, काठ. ३८,६ । अनवस्ते० । ऋ ५,३१.४, सा ४३९, ४४०, तै. स १,६,१२ ६; तै ब्रा २,८,४,३ काठ ८,१६ । इन्द्रस्य नु वीर्याणि० । ऋ १,३२,१. सा ६१२, अथर्व २,५,५. तै ब्रा २,५,४,१; ८,४,३ । अहन्नहिं पर्वते० । ऋ. १,३२,२, अथर्व. २.५,६, तै ब्रा. २,५,४,२; ८,४,३ । इन्द्रो यातोऽवसितस्य० । ऋ १,३२,१५, तै ब्रा. २,८,४,३ । अभि सिध्मो अजिगादस्य० । ऋ १ ३३,१३ तै. ब्रा २,८,४,४ नि ६,१६]

[१४] तै. ब्रा. २,८,१,६ । वा १७,४३; ८.४. ३३,६८ । काण्व १८,४३:८.३; ३२,६८ । [त्वमपो वि दुरो विषूचीः० । ऋ ६.३०,५ । इन्द्रो राजा जगतश्चर्षणीनाम्० । ऋ. ७,२७,३ अथर्व. १९,५,१ तै ब्रा २, ८५,८ । स्वादोरित्था विषूवतो० । ऋ १ ८४ १० सा ४०९,१००५, अथर्व २०,१०९,१]

युष्मस्य ते वृषभस्य स्वराज उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृष्वेः ।
अजूर्यतो वज्रिणो वीर्याणीन्द्रः श्रुतस्य महतो महानि ॥ १९५

इदं नमो वृषभाय स्वराजे उक्थशुष्माय तवसेऽवाचि ।
अस्मिन्निन्द्र वृजने सर्ववीराः स्मत् सूरिभिस्तव शर्मन्त्स्याम ॥ १९६

अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेषु ॥ १९७

आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शंतमेन ।
अनागास्त्वे अदितित्वे तुरास इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणाः ॥ १९८

न दक्षिणा विचिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।
पाक्या चिद्वसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्याम् ॥ १९९

धारयन्तः ॥ २००

तिस्रो भूमीर्धारयंस्त्रीन् रुत द्यूंस्त्रीणि व्रता विदथे अन्तरेषाम् ।
ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन् वरुण मित्र चारु ॥ २०१

यज्ञो देवानां प्रत्येतु सुम्नम् ॥ २०२

शुचिरपः सूयवसा अदब्धा उप क्षयन्ति वृद्धवयाः सुवीरः ।
नकिष्टं घ्नन्त्यन्तितो न दूराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥ २०३
आदित्यो देव उदगात् पुरस्ताद्विश्वा भूतानि प्रति मोदमानः ।
तस्य देवाः प्रसवं यन्ति सर्वे यत्रास्य नाम परमं गुहा विदुः ॥ २०४
यस्य भान्ति केतवो यस्य रश्मयो यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा ।
तस्यादित्यस्य प्रसवं मनामहे यस्तेजसा प्रथमजा विभाति ॥ २०५

[युष्मस्य ते वृषभस्य० । ऋ. ३,४६,१ । इदं नमो वृषभाय० । ऋ. १,५१,१५ । अस्माकमिन्द्रः समृतेषु० । ऋ. १०,१०३,११. वा. १७,४३; अथर्व. १९,१३,११; तै. सं. ४.६,४,३; काठ. १८,५; कपि. ... । आदित्यानामवसा० । ऋ. ७,५१,१. तै. सं. २,१,११,६; तै. ब्रा. २,८,१,३ । न दक्षिणा विचिकिते० । ऋ. २,२७,११; तै. सं. २,१,११,५; तै. ब्रा. २,८,१,३ । धारयन्तः० । ऋ. २,२७,४; तै. सं. २,१,११,४; तै. ब्रा. २,८,१,३. काठ ११,१२ । तिस्रो भूमीर्धारयंस्त्रीन्० । ऋ. २,२७,८; तै. सं. २,१,११,५; तै. ब्रा. २,८,१,३; काठ. ११,१२ । यज्ञो देवानां प्रत्येतु (०ति०) । ऋ. १,१०७,१, तै. सं. १,४,२२,१, २,१,११,४; तै. ब्रा. २,८,१,३; काठ. ४,१०, कपि. ३,८ । शुचिरपः सूयवसा० । ऋ. २,२७,१३; तै. सं. २,१,११,४; तै. ब्रा. २,८,१,६ । यस्य भान्ति केतवो० । तै. ब्रा. ३,१,१,१]

विभाति केतुररुणः पुरस्तादादित्यो विश्वा भुवनानि सर्वा ।
सुगं नु पन्थामन्वेति प्रजानन् पिता देवानामसुरो विपश्चित् ॥ २०६
व्रतेन यं व्रतिनो वर्धयन्ति देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे ।
तस्यादित्यस्य प्रसवं मनामहे यस्तेजसा प्रथमजा विभाति ॥ २०७
आदित्यः शुक्र उदगात् पुरस्ताज्ज्योतिः कृण्वन् वि तमो बाधमानः ।
आभासमानः प्रदिशो नु सर्वा भद्रस्य कर्ता रोचमाना आगात् ॥ २०८
यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो दिवि देवाः सूर्यमादितेयम् ।
यदा चरिष्णू मिथुनावभूतामादित् प्रापश्यन् भुवनानि विश्वा ॥ १४ ॥ २०९
वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहन्तम् ।
अस्थूरि नो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नस्तेजसा संशिशाधि ॥ २१०
अग्ने स क्षेषदृतपा ऋतेजा उरु ज्योतिर्नशते देवयुष्टे ।
यं त्वं मित्रेण वरुणः सजोषा देव पासि त्यजसा मर्तमंहः ॥ २११
तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्न वृधसानो अद्यौत् ।
अद्रोघो न द्रविता चेतति त्मन्नमर्त्योऽवर्त्र ओषधीषु ॥ २१२
आ यदिषे नृपतिं तेज आनट् शुचि रेतो निषिक्तं द्यौरभीके ।
अग्निः शर्धमनवद्यं युवानं स्वाध्यं जनयत् सूदयच्च ॥ २१३
स तेजीयसा मनसा त्वोत उत शिक्ष स्वपत्यस्य शिक्षोः ।
अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥ २१४
स इदस्तेव प्रतिधादसिष्यञ्छिशीत तेजोऽयसो न धाराम् ।
चित्रध्रजतिररतिर्यो अक्तोर्वेर्न द्रुषद्वा रघुपत्मजंहाः ॥ २१५
हव्यवाडग्निरजरः पिता नः ॥ २१६

[यदेदेनमदधुर्यज्ञियासो० । ऋ. १०,८८,११, नि. ७,२९]
[१९] [वयमु त्वा गृहपते० ऋ. ६,१५,१९; तै आ. ३,५,१२,१ । अग्ने स क्षेषदृतपा० ऋ. ६,३,१ । तेजिष्ठा यस्यारतिः० । ऋ ६,१२,३ । आ यदिषे नृपतिं० । ऋ. १,७१,८, तै. सं. १,३,१४,६ । स तेजीयसा मनसा० । ऋ ३,१९,३; तै. सं. १,३,१४,६ । स इदस्तेव प्रतिधाद्० । ऋ ६,३,५ । हव्यवाड(ळ)-ग्निरजरः० । ऋ. ५,४,२; तै. सं. ३,४,११,१]

मथीद्यदीं विष्टो मातरिश्वा होतारं विश्वाप्सुं विश्वदेव्यम् ।
नि यं दधुर्मनुष्यासु विक्षु स्वर्णं चित्रं वपुषे विभावम् ॥ २१७

अयं स यस्य शर्मन्नवोभिरग्नेरेधते जरिताभिष्टौ ।
ज्येष्ठेभिर्यो भानुभिर्ऋभूणां पर्येति परिवीतो विभावा ॥ २१८

अदिद्युतत्स्वपाको विभावाग्ने यजस्व रोदसी उरूची ।
आयुं न यं नमसा रातहव्या अञ्जन्ति सुप्रयसं पञ्च जनाः ॥ २१९

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वन्दारु वेद्यश्चनो धात् ।
विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषु पर्यभुर्दतिथिर्जातवेदाः ॥ २२०

यो भानुभिर्विभावा विभात्यग्निर्देवेभिर्ऋतावाजस्रः ।
आ यो विवाय सख्या सखिभ्योऽपरिहृतो अत्यो न सप्तिः ॥ २२१

यदग्न एषा समितिर्भवाति देवी देवेषु यजता यजत्र ।
रत्ना च यद्विभजासि स्वधावो भागं नो अत्र वसुमन्तं वीतात् ॥ २२२

एता ते अग्न उचथानि वेधो जुष्टानि सन्तु मनसे हृदे च ।
शकेम रायः सुधुरो यमं तेऽधि श्रवो देवभक्तं दधानाः ॥ २२३

वि पृक्षो अग्ने मघवानो अश्युर्वि सूरयो ददतो विश्वमायुः ।
सनेम वाजं समिथेष्वर्यो भागं देवेषु श्रवसे दधानाः ॥ २२४

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान् महीभिरूतिभिः सरण्यन् ।
अस्मे रयिं बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः ॥ २२५

कुर्मस्ता आयुरजरं यदग्ने यथा युक्तो जातवेदो न रिष्याः ।
अथा वहासि सुमनस्यमानो भागं देवेभ्यो हविषः सुजात ॥ २२६

[मथीद्यदीं विष्टो० ऋ. १,१४८,१ । अयं स यस्य शर्मन्० ऋ. ४,४,१ । अदिद्युतत्स्वपाको० ऋ. ३,११ ४, अथर्व. ३,३,१ । स नो विभावा चक्षणिर्न० । ऋ ६,४,२ । यो भानुभिर्विभावा विभाति० । ऋ १०,६,२ । यदग्न एषा समिति० । ऋ. १०,११,८, अथर्व. १८,१,२६ । एता ते अग्न उचथानि० । ऋ. ४,७३,१० । वि पृक्षो अग्ने मघवानो० । ऋ ४,७३,५ । आ नो गहि सख्येभिः० । ऋ. ३,१,१९ । कुर्मस्ता आयुरजरं० । ऋ १०,५१,१७]

हविर्षीतु भजमानो ना आभाग् देवेभ्यः शिशुत मानुषेभ्यः ।
त्वं देवानामसि यह्व होता स एनान्यक्षीषितो यजीयान् ॥ १५ ॥ २२७

अग्ने दा, दा नो अग्ने, ऽग्निर्ददात्वे,—अन्नपते अन्नस्य नो देहि,—अग्निना रयिमश्नवत्,
स२ समिद्युवसे वृषन्, यास्ते ॥ २२८

यमो नो गातुं प्रथमो विवेद नैषा गव्यूतिरपभर्तवा उ ।
यत्रा नः पूर्वे पितरः परेयुरेना जज्ञानाः पथ्या३ अनु स्वाः ॥ २२९

प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्व्येभिर्यत्रा नः पूर्वे पितरः परेताः ।
उभा राजाना स्वधया मदन्ता यमं पश्यासि वरुणं च देवम् ॥ २३०

अङ्गिरोभिरागहि यज्ञियेभिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व ।
विवस्वन्त२ हुवे यः पिता तेऽस्मिन् यज्ञे बर्हिष्या निषद्य ॥ २३१

इम२ यम प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः संविदानः ।
आ त्वा मन्त्राः कविशस्ता वहन्त्वेना राजन् हविषा मादयस्व ॥ २३२

मातली कव्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्बृहस्पतिर्ऋक्वभिर्वावृधानः ।
याश्च देवा वावृधुर्ये च देवान्त्स्वाहान्ये स्वधयान्ये मदन्ति ॥ २३३

परेयिवास२ प्रवतो महीरनु बहुभ्यः पन्थामनुपस्पशानम् ।
वैवस्वत२ संगमनं जनाना२ यम२ राजान२ हविषा दुवस्य ॥ २३४

---

[१५] तै. सं. २,६,१२, तै. ब्रा. २,८,५। वा ११,८३. १५,३७, १३,११. १८,७३। काण्व १२,८८, १६,१२, १७,२१. २०,१३। [अग्ने दा०। ऋ ३,२४,५, तै. सं २,२,१२,३ काठ. ३ १७। दा नो अग्ने०। मै ४,१२,६, ऋ. ७,१,५, २,२,७, तै. ब्रा २,२,१२,६। अग्निर्ददाति०। वा ५,२५,३, १ ठ २,१४। अन्नपते अन्नस्य०। तै. सं. ४,२,३,१, तै. ब्रा ३,११,४, का ठ १६,१७, १६,१०. ४७, ३५,१, ३०,२। अग्निना रयिमश्नवत्०। ऋ. १,१,३, तै. ब्रा ३,२,११.१, ४,३,१३,५। स२ समिद्युवसे वृषन्०। ऋ १०,१९१,१, अथर्व ६,६३,४, तै. सं. २,६,११,४, ४,४,४,४, काठ. २,१४। यास्ते०। मै. ४ ३ १६, ऋ. १,७३,९, ३,३१,५, ३,५८,३, ९,६२,७, सा. ९७१, अथर्व ७,४८,२, तै. ब्रा. ३,३,११ ५, ४ २ ५, ४, ५,७ ७,३, ... ३,१,२,१। काठ. १३,१६, ४०,११। यमो नो गातुं प्रथमो०। ऋ. १०,१४,२, अथर्व १८,१,५० प्रेहि प्रेहि पथिभि०। ऋ. १०,१४,७, अथर्व १८,१,५४। अङ्गिरोभिरागहि०। ऋ. १० १४,५, अथर्व १८,१,५९, तै. ब्रा २,६,१२,६। इम२ यम प्रस्तरमा०। ऋ. १०,१४,४, अथर्व १८,१ ६० तै. ब्रा २,६,१२,३। मातली कव्यैर्यमो०। ऋ. १०,१४,३, अथर्व. १८,१,४७ तै. ब्रा २ ६ १२ ५ तै. ब्रा २,६,१६,२। परेयिवांसं प्रवतो०। ऋ. १०, १४,१, अथर्व १८,१,४९, तै. आ ६ १,१ ... १०,२०]

यास्ते पूषन्नावो अन्तः समुद्रे हिरण्ययीरन्तरिक्षे चरन्ति ।
ताभिर्यासि दूत्यꣳ सूर्यस्य कामेन कृतः श्रव इच्छमानः ॥ २३५

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यत् ॥ २३६

पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः सो अस्माꣳ अभयतमेन नेषत् ।
स्वस्तिदा आघृणिः सर्ववीरोऽप्रयुच्छन् पुर एतु प्रजानन् ॥ २३७

प्रपथे पथामजनिष्ट पूषा प्रपथे दिवः प्रपथे पृथिव्याः ।
उभे अभि प्रियतमे सधस्थे आ च परा च चरति प्रजानन् ॥ २३८

पूषा सुबन्धुर्दिव आ पृथिव्या इडस्पतिर्मघवा दस्मवर्चाः ।
यं देवासो अददुः सूर्यायै कामेन कृतं तवसꣳ स्वञ्चम् ॥ २३९

अजाश्वः पशुपा वाजपस्त्यो धियंजिन्वो भुवने विश्वे अर्पितः ।
अष्ट्रां पूषा शिथिरामुद्वरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते ॥ १६ ॥ २४०

यद्देवा देवहेडनꣳ यद्वाचानृतमोदिम । आदित्यास्तस्मान्मुञ्चतर्तस्यर्तेन मामुतः ॥ २४१

देवा जीवनकाम्या यद्वाचानृतमोदिम । तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वे देवाः सजोषसः ॥ २४२

ऋतेन द्यावापृथिवी ऋतेन त्वꣳ सरस्वति ।
कृतान्नः पाह्यꣳहसो यत्किंचानृतमोदिम ॥ २४३

इन्द्राग्नी मित्रावरुणा सोमो धाता बृहस्पतिः ।
ते नो मुञ्चन्त्वेनसो यत्किंचानृतमोदिम ॥ २४४

सजातशꣳसादुत जामिशꣳसाज्ज्यायसः शꣳसादुत वा कनीयसः ।
अनाधृष्टं देवकृतꣳ यदेनस्तस्मात्त्वमस्मान् जातवेदो मुमुग्धि ॥ २४५

[यास्ते पूषन्नावो अन्त०। ऋ ६,५८,३; तै आ २,५,५५ ८५३। शुक्रं ते अन्यद्यजत०। ऋ ६,५८,१ ... तै आ ... ४,५,६; नि १२,१७ काठ ४,१५; ... पूषेमा आशा अनुवेद०। ऋ १०,१७,५; अथर्व ७,९,२; तै ब्रा २,८,५,३ ४,१,५; तै आ ... १। प्रपथे पथामजनिष्ट०। ऋ १०,१७,६; अथर्व ७,९,१; तै ब्रा २,८,५,३। पूषा सुबन्धुर्दिव आ०। ऋ ६,५८,४; तै ब्रा २,८,५,४। अजाश्वः पशुपा०। ऋ ६,५८,२; तै ब्रा २,८,५,४]

[१७] ... ३,३-४। ... ३०,१४-१६ २१,१-४; १२,१२ १८४९; २,७४; ८,१४,१८। काठ ११,१-३; ... ४; ... १२, ... १९; ... ८; ९,१२। [देवा जीवनकाम्या०। तै ब्रा ३,७,१२,१ तै आ २,३,१। ऋतेन द्यावापृथिवी०। ... तै आ २,३,१। सजातशꣳसादुत०। तै ब्रा ३,७,१२,२; ... २,३]

यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहिंसिम ।
अग्निर्नस्तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु दुरितानि यानि कानि च चकृम ॥ २४६

येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यं तमसो निरमोचि ।
येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातीस्तेनाहं ज्योतिषा ज्योतिरानशान अयाक्षि ॥ २४७

यद्धेन्यमृणमहं बभूव धिप्स्यं वा संचकर जनेभ्यः ।
अग्निर्नस्तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम् ॥ २४८

यत् कुसीदमप्रतीतं मयेह येन यमस्य निधिना चरावः ।
एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति हस्तानृणानि ॥ २४९

यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषान्यक्षाणां वग्नुमुपजिघ्नमानः ।
उग्रं पश्या च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरसामनुदत्तानृणानि ॥ २५०

उग्रं पश्येद्राष्ट्रभृत् किल्बिषानि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत् ।
नेन्न ऋणानृणवानीप्समानो यमस्य लोके निधिरजराय ॥ २५१

इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके ॥ २५२

तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः ।
अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्रमोषीः ॥ २५३

उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं श्रथाय ।
अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥ २५४

[यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत० । तै स १,८,५ ३, तै ब्रा. ३,७,१२,४, तै आ २,६,२, काठ ९,६, कपि ८,१०। येन त्रितो अर्णवान्नि० । तै आ २,३ । यत् कुसीदमप्रतीत० । तै स ३,३ ८,१; तै. आ. २,३ । यद्धस्ताभ्यां चकर०। तै ब्रा ३,७,१२,३, तै. आ २,४ । उग्रं पश्येद्राष्ट्रभृत्० । तै आ २ ४ । इमं मे वरुण श्रुधी० । ऋ १,२५,१९ सा १५८५, तै स ६,१,११,६; तै. ब्रा ३ ७,११,३, १२,३, तै आ २,४.४, काठ ४,१६, ११,१२ । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा० । ऋ १,२४,११, तै स २,१.११,६, तै ब्रा २,८,१,६; ३,७, ११,३, १२,६ तै आ, २,४, काठ ४,१६; ११,१३ । उदुत्तमं वरुण पाशम्० । ऋ १,२४,१५, सा ५८९, अथर्व. ७,८३,३, १८,४,६९, तै स १५.११,३ २,५,१२,१ ४,२,१,३, तै ब्रा, २,७,१६,४, ८,१,६, नि. २,१३, काठ ३,८, १६,८ कपि २,१५. ३२,१]

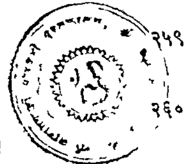
*

अव ते हेडो वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीमहे हविर्भिः ।
क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनाꣳसि शिश्रथः कृतानि ॥ २५५

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडोऽवयासिसीष्ठाः ।
यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषाꣳसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ २५६

स त्वं नो अग्नेऽवमो भुवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।
अवयक्ष्व नो वरुणꣳ रराणो वीहि मृडीकꣳ सुहवो न एधि ॥ २५७

संकुसुको विकुसुको निर्ऋतो यश्च निस्वनः । तेऽस्मद्यक्ष्ममनागसो दूराद्दूरमचीचतम् ॥ २५८
निर्यक्ष्ममचीचते कृत्यां निर्ऋतिं चकार ।
तेन योऽस्मत् समृच्छाते तमस्मै प्रसुवामसि ॥ २५९



दुःशꣳसानुशꣳसाभ्यां घनेनानुघनेन च ।
तेन योऽस्मत् समृच्छाते तमस्मै प्रसुवामसि ॥ २६०

सꣳ वर्चसा पयसा सं तनूभिरगन्महि मनसा सꣳ शिवेन ।
त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायोऽनु नो मार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टम् ॥१७॥ २६१

शुची वो हव्या मरुतः शुचीनाꣳ शुचिꣳ हिनोम्यध्वरꣳ शुचिभ्यः ।
ऋतेन सत्यमृतसाप आयञ्छुचिजन्मानः शुचयः पावकाः ॥ २६२

या वः शर्म शशमानाय सन्ति ॥ २६३

अꣳसेष्वा मरुतः खादयो वो वक्षःसु रुक्मा उपशिश्रियाणाः ।
वि विद्युतो न वृष्टिभी रुचाना अनु स्वधामायुधैर्यच्छमानाः ॥ २६४

[अव ते हेडो (०ळो) वरुण० । ऋ १,२४,१४, तै. सं. १,५,११,३, २,५,१२,१, तै. ब्रा. २,७,१६,४, ८,१,२ तै आ २,४,४; कठ. ४०,११ । त्वं नो अग्ने वरुणस्य० ऋ. ४,१,४, तै. सं. २,५,१२,३, तै ब्रा. ३,७,११,३, १२,३ तै. आ. २,४,४, ४,२०,३, कठ ३४,१९ । स त्वं नो अग्नेऽवमो० । ऋ ४,१,५, तै सं. २,५,१२,३, काठ ३४,१९, कपि. ४८,१ । सकुसुको विकुसुको० । अथर्व १२,२,१४, तै. आ. २,४ । निर्यक्ष्ममचीचते० । तै आ २,४ । सꣳ वर्चसा पयसा० । अथर्व. ६,५३,३, तै स १,४,४४,१, तै आ. २,४,८, कठ ४,१२, २,१०]

[१८] तै ब्रा २,८,५,७ । [शुची वो हव्या मरुत० । ऋ. ७,५६,१२, तै. ब्रा. २,८,५,५ । या व शर्म० । ऋ. १,८५,१२, तै सं १,५,११,५, २,१,११,१, ३,१४,४, तै ब्रा २,८,५,६, काठ. ८,१७, २१,१३ । अꣳसेष्वा मरुत० । ऋ ७,५६,१३, तै ब्रा २,८,५,५]

ऋष्यो वो मरुतो अंसयोरधि ॥ २६५

इमे तुरं मरुतो रामयन्तीमे सहः सहस आनमन्ति ।
इमे शंसं वनुष्यतो नि पान्ति गुरु द्वेषो अररुषे दधन्ति ॥ २६६

अरा इवेदचरमा अहेव प्र प्रजायन्ते अकवा महोभिः ।
पृश्नेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः स्वया मत्या मरुतः संमिमिक्षुः ॥ २६७

अग्नीषोमा इमं, युवमेतानि ॥ २६८

अग्नीषोमा यो अद्य वामिदं वचः सपर्यति ।
तस्मै धत्तं सुवीर्यं गवां पोषं स्वश्व्यम् ॥ २६९

आन्यं दिवो मातरिश्वा जभारामथ्नादन्यं परि श्येनो अद्रेः ।
अग्नीषोमा ब्रह्मणा वावृधानोरुं यज्ञाय चक्रथुरु लोकम् ॥ २७०

अग्नीषोमा य आहुतिं यो वां दाशाद्धविष्कृतिम् ।
स प्रजया सुवीर्यं विश्वमायुर्व्यश्नवत् ॥ २७१

अग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य वीतं हर्यतं वृषणा जुषेथाम् ।
सुशर्माणा स्ववसा हि भूतमथा धत्तं यजमानाय शं योः ॥ २७२

आ चर्षणिप्रा वृषभो जनानां राजा कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः ।
स्तुतः श्रवस्यन्नवसोप मद्रिग्युक्त्वा हरी वृषणा याह्यर्वाङ् ॥ २७३

विवेष यन्मा धिषणा जजान ॥ २७४

तं सध्रीचीरूतयो वृष्ण्यानि पौंस्यानि नियुतः सश्चुरिन्द्रम् ।
समुद्रं न सिन्धव उक्थशुष्मा उरुव्यचसं गिर आ विशन्ति ॥ २७५

सत्यमित्तन्न त्वावां अन्यो अस्तीन्द्र देवो न मर्त्यो ज्यायान् ।
अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवासृजो अपो अच्छा समुद्रम् ॥ २७६

[ऋष्यो वो मरुतो० । ऋ ५,५७,६ । इमे तुरं मरुतो० । ऋ ७,५६,१९; तै ब्रा. २,८,५,६ । अरा इवे॰दचरमा० । ऋ ५,५८,५; तै ब्रा २,८,५,७ । अग्नीषोमा यो अद्य० । ऋ. १,९३,२; तै ब्रा. २,८,७,९ । आन्यं दिवो मातरिश्वा० । ऋ १,९३,६; तै सं. २,३,१४,२, कठ ४,१६ । अग्नीषोमा य आहुतिं० । ऋ १,९३,३, तै ब्रा २,८,७,१० । अग्नीषोमा हविषः० । ऋ १,९३,७; तै सं २,३,१४,२, तै ब्रा २,८,७,१० । आ चर्षणिप्रा वृषभो० ऋ. १,१७७,१; तै ब्रा २,४,३,११; काठ ३८,७ । विवेष यन्मा धिषणा० । ऋ. ३,३२,१४, तै. १,६,१२,३, २,५,१२,५, तै ब्रा २,६,९,१, काठ. ८,१६, ३८,७ । तं सध्रीचीरूतयो० । ऋ ६,३६,३, तै ब्रा २,४,५,२, ६,९,१ । सत्यमित्तन्न त्वावं० (०वाँ०) । ऋ ६,३०,४ तै ब्रा १,६,९,१]

प्र ससाहिषे पुरुहूत शत्रून् ॥ २७७

स शेवृधमधि धा द्युम्नमस्मे महि क्षत्रं जनाषाडिन्द्र तव्यम् ।

रक्षा च नो मघोनः पाहि सूरीन् राये च नः स्वपत्या इषे धाः ॥ २७८

[३१४४]

॥ इति खिलकाण्डे चतुर्दशः प्रपाठकः ॥१४॥

॥ इति खिलकाण्डं समाप्तम् ॥

इति मैत्रायणी-संहिता समाप्ता ।

[प्र ससाहिषे पुरुहूत०। ऋ १०,१८०,१, तै सं. ३,४,११,४; तै. ब्रा. २,५,९,१; ३,५,७,४; काठ ३८,७; १०,१२ । स शेवृधमधि धा०। ऋ. १,५४,११; तै ब्रा. २,५,९,१; काठ ३८,७]

मैत्रायणी–संहितायां ऋग्वेद-मन्त्राः ।

प्रथमं काण्डम् ।

पृष्ठ	मन्त्र	प्रपा	मस	ऋग्वेदे
१	मा व (व) स्तन ईशत माघशँम ।	१	१	६।२८।७
	सहस्रवलिशा(०वल्शा) रुहेम।		५	३।८।११
३	परि वाजपति कवि० दाशुषे।		२१	४।१५।३
५	निसहोतार (वीतिहोत्र)० महि।		३१	५।२६।३
६	आपो मा (अस्मान्)० पुनि।	२	५	१०।१७।१०
७	विश्वो देवस्य नेतुर्मर्तो० पुष्यसे।		१३	५।५०।१
	इमां धियं० रुहेयम् (रुहेम)।		१५	८।४२।३
८	त्वमग्ने व्रतपा० यज्ञेष्वीड्य.।		२८	८।११।१
	अपि पन्थामगन्महि० वसु।		३२	६।५१।१६
९	अस्तभ्नाद् द्यामृषभो० व्रतानि।		३९	३।३०।९ ८।४२।१
	वनेषु व्यन्तरिक्षं० मह्रौ।		४०	५।८५।२
	नमो मित्रस्य०. शसत।		४५	१०।३७।१
११	विभ्राड् बृहत् पिबतु० जति।		५९	१०।१७०।१
	युञ्जते मन उत युञ्जते० स्तुति।		६१	५।८१।१
	इदं विष्णुर्वि० पांसुरे।		६३	१।२२।१७
	इरावती धेनुमती० मयूखैः।		६४	७।९९।३
१२	विष्णोर्नु कं० रुगाय.।		६९	१।१५४।१
	प्र तद्विष्णु स्तवते० विश्वा।		७१	१।१५४।२
	उरुश्र (०च्छू) यस्व वनस्पते।		७६	३।८।३
१३	परि त्वा गिर्वणो० जुष्टय।		७९	१।१०।१२
	त्वं सोम तनू०. वरूथम्।		८२	८।७९।३
	अग्ने नय सुपथा० विधेम।		८४	१।१८९।१
	एवा वन्दस्व वरुणं० उपस्थे।		८६	८।४२।२
१४	मणिनाय महते सौभगाय॥ वनस्पत शतवालिं (० वल्शो)०रो		९१	३।८।११
	ता ते(वां)धामा(वास्तू)न्युश्मसि		९६	१।१५४।६
	विष्णोः कर्माणि० सखा।		९७	१।२२।१९
१५	तद्विष्णो. परमं० ततम्।		९९	१।२२।२०
	न वा (उ) एतं० दधातु।		१०६	१।१६२।२१ १०।१७।४
१६	यो नो द्वेष्यधर. स०।	२	१०८	३।५३।२१
१७	उदुत्तमं वरुण० स्याम।		११८	१।२४।१५
१८	यमग्ने पृत्सु मर्त्यमवा० रिष.।	३	६	१।२७।७
१९	आ वायो भूष शुचि० पेयम्।		२०	७।९२।१
	इन्द्रवायू इमे सुता० हि।		२२	१।२।४
	अयं वां मित्रावरुणा० हवम्।		२४	१।४७।१ २।४१।४
	या वां कशा० मिमिक्षतम्।		२६	१।२२।३
२०	अयं वेनश्चोदयत्० रिहन्ति।		३१	१०।१२३।१
	त प्र नथा पूर्वथा० वर्धसे		३३	५।४४।१
२१	ये देवा(०सो) जुषध्वम्।		४०	१।१३९।११
	मूर्धानं दिवो अरतिं० देवाः।		४५	६।७।१
	ध्रुवं ध्रुवेण हविषा० मसि।		४८	१।१७३।६
	यथा न सर्वा० .असत्।		४८	१०।१४१।४
२२	इन्द्राग्नी आगतं ०धियेषिता।		५१	३।१२।१
	ओमासश्चर्षणीधृतो० सुतम्।		५३	१।३।७
	इन्द्र मरुत्व इह० सुयज्ञाः।		५५	३।५१।७
	जनिष्ठा उग्र.० जनिष्ठम् (धनिष्ठा)		५७	१०।७३।१
	मरुत्वन्तं वृषभं० हुवे।		५९	३।४७।५
	मरुत्वां इन्द्र० सुतानाम्।		६१	३।४७।१
२३	सजोषा इन्द्र सगणो० न।		६३	३।४७।१
	मह (०हाँ) इन्द्रो य० वावृध।		६५	८।६।१
	मह (०हाँ) इन्द्रो नृव० भूत।		६७	६।१९।१
	कदा चन स्तरीरसि० पृच्यते।		६९	८।५१।७
	कदा चन प्रयुच्छस्युभे० दिवि।		७१	८।५२।७
	यज्ञो देवानां० विवासत।		७३	१।१०७।१
	विश्वस्य भुवनस्य राजा।		७४	९।९७।५६
२४	अदब्धेभि सवित० ईशत।		७६	६।७१।३
	अग्ना(०ग्न)० दुच्छुनाम्।		८६	९।६६।१९
	ओजस्तदस्य तित्विष० रोदसी।		८८	८।६।५
२५	अदधत्र (०म) स्य० यथा।		९०	१।५०।३

१५०	योगे योगे०...मूतये।	१४	१।३०।७
१५१	(आ त्वा) जिघर्मि०...दशानम्।	२५	२।१०।४
	आ विश्वत०... जर्भुराणः।	२६	।५
	परि वाजपतिः०... दाशुषे।	२७	४।१५।३
	परि त्वाग्ने०.. पवाम्।	२८	१०।८७।२२
	त्वमग्ने द्युभि०.. शुचिः।	२९	२।१।१
	त्वामग्ने पुष्क०... वाघतः।	३५	६।१६।१३
	तमु त्वा०... पुरंदरम्।	३६	।१४
१५२	तमु त्वा पाथ्यो०.. रणे।	३७	।१५
	सीद होतः०... वयो धाः।	३८	३ २९।८
	नि होता०... अग्निः।	३९	२।९।१
	सश्मीदस्व०... दर्शतम्।	४०	१।३६।९
	जनिष्व (०ष्ट) हि०...यजीयान्।	४१	५।१।५
	अयमिह०... विशेविशे।	४२	४।७।१
	इमꣳस्तोम०... तव।	४३	१।९४।१
	अयं ते०... ...।	४४	।१६।७
			३।२९।१०
			।४४।१
			८।६४।१०
			१०।८३।६
	अपो देवीरुप०..।	४५	१।२३।१०
	उदु तिष्ठ०... शुशुक्वनिः।	४८	८।२३।५
१५३	ऊर्ध्व ऊ षु०... ह्वयामहे।	४९	१।३६।१३
	सजातो गर्भो०... दद्राः।	५०	१०।१।२
	अग्ना [०ग्ने]०... वीतये।	५४	६।१६।१०
	ओषधयः [०धीः]०... [प्र. पा.]।	५७	१०।९७।३
	वि पाजसा०... प्रथिती।	५८	३।१५।१
	आपो हि ष्ठा०... चक्षसे।	५९	१०।९।१
	यो वः शिव०... मातरः।	६०	।२
	तस्मा अरं०... च नः।	६१	।३
१५४	मित्रस्य चर्ष०... स्तमम्।	७०	३।५९.६
१५५	विश्वो देवस्य०... पुष्यसे।	७६	५।५०।१
	द्रवन्नः सर्पिरा०... अद्भुतः।	७९	२।७।६
	परस्या अधि०... अव।	८०	८।७५।१५
	यदग्ने या [का] नि०...यविष्ठ्य।	८२	।१०२।२०
	यदत्त्युप०... घृतम्।	८३	।२१
१५६	दृशानो रुक्म०.. सुरेवाः।	९३	१०।४५।८
	नक्तोषासा०... णोदाः [०म्]।	९४	१।९६।५
	नक्तोषासा०...विरूपे [च. पा.]।		।११३।३
	विश्वा रूपाणि०... विराजति।	९५	५।८१।२
१५७	अक्रन्ददग्निः०... भास्वन्तः।	९९	१०।४५।४
	आ त्वाहार्षं०... भ्रशत्।	१०१	।१७३।१
	उदुत्तमं०...स्रत् [प्र.पा.]।	१०२	१।२४।१५
	अग्ने (प्रे) बृहन्नु०...ष्यमाः।	१०३	१०।१।१
	हꣳसः शुचिष०...ऋतम्।	१०४	४।४०।५
	दिवस्परि०...स्वाधीः।	१०८	१०।४५।१
	विद्मा ते०...आबभूथ।	१०९	।२
	विद्मा तमु०...बभूथ [च.पा.]।		।८४।५
१५८	समुद्रे त्वा०...अवर्धन्।	११०	।४५।३
	श्रीणामुदारो०...मिधानः।	१११	।५
	उशिक्पावको०...मक्षन्।	११२	।७
	अक्रन्ददग्निः०...भास्वन्तः।	११२	।४
	विश्वस्य केतु०...पद्य।	११३	।६
	नक्तोषासा०...दाम्।	११३	१।९६।५
	यस्ते अद्य०...यविष्ठ्य।	११४	१०।४५।९
	आ तं भज०...जनित्वैः।	११५	।१०
	त्वामग्ने यज...विवशुः।	११६	।११
	नूतं कृण्वाना०...हव्यैः। [द्वि.पा.]		५।३।८
	अस्ताव्यग्नि०...सुवीरम्।	११७	१०।४५।१२
१५९	अक्रन्ददग्निः०...भास्वन्तः।	१२०	।४
	समिधाग्निं०...जुहोतन।	१२१	८।४४।१
	प्र प्रायमग्नि०...शिवो नः।	१२२	७।८।४
	सुरभा उ लोके [द्वि.पा.]।	१२३	५।१।६
	अप्स्वग्ने सधि०...पुनः।	१२४	८।४३।९
	बोधा मे०...वन्दे अग्ने।	१२९	१।१४७।२
	स बोधि०...द्वेषांसि।	१३०	२।६।४
	अपेत वीत०...सातो [प्र.पा.]।	१३१	१०।१४।९
	अयꣳसो०...जातवेदः।	१३३	३।२२।१
	अग्ने दिवो०...आपः।	१३४	।३
१६०	अग्ने यत्ते०...नृचक्षाः।	१३५	।२
	पुरीष्यासो०...मही।	१३६	।४
	इडा [ळा]मग्ने०...भूयस्ते।	१३७	३।१।२३
			।५।११
			।६।११
			।७।११
			।१५।७
			।२२।५
			।२३।५
	अयं ते०...वर्धया गिरः।	१३८	३।२९।१०

१६१	रायो बुध्नः संग॰.. नाम् ।	१५१	१०।१०१।२
	देव इव॰...धर्मा [द्वि.पा.]		।३४।८
	सीरा युञ्जन्ति॰...सुम्नया ।	१५४	।१०१४
	युनक्त सीरा॰...मायत् ।	१५५	।३
	शुनᳲ सुफाला॰...वाहैः ।	१५७	४.५७।८
१६२	या ओषधीः॰...सप्त च ।	१६६	१०।९७।१
	शतᳲत्वो अम्ब॰ . कृत ।	१६७	।२
	पुष्पवतीः॰...यिष्णवः।	१६८	।३
	ओषधीरिति॰...मुवे ।	१६९	।४
	अश्वत्थे वो॰ ..पूरुषम् ।	१७०	।५
	यद्रो (यत्रौ॰)॰...चातनः ।	१७१	।६
	नि (इ) ष्कृतिर्नाम॰...निष्कृथ।	१७२	।९
	अश्वावतीᳲ॰...तातये।	१७३	।७
	उच्छुष्मा॰...तव पूरुष।	१७५	।८
	अति विश्वाः॰...रपः।	१७६	।१०
१६३	पतः पतः॰.. मशीरिव ।	१७७	।११
	साकᳲयक्ष्म॰.. निहाकया ।	१७८	।१३
	अन्या वो॰...वाचं मे (वचः) ।	१७९	।१४
	याः फलिनीर्या॰...हसः ।	१८०	।१५
	अवपतन्ती॰...पूरुषः ।	१८१	।१७
	ते (ता) नो॰. .हसः [च. पा.]	१८२	।१५
	मा नो हिᳲसी॰...विधेम ।	१८४	१०।१२१।९
		१८९	।१४०।१
१६४	अग्ने तव॰... कवे ।	१९०	।२
	पावकवर्चा ०... रोदसी ।		८।६४।४
	ओभे॰... रोदसी [उत्तरार्धः]		
	इरज्यन्नग्ने॰... क्रतुम् ।	१९१	१०।१४०।४
	ऊर्जो नपा॰... जाताः ।	१९२	।३
	ऋतावानं॰... युजा [॰गा] ।	१९३	।६
	इष्कर्तार॰... रयिम् ।	१९४	।५
	अप्यायस्व॰... संगथे ।	१९५	१।९१।१६
			९।३१।४
	सं ते पयाᳲसि॰... धिष्व ।	१९६	१।९१।१८
१६५	हिरण्यगर्भः॰... विधेम ।	१९८	१०।१२१।१
	कस्मै देवाय॰... विधेम ।		।१-९
	द्रप्सश्चस्कन्द॰... होत्राः ।	२००	१७।११
	नमो अस्तु॰... नमः।	२०१	ऋ.परि.१५।११
	य [या] इषवो॰... नमः ।	२०२	।१०
	येऽदो (॰मी) रोचने॰... नमः ।	२०३	।९
	कृणुष्व पाजः॰ ... तपिष्ठैः ।	२०४	४।४।१०
	तव भ्रमास॰ ... शुचः।	२०५	।२
	प्रति स्पशो॰ . दुधर्षात् ।	२०६	।३
	उदग्ने तिष्ठ॰ ... शुष्कम् ।	२०७	।४
	ऊर्ध्वो भव॰ ... शत्रून् ।	२०८	।५
१६६	अयमग्निः॰ ... रयीणाम् ।	२०९	८।७१४
	ध्रुवो यज्ञस्य॰ ... वाहम् ।	२१०	१०।८।६
१६७	मधु वाता॰ ...सन्त्वोषधीः ।	२२०	१।९०।६
	मधु नक्तमुतो॰ ... पिता ।	२२१	।७
	मधुमान्नो॰ ... भवन्तु नः ।	२२२	।८
	मही द्यौः ॰ ... भरीमभिः ।	२२५	१।२२।१३
	इदᳲ विष्णु ॰ ... पांसुरे ।	२२६	।१७
	अध स्मा (स्म) ते॰...त्स्वङ्गः।	२२७	६।२५।७
			७।३।२
	नक्तोषासा॰ ... ।	२२८	१।९६।५
			।१३।७
१६८	निषसाद॰ ... सुक्रतुः ।	२३१	१।२५।१०
	अग्ने युङ्क्ष्वा॰ ... मन्यवे ।	२३५	६।१६।४३
	युक्ष्वा हि देव॰ ... सदः ।	२३६	८।७५।१
	समिद्धवन्ति॰ ... अग्नेः ।	२३७	४।५८।६
१७१	ता अस्य॰ ... दिवः । । ८	२	८।६९।३
१७८	प्रोथदश्वो॰ ... मस्तु ।	३२	७।३।२
१७९	आ त्वा॰...हरयः [प्र.पा.] । ९	१	३।६६।१
	... ...[द्वि.पा] ।		६।४०।३
	यथा नः॰...असत् । [उत्तरार्धः]	१७	१०।१४३।४
	अहीᳲश्व॰...धान्वः। [उत्तरार्धः]	१८	१।१९१।८
१८२	इमा रुद्राय॰ ... तुग्म ।	३७	।११४।१
१८३	परि नो (णो)॰ ... मृळ ।	३९	२।३३।१४
१८४	हिमस्य॰...मसि [पूर्वार्धः] । १०	३	ऋ.परि. ३०।१
	अपामिदं॰... नम् [पूर्वार्ध.] ।	५	१०।१४२।७
१८५	अग्ने पावक रोचिषा ।	६	५।२६।१
	स नः पावक दीदिवः ।		३।१२।१०
	पावकया॰ ... रणे (भजरः) ।	७	६।१५।२
	अग्निस्तिग्मेन॰...रयिम् ।	१४	।१६।२८
	य इमा विश्वा॰.. विवेश ।	१५	१०।८१।१
	किᳲस्विदन॰.. धारयन् ।	१६	।४
	किᳲस्विदासीद॰...धक्षाः ।	१७	।२
१८६	यो विश्व॰ , देव एकः ।	१८	।३
	या ते॰. उशा (वृधानः) नः ।	१९	।५
	विश्वकर्मन्॰ ... स्तु ।	२१	।६
	वाचस्पति॰ ... कर्मा ।	२२	।७
	चक्षुषः पिता॰ . . ताम् ।	२३	।८२।१

२५	इन्द्रमिद्गरी० मानुषाणाम्।	३	९२	१।८४।२
	तिस्रो जि(य) हृस्य०. ईयतुः।		९५	३।२।९
२६	उदु त्यं जातवेदसं०. सूर्यम्।		१००	१।५०।१
	चित्र देवानाम्०...तस्थुपश्च।		१०१	१।११५।१
२७	समिन्द्र नो ० यज्ञियानाम्।		१०८	५।४२।४
	त्वष्टा सुदत्रो वि दधातु रायः।		१०९	७।३४।२२
	यदद्य त्वा प्रयति० यज्ञम्।		११२	३।२९।१६
	उरुंहि राजा० वृ(वि)धश्चित्।		११४	१।२४।८
	शतं ते राजन्०...प्रमुमुग्ध्यस्मत्।		११५	१।२४।९
२८	उदुत्ते मधुमत्तमा०...रथा इव।		१२०	८।३।१५
	कण्वा इव भृगवः०...मानशुः।		१२१	८।३।१६
	अपो(आ०) अद्यान्व०...वर्चसा।		१२३	१।२३।२३ १०।९।९
	ममाग्ने वर्चो विहवेषु०...जयेम।	४	१	१०।१२८।१
	युनज्मि त्वा (ते) ब्रह्मणा।		४	१।८२।६
३०	तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः।		१८	९।८६।२७
३३	सोमं (०मां)०. सभावान्।		२५,३७	४।२।५
३५	अस्तु श्रौषट्।		५०	१।१३९।१
३९	उपप्रयन्तो अध्वरं०.. शृण्वते।	५	१	१।७४।१
	अग्निर्मूर्धा दिवः०...जिन्वति।		२	८।४४।१६
	उभा वामिन्द्राग्नी०..वाम्।		३	६।६०।१३
	अयमिह प्रथमो०...विशे।		४	४।७।१
	अस्य प्रत्ना मनु० ..मूपिम्।		५	९।५४।१
	अयं ते योनिः०...रयिम्।		६	३।२९।१०
	दधिक्राव्णो अकारिषं०...तारिषत्।		७	४।३९।६ १०।१८६।१
	अग्ना (०ग्न)० दुच्छुनाम्।		८	९।६६।१९
	अग्निर्ऋषिः पवमानः०...गयम्।		९	९।६६।२०
	अग्ने पवस्व स्वपा०...मयि।		१०	९।६६।२१
	अग्ने पावक रोचिषा०...यक्षि च।		११	५।२६।१
	स नः पावक० हविश्च नः।		१२	१।१२।१०
४०	अग्निः शुचिव्रततमः०.. आहुतः।		१३	८।४४।२१
	उदग्ने शुचयस्तव०...अर्चयः।		१४	८।४४।१७
	अग्नीषोमा इ(वि)मं०...मयः।		१५	१।९३।१
	उप त्वाग्ने दिवे०.. एमसि।		२५	१।१।७
४१	राजन्तमध्वराणां०...दमे।		२६	१।१।८
	स नः पितेव०...स्वस्तये।		२७	१।१।९
४१	अग्ने त्वं नो०...वरूथ्यः।	५	२८	५।२४।१
	तं त्वा शोचिष्ठ०...सखिभ्यः।		२८	५।२४।४
	वसुरग्निर्वसुश्रवा०...रयिं दाः।		२९	५।२४।२
	स नो बोधि श्रुधी०...समस्मात्।		२९	५।२४।३
	महि त्रीणामवो०...वरुणस्य।		३५	१०।१८५।१
	नहि तेषाममा०...दुःशंसः।		३६	१०।१८५।२
	ते हि (यस्मै) पुत्रासो अदितेः।		३७	८।१८।५ १०।१८५।३
	सोमानं स्वरणं०...औशिजः।		३८	१।१८।१
	यो रेवान्यो०...शिव. (यस्तुर.)।		३९	१।१८।२
	मित्रस्य चर्षणी०... स्तमम्।		४०	३।५९।६
	कदा च न स्तरीरसि।		३१	८।५१।७
	कदा च न प्रयुच्छसि।		४१	८।५२।७
४२	परि ते दूडभो०... दाशुषः।		४२	४।९।८
	उपप्रयन्तो अध्वरम्।		४५	८।७४।१
	अस्य प्रत्नामनु द्युतम्।		४५	९।५४।१
	उपोपेन्नु मघवन् भूय इन्नु०।		४५	८।५१।७
	परि ते दूडभो रथा।		४५	४।९।८
	अग्निर्मूर्धा दिवः०...जिन्वति।		४५	८।४४।१६
	उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या।		४५	६।६०।१३
४३	अयमिह प्रथमो०...विशे विशे।		४५	४।७।१
	अयं ते योनिर्ऋत्वियः।		४५	३।२९।१०
	उपप्रयन्तो अध्वरम्।		४६	१।७४।१
	अग्निर्मूर्धा दिवः० ...जिन्वति।		४६	८।४४।१६
	अयमिह प्रथमो० . ईड्य.।		४७	४।७।१
	अस्य प्रत्नामनु द्युतम्।		४७	९।५४।१
	अयं ते योनिर्ऋत्वियः।		४७	३।२९।१०
	दधिक्राव्णो अकारिषम्।		४७	४।३९।६ १०।१८६।१
४५	उप त्वाग्ने दिवे० ..एमसि।		५१	१।१।७
	अग्ने त्वं नो अन्तमा ...।		५१	५।२४।१
४६	महि त्रीणामवोऽस्तु० ...।		५४	१०।१८५।१
	मित्रस्य चर्षणीधृतो० ...।		५४	३।५९।६
	कदा च न स्तरीरसि० .।		५४	८।५१।७
	परि ते दूडभो रथा० ...।		५४	४।९।८
४८	अमीवहा वास्तो ०... नः।		५७	७।५५।१
	वास्तोष्पते प्रति० ... पदे।		५८	७।५४।१

४९	प्र वो वाजा० सुम्नयुः ।	६	१	३।२७।१
	उप त्वा जुह्वो० न ।		२	८।४४।५
	उदग्ने तव तद्० सुख ।		३	८।४३।१०
	अय त योनि ० रयिम् ।		५	३।२९।१०
	आय गौ पृश्नि ० प्रयन्त्स्व ।		६	१०।१८९।१
	त्रि॰शद्धामा० दिवम् ।		७	।३
	अन्तश्चरत्यर्णवे० अहभि ।		८	।२
५०	मदम शतहिमा सुवीरा ।		१२	६।४८
	अग्ना [०ग्न] आयूंषि पवसे० ।		१५	९।६६।१९
	अग्निर्ऋषि ० गयम् ।			।२०
	अग्ने पवस्व० मयि ।			।२१
	यदक्रन्द प्रथम अर्वन् ।		१७	१।१६३।१
५१	इडा [ळा] यास्त्वा० वोढवे ।	६	२४	३।२९।४
	समुद्राद् ऊर्मि० नाभि ।		२६	४।५८।१
	वय नाम० घृतत् ।		२७	।२
	चत्वारि श्रृङ्गा० आ विवेश ।		२८	।३
	निषसाद धृत० सुक्रतु ।		३२	१।२५।१०
५२	उत नोऽहिर्बुध्न्य ० मादयस्व ।		३३	६।५०।१४
	प्र नून ब्रह्मण० चक्रिरे ।		३४	१।४०।५
५७	इडा [ळा] यास्त्वा० वोढवे ।		४६	३।२९।४
६५	अग्ना [०ग्न]० दुच्छुनाम् ।	७	१८	९।६६।१९
	अग्निर्मूर्धा दिव ० जिन्वति ।			८।४४।१६
७४	देवेभ्यो० प्रजानन् [च पा] ।	८	४९	१०।१६।९
	अन्व [ग्नि] रुषसा [प्र पा]		५५	४।१३।१
७१	इदं विष्णुर्वि० पांसुरे ।		६०	१।२२।१७

८३	मो षु ण० चन्द्रत गी ।	१०	४२	१।१७३।१२
	सुसदृश त्वा० त हरा ।		११	।८२।३
८४	अक्षन्नमी० ते हरी ।		१७	।२
	मनो न्वाहुवामहे० मन्मभि ।		१८	१०।५७।३
	आ न [त] एतु मन ० दृशे ।		१९	।४
	पुनर्न पितरा० सचमहि ।		२०	।५
	अग्ने तमद्याश्व० ओहै ।		२१	४।१०।१
	सुग मेषाय मेष्यै [०ष्य] [द्वि पा]		२४	१।४३।६
	त्र्यम्बक यजामहे० मृतात् ।		२५	७।५९।१२
९३	दश-त्वा० अतव ।	१०	४३	१०।१६।१२
	सुसदृश त्वा० ते हरा ।		४७	१।८२।३
९५	अप्स्वन्तर० वाजिन ।	११	३	।२३।१९
	श नो भवन्तु० अमीवा ।		१०	७।३८।७
९६	वाज वाजेऽवत० याने ।		११	।८
	त नो अवन्ता० जभ्रिरे ।		१२	१०।६४।६
	एष [उत] स्य वाजी० फणत् ।		१३	४।४०।४
	उत स्मास्य० तरित्रत ।		१४	।३
९७	अग्ने अच्छा वदे० नस्त्वम् ।		१७	१०।१४१।१
	प्र नो यच्छ त्वर्यमा० न ।		१८	।२
	अर्यमण बृहस्पति० वाजिनम् ।		१९	।५
	सोमं राजान० बृहस्पतिम् ।		२०	।३
	इन्द्रवायू सुसदृशा० असत् ।		२१	।४
९८	कुविदङ्ग यवमन्तो० जग्मु ।		३१	१३१।२
९९	अप्स्वन्तर० वाजिन ।		३५	१।२३।१९

द्वितीयं काण्डम् ।

११५	सज्ञान व ० नियच्छतम् ।	२	२२क्ष	परि२६।१
	समिन्द्र-सया० रभेमहि ।		२३	१।५३।५
	इन्द्रवायू सुसदृशा० असत् ।		२४	१०।१४१।४
	स वो मनासि० यामसि ।		२५क्ष	परि२६।४
	समाना (०नी) वा (व)० सति ।		२६	१०।१९१।४
	समानो मन्त्र ० जुहोमि ।		२७	।३
	सगच्छध्व० उपासत ।		२८	।२
१२१	पुनातु (०ति) ते० तना	३	३८	९।१।६
	इन्द्रस्य युज्य सखा (उत्तरार्ध) ।		३९	१।२२।१९
१२६	कुविदङ्ग यवमन्तो० जग्मु ।		४०	१०।१३१।२
	द्वे स्रुती० मातर च ।		४४	।८८।१५
१२९	अस्मान्रायो० न्ताम् [द्वि पा]	४	७,११	१।९८।३
	मै० ६३			

१३०	उभा जिग्यथुन० थाम् ।		१७	६।६९।८
	अग्न ग्नो ते० अभ्युच्छन् ।		१९	३।२०।१
१३१	दिवा चित्तम ० स्युन्दन्ति ।		२९	१।३८।९
१३२	आ यत्तर ० वृषय ।		३०	५।५३।६
	उदीरयता (था)० अवृत्सत ।		३१	।५५।५
१४२	दुतो (तृप्ता)० याने (च पा)	१	१३	७।३८।८
	ओषधायु० शरीरे (च पा) ।			१०।१६।३
	द्रप्सश्चस्कन्द० होत्रा ।		१५	।१७।११
१४६	हिरण्यवर्ण (रूप)० च	६	२६	५।६२।८
१४९	युञ्जत मन ० परिष्टुति ।	७	८	।८१।१
	युजे वा ब्रह्म० तस्थु ।		५	१०।१३।१
	यस्य प्रयाण० महित्वना ।		६	५।८१।३

१८६	विश्वकर्मा० एकमाहुः।	२४	१०।८२।२
	त आयज० निमानि।	२५	।४
	यो नः पिता० ... यन्त्यन्या।	२६	।३
	परो दिवः०.. सर्वे (पूर्वे)।	२७	।५
१८७	तमिद्गर्भं० . तस्थुः।	२८	।६
	न त॰विदाथ० ... श्चरन्ति।	३०	।७
	आशुः शिशानो०... मिन्द्रः।	३४	।१०३।१
	संक्रन्दनेना० वृष्णा	३५	।२
	स इषुहस्तैः० रक्षा।	३६	।३
	बृहस्पते० ... रथानाम्।	३७	।४
	अभि गोत्राणि० ... युत्सु।	३८	।७
१८८	वलविज्ञाय.० ... गोवित्।	३९	।५
	गोत्रभिदं० ... रभध्वम्।	४०	।६
	इन्द्र आसां० ... मध्ये।	४१	।८
	इन्द्रस्य वृष्णो० . स्यात्।	४२	।९
	अस्माकमिन्द्र ०... हवेषु।	४३	।११
	सूर्यरश्मि० गोपा.।	४८	।१२९।१
१८९	इन्द्र॰ विश्वा० .. पतिम्।	५१	१।११।१
	विमान (नृचक्षा)० ... केतुम्।	५२	१०।१३९।२
	उक्षा समुद्रो० पान्त्यन्तौ।	५३	५।४७।१
	नक्तोषासा० . .५।	६१	१।९६।५
			।१३।७
	नक्तोषासा० .. विरूपे [च पा]।		।११३।३
१९०	अस्मिन्नस० ... रश्मिन् [प्र पा]।	६३	१०।९८।६
	विधेम ते० . समिद्धे।	६५	२।९।३
	प्रेद्धो अग्ने० . वाजाः।	६६	७।१।३
	अग्ने तमद्य० ओहैः।	६७	४।१०।१
१९३	विश्वे नो अद्य० अस्मे।१७	१	१०।३५।१३
१९५	अयं ते .. वर्धया गिरः।	२४	३।२९।१०
१९६	शिवेभि० . वृधे [द्वि पा.]।	३१	६।७१।३
	उद्वयं तम० हत्तमम्।	३४	१।५०।११
१९७	सनन्या० तस्थुराप॰। १३	१	२।३५।३
	हिरण्यवर्ण [रूप] मस्मै।	२	।१०
	हिरण्य [समु०] पावकाः। [तृ पा]	३	७।४९।२
	यासां॰राजा० भवन्तु।	४	।३
१९८	आपो हि ष्ठा० चक्षसे।	१३	१०।९।१
	यो व शिव० . मातरः।		।२
	तस्मा अरं० . चन.।		।३
१९९	दूतं॰ वो०...गिरा।	१८	४।८।१
	अगन्म महा० प्रत्यञ्चम्।	१९	७।१२।१

	अयमिह०...विशेविशे।	२०	४।७।१
	त्वधन्वे वा०...भुवत्।	२१	२।५।३
	ओभे (उभे)०... आभर।	२२	५।६।९
	इन्द्रो दधीचो०... नव।	२३	१।८४।१३
	अत्राह गोरम० ..गृहे।	२४	।१५
	इच्छन्नश्वस्य०.. वति।	२५	।१४
	इन्द्रमिद्गाथिनो०...नूषत।	२६	१।७।१
	इन्द्रो दीर्घाय०...रयत्।	२७	।३
	इन्द्रा (०न्द्र) इन्द्रर्यो:०...ण्वयः।	२८	।२
	इन्द्र वाजेषु०...त्वतिभिः।	२९	।४
२००	तमिन्द्रं॰ वाज०.. भुवत्।	३०	८।९३।७
	इन्द्रः स दामने०...सोम्यः।	३१	।८
	गिरा वज्रो०.. अस्तृतः।	३२	।९
	अयमग्नि॰ सहस्रिणो०...।	३३	।७५।४
	अग्निर्मूर्धा दिवः०..।		।४४।१६
	त्वामग्ने पुष्करादधि०...।		६।१६।१३
	अबोध्यग्निः०... नाकमस्थात्।	३४	५।१।१
	अवोचाम०... चमश्वेत्।	३५	।१२
	अबोधि होता०.. निरमोचि।	३६	।२
	जनस्य गोपा०...शुचिः।	३७	।११।१
	त्वामग्ने अङ्गिरसो०...मङ्गिरः।	३८	।६
	तुभ्येदमग्ने०...वर्धयन्ति च।	३९	।५
	सं॰समिद्युवसे०...भर।	४०	१०।१९१।१
२०१	अग्निं॰ च. पूर्व्य०...धसम्।	४१	८।३१।१४
	रत्नं चित्रश्रव०...वोढवे।	४२	१।४५।६
	आ ते अग्न०... आभर।	४३	५।६।४
	अग्निं तं मन्ये०...आभर।	४४	।१
	सो अग्निर्यो०...आभर।	४५	।२
	स्तोतृभ्या (०भ्य)आभर[पं.पा]।		५।६।१-९
	[कथा] स्तोतृभ्य० [उत्तरार्धः]।		८।१३।१९
	एना वो अग्निं०...मृतम्।	४६	७।१६।१
	त्वमग्ने गृहपति०... वार्यम्।	४७	।५
	देवो वो द्रविणो०...ओहते।	४८	।११
	अग्ने वाजस्य० . श्रवः।	४९	१।७९।४
	स इधानो०... दीदिहि।	५०	।५
	क्षपो राजन्नुत०.. प्रति।	५१	।६
	अग्ने तमद्याश्वं०... ओहैः।	५२	४।१०।१
	अधा ह्यग्ने०... बभूथ।	५३	।२
२०२	आभिष्टे अद्य०... शुम्भैः।	५४	।४

२०२	अग्निं होतारं०...सर्पिष ।	५५ ५६	२।१२७।१
	हं॑स शुचिष० ऋतम् ।	५७	४।४०।५
	अग्ने त्वं नो० . वरूथ्यः ।		५।२४।१
	अधा ह्यग्न०...बभूवतुः ।	५८	५।१६।४
	आयाहि सुषुमा० . मम ।	५९	८।१७।१
	आ त्वा ब्रह्मयुजा०...शृणु ।	६०	।२
	ब्रह्माणस्त्वा० हवामहे ।	६१	।३
	अभि त्वा शूर० तस्थुष. ।	६२	७।३२।२२
	न त्वाव (०वाँ) अन्यो० हवामहे ।	६३	।२३
	त्वामिद्धि हवामहे० स्वर्वत ।	६४	६।४६।१
	स त्वं नश्चित्र० शिशुषे ।	६५	।२
	कया नश्चित्र० वृता ।	६६	४।३१।१
२०३	कस्त्वा सत्यो० वसु ।	६७	।२
	अभी षु णः० स्यूतिभिः ।	६८	।३
	यज्ञा यज्ञा वो० शंसिषम् ।	६९	६।४८।१
	ऊर्जो नपातं० तनूनाम् ।	७०	।२
२०४	सा न० समाम् [उत्तरार्धः] ।	८५	४।५७।७
	पृष्ठो दिवि पृष्ठो० नक्तम् ।	८६	१।९८।२
	त्वं यविष्ठ दाशुषो० त्मना ।	८७	८।८४।३
	अग्ने धामानि (भूरी०) बन्धो ।	८८	३।२०।२
२०५	उक्षान्नाय० माग्नये ।	९४	८।४३।११
२०८	हिरण्यगर्भ० विधेम ।	११०	१०।१२१।१
	य. प्राणतो० विधेम ।	१११	।३
	य ओजोदा [आत्म०]० विधेम ।	११२	।२
	यस्येमे विश्वे० विधेम ।	११३	।४
२०९	येन द्यौरुग्रा० विधेम ।	११४	।५
	य इमे द्यावा० विधेम ।	११५	।११०।९
	आपो ह यत्० विधेम ।	११६	।१२१।७
	कस्मै देवाय० विधेम [च पा] ।		।१९
	आ न. प्रजा० पति [प्र पा] ।	११७	।८५।४३

तृतीयं काण्डम् ।

२११	युञ्जाथां रासभं० पीतये ।	१	३	८।८५।७
	योगेयोगे० मूतये ।			१।३०।७
२१४	उदु तिष्ठ० शुक्वनि ।		७	८।२३।५
	स जातो गर्भो० दद्राः ।			१०।१।२
	अग्ना [०ग्न] आ याहि० बर्हिषि ।	८		६।१६।१०
	वि पाजसा० प्रणीतौ ।			३।१५।१
	आपो हि ष्ठा० चक्षसे			१०।९।१
२१६	मित्रस्य चर्ष० स्तमम् ।		१०	३।५९।६
	सुपाणि [०बाहु] स्वङ्गुरि [प्र पा] ।			२।३२।७
२१७	द्रवन्न सर्पिरा० अद्भुतः ।		१३	।७।६
	परस्या अधि अव ।			८।७५।१५
	परमस्या परावत [उत्तरार्ध] ।			५।६१।१
	यदग्ने कानि० यविष्ठ्य ।			८।१०२।२०
२१९	दधानो रुक्म० सुरेता ।	२	१	१०।४५।८
	नक्तोषासा० विरूपे [च पा]			१।११३।३
	नक्तोषासा० द्रविणोदाम् ।			।९६।५
	विश्वा रूपाणि०...राजति ।			५।८१।२
२२०	आ त्वाहार्षं०. अशत् ।			१०।१७३।१
	उदुत्तमं वरुण० स्याम ।			१।२४।१५
	अग्ने [०ग्ने]० .न्यमा ।			१०।१।१
	हं॑स. शुचिष०. ऋतम् ।			४।४०।५
	अक्रन्दग्नि० . भात्यन्त ।		२	१०।४५।४
२२१	समिधाग्नि० जुहोतन ।			८।४४।१
	बोधा मे अस्य०... अग्ने ।			१।१४७।२
	अपेत वीत वि०... मस्मै ।		३	१०।१४।९
२२३	निवेशनः [रायो बुध्नः]० . ।		६	।१३९।३
२२४	अग्ने तव श्रवो० , कवे ।		७	।१४०।१
२२५	द्रप्सश्चस्कन्द०. .होत्राः ।		८	।१७।११
२२८	ता अस्य सूददो० . दिव. ।		१०	८।६९।३
२३५	अग्निस्तिग्मेन० , रयिम् ।	३	९	६।१६।२८
२३६	सूर्यरश्मि० गोपा ।		१०	१०।१३९।१
	इन्द्र विश्वा० पतिम् ।			१।११।१
	विमान [नृचक्षा] एष० . केतुम् ।			१०।१३९।२
२३७	नक्तोषासा० . द्रविणोदाम् ।		११	१।९६।५
	विधेम ते० . समिद्धे ।			२।९।३
	प्रेद्धो अग्ने० .. यन्ति वाजाः ।			७।१।३
२३८	अग्ने तमद्य० ओहै ।			४।१०।१
२४१	पृश्निर्मध्ये [०दिवो०] [प्र पा] ।	४	४	५।५७।३
२४३	उद्वय तम० त्तमम् ।		६	१।५०।१०
२४६	तस्त्वा यामि० प्र मोषी ।		१६	।२४।११
२५०	आपो मा [अस्मान्]० पुमि ।	६	२	१०।१७।१०
२५२	विश्वो देवस्य० पुष्यसे ।		७	५।५०।१
२५७	त्वमग्ने व्रतपा० ईड्य. ।		२०	८।११।१
२५८	देवा यज्ञमतन्वत [द्वि पा] ।	७	१	१०।९०।६

२६४	अस्तभ्नाद्० मतानि।	१३	८।४२।१
	अस्तभ्नाद्० रिक्षम् [तृ पा]।		३।३०।९
२६५	वनेषु० सोममद्रौ।	१४	५।८२।२
	नमो मित्रस्य० शसत।		१०।३७।१
२६९	सीद होत.० वयो धाः। ८	५	३।२९।८
२७०	अतिविद्धा० . चकार।	८	८।९६।१
	विश्वेत्ता० . पसुपम्।	१०	।७७।१०
२७३	विभ्राड्० . . विराजति।	१५	१०।१७०।१
२७४	युञ्जते मन० . .परिष्टुति।	१९	५।८१।१
	विष्णोर्नु क० .. रुगाय।		१।१५४।१
२७६	आ वामुपस्थ० . पीतये।	१०	१।४१।११
	प्र तद्विष्णु० . विश्वा।	२१	१।१५४।२
२८०	त्वं सोम० .. वरूथम्। ९	१	८।७९।३
२८३	ता [या] ते [वा]० भूरि।	३	१।१५४।६
	विष्णो कर्माणि० . सखा।		।२२।१९
	तद्विष्णो परम० , ततम्।	४	१।२२।२०
२९०	जुषस्व सप्रथ० आसनि। १०	२	।७५।१
२९९	युवं सुराम० . स्वावत। ११	२५,३०	१०।१३१।४
३००	पुत्रमिव० भिषक्।	३२	।५
	अहाव्यग्ने०... बृहन्तम्।	३६	।९१।१५
	यस्मिन्नश्वास०., मतये।	३७	।१४
३०२	परीतो पिञ्चता० . मद्रिभि।	४९	९।१०७।१
	पुनातु(०ति)ते०...तना।	५१	।१।६
	इन्द्रस्य युज्य सखा[उत्तरार्ध]।	५२-५३	१।२२।१९
३०५	अग्ना(०ग्न)०. दुच्छुनाम्।	९०	९।६६।१९
	पवमान ० . पुनातु मा [न.]।	९१	।६७।२१
	पुनन्तु मा० पुना[नी,]हि मा।	९२	।२७
	क्रत्वे दक्षाय०. सूर्यं दृशे।	९३	१०।५७।४
	उभाभ्यां देव० ..विश्वत।	९४	९।६७।२५
३०६	यत्ते पवित्र० .पुनीमहे।	९६	।२३
	वैश्वदेवी० रयीणाम्।	९७ऋ	परि१९।२
	वयं स्याम० रयीणाम्[च. पा]।		४।५०।६
			५।५५।१०
			८।४०।१२
			।४८।१३
			१०।१२१।१०
	द्वे स्रुती० मातरं च।	१०२	८८।१५
	सर्वगण स्वस्तये[तृ.पा]।	१०३	५।५१।१२
	सर्वस्माद्देवकिल्बिषात्[च पा]।	११०	१०।९७।१६
३११	हिरण्यगर्भः० . विधेम। १२	१८	।१२१।१
	यः प्राणतो०...विधेम।	२०	।३
३१२	युञ्जन्ति ब्रध्न० ... दिवि।	२९	१।६।१
	गणानां त्वा० ... हवामहे।	३१	२।२३।१
३१३	कुविदङ्ग० ... सूर्येण।	३८	७।९१।२
	कुविदङ्ग० ... न जग्मुः।		१०।१३१।२
	कुविदङ्ग ... दधातु न।		।६४।१३
	दधिक्राव्णो० ... तारिषत्। १३	५	४।३९।६
३२०	मा नो मित्रो० ...वीर्याणि। १६	१	१।१६२।१
	यन्निर्णिजा० ...पाथः।	२	।२
	एष च्छागः० ... जिन्वति।	३	।३
३२१	यद्धविष्य० ... दयस्तजः।	४	।४
	उप प्रागात्० ... सुबन्धुम्।	५	।७
	होताध्वर्यु० ...पृणध्वम्।	६	।५
	यूपव्रस्का० ... इन्वतु।	७	।६
	यद्वाजिनो० ... देवेष्वस्तु।	८	।८
	यदूवध्य० .. पचन्तु।	९	।१०
	यदश्वस्य० ... देवेष्वस्तु।	१०	।९
	यत्ते गात्रा० ... तावमस्तु।	११	।११
	ये वाजिन० . . इन्वतु।	१२	।१२
	यन्नीक्षण० न्यथ्त्रम्।	१३	।१३
३२२	यदश्वाय० ... यामयन्ति।	१४	।१६
	निक्रमण० ... देवेष्वस्तु।	१५	।१४
	मा त्वाग्निर्ध्वन० ... न्यथम्।	१६	।१५
३२३	युञ्जन्ति ब्रध्न० दिवि।	२८	१।६।१
	युञ्जन्त्यस्य० ... नृवाहसा।	२९	।२
	केतुं कृण्वन्न०...जायथाः।	३०	।३
	जीमूतस्येव०...पिपर्तु।	३१	६।७५।१
	धन्वना गा० . जयेम।	३२	।२
	वक्ष्यन्ती०...पारयन्ती।	३३	।३
	ते आचरन्ती० अमित्रान्।	३४	।४
	बह्वीनां पिता०.. प्रसूतः।	३५	।५
३२४	रथे तिष्ठन्० रश्मयः।	३६	।६
	तीव्रान् घोषान्० .यन्त।	३७	।७
	वनस्पते०. जेत्वानि।	३८	।४७।२६
	दिवस्पृथिव्या०. .यज।	३९	।२७
	इन्द्रस्य वज्रो०.. गृभाय।	४०	।२८
	स्वादुषंसद० वातसाहाः।	४१	।७५।९
	ब्राह्मणास० .दंशत।	४२	।१०
	ऋजीते परि० ..यच्छतु।	४३	।१२
	सुपर्णं वस्ते० पतन्।	४४	।११

अहिरिव भोगै० विश्वतः । ४५ ६।७५।१४
३२५ आजङ्घन्ति० नोदय । ४६ ।१३
उपश्वासय० भयून् । ४७ ।४७।२९
आक्रन्दय० वीडयस्व । ४८ ।३०
आमूरज० नयन्तु । ४९ ।३१
३२६ अन्वद्य [अनु] नो० मयः।६१,८३ ऋ.परि ३।३
अनिवदनु० वारिषत् । ६३,८३ ऋ.परि ३।४
पृष्टो दिवि० नक्तम् । ६५ १।९८।२
विष्कम्भो दिवो० रुपस्थ । ६७ ९।८६।६
कया नश्चित्र० वृता । ६८ ४।३१।१
को अद्य युङ्क्ते० जीवात् । ६९ १।८४।१६
३९८ त्वमग्ने शोचिषा० महित्वा । ८४ ७।१३।२
याश्चिद्धि त० विश्वगाः । ८७ ४।१२।४
यथा ह० ना आयु । ८८ ।६
८०।१२६।८

चतुर्थं काण्डम् ।

३११ माव० शस [तृ पा] १ १ ६।२८।७
शुद्धा० पिबन्ती [द्वि पा] २ ,,
३३८ इद विष्णु व० पांसुरे । ७४ १।२२।१७
३४८ ता[ते]० जु[जि]षे[च पा] २ ७१ ।११।४
३६० इन्द्रोवृद्धश्रवा [प्र पा] । ४ ३ ।८९।६
पूषा विश्ववेदा [द्वि पा] । ,,
३६१ नमुचे शिर [तृ पा] । ४ ५।३०।७
३६३ निपसाद ० सुक्रतु । ७ १।२५।१०
इध्मः शुचिष० ऋतम् । ८ ४।४०।५
३८० विद्यदि०, जानती गात् । ६ १७ ३।३१।२
ये त्वा [सो]० दश रथ । १८ १।१२९।११
३८५ अष्टौ पुत्रासो० मास्यत् ५८ १०।७२।८
३९३ सुदेवो असि० रामिव । ७ १६ ८।६९।१२
३९७ उहत्र्हि० विधश्चित् । ८ ८ १।२४।८
शत ते० मुमुग्ध्यस्मत् । ।९
४०१ त्वमस्यक ह० होत्राः । १९ १०।१८।११
कुविदङ्ग० न जग्मु । ।१३१।२
४०२ युञ्जते० परिष्टुति । ९ १ ५।८१।१
उत्तिष्ठ ब्रह्मण० सचा । ४ १।४०।१
प्रैतु ब्रह्मणस्पति ० न । ५ ।३
४०३ मित्रस्य चर्ष० स्तमम् । ३१ ३।५९।६
४०४ सह सीदस्व० दर्शतम् । ५३ ६।२६।९
अन्यमस्मि य० न सादि । ५४ ५।४३।७
अर्हन् बिभर्षि० वदस्ति । ७१ २।३३।१०
४०५ अपश्य गोपा० स्वन्त । ८५ १।१६४।३१
१०।१७७।३
४०६ यस्ते स्तनः० वार्याणि । १०१ १।१६४।४९
४०७ विश्वावसु० पदश्र । १७८ १०।१३९।४
४०८ वीराभि [विश्वा०]० अया । १७९ ।५
४०८ तद्भिमत्रि० दहानाम् । १८०-८२ ।६
महा रसधस्त० निषत्तो [प्र पा] १८५ ३।६।४
उदु त्यं० सूर्यम् । १८९ १।५०।१
चित्र देवाना० तस्थुषश्च । १।११५।१
वि तु द्रद्राण०, समान । १९७ १०।१५।५
तरि यती० विहुव पुन । १९८ ८।१।१०
४०९ उदु तिष्ठ० शुष्कवनि । १९९ ८।२३।५
ऊर्ध्व ऊ षु ण० मह । १।३६।१३
उदु त्य० सूर्यम् २०१ ।५०।१
चित्र देवाना० तस्थुषश्च । ।११५।१
उद्दस्य शुष्मा० भूमी [०म] । २०८ ७।३४।७
प्र शुक्रैतु०, वाणी[०जी] । २०९ ।१
४१० तच्चक्षु० शरद् शतम् । २२२ २३ ।६६।१६
४११ आपो हि ष्ठा० चक्षस । २४६ १०।९।१
४१२ यो व शिव० मातर । २४७ ।२
तस्मा अर० चन । २४८ ।३
ईशाना० भेषजम् । २४९ ।५
कया नश्चित्र० वृता । २५० ४।३१।१
कस्त्वा सत्यो० वसु । २५१ ।२
अभी षु ण० स्यूतिभि । २५२ ।३
आतारमिन्द्र० धारिन्द्र । २५३ ६।४७।११
स्वस्ति ना [न]० दधातु । २५४ १।८९।६
उद्वय तमस० रुत्तमम् । २५६ ।५०।१०
४१३ अग्निमूर्धाणि० आहुत । १० १ ६।१६।३४
त्वं सोमासि० क्रतु । २ १।९१।५
अग्निर्मूर्धा० जिन्वति । ३ ८।४४।१६
भुवो यज्ञस्य० वाहम् । १०।८।६
विभीहि दर्वों० यजिष्ठ । ४ ।१।१
अग्ने यद्य० हि यक्षा । ५ ६।१५।१८

४१३	पृथुपाजा० , हव्यवाट।	६	३।२७।५
	तऽस्मयाधो० , मूतये।	७	।६
	अग्ने रक्षा णो० ,, दह।	८	७।१५।१३
	त्व न सोम० , सखा।	९	१।९१।८
	पृष्टो दिवि० , नक्तम्।	१०	।९८।२
४१४	विश्वानि नो० , तनूनाम्।	११	५।४।९
	अग्ने त्व पारया० , शयो	१२	१।१८९।२
	दमे दमे० दधाना [तु पा]।	१४	६।७४।१
	पावका न० धियावसु।	१५	१।३।१०
	आ नो दिवो० शृणोतु।	१६	५।४३।११
	ये ते० , घृतश्चुत. [पूर्वार्धं]।	१७	७।९६।५
	अग्नि प्रत्नेन० ,, वावृधे।	१९	८।४४।१२
	सोम गीर्भिष्ट्वा० , आविश।	२०	१।९१।११
	त्वमग्ने वीर० , वार्यम्।	२१	७।१५।१२
	त्व भगो ना [न]० ... भूरेः।	२२	६।१३।२
४१५	भद्रो अग्ने० बाजा।	२३	७।१।३
	इमो अग्ने० व्यन्तु।	२४	।१८
	अग्न आयूंषि० , दुच्छुनाम्।	२५	९।६६।१९
	अग्निर्ऋषि० गयम्।		।२०
	तऽहि शश्वन्त० वोळ्हवे।	२६	५।१४।३
	अग्निमग्नि० , पुरुप्रियम्।	२७	१।१२।२
	अग्ने पावक० ,, वक्षि च।	२८	५।२६।१
	स न पावक० , नः।		१।१२।१०
	अग्नि शुचि० , आहुत।		८।४४।२१
	उदग्ने शुच० , व्युर्चय।		।१७
	स हव्यवाड० , समृण्वति।	२९	३।११।२
	अग्नि स्तोमेन० , दधत्।	३०	५।१४।१
	किमित्ते विष्णो०, बभूथ।	३१	७।१००।६
	प्र तत्ते अद्य० पराके।	३२	।५
	सुत्रामाण० स्वस्तये।	३३	१०।६३।१०
४१६	अग्नीषोमा० बभूवथु।	३५	१।९३।९
	युवमेतानि०, गृभीतान्।	३६	।५
	अग्न आयाहि० बर्हिषि।	३७	६।१६।१०
	अग्नि दूत०, सुक्रतुम्।	३८	१।१२।१
	अग्निनाग्निः० जुह्वास्य।	३९	।६
	अग्निर्वृत्राणि० आहुत।	४०	६।१६।३४
	अग्नि स्तोमेन० दधत्।		५।१४।१
	अग्न आयूंषि० दुच्छुनाम्।		९।६६।१९
	अग्ने तमद्याश्व० ओहैः।		४।१०।१
	अभिष्टे अद्य० , शुष्मा।		।४

	पृभिर्नो अर्क०,..अनीकैः।	४१	।३
	अधा ह्यग्ने० बभूथ।	४२	।२
	अग्ने स्तोम० द्रविणस्यव।	४३	५।१३।२
४१७	अया यो० ,.तुरीतावसे।	४४	६।१४।१
	त्वमग्ने०,, चित्तन्वत।	४५	५।१३।४
	त्वया सोम० दधिषे।	४६	९।६४।१
	अग्निर्जातो० ,अप स्वः।	४७	५।१४।४
	अग्ने (०ग्ने)०, सद्मान्यमाः।	४८	१०।१।१
	इम मे वरुण० , चके।	४९	१२।१९
	तत्त्वा यामि०, प्रमोषी.।	५०	।२४।११
	अग्निनाग्निः० जुह्वास्यः।		।१२।६
	त्वऽह्यग्ने० समिध्यसे।	५१	८।४३।१४
	प्र स मित्र० दूरात्।	५२	३।५९।२
	अनमीवास० स्याम।	५३	।३
	उत्सूर्यस्य० सिमर्से।	५४	१।११५।४
	भद्रा अश्वा० यन्ति सद्य.।	५५	।३
	त्वमग्ने व्रतपा० पवीड्यः।	५६	८।११।१
४१८	यद्वो वय० कल्पयाति।	५७	१०।२।४
	अग्ने नय० विधेम।	५८	१।१८९।१
	आ देवाना० कल्पयाति।	५९	१०।२।३
	अग्नि शुचि०. आहुतः।	६०	८।४४।२१
	उदग्ने शुचय० व्यर्चय.।		।१७
	अक्रन्ददग्नि०, आत्यन्त.।		१०।४५।४
	नक्तोषासा० णोहा (हाम्)।		१।९६।५
	नक्तोषासा० विरूपे[च पा]।		।११३।२
	अभि त्वा देव० महे।	६३	१।२४।३
	मही द्यौ०. भरीमभि।	६४	।२२।१३
	त्वामग्ने पुष्करा० वाघत।		६।१६।१३
	तमु त्वा दध्य०, पुरदरम्।		।१४
	तमु त्वा पाथ्यो०.. रणेरणे।		।१५
	उत ब्रुवन्तु०, रणरणे।	६५	१।७४।३
४१९	आ य हस्ते० स्वध्वरम्।	६६	६।१६।४०
	प्र देव देव० निषीदतु।	६७	।४१
	आ जात० गृहपतिम्।	६८	।४२
	अग्निनाग्निः० जुह्वास्य।	६९	१।१२।६
	त्वऽह्यग्ने० समिध्यसे।		८।४३।१४
	त मर्जयन्त० वाजिनम्।	७०	।८४।८
	यज्ञेन यज्ञ० देवा।	७१	१।१६४।५०
			१०।९०।१६
	अग्ने यऽ यज्ञ०.. गच्छति।	७३	१।१।४

४१९	त्वं नः सोम० मखा। १०	७४	१।९१।८
	अग्निमूर्धा० जिन्वति।		८।४४।१६
	भुवो यज्ञस्य० वाहम्।		१०।८।६
	सोम यास्ते० भव।	७५	१।९१।९
	या ते धामानि० गृभाय।	७६	।४
४२० तत्सवितु० प्रचोदयात्।		७७	३।६२।१०
	अचित्ती० दनागस।	७८	४।५४।३
	पावका न० धियावसु।	७९	१।३।१०
	आ नो दिव० शृणोतु।		५।४३।११
	पूषा गा० सनोतु न।	८०	६।५४।५
	शुक्रं ते० रातिरस्तु।	८१	६।५८।१
	इहेह व० आवृजे।	८२	७।५९।११
	प्र चित्रमर्कं० मखेभ्य।	८३	६।६६।९
	विश्वे देवा० युज्य पय।	८४	।५२।१०
	विश्वे देवासो० वह्नय।	८५	१।३।९
	द्यावा न० यच्छताम्।	८६	२।४१।२०
	प्र पूर्वज० वरूथम्।	८७	७।५३।२
	स हव्यवाळ्० समृण्वति।	८८	३।११।२
	अग्निं स्तोमेन० दधत्।		५।१४।१
४२१	वाजेवाजे० देवयानैः।	९०	७।३८।३
	शं नो भवन्तु० नमीवाः।		।७
	प्र देव देव्या० नुषक्।	९१	१०।१७६।२
	अयमु ष्य प्र० त्मना।	९२	।३
	अयमग्नि० कृत।	९३	।४
	इळायास्त्वा० वोळ्हवे।	९४	३।२९।४
	अग्ने विश्वेभि० साधु।	९५	६।१५।१६
	सीद होत० वयो धाः।	९६	३।२९।८
	नि होता० शुचिजिह्वो अग्नि।		०।९।१
	त्वं दूतस्त्वमु० गोपा।	९७	।७
	अग्निना० वीरवत्तमम्।	९८	१।१।३
	गयस्फानो० नो भव।	९९	१।९१।१२
			।१८।२
४२२	इन्द्राग्नी रोचना० वीर्यम्।	१००	३।१२।९
	प्र चर्षणिभ्य० नाप्यन्या।	१०१	१।१०९।६
	महनो यद्र० गन्तन।	१०२	८।७।११
	या वः शर्म० सुवीरम्।	१०३	१।८५।१२
	इमं मे वरुण० चक्र।	१०४	१।२५।१९
	तत्त्वा यामि० प्र मोषीः।		।२४।११
	कया नश्चित्र० वृता।		४।३१।१
	को अद्य० स जीवात्।		१।८४।१६

	पिप्रीहि देवाँ० यविष्ठ।		१०।२।१
	अग्ने यदद्य० ते अद्य।		६।१५।१४
	अस्माग्ने वधिष्ठ० पुन।		८।४३।९
	अप्सु मे० विश्वशंभुवः।	१०५	१।२३।२०
			१०।९।६
	उदुत्तमं वरुण० स्याम।	१०६	१।२४।१५
	अव ते हेळो० कृतानि।	१०७	।१४
	त्वं नो अग्ने० मुमुग्ध्यस्मत्।	१०८	४।१।४
	स त्वं नो अग्ने० न एधि।	१०९	।५
४२३	अग्निर्वृत्राणि० आहुत।	११०	६।१६।३४
	त्वं सोमासि० असि क्रतुः।		१।९१।५
	सैनानीकेन० दिदीहि।	११२	२।९।२
	पिप्रीहि देवाँ० यजिष्ठ।	११३	१०।२।१
	आ देवाना० कल्पयाति।		।३
	सा त्वमग्ना० रिशादस।	११४	७।५९।९
	यो नो मरुतो० तम्।	११५	।८
	अग्निं प्रत्नेन० नावृधे।	११६	८।४४।१२
	सोम गीर्भिष्ट्वा० विश।		१।९१।११
	गृहमेधास(स)० जुष्टन।	११७	७।५९।१०
	प्र बुध्न्या व० जुषध्वम्।	११८	।५६।१४
	प्रेद्धा अग्ने० यन्ति वाजाः।	११९	।१।३
	इमो अग्ने वीत० ग्मन्तु।		।१८
	अग्निमीळे० धातमम्।	१२०	१।१।१
	पूषा सोम० दधिरे।	१२१	९।६४।१
४२४	क्रीळन्वः० प्रगायत।	१२२	१।३७।१
	आपो हि ष्ठा० वयोधाः।	१२३	७।५६।१६
	तं हि शश्वतो० वोळ्हवे।	१२४	५।१४।३
	अग्निर्मानि० पुरः प्रियम्।		१।१२।१०
	इन्द्र त्वा नवति० कर्मणा।	१२५	३।१२।६
	अयद्वृत्र० पाजयत्वा।	१२६	६।१६।१
	तमिन्द्रं वाज० जुबत्।	१२७	८।९३।७
	युञ्जे रथ० जवन्तात्।	१२८	७।२३।३
	विश्वकर्मन्० सूरिरस्तु।	१२९	१०।८१।६
	वाचस्पतिं० साधुकर्मा।		।७
	उशन्तस्त्वा० अत्तवे।	१३०	।६।१२
	आ नो अग्ने० वीरस।	१३१	१।७९।१
	त्वं सोम महे० आवय।	१३२	।९१।७
	त्वं सोम प्रचि० धीरा।	१३३	।१
४२५	त्वया हि न० नरा।	१३४	९।९६।११
	त्वं सोम० रथीनाम्।	१३५	८।८०।१३

४२५	बर्हिषद॰ दधातन ।	१३६	१०।१५।४
	उपहूता॰ ऽस्मान् ।	१३७	।५
	आह पितॄन्त्सु॰ गमिष्ठाः ।	१३८	।३
	इदं पितृभ्यो॰ विक्षु ।	१३९	।२
	उदीरता॰ हवेषु ।	१४०	।१
	अग्निष्वात्ता॰ दधातन ।	१४३	।११
४२६	स प्र नथा॰ द्रविणोदाम् ।	१४४	१।९६।१
	स पूर्वया॰ द्रविणोदम् ।	१४५	।२
	य तातृषु॰ सद्भिः ।	१४६	।१०७।९
	प्र वायुमच्छा॰ पयज्यो ।	१४७	६।४९।४
	न यामियांसि॰ राध ।	१४८	७।९२।३
	स न पर्षदति॰ द्विष [उत्तरार्धं]	१४९	म परि ३५।१
	स न॰ दुर्गाणि विश्वा[च पा] ।		२६।१९
	सप्त त्वा॰ विचक्षण ।	१५१	१।५०।८
	तरणिर्विश्व॰ रोचनम् ।	१५२	।४
४२७	इन्द्राग्नी रोचना दिव । ११	१	३।१२।९
	प्रचर्षणिभ्य॰ रथन्या ।		३।१०९।६
	इन्द्राग्नी नवतिं पुर ।		३।१२।६
	श्नथद्वृत्र॰ वाजयन्ता ।		६।६०।२
	जुष्टा दमूना॰ भोजनानि ।	२	५।४।५
	अग्न शर्ध॰ सन्तु ।	३	।२८३
	प्र वामर्चन्त्यु॰ आहुवे ।	४	३।१२।५
	उपो ह यद्विदथ॰ नरस्त ।	५	७।९३।३
	अग्निर्ददाति॰ जितम् ।	६	५।२५।६
	अग्निस्तुवि॰ दाशुषे ।	७	।५
	या वाम् सन्ति॰ गतम् ।	८	६।६०।८
	शुच नु स्ताम॰ धत्त ।	९	७।९३।१
	पूषा गा अन्वेतु न॰ ।	१०	६।५४।५
	शुक्र त अन्यत्॰ ।		।५८।१
४२८	क्षेत्रस्य पतिना॰ दृशे ।	११	४।५७।१
	मधुमती॰ चरेम ।	१२	।३
	सं समिद्युवसे॰ भर ।	१३	१०।१९१।१
	सखायः स व॰ सहस्वते ।	१४	५।७।१
	पृष्टो दिवि॰ नक्तम् ।	१५	१।९८।२
	वैश्वानर तव॰ रमना ।	१७	३।३।१०
	इडा(ळा)मग्न॰ [४९८पृष्ठे द्रष्टव्यम्]	१८	।१।२३
	त्वं नो अग्ने॰ म्रातव न ।	१९	१।३१।८
	वैश्वानरस्य॰ सूयण ।	२०	।९८।१
	अस्माकमग्ने॰ सनोविधि ।	२१	६।८।६
४२९	स जायमान॰ स्पृशत् ।	२३	।०
	यथा ह॰ न आयु ।	२४	४।१२।६
			१०।१२६।८
	त्रीण्यायूंषि तव॰ श यो ।	२५	३।१७।३
	न्यग्ने जात॰ मृणिनम् ।	२६	५।२६।७
	इडा(ळा)यास्त्वा॰ वोळहवे ।	२७	३।२९।४
	दधिक्राव्णो॰ तारिषत् ।		४।३९।६
	दधिक्रावाण॰ यावयन्तु ।	२८	७।४४।३
	अग्निर्होता॰ मध्य इह ।	२९	५।१।६
	साध्वीमक॰ नो अद्य ।	३०	१०।५३।३
	यच्चिद्धि ते (पुरुषत्रा॰) ।	३१	४।१२।४
	" " (विशो) ।		१।२५।१
	महश्चिदग्न॰ श यो ।	३२	४।१२।५
	मही द्यौः॰ भरीमभि ।	३३	१।२२।१३
४३०	घृतवती॰ भूरिरतसा ।	३४	६।७०।१
	पृथुपाजा॰ हव्यवाट् ।	३५	३।२७।५
	त सबाधो॰ ऊतये ।		।६
	ईड(ळे)अग्निं॰ धितावानम् ।	३६	।२
	अग्ने शकेम॰ तरेम ।	३७	।३
	उप त्वा रण्व॰ गिर ।	३८	६।१६।३७
	उप च्छायामिव॰ सदस ।	३९	।३८
	अग्निर्वृत्राणि॰ आहुतः ।	४०	।३४
	त्व सोमासि॰ क्रतु ।		१।९१।५
	अग्नीषोमा॰ ।		।९३।१-४
	॰ श यो ।		।७
	॰ ।		।९-११
	॰ ।		।१०
	" ॰ यसव ।		१०।६६।७
	युवमेतानि॰ गृभीताम् ।		१।९३।५
	श्रीणामुदारो॰ मिधान ।		१०।४५।५
	सोमस्य मा॰ तुवस्त्र ।	४१	३।१।१
	सोमापूषणा॰ नाभिम् ।	४२	२।४०।१
	इमौ देवौ॰ दुस्त्रियासु ।	४३	।२
	उत नो ब्रह्मन्॰ सातम ।	४४	३।१३।६
४३१	नू नो रास्व॰ तुपक्षितम् ।	४५	।७
	त्वा युजा तव॰ खानि ।	४६	४।२८।१
	कद्रुद्राय॰ रमेम्यासु ।	४७	८।४८।१०
	त्वं नो अग्ने॰ मुमुग्ध्यस्मान् ।	४८	४।१।४
	" म्रावत न ।	"	१।३१।८
	स त्वं नो अग्ने॰ एधि ।	"	४।१।५

	अग्निं वः पूर्व्यं०...धसम् । ११	''	८।३१।१४
	मक्षू देववतो०. भुवत् ।	४९	।१५
	न यजमान०...भुवत् ।	५०	।१६
	नकिष्टं कर्मणा०...भुवत् ।	५१	।१७
	असदत्र०...भुवत् ।	५२	।१८
	उपक्षरन्ति०. विश्वतः ।	५३	१।१२५।४
	सोमारुद्रा०...अस्मत ।	५४	६।७४।३
४३१	सोमारुद्रा० .चतुष्पदे ।	५५	।१
	सोमारुद्रा० सन्तु ।	५६	।२
	तिग्मायुधौ०...शंतमानि ।	५७	।४
	पावका नः०...धियावसुः ।	६०	१।३।१०
	सरस्वत्यभि०...गम्म ।	६१	६।६१।१४
	आ नो दिवः०. शृणोतु ।	६२	५।४३।११
	बृहस्पते जुषस्व० दाशुषे ।	६३	३।६२।४
	एवा पित्रे०...रयीणाम् ।	६४	४।५०।६
	आ नो मित्रा०...सुक्रतू ।	६५	३।६२।१६
	प्र बाहवा० हवेमा ।	६६	७।६२।५
४३३	और्वभृगु०. . वाससम् ।	६७	८।१०२।४
	आ सव०० वाससम् ।	६८	।६
	हुवे वात० वाससम् ।	६९	।५
	पूषा सोम० दधिषे ।	७०	९।६४।१
	आ ये तन्वन्ति०...भाहि ।	७१	१।९१।८
	आ वो यन्तु० युवानः ।	७२	५।५८।३
	यं त्वा देवापिः०...मन्तम् ।	७३	१०।९८।८
	अग्ने बाधस्व०...सृजेह ।	७४	।१२
	श्रिया वो नाम०. वशाना ।	७५	७।५६।१०
	श्रियसे कं० . धाम ।	७६	१।८७।६
	मरुतो यद्व०. .गन्तन ।	७७	८।७।११
	प्रैषामज्मेषु० धूनयः ।	७८	१।८७।३
	कया शुभा० वयूया ।	७९	।१६५।१
४३४	कस्य ब्रह्माणि०...रीरमाम ।	८०	।२
	कुतस्त्वमिन्द्र०.. असे ।	८१	।३
	ब्रह्माणि मे०... नो अच्छ ।	८२	।४
	अतो वयम०... बभूथ ।	८३	।५
	क्व स्या वो०...वधस्नैः ।	८४	।६
	भूरि चकर्थ० यद्रवाम ।	८५	।७
	वधीं वृत्रं०.. वज्रबाहुः ।	८६	।८
	अनुत्तमा ते० . प्रवृद्ध ।	८७	।९
	एकस्य चिन्मे०...एषाम् ।	८८	।१०
	अमन्दन्मा०...तनूभिः ।	८९	।११
	एवेदेते०. नूनम् ।	९०	।१२
४३५	को न्वत्र०...ऋतानाम् ।	९१	।१३
	आ यद्दुवस्याद्०...अर्चत् ।	९२	।१४
	एष वः स्तोमो०...जीरदानुम् ।	९३	।१५
	इमं वो विश्व०. . केवल. ।	९४	२।७।१०
	आ ते शुष्मो०...वृत्से ।	९५	६।१९।९
	मरुतो यद्व वो दिवो०... ।	९६	८।७।११
	या वः शर्म०. .सुवीरम् ।		१।८५।१२
	आ तू न इन्द्र०.. ऊतिभिः ।	९७	४।३२।१
	त्वं महाँ०...जमसानान् ।	९८	।१७।१
	मरुतो यद्व वो० ..वीतन ।	९९	१।३७।१२
	ऋष्यो वो०...पिपिशे ।	१००	५।५७।६
	पुरुत्रा हि०...हवामहे ।	१०१	८।१६।८
			।४३।२१
	समस्त्वग्ने०. राधसम् ।	१०२	११।९
४३६	अग्ने नय० विधेम ।	१०३	१।१८९।१
	आ देवानां०...कल्पयाति ।		१०।२।३
	त्वमग्ने व्रतपा . ईड्यः ।		८।११।१
	यद्वो वयं० ..कल्पयाति ।		१०।२।४
	त्वमग्ने व्रत (सनः)०...नः ।	१०४	१।१२।१०
	श्रेष्ठं यविष्ठ०...रयिम् ।	१०६	२।७।१
	तुभ्यं भरन्ति० ..भद्रम् ।	१०७	५।१।१०
	त्वामग्ने०.. सुवीर्यम् ।	१०८	।१३।५
	सैनानीकेन०...विदीहि ।	१०९	२।९।६
	इदं विष्णुर्वि० पांसुरे ।		१।२२।१७
	प्र तद्विष्णु०.. विश्वा ।		।१५४।२
	आ वो राजा० कृणुध्वम् ।	११०	४।३।१
	कद्धिष्ण्यासु०. नूते ।	१११	।६
	उक्षान्नाय०...माग्नये ।	११२	८।४३।११
	वातोपधूत०.. धक्षत ।	११३	१०।९१।७
४३७	कृणुष्वपाजा०(इति पञ्च) ।	११४	४।४।१-५
	स ते जानाति० .अभिख्यौन् ।	११५	।६
	सेदग्ने अस्तु०. सासदिष्टिः ।	११६	।७
	अर्चामि ते०...धून् ।	११७	।८
	इह त्वा०...जनानाम् ।	११८	।९
	यस्त्वा स्वश्वः० तुजोपम ।	११९	।१०
	महो रुजामि०...दमूना ।	१२०	।११
	अस्वप्नज०.. पायवसूर ।	१२१	।१२
	ये पायवो० नाह देभुः ।	१२२	।१३
	त्वया वयं०...इषाण ।	१२३	१।१२७।३

४३८	अया ते० . अवद्यात् ।		१२४	४।४।१५
	अग्नी रक्षांसि० दुन्ध ।		१२५	७ १५।१०
	त्वं न सोम० सखा ।		१२६	१।९१।८
	" "० पु स्तात् ।			८।४८ १५
	" "० विवक्षसे			१०।२५।७
	युक्ष्वा हि दव० . सद ।		१२७	८।७५ १
	उत नो दव० कृधि ।		१२८	।२
	त्वं ह यद्यविष्ठ्य० शुव॰ ।		१२९	।३
	अयमग्नि ० रयीणाम् ।		१३०	।४
	त नेमिमृभवो० मङ्गिर ।		१३१	।५
	तस्मै नूनम० सुष्टुतिम् ।		१३२	।६
	कमु ष्विद्स्य० स्तरामहे ।		१३३	।७
	मा नो देवाना० ह्रासुरह्या ।		१३४	।८
	मा न समस्य० वधीत् ।		१३५	।९
	नमस्ते अग्न० मर्दय ।		१३६	।१०
	इम यज्ञमिद० ,भव ।		१३७	१।९१।१०
	कुवि सु नो० ण स्कृधि ।		१३८	८।७५।११
	मा नो अस्मिन्० नय ।		१३९	।१२
४३९	यस्या जुप० धावति ।		१४०	।१४
	अन्यमस्म० अमवच्छव ।		१४१	।१३
	इद वामास्ये० शस्यते ।	१२	१	४।४९।१
	अस्मे इन्द्रा० सहस्रिणम् ।		२	।४
	एद्यु षु० इन्दुभि. ।		३	६।१६।१६
	इम यज्ञमिद० भव ।		४	१।९१।१०
	" " हवामहे ।			१०।१५०।२
	त्या न्वु० अभिष्टये ।		५	८।६७।१
	येन्या माता० स्वस्तय ।		६	१०।६३।३
	धारयन्त० ऋणानि ।		७	२।२७।४
	त्री रोचना० मर्त्याय ।		८	।९
	तत्सूर्यस्य० मिमस्मै ।		९	१।११५।४
	भद्रा अश्वा० यन्ति सद्य ।			।३
	हिरण्यगर्भा० विधम ।			१०।१२१।१
	य प्राणतो० विधेम ।			।३
४४०	बृहस्पति० तमांसि ।		१०	४ ५०।४
	यदा वाज० ज्योतिरासाम् ।		११	१०।६७ १०
	स सुष्टुभा० रुदाजत् ।		१३	४।५०।५
	मह्मण्स्पत० सुवीरा ।		१४	२।२३।१९
				२४ १६
	" ० मे हवम् ।		१५	।१५
	उत्तिष्ठ ब्रह्म० सचा ।		१६	१।४०।१

	अग्निरुक्थे० वरेण्यम् ।	१७	८।२७।१
	इमा रुद्राय० तुरम् ।	१८	१।११४।१
	" शृणोतु नः ।		७।४६।१
	को अद्धा वेद० आवभूव ।	१९	१०।१२९।६
	इय विसृष्टि० न वेद ।	२०	।७
४४१	इद विष्णुवि० पांसुरे ।	२१	१।२२।१७
	तदस्य प्रिय० उत्स ।	२२	।१५४।५
	विश्वे देवा ० युज्य पय ।	२३	६।५२।१०
	विश्वे देवा.० दयध्वम् ।	२४	।१३
	अग्ने दा० मूनुमतः ।	३०	३।२४ ५
	दा नो अग्ने० विदिद्युतः ।	३१	२।२।७
	हिरण्यपाणि० पदम् ।	३२	१।२२।५
४४२	वाममद्य० स्याम ।	३३	६।७१।६
	प्र वायु० प्रयज्यो ।	३४	।४९।४
	प्र याभि ० च राध ।		७.९२।३
	स्योना पृथिवि० . सप्रथः ।	३५	१।२२।१५
	चत्वि(स्री)त्या० महिनि ।	३६	५।८४।१
	पूर्वापर० जायते पुन ।	३७	१०।८५।१८
	नवो नवो० दीर्घमायुः ।	३८	।१९
	अस्येदव० रणाय ।	४१	१।६१।९
४४३	इन्द्रियाणि० आवृणे ।	४५	३।३७।९
	अनु ते दायि० नृषह्ये ।	४६	६।२५।८
	अनवस्ते० इन्तवा उ ।	४७	५।३१।४
	वृष्ण यत्ते० दस्यून् ।	४८	।५
	विवेष यन्मा० हवन्ते ।	४९	३।३२।१४
	त्रातारमिन्द्र० धात्विन्द्र ।	५१	६ ४७।११
	मा ते अस्या० स्याम ।	५२	७।१९।७
	अनु त्वाग्ने० गृणान ।	५३	६।१८।१४
४४४	अनु द्यावा० . यज्ञै ।	५४	।१५
	अभि प्रभर० जया त्व ।	५५	८।८९।४
	असा इदु० धाय्यै ।	५६	१।६१।१२
	वि न इन्द्र० अभिदासति ।	५७	१०।१५२।४
	मृगो न भीमः तुदस्व ।	५८	।१८०।२
	आकरे वसो० स्तुहि ।	५९	३।५१।३
	पुरुहुतस्य० सह ।	६१	।३७ ४
	नामानि त० मातिय द्य ।	६२	।३
	अर्वावतो० नो गिर ।	६३	।४०।८
	यदन्तरा० आगहि	६४	।९
	एन्द्र सानसि० भर ।	६५	१।८ १

४४५	प्रससाहिषे०...रेवतीनाम् । ११	६६	१०।१८०।१
	इन्द्र नरो०...मजा त्व नः ।	६७	७।२७।१
	इद न हि० . भूयोजसम् ।	६८	१।५२।७
	अभि स्ववृष्टिं० त्रित ।	६९	।५
	तमिन्द्र वाज० शुवत् ।	७०	८।९३।७
	युजे रथ० ..जघन्वान् ।		७।२३।३
	वृष(चर्षणी०)० दिवेदिवे ।	७१	३।५१।१
	अहन् वृत्र०...पृथिव्या ।	७२	१।३२।५
४४६	आ ते मह० विचारीत् ।	७३	७।२५।१
	यो जात एव० . इन्द्र ।	७८	२।१२।१
	मन्युरिन्द्रो० ..सजोषाः ।	७९	१०।८३।२
	त्वं हि मन्यो०, गच्छत् ।	८०	।४
	इडा(ळा)मग्ने०[४९८पृष्ठे द्रष्टव्यम्]।	८१	३।५।११
	त्वं नो अग्ने० ऽध्यसत् ।		४।११।४
	त्र नो अग्न० प्रावत न. ।		१।३१।८
	किमित्ते विष्णो० बभूथ ।		७।१००।६
	प्र तत्ते अद्य० पराके ।		।५
	दीर्घस्ते अस्तव सुन्वते ।	८२	८।१७।१०
	भद्रा ते हस्ता० उ ।	८३	४।२१।९
	इन्द्रावरुणा० वृक्ष ।	८४	७।८२।१
	रुशत्क्ष्य० वज्र दधु ।	८५	।२
४४७	विश्वा इन्द्रो० उत द्यौः ।	८६	१।१००।१९
			।१०२।११
	तन्नो मित्रो० द्यौ [उत्तरार्धं]।		१,९४, १६, ९५,११, ९६,९, ९८,३, १००, १९, १०१, ११, १०२, ११, १०३, ८, १०५, १९, १०६, ७, १०७, ३, १०८, १३, १०९, ८, ११०, ९, १११, ५, ११२, २५, ११३, २०, ११४, ११, ११५ ६
	पूर्णा मुखेन० उत द्यौ ।	८७	१।१०५।१९
	कुत्राचिद्दस्य० जन्तव ।	८८	५।७।२
	स यद्विषो० रश्मिमाददे ।	८९	।३
	यत्र सूर्य० . गृणन्त ।	९०	७।६०।१
	बह्वः पृक्षासो० सजोषा ।	९१	।४
	उपमश्विं० . जोषियादि ।	९२	२।३५।१
	समन्या यन्ति० तस्थुराप ।	९३	।३
	अस्वा नपाद्रा० मह्नी ।	९४	।१
	यमस्मेरा० निर्णिगप्सु ।	९५	।४
	अपा (०प्र) आयूंषि पवसे ।	९६	९।६६।१९
४४८	गयस्फानो० नो भव ।	९८	१।९१।१२
	या ते धामानि० दुर्यान् ।	९९	।१९
	सुत्रामाण० स्वस्तये ।	१००	१०।६३।१०
	इम मे वरुण० चक्रे ।		१।२५।१९
	तत्त्वा यामि० प्र मोषीः ।		।२४।११
	पृष्टो दिवि० नक्तम् ।		।९८।२
	अभि त्वा शूर० तस्थुप ।		७।३२।२२
	त्वामिद्धि० काष्ठास्ववंत. ।		६।४६।१
	आपप्राथ० कृतिभिः ।	१०१	८।७०।६
	बोधा सु मे० . जुषस्व ।	१०२	७।२२।३
	रेवतीर्न० याभिर्मदेम ।	१०३	१।३०।१३
	प्रो दस्मै० धन्वसु ।	१०४	१०।१३३।१
	आ नो अग्ने० .जीवसे ।	१०५	१।७९।९
	आ नो अग्ने० दुष्टुरम् ।	१०६	।८
४४९	इन्द्रो मदाय० मोऽविषत् ।	१०७	१।८१।१
	मदे मदे०...आभर ।	१०८	।७
	ता अस्य नमसा० . स्वराज्यम्	१०९	।८४।११
	ता अस्य पृशना० स्वाराज्यम् ।	११०	।११
	ओभे (उभे)० आ भर ।	११२	५।३।९
	उरुमे शुच० व्यर्चयः ।	११५	८।४४।१७
	तासुर्पस्य० शिमस्ते ।		१।११५।४
	भवा अश्वा० यन्ति सप्त. ।		।३
	सत त्वा० विचक्षण ।		।५०।८
	तरणिर्विश्व० रोचनम् ।		।४
४५०	चक्षुर्नो धेहि० पश्येम ।	११६	१०।१५८।४
	सुसदृश त्वा नृचक्षसः ।	११७	।५
	युव सुराम० आवतम् ।	११८	।१३१।४
	पुत्रमिव०, भिषक् ।	११९	।५
	इन्द्र सुत्रामा० स्याम ।	१२०	।६
			६।४७।१२
	तस्य वयं० . युयोतु ।	१२१	।१३
			१०।१३१।७
	अग्न वाजस्य० .महि श्रव ।	१२२	१।७९।४
	अग्नी नो० अवतस्यः ।	१२३	८।१२।१९
	ससमिद्युवसे० भर ।	१२४	१०।१९१।१
	एना वो अग्नि० सूवम् ।		७।१६।१
	मा ते अग्न० आ भर ।		५।६।४
	अग्ने श्री ते० मधुप्छन् ।		३।२०।२
	सन्नः कर्मणा० पारयन्ता ।	१२७	३।६१।१

४५१	उभा जिग्यथु ० रथधाम् । १२	१२८	६।६९।८
	इन्द्राविष्णू० वीरान् ।	१२९	७ ९९।५
	उत माता० विक्रमस्व ।	१३०	४।१८।११
	श्रीण्यायूंषि० रा यो ।	१३१	३।१७।२
	अग्निरस्मि० नाम ।	१३२	।२६।७
	विष्णुं त० भाजगन्ध ।	१३३	१०।४५।२
	अतिविद्धा० चकार ।	१३५	८।९६।२
	अस्येदेव० रणाय ।		१।६१।९
	अस्यदेव० सचता ।		।१०
	पर्णं याय० मिच्छतु ।	१३६	७ १०२।१
	प्र वाता० स्तसावति ।	१३७	५।८३।४
	यस्तस्तम्भ० जिह्मम् ।	१३८	४।५०।१
	त्रिभिद्या पुर० द्यौ ।	१३९	१०।६७५
४५२	कृष्ण नियान० ०युयते ।	१४०	१।१६४।४७
	आ त सुपर्णा० ०स्यभ्राम् ।	१४१	।७९।२
	वाश्रव० वृष्टिरसर्जि ।	१४२	।२८ ८
	पर्वतश्चि०महि० धवन्ते ।	१४३	५ ६०।३
	सृजन्ति० वितस्थिर ।	१४४	८।७ ८
	वहिष्ठेभि० अन्वत त ।	१४५	४।१३।४
	अत्राञ्चो अद्य० यजत्राः ।	१४७	७।२९।६
	प्र व एको० प्रमीष्ट ।	१४८	।५
	आ घा य अग्नि० . सखा ।	१४९	८।४५।१
	अप इन्द्रश्च० वृधा ।	१५१	३।१२।४
४५३	अन्व(०नु घ नो० मय ।	१५२	ऋ परि३।३
	अग्निदनुमत० तारिषत् ।		।४
	राकामह० मुक्थ्यम् ।	१५३	२।३२ ४
	यास्ते राके० रराणा ।	१५४	।५
	सिनीवालि० दिदिड्ढिनः ।	१५५	।६
	या सुबाहु ० जुहोतन ।	१५६	।७
	कुहूमह० विधम ।	१५७	ऋ परि ३।१
	कुहूर्देवाना० दधातु ।	१५८	ऋ परि ।२
	धाता दधातु नो [प्र पा] ।	१५९	ऋ परि ।५
	धाता० धमण (०नीवत) ।		ऋ परि ।७
	धाता दधातु० सनोपा ।	१६०	ऋ परि ।६
	धाता० . दाशुषे[प्र पा] ।		ऋ परि ।६ ७
४५४	प्रातर्यन्त० वनीयान् ।	१६१	५ ७७।२
	प्रातर्यावाणा० पूर्वभाज ।	१६२	।१
	इन्द्रा नु० वाजसातय ।	१६३	६।५७।१
	यश्विणना० पाथ ।	१६४	७।६२।२
	त्वमग्न बृहद्वयो० युधा ।	१६५	८ १०२।१
	इन्द्रवाड(ळ)ग्नि ० प्रवासि ।	१६६	५।४।२
	त्वं च सोम० वनस्पति ।	१६७	१।९१।६
	ब्रह्मा देवाना० स्भन् ।	१६८	९।९६।६
	आ विश्व० सवितारम् ।	१६९	५।८२।७
	आ कृष्णेन० विपश्यन् ।	१७०	१।३५।२
	उदग्नुतो० अनावन् ।	१७१	१०।६८।१
	इन्द्रसैरिव० अगायत् ।	१७२	।६७।३
४५५	त्व सुतस्य० सुक्रतो ।	१७३	१।५।६
	तुभ्य त्वमिन्द्र० चर्षण ।	१७४	१०।५०।४
	प्र ससिस्र० दूरात् ।	१७५	३।५९।२
	अनमीवास० स्याम ।		।३
	यच्चिद्धि ते० द्यवि द्यवि ।	१७६	१।२५।१
	यत्किंचेद० रीरिष ।	१७७	७।८९।५
	यथा नो० रद्वियम् ।	१७८	१।४३।२
	मा नस्तोके० विधेम ते ।	१७९	१।११४।८
	य इमा विश्वा० सविता ।	१८०	५।८२।९
	विश्वा रूपाणि० शानति	१८१	।८१।२
४५६	प्र देव० वक्षदानुषक् । १३	१	१०।१७६।२
	अजन्ति त्वा० उपस्थ ।	२	३।८।१
	उच्छ्रयस्व० यनुवाहसे ।	३	।३
	समिद्धस्य० सौभगाय ।	४	।२
	ऊर्ध्व ऊ षु ण० ह्वयामहे	५	१।३६।१३
	ऊर्ध्वा नः० . नो दुव ।	६	।१४
	जाता जायते० वाचम् ।	७	३।८।५
	युवा सुवासा० देवयन्त ।	८	।४
	अभि त्वा देव० महे ।	९	१।२४।३ १५
४५७	समिद्धो अद्य० प्रचता ।	११	१०।११०।१
	तनूनपात्० ध्वर न ।	१२	।२
	नराशंसस्य० इन्द्रा ।	१३	।७ २।२
४५८	आजुह्वान० यजीयान् ।	१४	१०।११०।३
	प्राचीन बर्हि ० स्योनम् ।	१५	।४
	व्यचस्वती० सुप्रायणा ।	१६	।५
	आ सुष्वयन्ती० दधाने ।	१७	।६
	दैव्या होतारा० दिशन्ता ।	१८	७
	आ नो यज्ञ० सदन्तु ।	१९	।८
	य इम द्यावा० विद्वान् ।	२०	।९
	उपावसृज० घृनेन ।	२१	।१०
	अग्निर्होता नो० यन्निय ।	२२	४।१५।१
४५९	परिग्निविश्वस्य० दधत् ।	२३	।२
	परिवाजपति ० दाशुष ।	२४	।३

४५९	उपस्व सप्रथ०...आसनि। १३	२७	१।७५।१
	इमं नो यज्ञ०...निपद्य।	२८	३।२१।१
	घृतवन्तः पावक०... वार्यम्।	२९	।१
४६०	तुभ्यं स्तोका० भव।	३०	।३
	तुभ्यं श्चोतन्त्य०...मेदिर।	३१	।४
	ओजिष्ठं ते०...विहि।	३२	।५
	सद्यो जातो०...देवा।	३४	१०।११०।११
	अग्निर्वृत्राणि०...आहुतः।	३५	६।१६।३४
	त्वं सोमासि०...असि क्रतु।	३७	१।९१।५
	शुचिं नु स्तोम०...धेहा।	३९	७।९३।१
	श्नथद् वृत्र०...वाजयन्ता।	४१	६।६०।१
	उभा वामिन्द्राग्नी० ...ग्राम्।		।१३
	प्र चर्षणिभ्य०...स्तन्या।	४३	१।१०९।६
	इन्द्रा (न्द्रा)मरुत्व०[४९८पृष्ठे द्रष्टव्यम्]।		३।६।११
४६१	अग्नि सुदीति० ...नाभिम्।	४४	।१७।४
	त्वं ह्यग्ने० ...सहृध्यै।	४७	६।१।१
	अधा होता०...मनुष्वन्।	४८	।१
	घृतेव यन्त०...वांसम्।	४९	।३
	पदं देवस्य०...सद्यो।	५०	।४
	त्वां वर्धन्ति० ...मानुषाणाम्।	५१	।५
	सपर्येण्यः० ...सदेम।	५२	।६
४६२	तं त्वा० ...शोचिषेन।	५३	।७
	विदा कवि० ...रयीणाम्।	५४	।८
	सो अग्न ईजे० ...स्तोत।	५५	।९
	अस्मा उ ते० ...यतेम।	५६	।१०
	आ यस्ततन्थ०...विभाहि।	५७	।११
	नृवद्वसो० ...सन्तु।	५८	।१२
	पुरूण्यग्ने० ...राजनि त्वे।	५९	।१३
	आ पूषण्णा०...सुशर्मभिः।	६०	३।६०।३
४६३	गीर्भिर्विप्र० ...वृष्णेः।	६०	७।९३।४
	यज्ञस्येते०...पोषा (इव मे)।	६४	१०।७०।१०
	दिदीहि देवाँ० ...यजिष्ठः।	६६	।१।१
	अग्ने यद्य० ...ते अप	६७	३।१५।१४
४६५	तप्यवोग्रा० ...मनुष्वे।	७० ऋ.परि।	।२६।१५
	आप्यायस्व० ...संगथे।	७१	१।९१।१६
			९।३१।४
	आप्यायस्व०...वृधे।		१।९१।१७
	सं ते पयांसि० ...धिष्व।		।१८
	इह त्वष्टारम०...केवलः।	७२	।१३।१०
	तन्नस्तुरी०...देवकामः।	७३	३।४।९

			७।२।९
	देवानां०...शर्म यच्छत।	७४	५।४६।७
	उत ग्ना व्यन्तु०...जनीनाम्।	७५	।८
४६६	राकामहं०...सुवस्त्रम्।	७६	२।३२।४
	यास्ते राके० ...रराणा		।५
	सिनीवालि०...नः।		।६
	या सुबाहु०...जुहोतन।		।७
	कुहूमहं०...विधेम।		ऋ.परि.३।१
	कुहूर्देवानां०...दधातु।		ऋ.परि।२
	अग्निर्होता० ...मृता वा।	७७	६।१५।१३
	हव्यवाड(ळ)ग्नि०...प्रशास्ति।	७८	५।४।२
	सोमो धेनुं०...ददम्मै। १४	१	१।९१।२०
	अषाढं(ळ्हं)युत्सु०...सोम।	२	।२१
	त्वं सोम० ...नृचक्षाः।	३	।२
४६७	या ते धामानि० ...गृभाय।	४	।४
	त्वमिमा ओषधीः०...ववर्थ।	५	।२२
	या ते धामानि०...तुर्यात्।	६	।१९
	सोमापूषणा०...नाभिम्।		२।४०।१
	इमौ देवौ०...दुषिवासु।		।२
	सोमापूषणा०...रश्मिम्।	७	।३
	दिव्यन्यः० ...नाभिमन्ये।	८	।४
	धियं पूषा०...सुवीराः।	९	।६
	विश्वान्यन्यो० ...जयेम।	१०	।५
	प्रजापते न० ...रयीणाम्।	११	१०।१२१।१०
४६८	वायो शतं० ...वाजया।	१७	४।४८।५
	ईशानाय०...वायवस्व।	१८	७।९०।२
	पुरुषा हि०...सवनानि हि।	१९	८।२६।२०
	कुविदङ्ग० ...गूर्येण।	२०	७।९१।१
	आ नो वायो० ...शावने।	२१	८।४६।२५
	पीवो अन्ना रयि० ...यक्षुः।	२२	७।९१।३
	राये नु यं०...निदे।	२४	।९०।३
	आ वायो०...पूर्व्येयम्।	२५	।९०।१
	प्र वायुं०...प्रयज्यो।		६।४९।४
	प्र याभि०...यासि।		७।९१।३
४६९	आ नो नियुद्भि०...सदा नः।	२६	।५
	दधन्वे अश्वा० ...जीवसे।	२७	१।८९।०
	अर्द्धं कर्मभि० ...यश्तु।	२८	८
	तदग्निर्नु मरुतो० ...गच्छेत।	२९	।९
	उत देवा अव०...पुनः।	३१	१०।१३७।१
	यज्ञेन यज्ञ०...सन्ति देवाः।	३२	।९०।१६
			१।१६४।५०

४६९	अग्ने नय०.. विधेम। १४	३३	१।१८९।१
	प्र व शुक्राय० . ज्रिमाति।	३४	७ ४।१
	अग्ने त्वं पारया० द्दा यो।	३५	१।१८९।२
	अच्छा गिरो०. मानुषाणाम्।	३६	७।१०।३
	अग्ने त्वमस्म० . यजत्र।	३७	१।१८९।३
४७०	प्र कारवो० . घृताची।	३८	३।६।१
	उदुत्तम वरुण० . स्याम।	३९	१।२४।१५
	यदुत्तम सुमुग्धि० जीवसे।		१।२५।२१
	अस्तभ्न द्द्यु० . व्रतानि।		८।४२।१
	इमा धिय० नाव रुहेम।		।३
	कितवासो० प्रियासः।	४०	५ ८५।८
	अव ते हेळो० . कृतानि।	४१	१।२४।१४
	तत्वा यामि० . प्र मोषी।		।११
	पावीरवी० ..यसत्।	४२	६।४९।७
	आ नो दिव० . शृणोतु।	४३	५।४३।११
	आ नो दिवः० मदाय।		७।२४।३
	इमा जुह्वाना०. न वृक्षम्।	४४	७।९५।५
	यस्ते स्तन० . धातवे क।	४५	१।१६४ ४९
	सरस्वत्यभि० गन्म।	४६	६।६१।१४
४७१	आ वेधस०.. सपेम।	४७	५।४३।१२
	स हि शुचि० कनिष्ठ।	४८	७।९७।७
	बृहस्पति०. तमांसि।	४९	४।५०।४
	बृहस्पतिः०. मित्रमर्कैः।		६।७३।३
	बृहस्पतिर्न०. कृणोतु।		१०,४२।११
			।४३।११
			।४४।११
	बृहस्पतिर्न० द्दा यो.।		।१८२।१
	स सुष्टुभा० . दधानैः।		१।६२।४
	स सुष्टुभा० रुदाजत्।		४।५०।५
	बृहस्पते०. चित्रम्।	५०	२।२३।१५
	एवा पित्रे०.. रयीणाम्।	५१	४।५०।६
	सूर्या देवी० भद्रम्।	५२	१।११५।२
	भद्रा अश्वा०.. यन्ति सद्य।	५३	।३
	तत्सूर्यस्य०.. सिमस्मै।		।४
	तन्मित्रस्य० समरन्ति	५४	।५
	अद्या देवा०. उत द्यौः।	५५	।६
४७२	चित्र देवाना०.. तस्थुषश्च।	५६	।१
	सुत्रामाण०. . स्वस्तये।		१०।६३।१०
	अदितिर्द्यौ०.. जनित्वम्।	५७	१।८९।१०
	विष्कम्भो दिवः० . इन्द्रियाय।	५८	९।८९।६

	स्तीर्णं बर्हि०. असिषरन्।		१।१३५।१
	विष्णोर्नु क० . रुगाय.।	५९	।१५४।१
	तदस्य प्रिय० .. उत्सः।		।५
	तदस्येद० वनानि।		।१०३।५
	तदस्यानीक० नमस्य।		१।३५।११
	प्र तद्विष्णु.० . विश्वा।		१।१५४।२
	परो मात्रया०. . त्विषे।	६०	७ ९९।१
	विचक्रमे० चकार।	६१	।१००।४
	त्रिर्देव पृथिवी० नाम।	६२	।३
	इन्द्र नरो० .. भजा त्व न.।	६३	।२७।१
	युजे रथ०. जघन्वान्।		।२३।३
	जगृह्मा (०भ्मा)०.. रयिं दा.।	६४	१० ४७।१
४७३	तवेद विश्व० . वस्वः।	६५	७ ९८।६
	समिन्द्र नः (णो)०... यानाम्।	६६	५।४२।४
	आराच्छत्रु०. . रत्नाम्।	६७	१०।४२।७
	इन्द्रो व(व०)ज्ञ० अमुष्मात्।	६८	।६७।६
	अन्नर्यंवो० वस्त्री.।	६९	२।१४।३
	इन्द्रा(०न्द्र)ओषधी... नाम्।	७०	३।३४।१०
	यो हत्वाहिम० . इन्द्र।	७१	२।१२।३
	अभि स्वर्पूर्व०. . त्रितः।	७२	१।५२।५
	भिनद्वल०.. इन्द्रश्चकार।	७३	२।१५।८
४७४	आ देवो याति० भूम।	८०	७ ४५।१
	अभीवृत० . दधान।	८१	१।३५ ४
	स घा नो देव०. नः।	८२	७।४५।३
	आ कृष्णेन०. . पश्यन्।	८३	१।३५।२
	वाममद्य० . भाज स्याम।		६।७१।६
	भग धिय वाज० स्याम।	८४	२।३८।१०
४७५	या ओषधीः० सप्त च।	८५	१०।९७।१
	अश्वावती० तातये।		।७
	ओषधीरिति० पूरुष।		।४
	अति विश्वाः० रपः।		।१०
	अन्या वो०. प्रावता वचः।		।१४
	मही द्यावा०. भिरेवैः।	८६	४।५६।१
	प्र पूर्वजे० .. वरूथम्।	८७	७।५३।२
	स इत्स्वपा०.. समैरत्।	८८	४।५६।१
	भूरि द्वे अच० . अभ्वात्।	८९	१।१८५।२
	इव द्यावा० जीरदानुम्।	९०	।११
	उर्वी पृथ्वी० नो अभ्वात्।	९१	।७
४७६	उत स्या०. सखिभ्य।	९८	७।९५।४
	प्रक्षोदसा०... सिंधुरस्या.।	९९	।१

४७६	एका चेतत्० नाहुषाय। १४	१००	७९५।२
	इद (य) मद०...सरस्वति।	१०१	६।६१।१
	अयमु ते०... सदा नः।	१०२	७।९५।६
	इयं शुष्मेभि०...धीतिभि।	१०३	६।६१।२
	शुचि नु स्तोम०...धेष्ठा।	१०४	७ ९३।१
	श्नथद् वृत्र० वाजयन्ता।		६।६०।१
	उभा वामिन्द्राग्नी०...वाम्।		।१३
	प्र चर्षणिभ्यः०...स्यन्या।		१।१०९।६
	आ वृत्रहणा०... तमेभिः।		६।६०।३
४७७	गीर्भिर्विप्रः०...देष्णै.।		७।९३।४
	तमस्तुरीप० ..अस्मयु.।		१।१४२।१०
	" ० देवकामः।		३।४।९
			७।२।९
	पिशङ्गरूपः०...पाथः।	१०५	२।३।९
	देव त्वष्ट:० .सुरत्नः।	१०६	१०।७०।९
	आविष्ट्यो०...चेतयेते।	१०७	१।९५।५
	जगृह्मा [ऽमा]...रयिं दा।	१०८	१०।४७।१
	सुब्रह्माणं०...रयिं दाः।	१०९	।३
	वनीवानो०...रयिं दा.।	११०	।७
	स्वायुध० रयिं दाः।	१११	।२
	अश्वावन्त०...रयिं दाः।	११२	।५
	सनद्वाजं०...रयिं दाः।	११३	।४
४७८	विश्वा०...दधानः। [च पा]।	११६	९।९०।१
	गोभिरश्वेभिर्वसुभिः [द्वि पा.]।	११७	७।९०।६
			१०।१०८।७
	य ऊ च०... प्रजा च [तृ पा]।	११९	।१५७।२
	वि मच्छ्रथाय०. ऋतो।	१२०	२।२८।५
	पर ऋणा० .तासु शाधि।	१२१	।९
	अपो सु [सु]०...श्नेशो।	१२२	।६
	यो मे राजन्०...पाह्यस्मान्।	१२३	।१०
	मा नो वधै०...जीवसे न.।	१२४	।७
४७९	क्व१स्यानि०...गृह ते।	१२५	७।८८।५
	मूर्धानं दिवो० ..देवाः।	१२६	६।७।१
	पृष्टो दिवि.०...नक्तम्।		१।९८।२
	" ० .वरेण।		७।५।२
	वैश्वानरस्य०... सूर्येण।		१।९८।१
	त्वमग्ने शोचिषा० , महित्वा।		७।१३।२
	आ वां रथो०...वाजिनीवान्।	१२७	७।६९।१
	स पप्रथानो० ..दधाना।	१२८	।२
	स्वश्वा यशसा०...वर्तनिभ्याम्।	१२९	।३
	यो ह स्य वां० ..यज्ञे अस्मिन्।	१३०	।५
	युवोः श्रिय०... वयो गात्।	१३१	।४
	युव भुज्यु०...पारयन्ता।	१३२	।७
	ब्रह्मणस्पते०...सुवीराः।	१३३	२।२३।१९
			।२४।१६
४८०	स ईं सत्येभि ०.. ञ्यानट्।	१३४	१०।६७।७
	ब्रह्मणस्पते० पृथक्।	१३५	२।२४।१४
	इन्धानो० ...ब्रह्मणस्पतिः।	१३६	।२५।१
	ब्रह्मणस्पते०....हवम्।	१३७	।२४।१५
	स इज्जनेन०...स्पतिम्।	१३८	।२६।३
	आयात०....महित्वा।	१३९	६।६७।३
	युव वस्त्राणि०... सचेथे।	१४०	१।१५२।१
	को नु वां०...नु वाजान्।	१४१	५।४१।१
	तत्सु व० पविरावत्र्तं।	१४२	।६२।२
	यद्बंहिष्ठ नाति०...स्याम।	१४३	।९
	प्र बाहवा०...हवेमा।	१४४	७।६२।५
४८१	आ नो विश्वा०...न शत्र।	१४५	१।१८६।२
	श नो देवा०...नो अप्या।	१४६	७।३५।११
	ये सवितुः० ..चित्रमस्मे।	१४७	१०।३६।१३
	विश्वे देवाः० ..पात्वंहसः।	१४८	५।५१।१३
	" ०...साधु [उत्तरार्धं]		६।९।५
	" " " तूनये न।		।७
	" " " युज्य पय.।		।२१।१०
	" " " मादयध्वम्।		।१३
	" " " मंदम।		।१४
	" " "...सजोपस.।		९।५।११
	" " " ..तादिति।		१०।६४।५
	" " ". .यहानि।		।६५।१
	" " " ..जुषेरत।		।६५।१४
	द्यौष्पित पृथिवि० .वियन्त।	१४९	६।५१।५
	ईळे अग्नि०...स्तोमसश्वाम्।	१५०	५।६०।१
	रिवषीमन्तो० . अद्दष्टा।	१५१	६।६६।१०
	अग्ने याहि०. .विश्वान्।	१५२	७।९।५
	प्र चित्रमर्कं० ..मखभ्यः।	१५३	६।६६।९
	ये अग्नयो०. .भूवन्।	१५४	।२
४८२	आ वो यन्तु० .. युवान।	१५५	५।५८।३
	आ वां मित्रा०... सुपारा।	१६२	१ १५२।७
	ऋतस्य गोपा०...दिवः।	१६३	६।६३।१
	वाच सु मित्रा०. , रेपसम्।	१६४	५।८३।६
४८३	सम्राजा अस्य०, .तन्यव.	१६५	।२

४८३	आ नो मित्रा० धारो। १४	१६६	७।६५।४
	रुद्रात्रा उग्रा० मायया	१६७	५।६३।३
	आ व महो० धारीत्।	१६८	७।६५।१
	यो नाव पुर० दुग्ध।		७।१६।१
	आभि गोत्राणि० प्र सुसु।		१०।१०३।७
	आभि स्तूधो० दासी।	१६९	६।२५।२
	अथ स्पृधो० प्रादस्मार्।	१७०	३।१७।१०
	अनु स्वधा० धून्।	१७१	१।३३।११
	तस्य वय० स्यान[पूताध]।	१७२	६।४७।१३
			१०।१३१।७
	स न० यसत् [तू पा]।	१७३	८।४३।२
	यूय पात० न [च पा]।		७ १ २०,२५ ३ ४,१० ७,१० ८, ७ ९, ६ ११,५ १२ १४, ३, १९,११ २० २१,१०, २२,९ २३ २४ ६, २६-३०,२, ३४,३५,३५,१५ ३६, ९ ३७ ८ ३९-४१ ७, ४२,६ ४३,५; ४५-४८,४ ५१,३ ५३-५४,३ ५६,५५, ५७,७ ५८ ६, ६०, १२, ६१,७, ६२-६३, ६ ६४-६५ ५ ६७, १० ६८ ९, ६९ ८ ७० ७, ७१,६, ७२ ७३ ५, ७४,८, ७५ ७ ७७ ६ ७८-७९, ५ ८०,३ ८४-८५, ५ ८६ ८ ८७-८८, ७,९० ९१ ७ ९२ ५, ९३ ८ ९५ ६,९७ १० ९८ १००,७,१०१ ६
४८४	अह वृत्रम्० पृथिव्या।	१८२	१।३२ ५
	इन्द्रस्य वृष्णो० मुदस्यात्	१८४	१०।१०३।९
	जनिष्टा उग्र० सुनिष्टा।		।७३।१
	इन्द्र एषा [आसा]० ब्रह्मम्।		।१०३।८
	भूर चक्रथ० यद्वशाम।		१।१६५ ७
• ४८५	त्व मानस्य० दातुम्।	१८५	१ १६९।८
	अनवस्त० हत्वा उ।	१८७	५।३१ ४
	इन्द्रस्य नु० पवतानाम्।	१८८	१।३२।१
	अहन्नहिं० मागुराप।	१८९	।२
	इन्द्रो यातो० वज्र।	१९०	।१५
	अभि सिध्मो० प्लाप्रदान।	१९१	।३३।१३
	त्वमपो० धायुरासम्।	१९२	६।३० ५
	इन्द्रा राजा० द्वाक्।	१९३	७।२७।३
	स्वादोरित्था० स्वराज्यम्।	१९४	१।८४।१०
४८६	युष्मस्यव० महानि।	१९५	३।४६।१
	इद नमो० सर्मन्स्याम्।	१९६	१।५१।१५
	अस्माकमिन्द्र० हवेषु।	१९७	१०।१०३।११
	आविस्यो० ओपमाणाः।	१९८	७।५१।१
	न दक्षिणा० ज्योतिरस्याम्।	१९९	२।२७।११
	धारयन्त० ऋणानि।	२००	।४
	विप्रो भूमी० मित्र चाह।	२०१	।८
	यज्ञो देवानां० विवासत्।	२०२	१।१०७।१
	शुचिरपः० प्रणीतौ।	२०३	२।२७ १३
४८७	विता० विपश्चित् [प्र पा]।	२०६	३।३।४
	यद्वन्नमद्यु० त्रिधा।	२०९	१०।८८।११
	वपसु रथा० सनिताधि।	२१०	६।१५।१९
	अग्ने स० महमह।	२११	।३।१
	वनिष्ठा० ओषधीषु।	२१२	।१२।३
	आ यदिषे० सुदयघ।	२१३	१।७१ ८
	स तेजीयसा० यस्वः।	२१४	३।१९ ३
	स इत्स्वत्र० स्मजहाः	२१५	६।३।५
	हव्यवाड[ळ]ग्नि० धवासि।	२१६	५ ४।२
४८८	मधीधर्ही० विभावम्।	२१७	१।१४८।१
	अप स अस्य० विभावा।	२१८	६।१
	अद्विद्युत० पञ्च जना।	२१९	६।११।४
	स ना विभावा० नाववदा।	२२०	।४।२
	यो भानुभि० न सक्ति।	२२१	१०।६।२
	यन्मुम एषा० वीतात्।	२२२	।१।८
	एता त अग्ने० दधाना।	२२३	१ ७३।१०
	एवा त० उचथानि[प्र पा]।		४।२।२०
	त्रि पृक्षा अग्ने० दधाना।	२२४	१।७३।५
	आ नो गहि० कृधी न।	२२५	३।१।१९
	कुमस्ता आयु० सुजात।	२२६	१० ५१ ७
४८९	स्व देवाना० यजीयान्[उत्तरार्ध]।	२२७	१०।११०।३
	अग्ने दा० सुनृमत।	२२८	३।२४।५
	दा नो अग्ने० यातुमावान्।		७ १।५
	दा नो अग्ने० दिद्युतः।		२।२।७

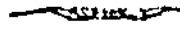
४८९	अग्निर्ददाति०... जितम् । १४	'२२८	५।२५।६
	अग्निना रयिं०... वत्तमम् ।		१।१।३
	संसमिद्युवसे० .. भर ।		१०।१९१।१
	या स्ते प्रजा०... सोमवेदः ।		१।४३।९
	या स्ते राके ०...रराणा ।		२।३२।५
	' पूष०... इच्छमानः ।		६।५८।३
	" धारा०... मासदः ।		९।६२।७
	यमो नो०... अनु स्वाः ।	२२९	१०।१४।२
	प्रेहि प्रेहि०... च देवम् ।	२३०	।७
	अङ्गिरोभि०...निपद्य ।	२३१	।५
	इमं यम० ... मादयस्व ।	२३२	।४
	मातली कव्यै०... मदन्ति ।	२३३	।३
	परेयिवांसं०... दुवस्य ।	२३४	।१
४९०	यास्ते पूष०... इच्छमानः ।	२३५	६।५८।३
	शुक्रं ते०... रातिरस्तु ।	२३६	।१
	पूषेमा आशा०... प्रजानन् ।	२३७	१०।१७।५
	प्रपथे पथा०... प्रजानन् ।	२३८	।६
	पूषा सुबन्धु०... स्वञ्चम् ।	२३९	६।५८।४
	अजाश्वः पशुपा०... ईयते ।	२४०	।२
४९१	इमं मे वरुण०.. चके ।	२५२	१।२५।१९
	तत्वा यामि०...प्र मोषीः ।	२५३	।२४।११
	उदुत्तमं वरुण० .. स्याम ।	२५४	।१५
४९२	अव ते हेडो[ळो]०...कृतानि ।	२५५	।१४
	त्वं नो अग्ने०... मुमुग्ध्यस्मत् ।	२५६	४।१।४
	स त्वं नो अग्ने०... एधि ।	२५७	।५
	शुची वो हव्या०...पावकाः	२६२	७।५६।१२
	या वः शर्म०... सुवीरम् ।	२६३	१।८५।१२
	अंसेष्वा०.. यच्छमानाः ।	२६४	७।५६।१३
४९३	ऋष्टयो वो०... पिपिशे ।	२६५	५।५७।६
	इमे तुरं०... दधन्ति ।	२६६	७।५६।१९
	अरा इवे०... संमिमिक्षुः ।	२६७	५।५८।५
	अग्नीषोमा०...मयः ।	२६८	१।९३।१
	युवमेतानि०... गृभीतान् ।		।४
	अग्नीषोमा०... स्वश्व्यम् ।	२६९	।२
	आन्यं दिवो०... लोकम् ।	२७०	।६
	अग्नीषोमा०... व्यश्रवत् ।	२७१	।३
	अग्नीषोमा०... शं योः ।	२७२	।७
	आ चर्षणिप्रा०... ह्यर्वाक् ।	२७३	।१७७।१
	त्रिवेप यन्मा.०..हवन्ते ।	२७४	३।३२।१४
	तं सध्रीची० .. आविशन्ति ।	२७५	६।३६।३
	सत्यमित्०... समुद्रम् ।	२७६	।३०।४
४९४	प्र ससाहिषे०. रेवतीनाम् ।	२७७	१०।१८०।१
	स शेवृधमधि० धा. ।	२७८	१।५४।११

मैत्रायणी-संहितायां ऋग्वेदमन्त्राणां मण्डलानुसारेण मन्त्रसंख्या ।

ऋ० म०	प्र० का०	द्वि० का०	तृ० कां०	च० का०	मं० सं०
१ प्रथमं मण्डलम् ।	४८	४७	३८	२८६	४१९
२ द्वितीयं मण्डलम् ।	१	११	५	६१	७८
३ तृतीयं मण्डलम् ।	२१	२०	४	६७	११२
४ चतुर्थं मण्डलम् ।	१७	२१	७	६२	२०७
५ पञ्चमं मण्डलम् ।	१२	३२	८	६३	११५
६ षष्ठं मण्डलम् ।	९	१६	२१	१११	१५७
७ सप्तमं मण्डलम् ।	८	१३	३	१७८	२०२
८ अष्टमं मण्डलम् ।	२५	२३	१३	६७	१२८
९ नवमं मण्डलम् ।	१३	३	८	१४	३८
१० दशमं मण्डलम् ।	३०	१२४	२९	१४०	३२३
११ ऋग्वेद-परिशिष्टम् ।	×	६	३	१३	२२
सर्वे मिलित्वा	१८४	३१६	१३९	१०६१	१७०१

मैत्रायणी-संहिता-मन्त्राणां

वर्णानुक्रमसूची ।



अथ यजुर्वेदीयं

मैत्रायणीयमारण्यकम्

अथवा

मैत्रायणीया उपनिषद् ।

शान्तिः ।

ॐ तच्छंयोरा वृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये ।
दैवी स्वस्तिरस्तु नः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ॥
ऊर्ध्वं जिगातु भेषजꣳ शन्नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

[1] ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि, सर्वं ब्रह्मोपनिषदं, माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां, मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु॥ तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु, ते मयि सन्तु ॥ १ ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

वैराग्योत्थभक्तियुक्तब्रह्ममात्रप्रबोधतः । यत्पदं मुनयो यान्ति तत् त्रैपदमहं महः ॥ १ ॥

अथ प्रथमः प्रपाठकः ।

॥ ॐ ॥ ब्रह्मयज्ञो वाऽएष यत्पूर्वेषां चयनन्तस्माद्यजमानश्चित्वैतानग्नीनात्मानमभिध्यायेत्, सम्पूर्णः खलु वाऽअद्धाऽविकलः सम्पद्यते यज्ञः कः सोऽभिध्येय[2] योऽयꣳ यः प्राणाख्यस्तस्योपाख्यानम् ॥१॥

बृहद्रथो वै नाम राजा विराज्ये पुत्रं निधापयित्वेदमशाश्वतम्मन्यमानः शरीरꣳ वैराग्य-

---

१ क्वचिदेषा शान्तिरपि दृश्यते ।

२ एषा कण्डिका निर्णयसागर–मुंबई–मुद्रिताष्टोत्तरशतोपनिषदन्तर्गतमैत्रायणीयोपनिषदि नास्त्येवेति ।

३ निर्णयसागर–मुंबई–मुद्रिताष्टोत्तरशतोपनिषदन्तर्गतमैत्रायणीयोपनिषद प्रारम्भ इमां कण्डिकामारभ्येवेति ।

४ एतस्या मैत्रायणीयोपनिषदः संस्करणे मुम्बईस्थनिर्णयसागरमुद्रितमेकं पुस्तकमपरं श्रीमत्परमहंसपरिव्राजककृष्णानन्दयतिवर्यैः [श्री० मुठे स्वामिभिः] दत्त लिखितपुस्तकं चेति पुस्तकद्वयमेव हस्ते समापन्नम्। तयोरुभयोर्मेलने क्रियमाणेऽन्योऽन्यं महद्वैमत्यं दृक्पथे समागतम् । तत्र मुद्रितपुस्तकमतीवपाठभेदसमाकुलमानुपूर्व्या परिभ्रष्टं न्यूनमसम्पूर्णं स्वराङ्कनविरहितं प्रपाठकपञ्चकात्मकमेवेति तत्त्यक्त्वा लिखितपुस्तकं विशुद्धपाठवद्यथावदानुपूर्वीकं सम्पूर्णं स्वरलेखनसन्नियमितं प्रपाठकसप्तकोपेतं मैत्रायणीयवैदिकवर्याणां नित्यपाठाधारमिति कृत्वा तदेवावलम्ब्यैतत्संस्करणं संस्कृतमिति ज्ञेयम् ॥

मुद्रितपुस्तकस्थाः पाठभेदास्तु पदेपदे वर्तमाना क्वचिदपपाठाः क्वचिच्च शुद्धाः पाठा. सन्ति तथापि ते नार्थान्तरमावहन्त्यतो न सङ्गृहीता इत्यपि ध्येयम् ॥

मुपेतोऽरण्यं निर्जगाम, स तत्र परमन्तप ऽ आस्थायाऽऽदित्यमुदीक्षमाण ऽ ऊर्ध्वबाहुस्तिष्ठ-त्यन्ते सहस्रस्य अन्तिकमाजगाम, अग्निरिवाधूमकस्तेजसा निर्दहन्निवात्मविद्भगवाञ्छाकायन्य ऽ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ, वरं वृणीष्वेति राजानमब्रवीत्, स तस्मै नमस्कृत्योवाच, भगवन्नाहमात्मवित्त्वं तत्त्वविच्छुश्रुमो वयं स त्वं नो ब्रूहीति, एतद्वृत्तं पुरस्ताद्दुःशक्यमेतं प्रश्नमैक्ष्वाकान्यान्कामान्वृणीष्वेति शाकायन्यः, शिरसाऽस्य चरणावभिमृश्यमानो राजेमां गाथां जगाद ॥२॥

भगवन्नास्थिचर्मस्नायुमज्जामांसशुक्रशोणितश्लेष्माश्रुदूषिकाविण्मूत्रपित्तकफसंघाते दुर्गन्धे निःसारेऽस्मिञ्छरीरे किङ्कामोपभोगैः कामक्रोधलोभमोहभयविषादेर्ष्येष्टवियोगानिष्टसम्प्रयोगक्षुत्पिपासाजरामृत्युरोगशोकाद्यैरभिहतेऽस्मिञ्छरीरे किङ्कामोपभोगैः ॥३॥

सर्वं चेदं क्षयिष्णु पश्यामो यथेमे दंशमशकादयः॥ तृणवनस्पतय उद्भूतप्रध्वंसिनोऽथ किमेतैर्वाऽपरेऽन्ये महाधनुर्द्धराश्चक्रवर्तिनः ॥ केचित्सुद्युम्नभूरिद्युम्नेन्द्रद्युम्नकुवलयाश्वयौवनाश्ववध्र्यश्वाश्वपतिः शशबिन्दुर्हरिश्चन्द्रोऽम्बरीषो ननक्तुः शर्यातिर्ययातिरनरण्योऽक्षसेनावृषोऽथ मरुत्तभरतप्रभृतयो राजानो मिषतो बन्धुवर्गस्य महतीं श्रियं त्यक्त्वाऽस्माल्लोकादमुंल्लोकं प्रयाता इति,अथ किमेतैर्वाऽपरेऽन्ये गन्धर्वासुरयक्षराक्षसभूतगणपिशाचोरगग्रहादीनां निरोधनं पश्यामः, अथ किमेतैर्वाण्यानां शोषणं महार्णवानां शिखरिणां प्रपतनं ध्रुवस्य प्रचलनं व्रश्चनं वातरज्जूनां निमज्जनं पृथिव्याः स्थानादपसरणं सुराणामित्येतद्विधेऽस्मिन्संसारे किङ्कामोपभोगैर्यैरेवाशितस्यासकृदिहावर्तनं दृश्यता ऽ इत्युद्धर्तुमर्हसीत्यन्धोदपानस्थो भेक ऽ इवाहमस्मिन्संसारे भगवंस्त्वं नो गतिस्त्वं नो गतिः ॥४॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि प्रथम. प्रपाठकः ॥१॥

॥ अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥

॥ ॐ ॥ अथ भगवाञ्छाकायन्यः सुप्रीतस्त्वब्रवीद्राजानं महाराज बृहद्रथेक्ष्वाकुवंशध्वज शीघ्रमात्मज्ञः कृतकृत्यस्त्वं मरुन्नाम्नेति विश्रुतोऽसीत्ययं वाव खल्वात्मा ते यः कतमो भगवा ऽ इति तं होवाचेति ॥१॥

अथ यऽएषोऽसावविष्टम्भनेनोर्द्ध्वमुत्क्रान्तो व्यथमानोऽव्यथमानस्तमः प्रणुदत्येषऽआत्मेत्याह भगवान्मैत्रिरित्येवं ह्याहाथ य ऽ एष सम्प्रसादोऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योति-

रुपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यतऽएषऽआत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति ॥२॥

अथ खल्वियं ब्रह्मविद्या सर्वोपनिषद्विद्या वा राजन्नस्माकं भगवता मैत्रिणाऽऽख्याताऽहं ते कथयिष्यामीत्यथापहतपाप्मानस्तिग्मतेजसोऽर्ध्वरेतसो वालखिल्याऽइति श्रूयन्तेऽथ क्रतुं प्रजापतिमब्रुवन्भगवञ्छकटमिवाचेतनमिदꣳ शरीरं कस्यैष खल्वीदृशो महिमाऽतीन्द्रियभूतस्य येनैतद्विधमेतच्चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वाऽस्य यद्भगवन्वेत्स्यैतदस्माकं ब्रूहीति तान्होवाचेति ॥३॥

यो ह खलु वावोपरिस्थः श्रूयते गुणेष्विवोर्ध्वरेतसः स वाऽएष शुद्धः पूतः शून्यः शान्तः प्राणो निरात्माऽनन्तोऽक्षय्यः स्थिरः शाश्वतोऽजः स्वतन्त्रः स्वे महिम्नि तिष्ठत्यनेनेदꣳ शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ते होचुर्भगवन्कथमनेनेदृशेनानिष्ठेनैतद्विधमिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽस्य कथमिति तान्होवाच ॥४॥

स वाऽएष३ सूक्ष्मोऽग्राह्योऽदृश्यः पुरुषसंज्ञो बुद्धिपूर्वमिहैवावर्ततेꣳशेनेति सुषुप्तस्येवाबुद्धिपूर्वꣳ विबोधायैवमित्यथ यो ह खलु वावैतस्य३ सोꣳऽशोऽयꣳ यश्चेतनमात्रः प्रतिपूरुषꣳ क्षेत्रज्ञः सङ्कल्पाध्यवसायाभिमानलिङ्गः प्रजापतिर्विश्वाख्यश्चेतनेनेदꣳ शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ते होचुर्भगवन्यद्यनेनेदृशेनानिष्ठेनैतद्विधमिदं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽस्य कथमिति तान्होवाचेति ॥५॥

प्रजापतिर्वाऽएकोऽग्रेऽतिष्ठत्स नारमतैकः सऽआत्मानमभिध्यात्वा बह्वीः प्रजाऽअसृजत्ताऽअश्मेवात्मप्रबुद्धाऽअप्राणाः स्थाणुरिव तिष्ठमानाऽअपश्यत्स नारमत सोऽमन्यतैतासां प्रतिबोधनायाभ्यन्तरं प्रविशानीत्यथ स वायुमिवात्मानं कृत्वाऽभ्यन्तरं प्राविशत्सऽएको नाशकत्स पञ्चधाऽऽत्मानꣳ विभज्योच्यते यः प्राणोऽपानः समानऽउदानो व्यानऽइत्यथायꣳ योऽर्ध्वमुत्क्रामत्येष वाव स प्राणोऽथ योऽयमवाङ् सङ्क्रामत्येष वाव सोऽपानोऽथ येन वाऽएता अनुगृहीताऽइत्येष वाव स व्यानोऽथ योऽयꣳ स्थविष्ठो धातुरन्नस्यापाने प्रापयत्यणिष्ठो वाऽङ्गेऽङ्गे समानयत्येष वाव स समानसंज्ञऽउत्तरꣳ व्यानस्य रूपं चैतेषामन्तरा प्रसूतिरेवोदानस्याथ योऽयं पीताशितमुद्गिरति निगिरतीति वैष वाव सऽउदानोऽथोपाꣳशुरन्तर्याममभिभवत्यन्तर्यामऽउपाꣳशु चैतयोरन्तराले चौष्ण्यं प्रासुवद्यदौष्ण्यꣳ स पुरुषोऽथ यः पुरुषः३ सोऽग्निर्वैश्वानरोऽप्यन्यत्राप्युक्तमयमग्निर्वैश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते यदिदमद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेतत्कर्णावपिधाय शृणोति स यदोत्क्रमिष्यन्भवति नैनं घोषं शृणोति स वाऽएष पञ्चधाऽऽत्मानꣳ विभज्य निहितो गुहायां मनोमयः प्राणशरीरो

भारूपः सत्यसंङ्कल्पऽआकाशात्मेति स वा एश्वोऽस्माद्धृन्तरादकृतार्थोऽमन्यतार्थानश्नानीत्यतः खानीमानि भित्त्वोदितः पञ्चभी रश्मिभिर्विषयानत्तीति बुद्धीन्द्रियाणि यानीमान्येतान्यस्य रश्मयः कर्मेन्द्रियाण्यस्य हया रथः शरीरं मनो नियन्ता प्रकृतिमयोऽस्य प्रतोदोऽनेन खल्वीरितं परिभ्रमतीद᳘ शरीरं चक्रमिव मृते च नेद᳘ शरीरं चेतनवत्प्रतिष्ठापितं प्रचोदयिता वैषोऽप्यस्येति ॥६॥

स वाऽएषऽआत्मेहोशन्ति कवयः सितासितैः कर्मफलैरनाभिभूतऽइव प्रति शरीरेषु चरत्यव्यक्तत्वात्सौक्ष्म्याद्दृश्यत्वादग्राह्यत्वान्निर्ममत्वाच्चानवस्थो सति कर्ता कर्तैवावस्थः स वाऽएष शुद्धः स्थिरोऽचलश्चालेप्योऽव्यग्रो निःस्पृहः प्रेक्षकवदवस्थितः स्वस्थश्च कृतमुग्गुणमयेन पटेनात्मानमन्तर्धायावस्थितऽइत्यवस्थित इति ॥७॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥

॥ अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥

॥ओ३म्॥ ते होचुर्भगवन्यद्येवमस्यात्मनो महिमान᳘ सूचयसीत्यन्यो वाऽपरः कोऽयमात्माख्यो३ योऽय᳘ सितासितैः कर्मफलैरभिभूयमानः सदसद्योनिमापद्यताऽइत्यवाङ्चोर्ध्वां वा गतिं द्वन्द्वैरभिभूयमानः परिभ्रमतीति कतमऽएषऽइति तान्होवाचेति ॥१॥

अस्ति खल्वन्योऽपरो भूतात्माख्यो३ योऽय᳘ सितासितैः कर्मफलैरभिभूयमानः सदसद्योनिमापद्यताऽइत्यवाङ्चोर्ध्वा वा गतिर्द्वन्द्वैरभिभूयमानः परिभ्रमतीत्यस्योपव्याख्यानं पञ्च तन्मात्रा भूतशब्देनोच्यन्तेऽथ पञ्चमहाभूतानि भूतशब्देनोच्यन्तेऽथ तेषा᳘ यत्समुदयं तच्छरीरमित्युक्तमथ यो ह खलु वाव शरीरमित्युक्त᳘ स भूतात्मेत्युक्तमथाश्रितोऽस्यात्मा बिन्दुरिव पुष्करऽइति स वा एषोऽभिभूतः प्राकृतैर्गुणैरित्यथोऽभिभूतत्वात्सम्मूढत्वं प्रयातः सम्मूढत्वादात्मस्थं प्रभुं भगवन्तं कारयितारं नापश्यद्गुणौघैरुह्यमानः कलुषीकृतश्चास्थिरश्चञ्चलो लुप्यमानः सस्पृहो व्यग्रश्चाभिमानित्वं प्रयातऽइत्यह᳘ सो ममेदमित्येवं मन्यमानो निबध्नात्यात्मनाऽऽत्मानं जालेनेव खचरः कृतस्यानुफलैरभिभूयमानः परिभ्रमतीति ॥२॥

अथान्यत्राप्युक्त᳘ यः कर्ता सोऽय᳘ वै भूतात्मा करणैः कारयिताऽन्तःपुरुषोऽथ यथाऽग्निनाऽयष्पिण्डो वाऽभिभूतः कर्तृभिर्हन्यमानो नानात्वमुपैत्येव᳘ वाव खल्वसौ भूतात्माऽन्तःपुरुषेणाभिभूतो गुणैर्हन्यमानो नानात्वमुपैति चतुर्जालं चतुर्दशविधं चतुरशीतिधा

परिणतं भूतगणमेतद्वै नानात्वमस्य रूपं तानि ह वा एतानि पुरुषेणेरितानि चक्रमिव मृत्पचेनेत्यथ यथाऽयःपिण्डे हन्यमाने नाग्निरभिभूयत्येवं नाभिभूयत्यसौ पुरुषोऽभिभूयत्ययं भूतात्मोपसꣳसृष्टत्वादिति ॥३॥

अथान्यत्राप्युक्तꣳ शरीरमिदं मैथुनादेवोद्भूतꣳ संवृद्ध्युपेतं निरयेऽथ मूत्रद्वारेण निष्क्रान्तमस्थिभिश्चितं माꣳसेनानुलिप्तं चर्मणाऽवनद्धꣳ विण्मूत्रपित्तकफमज्जामेदोवसाभिरन्यैश्चामयैर्बहुभिः परिपूर्णं कोषऽइव वसुनेति ॥४॥

अथान्यत्राप्युक्तꣳ सम्मोहो भयꣳ विषादो निद्रा तन्द्री प्रमादो जरा शोकः क्षुत्पिपासा कार्पण्यं क्रोधो नास्तिक्यमज्ञानं मात्सर्यं नैष्कारुण्यं मूढत्वं निर्व्रीडत्वं निराकृतित्वमुद्धतत्वमसमत्वमिति तामसान्यथ तृष्णा स्नेहो रागो लोभो हिꣳसा रतिर्दृष्टिर्व्यावृत्तत्वमीर्ष्या काममस्थिरत्वं चलत्वꣳ व्यग्रत्वं जिगीषाऽर्थोपार्जनं मित्रानुग्रहणं परिग्रहावलम्बोऽनिष्टेष्विन्द्रियार्थेषु द्विष्टिरिष्टेष्वभिष्वङ्गः शुक्रः स्वरोऽन्नतमस्त्विति राजसान्येतैः परिपूर्णऽएतैरभिभूतऽइत्ययं भूतात्मा तस्मान्नानारूपाण्याप्नोतीत्याप्नोति ॥५॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥

॥ अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥

॥ॐ॥ ते ह खलु वावोर्ध्वरेतसोऽतिविस्मिताऽअभिसमेत्योचुर्भगवन्नमस्तेऽस्त्वनुशाधि त्वमस्माकं गतिरन्या न विद्यतऽइत्यस्य को विधिर्भूतात्मनो येनेदꣳ हित्वाऽऽत्मन्येव सायुज्यमुपैति तान्होवाचेति ॥१॥

अथान्यत्राप्युक्तं महानदीषूर्मयऽइवानिवर्तकमस्य यत्पुराकृतꣳ समुद्रवेलेव दुर्निवार्यमस्य मृत्योरागमनꣳ सदसत्फलमयैः पाशैः पङ्गुरिव बद्धं बन्धनस्थस्येवास्वातन्त्र्यꣳ यमविषयस्थस्येव बहुभयावस्थं मदिरोन्मत्तऽइव मोहमदिरोन्मत्तं पाप्मना गृहीतऽइव भ्राम्यमाणं महोरगदष्टऽइव विषयदष्टं महान्धकारमिव रागान्धमिन्द्रजालमिव मायामयꣳ स्वप्नऽइव मिथ्यादर्शनं कदलीगर्भऽइवासारं नटऽइव क्षणवेषं चित्रभित्तिरिव मिथ्यामनोरममित्यथोक्तꣳ

शब्दस्पर्शादयो ह्यर्था मर्त्येऽअनर्थाऽइव स्थिताः ॥
येषाꣳ सक्तस्तु भूतात्मा न स्मरेत परं पदम् ॥२॥

अयꣳ वाव खल्वस्य प्रतिविधिर्भूतात्मनो यद्वेदविद्याधिगमः स्वधर्मस्यानुचरणꣳ स्वाश्रमे-

ष्वेवानुक्रमणꣳ स्वधर्मस्य वाऽएतद्व्रतꣳ स्तम्बशाखेवेतराण्यनेनोर्ध्वभाग्भवत्यन्यथावाङ्पतत्येष स्वधर्मोऽभिहितो यो वेदेषु न स्वधर्मातिक्रमेणाश्रमी भवत्याश्रमेष्वेवावस्थस्तपस्वी चेत्युच्यतऽइत्येतदप्युक्तं नातपस्कस्यात्मज्ञानेऽधिगमः कर्मसिद्धिर्वेत्येवꣳ ह्याह ॥

तपसा प्राप्यते सत्त्वꣳ सत्त्वात्सम्प्राप्यते मनः ॥
मनसः प्राप्यते ह्यात्मायमाप्त्वा न निवर्ततऽइति ॥३॥

अस्ति ब्रह्मेति ब्रह्मविद्याविदो ब्रह्मवित् ॥ ब्रह्मद्वारमिदमित्येवैतदाह यस्तपसाऽपहतपाप्मा ॥ ॐ ब्रह्मणो महिमेत्येवैतदाह यस्तु युक्तोऽजस्रं चिन्तयति तस्माद्विद्यया तपसा चिन्तया चोपलभ्यते ब्रह्म सद्ब्रह्मणः परऽएता भवत्याधिदैवत्वं देवेभ्यश्चेत्यक्षय्यमपरिमितमनामयꣳ सुखमश्नुते यऽएवꣳ विद्वाननेन त्रिकेण ब्रह्मोपास्तेऽथ यैः परिपूर्णोऽभिभूतोऽयꣳ रथितश्च तैर्वैवमुक्तस्त्वात्मन्येव सायुज्यमुपैति ॥४॥

ते होचुर्भगवन्नभिवाद्यसीत्यभिवाद्यसीति निहितमस्माभिरेतद्यथावदुक्तं मनसीत्यथोत्तरं प्रश्नमनुब्रूहीत्यग्निर्वायुरादित्यः कालो यः प्राणोऽन्नं ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्येकेऽन्यमभिध्यायन्त्येकेऽन्यꣳ श्रेयः कतमो यः सोऽस्माकं ब्रूहीति तान्होवाचेति ॥५॥

ब्रह्मणो वावैताऽअग्र्यास्तनवः परस्यामृतस्याशरीरस्य तस्यैव लोके प्रतिमोदतीह यो यस्यानुषक्तऽइत्येवꣳ ह्याह ब्रह्म खल्विदꣳ वाव सर्वꣳ या वाऽस्याऽअग्र्यास्तनवस्ताऽअभिध्यायेदर्चयेन्निह्नुयाच्चातस्ताभिः सहैवोपर्युपरि लोकेषु चरत्यथ कृत्स्नः क्षयऽएकत्वमेति पुꣳवस्य पुरुषस्य ॥६॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽध्याये मैत्रायणीयशाखोपनिषदि चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

॥ अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥

॥ ॐ ॥ अथ यथेयं कौत्सायनी स्तुतिः ॥
त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विष्णुस्त्वꣳ रुद्रस्त्वं प्रजापतिः ॥
त्वमग्निर्वरुणो वायुस्त्वमिन्द्रस्त्वं निशाकरः ॥१॥
त्वं मनस्त्वꣳ यमस्त्वं पृथिवी त्वꣳ विश्वं त्वमथाच्युतः ॥
स्वार्थे स्वाभाविकेऽर्थे च बहुधा सꣳस्थितिस्त्वयि ॥२॥
विश्वेश्वर नमस्तुभ्यꣳ विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ॥
विश्वभुग्विश्वमायुस्त्वꣳ विश्वक्रीडारतिः प्रभुः ॥३॥

नमः शान्तात्मने तुभ्यं नमो गुह्यतमाय च ॥
अचिन्त्यायाप्रमेयाय अनादिनिधनाय च ॥४॥ इति ॥१॥

तमो वाऽइदमग्रऽआसीदेकं तत्परेऽस्यात्तत्परेणेरितं विषमत्वं प्रयात्येतद्रूपं वै रजस्तद्रजः खल्वीरितं विषमत्वं प्रयात्येतद्वै सत्त्वस्य रूपं तत्सत्त्वमेवेरितं रसः सम्प्रास्रवद्सोऽंशोऽयं यश्चेतनमात्रः प्रतिपुरुषः क्षेत्रज्ञः सङ्कल्पाध्यवसायाभिमानलिङ्गः प्रजापतिर्विश्वेत्यस्य प्रागुक्ताऽएतास्तनवोऽथ यो ह खलु वावास्य तामसोंऽशोऽसौ स ब्रह्मचारिणो३ योऽयं रुद्रोऽथ यो ह खलु वावास्य राजसोंऽशोऽसौ स ब्रह्मचारिणो३ योऽयं ब्रह्माथ यो ह खलु वावास्य सात्त्विकोंऽशोऽसौ स ब्रह्मचारिणो३ योऽयं विष्णुः स वाऽएषऽएकस्त्रिधाभूतोऽष्टधैकादशधा द्वादशधाऽपरिमितधा वोद्भूतऽउद्भूतत्वाद्भूतं भूतेषु चरति प्रविष्टः स भूतानामधिपतिर्बभूवऽइत्यसावात्माऽन्तर्बहिश्चान्तर्बहिश्च ॥२॥

॥ इति मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥

॥ अथ षष्ठः प्रपाठकः ॥

॥ओं॥ द्विधा वाऽएषऽआत्माऽऽत्मानं बिभर्त्ययं यः प्राणो यश्चासावादित्योऽथ द्वौ वाऽएताऽअस्य पन्थानावन्तर्बहिश्चाहोरात्रेणैतौ व्यावर्तेतेऽसौ वाऽआदित्यो बहिरात्माऽन्तरात्मा प्राणोऽतो बहिरात्मकया गत्याऽन्तरात्मनोऽनुमीयते गतिरित्येवं ह्याहाथ यः कश्चिद्विद्वानपहतपाप्माऽक्षाध्यक्षोऽवदातमनास्तन्निष्ठऽआवृत्तचक्षुः सोऽन्तराऽऽत्मकया गत्या बहिरात्मनोऽनुमीयते गतिरित्येवं ह्याहाथ यऽएषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो यः पश्यतीमां हिरण्यवत्सः सऽएषोऽन्तरे हृत्पुष्करऽएवाश्रितोऽन्नमत्ति ॥ १ ॥

अथ यऽएषोऽन्तरे हृत्पुष्करऽएवाश्रितोऽन्नमत्ति सऽएषोऽग्निर्दिवि श्रितः सौरः कालाख्योऽदृश्यः सर्वभूतान्यन्नमत्तीति कः पुष्करः किम्मयो वेतीदं वाव तत्पुष्करं योऽयमाकाशस्येमाश्चतस्रो दिशश्चतस्रऽउपदिशो दलसंस्था आसुर्वाग्विचरतऽएतौ प्राणादित्याऽएताऽउपासीतऽओमित्येतदक्षरेण व्याहृतिभिः सावित्र्या चेति ॥ २ ॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चामूर्तं चाथ यन्मूर्तं तदसत्यं यदमूर्तं तत्सत्यं यत्सत्यं तद्ब्रह्म यद्ब्रह्म तज्ज्योतिर्यज्ज्योतिः सऽआदित्यः स वाऽएषऽओमित्येतदात्माऽभवत्स त्रेधाऽऽत्मानं व्यकुरुतऽओमिति तिस्रो मात्राऽएताभिः सर्वमिदमोतं प्रोतं चैवास्मीत्येवं ह्याहैतद्वाऽआदित्यऽओमित्येवं ध्यायतऽआत्मानं युञ्जीतेति ॥ ३ ॥

अथान्यत्राप्युक्तमर्थं खलु यऽउद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः सऽउद्गीथऽइत्यसौ वाऽआदित्यऽउद्गीथऽएष प्रणवऽइत्येवꣳ ह्याहोद्गीथं प्रणवाख्यं प्रणेतारं भारूपꣳ विगतनिद्रꣳ विजरꣳ विमृत्युं त्रिपदं त्र्यक्षरं पुनः पञ्चधा ज्ञेयं निहितं गुहायामित्येवꣳ ह्याहोर्ध्वमूलं त्रिपाद्ब्रह्म शाखाऽआकाशवाय्वग्न्युदकभूम्यादयऽएकोऽश्वत्थनामैतद्ब्रह्मैतत्तस्यैतत्तेजो यदसोऽआदित्यऽओमित्येतदक्षरस्य चैतत्तस्मादोमित्यनेनैतदुपासीताजस्रमित्येकोऽस्य सम्बोधयितेत्येवꣳ ह्याह ॥

एतदेवाक्षरं पुण्यमेतदेवाक्षरं परम् ॥
एतदेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥ ४ ॥

अथान्यत्राप्युक्तꣳ स्वनवत्येषाऽस्य तनूर्याऽओमिति स्त्रीपुंनपुꣳसकमिति लिङ्गवत्येषाऽथाग्निर्वायुरादित्यऽइति भास्वत्येषाऽथ ब्रह्मा रुद्रो विष्णुरित्यधिपतिवत्येषाऽथ गार्हपत्यो दक्षिणाग्निराहवनीयऽइतिमुखवत्येषाऽथऽऋग्यजुःसामेति विज्ञानवत्येषाऽथ भूर्भुवः२ स्वरिति लोकवत्येषाऽथ भूतं भव्यं भविष्यदिति कालवत्येषाऽथ प्राणोऽग्निः सूर्यऽइति प्रतापवत्येषाऽथान्नमापश्चन्द्रमाऽइत्याप्यायनवत्येषाऽथ बुद्धिर्मनोऽहङ्कारऽइति चेतनवत्येषाऽथ प्राणोऽपानो व्यानऽइति प्राणवत्येषेत्येतद्वाऽओमित्युक्तेनैताः प्रस्तुताऽअर्चिताऽअर्पिता भवन्तीत्येवꣳ ह्याहैतद्वै सत्यकाम परं चापरं च ब्रह्म यदोमित्येदक्षरमिति ॥ ५ ॥

अथ व्याहृतꣳ वाऽइदमासीत्स सत्यं प्रजापतिस्तपस्तप्त्वाऽनुव्याहरद्भूर्भुवः२ स्वरित्येषैवाऽस्य प्रजापतेः स्थविष्ठा तनूर्या लोकवतीति स्वरित्यस्याः शिरो नाभिर्भुवो भूः पादाऽआदित्यश्चक्षुश्चक्षुर्पाऽऽयत्ता हि पुरुषस्य महतीमात्राश्चक्षुषा ह्ययं मात्राश्चरति सत्यꣳ वै चक्षुरक्षिण्यवस्थितो हि पुरुषः सर्वार्थेषु चरत्येतस्माद्भूर्भुवः२ स्वरित्युपासीतानेन हि प्रजापतिर्विश्वात्मा विश्वचक्षुरिवोपासीतो भवतीत्येवꣳ ह्याहैषा वै प्रजापतेर्विश्वभृत्तनूरेतस्यामिदꣳ सर्वमन्तर्हितमस्मिꣳश्च सर्वस्मिन्नेषाऽन्तर्हितेति तस्मादेषोपासीतेति ॥ ६ ॥

तत्सवितुर्वरेण्यमित्यसौ वाऽआदित्यः सविता स वाऽएवं प्रवरणीयऽआत्मकामेनेत्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ भर्गो देवस्य धीमहीति सविता वै देवस्ततो योऽस्य भर्गाख्यस्तं चिन्तयामीत्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ धियो यो नः प्रचोदयादिति बुद्धयो वै धियस्ता योऽस्माकं प्रचोदयादित्याहुर्ब्रह्मवादिनोऽथ भर्गऽइति यो ह वाऽअमुष्मिन्नादित्ये निहितस्तारकोऽक्षिणि वैष भर्गाख्यो भाभिर्गतिरस्य हीति भर्गो भर्जयतीति वैष भर्गऽइति रुद्रो ब्रह्मवादिनोऽथ भऽइति भासयतीमांल्लोकान्रऽइति रञ्जयतीमानि भूतानि गऽइति गच्छन्त्यस्मिन्नागच्छन्त्यस्मादिमाः प्रजास्तस्माद्भरगत्वाद्भर्गः शश्वत्सूयमानात्सूर्यः सवनात्सविताऽऽदानादादित्यः पवनात्पावनोऽ-

थापोऽप्यायुनादित्येवꣳ ह्याह खल्वात्मनऽआत्मा नेताऽमृतारव्यश्चेता मन्ता गन्तोत्स्रष्टाऽऽनन्दयिता कर्ता वक्ता रसयिताऽऽघ्राता द्रष्टा श्रोता स्पृशति च विभुर्विग्रहे सन्निविष्टऽइत्येवꣳ ह्याहाथ यत्र द्वैतीभूतꣳ विज्ञानं तत्र हि शृणोति पश्यति जिघ्रति रसयते चैव स्पर्शयति सर्वमात्मा जानीतेति यत्राद्वैतीभूतꣳ विज्ञानं कार्यकारणकर्मनिर्मुक्तं निर्वचनमनौपम्यं निरुपाख्यं किं तदवाच्यम् ॥ ७ ॥

एष हि खल्वात्मेशानः शम्भुर्भवो रुद्रः प्रजापतिर्विश्वसृग्घिरण्यगर्भः सत्यं प्राणो हꣳसः शास्ता विष्णुर्नारायणोऽर्कः सविता धाता विधाता सम्राडिन्द्रऽइन्दुरिति यऽएष तपत्यग्निरिवाग्निना पिहितः सहस्राक्षेण हिरण्मयेनाण्डेनैष वाव जिज्ञासितव्योऽन्वेष्टव्यः सर्वभूतेभ्योऽभयं दत्त्वाऽरण्यं गत्वाऽथ बहिः कृत्वेन्द्रियार्थान्स्वाच्छरीरादुपलभेतैनमिति ॥

विश्वरूपꣳ हरिणं जातवेदसं परायणं ज्योतिरेकं तपन्तम् ॥
सहस्ररश्मिः शतधा वर्तमानः प्राणः प्रजानामुदयत्येष सूर्यः ॥८॥

+ तस्माद्वाऽएषऽउभयात्मैवꣳ विद्वात्मन्येवाभिध्यायत्यात्मन्येव यजतीति ध्यानं प्रयोगस्थं मनो विद्वद्भिष्टुतं मनः पूतिमुच्छिष्टोपहतमित्यनेन तत्पावयेत् ॥ उच्छिष्टोच्छिष्टोपहतꣳ यच्च पापेन दत्तमृतसूतकाद्वा ॥ वसोः पवित्रमग्निः सवितुश्च रश्मयः पुनन्त्वन्नं मम दुष्कृतं च यदन्यत् ॥ अद्भिः पुरस्तात्परिदधाति प्राणाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा व्यानाय स्वाहा समानाय स्वाहोदानाय स्वाहेति पञ्चभिरभिजुहोत्यथावशिष्टꣳ यतवागश्नात्यथोऽद्भिर्भूयऽएवोपरिष्टात्परिदधात्याचान्तो भूत्वाऽऽत्मेज्यानः प्राणोऽग्निर्विश्वोऽसीति च द्वाभ्यामात्मानमभिध्यायेत्प्राणोऽग्निः परमात्मा वै पञ्च वायुः समाश्रितः ॥ स प्रीतः प्रीणातु विश्वꣳ विश्वभुग्विश्वोऽसि वैश्वानरोऽसि विश्वं त्वया धार्यते जायमानम् ॥ विशन्तु त्वामाहुतयश्च सर्वाः प्रजास्तत्र यत्र विश्वामृतोऽसीत्येवन्न विधिना खल्वनेनात्ताऽन्नत्वं पुनरुपैति ॥९॥

अथापरꣳ वेदितव्यमुत्तरो विकारोऽस्यात्मयज्ञस्य यथाऽन्नमन्नादश्चेत्यस्योपव्याख्यानं पुरुषश्चेता प्रधानान्तस्थः सऽएव भोक्ता प्राकृतमन्नं भुङ्क्तऽइति तस्यायं भूतात्मा ह्यन्नमस्य कर्ता प्रधानस्तस्मात्त्रिगुणं भोज्यं भोक्ता पुरुषोऽन्तस्थोऽत्र दृष्टं नाम प्रत्ययꣳ यस्माद्बीजसम्भवा हि पशवस्तस्माद्बीजं भोज्यमनेनैव प्रधानस्य भोज्यत्वꣳ व्याख्यातं तस्माद्भोक्ता पुरुषो भोज्या प्रकृतिस्तत्स्थो भुङ्क्तऽइति प्राकृतमन्नं त्रिगुणभेदपरिणामत्वान्महदाद्यꣳ विशेषान्तं लिङ्गमनेनैव चतुर्दशविधस्य मार्गस्य व्याख्या कृता भवति सुखदुःखमोहसंज्ञꣳ ह्यन्नभूतमिदं जगत् ॥ न हि बीजस्य स्वादुपरिग्रहोऽस्तीति यावन्न प्रसूतिः ॥ तस्याप्येवं

+ इत आरभ्यासमाप्ते. पाठो मुबईस्थनिर्णयसागरमुद्रणालयमुद्रितपुस्तके नास्त्येवेति ॥

तिसृष्ववस्थास्वन्नत्वं भवति कौमारं यौवनं जरा परिणामत्वात्तदन्नत्वमेवं प्रधानस्य व्यक्ततां गतस्योपलब्धिर्भवति तत्र बुद्ध्यादीनि स्वादूनि भवन्त्यध्यवसायसङ्कल्पाभिमाना इत्यथेन्द्रियार्थान्पञ्च स्वादूनि भवन्त्येवं सर्वाणीन्द्रियकर्म्माणि प्राणकर्म्माण्येवं व्यक्तमन्नमव्यक्तमन्नमस्य निर्गुणो भोक्ता भोक्तृत्वाच्चैतन्यं प्रसिद्धं तस्य यथाऽग्निर्वै देवानामन्नादः सोमोऽन्नमग्निनैवान्नमित्येवं विद्सोमसंज्ञोऽयं भूतात्माऽग्निसंज्ञोऽप्यव्यक्तमुख इति वचनात्पुरुषो ह्यव्यक्तमुखेन त्रिगुणं भुङ्क्त इति यो हैवं वेद सन्न्यासी योगी चात्मयाजी चेत्यथ यद्वाऽन्यः कश्चिच्छून्यागारे कामिन्यः प्रविष्टाः स्पृशतीन्द्रियार्थांस्तद्वद्यो न स्पृशति प्रविष्टान्सन्न्यासी योगी चात्मयाजी चेति ॥ १० ॥

परं वा एतदात्मनो रूपं यदन्नमन्नमयो ह्ययं प्राणोऽथ न यद्यश्नात्यमन्ताऽश्रोताऽस्पृष्टाऽद्रष्टाऽवक्ताऽघ्राताऽरसयिता भवति प्राणांश्चोत्सृजतीत्येवं ह्याहाथ यदि खल्वश्नाति प्राणसमृद्धो भूत्वा मन्ता भवति श्रोता भवति स्प्रष्टा भवति वक्ता भवति रसयिता भवति घ्राता भवति द्रष्टा भवतीत्येवं ह्याह ॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते याः काश्चित्पृथिवीश्रिताः ॥
अतोऽन्नेनैव जीवन्त्यथैतदपि यन्त्यन्ततः ॥ ११ ॥

अथान्यत्राप्युक्तं सर्वाणि ह वाऽइमानि भूतान्यहरहः प्रपतन्त्यन्नमभिजिघृक्षमाणानि सूर्यो रश्मिभिराददात्यन्नं तेनासौ तपत्यन्नेनाभिषिक्ताः पचन्तीमे प्राणाऽअग्निर्वाऽअन्नेनोज्ज्वलत्यन्नकामेनेदं प्रकल्पितं ब्रह्मणाऽतोऽन्नमात्मेत्युपासीतेत्येवं ह्याह ॥

अन्नाद्भूतानि जायन्ते जातान्यन्नेन वर्द्धन्ते ॥
अद्यतेऽत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते ॥ १२ ॥

अथान्यत्राप्युक्तं विश्वभृद्वै नामैषा तनूर्भगवतो विष्णोर्यदिदमन्नं प्राणो वाऽअन्नस्य रसो मनः प्राणस्य विज्ञानं मनस आनन्दं विज्ञानस्येत्यन्नवान्प्राणवान्मनस्वान्विज्ञानवानानन्दवांश्च भवति यो हैवं वेद यावन्ति ह वै भूतान्यन्नमदन्ति तावत्स्वन्तरस्थोऽन्नमत्ति यो हैवं वेद ॥ अन्नमेव विजरन्नमन्नं संवननं स्मृतमन्नं पशूनां प्राणोऽन्नं ज्येष्ठमन्नं भिषक्स्मृतम् ॥ १३ ॥

अथान्यत्राप्युक्तमन्नं वाऽअस्य सर्वस्य योनिः ॥ कालश्चान्नस्य सूर्यो योनिर्वै कालस्य तस्यैतद्रूपं यन्निमेषादिकालात्सम्भृतं द्वादशात्मकं वत्सरमेतस्याग्नेयमर्द्धमर्द्धं वारुणम्-

घार्द्धं श्रविष्ठार्द्धमाग्नेयं क्रमेणोत्क्रमेण सार्पार्द्धं श्रविष्ठार्द्धान्तं सौम्यं तत्रैकैकमात्मनो नवांशकं सचारकविधं सौक्ष्म्यत्वादेतत्प्रमाणमनेनैव प्रमीयते हि कालो न विना प्रमाणेन प्रमेयस्योपलब्धिः प्रमेयोऽपि प्रमाणतां पृथक्त्वादुपैत्यात्मसम्बोधनार्थमित्येवं ह्याह ॥ यावत्यो वै कालस्य कलास्तावतीषु चरत्यसौ यः कालं ब्रह्मेत्युपासीत कालस्तस्यातिदूरमपसरतीत्येवं ह्याह ॥

कालात्स्रवन्ति भूतानि कालाद्वृद्धिं प्रयान्ति च ॥
काले चास्तं नियच्छन्ति कालो मूर्तिरमूर्तिमान् ॥१४॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे कालश्चाकालश्चाथ यः प्रागादित्यात्स कालोऽकालोऽथ यऽआदित्याद्यः स कालः सकलः सकलस्य वाऽएतद्रूपं यत्संवत्सरः संवत्सरात्खल्वेवेमाः प्रजाः प्रजायन्ते संवत्सरेणेह वै जाता विवर्द्धन्ते संवत्सरे प्रत्यस्तं यन्ति तस्मात्संवत्सरो वै प्रजापतिः कालोऽन्नं ब्रह्मनीडमात्मा चेत्येवं ह्याह ॥

कालः पचति भूतानि सर्वाण्येव महात्मनि ॥
यस्मिंस्तु पच्यते कालो यस्तं वेद स वेदवित् ॥१५॥

विग्रहवानेष कालः सिन्धुराजः प्रजानाम् ॥ एष तत्स्थः सवितारव्यो यस्मादेवेमे चन्द्रर्क्षग्रहसंवत्सरादयः सूयन्तेऽथैभ्यः सर्वमिदमत्र वा यत्किञ्चिच्छुभाशुभम् ॥ दृश्यते ह लोके तदेतेभ्यस्तस्मादादित्यात्मा ब्रह्माथ कालसंज्ञमादित्यमुपासीतादित्यो ब्रह्मेत्येकेऽथैवं ह्याह ॥

होता भोक्ता हविर्मन्त्रो यज्ञो विष्णुः प्रजापतिः ॥
सर्वः कश्चित्प्रभुः साक्षी योऽमुष्मिन्भाति मण्डले ॥१६॥

ब्रह्म ह वाऽइदमग्रऽआसीदेकोऽनन्तः प्रागनन्तो दक्षिणतोऽनन्तः प्रतीच्योऽनन्तऽउदीच्योऽनन्तऽऊर्ध्वंश्चावाङ् च सर्वतोऽनन्तो न ह्यस्य प्राच्यादिदिशः कल्पन्तेऽथ तिर्यगवाङ् चोर्ध्वं वानूह्यऽएष परमात्मापरिमितो योऽजोऽतर्क्योऽचिन्त्यऽएषऽआकाशात्मैवैष कृत्स्नक्षयऽएको जागर्तीत्येतस्मादाकाशादेष खल्विदं चेतामात्रं बोधयत्यनेनैव चेदं ध्यायतेऽस्मिंश्च प्रत्यस्तं यात्यस्यैतद्भास्वरं रूपं यदमुष्मिन्नादित्ये तपत्यग्नौ चाधूमके यज्ज्योतिश्चित्रतरमुदरस्थोऽथ वा यः पचत्यन्नमित्येवं ह्याह ॥ यश्चैषोऽग्नौ यश्चायं हृदये यश्चासावऽआदित्ये सऽएषऽएकऽइत्येकस्य हैकत्वमेति यऽएवं वेद ॥१७॥

तथा तत्प्रयोगकल्पः प्राणायामः प्रत्याहारो ध्यानं धारणा तर्कः समाधिः षडङ्गऽइत्युच्यते योगोऽनेन यदा पश्यन्पश्यति रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिं तदाऽविद्वान्पुण्यपापे×

× यदा पश्यः पश्यते । .. पापे विधूय निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति । [मुण्ड० उ० ३।१।३]

विहाय परेऽव्यये सर्वमेकीकरोतीत्येवꣳ ह्याह ॥

यथा पर्वतमादीप्तं नाश्रयन्ति मृगा द्विजाः ॥
तद्वद् ब्रह्मविदो दोषा नाश्रयन्ति कदाचन ॥१८॥

अथान्यत्राप्युक्तꣳ यदा वै बहिर्विद्वान्मनो नियम्येन्द्रियार्थाꣳश्च प्राणो निवेशयित्वा निःसंकल्पस्ततस्तिष्ठेदप्राणादिह यस्मात्सम्भूतः प्राणसंज्ञको जीवस्तस्मात्प्राणो वै तुरीयाख्ये धारयेत्प्राणमित्येवꣳ ह्याह ॥

अचित्तं चित्तमध्यस्थमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् ॥
तत्र चित्तं निधायेत तच्च लिङ्गं निराश्रयम् ॥१९॥

अथान्यत्राप्युक्तमतः पराऽस्य धारणा तालुरसनाग्रनिपीडनाद्वाङ्मनः प्राणनिरोधनाद् ब्रह्म तर्केण पश्यति यदाऽऽत्मनाऽऽत्मानमणोरणीयाꣳसं द्योतमानं मनःक्षयात्पश्यति तदाऽऽत्मनाऽऽत्मानं दृष्ट्वा निरात्मा भवति निरात्मकत्वादसंख्योऽयोनिश्चिन्त्यो मोक्षलक्षणऽइत्येतत्परꣳ रहस्यमित्येवꣳ ह्याह ॥

चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म शुभाशुभम् ॥
प्रसन्नात्माऽऽत्मनि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुतऽइति ॥२०॥

अथान्यत्राप्युक्तमूर्ध्वगा नाडी सुषुम्णाख्या प्राणसञ्चारिणी तालवन्तर्विच्छिन्ना तया प्राणोंकारमनोयुक्तयोर्ध्वमुत्क्रमेत्तालवध्यग्रं परिवर्त्य चेन्द्रियाण्यसꣳयोज्य महिमा महिमानं निरीक्षेत ततो निरात्मकत्वमेति निरात्मकत्वान्न सुखदुःखभाग्भवति केवलत्वं लभतऽइत्येवꣳ ह्याह ॥

परः पूर्वं प्रतिष्ठाप्य निगृहीतानिलं ततः ॥
तीर्त्वा पारमपारेण पश्चाद्युञ्जीत मूर्द्धनि ॥२१॥

अथान्यत्राप्युक्तं द्वे वाव ब्रह्मणीऽअभिध्येये शब्दश्चाशब्दश्चाथ शब्देनैवाशब्दमाविष्क्रियतेऽथ तत्रोमिति शब्दोऽनेनोर्ध्वमुत्क्रान्तोऽशब्दे निधनमेत्यथ हैषा गतिरेतदमृतमेतत्सायुज्यत्वं निर्वृतत्वं तथा चेत्यथ यथोर्णनाभिस्तन्तुनोर्ध्वमुत्क्रान्तोऽवकाशं लभतऽइत्येवꣳ वाव खल्वसाऽअभिध्यातऽओमित्यनेनोर्ध्वमुत्क्रान्तः स्वातन्त्र्यं लभतेऽन्यथा परे शब्दवादिनः श्रवणाङ्गुष्ठयोगेनान्तर्हृदयाकाशशब्दमाकर्णयन्ति सप्तविधेयं तस्योपमा यथा नद्यः किङ्किणी काꣳस्यचक्रमेकाविष्क्रान्धिकावृष्टिर्निवाते वदतीति तं पृथग्लक्षणमितीत्य परे शब्देऽव्यक्ते ब्रह्मण्यस्तं गतास्तत्र तेऽपृथग्धर्मिणोऽपृथग्विवेक्या यथा सम्पन्ना मधुत्वं नानारसाऽइत्येवꣳ ह्याह ॥

द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत् ॥
शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥२२॥+

अथान्यत्राप्युक्तं यः शब्दस्तदो३मित्येतदक्षरं यदस्याग्रं तच्छान्तमशब्दमभयमशोकमानन्दं तृप्तं स्थिरमचलममृतमच्युतं ध्रुवं विष्णुसंज्ञितं सर्वापरत्वाय तदेतदुपासीतेत्येवं ह्याह ॥

योऽसौ परापरो देवा ऽओङ्कारो नाम नामतः ॥
निःशब्दः शून्यभूतस्तु मूर्ध्नि स्थाने ततोऽभ्यसेत् ॥२३॥

अथान्यत्राप्युक्तं धनुः शरीरमो३मित्येतच्छरः शिखाऽस्य मनस्तमोलक्षणं भित्वा तमोऽतमाविष्टमागच्छत्यथाविष्टं भित्त्वाऽलातचक्रमिव स्फुरन्तमादित्यवर्णमूर्जस्वन्तं ब्रह्म तमसः पर्यपश्यद्यदमुष्मिन्नादित्येऽथ सोमेऽग्नौ विद्युति विभात्यथ खल्वेनं दृष्ट्वाऽमृतत्वं गच्छतीत्येवं ह्याह ॥

ध्यानमन्तः परे तत्त्वे लक्ष्येषु च निधीयते ।
अतोऽविशेषविज्ञानं विशेषमुपगच्छति ॥
मानसे च विलीने तु यत्सुखं चात्मसाक्षिकम् ॥
तद्ब्रह्म चामृतं शुक्रं सा गतिर्लोकऽएव सः ॥२४॥

अथान्यत्राप्युक्तं निद्रे वान्तर्हितेन्द्रियः शुद्धितमया धिया स्वप्नऽइव यः पश्यतीन्द्रियबिलेऽविवशः प्रणवाख्यं प्रणेतारं भारूपं विगतनिद्रं विजरं विमृत्युं विशोकं च सोऽपि प्रणवाख्यः प्रणेता भारूपो विगतनिद्रो विजरो विमृत्युर्विशोको भवतीत्येवं ह्याह ॥

एवं प्राणमथोङ्कारं यस्मात्सर्वमनेकधा ॥ युनक्ति युञ्जते वाऽपि तस्माद्योगऽइति स्मृतः ॥
एकत्वं प्राणमनसोरिन्द्रियाणां तथैव च ॥ सर्वभावपरित्यागो योगऽइत्यभिधीयते ॥२५॥

अथान्यत्राप्युक्तं यथा चाप्सु चारिणः शाकुनिकः सूत्रयन्त्रेणोद्धृत्योदरेऽग्नौ जुहोत्येवं वाव खल्विमान्प्राणानोमित्यनेनोद्धृत्यानामयेऽग्नौ जुहोत्यतस्तप्तोर्वीव सोऽथ यथा तप्तोर्विसर्पिस्तृणकाष्ठसंस्पर्शेनोज्ज्वलतीत्येवं वाव खल्वसाऽअप्राणाख्यः प्राणसंस्पर्शेनोज्ज्वलत्यथ यदुज्ज्वलत्येतद्ब्रह्मणो रूपं चैतद्विष्णोः परमं पदं चैतद्रुद्रस्य रुद्रत्वमेतत्तदपरिमितधा चाऽऽत्मानं विभज्य पूरयतीमाँल्लोकानित्येवं ह्याह ॥

वह्नेश्च यद्वत्खलु विस्फुलिङ्गाः सूर्यान्मयूखाश्च तथैव तस्य ॥
प्राणादयो वै पुनरेव तस्मादभ्युच्चरन्तीह यथा क्रमेण ॥२६॥

+ ब्रह्मबिन्दु उप० १७

अथान्यत्राप्युक्तं ब्रह्मणो वावैतत्तेजः परस्यामृतस्याशरीरस्य यच्छरीरस्यौष्ण्यमस्यैतद्घृतमथाऽऽविः सन्नभसि निहितꣳ वैतदेकाग्रेणैवमन्तर्हृदयाकाशꣳ विनुदन्ति यत्तस्य ज्योतिरिव सम्पद्यतीत्यतस्तन्द्भावमचिरेणैति भूमावयःपिण्डं निहितꣳ यथाऽचिरेणैति भूमित्वं मृद्वत्सꣳस्थमयःपिण्डꣳ यथाऽग्न्ययस्कारादयो नाभिभवन्ति प्रणश्यति चित्तं तथाऽऽश्रयेण सहैवमित्येवꣳ ह्याह ॥

हृद्याकाशमयं कोशमानन्दं परमालयम् ॥
स्वꣳ योगश्च ततोऽस्माकं तेजश्चैवाग्निसूर्ययोः ॥२७॥

अथान्यत्राप्युक्तं भूतेन्द्रियार्थानतिक्रम्य ततः प्रव्रज्याज्यं धृतिदण्डं धनुर्गृहीत्वाऽनभिमानमयेन चैवेषुणा तं ब्रह्मद्वारपालं निहत्याद्यꣳ सम्मोहमौली तृष्णेर्ष्या कुण्डली तन्द्रीराघवेऽयभिमानाध्यक्षः क्रोधज्यं प्रलोभदण्डं धनुर्गृहीत्वेच्छामयेन चैवेषुणेमानि खलु भूतानि हन्ति तꣳ हत्वोद्कारप्लवेनान्तर्हृदयाकाशस्य पारं तीर्त्वाऽऽविर्भूतेऽन्तराकाशे शनकैरवटैवावटकृद्धातुकामः सꣳविशत्येवं ब्रह्मशालाꣳ विशेत्ततश्चतुर्जालं ब्रह्मकोशं प्रणुदेद्गुर्वागमेनेत्यतः शुद्धः पूतः शून्यः शान्तोऽप्राणो निरात्माऽनन्तोऽक्षय्यः स्थिरः शाश्वतोऽजः स्वतन्त्रः स्वे महिम्नि तिष्ठत्यतः स्वे महिम्नि तिष्ठमानं दृष्ट्वाऽऽवृत्तचक्रमिव सꣳसारचक्रमालोकयतीत्येवꣳ ह्याह॥

षड्भिर्मासैस्तु युक्तस्य नित्यमुक्तस्य देहिनः ॥
आनन्दः परमो गुह्यः सम्यग्योगः प्रवर्तते ॥
रजस्तमोभ्याꣳ विद्धस्य सुसमिद्धस्य देहिनः ॥
पुत्रदारकुटुम्बेषु सक्तस्य न कदाचन ॥२८॥

एवमुक्त्वाऽन्तर्हृदयः शाकायन्यस्तस्मै नमस्कृत्वाऽनया ब्रह्मविद्यया राजन्ब्रह्मणः पन्थानमारूढाः पुत्राः प्रजापतेरिति सन्तोषं द्वन्द्वतितिक्षाꣳ शान्तत्वꣳ योगाभ्यासादवाप्नोतीत्येतद्गुह्यतमं नापुत्राय नाशिष्याय नाशान्ताय कीर्तयेदित्यनन्यभक्ताय सर्वगुणसम्पन्नाय दद्यादिति ॥२९॥

ॐशुचौ देशे शुचिः सत्त्वस्थः सदधीयानः सद्वादी सद्ध्यायी सद्याजी स्यादित्यतः सद्ब्रह्मणि सत्याभिलाषिणि निर्वृत्तोऽन्यस्तत्फलच्छिन्नपाशो निराशः परेष्वात्मवद्विगतभयो निःकामोऽक्षय्यमपरिमितꣳ सुखमाक्रम्य तिष्ठति परमꣳ वै शेवधेरिव परस्योद्धरणꣳ यन्निःकामत्वꣳ स हि सर्वकाममयः पुरुषोऽध्यवसायसङ्कल्पाभिमानलिङ्गो बद्धोऽतस्तद्विपरीतो मुक्तोऽत्रैकऽआहुर्गुणः प्रकृतिभेदवशादध्यवसायात्मबन्धमुपागतोऽध्यवसायस्य दोषक्षयाद्धि मोक्षो मनसा ह्येव पश्यति मनसा शृणोति कामः सङ्कल्पो विचिकित्सा श्रद्धाऽश्रद्धा

धृतिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वं *मन एव गुणौघैरुह्यमानः कलुषीकृतश्चास्थिरश्चञ्चलो लुप्यमानः सस्पृहोऽव्यग्रहंश्चाभिमानित्वं प्रयात इत्यहᳲ सो, ममेदमित्येवं मन्यमानो निबध्नात्यात्मनाऽऽत्मानं जालेनेव खचरोऽन्तः पुरुषोऽध्यवसायसङ्कल्पाभिमानलिङ्गोऽबद्धोऽतस्तद्विपरीतो मुक्तस्तस्मान्निरध्यवसायो निःसङ्कल्पो निरभिमानस्तिष्ठेदेतन्मोक्षलक्षणमेषाऽत्र ब्रह्मपदव्येषोऽत्र द्वारविवरोऽनेनास्य तमसः पारं गमिष्यत्यत्र हि सर्वे कामाः समाहिता इत्यत्रोदाहरन्ति ॥ ×यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ॥ बुद्धिश्च न विचेष्टते तामाहुः परमां गतिमित्येतदुक्त्वाऽन्तर्हृदयः शाकायन्यस्तस्मै नमस्कृत्वा यथावदुपचारी कृतकृत्यो मरुदुत्तरायणं गतो न ह्यत्रोद्वर्त्मना गतिरेषोऽत्र ब्रह्मपथः सौरं द्वारं भित्त्वोर्ध्वेन विनिर्गता इत्यत्रोदाहरन्ति ॥

अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद्यः स्थितो हृदि ॥
सितासिताः कद्रुनीलाः कपिला मृदुलोहिताः ॥
ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ॥
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन यान्ति परां गतिम् ॥
यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ॥
तेन देवनिकायानां स्वधामानि प्रपद्यते ॥
ये नैकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः ॥
इह कर्मोपभोगाय तैः संसरति सोऽवशः ॥
तस्मात्स्वर्गः स्वर्गापवर्गहेतुर्भगवानसावादित्य इति ॥२०॥

किमात्मकानि वा एतानीन्द्रियाणि प्रचरन्त्युद्गन्ता चैतेषामिह को नियन्ता चेत्याह प्रत्याहारात्माऽऽत्मकानीत्यात्मा ह्येषामुद्गन्ता नियन्ता चाप्सरसो भानवीयाश्च मरीचयो नामाथ पञ्चभी रश्मिभिर्विषयानत्तीति कतम आत्मेति योऽयᳲ शुद्धः पूतः शून्यः शान्तादिलक्षणोक्तः स्वकैर्लिङ्गैरुपगृह्यस्तस्यैतल्लिङ्गमलिङ्गस्याग्नेर्यदौष्ण्यमाविष्टं चापांᳲ यः शिवतमो रस इत्येकेऽथ वाक्श्रोत्रं चक्षुर्मनः प्राण इत्येकेऽथ बुद्धिर्धृतिः स्मृतिः प्रज्ञानमित्येकेऽथ ते वा एतस्यैवᳲ यथैवेह बीजस्याङ्कुरा वाऽथ धूमार्चिर्विस्फुलिङ्गा इवाग्नेश्चेत्यत्रोदाहरन्ति ॥

वह्नेश्च यद्वत्खलु विस्फुलिङ्गाः सूर्यान्मयूखाश्च तथैव तस्य ॥
प्राणादयो वै पुनरेव तस्मादभ्युच्चरन्तीह यथा क्रमेण ॥२१॥

तस्माद्वा एतस्मादात्मनि सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे वेदाः सर्वे देवाः सर्वाणि च भूतान्युच्चरन्ति तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमित्यथ यथार्द्रैधाग्नेरभ्याहितस्य पृथग्धूमा निश्चरन्त्येवᳲ वा एतस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः

* बृहदार० उ० १।५।२　× कठ उ० ६।१०

पुराणꣳ विद्याऽउपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि विश्वा भूतानि ॥३२॥

पञ्चेष्टको वाऽएषोऽग्निर्यत्संꣳवत्सरस्तस्येमाऽइष्टका यो वसन्तो ग्रीष्मो वर्षा शरद्धेमन्तः शिशिरः स शिरः पक्षसीपृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधः सेयं पृथिवी प्रजापतेः प्रथमा चितिः, करैर्यजमानमन्तरिक्षमुत्क्षिप्त्वा वायवे प्रायच्छत्प्राणो वै वायुः प्राणोऽग्निस्तस्येमाऽइष्टका यः प्राणोऽपानो व्यानः समानऽउदानः स शिरःपक्षसी पृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधस्त-दिदमन्तरिक्षं प्रजापतेर्द्वितीया चितिः, करैर्यजमानं दिवमुत्क्षिप्त्वेन्द्राय प्रायच्छदसौ वाऽ-आदित्यऽइन्द्रः सैषोऽग्निस्तस्येमाऽइष्टका यदृग्यजुःसामाथर्वाङ्गिरसऽइतिहासः पुराणꣳ स शिरःपक्षसीपृष्ठपुच्छवानेषोऽग्निः पुरुषविधस्तस्यैषा द्यौः प्रजापतेस्तृतीया चितिः, करैर्य-जमानस्यात्मविदेऽवदानं करोत्यथात्मविदुत्क्षिप्य ब्रह्मणे प्रायच्छत्तत्रानन्दी मोदी भवति ॥३३

पृथिवी गार्हपत्योऽन्तरिक्षं दक्षिणाग्निर्द्यौराहवनीयस्ततऽएव पवमानः पावकः शुचिर्यऽ आविष्कृतमेतेनास्य यज्ञꣳ यतः पवमानः पावकः शुचिः सङ्घातो हि जाठरस्तस्मादग्निर्यष्ट-व्यश्चेतव्यः स्तोतव्योऽभिध्यातव्यो यजमानो हविर्गृहीत्वा देवताभिध्यानमिच्छन्ति ॥

हिरण्यवर्णः शकुनो हृद्यादित्ये प्रतिष्ठितः ॥
मद्गुर्हꣳसस्तेजो वृषः सोऽस्मिन्नग्नौ यजामहऽइति ॥

चापि मन्त्रार्थꣳ विचिनोति तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोऽस्याभिध्येयꣳ यो बुद्ध्यन्तस्थोऽध्यायी ह मनः शान्तिपदमनुसरत्यात्मन्येव धत्तेऽत्रेमे श्लोका भवन्ति ॥

यथानिरिन्धनो वह्निः स्वयोनावुपशाम्यते ॥
तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तꣳ स्वयोनावुपशाम्यते ॥१॥
स्वयोनावुपशान्तस्य मनसः सत्यकामतः ॥
इन्द्रियार्थविमूढस्यानृताः कर्मवशानुगाः ॥२॥
चित्तमेव हि सꣳसारं तत्प्रयत्नेन शोधयेत् ॥
यच्चित्तस्तन्मयो भवति गुह्यमेतत्सनातनम् ॥३॥
चित्तस्य हि प्रसादेन हन्ति कर्म्म शुभाशुभम् ॥
प्रसन्नात्माऽऽत्मनि स्थित्वा सुखमव्ययमश्नुते ॥४॥
समासक्तꣳ यथा चित्तं जन्तोर्विषयगोचरे ॥
यद्येवं ब्रह्मणि स्यात्तत्को न मुच्येत बन्धनात् ॥५॥
मनो हि द्विविधं प्रोक्तꣳ शुद्धं चाशुद्धमेव च ॥
अशुद्धं कामसम्पर्काच्छुद्धं कामविवर्जितम् ॥६॥

लयविक्षेपराहितं मनः कृत्वा सुनिश्चलम् ॥
यदा यात्यमनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥७॥
तावन्मनो निरोद्धव्यꣳ हृदि यावत्क्षयं गतम् ॥
एतज्ज्ञानं च मोक्षं च शेषोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥८॥
समाधिनिर्धौतमलस्य चेतसो निवेशितस्यात्मनि यत्सुखं भवेत् ॥
न शक्यते वर्णयितुं गिरा तदा स्वयं तदन्तःकरणेन गृह्यते ॥९॥
अपामापोऽग्निरग्नौ वा व्योम्नि व्योम न लक्ष्यते ॥
एवमन्तर्गतं यस्य मनः स परिमुच्यते ॥१०॥
मनऽएवं मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥
बन्धाय विषयासङ्गि मोक्षे निर्विषयं स्मृतम् ॥११॥ इति ॥

अतोऽनग्निहोत्र्यनग्निचिदज्ञानाभिध्यायिनाम् ॥ ब्रह्मणस्पदव्योमानुस्मरणꣳ विरुद्धं तस्माद्वग्निर्यष्टव्यश्चेतव्यः स्तोतव्योऽभिध्यातव्यः ॥३४॥

नमोऽग्नये पृथिवीꣳक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमऽआदित्याय दिविक्षिते लोकस्मृते लोकमस्मै यजमानाय धेहि, नमो ब्रह्मणे सर्वक्षिते सर्वस्मृते सर्वमस्मै यजमानाय धेहि ॥

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् ॥
तत्त्व पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय विष्णवे ॥ योऽसावादित्ये पुरुषः सोऽसावहम् ॥×

इत्येष ह वै सत्यधर्मो यदादित्यस्यादित्यत्वं तच्छुक्लं पुरुषमलिङ्गं नभसोऽन्तर्गतस्य
तेजसोꣳशमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्यऽइवेत्यक्षिण्यग्नौ चैतद्ब्रह्मैतदमृतमेतद्भर्गऽएतत्सत्यधर्मो
नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोꣳशमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्येऽमृतꣳ यस्य हि सोमः प्राणा वा
ऽप्यङ्कुराऽएतद्ब्रह्मैतदमृतमेतद्भर्गऽएतत्सत्यधर्मो नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोꣳशमात्रमेतद्य-
दादित्यस्य मध्ये यजुर्दीप्यत्योꣳमापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोꣳमित्यष्टपादꣳशुचिꣳ
हꣳसं त्रिसूत्रं मनुमव्ययं द्विधर्मान्धं तेजसेद्धꣳ सर्वं पश्यन्पश्यति नभसोऽन्तर्गतस्य तेजसोꣳ-
शमात्रमेतद्यदादित्यस्य मध्येऽउदित्वा मयूखे भवतऽएतत्संवित्सत्यधर्मऽएतद्यजुरेतत्तपऽएतद-
ग्निरेतद्वायुरेतत्प्राणऽएतदापऽएतच्चन्द्रमाऽएतच्छुक्रमेतदमृतमेतद्ब्रह्मविषयऽएतद्भानुरर्णवस्त-
स्मिन्नेव यजमानाः सैन्धवऽइव व्लीयन्तऽएषा वै ब्रह्मैक्यताऽत्र हि सर्वे कामाः समाहिताऽ-
इत्यत्रोदाहरन्ति ॥ अꣳशुधारयऽइवाणुर्वातेरितः संꣳस्फुरत्यसावन्तर्गतः सुराणाꣳ यो हैवꣳ
वित्स सवित्स द्वैतवित्सैकधामेतः स्यात्तदात्मकश्च ॥

× काण्व यजु [दृष्टये = विष्णवे] ४०।१५-१, ईश उ० १५-१६

ये विन्दवऽइवाभ्युच्चरन्त्यजस्रं विद्युदिवाभ्राचिर्षः परमे व्योमन् ॥
तेऽर्चिषो वै यशसऽआश्रयवशाज्जटाभिरूपाऽइव कृष्णवर्त्मनः ॥३५॥

तस्मादोमित्यनेनैतदुपासीतापरिमितं तेजस्तत्त्रेधाऽभिहितमग्नाऽआदित्ये प्राणेऽथैषा नाड्यन्न बहुमित्येषाऽग्नौ हुतमादित्यं गमयत्यथोऽआदित्ये यो रसोऽस्रवत्सऽउद्गीथं वर्षति तेनेमे प्राणाः प्राणेभ्यः प्रजाऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥ यद्धविरग्नौ हूयते तदादित्यं गमयति तत्सूर्यो रश्मिभिर्वर्षति तेनान्नं भवत्यन्नाद्भूतानामुत्पत्तिरित्येवं ह्याह ॥

अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥
आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥३६॥+

द्वे वाव खल्व ते ब्रह्म ज्योतिषो रूपके शान्तमेकं समृद्धं चैकमथ यच्छान्तं तस्याधारं खमथ यत्समृद्धमिदं तस्यान्नं तस्मान्मन्त्रौषधाज्यमिव पुरोडाशस्थालीपाकादिभिर्यष्टव्यमन्तर्वेद्यामास्येवशिष्टैरन्नपानैश्चास्यमाहवनीयमिति मत्वा तेजसः समृद्ध्यै पुण्यलोकविजित्यर्थायामृतत्वाय चात्रोदाहरन्त्यग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामो यमराज्यमग्निष्टोमेनाभिजयति सोमराज्यमुक्थ्येन सूर्यराज्यं षोडशिना स्वाराज्यमतिरात्रेण प्राजापत्यमासहस्रसंवत्सरान्तः क्रतुनेति ॥

वर्त्याधारस्नेहयोगाद्यथा दीपस्य संस्थितिः ॥
अन्तर्याण्डोपयोगादिमो स्थितावात्मशुची तथा ॥३७॥

अग्निहोत्रं जुह्वानो लोभजालं भिनत्त्यतः सम्मोहं छित्त्वा न क्रोधं स्तुन्वानः काममभिध्यायमानस्ततश्चतुर्जालं ब्रह्मकोशं भिन्दन्नतः परमाकाशमत्र हि सौरसौम्याग्नेयसात्त्विकानि मण्डलानि भित्त्वा ततः शुद्धः सत्त्वान्तरस्थमचलममृतमच्युतं ध्रुवं विष्णुसंज्ञितं सर्वापरं धाम सत्यकामसर्वज्ञत्वसंयुक्तं स्वतन्त्रं चैतन्यं ततः स्वे महिम्नि तिष्ठमानं पश्यत्यत्रोदाहरन्ति ॥

रविमध्ये स्थितः सोमः सोममध्ये हुताशनः ॥
तेजोमध्ये स्थितं सत्त्वं सत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥

शरीरप्रादेशाङ्गुष्ठमात्रमणोरप्यणुं परमेक्यं ध्यात्वाऽतः परमतां गच्छत्यत्र हि सर्वे कामाः समाहिताऽइत्यत्रोदाहरन्ति ॥

अङ्गुष्ठप्रादेशशरीरमात्रं प्रदीपप्रतापवद्द्वित्रिधा हि ॥
तद्ब्रह्माभिष्टूयमानं महो देवो भुवनान्याविवेश ॥ ॐ नमो ब्रह्मणे नमः ॥३८॥

इति मैत्रायणीयारण्यकेऽपरा मैत्रायणीयशाखोपनिषदि षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥

---

१ पुस्तकद्वयस्थानन्दाश्रममुद्रिते उपनिषत्पुस्तके सभाष्यके मैत्र्युपनिषदि त्वनयोः षष्ठसप्तमप्रपाठकयोः कण्डिकयोः पूर्वापरभागौ परस्परं व्यत्यासेन दृश्येते इति ॥ + मनु० ३।७६

अथ सप्तमः प्रपाठकः ॥

॥ॐ॥ अग्निर्गायत्रं त्रिवृद्रथन्तरꣳ वसन्तः प्राणो नक्षत्राणि वसवः पुरस्तादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यचिन्त्योऽमूर्तो गभीरो गुप्तोऽनवद्यो घनो गहनो निर्गुणः शुद्धो भास्वरो गुणभुग्भयोऽनिर्वृत्तिर्योगीश्वरः सर्वज्ञो मघोऽप्रमेयोऽनाद्यन्तः श्रीमानजो धीमाननिर्देश्यः सर्वसृक्सर्वस्यात्मा सर्वभुक्सर्वस्येशानः सर्वस्यान्तराऽऽन्तरऽइति ॥१॥

इन्द्रस्त्रिष्टुप्पञ्चदशो बृहद्ग्रीष्मो व्यानः सोमो रुद्रा दक्षिणतऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यनाद्यन्तोऽपरिमितोऽपरिच्छिन्नोऽपरप्रयोज्यः स्वतन्त्रोऽलिङ्गोऽमूर्तोऽनन्तशक्तिर्धाता भास्करऽइति ॥२॥

मरुतो जगती सप्तदशो वैरूपꣳ वर्षाऽअपानः शुक्रऽआदित्याः पश्चादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति तच्छान्तमशब्दमभयमशोकमानन्दं तृप्तꣳ स्थिरमचलममृतमच्युतं ध्रुवꣳ विष्णुसंज्ञितꣳ सर्वापरं धामेति ॥३॥

विश्वेदेवाऽअनुष्टुबेकविꣳशो वैराजः शरत्समानो वरुणः साध्याऽउत्तरतऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्त्यन्तःशुद्धः पूतः शून्यः शान्तोऽप्राणो निरात्माऽनन्तऽइति ॥४॥

मित्रावरुणौ पङ्क्तिस्त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ शाक्वररैवते हेमन्ताशिशिराऽउदानोऽङ्गिरसश्चन्द्रमाऽऊर्ध्वाऽउद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति यः प्राज्ञो विधरणः सर्वान्तरोऽक्षरः शुद्धः पूतो भान्तः क्षान्तः शान्तऽइति ॥५॥

शनिराहुकेतूरगरक्षो यक्षनरविहङ्गशरभेभादयोऽधस्तादुद्यन्ति तपन्ति वर्षन्ति स्तुवन्ति पुनर्विशन्त्यन्तर्विवरेणेक्षन्ति प्रणवाख्यꣳ प्रणेतारं भारूपꣳ विगतनिद्रꣳ विजरꣳ विमृत्युꣳ विशोकमिति ॥६॥

एष हि खल्वात्माऽन्तर्हृदयेऽणीयानिद्धोऽग्निरिव विश्वरूपोऽस्यैवान्नमिदꣳ सर्वमस्मिन्नोताऽइमाः प्रजाऽएष तऽआत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽविचिकित्सोऽविपाशः सत्यसंकल्पः सत्यकामऽएष परमेश्वरऽएष भूताधिपतिरेष भूतपालऽएष सेतुर्विधरणऽएष हि खल्वात्मेशानः शम्भुर्भवो रुद्रः प्रजापतिर्विश्वसृग्घिरण्यगर्भः सत्यं प्राणो हꣳसः शास्ता-

१ गुणभुग्भयो॰

ऽच्युतो विष्णुर्नारायणो यश्चैषोऽग्नौ यश्चायꣳ हृदये यश्चासावादित्ये स एष एकस्तस्मै ते विश्वरूपाय सत्ये नभसि हिताय नमः ॥७॥

अथेदानीं ज्ञानोपसर्गा राजन्मोहजालस्यैष वै योनिर्यदस्वर्ग्यैः सह स्वर्ग्यस्यैष वास्यैः पुरस्तादुक्तेऽप्यधःस्तम्बेनाश्लिष्यन्त्यथ ये चान्ये ह नित्यप्रमुदिता नित्यप्रवसिता नित्ययाचनका नित्यꣳ शिल्पोपजीविनोऽथ ये चान्ये ह पुरोयाचकाऽअयाज्ययाजकाः शूद्रशिष्याः शूद्राश्च शास्त्रविद्वाꣳसोऽथ ये चान्ये ह वृथाकषायकुण्डलिनः कापालिनोऽथ ये चान्ये ह यक्षराक्षसभूतगणपिशाचोरगग्रहादीनामर्थं पुरस्कृत्य शमयामऽइत्येवं ब्रुवाणाऽअथ ये चान्ये ह चाटुजटनटभटप्रव्रजितरङ्गावतारिणो राजकर्मणि पतितादयोऽथ ये चान्ये ह वृथातर्कदृष्टान्तकुहकेन्द्रजालैर्वैदिकेषु परिस्थातुमिच्छन्ति तैः सह न सꣳवसेत् ॥ प्रकाशभूता वै ते तस्कराऽअस्वर्ग्याऽइत्येवꣳह्याह ॥

नैरात्म्यवादकुहकैर्मिथ्यादृष्टान्तहेतुभिः ॥
भ्राम्यंल्लोको न जानाति वेदविद्यान्तरं तु यत् ॥८॥

बृहस्पतिर्वै शुक्रो भूत्वेन्द्रस्याभयायासुरेभ्यः क्षयायेमामविद्यामसृजत्तयाशिवमाशिवमित्युद्दिशन्त्यशिवꣳ शिवमिति वेदादिशास्त्रꣳ हिꣳसकधर्माभिध्यानमस्त्विति वदन्त्यतो नैनामभिधीयेतान्यथैषा वन्ध्येवैषा रतिमात्र फलमस्या वृत्तच्युतस्यैव नारम्भणीयेत्येवꣳ ह्याह ॥

दूरमेते विपरीते विषूची अविद्या या च विद्येति ज्ञाता ॥
विद्याभीप्सितं नचिकेतसं मन्ये ॥ न त्वा कामा बहवो लोलुपन्ते ॥*
विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयꣳ सह ॥
अविद्यया मृत्युं तीर्त्वा विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥×
अविद्यायामन्तरे वेष्ट्यमानाः स्वयं धीराः पण्डितंमन्यमानाः ॥
दन्द्रम्यमाणाः परियन्ति मूढाऽअन्धेनैव नीयमाना यथान्धाऽइति ॥९॥+

देवासुरा ह वै यऽआत्मकामा ब्रह्मणोऽन्तिकं प्रयातास्तस्मै नमस्कृत्वोचुर्भगवन्वयमात्मकामाः स त्वं नो ब्रूहीत्यतश्चिरं ध्यात्वाऽमन्यतान्यतात्मानो वै ते सुराऽअतोऽन्यतममेतेषामुक्तं तदिमे मूढाऽउपजीवन्त्यभिष्वङ्गिणस्तूर्यामिघातिनोऽनृताभिशꣳसिनः सत्यमिवानृतं पश्यन्तीन्द्रजालवदित्यतो यद्वेदेष्वभिहितं तत्सत्यꣳ यद्वेदेषूक्तं तद्विद्वाꣳसऽउपजीवन्ति तस्माद्ब्राह्मणो नावैदिकमधीयीतायमर्थः स्यादिति ॥१०॥

* कठ उ० १।२।४ × वा० यजु० ४०।११, ईश ११ + कठ उ० १।२।५

एतद्वाव तत्स्वरूपं नभसः खेऽन्तर्भूतस्य यत्परं तेजस्तत्त्रेधाऽभिहितमग्नाऽआदित्ये प्राणऽएतद्वाव तत्स्वरूपं नभसः खेऽन्तर्भूतस्य यदो३मित्येतदक्षरमनेनैव तदु तदुध्यत्युवर्धत्युच्छ्वसत्यजस्रं ब्रह्म धियाऽऽलम्ब्य स्वाऽअत्रैवैतत्समीरणे प्रकाशप्रक्षेपकोऽप्यस्थानीयमेतद्धूमस्येव समीरणे नभसि प्रशाखयैवोत्क्रम्य स्कन्धात्स्कन्धमनुसरत्यप्सु प्रक्षेपको लवणस्येव घृतस्य चौष्ण्यमिवाभिध्यातुर्विस्तृतिरिवैतादित्यत्रोदाहरन्त्यथ कस्मादुच्यते वैद्युतो यस्मादुच्चारितमात्रऽएव सर्वं शरीरं विद्योतयति तस्माद्वो३मित्यनेनैतदुपासीतापरिमितं तेजः ॥

पुरुषश्चाक्षुषो योऽयं दक्षिणेऽक्षिण्यवस्थितः ॥
इन्द्रोऽयमस्य जायेयं सव्ये चाक्षिण्यवस्थिता ॥१॥
समागमस्तयोरेव हृदयान्तर्गतः सुषी ॥
तेजस्तल्लोहितस्यात्र पिण्डऽएवोभयस्तयोः ॥२॥
हृदयादायती तावच्चक्षुष्यस्मिन्प्रतिष्ठिता ॥
साऽरणी सा तयोर्नाडी द्वयोरेका द्विधा सती ॥३॥
मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥
मारुतस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरम् ॥४॥
खजाग्निसंयोगात्तु हृदि सम्प्रयुक्तं मणोह्यणुर्द्विरणुः कण्ठदेशे ॥
जिह्वाग्रदेशे त्र्यणुकं च विद्धि विनिर्गतं मातृकमेवमाहुः ॥५॥
न पश्यन्मृत्युं पश्यति न रोगं न च दुःखताम् ॥
सर्वं ह पश्यन्पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वशः ॥६॥
चाक्षुषः स्वप्नचारी च सुप्तः सुप्तात्परश्च यः ॥
भेदाश्चैतेऽस्य चत्वारस्तेभ्यस्तुर्यं महत्तरम् ॥७॥
त्रिष्वेकपाच्चरेद् ब्रह्म त्रिपाच्चरति चोत्तरे ॥
सत्यानृतोपभोगार्थो द्वैतीभावो महात्मनः ॥८॥
इति द्वैतीभावो महात्मनऽइति ॥११॥

इति मैत्रायणीयारण्यकेऽष्टमः मैत्रायणोपनिषदि सप्तम प्रपाठकः ॥७॥
इति मैत्रायणीयारण्यकमथवा मैत्रायणीयब्राह्मणोपनिषत्समाप्ता ॥

अथ यजुर्वेदीय–मैत्रायणीयारण्यकेऽथवा मैत्रायणीयोपनिषदि= अन्ते पठ्यमाना—

शान्तिः ॥

॥ॐ॥ नमो वाचे नमो वाचस्पतये याऽचोंदिताय च नोदिताय तस्मै वाचे नमो नमऽऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रविद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रविदः प्रादुर्दैवीᳩ वाचमुद्यासं जुष्टां देवेभ्यः स्वधावरीं पितृभ्योऽनुमतान्मनुष्येभ्यस्तन्मा देवाऽअवन्तु शोभायै पितरोऽनुमदन्तु ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति ॥

क्वचिद्दशोत्तरशतोपनिषदादौ चान्या शान्तिरुक्ता—

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि, सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽअस्तु ॥ तदात्मनि निरते यऽउपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥१॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ इति ॥

अथारण्यकान्तर्गत-विशेषनाम-सूची।

[प्रपाठकानुसारेण]

ग्रन्थान्तरनिर्दिष्टमन्त्रसूची ।

मन्त्रभाग ।	स्थान ।	पृष्ठ ।
यदा पश्यम्पश्यति०= यदा पश्यः पश्यते० ।	[मुण्ड० उप० ३।१।३] ।	५५३
द्वे ब्रह्मणी० ... गच्छति ।	[ब्रह्मबिन्दु उप० १७] ।	५५५
कामः सङ्कल्पो विचिकित्सा .. सर्वं मन एव ।	[बृहदा० उप० १।५।३] ।	५५७
यदा पञ्चावतिष्ठन्ते० इत्यत्रोदाहरन्ति ।	[कठ० उप० ६।१०] ।	५५७
हिरण्मयेन पात्रेण० .. सोऽसावहम् ।	[काण्व० यजु० (दृष्टये=विष्णवे) ४०।१५-१६; ईश०उ० १५-१६] ।	५५९
अग्नौ प्रास्ताऽऽहुतिः० ततः प्रजाः ।	[मनु० ३।७६] ।	५६०
दूरमेते विपरीते० .. लोलुपन्ते ।	[कठ० उप० १।२।४] ।	५६२
विद्यां चाविद्यां च० ... मश्नुते ।	[का० य० ४०।११, ईश०उ० ११] ।	५६२
अविद्यायामन्तरे० . यथान्धाः इति ।	[कठ० उप० १।२।५] ।	५६२